

आनन्दाश्रमः संस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः ५४

श्रीमद्द्वैपायनमुनिप्रणीतं मत्स्यपुराणम् ।

एनत्पुस्तकम्

आनन्दाश्रमस्थपण्डितैः संशोधितम् ।

तच्च

आनन्दाश्रमविश्वस्तैः

पुण्याख्यपत्तने

आनन्दाश्रममुद्रणालये

आयसाक्षरैर्मुद्रयित्वा

प्रकाशितम् ।

(अस्य सर्वेऽधिकारा राजशासनानुसारेण स्वायत्तीकृताः ।)

मूल्यम्—चत्वारिंशद्रूपकाः [४० रु.]

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

श्रीमद्वैपायनमुनिप्रणीतं

मत्स्यपुराणम् ।

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

*प्रचण्डताण्डवादींषे प्रक्षिप्ता येन दिग्गजाः । भवन्तु विघ्नभङ्गाय भवस्य चरणाम्बुजाः ॥१॥

पातालादुत्पतिष्णोर्मकरवसतयो यस्य पुच्छाभिघाता-
दूर्ध्वं ब्रह्माण्डखण्डव्यतिकरविहितव्यत्ययेनाऽऽपतन्ति ।
विष्णोर्मत्स्यावतारे सकलवसुमतीमण्डलं व्यश्नुवाना-
स्तस्यास्योदीरितानां ध्वनिरपहरतादश्रियं वः श्रुतीनाम् ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥२॥
अजोऽपि यः क्रियायोगान्नारायण इति स्मृतः । त्रिगुणाय त्रिवेदाय नमस्तस्मै स्वयंभुवे ॥ ३
सूतमेकाग्रमासीनं नैमिषारण्यवासिनः । मुनयो दीर्घसन्त्रान्ते पप्रच्छुर्दीर्घसंहिताम् ॥ ४
प्रवृत्तासु पुराणीषु धर्म्यासु ललितासु च । कथासु शौनकाद्यास्तु अभिनन्द्य मुहुर्मुहुः ॥ ५
कथितानि पुराणानि यान्यस्माकं त्वयाऽनघ । तान्येवाभूतकल्पानि श्रोतुमिच्छामहे पुनः ॥ ६
कथं ससर्ज भगवीहो कनाथश्चराचरम् । कस्माच्च भगवान्विष्णुर्मत्स्यरूपत्वमाश्रितः ॥ ७
भैरवत्वं भवस्यापि पुरारित्वं च केन हि । कस्य हेतोः कपालित्वं जगाम वृषभध्वजः ॥ ८
सर्वमेतत्समाचक्ष्व सूत विस्तरशः क्रमात् । त्वद्वाक्येनाभूतस्येव न तुप्तिरिह जायते ॥ ९

सूत उवाच-

पुण्यं पवित्रमायुष्यमिदानीं शृणुत द्विजाः । मात्स्यं पुराणमखिलं यज्जगाद् गदाधरः ॥ १०
पुरा राजा मनुर्नाम चीर्णवान्विपुलं तपः । पुत्रे राज्यं सुभारोप्य क्षमावाञ्छविनन्दनः ॥ ११
मलयस्यैकदेशे तु सर्वात्मगुणसंयुतः । समदुःखसुखो धीरः पातयान्योगमुत्तमम् ॥ १२
बभूव वरदश्चास्य वर्षायुतशते गतः । वरं वृणीष्व प्रोवाच प्रीतः स कमलासनः ॥ १३
एवमुक्तोऽब्रवीद्राजा यण्ड्य स पितामहम् । एकमेवाहमिच्छामि त्वत्तो वरमनुत्तमम् ॥ १४
भूतग्रामस्य सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च । भवेद्यं रक्षणायालं प्रलये समुपस्थिते ॥ १५
एवमस्त्विति विश्वात्मा तत्रैवान्तरधीयत । पुष्पवृष्टिः सुमहती खात्पपात सुरार्पिता ॥ १६
कदाचिदाश्रमे तस्य कुर्वतः पितृतर्पणम् । पपात पाण्थोरुपरि शफरी जलसंयुता ॥ १७

* आद्यश्लोके द्वयं न विद्यते घ ड च. पुस्तकेषु ।

१ ग. 'टोपप्रक्षिप्तंक्षिप्तदि' । २ ख. 'लं व्यंशुमानं तस्या' । ३ ख घ. ड. व्यास । ४ घ. ड. च. पुराणासु ।
५ ग. 'विस्मरा' । ६ घ. ड. च. 'त्वं निगद्यते । क' । ७ ख च. गद्यते । क' । ८ ग. च कथ्यते । क' । ९ ग. ड. च.
'रतः क' । १० ग. व. ड. च. 'द्वाक्यस्याभू' । ११ ग. धीरः । १२ ग. 'संयुता ।

हृष्टा तच्छफरीरूपं स दयालुर्महीपतिः । रक्षणायाकरोद्यत्नं स तस्मिन्करकोदरे ॥ १८
 अहोरात्रेण चैकेन षोडशाङ्गुलविस्तृतः । सोऽभवन्मत्स्यरूपेण पाहि पाहीति चाब्रवीत् ॥ १९
 स तमादाय मणिके प्राक्षिपज्जलचारिणम् । तत्रापि चैकरात्रेण हस्तत्रयमवर्धत ॥ २०
 पुनः प्राहाऽऽर्तनादेन सहस्रकिरणात्मजम् । स मत्स्यः पाहि पाहीति त्वामहं शरणं गतः ॥ २१
 ततः स कूपे तं मत्स्यं प्राहिणोद्विनन्दनः । यदा न माति तत्रापि कूपे मत्स्यः सरोवरे ॥ २२
 क्षितोऽसौ पृथुतामागात्पुनर्योजनसंमिताम् । तत्राप्याह पुनर्दीनः पाहि पाहि नृपोत्तम ॥ २३
 ततः स भुना क्षितो गङ्गायामप्यवर्धत । यदा तदा समुद्रे तं प्राक्षिपन्मेदिनीपतिः ॥ २४
 यदा समुद्रमखिलं व्याप्यासौ समुपस्थितः । तदा प्राह मनुर्भीतः कोऽपि त्वमसुरेश्वरः ॥ २५
 अथवा वासुदेवस्त्वमन्य ईदृक्कथं भवेत् । योजनायुतविंशत्या कस्य तुल्यं भवेद्वपुः ॥ २६
 ज्ञातस्त्वं मत्स्यरूपेण मां खेदयसि केशव । हृषीकेश जगन्नाथ जगद्धाम नमोऽस्तु ते ॥ २७
 एवमुक्तः स भगवान्मत्स्यरूपी जनार्दनः । साधु साध्विति चोवाच सम्यग्ज्ञातस्त्वयाऽनघ ॥
 अचिरेणैव कालेन मेदिनी मेदिनीपते । भविष्यति जले मग्ना सशैलवनकानना ॥ २९
 नौरियं सर्वदेवानां निकायेन विनिर्मिता । महाजीवनिकायस्य रक्षणार्थं महीपते ॥ ३०
 स्वेदाण्डजोद्भिदो ये वै ये च जीवा जरायुजाः । अस्यां निधाय सर्वास्ताननाथान्पाहि सुव्रत
 युगान्तवाताभिहता यदा भवति नौरुप । शृङ्गेऽस्मिन्मम राजेन्द्र तदेमां संयमिष्यसि ॥ ३२
 ततो लयान्ते सर्वस्य स्थावरस्थ चरस्य च । प्रजापतिस्त्वं भविता जगतः पृथिवीपते ॥ ३३
 एवं कृतयुगस्याऽऽदौ सर्वज्ञो धृतिमान्नृपः । मन्वन्तराधिपश्चापि देवपूज्यो भविष्यसि ॥ ३४

इति श्रीमत्स्ये महापुराण आदिसर्गे मनुविष्णुसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एवमुक्तो मनुस्तेन पप्रच्छ मधुसूदनम् । भगवन्कियद्भिर्वर्षैर्भविष्यत्यन्तरक्षयः ॥ १
 सत्त्वानि च कथं नाथ रक्षिष्ये मधुसूदन । त्वया सह पुनर्योगः कथं वा भविता मम ॥ २
 मत्स्य उवाच—
 अद्यप्रभृत्यनावृष्टिर्भविष्यति महीतले । यावद्वर्षशतं साग्रं दुर्भिक्षमशुभावहम् ॥ ३
 ततोऽल्पसत्त्वक्षयदा रश्मयः सप्त दारुणाः । सप्तसप्तैर्भविष्यन्ति प्रतप्ताङ्गारवर्षिणः ॥ ४
 और्वानलोऽपि विकृतां गमिष्यति युगक्षये । विषाग्निश्चापि पातालात्संकर्षणमुखच्युतः ॥ ५
 भवस्यापि ललाटोत्थस्तृतीयनयनानलः ॥ ५
 त्रिजगन्निर्दहन्क्षोभं समेष्यति महामुने । एवं दग्धा मही सर्वा यदा स्याद्भस्मसंनिभा ॥ ६
 आकाशमूष्मणा तप्तं भविष्यति परंतप । ततः सदेवनक्षत्रं जगद्यास्यति संक्षयम् ॥ ७

१ ग. 'दके'। अं । २ घ. ड. च. 'स्तमात्रम' । ३ घ. ड. च. तदा । ४ ग. घ. ड. च. 'रितरः' । ५ ग. घ. 'ज्ञो भगवानुविः' । मं । ६ ड. च. 'नृपिः' । मं । ७ न. घ. ड. च. 'प्रच्छासुरसु' । ८ 'म' । वर्षैः कियद्भिर्भगवन्भवि' । औ । ९ क. 'टोत्थस्तृती' । १० घ. ड. च. 'लः' । जगद्ग्युं तथा क्षोभं ।

संवर्तो भीमनादश्च द्रोणश्चण्डो बलाहकः । विद्युत्पताकः शोणस्तु सप्तैते लयवारिदाः ॥ ८
 अग्निप्रस्वेदसंभूताः प्लावयिष्यन्ति मेदिनीम् । समुद्राः क्षोभमागत्य चैकत्वेन व्यवस्थिताः ॥ ९
 एतदेकार्णवं सर्वं करिष्यन्ति जगन्नयम् । वेदनावभिमां *गृह्य सत्त्वबीजानि सर्वशः ॥ १०
 आरोग्य रज्जुयोगेन मत्प्रदत्तेन सुव्रत । संयम्य नावं मच्छृङ्गे मत्प्रभावाभिरक्षितः ॥ ११
 एकः स्थास्यसि देवेषु दग्धेष्वपि परंतप । सोमसूर्यावहं ब्रह्मा चतुर्लोकसमन्वितः ॥ १२
 नर्मदा च नदी पुण्या मार्कण्डेयो महानृषिः । भवो वेदाः पुराणानि विद्याभिः सर्वतोवृत्तम् ॥
 त्वया सार्धमिदं विश्वं स्थास्यत्यन्तरसंक्षये । एवमेकार्णवे जाते चाक्षुषान्तरसंक्षये ॥ १४
 वेदान्प्रवर्तयिष्यामि त्वत्सर्गादौ महीपते । एवमुक्त्वा स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १५
 मनुरप्यास्थितो योगं वासुदेवप्रसादजम् । +अभ्यसन्यावदाभूतसंप्लवं पूर्वसूचितम् ॥ १६
 काले यथोक्ते संजाते वासुदेवमुखोद्गते । शृङ्गी प्रादुर्बभूवाथ मत्स्यरूपी जनार्दनः ॥ १७
 भुजंगो रज्जुरूपेण मनोः पार्श्वमुपागमत् । भूतान्सर्वान्समाकृष्य योगेनाऽऽरोप्य धर्मवित् ॥ १८
 भुजंगरज्ज्वा मत्स्यस्य शृङ्गे नावमयोजयत् । उपर्युपस्थितस्तस्याः प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ १९
 आभूतसंप्लवे तस्मिन्नतीते योगशायिना । पृष्टेन मनुना प्रोक्तं पुराणं मत्स्यरूपिणा ॥
 तदिदानीं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः ॥ २०

यद्भवद्भिः पुरा पृष्टः सृष्ट्यादिकमहं द्विजाः । तदेवैकार्णवे तस्मिन्मनुः पप्रच्छ केनैवम् ॥ २१

मनुस्वाच—

उत्पत्तिं प्रलयं चैव वंशान्मन्वन्तराणि च । वंश्यानुचरितं चैव भुवनस्य च विस्तरम् ॥ २२
 दानधर्मविधिं चैव श्राद्धकल्पं च शाश्वतम् । वर्णाश्रमविभागं च तथेष्टापूर्तसंज्ञितम् ॥ २३
 देवतानां प्रतिष्ठादि यच्चान्यद्विद्यते भुवि । तत्सर्वं विस्तरेण त्वं धर्मं व्याख्यातुमर्हसि ॥ २४

मत्स्य उवाच—

महाप्रलयकालान्त एतदासीत्तमोमयम् । प्रसुप्तमिव चातर्क्यमप्रज्ञातमलक्षणम् ॥ २५
 अविज्ञेयमविज्ञातं जगत्स्थान्मु चरिष्णु च । ततः स्वयंभूरव्यक्तः प्रभवः पुण्यकर्मणाम् ॥ २६
 व्यञ्जयन्नेतदखिलं प्रादुरासीत्तमोनुदः । योऽतीन्द्रियः परो व्यक्तादणुर्ज्यायान्मनातनः ॥ २७
 नारायण इति ख्यातः स एकः स्वयमुद्भवः ॥
 यः शरीरादभिधाय सिंस्रुर्विविधं जगत् । अप एव ससर्जाऽऽदौ तासुं धीर्यमवासृजत् ॥ २८
 तदेवाण्डं समभवद्धेमरूप्यमयं महत् । संवत्सरसहस्रेण सूर्यायुतसमप्रभम् ॥ २९
 प्रविश्यान्तर्महातेजाः स्वयमेवाऽऽत्मसंभवः । प्रभावापि तद्व्याप्त्या विष्णुत्वमगमत्युनः ३०
 तदन्तर्भगवानेष सूर्यः समभवत्पुरा । आदित्यश्चाऽऽदिभूतत्वाद्ब्रह्मा ब्रह्म पठन्नभूत् ॥ ३१
 दिवं भूमिं समकरोत्तदण्डशकलद्वयम् । स चाकरोद्विशः सर्वा मध्ये व्योम च शाश्वतम् ॥ ३२

* आर्षोऽयं प्रयोगः । + एतद्व्यस्थानेऽयं पाठो ध. ड. च. पुस्तकेषु स यथा—अथामूच तदाभूतसंप्लवः पूर्ण-
 सूचित इति ।

१ क. ख. 'भूतां प्र' । २ ड. च. सर्वबी° । ३ ख. 'णाश्च वि' । ४ ग. घ. ड. च. सर्व । ५ ग. घ. ड. च. 'वंशानु' । ६ घ. ड. च. धर्मं च विविधं आ° । ७ क. घ. 'सुबीजम्' ।

जरायुर्मैरुमुख्याश्च शैलास्तस्याभवंरतदा । यदुत्वं तदभन्नेधरतडित्संघातमण्डलम् ॥ ३३
 नद्योऽण्डनाम्नः संभूताः पितरो मनवस्तथा । सप्त येऽमी समुद्राश्च तेऽपि चान्तर्जलोद्भवाः ॥ ३४
 लवणेशुसुराद्याश्च नानारत्नसमन्विताः ॥ ३४
 स सिसृक्षुरभूदेवः प्रजापतिरिदम् । ततेजसश्च तत्रैष मार्तण्डः समजायत ॥ ३५
 ब्रूतेऽण्डे जायते यस्मान्मार्तण्डस्तेन संस्मृतः । रजोगुणमयं यत्तदूर्पं तस्य महात्मनः ॥ ३६
 चतुर्मुखः स भगवानभूलोकपितामहः ॥ ३६
 येन सृष्टं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् । तमवोहिरजोरूपं महत्सत्त्वमुदाहृतम् ॥ ३७

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिमो ब्रह्माण्डवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ॥ ७१ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

चतुर्मुखत्वमगमत्करमलोकपितामहः । कथं तु लोकानसृजद्वद्वा ब्रह्मविदां वरः ॥ १

मत्स्य उवाच—

तपश्चचार प्रथमममराणां पितामहः । आविर्भूतास्ततो वेदाः साङ्गोपाङ्गपदक्रमाः ॥ २
 पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् । नित्यं शब्दमयं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ३
 अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्मृताः । मीमांसा न्यायविद्याश्च प्रमाणाष्टकसंयुताः ॥ ४
 वेदाभ्यासरतस्यास्य प्रजाकामस्य मानसाः । मनसः पूर्वसृष्टा वै जाता यत्तेन मानसाः ॥ ५
 मरीचिरभवत्पूर्वं ततोऽत्रिर्भगवानृषिः । अङ्गिराश्चाभवत्पश्चात्पुलस्त्यरतदनन्तरम् ॥ ६
 ततः पुलहनामा वै ततः क्रतुरजायत । प्रचेताश्च ततः पुत्रो वसिष्ठश्चाभवत्पुनः ॥ ७
 पुत्रो भृगुरभूत्तद्वन्नारदोऽप्यचिरादभूत् । दशेभ्योऽन्मानसान्ब्रह्मा मुनीन्पुत्रानजीजनत् ॥ ८
 शारीरानथ वक्ष्यामि मातृहीनान्प्रजापतेः । अङ्गुठाद्दक्षिणाद्दक्षः प्रजापतिरजायत ॥ ९
 धर्मः स्तनान्तादभवद्दधृदयात्कुसुमायुधः । भ्रूमध्यादभवत्कोधो लोभश्चाधरसंभवः ॥ १०
 बुद्धेर्मोहः समभवदहंकाराद्भुन्मदः । प्रमोदश्चाभवत्कण्ठान्मृत्युर्लोचनतो नृप ॥ ११
 भरतः करमध्यात्तु ब्रह्मभून्नुरभूत्ततः ॥ ११
 एते नव सुता राजन्कन्या च दशमी पुनः । अङ्गजा इति विख्याता दशमी ब्रह्मणः सुता ॥ १२

मनुरुवाच—

बुद्धेर्मोहः समभवदिति यत्परिकीर्तितम् । अहंकारः स्मृतः क्रोधो बुद्धिर्नाम किमुच्यते ॥ ३

मत्स्य उवाच—

सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणत्रयमुदाहृतम् । साम्यावस्थितिरिदं तेषां प्रकृतिः परिकीर्तिता ॥ १४
 केचित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरे जगुः । एतदेव प्रजासृष्टिं करोति विकरोति च ॥ १५

गुणेभ्यः क्षोभमाणेभ्यस्त्रयो देवा विजज्ञिरे । एका मूर्तिस्त्रयो भागा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १६
सविकारात्प्रधानास्तु महत्तत्त्वं प्रजायते । महानिति यतः ख्यातिर्लोकानां जायते सदा ॥ १७
अहंकारश्च महतो जायते मानवर्धनः । इन्द्रियाणि ततः पञ्च वक्ष्ये बुद्धिवशानि तु ॥

प्रादुर्भवन्ति चान्यानि तथा कर्मवशानि तु ॥

१८

श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका च यथाक्रमम् । पायूपस्थं हस्तपादं वाक्चेतीन्द्रियसंग्रहः ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः । उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः ॥ २०

मन एकादशं तेषां कर्मबुद्धिगुणान्वितम् । इन्द्रियावयवाः सूक्ष्मास्तस्य मूर्तिं मनीषिणः ॥ २१

श्रयन्ति यस्मात्तन्मात्राः शरीरं तेन संस्मृतम् । शरीरयोगाज्जीवोऽपि शरीरी गद्यते बुधैः ॥ २२

मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया । आकाशं शब्दतन्मात्रादभूच्छब्दगुणात्मकम् ॥ २३

आकाशविकृतेर्वायुः शब्दस्पर्शगुणोऽभवत् । वायोश्च स्पर्शतन्मात्रात्तेजश्चाऽऽविरभूत्ततः ॥

त्रिगुणं तद्विकारेण तच्छब्दस्पर्शरूपवत् । तेजोविकारादभवद्वारिराजंश्चतुर्गुणम् ॥ २५

रसतन्मात्रसंभूतं प्रायो रसगुणात्मकम् । भूमिस्तु गन्धतन्मात्रादभूत्पञ्चगुणान्विता ॥ २६

प्रायो गन्धगुणा सा तु बुद्धिरेषा गरीयसी । एभिः संपादितं भुङ्क्ते पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ २७

ईश्वरेच्छावशः सोऽपि जीवात्मा कथ्यते बुधैः । एवं पद्विशकं प्रोक्तं शरीरमिह मानवैः ॥ २८

सांख्यं संख्यात्मकत्वाच्च कपिलादिभिर्हच्यते । एतत्तत्त्वात्मकं कृत्वा जगद्देवा अजीजनन् ॥ २९

सावित्री लोकसृष्टयर्थं हृदि कृत्वा समास्थितः । ततः संजपतस्तस्य भिच्चा देहमकल्मषम् ॥

स्त्रीरूपमर्धमकरोर्धं पुरुषरूपवत् । शतरूपा च सा ख्याता सावित्री च निगद्यते ॥ ३१

सरस्वत्यथ गायत्री ब्रह्माणी च परंतप । ततः स्वदेहसंभूतामात्मजामित्यकल्पयत् ॥ ३२

वृष्णा तां व्यथितस्तावत्कामबाणार्दितो विभुः । *अहो रूपमहो रूपमिति चाऽऽह प्रजापतिः

ततो वसिष्ठप्रमुखा भगिनीमिति चुकुरुः । ब्रह्मा न किंचिद्वद्रेते तन्मुखालोकनादृते ॥ ३४

अहो रूपमहो रूपमिति प्राह पुनः पुनः । ततः प्रजामनन्नां तां पुनरेवाभ्यलोकयत् ॥ ३५

अथ प्रदक्षिणं चक्रे सा पितुर्वरवारिणी । पुत्रेभ्यो लज्जितस्यास्य तद्रूपालोकनेच्छया ॥ ३६

आविर्भूतं ततो वक्त्रं दक्षिणं पाण्डुगण्डवत् । विस्मयस्फुरद्वोष्ठं च पाश्चात्यमुदगात्ततः ॥ ३७

चतुर्थमभवत्पश्चाद्द्वाम कामशरातुरम् । ततोऽभ्यदभ्यस्तस्य कामातुरतया तथा ॥ ३८

उत्पतन्त्यास्तदाकाश आलोकनकुतूहलात् । सृष्टयर्थं यत्कृतं तेन तपः परमदारुणम् ॥ ३९

तत्सर्वं नाशमगमत्स्वसुतोपगमेच्छया । तेनोर्ध्वं वक्त्रमभवत्पञ्चमं तस्य धीमतः ॥

आविर्भवजटाभिश्च तद्वक्त्रं चाऽऽवृणोत्यभुः ॥ ४०

ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मा पुत्रानात्मसमुद्भवान् । प्रजाः सृजध्वमभितः सदेवासुरमानुषीः ॥ ४१

एवमुक्तास्ततः सर्वे समसृजुर्विविधाः प्रजाः । गतेषु तेषु सृष्टयर्थं प्रणामावन्तामिषाम् ॥ ४२

उपयेमे स विश्वात्मा शतरूपामनिन्दिताम् । स बभूव तथा सार्धमतिकामातुरो विभुः ॥

स लज्जां चकमे देवः कमलोदरमग्निरे ॥ ४३

यावद्वदशतं दिव्यं यथाऽन्यः प्राकृतो जनः । ततः कालेन महता तस्याः पुत्रोऽभवन्मनुः ॥ ४४

* इत आरभ्य लोकनादत इत्यन्तर्ग्रन्थो ह. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. देवाः । २ ख. घ. ३ इह मानवैः । सां । ३ घ. ड. च. ४ चैवमजी । ४ ग. तेनाऽऽशुव । ५ क. ख. 'मू. संव' ।

स्वार्यभुव इति ख्यातः स विराडिति नः श्रुतम् । तद्वपगुणसामान्यादधिपूरुष उच्यते ॥ ४५
त्रैराजा यत्र ते जाता बहवः संशितव्रताः । स्वार्यभुवा महाभागाः सप्त सप्त तथा परे ॥ ४६
स्वारोचिषाद्याः सर्वे ते ब्रह्मतुल्यस्वरूपिणः । औत्तमिप्रमुखास्तद्वद्येषां त्वं सप्तमोऽधुना ४७

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे मुखोत्पत्तिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—॥ ११८ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

अहो कष्टतरं चैतदङ्गजागमनं विभो । कथं न दोषमगमत्कर्मणाऽनेन पद्मभूः ॥ १
परस्परं च संबन्धः सगोत्राणामभूत्कथम् । दैवाहिकस्तत्सुतानां छिन्धि मे संशयं विभो ॥ २

मत्स्य उवाच—

दिव्येयमादिसृष्टिस्तु रजोगुणसमुद्भवा । अतीन्द्रियेन्द्रिया तद्वदतीन्द्रियशरीरिका ॥ ३
दिव्यतेजोमयी भूप दिव्यज्ञानसमुद्भवा । न अर्त्यैराभितः शक्या वक्तुं वै मांसचक्षुभिः ॥ ४
यथा भुजङ्गाः सर्पाणामाकाशं विश्वपक्षिणाम् । विदन्ति मार्गं दिव्यानां दिव्या एव न मौनवाः
कार्याकार्ये न देवानां शुभाशुभफलप्रदे । यस्मात्तस्मान्न राजेन्द्र तद्विचारो नृणां शुभः ॥ ६
अन्यैश्च सर्ववेदानामधिष्ठाता चतुर्मुखः । गायत्री ब्रह्मणस्तद्वदङ्गभूता निगद्यते ॥ ७
अमूर्तं मूर्तिमद्वाऽपि मिथुनं तत्प्रचक्षते । विरिञ्चिर्यत्र भगवांस्तत्र देवी सरस्वती
भारती यत्र यत्रैव तत्र तत्र प्रजापतिः ॥ ८

यथाऽऽतपो न रहितश्छायाया दृश्यते कश्चित् । गायत्री ब्रह्मणः पार्श्वं तथैव न विमुञ्चति ॥ ९
वेदराशिः स्मृतो ब्रह्मा सावित्री तदधिष्ठिता । तस्मान्न कश्चिद्दोषः स्यात्सावित्रीगमने विभोः
तथाऽपि लज्जावन्तः प्रजापतिरभूत्पुरा । स्वसुतोपगमाद्ब्रह्मा शशाप कुसुमायुधम् ॥ ११
यस्मान्ममाभिभवता मनः संक्षोभितं शरैः । तस्मात्त्वद्देहमचिराद्बुद्धो भस्मी करिष्यति ॥ १२
ततः प्रसादयामास कामदेवश्चतुर्मुखम् । न मामकारणे शत्रुं त्वमिहार्हसि मानद ॥ १३
अहमेवंविधः सृष्टस्त्वयैव चतुरानन । इन्द्रियक्षोभजनकः सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ १४
स्त्रीपुंसोराविचारेण मया सर्वत्र सर्वदा । क्षोभ्यं मनः प्रयत्नेन त्वयैवोक्तं पुरा विभो ॥ १५
तस्मादनपराधोऽहं त्वया शप्तस्तथा विभो । कुरु प्रसादं भगवन्स्वशरीराप्तये पुनः ॥ १६

ब्रह्मोवाच—

वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते याद्वान्वयसंभवः । रामो नाम यदा मर्त्यो मत्सत्त्वबलमाश्रितः ॥ १७
अवतीयसुरध्वंसी द्वारकामधिवत्त्यति । तद्भ्रातुस्तत्समस्य त्वं तदा पुत्रत्वमेष्यसि ॥ १८
एवं शरीरमासाद्य भुक्त्वा भोगानशेषतः । ततो भरतवंशान्ते भूत्वा वत्सनुपात्मजः ॥ १९
विद्याधराधिपत्यं च यावदाभूतसंप्लवम् । सुखानि धर्मतः प्राप्य मत्समीपं गमिष्यसि ॥ २०

एवं शापप्रसादाभ्यामुपेतः कुसुमायुधः । शोकप्रमोदाभियुतो जगाम स यथागतम् ॥ २१
मनुरुवाच—

कोऽसौ यदुरिति प्रोक्तो यद्वंशे कामसंभवः । कथं च दग्धो रुद्रेण किमर्थं कुसुमायुधः ॥ २२
भरतस्यान्वये कस्य का च सृष्टिः पुराऽभवत् । एतत्सर्वं समाचक्ष्व मूलतः संशयो हि मे ॥ २३
मत्स्य उवाच—

या सा देहार्धसंभूता गायत्री ब्रह्मवादिनी । जननी या मनोर्देवी शतरूपा शतेन्द्रिया ॥ २४

रतिर्मनस्तपो बुद्धिर्महान्दिव्संभ्रमस्तथा । ततः स शतरूपायां सप्तापत्यान्यजीजनत् ॥ २५

ये मरीच्यादयः पुत्रा मानसास्तस्य धीमतः । तेषामयमभूलोकः सर्वज्ञानात्मकः पुरा ॥ २६

ततोऽमृजद्दामदेवं त्रिशूलवरधारिणम् । सनत्कुमारं च विभुं पूर्वेषामपि पूर्वजम् ॥ २७

वामदेवस्तु भगवानमृजन्मुखतो द्विजान् । राजन्यानमृजद्वाह्वाविंशद्रानूरुपादयोः ॥ २८

विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूषि च । छन्दांसि च ससर्जाऽऽदौ पर्जन्यं च ततः परम् ॥ २९

ततः साध्यगणानीशस्त्रिनेत्रानमृजत्पुनः । कोटीश्च चतुरशीतिर्जरामरणवर्जिताः ॥ ३०

वामोऽमृजन्नमृत्यंस्तान्ब्रह्मणा विनिवारितः । नैवंविधा भवेत्सृष्टिर्जरामरणवर्जिता ॥ ३१

शुभाशुभात्मिका या तु सैव सृष्टिः प्रशस्यते । एवं स्थितः स तेनाऽऽदौ सृष्टेः स्थाणुरतोऽभवत् ॥ ३२

स्वायंभुवो मनुर्धर्मास्तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् । पत्नीमेवाऽऽप रूपाढ्यामनेन्ता नाम नामतः ॥ ३३

प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुस्तस्यामजीजनत् । धर्मस्य कन्या चतुरा सूनृता नाम भामिनी ॥ ३४

उत्तानपादात्तनयान्प्राप मन्थरगामिनी । अपस्यतिमपस्यन्तं कीर्तिमन्तं ध्रुवं तथा ॥ ३५

उत्तानपादोऽजनयत्सूनृतायां प्रजापतिः । ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि कृत्वा तपः पुरा ॥ ३६

दिव्यमाप ततः स्थानमचलं ब्रह्मणो वरात् । तमेव पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥ ३७

धन्या नाम मनोः कन्या ध्रुवाच्छिष्टमजीजनत् । अग्निकन्या तु सुच्छाया शिष्टांस्ता सुषुवे ॥ ३८

सुतान् ॥ ३८

कृपं रिपुं जयं वृत्तं वृकं च वृकतेजसम् । चक्षुषं ब्रह्मदौहित्र्यां धीरिण्यां स रिपुंजयः ॥ ३९

वीरण्याऽऽत्मजायां तु चक्षुर्मनुमजीजनत् । मनुर्वै राजकन्यायां नड्वलायां स चाक्षुषः ॥ ४०

जनयामास तनयान्दश शूरानकल्मषान् । ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवर्गधविः ॥ ४१

अग्निदुदितरात्रश्च सुद्युम्नश्चापराजितः । अभिमन्युस्तु दशमो नड्वलायामजायत ॥ ४२

ऊरोरजनयत्पुत्रान्पण्डाग्रेयी तु सुप्रभान् । अग्निं सुमनसं ख्यातिं क्रतुमङ्गिरसं गयम् ॥ ४३

पितृकन्या सुनीथा तु वेनमङ्गादजीजनत् । वेनमन्यायिनं विप्रा ममन्थुस्तत्करादभूत् ॥ ४४

पृथुनाम महातेजाः स पुत्रौ द्वावजीजनत् ॥ ४४

अन्तर्धानस्तु मारीचं शिखण्डिन्यामजीजनत् । हविर्धानात्पण्डाग्रेयी धिपणाऽजनयत्सुतान् ॥ ४५

प्राचीनबर्हिषं साङ्गं यमं शुक्रं बलं शुभम् ॥ ४५

प्राचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्यजापतिः । हविर्धानाः प्रजास्तेन बहवः संप्रवर्तिताः ॥ ४६

सवर्णायां तु सासुद्रां दशाऽऽधत्त सुतान्प्रभुः । सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ ४७

तत्तपोरक्षिता वृक्षा बभ्रुर्लोकं समन्ततः । देवादेशाच्च तानग्निरदहद्रविनन्दन ॥ ४८
 सोमकन्याऽभवत्पत्नी मारीषा नाम विश्रुता । तेभ्यस्तु दक्षमेकं सा पुत्रमग्र्यमजीजनत् ॥ ४९
 दक्षादनन्तरं वृक्षानौषधानि च सर्वशः । अजीजनत्सोमकन्या नदीं चन्द्रवतीं तथा ॥ ५०
 सोमांशस्य च तस्यापि दक्षस्याशीतिकोटयः । वक्ष्ये तासां तु विस्तारं लोके यः सुप्रतिष्ठितः ॥
 द्विपदश्चाभवन्केचित्केचिद्वहुपदा नराः । बलीभुखाः शङ्कुकर्णाः कर्णप्रावरणास्तथा ॥ ५२
 अश्वक्रक्षमुखाः केचित्केचित्सिंहाननास्तथा । श्वसूकरमुखाः केचित्केचिदुग्रमुखास्तथा ॥ ५३
 जनयामास धर्मात्मा स्लेच्छान्सर्वाननेकशः । स सृष्ट्वा मनसा दक्षः स्त्रियः पश्चादजीजनत् ॥ ५४
 ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश । सप्तविंशतिं सोमाय ददौ नक्षत्रसंज्ञिताः ॥
 देवासुरमनुष्यादि ताभ्यः सर्वमभूजगत् ॥ ५५

इति श्रीमात्स्ये महापुराण अदिसर्गे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ॥ १७३ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

कथय ऊचुः—

देवानां दानवानां च गन्धर्वीरगरक्षसाम् । उत्पत्तिं विस्तरेणैव सूत ब्रूहि यथातथम् ॥ १

सूतउवाच—

संकल्पादर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषां सृष्टिरुच्यते । दक्षात्प्राचेतसादुर्ध्वं सृष्टिर्मेथुनसंभवा ॥ २
 प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा । यथा ससर्ज चैवाऽऽदौ तथैव शृणुत द्विजाः ॥ ३
 यदा तु सृजतस्तस्य देवर्षिगणपन्नगान् । न वृद्धिमगमलोकस्तदा मैथुनयोगतः ॥
 दक्षः पुत्रसहस्राणि पाञ्चजन्यामजीजनत् ॥ ४
 तांस्तु दृष्ट्वा महाभागः सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः । नारदः प्राह हर्यश्वान्दक्षपुत्रान्समागतान् ॥ ५
 भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वा ध्वंमथ एव च । ततः सृष्टिं विशेषेण कुरुध्वमृषिसत्तमाः ॥ ६
 ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशम् । अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रादिव सिन्धवः ॥ ७
 हर्यश्वेषु प्रनष्टेषु पुनर्दक्षः प्रजापतिः । वैरिण्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः ॥ ८
 शबला नाम ते बिप्राः समेताः सृष्टिहेतवः । नारदोऽनुगतान्प्राह पुनरतान्पूर्ववत्स तान् ॥ ९
 भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वा भ्रातृनथो पुनः । आगत्य चाथ सृष्टिं च करिष्यथ विशेषतः ॥ १०
 तेऽपि तेनैव मार्गेण जग्मुर्भ्रातृपथा तदा । ततः प्रभृति न भ्रातुः कनीयान्मार्गमिच्छति ॥
 अन्विष्यन्दुःस्वमाप्नोति तेन तत्पस्विर्जयेत् ॥ ११
 ततस्तेषु विनष्टेषु षष्टिं कन्याः प्रजापतिः । वैरिण्यां जनयामास दक्षः प्राचेतसस्तथा ॥ १२
 प्रादात्स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश । सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ १३
 द्वे चैव भृगुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते । द्वे चैवाङ्गिरसे तद्वत्तासां नामानि विस्तरात् ॥ १४
 शृणुध्वं देवमातृणां प्रजाविस्तरमादितः । मरुत्वती वसुर्यामी लम्बा भानुररुन्धती ॥ १५

संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च मामिनी । धर्मपत्न्यः समाख्यातास्तासां पुत्रान्निबोधत ॥ १६

विश्वे देवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यानजीजनत् । मरुत्वर्त्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवस्तथा मानोस्तु भानवस्तद्वन्मुहूर्तायां मुहूर्तकाः । लम्बायां घोषनामानो नागवीथी तु यामिजा १८ पृथिवीतलसंभूतमरुन्धत्यामजायत । संकल्पायास्तु संकल्पो वसुसृष्टिं निबोधत ॥ १९

ज्योतिष्मन्तस्तु ये देवा व्यापकाः सर्वतो दिशम् । वसवस्ते समाख्यातास्तेषां सर्गं निबोधत ॥ आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ २१

आपस्य पुत्राश्चत्वारः शान्तो वै दण्ड एव च । शाम्बोऽथ मणिवक्त्रश्च यज्ञरक्षाधिकारिणः ॥ ध्रुवस्य कालः पुत्रस्तु वर्चाः सोमादजायत । द्रविणो हव्यवाहश्च धरपुत्रावुभौ स्मृतौ ॥ २३

कल्याणिन्यां ततः प्राणो रमणः शिशिरोऽपि च । मनोहरा धरात्पुत्रानवापाथ हरेः सुता २४ शिवा मनोजवं पुत्रमविज्ञातं गतिं तथा । अवाप चानलात्पुत्रावग्निप्रायगुणौ पुनः ॥ २५

अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे व्यजायत । तस्य शाखो विशाखश्च नैगभेयश्च पृष्ठजाः ॥ २६ अपत्यं कृत्तिकानां तु कार्तिकेयस्ततः स्मृतः । प्रत्यूषस ऋषिः पुंश्चो विभुर्नाम्नाऽथ देवलः

विश्वकर्मा प्रभासस्य पुत्रः शिल्पी प्रजापतिः ॥ २७

प्रासादभवनोद्यानप्रतिमाभूषणादिषु । तडागारामकूपेषु स्मृतः सोऽमरवर्धकिः ॥ २८

अजैकपादहिर्बुध्न्यो विरूपाक्षोऽथ रैवतः । हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ॥ २९

सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी चापराजितः । एते रुद्राः समाख्याता एकादश गणेश्वराः ॥ ३०

एतेषां मानसानां तु त्रिशूलवरधारिणाम् । कोटयश्चतुरशीतिस्तत्पुत्राश्चाक्षया मताः ॥ ३१

दिक्षु सर्वासु ये रक्षां प्रकुर्वन्ति गणेश्वराः । पुत्रपौत्रसुताश्चैते सुरभीगर्भसंभवाः ॥ ३२

इति श्रीमत्स्ये महापुराण आदिसर्गे वसुहृद्वान्वयो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ २०५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

कश्यपस्य प्रवक्ष्यामि पत्नीभ्यः पुत्रपौत्रकान् । अदितिर्दितिर्दनुश्चैव अरिष्टा सुरसा तथा ॥ १
सुरभिर्विनता तद्वत्ताम्रा क्रोधवशा इरा । कद्रुर्विश्वा मुनिस्तद्वत्तासां पुत्रान्निबोधत ॥ २
तुषिता नाम ये देवाश्चाक्षुषरयान्तरे मनोः । वैवस्वतेऽन्तरे चैते ह्यादित्या द्वादश स्मृताः ॥ ३
इन्द्रो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणो यमः । विवस्वान्सविता पूषा अशुमान्विष्णुरेव च ४
एते सहस्रकिरणा आदित्या द्वादश स्मृताः । *मारीचात्कश्यपादाप पुत्रानदितिरुत्तमान् ॥ ५

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ड. च. पुराणयोः—पुत्रावजीजनादिमान्देवानां दितिरुत्तमानिति ।

कृशाश्वस्य ऋषेः पुत्रा देवप्रहरणाः स्मृताः । एते देवगणा विप्राः प्रतिमन्वन्तरेषु च ॥ ६
 उत्पद्यन्ते प्रलीयन्ते कल्पे कल्पे तथैव च । दितिः पुत्रद्वयं लेभे कश्यपादिति नः श्रुतम् ॥ ७
 हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षस्तथैव च । हिरण्यकशिपोस्तद्वज्रात् पुत्रचतुष्टयम् ॥ ८
 प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादो ह्लाद एव च । प्रह्लादपुत्र आयुष्माञ्छिर्बाष्कल एव च ॥ ९
 विरोचनश्चतुर्थश्च स बलिः पुत्रमाप्तवान् । बलेः पुत्रशतं त्वासीद्वाणज्येष्ठं ततो द्विजाः ॥ १०
 धृतराष्ट्रस्तथा सूर्यश्चन्द्रश्चन्द्रांशुतापनः । निकुम्भनाभो गुर्वक्षः कुक्षिभीमो बिभीषणः ॥ ११
 एवमाद्यास्तु बहवो बाणज्येष्ठा गुणाधिकाः । बाणः सहस्रबाहुश्च सर्वास्त्रगणसंयुतः ॥ १२
 तपसा तोषितो यस्य पुरे वसति शूलभृत् । महाकालत्वमगमत्साम्यं यश्च पिनाकिनः ॥ १३
 हिरण्याक्षस्य पुत्रोऽभूद्भूलूकः शकुनिस्तथा । भूतसंतापनश्चैव महानाभस्तथैव च ॥ १४
 एतेभ्यः पुत्रपौत्राणां कोटयः सप्तसप्ततिः । महाबला महाकाया नामारूपा महौजसः ॥ १५
 वनुः पुत्रशतं लेभे कश्यपाद्बलदर्पितम् । विप्रचित्तिः प्रधानोऽभूद्येषां मध्ये महाबलः ॥ १६
 द्विमूर्धा शकुनिश्चैव तथा शङ्गुकुशिरोधरः । अयोमुखः शम्बरश्च कपिशो वामनस्तथा ॥ १७
 मारीचिर्मेघवांश्चैव इरागर्भशिरास्तथा । विद्रावणश्च केतुश्च केतुवीर्यः शतहृदः ॥ १८
 इन्द्रजित्सप्तजिज्ञैव वज्रनाभस्तथैव च । एकचक्रो महाबाहुर्वज्राक्षस्तारकस्तथा ॥ १९
 असिलोमा पुलोमा च बिन्दुर्बाणो महासुरः । स्वर्भानुर्वृषपर्वा च एवमाद्या वनोः सुताः २०
 स्वर्मानोस्तु प्रभा कन्या शची चैव पुलोमजा । उपदानवी मयस्याऽऽसीत्तथा मन्वोद्वरी कृहः
 शर्मिष्ठा सुदरी चैव चन्द्रा च वृषपर्वणः । पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते हि ते ॥ २२
 बह्वपत्ये महासत्त्वे मारीचस्य पैरिग्रहे । तयोः षष्टिसहस्राणि दानवानामभूत्पुरा ॥ २३
 पौलोमान्कालकेयांश्च मारीचोऽजनयत्पुरा । अवध्या येऽमराणां वै हिरण्यपुरवासिनः २४
 चतुर्मुखाह्वधवरास्ते हता विजयेन तु । विप्रचित्तिः सैहिकेयान्सिंहिकायामजीजनत् ॥ २५
 हिरण्यकशिपोर्यै वै भागिन्यास्त्रयोदश । व्यंसः कल्पश्च राजेन्द्र नलो वातापिरेव च ॥ २६
 इल्वलो नमुचिश्चैव श्वसृपश्चाजनस्तथा । नरकः कालनाभश्च सरमाणस्तथैव च ॥ २७
 कालवीर्यश्च विख्यातो दनुर्वंशविधर्धनाः । संह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः स्मृताः २८
 अवध्याः सर्वदेवानां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । ये हता भर्गमाश्रित्य त्वर्जुनेन रणाजिरे ॥ २९
 षट्कन्या जनयामास ताम्रा मारीचबीजतः । शुकी श्येनी च भासी च सुग्रीवी गृध्रिका शुचिः
 शुकी शुकानुलूकांश्च जनयामास धर्मतः । श्येनी श्येनांस्तथा भासी कुररानप्यजीजनत् ॥ ३१
 गृध्री गृध्रान्कपोतांश्च पारावतविहंगमान् । हंससारसकौआश्च पुवाञ्छुचिरजीजनत् ॥ ३२
 अजाश्वमेषोऽखरानुगृध्रीवी चाप्यजीजनत् । एष ताम्रान्वयः प्रोक्तो विनतायां निबोधत ३३
 गरुडः पततां नाथो अरुणश्च पतत्रिणाम् । सौदामनी तथा कन्या येयं नभसि विश्रुता ॥ ३४
 संपातिश्च जटायुश्च अरुणस्य सुताबुभौ । संपातिपुत्रो बभूव शीघ्रगश्चापि विश्रुतः ॥ ३५
 जटायुषः कर्णिकारः शतगामी च विश्रुतौ । सारसो रज्जुवालश्च भेरुण्डश्चापि तत्सुताः ॥ ३६
 तेषामनन्तमभवत्पक्षिणां पुत्रपौत्रकम् । सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणामभवत्पुरा ॥ ३७

१ क. ख. 'शिपुं चैव हिरण्याक्षं तथै' । २ ग. घ. प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादो 'ह्लाद ए' । ३ ग. घ. ड. च.

परिग्रहः । ४ घ. ड. च. व्यंसः शल्यश्च । ५ ग. ड. च. सुताः । ६ ग. ड. च. 'तां बलमा' । ७ क. च. वरुणश्च ।

सहस्रशिरसां कद्रुः सहस्रं चापि सुव्रत । प्रधानास्तेषु विख्याताः षड्विंशतिरिरेवं ॥ ३८
 शेषवासुकिर्कोटशङ्कैरावतकम्बलाः । धनञ्जयमहानीलपद्माश्वतरतक्षकाः ॥ ३९
 एलापत्रमहापद्मधृतराष्ट्रबलाहकाः । शङ्खपालमहाशङ्खपुष्पदंष्ट्रशुभाननाः ॥ ४०
 शङ्कुरोमा च बहुलो वामनः पाणिनस्तथा । कपिलो दुर्मुखश्चापि पतञ्जलिरिति स्मृताः ॥ ४१
 एषामनन्तमभवत्सर्वेषां पुत्रपौत्रकम् । प्रायशो यत्पुरा दग्धं जनमेजयमन्दिरे ॥ ४२
 रक्षोगणं क्रोधवशा स्वनामानमजीजनत् । दंष्ट्रिणां नियुतं तेषां भीमसेनादगाक्षयम् ॥ ४३
 रुद्राणां च गणं तद्ब्रह्मोमहिष्यो वराङ्गनाः । सुरभिर्जनयामास कश्यपोत्संयतव्रता ॥ ४४
 मुनिर्मुनीनां च गणं यणमप्सरसां तथा । तथा किन्नरगन्धर्वानरिष्टाऽजनयद्बहून् ॥ ४५
 तृणवृक्षलतागुल्ममिरा सर्वमजीजनत् । विश्वा तु यक्षरक्षांसि जनयामास कोटिशः* ॥ ४६
 तत एकोनपञ्चाशन्मरुतः कश्यपाद्वितिः । जनयामास धर्मज्ञानसर्वानमरवल्लभान् ॥ ४७

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे कश्यपान्वयो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तपञ्चकाः ॥ २५२ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

दितिः पुत्राः कथं जाता मरुतो देववल्लभाः । देवैर्जग्मुश्च सापत्नैः कस्मात्ते सख्यमुत्तम ॥ १

सूत उवाच—

पुरा देवासुरे युद्धे हुतेषु हरिणा सुरैः । पुत्रपौत्रेषु शोकार्ता गत्वा भूलोकमुत्तमम् ॥ २

स्यमन्तपञ्चके क्षेत्रे सरस्वत्यास्तटे शुभे । भर्तुराराधनपरा तप उग्रं चचार ह ॥ ३

तदा दितिर्दित्यमाता ऋषिरूपेण सुव्रता । फलाहारा तपस्तेपे कृच्छ्रं चान्द्रायणादिकम् ॥ ४

यावद्वर्षशतं साग्रं जराशोकसमाकुला । ततः सा तपसा तप्ता वसिष्ठादीनपृच्छत ॥ ५

कथयन्तु भवन्तो मे पुत्रशोकविनाशनम् । व्रतं सौभाग्यफलदमिह लोके परत्र च ॥ ६

ऊचुर्वसिष्ठप्रमुखा मदनद्वादशीव्रतम् । यस्याः प्रभावादभवत्सुतशोकविर्जिता ॥ ७

ऋषय ऊचुः—

श्रोतुमिच्छामहे सूत मदनद्वादशीव्रतम् । सुतानेकोनपञ्चाशद्येन लेभे दितिः पुनः ॥ ८

सूत उवाच—

यद्वसिष्ठादिभिः पूर्वं दितेः कथितमुत्तमम् । विस्तरेण तदेवेवं मत्सकाशान्निबोधत ॥ ९

चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां नियतव्रतः । स्थापयेद्व्रणं कुम्भं सिततण्डुलपूरितम् ॥ १०

* इत उत्तरमयं श्लोको य. घ. ङ. च पुस्तकेषु—एते कश्यपदावादाः शतशोऽप्य सहस्रशः । एष मन्वन्तरे राज-
 म्धर्गः स्वारीविषे स्मृतः । इति ।

१ ग. ङ. सुव्रता । २ ङ. 'रनुत्तमाः ।' से० । ३ ग. घ. च. 'न्दमाः' । शे० । ४ ङ. प्रायेण । ५ घ. ङ. च.
 'पाच्छिवतपरात् ।' मुनि० । ६ क. भूलोकं । ङ. च. भूभागम् । ७ ग. घ. ङ. च. तीर्थे । ८ क. ख. सुव्रत । ङ. च.
 सुप्रभा । ९ ख. ग. 'प्रं जाता शो' । १० ग. प्रसादा० ।

नानाफलयुतं तद्विदुषु दण्डसमन्वितम् । सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितचन्दनचर्चितम् ॥ ११
 नानाभक्ष्यसमोपेतं सहिरण्यं तु शक्तिः । ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेशयेत् ॥ १२
 तस्मादुपरि कामं तु कदलीदलसंस्थितम् । कुर्याच्छर्करयोपेतारतिं तस्य च वामतः ॥ १३
 गन्धं धूपं ततो दद्याद्गीतं वाद्यं च कारयेत् । तदभावे कथां कुर्यात्कामकेशवयोनरः ॥ १४
 कामनाम्ना हरेरर्चां स्नापयेद्गन्धवारिणा । शुक्लपुष्पाक्षततिलैरर्चयेन्मधुसूदनम् ॥ १५
 कामाय पादौ संपूज्य जङ्घे सौभाग्यदाय च । ऊरू स्मरायेति पुनर्मन्मथायेति वै कटिम् ॥ १६
 स्वच्छोदरायेत्युदरमनङ्गायेत्युरो हरेः । मुखं पद्ममुखायेति बाहू पञ्चशराय वै । १७
 नमः सर्वात्मने मौलिमर्चयेदिति केशवम् । ततः प्रभाते तं कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १८
 ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयं च लवणाहते । भुक्त्वा तु दक्षिणां दद्यादितं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 प्रीयतामत्र भगवान्कामरूपी जनार्दनः । हृदयं सर्वभूतानां य आनन्दोऽभिधीयते ॥ २०
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि व्रतं चरेत् । उपवासी त्रयोदश्यामर्चयेद्विष्णुमव्ययम् ॥ २१
 फलमेकं च संप्राश्य द्वादश्यां भूतले स्वपेत् । ततस्त्रयोदशे मासि घृतधेनुसमन्विताम् ॥ २२
 शय्यां दद्यादनङ्गाय सर्वोपस्करसंयुताम् । काञ्चनं कामदेवं च शुक्लां गां च पयस्विनीम् ॥ २३
 वासोभिर्द्विजदापत्यं पूज्यं शक्त्या विभूषणैः । शय्यागन्धादिकं दद्यात्प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥
 होमः शुक्लतिलैः कार्यः कामनामानि कीर्तयेत् । गव्येन हविषा तद्वत्पायसेन च धर्मवित् ॥ २५
 विप्रेभ्यो भोजनं दद्याद्विंशत्यां विवर्जयेत् । इक्षुदण्डानथो दद्यात्पुष्पमालाश्च शक्तिः ॥ २६
 यः कुर्याद्विधिनाऽनेन प्रदत्तद्वादशीमिमाम् । स सर्वपापनिर्मुक्तः प्राप्नोति हरिसाख्यताम् ॥ २७
 इह लोके वरान्पुत्रानसौभाग्यफलमश्नुते । यः स्मरः संस्मृतो विष्णुरानन्दात्मा महेश्वरः ॥ २८
 सुखार्थी कामरूपेण स्मरेदङ्गजमीश्वरम् । एतच्छ्रुत्वा चकारासौ दितिः सर्वमशेषतः ॥ २९
 कश्यपो व्रतमाहात्म्यादागत्य परया मुदा । चकार कर्कशां भूयो रूपयौवनशालिनीम् ॥ ३०
 वरैराच्छन्द्यामास सा तु वव्रे ततो वरम् । पुत्रं शक्रवधार्थाय समर्थममितौजसम् ॥ ३१
 वरयामि महात्मानं सर्वाभिरनिषूदनम् । उवाच कश्यपो वाक्यमिन्द्रहन्तारमूर्जितम् ॥ ३२
 प्रदास्यास्यहमेवेह किं त्वेतात्क्रियतां शुभे । आपस्तम्बः करोत्विति पुत्रीयामद्य सुव्रते ॥ ३३
 विधास्यामि ततो गर्भमिन्द्रशत्रुनिषूदनम् । आपस्तम्बस्ततश्चक्रे पुत्रेति द्विविणाधिकाम् ॥ ३४
 इन्द्रशत्रुर्भवस्विति जुहाव च सावेस्तरम् । देवा मुमुदिरै दैत्या विमुखाः स्युश्च दानवाः ॥ ३५
 दित्यां गर्भमथाधत्त कश्यपः प्राह तां पुनः । त्वया यत्नो विधातव्यो ह्यस्मिन्गर्भे वरानने ॥ ३६
 संवत्सरशतं त्वेकमस्मिन्नेव तपोवने । संख्यायां नैव भोक्तव्यं गर्भिण्या वरवर्णिनि ॥ ३७
 न स्थातव्यं न गन्तव्यं वृक्षमूलेषु सर्वदा । नोपस्करेषूपविशेन्मुसलो लुखलादिषु ॥ ३८
 जले च नावगाहेत शून्यागारं च वर्जयेत् । बल्मीकायां न तिष्ठेत् न चोद्दिग्मना भवेत् ॥ ३९
 विलिखेन्न नखैर्भूमिं नाङ्गारेण न भस्मना । न शयालुः सदा तिष्ठेद्यायामं च विवर्जयेत् ॥ ४०
 न तुषाङ्गारभस्मास्थिकपालेषु समाविशेत् । वर्जयेत्कलहं लोकैर्गात्रमङ्गं तथैव च ॥ ४१

१ ड. 'नाफलयुतं तद्विदुषु दण्डसमन्वितम् । गन्धधूपादिकं दद्यात् । २ क ख. नातो ह । ३ ड. च. 'म ।
 पृथुः । ४ ग. 'येच्छक्त्या । ५. ग. ड. च. 'शायविजितः । इ । ६ ड. च 'शीव्रतम् । स । ७ ग. 'ङ्गं च.
 वर्जयेत् । न ।

न मुक्तकेशा तिष्ठेत् नाशुचिः स्यात्कदाचन । न शयीतोत्तरशिरा न चापरशिराः क्वचित् ॥ ४२
 न वस्त्रहीना नोद्विग्ना न चाऽऽर्द्रचरणा सती । नामङ्गल्यां वदेद्वाचं न च हास्याधिका भवेत् ॥
 कुर्यात्तु गुरुशुश्रूषां नित्यं माङ्गल्यतत्परा । सर्वौषधीभिः कोष्णेन वारिणा स्नानमाचरेत् ॥ ४४
 कृतरक्षा सुभूषा च वास्तुपूजनतत्परा । तिष्ठेत्पसन्नवदना भर्तुः प्रियहिते रता ॥ ४५
 दानशीला तृतीयायां पार्वण्यं नक्तमाचरेत् । इतिवृत्ता भवेन्नारी विशेषेण तु गर्भिणी ॥ ४६
 यस्तु तस्या भवेत्पुत्रः शीलायुर्वृद्धिर्न संयुतः । अन्यथा गर्भपतनमवाप्नोति न संशयः ॥ ४७
 तस्मात्त्वमनया वृत्त्या गर्भेऽस्मिन्यत्नमाचर । स्वस्त्यस्तु ते गर्भिण्यामि तथेत्युक्तस्तया पुनः ॥
 पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत । ततः सा कश्यपोक्तेन विधिना समतिष्ठत ॥ ४९
 अथ भीतस्तथेन्द्रोऽपि दितेः पार्श्वमुपागमत् । विहाय देवसदनं तच्छुश्रूषुरवस्थितः ॥ ५०
 दितेऽष्टिद्वान्तरप्रेप्सुरभवत्पाकशासनः । विनीतोऽभवदव्यग्रः प्रशान्तवदनो बहिः ॥ ५१
 अजानन्किल तत्कार्यमात्मनः शुभमाचरन् । ततो वर्षशतान्ते सा न्यूने तु दिवसौस्त्रिभिः ॥ ५२
 मेने कृतार्थमात्मानं प्रीत्या विस्मितमानसा । अकृत्वा पादयोः शौचं प्रसुप्ता मुक्तमूर्धजा ॥ ५३
 निद्राभरसमाक्रान्ता दिवापरशिराः क्वचित् । ततस्तदन्तरं लब्ध्वा प्रविष्टस्तु शचीपतिः ॥ ५४
 वज्रेण सप्तधा चक्रे तं गर्भं त्रिदशाधिपः । ततः सप्तैव ते जाताः कुमारः सूर्यवर्चसः ॥ ५५
 रुदन्तः सप्त ते बाला निषिद्धां गिरिदारिणा । भूयोऽपि रुदतश्चैतानेकैकं सप्तधा हरिः ॥ ५६
 चिच्छेद वृत्रहन्ता वै पुनस्तदुदरे स्थितः । एवमेकोनपञ्चाशद्भूत्वा ते रुरुदुर्भृशम् ॥ ५७
 इन्द्रो निवारयामास मां रोदिष्ट पुनः पुनः । ततः स चिन्तयामास किमेतदिति वृत्रहा ॥ ५८
 धर्मस्य कस्य माहात्म्यात्पुनः संजीवितास्त्वमी । विदित्वा ध्यानयोगेन मदनद्वादशीफलम् ॥
 नूनमेतत्परिणतमधुना कृष्णपूजनात् । वज्रेणापि हताः सन्तो न विनाशमवाप्नुयुः ॥ ६०
 एकोऽप्यनेकतामाप यस्मादुदरगोऽप्यलम् । अवध्या नूनमेते वै तस्माद्देवा भवन्त्विति ॥ ६१
 यस्मान्मा रुदतेत्युक्ता रुदन्तो गर्भसंस्थिताः । मरुतो नाम ते नान्ना भवन्तु मखभागिनः ॥ ६२
 ततः प्रसाद्य देवेशः क्षमस्वेति दितिं पुनः । अर्थशास्त्रं समास्थाय मयैतद्दुष्कृतं कृतम् ॥ ६३
 कृत्वा मरुद्वर्णं देवैः समानममराधिपः । दितिं विमानमारोप्य ससुतामनयद्विवम् ॥ ६४
 यज्ञभागभुजो जाता मरुतस्ते ततो द्विजाः । न जग्मुरैक्यमसुरैरतस्ते सुरवल्लभाः ॥ ६५

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे मरुद्वत्ती मदनद्वादशीवर्तं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३१७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

आदिसर्गेश्च यः सूत कथितो विस्तरेण तु । प्रतिर्सर्गश्च ये येषामधिपास्तान्वदस्व नः ॥ १

१ ग. 'द्विमाविशत्' । अ° । २ ग. ड. 'गतः' । वि° । ३ ग. 'द्वा दानवारिणा' । भू° । ड. 'द्वा हरिणा गिरा
 भू° । ४ ग. मा रुदध्वं । ५ ग. 'संस्थिता' । ६ ग. घ. ड. च सर्गे च ।

सूत उवाच—

यदाऽभिषिक्तः सकलाधिराज्ये पृथुर्धरिड्यामधिपो बभूव ।
 तदौषधीनामधिपं चकार यज्ञव्रतानां तपसां च चन्द्रम् ॥ २ ॥
 नक्षत्रताराद्विजवृक्षगुल्मलतावितानस्य च रुक्मगर्भः ।
 अपामधीशं वरुणं धनानां राज्ञां प्रभुं वैश्रवणं च तद्वत् ॥ ३ ॥
 विष्णुं रवीणामधिपं वसूनामग्निं च लोकाधिपतिश्चकार ।
 प्रजापतीनामधिपं च दक्षं चकार शक्रं मरुतामधीशम् ॥ ४ ॥
 दैत्याधिपानामथ दानवानां प्रह्लादमीशं च यमं पितृणाम् ।
 पिशाचरक्षःपशुभूतयक्षवेतालराजं त्वथ शूलपाणिम् ॥ ५ ॥
 प्रालेयशैलं च पतिं गिरीणामीशं समुद्रं ससरिन्नदानाम् ।
 गन्धर्वविद्याधरकिन्नराणामीशं पुनाश्चित्ररथं चकार ॥ ६ ॥
 नागाधिपं वासुकिमुग्रवीर्यं सर्पाधिपं तक्षकमादिदेश ।
 दिशां गजानामधिपं चकार गजेन्द्रमैरावतनामधेयम् ॥ ७ ॥
 सुपर्णमीशं पततामथाश्वराजानमुच्चैःश्रवसं चकार ।
 सिंहं मृगाणां वृषभं गवां च प्लक्षं पुनः सर्ववनस्पतीनाम् ॥ ८ ॥
 पितामहः पूर्वमथाभ्यषिञ्चैतान्पुनः सर्वदिशाधिनाथान् ।
 पूर्वेण दिक्पालमथाभ्यषिञ्चन्नाम्ना सुधर्माणमरातिकेतुम् ॥ ९ ॥
 ततोऽधिपं दक्षिणतश्चकार सर्वेश्वरं शङ्खपदाभिधानम् ।
 स केतुमन्तं च दिगीशमीशश्चकार पश्चाद्भुवनाण्डगर्भः ॥ १० ॥
 हिरण्यरोमाणमुददिगीशं प्रजापतिर्देवसुतं चकार ।
 अद्यापि कुर्वन्ति दिशामधीशाः शंभून्ब्रह्मन्तस्तु भुवोऽमिरक्षाम् ॥ ११ ॥
 चतुर्भिरोभिः पृथुनामधेयो नृपोऽभिषिक्तः प्रथमं पृथिव्याम् + ।
 गतेऽन्तरे चाक्षुषनामधेये वैदस्वताख्ये च पुनः प्रवृत्ते ।
 प्रजापतिः सोऽस्य चराचरस्य बभूव सूर्यान्वयवंशचिह्नः ॥ १२ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आविपत्याभिषेचनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३२९ ॥

अथ नवमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एवं श्रुत्वा मनुः प्राह पुनरेव जनार्दनम् । पूर्वेषां चरितं ब्रूहि मनूनां मधुसूदन ॥

१

+ इत उतरभेतदर्धं विद्यते ग.घ. पुस्तकयोः—मन्वन्तरे चापि गते त एव वैवस्वतं चक्रिर्मं पृथिव्याम् । इति ।

१ ग. घ. ङ. च. पतिं चक्रा । २ क. ख. घ. दृक्षं । ३ ग. 'सिमेधुम्' । ४ ग. शब्दं ब्रह्मन् ।

मत्स्य उवाच—

मन्वन्तराणि राजेन्द्र मनुजं चरितं च यत् । प्रमाणं चैव कालस्य तां सृष्टिं च समासतः ॥ २
 एकचित्तः प्रशान्तात्मा शृणु मार्तण्डनन्दन । यामा नाम पुत्रा देवा आसन्स्वायंभुवान्तरे ॥ ३
 सप्तैव ऋषयः पूर्वे ये मरीच्यादयः स्मृताः । आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च सहैः सवन एव च ॥ ४
 ज्योतिष्मान्द्युतिमान्हव्यो मेधा मेधातिथिर्वसुः । स्वायंभुवस्यास्य मनोर्दशैते वंशवर्धनाः ॥ ५
 प्रतिसर्गमिमे कृत्वा जगमुर्यत्परमं पदम् । एतत्स्वायंभुवं प्रोक्तं स्वारोचिषमतः परम् ॥ ६
 स्वारोचिषस्य तनयाश्चत्वारो देववर्चसः । नभोनभस्यप्रसृतिभानवः कीर्तिवर्धनाः ॥ ७
 दत्तो निश्चयवनस्तम्बः प्राणः कश्यप एव च । और्वो बृहस्पतिश्चैव सप्तैते ऋषयः स्मृताः ॥ ८
 देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः स्वारोचिषेऽन्तरे । हस्तीन्द्रः सुकृतो मूर्तिरापो ज्योतिरयः स्मयः
 वसिष्ठस्य सुताः सप्त ये प्रजापतयः स्मृताः । द्वितीयमेतत्कथितं मन्वन्तरमतः परम् ॥ १०
 औत्तमीयं प्रवक्ष्यामि तथा मन्वन्तरं शुभम् । मनुनामौत्तमिर्ब्रज दश पुत्रानजीजनत् ॥ ११
 ईष ऊर्जश्च तर्जश्च शुचिः शुक्रस्तथैव च । मधुश्च माधवश्चैव नभस्योऽथ नमास्तथा ॥ १२
 सहः कनीयानेतेषामुदारः कीर्तिवर्धनः । भौवनास्तत्र देवाः स्युरुर्जाः सप्तर्षयः स्मृताः ॥ १३
 कौकुंरुण्डश्च दाल्भ्यश्च शङ्गः प्रवहर्णः शिवः । सितश्च सस्मितश्चैव सप्तैते योगवर्धनाः ॥ १४
 मन्वन्तरं चतुर्थं तु तामसं नाम विश्रुतम् । कविः पृथुस्तथैवाग्निरकपिः कपिरेव च ॥ १५
 तथैव जल्पधीमानो मुनयः सप्त तामसे । साध्या देवगणा यत्र कथितास्तामसेऽन्तरे ॥ १६
 अकल्मषस्तथा धन्वी तपोमूलस्तपोधनः । तपोरतिस्तपस्यश्च तपोद्युतिपरंतपौ ॥ १७
 तपोभागी तपोयोगी धर्माचाररताः सदा । तामसस्य सुताः सर्वे दश वंशविवर्धनाः ॥ १८
 पञ्चमस्य मनोस्तद्वद्रैवतस्यान्तरं शृणु । देवबाहुः सुबाहुश्च पर्जन्यः सोमपो मुनिः ॥ १९
 हिरण्यरोमा सप्ताश्वः सप्तैते ऋषयः स्मृताः । देवाश्चाभूतरजसस्तथा प्रकृतयः शुभाः ॥ २०
 अरुणस्तत्त्वदर्शी च वित्तवान्हव्यपः कपिः । युक्तो निरुत्सुकः सत्त्वो निर्माहोऽथ प्रकाशकः ॥
 धर्मवीर्यबलोपेता दशैते रैवतात्मजाः । भृगुः सुधामा विरजाः सहिष्णुर्नाद एव च ॥ २२
 विवस्वानतिनामा च षष्ठे सप्तर्षयोऽपरे । चाक्षुषस्यान्तरे देवा लेखा नाम परिश्रुताः ॥ २३
 क्रभवोऽथ क्रमाद्याश्च वारिमूला दिवौकसः । चाक्षुषस्यान्तरे प्रोक्ता देवानां पञ्च योनयः ॥
 रुरुप्रभृतयस्तद्वच्चाक्षुषस्य सुता दश । प्रोक्ताः स्वायंभुवे वंशे ये मया पूर्वमेव तु ॥ २५
 अन्तरं चाक्षुषं चैतन्यया ते परिकीर्तितम् । सप्तमं तत्प्रवक्ष्यामि यद्वैवस्वतमुच्यते ॥ २६
 अत्रिश्चैव वसिष्ठश्च कश्यपो गौतमस्तथा । भरद्वाजस्तथा योगी विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥
 जमदग्निश्च सप्तैते सांप्रतं ये महर्षयः । ॥ कृत्वा धर्मव्यवस्थानं प्रयान्ति परमं पदम् ॥ २८
 साध्या विश्वे च रुद्राश्च मरुतो वसवोऽश्विनौ । आदित्याश्च सुरास्तद्वत्सप्त देवगणाः स्मृताः

* एतदर्थं न विद्यते ग. घ. ङ. च. पुस्तकेषु ।

१ घ. ङ. च. 'स्य तच्छृणुष्व समाहितः । ए' । २ ग. घ. ङ. च. 'ताः । अमी' । ३ ग. ङमु. श्रवण ए' ।
 ४ ग. भानवस्त' । ङ. च. भावाश्च तत्र । ५ ग. 'कुर्वण्डिदिः कुण्डिडश्च दाल्भ्यः शङ्ग प्रवाहिणः । मितश्च संभि-
 तश्च' । ६ ङ. च. 'णः स्मृतः । मितश्च संमितश्च' । ७ घ. ङ. च. 'गवाहनाः । ८ क. 'पौभोगी त' । ९ ग. 'व्यभु-
 कविः । यु' । घ. ङ. च. 'व्यमानकपि ।

इक्ष्वाकुप्रमुखाश्वास्य दश पुत्राः स्मृता भुवि । मन्वन्तरेषु सर्वेषु सप्त सप्त महर्षयः ॥ ३०
 कृत्वा धर्मव्यवस्थानं प्रयान्ति परमं पदम् । सावर्ण्यस्य प्रवक्ष्यामि मनोर्भावि तथाऽन्तरम् ॥
 अश्वत्थामा शरद्व्राश्च कौशिको गालवस्तथा । शतानन्दः काश्यपश्च रामश्च ऋषयः स्मृताः ॥
 धृतिर्वरीयान्यवसः सुवर्णो वृष्टिरेव च । चरिष्णुरीड्यः सुमतिर्वसुः शुक्रश्च वीर्यवान् ॥ ३३
 भविष्या दश सावर्णेभिनोः पुत्राः प्रकीर्तिताः । रौच्यादयस्तथाऽन्येऽपि मनवः संप्रकीर्तिताः ३४
 रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम भविष्यति । मनुभूतिसुतस्तद्वद्भौत्यो नाम भविष्यति ॥ ३५
 ततस्तु मेरुसावर्णिर्ब्रह्मसूनुर्मनुः स्मृतः । क्रतश्च क्रतधामा च विष्वक्सेनो मनुस्तथा ॥ ३६
 अतीतानागताश्चैते मनवः परिकीर्तिताः । षडूनं युगसाहस्रमेभिर्व्याप्तं नराधिप* ॥ ३७
 स्वे स्वेऽन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्य सचराचरम् । कल्पक्षये विनिर्वृत्ते मुच्यन्ते ब्रह्मणा सह ॥ ३८
 एते युगसहस्रान्ते विनश्यन्ति पुनः पुनः । ब्रह्माद्या विष्णुसायुज्यं याता यास्यन्ति वै द्विजाः

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकीर्तनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३६८ ॥

अथ दशमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

बहुभिर्धरणी भुक्ता भूपालैः श्रूयते पुरा । पार्थिवाः पृथिवीयोगात्पृथिवी कस्य योगतः ॥ १
 किमर्थं च कृता संज्ञा भूमेः किं पारिभाषिकी । गौरितीयं च विख्याता सूत कस्माद्विहीनः ॥

सूत उवाच—

वंशे स्वायंभुवस्याऽऽसीदङ्गो नाम प्रजापतिः । मृत्योस्तु दुहिता तेन परिणीता सुदुर्मुखा ॥ ३
 सुनीथा नाम तस्यारतु वेनो नाम सुतः पुरा । अधर्मनिरैतश्चाऽऽसीद्वलवान्वसुधाधिपः ॥ ४
 लोकेऽप्यधर्मकृज्जातः परभार्यापहारकः । धर्माचारस्य सिद्धयर्थं जगतोऽथ महर्षिभिः ॥ ५
 अनुनीतोऽपि न ददावनुज्ञां स यदा ततः । शापेन मारयित्वैनमराजकभयादिताः ॥ ६
 ममन्थुर्बाह्यणास्तस्य बलाद्देहमकल्मषाः । तत्कायान्मथ्यमानास्तु निपेतुर्ल्लेच्छजातयः ॥ ७
 शरीरे मातुरंशेन कृष्णाञ्जनसमप्रभाः । पितुरंशस्य चांशेन धार्मिको धर्मचारिणः ॥ ८
 उत्पन्नो दक्षिणाद्भ्रस्तास्तधनुः सशरो गदी । दिव्यतेजोमयवपुः सरत्नकवचाङ्गदः ॥ ९
 पृथोरेवाभवद्यत्नात्ततः पृथुरजायत । स विप्रैरभिषिक्तोऽपि तपः कृत्वा सुदारुणम् ॥ १०
 विष्णोर्वीरेण सर्वस्य प्रभुत्वगमत्पुनः । निःस्वाध्यायवषट्कारं निर्धर्मं वीक्ष्य भूतलम् ॥ ११
 दग्धुमेवोद्यतः कोपाच्छरेणामितविक्रमः । ततो गोरूपमास्थाय भूः पलायितुमुद्यता ॥ १२
 पृष्ठतोऽनुगतस्तस्याः पृथुर्दीप्तशरासनः । ततः स्थित्वैकदेशे तु किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ १३
 पृथुरप्यवदद्वाक्यमीप्सितं देहि सुवते । सर्वस्य जगतः शीघ्रं स्थावरस्य चरस्य च ॥ १४

* इतः परमेतद्धं विद्यते घ. ड. च. पुस्तकेषु—संकीर्तनं सर्वमिदं मया प्रोक्तं तवानघ इति । + इत आरभ्य शरासन इत्यन्तप्रश्नो ड. च. पुस्तकयोर्न विद्यते ।

तथैव साऽब्रवीद्भूमिर्दुग्धोह स नराधिपः । स्वके पाणौ पृथुर्वत्सं कृत्वा स्वायंभुवं मनुम् ॥ १५
 तदन्नमभवं च्लुद्धं प्रजा जीवन्ति येन वै । ततस्तु ऋषिभिर्दुग्धा वत्सः सोमस्तदाऽभवत् ॥ १६
 दोग्धा बृहस्पतिरभूत्पात्रं वेदस्तपो रसः । देवैश्च वसुधा दुग्धा दोग्धा मित्रस्तदाऽभवत् ॥ १७
 इन्द्रो वत्सः समभवत्क्षीरमूर्जस्करं बलम् । देवानां काञ्चनं पात्रं पितॄणां राजतं तथा ॥ १८
 अन्तकश्चाभवद्दोग्धा यमो वत्सः स्वधा रसः । अलावुपात्रं नागानां तक्षको वत्सकोऽभवत् ॥
 विषं क्षीरं ततो दोग्धा धृतराष्ट्रोऽभवत्पुनः । असुरैरपि दुग्धेयमायसे शंक्रपीडिनीम् ॥ २०
 पात्रे मायामभूद्वत्सः प्राह्लादिस्तु विरोचनः । दोग्धा द्विमूर्धा तत्राऽऽसीन्माया येन प्रवर्तिता
 यक्षैश्च वसुधा दुग्धा पुराऽन्तर्धानमीप्सुभिः । कृत्वा वैश्रवणं वत्समामपात्रे महीपते ॥ २२
 प्रेतरक्षोगणैर्दुग्धा धरा रुधिरमुत्बणम् । रौप्यनाभोऽभवद्दोग्धा सुमाली वत्स एव तु ॥ २३
 गन्धर्वैश्च पुरा दुग्धा वसुधा साप्सरोगणैः । वत्सं चैत्ररथं कृत्वा गन्धान्पद्मदले तथा ॥ २४
 दोग्धा वररुचिर्नाम नाट्यवेदस्य पारगः । गिरिभिर्वसुधा दुग्धारत्नानि विविधानि च ॥ २५
 औषधानि च दिव्यानि दोग्धा मेरुर्महाचलः । वत्सोऽभूद्भिर्मवांस्तत्र पात्रं शैलमयं पुनः ॥ २६
 वृक्षैश्च वसुधा दुग्धा क्षीरं छिन्नप्ररोहणम् । पालाशपात्रे दोग्धा तु शालः पुष्पलताकुलः ॥ २७
 पृक्षोऽभवत्ततो वत्सः सर्ववृक्षो धनाधिपः । एवमन्यैश्च वसुधा तदा दुग्धा यथेप्सितम् ॥ २८
 आयुर्धनानि सौख्यं च पृथौ राज्यं प्रशासति । न दरिद्रस्तदा कश्चिन्न रोगी न च पापकृत् ॥
 नोपसर्गभयं किञ्चित्पृथौ राजनि शासति । नित्यं प्रमुदिता लोका दुःखशोकविर्वर्जिताः ॥ ३०
 धनुष्कोट्या च शैलेन्द्रानुत्सार्य स महाबलः । भुवस्तले समं चक्रे लोकानां हितकाम्यया ॥
 न पुरग्रामदुर्गाणि न चाऽऽयुधधरा नराः । क्षयातिशयदुःखं च नार्थशास्त्रस्य चाऽऽदरः ॥ ३२
 धर्मैकवासना लोकाः पृथौ राज्यं प्रशासति । कथितानि च पात्राणि यत्क्षीरं च मया तवा ॥ ३३
 येषां यत्र रुचिस्तत्तद्देयं तेभ्यो विजानता । यज्ञश्राद्धेषु सर्वेषु मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ३४
 दुहितृत्वं गता यस्मात्पृथोर्धर्मवतो मही । तदाऽनुरागयोगाच्च पृथिवी विश्रुता बुधैः ॥ ३५

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे वैन्याभिवर्णनो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०३ ॥

अथैकादशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

आदित्यवंशमखिलं वद सूत यथाक्रमम् । सोमवंशं च तत्त्वज्ञ यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १

सूत उवाच—

विवस्वान्कश्यपात्पूर्वमदित्यामभवत्सुतः । तस्य पत्नीत्रयं तद्वत्संज्ञा राज्ञी प्रभा तथा ॥ २

रैवतस्य सुता राज्ञी रेवते सुषुवे सुतम् । प्रभा प्रभातं सुषुवे त्वाष्ट्री संज्ञा तथा मनुम् ॥ ३

यमश्च यमुना चैव यमलौ तु बभूवतुः । ततस्तेजोप्रयं रूपमसहन्ती विवस्वतः ॥ ४

नारीमुत्पादयामास स्वशरीरादनिन्दिताम् । त्वाश्री स्वरूपरूपेण नाम्ना छायेति भामिनी ॥५॥
 पुरतः संस्थितां दृष्ट्वा संज्ञा तां प्रत्यभाषत । छायेत्वं भज भर्तारमस्मदीयं वरानने ॥ ६॥
 अपत्यानि मदीयानि मातुन्नेहेन पालय । तथेत्युक्त्वा तु सा देवमंगमत्कापि सुव्रता ॥ ७॥
 कामयामास देवोऽपि संज्ञेयमिति चाऽऽदरात् । जनयामास तस्यां तु पुत्रं च मनुरूपिणम् ॥८॥
 सवर्णत्वाच्च सार्वर्णिर्मनोर्वैवस्वतस्य च । ततः शर्निं च तपतीं विष्टिं चैव क्रमेण तु ॥ ९॥
 छायायां जनयामास संज्ञेयमिति भास्करः । छाया स्वपुत्रेऽभ्यधिकं स्नेहं चक्रे मनौ तथा ॥१०॥
 पूर्वो मनुस्तु चक्षाम न यमः क्रोधमूर्छितः । संतर्जयामास तदा पादमुद्यम्य दक्षिणम् ॥ ११॥
 शशाप च यमं छाया संक्षतः क्रुमिसंयुतः । पादोऽयमेको भविता पूयशोणितविस्रवः ॥ १२॥
 निवेदयामास पितुर्यमः शापादमर्षितः । निष्कारणमहं शतो मात्रा देव सकोपया ॥ १३॥
 बालभावान्मया किंचिदुद्यतश्ररणः सकृत् । मनुना वार्यमाणाऽपि मम शापमदाद्विभो ॥१४॥
 प्रायो न माता साऽस्माकं शापेनाहं यतो हतः । देवोऽप्याह यमं भूयः किं करोमि महामते ॥१५॥
 मौख्यात्कस्य न दुःखं स्यादथवा कर्मसंततिः । अनिवार्या भवस्यापि का कथाऽन्येषु जन्तुषु ॥
 कृकवाकुर्मया दत्तो यः क्रुमिन्भक्षयिष्यति । क्लृप्तं च रुधिरं चैव वत्सायमपनेष्यति ॥ १७॥
 एवमुक्तस्तपस्तेपे यमस्तीव्रं महायशाः । गोकर्णतीर्थे वैराग्यात्फलपत्रानिलाशनः ॥ १८॥
 आराधयन्महादेवं यायद्वर्षायुतायुतम् । वरं प्रादान्महादेवः संतुष्टः शूलभृत्तदा ॥ १९॥
 वज्रे स लोकपालत्वं पितृलोके नृपालयम् । धर्माधर्मात्मकस्यापि जगतस्तु परीक्षणम् ॥ २०॥
 एवं स लोकपालत्वमगमच्छूलपाणिनः । पितॄणां चाऽऽधिपत्यं च धर्माधर्मस्य चानव ॥२१॥
 विवस्वानथ तज्ज्ञात्वा संज्ञायाः कर्मचेष्टितम् । त्वद्भुः समीपमगमदाचक्षे च रोषवान् ॥ २२॥
 तमुवाच ततस्त्वष्टा सांत्वपूर्वं द्विजोत्तमाः । तवासहन्ती भगवन्महस्तीव्रं तमोनुदम् ॥ २३॥
 वडवारूपमास्थाय मत्सकाशमिहाऽऽगता । निवारिता मया सा तु त्वया चैव दिवाकर ॥ २४॥
 यस्माद्विज्ञाततया मत्सकाशमिहाऽऽगता । तस्मान्मदीयं भवनं प्रवेष्टुं न त्वमर्हसि ॥ २५॥
 एवमुक्ता जगामाथ मरुदेशमनिन्दिता । वडवारूपमास्थाय भूतले संप्रतिष्ठिता ॥ २६॥
 तस्मात्प्रसादं कुरु मे यद्यनुग्रहभागहम् । अपनेष्यामि ते तेजो यन्मे कृत्वा दिवाकर ॥ २७॥
 रूपं तव करिष्यामि लोकानन्दकरं प्रभो । तथेत्युक्तः स रविणा श्रमां कृत्वा दिवाकरम् ॥ २८॥
 पृथक्चकार तत्तेजश्चक्रं विष्णोरकल्पयत् । त्रिशूलं चापि रुद्रस्य वज्रमिन्द्रस्य चाधिकम् ॥
 दैत्यदानवसंहर्तुः सहस्रकिरणात्मकम् । रूपं चाप्रतिमं चक्रे त्वष्टा पदभ्यामृते महत् ॥ ३०॥
 न शशाकाथ तद्वद्भुं पादरूपं रवेः पुनः । अर्चास्वपि ततः पादौ न कश्चित्कारयेत्काचित् ॥ ३१॥
 यः करोति स पापिष्ठां गतिमाप्नोति निन्दिताम् । कुष्ठरोगमवाप्नोति लोकैऽस्मिन्नुःखसंयुतः ॥
 तस्माच्च धर्मकामार्थी चित्रेष्वायतनेषु च । न कश्चित्कारयेत्पादौ देवदेवस्य धीमतः ॥ ३३॥
 ततः स भगवान्गत्वा भूर्लोकममराधिपः । कामयामास कामातो मुख एव दिवाकरः ॥ ३४॥
 अश्वरूपेण महता तेजसा च समावृतः । संज्ञा च मनसा क्षोभमगमद्भवविह्वला ॥ ३५॥
 नासापुटाभ्यामुत्सृष्टं परोऽयमिति शङ्कया । तद्व्रतसस्ततो जातावश्विनाविति निश्चितम् ॥३६॥

वृक्षौ सुतत्वात्संजातौ नासत्यौ नासिकाग्रतः । ज्ञात्वा चिराच्च तं देवं संतोषमगमत्परम् ॥
 विमानेनागमत्स्वर्गं पत्या सह मुदान्विता ॥ ३७
 सावर्णोऽपि मनुर्मेरावद्याप्यास्ते तपोधनः । शनिस्तपोबलादाप ग्रहसाम्यं ततः पुनः ॥ ३८
 यमुना तपती चैव पुनर्नद्यौ बभूवतुः । विष्टिर्धोरात्मिका तद्वत्कालत्वेन व्यवस्थिता ॥ ३९
 मनोर्वैवस्वतस्याऽऽसन्दश पुत्रा महाबलाः । इलस्तु प्रथमस्तेषां पुत्रेष्टयां समजायत ॥ ४०
 इक्ष्वाकुः कुशनामश्च अरिष्टो धृष्ट एव च । नरिण्यन्तः करूपश्च शर्यातिश्च महाबलाः ॥
 पृषधश्चाथ नामागः सर्वे ते दिव्यमानुषाः ॥ ४१
 अभिषिच्य मनुः पुत्रमिलं ज्येष्ठं स धार्मिकः । जगाम तपसे भूयः स महेन्द्रवनालयम् ॥ ४२
 अथ दिग्जयासिद्धयर्थमिलः प्रायान्महीमिमाम् । भ्रमन्द्वीपानि सर्वाणि क्षमाभृतः संप्रधर्षयन्
 जगामोपवनं शंभोरश्वाकृष्टः प्रतापवान् । कल्पद्रुमलताकीर्णं नाम्ना शरवणं महत् ॥ ४४
 रमते यत्र देवेशः शंभुः सोमार्धशेखरः । उमया समयस्तत्र पुरा शरवणे कृतः ॥ ४५
 पुंनाम सत्त्वं यत्किञ्चिदागमिष्यति ते वने । स्त्रीत्वमेष्यति तत्सर्वं दशयोजनमण्डले ॥ ४६
 अज्ञातसमयो राजा इलः शरवणे पुरा । स्त्रीत्वमाप विशन्नेव वडवात्वं हयस्तदा ॥ ४७
 पुरुषत्वं हृतं सर्वं स्त्रीरूपे विस्मितो नृपः । इलेति साऽभवन्नारी पीनोन्नतघनस्तनी ॥ ४८
 उन्नतश्रोणिजघना पद्मपत्रायतेक्षणा । पूर्णेन्दुवदना तन्वी विलासोल्लासितेक्षणा ॥ ४९
 मूलोन्नतायतभुजा नीलकुञ्चितमूर्धजा । तनुलोमा सुदशना मृदुगम्भीरभाषिणी ॥ ५०
 श्यामगौरेण वर्णेन हंसवारणगामिनी । कार्मुकभ्रूयुगोपेता तनुताम्रनखाङ्कुरा ॥ ५१
 भ्रमन्ती च वने तस्मिंश्चिन्तयामास मामिनी । को मे पिताऽथवा भ्राता का मे माता भवेदिह
 कस्य भर्तुरहं दत्ता कियद्वैत्स्यामि भूतले । चिन्तयन्तीति दृष्टशे सोमपुत्रेण साऽङ्गना ॥ ५३
 इला रूपसमाक्षिप्तमनसा वरवर्णिनी । बुधस्तदाप्तये यत्नमकरोत्कामपीडितः ॥ ५४
 विशिष्टाकारवान्दण्डी सकमण्डलुपुस्तकः । वेणुदण्डकृतानेकपवित्रकगणत्रिकः ॥ ५५
 द्विजरूपः शिखी ब्रह्म निगदन्कर्णकुण्डलः । बटुभिश्चान्वितो युक्तैः समित्पुष्पकुशोदकैः ५६
 किलान्विषन्वने तस्मिन्नाजुहाव स तामिलाम् । बहिर्धनस्यान्तरितः किल पादपमण्डले ॥ ५७
 ससंभ्रममकस्मात्तां सोपालम्भमिवावदत् । त्यक्त्वाऽग्निहोत्रशुश्रूषां क्व गता मन्दिरान्ममा ॥
 इयं विहारवेला ते ह्यतिक्रामति सांप्रतम् । एहोहि पृथुशुश्रोणि संध्रान्ता केन हेतुना ॥ ५९
 इयं सायंतनी वेला विहारस्येह वर्तते । कृत्वोपलेपनं पुष्पैरलंकुरु गृहं मम ॥ ६०
 सा त्वब्रवीद्विस्मृताऽहं सर्वमेतत्तपोधन । आत्मानं त्वां च भर्तारं कुलं च वद मेऽनघ ॥ ६१
 बुधः प्रोवाच तां तन्वीमिला त्वं वरवर्णिनी । अहं च कामुकोनाम बहुविद्यो बुधः स्मृतः ६२
 तेजस्विनः कुले जातः पिता मे ब्राह्मणाधिपः । इति सा तस्य वचनात्पविष्टा बुधमन्दिरम् ६३
 रत्नस्तम्भसर्मायुक्तं दिव्यमायाविनिर्मितम् । इला कृतार्थमात्मानं मेने तद्भवनस्थिता ६४
 अहो वृत्तमहो रूपमहो धनमहो कुलम् । मम चास्य च मे भर्तुरहो लावण्यमुत्तमम् ॥ ६५

रेमे च सा तेन सममतिकालमिला ततः । सर्वभोगमये गेहे यथेन्द्रभवने तथा ॥

६६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वृषसेगमो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४६९ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अथान्विषन्तो राजानं भ्रातरस्तस्य मानवाः । इक्ष्वाकुप्रमुखा जग्मुस्तदा शरवणान्तिकम् १
ततस्ते दृष्टुः सर्वे वडवामग्रतः स्थिताम् । रत्नपर्याणकिरणदीप्तकायामनुत्तमाम् ॥ २
पर्याणप्रत्यभिज्ञानात्सर्वे विस्मयमागताः । अयं चन्द्रप्रभो नाम वाजी तस्य महात्मनः ॥ ३
अगमद्वडवारूपमुत्तमं केन हेतुना । ततस्तु मैत्रावरुणि पप्रच्छुस्ते पुरोधसम् ॥ ४
किमित्येतद्भूच्चित्रं वद योगविदां वर । वसिष्ठश्चाब्रवीत्सर्वं दृष्ट्वा तद्भूचानचक्षुषा ॥ ५
समयः शंभुदयिताकृतः शरवणे पुरा । यः पुमान्प्रविशेदत्र स नारीत्वमवाप्स्यति ॥ ६
अयमश्वोऽपि नारीत्वमगाद्राज्ञा सहैव तु । पुनः पुरुषतामेति यथाऽसौ धनदोषमः ॥ ७
तथैव यत्नः कर्तव्यश्चाऽऽराध्यैव पिनाकिनम् । ततस्ते मानवा जग्मुर्यत्र देवो महेश्वरः ॥ ८
तुष्टुर्विविधैः स्तोत्रैः पार्वतीपरमेश्वरौ । तावूचतुरलङ्घ्योऽयं समयः किंतु सांप्रतम् ॥ ९
इक्ष्वाकोरश्वमेधेन यत्फलं स्यात्तदावयोः । दत्त्वा किंपुरुषो वीरः स भविष्यत्यसंशयम् ॥ १०
तथेत्युक्तास्ततस्ते तु जग्मुर्वैवस्वतात्मजाः । इक्ष्वाकोश्चाश्वमेधेन चेलः किंपुरुषोऽभवत् ॥ ११
मासमेकं पुमान्वीरः स्त्री च मासमभूत्पुनः । बुधस्य भवने तिष्ठन्निलो गर्भधरोऽभवत् ॥ १२
अजीजनत्पुत्रमेकमनेकगुणसंयुतम् । बुधश्चोत्पाद्य तं पुत्रं स्वर्लोकमगमत्ततः ॥ १३
इलस्य नाम्ना तद्वर्धमिलावृतमभूत्तदा । सोमार्कवंशयोरदाविलोऽभून्मनुनन्दनः ॥ १४
एवं पुरुरवाः पुंसोरभवद्वंशवर्धनः । इक्ष्वाकुरर्कवंशस्य तथैवोक्तस्तपोधनाः ॥ १५
इलः किंपुरुषत्वे च सुद्युम्न इति चोच्यते । पुनः पुत्रत्रयमभूत्सुद्युम्नस्यापराजितम् ॥ १६
उत्कलो वै गहस्तद्वद्वरिताश्वश्च वीर्यवान् । उत्कलस्योत्कला नाम गयस्य तु गया मता ॥ १७
हरिताश्वस्य दिक्पूर्वा विश्रुता कुरुभिः सह । प्रतिष्ठानेऽभिषिच्यार्थं स पुरुरवसं सुतम् ॥ १८
जगामेलावृतं भोक्तुं वर्षं दिव्यफलाशनम् । इक्ष्वाकुर्येष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान् ॥ १९
नरिष्यन्तस्य पुत्रोऽभूच्छुचो नाम महाबलः । नाभागस्याम्बरीषस्तु धृष्टस्य च सुतत्रयम् ॥ २०
धृतकेतुश्चित्रनाथो रणधृष्टश्च वीर्यवान् । आनर्तो नाम शर्यातेः सुकन्या चैव दारिका ॥ २१
आनर्तस्याभवत्पुत्रो रोचमानः प्रतापवान् । आनर्तो नाम देशोऽभून्नगरी च कुशस्थली ॥ २२
रोचमानस्य पुत्रोऽभूद्देवो रैवत एव च । ककुद्भी चापरं नाम ज्येष्ठः पुत्रशतस्य च ॥ २३
रेवती तस्य सा कन्या भार्या रामस्य विश्रुता । करूपस्य तु कारूषा बहवः प्रथिता भुवि ॥ २४
पृषधो गोवधाच्छूद्रो गुरुशापादजायत । इक्ष्वाकुवंशं वक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः ॥ २५
इक्ष्वाकोः पुत्रतामाप विबुक्षिर्नाम देवराट् । ज्येष्ठः पुत्रशतस्याऽऽसीद्दश पञ्च च तत्सुताः २६

- मेरोरुत्तरतस्ते तु जाताः पार्थिवसत्तमाः । चतुर्दशोत्तरं चान्यच्छतमस्य तथाऽभवत् ॥ २७
- मेरोर्दक्षिणतो ये ये राजानः संप्रकीर्तिताः । ज्येष्ठः ककुत्स्थो नाम्नाऽभूत्तत्सुतस्तु सुयोधनः २८
- तस्य पुत्रः पृथुर्नाम विश्वगश्च पृथोः सुतैः । इन्दुस्तस्य च पुत्रोऽभूद्भुवनाश्वस्ततोऽभवत् ॥ २९
- श्रावस्तश्च महातेजा वत्सकस्तत्सुतोऽभवत् । निर्मिता येन श्रावस्ती गौडदेशे द्विजोत्तमाः ३०
- श्रावस्तादबृहदश्वोऽभूत्कुवलाश्वस्ततोऽभवत् । धुन्धुमारत्वमगमर्द्धेन्धुनाम्ना हतः पुरा ॥ ३१
- तस्य पुत्रास्त्रयो जाता हृदाश्वो दण्ड एव च । कपिलाश्वश्च विख्यातो धौन्धुमारिः प्रतापवान्
- हृदाश्वस्य प्रमोदश्च हर्यश्वस्तस्य चाऽऽत्मजः । हर्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत्संहताश्वस्ततोऽभवत्
- अकृताश्वो रणाश्वश्च संहताश्वसुतावुभौ । युवनाश्वो रणाश्वस्य मान्धाता च ततोऽभवत् ३४
- मान्धातुः पुरुकुत्सोऽभूद्धर्मसेनश्च पार्थिवः । मुञ्चुकुन्दश्च विख्यातः शत्रुजिच्च प्रतापवान् ३५
- पुरुकुत्सस्य पुत्रोऽभूद्भुसुदो नर्मदापतिः । संभूतिस्तस्य पुत्रोऽभूत्त्रिधन्वा च ततोऽभवत् ३६
- त्रिधन्वनः सुतो जातस्त्रय्यारुण इति स्मृतः । तस्मात्सत्यव्रतो नाम तस्मात्सत्यरथः स्मृतः ३७
- तस्य पुत्रो हरिश्चन्द्रो हरिश्चन्द्राच्च रोहितः । रोहिताच्च वृको जातो वृकाद्वाहुरजायत ॥ ३८
- सगरस्तस्य पुत्रोऽभूद्वाजा परमधार्मिकः । द्वे भार्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तथा ॥ ३९
- ताभ्यामाराधितः पूर्वमौर्वोऽग्निः पुत्रकाम्यया । और्वस्तुष्टस्तयोः प्रादाद्यथेष्टं वरमुत्तमम् ४०
- एका षट्सिहस्राणि सुतमेकं तथाऽपरा । गृह्णातु वंशकर्त्तारं प्रभाऽगृह्णाद्द्वहंस्तदा ॥ ४१
- एकं भानुमती पुत्रमगृह्णादसमञ्जसम् । ततः षट्सिहस्राणि सुषुवे यादवी प्रभा ॥ ४२
- स्वजन्तः पृथिवीं दग्धा विष्णुना येऽश्वमार्गणे । असमञ्जसस्तु तनयो योऽंशुमान्नाम विश्रुतः ॥
- तस्य पुत्रो दिलीपस्तु दिलीपात्तु भगीरथः । येन भागीरथी गङ्गा तपः कृत्वाऽवतारिता ॥ ४४
- भगीरथस्य तनयो नाभाग इति विश्रुतः । नाभागस्याम्बरीषोऽभूत्सिन्धुद्वीपस्ततोऽभवत् ॥
- तस्यायुतायुः पुत्रोऽभूद्दुतपर्णस्ततोऽभवत् । तस्य कल्माषपादस्तु सर्वकर्मा ततः स्मृतः ॥ ४६
- तस्यानरण्यः पुत्रोऽभून्निघ्नस्तस्य सुतोऽभवत् । निघ्नपुत्रावुभौ जातावनमित्ररघू नृपौ ॥ ४७
- अनामित्रो वनमगान्धविता स कृते नृपः । रघोरभूदिलीपस्तु दिलीपादजकस्तथा ॥ ४८
- दीर्घबाहुरजाजातश्चाजपालस्ततो नृपः । तस्माद्दशरथो जातस्तस्य पुत्रचतुष्टयम् ॥ ४९
- नारायणात्मकाः सर्वे रामस्तेष्वग्रजोऽभवत् । रावणान्तर्कैरस्तद्वद्रघूणां वंशवर्धनः ५०
- वाल्मीकिस्तस्य चरितं चक्रे भार्गवसत्तमः । तस्य पुत्रौ कुशलवाक्विश्वकुलवर्धनौ ॥ ५१
- अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चाऽऽत्मजः । नलस्तु नैषधस्तस्मान्नभास्तस्मादजायत ॥
- नभसः पुण्डरीकोऽभूत्क्षेमधन्वा ततः स्मृतः । तस्य पुत्रोऽभवद्दीरो देवानीकः प्रतापवान् ॥ ५३
- अहीनगुस्तस्य सुतः सहस्राश्वस्ततः परः । ततश्चन्द्रावलोक्तु तारापीडस्ततोऽभवत् ॥ ५४
- तस्याऽऽत्मजश्चन्द्रगिरिर्भानुश्चन्द्रस्ततोऽभवत् । श्रुतायुरभवत्तस्मान्द्वारते यो निपातितः ५५
- नलौ द्वावेव विख्यातौ वंशे कश्यपसंभवे । वीरसेनसुतस्तद्वन्नैषधश्च नराधिपः ॥ ५६

एते वैवस्वते वंशे राजानो भूरिदक्षिणाः । इक्ष्वाकुवंशप्रमवाः प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ ५७

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे सूर्यवंशानुकीर्तनं नाम द्वादशोऽध्यायः ।

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५२६ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

मगवन्भ्रोतुमिच्छामि पितॄणां वंशमुत्तमम् । रवेश्च श्राद्धदेवत्वं सोमस्य च विशेषतः ॥ २

मत्स्य उवाच—

हन्त ते कथयिष्यामि पितॄणां वंशमुत्तमम् । स्वर्गे पितृगणाः सप्त त्रयस्तेषाममूर्तयः ॥ २

मूर्तिमन्तोऽथ चत्वारः सर्वेषाममितीजसः । अमूर्तयः पितृगणा वैराजस्य प्रजापतेः ॥ ३

जयन्ति यान्देवगणा वैराजा इति विश्रुताः । ये चैते योगविभ्रष्टाः प्राप्य लोकान्सनातनान् ॥ ४

पुनर्ब्रह्मदिनान्ते तु जायन्ते ब्रह्मवादिनः । संप्राप्य तां स्मृतिं भूयो योगं सांख्यमनुत्तमम् ॥ ५

सिद्धिं प्रयान्ति योगेन पुनरावृत्तिदुर्लभाम् । योगिनामेव देयानि तस्माच्छ्रान्द्धानि दातुभिः ॥

एतेषां मानसी कन्या पत्नी हिमवतो मता । भैनाकस्तस्य दयादः कौश्रस्तस्याग्रजोऽभवत् ॥

कौश्रद्वीपः स्मृतो येन चतुर्थो धृतसंवृतः ॥ ७

भेना च सुबुवे तिस्रः कन्या योगवतीस्ततः । उमैकपर्णाऽपर्णा च तीव्रव्रतपरायणाः ॥ ८

रुद्रस्यैका सितस्यैका जैगीषव्यस्य चापरा । दत्ता हिमवता बालाः सर्वा लोके तपोधिकाः ॥

ऋषय ऊचुः—

कस्माद्वाक्षायणी पूर्वं ददाहोऽस्तमानमात्मना । हिमवद्दुहिता तद्वत्कथं जाता महीतले ॥ १०

संहरन्ती किमुक्ताऽसौ सुता वा ब्रह्मसूनुना । दक्षेण लोकजननी सूत विस्तरतो वद ॥ ११

सूत उवाच—

दक्षस्य यज्ञे वितते प्रभूतवरदक्षिणे । समाहूतेषु देवेषु प्रोवाच पितरं सती ॥ १२

किमर्थं तात भर्ता मे यज्ञेऽस्मिन्नाभिमन्त्रितः । अयोग्य इति तामाह दक्षो यज्ञेषु शूलमृत ॥ १३

उपसंहारकृदुद्रस्तेनामङ्गलभागयम् । जुकोपाथ सती देहं त्यक्षामीति त्वदुद्भवम् ॥ १४

दशानां त्वं च भविता पितॄणामेकपुत्रकः । क्षत्रियत्वेऽश्वमेधे च रुद्रात्त्वं नाशमेव्यसि ॥ १५

इत्युक्त्वा योगमास्थाय स्वदेहोद्भवतेजसा । निर्दहन्ती तदात्मानं सदेवासुरकिन्नरैः ॥ १६

किं किमंतदिति प्रोक्ता गन्धर्वगणगुह्यकैः । उपगम्याब्रवीद्दक्षः प्राणिपत्याथ दुःखितः ॥ १७

त्वमस्य जगतो माता जगत्सौभाग्यदेवता । दुहितृत्वं गता देवि ममानुग्रहकाम्यया ॥ १८

न त्वया रहितं किञ्चिद्ब्रह्माण्डे सचराचरम् । प्रसादं कुरु धर्मज्ञे न मां त्यक्तुमिहार्हसि ॥ १९

प्राह देवी यदारब्धं तत्कार्यं मे न संशयः । किंत्ववश्यं त्वया मर्त्ये हतयज्ञेन शूलिना ॥ २०

प्रसादे लोकसृष्ट्यर्थं तपः कार्यं ममान्तिके । प्रजापतिस्त्वं भविता दशानामङ्गजोऽप्यलम् ॥ २१

मर्दशेनाङ्गना षडिर्भविष्यन्त्यङ्गजास्तव । मत्संनिधौ तपः कुर्वन्प्राप्स्यसे योगमुत्तमम् ॥ २२

एवमुक्तोऽब्रवीद्दक्षः केण केण मयाऽनये । तीर्थेषु च त्वं द्रष्टव्या स्तोतव्या कैश्च नामभिः ॥ २३
देव्युवाच—

सर्वदा सर्वभूतेषु द्रष्टव्या सर्वतो भुवि । सर्वलोकेषु यत्किंचिद्रहितं न मया विना ॥ २४

तथाऽपि येषु स्थानेषु द्रष्टव्या सिद्धिभीष्मुभिः स्मर्तव्या भूतिकामैर्वा तानि वक्ष्यामि तत्स्वतः
वाराणस्यां विशालाक्षी नैमिषे लिङ्गधारिणी । प्रयागे ललिता देवी कामाक्षी गन्धमादने ॥
मानसे कुमुदा नाम विश्वकाया तथाऽम्बरे ॥ २७

गोमन्ते गोमती नाम मन्दरे कामचारिणी । मदोत्कटा चैत्ररथेऽजयन्ती हस्तिनापुरे ॥ २८
कान्यकुब्जे तथा गौरी रभ्मा मलयपर्वते । एकाम्बके कीर्तिमती विश्वा विश्वेश्वरे विदुः ॥ २९

पुष्करे पुरुद्वीपेति केदारो मार्गदायिनी । नन्दा हिमवतः पृष्ठे गोकर्णे मद्रकार्णिका ॥ ३०

स्थानेश्वरे भवानी तु बिल्वले बिल्वपत्रिका । श्रीशैले माधवी नाम मद्रा मद्रेश्वरे तथा ॥ ३१

जया वराहशैले तु कामला कमलालये । रुद्रकोट्यां च रुद्राणी काली कालञ्जरे गिरौ ॥ ३२

महालिङ्गे तु कपिला मर्कटे मुकुटेश्वरी । शालग्रामे महादेवी शिवलिङ्गे जलप्रिया ॥ ३३

मायापुर्यां कुमारी तु संताने ललिता तथा । उत्पलाक्षी सहस्राक्षे कमलाक्षे महोत्पला ॥ ३४

गङ्गायां मङ्गला नाम विमला पुरुषोत्तमे । विपाशायाममोघाक्षी पाटला पुण्ड्रवर्धने ॥ ३५

नारायणी सुपार्श्वे तु विकूटे मद्रसुन्दरी । विपुले विपुला नाम कल्याणी मलयाचले ॥ ३६

कोटवी कोटितीर्थे तु सुगन्धा माधवे वने । गोदाश्रमे त्रिसंध्या तु गङ्गाद्वारे रतिप्रिया ॥ ३७

शिवकुण्डे शिवानन्दा नन्दिनी देविकातटे । रुक्मिणी द्वारवत्यां तु राधा वृन्दावने वने ॥ ३८

देवकी मथुरायां तु पाताले परमेश्वरी । चित्रकूटे तथा सीता विन्ध्ये विन्ध्याधिदासिनी ॥ ३९

सह्याद्रावेकवीरा तु हरिश्चन्द्रे तु चन्द्रिका । रमणा रामतीर्थे तु यमुनायां मृगावती ॥ ४०

करवीरे महालक्ष्मीरुमा देवी विनायके । अरोगा वैद्यनाथे तु महाकाले महेश्वरी ॥ ४१

अमयेत्युष्णतीर्थेषु चाभूता विन्ध्यकन्दरे । माण्डव्ये माण्डवी नाम स्वाहा माहेश्वरे पुरे ॥ ४२

छागलण्डे प्रचण्डा तु चण्डिका मकरन्दके । सोमेश्वरे वरारोहा प्रभासे पुष्करावती ॥ ४३

देवमाता सरस्वत्यां पारावारतटे मता । महालये महाभागा पयोष्ण्यां पिङ्गलेश्वरी ॥ ४४

सिंहिका कृतशौचे तु कार्तिकेये यशस्करी । उत्पलावर्तके लोला सुमद्रा शोणसंगमे ॥ ४५

माता सिन्द्रपुरे लक्ष्मीरङ्गना भरताश्रमे । जालन्धरे विश्वमुखी तारा किष्किन्धपर्वते ॥ ४६

देवदारुवने पुष्टिर्मेधा काश्मीरमण्डले । भीमा देवी हिमाद्रौ तु पुष्टिर्विश्वेश्वरे तथा ॥ ४७

कपालमोचने शुद्धिर्माता कायावरोहणे । शङ्खोद्गारे ध्वनिर्नाम धृतिः पिण्डारके तथा ॥ ४८

काला तु चन्द्रभागायामच्छोदे शिवकारिणी । वेणायाममृता नाम बदर्यामुर्वशी तथा ॥ ४९

ओषधी चोत्तरकुरौ कुशद्वीपे कुशोदका । मन्मथा हेमकूटे तु मुकुटे सत्यवादिनी ॥ ५०

अश्वत्थे वन्दनीया तु निषिर्वैश्रवणालये । गायत्री वेदवदने पार्वती शिवसंनिधौ ॥ ५१

देवलोकं तथेन्द्राणी ब्रह्मास्येषु सरस्वती । सूर्यबिम्बे प्रभा नाम मातृणां वैष्णवी मता ॥ ५२

अरुन्धती सतीनां तु रामासु च तिलोत्तमा । चित्ते ब्रह्मकला नाम शक्तिः सर्वशरीरिणाम् ॥ ५३

एतदुद्देशतः प्रोक्तं नामाष्टशतमुत्तमम् । अष्टोत्तरं च तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ॥ ५४
 यः स्मरेच्छृणुयाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते । एषु तीर्थेषु यः कृत्वा स्नानं पश्यति मां नरः ॥ ५५
 सर्वपापविनिर्मुक्तः कल्पं शिवपुरे वसेत् । यस्तु मत्परमं कालं करोत्येतेषु मानवः ॥ ५६
 स भित्त्वा ब्रह्मसदनं पदमभ्येति शाङ्करम् । नाम्नामष्टशतं यस्तु श्रावयेच्छिवसंनिधौ ॥ ५७
 तृतीयायामथाष्टभ्यां बहुपुत्रो भवेन्नरः । गोदाने श्राद्धदाने वा अहन्यहनि वा बुधः ॥ ५८
 देवार्चनविधौ विद्वान्पठन्ब्रह्माधिगच्छति । एवं वदन्ती सा तत्र ददाहाऽऽत्मानमात्मना ॥ ५९
 स्वायंभुवोऽपि कालेन दक्षः प्राचेतसोऽभवत् । पार्वती साऽभवद्देवी शिवदेहाधधारिणी ॥ ६०
 मेनागर्भसमुत्पन्ना भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । अरुन्धती जपन्त्येतत्पाप यागमनुत्तमम् ॥ ६१
 पुरुरवाश्च राजर्षिलोके व्यजेयतामगात् । ययातिः पुत्रलाभं च धनलाभं च भार्गवः ॥ ६२
 तथाऽन्ये देवदैत्याश्च ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा । वैश्याः शूद्राश्च बहवः सिद्धिमीयुर्यथे-
 षिताम् ॥ ६३
 यत्रैतल्लिखितं तिष्ठेत्पूज्यते देवसंनिधौ । न तत्र शोको दौर्गत्यं कदाचिदपि जायते ॥ ६४

इति श्रीमारुते महापुराणे पितृवंशान्वये गौरीनामाष्टोत्तरशतकथनं नाम त्रयोदशाऽध्यायः ॥ १३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५९० ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

लोकाः सोमपथा नाम यत्र मारीचनन्दनाः । वर्तन्ते देव पितरो देवा यान्भावयन्त्यलम् ॥ १
 अग्निष्वात्ता इति ख्याता यज्वानो यत्र संस्थिताः । अच्छोदा नाम तेषां तु मानसी
 कन्यका नदी ॥ २
 अच्छोदं नाम च सरः पितृभिर्निर्मितं पुरा । अच्छोदा तु तपश्चक्रे दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ ३
 आजग्मुः पितरस्तुष्टाः किल दातुं च तां वरम् । दिव्यरूपधराः सर्वे दिव्यमाल्यानुलेपनाः ॥ ४
 सर्वे युवानो बालिनः कुसुमायुधसंनिभाः । तन्मध्येऽमावसुं नाम पितरं वीक्ष्य साऽङ्गना ॥ ५
 वज्रे वरार्थिनी सङ्गं कुसुमायुधपीडिता । योगाद्भ्रष्टा तु सा तेन व्यभिचारेण भामिनी ॥ ६
 धरां तु नास्पृशत्पूर्वं पपाताथ भुवस्तले । तिथावमावसुर्यस्यामिच्छां चक्रे न तां प्रति ॥ ७
 धैर्येण तस्य सा लोकैरमावास्येति विश्रुता । पितृणां बलभा तस्मात्तस्यामक्षयकारकम् ॥ ८
 अच्छोदाऽधोमुखी दीना लज्जिता तपसः क्षयात् । सा पितृन्प्रार्थयामास पुरे चाऽऽत्मप्रसिद्धये
 विलप्यमाना पितृभिरिदमुक्ता तपस्विनी । भविष्यमर्थमालोक्य देवकार्यं च ते तदा ॥ १०
 इदमुचूर्महाभागाः प्रसादशुभया गिरा । दिवि दिव्यशरीरेण यत्किंचित्क्रियते बुधैः ॥ ११
 तेनैव तत्कर्मफलं भुज्यते वरवर्णिनी । सद्यः फलन्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे ॥ १२
 तस्मात्त्वं पुत्रि तपसः प्राप्स्यसे प्रेत्य तत्फलम् । अष्टाविंशो भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोनिजा ॥ १३
 व्यतिक्रमात्पितृणां त्वं कष्टं कुलमवाप्स्यसि । तस्माद्वाज्ञो वसोः कन्या त्वमवश्यं भविष्यसि

कन्या भूत्वा च लोकान्स्वान्पुनराप्स्यसि दुर्लभान् । पराशरस्य वीर्येण पुत्रमेकमवाप्स्यसि
द्वीपे तु बदरीप्राये बादरायणमच्युतम् । स वेदमेकं बहुधा विभजिष्यति ते सुतः ॥ १६
पौरवस्याऽऽत्मजौ द्वौ तु समुद्रांशस्य शंतनोः । विचित्रवीर्यस्तनयस्तथा चित्राङ्गदो नृपः ॥ १७
इमावुत्पाद्य तनयौ क्षेत्रजावस्य धीमतः । प्रौढपद्यष्टकारूपा पितृलोके भविष्यसि ॥ १८
नाम्ना सत्यवती लोके पितृलोके तथाऽष्टका । आयुरारोग्यदा नित्यं सर्वकामफलप्रदा ॥ १९
भविष्यसि परे काले नदीत्वं च गमिष्यसि । पुण्यतोया सरिच्छ्रेष्ठा लोके ह्यच्छोदनामिका ॥
इत्युक्त्वा स गगनस्तेषां तत्रैवान्तरधीयत । साऽप्यवाप च तत्सर्वं फलं यदुदितं पुरा ॥ २१

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे पितृवंशान्कीर्तनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६११ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

विभ्रांजा नाम चान्ये तु दिवि सन्ति सुवर्चसः । लोका बर्हिषदो यत्र पितरः सन्ति सुव्रताः ॥ १ ॥
यत्र बर्हिण्युक्तानि विमानानि सहस्रशः । संकल्प्या बर्हिषो यत्र तिष्ठन्ति फलदायिनः ॥ २ ॥
यत्राभ्युदयशालासु मोदन्ते श्राद्धदायिनः । यांश्च देवासुरगणा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ ३ ॥
यक्षरक्षोगणाश्चैव यजन्ति दिवि देवताः । पुलस्त्यपुत्राः शतशस्तपोयोगसमन्विताः ॥ ४ ॥
महात्मानो महाभागा भक्तानामभयप्रदाः । एतेषां पीवरी कन्या मानसी दिवि विश्रुता ॥ ५ ॥
योगिनी योगमाता च तपश्चक्रे सुदारुणम् । प्रसन्नो भगवांस्तस्या वरं वव्रे तु सा हरेः ॥ ६ ॥
योगवन्तं सुरुपं च भर्तारं विजितेन्द्रियम् । देहि देव प्रसन्नस्त्वं पार्ति मे वदतां वरम् ॥ ७ ॥
उवाच देवो भविता व्यासपुत्रो यदा शुकः । भविता तस्य भार्या त्वं योगाचार्यस्य सुव्रते ॥ ८ ॥
भविष्यति च ते कन्या कृत्वी नाम च योगिनी । पाञ्चालाधिपतेर्देव्या मानुषस्य त्वया तदा ॥
जननी ब्रह्मदत्तस्य योगसिद्धा च गौः स्मृता । कृष्णो गौरः प्रभुः शंभुर्भविष्यन्ति च ते सुताः ॥
महात्मानो महाभागा गमिष्यन्ति परं पदम् । तानुत्पाद्य पुनर्योगात्सवरा मोक्षमेष्यसि ॥ ११ ॥
सुहृन्मूर्तिमन्तः पितरो वसिष्ठस्य सुताः स्मृताः । नाम्ना तु मानसाः सर्वे सर्वे ते धर्ममूर्तयः ॥ १२ ॥
ज्योतिर्भासिषु लोकेषु ये वसन्ति दिवः परम् । विराजमानाः क्रीडन्ति यत्र ते श्राद्धदायिनः ॥
सर्वकामसमुद्घ्रेषु विमानेष्वपि पादजाः । किं पुनः श्राद्धदा विप्रा भक्तिमन्तः क्रियान्विताः ॥
गौर्नाम कन्या येषां तु मानसी दिवि राजते । शुकस्य दयिता पत्नी साध्यानां कीर्तिवर्धिनी ॥
मरीचिगर्भा नाम्ना तु लोका मार्तण्डमण्डले । पितरो यत्र तिष्ठन्ति हविष्मन्तोऽङ्गिरःसुताः
तीर्थश्राद्धप्रदा यान्ति ये च क्षत्रियसत्तमाः । राज्ञां तु पितरस्ते वै स्वर्गमोक्षफलप्रदाः ॥ १७ ॥
एतेषां मानसी कन्या यशोदा लोकविश्रुता । पत्नी ह्यंशुमतः श्रेष्ठा स्नुषा पञ्चजनस्य च ॥ १८ ॥
जनन्यथ दिलीपस्य भगीरथपितामही । लोकाः कामदुधा नाम कामभोगफलप्रदाः ॥ १९ ॥

१ ग. घ. ड. च. लोके । २ ग. 'ब्राजमानाश्चान्ये' । ३ ख. संकल्प्य । ग. घ. संकल्प्य । ४ ग. 'ताः पितरः शतशस्तत्र शास्त्रयोगबलात्वि' । ५ ग. 'भयंकराः' । ए' ६ ग. घ. ड. च. वर । ७ ग. 'गात्वेचरा' । ८ ग. 'अमूर्तिमन्तः' । ९ ग. घ. ड. च. सुकालिनः । ना' । १० ग. पानगाः । ड. पादाः ।

सुस्वधा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति सुव्रताः । आज्यपा नाम लोकेषु कर्मस्य प्रजापतेः ॥ २०
 पुलहाङ्गजदायादा वैश्यास्तान्मावयन्ति च । यत्र श्राद्धकृतः सर्वे पश्यन्ति युगपद्भूताः ॥ २१
 मातृभ्रातृपितृस्वसृसखिसंबन्धिवान्धवान् । अपि जन्मायुतैर्दृष्टाननुभूतान्सहस्रशः ॥ २२
 एतेषां मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता । या पत्नी नहुषस्याऽऽसीद्ययातेर्जननी तथा ॥ २३
 एकाष्टकाऽभवत्पश्चाद्ब्रह्मलोके गता सती । त्रय एते गणाः प्रोक्ताश्चतुर्थं तु वदाम्यतः ॥ २४
 लोकास्तु मानसा नाम ब्रह्माण्डोपरि संस्थिताः । येषां तु मानसी कन्या नर्मदा नाम विश्रुता
 सोमपा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति शाश्वताः । धर्ममूर्तिधराः सर्वे परतो ब्रह्मणः स्मृताः ॥ २६
 उत्पन्नाः स्वधया ते तु ब्रह्मत्वं प्राप्य योगिनः । कृत्वा सृष्ट्यादिकं सर्वं मानसे प्रापतं स्थिताः
 नर्मदा नाम तेषां तु कन्या तोयवहा सरित् । भूतानि या पावयति दक्षिणापथगामिनी ॥ २८
 तेभ्यः सर्वे तु मनवः प्रजाः सर्गेषु निर्मिताः । ज्ञात्वा श्राद्धानि कुर्वन्ति धर्माभावेऽपि सर्वदा ॥
 तेभ्य एव पुनः प्राप्तुं प्रसादाद्योगसंततिम् । पितृणामादिसर्गे तु श्राद्धमेव विनिर्मितम् ॥ ३०
 सर्वेषां राजतं पात्रमथवा रजतान्वितम् । दत्तं स्वधा पुरोधाय पितृन्प्रीणाति सर्वदा ॥ ३१
 अग्नीषोमयमानां तु कार्यमाप्यायनं बुधः । अग्न्यभावेऽपि विषस्य प्राणावपि जलेऽथवा ॥ ३२
 अजाकर्णेऽश्वकर्णे वा गोष्ठे वा सालिलान्तिके । पितृणामश्वरं स्थानं दक्षिणा दिक्प्रशस्यते ॥
 प्राचीनाधीतमुदकं तिलाः सव्याङ्गमेव च । दर्भा मांसं च पाठीनं गोक्षीरं मधुरा रसाः ॥ ३४
 खड्गलोहामिषमधुकुशश्यामाकशालयः । यवनीवारमुद्वेक्षुशुकुपुष्पधृतानि च ॥ ३५
 बलमानि प्रशस्तानि पितृणामिह सर्वदा । द्वेप्याणि संप्रवक्ष्यामि श्राद्धे वर्ज्यानि यानि तु ॥
 मसूरशणनिष्पावराजमाषकुसुम्भिकाः । पद्मविल्वार्कधत्तूरपारिभद्राटूर्यकाः ॥ ३७
 न देयाः पितृकार्येषु पयश्चाजाविकं तथा । कोद्वेवोदारचणकाः कपित्थं मधुकातसी ॥ ३८
 एतान्यपि न देयानि पितृभ्यः प्रियमिच्छता । पितृन्प्रीणाति यो भक्त्या ते पुनः प्रीणयन्ति तम्
 यच्छन्ति पितरः पुष्टिं स्वर्गारोग्यं प्रजाफलम् । देवकार्यादपि पुनः पितृकार्यं विशिष्यते ॥ ४०
 देवतानां च पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतम् । शीघ्रप्रसादास्त्वक्रोधा निःशस्त्राः स्थिरसौहृदाः ॥
 शान्तात्मानः शौचपराः सततं प्रियवादिनः । भक्तानुरक्ताः सुखदाः पितरः पूर्वदेवताः ॥ ४२
 तद्विष्मतामाधिपत्ये श्राद्धदेवः स्मृतो रविः । एतद्वः सर्वमाख्यातं पितृवंशानुकीर्तनम् ॥

तुल्यं पवित्रमायुष्यं कीर्तनीयं सदा नृभिः ॥

४३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृवंशानुकीर्तनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६५४ ॥

अथ पौन्योऽध्यायः ।

सूत उवाच—

श्रुत्वेतत्सर्वमोखिलं मनुः पप्रच्छ केशवम् । श्राद्धकालं च विविधं श्राद्धभेदं तथैव च ॥ १

१ ड. च. कर्मदा । २ ग. घ. ड. च. धर्मभा । ३ ग. च । गोधा मांसं । ४ घ. ड. च. मुद्राश्च शु । ५ घ. °मनुं । ड. च. °ममलं । ६ क. श्राद्धे कां । ७ ग. कालविधिं श्राद्धभेदं तस्य तं ।

५ श्राद्धेषु भोजनीया ये ये च वर्ज्या द्विजातयः । कस्मिन्वासरभागे वा पितृभ्यः श्राद्धमाचरेत् २
कस्मिन्दत्तं कथं याति श्राद्धं तु मधुसूदन । विधिना केन कर्तव्यं कथं प्रीणाति तत्पितृन् ॥ ३
मत्स्य उवाच—

कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा । पयोमूलफलैर्वाऽपि पितृभ्यः प्रीतिमां वहन् ॥ ४
नित्यं नेमित्तिकं काम्यं त्रिविधं श्राद्धमुच्यते । नित्यं तावत्प्रवक्ष्यामि अर्ध्यावाहनवर्जितम्
अदैवं तद्विजानीयात्पार्वणं पर्वसु स्मृतम् । पार्वणं त्रिविधं प्रोक्तं शृणु तावन्महीपते ॥ ६
पार्वणे ये नियोज्यास्तु ताञ्छृणुष्व नराधिप । पञ्चाग्निः स्नातकश्चैव त्रिसुपर्णः षडङ्गवित् ॥ ७
श्रोत्रियः श्रोत्रियसुतो विधिवाक्यविशारदः । सर्वज्ञो वेदविन्मन्त्री ज्ञातवंशः कुलान्वितः ॥
पुराणवेत्ता धर्मज्ञः स्वाध्यायजपतत्परः । शिवभक्तः पितृपरः सूर्यभक्तोऽथ वैष्णवः ॥ ९
ब्रह्मण्यो योगविच्छान्तो विजितात्मा च शीलवान् । भोजयेद्यापि दौहित्रं यत्नतः स्वसु-
हृद्गुरुन् ॥ १०

वित्पतिं मातुलं बन्धुभृत्विगाचार्यसोमपान् । यश्च व्याकुरुते वाक्यं यश्च मीमांसतेऽध्वरम् ॥
सामस्वरविधिज्ञश्च पङ्क्तिपावनपार्वनः । सामगो ब्रह्मचारी च वेदयुक्तोऽथ ब्रह्मवित् ॥ १२
यैत्रेते भुञ्जते श्राद्धे तदेव परमार्थवत् । एते भोज्याः प्रयत्नेन वर्जनीयान्निबोध मे ॥ १३
पतितोऽभिशास्तः क्लीबः पिशुनव्यङ्गनोगिनः । कुनखी श्याववर्दनश्च कुण्डगोलाश्वपालकाः
परिवित्तिर्नियुक्तात्मा प्रमत्तोऽन्त्यक्षदारुणाः । बैडाली वक्त्रवृत्तिश्च दम्भी देवलकादयः ॥ १५
कृतघ्नान्नास्तिकास्तद्वन्मलेच्छदेशनिवासिनः । त्रिशङ्कुर्वरदापवीतद्रविडकोकणान् ॥ १६
वर्जयेल्लिङ्गिनः सर्वाऽश्राद्धकाले विशेषतः । पूर्वैश्चरुष्वरुक्षुर्वा विनीतात्मा निमन्त्रयेत् ॥ १७
निमन्त्रितान्हि पितर उपतिष्ठन्ति तान्द्रिजान् । वायुभूता नु गच्छन्ति तथाऽऽसीनानुपासते
दक्षिणं जानुमालभ्य त्वं मया तु निमन्त्रितः । एवं निमन्त्र्य नियमं श्रावयेत्पितृबान्धवान् ॥
अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः । भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा ॥ २०
पितृयज्ञं विनिर्वर्त्य तर्पणाख्यं तु योऽग्निमान् । पिण्डान्वाहार्यकं कुर्याच्छ्राद्धमिन्दुक्षये सदा ॥
गोमयेनोपलिप्ते तु दक्षिणप्रवणे स्थले । श्राद्धं समाचरेद्भक्त्या गोष्ठे वा जलसंनिधौ ॥ २२
अग्निमान्निर्वपेत्पित्र्यं चरुं च सममुष्टिभिः । पितृभ्यो निर्वपामीति सर्वं दक्षिणतो न्यसेत् ॥ २३
अभिघार्य ततः कुर्यान्निर्वापत्रयमग्रतः । तेऽपि तस्यायताः कार्याश्चतुरङ्गुलविस्तृताः ॥ २४
दर्वात्रयं तु कुर्वीत खादिरं रजतान्वितम् । रत्निमात्रं परिश्लक्ष्णं हस्ताकाराग्रमुत्तमम् ॥ २५
उद्पात्रं च कांस्यं च मेषक्ष्णं च समित्कुशान् । तिलाः पात्राणि सद्भासो गन्धधूपानुलेपनम् ॥
आहरेदपसव्यं तु सर्वं दक्षिणतः शनैः । एवमासाद्य तत्सर्वं भवनस्याग्रतो भुवि ॥ २७
गोमयेनोपलिप्तायां गोमूत्रेण तु मण्डलम् । अक्षताभिः सपुष्पाभिस्तदभ्यर्च्यापसव्यवत् ॥ २८

१ ग. 'मारभेत् । क' । २ ग. घ. 'माहरन् । नि' । च. माहरेत् । नि' । ३ ग. ड. च. 'वनाः । सा' । ४ ड. च. 'च देवभक्तो । ५ घ. 'दभक्तो । ६ ग. धर्मवित् । ७ क. यत्र ते । ८ ग. 'दक्षित्री कुण्डो गोलोऽथ जारजः । प' । ९ ग. 'बैरोडाभान् यक्कद्राविडकोङ्कणाः । व' । ड. 'दरा ऐन्ध चीनद्र' । १० ग. 'ले तु धर्मवित् । पू' । ड. 'लेभु धर्मवित् । पू' । च. 'ले च धर्मवित् । पू' । ११ ग. 'मित्रिन् त्रिचतुर्वसु' । १२ च. अभिशार्य । १३ घ. ते वित्तस्याय' ।

विप्राणां क्षालयेत्पादावभिनन्द्य पुनः पुनः । आसनेपूपकल्लेपे दुर्भवत्सु विधानवत् ॥ २९
 उपस्पृष्टोदकान्विप्राणुपवेश्यानुमन्त्रयेत् । द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनैकमुभयत्र च ॥ ३०
 भोजयेद्दैवश्वरोऽपीह न कुर्याद्विस्तरं बुधः । दैवपूर्वं नियोज्याथ विप्राणर्घ्यादिना बुधः ॥ ३१
 अग्नौ कुर्यादनुज्ञातो विप्रैर्विप्रो यथाविधि । स्वगृह्योक्तविधानेन कांस्ये कृत्वा चरुं ततः ॥ ३२
 अग्नीषोमयमाभ्यां तु कुर्यादाप्यायनं बुधः । दक्षिणाग्नौ प्रतीते वा य एकाग्निर्द्विजोत्तमः ॥ ३३
 यज्ञोपवीती निर्वर्त्य ततः पर्युक्षणादिकम् । प्राचीनावीतिना कार्यमतः सर्वं विजानतां ॥ ३४
 षट् च तस्माद्भविःशेषात्पिण्डान्कृत्वा ततोदकम् । दद्यादुदकपात्रैस्तु सतिलं सव्यपाणिना ॥
 जान्वाच्य सव्यं यत्नेन दुर्भयुक्तो विमत्सरः । विधाय लेखा यत्नेन निर्वापिष्ववनेजनम् ॥ ३६
 दक्षिणामिमुखः कुर्यात्करे दर्वीं निधाय वै । निधाय पिण्डमेकैकं सर्वदुर्भेष्वनुक्रमत् ॥ ३७
 निनयेदथ दुर्भेषु नामगोत्रानुकीर्तनैः । तेषु दुर्भेषु तं हस्तं विमृज्यालेपभागिनाम् ॥ ३८
 तथैव च ततः कुर्यात्पुनः प्रयवनेजनम् । षड्व्यूहं तन्मसकृत्य गन्धधूपार्हणादिभिः ॥ ३९
 एवमावाह्य तत्सर्वं वेदमन्त्रैर्यथोदितैः । एकाग्रेरेक एव स्यान्निर्वापो दर्विका तथा ॥ ४०
 ततः कृत्वाऽन्तरे दद्यात्पत्नीभ्योऽन्नं कुशेषु सः । तद्वत्पिण्डादिके कुर्यादावाहनविसर्जनम् ॥
 ततो गृहीत्वा पिण्डेभ्यो मात्राः सर्वाः क्रमेण तु । तानेव विप्रान्प्रथमं प्राशयेद्यत्नतो नरः ॥ ४२
 यस्मादन्नाद्धता मात्रा भक्षयन्ति द्विजातयः । अन्वाहार्यकमित्युक्तं तस्मात्तच्चन्द्रसंक्षये ॥ ४३
 पूर्वं कृत्वा तु तद्धस्ते सपवित्रं तिलोदकम् । तत्पिण्डाग्रं प्रयच्छेत् स्वधैषामस्त्विति ब्रुवन् ॥
 वर्णयन्भोजयेदन्नं मिष्टं पूतं च सर्वदा । वर्जयेत्कोधपरतां स्मरन्नारायणं हरिम् ॥ ४५
 तुसाञ्ज्वात्वा ततः कुर्याद्विकिरन्सार्वर्णिकम् । सोदकं चान्नमुद्धृत्य सलिलं प्राक्षिपेन्दुवि ॥
 आचान्तेषु पुनर्दद्याज्जलपुष्पाक्षतोदकम् । संवस्तिवाचनकं सर्वं पिण्डोपरि समीहरेत् ॥ ४७
 देवाद्यन्तं प्रकुर्वीत श्राद्धनाशोऽन्यथा भवेत् । विसृज्य ब्राह्मणांस्तद्वत्तेषां कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥
 दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन्पितृन्याचेत मानवः । दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च ॥
 श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति । अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमाहि ॥ ५०
 याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन । एतदस्त्विति तत्प्रोक्तमन्वाहार्यं तु पार्वणम् ॥
 यथेन्दुसंक्षये तद्वदन्यत्रापि निगद्यते । पिण्डांस्तु गोजविप्रेभ्यो दद्याद्ग्नौ जलेऽपि वा ॥ ५२
 विप्राग्रतो वा विकिरेद्भयोभिर्भो भिवाशयेत् । पत्नी तु मध्यमं पिण्डं प्राशयेद्विनयान्विता ॥ ५३
 आधस्त पितरो गर्भमत्र संतानवर्धनम् । तावदुच्छेषणं तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः ॥ ५४
 वैश्वदेवं ततः कुर्यान्निवृत्ते पितृकर्मणि । इष्टैः सह ततः शान्तो भुञ्जीत पितृसेवितम् ॥ ५५
 पुनर्भोजनमध्वानं यानमायासमैथुनम् । श्राद्धकृच्छ्राद्धमुक्चैव सर्वमेतद्विवर्जयेत् ॥ ५६
 स्वाध्यायं कलहं चैव दिवास्वप्नं च सर्वदा । अनेन विधिना श्राद्धं निरुद्धास्येह निर्वपेत् ॥ ५७

१ ग. ड. पुनः । २ ग. 'मातां तु कु' । ३ ग. 'ता । यस्मात्तस्मा' । ४ ग. 'यात्ततो नीवीं नि' । ५ ग. 'निर्व-
 पेद' । ६ ग. घ. 'डपोतात्र' । ७ ग. ड. च. 'यात्तत्पत्नीभ्यः कुशान्बुधः । त' । ८ ग. 'थममाशययत्नतः सुधीः ।
 य' । ९ ग. पूर्व । १० ग. च. 'स्वधावा' । ११ ग. च. 'माचरे' । १२ क. ख. 'वायत्तं प्र' । १३ घ. ड.
 'रिषवाऽश' ।

कन्याकुम्भवृषस्थेऽर्के कृष्णपक्षेषु सर्वदा । यत्र यत्र प्रदातव्यं सपिण्डीकरणात्परम् ॥
तत्रानेन विधानेन देयमग्निमता सदा ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽग्निमच्छात्रे श्राद्धकल्पो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७१२ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि विष्णुना यदुदीरितम् । श्राद्धं साधारणं नाम भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १
अयने विषुवे युग्मे सामान्ये चार्कसंक्रमे । अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षे पञ्चदशीषु च ॥ २
आर्द्रामघारोहिणीषु द्रव्यब्राह्मणसंगमे । गजच्छायाव्यतीपाते विष्टिवैधृतिवासरे ॥ ३
वैशाखस्य तृतीयायां नवमी कार्तिकस्य च । पञ्चदशी च माघस्य नभस्ये च त्रयोदशी ॥ ४
युगादयः स्मृता ह्येता दत्तस्याक्षय्यकारिकाः । तथा मन्वन्तरादौ च देयं श्राद्धं विजानता ॥ ५
अश्वयुक्कृत्तनवमी द्वादशी कार्तिके तथा । तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥ ६
फाल्गुनस्य ह्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा । आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥
श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढी च पूर्णिमा । कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठपञ्चदशी सिता
मन्वन्तरादयश्चैता दत्तस्याक्षय्यकारिकाः ॥

यस्यां मन्वन्तरस्याऽऽदौ रथमास्ते दिवाकरः । माघमासस्य सप्तम्यां सा तु स्याद्रथसप्तमी ॥
पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ॥

श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं रहस्यमेतत्पितरो वदन्ति ॥

१०

वैशाख्यामुरागेषु तथोत्सवमहालये । तीर्थायतनगोष्ठेषु दीपोद्यानगृहेषु च ॥ ११
विविक्तेषूपलिसेषु श्राद्धं देयं विजानता । विप्रानपूर्वे परे चाह्नि विनीतात्मा निमन्त्रयेत् ॥ १२
शीलवृत्तगुणोपेतान्वयोरूपसमन्वितान् । द्वौ दैवे त्रींस्तथा पित्र्य एकैकमुभयत्र वा ॥ १३
भोजयेत्सुसमुद्घोऽपि न प्रसज्जेत विस्तरे । विश्वान्देवान्यवैः पुष्पैरभ्यर्च्याऽऽसनपूर्वकम् ॥ १४
पूरयेत्पात्रयुग्मं तु स्थाप्य दर्भपवित्रकम् । शं नो देवीत्यपः कुर्याद्यवोऽसीति यवानपि ॥ १५
गन्धपुष्पैश्च संपूज्य वैश्वदेवं प्रति न्यसेत् । विश्वे देवास इत्याख्यामावाह्य विकिरेद्यवान् ॥ १६
गन्धपुष्परत्नंकृत्य या दिव्येत्यर्घ्यमुत्सृजेत् । अभ्यर्च्य ताभ्यामुत्सृष्टं पितृकार्यं संमारमेत् ॥ १७
दर्मासनं तु दत्त्वाऽऽदौ त्रीणि पात्राणि पूरयेत् । सपवित्राणि कृत्वाऽऽदौ शं नो देवीत्यपः

क्षिपेत् ॥ १८

तिलोऽसीति तिलान्कुर्याद्गन्धपुष्पादिकं पुनः । पात्रं वनस्पतिमयं तथा पर्णमयं पुनः ॥ १९
जलजं वाऽथ कुर्वीत तथा सागरसंभवम् । सौवर्णं राजतं वाऽपि पितृणां पात्रमुच्यते ॥ २०
रजतस्य कथा वाऽपि दर्शनं दानमेव वा । राजतैर्भाजनैरेषामथवा रजतान्वितैः ॥ २१

वार्यपि श्रद्धया दत्तमक्षयायोपकल्पते । तथाऽर्घ्यपिण्डभोज्यादौ पितॄणां राजतं मतम् ॥ २२
 शिवनेत्रोद्भवं यस्मात्तस्मात्तत्पितृबलमम् । अमङ्गलं तद्यत्नेन देवकार्येषु वर्जयेत् ॥ २३
 एवं पात्राणि संकल्प्य यथालाभं विमत्सरः । या दिव्येति पितुर्नाम गोत्रैर्दर्मकरो न्यसेत् ॥ २४
 पितृनावाहयिष्यामि कुर्वित्युक्तस्तु तैः पुनः । उशन्तस्त्वा तथाऽऽयन्तु ऋग्यामावाहयेत्पितॄन्
 या दिव्येत्यैर्घ्यमुत्सृज्य दद्याद्गन्धादिकांस्ततः । हस्तात्तदुदकं पूर्वं दत्त्वा संस्रवमादितः ॥ २६
 पितृपात्रे निधायथ न्युञ्जमुत्तरतो न्यसेत् । पितृभ्यः स्थानमसीति निधाय परिषेचयेत् ॥ २७
 तत्रापि पूर्ववत्कुर्यादग्निकार्यं विमत्सरः । उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामाहृत्य परिवेषयेत् ॥ २८
 प्रशान्तचित्तः सततं दर्भपाणिरशेषतः । कुण्डलैः सूपशकैस्तु नानाभक्ष्यैर्विशेषतः ॥ २९
 अन्नं तु सदधिकीरं गोघृतं शर्करान्धितम् । मांसं प्रीणाति वै सर्वांस्त्रितृनित्याह केशवः ॥ ३०
 द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन्मासान्हारिणेन तु । औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनाथ पञ्च वै ॥ ३१
 षण्मासं छागमांसेन तृप्यन्ति पितरस्तथा । सप्त पार्पतमांसेन तथाष्टाविणजेन तु ॥ ३२
 दश मासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषादिभिः । शशकूर्मजनांसेन मासानेकादशैव तु ॥ ३३
 संवत्सरं तु गव्येन पयसा पादसेन च । शैरधेन च तृप्यन्ति मासान्यष्टदशैव तु ॥ ३४
 वार्ध्नीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्ध्नी । कालशक्रेण चानन्ता खड्गमांसेन चैव हि ॥ ३५
 यत्किञ्चिन्मधुसंस्थितं गोक्षीरं धृतपादसम् । दत्तमक्षयमित्याहुः पितरः पूर्वदेवताः ॥ ३६
 स्वाध्यायं श्रावयेत्त्रिंशं पुष्पाण्यखिलानि च । दद्यात्तृप्यन्तु कुरुष्वानां सूक्तानि विविधानि च
 इन्द्राग्निसोमसूक्तानि पावनानि स्वशक्तितः । बृहद्रथन्तरं तद्वज्रयेष्टसाम सरोहिणम् ॥ ३८
 तथैव शान्तिकाध्यायं जपुश्चाह्वयनेन च । मण्डलं ब्राह्मणं तद्वत्प्रीतिकारि तु यत्पुनः ॥ ३९
 विप्राणामात्मनश्चैव तत्सर्वं समुदीरयेत् । भुक्तवत्सु ततस्तेषु भोजनोपान्तिके नृप ॥ ४०
 सार्ववर्णिकमन्नाद्यं संजीवाऽऽप्लाव्य वारिणा । समुत्सृजेद्धुक्तवतामग्रतो विकिरेद्धुवि ॥ ४१
 अग्निदग्धास्तु ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम । भूर्भो दत्तेन तृप्यन्तु प्रयान्तु परमां गतिम् ॥ ४२
 येषां न माता न पिता न बन्धुर्न गोत्रशुद्धिर्न तथाऽन्नमस्ति ।
 तत्पृतयेऽन्नं ध्रुवि दत्तमेतत्प्रयान्तु लोकेषु सुखाय तद्वत् ॥ ४३
 असंस्कृतप्रमीतानां त्यक्तानां कुलयोषिताम् । उच्छिष्टभागधेयः स्याद्दर्भे विकिरयोश्च यः ॥
 तृप्ताञ्ज्जात्वोदकं दद्यात्सकृद्भिप्रकरे तथा । उपलिप्ते महीघृष्टे गोशकृन्मूत्रवारिणा ॥ ४५
 निधाय दर्भान्विधिवद्दक्षिणादान्प्रयत्नतः । सर्ववर्णेन चाग्नेन पिण्डांस्तु पितृयज्ञवत् ॥ ४६
 अग्नेनेजनपूर्वं तु नामगोत्रेण मानवः । गन्धधूपादिकं दद्यात्कृत्वा प्रत्यवनेजनम् ॥ ४७
 जान्वाच्य सव्यं सव्येन पाणिनाऽथ प्रदक्षिणम् । पित्र्यमानीय तत्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिना ॥
 दीपप्रज्वालनं तद्वत्कुर्यात्पुष्पार्चनं बुधः । अथाऽऽचान्तेषु चाऽऽचम्य वारि दद्यात्सकृत्सकृत् ॥
 अथ पुष्पाक्षतान्यश्वादक्षय्योदकमेव च । सतिलं नामगोत्रेण दद्याच्छक्या च दक्षिणाम् ॥
 गोभूहिरण्यवासांसि भव्यानि शयनानि च । दद्याद्यदिष्टं विप्राणामात्मनः पितुरेव च ॥ ५१

१ ग. घ. ङ. च. 'स्यधेमु' । २ ग. गुडांश्चापकाद्यान्नानाम्' । घ. ङ. च. गुणैस्तु सूपशाखाब्धं नानां ३ । क. स. मांसं । ४ क. व्याध्या सिंहस्थ' । ५ ग. 'न्तु तस्मा यान्तु परां ग । ६ ग. 'नैवात्रसिद्धिर्नैवमन्नमस्ति । ७ घ. ङ. 'म् । कृत्वाऽपसव्यं । ८ ग. च । सतिलं नामगोत्रेण वित्तशब्धं विवर्जयेत् । यद्यदिष्टतमं लोके पि' ।

वित्तशास्त्रेण रहितः पितृभ्यः प्रीतिमावहन् । ततः स्वधावाचनकं विश्वदेवेषु चोदकम् ॥ ५२
वत्त्वाऽऽशीः प्रतिगृह्णीयाद्विजेभ्यः प्राङ्मुखो बुधः । अधोराः पितरः सन्तु सन्तिवत्युक्तः

पुनर्द्विजैः ॥ ५३

गोत्रं तथा वर्धतां नस्तथेत्युक्तश्च तैः पुनः । दातारो नोऽभिवर्धन्तामिति चैवमुदीरयेत् ॥ ५४

एताः सत्याशिषः सन्तु सन्तिवत्युक्तश्च तैः पुनः । स्वास्तिवाचनकं कुर्यात्पिण्डानुद्धृत्य भक्तिः

उच्छेषणं तु तत्पिण्डेद्याद्विप्रा विसर्जिताः । ततो ग्रहबलिं कुर्यादिति धर्मव्यवस्थितिः ॥ ५६

उच्छेषणं भूमिगतमजिह्वास्थाऽऽस्तिकस्य च । दासवर्गस्य तत्पिण्डं भागधेयं प्रचक्षते ॥ ५७

पितृभिर्निमित्तं पूर्वमेतदाप्यायनं सदा । अपुत्राणां सपुत्राणां स्त्रीणामपि नराधिप ॥ ५८

ततस्तानग्रतः स्थित्वा परिगृह्योदपात्रकम् । वाजे वाज इति जपन्कुशाग्रेण विसर्जयेत् ॥ ५९

बहिः प्रदक्षिणां कुर्यात्पदान्यष्टावनुव्रजन् । बन्धुवर्गेण सहितः पुत्रभार्यासमन्वितः ॥ ६०

निवृत्य प्राणिपत्याथ पर्युक्ष्याग्निं समन्त्रवत् । वैश्वदेवं प्रकुर्वीत नैत्यकं बलिमेव च ॥ ६१

ततस्तु वैश्वदेवान्ते सभृत्यसुतबान्धवः । भुञ्जीतातिथिसंयुक्तः सर्वं पितृनिषेवितम् ॥ ६२

एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वसु । श्राद्धं साधारणं नाम सर्वकामफलप्रदम् ॥ ६३

भार्याविरहितोऽप्येतत्प्रवासस्थोऽपि भक्तिमान् । शूद्रोऽप्यमन्त्रवत्कुर्यादनेन विधिना बुधः

तृतीयमाभ्युदयिकं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते । उत्सवानन्दसंभारे यज्ञोद्वाहादिमङ्गले ॥ ६५

मातरः प्रथमं पूज्याः पितरस्तदनन्तरम् । ततो भ्रातामहा राजन्विश्वे देवास्तथैव च ॥ ६६

प्रदक्षिणोपचारेण दध्नक्षतफलोदकैः । प्राङ्मुखो निधेयिपिण्डान्पूर्वया च कुशैर्बुतान् ॥ ६७

संपन्नमित्यभ्युदये दद्याद्धर्मं द्वयोर्द्वयोः । युग्मा द्विजातयः पूज्या वस्त्रकार्तस्वरादिभिः ॥ ६८

तिलार्थस्तु यवैः कार्यो नान्दीशब्दानुपूर्वकः । माङ्गल्यानि च सर्वाणि वाचयेद्विजपुंगवैः ॥

एवं शूद्रोऽपि सानान्यवृद्धिश्राद्धेऽपि सर्वदा । मनस्कारेण मन्त्रेण कुर्यादामात्रतः सदा ॥ ७०

दानप्रधानः शूद्रः स्यादित्याह भगवान्प्रभुः । शमेन सर्वकामातिरस्य संजायते यतः ॥ ७१

इति धर्मशास्त्रे कृष्णार्चने नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अध्यायः ५७ कृष्णार्चने स्तवः ॥ ५७ ॥

५७ उवाच—

एताद्विधमंतोवक्ष्ये यमुक्तं सप्तशतितः । कृते पुत्रपौत्रा कार्यमाशौचं च पितृवरे ॥ १

दशाहं शावमाशौचं ब्राह्मणेषु विधीयते । *क्षत्रियेषु दश द्वे च पक्षं वैश्येषु चैव हि ॥ २

शूद्रेषु मासमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते । नैशं वाऽकृतचूडस्य त्रिरात्रं परतः स्मृतम् ॥ ३

जननेऽप्येवमेव स्यात्सर्ववर्णेषु सर्वदा । तथाऽस्थिसंचयादूर्ध्वमङ्गस्पशो विधीयते ॥ ४

प्रेताय पिण्डदानं तु द्वादशाहं समाचरेत् । पाथेयं तस्य तत्प्रोक्तं यतः प्रीतिकरं महत् ॥ ५

* इतश्चरभ्यस्पर्शो विधीयत इत्यन्तप्रश्नो क. पुस्तके न विद्यते ।

तस्मात्प्रेतपुरं प्रेतो द्वादशाहं न नीयते । गृहं पुत्रं कलत्रं च द्वादशाहं प्रपश्यति ॥ ६
 तस्मान्निधेयमाकाशे दशरात्रं पयस्तथा । सर्वदाहोपशान्त्यर्थमध्वश्रमविनाशनम् ॥ ७
 तत एकादशाहे तु द्विजानेकादशैव तु । क्षत्रादिः सूतकान्ते तु भोजयेद्युजो द्विजान् ॥ ८
 द्वितीयेऽह्नि पुनस्तद्वदेकोद्विष्टं समाचरेत् । आवाहनाग्नौकरणं देवहीनं विधानतः ॥ ९
 एकं पवित्रमेकोऽर्घं एकः पिण्डो विधीयते । उपतिष्ठतामित्येतद्देयं पश्चात्तिलोदकम् ॥ १०
 सैवदितं विकिरेद्ब्रूयाद्विसर्गे चाभिरम्यताम् । शेषं पूर्ववदत्रापि कार्यं वेदविदा पितुः ॥ ११
 अनेन विधिना सर्वमनुमासं समाचरेत् । सूतकान्ताद्वितीयेऽह्नि शय्यां दद्याद्विलक्षणाम् ॥
 काञ्चनं पुरुषं तद्वत्कलवस्त्रसमन्विताम् । संपूज्य द्विजदांपत्यं नानाभरणभूषणैः ॥ १३
 वृषोत्सर्गं प्रकुर्वीत देया च कपिला शुभा । उदकुम्भश्च दातव्यो भक्ष्यभोज्यसमन्वितः ॥ १४
 यावदब्दं नरश्रेष्ठ सतिलोदकपूर्वकम् । ततः संवत्सरे पूर्णं सपिण्डीकरणं भवेत् ॥ १५
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रेतः पार्वणभागमवेत् । वृद्धिपूर्वेषु योग्यश्च गृहस्थश्च भवेत्ततः ॥ १६
 सपिण्डीकरणे श्राद्धे देवपूर्वं नियोजयेत् । पितृन्निवासयेत्तत्र पृथक्प्रेतं विनिर्दिशेत् ॥ १७
 गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम् । अर्घार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ १८
 तद्वत्संकल्प्य चतुरः पिण्डान्पिण्डप्रदस्तथा । ये समाना इति द्वाभ्यामैन्त्यं तु विभजेन्निधा ॥
 चतुर्थस्य पुनः कार्यं न कदाचिदतो भवेत् । ततः पितृत्वमापन्नः संवत्स्तुष्टिमागतः ॥ २०
 अग्निष्वात्तादिमध्यत्वं प्राप्नोत्यमृतमुत्तमम् । सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्मै तस्मान्न दीयते ॥ २१
 पितृष्वेव तु दातव्यं तत्पिण्डो येषु संस्थितः । ततः प्रभृति संक्रान्तावुपरागादिपर्वसु ॥ २२
 त्रिपिण्डमाचरेच्छ्राद्धमेकोद्विष्टे भृतेऽहनि । एकोद्विष्टं परित्यज्य मृताहे यः समाचरेत् ॥ २३
 सदैव पितृहा स स्यान्मातृभ्रातृविनाशकः । मृताहे पार्वणं कुर्वन्नधोऽधो याति मानवः ॥ २४
 संपृक्तेष्वाकुलीभावः प्रेतेषु तु यतो भवेत् । प्रतिस्वत्सरं तस्मादेकोद्विष्टं समाचरेत् ॥ २५
 यावदब्दं तु यो दद्यादुदकुम्भं विमत्सरः । प्रेतायान्नसमायुक्तं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ २६
 आमश्राद्धं यदा कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदस्तदा । तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तैनैव निर्वपेत् ॥
 त्रिमिः सपिण्डीकरणे अशेषत्रितये पिता । यदा प्राप्स्यति कालेन तदा मुच्येत बन्धनात् ॥
 मुक्तोऽपि लेपमागित्वं प्राप्नोति कुशमार्जनात् । लेपमाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डमागिनः
 पिण्डदः सप्तमस्तेषां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ॥ २९

इति श्रीमत्संख्ये महापुराणे सपिण्डीकरणकल्पो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८१२ ॥

१ ग. घ. ङ. 'शाहेन' । २ क 'युतो द्वि' । ३ ङ. स्वरितं । ४ ङ. 'यं विधिविदा पुनः । अ' । ५ ग. च. 'कान्ते द्विती' । ६ न. घ. ङ. च. 'वितम् । सं' । ७ ग. 'भाग्यतः । वृ' । ८ ग. 'रणं श्राद्धं दे' । ९ क. 'तूनेवा' । १० घ. 'वाशये' । ११ ग. 'मर्धं तु' । १२ ग. च. 'सचतुर्थस्तदापुमान् । अ' । १३ ग. 'पिण्डान्नं प्रयत्नतः । १४ ग. 'सु । सपि' । १५ ग. घ. ङ. च. 'मृताहनि ।

अथैकोनविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कथं कव्यानि देयानि हव्यानि च जनैरिह । गच्छन्ति पितृलोकस्थानप्रापकः कोऽत्र गद्यते ॥
यदि मर्त्यो द्विजो भुङ्क्ते हूयते यदि वाऽनले । शुभाशुभात्मकेः प्रेतैर्दत्तं तद्भुज्यते कथम् ॥ २
सूत उवाच—

वसून्वदन्ति च पितृबुद्धांश्चैव पितामहान् । प्रपितामहांस्तथाऽऽदित्यानित्येवं वैदिकी श्रुतिः
नाम गोत्रं पितृणां तु प्रापकं हव्यकव्ययोः । श्राद्धस्य मन्त्राः श्रद्धा च उपयोज्याऽतिभक्तिः
अग्निष्वात्तादयस्तेषामाधिपत्ये व्यवस्थिताः । नामगोत्रकालदेशा भवान्तरगतानपि ॥ ५
प्राणिनः प्रीणयन्त्येते तदाहारत्वमागतान् । देवो यदि पिता जातः शुभकर्मानुयोगतः ॥ ६
तस्यान्नममृतं भूत्वा दिव्यत्वेऽप्यनुगच्छति । दैत्यत्वे भोगरूपेण पशुत्वे च तृणं भवेत् ॥ ७
श्राद्धान्नं वायुरूपेण सर्पत्वेऽप्युपतिष्ठति । पानं भवति यक्षत्वे राक्षसत्वे तथाऽऽमिषम् ॥ ८
दनुजत्वे तथा माया प्रेतत्वे रुधिरादकम् । मनुष्यत्वेऽन्नपानानि नानाभोगरसं भवेत् ॥ ९
रतिशक्तिः स्त्रियः कान्ता भोज्यं भोजनशक्तिः । दानशक्तिः सविभवा रूपमारोग्यमेव च ॥
श्रद्धा पुष्पमिदं प्रोक्तं फलं ब्रह्मसमागमः । आयुः पुत्रान्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥
राज्यं चैव प्रयच्छन्ति प्रीताः पितृगणा नृणाम् । श्रूयते च पुरा मोक्षं प्राप्ताः कौशिकसूनवः ॥
पञ्चभिर्जन्मसंबन्धैर्गता विष्णोः परं पदम् ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे फलानुगमनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८२४ ॥

अथ विंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कथं कौशिकदायादाः प्राप्तास्ते योगमुत्तमम् । पञ्चभिर्जन्मसंबन्धैः कथं कर्मक्षयो भवेत् ॥ १
सूत उवाच—

कौशिको नाम धर्मात्मा कुरुक्षेत्रे महानृषिः । नामतः कर्मतस्तस्य सुतान्सप्त निबोधत ॥ २
स्वसृपः क्रोधनो हिंसः पिशुनः कविरेव च । वाग्दुष्टः पितृवर्ती च गर्गशिष्यास्तदाऽभवन् ॥ ३
पितर्युपरते तेषामभूद्दुर्भिक्षमुत्बणम् । अनावृष्टिश्च महती सर्वलोकभयंकरी ॥ ४
गगादेशाद्वने दोग्ध्रीं रक्षन्तस्ते तपोधनाः । खोदामः कपिलामेतां वयं क्षुत्पीडिता भृशम् ॥ ५
इति चिन्तयतां पापं लघुः प्राह तदाऽनुजः । यद्यवश्यमियं वध्या श्राद्धरूपेण योज्यताम् ॥ ६
श्राद्धे नियोज्यमानेयं पापाच्चास्यति नो ध्रुवम् । एवं कुर्वित्यनुज्ञातः पितृवर्ती तदाऽनुजैः ॥ ७
चक्रे समाहितः श्राद्धमुपयुज्य च तां पुनः । द्वौ दैवे भ्रातरौ कृत्वा पित्रे त्रीनप्यनुक्रमात् ॥ ८

१ घ. ड. 'त्वे यप्रत्वेऽपि त°' । २ ग. ड. 'नादिनानाभो' । ३ ग. ड. च. च श्राद्धपुं । ४ ग. वन्तैः प्राप्ता विद्याः

५ । च. 'वन्धैः' । प्राप्ता वि । ५ ग. आदाय ।

तथैकमतिथिं कृत्वा श्रान्द्रदः स्वयमेव तु । चकार मन्त्रवच्छ्रान्द्रं स्मरन्पितृपरायणः ॥ १०
 विना गवा वत्सकोऽपि गुरवे विनिवेदितः । व्याघ्रेण निहता धेनुर्वत्सोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ११
 एवं सा भक्षिता धेनुः सप्तभिस्तैस्तपोधनैः । वैदिकं बलमाश्रित्य क्रूरे कर्मणि निर्मयाः ॥ १२
 ततः कालावकृष्टास्ते व्याधा दाशपुरेऽभवन् । जातिस्मरत्वं प्राप्तास्ते पितृभावेन भाविताः ॥
 यत्कृतं क्रूरकर्मापि श्रान्द्ररूपेण तैस्तदा । तेन ते भवने जाता व्याधानां क्रूरकर्मिणाम् ॥ १३
 पितृणां चैव माहात्म्याज्जाता जातिस्मरास्तु ते । ते तु वैराग्ययोगेन आस्थायानशनं पुनः ॥ १४
 जातिस्मराः सप्त जाता मृगाः कालञ्जरे गिरौ । नीलकण्ठस्य पुरतः पितृभावानुभाविताः ॥
 तत्रापि ज्ञानवैराग्यात्प्राणानुत्सृज्य धर्मतः । लोकैरवेक्ष्यमाणास्ते तीर्थान्तेऽनशनेन तु ॥ १६
 मानसे चक्रवाकास्ते संजाताः सप्त योगिनः । नामतः कर्मतः सर्वाङ्गुणध्वं द्विजसत्तमाः ॥
 सुमनाः कुमुदः शुद्धाश्चिद्दर्शी सुनेत्रकः । सुनेत्रश्चांशुमांश्चैव सप्तैते योगपारगाः ॥ १८
 योगभ्रष्टास्त्रयस्तेषां बभ्रुश्चाल्पचर्तेनाः । दृष्ट्वा विभ्राजमानं तमुद्याने स्त्रीभिरान्वितम् ॥ १९
 क्रीडन्तं विविधैर्भाविर्महाबलपराक्रमम् । पञ्चालान्वयसंभृतं प्रभूतबलवाहनम् ॥ २०
 राज्यकामोऽभवच्चैकस्तेषां मध्ये जलौकसाम् । पितृवर्ती च यो विप्रः श्रान्द्रकृत्पितृवत्सलः ॥
 अपरौ मान्त्रिणौ दृष्ट्वा प्रभूतबलवाहनौ । मन्त्रित्वे चक्रतुश्चेच्छामश्मिन्मर्त्ये द्विजोत्तमाः ॥ २२
 तन्मध्ये ये तु निष्कामास्ते बभ्रुवुर्द्विजोत्तमाः । विभ्राजपुत्रस्त्वेकोऽभृद्ब्रह्मदत्त इति स्मृतः ॥
 मान्त्रिपुत्रौ तथा चोभौ कण्ठरीकसुबालकौ । ब्रह्मदत्तोऽभिषिक्तः सन्पुरोहितविपश्चिर्त्तः ॥ २४
 पञ्चालराजो विक्रान्तः सर्वशास्त्रविशारदः । योगवित्सर्वजनूनां रुतवेत्ताऽभवत्तदा ॥ २५
 तस्य राज्ञोऽभवद्भार्या देवलस्याऽऽत्मजा शुभा । संनतिर्नाम विख्याता कपिला याऽभवत्पुरा
 पितृकार्ये नियुक्ता दभवद्ब्रह्मवादिनी । तथा चकार सहितः स राज्यं राजनन्दनः ॥ २७
 कदाचिदुद्यानगतस्तया सह स पार्थिवः । ददर्श कीटमिथुनमनङ्गकलहाकुलम् ॥ २८
 पिपीलिकामनुनयन्परितः कीटकामुकः । पञ्चवाणाभितताङ्गः सगद्गदमुवाच ह ॥ २९
 न त्वया सदृशी लोके कामिनी विद्यते क्वचित् । मध्यक्षामाऽतिजघना बृहद्वक्षोभिगामिनी ॥
 सुवर्णवर्णा सुश्रोणी मञ्जूका चारुहासिनी । सुलक्ष्यनेत्ररसना गुडशर्करवत्सला ॥ ३१
 भोक्ष्यसे मयि भुक्ते त्वं स्नासि स्नाते तथा मयि । प्रोषिते सति दीना त्वं क्रुद्धेऽपि भयचञ्चला ।
 किमर्थं वद कल्याणि सरोषवदना स्थिता । सा तमाह सकोपा तु किमालपसि मां शठ ॥ ३३
 त्वया मोदकचूर्णं तु मां विहाय विनेष्यता । प्रदत्तं समतिक्रान्ते दिनेऽन्यस्याः समन्मथ ॥ ३४

पिपीलिक उवाच—

त्वत्सादृश्यान्मया दत्तमन्यस्यै वरवर्णिनि । तदेकमपराधं मे क्षन्तुमर्हसि भामिनि ॥ ३५
 नैतदेवं करिष्यामि पुनः कापीह सुव्रते । स्पृशामि पादौ सत्येन प्रसीद प्रणतस्य मे ॥ ३६

सूत उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा सा प्रसन्नाऽभवत्ततः [*आत्मानमर्पयामास मोहनाय पिपीलिका ॥ ३७

* एतच्छिद्धान्तर्गतग्रन्थो ड. पु. ३ के नारित ।

ब्रह्मदत्तोऽप्यशेषं तं ज्ञात्वा विस्मयमागमत् । सर्वसत्त्वरुतज्ञत्वात्प्रसादाच्चक्रपाणिनः ॥ ३८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे श्राद्धमाहात्म्ये पिपीलिकावहासो नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८६२ ॥

अथैकविंशोऽध्यायः ।

कषय ऊचुः—

कथं सत्त्वरुतज्ञोऽभूद्ब्रह्मदत्तो धरातले । तच्चाभवत्कस्य कुले चक्रवाकचतुष्टयम् ॥ १

सूत उवाच—

तस्मिन्नेव पुरे जातास्ते च चक्राह्वयास्तदा । वृद्धद्विजस्य दायादा विप्रा जातास्मराः पुरा ॥
धृतिमांस्तत्त्वदर्शी च विद्याचण्डस्तपोत्सुकः । नामतः कर्मतश्चैते सुदरिद्रस्य ते सुताः ॥ ३
तपसे बुद्धिरभवत्तदा तेषां द्विजन्मनाम् । यास्यामः परमां सिद्धिमित्यूचुस्ते द्विजोत्तमाः ॥ ४
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा सुदरिद्रो महातपाः । उवाच दीनया वाचा किमेतदिति पुत्रकाः ॥ ५
अधर्म एष इति वः पिता तानभ्यवारयत् । वृद्धं पितरमुत्सृज्य दरिद्रं वनवासिनः ॥ ६
को नु धर्मोऽत्र भविता मत्स्यागाद्वतिरेव वा । ऊचुस्ते कल्पिता वृत्तिस्तवं तात वदस्व तैत्
चित्तमेतत्पुरो राज्ञः स ते दास्यति पुष्कलम् । धनं ग्रामसहस्राणि प्रभाते पठतस्तव ॥ ८

ये विप्रमुख्याः कुरुजाङ्गलेषु दाशास्तथा दाशपुरे सुगाश्च ।

कौलञ्जरे सप्त च चक्रवका ये मानसे ते वयमत्र सिद्धाः ॥ ९

इत्युक्त्वा पितरं जग्मुस्ते वनं तपसे पुनः । वृद्धोऽपि राजभवनं जगामाऽऽत्मार्यसिद्धये ॥

अनघो नाम वैभ्राजः पौञ्चालाधिपतिः पुरा । पुत्रार्थी देवदेवेशं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ ११

आराधयामास विभुं तीव्रव्रतपरायणः । ततः कालेन महता गुह्यतस्तस्य जनार्दनः ॥ १२

वरं वृणीष्व भद्रं ते हृदयेनेप्सितं नृप । एवमुक्तस्तु देवेन वव्रे स वरमुत्तमम् ॥ १३

पुत्रं मे देहि देवेश महाबलपराक्रमम् । पारगं सर्वशास्त्राणां धार्मिकं योगिनां परम् ॥ १४

सर्वसत्त्वरुतज्ञं मे देहि योगिनमात्मजम् । एवमस्त्विति विश्वात्मा तमाह परमेश्वरः ॥ १५

पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधीयत । ततः स तस्य पुत्रोऽभूद्ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ॥ १६

सर्वसत्त्वानुकम्पी च सर्वसत्त्वबलाधिकः । सर्वसत्त्वरुतज्ञश्च सर्वसत्त्वेश्वरेश्वरः ॥ १७

अहसत्तेन योगात्मा स पिपीलिकारागतः । यत्र तत्कीटमिथुनं रममाणमवस्थितम् ॥ १८

ततः सा संनतिर्दृष्ट्वा तं हसन्तं सुविस्मिता । किमप्याशङ्क्य मनसा तमपृच्छन्नरेश्वरम् ॥

संनतिरुवाच—

अकस्मादतिहासस्ते किमर्थमभवन्नृप । हास्यहेतुं न जानामि यदकाले कृतं त्वया ॥ २०

१ ग. 'काप्रहसनो ना' । २ च. सर्वह' । ३ च. नराधिपः । ४ ग. बुधाः । ५ ड. युतिमांस्त । ६ ग. यावाश्च
'सपो' । ७ ड. 'स्ततोत्सु' । ८ ड. एव विधिवत्पिता तानभ्ययोजयत् । वृ' । ९ ग. ड. च. 'सिनम् । को' । १० ग.
'वनात्तव दास्यति । वि' । ११ ड. ताम् । च. मे । १२ ड. च. 'पु व्याधास्ती' । १३ घ. ड. च. कालिङ्गरे । १४ ग. घ.
अणुहो ना' । ड. च. शृणुहो । १५ ग. घ. ड. पञ्चाल । १६ ग. महात्मनः । १७ ग. सर्वविद्यानां । १८ ग. च.
वरम् । १९ ग. 'इक्ष्यमाना सा ।

सूत उवाच—

अवदद्वाजपुत्रोऽपि स पिपीलिकभाषितम् । राँगवाग्भिः समुत्पन्नमेतद्भास्यं वरानने ॥२१॥
न चान्यत्कारणं किञ्चिद्भास्यहेतौ शुचिस्मिते । न साऽमन्यतदा देवी प्राहालीकमिदं वचः ॥
अहमेवाद्य हसिता न जीविष्ये त्वयाऽधुना । कथं पिपीलिकालापं मर्त्यो वेत्ति विना सुरान् ॥
तस्मात्त्वयाऽहमेवेह हसिता किमतः परम् । ततो निरुत्तरो राजा जिज्ञासुस्तत्पुरो हरेः ॥ २४॥
आस्थाय नियमं तस्थौ सप्तरात्रमकल्मषः । स्वप्ने प्राह हृषीकेशः प्रभाते पर्यटन्पुरम् ॥ २५॥
वृद्धद्विजो यस्तद्वाक्यात्सर्वं ज्ञास्यस्यशेषतः । इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे विष्णुः प्रभातेऽथ नृपः पुरात
निर्गच्छन्मान्त्रिसहितः सभार्यो वृद्धमग्रतः । *गदन्तं विप्रमायान्तं तं वृद्धं संददर्श ह ॥ २७॥

ब्राह्मण उवाच—

ये विप्रमुख्याः कुरुजाङ्गलेषु दाशास्तथा दाशपुरे भृगाश्च ।
कालञ्जरे सप्त च चक्रवाका ये मानसे ते वयमत्र सिद्धाः ॥

२८

सूत उवाच—

इत्याकर्ण्य वचस्ताभ्यां स पपातं शुर्चा ततः । जातिस्मरत्वमगमत्तौ च मन्त्रिवराबुभौ ॥ २९॥
कामशास्त्रप्रणेता च बाभ्रव्यस्तु सुवालकः । पोश्चाल इति लोकेषु विश्रुतः सर्वशास्त्रवित् ॥
कण्ठरीकोऽपि धर्मात्मा वेदशास्त्रप्रवर्तकः । भूत्वा जातिस्मरौ शोकात्पतितावग्रतस्तदा ॥३१॥
हा वयं योगविभ्रष्टाः कामतः कर्मवन्धनाः । एवं विलप्य बहूँशस्त्रयस्ते योगपारगाः ॥ ३२॥
विस्मयाच्छ्रान्द्माहात्म्यमभिनन्द्य पुनः पुनः । ततस्तस्मै धनं दत्त्वा प्रभूतग्रामसंयुतम् ॥ ३३॥
विसृज्य ब्राह्मणं तं च वृद्धं धनमुदाऽन्वितम् । आत्मीयं नृपतिः पुत्रं नृपलक्षणसंयुतम् ॥ ३४॥
विष्वक्सेनाभिधानं तु राजा राज्येऽभ्यषेचयत् । मानसे मिलिताः सर्वे ततस्ते योगिनां वराः ॥
ब्रह्मदत्तादयस्तस्मिन्पितृसक्ता विमत्सराः । संनतिश्चाभवद्भ्रष्टा मयैतत्किल कारितम् ॥ ३६॥
राँज्यत्यागफलं सर्वं यदेतदभिलष्यते । तथेति प्राह राजा तु पुनस्तामभिनन्दयन् ॥ ३७॥
त्वत्प्रसादादिदं सर्वं मयैतत्प्राप्यते फलम् । ततस्ते योगमास्थाय सर्वे एव वनौकसः ॥ ३८॥
ब्रह्मरन्ध्रेण परमं पदमापुस्तपोबलात् । एवमायुर्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥ ३९॥
प्रयच्छन्निर्न सुतात्राज्यं नृणां प्रीताः पितामहाः । य इदं पितृमाहात्म्यं ब्रह्मदत्तस्य च द्विजाः ॥
द्विजेभ्यः श्रावयेद्यो वा शृणोत्यथ पठेत्तु वा । कल्पकोटिशतं सायं ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४१॥

इति श्रीमास्थे महापुराणे श्राद्धकल्पे पितृमाहात्म्यं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥९०३॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके ततस्तु वृद्धमायान्तं तं पुरः स ददर्श ह इति ।

१ च. 'पिते' । रा० । २ ग. च. रागवद्धिः । ३ घ. न वाचं मन्यते दे० । ड. न चामन्यत तद्देवी । ४ ग.
'भित्दरं ह' । ५ ग. 'जोश्रताद्व' । ६ घ ड. च. कालिञ्जरे । ७ ग त मुमोह च । ८ ड. 'चाऽपितः । जा' । ९ ग.
घ ड च पश्चाल' । १० च. कण्ठरीको' । ११ ग. च. 'न्धनात् । ए' । १२ च. 'हुधात्रय' । १३ क ख. योगिनी ।
१४ ग. च. 'तत्त्वका' । १५ घ. ड. राजन्यो' । १६ ग. 'पोधनाः । ए' । १७ ग. 'न्ति तथा राज्यं प्रीताः पितृ-
पिता' । १८ ग. ड. 'पठेत वा ।

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कस्मिन्काले च तच्छ्राद्धमनन्तफलदं भवेत् । कस्मिन्वासरभागे तु श्राद्धं कृच्छ्राद्धमाचरेत् ॥
तीर्थेषु केषु च कृतं श्राद्धं बहुफलं भवेत् ॥ १

सूत उवाच—

अपराह्णे तु संप्राप्ते अभिजिद्रौहिणोदये । यत्किञ्चिद्दीयते तत्र तदक्षयमुदाहृतम् ॥ २
तीर्थानि यानि शंस्तानि पितॄणां बलभानि च । नामतस्तानि वक्ष्यामि संक्षेपेण द्विजोत्तमाः
पितृतीर्थं गया नाम सर्वतीर्थवरं शुभम् । यत्राऽऽस्ते देवदेवेशः स्वयमेव पितामहः ॥ ४
तत्रैषा पितृभिर्गीता गाथा भागमभीप्सुभिः ॥ ५

एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाऽश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ६
तथा वाराणसी पुण्या पितॄणां बलभा सदा । यत्राविमुक्तसंनिध्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ७

पितॄणां बलं तद्वत्पुण्यं च विमलेश्वरम् । पितृतीर्थं प्रयागं तु सर्वकामफलप्रदम् ॥ ८

वटेश्वरस्तु भगवान्माधवेन समन्वितः । योगनिद्राशयस्तद्वत्सदा वसति केशवः ॥ ९

दशाश्वमेधिकं पुण्यं गङ्गाद्वारं तथैव । नन्दाऽथ ललिता तद्वत्तीर्थं मायापुरी शुभा ॥ १०

तथा मित्रपदं नाम ततः केदारमुत्तमम् । गङ्गासागरमित्याहुः सर्वतीर्थमयं शुभम् ॥ ११

तीर्थं ब्रह्मसरस्तद्वच्छतदुसलिलं ह्रदे । तीर्थं तु नैमिषं नाम सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १२

गङ्गोद्भेदस्तु गोमत्यां यत्रोद्भूतः सनातनः । तथा यज्ञवराहस्तु देवदेवश्च शूलभृत् ॥ १३

यत्र तत्काञ्चनं द्वारमष्टादशभुजो हरः । नेमिस्तु हरिचक्रस्य शीर्णा यत्राभवत्पुरा ॥ १४

तदेतन्नैमिषारण्यं सर्वतीर्थनिषेधितम् । देवदेवस्य तत्रापि वाराहस्य तु दर्शनम् ॥ १५

यः प्रयाति स पूतात्मा नारायणपदं व्रजेत् । कृतशौचं महापुण्यं सर्वपापनिषूदनम् ॥ १६

यत्राऽऽस्ते नारसिंहस्तु स्वयमेव जनार्दनः । तीर्थमिक्षुमती नाम पितॄणां बलभं सदा ॥ १७

संगमे यत्र तिष्ठन्ति गङ्गायाः पितरः सदा । कुरुक्षेत्रं महापुण्यं सर्वतीर्थसमन्वितम् ॥ १८

तथा च सरयूः पुण्या सर्वदेवनमस्कृता । इरावती नदी तद्वत्पितृतीर्थाधिवासिनी ॥ १९

यमुना देविका काली चन्द्रभागा ह्यष्टद्वती । नदी वेणुमती पुण्या परा वेत्रवती तथा ॥ २०

पितॄणां बलभा ह्येताः श्राद्धे कोटिगुणा मताः । जम्बुमार्गं महापुण्यं यत्र मार्गो हिलक्ष्यते ॥ २१

अद्यापि पितृतीर्थं तत्सर्वकामफलप्रदम् । नीलकुण्डमिति ख्यातं पितृतीर्थं द्विजोत्तमाः ॥ २२

तथा रुद्रसरः पुण्यं सरो मानसमेव च । मुन्दाकिनी तर्थाऽच्छोदा विषाशाऽथ सरस्वती ॥ २३

पूर्वमित्रपदं तद्वद्वैद्यनाथं महाफलम् । क्षिप्रं नदी महाकौलस्तथा कौलञ्चरं शुभम् ॥ २४

वंशोद्भेदं हरोद्भेदं गङ्गोद्भेदं महाफलम् । भद्रेश्वरं विष्णुपदं नर्मदाद्वारमेव च ॥ २५

गयापिण्डप्रदानेन समान्याहुर्महर्षयः । एतानि पितृतीर्थानि सर्वपापहराणि च ॥ २६

१ क. गर्वाणि । २ ड. च. 'स्तत्र सदा । ३ च. हरिः । ४ ग. च. 'णपुरं व्र' । ५ ग. घ. ड. च. 'स्ते नर' ।

६ ग. 'मेत गया यस्यास्तिष्ठति पि' । ७ च. नाम । ८ घ. ड. परा । ९ ग. ड. भद्रसरः । १० ग. 'थाऽक्षोदा ।

११ ग. घ. ड. च. क्षिप्रा । १२ ड. कार्त्तिका तथा । १३ ग. कालञ्चरं । ड. न. कालिञ्जरं ।

स्मरणादपि लोकानां किमु श्राद्धकृतां नृणाम् । ओंकारं पितृतीर्थं च कावेरी कपिलोदकम् ॥
 संभेदश्चण्डवेगायास्तथैवामरकण्टकम् । कुरुक्षेत्राच्छतगुणं तस्मिन्मानादिकं भवेत् ॥ २८
 शुक्रतीर्थं च विख्यातं तीर्थं सोमेश्वरं परम् । सर्वव्याधिहरं पुण्यं शतकोटिफलाधिकम् ॥ २९
 श्राद्धे दाने तथा होमे स्वाध्याये जलसंनिधौ । कायावरोहणं नाम तथा चर्मण्वती नदी ॥ ३०
 गोमती वरणा तद्वत्तीर्थमौशनसं परम् । भैरवं भृगुतुङ्गं च गौरीतीर्थमनुत्तमम् ॥ ३१
 तीर्थं वैनायकं नाम भद्रेश्वरमतः परम् । तथा पापहरं नाम पुण्याऽथ तपती नदी ॥ ३२
 मूलतापी पयोष्णी च पयोष्णीसंगमस्तथा । महाबोधिः पाटला च नागतीर्थमवन्तिका ॥ ३३
 तथा वेणा नदी पुण्या महाशालं तथैव च । महारुद्रं महालिङ्गं दशार्णां च नदी शुभा ॥ ३४
 शतरुद्रा शताह्वा च तथा विश्वपदं परम् । अङ्गारवाहिका तद्वन्नदी तौ शोणधर्वरी ॥ ३५
 कालिका च नदी पुण्या वितस्ता च नदी तथा । एतानि पितृतीर्थानि शस्यन्ते ज्ञानदानयोः ॥
 श्राद्धमतेषु यद्दत्तं तदनन्तफलं स्मृतम् । द्रोणी वाटनदी धारासरित्क्षीरनदी तथा ॥ ३७
 गोकर्णं गजकर्णं च तथा च पुरुषोत्तमः । द्वारका कृष्णतीर्थं च तथाऽर्जुनसरस्वती ॥ ३८
 नदी मणिमती नाम तथा च गिरिकर्णिका । धूतपापं तथा तीर्थं समुद्रो दक्षिणस्तथा ॥ ३९
 एतेषु पितृतीर्थेषु श्राद्धमानन्यमश्नुते । तीर्थं मेघकरं नाम स्वयमेव जनार्दनः ॥ ४०
 यत्र शार्ङ्गधरो विष्णुर्मखलायामवस्थितः । तथा मन्दोदरीतीर्थं तीर्थं चम्पा नदी शुभा ॥ ४१
 तथा सायलनाथश्च महाशालनदी तथा । चक्रवाकं चर्मकोटं तथा जन्मेश्वरं महत् ॥ ४२
 अर्जुनं त्रिपुरं चैव सिद्धेश्वरमतः परम् । श्रीशैलं शांकरं तीर्थं नारसिंहमतः परम् ॥ ४३
 महेन्द्रं च तथा पुण्यमथ श्रीरङ्गसंज्ञितम् । एतेष्वपि सदा श्राद्धमनन्तफलदं स्मृतम् ॥ ४४
 दर्शनादपि चैतानि सद्यः पापहराणि वै । तुङ्गभद्रा नदी पुण्या तथा भीमरथी सरित् ॥ ४५
 भीमेश्वरं कृष्णवेणा कावेरी कुङ्कुमला नदी । नदी गोदावरी नाम त्रिसंध्या तीर्थमुत्तमम् ४६
 तीर्थं त्रैयम्बकं नाम सर्वतीर्थनमस्कृतम् । यत्राऽऽस्ते भगवानीशः स्वयमेव त्रिलोचनः ४७
 श्राद्धमतेषु सर्वेषु कोटिकोटिगुणं भवेत् । स्मरणादपि पापानि नश्यन्ति शतधा द्विजाः ४८
 श्रीपर्णी ताम्रपर्णी च जयातीर्थमनुत्तमम् । तथा मत्स्यनदी पुण्या शिवधारं तथैव च ॥ ४९
 भद्रतीर्थं च विख्यातं पम्पातीर्थं च शाश्वतम् । पुण्यं रामेश्वरं तद्वदेलपुरमलं पुरम् ॥ ५०
 अङ्गभूतं च विख्यातमोमर्दकमलम्बुधम् । आम्रातकेश्वरं तद्वदेकांभकमतः परम् ॥ ५१
 गोवर्धनं हरिश्चन्द्रं कृष्णचन्द्रं पृथुदकम् । सहस्राक्षं हिरण्याक्षं तथा च कदली नदी ॥ ५२
 रामाधिवासस्तत्रापि तथा सौमित्रिसंगमः । इन्द्रकीलं महानादं तथा च प्रियमेलकम् ॥ ५३
 एतान्यपि सदा श्राद्धे प्रशस्तान्यधिकानि तु । एतेषु सर्वदेवानां सांनिध्यं दृश्यते यतः ॥ ५४
 दानमतेषु सर्वेषु दत्तं कोटिशताधिकम् । बाहुदा च नदीपुण्या तथा सिद्धवनं शुभम् ॥ ५५
 तीर्थं पाशुपतं नाम नदी पार्वतिका शुभा । श्राद्धमतेषु सर्वेषु दत्तं कोटिशतोत्तरम् ॥ ५६

१ ग 'भेदःखण्ड' । २ ग. शुभम् । ३ ग. च 'पुण्यं फल कोटिशताधि' । ड. 'पुण्यं नानाकोटिफलप्रदम् श्री' ।

४ घ. ड. वेणुनी । ५ ग. चर्मकोटं । ड. चित्रकूटं । ६ ग. च. 'पुरेशं च । ७ ग. त्रिसंध्यं ती' । ८ ग. 'पु कृतं कोटिगु' ।
 घ. ड. च. 'पु दत्तं कोटि गु' । ९ ग. 'मानन्दकमलं बुधम् । आ' । ड. 'मार्कण्डकमलम्बकम् । ताम्रनाके' । १० ग. घ.
 ड. 'काम्रक' । ११ ग. पृथुचन्द्रं । च. पुरश्चन्द्रं । १२ ग. च पृथुमे' । १३ घ. ड. पर्वतिका । च. वर्वतिका ।

यथैव पितृतीर्थं तु यत्र गोदावरी नदी । युता लिङ्गसहस्रेण सर्वान्तरजलावहा ॥ ५७
 जानदग्न्यस्य तत्तीर्थं क्रमादायातमुत्तमम् । प्रतीकस्य भयाद्भिन्नं यत्र गोदावरी नदी ॥ ५८
 तत्तीर्थं हव्यकव्यानामप्सरस्युगसंज्ञितम् । श्राद्धाग्निकार्यदानेषु तथा कोटिशताधिकम् ॥ ५९
 तथा सहस्रलिङ्गं च राघवेश्वरमुत्तमम् । सेन्द्रकेना नदी पुण्या यत्रेन्द्रः पतितः पुरा ॥ ६०
 निहत्य नमुविं शक्रस्तपसा स्वर्गमाप्तवान् । तत्र दत्तं नरैः श्राद्धमनन्तफलदं भवेत् ॥ ६१
 तीर्थं तु पुष्करं नाम शालग्रामं तथैव च । सोमपांनं च विख्यातं यत्र वैश्वानरालयम् ॥ ६२
 तीर्थं सारस्वतं नाम स्वामितीर्थं तथैव च । मूलन्दरा नदी पुण्या कौशिकी चन्द्रिका तथा ॥ ६३
 वैदर्भा वाऽथ वैरा च पयोष्णी प्राङ्मुखा परा । कावेरी चोत्तरा पुण्या तथा जालन्धरो गिरिः ॥ ६४
 एतेषु श्राद्धतीर्थेषु श्राद्धमानन्त्यमश्नुते । लोहदण्डं तथा तीर्थं चित्रकूटस्तथैव च ॥ ६५
 विन्ध्ययोगश्च गङ्गायास्तथा नदीतटं शुभम् । कुब्जाग्रं तु तथा तीर्थमुर्वशीपुलिनं तथा ॥ ६६
 सारामोचनं तीर्थं तथैव ऋणमोचनम् । एतेषु पितृतीर्थेषु श्राद्धमानन्त्यमश्नुते ॥ ६७
 अङ्गुह्रासं तथा तीर्थं गौतमेश्वरमेव च । तथा वसिष्ठतीर्थं तु हारीतं तु ततः परम् ॥ ६८
 ब्रह्मावर्तं कुशावर्तं हयतीर्थं तथैव च । पिण्डारकं च विख्यातं शङ्खोद्भारं तथैव च ॥ ६९
 घण्टेश्वरं बिल्वकं च नीलपर्वतमेव च । तथा च धरणीतीर्थं रामतीर्थं तथैव च ॥ ७०
 अश्वतीर्थं च विख्यातमनन्तं श्राद्धदानयोः । तीर्थं वेदशिरो नाम तथैवौघवती नदी ॥ ७१
 तीर्थं वसुप्रदं नाम छागलाण्डं तथैव च । एतेषु श्राद्धदातारः प्रयान्ति परमं पदम् ॥ ७२
 तथा च बदरीतीर्थं गणतीर्थं तथैव च । जयन्तं विजयं चैव शक्रतीर्थं तथैव च ॥ ७३
 श्रीपतेश्च तथा तीर्थं तीर्थं रैवतकं तथा । तथैव शारदातीर्थं भद्रकालेश्वरं तथा ॥ ७४
 वैकुण्ठतीर्थं च परं भीमेश्वरमथापि वा । एतेषु श्राद्धदातारः प्रयान्ति परमां गतिम् ॥ ७५
 तीर्थं मातृगृहं नाम करवीरपुरं तथा । कुशेशयं च विख्यातं गौरीशिखरमेव च ॥ ७६
 नकुलेशस्य तीर्थं च कर्दमालं तथैव च । दिण्डिपुण्यकरं तद्वत्पुण्डरीकपुरं तथा ॥ ७७
 सप्तगोदावरीतीर्थं सर्वतीर्थेश्वरेश्वरम् । तत्र श्राद्धं प्रदातव्यमनन्तफलमीप्सुभिः ॥ ७८
 तूद्देशतः प्रोक्तस्तीर्थानां संग्रहो मया । वागीशोऽपि न शक्नोति विस्तरात्किमु मानुषः ॥
 सत्यं तीर्थं दया तीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः । वर्णाश्रमाणां गेहेऽपि तीर्थं तु समुदाहृतम् ॥ ८०
 एतत्तीर्थेषु यच्छ्राद्धं तत्कोटिगुणमिष्यते । यस्मात्तस्मात्प्रयत्नेन तीर्थं श्राद्धं समाचरेत् ॥ ८१
 प्रातःकालो मुहूर्तांश्चीनसङ्गवस्तावदेव तु । मध्याह्नश्चिमुहूर्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ ८२
 सायाह्नश्चिमुहूर्तः स्याच्छ्राद्धं तत्र न कारयेत् । राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्मसु ॥
 अहो मुहूर्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः ॥ ८४
 मध्याह्ने सर्वदा यस्मान्मन्दी भवति भास्करः । तस्मादनन्तफलदस्तदारम्भो विशिष्यते ॥ ८५
 मध्याह्नः खड्गपात्रं च तथा नेपालकम्बलः । रूप्यं दर्भास्तिला गावो दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः ॥
 पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य संतापकारिणः । अष्टावेते यतस्तस्मात्कुतपा इति विश्रुताः ॥ ८७

१ घ. ड. च शोणपादश्च विख्यातो य' । च. च । शोणपातश्च विख्यातो य' । २ ग. 'पातश्च विख्यातो
 ३ च. मिलन्दना । ४ ग. नन्दात' । घ. ड. च. नयास्तटं । ५ ड. ब्रह्मतीर्थं । ६ क. ख. घ. भाविष्यति । ड.
 विधिष्यते ।

ऊर्ध्वं मुहूर्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम् । मुहूर्तपञ्चकं चैतत्स्वधाभवनमिष्यते ॥ ८८
 विष्णोर्देहसमुद्भूताः कुशाः कृष्णास्तिलास्तथा । श्राद्धस्य रक्षणायालमेतत्प्राहुर्दिवौकसः ॥
 तिलोदकाञ्जलिर्देवो जलस्थैस्तीर्थवासिभिः । सदर्भहस्तेनैकेन श्राद्धमेवं विशिष्यते ॥ ९०
 श्राद्धसाधनकाले तु पाणिनैकेन दीयते । तर्पणं तूभयैनेव विधिरेव सदा स्मृतः ॥ ९१
 सूत उवाच—

पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापविनाशनम् । पुरा मत्स्येन कथितं तीर्थश्राद्धानुकीर्तनम् ॥
 शृणोति यः पठेद्वाऽपि श्रीमान्संजायते नरः ॥ ९२
 श्राद्धकाले च वक्तव्यं तथा तीर्थनिवासिभिः । सर्वपापोपशान्त्यर्थमलक्ष्मीनाशनं परम् ॥
 इदं पवित्रं यशसो निधानमिदं महापापहरं च पुंसाम् ।
 ब्रह्मार्करुद्रैरपि पूजितं च श्राद्धस्य माहात्म्यमुशन्ति तज्ज्ञाः ॥ ९४

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९९७ ॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

सोमः पितृणामधिपः कथं शास्त्रविशारद । तद्वंश्या ये च राजानो बभूवुः कीर्तिवर्धनाः ॥ १

सूत उवाच—

आदिष्टो ब्रह्मणा पूर्वमग्निः सर्गविधौ पुरा । अनुत्तमं नाम तपः सृष्ट्यर्थं तप्तवान्प्रभुः ॥ २
 यदानन्दकरं ब्रह्म जगत्केशविनाशनम् । ब्रह्मधिष्ण्वर्करुद्राणामभ्यन्तरमतीन्द्रियम् ॥ ३
 शान्तिं कृच्छान्तमनसस्तदन्तर्नयने स्थितम् । माहात्म्यात्तपसा विप्राः परमानन्दकारकम् ४
 यस्मादुमापतिः सार्धमुमया तमधिष्ठितः । तं दृष्ट्वा चाष्टमांशेन तस्मात्सोमोऽभवच्छिशुः ॥
 अधः सुस्राव नेत्रार्भ्यां धाम तच्चाम्बुसंभवम् । दीपयन्निश्वमखिलं ज्योत्स्नया सचराचरम् ॥
 तद्विशो जगद्गुर्धाम स्त्रीरूपेण सुतेच्छया । गर्मो भूत्वोदरे तासामास्थितोऽव्दशतत्रयम् ॥ ७
 आशास्तं सुमुञ्च्यर्भमशक्ता धारणे ततः । समादायाथ तं गर्भमेकीकृत्य चतुर्मुखः ॥ ८
 युवानयकरोद्ब्रह्मा सर्वायुधधरं नरम् । स्यन्दनेऽथ सहस्राश्वे वेदशक्तिमये प्रभुः ॥ ९
 आरोप्य लोकमनयदात्मीयं स पितामहः । तत्र ब्रह्मर्षिभिः प्रोक्तमस्मत्स्वामी भवत्वयम् ॥
 ऋषिभिर्देवगन्धर्वैरोषधीभिस्तथैव च । तुष्टुवुः सोमदेवत्यैर्ब्रह्माद्या मन्त्रसंग्रहैः ॥ ११
 स्तूयमानस्य तस्याभूदधिको धामसंभवः । तेजोवितानादभवद्भुवि दिव्यौषधीगणः ॥ १२
 तद्वीसिरधिको तस्माद्रात्रौ भवति सर्वदा । तेनौषधीशः सोमोऽभूद्विजेशश्चापि गद्यते ॥ १३
 वेदधामरसं चापि यदिदं चन्द्रमण्डलम् । क्षीयते वर्धते चैव शुक्ले कृष्णे च सर्वदा ॥ १४

ग. 'म् । एतन्मत्स्ये' । २ ड. यशसां । ३ ग. च. 'द्विंशे केतु रा' । ४ ग. च. ती । ५ ड. 'भ्यां ततेजश्चाम्बु' ।

६ ग. तच्चन्द्रसं । ७ क. ख. 'यद्विश्व' । ८ ड. 'श्वे देवश' । ९ क. ख. 'म् । पितृभिः' । १० क. ख. ह्यागं म' । ११ घ. ड. च. 'संचयः । तं' ।

विंशतिं च तथा सप्त दक्षः प्राचेतसो ददौ । रूपलावण्यसंयुक्तास्तस्मै कन्याः सुवर्चसः ॥
 ततः पद्मसहस्राणां सहस्राणि दशैव तु । तपश्चचार शीतांशुर्विष्णुध्यानैकतत्परः ॥ १६
 ततस्तुष्टस्तु भगवांस्तस्मै नारायणो हरिः । वरं वृष्णीष्व प्रोवाच परमात्मा जनार्दनः ॥ १७
 ततो वव्रे वरान्सोमः शक्रलोकं जयाम्यहम् । प्रत्यक्षमेव भोक्तारो भवन्तु मम मन्दिरे ॥ १८
 राजसूये सुरगणा ब्रह्माद्याः सन्तु मे द्विजाः । रक्षःपालः शिवोऽस्माकमास्तां शूलधरो हरः ॥
 तथेत्युक्तः स आजह्वे राजसूयं तु विष्णुना । होताऽत्रिभृगुरध्वर्युरुद्राताऽभूच्चतुर्मुखः ॥ २०
 ब्रह्मत्वमगमत्तस्य उपद्रष्टा हरिः स्वयम् । सदस्याः सनकाद्यास्तु राजसूयविधौ स्मृताः ॥ २१
 चमसाध्वर्ध्वस्तत्र विश्वे देवा दशैव तु । त्रैलोक्यं दक्षिणा तेन ऋत्विग्भ्यः प्रतिपादितम् ॥
 ततः समाप्तेऽवभृथे तद्रूपालोकेनेच्छवः । कामबाणाभितताङ्ग्यो नव देव्यः सिषेविरै ॥ २३
 लक्ष्मीनारायणं त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम् । द्युतिर्विभावसुं तद्वत्तुष्टिर्धातारमव्ययम् ॥
 प्रभा प्रभाकरं त्यक्त्वा हविष्मन्तं कुहूः स्वयम् । कीर्तिर्जन्यन्तं भर्तारं वसुमारीचकश्यपम् ॥
 धृतिस्त्यक्त्वा पतिं नन्दिं सोममेवाभजंस्तदा । स्वकीया इव सोमोऽपि कामयामास तारतदा ॥
 एवं कृतापचारस्य तासां भर्तृगणस्तदा । न शशाकापचाराय शापैः शस्त्रादिभिः पुनः ॥ २७
 तथाऽप्यराजत विधुर्दशधा भावयन्दिशः । सोमः प्राप्याथ दुष्प्राप्यमैश्वर्यमृषिसंस्कृतम् ॥
 सप्तलोकैकनाथत्वमवाप तपसा तदा ॥

२८

कदाचिदुद्यानगतामपश्यदनेकपुष्पाभरणैश्च शोभिताम् ।
 बृहन्नितम्बस्तनभारं खेदात्पुष्पस्य भङ्गेऽप्यतिदुर्बलाङ्गीम् ॥ २९
 भार्या च तां देवगुरोरनङ्गबाणांभिरामायतचारुनेत्राम् ।
 तारां स ताराधिपतिः स्मरार्तः केशेषु जग्राह विविक्तभूमौ ॥ ३०
 साऽपि स्मरार्ता सह तेन रेमे तद्रूपकान्त्या हृतमानसेन ।
 चिरं विहेत्याथ जगाम तारां विधुर्गृहीत्वा स्वगृहं ततोऽपि ॥ ३१
 न तृप्तिरासीच्च गृहेऽपि तस्य तारानुरक्तस्य सुखागमेषु ।
 बृहस्पतिस्तद्विरहाग्निदग्धस्तद्विचाननिष्ठैकमना बभूव ॥ ३२
 शशाक शापं न च दातुमस्मै न मन्त्रशस्त्राग्निविषैरशेषैः ।
 तस्यापकर्तुं विविधैरुपायैर्नैवाभिचारैरपि बागधीशः ॥ ३३
 स याचयामास ततस्तु दैन्यात्सोमं स्वभार्यार्थमनङ्गततः ।
 स याच्यमानोऽपि ददौ न तारां बृहस्पतेस्तत्सुखपाशवद्भ्रुः ॥ ३४
 महेश्वरेणाथ चतुर्मुखेण साध्यैर्मरुद्भिः सह लोकपालैः ।
 ददौ यदा तां न कथंचिदिन्दुस्तदा शिवः क्रोधपरो बभूव ॥ ३५
 यो वामदेवः प्रथितः पृथिव्यामनेकरुद्रार्चितपादपद्मः ।
 ततः साशिष्यो गिरिशः पिनाकी बृहस्पतिस्नेहवशानुबद्धः ॥ ३६

३६

१ क ख. 'तः पात्रम्' । २ ख. घ. ड. च. समाज । ग. राजेन्द्रो । ३ घ. च. 'रणोपशोभाम्' । ४ ड. 'रमन्थरां
 पुष्पावतंसामति' । ५ च. 'गितुरा' ।

धनुर्गृहीत्वाऽजगवं पुरारिर्जगाम भूतेश्वरसिद्धजुष्टः ।	
युद्धाय सोमेन विशेषदीप्ततृतीयनेत्रानलभीमयक्त्रः ॥	३७
सहैव जग्मुश्च गणेशकाद्या विशच्चतुःपट्टिगणास्त्रयुक्ताः ।	
यक्षेश्वरः कोटिशतैरनेकैर्युतोऽन्वगात्स्यन्दनसंस्थितानाम् ॥	३८
वेतालयक्षोरगकिनराणां पद्मेन चैकेन तथाऽर्बुदेन ।	
लक्षैस्त्रिभिर्द्वादशभी रथानां सोमोऽप्यगात्तत्र विवृद्धमन्युः ॥	३९
नक्षत्रदैत्यासुरसैन्ययुक्तः शनैश्चराङ्गारकवृद्धतेजाः ।	
जग्मुर्भयं सप्त तथैव लोकाश्चैवाल भूर्ध्वीपसमुद्रगर्भा ॥	४०
स सोममेवाभ्यगमत्पिनाकी गृहीतदीप्तास्त्राविशालवह्निः ।	
अथाभवद्भीषणभीमसेनसैन्यद्वयस्यापि महाहवोऽसौ ॥	४१
अशेषसत्त्वक्षयकृत्प्रवृद्धस्तीक्ष्णायुधास्त्रज्वलनैकरूपः ।	
शस्त्रैरथान्योन्यमशेषसैन्यं द्वयोर्जगाम क्षयमुग्रतीक्ष्णैः ॥	४२
पतन्ति शस्त्राणि तथोज्ज्वलानि स्वर्भूमिपातालैर्मथो दहन्ति ।	
रुद्रैः कोपाद्ब्रह्मशीर्षं मुमोच सोमोऽपि सोमास्त्रममोघवीर्यम् ॥	४३
तयोर्निपातेन समुद्रभूम्योरथान्तरिक्षस्य च भीतिरासीत् ।	
तदस्त्रयुग्मं जगतां क्षयाय प्रवृद्धमालोक्ष्य पितामहोऽपि ॥	४४
अन्तः प्रविश्याथ कथं कथंचिन्निवारयामास सुरैः सहैव ।	
अकारणं किं क्षयकृज्जनानां सोम त्वयाऽपीत्थमकारि कार्यम् ॥	४५
यस्मात्परस्त्रीहरणाय सोम त्वया कृतं युद्धमतीव भीमम् ।	
पापग्रहस्त्वं भविता जनेषु शान्तोऽप्यलं नूनमथो सितान्ते ।	
भार्यामिमामपर्थ वाक्पतेस्त्वं न चावमानोऽस्ति परस्वहारे ॥	४६

सूत उवाच—

तथेति चोवाच हिमांशुमाली युद्धादपाक्रामदतः प्रशान्तः ।	
बृहस्पतिः स्वामपगृह्य तारां हृष्टो जगाम स्वगृहं सरुद्रः ॥	४७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशाख्याने सोमपचारो नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०४४ ॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

ततः संवत्सरस्यान्ते द्वादशादित्यसंनिभः । दिव्यपीताम्बरधरो दिव्याभरणभूषितः ॥ १

१ ड. 'द्विनेत्राः । ज' । २ घ. 'श्वलाचलद्वीपसमुद्रगर्भाः । स । ड. 'श्वराचरद्वीपसमुद्रगर्भाः । स । ३ घ. 'लतलं द' । ४ च. 'मलं द' । ५ रुद्रस्तु कोपाद्य ब्रह्मशीर्षं सोमोऽ । ६ च 'द्रः कुद्रो ब्रह्मशिरो मु' । ७ ग. च. 'धरः पीताभ' । ८ ग. 'भूषणः । ता' ।

तारोदराद्विनिष्क्रान्तः कुमारश्चन्द्रसंनिभः । सर्वार्थशास्त्रविद्विमान्हस्तिशास्त्रप्रवर्तकः ॥ २
 नाम यद्राजपुत्रीयं विश्रुतं गजवैद्यकम् । राज्ञः सोमस्य पुत्रत्वाद्वाजपुत्रो बुधः स्मृतः ॥ ३
 जातमात्रः स तेजांसि सर्वाण्येवाञ्जयद्वली । ब्रह्माद्यास्तत्र चाऽऽजगमुर्देवा देवर्षिभिः सह ॥ ४
 बृहस्पतिगृहे सर्वे जातकर्मात्सवे तदा । अपृच्छंस्ते सुरास्तारां केन जातः कुमारकः ॥ ५
 ततः सा लज्जिता तेषां न किंचिदवदत्तदा । पुनः पुनस्तदा पृष्टा लज्जयन्ती वराङ्गना ॥ ६
 सोमस्येति चिरादाह ततोऽगृह्णाद्विधुः सुतम् । बुध इत्यकरोन्नाम्ना प्रादाद्वाज्यं च भूतले ॥ ७
 अभिषेकं ततः कृत्वा प्रार्थनमकरोद्विभुः । गृहसाध्यं प्रदायाथ ब्रह्मा ब्रह्मर्षिसंयुतः ॥ ८
 पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधीयत । इलोदरे च धर्मिष्ठं बुधः पुत्रमजीजनत् ॥ ९
 अश्वमेधशतं साग्रमकरोद्यः स्वतेजसा । पुरुरवा इति ख्यातः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ १०
 हिमवाच्छिखरे रम्ये समाराध्य जनार्दनम् । लोकैश्वर्यमगाद्राजा सप्तद्वीपपतिस्तदा ॥ ११
 केशिप्रभृतयो दैत्याः कोटिशो येन दारिताः । उर्वशी यस्य पत्नीत्वमगमद्रूपमोहिता ॥ १२
 सप्तद्वीपा वसुमती सशैलवनकानना । धर्मेण पालिता तेन सर्वलोकाहितैषिणा ॥ १३
 चामरग्राहिणी कीर्तिः सदा चैवाङ्गवाहिका । विष्णोः प्रसादाद्देवेन्द्रो ददावर्धासनं तदा ॥ १४
 धर्मार्थकामान्धर्मेण सममेवाभ्यपालयत् । धर्मार्थकामाः सन्द्रुमाजग्मुः कौतुकात्पुरा ॥ १५
 जिज्ञासवस्तच्चरितं कथं पश्यति नः समम् । भक्त्या चक्रे ततस्तेषामर्घ्यपाद्यादिकं नृपः ॥ १६
 आसनत्रयमानीय दिव्यं कनकभूषितम् । निवेद्याथाकरोत्पूजामीषन्द्रमं धिकां पुनः ॥ १७
 जग्मतुस्तेन कामार्थावतिकोपं नृपं प्रति । अर्थः शापमदात्तस्मै लोभात्वं नाशमेष्यसि ॥ १८
 कामोऽप्याह तवोन्मादो भविता गन्धमादने । कुमारवनमाश्रित्य वियोगादुर्वशीभवात् ॥ १९
 धर्मोऽप्याह चिरायुस्त्वं धार्मिकश्च भविष्यसि । संततिस्तव राजेन्द्र यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥ २०
 शतशो वृद्धिमायातु न नाशं भुवि यास्यति । इत्युक्त्वाऽन्तर्दधुः सर्वे राजा राज्यं तदन्वभूत ॥ २१
 अहन्यहनि देवेन्द्रं द्रष्टुं याति स राजराट् । कदाचिदारुह्य रथं दक्षिणाम्बरचारिणम् ॥ २२
 सार्धमर्केण सोऽपश्यन्नीयमानामथाम्बरे । केशिना दानवेन्द्रेण चित्रलेखामथोर्वशीम् ॥ २३
 तं विनिर्जित्य समरे विविधायुधपाणिना । बुधपुत्रेण वायव्यमस्त्रं मुक्त्वा यशोर्धिना ॥ २४
 तथा शक्रोऽपि समरे येन चैवं विनिर्जितः । मित्रत्वमगमद्देवैर्ददाविन्द्राय चोर्वशीम् ॥ २५
 ततः प्रभृति मित्रत्वमगमत्पाकशासनः । सर्वलोकातिशायित्वं बलमूर्जो यशः श्रियम् ॥ २६
 प्रादाद्विज्रीति संतुष्टो गेयतां भरतेन च । सा पुरुरवसः प्रीत्या गायन्ती चरितं महत् ॥ २७
 लक्ष्मीस्वयंवरं नाम भरतेन प्रवर्तितम् । मेनकामुर्वशीं रम्भां नृत्यतेति तदाऽऽदिशत् ॥ २८
 ननर्त सलयं तत्र लक्ष्मीरूपेण चोर्वशी । सा पुरुरवसं दृष्ट्वा नृत्यन्ती कामपीडिता ॥ २९
 विस्मृताऽभिनयं सर्वं यत्पुरा भरतोदितम् । शशाप भरतः क्रोधाद्वियोगादस्य भूतले ॥ ३०
 पञ्चपञ्चाशद्वर्षाणि लता भूक्ष्मा भविष्यसि । पुरुरवाः पिशाचत्वं तत्रैवानुभविष्यति ॥ ३१
 ततस्तमुर्वशी गत्वा भर्तारमकरोच्चिरम् । शापान्ते भरतस्याथ उर्वशी बुधसूनुतः ॥ ३२
 अजीजनत्सुतानष्टौ नामतस्तान्निबोधत । आयुर्दृढायुरश्वायुर्धनायुर्धृतिमान्वसुः ॥ ३३

शुचिविद्यः शतायुश्च सर्वे दिव्यबलौजसः । आयुषो नहुषः पुत्रो वृद्धशर्मा तथैव च ॥ ३४
 रजिर्दम्भो विपाप्मा च धीराः पञ्च महारथाः । रजेः पुत्रशतं जज्ञे राजेयमिति विश्रुतम् ॥ ३५
 रजिराराधयामास नारायणमकल्मषम् । तपसा तोषितो विष्णुर्वरान्प्रादान्महीपतेः ॥ ३६
 देवासुरभनुष्यणामभूत्स विजयी तदा । अथ देवासुरं युद्धमभूद्र्षशतत्रयम् ॥ ३७
 प्रह्लादशक्रयोर्भीमं न कश्चिद्विजयी तयोः । ततो देवासुरैः पृष्टः प्राह देवश्चतुर्मुखः ॥ ३८
 अनयोर्विजयी कः स्याद्विजयत्रेति सोऽब्रवीत् । जयाय प्रार्थितो राजा सहायस्त्वं भवस्व नः
 देवासुरभनुष्यणामभूत्स विजयी तदा । अथ देवासुरं युद्धमभूद्र्षशतत्रयम् ॥ ३९
 प्रह्लादशक्रयोर्भीमं न कश्चिद्विजयी तयोः । ततो देवासुरैः पृष्टः प्राह देवश्चतुर्मुखः ॥ ४०
 दैत्यैः प्राह यदि स्वामी वा भवामि ततस्त्वेवम् । नानुरः प्रतिपन्नं तत्प्रातपन्नं सुरस्तथा ॥ ४१
 स्वामी भव त्वमस्माकं सङ्ग्रामे नाशय द्विषः । ततो विनाशिताः सर्वे येऽवध्या वज्रपाणिना
 पुत्रत्वमगमत्तुष्टस्तस्येन्द्रः कर्मणा विभुः । दत्त्वेन्द्राय तदा राज्यं जगाम तपसे रजिः ॥ ४२
 रजिपुत्रैस्तदाच्छिन्नं बलादिन्द्रस्य वैभवम् । यज्ञभागं च राज्यं च तपोबलगुणान्वितैः ॥ ४३
 राज्यभ्रष्टस्तदा शक्तो रजिपुत्रैर्निपीडितः । प्राह वाचस्पतिं दीनः पीडितोऽस्मि रजेः सुतैः ॥
 न यज्ञभागो राज्यं मे निर्जितश्च बृहस्पते । राज्यलाभाय मे यत्नं विधत्स्व धिषणाधिप ॥ ४५
 ततो बृहस्पतिः शक्रमकरोद्धलदपितम् । ग्रहशान्तिविधानेन पौष्टिकेन च कर्मणा ॥ ४६
 गत्वाऽथ मोहयामास रजिपुत्रान्बृहस्पतिः । जिनधर्मं समास्थाय वेदबाह्यं स वेदवित् ॥ ४७
 वेदत्रयीपरिभ्रष्टांश्चकार धिषणाधिपः । वेदबाह्यान्परिज्ञाय हेतुवादसमन्वितान् ॥ ४८
 जघान शक्तो वज्रेण सर्वान्धर्मबहिष्कृतान् । नहुषस्य प्रवक्ष्यामि पुत्रान्सत्तैव धार्मिकान् ॥ ४९
 यतिर्ययातिः संयातिरुद्भवः पाचिरेव च । शर्यातिर्मैघजातिश्च सप्तैते वंशवर्धनाः ॥ ५०
 यतिः कुमारभावेऽपि योगी वैखानसोऽभवत् । ययातिश्चाकरोद्वाज्यं धर्मैकशरणः सदा ॥ ५१
 शर्मिष्ठा तस्य भार्याऽभूद्दुहिता वृषपर्वणः । भार्गवस्याऽऽत्मजा तद्भेदेवयानी च सुवता ॥ ५२
 ययातेः पञ्च दाययादास्तान्प्रवक्ष्यामि नामतः । देवयानी यदुं पुत्रं तुर्वसुं चाप्यजीजनत् ॥ ५३
 तथा द्रुह्यमनुं पूरुं शर्मिष्ठाऽजनयत्सुतान् । यदुः पूरुश्चाभवतां तेषां वंशविवर्धनौ ॥ ५४
 [* ययातिनाहुषश्चाऽऽसीद्वाजा सत्यपराक्रमः । पालयामास स महीमीजे च विधिवन्मसैः ॥
 अतिभक्त्या पितृनर्च्य+ देवांश्च प्रयतः सदा । अथाजयत्प्रजाः सर्वा ययातिरपराजितः ॥ ५६
 स शाश्वतीः समा राजा प्रजा धर्मेण पालयन् । जरामाच्छेन्महाधोरां नाहुषो रूपनाशिनीम्
 जराभिभूतः पुत्रान्स राजा वचनमब्रवीत् । यदुं पूरुं तुर्वसुं च द्रुह्यं चानुं च पार्थिवः ॥ ५८
 यौवनेन चलान्कामान्पुत्रा युवतिभिः सह । विहर्तुमहमिच्छामि साहाय्यं कुरुताऽऽत्मजाः ५९
 तं पुत्रो देवयानेयः पूर्वजो यदुरब्रवीत् । साहाय्यं भवतः कार्यमस्माभिर्यौवनेन किम् ॥ ६०
 ययातिरब्रवीत्पुत्राञ्जरा मे प्रतिगृह्यताम् । यौवनेनाथ भवतां चरेयं विषयानहम् ॥ ६१
 यजतो दीर्घसत्रैर्मै शापाञ्चोशनसो मुनेः । कामार्थः परिहीनो मेऽनुतोऽहं तेन पुत्रकाः ॥ ६२
 स्वकीयेन शरीरेण जरामेनां प्रशास्तु वः । अहं तन्वाऽभिनवया युवा कामानवाप्नुयाम् ॥ ६३
 न तेऽस्य प्रत्यगृह्णन्त यदुप्रभृतयो जराम् । चतुरस्तान्स राजर्षिरशपञ्चेति नः श्रुतम् ॥ ६४
 तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयान्सत्यविक्रमः । जरां मा देहि नवया तन्वा मे यौवनात्सुखी ॥ ६५

अहं जरां तवाऽऽदाय राज्ये स्थास्यामि चाऽऽज्ञया । एवमुक्तः स राजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात्
 संस्थापयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि । पौरवेणाथ वयसा राजा यौवनमास्थितः ॥ ६७
 ययातिश्चाथ वयसा राज्यं पूरुकारयत् । ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः ॥ ६८
 अतुप्त इव कामानां पूरुं पुत्रमुवाच ह । त्वया दायादवानस्मि त्वं मे वंशकरः सुतः ॥ ६९
 पौरवो वंश इत्येव ख्यातिं लोके गमिष्यति । ततः स नृपशार्दूलः पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ॥ ७०
 कालेन महता पश्चात्कालधर्ममुपेयिवान्] । पूरुवंशं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः ॥
 यत्र ते भारता जाता भरता न्वयवर्धनाः ॥ ७१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरितचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां सम्पद्यङ्काः ॥ १११५ ॥

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

किमर्थं पौरवो वंशः श्रेष्ठत्वं प्राप भूतले । ज्येष्ठस्यापि यदोर्वंशः किमर्थं हीयते श्रिया ॥ १
 अन्यद्ययातिचरितं सूत विस्तरतो वद । यस्मात्तत्पुण्यमायुष्यमभिनन्द्यं सुरैरपि ॥ २

सूत उवाच—

एतदेव पुरा पृष्ठः शतानीकेन शौनकः । पुण्यं पवित्रमायुष्यं ययातिचरितं महत् ॥ ३

शतानीक उवाच—

ययातिः पूर्वजोऽस्माकं दशमो यः प्रजायते । कथं स शुक्रतनयां लेभे परमदुर्लभाम् ॥ ४
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन । आनुपूर्व्याच्च मे शंसं पुरोर्वंशधरान्नृपान् ॥ ५

शौनक उवाच—

ययातिरासीद्राजर्षिर्देवराजसमद्युतिः । तं शुक्रवृषपर्वाणौ वव्राते वै यथा पुरा ॥ ६
 तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि पृच्छतो राजसत्तम । देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नाहुषस्य च ॥ ७
 सुराणामसुराणां च समजायत वै मिथः । ऐश्वर्यं प्रति संघर्षश्चैलोक्ये सचराचरे । ८
 जिगीषया ततो देवा वैश्वराङ्गिरसं मुनिम् । पौरोहित्ये च यज्ञार्थं काव्यं तूशनसं परे ॥ ९
 ब्राह्मणौ तावुभौ नित्यमन्योन्यं स्पर्धिनौ भृशम् । तत्र देवा निजघ्नुर्यान्दानवान्युधि संगतान् ॥
 तान्पुनर्जीवयामास काव्यो विद्याबलाश्रयात् । ततस्ते पुनरुत्थाय योधयांचक्रिरे सुरान् ॥ ११
 असुरास्तु निजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि । न तान्संजीवयामास बृहस्पतिरुदारधीः ॥ १२
 न हि वेद स तां विद्यां यां काव्यो वेद वीर्यवान् । संजीवनीं ततो देवा विषादमगमन्परम् ॥
 अथ देवा भयोद्विग्नाः काव्यादुशनसस्तदा । ऊचुः कचमुपागम्य ज्येष्ठं वृत्रं बृहस्पतेः ॥ १४
 भंजमानान्भजस्वास्मान्कुरु साहाय्यमुत्तमम् । याऽसौ विद्या निवसति ब्राह्मणेऽमिततेजसि ॥
 शुके तामाहर क्षिप्रं भागभाग्नौ भविष्यसि । वृषपर्वणः समीपेऽसौ शक्यो द्रष्टुं त्वया द्विजः ॥

रक्षते दानवास्तत्र न स रक्षत्यदानवान् । तमाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चिद्वृत्ते त्वया ॥ १७
 देवयानी च दयिता सुता तस्य महात्मनः । तमाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चन विद्यते ॥ १८
 शीलदाक्षिण्यमाधुर्यैराचारेण दमेन च । देवयान्यां तु तुष्टायां विद्यां तां प्राप्स्यसि ध्रुवम् ॥ १९
 तदा हि प्रेषितो देवैः समीपे वृषपर्वणः । तथेत्युक्त्वा तु स प्रायाद्वृहस्पतिसुतः कचः ॥ २०
 स गत्वा त्वरितो राजन्देवैः संपूजितः कचः । असुरेन्द्रपुरे शुक्रं प्रणम्येदमुवाच ह ॥ २१
 ऋषेरङ्गिरसः पौत्रं पुत्रं साक्षाद्वृहस्पतेः । नाम्ना कचेति विख्यातं शिष्यं गृह्णातु मां भवान् ॥
 ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमं गुरो । अनुमन्यस्व मां ब्रह्मन्सहस्रपरिवत्सरान् ॥ २३

शुक्र उवाच—

कच सुस्वागतं तेऽस्तु प्रतिगृह्णामि ते वचः । *अर्चयिष्येऽहमर्च्यं त्वामर्चितोऽस्तु बृहस्पतिः ॥
 शौनक उवाच—

कचस्तु तं तथेत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्ब्रतम् । आदिष्टं कविपुत्रेण शुक्रेणोशनसा स्वयम् ॥ २५
 +ब्रतं च ब्रतकालं च यथोक्तं प्रत्यगृह्णत । आराधयन्नुपाध्यायं देवयानीं च भारत ॥ २६
 नित्यमाराधयिष्यंस्तां युवा यौवनगोचराम् । गायन्नृत्यन्वाद्यंश्च देवयानीमतोपयत् ॥ २७
 संशीलयन्देवयानीं कन्यां संप्राप्तयौवनाम् । पुण्यैः फलैः प्रेषणैश्च तोषयामास भार्गवीम् ॥ २८
 देवयान्यपि तं विप्रं नियमब्रतचारिणम् । अनुगायन्ती ललना रहः पर्यचरत्तदा ॥ २९
 पञ्च वर्षशतान्येवं कचस्य चरतो भृशम् । तत्तत्तीव्रं ब्रतं बुद्ध्वा दानवास्तं ततः कचम् ॥ ३०
 गा रक्षन्तं वने दृष्ट्वा रहस्येनममर्षिताः । जघ्नुर्वृहस्पतेर्द्वेषान्निजरक्षार्थमेव च ॥ ३१
 हत्वा सालावृकेभ्यश्च प्रायच्छंस्तिलशः कृतमाततो गावो निवृत्तास्ता अगोपाः स्वनिवेशनम्
 ता दृष्ट्वा रहिता गास्तु कचेनाभ्यागता वनात् । उवाच वचनं काले देवयान्यथ भार्गवम् ॥ ३३
 हुतं चैवाग्निहोत्रं ते सूर्यश्चास्तं गतः प्रभो । अगोपाश्चाऽऽगता गावः कचस्तात न दृश्यते ॥ ३४
 व्यक्तं हतो धृतो वाऽपि कचस्तात भविष्यति । तं विना नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥
 शुक्र उवाच—

अथेहोहीति शब्देन मृतं संजीवयाम्यहम् । ततः संजीवनीं विद्यां प्रयुक्त्वा कचमाह्वयत् ॥ ३६
 आहूतः प्रादुरभवत्कचः शुक्रं ननाम सः । हतोऽहमिति चांऽऽचख्यो राक्षसैर्धिषणात्मजः ॥ ३७
 स पुनर्देवयान्युक्तः पुष्पाहारे यदृच्छया । वनं ययौ कचो विप्रः पठन्ब्रह्म च शाश्वतम् ॥ ३८
 वने पुष्पाणि चिन्वन्तं ददृशुर्दानवाश्च तम् । ततोऽद्वितीयं तं हत्वा दग्धं कृत्वा च चूर्णवत् ॥
 प्रायच्छन्ब्राह्मणायैव सुरायामसुरास्तदा ॥ ३९

* एतदर्थं न विद्यते च पुस्तके । + एतदर्थस्थानेऽयं पाठो घ. ड. पुस्तकयोः—ब्रतस्य ब्रतकालं स यथोक्तं वै
 गृहीतवान् । इति ।

१ ग. 'न्यः पूर्वतमो मुनिः । दे' । ड. न्यः पूर्वतमो मुनेः । दे' । २ घ. 'कं गत्वा वाक्यम्' । ड. च. 'कं
 दत्वा वाक्यम्' । ३ ड. 'मि ततोऽहं' । ४ ग. भार्गवम् । ५ ग. च. 'यमाना ललना' । ६ ग. घ. ड. च. 'वाद्वायार' ।
 घ. ड. च. अयमेहीतिशब्दोऽयं मृ' । ८ ग. संजीवनी । ९ क. ख. प्रद्वद्रात्क' । १० ग. घ. च. 'कचो दृष्टः
 विषया' हतो' । ११ ग. च. चाप्युक्तः पृथो ब्राह्मणकन्याया । स । १२ क. ख. द्वितीये । १३ घ. च. पुनः ।

देवयान्यथ भूयोऽपि पितरं वाक्यमब्रवीत् । पुष्पाहारप्रेषणकृत्कचस्तात न वृश्यते ॥ ४०
व्यक्तं हतो मृतो वाऽपि कचस्तात भविष्यति । तं विना नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवीमि ते ॥

शुक उवाच—

बृहस्पतेः सुतः पुत्रि कचः प्रेतगतिं गतः । विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते करवाणि किम् ॥ ४२

मैनं शुचो मा रुद देवयानि न त्वाद्दृशी मर्त्यमनु प्रशोचेत् ।

यस्यास्तव ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च सेन्द्राश्च देवा वसवोऽश्विनौ च ॥ ४३

सुरद्विषश्चैव जगच्च सर्वमुपस्थितं मत्तपसः प्रभावात् ।

अशक्योऽयं जीवयितुं द्विजातिः संजीवितो यो वध्यते चैव भूयः ॥ ४४

देवयान्युवाच—

यस्याङ्गिरा वृद्धतमः पितामहो बृहस्पतिश्चापि पिता तपोनिधिः ।

ऋषेः सुपुत्रं तमथापि पौत्रं कथं न शोचे यमहं न रुद्याम् ॥ ४५

स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च सदोत्थितः कर्मसु चैव दक्षः ।

कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये न भोक्ष्ये प्रियो हि मे तात कचोऽभिरूपः ॥ ४६

शौनक उवाच—

सं त्वेवमुक्तो देवयान्या महर्षिः संरम्भेण व्याजहाराथ काव्यः ।

असंशयं मामसुरा द्विषन्ति ये मे शिष्यानागतान्सूदयन्ति ॥ ४७

अब्राह्मणं कर्तुमिच्छन्ति रौद्रा एभिर्व्यथं प्रस्तुतो दानवैर्हि ।

तत्कर्मणाऽप्यस्य भवेदिहान्तः कं ब्रह्महत्या न दहेदपीन्द्रम् ॥ ४८

स तेनाऽऽपृष्टो विद्यया चोपहृतः शनैर्वाचं जठरे व्याजहार ।

तमब्रवीत्केन चेहोपनीतो ममोदरे तिष्ठसि ब्रूहि वत्स ॥ ४९

कच उवाच—

भवत्पसादान्न जहाति मां स्मृतिः सर्वं स्मरेयं यच्च यथा च वृत्तम् ।

न त्वेवं स्यात्तपसः क्षयो मे ततः क्लेशं घोरतरं स्मरामि ॥ ५०

असुरैः सुरायां भवतोऽस्मि दत्तो हत्वा दग्ध्वा चूर्णयित्वा च काव्य ।

ब्राह्मी मायां त्वासुरी त्वत्र माया त्वयि स्थिते कथमेवाभिधाधते ॥ ५१

शुक उवाच—

किं ते प्रियं करवाण्यद्य वत्से विनैव मे जीवितं स्यात्कचस्य ।

नान्यत्र कुक्षेर्मम भेदनाच्च वृश्येत्कचो मद्गतो देवयानि ॥ ५२

देवयान्युवाच—

द्वौ मां शोकावग्निकल्पौ दहेतां कचस्य नाशस्तव चैवोपघातः ।

कचस्य नाशे मम नास्ति शर्म तवोपघाते जीवितुं नास्मि शक्ता ॥ ५३

शुक उवाच—

संसिद्धरूपोऽसि बृहस्पतेः सुत यत्त्वां भक्तं भजते देवयानी ।

विद्यामिमां प्राप्नुहि जीवनीं त्वं न चेदिन्द्रः कचरूपी त्वमद्य ॥ ५४

न निवर्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्यो ममोदरात् । ब्राह्मणं वर्जयित्वैकं तस्माद्विद्यामवाप्नुहि ॥ ५५

पुत्रो भूत्वा निष्कमस्वोदरान्मे भित्त्वा कुक्षि जीवय मां च तात ।

अवेक्षेथा धर्मवतीमवेक्षां गुरोः सकाशात्पाप्य विद्यां सविद्यः ॥ ५६

शौनक उवाच—

गुरोः सकाशात्समवाप्य विद्यां भित्त्वा कुक्षि निर्विचक्राम विप्रः ।

प्रालेयाद्रेः शुक्लमुद्भिद्य गृह्णं रात्र्यागमे पौर्णमास्यामिवेन्दुः ॥ ५७

दृष्ट्वा च तं पतितं वेदराशिमुत्थापयामास ततः कचोऽपि ।

विद्यां सिद्धां तामवाप्याभिवाद्य ततः कचस्तं गुरुमित्युवाच ॥ ५८

निधिं निधीनां वरदं वराणां ये नाऽऽद्रियन्ते गुरुमर्चनीयम् ।

प्रालेयाद्विप्रोज्ज्वलद्भालसंस्थं पापल्लोकांस्ते व्रजन्त्यप्रतिष्ठाः ॥ ५९

शौनक उवाच—

सुरापानाद्वञ्चनात्पापयित्वा संज्ञानाशं चेतसश्चापि घोरम् ।

दृष्ट्वा कचं चापि तथाभिरूपं पीतं तथा सुरया मोहितेन ॥ ६०

समन्युरुत्थाय महानुभावस्तदोशना विप्रहितं चिकीर्षुः ।

काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद् सुरापानं प्रत्यसौ जातशङ्कः ॥ ६१

शुक उवाच—

यो ब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात्सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः ।

अपेतधर्मा ब्रह्महा चैव स स्यादस्मिल्लोके गर्हितः स्यात्परे च ॥ ६२

मया चेमां विप्रधर्मोक्तसीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके ।

सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरूणां देवा दैत्याश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ ६३

शौनक उवाच—

इतीदमुक्त्वा स महाप्रभावस्तपोनिधीनां निधिरप्रमेयः ।

तान्दानवांश्चैव निगूढबुद्धीनिदं समाहूय वचोऽभ्युवाच ॥ ६४

शुक उवाच—

आचक्षे वो दानवा बालिशाः स्थ शिष्यः कचो वत्स्यति मत्समीपे ।

मंजीवनीं प्राप्य विद्यां मयाऽयं तुल्यप्रभावो ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः ॥ ६५

शौनक उवाच—

गुरोरुप्य सकाशे च दश वर्षशतानि सः । अनुज्ञातः कचो गन्तुमियेष त्रिदशालयम् ॥ ६६

इति श्रीमार्कण्डे महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते पद्मविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११८१ ॥

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

समापितव्रतं तं तु विमृष्टं गुरुणा तदा । प्रस्थितं त्रिदशावासं देवयानीदमब्रवीत् ॥ १

देवयान्युवाच—

ऋषेरङ्गिरसः पौत्र वृत्तेनाभिजनेन च । भ्राजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च ॥ २

ऋषिर्यथाऽङ्गिरा मान्यः पितुर्मम महायशाः । तथा मान्यश्च पूज्यश्च मम भूयो बृहस्पतिः ॥

एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्ववीमि तपोधन । व्रतस्थे नियमोपेते यथा वर्ताम्यहं त्वयि ॥ ४

स समापितविद्यो मां भक्तां न त्यक्तुमर्हसि । गृहाण पाणिं विधिवन्मम मन्त्रपुरस्कृतम् ॥ ५

कच उवाच—

पूज्यो मान्यश्च भगवान्यथा मम पिता तव । तथा त्वमनवद्याङ्गि पूजनीयतमा मता ॥ ६

आत्मप्राणैः प्रियतमा भार्गवस्य महात्मनः । त्वं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा मम ॥ ७

यथा मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुक्रः पिता तव । देवयानि तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ॥ ८

देवयान्युवाच—

गुरुपुत्रस्य पुत्रो मे न तु त्वमसि मे पितुः । तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च ममापि त्वं द्विजोत्तम ॥ ९

असुरैर्हन्यमाने तु कचे त्वयि पुनः पुनः । तदाप्रभृति या प्रीतिस्तां त्वमेव स्मरस्व मे ॥ १०

सौहार्दे चानुरागे च वेत्थ मे भक्तिमुत्तमाम् । न मामर्हसि धर्मज्ञ त्यक्तुं भक्ताग्रनागसम् ॥ ११

कच उवाच—

अनियोज्ये नियोगे मां नियुनक्ति शुभव्रते । प्रसीद सुभूर्भह्यं त्वं गुरोर्गुरुतरा शुभे ॥ १२

यत्रोषितं विशालाक्षि त्वया चन्द्रनिभानने । तत्राहमुषितो भद्रे कुक्षौ काव्यस्य भामिनि ॥ १३

भगिनी धर्मतो मे त्वं मैवं वोचः शुभानने । सुखेनाध्युषितो भद्रे न मन्युर्विद्यते मम ॥ १४

आवृच्छे त्वां गमिष्यामि शिवमस्त्वथ मे पथि । अविरोधेन धर्मस्य स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे ॥

अप्रमत्तोद्यता नित्यमाराधय गुरुं मम ॥

१६

देवयान्युवाच—

*दैत्यैर्हतस्त्वं यद्वृत्तुबुद्ध्या त्वं रक्षितो भया । यदि मां धर्मकामार्थां प्रत्याख्यास्यसि धर्मतः ॥

ततः कच न ते विद्या सिद्धिर्मेघा गमिष्यति ॥

१७

कच उवाच—

गुरुपुत्रीति कृत्वाऽहं प्रत्याख्यास्ये न दोषतः । गुरुणा चाभ्यनुज्ञार्तः काममेवं शपस्व माम् ॥

आर्षं धर्मं ब्रुवाणोऽहं देवयानि यथा त्वया । शतं नार्होऽस्मि कल्याणि कामतोऽद्य च धर्मतः ॥

तस्माद्भवत्या यः कामो न तथा संभविष्यति । ऋषिपुत्रो न ते कश्चिज्जातु पाणिं ग्रहीष्यति ॥

फलिष्यति न मे विद्या त्वद्वचश्चेति तत्तथा । अध्यापयिष्यामि च यं तस्य विद्या फलिष्यति ॥

* एतदर्थं न विद्यते ग, घ, ङ च. पुस्तकेषु ।

शौनक उवाच—

एवमुक्त्वा नृपश्रेष्ठ देवयानीं कचस्तदा । त्रिदशेशालयं शीघ्रं जगाम द्विजैसत्तमः ॥ २२

तमागतमभिप्रेक्ष्य देवाः सेन्द्रपुरोगमाः । बृहस्पतिं सभाज्येदं कचमाहुर्मुदान्विताः ॥ २३

देवा ऊचुः—

त्वं कचास्मद्धितं कर्म कृतवान्महदद्भुतम् । न ते यशः प्रणशितो भागभाक्च भविष्यसि ॥ २४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२०५ ॥

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

कृतविद्ये कचे प्राप्ते हृष्टरूपा दिवौकसः । कचादवेत्य तां विद्यां कृतार्था भरतर्षभ ॥ १

सर्व एव समागम्य शतक्रतुमथानुवन् । कालस्त्वद्विक्रमस्याद्य जहि शत्रून्पुरंदर ॥ २

एवमुक्तस्तु सह तैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा । तथेत्युक्त्वोपचक्राम सोऽपश्यद्विपिने स्त्रियः ॥ ३

क्रीडन्तीनां तु कन्यानां वने चैत्ररथोपमे । वायुर्भूतः स वस्त्राणि सर्वाण्येव व्यमिश्रयत् ॥ ४

ततो जलात्समुत्तीर्य ताः कन्याः सहितास्तदा । वस्त्राणि जगृहुस्तानि यथासंस्थान्यनेकशः ॥ ५

तद्य वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहे तदा । व्यतिक्रममजानन्ती दुहिता वृषपर्वणः ॥ ६

ततश्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायत । देवयान्याश्च राजेन्द्र शर्मिष्ठायाश्च तत्कृते ॥ ७

देवयान्युवाच—

कस्माद्ब्रह्माणि मे वर्यं शिष्या भूत्वा ममाऽऽसुरि । समुदाचारहीनाया न ते श्रेयो भविष्यति ॥

शर्मिष्ठीवाच—

आसीनें च शयानं च पिता ते पितरं मम । स्तौति पृच्छति चाभीक्ष्णं नीचस्थः सुविनीतवत् ॥

याचतस्त्वं च दुहिता स्तुवतः प्रतिगृह्णतः । सुताऽहं स्तूयमानस्य ददतो न तु गृह्णतः ॥ १०

अनायुधा सायुधायाः किं त्वं कुप्यसि भिक्षुकि । लप्स्यसे प्रतियोद्धारं न च त्वां गणयाम्यहम्

शौनक उवाच—

सा विस्मयं देवयानीं गतां सक्तां च वासासे । शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कूपे ततः स्वपुरमावशत् ॥

हतेयमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया । अनवेक्ष्य ययौ तस्मात्कोधवेगपरायणा ॥ १३

अथ ते देशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः । श्रान्तयुग्म्यः श्रान्तरूपो मृगलिप्सुः पिपासितः ॥ १४

*नाहुषिः प्रेक्षमाणो हि स निर्पाणे गतोदके । ददर्श कन्यां तां तत्र दीप्तामग्निशिखामिव ॥ १५

तामपृच्छत्स हृद्भैव कन्याममरवाणनीम् । सान्वयित्वा नृपश्रेष्ठः साम्ना परमवल्गुना ॥ १६

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठश्च, पुस्तके—स नाहुषः प्रेक्षमाण उदधानगतोदकम् । इति ।

१ ग. ड. च. 'जपुङ्गवः । तं । २ ड. 'स्वतिसमर्थायं क' । ३ ग. च. 'बुः । यत्तदम्' । ४ ग. न चोद्यमः । ५ च. 'ता यज्ञमागे भ' । ६ ड. 'शिक्षिदशाधिपः । तं' । ७ ग. च. 'दा । व्याभिधत्वादजां' । ८ ग. समवर्धत । च. समपयत । ९ ग. नीचैः स्थिरा वि । च. नीचश्च मृ । १० ग. घ. ड. च. 'न्तह्यो मृ' । ११ ड. 'पातय' ।

का त्वं चारुमुखी श्यामा भुमृष्टमणिकुण्डला । दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कस्माच्छ्रुसिषि
चाऽऽतुरा ॥ १७

कथं च पतिता ह्यस्मिन्कूपे वीरुत्तुणावृते । दुहिता चैव कस्य त्वं वद सर्वं सुमध्यमे ॥ १८

देवयान्युवाच—

योऽसौ देवैहेतान्दैत्वानुत्थापयति विद्यया । तस्य शुक्रस्य कन्याऽहं त्वं मां नूतनं बुध्यसे ॥ १९
एष मे दक्षिणो राजन्याणिस्तान्नखाङ्गुलिः । समुद्धर गृहीत्वा मां कुलीनस्त्वं हि मे मतः *
जानामि त्वां च संशान्तं वीर्यवन्तं यशस्विनम् । तस्मान्मां पतितं कूपादस्मादुद्धर्तुमर्हसि ॥

शौनक उवाच—

तामथ ब्राह्मणीं स्त्रीं च विज्ञाय नहुषात्मजः । गृहीत्वा दक्षिणे पाणावुज्जहार ततोऽवटात् २२
उद्धृत्य चैनं तरसा तस्मात्कूपान्नराधिपः । आमन्त्रयित्वा सुश्रोणीं ययातिः स्वपुरं ययौ ॥

+ गते तु नाहुषे तस्मिन् देवयान्यपि निन्दिता । उवाच शोकसंतप्ता घूर्णिकामागता पुनः ॥ २४

देवयान्युवाच—

त्वरितं घूर्णिके गच्छ सर्वमाचक्ष्व मे पितुः । नेदानीं तु प्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्वणः ॥ २५

शौनक उवाच—

सा तु वै त्वरितं गत्वा घूर्णिकाऽसुरमन्दिरम् । दृष्ट्वा काव्यमुवाचेदं कम्पमाना विचेतना ॥ २६

आचक्ष्वै च महाभागा देवयानीं वने हता । शर्मिष्ठया महाप्राज्ञं दुहित्रा वृषपर्वणः ॥ २७

* श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तदा शर्मिष्ठया हताम् । त्वरया निर्ययौ दुःखान्मार्गमाणः सुतां वने ॥

दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं तपोवने । बाहुभ्यां संपरिष्वज्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ॥ २९

आत्मदोषैर्मन्यच्छन्ति सर्वे दुःखमुखे जनाः । मन्ये दुश्चरितं तेऽस्ति तस्येयं निष्कृतिः कृता ॥

देवयान्युवाच—

निष्कृतिर्वाऽस्तु वा माऽस्तु शृणुष्ववहितो मम । शर्मिष्ठया यदुक्ताऽस्मि दुहित्रा वृषपर्वणः ॥

सत्यं किलैतत्सा प्राह दैत्यानामस्मि गायना । एवं हि मे कथयति शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ३२

वचनं तीक्ष्णपरुषं क्रोधरक्तेक्षणा भृशम् । स्तुवतो दुहिताऽसि त्वं याचतः प्रतिगृह्यतः ॥ ३३

सुताऽहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्यतः । इति मामाह शर्मिष्ठा दुहिता वृषपर्वणः ॥

क्रोधसंरक्तनयना दर्पपूर्णानना ततः ॥

यद्यहं स्तुवतस्तात दुहिता प्रतिगृह्यतः । प्रसादयिष्ये शर्मिष्ठामित्युक्ता हि सखी मया ॥ ३५

शुक उवाच—

स्तुवतो दुहिता न त्वं मद्रे न प्रतिगृह्यतः । अतस्त्वं स्तूयमानस्य दुहिता देवयान्यसि ॥ ३६

वृषपर्वणं तद्वेदं शको राजा च नाहुषः । अचिन्त्यं ब्रह्म निर्द्वन्द्वमैश्वरं हि बलं मम ॥ ३७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२४२ ॥

* इत उत्तरमेतदर्थं विद्यते ग. पुस्तके गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ मामुद्धर्तुमिहाहंसि इति । + अयं श्लोकः क. संज्ञक-
व्यतिरिक्तपुस्तकेषु नास्ति । × इत आरभ्य शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी, इत्यन्तग्रन्थो ड. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. सुल्लिष्टं । २ ग. 'दं संभ्रमाविष्टं' । ३ ड. चचक्षे मे । ४ ड. 'नी ह ते ह' । ५ क. ख. 'तं तस्मि-
स्तस्ये' .

अथाष्टाविंशोऽध्यायः ।

शुक्र उवाच—

यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षति । देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ १
 यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हयं यथा । स यन्तेत्युच्यते सद्भिर्न यो रश्मिषु लब्धते ॥ २
 यः समुत्पतितं कोधमक्रोधेन नियच्छति । देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ ३
 यः समुत्पतितं कोपं क्षमयैव निरस्यति । यथोरगस्त्वचं जीर्णं स वै पुरुष उच्यते ॥ ४
 यस्तु भावयते धर्मं योऽतिमात्रं तितिक्षति । यश्च तप्तो न तपति भृशं सोऽर्थस्य भाजनम् ॥ ५
 यो यजेदश्वमेधेन मासि मासि शतं समाः । यस्तु कुप्येन्न सर्वस्य तयोरक्रोधनो वरः ॥ ६
 ये कुमाराः कुमार्यश्च वैरं कुर्युरचेतसः । नैतत्प्राज्ञस्तु कुर्वीत विदुस्ते न बलाबलम् ॥ ७

देवयान्युवाच—

वेदाहं तात बालाऽपि कार्याणां तु गतागतम् । क्रोधे चैवातिवादे वा कार्यस्यापि बलाबले ॥ ८
 शिष्यस्याशिष्यवृत्तं हि न क्षन्तव्यं बुभूषुणा । असत्संकीर्णवृत्तेषु वासो मम न रोचते ॥ ९
 पुंसो ये नाभिनन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च । न तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोर्था पापघ्नाद्विषु ॥ १०
 यं नैनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन च । तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ११
 तन्मे मश्नाति हृदयमग्निकल्पमिवारणम् । वाग्दुरुक्तं महाघोरं दुहितुर्वृषपर्वणः ॥ १२
 न ह्यतो दुष्करं मन्ये तात लोकेष्वपि त्रिषु । यः सपत्नश्रियं दीप्तां हीनश्रीः पर्युपासते ॥ १३

इति श्रीमारुत्ये महापुराणे यथातिचरितेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२५५ ॥

अथैकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

ततः काव्यो भृगुश्रेष्ठः समन्युरुपगम्य ह । वृषपर्वाणमासीनमित्युवाचाविचारयन् ॥ १
 नाधर्मश्चरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव । शनैरावर्त्यमानस्तु मूलान्यपि निकृन्तति ॥ २
 यदि नाऽऽत्मनि पुत्रेषु न चेत्पश्यति नमृषु । पापमाचारितं कर्म त्रिवर्गमितिवर्तते ॥ ३
 फलत्येवं ध्रुवं पापं गुरुभुक्तमिवोदरे । यदा घातयसे विप्रं कचमाङ्गिरसं तदा ॥ ४
 अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मद्गृहे रतम् । वधादनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम ॥ ५
 वृषपर्वन्निबोध त्वं त्यक्ष्यामि त्वां सबान्धवम् । स्थातुं त्वद्विषये राजन्न शक्नोमि त्वया सह ॥ ६
 अद्यैवमभिजानामि दैत्यं मिथ्याप्रलापिनम् । यतस्त्वमात्मनोदीर्णां दुहितां किमुपेक्षसे ॥ ७

वृषपर्वोवाच—

नौवद्यं न मृषावाद् त्वयि जानामि भार्गव । त्वयि सत्यं च धर्मश्च तत्पसीदतु मां भवान् ॥ ८

अद्यास्मानपहाय त्वमितो यास्यसि भार्गव । समुद्रं संप्रवेक्ष्यामि नान्यदस्ति परायणम् ॥ ९

शुक्र उवाच—

समुद्रं प्रविशध्वं वा दिशो वा व्रजतासुराः । दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्तोऽहं दयिता हि मे ॥ १०

प्रसाद्यतां देवयानी जीवितं यत्र मे स्थितम् । योगक्षेमकरस्तेऽहमिन्द्रस्येव बृहस्पतिः ॥ ११

वृषपर्वोवाच—

यत्किंचिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसु भार्गव । भुवि हस्तिरथाश्वं वा तस्य त्वं मम चेश्वरः ॥ १२

शुक्र उवाच—

यत्किंचिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां महासुर । तस्येश्वरोऽस्मि यद्येतद्देवयानी प्रसाद्यताम् ॥ १३

शौनक उवाच—

ततस्तु त्वरितः शुक्रस्तेन राज्ञा समं ययौ । उवाच चैनां सुभगे प्रतिपन्नं वचस्तव ॥ १४

देवयान्युवाच—

यदि त्वमीश्वरस्तात राज्ञो वित्तस्य भार्गव । नाभिजानामि तत्तेऽहं राजा वदतु मां स्वयम्

वृषपर्वोवाच—

यं काममभिजानासि देवयानि शुचिस्मिते । तत्तेऽहं संप्रदास्यामि यद्यपि स्यात्सुदुर्लभम् ॥ १६

देवयान्युवाच—

दासीं कन्यासहस्रेण शर्मिष्ठाभिकामये । अनुयास्यति मां तत्र यत्र दास्यति मे पिता ॥ १७

वृषपर्वोवाच—

उत्तिष्ठ धात्रि गच्छ त्वं शर्मिष्ठां शीघ्रमानय । यं च कामयते कामं देवयानी करोतु तम् ॥ १८

शौनक उवाच—

ततो धात्री तत्र गत्वा शर्मिष्ठां मिदमब्रवीत् । उत्तिष्ठ भद्रे शर्मिष्ठे ज्ञातीनां सुखमावह ॥ १९

त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान्देवयान्या प्रचोदितः । यं सा कामयते कामं स कार्योऽत्र त्वयाऽनये दासीत्वमभिजाताऽसि देवयान्याः सुशोभने ॥ २०

शर्मिष्ठोवाच—

यं च कामयते कामं करवाण्यहमद्य तम् । मा गान्मन्युवशं शुक्रो देवयानी च मत्कृते ॥ २१

शौनक उवाच—

ततः कन्यासहस्रेण वृता शिबिकया तदा । पितुर्निदेशात्त्वरिता निश्चक्राम पुरोत्तमात् ॥ २२

शर्मिष्ठोवाच—

अहं कन्यासहस्रेण दासी ते परिचारिका । ध्रुवं त्वां तत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ॥ २३

देवयान्युवाच—

स्तुवतो दुहिता चाहं यांचतः प्रतिगृह्णतः । स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि ॥ २४

शर्मिष्ठोवाच—

येन केनचिदार्तानां ज्ञातीनां सुखमावहेत् । अनुयास्याम्यहं तत्र यत्र दास्यति ते पिता ॥ २५

शौनक उवाच—

प्रतिश्रुते दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः । देवयानी नृपश्रेष्ठ पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ २६

देवयान्युवाच—

प्रविशामि पुरं तात तुष्टाऽस्मि द्विजसत्तम । अमोघं तव विज्ञानमस्ति विद्याबलं च ते ॥ २७

शौनक उवाच—

एवमुक्तो द्विजश्रेष्ठो दुहित्रा सुमहायशाः । प्रविवेश पुरं हृष्टः पूजितः सर्वदानवैः ॥ २८

इति श्रीमातस्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरित एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२८३ ॥

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

अथ दीर्घेण कालेन देवयानी नृपोत्तम । वनं तदैव निर्याता क्रीडार्थं वरवर्णिनी ॥ १
तेन दासीसहस्रेण सार्धं शर्मिष्ठाया तदा । तमेव देशं संप्राप्ता यथाकामं चचार सा ॥ २
ताभिः सखीभिः सहिता सर्वाभिर्मुदिता मृशम् । क्रीडन्त्योऽभिरताः सर्वाः पिबन्त्यो मधु-
माधवम् ॥ ३

खादन्त्यो विविधान्भक्ष्यान्फलानि विविधानि च । पुनश्च नाहुषो राजा मृगलिप्सुर्यदृच्छया
तमेव देशं संप्राप्तो जललिप्सुः प्रतर्पितः । ददर्श देवयानीं च शर्मिष्ठां ताश्च योषितः ॥ ५
पिबन्त्यो ललनास्ताश्च दिव्याभरणभूषिताः । उपविष्टां च ददृशे देवयानीं शुचिस्मिताम् ६
रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गनाम् । शर्मिष्ठया सेव्यमानां पादसंवाहनादिभिः ७

ययातिरुवाच—

द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते । गोत्रे च नामनी चैव द्वयोः पृच्छाम्यतो ह्यहम्
देवयान्युवाच—

आख्यास्याभ्यहमादत्स्व वचनं मे नराधिप । शुक्रो नामासुरगुरुः सुतां जानीहि तस्य माम् ॥
इयं च मे सखी दासी यत्राहं तत्र गामिनी । दुहिता दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा वृषपर्वणः ॥ १०

ययातिरुवाच—

कथं तु ते सखी दासी कन्येयं वरवर्णिनी । असुरेन्द्रसुता सुभूः परं कौतूहलं हि मे ॥ ११
देवयान्युवाच—

सर्वमेव नरव्याघ्र विधानमनुवर्तते । विधिना विहितं ज्ञात्वा मा विचित्रं मनः कृथाः ॥ १२
राजवद्रूपवेशौ ते ब्राह्मीं वाचं बिभर्षि च । किंनामा त्वं कुतश्चासि कस्य पुत्रश्च शंस मे ॥ १३

ययातिरुवाच—

ब्रह्मचर्येण वेदो मे कृत्स्नः श्रुतिपथं गतः । राजाऽहं राजपुत्रश्च ययातिरिति विश्रुतः ॥ १४
देवयान्युवाच—

केन चार्थेन नृपते ह्येनं देशं समागतः । जिघृक्षुर्वारि यत्किंचिदथवा मृगलिप्सया ॥ १५

ययातिरुवाच—

मृगलिप्सुरहं भद्रे पानीयार्थमिहाऽऽगतः । बहुधाऽप्यनुयुक्तोऽस्मि त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६
देवयान्युवाच—

द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठया सह । त्वदधीनाऽस्मि भद्रं ते सखे भर्ता च मे भव ॥
ययातिरुवाच—

विद्म्यशौशनसि भद्रं ते न त्वदर्होऽस्मि भामिनि । अविवाह्याः स्म राजानो देवयानि पितुस्तव
देवयान्युवाच—

संसृष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं क्षत्रं ब्रह्मणि संश्रितम् । ऋषिश्च ऋषिपुत्रश्च नाहुषाद्य भजस्व माम् ॥ १९
ययातिरुवाच—

एकदेहोद्भवा वर्णाश्चत्वारोऽपि वरानने । पृथग्धर्माः पृथक्छौचास्तेषां वै ब्राह्मणो वरः २०
देवयान्युवाच—

पाणिग्रहो नाहुषाय न पुंभिः सेवितः पुरा । त्वं पाणिमग्रहीदग्रे वृणोमि त्वामहं ततः ॥
कथं तु मे मनस्विन्याः पाणिमन्यः पुमान्स्पृशेत् । गृहीतमृषिपुत्रेण स्वयं वाऽप्यृषिणा त्वया
ययातिरुवाच—

क्लृप्तादाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् । दुराधर्षतरो विप्रः पुरुषेण विजानता ॥ २३
देवयान्युवाच—

कथमाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् । दुराधर्षतरो विप्र इत्यात्थ पुरुषर्षभ ॥ २४
ययातिरुवाच—

दशेदाशीविषस्त्वेकं शस्त्रेणैकश्च वध्यते । हन्ति विप्रः सराष्ट्राणि पुराण्यपि हि कोपितः ॥ २५
दुराधर्षतरो विप्रस्तस्मान्दीरु मतो मम । अतोऽदत्तां च पित्रा त्वां भद्रे न विवहाम्यहम् ॥
देवयान्युवाच—

दत्तां बहस्व पित्रा मां त्वं हि राजन्वृतो मया । अयाचतो भयं नास्ति दत्तां च प्रतिगृह्णतः ॥
शौनक उवाच—

त्वरितं देवयान्याऽथ प्रेषिता पितुरात्मनः । सर्वं निवेदयामास धात्री तस्मै यथातथम् ॥ २८
श्रुत्वैव च स राजानं दर्शयामास भार्गवः । दृष्ट्वैवमागतं विप्रं ययातिः पृथिवीपतिः ॥ २९
ववन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः । तं चाप्यभ्यवदत्काव्यः साम्ना परमवल्लुना ॥
देवयान्युवाच—

राजाऽयं नाहुपस्तात दुर्गमे पाणिमग्रहीत् । नमस्ते देहि मामस्मै लोके नान्यं पतिं वृणे ॥ ३१
शुक उवाच—

वृतोऽनया पतिर्वीर सुतया त्वं ममेष्टया । गृहाणेमां मया दत्तां महिषीं नहुषात्मज ॥ ३२
ययातिरुवाच—

अधर्मा मां स्पृशेदेवं पापमस्याश्च भार्गव । वर्णसंकरतो ब्रह्मन्निति त्वां प्रवृणोम्यहम् ॥ ३३

शुक उवाच—

अधर्मात्त्वां विमुञ्चामि वरं वरय चेप्सितम् । अस्मिन्विवाहे त्वं श्लाघ्यो रहः पापं नुदामि ते ॥
वहस्व भार्या धर्मेण देवयानीं शुचिस्मिताम् । अनया सह संप्रीतिमतुलं समवाप्नुहि ॥ ३५
इयं चापि कुमारी ते शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । संपूज्या सततं राजन्न चैनां शयने ह्वय ॥ ३६

शौनक उवाच—

एवमुक्तो ययातिस्तु शुकं कृत्वा प्रदक्षिणम् । जगाम स्वपुरं हृष्टः सोऽनुज्ञातो महात्मना ॥ ३७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते त्रिशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३२० ॥

अथैकत्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्रपुरसंनिभम् । प्रविश्यान्तःपुरं तत्र देवयानीं न्यवेशयत् ॥ १
देवयान्याश्चानुमते सुतां तां वृषपर्वणः । अशोकवनिकाभ्याशे गृहं कृत्वा न्यवेशयत् ॥ २
वृतां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठामासुरायणीम् । वासोभिरन्नपानैश्च संविभज्य सुसंवृताम् ॥ ३
देवयान्या तु सहितः स नृपो नहुषात्मजः । विजहार बहून्वदान्देववन्मुदितो भृशम् ॥ ४
ऋतुकाले तु संप्राप्ते देवयानी वराङ्गना । लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारश्च व्यजायत ॥ ५
गते वर्षसहस्रे तु शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । ददर्श यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा कमलेक्षणा ॥ ६
चिन्तयामास धर्मज्ञा ऋतुप्राप्तौ च भामिनी । ऋतुकालश्च संप्राप्तो न कश्चिन्मे पतिवृत्तः ॥ ७
किं प्राप्तं किंच कर्तव्यं कथं कृत्वा सुखं भवेत् । देवयानी प्रसूताऽसौ वृथाऽहं प्राप्तयौवना ॥ ८
यथा तथा वृतो भर्ता तथैवाहं वृणीमि तम् । राज्ञा पुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः ॥ ९
अपीदानीं स धर्मात्मा रहो मे दर्शनं व्रजेत् ॥ १०

शौनक उवाच—

अथ निष्क्रम्य राजाऽसौ तस्मिन्काले यदृच्छया । अशोकवनिकाभ्याशे शर्मिष्ठं प्राप्य
विस्मितः ॥ १०

तमेकं रहसि दृष्ट्वा शर्मिष्ठा चारुहासिनी । प्रत्युद्गम्याञ्जलिं कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥

शर्मिष्ठोवाच—

* सोमश्चेन्द्रश्च वायुश्च यमश्च वरुणश्च वा । तव वा नाहुष गृहे कः स्त्रियं द्रुढमर्हति ॥ १२
रूपाभिजनशैलैर्हि त्वं राजन्वेत्थ मां सदा । सा त्वां याचे प्रसाद्येह रन्तुमेहि नराधिप ॥ १३
ययातिरुवाच—

वेद्मि त्वां शीलसंपन्नां दैत्यकन्यामनिन्दिताम् । रूपं तु ते न पश्यामि सूच्यग्रमपि निन्दितम् ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. घ. ङ. च पुस्तकेषु—सोमस्येन्द्रस्य विष्णोश्च यमस्य वरुणस्य च । इति ।

१ ग. च. 'हे मा ग्लसीर' । २ ग. च. सुमध्यमाम् । ३ क. ख. संततं । ४ ग. 'णोन्यहम्' । रा । ५ न. 'मिष्ठामभितः स्थितः । ६ ग. थिष्ठितः । ७ ङ. 'चेऽभिकामार्ता ऋतुं देहि । ८ ग. च. 'सायाहं ऋतुं देहि ।

मामब्रवीत्तदा शुक्रो देवयानीं यज्ञाऽवहम् । नेयमाह्वयितव्या ते शयने वार्षपर्वणी ॥

१५

शर्मिष्ठोवाच—

न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजर्न विवाहकाले ।

प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥

१६

पृष्टास्तु साक्ष्ये प्रवदन्ति चान्यथा भवन्ति मिथ्यावचना नरेन्द्र ते ।

एकार्थतायां तु समाहितायां मिथ्या वदन्तं ह्यनृतं हिनस्ति ॥

१७

ययातिरुवाच—

राजा प्रमाणं भूतानां स विनश्येन्मृषा वदन् । अर्थकृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या कर्तुमुत्सहे ॥

शर्मिष्ठोवाच—

समावेतो मतौ राजन्पतिः सख्याश्च यः पतिः । समं विवाह इत्याहुः सख्या मेऽसि पतिर्यतः ॥

ययातिरुवाच—

दातव्यं याचमानस्य हीति मे व्रतमाहितम् । त्वं च याचंसि कामं मां ब्रूहि किं करवाणि तत् ॥

शर्मिष्ठोवाच—

अधर्मात्राहि मां राजन्धर्मं च प्रतिपादय । त्वत्तोऽपत्यवती लोके चरेयं धर्ममुत्तमम् ॥ २१

त्रय एवाधना राजन्भार्या दासस्तथा सुतः । यते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् ॥ २२

देवयान्या भुजिष्याऽस्मि वश्या च तव भार्गवी । सा चाहं च त्वया राजन्भरणीयां भजस्व

माम् ॥ २३

शौनक उवाच—

एवमुक्तस्तया राजा तथ्यमित्यभिजज्ञिवान् । पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रतिपादयन् ॥ २४

स समागम्य शर्मिष्ठां यथाकाममवाप्य च । अन्योन्यं चाभिसंपूज्य जग्मतुस्तौ यथागतम् ॥

तस्मिन्समागमे सुभूः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । लेभे गर्भं प्रथमतस्तस्मान्नृपतिसत्तमात् ॥ २६

प्रजज्ञे च ततः काले राज्ञी राजीवलोचना । कुमारं देवगर्भाभमादित्यसमतेजसम् ॥ २७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरित एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३४७ ॥

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

श्रुत्वा कुमारं जातं सा देवयानी शुचिस्मिता । चिन्तर्याऽऽविष्टदुःखार्ता शर्मिष्ठां प्रीतिं भारत १

ततोऽभिगम्य शर्मिष्ठां देवयान्यब्रवीद्विदम् । किमर्थं वृजिनं सुभूः कृतं ते कामलुब्धया ॥ २

शर्मिष्ठोवाच—

अबिरभ्यागतः कश्चिद्धर्मात्मा वेदपारगः । स मया तु वरः कामं याचितो धर्मसंहतम् ॥ ३

नाहमन्यायतः काममाचरामि शुचिस्मिते । तस्माद्वेषेर्मापत्यमिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ४

देवयान्युवाच—

यद्येतदेवं शर्मिष्ठे न मन्युर्विद्यते मम । अपत्यं यदि ते लब्धं ज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाच्च वै द्विजात् ॥ ५

शोभनं भीरु सत्यं चेत्कथं स ज्ञायते द्विजः । गोत्रनामभिजनतः श्रोतुमिच्छामि तं द्विजम् ॥

शर्मिष्ठोवाच—

ओजसा तेजसा चैव दीप्यमानं रविं यथा । तं दृष्ट्वा मम संप्रष्टुं शक्तिर्नाऽऽसीच्छुचिस्मिते ॥ ७

शौनक उवाच—

अन्योन्यमेवमुक्त्वा च संप्रहस्य च ते मिथः । जगाम भार्गवो वेश्म तथ्यमित्यभिजानती ॥ ८

ययातिर्देवयान्यां तु पुत्रावजनयेन्नृपः । यदुं च तुर्वसुं चैव शक्रविष्णू इवापरौ ॥ ९

तस्मादेव तु राजर्षेः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । द्रुह्युं चानुं च पूरुं च त्रीन्कुमारानजीजनत् ॥ १०

ततः काले च कस्मिंश्चिद्देवयानी शुचिस्मिता । ययातिसहिता राजञ्जगाम हरितं वनम् ॥ ११

वृद्धं च तदा तत्र कुमारान्देवरूपिणः । क्रीडमानान्सुविस्मयान्विस्मिता चेदमब्रवीत् ॥ १२

देवयान्युवाच—

कस्यैते दारका राजन्देवपुत्रोपमाः शुभाः । वर्चसा रूपतश्चैव वृश्यन्ते सदृशास्तव ॥ १३

एवं पृष्ट्वा तु राजानं कुमारान्पर्यपृच्छत । किं नामधेयगोत्रे वः पुत्रका ब्राह्मणः पिता ॥ १४

विब्रूत मे यथातथ्यं श्रोतुंकामाऽस्म्येतो ह्यहम् । तेऽदर्शयन्प्रदेशिन्या तमेव नृपसत्तमम् ॥ १५

शर्मिष्ठां मातरं चैव तस्या ऊचुः कुमारकाः ।

शौनक उवाच—

इत्युक्त्वा सहितास्तेन राजानमुपचक्रमुः ॥ १६

नाभ्यनन्दत ताब्राजा देवयान्यास्तदाऽन्तिके । रुदन्तस्तेऽथ शर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्तदा ॥ १७

दृष्ट्वा तेषां तु बालानां प्रणयं पार्थिवं प्रति । बुद्ध्वा च तत्त्वतो देवी शर्मिष्ठामिदमब्रवीत् ॥ १८

देवयान्युवाच—

मदधीना सती कस्मादकार्षीर्विप्रियं मम । तमेवाऽऽसुरधर्मं त्वमास्थिता न बिभेमि किम् ॥ १९

शर्मिष्ठोवाच—

यदुक्तमृषिरित्येव तत्सत्यं चारुहासिनि । न्यायतो धर्मतश्चैव चरन्ती न बिभेमि ते ॥ २०

यदा त्वया वृतो राजा वृत एव तदा मया । सखीभर्ता हि धर्मेण भर्ता भवति शोभने ॥ २१

पूज्याऽसि मम मान्या च श्रेष्ठा ज्येष्ठा च ब्राह्मणी । त्वत्तो हि मे पूज्यतरो राजर्षिः किं न वेत्ति

तत् ॥ २२

शौनक उवाच—

श्रुत्वा तस्यास्ततो वाक्यं देवयान्यब्रवीदिदम् । राजन्नाद्येह वत्स्यामि विप्रियं मे त्वया कृतम् ॥

सहसोत्पतितां श्यामां दृष्ट्वा तां साश्रुलोचनाम् । तूर्णं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा

अनुवव्राज संप्रान्तः पृष्ठतः सान्त्वयन्नृपः । न्यवर्तत न सा चैव क्रोधसंरक्तलोचना ॥ २५

अंबिव्रवन्ती(ती) किंचिच्च राजानं साश्रुलोचना । अचिरादेव संप्राप्ता काव्यस्योशनसोऽ-

न्तिकम् ॥ २६

सा तु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्याग्रतः स्थिता । अनन्तरं ययातिस्तु पूजयामास मार्गवम् ॥ २७

देवयान्युवाच—

अधर्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरम् । शर्मिष्ठा याऽतिवृत्ताऽस्ति दुहिता वृषपर्वणः ॥ २८

त्रयोऽस्यां जनिताः पुत्रा राज्ञाऽनेन ययातिना । दुर्भगाया मम द्वौ तु पुत्रौ तात ब्रवीमि ते ॥

धर्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूद्वह । अतिक्रान्तश्च मर्यादां काव्यैतत्कथयामि ते ॥ ३०

शुक उवाच—

धर्मज्ञस्त्वं महाराज योऽधर्ममकृथाः प्रियम् । तस्माज्जरा त्वामचिराद्धर्षयिष्यति दुर्जया ॥ ३१

ययातिरुवाच—

ऋतुं यो पाच्यमानाया न ददाति पुमान्वृतः । भूणहेत्युच्यते ब्रह्मन्स चेह ब्रह्मवादिभिः ॥ ३२

ऋतुकामां स्त्रियं यस्तु गम्यां रहसि याचितः । नोपैति यो हि धर्मेण ब्रह्महेत्युच्यते बुधैः ॥ ३३

इत्येतानि समीक्ष्याहं कारणानि भृगूद्वह । अधर्मभयसंविग्नः शर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ॥ ३४

शुक उवाच—

न त्वहं प्रत्यवेक्ष्यस्ते मदधीनोऽसि पार्थिव । मिथ्याचरणधर्मेषु चौर्यं भवति नाहुषं ॥ ३५

शौनक उवाच—

क्रोधेनोशनसा शप्तो ययातिर्नाहुषस्तदा । पूर्वं वयः परित्यज्य जरां सद्योऽन्वपद्यत ॥ ३६

ययातिरुवाच—

अतृप्तो यौवनस्याहं देवयान्यां भृगूद्वह । प्रसादं कुरु मे ब्रह्मशूरेयं मा विशेत माम् ॥ ३७

शुक उवाच—

नाहं मृषा वदाम्येतज्जरां प्राप्तोऽसि भूमिप । जरां त्वेतां त्वमन्यस्मिन्संक्रामय यदीच्छसि ॥ ३८

ययातिरुवाच—

राज्यभाक्स भवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्तथा । सो दद्यान्मे वयं पुत्रस्तद्भवाननुमन्यताम् ॥

शुक उवाच—

संक्रामयिष्यसि जरां यथेष्टं नहुषात्मज । मामनुध्याय तत्त्वेन न च पापमवाप्स्यसि ॥ ४०

वयो दास्यति ते पुत्रो यः स राजा भविष्यति । आयुष्मान्कीर्तिमांश्चैव बह्वपत्यरतश्चैव च ॥ ४१

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३८८ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुरं प्राप्य चैव हि । पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद्विजः ॥ १

ययातिरुवाच—

जरा बली च मां तात पलितानि च पर्यगुः । काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने ॥ २

त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह । यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ॥ ३
पूर्णे वर्षसहस्रे तु त्वदीयं यौवनं त्वहम् । दत्त्वा संप्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ ४

यदुरुवाच—

सितश्मश्रुधरो दीनो जरसा शिथिलीकृतः । वलीसंततगात्रश्च दुर्दर्शो दुर्बलः कृशः ॥ ५
अशक्तः कार्यकरणे परिभूतः स यौवने । सहोपजीविभिश्चैव तज्जरां नाभिकामये ॥ ६
सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप । जरां ग्रहीतुं धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृषीष्व वै ॥ ७

ययातिरुवाच—

यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि । पापाण्मातुलसंबन्धाहुप्सजां ते भविष्यति ॥ ८
तुर्वसो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह । यौवनेन चरेयं वै विषयांस्तव पुत्रक ॥ ९
पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम् । तथैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ १०

तुर्वसुरुवाच—

न कामये जरां तात कामभोगप्रणाशिनीम् । बलरूपान्तकरणिं बुद्धिमानविनाशिनीम् ॥ ११

ययातिरुवाच—

यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि । तस्मात्प्रजा समुच्छेदं तुर्वसो तव यास्यति ॥ १२
संकौर्ण्यश्चौरधर्मेषु प्रतिलोमचरेषु च । पिशिताशिषु लोकेषु नूनं राजा भविष्यसि ॥ १३
गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिरतेषु च । पशुधर्मिषु म्लेच्छेषु पापेषु प्रैभविष्यसि ॥ १४

शौनक उवाच—

एवं स तुर्वसुं शप्त्वा यर्यातिः सुतमात्मनः । शर्मिष्ठायाः सुतं ज्येष्ठं द्रुह्युं वचनमब्रवीत् ॥ १५

ययातिरुवाच—

द्रुह्यो त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णरूपविनाशिनीम् । जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वं प्रयच्छताम् ॥ १६
पूर्णे वर्षसहस्रे तुं ते प्रदास्यामि यौवनम् । स्वं चाऽऽदास्यामि भूयोऽहं पाप्मानं जरया सह ॥

द्रुह्युरुवाच—

नं राज्यं न रथं नाश्वं जीर्णो भुङ्क्ते न च स्त्रियम् । न रागश्चास्य भवति तज्जरां ते न कामये ॥ १८

ययातिरुवाच—

यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि । तैर्द्रुह्यो वै प्रियः कामो न ते संपत्स्यते क्वचित् ।
नौरूपपुत्रसंचारो यत्र नित्यं भविष्यति । अरौज्यभोजशब्दं त्वं तत्र प्रीप्स्यसि सान्वयः ॥ २०

ययातिरुवाच—

अनो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह । एकं वर्षसहस्रं तु चरेयं यौवनेन ते ॥ २१

१ ग. च 'रां नैव का' । २ ग. च. पापमातु' । ड. पाप्मानाऽनेन संबद्धे दुष्प्रजा वै भविष्यति । तु' । ३ ग. 'जास्वं भविष्यति । तु' । च. 'जा वै भविष्यति । तु' । ४ घ. ड. 'मू. वर्ण' । ५ ड. 'कीर्णचौर' । ६ ग. च. 'र्णाचौर' । ७ घ. ड. प्रसाविष्यसि । ८ च. 'यातिर्नद्रुषः समजः । श' । ९ ग. च. 'च्छ च । पू' । ड. 'च्छ तत् । पू' । १० ग. च. 'तु प्रतिदा' । ११ ग. च. न गर्ज न र' । १२ ग. 'मू. जागरखा' । १३ ग. च. तस्माद्द्रुह्ये प्रि' । १४ घ. च. 'तु । वज्रप' । १५ ग. च. 'राजभोजशब्दत्वं । १६ ग. यास्यसि ।

अनुरुवाच—

जीर्णः शिशुरिवाऽऽदत्ते कालेऽन्नमशुचिर्यथा । न जुहोति च कालेऽग्निं तां जरां नाभिकामये ॥

ययातिरुवाच—

यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि । जरादोषस्त्वयोक्तो यस्तरमात्वं प्रतिपद्यसे २३
प्रजाश्च यौवनं प्राप्ता विनश्यन्ति ह्यनो तव । अग्निप्रस्कन्दनगतस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि ॥ २४

ययातिरुवाच—

पूरो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह । त्वं मे प्रियतरः पुत्रस्त्वं वरीयान्भविष्यसि ॥ २५
जरा बली च मां तात पलितानि च पर्यगुः । काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने ॥
किञ्चित्कालं चरंयं वै विषयान्वयसा तव । पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रतिदास्यामि यौवनम् ॥
स्वं चैव प्रतिपत्स्येऽहं पाप्मानं जरया सह ॥ २७

शौनक उवाच—

एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः पितरमञ्जसा । यथाऽऽत्थ त्वं महाराज तत्करिष्यामि ते वचः ॥ २८
प्रतिपत्स्यामि ते राजन्याप्मानं जरया सह । गृहाण यौवनं मत्तश्चरं कामान्यथेप्सितान् ॥ २९
जरयाऽहं प्रतिच्छन्नो वयोरुपधरस्तव । यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथेच्छया ॥ ३०

ययातिरुवाच—

पूरो प्रीतोऽस्मि ते वत्स वरं चेमं ददामि ते । सर्वकामसमुद्भूतार्था भविष्यति तव प्रजा ॥ ३१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते त्रयविंशोऽध्यायः । ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४१९ ॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

एवमुक्तः स राजर्षिः काव्यं स्मृत्वा महाव्रतम् । संकामयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ॥ १
पौरवेणाथ वयसा ययातिर्नहुषात्मजः । प्रीतियुक्तो नरश्रेष्ठश्चचार विषयान्प्रियान् ॥ २
यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम् । धर्माविरुद्धाब्जाजेन्द्रो यथाऽर्हति स एव हि
देवानतर्पद्यज्ञैः श्राद्धैरपि पितामहान् । दीनाननुग्रहैरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥ ४
अतिथीनन्नपानैश्च विशश्च प्रतिपालनैः । आनुशंस्येन शूद्रांश्च दस्यून्निग्रहणेन च ॥ ५
धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन् । ययातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥ ६
स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः । अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ॥ ७
स संप्राप्य शुभान्कामांस्तुतः खिन्नश्च पार्थिवः । कालं वर्षसहस्रान्तं सस्मार मनुजाधिपः
परिचिन्त्य स कालज्ञः कला काष्ठाश्च वीर्यवान् । पूर्णं मत्वा ततः कालं पूर्णं पुत्रमुवाच ह

* इतरभारभ्य प्रजा इत्यन्तग्रन्थः क ख पुस्तकयोर्नस्ति ।

१ च. प्रतिपत्स्यसि । २ ग. च. प्रतिपत्स्यामि । ३ ग. कामं कथेप्सितम् । च^१ । ४ च. च. 'दा ते प्रजा
राज्ये भविष्यति । ५ ग. च. 'यान्मू^१ । य' ।

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवर्त्मव भूय एवाभिवर्धते ॥ १०
यत्पृथिव्यां ब्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः । नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं ब्रजेत् ॥
यथासुखं यथोत्साहं यथाकाममरिंदम् । सेविता विषयाः पुत्र यौवनेन मया तव ॥ १२
पूरो प्रीतोऽस्मि भद्रं ते गृहाणेदं स्वयौवनम् । राज्यं चैव गृहाणेदं त्वं हि मे प्रियकृत्सुतः

शौनक उवाच—

प्रतिपेदे जरां राजा ययातिर्नाहुषस्तदा । यौवनं प्रतिपेदे स पूरुः स्वं पुनरात्मनः ॥ १४
अभिषेक्तुकामं च नृपं पूरुं पुत्रं कनीयसम् । ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् ॥ १५
कथं शुक्रस्य दौहित्रं देवयान्याः सुतं प्रभो । ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं पूरोः प्रदास्यसि ॥
ज्येष्ठो यदुस्तव सुतस्तुर्वसुस्तदनन्तरम् । शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुह्युस्तथाऽनुः पूरुरेव च ॥ १७
कथं ज्येष्ठमतिक्रम्य कनीयात्राज्यमर्हति । एतत्संबोधयामस्त्वां स्वधर्ममनुपालय ॥ १८

ययातिरुवाच—

ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः । ज्येष्ठं प्रति यतो राज्यं न देयं मे कथंचन ॥
मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः । प्रतिकूलः पितुर्यश्च न स पुत्रः सतां मतः ॥ २०
मातापित्रोर्वचनकृद्धितः पथ्यश्च यः सुतैः । स पुत्रः पुत्रवद्यश्च वर्तते पितृमातृषु ॥ २१
यदुनाऽहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनाऽपि वा । द्रुह्युणा चानुना चैवमप्यवज्ञा कृता भृशम् ॥ २२
पूरुणामे कृतं वाक्यं मानितं च विशेषतः । कनीयान्मम दायादो जरा येन धृता मम ॥ २३
मम कामः स च कृतः पूरुणा पुत्ररूपिणा । शुकेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम् ॥ २४
पुत्रो यस्त्वाऽनुवर्तते स राजा पृथिवीपतिः । भवन्तः प्रतिजानन्तु पूरु राज्येऽभिषिच्यताम् ॥

प्रकृतय ऊचुः—

यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा । सर्वं सोऽर्हति कल्याणं कनीयानपि स प्रभुः ॥
अहं पूरोरिदं राज्यं यः प्रियः प्रियकृत्तव । वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम्* ॥ २७

शौनक उवाच—

पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहुषस्तदा । अभिषिच्य ततः पूरुं राज्ये स्वसुतमात्मजम् ॥ २८
दत्त्वा च पूरवे राज्यं वनवासाय दीक्षितः । पुरात्स निर्ययौ राजा ब्राह्मणैस्तापसैः सह ॥ २९
यदोस्तु यादवा जाता तुर्वसोर्यवनाः सुताः । द्रुह्योश्चैव सुता भोजा अनोस्तु श्लेच्छजातयः ३०
पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव । इदं वर्षसहस्रांतु राज्यं कुरुकुलागतम् ॥ ३१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे ययातिचरिते चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४५० ॥

* इतः परं तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति धृतिः । इदमेकमर्थमज्ञागलस्तनवदनन्वितमेव कर्त्तव्यमुदितपुस्त-
केऽस्ति ।

१ ग. 'ज्ये' सर्वसमुद्ध्यर्थं त्वं । २ ग. घ. यथा । ३ ब. पुत्रेण । ४ ड. 'तः' । तस्य पुत्रस्य पुत्रत्वं वी ५ क.
मध्यव' । ड. ममाव' । ६ ग. 'ज्ये' स्वे सुतमात्मनः । ७ । ७ ड. च. 'ज्ञाणां राज्यं काश्यपितुं वन्ती' । ८ ड.

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमीप्सितम् । राज्येऽभिषिच्य मुदितो वानप्रस्थोऽभवन्मुनिः
उषित्वा वनवासं स ब्राह्मणैः सह संश्रितः । फलमूलाशनो दान्तो यथा स्वर्गमितो गतः ॥ २
स गतः स्वर्गवासं तु न्यवसन्मुदितः सुखी । कालस्य नातिमहतः पुनः शक्रेण पातितः ॥ ३
विवशः प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो मेदिनीतलम् । स्थितश्चाऽऽसीदन्तरिक्षे स तदेति श्रुतं मया ॥ ४
तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतिः । राज्ञा वसुमता सार्धमष्टकेन च वीर्यवान् ॥
प्रतर्दनेन शिविना समेत्य किल संसदि ॥

शतानीक उवाच—

कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्तो महीपतिः । कथमिन्द्रेण भगवन्पातितो मेदिनीतले ॥ ६
सर्वमेतद्दशेणेन श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । कथ्यमानं त्वया विप्र देवर्षिगणसंनिधौ ॥ ७
देवराजसमो ह्यासीद्ययातिः पृथिवीपतिः । वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसमद्युतिः ॥ ८
तस्य विस्तीर्णयशसः सत्यकीर्तर्महात्मनः । श्रोतुमिच्छामि देवेश दिवि चेह च सर्वशः ॥ ९

शौनक उवाच—

हन्त ते कथयिष्यामि ययातेरुत्तमां कथाम् । दिवि चेह च पुण्याथी सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
ययातिर्नाहुषो राजा पूर्वं पुत्रं कनीयसम् । राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रवव्राज वनं तदा ॥ ११
अन्तेषु स विनिक्षिप्य पुत्रान्यदुपुरोगमान् । फलमूलाशनो राजा वनेऽसौ न्यवसच्चिरम् ॥ १२
स जितात्मा जितक्रोधस्तपर्यन्वितुदेवताः । अग्निंश्च विधिवज्जुह्वन्वानप्रस्थविधानतः ॥ १३
अतिथीन्पूजयन्नित्यं वन्येन हविषा विभुः । शिलोऽल्लवृत्तिमास्थाय शेषान्नकृतभोजनः ॥ १४
पूर्णसहस्रं वर्षाणामेवंवृत्तिरभून्नृपः । अम्बुभक्षः स चाब्दांस्त्रीनासीन्नियतवाङ्मनाः ॥ १५
ततस्तु वायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतन्द्रितः । पञ्चाग्निमध्ये च तपस्तेपे संवत्सरं पुनैः ॥ १६
एकपादस्थितश्चाऽऽसीत्पण्मासाननिलाशनः । पुण्यकीर्तिस्ततः स्वर्गं जगामाऽऽवृत्य रोदसी

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४६७ ॥

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

स्वर्गतस्तु स राजेन्द्रो न्यवसद्देवसङ्गानि । पूजितास्त्रिदशैः साध्वैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा ॥ १
देवलोकाद्ब्रह्मलोकं संचरन्पुण्यकृद्दशी । अवसत्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः ॥ २
स कदाचिन्नृपभेदो ययातिः शक्रमार्गतः । कथान्ते तत्र शक्रेण प्लुटः स पृथिवीपतिः ॥ ३

१ इ. ययातिः परतो । २ ग. च. 'म्'। शांतितात्मा । ३ इ. मुनिः । ४ इ. 'तिः । कदाचि'पृथिवीपालो य' ।

५ इ. 'तिः स्वर्गमागमन् । क' । ६ ग. घ. च. 'मा' सन् । क' ।

शक्र उवाच—

यदा स पूरुस्तव रूपेण राजञ्जरां गृहीत्वा प्रचचार लोके ।
तदा राज्यं संप्रदायैव तस्मै त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यम् ॥

४

ययातिरुवाच—

प्रकृत्यनुमते पूरुं राज्ये कृत्वेदम*बुधम् । गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोऽयं विषयस्तव ॥
मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरौऽन्तेऽधिपास्तव ॥

५

अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टस्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ।

अमानुषेभ्यो मानुषैश्च प्रधानो विद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानः ॥

६

आक्रुश्यमानो नाऽऽक्रोशेन्मन्युमेव तितिक्षति । आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥

नारुन्तुदः स्यान्न नृशंसवादी न हीनतः परमभ्याददीत ।

ययाऽस्य वाचा पर उद्विजेत न तां वदेद्दुःशतीं पापलौल्याम् ॥

८

अरुन्तुदं पुरुषं तीव्रवाचं वाक्कण्टकैर्वितुदन्तं मनुष्यान् ।

विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां मुखे निबद्धं निर्ऋतिं वहन्तम् ॥

९

साङ्घिः पुरस्तादभिपूजितः स्यात्साङ्घिस्तथा पृष्ठतो रक्षितः स्यात् ।

सदा सतामतिवादांस्तितिक्षेत्सतां वृत्तं पालयन्साधुवृतः ॥

१०

वाक्सायका वदनाश्लिष्यतन्ति यैराहतः शोचति वा उपहानि ।

परस्य नो मर्मसु ते पतन्ति तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥

११

त्रास्तीवृशं संवननं त्रिषु लोकेषु किंचन । यथा मैत्री च लोकेषु दानं च मधुरा च वाक्
तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परुषं क्वचित् । पूज्यान्संपूजयेद्दद्यान्नाभिशापं कदाचन

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४८० ॥

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

इन्द्र उवाच—

सर्वाणि कार्याणि समाप्य राजन्गृहान्परित्यज्य वर्नं गतोऽसि ।

तत्त्वां पृच्छामि नहुषस्य पुत्र केनापि तुल्यस्तपसा ययाते ॥

१

ययातिरुवाच—

नाहं देवमनुष्येषु न गन्धर्वमहर्षिषु । आत्मनस्तपसा तुल्यं कंचित्यश्यामि वासव ॥

२

* अत्रात्रवामिति भवितव्यम् ।

१ क. 'वमस्मै' । ख. 'वत्वम्' । २ ग. च. राज्यं । ३ क. 'रोऽतिथयस्त' । ४ ग. 'क्षोर्दरिद्रः' । अ. '५ ग. 'नुवास्तु प्रधाना अभिद्वद्भ्यो विद्वानेव प्रधानम् । ओ' । ६ क. ख. 'आक्रोश्यमानो' । ७ क. ख. च. 'विन्द्याद्' । ८ ग. 'वैतपस्विषु' । ९ ग. घ. क. च. 'स्यं किञ्चि' ।

इन्द्र उवाच—

यदाऽवमंस्था सहशः श्रेयसश्च पापीयसश्चाविदितप्रभावः ।

तस्माल्लोका ह्यन्तवन्तस्तवेमे क्षीणे पुण्ये पतितोऽस्यद्य राजन् ॥ ३

ययातिरुवाच—

सुरधिगन्धर्वनरावमानात्क्षयं गता मे यदि शकलोकाः ।

इच्छाम्यहं सुरलोकाद्विहीनः सतां मध्ये पतितुं देवराज ॥ ४

इन्द्र उवाच—

सतां सकाशे पतितोऽसि राजंभ्युतः प्रतिष्ठां यत्र लब्धाऽसि भूयः ।

एवं विदित्वा तु पुनर्ययाते न तेऽवमान्याः सहशः श्रेयसे च ॥ ५

शौनक उवाच—

ततः पपातामरराज जुष्टात्पुण्याल्लोकात्पतमानं ययातिम् ।

संप्रेक्ष्य राजधिवरोऽष्टकस्तमुवाच सद्भर्मविधानगोप्ता ॥ ६

अष्टक उवाच—

कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः स्वतेजसा दीप्यमानो यथाऽग्निः ।

पतस्युदीर्णाम्बुधरप्रकाशः खे खेचराणां प्रवरो यथाऽर्कः ॥ ७

दृष्ट्वा च त्वां सूर्यपथात्पतन्तं वैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयम् ।

किंनुस्विदेतत्पततीव सर्वे वितर्कयन्तः परिमोहिताः स्मः ॥ ८

दृष्ट्वा च त्वाऽधिष्ठितं देवमार्गे शर्कार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम् ।

प्रत्युद्भूतास्त्वां वयमद्य सर्वे तस्मात्पाते तव जिज्ञासमानाः ॥ ९

न चापि त्वां धृष्णवः प्रभुमग्रे न च त्वमस्मान्पृच्छसि के वयं स्म ।

तत्त्वां पृच्छामि स्पृहणीयरूपं कस्य त्वं वा किंनिमित्तं त्वमागाः ॥ १०

भयं तु ते व्येतु विषादमोहौ त्यजाऽऽशु देवेन्द्रसमानरूप ।

त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे शक्रो न सोढुं बलहाऽपि शक्तः ॥ ११

सन्तः प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां सतां सदैवामरराजकल्प ।

ते संगताः स्थावरजङ्गमेशाः प्रतिष्ठितस्त्वं सदृशेषु सत्सु ॥ १२

प्रभुरग्निः प्रतपने भूमिरावपने प्रभुः । प्रभुः सूर्यः प्रकाशाच्च सतां चाभ्यागतः प्रभुः ॥ १३

इति श्रीभारतस्य महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४९३ ॥

अथाष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

ययातिरुवाच—

अहं ययातिर्नहुषस्य पुत्रः पुरोः पिता सर्वभूतावमानात् ।

प्रभ्रंशितोऽहं सुरसिद्धलोकात्परिच्युतः प्रपताम्यल्पपुण्यः ॥ १

अहं हि पूर्वो वयसा भवद्भ्यस्तेनाभिवादं भवतां न युञ्जे ।

यो विद्यया तपसा जन्मना वा वृद्धः स वै संभवति द्विजानाम् ॥ २

अष्टक उवाच—

* अवादीस्त्वं वयसाऽस्मिं प्रवृद्ध इति वै राज्ञेयधिकः कथंचित् ।

यो वै विद्वांस्तपसा संप्रवृद्धः स एव पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥ ३

ययातिरुवाच—

प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहुस्तद्वर्तिनां प्रवणं पापलोकम् ।

सन्तोऽसतो नान्ववर्तन्त ते वै यदात्मनैषां प्रतिकूलवादी ॥ ४

अभूद्धनं मे विपुलं महद्वै विचेष्टमानोऽधिगन्ता तदस्मि ।

एवं प्रधार्याऽऽत्महिते निविष्टो यो वर्तते स विजानाति धीरः ॥ ५

नानाभावा बहवो जीवलोके दैवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः ।

तत्तत्प्राप्य न विहन्येत धीरो दिष्टं बलीय इति मत्वाऽऽत्मबुद्ध्या ॥ ६

सुखं हि जन्तुर्यदि वाऽपि दुःखं दैवाधीनं विन्दति नाऽऽत्मशक्त्या ।

तस्मादिष्टं बलवन्मन्यमानो न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ॥ ७

दुःखे न तप्येत सुखे न हृष्येत्समेन वर्तेत सदैव धीरः ।

दिष्टं बलीय इति मन्यमानो न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ॥ ८

भये न मुह्याम्यष्टकाहं कदाचित्संतापो मे मनसो नास्ति कश्चित् ।

धाता यथा मां विदधाति लोके ध्रुवं तैथाऽहं भवितेति मत्वा ॥ ९

संस्वेदजा ह्यण्डजा ह्युद्भिदश्च सरीसृपाः क्रमयोऽप्यप्सु मत्स्याः ।

तैर्थाऽऽश्मानस्तृणकाष्ठं च सर्वं दिष्टक्षये स्वां प्रकृतिं भजन्ते ॥ १०

अनित्यतां सुखदुःखस्य बुद्ध्वा कस्मात्संतापमष्टकाहं भजेयम् ।

किं कुर्यां वै किञ्च कृत्वा न तप्ये तस्मात्संतापं वर्जयाम्यप्रमत्तः ॥ ११

शौनक उवाच—

एवं ब्रुवाणं नृपतिं ययातिमथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छत् ।

मातामहं सर्वगुणोपपन्नं यत्र स्थितं स्वर्गलोके यथावत् ॥ १२

अष्टक उवाच—

ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्र प्रधानास्त्वया भुक्ता ये च कालं यथा च ।

तन्मे राजन्ब्रूहि सर्वं यथावत्क्षेत्रज्ञवद्भाषसे त्वं हि धर्मम् ॥ १३

* न विद्यतेऽयं श्लोको घ. पुस्तके ।

१ ग. च. सपूज्या । भं । य. ड. सवन्धो । भं । २ ग. ड. 'दीधेद्वय' । ३ क. ख. 'स्मि वृ' । ४ ग. 'ति कै-
नामभ्यधद्रकथं' । ५ ड. 'नम्याधि' । च. 'नविद्य कथं' । ६ क. ख. 'सा च वृ' । ७ ग. 'च । न चानुक्' । ८ ग.
'द्वर्तते प्रवणे पारलोक्यम् । स' । ९ ड. 'ले नरेन्द्र वि' । १० ग. ड. च. 'नो नाधि' । ११ ग. च. 'विन्दते' । १२ ड.
न सुखेन सु' । १३ क. ख. मानसो । १४ क. तदाहं । १५ म. तथैव वै तृण' । १६ ड. 'था च यत्तृण' । १७ ड.
'स्मात्संगम' । १८ ग. भजामि । १९ ड. तत्र ।

ययातिरुवाच—

- राजाऽहमासं त्विह सार्वभौमस्ततो लोकान्महंतश्चाऽऽर्जयं वै ।
 तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः ॥ १४
 ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां सहस्रद्वारां शतयोजनान्ताम् ।
 अध्यावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः ॥ १५
 ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम् ।
 तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः ॥ १६
 देवस्य देवस्य निवेशने च विजित्य लोकाऽन्यवसं यथेष्टम् ।
 संपूज्यमानस्त्रिदशैः सैमस्तैस्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् ॥ १७
 तथाऽवसं नन्दने कामरूपी संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
 सहाप्सरोभिर्बिचरन्पुण्यगन्धान्पश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् ॥ १८
 तत्र स्थितं मां देवसुखेषु सक्तं कालेऽतीते महति ततोऽतिमात्रम् ।
 द्रुतो देवानामब्रवीदुग्ररूपो ध्वंसेत्युच्चैस्त्रिः प्लुतेन स्वरेण ॥ १९
 एतावन्मे विदितं राजसिंह ततो भ्रष्टोऽहं नन्दनात्क्षीणपुण्यः ।
 वाचोऽश्रौषं चान्तरिक्षे सुराणामनुक्रोशाच्छोचतां मां नरेन्द्र ॥ २०
 अंकस्माद्वै क्षीणपुण्यो ययातिः पतत्यसौ पुण्यकृत्युण्यकीर्तिः ।
 * तान्ब्रुवं पतमानस्तदाऽहं सतां मध्ये निपतेयं कथं नु ॥ २१
 तैराख्यातां भवतां यज्ञभूमिं समीक्ष्य चैनामहमागतोऽस्मि ।
 हविर्गन्धैर्दक्षितां यज्ञभूमिं धूमापाङ्गं परिगृह्य प्रैतीताम् ॥ २२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरितेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १५१५ ॥

अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अष्टक उवाच—

- यदा वसन्नन्दने कामरूपे संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
 किंकारणं कार्तयुगप्रधानं हित्वा तद्वै वसुधार्मन्वपद्यः ॥ १

ययातिरुवाच—

- ज्ञातिः सुहृत्स्वजनो यो यथेह क्षीणे वित्ते त्यज्यते मानवैर्हि ।
 तथा स्वर्गे क्षीणपुण्यं मनुष्यं त्यजन्ति सद्यः स्वर्चरा देवसंघाः ॥ २

* अभ्रवमिति युक्तम् ।

१ ग. 'हृतः संजयं' । ड. 'हृतः संचरन्वै' । च. 'हृतः संजयन्वै' । त. '१ ग. ड. 'मू' । तत्राव' । ३ घ. लोकं परमं चाभ्यु' । ड. च. लोकं परमस्यभ्यु' । ४ ग. समेतैस्तु' । ५ घ. ड. च. अहो कष्टं क्षी' । ६ ग. घ. ड. च. प्रतीतः । ७ ग. धानं हि' । ८ च. 'मभ्युपेतः' । य' । ९ ग. न्वपेतः' । ड' । १० क. ख. खवरा ।

अष्टक उवाच—

कथं तस्मिन्क्षीणपुण्या भवन्ति संमुह्यते मेऽत्र मनोऽतिमात्रम् ।

किंविशिष्टाः कस्य धामोपयान्ति तद्वै ब्रूहि क्षेत्रवित्त्वं मतो मे ॥

ययातिरुवाच—

इमं भौमं नरकं ते पतन्ति लालप्यमाना नरदेव सर्वे ।

ते कङ्कगोमायुपलाशनार्थं क्षितौ विवृद्धिं बहुधा प्रयान्ति ॥

तस्मादेवं वर्जनीयं नरेन्द्र दुष्टं लोकं गर्हणीयं च कर्म ।

आख्यातं ते पार्थिव सर्वमेतद्भूयश्चेदानीं वद किं ते वदामि ॥

अष्टक उवाच—

यदा तु तांस्ते वितुदन्ते वयांसि तथा गृध्राः शितिकण्ठाः पतङ्गाः ।

कथं भवन्ति कथमाभवन्ति त्वत्तो भौमं नरकमहं शृणोमि ॥

ययातिरुवाच—

ऊर्ध्वं देहांतकर्मणो जृम्भमाणाद्यक्तं पृथिव्यामनुसंचरन्ति ।

इमं भौमं नरकं ते पतन्ति नावेक्षन्ते वर्षपूगाननेकान् ॥

पार्थि सहस्राणि पतन्ति व्योम्नि तथाऽशीतिं चैव तु वत्सराणाम् ।

तान्वै तुदन्ते प्रपतन्तः प्रयातान्भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥

अष्टक उवाच—

यदेतांस्ते संपततस्तुदन्ति भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥

कथं भवन्ति कथमाभवन्ति कथंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥

ययातिरुवाच—

अमृधेतः पुष्परसानुयुक्तमन्वेति सद्यः पुरुषेण सृष्टम् ॥

तद्वै तस्या रज आपद्यते च स गर्भभूतः समुपैति तत्र ॥

वनस्पतीनोषधीश्चाऽऽविशन्ति अपो वायुं पृथिवीं चान्तरिक्षम् ।

चतुष्पदं द्विपदं चापि सर्व एवभूता गर्भभूता भवन्ति ॥

अष्टक उवाच—

अन्यद्वपुर्विदधातीह गर्भं उताहोस्वित्त्वेन कामेन याति ।

आपद्यमानो नरयोनिमेतामाचक्ष्व मे संशयात्पृच्छतैस्त्वम् ॥

शरीरदेहांदिसमुच्छ्रयं च चक्षुःश्रोत्रे लभते केन संज्ञाम् ।

॥ एतत्सर्वं तात आचक्ष्व पृष्टः क्षेत्रज्ञं त्वां मन्यमाना हि सर्वे ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो घ. ड. च पुस्तकेषु—एतत्त्वं नः सर्वमाचक्ष्व पृष्टः क्षेत्रज्ञं त्वां तात मन्याम सर्वं । इति ।

१ ग. मेऽद्यम् । २ ड. च नरेण । ३ ड. तदा । ४ घ. ड. च. 'न्ति न भौममन्यं नरकं कु' ।
५ क. ख. 'हाकर्म' । ६ ग. 'न्ति तिष्ठन्त्येव वर्षे' । ७ ग. 'ष्टि वर्षे' । ८ घ. च. 'ति परिसंवत्सराणि ।
ता' । ड. 'ति परसंवत्सराणि । ता' । ९ घ. च. 'न्ति पततः प्रपातं भीमा । १० ड. च. 'न्ति आपो वायुः पृथिवी वा' ।
११ ग. घ. च. 'भूभूता' । १२ ग. 'तत्त्वाम् । श' । १३ घ. 'हाभिस' । ड. च. 'हाभिसमुच्छ्रयांश्च च । १४ क. 'मान्यां हि ।

ययातिरुवाच—

वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनिमृतौ रेतः पुष्परसानुयुक्तम् ।
 स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः क्रमेण संवर्धयतीह गर्भम् ॥ १४
 स जायमानोऽथ गृहीतमात्रः संज्ञामधिष्ठाय ततो मनुष्यः ।
 स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं स वै रूपं पश्यति चक्षुषा च ॥ १५
 घ्राणेन गन्धं जिह्वयाऽथो रसं च त्वचा स्पर्शं मनसा देवभावम् ।
 इत्यष्टकेहोपचितं हि विद्धि महात्मनः प्राणभृतः शरीरे ॥ १६

अष्टक उवाच—

यः संस्थितः पुरुषो दह्यते वा निखन्यते वाऽपि निकृष्यते वा ।
 अभावभूतः स विनाशमेत्ये केनाऽऽत्मानं चेतयते पुरस्तात् ॥ १७

ययातिरुवाच—

हित्वा सोऽसूनुस्तवन्निष्ठितत्त्वात्पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं च ।
 अन्यां योनिं पुण्यपापानुसारां हित्वा देहं भजते राजसिंह ॥ १८
 पुण्यां योनिं पुण्यकृतो विशन्ति पापां योनिं पापकृतो ब्रजन्ति ।
 कीटाः पतङ्गाश्च भवन्ति पापान्न मे विवक्षाऽस्ति महानुभाव ॥ १९
 चतुष्पदा द्विपर्दाः पक्षिणश्च तथाभूता गर्भभूता भवन्ति ।
 आख्यातमेतन्निखिलं हि सर्वं भूयस्तु किं पृच्छसि राजसिंह ॥ २०

अष्टक उवाच—

किं स्विक्कृत्वा लभते तात संज्ञां मर्त्यः श्रेष्ठां तपसा विद्यया वा ।
 तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथावच्छुभौलोकान्येन गच्छेत्क्रमेण ॥ २१

ययातिरुवाच—

तपश्च दानं च शमो दमश्च ह्रीरार्जवं सर्वभूतानुकम्पा ।
 स्वर्गस्य लोकस्य वदन्ति सन्तो द्वाराणि सप्तैव महान्ति पुंसाम् ॥ २२
 सर्वाणि चैतानि यथोदितानि तपःप्रधानान्याभिमर्षकेण ।
 नश्यन्ति मानेन तमोभिभूताः पुंसः सदैवेति वदन्ति सन्तः ॥ २३
 अधीयानः पण्डितमन्यमानो यो विद्यया हन्ति यशः परस्य ॥
 तस्यान्तर्वन्तः पुरुषस्य लोका न चास्य तद्ब्रह्मफलं वदति ॥ २४
 चत्वारि कर्माणि भयंकराणि भयं प्रयच्छन्त्ययथाकृतानि ।
 मानाग्निहोत्रमुत मानमौनं मानेनाधीतमुत मानयज्ञः ॥ २५
 न मान्यमानो मुदमाददीत न संतापं प्राप्नुयाच्चावमानात् ।
 सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके नासाधवः साधुबुद्धिं लभन्ते ॥ २६

१ ड. 'ती रजः पुं' । २ घ. ड. 'पु' । ३ ड. 'सर्व' । ४ ग. 'रसांश्च' । ५ च. 'वा स्वभावतः' ।
 ६ ड. 'त्य कथमात्मा' । ७ घ. 'विशते' । ८ ग. च. '३ः षट्पदाश्च' । ९ घ. च. 'क्षितेन सी' । १० ड. 'ल मया ते भूयस्वं'
 किं । ११ ग. च. 'मिपूर्वकं' । १२ ड. च. 'वन्तस्तु भवन्ति लो' । १३ ग. 'ह्यपदं दं' ।

इति दद्यादिति यजेदित्यधीयीते मे श्रुतम् । इत्येतान्यभयान्याहुस्तान्यवर्ज्यानि नित्यशः २७

येनाऽऽश्रयं वेदयन्ते पुराणं मनीषिणो मानसे मानयुक्तम् ।

तन्निःश्रेयस्तेन संयोगमेत्य परां शान्तिं प्राप्नुयुः प्रेत्य चेह ॥

२८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरित एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १५४३ ॥

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अष्टक उवाच—

चरन्गृहस्थः कथमेति देवान्कथं भिक्षुः कथमाचार्यकर्म ।

वानप्रस्थः सत्पथे संनिविष्टो बहून्यस्मिन्संप्रति वेदयन्ति ॥

१

ययातिरुवाच—

आहूताध्यायी गुरुकर्मसु चोद्यतः पूर्वोत्थार्यो चरमं चोपशायी ।

मुदुर्दान्तो धृतिमानप्रमत्तः स्वाध्यायशीलः सिध्यति ब्रह्मचारी ॥

२

धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत दद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च ।

अनाददानश्च परैरदत्तं सैषा गृहस्थोपनिषत्पुराणी ॥

३

स्ववीर्यजीवी वृजिनान्नवृत्तो दाता परेभ्यो न परोपतापी ।

तादृङ्मुनिः सिद्धिमुपैति मुखां वसन्नरण्ये नियताहारचेष्टः ॥

४

अशिल्पजीवी विगृहश्च नित्यं जितेन्द्रियः सर्वतो विप्रमुक्तः ।

अनोकशायी लघु लिप्समानश्चरन्देशानेकचरः स भिक्षुः ॥

५

रात्र्या यया चार्भिरताश्च लोका भवन्ति कामार्भजिताः सुखेन च ।

तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वानरण्यसंस्थो भवितुं यतात्मा ॥

६

दशैव पूर्वान्दश चापरांस्तु ज्ञातींस्तथाऽऽत्मानमथैकविंशम् ।

अरण्यवासी सुकृतं दधाति मुक्त्वा त्वरण्ये स्वशरीरधातून् ॥

७

अष्टक उवाच—

कतिस्विद्देवमुनयो मौनानि कति चाप्युत ।

भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥

८

ययातिरुवाच—

अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः । ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिपः *

* इतः परं ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठत इत्यन्तं ग्रन्थव्याख्यासौ ग पुस्तके ।

१ क. 'त नित्यशः । श्रुतं मे ब्राह्मणमुखादेतत्सर्वं यथातथम् । इ° । २ ग. च. मानसे । ३ ग. शक्ति । ४ ग. 'मं च प्रशा' । क. 'मं चाय शा' । ५ ग. 'वैगतो विमु' । ६ क. 'नेकाम्बरः' । ७ ड. च. यथा । ८ ग. घ. 'भि-
जिताश्च । ९ ड. 'भिरताः । १० ग. घ. ड. च. सुश्रवश्च । ता° । ११ ग. च. मुकृते । १२ ग. 'तिविद्' । ड. 'तिवि-
देवमुनयो भिमानेन चरन्त्युत । १३ ग. छानि ते वचः । य° ।

* अष्टक उवाच—

कथंस्विद्वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः । ग्रामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति पृष्ठतः ॥ १०
ययातिरुवाच—

न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत् । तथाऽस्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ॥
अनग्निरनिकेतश्चाप्यगोत्रचरणो मुनिः । कौपीनाच्छादनं यावत्तावदिच्छेच्च चीवरम् ॥ १२
यावत्पाणाभिसंधानं तावदिच्छेच्च भोजनम् । तदाऽस्य वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः ॥ १३
यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्मा जितेन्द्रियः । आतिष्ठेत् मुनिर्मौनं स लोके सिद्धिमाप्नुयात् ॥
धौतदन्तं कृत्तनखं सदा स्नातमलंकृतम् । असितं सितकैर्मस्थं कस्तं नार्चितुं मर्हति ॥ १५
तपसा कर्षितः क्षामः क्षीणमांसास्थिशोणितः । यदा भवति निर्द्वन्द्वो मुनिर्मौनं समास्थितः
अथ लोकमिमं जित्वा लोकं चापि जयेत्परम् । आस्थेन तु यदाहारं गोबन्मृगयते मुनिः ॥
अथास्य लोकः सर्वो यः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १७

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १५६० ॥

अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अष्टक उवाच—

कतरस्त्वेतयोः पूर्वं देवानामेति साल्म्यताम् । उभयोर्धावतो राजन्सूयाचन्द्रमसोरिव ॥ १
ययातिरुवाच—

अनिकेतगृहस्थेषु कामवृत्तेषु संयतः । ग्रामे एव चरन्मिक्षुस्तयोः पूर्वतरं गतः ॥ २
अप्राप्यं दीर्घमायुश्च यः प्राप्तो विकृतिं चरेत् । तप्येत यदि तत्कृत्वा चरेत्सोऽग्रं तपस्ततः ॥ ३
यद्वै नृशंसं तदपथ्यमाहुयः सेवते धर्ममनर्थबुद्धिः ।
+ असावनीशः स तथैव राजेस्तदार्जवं स समाधिस्तदार्थम् ॥ ४

अष्टक उवाच—

केनाद्यै त्वं तु प्रहितोऽसि राजन्युवा सैग्वी दर्शनीयः सुवर्चाः ।
कुत आगतः कतमस्यां दिशि त्वमुताहोस्वित्पार्थिवस्थानमस्ति ॥ ५

* इत आरभ्य पृष्ठत इत्यन्तग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके-अनाधिरास्मिश्च परे च लोके तदार्जवं सर्वमतो वदन्ति । इति ।

१ ग. च. 'क्तकामो जि' । २ ग. सर्वं वेदकृताकृतम् । अ' । ३ ग. कर्माणं शुभाशुभविवाजितम् । त' । ४ ग. च. यथा । ५ ङ. त्वा कं वा विजयते पर' । च. 'त्वा किं वा विजयते पर' । ६ ग. 'कं विजयते पर' । ७ घ. ङ. च. 'कः पूर्वो । ८ ङ. ग्रामे वा यश्चरेत्' । ९ ग. अवाप्य । १० घ. ङ. च. 'प्राप्य दी' । ११ च. 'सो न वि' । १२ च. 'लोऽन्यत्ततस्तपः । य' । १३ ग. 'दसत्यमा' । १४ ङ. च. अन्योऽप्यनो' । १५ ग. 'य दूतः प्र' । ङ. च. 'य दूतः प्र' । १६ ग. सुखी ।

ययातिरुवाच—

इमं भीमं नरकं क्षीणपुण्यः प्रवेष्टुमुर्वी गगनाद्विप्रकीर्णः ।

उक्त्वाऽहं वः प्रपतिष्याम्यनन्तरं त्वरन्त्वमी ब्रह्मणो लोकर्पा ये ॥

६

सतां सकाशे तु वृतः प्रपातस्ते संगता गुणवन्तस्तु सर्वे ।

शकाच्च लब्धो हि वरो मयैष पतिष्यता भूमितलं नरेन्द्र ॥

७

अष्टक उवाच—

पृच्छामि त्वां प्रपतन्तं प्रपातं यदि लोकाः पार्थिव सन्ति मेऽत्र ।

यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥

८

ययातिरुवाच—

यावत्पृथिव्यां विहितं गवाश्वं सहारण्यैः पशुभिः पक्षिभिश्च ।

तावलोका दिवि ते संस्थिता वै तथा विजानीहि नरेन्द्रसिंह ॥

९

अष्टक उवाच—

तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोका दिवि राजेन्द्र सन्ति ।

यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रितास्तानाक्रम क्षिप्रमभिर्ब्रह्मासि ॥

१०

ययातिरुवाच—

नास्मद्विधोऽब्राह्मणो ब्रह्मविच्च प्रतिग्रहे वर्तते राजमुंख्य ।

यथा प्रदेयं सततं द्विजेभ्यस्तदा ददे पूर्वमहं नरेन्द्र ॥

११

नाब्राह्मणः कृपणो जातु जीविद्यद्यपि स्याद्ब्राह्मणी वीरपत्नी ।

सोऽहं यदेवाकृतपूर्वं चरेयं विवित्समानः किमु तत्र साधुः ॥

१२

प्रतर्दन उवाच—

पृच्छामि त्वां स्पृहणीयरूप प्रतर्दनोऽहं यदि मे सन्ति लोकाः ।

यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि भुंताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥

१३

ययातिरुवाच—

सन्ति लोका बहवस्ते नरेन्द्र अप्येकैकं सप्तं शतान्यहानि ।

मधुच्युतो धूर्तवन्तो विशोकास्तेनान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥

१४

प्रतर्दन उवाच—

तांस्ते ददामि पतमानस्य राजन्ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।

यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रितास्तानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ॥

१५

१ ग. प्रहीनः । ७. २ ग. 'रयन्ति सां ब्र' ३ ग. 'पालाः । स' । ४ ड. च. 'मि त्वामाष' । ५ ग. 'प्रयतन्तं प्रयातं' । ६ ग. च. 'पर्वतैश्च' । ७ ग. 'असिह' । ८ ग. 'द्विधः क्षत्रियवंशजातः प्र' । ९ ग. 'मुख्यः । य' । १० क. 'नरेन्द्रम्' । ११ ग. 'त्वां काशियतेः सुतोऽस्मि प्र' । १२ ग. 'विस्पृताः । १३ ग. ड. च. 'सप्तान्य' । १४ ड. च. 'तपृष्ठा वि' । १५ ग. 'मि मा प्रयात प्रपातं ये मे ।

ययातिरुवाच—

न तुल्यतेजाः सुकृतं हि कामये योगक्षेमं पार्थिवात्पाथिवः सन् ।

देवादेशादापदं प्राप्य विद्वांश्चरेन्नृशंसं हि न जातु राज्ञा ॥ १६

धैर्यं मार्गं चिन्तयानो यशस्यं कुर्यात्तपो धर्ममवेक्षमाणः ।

न मद्विधो धर्मवृद्धिर्हि राजा ह्येवं कुर्यात्कृपणं मां यथाऽऽत्थं ॥ १७

कुर्यामपूर्वं न कृतं यदन्यैर्विवित्समानः किमु तत्र साधुः ।

ब्रुवाणमेवं नृपतिं ययातिं नृपोत्तमो वसुमानब्रवीत्तम् ॥ १८

शते श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवशे ययातिचरिते एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १५७८ ॥

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

वसुमानुवाच—

पृच्छाम्यहं वसुमानौषदश्विर्यद्यस्ति लोको दिवि मह्यं नरेन्द्र ।

यद्यन्तरिक्षे प्रथितो महात्मन्क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य भन्ये ॥ १

ययातिरुवाच—

यदन्तरिक्षं पृथिवीं विशश्च यत्तेजसा तपते भानुमांश्च ।

लोकांस्तावन्तो दिवि संस्थिता वै ते त्वां भवन्तं प्रतिपालयन्ति ॥ २

वसुमानुवाच—

तांस्ते वदामि पत मां प्रपातं ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।

क्रीणीष्वैनान्स्तृणकेनापि राजन्प्रतिग्रहस्ते यदि सम्यक्प्रवुष्टः ॥ ३

ययातिरुवाच—

न मिथ्याऽहं विक्रयं वै स्मरामि मया कृतं शिष्टैर्भावेऽपि राजन् ।

कुर्यां न चैवाकृतपूर्वमन्यैर्विवित्समानो वसुमन् साधुः ॥ ४

वसुमानुवाच—

तौस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राजन्मया वृत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।

नाहं तौन्वै प्रतिगन्ता नरेन्द्र सर्वे लोकास्तावका वै भवन्तु ॥ ५

१ ग. 'त्यजातिः सु' । २ ग. 'धिष पाथिवः' । ३ ड. 'दैवश' । ४ ग. 'राजन्' । ५ क. ग. 'धर्म' । ६ ग. 'बुद्धिः प्रजानां कु' । ७. 'बुद्धिः सदैव कु' । ७ ग. 'त्थ' । ८ ग. 'दृष्यस्व पू' । ८ ग. 'विवित्स' । ९ ग. 'च्छामि त्वा व' । १० ड. 'कास्वनन्ता दिवि ये सं' । ११ ग. 'च' । मिथ्याकृतं दि' । १२ क. ख. 'विक्रयं' । १३ ड. च. 'शुकाच्छङ्क' । मानः । कु' । १४ ग. 'मानः किमु तत्र साधुः' । व' । १५ ग. 'तांस्तावका' । १६ ग. 'ताम्रप्रतिपत्स्ये हि राजन्सर्वो-स्तत्रत्यानवहाय लोकान्' । शि' ।

शिबिरुवाच—

पृच्छामि त्वां शिबिरौशीनरोऽहं ममापि लोका यदि सन्ति तात ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ६

ययातिरुवाच—

न त्वं वाचा हृदयेनापि राजन्यरीप्समानो माऽवमंस्था नरेन्द्र ।
तेनानन्ता दिवि लोकाः स्थिता वै विद्युद्रूपाः स्वनवन्तो महान्तः ॥ ७

शिबिरुवाच—

तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयसेते ।
न चाहं तान्प्रतिपद्य दत्त्वा यत्र त्वं तात गन्तासि लोकान् ॥ ८

ययातिरुवाच—

यथा त्वमिन्द्रप्रतिमप्रभावस्ते चाप्यनन्ता नरदेव लोकाः ।
तथाऽद्य लोके न रमेऽन्यदुक्ते तस्माच्छिबे नाभिनन्दामि वाचम् ॥ ९

अष्टक उवाच—

न चेदेकैकशो राजैल्लोकान्नः प्रतिनन्दसि । सर्वै प्रदार्य तौल्लोकान्गन्तारो नरकं वयम् ॥ १०

ययातिरुवाच—

यदहंस्तद्वदध्वं वः सन्तः सत्यादिदिशिनः । अहं तु नाभिगृह्णामि यत्कृतं न मया पुरा ॥ ११

अलिप्समानस्य तु मे यदुक्तं न तत्तथाऽस्तीह नरेन्द्रसिंह ।

अंस्य प्रदानस्य यदेव युक्तं तस्यैव चानन्तफलं भविष्यम् ॥ १२

अष्टक उवाच—

कस्यैते प्रतिदृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः । उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव
ययातिरुवाच—

+भवतां मम चैवैते रथा भान्ति हिरण्मयाः । आरुह्यैतेषु गन्तव्यं भवद्भिश्च मया सह ॥ १४

अष्टक उवाच—

आतिष्ठस्व रथं राजन्विक्रमस्व विहायसा । वयमप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति ॥ १५

ययातिरुवाच—

सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सह स्वर्गो जितो यतः । एष वो विरजाः पन्था दृश्यते देवसङ्ग्रहः ॥ १६

शौनक उवाच—

तेऽभिरुह्य रथान्सर्वे प्रयाता नृपते नृपाः । ओंक्रामन्तो दिवं भान्ति धर्मेणाऽऽवृत्य रोदसी ॥ १७

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्च. पुस्तके यानारुह्य नरो लोकानभिधावति शाश्वतान् इति । + एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—युष्माकमेते दृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः । यानारुह्य नरो लोकानभिधानञ्जित शाश्वतान् इति ।

१ ग. 'नो नावन्ताऽसि राजन् । ते' । २ ग. 'स्ते । अहं च त्वां प्रतिपत्स्ये हि द' । ३ ड. 'पयेह द' । च. 'पत्स्येऽय । ४ क. ख. घ. लोके । ५ घ. सर्वे । ६ घ. ड. च. 'य भवते गन्ता' । ७ ग. घ. ड. च. 'दहोऽहं तद्वदध्वं स' । ८ ग. ड. च. 'यामिद' । ९ ग. वस्य । १० ड. 'प्रदिष्टम् । ११ ड. 'ज्वलितामि' । १२ ग. 'स्वर्गजिता वयम् । १३ ग. 'घनः । शौ' । १४ क. ख. ग. घ. 'आक्रमन्तो' ।

अष्टक उवाच--

अहं मन्ये पूर्वमेकोऽभिगन्ता सखा चेन्द्रः सर्वथा मे महात्मा ।
कस्मादेवं शिबिरौशीनरोऽयमेकोऽत्ययात्सर्ववेगेन वाहान् ॥ १८

ययातिरुवाच--

अद्वाद्देवयानाय यावद्विजितमनिन्दितः । उशीनरस्य पुत्रोऽयं तस्माच्छ्रेष्ठो हि वः शिबिः ॥ १९
दानं शौचं सत्यमथो ह्यहिंसा ह्रीः श्रीस्तितिक्षा समताऽऽनुशंस्यम् ।
राजन्येतान्यथ सर्वाणि राज्ञि शिबौ स्थितान्यप्रतिमे सुबुद्ध्या ॥
एवं वृत्तं ह्रीर्निषेवी बिभर्ति तस्माच्छिबिराभिगन्ता रथेन ॥ २०

शौनक उवाच--

अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छन्मातामहं कौतुकादिन्द्रकल्पम् ।
पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं कुतश्च कश्चासि कथं त्वमागाः ॥
कृतं त्वया यद्धि न तस्य कर्ता लोके त्वदन्यो ब्राह्मणः क्षत्रियो वा ॥ २१

ययातिरुवाच--

ययातिरस्मि नहुषस्य पुत्रोः पुरोः पिता सार्वभौमस्त्विहाऽऽसम् ।
गुह्यं मन्त्रं मामेकेभ्यो ब्रवीमि मातामहो भवतां सुप्रकाशः ॥ २२
सर्वामिमां पृथिवीं निर्जिगायं क्रद्धां महीमददां ब्राह्मणेभ्यः ।
मेध्यानश्वाङ्गैकशस्तान्मरुपांस्तदा देवाः पुण्यभाजो भवन्ति ॥ २३
अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः पूर्णामिमामखिलंलान्नैः प्रशस्ताम् ।
गोभिः सुवर्णैश्च धनैश्च मुख्यैरश्वाः सनागाः शर्तेशस्त्वर्बुदानि ॥ २४
सत्येन मे द्यौश्च वसुंधरा च तथैवाग्निर्ज्वलते मानुषेषु ।
न मे वृथा व्याहृतमेव वार्क्यं सत्यं हि सन्तः प्रतिपूजयन्ति ॥ २५
साध्वर्ष्टक प्रब्रवीमीह सत्यं प्रतर्दनं वसुमन्तं शिबिं च ।
सर्वे देवा मुनयश्च लोकाः सत्येन पूज्या इति मे मनोगतम् ॥ २६

यो नः सर्वजितं सद्यं यथावृत्तं निवेदयेत् । अनसूयुर्द्विर्जोग्येभ्यः स भजेन्नः सलोकताम् ॥

शौनक उवाच--

एवं राजन्स महात्मा ययातिः स्वदौहित्रैस्तारितो मित्रैर्वर्यैः ।
त्यक्त्वा महीं परमोदारकर्मा स्वर्गं गतः कर्मभिव्याप्य पृथ्वीम् ॥ २८

१ ग न्ये एक एवास्मि गं । २ ग. 'त्मा तेषामेकः शि' । ३ ग. 'मनान्द्रितः । ४ ग. 'छोऽभवहि द' ।
५ ग. तपः । ६. दमः । ६ क. 'मेषु बु' । ७ ग. रूपं । ८ ग. घ. ड. च. 'षेयो बि' । ९ क ख. मार्के । १० ग.
जितां गोमयप्रस्थे ह्यद । ११ ख. 'यस्वृद्धा' । १२ ग. ड. च. 'खिलां सर्वैरस्मैः । गो' । १३ ग. गोभिश्च हेमा च. धनैश्च
पूर्णां तत्रास' । १४ ग. 'तमर्बु' । १५ ग. कथं तदा सत्यं पृच्छतः सत्यमाहुः । सा' । १६ ग. ड. '४कं प्र' । १७ ग. 'न
तुष्टा इ' । १८ छ. स्वयं स्वर्ग' । १९ ग. 'जितः सर्वान्यथा' । २० ग. 'जातिभ्यः । क. व. 'जामेभ्यः । २१ ग. ख.
स वै राजा सुम' । २२ ग. च. 'असिद्धः । म' । ड. 'वृहन्ता । म' ।

एवं सर्वं विस्तरतो यथावदाख्यातं ते चरितं नाहुषस्य ।

वंशो यस्य प्रथितं पौरवेयो यस्मिञ्जातस्त्वं मनुजेन्द्रकल्पः ॥

२९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १६०७ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

* सूत उवाच—

इत्येतच्छौनकाद्राजा शतानीको निशम्य तु । विस्मितः परया प्रीत्या पूर्णचन्द्र इवाऽऽबभौ
पूजयामास नृपतिर्विधिवच्चाथ शौनकम् । रत्नैर्गोभिः सुवर्णैश्च वासोभिर्विविधैस्तथा ॥ २

प्रतिगृह्य ततः सर्वं यद्राज्ञा प्रहितं धनम् । दत्त्वा च ब्राह्मणेभ्यश्च शौनकोऽन्तरधीयत ॥ ३

ऋषय ऊचुः—

ययातेर्वशमिच्छामः श्रोतुं विस्तरतो वद । यदुप्रभृतिभिः पुत्रैर्यदा लोके प्रतिष्ठितम् ॥ ४

सूत उवाच—

यदोर्वशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः । विस्तरेणाऽऽनुपूर्व्या च गदतो मे निबोधत ॥ ५

यदोः पुत्रा बभूवुर्हि पञ्च देवसुतोपमाः । महारथा महेष्वासा नामतस्तन्निबोधत ॥ ६

सहस्रजिरथो ज्येष्ठः क्रोडुर्नीलोऽर्जुनो लघुः । सहस्रजेस्तु दायादो शतजिर्नाम पार्थिवः ॥ ७

शतजेरपि दायादाश्चयः परमकीर्तयः । हैहयश्च हयश्चैव तथा वेणुहयश्च यः ॥ ८

हैहयस्य तु दायादो धर्मनेत्रः प्रतिश्रुतः । धर्मनेत्रस्य कुन्तिस्तु संहतस्तस्य चाऽऽत्मजः ॥ ९

संहतस्य तु दायादो महिष्मान्नाम पार्थिवः । आसीन्महिष्मतः पुत्रो रूद्रश्रेण्यः प्रतापवान् ॥ १०

वाराणस्यामभूद्राजा कथितं पूर्वमेव तु । रूद्रश्रेण्यस्य पुत्रोऽभूद्रुद्रदुर्दमो नाम पार्थिवः ॥ ११

रुद्रदमस्य सुतो धीमान्कनको नाम वीर्यवान् । कनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकविश्रुताः ॥ १२

कृतवीर्यः कृताग्रिश्च कृतवर्मा तथैव च । कृतौजाश्च चतुर्थोऽभूत्कृतवीर्यात्ततोऽर्जुनः ॥ १३

जातः करसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरो नृपः । वर्षायुतं तपस्तेपे दुश्चरं पृथिवीपतिः ॥ १४

दत्तमाराधयामास कार्तवीर्योऽत्रिसंभवम् । तस्मै दत्ता वरास्तेन चत्वारः पुरुषोत्तम ॥ १५

पूर्वं बाहुसहस्रं तु स ववे राजसत्तमः । अधर्मं चरमाणस्य सद्भिश्चापि निवारणम् ॥ १६

युद्धेन पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुपालनम् । सङ्ग्रामे वर्तमानस्य वधश्चैवाधिकाद्भवेत् ॥ १७

तेनेयं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा संपर्वता । संतोदधिपरिक्षिप्ता क्षात्रेण विधिना जिता ॥ १८

* इत आरभ्य लोके प्रतिष्ठितमित्यन्तग्रन्थः क. च पुस्तकयोनिस्ति ।

१ ग एतत्सर्वं विस्तरतोऽथ तावत् । २ क. ख घ. ङ. च कौरवेयो । ३ ङ 'तोऽनघ । य' । ४ 'तिभिः । लोकैर्यदा लोके प्रतिष्ठितः । सू' । ५ क. 'लोऽजिकोरनु । स' । ६ 'लोऽजिकोऽलकः । स' । च. 'लोऽजिको रघुः । स' । ६ घ. 'नितलो' । ७ ग. भद्रश्रेण्यः । ८ ग. भद्रश्रेण्यस्य । ९ ङ. वं. कृतधर्मा । १० ग. च जातो वर्षसं । ११ ग. च दत्तो वरान्नादाद्यनुरः । १२ ग. च. 'तमः । पू' । १३ ग. सत्तमा । १४ क. ख. घ. सप्तोद' ।

* जज्ञे बाहुसहस्रं वै दृच्छतस्तस्य धीमतः । रथो ध्वजश्च संजज्ञ इत्येवमनुशुश्रुम ॥ १९
 दश यज्ञसहस्राणि राज्ञां द्वीपेषु वै तदा । निर्गलानि वृत्तानि श्रूयन्ते तस्य धीमतः ॥ २०
 सर्वे यज्ञा महाराज्ञस्तस्याऽऽसन्भूरिदक्षिणाः । सर्वे काञ्चनयुपास्ते सर्वाः काञ्चनवेदिकाः ॥
 सर्वे देवैः समं प्रातैर्विमानस्थैरलंकृताः । गन्धर्वैर्प्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः ॥ २२
 तस्य यज्ञे जगौ गाथां गन्धर्वो नारदस्तथा । कार्तवीर्यस्य राजर्षेर्महिमानं निरीक्ष्य सः ॥ २३
 न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति क्षत्रियाः । यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन च ॥ २४
 स हि सप्तसु द्वीपेषु खड्गगी चक्री शरासनी । रथी द्वीपान्यनुचरन्योगी पश्यति तत्स्करान् ॥ २५
 पञ्चाशीतिसहस्राणि वर्षाणां स नराधिपः । स सर्वरत्नसंपूर्णश्चक्रवर्ती बभूव ह ॥ २६
 स एव पशुपालोऽभूत्क्षेत्रपालः स एव हि । स एव वृष्ट्या पर्जन्यो योगित्वादर्जुनोऽभवत् ॥ २७
 योऽसौ बाहुसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा । माति रश्मिसहस्रेण शारदेनेव भास्करः ॥ २८
 एष नागं मनुष्येषु माहिष्मत्यां महाद्युतिः । कर्कोटकसुतं जित्वा पुंर्यां तत्र न्यवेशयत् ॥ २९
 एष वेगं समुद्रस्य प्रावृट्काले भजेत वै । क्रीडंन्नेव सुखोद्भिन्नः प्रतिस्रोतो महीपतिः ॥ ३०
 लैलता क्रीडता तेन प्रतिस्रग्दाममालिनी । ऊर्मिभुकुटिसंज्ञासाञ्चकिताऽभ्येति नर्मदा ॥ ३१
 एको बाहुसहस्रेण वगाहे स मेहार्णवम् । करोत्युदवृत्तवेगां तु नर्मदां प्रावृडुद्धताम् ॥ ३२
 तस्य बाहुसहस्रेण क्षोभ्यमाणे महोदधौ । भवन्त्यतीव निश्चेष्टाः पातालस्था महामुराः ॥ ३३
 चूर्णीकृतमहावीचिलीनमीनमहातिमिम । मारुताविद्धफेनौघमावर्ताक्षितदुःसहम् ॥ ३४
 करोत्यालोडयन्नेव दोःसहस्रेण सागरम् । मन्दरक्षोभचकिता ह्यसुतोत्पादशङ्किताः ॥ ३५
 तदा निश्चलमूर्धानो भवन्ति च महोरगाः । सायाह्ने कदलीखण्डा निर्वातस्तिमिता इव ॥ ३६
 एवं बद्ध्वा धनुर्ज्यायामुत्सिक्तं पञ्चभिः शरैः । लङ्कायां मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् ॥
 निर्जित्य बद्ध्वा चाऽऽनीय माहिष्मत्यां बबन्ध च । ततो गत्वा पुलस्त्यस्तु ह्यर्जुनं संप्रसादयन्
 मुमोच रक्षः पौलस्त्यं पुलस्त्येनेह सान्निवन्तम् । तस्य बाहुसहस्रेण बभूव ज्यातलस्वनः ॥ ३९
 युगान्ताभ्रसहस्रस्य आस्फोटस्त्वशनेरिव । अहो बत विधेर्वीर्यं भार्गवोऽयं यदाच्छिनत् ॥
 तद्वै सहस्रं बाहूनां हेमतालवनं यथा । यत्राऽऽपवस्तु संकुञ्चो ह्यर्जुनं शप्तवान्प्रभुः ॥ ४१
 यस्माद्वनं प्रदग्धं वै विश्रुतं मम हैहय । तस्मात्ते दुष्करं कर्म कृतमन्यो हरिष्यति ॥ ४२

* एतदर्थस्य नेऽयं पाठो ङ पुस्तके—यज्ञैर्वहुमुखैश्च यज्ञतस्तस्य धीमत इति । + इतः परमेतदर्थं वर्तते ङ, पुस्तके—अर्जुनो नाम कौन्तेयो न च राजाभविष्यति इति । + इतउत्तरमेतदर्थं वर्तते ग, च, पुस्तकयोः भार्गवो रामनामेति स त्वामभिभविष्यति इति ।

१ ग. यज्ञे । २ क. ख. राज्ञा । ग. राज्ञो द्वी° । ३ ग. निर्गतानि च वृ° । ४ ङ. वित्तानि । ५ ङ. राज तस्य । ६ ङ. 'मातैः स्वैर' । ७ ग. समग्र° । ८. सर्वरत्नैः सुसंपूर्णैश्च । ८ ग. च. राजा । ९ ग. घ. ङ. च. पुरी । १० ग. ङ. 'डक्षिव मुखे' । ११ ङ. 'लनाः क्रीडितास्तेन' । १२ ङ. 'नी' । यस्य भुकुट्रीसंज्ञस्ता शङ्किता । १३ ग. एष एव महाबाहुरयगाडो म° । १४ क. ख. महार्णवः । १५ ग. 'रोल्यमृगवेगं तमकालप्राञ्च दण्डवत् । त°' । १६ क. 'त्युद्धतवे' । १७ क. 'दृष्टताम्' । १८ ग. नता । १९ ग. घ. ङ. च. एष । २० ग. निवतः । त° । २१ ङ. 'नां हैमता' । २२ घ. ङ. च. तथा । २३ ग. संक्रोधादर्जु° ।

छित्त्वा बाहुसहस्रं ते प्रथमं तरसा बली । तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां स वधिष्यति मार्गवः ॥
सूत उवाच—

तस्य रामस्तदा त्वासीन्मृत्युः शापेन धीमतः । वरश्चैव तु राजर्षेः स्वयमेव वृतः पुरा ॥ ४४
तस्य पुत्रशतं त्वासीत्पुत्रश्च तत्र महारथाः । कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो महाबलाः ॥ ४५
शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टः क्रोष्टुस्तथैव च । जयध्वजश्च वैकर्ता अवन्तिश्च विशांपते ॥ ४६
जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजङ्घो महाबलः । तस्य पुत्रशतान्येव तालजङ्घा इति श्रुताः ॥ ४७
तेषां पञ्च कुलाः ख्याता हैहयानां महात्मनाम् । वीतिहोत्राश्च शार्याता भोजाश्चावन्त-

यस्तथा ॥ ४८

कुण्डिकेराश्च विक्रान्तास्तालजङ्घास्तथैव च । वीतिहोत्रसुतश्चापि आनर्तो नाम वीर्यवान्
दुर्जयस्तस्य पुत्रस्तु बभूवामित्रकर्शनः ॥ ४९

सद्भवेन महाराज प्रजा धर्मेण पालयन् । कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुसहस्रवान् ॥ ५०

येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही । यस्तस्य कीर्त्येन्नाम कल्यमुत्थाय मानवः ॥ ५१

न तस्य वित्तनाशः स्यान्नष्टं च लभते पुनः । कार्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह धीमतः ॥

यथावत्स्विष्टपूतात्मा स्वर्गलोके महीयते ॥

इति श्रीमातस्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १६५९ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

कषय ऊचुः—

किमर्थं तद्वनं दग्धमापवस्य महात्मनः । कार्तवीर्येण विक्रम्य सूत प्रब्रूहि तत्त्वतः ॥ १

रक्षिता स तु राजर्षिः प्रजानामिति नः श्रुतम् । स कथं रक्षिता भूत्वा अदहत्तत्तपोवनम् ॥ २

सूत उवाच—

आदित्यो द्विजरूपेण कार्तवीर्यमुपस्थितः । तुप्तिमेकां प्रयच्छस्व आदित्योऽहं नरेश्वर ॥ ३

राजोवाच—

भगवन्केन तुप्तिस्ते भवत्येव दिवाकर । कीदृशं भोजनं दासि श्रुत्वा तु विदधाम्यहम् ॥ ४

आदित्य उवाच—

स्थावरं देहि मे सर्वमाहारं ददतां वर । तेन तृप्तो भवेयं वै सा मे तुप्तिर्हि पार्थिव ॥ ५

कार्तवीर्य उवाच—

न शक्याः स्थावराः सर्वे तेजसा च बलेन च । निर्दग्धुं तपतां श्रेष्ठ तेन त्वां प्रणमाम्यहम् ॥ ६

आदित्य उवाच—

तुष्टस्तेऽहं शरान्दग्धि अक्षयान्सर्वतोमुखान् । ये प्रक्षिप्ता ज्वलिष्यन्ति मम तेजःसमन्विताः ॥

आविष्टा मम तेजोभिः शोषयिष्यन्ति स्थावरान् । शुष्कान्भस्मीकरिष्यन्ति तेन तृप्तिर्नराधिप
सूत उवाच—

ततः शरांस्तदादित्यस्त्वर्जुनाय प्रयच्छत । ततो ददाह संप्राप्तान्स्थावरान्सर्वमेव च ॥ १
ग्रामांस्तथाऽऽश्रमांश्चैव घोषाणि नगराणि च । तपोवनानि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥
एवं प्राचीमन्वदैह ततः सर्वां स दक्षिणाम् । निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्हता घोरेण तेजसा ॥ ११
एतस्मिन्नेव काले तु आपवो जलमास्थितः । दश वर्षसहस्राणि तत्राऽऽस्ते स महानृपिः ॥
पूर्णे व्रते महातेजा उद्धतिष्ठंस्तपोधनः । सोऽपश्यदाश्रमं दग्धमर्जुनेन महामुनिः ॥ १३
क्रोधाच्छाप राजर्षि कीर्तितं वो यथा मया । क्रोटोः शृणुत राजर्षेर्वशमुत्तमपौरुषम् ॥ १४
यस्यान्ववाये संभूतो विष्णुर्वृष्णि कुलोद्भवः । क्रोटोरेवाभवत्पुत्रो वृजिनीवान्महार्थः ॥ १५
वृजिनीवतश्च पुत्रोऽभूत्स्वाहो नाम महाबलः । स्वाहपुत्रोऽभवद्वाजन्तुषङ्गुर्वदतां वरः ॥ १६
सं तु प्रसूतिमिच्छन्वै रुपङ्गुः सौम्यमात्मजम् । चित्रश्चित्ररथश्चास्य पुत्रः कर्मभिरन्वितः ॥
अथ चैत्ररथिर्वीरो जज्ञे विपुलदक्षिणः । शशबिन्दुरिति ख्यातश्चक्रवर्ती बभूव ह ॥ १८
अत्रानुवंशश्लोकोऽयं गीतस्तस्मिन्पुराऽभवत् । शशबिन्दोस्तु पुत्राणां शतानामभवच्छतम्
धीमतां चाभिरूपाणां भूरिद्विगुणतेजसाम् । तेषां शतप्रधानानां पृथुसाह्या महाबलाः ॥ २०
पृथुश्रवाः पृथुयशाः पृथुधर्मा पृथुजयः । पृथुकीर्तिः पृथुमना राजानः शशबिन्दवः ॥ २१
शंसन्ति च पुराणज्ञाः पृथुश्रवसमुत्तमम् । अन्तरस्य सुयज्ञस्य सुयज्ञस्तनयोऽभवत् ॥ २२
उशाना तु सुयज्ञस्य यो रक्षन्पृथिवीमिमाम् । आजहाराश्वमेधानां शतमुत्तमधार्मिकः ॥ २३
तितिक्षुरभवत्पुत्र औशनः शत्रुतापनः । मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षीणामनुत्तमः ॥ २४
आसीन्मरुत्ततनयो वीरः कम्बलबर्हिषः । पुत्रस्तु रुक्मकवचो विद्वान्कम्बलबर्हिषः ॥ २५
निहत्य रुक्मकवचः परान्कवचधारिणः । धन्विनो विविधैर्बाणैरवाप्य पृथिवीमिमाम् ॥ २६
अश्वमेधे द्वादौ राजा ब्राह्मणेभ्यस्तु दक्षिणाम् । यज्ञे तु रुक्मकवचः कदाचित्परवीरहा ॥ २७
जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु महावीर्या धनुर्भूतः । रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः परिघो हरिः ॥ २८
परिघं च हरिं चैव विदेहेऽस्थापयत्पिता । रुक्मेपुरभवद्वाजा पृथुरुक्मस्तदाश्रयः ॥ २९
तेभ्यः प्रवाजितो राज्याज्यामघस्तु तदाश्रमे । प्रशान्तश्चाऽऽश्रमस्थश्च ब्राह्मणेनावबोधितः
जगाम धनुरादाय देशमन्यं ध्वजी रथी । नर्मदां नृप एकाकी केवलं वृत्तिकौमतः ॥ ३१
ऋक्षवन्तं गिरिं गत्वा भुक्तमन्यैरुपाविशत् । ज्यामघस्याभवद्भार्या चैत्रा परिणता सती ॥
अपुत्रो न्यवसद्वाजा भार्यामन्यां न विन्दत । तस्याऽऽसीद्विजयो युद्धे तत्र कन्यामवाप्य सः
भार्यामुवाच संत्रासात्स्तुषेयं ते शुचिस्मिते । एवमुक्ताऽब्रवीदेनं कस्य चेयं स्तुषेति च ॥ ३४

राजोवाच—

यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्या भविष्यति । तस्मात्सा तपसोमेण कन्यायाः संप्रसूयत ॥ ३५

१ ग. ड. च. 'रिष्यामि ते' । २ ग. च. 'प्राप्य स्थाव' । ३ ड. 'वं सर्वं समद' । ४ ग. घ. च. 'प्राचीं समद' ।
५ क. 'दहं ततः' । ६ ग. 'हायशाः' । ७ घ. ड. स तत्प्रसू' । ८ घ. ड. 'इगुः सोऽप्रथमा' । ९ ग. च. अनन्तरस्य
य' । १० ग. च. ददद्वाजा । ११ ग. 'कातरः क्र' । १२ ग. ड. 'न्दति । त' । १३ ग. च. तस्यां स त' ।

पुत्रं विदर्भं सुभगा चैत्रा परिणता सती । राजपुत्र्यां च विद्वान्स स्नुषायां क्रथकैशिकौ ॥
लोमपादं तृतीयं तु पुत्रं परधार्मिकम् ॥ ३६
तस्यां विदर्भोऽजनयच्छूरात्रणाविशारदान् । लोमपादान्मनुः पुत्रो ज्ञातिस्तस्य तु चाऽऽत्मजः
कैशिकस्य चिदिः पुत्रो तस्माच्चैद्या नृपाः स्मृताः । क्रथो विदर्भपुत्रस्तु कुत्तिस्तस्याऽऽत्म-
जोऽभवत् ॥ ३८

कुन्तेर्धृष्टः सुतो जज्ञे रणधृष्टः प्रतापवान् । धृष्टस्य पुत्रो धर्मात्मा निर्वृतिः परवीरहा ॥ ३९
तदेको निर्वृतेः पुत्रो नाम्ना स तु विदूरथः । दशार्हस्तस्य वै पुत्रो व्योमस्तस्य च वै स्मृतः ॥

दाशाहार्हश्चैव व्योमास्तु पुत्रो जीमूत उच्यते ॥ ४०

जीमूतपुत्रो विमलस्तस्य भीमरथः सुतः । सुतो भीमरथस्याऽऽसीत्सुतो नवरथः किल ॥ ४१

तस्य चाऽऽसीद्दृढरथः शकुनिस्तस्य चाऽऽत्मजः । तस्मात्करम्भः कारम्भिर्देवरातो बभूव ह

देवक्षत्रोऽभवद्राजा देवरातिर्महायशः । देवगर्भसमो जज्ञे देवनक्षत्रनन्दनः ॥ ४३

मधुर्नाम महातेजा मधोः पुरवस्तथा । आसीत्पुरवसात्पुत्रः पुरुद्वान्पुरुषोत्तमः ॥ ४४

जन्तुर्जज्ञेऽथ वैदर्भ्यां भद्रसेन्यां पुरुद्वतः । ऐश्वकाकी चाभवद्भार्या जन्तोस्तस्यामजायत ४५

सात्वतः सत्त्वसंयुक्तः सात्वतां कीर्तिवर्धनः । इमां विसृष्टिं विज्ञाय ज्यामघस्य महात्मनः ॥

प्रजावानेति सायुज्यं राज्ञः सोमस्य धीमतः ॥ ४६

सात्वतान्सत्त्वसंपन्नान्कौशल्या सुषुवे सुतान् । भजिनं भजमानं तु दिव्यं देवावृधं नृप ॥ ४७

अन्धकं च महाभोजं वृष्णिं च यदुनन्दनम् । तेषां तु सर्गाश्चत्वारो विस्तरेणैव तच्छृणु ॥ ४८

भजमानस्य सृञ्जण्यां वाह्यकायां च वाह्यकाः । सृञ्जयस्य सुते द्वे तु वाह्यकास्तु तदाऽभवन् ॥

तस्य भार्ये मगिन्यौ द्वे सुषुवाते बहून्सुतान् । निर्मिं च कृमिलं चैव वृष्णिं परपुरंजयम् ॥

ते वाह्यकायां सृञ्जण्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ॥ ५०

यज्ञे देवावृधो राजा बन्धूनां मित्रवर्धनः । अपुत्रस्त्वभवद्राजा चचार परमं तपः

पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति स्पृहन् ॥ ५१

संयोज्य मन्त्रमेवाथ पर्णांशाजलमस्पृशत् । तदोपस्पर्शनात्तस्य चकार प्रियमापगा ॥ ५२

कल्याणत्वान्नरपतेस्तस्मै सा निम्नगोत्तमा । चिन्तयाऽथ परीतात्मा जगामाथ विनिश्चयम् ॥

नाधिगच्छाम्यहं नारीं यस्यामेवंविधः सुतः । जायेत तस्मादद्याहं भवाम्यथ सहस्रशः ॥ ५४

अथ भूत्वा कुमारी सा बिभ्रती परमं वपुः । ज्ञापयामास राजानं तामिषेण महाव्रतः ॥ ५५

अथ सा नवमे मासि सुषुवे सरितां वरा । पुत्रं सर्वगुणोपेतं बभूव देवावृधान्नृपात् ॥ ५६

अनुवंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतम् । गुणान्देवावृधस्यापि कीर्तयन्तो महात्मनः ॥ ५७

यथैव शृणुमो दूरादपश्यामस्तथाऽन्तिकान् । बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः ॥ ५८

षष्टिश्च पूर्वपुरुषाः सहस्राणि च सप्ततिः । एतेऽमृतत्वं संप्राप्ता बभ्रुर्देवावृधानृप ॥ ५९

यज्या दानपतिर्वीरो ब्रह्मण्यश्च दृढव्रतः । रूपवान्सुमहातेजाः श्रुतवीर्यधरस्तथा ॥ ६०

अथ कङ्कस्य दुहिता सुषुवे चतुरः सुतान् । कुकुरं भजमानं च शंशिं कम्बलबर्हिषम् ॥ ६१

१ ग. ड. विद्वान्सी । २ ग. 'त्रो कुत्ति' । ३ घ. तरिक्षो । ४ च. 'धुताम म' । ५ ग. कीर्तिवर्धनः । ६ च. 'गरवं तर' । ७ ग. महीपतिः । ८ ग. ड. च. 'नृपात् । य' । ९ ग. 'नतपःश्रेष्ठो व्र' । १० ग. च. शमिक' । ड. शशं क' ।

कुङ्कुरस्य सुतो वृष्णिर्वृष्णेस्तु तनयो धृतिः । कपोतरोमा तस्याथ तैत्तिरिस्तस्य चाऽऽत्मजः ॥
 तस्याऽऽसीत्तनुजैः सर्पो विद्वान्पुत्रो नलः किल । ख्यायते तस्य नाम्ना स नन्दनो वरदुन्दुभिः ॥
 तस्मिन्प्रवितते यज्ञे अभिजातः पुनर्वसुः । अश्वमेधं च पुत्रार्थमाजहार नरोत्तमः ॥ ६४
 तस्य मध्येऽतिरात्रस्य सभामध्यात्समुत्थितः । अतस्तु विद्वान्कर्मज्ञो यज्वा दाता पुनर्वसुः ॥
 तस्याऽऽसीत्पुत्रमिश्रुनं बभूवाविजितं किल । आहुकश्चाऽऽहुकी चैव ख्यातिं मतिमतां वर ६६
 इमांश्चोदाहरन्त्यत्र श्लोकान्प्रति तमाहुकम् । सोपासङ्गानुकर्षाणां सध्वजानां वरूथिनाम् ॥
 रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि दृशेव तु । नासत्यवादी नातेजा नायज्वा नासहस्रदः ॥ ६८
 नाशुचिर्नाप्यविद्वान्नि यो भोजेष्वभ्यजायत । आहुकस्य भृतिं प्राप्ता इत्येतद्वै तदुच्यते ॥ ६९
 आहुकश्चाप्यवन्तीषु स्वसारं चाऽऽहुकीं ददौ । आहुकात्काश्यदुहिता द्वौ पुत्रौ संमसूयत ७०
 देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसमावुभौ । देवकस्य सुता वीरा जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ॥ ७१
 देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः । तेषां स्वसारः सप्ताऽऽसन्वसुदेवाय ता ददौ ॥ ७२
 देवकी भुतदेवी च मित्रदेवी यशोधरा । श्रीदेवी सत्यदेवी च सुतापी चेति सप्तमी ॥ ७३
 नवोग्रसेनस्य सुताः कंसस्तेषां तु पूर्वजः । न्यग्रोधश्च सुनामा च कैङ्कः शङ्कुश्च भूयसः ७४
 अंजभू राष्ट्रपालश्च युद्धमुष्टिः सुमुष्टिदः । तेषां स्वसारः पञ्चाऽऽसन्कंसा कंसवती तथा ॥
 सुतैर्नू राष्ट्रपाली च कङ्का चेति वराङ्गनाः । उग्रसेनः सहापत्यो व्याख्यातः कुङ्कुरोद्भवः ७६
 भजमानस्य पुत्रोऽथ रथिमुख्यो विदूरथः । राजाधिदेवः शूरश्च विदूरथसुतोऽभवत् ॥ ७७
 राजाधिदेवस्य सुतौ जज्ञाते देवसंमिता । नियमव्रतैर्प्रधानौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः ॥ ७८
 शोणाश्वस्य सुताः पञ्च शूरा रणविशारदाः । शमी च देवशर्मा च निकुन्तः शक्रशत्रुजित् ॥
 शैमिपुत्रः प्रतिक्रत्रः प्रतिक्रत्रस्य चाऽऽत्मजः । प्रतिक्रत्रः सुतो भोजो हृदीकस्तस्य चाऽऽत्मजः
 हृदीकस्याभवन्पुत्रा दश भीमपराक्रमाः । कृतवर्माऽग्रजस्तेषां शतधन्वा च मध्यमः ॥ ८१
 देवार्हश्चैव नामश्च भीषणश्च महाबलः । अर्जातो वनजातश्च कनीयककरम्भकौ ॥ ८२
 देवार्हस्य सुतो विद्वान्ज्ञे कम्बलबर्हिषः । असामञ्जाः सुतस्तर्यं तमोजातस्य चाऽऽत्मजः ॥
 अजातपुत्रा विक्रान्तास्त्रयः परमकीर्तयः । सुदंष्ट्रश्च सुनाभश्च कृष्ण इत्यन्धका मताः ॥ ८४
 अन्धकानामिमं वंशं यः कीर्तयति नित्यशः । आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाप्नुते नरः ॥ ८५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १७४४ ॥

१ ग. 'नयः कृतिः । २ घ. ड. 'सीतुरगः पुत्रः सखा विद्वान्नलः । ३ ग. 'जः पुत्रः सखा विद्वान्नलः । ४ ग. च. स चन्दनोदकदुः । ५ ड. प्रवितृते । ६ ग. घ. ख्यातौ । ७ ग. वरी । ८ ग. संप्रसूयत । ९ ग. घ. ड. च. 'वकं चोग्रसेनं च दे' । १० घ. चित्रदेवी । ११ ग. च. कङ्कुः । १२ ग. अनभू । १३ ग. च. 'तनूरा' । १४ ग. च. 'ते वीर स' । १५ ग. 'तौ । व्रतानि वातेलभिनी । १६ च. 'तविधा' । १७ ख. वेदशर्मा । ग. घ. ड. च. गदशर्मा । १८ ग. विनृतः । १९ ग. घ. ड. च. शमीपु । २० ग. 'जातश्चाभिजात' । च. 'जातश्चाभिजा' । २१ ग. च. असमाजाः । २२ ग. च. 'स्य समोजास्तस्य तानुभौ । भ' ।

अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

गान्धारी चैव माद्री च वृष्णिभार्ये बभूवतुः । गान्धारी जनयामास सुमित्रं मित्रनन्दनम् ॥ १
 माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीदृषम् । अनमित्रं शैबिं चैव पञ्चमं कृतलक्षणम् ॥ २
 अनमित्रसुतो निम्नो निम्नस्यापि तु द्वौ सुतौ । प्रसेनश्च महावीर्यः शक्तिसेनश्च तावुभौ ॥ ३
 स्यमन्तकः प्रसेनस्य मणिरत्नमनुत्तमम् । पृथिव्यां सर्वरत्नानां राजा वै सोऽभवन्मणिः ॥ ४
 हृदि कृत्वा तु बहुशो मणिं तमभियाचितः । गोविन्दोऽपि न तं लेभे शक्तोऽपि न जहार सः ॥
 कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः । यथाशब्दं स सुस्त्रावं बिले सत्त्वेन पूरिते ॥ ६
 ततः प्रविश्य सबिलं प्रसेनो हृक्षमैक्षत । ऋक्षः प्रसेनं च तथा ऋक्षं चैव प्रसेनजित् ॥ ७
 हत्वा ऋक्षः प्रसेनं तु ततस्ते मणिमाददात् । अदृष्टस्तु हतस्तेन अन्तर्बिलगतस्तदा ॥ ८
 प्रसेनं तु हतं ज्ञात्वा गोविन्दः परिशङ्कितः । गोविन्देन हतो व्यक्तं प्रसेनो मणिकारणात् ॥ ९
 प्रसेनस्तु गतोऽरण्यं मणिरत्नेन भूषितः । तं दृष्ट्वा स हतस्तेन गोविन्दः प्रत्युवाच ह ॥
 हन्मि चैनं दुराचारं शत्रुभूतं हि वृष्णिषु ॥ १०
 अथ दीर्घेण कालेन मृगयां निर्गतः पुनः । यदृच्छया च गोविन्दो बिलस्याभ्याशमागमत् ॥
 तं दृष्ट्वा तु महाशब्दं स चक्रे ऋक्षराज्जली । शब्दं श्रुत्वा तु गोविन्दः खड्गपाणिः प्रविश्य सः
 अपश्यज्जाम्बवन्तं तमृक्षराजं महोबलम् ॥ १२
 ततस्तूर्णं हृषीकेशस्तमृक्षपतिमञ्जसाँ । जाम्बवन्तं स जग्राह क्रोधसंरक्तलोचनैः ॥ १३
 तुष्टावैनं तदा ऋक्षः कर्मभिर्वेष्णवैः प्रभुम् । ततस्तुष्टस्तु भगवान्वरेणैनमरोचयत् ॥ १४

जाम्बवानुवाच—

इच्छे चक्रप्रहारेण त्वत्तोऽहं मरणं प्रभो । कन्यां चैवं मम शुभा भर्तारं त्वामवाप्नुयात् ॥
 योऽयं मणिः प्रसेनं तु हत्वौ प्राप्नो मया प्रभो ॥ १५
 ततः स जाम्बवन्तं तं हत्वा चक्रेण वै प्रभुः । कृतकर्मा महाबाहुः सकन्यं मणिमाहरत् ॥ १६
 ददौ सत्राजितायैनं सर्वसात्वतसंसदि । तेन मिथ्यापवादेन संतप्तोऽयं जनार्दनः ॥ १७
 ततस्ते यादवाः सर्वे वासुदेवमथाब्रुवन् । अस्माकं तु मतिह्यासीत्प्रसेनस्तु त्वया हतः ॥ १८
 कैकेयस्य सुता भार्या दश सत्राजितः शुभाः । तासूत्पन्नाः सुतास्तस्य शतमेकं तु विश्रुताः ॥
 ख्यातिमन्तो महावीर्या भङ्गकारस्तु पूर्वजः ॥ १९
 अथ व्रतवती तस्माद्भङ्गकारानु पूर्वजात् । सुषुवे सुकुमारीस्तु तिस्रः कमललोचनाः ॥ २०
 सत्यभामा वरा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्रता । तथा पद्मावती चैव ताश्च कृष्णाय सोऽददात् ॥

१ ग. शितिं । २ ग. 'व्यामणिर' । ३ ग. राजेति समुदाहृतम् । हं । ४ ग. च. 'तः । पदं शब्दं च शु' ।
 ड. 'तः । जयश' । ५ ग. 'व तेन शब्देन पूरितः । तं' । ६ ड. बिलं शब्देन पूरितम् । तं । ७ ड. ददे । अं । ८ ग.
 'रत्नविभू' । ९ ग. न. लज्जामस्तत्समागताः । हन्मि । १० ग. बिलाभ्याशमथागतः । तं । ११ ग. हाबिले । तं ।
 १२ ग. 'सा । धावन्तं स च ज' । १३ ग. च. 'नः । दृष्ट्वा चैनं । १४ ड. न्या प्रौढा मम सुता भ' । १५ ग. 'त्वा
 संप्राप्त आहवे । तं' । १६ ग. 'ययादवयं' । १७ ड. 'य संददौ । अ' ।

अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात् । सत्यकस्तस्य पुत्रस्तु सात्यकिस्तस्य चाऽऽ-
त्मजः ॥ २२

सत्यवान्युयुधानस्तु शिनेर्नसा प्रतापवान् । असङ्गो युयुधानस्य द्युम्निस्तस्याऽऽत्मजोऽभवत्
द्युम्नेर्युगंधरः पुत्र इति शैल्याः प्रकीर्तिताः । अनमित्रान्वयो ह्येष व्याख्यातो वृष्णिवंशजः ॥

अनमित्रस्य संजज्ञे पृथ्व्यां वीरो युधाजितः । अन्यौ तु तनयौ वीरौ वृषभः क्षत्र एव च ॥ २५

वृषभः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत । जयन्तस्तु जयन्त्यां तु पुत्रः समभवच्छुभः ॥ २६

सदायज्ञोऽतिवीरश्च श्रुतवानतिथिप्रियः । अक्रूरः सुषुवे तस्मात्सदायज्ञोऽतिदक्षिणः ॥ २७

रत्ना कन्या च शैव्यस्य अक्रूरस्तामवाप्तवान् । पुत्रानुत्पादयामास एकादश महाबलान् ॥

* उपलम्भः सदात्मो वृकलो वीर्य एव च । सवीतरः सदापक्षः शत्रुघ्नो वारिमेजयः ॥ २९

धर्मभृद्धर्मवर्माणौ धृष्टमानस्तथैव च । सर्वे च प्रतिहोतारो रत्नायां जज्ञिरे च ते ॥ ३०

अक्रूरादग्रसेनायां सुतौ द्वौ कुलवर्धनौ । देववानुपदेवश्च जज्ञाते देवसंनिभौ ॥ ३१

अश्विन्यां च ततः पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च । अश्वत्थामा सुबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥ ३२

वृष्टिनेभिः सुधर्मा च तथा शर्यातिरेव च । अभूर्मिर्वर्जभूमिश्च श्रमिष्ठः श्रवणस्तथा ॥ ३३

इमां मिथ्यामिशस्तिं यो वेद कृष्णादपोहिताम् । न स मिथ्यामिशापेनं अभिशाप्योऽथ

केनचित् ॥ ३४

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे सोमवंशे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १७७८ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

ऐक्ष्वाकी सुषुवे शूरं ख्यातमद्भुतमीदृषम् । पौरुषांज्जज्ञिरे शूराज्जो जायां पुत्रका दश ॥ १

वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः । देवमार्गस्ततो जज्ञे ततो देवश्रवाः पुनः ॥ २

अर्नाधृष्टिः शिनिश्चैव नन्दश्चैव ससृञ्जयः । श्यामः शमीकः संयूपः पञ्च चास्य वराङ्गनाः ॥ ३

श्रुतकीर्तिः पृथा चैव श्रुतादेवी श्रुतश्रवाः । राजाधिदेवी च तथा पञ्चैता वीरमातरः ॥ ४

कृतस्य तु श्रुतादेवी सुग्रीवं सुषुवे सुतम् । कैकेय्यां श्रुतकीर्त्यां तु जज्ञे सोऽनुव्रतो नृपः ॥ ५

श्रुतश्रवसि चैद्यस्य सुनीथः समपद्यत । बहुशो धर्मचारी स संबभूवारिमर्दनः ॥ ६

अथ सख्येन वृद्धेऽसौ कुन्तिभोजे सुतां ददौ । एवं कुन्ती समाख्याता वसुदेवस्वसा पृथा ॥ ७

वसुदेवेन सा दत्ता पाण्डोर्भार्या ह्यनिन्दिता । पाण्डोरर्थेन सा जज्ञे देवपुत्रान्महारथान् ॥ ८

धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे वांयोर्जज्ञे वृकादेरः । इन्द्राञ्जनं जयश्चैव शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ९

* अत्र द्वितीयान्तपाठोऽपि दृश्यते ग. घ. ङ. च. पुस्तकेषु । उपलम्भं सदात्मं वृकल वीर्यमेव च । सिरा-
तरं सदापङ्कं शत्रुघ्नं वारिमेजयम् । धर्मभृद्भृद्धर्मोर्णं धृष्टमानं तथैव च । इति ।

१ घ. ङ. च. दयत्तस्यामेका । २ ङ. च. धृष्टमे । ३ ङ. च. सुवर्मा । ४ ग. च. । सुभूर्मिर्वर्जभूमिश्च । ५ ग.
न पीडितः कैकेयिः कचित् । सू । ६ ग. रं पुत्रं वै देवमी । ७ ङ. च. 'वा जज्ञे' । ८ ग. ङ. च. अनपृष्टिः । ९ ग.
घ. ङ. श्रुतदेवी । १० ग. वाताजज्ञे । ११ ग. 'व कमशः कीर्तिवर्धनाः । मा' ।

माद्रवत्यां तु जनितावश्विभ्यामिति शुश्रुम । नकुलः सहदेवश्च रूपशीलगुणान्वितौ ॥ १०
 रोहिणी पौरुषी नाम भार्या ह्यानकदुन्दुभेः । लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं सारणं च सुतं प्रियम् ॥ ११
 दुर्दमं दमनं सुभुं पिण्डारकमहाहनू । चित्राक्ष्यौ द्वे कुमार्यौ तु रोहिण्यां जज्ञिरे तदा ॥ १२
 देवक्यां जज्ञिरे शौरिः सुषेणः क्रीतिमानपि । उदासी भद्रसेनश्च ऋषिवासस्तथैव च ॥ १३
 पष्ठो भद्रविदेहश्च कंसः सर्वानघातयत् ॥
 प्रथमा या अमावास्या वार्षिकी तु भविष्यति । तस्यां जज्ञे महाबाहुः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः ॥
 अनुजा त्वभवत्कृष्णार्णो सुभद्रा भद्रभाषिणी । देवक्यां तु महातेजा जज्ञे शूरी महायशः ॥ १५
 सहदेवस्तु ताम्रायां जज्ञे शौरिः कुलोद्भवः । उपासङ्गधरं लेभे तनयं देवराक्षिता ॥
 एकां कन्यां च सुभगां कंसस्तामभ्यधातयत् ॥ १६
 विजयं रोचमानं च वर्धमानं तु देवलम् । एते सर्वे महात्मानो ह्युपेदेव्यां प्रजज्ञिरे ॥ १७
 अवगाहो महात्मा च वृकदेव्यामजायत । वृकदेव्यां स्वयं जज्ञे नन्दको नाम नामतः ॥ १८
 सप्तमं देवकीपुत्रं मदनं सुषुवे नृप । गवेषणं महाभागं सङ्ग्रामेष्वपराजितम् ॥ १९
 श्रद्धादेव्या विहारे तु वने हि विचरन्पुरा । वैश्यायामदधाच्छौरिः पुत्रं कौशिकमग्रजम् ॥ २०
 सुतनू रथराजी च शौरिरास्तां परिग्रहौ । पुण्ड्रश्च कपिलश्चैव वसुदेवात्मजौ बलौ ॥ २१
 जरा नाम निषादोऽभूत्प्रथमः स धनुर्धरः । सोभद्रश्च भवश्चैव महासत्त्वौ बभूवतुः ॥ २२
 देवभागसुतश्चापि नाम्नाऽसावुद्भवः स्मृतः । पण्डितं प्रथमं प्राहुर्देवश्रवः समुद्भवम् ॥ २३
 ऐश्वकाक्यलभतापत्यमनाधृष्टेयं शस्विनी । निधूतसत्त्वं शत्रुघ्नं शान्दस्तस्मादजायत ॥ २४
 करुपायानपत्याय कृष्णस्तुष्टः सुतं ददौ । सुचन्द्रं तु महाभागं वीर्यवन्तं महाबलम् ॥ २५
 जाम्बवत्याः सुतावेतौ द्वौ च सत्कृतलक्षणौ । चारुदेष्णश्च साम्बश्च वीर्यवन्तौ महाबलौ ॥ २६
 तन्तिपालश्च तन्तिश्च नन्दनस्य सुतावुभौ । शमीकपुत्राश्चत्वारो विक्रान्ताः सुमहाबलाः ॥
 विराजश्च धनुश्चैव श्यामश्च सृञ्जयस्तथा ॥ २७
 अनपत्योऽभवच्छ्यामः शमीकस्तु वनं ययौ । जुगुप्समानो भोजत्वं राजर्षित्वमवाप्तवान् ॥ २८
 कृष्णस्य जन्माभ्युदयं यः कीर्तयति नित्यशः । शृणोति मानवो नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे वृष्णिवंशानुकीर्तनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १८०७ ॥

अथ सप्त चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुत उवाच—

अथ देवो महादेवः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः । विहारार्थं स देवेशो मानुषेष्विव जायते ॥ १

१ ग. 'ति नः श्रुतम् । न' । २ क. ख. 'वी सा तु ख्यातमान' । ड. च. 'वी सा तु ख्याते आन' । ३ ग. घ. ड. च. 'रणि' । ४ घ. ड. 'ष्णा सुभ' । ५ ग. 'शाः । भाद्रकृष्णाष्टम्यां निशेषे तु ज' । ६ क. ख. 'शौरिकु' । ७ ग. घ. परिग्रहः । ८ घ. ड. 'वाङ्मौ' । ९ ग. घ. ड. बली । १० घ. ड. 'श्रवसमुत्तमम् । ऐ' । ग. च. 'श्रवसमुद्भव' । ११ ग. च. 'निमूर्तशत्रुः शत्रुघ्नः श्री' । घ. ड. 'निर्धूतशत्रुः शत्रुघ्नः श्री' । १२ ग. सुतौ जातौ द्वेवैव हतौ । १३ ग. च. 'ति यो नरो नि' ।

देवक्यां वसुदेवस्य तपसा पुष्करेक्षणः । चतुर्बाहुस्तदा जातो दिव्यरूपो ज्वलन्निभः ॥ २
 श्रिवत्सलक्षणं देवं दृष्ट्वा दिव्यैश्च लक्षणैः । उवाच वसुदेवस्तं रूपं संहर वै प्रभो ॥ ३
 भीतोऽहं देव कंसस्य ततस्त्वेतद्भवीमि ते । मम पुत्रा हतास्तेन ज्येष्ठारस्ते भीमविक्रमाः ॥ ४
 वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहरंतेऽच्युतः । अनुज्ञाप्य ततः शौरिं नन्दगोपगृहेऽनयत् ॥ ५
 दैत्वैनं नन्दगोपस्य रक्षयतामिति चाब्रवीत् । अतस्तु सर्वकल्याणं यादवानां भविष्यति ॥ ६
 *अयं तु गर्भो देवक्यां जातः कंसं हनिष्यति ॥ ६

ऋषय ऊचुः—

क एष वसुदेवस्तु देवकी च यशस्विनी । नन्दगोपश्च कस्त्वेष यशोदा च महामता ॥ ७
 यो विष्णुं जनयामास यं च तातित्यभाषत । या गर्भं जनयामास या चैनं त्वभ्यवर्धयत् ॥ ८

सूत उवाच—

पुरुषः कश्यपस्त्वासीददितिस्तु प्रिया स्मृता । ब्रह्मणः कश्यपस्त्वंशः पृथिव्यास्त्वदितिस्तथा
 अथ कामान्महाबाहुर्देवक्याः समपूरयत् । ये तथा काङ्क्षिता नित्यमजातस्य महत्तमनः ॥ १०
 सोऽवतीर्णो महीं देवः प्रविष्टो मानुषीं तनुम् । मोहयन्सर्वभूतानि योगात्मा योगमायया ॥ ११
 नष्टे धर्मे तथा जज्ञे विष्णुर्धृष्णिकुले प्रभुः । कर्तुं धर्मस्य संस्थानमसुराणां प्रणाशनम् ॥ १२
 रुक्मिणी सत्यभामा च सत्या नागजिती तथा । सुभामा च तथा शैब्या गान्धारी लक्ष्मणा
 तथा ॥ १३
 मित्रविन्दा च कालिन्दी देवी जाम्बवती तथा । सुशीला च तथा माद्री कौशल्या विजया
 तथा ॥ १४

एवमादीनि देवीनां सहस्राणि च षोडश ॥ १४

रुक्मिणी जनयामास पुत्राब्रणविशारदान् । चारुदेष्णं रणे शूरं प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ १५

सुचारुं भद्रचारुं च सुदेष्णं भद्रमेव च । परशुं चारुगुप्तं च चारुभद्रं सुचारुकम् ॥ १६

चारुहासं कनिष्ठं च कन्यां चारुमतीं तथा ॥ १६

जज्ञिरे सत्यभामायां भानुर्भ्रमरतेक्षणः । रोहितो दीप्तिमांश्चैव ताम्रंश्चक्रो जलधमः ॥ १७

चतस्रो जज्ञिरे तेषां स्वसारस्तु यवीयंसीः । जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे साम्बः समितिशोभनः ॥ १८

मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रविन्दा वराङ्गना । मित्रबाहुः सुनीथश्च नागजित्याः प्रजा हि सा

एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निबोधत । शतं शतसहस्राणां पुत्राणां तस्य धीमतः ॥ २०

अशीतिश्च सहस्राणि वासुदेवसुतास्तथा । लक्षमेकं तथा प्रोक्तं पुत्राणां च द्विजोत्तमाः ॥ २१

उपसङ्गस्य तु सुतो वज्रः संक्षिप्त एव च । भूरीन्द्रसेनो भूरिश्च गवेषणसुतावुभौ ॥ २२

प्रद्युम्नस्य तु दायादो वैदर्भ्या बुद्धिसत्तमः । अनिरुद्धो रणेऽरुद्धो जज्ञेऽस्य मृगकेतनः ॥ २३

* एतदर्थं न विद्यते ख. ड. पुस्तकयोः ।

१ ग. च. ज्येष्ठाः षड्भी^० । २ ग. ड. रताच्यु^० । ३ ग. च. दत्ता तं नन्दगोपाय र^० । ४ ग. 'यं स गर्भो
 देवक्या यस्तु कं' । ५ च. देवक्या । ६ च. 'क्या यत्न कं' । ७ ग. च. 'तिदेवकी स्मृ' । ८ ड. 'महातस्य' । ९ ग.
 च. विनाशनम् । १० ग. च. 'देष्णो दुम एव' । ११ ग. च. 'नुर्भामरते क्ष' । १२ ग. ड. च. 'भ्रवकृत्रो ज' । १३ ग.
 च. 'णां सहस्राणि निबोधत । अ' ।

काश्या सुपार्श्वतनया साम्बाह्लेभे तरस्विनः । सत्यप्रकृतयो देवाः पञ्च वीराः प्रकीर्तिताः २४
 तिस्रः कोट्यः प्रवीराणां यादवानां महात्मनाम् । षष्टिः शतसहस्राणि वीर्यवन्तो महाबलाः ॥
 देवांशाः सर्व एवेह ह्युत्पन्नास्ते महौजसः । देवासुरे हता ये च त्वसुरा ये महाबलाः ॥ २६
 इहोत्पन्ना मनुष्येषु बाधन्ते सर्वमानवान् । तेषामुत्सादनार्थाय उत्पन्नो यादवे कुले ॥ २७
 कुलानां शतमेकं च यादवानां महात्मनाम् । सर्वमेतत्कुलं यावद्वर्तते वैष्णवे कुले ॥ २८
 विष्णुस्तेषां प्रणेता च प्रभुत्वे च व्यवस्थितः । निदेशस्थायिनस्तस्य कथ्यन्ते सर्वयादवाः २९

कथय ऊचुः—

सप्तर्षयः कुबेरश्च यक्षो माणिचरस्तथा । शालकिर्नारदश्चैव सिद्धो धन्वन्तरिरतथा ॥ ३०
 आदिदेवस्तथा विष्णुरेभिस्तु सह दैवतः । किमर्थं संघशो भूताः स्मृताः संभूतयः कति ॥ ३१
 भविष्याः कति चैवान्ये प्रादुर्भावा महात्मनः । ब्रह्मक्षत्रेषु शान्तेषु किमर्थमिह जायते ॥ ३२
 यदर्थमिह संभूतो विष्णुर्वृण्यन्धकोत्तमः । पुनः पुनर्मनुष्येषु तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥ ३३

सुत उवाच—

त्यक्त्वा दिव्यां तनुं विष्णुर्मनुषेष्विह जायते । युगे त्वथ परावृत्ते काले प्रशिथिले प्रभुः । ३४
 देवासुरविमर्देषु जायते हरिरीश्वरः । हिरण्यकशिपौ दैत्ये त्रैलोक्यं प्राक्प्रशासति ॥ ३५
 बलिनाऽधिष्ठिते चैव पुरा लोकत्रये क्रमात् । सख्यमासीत्परमं देवानामसुरैः सह ॥ ३६
 युगाख्यासुरसंपूर्णं ह्यासीदंत्याकुलं जगत् । निदेशस्थायिनश्चापि तयोर्देवासुराः तमम् ॥ ३७
 मृधो बलिविमर्दाय संप्रवृद्धः सुदारुणः । देवानामसुराणां च घोरः क्षयकरो महान् ॥ ३८
 कर्तुं धर्मव्यवस्थानं जायते मानुषेष्विह । भृगोः शापनिमित्तं तु देवासुरकृते तदा ॥ ३९

मुनय ऊचुः—

कथं देवासुरकृते व्यापारं प्राप्तवान्स्वतः । देवासुरं यथा वृत्तं तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥ ४०

सुत उवाच—

तेषां दायनिमित्तं ते सङ्ग्रामास्तु सुदारुणाः । वराहाद्या दश द्वौ च शण्डामकान्तरे स्मृताः
 नामतस्तु समासेन शृणुतेषां विवक्षतः । प्रथमो नारसिंहस्तु द्वितीयश्चापि वामनः ॥ ४२
 तृतीयस्तु वराहश्च चतुर्थोऽमृतमन्थनः । सङ्ग्रामः पञ्चमश्चैव संजातस्तारकामयः ॥ ४३
 षष्ठो ह्याडीबकाख्यस्तु सप्तमश्चैव पुरस्तथा । अन्धकाख्योऽष्टमस्तेषां नवमो वृत्रघातकः ॥ ४४
 धात्रश्च दशमश्चैव ततो हालाहलः स्मृतः । प्रथितो द्वादशस्तेषां गोरः कोलाहलस्तथा ॥

हिरण्यकशिपुर्दैत्यो नारसिंहेन पीतितः । वामनेन बलिर्बद्धश्चैलोक्याक्रमणे पुरा ॥ ४६
 हिरण्याक्षो हतो द्वंद्वे प्रतिघाते तु दैवतैः । दंष्ट्रया तु वराहेण समुद्रस्तु द्विधा कृतः ॥ ४७
 प्रह्लादो निर्जितो दुष्टे इन्द्रेणामृतमन्थने । विरोचनस्तु प्राह्लादिर्नित्यमिन्द्रवधोद्यतः ॥ ४८
 इन्द्रेणैव तु विक्रम्य निहतस्तारकामये । अशक्नुवन्स देवानां सर्वं सोढुं सदैवतम् ॥ ४९

१ ग. च. काम्या । २ ग. च. 'स्विनम् । स' । ३ ग. मृता । ४ ग. 'क्षो मणिषर' । घ. 'क्षो मणि' ।
 ५ ग. 'रमेकं दे' । ६ ग. घ. 'ह्यादशसंपूर्णो ह्या' । ७ ग. घ. 'दव्याकु' । ८ ग. रणो । ९ ग. घ. ड. च. वराहया ।
 १० ग. च. 'ग्रामश्चैव घोरश्च पञ्चमस्ता' । ११ ड. 'लो नृसिंहेन निषूदितः' । १२ च. नरसिंहेन । १३ ग. घ. च. सूदितः ।
 १४ ग. 'तिवादस्तु दे' ।

निहता दानवाः सर्वे त्रैलोक्ये त्र्यम्बकेण तु । असुराश्च पिशाचाश्च दानवाश्चान्धकाहवे ॥
 हता देवमनुष्ये स्वे पितृभिश्चैव सर्वशः । संपृक्तो दानवैर्वृत्रो घोरो हालाहले हतः ॥ ५१
 तदा विष्णुसहायेन महेन्द्रेण निवर्तितः । हतो ध्वजे महेन्द्रेण मायाच्छन्नस्तु योगवित् ॥
 ध्वजलक्षणमाविश्य विप्रचित्तिः सहानुजः ॥ ५२
 दैत्यांश्च दानवांश्चैव संयतान्किल संयुतान् । जयन्कोलाहले सर्वान्देवैः परिवृतो वृषा ॥ ५३
 यज्ञस्यावभृथे दृश्यौ शण्डामकौ तु दैवतैः । एते देवासुरे वृत्ताः सङ्ग्रामा द्वादशैव तु ॥ ५४
 देवासुरक्षयकराः प्रजानां तु हिताय वै । हिरण्यकशिंपू राजा वर्षाणामर्बुदं बभौ ॥ ५५
 द्विसप्तति तथाऽन्यानि नियुतान्यधिकानि च । अशीतिं च सहस्राणि त्रैलोक्यैश्वर्यतां गतः ॥
 पर्यायेण तु राजाऽभूद्वर्षाण्युतं पुनः । षष्टिवर्षसहस्राणि नियुतानि च विंशतिः ॥ ५७
 बले राज्याधिकारस्तु यावत्कालं बभूव ह । तावत्कालं तु प्रह्लादो निवृत्तो ह्यसुरैः सह ॥ ५८
 इन्द्रास्त्रयस्ते विज्ञेया असुराणां महौजसः । दैत्यसंस्थमिदं सर्वमासीद्दशयुगं पुनः ॥ ५९
 त्रैलोक्यमिदमव्यग्रं महेन्द्रेणानुपाल्यते । असपत्नमिदं सर्वमासीद्दशयुगं पुनः ॥ ६०
 प्रह्लादस्य हतं तस्मिन्त्रैलोक्ये कालपर्ययात् । पर्यायेण तु संप्राप्ते त्रैलोक्यं पाकशासने ॥
 ततोऽसुरान्परिन्त्य्य शुक्रो देवानगच्छत ॥ ६१
 यज्ञे देवानथ गतं दितिजाः काव्यमाह्वयन् । किं त्वं नो मिषतां राज्यं त्यक्त्वा यज्ञं पुनर्गतः ॥
 स्थातुं न शक्नुमो ह्यत्र प्रविशामो रसातलम् । एवमुक्तोऽब्रवीद्दैत्यान्विषण्णान्सान्वयन्गिरा
 मा मैष्ट धारयिष्यामि तेजसा स्वेन वोऽसुराः । मन्त्राश्चौषधयश्चैव रसा वसु च यत्परम् ॥ ६४
 कृत्स्नानि मयि तिष्ठन्ति पादस्तेषां सुरेषु वै । तत्सर्वं वः प्रदास्यामि युष्मदर्थे धृता मया ॥ ६५
 ततो देवास्तु तान्हृष्टां वृतान्काव्येन धीमता । संमन्त्रयन्ति देवा वै सविज्ञास्तु जिघृक्षया ॥
 काव्यो ह्येष इदं सर्वं व्यावर्तयति नो बलात् । साधु गच्छामहे तूर्णं यावन्नाध्यापयिष्यति ॥ ६७
 प्रसह्य हत्वा शिष्टांस्तु पातालं प्रापयामहे । ततो देवास्तु संरब्धा दानवानुपसृत्य ह ॥ ६८
 ततस्ते वध्यमानास्तु काव्यमेवाभिदुहुवुः । ततः काव्यस्तु तान्हृष्टा तूर्णं दैवैरभिदुतान् ॥ ६९
 रक्षां काव्येन संहृत्य देवास्तेऽप्यसुरादिताः । काव्यं वृष्ट्वा स्थितं देवा निःशङ्कमसुराञ्जहुः ॥
 ततः काव्योऽनुचिन्त्यार्थं ब्राह्मणो वचनं हितम् । तानुवाच ततः काव्यः पूर्वं वृत्तमनुस्मरन् ॥
 त्रैलोक्यं वो हतं सर्वं वामनेन त्रिभिः क्रमैः । बलिर्बद्धो हतो जम्भो निहतश्च विरोचनः ॥ ७२
 महासुरा द्वादशसु सङ्ग्रामेषु सुरैर्हताः । तैस्तेरुपायैर्भूयिष्ठं निहता वः प्रधानतः ॥ ७३
 किचिच्छिष्टास्तु यूयं वै युद्धं माऽस्त्विति मे माःम् । * नीतिं यां वोऽभिधास्यामि तिष्ठध्वं
 कालपर्ययात् ॥ ७४

* एतदर्थं स्थानेऽयं पाठो ड पुस्तके-नातयो वो विधातव्या उपस्थाः कालपर्ययाः । इति ।

१ ग. ड. च 'तः' । ततो ध्वजो मं । २ ग. सर्वैर्देवैः । ३ ग. च. 'शिपो राज्यं व' । ४ ड. 'क्यमश्व-
 व्यम्' । ५ ड. च. 'असपत्नम्' । ६ ग. हते । ७ ग. च. यज्ञो । ८ ग. गतान्दिति । १ ग. च. गते । ९ ग. च. 'व्यम-
 भुवन्' । हतं नो । १० ग. घृतं । ड. श्रुतं । ११ ग. च. 'ता घृता । १२ ग. च. 'नाप्याययति वै प्र' । १३ घ. ड.
 'पयस्ते वै प्र' । १४ च. संरच्य । १५ ग. 'मिप्लुत' । १६ ग. ड. च. 'थ बलम्' । १७ घ. ड. 'द्वं नास्तीति मे
 मनः नी' । १८ ग. 'ति वोऽर्थं विधा ।

यास्याभ्यहं महादेवं मन्त्रार्थं विजयावहम् । अप्रतीपांस्ततो मन्त्रान्देवात्प्राप्य महेश्वरात् ॥
 युध्यामहे पुनर्देवांस्ततः प्राप्स्यथ वै जयम् ॥ ७५
 ततस्ते कृतसंवादा देवानूचुस्तदाऽसुराः । न्यस्तशस्त्रा वयं सर्वे निःसंनाहा रथैर्विना ॥ ७६
 वयं तपश्चरिष्यामः संवृता बल्कलैर्वने । प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा सत्याभिव्याहृतं तु तत् ॥ ७७
 ततो देवा न्यवर्तन्त विज्वरा मुदिताश्च ते । न्यस्तशस्त्रेषु दैत्येषु विनिवृत्तास्तदा सुराः ॥ ७८
 ततस्तानब्रवीत्काव्यः कंचित्कालमुपास्यथ । निरुत्सिक्तास्तपोयुक्ताः कालं कार्यार्थसाधकम्
 पितुर्ममाऽऽश्रमस्था वै मां * प्रतीक्षत दानवाः । तत्संदिश्यासुरान्काव्यो महादेवं प्रपद्यत ॥ ८०

शुक उवाच—

मन्त्रानिच्छाम्यहं देव येन सन्ति बृंहस्पतौ । परामवाय देवानामसुराणां जयाय च ॥ ८१
 एवमुक्तोऽब्रवीद्देवो व्रतं त्वं चर भार्गव । पूर्णं वर्षसहस्रं तु कणधूममवाक्शिशाः ॥
 यदि पाप्स्यसि भद्रं ते ततो मन्त्रानवाप्स्यसि ॥ ८२
 तथेति समनुज्ञाप्य शुकस्तु भृगुनन्दनः । पादौ संस्पृश्य देवस्य बाढमित्यब्रवीद्वचः ॥
 व्रतं चराम्यहं देव त्वयाऽऽदिष्टोऽद्य वै प्रभो ॥ ८३
 ततोऽनुसृष्टो देवेन कुण्डधारोऽस्य धूमकृत् । तदा तस्मिन्गते शुके ह्यसुराणां हिताय वै ॥
 मन्त्रार्थं तत्र वसति बह्मचर्यं महेश्वरे ॥ ८४
 तदबुद्ध्वा नीतिपूर्वं तु राज्ये न्यस्ते तदाऽसुरैः । अस्मिंश्छिद्रे तदाऽमषाद्देवास्तान्संमुपाद्रवन्
 वंशिताः सायुधाः सर्वे बृहस्पतिपुरःसराः ॥ ८५
 वृद्धाऽसुरगणा देवान्प्रगृहीतायुधानुपुनः । उत्पेतुः सहसा ते वै संव्रस्तास्तान्वचोऽब्रुवन् ॥ ८६
 न्यस्ते शस्त्रेऽभये दत्त आचार्यं व्रतमास्थिते । दत्त्वा भवन्तो ह्यभयं संप्राप्ता नो जिघांसया ॥
 अनाचार्या वयं देवास्यक्तशस्त्रास्त्ववस्थिताः । चीरकृष्णाजिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः
 रणे विजेतुं देवांश्च न शक्यामः कथंचन । अयुद्धेन प्रपत्स्यामः शरणं काव्यमातरम् ॥ ९०
 यापंयार्मः कृच्छ्रमिदं यावदभ्येति नो गुरुः । निवृत्ते च तथा शुके योत्स्यामो दंशितायुधाः ॥
 एवमुक्त्वा ततोऽन्योन्यं शरणं काव्यमातरम् । प्रापद्यन्त ततो भीतास्तेभ्योऽदावभयं तु सा ॥
 न भेतव्यं न भेतव्यं भयं त्यजत दानवाः । मत्संनिधौ वर्ततां वो न भीर्भविमुर्महति ॥ ९३
 तथा चाभ्युपपन्नांस्तान्दृष्ट्वा देवास्ततोऽसुरान् । अभिजग्मुः प्रसह्यैतानविचार्य बलाबलम् ॥
 ततस्तान्बाध्यमानास्तु देवैर्वृद्धाऽसुरांस्तदा । देवी क्रुद्धाऽब्रवीद्देवाननिन्दान्वः करोम्यहम् ॥
 संभृत्य सर्वसंभारानिन्द्रं साऽभ्यचरत्तदा । तस्तम्भ देवी बलवद्योगयुक्ता तपोधना ॥ ९६
 ततस्तं स्तम्भितं दृष्ट्वा इन्द्रं देवाश्च मूकवत् । प्राद्रवन्त ततो भीता इन्द्रं दृष्ट्वा वशीकृतम् ॥
 गतेषु सुरसंधेषु शकं विष्णुरभाषत । मां त्वं प्रविश भद्रं ते नयिष्ये त्वां सुरोत्तम ॥ ९८
 एवमुक्तस्ततो विष्णुं प्रविवेश पुरंदरः । विष्णुना रक्षितं दृष्ट्वा देवी क्रुद्धा वचोऽब्रवीत् ॥ ९९

* अत्र परस्मैपदमर्थम् ।

१ क. 'याय तत्' । अ. १२ क. 'देवास्ततः' । ३ ग. 'रस्तुकास्त' । ४ क. 'रस्ताहास्त' । ५ क. ख. 'प्रतीक्षय' ।
 ५ क. 'बृहस्पते' । ६ घ. 'आर्ये तस्य व' । ७ ग. 'न्यस्तमिदुताः' । ८. 'दं' । ८ ग. च. 'शितातायु' । ९ क. 'सुराणामवि-
 पान्त्र' । १० ग. 'पारयामः' । ११ क. 'मः कष्टमि' । १२ क. ख. घ. 'क्त्वा सुरान्वा' ।

एषा त्वां विष्णुना सार्धं दहामि मधवन्बलात् । मिषतां सर्वभूतानां दृश्यतां मे तपोबलम् ॥
तयाऽभिभूतौ तौ देवाविन्द्राविष्णू बभूवतुः । कथं मुच्येव सहितौ विष्णुरिन्द्रमभाषत ॥ १०१ ॥
इन्द्रोऽब्रवीज्जहि ह्येनां यावन्नौ न दहेत्यभौ । विशेषेणामिभूतोऽस्मि त्वत्तोऽहं जहि मा
चिरम् ॥ १०२ ॥

ततः समीक्ष्य विष्णुस्तां स्त्रीवंधे कृच्छ्रमास्थितः । अभिध्याय ततश्चक्रमापदुन्द्ररणे तु तत् ॥
ततस्तु त्वरया युक्तः शीघ्रकारी भयान्वितः । ज्ञात्वा विष्णुस्ततस्तस्याः क्रूरं देव्याश्चिकी-
र्षितम् । कुन्द्रः स्वमस्त्रमादाय शिरश्चिच्छेद वै भियाँ ॥ १०४ ॥
तं दृष्ट्वा स्त्रीवंधं घोरं चुक्रोध भृगुरीश्वरः । ततोऽभिशातो भृगुणा विष्णुर्भार्यावधे तदा ॥ १०५ ॥
यस्मात्ते जानतो धर्ममवध्या स्त्री निषूदिता । तस्मात्त्वं सप्तकृत्वेह मानुषेषूपपत्स्यसे ॥ १०६ ॥
ततस्तेनाभिशापेन नष्टे धर्मे पुनःपुनः । लोकस्य च हितार्थाय जायते मानुषेष्विह ॥ १०७ ॥
अनुव्याहृत्य विष्णुं स तदादाय शिरस्त्वरन् । समानीय ततः कायमसौ गृह्येदमब्रवीत् ॥ १०८ ॥
+ एषा त्वं विष्णुना देवि हता संजीवयाम्यहम् । ततस्तां योज्य शिरसा अभिजीवेति

सोऽब्रवीत् ॥ १०९ ॥

यदि कृत्स्नो मया धर्मो ज्ञायते चरितोऽपि वा । तेन सत्येन जीवस्व यदि सत्यं वदाम्यहम् ॥
ततस्तां प्रोक्ष्य शीताभिरद्भिर्जीवेति सोऽब्रवीत् । ततोऽभिध्याहृते तस्य देवी संजीविता तदा
ततस्तां सर्वभूतानि दृष्ट्वा सुतोत्थितामिव । साधु साध्विति चक्रुस्ते वचसा सर्वतोदिशम् ॥
एवं प्रत्याहृता तेन देवी सा भृगुणा तदा । मिषतां देवतानां हि तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ११३ ॥
असंभ्रान्तेन भृगुणा पत्नी संजीविता पुनः । दृष्ट्वा चेन्द्रो नालमत शर्म काव्यभयात्पुनः ॥
प्रजागरे ततश्चेन्द्रो जयन्तीमिदमब्रवीत् ॥ ११४ ॥
संचिन्त्य मतिमान्वाक्यं स्वां कन्यां पाकशासनः । एष काव्यो ह्यमित्राय व्रतं चरति दारुणम्
तेनाहं व्याकुलः पुत्रि कृतो मतिमता भृशम् ॥ ११५ ॥
गच्छ संसाधयस्त्वेन श्रमापनयनैः शुभैः । तैस्तैर्मनोनुकूलैश्च ह्युपचारैरतन्दिता ॥ ११६ ॥
काव्यमाराधयस्त्वेन यथा तुष्येत स द्विजः । गच्छ त्वं तस्य दत्ताऽसि प्रयत्नं कुरु मत्कृते ॥ ११७ ॥
एवमुक्ता जयन्ती सा वचः संगृह्य वै पितुः । अगच्छद्यत्र घोरं स तप आरभ्य तिष्ठति ॥ ११८ ॥
तं दृष्ट्वा तु पिबन्तं सा कणधूममवाङ्मुखम् । यक्षेण पात्यमानं च कुण्डधारेण पीतितम् ॥
दृष्ट्वा च तं पात्यमानं देवी काव्यमवस्थितम् । स्वेच्छैर्पंध्यानशाभ्यन्तं दुर्बलं भूतिमास्थितम् ॥
पित्रा यथोक्तं वाक्यं सा काव्ये कृतवती तदा ॥ १२० ॥
गीर्भिश्चैवानुकूलाभिः स्तुवती बलुभाषिणी । गात्रसंवाहनैः काले सेवमाना त्वचः सुखैः ॥
व्रतचर्यानुकूलाभिरुवास बहुलाः समाः ॥ १२१ ॥
पूर्णे भूमव्रते तस्मिन्धरे वर्षसहस्रके । वरेण च्छन्दयामास काव्यं प्रीतो भवस्तदा ॥ १२२ ॥

+ इत आरस्य सोऽब्रवीदित्यन्तमन्यो ग. पुस्तके नास्ति ।

१ क. 'म्. भया' । २ ग. 'वधातृच्छ' । ३ ग. 'णे त्वरन्. तं' । ४ ग. 'मादि. पा. शि' । च. 'मास्पाय ।
शि' । ५ ग. ड. च. 'भयात्' । ६ क. ख. 'त्यसि' । तं । ७ ग. च. 'य शुभे य' । ८ ग. पातनम् । घ. ड. यातनाम् ।
९ ड. स्वस्वरूपधरं दृष्ट्वा वपुषा वृत्तिमा' । १० ग. च. 'पधानं शा' ।

महादेव उवाच—

एतद्व्रतं त्वयेकेन चीर्णं नान्येन केनचित् । तस्माद्वै तपसा बुद्ध्या श्रुतेन च बलेन च ॥१२३॥
तेजसा च सुरान्सर्वास्वमेकोऽभिभविव्यसि । यच्चाभिलषितं ब्रह्मन्विद्यते भृगुनन्दन ॥१२४॥
प्रपत्स्यसे तु तत्सर्वं नानुवाच्यं तु कस्यचित् । सर्वाभिभावी तेन त्वं भविष्यसि द्विजोत्तम ॥
एतान्दत्त्वा वरांस्तस्मै भार्गवाय भवः पुनः । प्रजेशत्वं धनेशत्वमवध्यत्वं च वै ददौ ॥ १२६॥
एताल्लैब्ध्वा वरान्काव्यः संप्रहृष्टतनूरुहः । हर्षात्पार्दुर्बभौ तस्य दिव्यस्तोत्रं महेश्वरे ॥
तथा तिर्यक्स्थितश्चैव तुष्टुवे नीललोहितम् ॥ १२७॥

शुक उवाच—

नमोऽस्तु शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे । लेलिहानाय काव्याय वत्सरायान्धसः पते ॥
कर्पदिने करालाय हर्षक्षणे वरदाय च । संस्तुताय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ॥ १२९॥
उष्णीषिणे सुवक्त्राय बहुरूपाय वेधसे । वसुरेताय रुद्राय तपसे चित्रवाससे ॥ १३०॥
ह्रस्वाय मुक्तकेशाय सेनान्ये रोहिताय च । क्रवये राजवृक्षाय तक्षकक्रीडनाय च ॥ १३१॥
सहस्रशिरसे चैव सहस्राक्षाय मीढुषे । वराय भव्यरूपाय श्वेताय पुरुषाय च ॥ १३२॥
गिरिशाय नमोऽर्काय बलिने आज्यपाय च । सुतृप्ताय सुवस्त्राय धन्विने भार्गवाय च ॥ १३३॥
निषङ्गिणे च ताराय स्वक्षाय क्षपणाय च । ताम्राय चैव भीमाय उग्राय च शिवाय च ॥ १३४॥
महादेवाय शर्वाय विश्वरूपशिवाय च । हिरण्याय वरिष्ठाय ज्येष्ठाय मध्यमाय च ॥ १३५॥
वास्तोष्पते पिनाकाय मुक्तये केवलाय च । मृगव्याधाय दक्षाय स्थाणवे भीषणाय च ॥ १३६॥
वैह्वेनेत्राय धुर्याय त्रिनेत्रायेश्वराय च । कपालिने च वीराय मृत्यवे त्र्यम्बकाय च ॥ १३७॥
बभ्रवे च पिशङ्गाय पिङ्गलायारुणाय च । पिनाकिने चेषुमते चित्राय रोहिताय च ॥ १३८॥
दुन्दुभ्यायैकपादाय अजाय बुद्धिदाय च । आरण्याय गृहस्थाय यतये ब्रह्मचारिणे ॥ १३९॥
सांख्याय चैव योगाय व्यापिने दीक्षिताय च । अनाहताय शर्वाय भव्येशाय यमाय च ॥ १४०॥
रोधसे चेकितानाय ब्रह्मिष्ठाय महर्षये । चतुष्पदाय मेधाय रक्षिणे शीघ्रगाय च ॥ १४१॥
शिखण्डिने करालाय दंष्ट्रिणे विश्ववेधसे । भास्वराय प्रतीताय सुदीप्ताय सुमेधसे ॥ १४२॥
क्रूरायविकृतायैव भीषणाय शिवाय च।सौम्याय चैव मुँक्ष्याय धार्मिकाय शुभाय च ॥ १४३॥
अवध्यायामृतायैव नित्याय शाश्वताय च । र्द्ध्यापृताय विशिष्टाय भरताय च सांक्षिणे ॥ १४४॥
क्षेमाय सहमानाय सत्याय चामृताय च । कर्त्रे परशवे चैव शूलिने दिव्यचक्षुषे ॥ १४५॥
सोमप्रायाऽऽज्यपायैव धूमपायोष्मपाय च । शुचये परिधानाय सद्योजाताय मृत्यवे ॥ १४६॥
पिशिताशाय सर्वाय मेघाय विद्युताय च । व्यावृत्ताय वरिष्ठाय भरिताय तरक्षवे ॥ १४७॥

१ ड. 'सर्वान्परमे' । २ ड. 'र्व तेन वा त्वं च तुष्ट्यसि । स । ३ ड. दुर्भवत्तस्य दिव्यं स्तोत्रं महेश्वरम् । त' । ४ ड. कपालाय । ५ ड. सुदाय सुक' । ६ ग. च. 'य व्युत्पके' । ७ ड. निरीशाय । ८ ग. वशिने अक्षताय । ९ ड. च. सुदृप्ताय सुहस्ताय ध' । १० ग. ड. च. 'य विशिष्टाय । ११ ग. 'य स्थाणवे भीषणाय । १२ घ. ड. बहुरूपाय । १३ ड. 'ने त्र्यम्बकाय एकवीराय मृत्यवे । व' । १४ ग. अन्तर्हिताय । १५ ग. च. पुण्याय । १६ ग. व्याशिताय । ६. व्यावृत्ताय । घ. व्याभिताय । ११ ग. न. रक्षणे । ड. दक्षिणे । १८ ग. च. 'रिहणाय ।

त्रिपुरघ्नाय तीर्थायावक्राय रोमशाय च । तिग्मायुधाय व्याख्याय सुसिद्धाय पुलस्तये ॥ १४८
 रोचमानाय चण्डाय स्फीताय कंषभाय च । व्रतिने युञ्जमानाय शुचये चोर्ध्वरेतसे ॥ १४९
 असुरघ्नाय स्वाघ्नाय मृत्युघ्ने यज्ञिणाय च । कृशानवे प्रचेताय बह्वये निर्मलाय च ॥ १५०
 रक्षोघ्नाय पशुघ्नाय विघ्नाय श्वसिताय च । विभ्रान्ताय महान्ताय अर्णवे दुर्गमाय च ॥ १५१
 कृष्णाय च जयन्ताय लोकानामीश्वराय च । अनाश्रिताय वेध्याय समत्वाधिष्ठिताय च ॥
 हिरण्यबाहवे च व्यासाय च महाय च । सुकर्मणे प्रसह्याय चेशानाय सुचक्षुषे ॥ १५३
 क्षिप्रेशवे सद्भ्याय शिवाय मोक्षदाय च । कपिलाय पिशङ्गाय महादेवाय धीमते ॥ १५४
 महाकायाय दीप्ताय रोदनाय सहाय च । द्रुढधान्विने कवचिने रथिने च वरूथिने ॥ १५५
 भृगुनाथाय शुक्राय गह्वरेष्ठाय वेधसे । अमोघाय प्रशान्ताय सुमेधाय वृषाय च ॥ १५६
 नमोऽस्तु तुभ्यं भगवन्विश्वाय कृत्तिबाससे । पशूनां पतये तुभ्यं भूतानां पतये नमः ॥ १५७
 प्रणवे ऋग्यजुःसाम्ने स्वाहाय च स्वधाय च । वषट्कारात्मने चैव तुभ्यं मन्त्रात्मने नमः ॥ १५८
 त्वष्ट्रे धात्रे तथा कर्त्रे चक्षुःश्रोत्रमयाय च । भूतभव्यभवेशाय तुभ्यं कर्मात्मने नमः ॥ १५९
 वसवे चैव साध्याय रुद्रादित्यसुराय च । विषाय मारुतायैव तुभ्यं देवात्मने नमः ॥ १६०
 अग्नीवोमविधिज्ञाय पशुमन्त्रौषधाय च । स्वयंभुवे ह्यजायैव अपूर्वप्रथमाय च ॥
 प्रजानां पतये चैव तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः ॥ १६१
 आत्मेशायाऽऽत्मवश्याय सर्वैशांतिशयाय च । सर्वभूताङ्गभूताय तुभ्यं भूतात्मने नमः ॥ १६२
 निर्गुणाय गुणज्ञाय व्याकृतायामृताय च । निरुपाख्याय मित्राय तुभ्यं सांख्यात्मने नमः ॥
 पृथिव्यै चान्तरिक्षाय दिव्याय च महाय च । जनस्तपाय सत्याय तुभ्यं लोकात्मने नमः ॥ १६४
 अव्यक्तार्यं च महते भूतादेरिन्द्रियाय च । आत्मज्ञाय विशेषाय तुभ्यं सर्वात्मने नमः ॥ १६५
 नित्याय चाऽऽत्मलिङ्गाय सूक्ष्मायैवेतराय च । बुद्ध्याय विभवे चैव तुभ्यं मोक्षात्मने नमः ॥
 नमस्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्त्रिषु । सत्यान्तेषु महाद्येषु चतुर्षु च नमोऽस्तु ते ॥ १६७
 नमः स्तोत्रे मया ह्यस्मिन्यदि न व्याहृतं भवेत् । मद्भक्त इति ब्रह्मण्य तत्सर्वं क्षन्तुमर्हसि ॥

सूत उवाच—

एवमाभाष्य देवेशमीश्वरं नीललोहितम् । प्रह्वोऽभिप्रणतस्तस्मै प्राञ्जलिर्वाग्यतोऽभवत् ॥
 काव्यस्य गात्रं संस्पृश्य हस्तेन प्रीतिमान्भवः । निकामं दर्शनं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥
 ततः सोऽन्तर्हिते तस्मिन्देवेशेऽनुचरीं तदा । तिष्ठन्तीं पार्श्वतो दृष्ट्वा जयन्तीमिदमब्रवीत् ॥
 कस्य त्वं सुभगे का वा दुःखिते मयि दुःखिता । महता तपसा युक्ता किमर्थं मां निषेवसे ॥ १७२
 अनया संस्तुतो भक्त्या प्रश्रयेण दमेन च । स्नेहेन चैव सुश्रोणि प्रीतोऽस्मि वरवर्णिनि ॥ १७३
 किमिच्छसि वरारोहे कस्ते कामः समृध्यताम् । तत्ते संपादयाध्यद्य यद्यपि स्यात्सुदुष्करः ॥

१ ग. 'धाय शका' । २ 'दीप्ताय चका' । ३ ग. वृषभाय । ४ ग. व. क. च. 'रश्मिखण्डाय मृ' । ५ क. ख. अत्यन्तं । ६ ग. च. 'दित्याभिनाय' । ७ ग. च. 'शायातिशाय' । ८ ग. च. 'तात्मनू' । ९ ग. 'य महीपाय मृ' । १० ग. च. 'य महाताय मृ' । ११ ग. च. 'देर्मिया' । १२ ग. च. 'क्षमाय चेतनाय' । १३ ग. च. 'तवस्तो' । १४ ग. च. 'तवस्तो' । १५ ग. च. 'प्रतिमानसः' । १६ ग. च. 'स्मिन्देहो' । १७ ग. च. 'वे सानुचरे त' । १८ ग. च. 'जिगीषसि' । १९ ग. च. 'संस्तुतो' । २० ग. च. 'संस्तुतो' । २१ ग. च. 'स्फुरम्' । २२ ग. च. 'स्फुरम्' ।

एवमुक्ताऽब्रवीदेनं तपसा ज्ञातुमर्हसि । चिकीर्षितं हि मे ब्रह्मस्त्वं हि वेत्थ यथातथम् ॥ १७५
 एवमुक्ताऽब्रवीदेनां वृद्धा दिव्येन चक्षुषा । मया सह त्वं सुभोगि दश वर्षाणि भामिनि ॥
 * सर्वभूतैरदृश्या च संप्रयोगमिहेच्छसि । देवि चेन्दीवरश्यामे वरार्हं वामलोचने ॥
 एवं वृणोषि कामं त्वं मत्तो वै बल्युभाषिणि ॥ १७७
 एवं भवतु गच्छामो गृहान्नो मत्तकाशिनि । ततः स्वगृहमागत्य जयन्त्याः पाणिमुद्रहन् ॥
 तथा सहावसद्देव्या दश वर्षाणि भार्गवः । अदृश्यः सर्वभूतानां मायया संवृतः प्रभुः ॥ १७९
 कृतार्थमागतं वृद्धा काव्यं सर्वे दितेः सुताः । अभिजग्मुर्गृहं तस्य मुदितास्ते दिवृक्षवः ॥ १८०
 यदा गता न पश्यन्ति मायया संवृतं गुरुम् । लक्षणं नरूपं तद्बुद्ध्वा प्रतिजग्मुर्मथ्यागतम् ॥
 बृहस्पतिस्तु संरुद्धं काव्यं ज्ञात्वा वरेण तु । तुष्टचर्यं दश वर्षाणि जयन्त्या हितकाम्यया ॥
 बुद्ध्वा तदन्तरं सोऽपि दैत्यानामिन्द्रं नोदितः । काव्यस्य रूपमास्थाय असुरान्समुपाह्वयत् ॥
 ततस्तानागतान् वृद्धा बृहस्पतिरुवाच ह । स्वागतं मम याज्यानां प्राप्तोऽहं वो हिताय च ॥
 अहं वोऽध्यापयिष्यामि विद्याः प्राप्तास्तु या मया । ततस्ते हृष्टमनसो विद्यार्थमुपपेदिरे ॥ १८५
 पूर्णे काव्यस्तदा तस्मिन्समये दशवार्षिके । समयान्ते देवयानी तदोत्पन्ना इति श्रुतिः ॥
 बुद्धिं चके ततः सोऽथ याज्यानां प्रत्यवेक्षणे ॥ १८६
 दवि गच्छाम्यहं द्रुं मम याज्याञ्शुचिस्मिते । विभ्रान्तवीक्षिते सार्धं त्रिवर्णायतलोचने ॥
 एवमुक्ताऽब्रवीदेनं भज भक्तान्महाव्रत । एष धर्मः सतां ब्रह्मन् धर्मं लोपयामि ते ॥ १८८
 ततो गत्वाऽसुरान् वृद्धा देवाचार्येण धीमता । वञ्चितान्काव्यरूपेण ततः काव्योऽब्रवीत्तु तान् ॥
 काव्यं मां वो विजानीध्वं तोषितो गिरिशो विभुः । वञ्चिता बत यूयं वै सर्वे शृणुत दानवाः ॥
 श्रुत्वा तथा ब्रुवाणं तं संप्रान्तास्ते तदाऽभवन् प्रेक्षन्तस्तावुभौ तत्र स्थितासीनौ सुविस्मिताः
 संप्रमूढास्ततः सर्वे न प्राबुध्यन्त किञ्चन । अब्रवीत्संप्रमूढेषु काव्यस्तानसुरारतदा ॥ १९२
 आचार्यो वो ह्यहं काव्यो देवाचार्योऽयमङ्गिराः । अनुगच्छत मां दैत्यास्त्यजतैनं बृहस्पतिम् ॥
 इत्युक्ता ह्यसुरास्तेन तावुभौ र्समवेक्ष्य च । यदाऽसुरा विशेषं तु न जानन्त्युभयोस्तथो ॥ १९४
 बृहस्पतिरुवाचैनानसंप्रान्तस्तपोधनः । काव्यो वोऽहं गुरुर्दैत्या मद्रूपोऽयं बृहस्पतिः ॥ १९५
 संमोहयतिरूपेण मामकनेष वोऽसुराः । श्रुत्वा तस्य ततस्तेवै समेत्य तु ततोऽब्रुवन् ॥ १९६
 अयं नो दश वर्षाणि सततं शास्ति वै प्रभुः । एष वै गुरुरस्माकमन्तरेप्सुरयं द्विजः ॥ १९७
 ततस्ते दानवाः सर्वे प्रणिपत्याभिनन्द्य च । वचनं जगृहुस्तस्य चिराभ्यासेन मोहिताः ॥ १९८
 ऊचुस्तमसुराः सर्वे क्रोधसंरक्तलोचनाः । अयं गुरुर्हि तोऽस्माकं गच्छ त्वं नासि मो गुरुः ॥ १९९

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः ।

१ घ. हि ब्रह्मर्षे त्वं च वे° । २. हि ब्रह्मर्षे त्वं हि वेत्सि य° । २ ग. च. 'यन्त्या सहितोऽशनाः । तयासमभ-
 वदे° । ३ ग. च. 'स्य ते महा प्र° । ४ ग. च. पित्र्यर्थ° । ५ ग. च. 'पि देवानां । ६ ग. च. 'न्द्रचोदि° ।
 ७ ङ. समायते दे° । ८ क. 'धिवि' । ९ ग. 'नं प्रज भर्तमेहा° । १० ङ. ते । तान्दृष्ट्वा वाऽसुरान्गत्वा दे° । ११ ग.
 'ध्वमयमङ्गिरसो मुनिः । ब° । १२ ग. च. जानीत । १३ ग. 'तमाचिरम् । थु° । १४ ङ. संव्रतास्ते । १५ ङ. 'क्षन्ते
 तावुभौ ह्यत्र । १६ ग. च. समायत् । १७ घ. ङ. नैव वोऽमु° ।

भार्गवो वाऽङ्गिरा वाऽपि भगवानेष नो गुरुः । स्थिता वयं निदेशेऽस्य साधु त्वं गच्छ मा
चिरम् ॥ २००

एवमुक्त्वाऽसुराः सर्वे प्रापद्यन्त बृहस्पतिम् । यदा न प्रत्यपद्यन्त काव्येनोक्तं महद्वितम् २०१
चुकोप भार्गवस्तेषामवलपेन तेन तु । बोधिता हि मया यस्मान्न मां भजथ दानवाः २०२
तस्मात्प्रनष्टसंज्ञा वै पराभवमवाप्स्यथ । इति व्याहृत्य तान्काव्यो जगामाथ यथागतम् ॥
शर्तास्तानसुराञ्ज्ञात्वा काव्येन स बृहस्पतिः । कृतार्थः स तदा हृष्टः स्वरूपं प्रत्यपद्यत ॥ २०४
बुद्ध्याऽसुरान्हेताञ्ज्ञात्वा कृतार्थोऽन्तरधीयताततः प्रनष्टे तस्मिन्स्तु विभ्रान्ता + दानवां भवन्
अहो विवञ्चिताः स्मेति परस्परमथाब्रुवन् । पृष्ठतोऽभिमुखाश्चैव ताडिताङ्गिरसेन तु ॥ २०६
वञ्चिताः सोपधानेन स्वे स्वे वस्तुनि मायया । ततस्त्वपरितुष्टास्ते तमेव त्वरिता ययुः ॥

प्रह्लादमग्रतः कृत्वा काव्यस्यानुपदं पुनः ॥

२०७

ततः काव्यं समासाद्य उपतस्थुरवाङ्मुखः । समागतान्पुनर्दृष्ट्वा काव्यो याज्यानुवाच ह २०८
मया संबोधिताः सर्वे यस्मान्मा माभिनन्दथ । ततस्तेनावमानेन गता यूयं पराभवम् ॥ २०९
एवं ब्रुवाणं शुक्रं तु बाष्पसंदिग्धया गिरा । प्रह्लादस्तं तदोवाच मा नस्त्वं त्यज भार्गव २१०
स्वाश्रयान्भजमानांश्च भक्तांस्त्वं भज भार्गव । त्वय्यदृष्टे वयं तेन देवाचार्येण मोहिताः ॥

भक्तानर्हसि वै ज्ञातुं तपोदीर्घेण चक्षुषा ॥

२११

यदि नस्त्वं न कुरुषे प्रसादं भृगुनन्दन । अपध्यातास्त्वया ह्यद्य प्रविशामो रसातलम् ॥ २१२
ज्ञात्वा काव्यो यथातत्त्वं कारुण्यादनुकम्पया । एवं प्रत्यनुनीतो वै ततः क्रोपं नियम्य सः
उवाचैतान्न भेतव्यं न गन्तव्यं रसातलम् ॥

२१३

अवश्यं भाविनो ह्यर्थाः प्राप्तव्या मयि जाग्रति । न शक्यमन्यथा कर्तुं दिष्टं हि बलवत्तरम् २१४
संज्ञा प्रनष्टा वा वोऽर्थं तामेतां प्रतिपत्स्यथ । देवाञ्जित्वा सकृच्चापि पातालं प्रतिपत्स्यथ २१५
प्राप्ते पर्यायकाले च हीति ब्रह्माऽभ्यभाषत । मत्प्रसादाच्च त्रैलोक्यं भुक्तं युष्माभिरुज्जितम् ॥
युगाख्या दर्शं संपूर्णा देवानाक्रम्य मूर्धनि । एतावन्तं च कालं वै ब्रह्मा राज्यमभाषत ॥ २१७
राज्यं सावर्णिके तुभ्यं पुनः किल भविष्यति । लोकानामीश्वरो भाव्यस्तव पौत्रः पुनर्बलिः ॥
एवं किल मिथः प्रोक्तः पौत्रस्ते विष्णुना स्वयम् । वाचा हृतेषु लोकेषु तास्तास्तस्याभवन्किल
यस्मात्प्रवृत्तयश्चास्य संकाशादभिसंधिताः । तस्माद्वृत्तेन प्रीतेन तुभ्यं दत्तं स्वयंभुवा ॥ २२०
देवराज्ये बलिर्भाव्य इति मामीश्वरोऽब्रवीत् । तस्माददृश्यो भूतानां कालापेक्षः स तिष्ठति ॥
प्रीतेन चापरो दत्तो वरस्तुभ्यं स्वयंभुवा । तस्मान्निरुत्युक्तस्त्वं वै पर्यायं सहितोऽसुरैः ॥ २२२
न हि शक्यं मया तुभ्यं पुरस्ताद्विप्रभाषितुम् । * ब्रह्मणा प्रतिषिद्धोऽहं भविष्यं जानता विभो

+ अत्र संधिरार्षः । * एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ड. पुस्तके नास्ति ।

१ ड. 'त्वा तत्रैवान्त' । २ घ. ड. 'वाब्रुव' । ग. 'वा भुवम् । अ' । ३ ग. च. 'स्ते दैत्येन्द्रं त्व' । ४ ग. च. 'खाः । आगतान्च पुन' । ५ घ. ड. 'प्राप्ता ये म' । ६ ग. ड. च. 'यकाले तां । ७ ग. च. 'प्राप्तकार्याय काले व इति । ड. 'प्राप्तः पर्यायकालोऽत्र इति । ८ ग. 'ज्ञ भूयोऽपि दे' । ९ घ. 'म् । तदा ह' । १० घ. ड. 'समा दशभि- रन्विताः ।

इमौ च शिष्यौ द्वौ मह्यं समावेतौ बृहस्पतेः । देवतैः सह संसृष्टान्सर्वान्वो धारयिष्यतः ॥ २२४
 इत्युक्ता ह्यसुराः सर्वे काव्येनाक्लिष्टकर्मणा । हृष्टास्तेन ययुः सार्धं प्रह्लादेन महान्मना ॥ २२५
 अवश्यं भाव्यमर्थं तु श्रुत्वा शुकेण भाषितम् । सकृदाशंसमानास्तु जयं शुकेण भाषितम् ॥
 दंशिताः सायुधाः सर्वे ततो देवान्समाह्वयन् ॥ २२६
 देवास्तदाऽसुरान्दृष्ट्वा सङ्ग्रामे समुपस्थितान् । सर्वे संभूतसंभारा देवास्तान्समयोधयन् ॥
 देवासुरे तदा तस्मिन्वर्तमाने शतं समाः । अजयन्नसुरा देवांस्ततो देवा ह्यमन्त्रयन् ॥ २२८
 यज्ञेनोपाह्वयामस्तौ ततो जेष्यामहेऽसुरान् । तदोपामन्त्रयन्देवाः शण्डामकौ तु तावुभौ २२९
 यज्ञे चाऽऽह्वय तौ प्रोक्तौ त्यजेतामसुरान्द्विजौ । वयं युवां भजिष्यामः सह जित्वा तु दानवान्
 एवं कृताभिसंधी तौ शण्डामकौ सुरास्तथा । ततो देवा जयं प्रापुर्दानवाश्च पराजिताः ॥ २३१
 शण्डामकं परित्यक्ता दानवा ह्यबलास्तथा । एवं दैत्याः पुरा काव्यशापेनामिहतास्तदा ॥ २३२
 काव्यशापाभिभूतास्ते निराधाराश्च सर्वशः । निरस्यमाना देवैश्च विविशुस्ते रसातलम् २३३
 एवं निरुद्यमा देवैः कृताः कृच्छ्रेण दानवाः । ततः प्रभृति शापेन भृगोर्नैमित्तिकेन तु ॥ २३४
 जज्ञे पुनः पुनर्विष्णुधर्मे प्रशिथिले प्रभुः । कुर्वन्धर्मव्यवस्थानमसुराणां प्रणाशनम् ॥ २३५
 प्रह्लादस्य निदेशे तु न स्थास्यन्त्यसुराश्च ये । मनुष्यवध्यास्ते सर्वे ब्रह्मेति व्याहरत्यभुः ॥ २३६
 धर्मान्नारायणस्यांशः संभूतश्चाक्षुषेऽन्तरे । यज्ञं वै वर्तयामासुर्देवा वैवस्वतेऽन्तरे ॥ २३७
 प्रादुर्भावे ततस्तस्य ब्रह्मा ह्यासीत्पुरोहितः । युगाख्यायां चतुर्थ्यां तु आपन्नेषु सुरेषु वै ॥ २३८
 संभूतस्तु समुद्रान्ते हिरण्यकशिपोर्वधे । द्वितीये नरसिंहाख्ये रुद्रो ह्यासीत्पुरोहितः ॥ २३९
 बलिसंस्थेषु लोकेषु त्रेतायां सप्तमं प्रति । तृतीये वामनस्यार्थे धर्मेण तु पुरोधसा ॥ २४०
 एतास्तिष्ठः स्मृतास्तस्य दिव्याः संभूतयो द्विजाः । मानुषाः सप्त याऽन्यास्तु शापजास्ता
 निबोधत ॥ २४१
 त्रेतायुगे तु प्रथमे दत्तात्रेयो बभूव ह । नष्टे धर्मे चतुर्थांशे मार्कण्डेयपुरःसरः ॥ २४२
 पञ्चमः पञ्चदश्यां च त्रेतायां संबभूव ह । मांधाता चक्रवर्ती तु तदोत्तङ्कपुरःसरे ॥ २४३
 एकोनविंश्यां त्रेतायां सर्वक्षत्रान्तकृद्भिः । जामदग्न्यस्तथा षष्ठो विश्वामित्रपुरःसरः ॥ २४४
 चतुर्विंशे युगे रामो वसिष्ठेन पुरोधसा । सप्तमो रावणस्यार्थे जज्ञे दशरथात्मजः ॥ २४५
 अष्टमे द्वापरे विष्णुरष्टाविंशे पराशरात् । वेदव्यासस्तथा जज्ञे जातूकर्ण्यपुरःसरः ॥ २४६
 कर्तुं धर्मव्यवस्थानमसुराणां प्रणाशनम् । बुद्धो नवमको जज्ञे तपसा पुष्करेश्वरः ॥
 देवसुन्दररूपेण द्वैपायनपुरःसरः ॥ २४७
 तस्मिन्नेव युगे क्षीणे संध्याशिष्टे भविष्यति । कल्की तु विष्णुयशसः पाराशर्यपुरःसरः २४८
 दशमो भाव्यसंभूतो याज्ञवल्क्यपुरःसरः । सर्वाश्च भूतांस्तिमितान्पाषण्डांश्चैव सर्वशः ॥
 प्रगृहीतायुधैर्विप्रैर्वृतः शतसहस्रशः ॥ २४९

१ ग. च. 'संजातान्' । २ ग. 'ह्यसुराः' । अ. '३ ग. च. 'क्षितात्तायु' । ४ ग. च. 'जौ' । आवां प्रह्ला
 भविष्यावः स' । ५ ड. 'संधानौ श' । ६ ग. च. काव्याच्छण्डामकार्मुदाहरन् । का' । ७ घ ड. प्रवासनम् । ८ ड.
 'तीयो नारसिंहोऽभुद्रो' । ९ घ. 'हर्षे ह' । १० ग. च. 'जाः' । मनुष्याः सप्त येऽन्ये तु शा' । ११ ड. वर्तित्वं जातौ.
 तङ्कपुरःसरः । ए' । १२ घ. ड. 'सस्वरूपेण जा' । १३ ग. घ. च. 'मके ज' । १४ ग. च. 'देवतासुर' । प. देव-
 क्या वसुदेवेन द्वै ।

निःशेषाञ्जुद्रराज्ञस्तु तदा स तु करिष्यति । ब्रह्माद्विषः सपत्न्यास्तु संहृत्यैव च तद्वपुः ॥ २५०
पञ्चविंशे स्थितः कल्किश्चरितार्थः ससैनिकः । शूद्रान्संशोधयित्वा तु समुद्रान्तं च वै स्वयम्
प्रवृत्तचक्रो बलवान्संहारं तु करिष्यति । उत्सादयित्वा वृषलान्प्रायशस्तानधार्मिकान् ॥ २५१
ततस्तदा स वै कल्किश्चरितार्थः ससैनिकः । प्रजास्तं साधयित्वा तु समुद्रास्तेन वै स्वयम् ॥
अकस्मात्कोपिताऽन्योन्यं भविष्यन्तीह मोहिताः । क्षपयित्वा तु तेऽन्योन्यं भाविनाऽर्थेन
चोदिताः ॥ २५४

ततः काले व्यतीते तु स देवोऽन्तरधीयत । नृपेष्वथ प्रनष्टेषु प्रजानां संग्रहात्तदा ॥ २५५
रक्षणे विनिवृत्ते तु हत्वा चान्योन्यमाहवे । परस्परं च हत्वा तु निराक्रन्दाः सुदुःखिताः २५६
पुराणि हित्वा ग्रामांश्च तुल्यत्वे निष्परिग्रहाः । प्रनष्टाश्रमधर्माश्च नष्टवर्णाश्रमास्तथा ॥ २५७
अट्टशूला नानपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २५८
ह्रस्वदेहायुषश्चैव भविष्यन्ति वनौकसः । सरित्पर्वतवासिन्यो मूलपत्रफलाशनाः ॥ २५९
चीरचर्माजिनधराः संकरं धोरमाश्रिताः । उत्पातदुःखाः स्वल्पार्था बहुबाधाश्च ताः प्रजाः
एवं कष्टमनुप्राप्ताः काले संध्यंशके तदा । ततः क्षयं गमिष्यन्ति सार्धं कलियुगेन तु ॥ २६१
क्षीणो कलियुगे तस्मिंस्ततः कृतमवर्तत । इत्येतत्कीर्तितं सम्यग्देवासुराविचेष्टितम् ॥ २६२
यदुवंशप्रसङ्गेन समासाद्वैष्णवं यशः । तुर्वसोस्तु प्रवक्ष्यामि पूरोर्दुह्योस्तथा ह्यनोः ॥ २६३

इति श्रीमत्स्ये महापुराणेऽसुरशापो नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ २०७० ॥

अथाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तुर्वसोस्तु सुतो गर्भो गोभानुस्तस्य चाऽऽत्मजः । गोभानोस्तु सुतो वीरस्त्रिसारिरपराजितः ॥
करंधमस्तु त्रैसारिर्भरतस्तस्य चाऽऽत्मजः । दुष्यन्तः पौरवस्यापि तस्य पुत्रो ह्यकल्मषः ॥
एवं ययातिशापेन जरासंक्रमणे पुरा । तुर्वसोः पौरवं वंशं प्रविशेश पुरा किल ॥ ३
दुष्यन्तस्य तु दायदो वरूथो नाम पार्थिवः । वरूथात्तु तथोऽण्डीरः संधानस्तस्य चाऽऽत्मजः
पाण्ड्यश्च केरलश्चैव चोलः कर्णस्तथैव च । तेषां जनपदाः स्फीताः पाण्ड्याश्चोलाः सकेरलाः
दुह्योस्तु तनयौ शूरो सेतुः केतुस्तथैव च । सेतुपुत्रः शरद्वान्तु गन्धारस्तस्य चाऽऽत्मजः ॥ ६
ख्यायते यस्य नान्नाऽसौ गन्धारविषयो महान् । आरट्टदेशजास्तस्य तुरगा वाजिनां वराः ॥ ७
गन्धारपुत्रो धर्मस्तु घृतस्तस्याऽऽत्मजोऽभवत् । घृताच्च विदुषो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चाऽऽत्मजः
प्रचेतसः पुत्रशतं राजानः सर्व एव ते । म्लेच्छराष्ट्राधिपाः सर्वे उदीचीं दिशमांश्रिताः ॥ ९

१ ड. 'धानुद्र' । २ घ. 'राजास्तु' । च. राजस्तु । ३ क. ख. च. 'पुः । अष्टाविं' । ४ ग. ड. च. 'दान्ते च ।
५ ग. 'वृद्धच' । ६ ड. 'वा निखिला' । ७ क. ख. ग. 'रं निह । ८ घ. ड. च. हत्वा । ९ ग. घ. ड. 'लाजन' ।
१० ड. 'रितुलिनवा' । ११ ग. च. 'तो बहिर्भा' । ड. तो भागो भोगातु' । १२ क. ख. 'था डीरः । १३ ग. रौ बभूः
सेतुस्त' । च. 'रौ बभूः सेतुस्त' । १४ ग. च. 'सौ गान्धार' । १५ ग. घ. ड. 'मास्थिताः ।

अनोश्चैव सुता वीरास्त्रयः परमंधार्मिकाः । सभानरश्चाक्षुषश्च परमेषुस्तथैव च ॥ १०
 सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान्कोलाहलो नृपः । कोलाहलस्य धर्मात्मा संजयो नाम विश्रुतः ॥ ११
 संजयस्याभवत्पुत्रो वीरो नाम पुरंजयः । जनमेजयो महाराज पुरंजयसुतोऽभवत् ॥ १२
 जनमेजयस्य राजर्षेर्महाशालोऽभवत्सुतः । आसीदिन्द्रसमो राजा प्रतिष्ठितैर्यशाभवत् * ॥
 महामनाः सुतस्तस्य महाशालस्य धार्मिकः । सप्तद्वीपेश्वरो जज्ञे चक्रवर्ती महामनाः ॥ १४
 महामनास्तु द्वौ पुत्रौ जनयामासु विश्रुतौ । उशीनरं च धर्मज्ञं तितिक्षुं चैव तावुभौ ॥ १५

उशीनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिसंभवाः । भृशा कृशा नवा दर्शा या च देवी हृषद्वती ॥ १६
 उशीनरस्य पुत्रास्तु तासु जाताः कुलोद्वहाः । तर्पसा ते तु महता जाता वृद्धस्य धार्मिकाः ॥
 भृशायास्तु नृगः पुत्रो नवाया नव एव च । कृशायास्तु कृशो जज्ञे दर्शायाः सुव्रतोऽभवत् ॥
 हृषद्वत्याः सुतश्चापि शिबिरौशीनरो नृपः ॥ १८

शिबेस्तु शिबयः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः । पृथुदर्भः सुवीरश्च केकयो भद्रकस्तथा ॥ १९
 तेषां जनपदाः स्फीताः केकया भद्रकास्तथा । सौवीराश्चैव पौराश्च नृगस्य केकयास्तथा ॥
 सुव्रतस्य तथाऽम्बुष्ठा कृंशस्य वृषला पुरी । नवस्य नवराष्ट्रं तु तितिक्षोस्तु प्रजां शृणु ॥ २१
 तितिक्षुरभवद्राजा पूर्वस्यां दिशि विश्रुतैः । बृहद्रथः सुतस्तस्य तस्य सेनोऽभवत्सुतः ॥ २२
 सेनस्य सुतपा जज्ञे सुतपस्तनयो बलिः । जातो मानुषयोन्यां तु क्षीणे वंशे प्रजेच्छया ॥ २३
 महायोगी तु स बलिर्बद्धो बन्धैर्महात्मना । पुत्रानुत्पादयामास क्षेत्रजान्यश्च पार्थिवान् २४
 अङ्गं स जनयामास वङ्गं सुह्यं तथैव च । पुण्ड्रं कलिङ्गं च तथा बालेयं क्षेत्रमुच्यते ॥

बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकराः प्रभोः ॥ २५

बलेश्च ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन धीमतः । महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणकम् ॥ २६
 सङ्ग्रामे चाप्यजेयत्वं धर्मे चैवोत्तमा मतिः । त्रैकाल्यदर्शनं चैव प्राधान्यं प्रसवे तथा ॥ २७
 जयं चाप्रतिमं युद्धे धर्मे तत्त्वार्थदर्शनम् । चतुरो नियतान्वर्णान्स वै स्थापयिता प्रभुः ॥ २८
 तेषां च पञ्च दायदा वङ्गाङ्गाः सुह्यकास्तथा । पुण्ड्राः कलिङ्गाश्च तथा अङ्गस्य तु निबोधत
 मुनय ऊचुः—

कथं बलेः सुता जाताः पञ्च तस्य महात्मनः । किनास्त्रीमहिषी तस्य जनिता कतम ऋषिः ॥
 कथं चोत्पादितास्तेन तन्नः प्रबूहि पृच्छताम् । माहात्म्यं च प्रभावं च निखिलेन वदस्व तत् ॥

सूत उवाच—

अथोशिश इति स्यात् आसीद्विद्वानृषिः पुरा । पत्नी वै ममता नाम भूवास्य महात्मना ॥ ३२
 उँशिशस्य यवीयान्वै भ्रातृपत्नीमकामयत्+ । बृहस्पतिर्महतेजा ममतामेत्य कामतः ॥ ३३

* अत्राडभाव आर्यः । + अत्र परस्मैपदमायम् ।

१ ग. च. °मकीर्तयः । स° । २ ग. च. °हालात्तुव° । ३ ग. च. पार्थिवः । ४ ग. च. °राजः पु° । ५ ड. °तसमाम° । ६ ग. च. °यशोऽभ° । ७ ग. °धिवंशजाः । नृगा क° । ८ ग. घ. च. °पसोऽन्ते सुमहतो जा° । ९ ग. च. °काः । नृगाया° । १० ग. घ. ड. च. °श्च केकेयो । ११ ग. नृगायाः । घ. ड. भृगवः । १२ ग. कृमेस्तु कृमिला । घ. वृषस्य । १३ क. ख. °तः । वृषद° । १४ ग. च. धमिता । १५ ड. °च । उतथ्य इति विख्या° । १६ ग. च. °क्षीद्रीमानृ° । १७ ड. उतथ्यस्य । १८ घ. ड. °तिर्बृहतेजा ।

उवाच ममता तं तु देवरं वरवर्णिनी । अन्तर्वन्यस्मि ते भ्रातुर्ज्येष्ठस्य तु विरम्यताम् ॥ ३४
 अयं तु मे महाभाग गर्भः कुप्येदबृहस्पते । औशिजो भ्रातृजन्यस्ते सोपाङ्गं वेदमुद्विन् ॥ ३५
 अमोघरेतास्त्वं चापि न मां भजेतुमर्हसि । अस्मिन्नेवं गते काले यथा वा मन्यसे प्रभो ॥ ३६
 एवमुक्तस्तथा सख्यबृहत्तेजा बृहस्पतिः । कामात्मा स महात्माऽपि न मनः सोऽभ्यवारयत् ॥ ३७
 संबभूवैव धर्मात्मा तथा सार्धमकार्मया । उत्सृजन्तं तु तद्वेतो वाचं गर्भोऽभ्यभाषत ॥ ३८
 भो तात वाचा मधिप द्वयोर्नास्तीह संस्थितिः । अमोघरेतास्त्वं चापि पूर्वं चाहमिहाऽऽगतः ॥ ३९
 सोऽशपत्तं ततः कुद्ध एवमुक्तो बृहस्पतिः । पुत्रं ज्येष्ठस्य वै भ्रातुर्गर्भस्थं भगवानृषिः ॥ ४०
 यस्मात्त्वमीदृशे काले गर्भस्थोऽपि निषेधसि । मामेवमुक्तवांस्तस्मात्तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥ ४१
 ततो दीर्घतमा नाम शापाद्विपरिजयते । अंतोऽशजो बृहत्कीर्तिर्बृहस्पतिरिवौजसा ॥ ४२
 ऊर्ध्वरेतास्ततोऽसौ वै वसते भ्रातुराश्रमे । स धर्मान्सौरभेयांस्तु वृषभाच्छ्रुतवांस्ततः ॥ ४३
 तस्य भ्राता पितृव्यो यश्चकार भरणं तदा । तस्मिन्निवसतस्तस्य यदुच्छातस्तु वै वृषः ॥ ४४
 यज्ञार्थमाहूतान्दर्भाश्चचार सुरभीसुतः । जग्राह तं दीर्घतमाः शृङ्गयोस्तु चतुष्पदम् ॥ ४५
 तेनासौ निगृहीतश्च न चचाल पदात्पदम् । ततोऽब्रवीद्वृषस्तं वै मुञ्च मां बालिनां वर ॥ ४६
 न मयाऽऽसादितस्तात बलवांस्त्वत्समः क्वचित् । मम चान्यः समो वापि न हि मे बलसंख्यया
 मुञ्च तातेति च पुनः प्रीतस्तेऽहं वरं वृणु ॥ ४७

एवमुक्तोऽब्रवीदेनं जीवन्मे त्वं क यास्यसि । एष त्वां न विमोक्षयामि परस्वादां चतुष्पदम् ॥

वृषभ उवाच—

नास्माकं विद्यते तात पातकं स्तेयमेव च । भक्ष्याभक्ष्यं तथा चैव पेयापेयं तथैव च ॥ ४९
 द्विपदां बहवो ह्येते धर्म एष गवां स्मृतः । कार्याकार्ये न वागम्यागमनं च तथैव च ॥ ५०

सूत उवाच—

गवां धर्मं तु वै श्रुत्वा संभ्रान्तस्तु विमृज्य तर्म् । शक्त्याऽन्नपानदानान्नु गोपतिं संप्रसादयेत् ॥
 प्रसादिते गते तस्मिन्गोधर्मं भक्तिस्तु सः । मनसैव समादध्यायं तन्निष्ठस्तत्परो हि सः ॥ ५२
 ततो यवीयसः पत्नीं गौतमस्याभ्यपद्यत । कृतावलेपां तां मत्वा सोऽनङ्गवानिव न क्षमः ॥ ५३
 गोधर्मं तु परं मत्वा स्नुषां तामभ्यपद्यत । निर्मत्स्यं चैनं रुद्ध्वा च बाहुभ्यां संप्रगृह्य च ॥ ५४
 भाव्यमर्थं तु ते ज्ञात्वा माहात्म्यात्तमुवाच सा । विपर्ययं तु त्वं लब्ध्वा अनङ्गवानिव वर्तसे ॥
 गम्यागम्यं न जानीषे गोधर्मात्पार्थयैन्मुंताम् । दुर्वृत्तं त्वां त्यजाप्यद्य गच्छ त्वं स्वेन कर्मणा ॥
 काष्ठे संमुद्रे प्रक्षिप्य गङ्गाम्भसि समुत्सृजत् । यस्मात्त्वमन्धो वृद्धश्च भर्तव्यो दुरधिष्ठितः ॥

१ ग. मे कर्षेर्गर्भः कुप्येत्तव बृह । २ ड कुक्षो बृह । ३ ग. च. कार्ये । ४ ग. ड. च. स्तयासि । ५ ग. च. 'त्मा सुमहा' । ६ ग. च. 'पिताऽऽत्मानं संन्यत्वा' । ७ ड. 'तु स' । ८ ड. 'मयत्' । ९ ग. च. तः ।
 'शशप तं तं' । १० ग. घ. ड. च. ज्येष्ठं तु वै । ११ ड. 'त' । उतथ्य जो । १२ ग. च. अयौशिजो । १३ ग. च. 'मे' । गोधर्मा । १४ ग. च. वास्तु सः । तं । १५ ग. घ. ड. संख्यः । सुं । १६ ग. च. न पतामो वयं ह्येतैर्धर्मो ह्यस्य । १७ ग. 'कार्यं न वै विप्र गम्यं तं' । ड. कार्यं तथाऽगम्या । १८ ग. ड. च. 'म्' । भक्त्या । १९ घ. ड. 'यन्' । प्रं । २० ड. 'धर्मो भक्तिः धृतः । म' । २१ ग. च. 'शरायणः । तं' । २२ ग. ड. च. चैनं हं । २३ ग. च. 'यन्स्तुषाम् । दु' । २४ ड. सुखम् । दुं । २५ क. ग. समुद्रे ।

तमुद्यमानं वेगेन स्रोतसोऽभ्याशमागतः । जग्राह तं स धर्मात्मा बलिर्वैरोचनिस्तदा ॥ ५८
 अन्तःपुरे जुगोपैनं भक्ष्यभोज्यैश्च तर्पयन् । प्रीतश्चैवं वरेणैव च्छन्दयामास वै बलिम् ॥ ५९
 तस्माच्च स वरं वद्रे पुत्रार्थे दानवर्षभः । संतानार्थं महाभाग भार्यायां मम मानद ॥
 पुत्रान्धर्मार्थतत्त्वज्ञानुत्पादायितुमर्हसि ॥ ६०

एवमुक्तोऽथ देवर्षिस्तथाऽस्त्वित्युक्तवान्प्रभुः । स तस्य राजा स्वां भार्यां सुदेष्णां नाम प्राहि-
 णोत् । अन्धं वृद्धं च तं ज्ञात्वा न सा देवी जगाम ह ॥ ६१
 शूद्रां धात्रेयिकां तस्मावन्धाय प्राहिणोत्तदा । तस्यां काक्षीवदादींश्च शूद्रयोनावृषिर्वशी ॥
 जनयामास धर्मात्मा शूद्रानित्येवमार्दिकम् । उवाच तं बली राजा वृष्ट्वा काक्षीवदादिकान्

राजोवाच—

प्रवीणानुषिधर्मस्य चेश्वरांन्ब्रह्मवादिर्नः । विद्वान्प्रत्यक्षधर्माणां बुद्धिर्भौनवृत्तिमाञ्छुचीन् ॥
 ममैव चेति होवाच तं दीर्घतमसं बलिः । नेत्युवाच मुनिस्तं वै ममैवमिति चाब्रवीत् ॥ ६५

उत्पन्नाः शूद्रयोनौ तु भवच्छन्दे सुरोत्तम । अन्धं वृद्धं च मां ज्ञात्वा सुदेष्णा महिषी तव ॥
 प्राहिणोद्वमानान्मे शूद्रां धात्रेयिकां नृप ॥ ६६

ततः प्रसादयामास बलिस्तमुषिसत्तमम् । बलिः सुदेष्णां तां भार्यां भर्त्सयामास दानवः ॥
 पुनश्चैनामलंकृत्य ऋषये प्रत्यपादयत् । तां स दीर्घतमा देवीं तैश्च कृतवतीं तदा ॥ ६८

वध्ना लवणमिश्रेण त्वभ्यक्तं मधुकेन तु । * लिहं मामजुगुप्सन्ती आपादतलमस्तकम् ॥
 ततस्त्वं प्राप्स्यसे देवि पुत्रान्वै मनसेप्सितात् ॥ ६९

तस्य सा तद्वचो देवी सर्वं कृतवती तदा । तस्य साऽपानमासाद्य देवी परिहरत्तदा ॥ ७०
 तामुवाच ततः सोऽथ यत्ते परिहृतं शुभे । विनाऽपानं कुमारं तु जनयिष्यसि पूर्वजम् ॥ ७१

सुदेष्णोवाच—

नार्हसि त्वं महाभाग पुत्रं मे दातुमीदृशम् । तोषितश्च यथाशक्ति प्रसादं कुरु मे प्रभो ॥ २
 दीर्घतमा उवाच—

तवापचाराद्वैष्येण नान्यथा भविता शुभे । नैव दास्यति पुत्रस्ते पौत्रौ वै दास्यते फलम् ॥
 तस्यापानं विना चैव योग्यभावो भविष्यति । तस्माद्दीर्घतमाङ्गेषु+ कुक्षौ स्पृष्ट्वेदमब्रवीत् ॥
 प्राशितं यद्यदङ्गेषु न सोपस्थं शुचिस्मिते । तेन तिष्ठन्ति ते गर्भे पौर्णमास्यामिवोद्गुरात् ॥ ७५
 भविष्यन्ति कुमारान्स्तु पञ्च देवसुतोपमाः । तेजस्विनः सुवृत्ताश्च यज्वानो धार्मिकाश्च ते ॥

सूत उवाच—

तदंशस्तु सुदेष्णाया ज्येष्ठः पुत्रो व्यजायत । अङ्गस्तथा कलिङ्गश्च पुण्ड्रः सुहस्तस्तथैव च ॥

* अत्र लेटि लिखेत्यन्यतरपाठो योजनीयः । + अत्र संभिरार्षः ।

१ ड. शमभ्यगात् । ज^१ । २ ड. 'ज्ञान्दातुमर्हसि सुव्रत । ए^१ । ३ ग. च. ह । स्वां तु धा^१ । ४ ग. 'वृषी-
 श्वरः । ज^१ । ५ ग. च. 'त्मा पुत्रानि' । ६ ग. च. 'दिकान् । उ^१ । ७ ड. 'रानुतवा' । ८ ग. च. 'नः । सिद्धान्त^१ ।
 ९ ड. विदुषः सर्वथ' । १० ग. च. 'माञ्छुविमानुषीः । म^१ । ११ ग. 'नौ न तव क्षेत्रे नरो' । १२ ग. च. देवी ।
 १३ ग. च. देवीमलंठ^१ । १४ घ. ड. सर्व । १५ ग. च. 'हृत्वा मां' ।

वङ्गराजस्तु पञ्चैते बलेः पुत्राश्च क्षेत्रजाः । इत्येते दीर्घतमसा बलेर्दत्ताः सुतास्तथा ॥ ७८
 प्रतिष्ठामार्गतानां हि ब्राह्मण्यं कारयन्ततः । ततो मानुषयोण्यां स जनयामास वै प्रजाः ॥ ७९
 ततस्तं दीर्घतमसं सुरभिर्वाक्यमब्रवीत् । विचार्य यस्माद्गोधर्मं प्रमाणं ते कृतं विभो ॥ ८०
 शक्त्या चानन्ययाऽस्मासु तेन प्रीताऽस्मि तेऽनघ । तस्मात्तुभ्यं तमो दीर्घमाघ्रायापनुदामि वै
 बार्हस्पत्यस्तथैवैष पाप्मा वै तिष्ठति त्वयि । जरां मृत्युं तमश्चैव आघ्रायापनुदामि ते ॥ ८२
 सद्यः स घातमात्रस्तुं असितो मुनिसत्तमः । आयुष्मांश्च वपुष्मांश्च चक्षुष्मांश्च ततोऽभवत् ॥
 गोभ्याहते तमसि वै गौतमस्तु ततोऽभवत् । काक्षीवांस्तु ततो गत्वा सह पित्रा गिरिव्रजम् ॥
 दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा पितुर्वै स ह्युपविष्टश्चिरं तपः । ततः कालेन महता तपसा भावितस्तु सः ॥ ८५
 विभूय मातुर्जं कायं ब्राह्मण्यं प्राप्तवान्विभुः । ततोऽब्रवीत्पिता तं वै पुत्रवानस्म्यहं त्वया ॥ ८६
 सत्पुत्रेण तु धर्मज्ञं कृतार्थोऽहं यशस्विना । मुक्त्वाऽऽत्मानं ततोऽसौ वै प्राप्तवान्ब्रह्मणः क्षयम्
 ब्राह्मण्यं प्राप्य काक्षीवान्सहस्रमसृजत्सुतान् । कौष्माण्डा गौतमाश्चैव स्मृताः काक्षीवतः
 सुताः ॥ ८८

इत्येष दीर्घतमसो बलेर्वैरोचनस्य च । समागमो वः कथितः संततिश्चोभयोरस्तथा ॥ ८९
 बलिस्तानभिर्नन्द्याऽह पञ्च पुत्रानकल्मषान् । कृतार्थः सोऽपि धर्मात्मा योगमायावृतः
 स्वयम् ॥ ९०

अदृश्यः सर्वभूतानां कालापेक्षः स वै प्रभुः । तत्राङ्गस्य तु दायादो राजाऽऽसीद्विधाहनः ॥
 दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरथः स्मृतः । आसीद्विविरथापत्यं विद्वान्धर्मरथो नृपः ॥ ९२
 स हि धर्मरथः श्रीमांस्तेन विष्णुपदे गिरौ । सोमः शुक्रेण वै राज्ञा सह पीतो महात्मना ॥ ९३
 अथ धर्मरथस्याभूत्पुत्रश्चित्ररथः किल । तस्य सत्यरथः पुत्रस्तस्माद्दशरथः किल ॥ ९४
 लोमपाद इति ख्यातस्तस्य शान्ता सुताऽभवत् । अथ दाशरथिर्वीरश्चतुरङ्गो महायशः ॥ ९५
 ऋष्यशृङ्गप्रसादेन जज्ञे स्वकुलवर्धनः । चतुरङ्गस्य पुत्रस्तु पृथुलाक्ष इति स्मृतः ॥ ९६
 पृथुलाक्षसुतश्चापि चम्पनामा बभूव ह । चम्पस्य तु पुरी चम्पा पूर्वं या मालिनी *भवत् ॥ ९७
 पूर्णभद्रप्रसादेन हर्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत् । यज्ञे विभाण्डकाच्चास्य वारणः शत्रुवारणः ॥ ९८
 अवतारयामास महीं मन्त्रैर्वाहनमुत्तमम् । हर्षङ्गस्य तु दायादो जातो भद्ररथः किल ॥ ९९
 अथ भद्ररथस्याऽऽसीद्बृहत्कर्मा जनेश्वरः । बृहद्भानुः सुतस्तस्य तस्माज्जज्ञे महात्मवान् ॥
 बृहद्भानुस्तु राजेन्द्रो जनयामास वै सुतम् । नाग्नौ जयद्रथं नाम तस्माद्बृहद्दथो नृपः १०१
 आसीद्बृहद्दथाच्चैर्वै विश्वजिज्जनमेजयः । दायादस्तस्य चाङ्गो वै तस्मात्कर्णोऽभवन्नृपः ॥
 कर्णस्य वृषसेनस्तु पृथुसेनस्तथाऽऽत्मजः । एतेऽङ्गस्याऽऽत्मजाः सर्वे राजानः कीर्तिता मया
 विस्तरेणाऽऽनुपूर्व्याञ्च पुरोस्तु शृणुत द्विजाः ॥ १०३

* अत्राडभाव आर्यः ।

१ ग. च. 'गतस्तस्य ब्राह्मण्यं कण्ठं ततः । २ ग. घ. ड. च. 'रमी वाक्य' । ३ ड. 'णं कृतवान्प्रभो । ४ ग.
 च. 'स्तु हते तमसि वै मुनिः । आ' । ५ ड. अमितो । ६ ग. ड. च. 'त् । कक्षी' । ७ ग. तपस्विना । युक्त्वा । ८ ग.
 घ. ड. च. 'मिवाया' । ९ ग. शकवा' । १० घ. ड. हर्षक्षस्य । ११ ग. नरेश्वरः । १२ ग. 'त्रा बृहन्मना नाम तस्माज्जातो
 बृहद्दथः । आ' । १३ ड. 'व तस्माच्च जन' । १४ ड. 'ङ्ग देवताः । १५ ग. ड. 'र्व्या च पू' ।

ऋषय ऊचुः—

कथं सूतात्मजः कर्णः कथमङ्गस्य चाऽऽत्मजः । एतदिच्छामहे श्रोतुमत्यन्तकुशलो ह्यसि ॥

सूत उवाच—

बृहद्भानुसुतो जज्ञे राजा नाम्ना बृहन्मनाः । तस्य पत्नीद्वयं ह्यासीच्छैव्यस्य तनये ह्युभे ॥
यशोदेवी च सत्या च तयोर्वंशं च मे शृणु ॥ १०५

जयद्रथं तु राजानं यशोदेवी ह्यजीजनत् । सा बृहन्मनसः सत्या विजयं नाम विश्रुतम् ॥ १०६

विजयस्य बृहत्पुत्रस्तस्य पुत्रो बृहद्रथः । बृहद्रथस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महामनाः ॥ १०७

सत्यकर्मणोऽधिरथः सूतश्चाधिरथः स्मृतः । यः कर्णं प्रतिजग्राह तेन कर्णस्तु सूतजः ॥ १०८

तच्चेदं सर्वमाख्यातं कर्णं प्रति यथोदितम् ॥ १०८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशेऽष्टत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३०७८ ॥

अथैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

पूरोः पुत्रो महातेजा राजा स जनमेजयः । प्राचीत्वतः सुतस्तस्य यः प्राचीमकरोद्विशम् ॥ १

प्राचीत्वतस्य तनयो मनस्युश्च तथाऽभवत् । राजा पीतायुधो नाम मनस्योरभवत्सुतः ॥ २

दायादस्तस्य चाप्यासीद्धन्धुर्नाम महीपतिः । धुन्धोर्बहुविधः पुत्रः संपातिस्तस्य चाऽऽत्मजः

संपातेस्तु रहंवर्चा भद्राश्वस्तस्य चाऽऽत्मजः । भद्राश्वस्य धृतायां तु *दशाप्सरसि सूनवं ४

औचेयुश्च हृषेयुश्च कक्षेयुश्च सनेयुकः । धृतेयुश्च विनेयुश्च स्थलेयुश्चैव सत्तमः ॥ ५

धर्मयुः संनतेयुश्च पुण्येयुश्चेति ते दश । औचेयोर्ज्वलना नाम भार्या वै तक्षकात्मजा ॥ ६

तस्यां स जनयामासं अन्तिनारं महीपतिर्^{१३} । अन्तिनारो मनस्विन्यां पुत्राञ्जज्ञे पराञ्छुभान्

अमूर्तरयसं वीरं त्रिवैतं चैव धार्मिकम् । गौरी कन्या तृतीया च मान्धातुर्जनैनी शुभा ॥ ८

इलिना तु यमस्याऽऽसीत्कन्या याऽजनयत्सुतान् । ब्रह्मवादपराक्रान्तोऽञ्छुभदा त्विलिना

ह्यभूत् ॥ ९

उपदानवी सुतोल्लेभे चतुरस्त्विलिनात्मर्जात् । ऋष्यन्तमथ दुष्यन्तं प्रवीरमनघं तथा ॥ १०

चक्रवर्ती ततो यज्ञे दुष्यन्तात्समितिजयः । शकुन्तलायां भरतो यस्य नाम्ना च भारताः ॥ ११

दौष्यन्तिं प्रति राजानं वांगूचे चाशरीरिणी । माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः १२

* अत्रैकवचनमाधम् ।

१ ग. च. 'त्' । ब्रह्मक्षत्रान्तरे घ° । २ ग. 'कर्मसुतश्चापि सू' । ३ ड. 'जः' । एतद्वः स' । ४ ग. च. वातायुधो ।
५ ग. ड. च. संयाति । ६ ग. ड. च. संपाते° । ७ ग. च. 'हं वादी भ' । ८ ग. ड. च. धृताच्यां । ९ ड. 'वः । रे ।
वेयु' । १० क. 'स रन्ति' । ११ क. 'म्' । रन्तिना° । १२ ग. च. यवर्नं । १३ ग. च. गौरी कन्यां तृतीयां च । १४ ग. च.
नर्नी शुभा । धृतेयुश्च य° । १५ ड. 'नान्मुन्दा नीलि' । १६ ग. ड. च. जान् । क° । १७ ग. घ. ड. वागुवाच' ।

भरस्व पुत्रं दुष्यन्त माऽवर्मस्थाः शकुन्तलाम् । रेतोधां नयते पुत्रः परेतं यमसादनात् ॥
त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ १३

भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु पुरा किल । पुत्राणां मातृकात्कोपात्सुमहान्संक्षयः कृतः ॥ १४
ततो मरुद्भिरानीय पुत्रः स तु बृहस्पतेः । संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्मरतस्य तु ॥ १५

कषय ऊचुः—

भरतस्य भरद्वाजः पुत्रार्थं मारुतैः कथम् । संक्रामितो महातेजास्तन्नो ब्रूहि यथातथम् ॥ १६
सूत उवाच—

पत्न्यामापन्नसत्त्वायामुशिजः स स्थितो भुवि । भ्रातृभार्यां स दृष्ट्वा तु बृहस्पतिरुवाच ह ॥ १७

उपतिष्ठ स्वलंकृत्य मैथुनाय च मां शुभे । एवमुक्ताऽब्रवीदेनं स्वयमेव बृहस्पतिम् ॥ १८

गर्भः परिणतश्चायं ब्रह्म व्याहरते गिरा । अमोघरेतास्त्वं चापि धर्मं चैवं विगर्हितम् ॥ १९

एवमुक्तोऽब्रवीदेनां स्वयमेव बृहस्पतिः । नोपदेष्टव्यो विनयस्त्वया मे वरवर्णिनि ॥ २०

धर्ममाणः प्रसह्येनां मैथुनायोपचक्रमे । ततो बृहस्पतिं गर्भो धर्ममाणमुवाच ह ॥ २१

संनिविष्टो ह्यहं पूर्वमिह नाम बृहस्पते । अमोघरेताश्च भवान्नावकाश इह द्वयोः ॥ २२

एवमुक्तः स गर्भेण कुपितः प्रत्युवाच ह । यस्मात्त्वमीदृशे काले सर्वभूतेप्सिते सति ॥

अभिषेधसि तस्मात्त्वं तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥ २३

ततः कामं संनिवर्त्य तस्याऽऽनन्दाद्बृहस्पतेः । तद्वेत्स्वपतन्द्रमौ निवृत्तं शिशुकोऽभवत् ॥ २४

सद्योजातं कुमारं तु दृष्ट्वा तं ममताऽब्रवीत् । गमिष्यामि गृहं स्वं वै भरस्वैनं बृहस्पते ॥ २५

एवमुक्त्वा गता सा तु गतायां सोऽपि तं त्यजत् । मातापितृभ्यां त्यक्तं तु दृष्ट्वा तं मरुतः
शिशुम् ॥

जगृहुस्तं भरद्वाजं मरुतः कृपया स्थिताः ॥ २६

तस्मिन्काले तु भरतो बहुभिर्ऋतुभिर्विभ्रुः । पुत्रनैमित्तिकैर्यज्ञैरयजत्पुत्रालिप्सया ॥ २७

यदा स यजमानस्तु पुत्रं नाऽऽसादयत्यभुः । ततः क्रतुं मरुत्सोमं पुत्रार्थं समुपाहरत् ॥ २८

तेन ते मरुतस्तस्य मरुत्सोमेन तुष्टुवुः । उपनिन्युर्भरद्वाजं पुत्रार्थं भरताय वै ॥ २९

दायादोऽङ्गिरसः सुनोरौरसस्तु बृहस्पतेः । संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्मरतं प्रति ॥ ३०

भरतस्तु भरद्वाजं पुत्रं प्राप्य विभुर्ब्रवीत् । आदावात्महिताय त्वं कृतार्थोऽहं त्वया विभो ॥

पूर्वं तु वितथे तस्मिन्कृते वै पुत्रजन्मनि । ततस्तु वितथो नाम भरद्वाजो नृपोऽभवत् ॥ ३२

तस्मादपि भरद्वाजाद्ब्राह्मणाः क्षत्रिया भुवि । द्व्यामुष्यायणकौलीनाः स्मृतास्ते द्विविधेन च

ततो जाते हि वितथे भरतश्च दिवं ययौ । भरद्वाजो दिवं यातो ह्यभिषिच्य सुतमृषिः ॥ ३४

दायादो वितथस्याऽऽसीद्भुवमन्युर्महायशाः । महाभूतोपमाः पुत्राश्चत्वारो भुवमन्यवः ॥ ३५

बृहत्क्षत्रो महावीर्यो नरो गर्गश्च वीर्यवान् । नरस्य संकृतिः पुत्रस्तस्य पुत्रो महायशाः ॥ ३६

गुरुधी रान्तिदेवश्च सत्कृत्यां तावुभौ स्मृतौ । गर्गस्य चैव दायादः शिबिर्विद्वानजायत ॥ ३७

१ ग. तोषाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् । त्वं । च. ड. तोषोन्नय । २ ग. ड. धर्मक्षेवं विगर्हितः ।

३ ग. च. हर्ममाणः । ड. कर्ममाणः । ४ ग. च. ति । प्रतिषेधयते यस्मात्तमो । ५ ड. मिभूयसि यस्मा । ६ ग. च. भुः । काम्यनै । ७ घ. ड. च. भुविम् । ८ ड. पुरन्धी ।

स्मृताः शैव्यास्ततो गर्गाः क्षत्रोपेता द्विजातयः । आहार्यतनयश्चैव धीमानासीदुरुक्षवः ॥ ३८
 तस्य भार्या विशाला तु सुपुत्रे पुत्रकत्रयम् । त्र्युषणं पुष्करं चैव कर्षिं चैव महायशः ॥ ३९
 उरुक्षवाः स्मृता ह्येते सर्वे ब्राह्मणतां गताः । काव्यानां तु वरा ह्येते त्रयः प्रोक्ता महर्षयः ॥
 गर्गाः संकृतयः काव्याः क्षत्रोपेता द्विजातयः । संभृताङ्गिरसो दक्षा बृहत्क्षत्रस्य च क्षितिः ॥
 बृहत्क्षत्रस्य दायादो हस्तिनामा बभूव ह । तेनेदं निर्मितं पूर्वं पुरं तु गजसाह्वयम् ॥ ४२
 हस्तिनश्चैव दायादास्त्रयः परमकीर्तयः । अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढस्तथैव च ॥ ४३
 अजमीढस्य पत्न्यस्तु तिस्रः कुरुकुलोद्भवाः । नीलिनी धूमिनी चैव केशिनी चैव विश्रुता
 स तासु जनयामास पुत्रान्वै देववर्चसः । तपसोऽन्ते महातेजा जाता बृद्धस्य धार्मिकाः ॥
 भारद्वाजप्रसादेन विस्तरं तेषु मे शृणु । आजमीढस्य केशिन्यां कण्वः समभवत्किल ॥ ४६
 [* भेधातिथिः सुतस्तस्य तस्मात्काण्वायना द्विजाः । अजमीढस्य भूमिन्यां जज्ञे बृहदनुर्नृपः
 बृहदनोर्बृहन्तोऽथ बृहन्तस्य बृहन्मनाः । बृहन्मनःसुतश्चापि बृहद्भनुरिति श्रुतः ॥ ४८
 बृहद्भनोर्बृहदिषुः पुत्रस्तस्य जयद्रथः । अश्वजित्तनयस्तस्य सेनजित्तस्य चाऽऽत्मजः ॥ ४९
 अथ सेनजितः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः । रुचिराश्वश्च काव्यश्च राजा हृदरथस्तथा ॥ ५०
 वत्सश्चाऽऽवर्तको राजा यस्यैते परिवत्सकाः । रुचिराश्वस्य दायादः पृथुसेनो महायशः ५१
 पृथुसेनस्य पौरस्तु पौराक्षीपोऽथ जज्ञिवान् । [+ नीपस्यैकशतं त्वासीत्पुत्राणाममितिौजसाम्
 नीपा इति समाख्याता राजानः सर्वे एव ते । तेषां वंशकरः श्रीमान्नीपानां कीर्तिवर्धनः ॥ ५३
 काव्याच्च समरो नाम सैदेष्टसमरोऽभवत् । समरस्य पारसंपारौ सद्श्व इति ते त्रयः ॥ ५४
 पुत्राः सर्वगुणोपेता जाता वै विश्रुता भुवि । पारपुत्रः पृथुर्जातः पृथोस्तु सुकृतोऽभवत् ॥ ५५
 जज्ञे सर्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य चाऽऽत्मजः । विभ्राजस्य तु दायादस्त्वगुहो नाम वीर्यवान्
 बभूव शुकजामार्ता कृत्वीभर्ता महायशः । अणुहस्य तु दायादो ब्रह्मदत्तो महीपतिः ॥ ५७
 युगदत्तः सुतस्तस्य विष्वक्सेनो महायशः । विभ्राजः पुनराजातो सुकृतेनेह कर्मणा ॥ ५८
 विष्वक्सेनस्य पुत्रस्तु उदत्तसेनो बभूव ह । भल्लाटस्तस्य पुत्रस्तु तस्याऽऽसीज्जनमेजयः ॥
 उग्रायुधेन तस्यार्थं सर्वे नीपाः प्रणाशिताः ॥] ५९

ऋषय ऊचुः—

उग्रायुधः कस्य सुतः कस्य वंशे स कथ्यते । किमर्थं तेनं ते नीपाः सर्वे चैव प्रणाशिताः ६०

[* सुत उवाच—

उग्रायुधः सूर्यवंश्यस्तपस्तेपे वराश्रमे । स्थाणुभूतोऽष्टसाहस्रं तं भेजे जनमेजयः ॥ ६१
 तस्य राज्यं प्रतिश्रुत्य नीपानाजग्निवान्प्रभुः । उवाच सौन्त्वं विविधं जघ्नुस्ते वै ह्युभावपि
 हन्यमानागतानूचे यस्माद्धेतोर्न मेवचः । शरणागतरक्षार्थं तस्मादेवं शपामि वः ॥ ६३

* एतद्विद्वान्तर्गतग्रन्थो ड पुस्तके नास्ति । + धनुर्विद्वान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते । × धनुर्विद्वान्तर्गतग्रन्थो घ. ड. पुस्तके योर्नास्ति ।

१ ग. °सीपुरुक्षतः । त° । २ ग. ड. च. अर्हणं । ३ ग. ड. च. पुष्करं । ४ ग. ड. च. कर्षिं । ५ घ. बृह-
 द्रथः । ६ घ. सवेष्ट° । ७ घ. °सुहृतो° । ८ घ. °ता हृत्वी° । ९ ग. घ. च. सुत । १० ग. घ. °तोऽऽत्मा° । ११ च
 शान्तं ।

यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं सर्वान्नयतु वो यमः । ततस्तान्कृष्यमाणांस्तु यमेन पुरतः स तु ॥ ६४
कृपया परयाऽऽविष्टो जनमेजयमूचिवान् । गतानेतानिमान्धीरांस्त्वं मे रक्षितुमर्हसि ॥ ६५
जनमेजय उवाच—

अरे पापा दुराचारा भवितारोऽस्य किंकराः । तथेत्युक्तस्ततो राजा यमेन युयुधेचिरम् ॥
व्याधिभिर्नारैर्धैरैर्यमेन सह तान्बलात् । विजित्य मुनये प्रादात्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६७
यमस्तुष्टस्ततस्तस्मै मुक्तिज्ञानं ददौ परम् । सर्वं यथोचितं कृत्वा जग्मुस्ते कृष्णमव्ययम् ॥
येषां तु चरितं गृह्य हन्यते नापमृत्युभिः । इह लोके परे चैव सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ ६९]
अजमीढस्य धूमिन्यां विद्वाञ्जने यवीनरः । धृतिमांस्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः स्मृतः
अथ सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् ॥ ७०

दृढनेमिसुतश्चापि सुधर्मा नाम पार्थिवः । आसीत्सुधर्मतनयः सार्वभौमः प्रतापवान् ॥ ७१
सार्वभौमेति विख्यातः पृथिव्यामेकराजबभौ । तस्यान्ववाये महति महापौरवचनन्दनः ॥ ७२
महापौरवपुत्रस्तु राजा रुक्मरथः स्मृतः । अथ रुक्मरथस्याऽऽसीत्सुपार्श्वो नाम पार्थिवः ७३
सुपार्श्वतनयश्चापि सुमतिर्नाम धार्मिकः । सुमतेरपि धर्मात्मा राजा संनतिमानपि ॥ ७४
तस्याऽऽसीत्संनतिमतः कृतो नाम सुतो महान् । हिरण्यनाभिनः शिष्यः कौशल्यस्य
महात्मनः ॥ ७५

चतुर्विंशतिधा येन प्रोक्ता वै सामसंहिताः । स्मृतास्ते प्राच्यसामानः कार्ता नामेह सामगाः
कार्तिरुग्रायुधोऽसौ वै महापौरवर्धनः । बभूव येन विक्रम्य पृथुकस्य पिता हतः ॥ ७७
नीलो नाम महाराजः पाञ्चालाधिपतिर्वीर्यवान् । उग्रायुधस्य दायादः क्षेमो नाम महायशः ॥
क्षेमात्सुनीथः संजज्ञे सुनीथस्य नृपंजयः । नृपंजयाञ्च विरथइत्येते पौरवाः स्मृताः ॥ ७९

इति श्रीमत्स्य महापुराणे सोमवंशे पौरववंशकीर्तनं नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३१५७ ॥

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अजमीढस्य नीलिन्यां नीलः समभवंचूषः । नीलस्य तपसोऽग्रेण सुशान्तिरुदपश्यत् ॥ १
पुरुजानुः सुशान्तेस्तु पृथुस्तु पुरुजानुतः । भद्राश्वः पृथुदायादो भद्राश्वतनयाञ्चूषः ॥ २
मुद्गलश्च जयश्रैव राजा बृहदिषुरतथा । जवीनरश्च विक्रान्तः कपिलश्चैव पञ्चमः ॥ ३
पञ्चानां चैव पञ्चालानेताञ्जनपदान्विदुः । पञ्चालरक्षिणो ह्येते देशानामिति नः श्रुतम् ॥ ४
मुद्गलस्यापि मौद्गल्याः क्षत्रोपेता द्विजातयः । एते ह्यङ्गिरसः पक्षं संश्रिताः काण्वमुद्गलाः ॥

१ ग. च. 'न'. अजानता । २ ग. च. 'भिनरैर्कैर्तैर्य' । ३ ग. च. 'धन्वा ना' । ४ ग. च. 'धन्वमस्तस्य सा' । ५ ग. च. 'ताः सुता' । ६ ग. च. 'वनन्दनः' । ७ ख. ग. च. 'जः पक्षा' । ८ ग. च. 'क्षेम्यो' । ९ ग. च. 'क्षेम्यात्सु' । १० ग. च. 'याद्वारि व' । ११ ग. च. 'वः सुतः' । नी । १२ घ. 'नुजः' । म । १३ ग. च. 'पक्षे संश्रिताः' । १४ ड. ताः कण्व ।

सुदृढस्य सुतो जज्ञे ब्रह्मिष्ठः सुमहायशाः । इन्द्रसेनः सुतस्तस्य विन्ध्याश्वस्तस्य चाऽऽत्मजः
 विन्ध्याश्वान्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति श्रुतिः । दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी ॥
 शरद्वतस्तु दायादमहल्या संप्रसूयत । शतानन्दमृषिश्रेष्ठं तस्यापि सुमहातपाः ॥ ८
 सुतः सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः । आसीत्सत्यधृतेः शुक्रमोघं धार्मिकस्य तु ॥ ९
 स्कन्नं रेतः सत्यधृतेर्हृद्वा चाप्सरसं जले । मिथुनं तत्र संभृतं तस्मिन्सरसि संभृतम् ॥ १०
 ततः सरसि तस्मिन्स्तु क्रममाणं महीपतिः । दृष्ट्वा जग्राह कृपया शंतनुर्मृगयां गतः ॥ ११
 एते शरद्वतः पुत्रां आख्याता गौतमा वराः । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्यैव प्रजाः ॥ १२
 दिवोदासस्य दायादो धर्मिष्ठो मित्रयुर्नुपः । मैत्रायणावरः सोऽथ मैत्रेयस्तु ततः स्मृतः ॥ १३
 एते वंश्या यतेः पक्षाः क्षत्रोपेतास्तु भार्गवाः । राजा चैद्यवरो नाम मैत्रेयस्य सुतः स्मृतः ॥ १४
 अथ चैद्यवराद्विद्वान्सुदासस्तस्य चाऽऽत्मजः । अजमीढः पुनर्जातः क्षीणे वंशे तु सोमकः ॥
 सोमकस्य सुतो जन्तुर्हंते तस्मिञ्छतं बभौ । पुत्राणामजमीढस्य सोमकस्य महात्मनः ॥ १६
 महिषी त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रेर्बर्धिनी । पुत्राभावे तपस्तेपे शतं वर्षाणि दुश्चरम् ॥ १७
 हत्वाऽग्निं विधिबत्सम्यक्पवित्रीकृतभोजना । अग्निहोत्रक्रमेणैव सा सुष्वाप महाव्रता ॥ १८
 तस्यैव धूमवर्णायामजमीढः समीयिवान् । ऋक्षं सा जनयामास धूमवर्णं शतौग्रजम् ॥ १९
 ऋक्षात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्ततः । यः प्रयागमतिक्रम्य कुरुक्षेत्रमकल्पयत् ॥ २०
 कृष्यतस्तु महाराजो वर्षाणि सुबहून्यथ । कृष्यमाणस्ततः शक्रो भयात्तस्मै वरं ददौ ॥ २१
 पुण्यं च रमणीयं च कुरुक्षेत्रं तु तत्स्मृतम् । तस्यान्ववायः सुमहान्यस्य नाम्ना तु कौरवाः ॥ २२
 कुरोस्तु दयिताः पुत्राः सुधन्वा जह्नुरेव च । परीक्षिच्च महातेजाः प्रजनश्चारिमर्दनः ॥ २३
 सुधन्वनस्तु दायादः पुत्रो मतिमतां वरः । च्यवनस्तस्य पुत्रस्तु राजा धर्मार्थतत्त्ववित् ॥ २४
 च्यवनस्य कृमिः पुत्रः ऋक्षाज्ज्ञे महातपाः । कृमेः पुत्रो महावीर्यः स्थातस्त्विन्द्रसमो विभुः ॥
 चैद्योपरिचरो वीरो वसुर्नामान्तरिक्षगः । चैद्योपरिचराज्ज्ञे गिरिका सप्त वै सुतान् ॥ २६
 महारथो मगधराड्विश्रुतो यो बृहद्रथः । प्रत्यश्रवाः कुशश्चैव चतुर्थो हरिवाहनः ॥ २७
 पञ्चमश्च यजुश्चैव मत्स्यः काली च सप्तमी । बृहद्रथस्य दायादः कुशाग्रो नाम विश्रुतः ॥ २८
 कुशाग्रस्याऽऽत्मजश्चैव वृषभो नाम वीर्यवान् । वृषभस्य तु दायादः पुण्यवान्नाम पार्थिवः ॥
 पुण्यः पुण्यवतश्चैव राजा सत्यधृतिस्ततः । दायादस्तस्य धनुषस्तस्मात्सर्वश्वज्जिवान् ॥ ३०
 सर्वस्य संभवः पुत्रस्तस्माद्राजा बृहद्रथः । द्वे तस्य शकले जाते जरया संधितश्च सः ॥ ३१
 जरया संधितो यस्माज्जरासंधिस्ततः स्मृतः । जेता सर्वस्य क्षत्रस्य जरासंधो महाबलः ॥ ३२

* अत्रैकवचनमार्थम् ।

१ ड. वसिष्ठः । २ ग. घ. ड. च. 'स्य वन्ध्या' । ३ ग. घ. ड. च. 'जः । गन्ध्या' । ४ ग. 'ष्ट्वाऽस्य सरसो
 ज' । ५ ग. च. 'त्रा उत्तथा गौ' । घ. 'त्रा औतथा गौ' । ६ घ. ड. 'स्य चाऽऽत्मजान् । दि' । ७ ग. च. 'जा
 वैद्यवरो । घ. ड. 'जा वैद्यरो ना' । ८ ग. घ. च. 'मकास्ते म' । ९ ग. घ. ड. च. 'त्रगृद्धिनी । १० ग. ड. च.
 'वित्रकृत' । घ. 'वित्रहुत' । ११ घ. ड. 'होत्रे कुशेष्वेव सु' । १२ घ. स्यां विधू' । ड. 'स्यां विधूतपापायाम्' ।
 १३ ग. 'ताधिकम् । ऋ' । १४ ग. घ. च. पुण्यवान् । १५ ग. च. पुण्यः पुण्यव' । घ. पुनः पुण्यव' । १६ ग. घ.
 इति स्मृ' ।

जरासंधस्य पुत्रस्तु सहदेवः प्रतापवान् । सहदेवात्मजः श्रीमान्सोमवित्स महातपाः ३३
 श्रुतश्रवास्तु सोमो देमर्गधाः परिकीर्तिताः । जह्नुस्त्वजनयत्पुत्रं सुरथं नाम भूमिपम् ॥ ३४
 सुरथस्य तु दायादां वीरो राजा विदूरथः । विदूरथस्तथापि सार्वभौम इति स्मृतः ॥ ३५
 सार्वभौमाजयत्सेनो रुचिरस्तस्य चाऽऽत्मजः । रुचिरानु ततो भौमस्त्वरितायुस्ततोऽभवत् ॥
 अक्रोधं तस्त्वायुस्तु तस्तस्माद्देवातिथिः स्मृतः । देवातिथेस्तु दायादो दक्ष एव बभूव ह ॥ ३७
 भीमसेनस्ततो दक्षाद्विलीपस्तस्य चाऽऽत्मजः । विलीपस्य प्रतीपस्तु तस्य पुत्रास्त्रयः स्मृताः
 देवापिः शंतनुश्चैव बाह्लीकश्चैव ते त्रयः । बाह्लीकस्य तु दायादाः सप्त बाह्लीश्वरा नृपाः ॥
 देवापिस्तु ह्यपध्यातः प्रजाभिरभवन्मुनिः ॥ ३९

मुनय ऊचुः—

प्रजाभिस्तु किमर्थं वै ह्यपध्यातो जनेश्वरैः । को दोषो राजपुत्रस्य प्रजाभिः समुदाहृतः ॥ ४०

सूत उवाच—

किलाऽऽसीद्वाजपुत्रस्तु कुठी तं नाभ्यपूजयन् । * कार्यं चैव तु देवानां क्षत्रं प्रति द्विजोत्तमाः
 भविष्यं कीर्तयिष्यामि शंतनोस्तु निबोधत ॥ ४१

शंतनुस्त्वभवद्राजा विद्वान्स वै महाभिषक् । इदं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं प्रति महाभिषक् ॥

यं यं कराम्यां स्पृशति जीर्णं रोगिणमेव च । पुनर्युवा च भवति तस्मात्तं शंतनुं विदुः ॥ ४३

तत्तस्य शंतनुत्वं हि प्रजाभिरिह कीर्त्यते । ततोऽवृणुत भार्याथं शंतनुर्जाह्नवीं नृप ॥ ४४

तस्यां देवव्रतं नाम कुमारं जनयद्विभुः । काली विचित्रवीर्यं तु दाशेयी जनयत्सुतम् ॥ ४५

शंतनोर्दयितं पुत्रं शान्तात्मानमकल्मषम् । कृष्णद्वैपायनो नाम क्षेत्रे वैचित्रविर्यके ॥ ४६

धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं चाप्यजीजनत् । धृतराष्ट्रस्तु गान्धाराय पुत्रानजनयच्छतम् ॥ ४७

तेषां दुर्योधनः श्रेष्ठः सर्वक्षत्रस्य वै प्रभुः । माद्री कुन्ती तथा चैव पाण्डोभार्ये बभूवतुः ॥ ४८

देवदत्ताः सुताः पञ्च पाण्डोरर्थेऽभिरजिरे । धर्मायुधिष्ठिरो जज्ञे मारुताश्च वृकोदरः ॥ ४९

इन्द्राद्वनंजयश्चैव इन्द्रतुल्यपराक्रमः । नकुलं सहदेवं च माद्वयश्विभ्यामजीजनत् ॥ ५०

पञ्चैते पाण्डवेभ्यस्तु द्रौपद्यां जज्ञिरे सुताः । द्रौपद्यजनयच्छ्रेष्ठं प्रतिविन्ध्यं युधिष्ठिरात् ॥ ५१

श्रुतसेनं भीमसेनाच्छ्रुतकीर्तिं धनंजयात् । चतुर्थं श्रुतकर्माणं सहदेवादजायत ॥ ५२

नकुलाच्च शतानीकं द्रौपदेयाः प्रकीर्तिताः । तेभ्योऽपरे पाण्डवेयाः षड्वान्ये महारथाः ॥ ५३

हैहय्यो भीमसेनानु पुत्रो जज्ञे घटोत्कचः । काशी बलधराद्भीमाज्जज्ञे वै सर्वगं सुतम् ॥ ५४

सुहोत्रं तनयं माद्री सहदेवादसूयत । करेणुमत्यां चैद्यायां निरमित्रस्तु नाकुलिः ॥ ५५

सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत । यौधेयं देवकी चैव पुत्रं जज्ञे युधिष्ठिरात् ॥ ५६

अभिमन्योः परीक्षितु पुत्रः परपुरंजयः । जनमेजयः परीक्षितः पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ५७

* एतदर्थं न विद्यते क ख पुस्तकयोः ।

१ ग. सोमापिस्तु मे । घ. सोमापिः मुमे । ड. न्तोमापिस्तु महायशाः । ध्रु । २ क. 'माद्री' । ग. घ. 'मविर्मा' । ड. माधेर्मा । ३ ग. घ. च. धनोयुयोतोथं तस्मात् । ४ ग. 'मतजस्व' । ५ क. ख. नृप । ६ ग. च. 'र' । के. दोषा र । ७ ग. च. 'इत्सं' स् । ८ ग. घ. ड. च. करेण । ९ ग. 'पाण्डुः क्षेत्रेऽभि' । १० ग. 'हैहिम्बो' ।

ब्रह्माणं कल्पयामास स वै वाजसनेयकम् । स वैशम्पायनेनैव शतः किल महर्षिणा ॥५८
न स्थास्यतीह दुर्बुद्धे तवैतद्वचनं भुवि । यावत्स्थास्यसि त्वं लोके तावदेव प्रपत्स्यति ॥५९
क्षत्रस्य विजयं ज्ञात्वा ततः प्रभृति सर्वशः । अभिगम्य स्थिताश्चैव नृपं च जनमेजयम् ॥
ततः प्रभृति शापेन क्षत्रियस्य तु याजिनः । उत्सन्ना याजिनो यज्ञे ततः प्रभृति सर्वशः ॥ ६१
क्षत्रस्य याजिनः केचिच्छापात्तस्य महात्मनः । पौर्णमासेन हविषा इष्ट्वा तस्मिन्प्रजापतिम् ॥
स वैशम्पायनेनैव प्रविशन्वारितस्ततः ॥ ६२

परीक्षितः सुतोऽसौ वै पौरवो जनमेजयः । द्विश्वमेधमाहृत्य महावाजसनेयकः ॥ ६३
प्रवर्तयित्वा तं सर्वभृषिं वाजसनेयकम् । विवादे ब्राह्मणैः सार्धमभिशातो वनं ययौ ॥ ६४
जनमेजयाच्छतानीकस्तस्माज्ज्ञे स वीर्यवान् । जनमेजयः शतानीकं पुत्रं राज्येऽभिषि-
क्तवान् ॥ ६५

अथाश्वमेधेन ततः शतानीकस्य वीर्यवान् । जज्ञेऽधिसोमकृष्णाख्यः सांप्रतं यो महोयशाः ॥
तस्मिच्छासति रात्रं तु युष्माभिरिदमाहृतम् । दुरापं दीर्घसत्रं वै त्रीणि वर्षाणि पुष्करे ॥
वर्षद्वयं कुरुक्षेत्रे दृषद्व्यां द्विजोत्तमाः ॥ ६७

मुनय ऊचुः—

भविष्यं श्रोतुमिच्छामः प्रजानां लोमहर्षणे । पुरा किल यदेतद्वै व्यतीतं कीर्तितं त्वया ॥६८
येषु वै स्थास्यते क्षत्रमुत्पत्स्यन्ते नृपाश्च ये । तेषामायुष्ममाणं च नामतश्चैव तान्नृपान् ॥ ६९
कृतयुगप्रमाणं च त्रेताद्वापरयोस्तथा । कलियुगप्रमाणं च युगदोषं युगक्षयम् ॥ ७०
सुखदुःखप्रमाणं च प्रजादोषं युगस्य तु । एतत्सर्वं प्रसंख्याय पृच्छतां ब्रूहि नः प्रभो ॥ ७१

सूत उवाच—

यथा मे कीर्तितं पूर्वं व्यासेनाक्लिष्टकर्मणा । भाव्यं कलियुगं चैव तथा मन्वन्तराणि च ॥७२
अनागतानि सर्वाणि ब्रुवतो मे निबोधत । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि भविष्या ये नृपास्तथा ॥
ऐडेक्ष्वाक्रन्वये चैव पौरवे चान्वये तथा । येषु संस्थास्यते तच्च ऐडेक्ष्वाकु कुलं शुभम् ॥
तान्सर्वान्कीर्तयिष्यामि भविष्ये कथितान्नृपान् ॥ ७४
तेभ्योऽपरेऽपि ये त्वन्ये ह्युत्पत्स्यन्ते नृपाः पुनः । क्षत्राः पारशवाः शूद्रास्तथाऽन्ये ये

बहिश्चराः ॥ ७५

अन्धाः शकाः पुलिन्दाश्च चुलिका यवनास्तथा । कैवर्ताभीरशबरा ये चान्ये श्लेच्छसंभवाः ॥
पर्यायतः प्रवक्ष्यामि नामतश्चैव तान्नृपान् ॥ ७६

अधिसोमकृष्णश्चैतेषां प्रथमं वर्तते नृपः । तस्यान्ववाये वक्ष्यामि भविष्ये कथितान्नृपान् ॥
अधिसोमकृष्णपुत्रस्तु विवक्षुर्भविता नृपः । गंगया तु हृते तस्मिन्नगरे नागसाह्वये ॥ ७८
त्यक्त्वा विवक्षुर्नगरं कौशाम्ब्यां तु निवत्स्यति । भविष्यादौ सुतास्तस्य महाबलपराक्रमाः ॥

१ ग. ड. 'सि लोकेऽस्मिस्तावदेव प्रवत्स्यति' । २ घ. ड. 'मृ' । तं वै । ३ इ. हारथः । तं । ४ ग. घ. ड. राज्यं
५ ग. घ. लोकहर्षणम् । पु' । ६ इ. 'हर्षण' । पु' । ७ ग. 'था' । 'इक्ष्वाकुरन्व' । ८ क. ख. 'क्ष्वाकान्व' । ड. 'क्ष्वाकु-
न्ये वै' । ९ ग. च. ये महेश्वराः । १० ग. घ. च. 'विसिमकृष्णो यश्चैषां' । ११ ग. घ. 'विक्षीमः कृष्णपुत्रो वि' । घ.
'विमसः कृष्णपुत्रो नृपको भवि' । १२ घ. ड. 'ये' । नृपको नगरं त्यक्त्वा कौ' । १३ ड. 'प्याथ सुताश्चैव म' ।

मूरिर्ज्येष्ठः सुतस्तस्य तस्य चित्ररथः स्मृतः । शुचिद्रवश्चित्ररथाद्वृष्णिमांश्च शुचिद्रवात् ॥
 वृष्णिमतः सुषेणश्च भविष्यति शुचिर्नृपः । तस्मात्सुषेणाद्भविता सुनीथो नाम पार्थिवः ॥
 नृपात्सुनीथाद्भविता नृचक्षुः सुमहायशः । नृचक्षुषस्तु दायादो भविता वै सुखी बलः ॥ ८२
 सुखीबलसुतश्चापि भावी राजा परिष्णवः । परिष्णवसुतश्चापि भविता सुतपा नृपः ॥ ८३
 मेधावी तस्य दायादो भविष्यति न संशयः । मेधाविनः सुतश्चापि भविष्यति पुरंजयः ॥ ८४
 उर्वो भाव्यः सुतस्तस्य तिग्मात्मा तस्य चाऽऽत्मजः । तिग्माद्बृहद्रथो भाव्यो वसुदामा
 बृहद्रथात् ॥ ८५

वसुदाम्नः शतानीको भविष्योदयनस्ततः । भविष्यते चोदयनाद्वीरो राजा वहीनरः ॥ ८६
 वहीनरात्मजश्चैव दण्डपाणिर्भविष्यति । दण्डपाणेर्निरमित्रो निरमित्रात् क्षेमकः ॥ ८७
 अत्रानुवंशश्लोकोऽयं गीतो विप्रैः पुरातनैः । ब्रह्मक्षत्रस्य यो योनिर्वंशो देवर्षिसकृतः ॥
 क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थास्यति कलौ युगे ॥ ८८
 इत्येष पौरवो वंशो यथावदिह कीर्तितः । धीमतः पाण्डुपुत्रस्य चार्जुनस्य महात्मनः ॥ ८९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे पुरुवंशानुकीर्तनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३२४६ ॥

अथैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

ये पूज्याः स्युर्द्विजातीनामग्नयः सूत सर्वदा । तानिदानीं समाचक्ष्व तद्वंशं चानुपूर्वशः ॥ १
 सूत उवाच—

योऽसावग्निरभीमानी स्मृतः स्वयंभुवेऽन्तरे । ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्तस्मात्स्वाहा व्यजीजनत्
 पावकं पवमानं च शुचिरग्निश्च यः स्मृतः । निर्मथ्यः पवमानोऽग्निर्वैद्युतः पावकात्मजः ॥ ३
 शुचिरग्निः स्मृतः सौरः स्थावराश्चैव ते स्मृताः । पवमानात्मजो ह्यग्निर्हव्यवाहः स उच्यते ॥
 पावकिः सहरक्षस्तु हव्यवांहमुखः शुचिः । देवानां हव्यवाहोऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः सुतः ॥ ५
 सहरक्षः सुराणां तु त्रयाणां ते त्रयोऽग्नयः । एतेषां पुत्रपौत्राश्च चत्वारिंशत्तथैव च ॥ ६
 प्रवक्ष्ये नामतस्तान्वै प्रविभागेन तान्पृथक् । पावनो लौकिको ह्यग्निः प्रथमो ब्रह्मणश्च यः ॥ ७
 ब्रह्मौदनाग्निस्तपुत्रो भरतो नाम विश्रुतः । वैश्वानरो हव्यवाहो वहन्हव्यं ममार सः ॥ ८
 स सुतोऽथर्वणः पुत्रो मथितः पुष्करोदधिः । योऽथर्वा लौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स उच्यते ॥
 भृगोः प्रजायताथर्वा ह्यङ्गिराथर्वणः स्मृतः । तस्य ह्यलौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स वै स्मृतः ॥
 अथ यः पवमानस्तु निर्मथ्योऽग्निः स उच्यते । स च वै गार्हपत्योऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः स्मृतः ॥

१ घ. ड. तः । सुविदथक्षेत्रयो वृष्णि । २ ड. सुविद्रवात् । ३ ग. घ. च. 'रिषवः । ४ ग. घ. च. 'रिष-
 वसु । ५ ग. 'ति स वै कलौ । इ' । घ. ड. 'ति च वै कलौ । इ' । ६ ग. च. 'तुः । यद्गासु' । ७ ग. घ. ड. च.
 स्थानाख्यायै । ८ ग. वाहन उ' । ९ ग. च. पावकः । १० ड. 'वाहः शुभेः सुतः । दे' । ११ ग. हतः । १२ घ.
 ड. 'रक्षापुराणां । १३ ग. 'क्षः पुराणायः पुत्राणां । १४ ग. वक्ष्यति । १५ ग. 'वै विभागेन पृथक्पृथक् । ष' ।
 १६ ग. ड. स वै स्मृतः । भू' । १७ ग. घ. ड. सुतः ।

ततः सभ्यावसथ्यौ च संशत्यास्तो सुताबुभौ । ततः षोडश नद्यस्तु चक्रमे हव्यवाहनः ॥
 यः खत्वाहवनीयोऽग्निरभिमानी द्विजैः स्मृतः ॥ १२
 कावेरीं कृष्णवेणीं च नर्मदां यमुनां तथा । गोदावरीं वितस्तां च चन्द्रभागाभिरावतीम् ॥ १३
 विपाशां कौशिकीं चैव शतहुं सरयूं तथा । सीतां मनस्विनीं चैव ह्यादिनीं पावनां तथा ॥
 तासु षोडशोऽऽत्मानं प्रविभज्य पृथक् पृथक् । [* तदा तु विहरंस्तासु धिष्ण्येच्छः स

बभूव ह ॥ १५

स्वाभिधानस्थिता धिष्ण्यास्तासूत्पन्नाश्च धिष्णवः । धिष्ण्येषु जज्ञिरे यस्मात्ततस्ते धिष्णवः
 स्मृताः ॥ १६

इत्येते वे नदीपुत्रा धिष्ण्येषु प्रतिपेदिरे । तेषां विहरणीया ये उपस्थेयाश्च ताञ्छृणु ॥
 विभुः प्रवाहणोऽग्नीध्रस्तत्रस्था धिष्णवोऽपरे ॥ १७

विहरन्ति यथास्थानं पुण्याहे समुपक्रमे । अनिर्देश्यानिवार्याणामग्नीनां शृणुत क्रमम् ॥ १८

वासवोऽग्निः कृशानुर्यो द्वितीयोत्तरवेदिकः । सम्राडग्निसुतो ह्यष्टावुपतिष्ठन्ति तान्द्विजाः ॥

पर्जन्यः पवमानस्तु द्वितीयः सोऽनुद्वृश्यते । पार्वकौष्णः समूहस्तु वोत्तरे सोऽग्निरुच्यते ॥ २०

हव्यसूदो ह्यसंभृज्यः शामित्रः स विभाव्यते । शैतधामा सुधौज्योती रौद्रेः श्वर्यः स उच्यते ॥

ब्रह्मज्योतिर्वसुधामा ब्रह्मस्थानीय उच्यते । अजैकपादुपस्थेयः स वै शालोमंखो यतः ॥ २२

अनिर्देश्यो ह्यहिर्बुध्न्यो बहिरन्ते तु दक्षिणौ । पुत्रा ह्येते तु सर्वस्य उपस्थेया द्विजैः स्मृताः ॥

ततो विहरणीयास्तु वक्ष्याम्यष्टौ तु तान्सुतान् । हौत्रियस्य सुतो ह्यग्निर्वर्हिषो हव्यवाहनः ॥

प्रैशंस्योऽग्निः प्रचेतास्तु द्वितीयः संसहायकः । सुतो ह्यग्नेर्विश्ववेदा ब्राह्मणाच्छंसिरुच्यते ॥

अपां योनिः स्मृतः स्वाम्भः सेतुर्नाभि विभाव्यते । धिष्ण्य आहरणा ह्येते सोमेनेज्यन्त वै द्विजैः

ततो यः पावको नाभ्रौ यः सद्भिर्योग उच्यते । अग्निः सोऽवर्भुथो ज्ञेयो वरुणेन सहेज्यते ॥ २७

हृदयस्य सुतो ह्यग्नेर्जठरं सोऽनुणां पचन् । मन्युमाञ्जठरश्चाग्निर्विन्द्राग्निः सततं स्मृतः ॥ २८

परस्परोत्थितो ह्यग्निर्भूतानीह विमुर्दहन् । अग्नेर्मन्युमतः पुत्रो धोरः संवर्तकः स्मृतः ॥ २९

पिबन्नपः स वसति समुद्रे बडवामुखे । समुद्रवासिनः पुत्रः सहरक्षो विभाव्यते ॥ ३०

सहरक्षस्तु वै कामान्गृहे स वसते नृणाम् । क्रव्यादग्निः सुतस्तस्य पुरुषान्योऽस्ति वै मृतान् ॥

इत्येते पावकस्याग्नेर्द्विजैः पुत्राः प्रकीर्तिताः । ततः सुतास्तु सौवीर्याद्वन्धवैरसुरैर्हताः ॥ ३२

मथितो यस्त्वरण्यां तु सोऽग्निराप समिन्धनम् । आयुर्नाम्ना तु भगवान्पशौ यस्तु प्रणीयते ॥

आयुषो महिमान्पुत्रो दहनस्तु ततः सुतः । पाकयज्ञेष्वभीमानी हुतं हव्यं भुनक्ति यः ॥ ३४

सर्वस्माद्देवलोकाच्च हव्यं कव्यं भुनक्ति यः । पुत्रोऽस्य सहितो ह्यग्निरद्भुतः स महायशः ३५

+ प्रायश्चित्तेष्वभीमानी हुतं हव्यं भुनक्ति यः । अद्भुतस्य सुतो वीरो देवांशस्तु महान्स्मृतः ॥

* धनुश्चिह्नतागितग्रन्थो डः पुस्तके नास्ति । + एतदर्थं न विद्यते ग घ. च. पुस्तकेषु ।

१ ग. घ. च प्रवृणो । २ ड. 'वकाग्निः समुह' । ३ ग. 'कोऽयः स' । ४ ग. 'संभृजः शा' । ५ ग. 'कृतभ्रमा' । ६ घ. 'सुवर्ज्यो' । ७ ग. 'धामाष्टो रौ' । ८ ग. घ. 'स्थाने स उ' । ९ घ. 'लासुषीयकः । अन्तर्दे' । १० ग. 'मुखीयकः । अ' । ११ ग. घ. 'प्रशस्तोऽग्निः । १२ घ. च. 'द्विजाः । १३ घ. च. 'न्ना अर्ध्यागर्भ उ' । १३ क. 'श्व. 'श्वे ज्ञे' । १५ ग. 'क्षततः कामो गृहे । घ. 'क्षततः कामो गृहे संचरते । १६ ग. च. 'भिरग्निः समिन्धने । आ'

विविधाग्निस्ततस्तस्य तस्य पुत्रो महाकविः । विविधाग्निसुतादर्कादग्नयोऽष्टौ सुताः स्मृताः ॥
 काम्यास्विष्टिष्वभीमानी रक्षोहायतिकृच्च यः । सुरभिर्वसुमान्नादो हर्यश्वश्चैव रुक्मवान् ॥
 प्रवर्ग्यः क्षेमवांश्चैव इत्यष्टौ च प्रकीर्तिताः । शुच्यग्नेस्तु प्रजा ह्येषा अग्नयश्च चतुर्दश ॥ ३९
 इत्येते ह्यग्नयः प्रोक्ताः प्रणीता ये हि चाध्वरे । समतीते तु सर्गे ये यामैः सह सुरोत्तमैः ॥ ४०
 स्वार्थं भुवेऽन्तरे पूर्वमग्नयस्तेऽभिमानिनः । एते विहरणीयेषु चेतनाचेतनोऽपि ॥ ४१
 स्थानाभिमानिनोऽग्नीधाः प्रागासन्हव्यवाहनाः । काम्यनैमित्तिकाद्यास्तैः ये ते कर्मस्वव-

स्थिताः ॥ ४२

पूर्वे मन्वन्तरेऽतीते शुक्रैर्यामैश्च तैः सह । एते देवगणैः सार्धं प्रथमस्यान्तरे मनोः] ॥ ४३
 इत्येता योनयो ह्यक्ताः स्थानाख्या जातवेदसाम् । स्वारोचिषादिषु ज्ञेयाः सवर्णान्तेषु सप्तसु
 तैरेवं तु प्रसंख्यातं सांप्रतानागतेष्विह । मन्वन्तरेषु सर्वेषु लक्षणं जातवेदसाम् ॥ ४५
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु नानारूपप्रयोजनैः । वर्तन्ते वर्तमानश्च यामैर्देवैः सहाग्नयः ॥ ४६
 अनागतैः सुरैः सार्धं वत्स्यन्तोऽनागतास्त्वथ । इत्येष प्रचयोऽग्नीनां मया प्रोक्तो यथाक्रमम् ॥
 विस्तेरणाऽऽनुपूर्व्या च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ ४७

इति श्रीमत्स्ये महापुराणेऽग्निवेशो नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३२९३ ॥

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

इदानीं प्राह यद्विष्णुः पृष्टः परममुत्तमम् । तदिदानीं समाचक्ष्व धर्माधर्मस्य विस्तरम् ॥ १

सूत उवाच—

एवमेकार्णवे तस्मिन्मत्स्यरूपी जनार्दनः । विस्तारमादिसर्गस्य प्रतिसर्गस्य चाखिलम् ॥२
 कथयामास विश्वात्मा मनवे सूर्यसूनवे । कर्मयोगं च सांख्यं च यथावद्विस्तरान्वितम् ॥

ऋषय ऊचुः—

श्रोतुमिच्छामहे सूत कर्मयोगस्य लक्षणम् । यस्माद्विदितं लोके न किञ्चित्तव सुव्रत ॥ ४

सूत उवाच—

कर्मयोगं च वक्ष्यामि यथार्थं विष्णुविभाषितम् । ज्ञानयोगसहस्राङ्घ्रि कर्मयोगः प्रशस्यते ॥५
 कर्मयोगोद्भवं ज्ञानं तस्मात्तत्परमं पदम् । कर्मज्ञानोद्भवं ब्रह्म न च ज्ञानमकर्मणः ॥ ६
 तस्मात्कर्मणि युक्तात्मा तत्त्वमाप्नोति शाश्वतम् । वेदोऽखिलो धर्ममूलमाचारश्चैव तद्विदाम् ॥
 अष्टावात्मगुणास्तस्मिन्प्रधानत्वेन संस्थिताः । दया सर्वेषु भूतेषु क्षान्ती रक्षाऽऽतुरस्य तु ॥ ८
 अनसूया तथा लोके शीघ्रमन्तर्बहिर्द्विजाः । अनायासेषु कार्येषु माङ्गल्याचारसेवनम् ॥ ९
 न च द्रव्येषु कार्पण्यमार्तपूपाजितेषु च । तथाऽस्पृहा पदद्रव्ये परस्त्रीषु च सर्वदा ॥ १०
 अष्टावात्मगुणाः प्रोक्ताः पुरार्णस्य तु कोविदैः । अयमेव क्रियायोगो ज्ञानयोगस्य साधकः ॥

१ नोऽग्नीषु प्रो । २ ग. घ. तदानीं । ड. 'दानीमाह' । ३ ग. 'म' । त्वमिदं । ४ क. ख. तमिदं । ५ ड. धर्मं चापि सवि । ६ ग. घ. ड. 'भावच्छ्रुतिर्मा' । ७ ग. 'कर्ममिषु' । ८ ग. 'णस्मृतिको' । ड. पुराणेषु । ९ ड. कथयते ।

कर्मयोगं विना ज्ञानं कस्यचिन्नेह दृश्यते । श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममुपतिष्ठेत्प्रयत्नतः ॥ १२
 देवतानां पितॄणां च मनुष्याणां च सर्वदा । कुर्यादहरहर्यज्ञैर्भूतर्षिगणतपणम् ॥ १३
 स्वाध्यायैरचयेच्चर्षिन्होमैर्विद्वान्यथाविधि । पितृऋद्धाँद्वैरन्नदानैर्भूतानि बलिकर्मभिः ॥ १४
 पञ्चैते विहिता यज्ञाः पञ्चसूनापनुत्तये । कण्डनी पेषणी चुल्ली जलकुम्भी प्रमार्जनी ॥ १५
 पञ्च सूना गृहस्थस्य तेन स्वर्गं न गच्छति । तत्पापनाशनायामी पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ १६
 द्वाविंशतिस्तथाऽष्टौ च ये संस्काराः प्रकीर्तिताः । तद्भुक्तोऽपि न मोक्षाय यस्त्वात्मगुणवर्जितः
 तस्मादात्मगुणोपेतः श्रुतिकर्म समाचरेत् । गोब्राह्मणानां वित्तेन सर्वदा भद्रमाचरेत् ॥ १८
 गोभूहिरण्यवासोभिर्गन्धमाल्योदकेन च । पूजयेद्ब्रह्मविष्णुवर्करुद्रवस्वात्मकं शिवम् ॥ १९
 व्रतोपवासैर्विधिवच्छ्रद्धया च विमत्सरः । योऽसावतीन्द्रियः शान्तः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः
 वासुदेवो जगन्मूर्तिस्तस्य संभृतयो ह्यमी ॥ २०
 ब्रह्मा विष्णुश्च भगवान्मार्तण्डो वृषवाहनः । अष्टौ च वसवस्तद्रवेकादश गणाधिपाः ॥
 लोकपालाधिपाश्चैव पितरो मातरस्तथा ॥ २१
 इमा विभूतयः प्रोक्ताश्चराचरसमन्विताः । ब्रह्माद्याश्चतुरो मूलमव्यक्ताधिर्पतिः स्मृतः ॥ २२
 ब्रह्मणा चाथ सूर्येण विष्णुनाऽथ शिवेन वा । अभेदात्पूजितेन स्यात्पूजितं सचराचरम् ॥ २३
 ब्रह्मादीनां परं धाम त्रयाणामपि संस्थितिः । वेदमूर्तावतः पूषा पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ २४
 तस्मादग्निद्विजुं मुखान्कृत्वा संपूजयेदिमान् । दानैर्व्रतोपवासैश्च जपहोमादिना नरः ॥ २५
 इति क्रियायोगपरायणस्य वेदान्तशास्त्रस्मृतिवत्सलस्य ।
 विकर्मभीतस्य सदा न किञ्चित्प्राप्तव्यमस्तीह परे च लोके ॥ २६
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे योगमाहात्म्यं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३३९१ ॥

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

मुनय ऊचुः—

पुराणसंख्यामाचक्ष्व सूत विस्तरंशः क्रमात् । दानधर्ममशेषं तु यथावदनुपूर्वशः ॥ १

सूत उवाच—

इदमेव पुराणेषु पुराणपुरुषस्तदा । यदुक्तवान्स विश्वात्मा मनवे तन्निबोधत ॥ २

मत्स्य उवाच—

पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् । अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः ॥
 पुराणमेकमेवाऽऽसीत्तदा कल्पान्तरेऽनघ । त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ४

१ ड. 'तं सम्यग्धर्मं सेवेत्प्र' । २ घ. 'र्ममनुति' । ३ घ. 'ऋद्धेन नूननैर्भू' । ड. 'ऋद्धेन तपेद्वै भूता' ।
 ४ ग. घ. ड. 'र्मणा । प' । ५ घ. ड. 'य.लं प' । ६ घ. ड. 'सोमीरत्नमा' । ७ ग. घ. ड. 'पाः । द्वादशैव तथाऽऽ-
 दित्याः पि' । ८ ग. घ. 'पतेः स्मृताः । ब' । ड. 'पतेः स्मृ' । ९ ड. 'तिः । देवमूर्तिधरः पू' । १० ग. घ. 'मूर्तिवर-
 पू' । ११ घ. ड. च. 'मुखं कृत्वा । १२ ग. द्विजः । १३ ग. घ. ड. 'रतः क' । १४ ग. घ. ड. च. 'णेऽस्मिन्पुरा' ।
 १५ घ. 'तस्मिन्कल्पा' ।

निर्दग्धेषु च लोकेषु वाजिरूपेण वै मया । अङ्गानि चतुरो वेदान्पुराणं न्यायविस्तरम् ॥५
मीमांसां धर्मशास्त्रं च परिगृह्य मया कृतम् । मत्स्यरूपेण च पुनः कल्पादावुदकार्णवे ॥ ६
अशेषमेतत्कथितमुदकान्तगतेन च । श्रुत्वा जगाद् च मुनीन्प्रति देवांश्चतुर्मुखः ॥ ७
प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणस्याभवत्ततः । कालेनाग्रहणं वृद्धा पुराणस्य ततो नृप ॥ ८
व्यासरूपमहं कृत्वा संहरामि युगे युगे । चतुर्लक्षप्रमाणेन द्वापरे द्वापरे सदा ॥ ९
तथाऽष्टादशधा कृत्वा भूलोकेऽस्मिन्प्रकाश्यते । अद्यापि देवलोकेऽस्मिञ्छतकोटिप्रविस्तरम्
तदर्थोऽत्र चतुर्लक्षं संक्षेपेण निर्विशितः । पुराणानि दशाष्टौ च सांप्रतं तदिहोच्यते ॥ ११
नामतस्तानि वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिसत्तमाः । ब्रह्मणाऽभिहितं पूर्वं यावन्मात्रं मरीचये ॥ १२
ब्राह्मं त्रिदशसाहस्रं पुराणं परिकीर्यते । लिखित्वा तच्च यो दद्याज्जलधेनुसमन्वितम् ॥
वैशाखपूर्णिमायां च ब्रह्मलोके महीयते ॥ १३
एतदेव यदा पद्मभूद्धैरण्मयं जगत् । तद्वृत्तान्ताश्रयं तद्वत्पाद्ममित्युच्यते बुधैः ॥
पाद्मं तत्पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणीह कथ्यते ॥ १४
तत्पुराणं च यो दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् । ज्येष्ठे मासि तिलैर्युक्तमश्वमेधफलं लभेत् ॥ १५
वाराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशरः । यथाह धर्मान्खिलांस्तद्युक्तं वैष्णवं विदुः ॥ १६
तदापाठे च यो दद्याद्धृतधेनुसमन्वितम् । पौर्णमास्यां विपूतात्मा स पदं याति वारुणम्
त्रयोविंशतिसाहस्रं तत्प्रमाणं विदुर्बुधाः ॥ १७
श्वेतकल्पप्रसङ्गेन धर्मान्वायुरिहाब्रवीत् । यत्र तद्वायवीयं स्याद्बुद्धमाहात्म्यसंयुतम् ॥
चतुर्विंशत्सहस्राणि पुराणं तदिहोच्यते ॥ १८
श्रावण्यां श्रावणे मासि गुह्यधेनुसमन्वितम् । यो दद्याद्द्वृषसंयुक्तं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
शिवलोके स पूतात्मा कल्पमेकं वसेन्नरः ॥ १९
यत्राधिकृत्य गायत्रीं वर्णयते धर्मविस्तरः । वृत्रासुरवधोपेतं तद्भागवतमुच्यते ॥ २०
*सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्युरीरोत्तमाः । तद्वृत्तान्तोद्भवं लोके तद्भागवतमुच्यते ॥ २१
लिखित्वा तच्च यो दद्याद्धर्मसिंहसमन्वितम् । पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां स याति परमां गतिम्
अष्टादश सहस्राणि पुराणं तत्प्रचक्षते ॥ २२
यत्राऽऽह नारदो धर्मान्बृहत्कल्पैर्भयानी च । पञ्चविंशत्सहस्राणि नारदीयं तदुच्यते ॥ २३
आश्विने पञ्चदश्यां तु दद्याद्धेनुसमन्वितम् । परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ २४
यत्राधिकृत्य शकुनीन्धर्माधर्मविचारणा । व्याख्याता वै मुनिप्रश्ने मुनिभिर्धर्मचारिभिः ॥ २५

* एतत्पर्यं न विद्यते घ. ड. पुस्तकयोः ।

१ ग. घ. ड. 'पृष्ठात्मसाकृत' । २ घ. 'प्रभाषते' । ड. 'प्रभासते' । ३ घ. 'द्याप्यमर्त्यलोके तच्छत' ।
४ ग. 'दर्शं च चतु' । ५ ग. घ. 'लक्षैः सं' । ड. 'लक्षैः सं' । ६ क. ग. 'निवेशितम्' । ७ ग. घ. ड. 'पुण्ड्रमृषिसे' ।
८ ग. घ. ड. 'क्षे त दश' । ९ ग. घ. 'ख पौर्णमास्यां तु त्र' । १० ग. घ. ड. 'पठयते' । ११ ग. ड. 'शतिसाहस्रं पु' ।
च. 'शसह' । १२ ग. घ. ड. च. 'द्याधिसं' । १३ ग. ड. 'तृपक्रीतितम्' । यं । १४ ड. 'ल्याश्रितांस्विवह' । १५
१५ घ. 'श्रयांस्विवह' । १६ ग. घ. च. 'यानिह' । १७ ग. घ. च. 'ते' । तल्लिखित्वा पंचदश्यां यो द' । घ. ड. 'ते'
तदिदं प' । १८ घ. ड. 'तु यो दद्याद्धेनुसंयुत' । १९ ग. घ. ड. 'रणां' । व्याख्याता जैमिनि ।

मार्कण्डेयः कथितं तत्सर्वं विस्तरेण तु । पुराणं नवसाहस्रं मार्कण्डेयमिहोच्यते ॥ २६
 प्रैतिलिख्य च यो दद्यात्सौवर्णकरिसंयुतम् । कार्तिक्यां पुण्डरीकस्य यज्ञस्य फलभागभवेत् ॥ २७
 यत्तद्दीशानकं कल्पं वृत्तान्तमधिकृत्य च । वसिष्ठायाग्निना प्रोक्तमाग्नेयं तत्रचक्षते ॥ २८
 लिखित्वा तच्च यो दद्याद्धेमपद्मसमन्वितम् । मार्गशीर्ष्यां विधानेन तिलधेनुसमन्वितम् ॥ २९
 तच्च षोडशसाहस्रं सर्वकृतुफलप्रदम् । *यः प्रदधन्नरः सोऽथ स्वर्गलोके महीयते ॥ ३०
 यत्राधिकृत्य माहात्म्यमादित्यस्य चतुर्मुखः । अघोरकल्पवृत्तान्तप्रसङ्गेन जगत्स्थितिम् ॥ ३१
 मनवे कथयामास भूतग्रामस्य लक्षणम् ॥ ३२
 चतुर्दश सहस्राणि तथा पञ्च शतानि च । भविष्यचरितप्रायं भविष्यं तदिहोच्यते ॥ ३३
 तत्पौषे मासि यो दद्यात्पौर्णमास्यां विमत्सरः । गुर्ङ्कुम्भसमायुक्तमग्निधोमफलं भवेत् ॥ ३४
 रथंतरस्य कल्पस्य वृत्तान्तमधिकृत्य च । सावर्णिना नारदाय कृष्णमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३५
 यत्र ब्रह्मवराहस्य चोदन्तं वर्णितं मुहुः । तद्दशसाहस्रं ब्रह्मवैदन्तमुच्यते ॥ ३६
 पुराणं ब्रह्मवैवर्तं यो दद्यान्माघमासि च । पौर्णमास्यां शुभदिने ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३७
 यत्राग्निलिङ्गमध्यस्थः प्राह देवो महेश्वरः । धर्मार्थकाममोक्षार्थमाग्नेयमधिकृत्य च ॥ ३८
 कल्पान्ते लैङ्गमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम् । तदेकादशसाहस्रं फाल्गुन्यां यः प्रयच्छति ॥ ३९
 तिलधेनुसमायुक्तं स याति शिवसाय्यताम् ॥ ४०
 महावराहस्य पुनर्माहात्म्यमधिकृत्य च । विष्णुनाऽभिहितं क्षोण्यै तद्वाराहमिहोच्यते ॥ ४१
 मानवस्य प्रसङ्गेन कल्पस्य मुनिसत्तमाः । चतुर्विंशत्सहस्राणि तत्पुराणमिहोच्यते ॥ ४२
 काञ्चनं गरुडं कृत्वा तिलधेनुसमन्वितम् । पौर्णमास्यां मधौ दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥ ४३
 वराहस्य प्रसादेन पद्मप्राप्नोति वैष्णवम् ॥ ४४
 यत्र माहेश्वरान्धर्मानधिकृत्य च षण्मुखः । कल्पे तत्पुरुषं वृत्तं चरितैरुपबृंहितम् ॥ ४५
 स्कान्दं नाम पुराणं च ह्येकाशीतिनिगद्यते । सहस्राणि शतं चैकमिति मर्त्येषु गद्यते ॥ ४६
 परिलिख्य च यो दद्याद्धेमशूलसमन्वितम् । शैवं पद्मवाप्नोति मीने चोपागते रवी ॥ ४७
 त्रिविक्रमस्य माहात्म्यमधिकृत्य चतुर्मुखः । त्रिवर्गमभ्यधात्तच्च वामनं परिकीर्तितम् ॥ ४८
 पुराणं दशसाहस्रं कूर्मकल्पानुगं शिवम् । यः शरद्विषुवे दद्याद्द्वैष्णवं यात्यसौ पद्मम् ॥ ४९
 यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च रसातले । माहात्म्यं कथयामास कूर्मरूपी जनार्दनः ॥ ५०
 इन्द्रद्युम्नप्रसङ्गेन कैपिथ्यः शक्रसंनिधौ । अष्टादश सहस्राणि लक्ष्मीकल्पानुपाङ्गिकम् ॥ ५१
 यो दद्याद्यने कूर्मं हेमकूर्मसमन्वितम् । गोसहस्रप्रदानस्य फलं संप्राप्नुयान्नरः ॥ ५२
 श्रुतीनां यत्र कल्पादौ प्रवृत्त्यर्थं जनार्दनः । मत्स्यरूपेण मनवे नरसिंहोपवर्णनम् ॥ ५३
 अधिकृत्याब्रवीत्सप्तकल्पवृत्तं मुनीश्वराः । तन्मात्स्यमिति जानीध्वं सहस्राणि चतुर्दश ॥ ५४
 विषुवे हेममत्स्येन धेन्वा चैव समन्वितम् । यो दद्यात्पृथिवी तेन दत्ता भवति चाखिला ॥ ५५

* एतदर्थं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः ।

१ घ. 'सं ब्रह्मं तदिहो' । २ ग. 'परिलिख्य' । ड. 'परिलेख्य' । ३ ग. घ. ड. 'न्युतं तथा । त' । ४ ग. च. 'उधेनुस' । घ. 'उदानस' । ५ ग. घ. च. 'चरितं' । ६ ग. घ. च. 'कल्पं तद्वै' । ७ ग. च. 'शमह' । ८ ग. घ. 'तिमकरोपन' । ड. 'तिविरात्रोपगमर' । ९ ग. च. 'सं ह्यानं क' । १० घ. 'कृष्णां शत्रुमे' । ड. 'कृष्णां' । ११ ग. घ. ड. च. 'न' । ग. 'न' ।

यदा च गारुडे कल्पे विश्वाण्डाद्गरुडोद्भवम् । अधिकृत्याब्रवीत्कृष्णो गारुडं तदिहोच्यते ॥
तदष्टादशकं चैकं सहस्राणीह पठ्यते । सौवर्णहंससंयुक्तं यो ददाति पुमानिह ॥

स सिद्धिं लभते मुख्यां शिवलोके च संस्थितिम् ॥

५४

ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याब्रवीत्पुनः । तच्च द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं द्विशताधिकम् ॥
भविष्याणां च कल्पानां श्रूयते यत्र विस्तरः । तद्ब्रह्माण्डपुराणं च ब्रह्मणा समुदाहृतम् ॥५६

यो दद्यात्तद्यतीपाते पीतोर्णायुगसंयुतम् । राजसूयसहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः ॥

हेमधेन्वा युतं तच्च ब्रह्मलोकफलप्रदम् ॥

५७

चतुर्लक्षमिदं प्रोक्तं व्यासेनाद्भुतकर्मणा । मत्पितुर्मम पित्रा च मया तुभ्यं निवेदितम् ॥

इह लोकहितार्थाय संक्षिप्तं परमर्षिणा । इदमद्यापि देवेषु शतकोटिप्रविस्तरम् ॥

५९

उपभेदान्प्रवक्ष्यामि लोके ये संप्रतिष्ठिताः । पाप्मे पुराणे यत्रोक्तं नरसिंहोपवर्णनम् ।

तच्चाष्टादशसाहस्रं नारसिंहमिहोच्यते ॥

६०

नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्तिकेयेन वर्ण्यते । नन्दीपुराणं तल्लोकैराख्यातमिति कीर्त्यते ॥६१

यत्र सौम्यं पुरस्कृत्य भविष्यति कथानकम् । प्रोच्यते तत्पुनर्लोकं साम्बमेतन्मुनिव्रताः ॥

पुरातनस्य कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः । धन्यं यशस्यमायुष्यं पुराणानामनुक्रमम् ॥

एवमादित्यसंज्ञा च तत्रैव परिगद्यते ॥

६३

अष्टादशभ्यस्तु पृथक्पुराणं यत्प्रदिश्यते । विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठास्तदेतेभ्यो विनिर्गतम् ॥

पञ्चाङ्गानि पुराणेषु आख्यानकमिति स्मृतम् । सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ॥

वंश्यानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥

६५

ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणां माहात्म्यं भुवनस्य च । ससंहोरप्रदानां च पुराणे पञ्चवर्णके ॥

धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्चैवात्र कीर्त्यते । सर्वेष्वपि पुराणेषु तद्विरुद्धं च यत्फलम् ॥

सास्विकेषु पुराणेषु माहात्म्यमधिकं हरेः । राजसेषु च माहात्म्यमधिकं ब्रह्मणो विदुः ॥६८

तद्ब्रह्मेश्वर माहात्म्यं ताभसेषु शिवस्य च । संकीर्णेषु सरस्वत्याः पितॄणां च निगद्यते ॥

अष्टादश पुराणानि कृत्वा सत्यवतीसुतः । भारताख्यानमखिलं चक्रे तदुपबृंहितम् ॥

लक्षणेनैकेन यत्प्रोक्तं वेदार्थपरिवृंहितम् ॥

७०

वाल्मीकिना तु यत्प्रोक्तं रामोपाख्यानमुत्तमम् । ब्रह्मणाऽभिहितं यच्च शतकोटिप्रविस्तरम्

आहृत्य नारदायैवं तेन वाल्मीकये पुनः । वाल्मीकिना च लोकेषु धर्मकामार्थसाधनम् ॥

एवं संपादाः पञ्चैते लक्षा मर्त्ये प्रकीर्तिताः ॥

७२

पुरातनस्य कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुराणानामनुक्रमम् ॥

यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि स याति परमां गतिम् ॥

७३

१ ग. 'वीद्विष्णुर्गारु' । २ ग. च 'शिवेकं च स' । ३ ग. 'ते पत्रोर्णायुक्तं' । ड. च. 'ते पत्रोर्णायु' । ४ क. ख. 'शाम्भ' । ५ क. ख. 'विष्येति क' । ६ क. ख. 'के शाम्भ' । ७ ग. घ. ड. 'संज्ञं च' । ८ ड. च । 'संहारं च प्रदश्येत् पुराणं' । ९ ग. ख. 'ह्यारं प्रदश्येत् पुराणं' । १० ग. 'शङ्कम्' । ११ ग. घ. ड. 'वर्णकम्' । १२ ग. घ. ड. 'लापकम्' । १३ ग. घ. ड. च. 'यु च कल्पेषु' । १४ ड. 'व वाल्मीकी कथयत्पुनः' । वाल्मीकी । १५ ड. च यत्प्रोक्तं । १६ ग. ड. 'नन्दादायैव' ।

इदं पवित्रं यशसो निधानमिदं तृणामतिवल्लभं च ।

इदं च देवेष्वमुतायितं च नित्यं त्विदं पापहरं च पुंसाम् ॥

७४

इति श्रीमात्से महापुराणे पुराणानुक्रमणिकाभिधानं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३३९३ ॥

अथ चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि दानधर्मान्शेषतः । व्रतोपवाससंयुक्तान्यथामत्स्योदितानिह ॥ १

महादेवस्य संवादे नारदस्य च धीमतः । यथावृत्तं प्रवक्ष्यामि धर्मकामार्थसाधकम् ॥ २

कैलासशिखरासीनमपृच्छन्नारदः पुरा । त्रिनयनमनङ्गारिमनङ्गाङ्गहरं हरम् ॥ ३

नारद उवाच—

भगवन्देवदेवेश ब्रह्मविष्णुवन्द्यनायक । श्रीमदारोग्यरूपायुर्भाग्यसौभाग्यसंपदा ॥

संयुक्तस्तव विष्णोर्वा पुमान्भक्तः कथं भवेत् ॥ ४

नारी वा विधवा सर्वगुणसौभाग्यसंयुता । क्रमान्मुक्तिप्रदं देव किञ्चिद्व्रतमिहोच्यताम् ॥

हृष्यर उवाच—

सन्त्यक्तमृदं त्वया ब्रह्मन्सर्वलोकहितैवाहम् । श्रुतमप्यत्र यच्छान्त्यै तद्व्रतं शृणु नारद ॥ ६

मध्वत्रपुरं नाम व्रतं नारायणात्मकम् । पादादि कुर्याद्विधिवद्विष्णुनामौनकीर्तनम् ॥ ७

प्रतिमां वासुदेवस्य मूलक्ष्मादिषु चार्चयेत् । चैत्रमासं समासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ८

पूजे नमो विश्वधराय पादौ गुल्फावनन्ताय च रोहिणीषु ।

जङ्घेऽभिपूज्ये वरदाय चैव द्वे जानुनी वाऽश्विकुमारकक्षे ॥ ९

पूर्वोत्तरापादयुगे तथोरु नमः शिवायेत्यभिपूजनीयौ ।

पूर्वोत्तराङ्गलगुनिपुग्मके च मेढ्रं नमः पञ्चशराय पूज्यम् ॥ १०

कटिं नमः शार्ङ्गधराय विष्णोः संपूजयेन्नारद कृत्तिकासु ।

तथाऽर्चयेद्भाद्रपदाद्वये च पार्श्वे नमः केशिनिपूदनाय ॥ ११

कुक्षिद्वयं नारद रेवतीषु दामोदरायेत्यभिपूजनीयम् ।

ऋक्षेऽनुराधासु च माधवाय नमस्तथोरःस्थलमेव पूज्यम् ॥ १२

पृष्ठं धनिष्ठासु च पूजनीयमधौघविध्वंसकराय तैच्च ।

श्रीशङ्खचक्रासिगदाधराय नमो विशाखासु भुजाश्च पूज्याः ॥ १३

हस्ते तु हस्ता मधुसूदनाय नमोऽभिपूज्या इति कैटभारेः ।

पुनर्वसराश्च कुलिपूर्वभागाः साम्रासधीशाय नमोऽभिपूज्याः ॥ १४

१ ग. 'दे' पवित्रकरणे गल्लभम् । इ' । २ ग. घ. ड. च. 'ताय' ब्रह्ममदे महापा' । ३ ग. घ. ड. च. 'त्रि-
लिनमनङ्गारिमनङ्गारि' । ४ ग. घ. ड. 'यमोमकी' । ५ ड. 'पदः' सं । च. पदाम् । सं । ६ ग. 'हितै' पिणा । धु ।
७ घ. ड. 'मानि' कीर्तयत् । प्र । ८ ग. 'तेवद्' । प्र । ९ ग. ड. च. 'राफालुनि' भद्रये य' । घ. 'राफालु' । १० ग.
पूज्यम् । ११ ग. घ. ड. च. 'ति' ग्रह' । ड. 'स्ते' प्रहस्ती म' । १२ ग. 'दनस्य' न' । १३ ग. ड. च. 'लिप' ।

भुजंगनक्षत्रादिने नखानि संपूजयेन्मत्स्यशरीरंभाजः ।	
कूर्मस्य पादौ शरणं व्रजामि ज्येष्ठासु कण्ठे हरिरर्चनीयः ॥	१५
श्रोत्रे वराहाय नमोऽभिपूज्या जनार्दनस्य श्रवणेन सम्यक् ।	
पुण्ये मुखं दानवसूदनाय नमो नृसिंहाय च पूजनीयम् ॥	१६
नमो नमः कारणवामनाय वातीषु दन्ताग्रमथार्चनीयम् ।	
आस्यं हरेर्भागवतन्दनाय संपूजनीयं द्विज वारुणे तु ॥	१७
नमोऽस्तु रामाय मघासु नासा संपूजनीया रघुनन्दनस्य ।	
मृगोत्तमाङ्गे नन्दनेऽभिपूज्ये नमोऽस्तु ते राम विघूर्णिताक्ष ॥	१८
बुध्दय शान्ताय नमो ललाटे चित्रासु संपूज्यतमं मुरारेः ।	
शिरोऽभिपूज्य भरणीषु विष्णोर्नमोऽस्तु विश्वेश्वर कल्किरूपिणे ॥	१९
आर्द्रांश्च केशाः पुरुषोत्तमस्य संपूजनीया हरये नमस्ते ।	
उपोषितेनर्क्षदिनेषु भक्त्या संपूजनीया द्विजपुंगवाः स्युः ॥	२०
पूर्णे व्रते सर्वगुणान्विताय वायूपशीलाय च सामगाय ।	
हर्मी विशालायतबाहुदण्डां मुक्ताफलेन्दूपलवज्रयुक्ताम् ॥	२१
जेलस्य पूर्णे कलशे निविष्टामर्चां हरेर्वस्त्रमवा सहैव ।	
शय्यां तथोपस्करभाजनादियुक्तां प्रदद्याद्विजपुंगवाय ॥	२२
यद्यस्ति यत्किंचिदिहास्ति देयं दद्याद्विजायाऽऽत्महिताय सर्वम् ।	
मनोरथान्नः सफलीकुरुव हिरण्यमर्गच्युतरुद्ररूपिन् ॥	२३

सलक्ष्मीकं सभायाय काञ्चनं पुरुषोत्तमम् । शय्यां च दद्यान्मन्त्रेण ग्रन्थिभेदविवर्जिताम् ॥
 यथा न विष्णुभक्तानां वृजिनं जायते कचिद् । तथा सुरुपतारोग्यं केशवे भक्तिमुत्तमाम् ॥
 यथा न लक्ष्म्या शयनं तव शून्यं जनार्दन । शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु कृष्ण जन्मानि जन्मानि ॥
 एवं निवेद्य तत्सर्वं वस्त्रमालयानुलेपनम् । नक्षत्रपुरुषज्ञाय विप्रायथ विसर्जयेत् ॥ २७
 मुञ्जीतातैललवणं सर्वर्क्षेष्वप्युपोषितः । भोजनं च यथाशक्ति वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ २८
 इति नक्षत्रपुरुषमुपास्य विधिवत्स्वयम् । सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ २९
 ब्रह्महत्यादिकं किंचिदिह वाऽमुत्र वा कृतम् । आत्मना वाऽथ पितृभिस्तत्सर्वं क्षयमाप्नुयात् ॥

इति पठति शृणोति वाऽतिभक्त्या पुरुषवरो व्रतमङ्गनाऽथ कुर्यात् ।

कलिकलुषविदारणं मुरारेः सकलविभूतिफलप्रदं च पुंसाम् ॥ ३१

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे नक्षत्रपुरुषस्तोत्रं नाम चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३४२४ ॥

१ घ. ड. 'रीरिणश्च । कू' । २ ग. च. 'रघातुः । कू' । ३ घ. ड. बुधाय । ४ ग. घ. ड. 'रूप । अ' । ५ ग. ड. च. गुडत्य । ६ ग. घ. च. श्रिप्रयं किं । ७ ग. घ. ड. यं तत्तद् । ८ क. ख. मनोरथं । ९ ड. था स्वरूपमारोग्यं । १० घ. रोग्यमर्थं दद्याच्च केशवः । य' । ११ ग. घ. 'पतिः । न' । १२ ग. च. 'जयेच्च यथ भक्त्या वि' ।

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

उपवासेऽप्यशक्तस्य तदेव फलमिच्छतः । अनभ्यासेन रोगाद्वा किमिष्टं व्रतमुत्तमम् ॥ १

ईश्वर उवाच—

उपवासेऽप्यशक्तानां नक्तं भोजनमिष्यते । यस्मिन्व्रते तदप्यत्र श्रूयतामक्षयं महत् ॥ २

आदित्यशयनं नाम यथावच्छंकारार्चनम् । येषु नक्षत्रयोगेषु पुराणज्ञाः प्रचक्षते ॥ ३

यदा हस्तेन सप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत् । सूर्यस्य चाथ संक्रान्तिस्तिथिः सा सार्वकामिकी

उमामहेश्वरस्यार्चामर्चयेत्सूर्यनामभिः । सूर्यार्चां शिवलिङ्गे च प्रकुर्वन्पूजयेद्यतः ॥ ५

उमापते रवेर्वाऽपि न भेदा दृश्यते क्वचित् । यस्मात्तस्मान्मुनिश्रेष्ठ गृहे शंभुं समर्चयेत् ॥ ६

हस्ते च सूर्याय नमोऽस्तु पादावकाय चित्रासु च गुल्फदेशम् ।

स्वातीषु जङ्घे पुरुषोत्तमाय धात्रे विशाखासु च जानुदेशम् ॥ ७

तथाऽनुराधासु नमोऽभिपूज्यमूर्द्ध्वं चैव सहस्रमानोः ।

ज्येष्ठास्वनङ्गाय नमोऽस्तु गुह्यामिन्द्राय सोमाय कटी च मूले ।

पूर्वोत्तराषाढयुगे च नाभि त्वष्ट्रे नमः सप्ततुरंगमाय ।

तीक्ष्णांशवे च श्रवणे च कुक्षौ पृष्ठं धनिष्ठासु विकर्तनाय ॥ ९

चक्षुःस्थलं ध्वान्तविनाशनाय जलाधिपक्षे परिपूजनीयम् ।

पूर्वोत्तराभाद्रपदाद्वये च बाहू नमश्चण्डकराय पूज्यौ ॥ १०

साम्नामधीशाय करद्वयं च संपूजनीयं द्विज रेवतीषु ।

नखानि पूज्यानि तथाऽश्विनीषु नमोऽस्तु सप्ताश्वधुरंधराय ॥ ११

कठोरधान्ने भरणीषु कण्ठं दिवाकरायेत्यभिपूजनीया ।

ग्रीवाऽग्निर्गर्भेऽधरमम्बुजेशे संपूजयेन्नारद रोहिणीषु ॥ १२

मृगोत्तमाङ्गे दशना मुरारेः संपूजनीया हरये नमस्ते ।

नमः सवित्रे रसनां शंकरे च नासाऽभिपूज्या च पुनर्वसौ च ॥ १३

ललाटमम्भोरुहवल्लभाय पुव्येऽलका वेदशरीरधारिणे ।

सार्पेऽथ मौलि विबुधप्रियाय मघासु कर्णाविति गोगणेशे ॥ १४

पूर्वासु गोब्राह्मणवन्दनाय नेत्राणि संपूज्यतमानि शंभोः ।

अथोत्तराफल्गुनिभे भ्रुवौ च विश्वेश्वरायेति च पूजनीये ॥ १५

नमोऽस्तु पाशाङ्कुशशूलपद्मकपालसर्पेन्दुधनुर्धराय ।

गजासुरानङ्गपुरान्धकादिविनाशमूलाय नमः शिवाय ॥ १६

१ च. अनायासेन । २ ड. 'मुच्यते' । ईं ड. 'मुच्यताम्' । ईं । ३ ड. 'व्यवारेऽथ' । ४ ग. लिङ्गं च उभयं पूजं ।
घ. 'लिङ्गं तु स्वगृहे पूजयेदतः' । ५ ड. च. तद्गृही पूजयेदतः । ६ घ. ड. 'स्तेन सू' । ७ ग. घ. ड. च. 'य वक्षः स्थ' ।
८ ग. 'त्रैतिचर्चाकरेति ना' । घ. 'त्रे इति शाक' । ड. 'त्रे इति शांकरेषु ना' । घ. 'श्रामेस्त्वास्तीर्णा वरणाश्रयाम् । भा' ।
९ ग. घ. ड. 'णनन्द' ।

इत्यादि चास्त्राणि च पूज्य नित्यं विश्वेश्वरायेति शिवोऽभिपूज्यः ।

भोक्तव्यमत्रैवमतैलशाकममांसमक्षारमभुक्तशेषम् ॥

१७

इत्येवं द्विज नक्तानि कृत्वा दद्यात्पुनर्वसौ । शालेयतण्डुलप्रस्थमौदुम्बरमये घृतम् ॥

१८

संस्थाप्य पात्रे विप्राय सहिरण्यं निवेदयेत् । सप्तमे वस्त्रद्युग्मं च पारणे त्वधिकं भवेत् ॥

१९

चतुर्दशे तु संप्राप्ते पारणे नारदाऽऽव्दिके । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या गुडक्षीरघृतादिभिः ॥

२०

कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् । शुद्धमष्टाङ्गुलं तच्च पद्मरागदलान्वितम् ॥

२१

शय्यां विलक्षणां कृत्वा विरुद्धग्रन्थिर्वर्जिताम् । सोपधानकवि*श्रामस्वास्तरव्यजनानि च

भाजनोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः । भूषणैरपि संयुक्तां फलवस्त्रानुलेपनैः ॥

२३

तैस्यां विधाय तत्पद्ममलंकृत्य गुणान्वितम् । कपिलां वस्त्रसंयुक्तां सुशीलां च पयस्विनीम् ॥

२३

रौप्यखुरीं हेमगङ्गीं सवत्सां कांस्यदीहनाम् । दद्यान्मन्त्रेण पूर्वह्निं चैनानामभिलङ्घयेत् ॥

यथैवाऽऽदित्यशयनमशून्यं तव सर्वदा । कान्त्या धृत्या भ्रिया रत्या तथा मे सन्तु सिद्धयः ॥

२७

यथा न देवाः श्रैयांसं त्वदन्यमनघं विदुः । तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥

२८

ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् । शय्यागवादि तत्सर्वं द्विजस्य भवनं नयेत् ॥

२८

नैतद्विशीलाय न दाम्भिकाय कुतर्कदुष्टाय विनिन्दकाय ।

प्रकाशनीयं व्रतमिन्दुमौलेर्यश्चापि निन्दामधिकां विधत्ते ॥

२९

भक्ताय दान्ताय च गुह्यमेतदाख्येयमानन्दकरं शिवस्य ।

इदं महापातकभिन्नराणामप्यक्षरं वेदविदो वदन्ति ॥

३०

न बन्धुपुत्रेण धनैर्वियुक्तः पत्नीभिरानन्दकरः सुराणाम् ।

नाभ्येति रोगं न च शोकदुःखं या वाऽथ नारी कुरुतेऽतिभक्त्या ॥

३१

इदं वसिष्ठेन पुराऽर्जुनेन कृतं कुबेरेण पुरंदरेण ।

यत्कीर्तनेनाप्यखिलानि नाशमायान्ति पापानि न संशयोऽस्ति ॥

३२

इति पठति शृणोति वा य इत्थं रविशयनं पुरुहूतवल्लभः स्यात् ।

अपि नरकगतान्पितृनुशेषानपि दिव्यमानयतीह यः करोति ॥

३३

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे आदित्यशयनव्रतं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३०५७ ॥

* विश्राम इति तु सारस्वतव्याकरणस्य विश्रामो वेतिसूत्रेण साधनीयम् ।

१ ख. घ. 'र्वशी । शा' । २ ग. 'येच्छकत्या । ३ घ. 'श्रागे स्वास्तीर्णावरणाश्रयाम् । भा'। ड. 'श्रामा स्वाकी-
र्णावरणाश्रयाम् । भा'। ४ ग. 'नाश्रिताम् । भा'। ५ घ. 'ततो वि' । ६ घ. ड. 'दोहिनीम् । द'। ७ घ. ड. 'वाह इतिवाचमुदाह-
रेत् । य'। ८ ग. न वेलां लङ्घयेत्कचित् । य'। ९ घ. वृत्तयः । १० ग घ. ड. 'धिकं वि' । ११ क. ख घ. 'ण बलौध' ।
१२ गसंकीर्त' ।

अथ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच—

कृष्णाष्टमीमथो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम् । शान्तिर्मुक्तिश्च भवति जयैः पुंसां विशेषतः ॥
 शंकरं मार्गशिरसि शंभुं पौषेऽभिपूजयेत् । माघे महेश्वरं देवं महादेवं च फाल्गुने ॥ २
 स्थाणुं चेन्ने शिवं तद्गङ्गाशाखे त्वर्चयेन्नरः । ज्येष्ठे पशुपतिं चार्चयेदाषाढे उग्रमर्चयेत् ॥ ३
 पूजयेच्छ्रावणे शर्वं नभस्ये त्र्यम्बकं तथा । हरमाश्वयुजे मासि तथेशानं च कार्तिके ॥ ४
 कृष्णाष्टमीषु सर्वासु शक्तः संपूजयेद्विजान् । गोभूहिरेण्यवासोभिः शिवमैकानुपोषितः ॥ ५
 गोमूत्रघृतगोक्षीरतिलान्यवकुशोदकम् । गोशृङ्गोदंशिरीषार्कविल्वपत्रदधीनि च ॥
 पञ्चगव्यं च संप्राश्य शंकरं पूजयेन्निशि ॥ ६
 अश्वत्थं च वटं चैवोदुम्बरं प्लक्षमेव च । पलाशं जम्बुवृक्षं च विदुः पठं महर्षयः ॥ ७
 मार्गशीर्षाढमासाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यामितिक्रमात् । *एकैकं दन्तपवनं वृक्षेष्वेतेषु मक्षयेत् ॥ ८
 + देवाय दद्याद्धर्मं च कृष्णां गां कृष्णवाससम् । दद्यात्समाप्ते दध्यन्नं वितानध्वजचामरम् ॥
 द्विजानामुदकुम्भांश्च पञ्चरत्नसमन्वितान् । गावः कृष्णाः सुवर्णं च वासांसि विविधानि च ॥
 अशक्तस्तु पुनर्दद्याद्गामेकामपि शक्तिः ॥ १०
 न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वन्दोषमवाप्नुयात् । कृष्णाष्टमीमुपोष्यैव सप्तकल्पशतत्रयम् ॥
 पुमान्संपूजितो देवैः शिवलोके महायते ॥ ११

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कृष्णाष्टमीव्रतं नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३४६८ ॥

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

दीर्घायुरारोग्यकुलामिवृद्धियुक्तः पुमान्भूपकुलायुतः स्यात् ।

मुहुर्मुहुर्जन्मनि येन सम्यग्व्रतं समाचक्ष्व तदिन्दुमौले ॥ १

श्रीभगवानुवाच—

त्वया पृष्टमिदं सर्वम्युक्तं चाक्षय्यकारकम् । रहस्यं तव वक्ष्यामि यत्पुराणविदो विदुः ॥ २
 रोहिणीचन्द्रशयनं नाम व्रतमिहोत्तमम् । तस्मिन्नारायणस्यार्चामर्चयेदिन्दुनामभिः ॥ ३

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ह. पुस्तके—दन्तधावमेकैकं वृक्षाणां च प्रभक्षयेत् इति । + एतदर्थस्थानेऽयं पाठो घ. पुस्तके—घण्टां दद्याच्च देवाय कृष्णतन्तुकवासी इति ।

१ क. यथा । २ घ. 'पतिः पूज्यश्चाऽऽपि' । ३ ग. घ. च शक्या । इ. भक्ष्या । ४ क. 'भक्ताश्च शक्तिः' । ५ घ. इ. च. 'दक्षरी' । ६ घ. च. जगुः परं मे' । ७ ग. इ. 'याद्वृष्टां च' । ८ ग. गां च पथस्विनीम् । ९ क. गां च सवाससीम् । १० घ. 'मान्सवेगुणान्वितः' । ११ ग. 'मान्सवेगुणान्वितः' । ग. इ. 'मान्सवेगुणान्वितः' । १२ ग. श्रीमहेश उवाच । १३ ग. घ. इ. 'म्यगमुत्राक्षयका' ।

यदा सोमदिने शुक्ला भवेत्पञ्चदशी क्वचित् । अथवा ब्रह्मनक्षत्रं पौर्णमास्या प्रजायते ॥ ५
तदा स्नानं नरः कुर्यात्पञ्चगव्येन सैर्धपैः । आप्यायस्वेति तु जपेद्विद्वानदृशते पुनः ॥ ५
शूद्रोऽपि परया भक्त्या पाषण्डालापवर्जितः । सोमाय वरदायाथ विष्णवे च नमो नमः ॥ ६
कृतजप्यः स्वभवनमागत्य मधुसूदनम् । पूजयेत्फलपुष्पंश्च सोमनामानि जीर्तयन् ॥ ७

सोमाय शान्ताय नमोऽस्तु पादावनन्तधाम्नेति च जानुजङ्घये ।
ऊरुद्वयं चापि जलोदराय संपूजयेन्मेढ्रमनन्तबाह्वये ॥ ८
नमो नमः कामसुखप्रदाय कटिः शशाङ्काय सदाऽर्चनीया ।
तथोदरं चाप्यमृतोदराय नाभिः शशाङ्काय नमोऽभिपूज्या ॥ ९
नमोऽस्तु चन्द्राय मुखं च पूज्यं दन्ता द्विजानामधिपाय पूज्याः ।
हास्यं नमश्चन्द्रमसेऽभिपूज्यमोक्षौ कुमुद्वन्तवनप्रियाय ॥ १०
नासा च नाथाय वनौषधीनामानन्दभूताय पुनर्भुवौ च ।
नेत्रद्वयं पद्मनिभं तथेन्दोरिन्दीवरश्यामकैराय शरैः ॥ ११
नमः समस्ताध्वरवन्दिताय कर्णद्वयं दैत्यनिषूदनाय ।
ललाटमिन्दोरुदधिप्रियाय केशाः सुपुष्पाधिपतेः प्रपूज्याः ॥ १२
शिरः शशाङ्काय नमो मुरारेर्विश्वेश्वरायेति नमः किरीटिने ।
पद्मप्रिये रोहिणि नाम लक्ष्मीः सौभाग्यसौख्यामृतचारुकाये ॥ १३
देवीं च संपूज्य सुगन्धपुष्पैर्नैवेद्यधूपादिभिरिन्दुपत्नीम् ।
सुप्त्वाऽथ भूमौ पुनरुत्थितेन स्नात्वा च विप्राय हविष्प्रदुक्तः ॥ १४
देयः प्रभाते सहिरण्यवारिकुम्भो नमः पापविनाशनाथ ।
संप्राश्य गोमूत्रममांसमन्नमक्षारमष्टावथ विंशतिं च ।
ग्रासान्पयःसर्पियुतानुपोष्य भुक्त्वेतिहासं शृणुयान्मुहूर्तम् ॥ १५
क्वदम्बनीलोत्पलकेतकानि जाती सरोजं शतपत्रिका च ।
अम्लानकुब्जान्यथ सिन्दुवारं पुष्पं पुनर्नारदं मल्लिकायाः ॥
क्षुभ्रं च विष्णोः करवीरपुष्पं श्रीचम्पकं चन्द्रमसः प्रदेदम् ॥ १६

श्रावणादिपु मासेषु क्रमादेतानि सर्वदा । यस्मिन्मासे व्रतादिः स्यात्तत्पुष्पैरर्चयेत्तु ॥ १७
एवं संवत्सरं यावदुपास्य विधिवन्नरः । व्रतान्ते शयनं दद्याद्दर्पणोपस्करान्वितम् ॥ १८
रोहिणीचन्द्रमिथुनं कारयित्वाऽथ काञ्चनम् । चन्द्रः पङ्कजगुलः कार्या रोहिणी चतुरङ्गमुक्ता
मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृतम् । क्षीरकुम्भोपरि पुनः कांस्यपात्राक्षनान्वितम् ॥
दद्यान्मन्त्रेण पूर्वर्द्धिं शालीश्रुफलसंयुतम् ॥ २०
श्वेतामथ सुवर्णास्यां खुरै रौप्यैः समन्विताम् । सवस्त्रभाजनां धेनुं तथा शङ्खं च शोभनम् ॥
भूषणैर्द्विजदांपत्यमलंकृत्य गुणान्वितम् । चन्द्रोऽयं द्विजरूपेण सभार्य इति कल्पयेत् ॥
यथा न रोहिणी कृष्ण शय्यां संत्यज्य गच्छति । सोमरूपस्य ते तद्वन्ममाभेदोऽस्तु भूतिभिः ॥

यथा त्वमेव सर्वेषां परमानन्दमुक्तिदः । भुक्तिर्भुक्तिस्तथा भक्तिस्त्वयि चन्द्रास्तु मे सदा ॥ २४
इति संसारभीतस्य मुक्तिकामस्य चानयः । रूपारोग्यायुषामेतद्विधायकमनुत्तमम् ॥ २५
इदमेव पितृणां च सर्वदा बल्लभं मुने । त्रैलोक्याधिपतिर्भूत्वा सप्तकल्पशतत्रयम् ॥
चन्द्रलोकमवाप्नोति विद्युद्भूत्वा तु मुच्यते ॥ २६

नारी वा रोहिणी चन्द्रशयनं या समाचरेत् । साऽपि तत्कलमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २७

इति पठति शृणोति वा य इत्थं मधुमथनार्चनमिन्दुकीर्तनेन * ॥

मतिमपि च ददाति सोऽपि शौरैर्भवनगतः परिपूज्यतेऽमरैर्यैः ॥ २८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रोहिणीचन्द्रशयनव्रतं नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३४९६ ॥

अष्टाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

जलाशयगतं विष्णुमुवाच रविनन्दनः । तडागारामकूपानां वापीषु नलिनीषु च ॥ १
विधिं पृच्छामि देवेश देवतायतनेषु च । के तत्र चर्त्विजो नाथ वेदी वा कीदृशी भवेत् ॥ २
दक्षिणावलयः कालः स्थानमाचार्य एव च । द्रव्याणि कानि दास्तानि सर्वमाचक्ष्व तत्त्वतः ॥

मत्स्य उवाच—

शृणु राजन्महाबाहो तडागादिषु यो विधिः । पुराणेष्वितिहासोऽयं पठ्यते वेदवादिभिः ॥ ४
प्राप्य पक्षं शुभं शुक्लमतीते चोत्तरायणे । पुण्येऽह्नि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५
प्रागुदकप्रवणे देशे तडागस्य समीपतः । चतुर्हस्तां शुभां वेदीं चतुरस्रां चतुर्मुखाम् ॥ ६
तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः । वेद्याश्च परितो गता रत्निमोत्रास्त्रिमेखलाः ॥ ७
नव सप्ताथ वा पञ्च नातिरिक्ता नृपाल्मज । वितस्तिमात्रा योनिः स्यात्पद्मसप्ताङ्गुलिविस्तृता
गताश्च तत्र सप्त स्युस्त्रिपर्वोच्छ्रितमेखलाः । सर्वतस्तु सवर्णाः स्युः पताकाध्वजसंयुताः ॥ ९
अश्वत्थोदुम्बरपुष्पवटशाखौ कृतानि तु । मण्डपस्य प्रतिदिशं द्वाराण्येतानि कारयेत् ॥ १०
शुभास्तत्राष्ट होतारो द्वारपालास्तथाऽष्ट वै । अष्टौ तु जापकाः कार्या ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
+सर्वलक्षणसंपूर्णा मन्त्रविद्विजितेन्द्रियः । कुलशीलसमायुक्तः पुरोधाः स्याद्विजोत्तमः ॥
प्रतिगतेषु कलशा यज्ञोपकरणानि च । व्यंजनं चौमरे शुभ्रे ताम्रपात्रे सुविस्तृते ॥ १३
ततस्त्वनेकवर्णाः स्युश्चरवः प्रतिदैवतम् । आचार्यः प्रक्षिपेद्भूमावनुमन्त्र्य विचक्षणैः ॥ १४

* इतः परं क ख पुस्तकयोर्नित्यमिते वर्तते तदधिकमिति भाति । + एतद्व्यत्येकस्थानेऽयं पाठश्च पुस्तके—
सर्वलक्षणसंयुक्ता विधिः । विजितेन्द्रियाः । कुलशीलसमायुक्ताः स्थापकास्तु द्विजोत्तमा इति ।

१ ग. घ. ड. दडा । २ ग. घ. ड. 'ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् । ना' । ३ घ कूपेषु वा । ड. च. 'कूपेषु वापी
पुष्करिणीषु च । च. 'ते च यथा नृभिः । ड. 'ते च यथा नृप । डा' । च. 'ते च सदा नृभिः । ५. घ. ड. च. 'मात्राः
समे' । ६ घ. 'तल्लः शस्याः । ड. 'तलो हस्ताः । ७ ड. 'स्त्रिमेखला' । ८ घ. च. 'गो विधिज्ञो विजि' । ९ ग. घ. ड.
स्थापकः । १० ग. व्यजते । ११ ड. नाऽऽप्तं शुभं । १२ ग. 'ण' । अरति' ।

अथरत्निमात्रो यूपः स्यात्क्षीरवृक्षविनिर्मितः । यजमानप्रमाणो वा संस्थाप्यो भूतिमिच्छता *
हेमालंकारिणः कार्याः पञ्चविंशतिकृत्विजः । कुण्डलानि च हैमानि केयूरकटकानि च ॥
तथाङ्गुल्यः पवित्राणि वासांसि विविधानि च । + पूजयेत्तु समं सर्वानाचार्यो द्विगुणं पुनः ॥
दद्याच्छयनसंयुक्तमात्मनश्चापि यत्रियम् ॥ १८
सौवर्णकूर्ममकरी राजतौ मत्स्यदुन्दुभौ । ताम्रौ कुलीरमण्डूकावायसः शिशुमारकः ॥
एवमासाद्य तत्सर्वमादावेव विशां पते ॥ १९
शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः । सर्वोपधुदकैस्तत्र स्नापितो वेदपारगैः ॥ २०
यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः । पश्चिमं द्वारमांसाद्य प्रविशेद्यागमण्डपम् ॥ २१
ततो मङ्गलशब्देन भेरीणां निःस्वनेन च । अञ्जसा मण्डलं कुर्यात्पञ्चवर्णेन तत्त्ववित् ॥ २२
षोडशारं ततश्चक्रं पद्मगर्भं चतुर्मुखम् । चतुरस्रं च परितो वृत्तं मध्ये सुशोभनम् ॥ २३
वेद्याश्चोपरि तत्कृत्वा ग्रहलोकपतींस्ततः । विन्यसेन्मन्त्रतैः सर्वान्प्रतिदिक्षु विचक्षणः २४
कूर्मादि स्थापयेन्मध्ये वारुणं मन्त्रमाश्रितः । ब्रह्माणं च शिवं विष्णुं तत्रैव स्थापयेद्बुधः ॥
विनायकं च विन्यस्य कमलामम्बिकां तथा । शान्त्यर्थं सर्वलोकानां भूतग्रामं न्यसेत्ततः २६
पुष्पभक्ष्यफलैर्युक्तमेवं कृत्वाऽधिवासनम् । कुम्भांस्त्रयजलगर्भास्तान्वासोभिः परिवेष्टयेत् २७
पुष्पगन्धैरलंकृत्य द्वारपालान्समन्ततः । पठध्वमिति तान्ब्रूयादाचार्यस्त्वभिपूजयेत् ॥ २८
बह्वृचौ पूर्वतः स्थाप्यौ दक्षिणेन यजुर्विदौ । सामगौ पश्चिमे तद्बुधस्तरेण त्वथर्वणौ ॥ २९
उदङ्मुखौ दक्षिणतो यजमान उपाविशेत् । यजध्वमिति तान्ब्रूयान्द्वैत्रिकान्पुनरेव तु ३०
उत्कृष्टान्मन्त्रैर्जापेन तिष्ठध्वमिति जापकान् । एवमादिश्य तान्सर्वान्पूर्युक्ष्याग्निं स मन्त्रवित्
जुहुयाद्धारुणैर्मन्त्रैराज्यं च समिधस्तथा । ऋत्विग्भिश्चाथ होतव्यं वारुणेरेव सर्वतः ॥ ३२
ग्रहेभ्यो विधिवद्धुत्वा तथेन्द्रायेश्वराय च । मरुद्भ्यो लोकपालेभ्यो विधिवद्विश्वकर्मणे ॥
रात्रिसूक्तं च रौद्रं च पावमानं सुमङ्गलम् । जंगेयुः पौरुषं सूक्तं पूर्वतो बह्वृचः पृथक् ॥ ३४
शाक्रं रौद्रं च सौम्यं च कूर्कष्माण्डं जातवेदसम् । सौरसूक्तं जपेन्मन्त्रं दक्षिणेन यजुर्विदः ॥
वैराज्यं पौरुषं सूक्तं सौवर्णं रुद्रसंहिताम् । शैशवं पञ्चनिधनं गायत्रं ज्येष्ठसाम च ॥ ३६
वामदेव्यं बृहत्साम रौरवं सरथंतरम् । गवां व्रतं च काण्वं च रक्षोघ्नं वयसस्तथा ॥
गायेयुः सामगा राजन्पश्चिमं द्वारमाश्रिताः ॥ ३७

* इत उत्तरमयं श्लोकः । इ. च पुस्तकयोः—पालाशो ब्राह्मणस्योक्तो न्यग्रोधः क्षत्रियस्य तु ॥ बिल्वो वैश्यस्य
यूपः स्याच्छूद्रस्योदुम्बरः स्मृतः । इति । + एतदर्थस्थानेऽयं पाठो च. च. पुस्तकयोः—दक्षिणां तु समीं सर्वानाचार्ये
द्विगुणं तत इति ।

१ घ. इ. च. 'नि सत्राणि क' । २ ग. 'इगुलीय चित्रा' । घ. इ. च. 'इगुलीयचित्रा' । ३ ग. च ।
दापये' । ४ क. ख. 'चार्यो द्वि' । ५ ग. इ. वेदपुंगवैः । च. द्विजपुङ्गवैः । ६ ग. 'माश्रित्य संधि' । घ. इ.
च. 'माश्रित्य प्र' । ७ ग. घ. इ. च. रजसा । ८ क. ख. 'तः । सन्ध' । ९ क. ख. वारुण्यां । १० घ. इ. च.
'मन्त्रश्च रत्नगर्भास्तान्धारिणा परिपूरितान् । ब्रह्मादिभिर्' । ११ घ. च. 'तः । जपध्व' । १२ ग. च. 'याद्याजका' ।
१३ ग. 'ग स्कृष्टमन्त्र' । १४ ग. 'अजयेन' । १५ इ. च. 'जापेन' । १६ घ. 'माभाष्य ता' । १७ घ. इ. च. जपेरन् ।
१८ घ. 'कौष्माण्डम्' । १९ ग. घ. इ. च. 'पेरंस्ते द' । २० ग. घ. इ. च. 'वैराजं' । २१ ग. च. 'सौपर्ण' । २२ ग. घ.
इ. च. 'तं विद्वर्णं च र' ।

अथर्वणश्चोत्तरतः शान्तिकं गौष्टिकं त । जपेयुर्मनसा देवमाश्रित्य वरुणं प्रभुम् ॥ ३७
 पूर्वैश्चरमितो राज्ञावेवं कृत्वाऽधवासनम् । गजाश्वरथ्यावल्मीकात्संगमाद्भद्रगोकुलात् ॥
 मुदमादाय कुम्भेषु प्रक्षिपेच्चत्वारत्था ॥ ३८
 रोचनां च ससिद्धार्था गन्धं गुग्गुलमेव च । स्नपनं तस्य कर्तव्यं पञ्चागव्यसमन्वितम् ॥ ३९
 प्रत्येकं तु महामन्त्रैरेवं कृत्वा विधानतः । एवं क्षपाऽतिवाह्याऽथ विधियुक्तेन कर्मणा ॥ ४०
 ततः प्रभाते विमले संजातेऽथ शतं गवाम् । ब्राह्मणेभ्यः प्रदातव्यमष्टषष्टिश्च वा पुनः ॥
 पञ्चाशद्वाऽथ षट्त्रिंशत्पञ्चविंशतिरप्यथ ॥ ४१
 ततः सावत्सरप्रोक्ते शुभे लग्ने सुशोभने । वेदशब्दैश्च गान्धर्वैर्वाद्यैश्च विविधैः पुनः ॥ ४२
 कनकालंकृतां कृत्वा जले गामवतारयेत् । सामगाय च सा देया ब्राह्मणाय विशां पते ॥
 पात्रीमादाय सौवर्णीं पञ्चरत्नसमन्विताम् । ततो निक्षिप्य मकरमत्स्यादींश्चैव सर्वशः ॥
 धृतां चतुर्विधैर्विषैर्वेदेदाङ्गपारगैः ॥ ४४
 महानदीजलोपेतां दध्यक्षतसमन्विताम् । उत्तराभिमुखीं धेनुं जलमध्ये तु कारयेत् ॥ ४५
 अथर्वणेन संज्ञातां पुनर्मामेत्यथेति च । आयो हिष्ठेतिमन्त्रेण क्षिप्त्वाऽऽगत्य च मण्डपम्
 पूजयित्वा सरस्तत्र बलिं दद्यात्समन्ततः । पुनर्दिनानि होतव्यं चत्वारि मुनिसत्तमाः ॥ ४७
 चतुर्थीकर्म कर्तव्यं देया तत्रापि शक्तिः । दक्षिणा राजशार्दूल वरुणैश्चमार्पणं ततः ॥ ४८
 कृत्वा तु यज्ञपात्राणि यज्ञोपकरणानि च । ऋत्विभ्यस्तु समं दत्त्वा मण्डपं विभजेत्पुनः ॥
 हेमपात्रीं च शय्यां च स्थापकाय निवेदयेत् ॥ ४९
 ततः सहस्रं विप्राणामथवाऽष्टशतं तथा । भोजनीयं यथाशक्ति पञ्चाशद्वाऽथ विंशतिः ॥
 एवमेष पुराणेषु तडागविधिरुच्यते ॥ ५०
 कूपवापीषु सर्वासु तथा पुष्करिणीषु च । एष एव विधिर्दृष्टः प्रतिष्ठासु तथैव च ॥ ५१
 मन्त्रतस्तु विशेषः स्यात्प्रासादोद्यानभूमिषु । अयं त्वशक्तावर्धेन विधिर्दृष्टः स्वयंभुवा ॥
 अल्पेष्वेकाग्रिवत्कृत्वा वित्तशाठ्याहते नृणाम् ॥ ५२
 प्रावृट्काले स्थिते तोये ह्यग्निष्टोमफलं स्मृतम् । शरत्काले स्थितं यत्स्यात्तदुक्तफलदायकम्
 वाजपेयातिरात्राभ्यां हेमन्ते शिशिरे स्थितम् ॥ ५३
 अश्वमेधसमं प्राहुर्वसन्तसमये स्थितम् । ग्रीष्मेऽपि तत्स्थितं तोयं राजसूयाद्विशिष्यते ॥ ५४

एतान्महाराज विशेषधर्मान्करोति योऽप्यागमशुद्धबुद्धिः ।

स याति रुद्रालयमाशु पूतः कल्पाननेकान्दिवि मोदते च ॥ ५५

अनेकलोकान्स्मर्त्तुमादीन्भुक्त्वा परार्धद्वयमङ्गनाभिः ।

सहैव विष्णोः परमं पदं यत्प्राप्नोति तद्भागफलेन भूयः* ॥ ५७

इति श्रीमार्कण्डेय महापुराणे तडागविधिर्नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३५५३ ॥

* इतः परेषामध्यायत्रयाणां विपर्यासो वर्तते इ. पुस्तके ।

१ घ. ड. च सुसिद्धार्थान्गन्धानुपगुं २ ग. घ. स्नापन । ३ घ. ड. म् । पूतकर्तृमहा । ४ घ. सर्वतः ।
 ५ क. मण्डपम् । ६ ड. 'णध्वर्ण' । ७ ख. घ. च 'पनं त' ट क ख च 'मेषु पु' । ८ क. ख. ग्राह सवस । ९ घ.
 ड. 'ष्णेऽप्यवस्थितं । ११ ग. 'ति चोर्व्यामथ शु ड. 'ति पौतान्मथ शु' । १२ घ यो वै भुवि शु' । १३ ग. 'न्स
 सहस्रदीपान्भुक्त्वा । १४ ड. च. 'हर्जनादी' । १५ ग. 'तशोय' । घ. ड. च. 'तशोयबले' ।

अधेकोनपठितमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

पादपानां विधिं स्मृतं यथावद्विस्तराद्बद्धं । विधिना केन कर्तव्यं पादपोद्यापनं बुधैः ॥

ये च लोकाः स्मृतास्तेषां तानिदानीं वदस्व नः । *यत्फलं लभते प्रेत्य तत्सर्वं वक्तुमर्हसि

स्मृत उवाच—

पादपानां विधिं वक्ष्ये तथैवोद्यानभूमिषु । तडागविधिवत्सर्वमासाद्य जगदीश्वर ॥ ३

ऋत्विङ्मण्डपसंभारश्चाऽऽचार्यश्चैव तद्विधः । पूजयेद्ब्राह्मणांस्तद्वद्धे मवस्त्रानुलेपनैः ॥ ४

सर्वेष्वधुदकैः सिक्तान्पिष्टातकविभूषितान् । वृक्षान्माल्यैरलंकृत्य वासोभिरभिवेष्टयेत् ॥ ५

सूच्या सौवर्णया कार्यं सर्वेषां कर्णवेधनम् । अञ्जनं चापि दातव्यं तद्वद्धे मशलाकया ॥ ६

फलानि सप्त चाष्टौ वा कालधौतानि कारयेत् । प्रत्येकं सर्ववृक्षाणां वेद्यां तान्धविवासयेत् ॥ ७

धूपोऽत्र गुग्गुलुः श्रेष्ठस्ताम्रपात्रैरधिष्ठितान् । सप्तधान्यस्थितान्कृत्वा वस्त्रगन्धानुलेपनैः ॥ ८

कुम्भान्सर्वेषु वृक्षेषु स्थापयित्वा नरेश्वर । सहिरण्यानशेषांस्तान्कृत्वा बलिनिवेदनम् ॥ ९

यथास्त्वं लोकपालानिन्द्रादीनां विशेषतः । वनस्पतेश्च विद्वद्भिर्होमः कार्यो द्विजातिभिः ॥

ततः शुक्लाम्बरधरां सौवर्णकृतभूषणाम् । सकांस्यदोहां सौवर्णशृङ्गाभ्यामतिशालिनीम् ॥

पयस्विनीं वृक्षमध्यादुत्सृजेद्दामुदङ्मुखीम् ॥ ११

ततोऽभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः । ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च वारुणैरभितस्तथा ॥

तैरेव कुम्भैः स्नपनं कुर्याद्ब्राह्मणपुंगवः ॥ १२

ज्ञातः शुक्लाम्बरैस्तद्वद्यजमानोऽभिपूजयेत् । गोभिर्विभवतः सर्वानृत्विजस्तान्समाहितः ॥

हेमसूत्रैः सकटकैरङ्गुलीयपवित्रकैः । वासोभिः शयनीयैश्च तथोपस्करपादुकैः ॥

क्षीरेण भोजनं दद्याद्यावद्दिनचतुष्टयम् ॥ १४

होमश्च सर्षपैः कार्यो यवैः कृष्णतिलैस्तथा । पलाशसमिधः शस्ताश्चतुर्थेऽह्नि तथोत्सवः ॥

दक्षिणा च पुनस्तद्वदेया तत्रापि शक्तितः ॥ १५

यद्यदिष्टतमं किञ्चित्तत्तद्वद्यादमत्सरी । आचार्ये द्विगुणं दद्यात्पणितप्य विसर्जयेत् ॥ १६

अनेन विधिना यस्तु कुर्यादवृक्षोत्सवं बुधः । सर्वान्कामानवाप्नोति फलं चाऽऽनन्यमश्नुते ॥

यश्चैकमपि राजेन्द्र वृक्षं संस्थापयेन्नरः । सोऽपि स्वर्गे वसेद्भ्राजण्यावदिन्द्रायुतत्रयम् ॥ १८

भूतान्मव्यांश्च मनुजांस्तारयेद्वद्रुमसंभितान् । परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ १९

य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वाऽपि मानवः । सोऽपि संपूजितो देवैर्ब्रह्मलोकं गमिष्यते ॥ २०

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे वृक्षोत्सवो नामैकोनपठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३५७३ ॥

* एतद्ध नास्ति क. ख. पुस्तकयोः ।

अथ षष्ठितमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

तथैवान्यत्पक्ष्यामि सर्वकामफलप्रदम् । सौभाग्यशयनं नाम यत्पुराणविदो विदुः ॥ १
 पुरा दग्धेषु लोकेषु भूभुवःस्वर्गहादिषु । सौभाग्यं सर्वभूतानामेकस्थमभवत्तदा ॥
 वंकुण्ठं स्वर्गमासाद्य विष्णोर्वक्षःस्थलस्थितम् ॥ २
 ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप । अहंकारावृते लोके प्रधानगुरुषान्विते ॥ ३
 स्पर्धायां च प्रवृत्तायां कमलासनकृष्णयोः । लिङ्गाकारा समुद्भूता वह्नेर्ज्वालाऽतिमीषणा ॥
 तयाऽमितस्य हरेर्वक्षसस्तद्विनिःसृतम् ॥ ४
 वक्षःस्थलं समाश्रित्य विष्णोः सौभाग्यमास्थितम् । रसरूपं ततो यावत्प्राप्नोति वसुधातलम्
 उत्क्षिप्तमन्तरिक्षे तद्ब्रह्मपुत्रेण धीमता । दक्षेण पीतमात्रं तद्रूपलावण्यकारकम् ॥ ६
 बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः । शेषं यदपतद्भूमावष्टथा समजायत ॥ ७
 ततो जनानां संजाताः सप्त सौभाग्यदायिकाः । इक्षवो रसराजाश्च निष्पावाजाजिधा-
 न्यकम् ॥ ८

विकारवच्च गोक्षीरं कुसुम्भं कुङ्कुमं तथा । लवणं चाष्टमं तद्वत्सौभाग्याटकमुच्यते ॥ ९
 पीतं यद्ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा पुनः । दुहिता साऽभवत्तस्य या सतीत्यभिधीयते ॥ १०
 लोकानतीत्य लालित्याल्ललिता तेन चोच्यते । त्रैलोक्यसुन्दरीमेनामुषयेमे पिनाकधृक् ॥ ११
 या देवी सौभाग्यमयी भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । तामाराध्य पुमान्भक्त्या नारी वा किं न विन्दति
 मनुरुवाच—

कथमाराधनं तस्या जगद्धात्र्या जनार्दन । तद्विधानं जगन्नाथ तत्सर्वं च वदस्व मे ॥ १३

मत्स्य उवाच—

वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां जनप्रिय । शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्ने तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ १४
 तस्मिन्नहनि सा देवी किल विश्वात्मना सती । पाणिग्रहणकैर्मन्त्रैरुद्गृह्णा वरवर्णिनी ॥ १५
 तया सहैव देवेशं तृतीयायामथार्चयेत् । फलैर्नानाविधैर्धूपैर्दीपनैर्वेद्यसंयुतैः ॥ १६
 प्रतिमां पञ्चगव्येन तथा गन्धोदकेन तु । स्नापयित्वाऽर्चयेद्द्वौरीमिन्दुशेखरसंयुताम् ॥ १७
 नमोऽस्तु पाटलायै तु पादौ देव्याः शिवस्य तु । शिवायेति च संकीर्त्य जयायै गुल्फयोर्द्वयोः ॥
 त्रिगुणायैति रुद्राय भवान्यै जङ्घयोर्युग्मम् । शिवां रुद्रेश्वरायै च विजयैयेति जानुनी ॥
 संकीर्त्य हरिकेशाय तथोरु वरदे नमः ॥ १९
 ईशायै च कटिं देव्याः शंकरायैति शंकरम् । कुक्षिद्वयं च कोटयै शूलिने शूलपाणये ॥ २०

१ ग. घ. 'दा' । तच्च वैकण्ठमा । २ ग. घ. 'स्थले स्थि' । ३ ग. घ. च. 'म्' । यदक्षस्थलमा । ङ. 'म्' ।
 गदक्षस्थलमाच वि । ४ ग. घ. ङ. च. ततरत्नोपधयो जाताः । ५ ङ. क. सौभाग्यमाया या देवी भु । ६ ङ. 'री'
 विन्दति वाञ्छितम् । म । ७ ग. घ. ङ. त्वं । ८ ङ. जनाधिप । ९ ग. 'णिग्राहणिकै' । १० क. ख. 'शैरवसद्वर' ।
 ११ ग. 'धैर्धैर्धूप' । १२ घ. घ. ङ. रुद्रस्य । १३ ग. शिवं रु । ङ. शिव भद्रेश्वरायेति वि । १४ ग. घ. ङ. 'यायै'
 च. जा ।

- मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं चाभिपूजयेत् । सर्वात्मने नमो रुद्रमीशान्यै च कुचद्वयम् ॥ २१
- शिवं वेदात्मने तद्वद्ब्रह्मण्यै कण्ठमर्चयेत् । त्रिपुरप्राय विश्वेशमनन्तायै करद्वयम् ॥ २२
- त्रिलोचनाय च हरं बाहू कालानलप्रिये । सौभाग्यं भवनायेति भूषणानि सदाऽर्चयेत् ॥ २३
- स्वाहास्वधायै च मुखमीश्वरायेति शूलिनम् ॥ २३
- अशोकमधुवासिन्यै पूज्यावोष्ठौ च भूतिदौ । स्थाणवे तु हरं तद्वैन्द्रास्यं चन्द्रमुखप्रिये ॥ २४
- नमोऽर्धनारीशहरमसिताङ्गीति नासिकाम् । नम उग्राय लोकेशं ललितेति पुनर्भुवौ ॥ २५
- शर्वाय पुरहन्तारं वासव्यै तु तथाऽलकान् । नमः श्रीकण्ठनाथायै शिवकेशांस्ततोऽर्चयेत् ॥ २६
- भीमोग्रसमरूपिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः ॥ २६
- शिवमभ्यर्च्य विधिवत्सौभाग्याष्टकमग्रतः । स्थापयेद्भृतनिष्पावकुसुम्भक्षीरं जीरकम् ॥ २७
- रसरारजं च लवणं कुस्तुश्चुरु तथाऽष्टकम् । दत्तं सौभाग्यमित्यस्मात्सौभाग्याष्टकमित्यतः ॥ २८
- एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवयोः पुनः । रात्रौ शृङ्गोदकं प्राश्यं तद्वन्दूमावरिदम् ॥ २९
- पुनः प्रभाते तु तथा कृतस्नानजपः शुचिः । संपूज्य द्विजद्वीपत्यं वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ ३०
- सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णचरणद्वयम् । प्रीयतामत्र ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ३१
- एवं संवत्सरं यावत्तृतीयायां सदा मनो । कर्तव्यं विधिवद्भक्त्या सर्वसौभाग्यमीप्सुभिः ॥ ३२
- प्राशने दानमन्त्रे च विशेषोऽयं निबोध मे । शृङ्गोदकं चैत्रमासे वैशाखे गोमयं पुनः ॥ ३३
- ज्येष्ठे मन्दारकुसुमं बिल्वपत्रं शुचौ स्मृतम् । श्रावणे दधि संप्राश्यं नभस्ये च कुशोदकम् ॥ ३४
- क्षीरमाश्वयुजे मासि कार्तिके पृषदाज्यकम् । मार्गेशे मासे तु गोमूत्रं पौषे संप्राशयेद्भृतम् ॥ ३५
- शाधे कृष्णतिलांस्तद्वत्पञ्चगव्यं च फाल्गुने । ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ॥ ३६
- वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती । उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥ ३७
- मल्लिकाशोककमलं कदम्बोत्पलमालतीः । कुब्जकं करवीरं च बाणमल्लानकुङ्कुमम् ॥ ३८
- सिन्धुवारं च सर्वेषु मासेषु क्रमशः स्मृतम् । जपाकुसुम्भकुसुमं मालती शतपत्रिका ॥ ३९
- यथालाभं प्रशस्तानि करवीरं च सर्वदा । एवं संवत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ॥ ४०
- स्त्री भक्ता वा कुमारी वा शिवमभ्यर्च्य भक्तिः । व्रतान्ते शयनं दद्यात्सर्वोपस्कारसंयुतम् ॥ ४१
- उमामहेश्वरं हेमं वृषभं च गवा सह । स्थापयित्वाऽथ शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ४२
- अन्यान्यपि यथाशक्ति मिथुनान्यम्बरादिभिः । धान्यालंकारगोदानैरभ्यर्च्यैन्द्रनसंचयैः ॥ ४३
- वित्तशाय्येन रहितः पूजयेद्भतविस्मयः ॥ ४३
- एवं करोति यः स्रग्भ्यः सौभाग्यशयनव्रतम् । सर्वान्कामानवाप्नोति पदं मत्स्यन्तमश्नुते ॥ ४४
- फलस्यैकस्य त्यागेन व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ ४४

१ ग. ड. 'भ्यभाव' । २ ग. 'मीशानाये' । ३ ग. 'द्विचाऽऽस्य' । घ. ड. 'द्विदास्य' । ४ ग. घ. ड. 'थाय शि' ।
 ५ क. ख. 'रिक्ता' । ६ ग. घ. च. 'त्रे' । ७ ग. घ. ड. 'इय स्वपेक्ष' । ८ ग. घ. ड. 'गणप्रतिमाद्व' । ९ घ. च. मे ।
 गोः शृङ्गोदकमायं स्याद्वै शि । १० घ. ड. मार्गोत्तमाह्ने गो । ११ क. ख. 'तिलं तद्व' । १२ ग. कुहकं । १३ ड. स्त्री
 पुमान्वा कु । १४ ग. घ. ड. 'शक्त्या मि' । १५ ग. 'नैदिरण्यैर्धनसंज्ञयात् । वि' । घ. 'नैदिरण्यैर्धनसंज्ञयात् । वि' ।
 ड. च. 'नरन्यत्र धनसंज्ञयात् । वि' । १६ ग. 'तिफलमानन्त्यम्' । १७ घ. ड. च. 'दमान'त्यम्' ।

य इच्छन्कीर्तिमाप्नोति प्रतिमासं नराधिप । सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वृत्त्यालंकारभूषणैः ॥
न वियुक्तो भवेद्वाजंनवारुं दशतत्रयम् ॥ ४५

यस्तु द्वादश वर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतम् । करोति सप्त चाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरैः ॥
पूज्यमानो वसेत्सम्यग्यावत्कल्पायुतत्रयम् ॥ ४६

नारी वा कुरुते वाऽपि कुमारी वा नरेश्वर । साऽपि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता ॥ ४७
शृणुयादपि यश्चैव प्रदद्यादथवा मतिम् । सोऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरं वसेत् ॥ ४८

इदमिह मदनेन पूर्वमिष्टं शतधनुषा कृतवीर्यसूनुना च ।

कृतमथ वरुणेन नन्दिना वां किमु जननाथ ततो यदुद्भवः स्यात् ॥ ४९

इति श्रीमार्त्तिय महापुराणे सौभाग्यशयनव्रतं नाम षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३६२२ ॥

अथैकषष्ठितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकोऽथ महर्जनः । तपः सत्यं च सप्तैते देवलोकाः प्रकीर्तिताः ॥ १

पर्यायेण तु सर्वेषामधिपत्यं कथं भवेत् । इह लोके शुभं रूपमायुः सौभाग्यमेव च ॥ २

लक्ष्मीश्च विपुला नाथ कथं स्यात्पुरसूदन ॥ २

मेहेश्वर उवाच—

पुरा हुताशनः सार्धं मारुतेन महीतले । आँदिष्टः पुरुहूतेन विनाशाय सुरद्विषाम् ॥ ३

निर्दग्धेषु ततस्तेन दानवेषु सहस्रशः । तारकः कमलाक्षश्च कालदंष्ट्रः परावसुः ॥ ४

विरोचनश्च सङ्ग्रामादपलायंस्तपोधन ॥ ४

अम्भः सामुद्रभाविष्य संनिवेशमकुर्वत । अशक्या इति तेऽप्यग्निमारुताभ्यामुपोक्षिताः ॥ ५

ततः प्रभृति तं देवान्मनुष्यान्संह जङ्गमान् । संपीड्य च मुनीन्सर्वान्प्रविशन्ति पुनर्जलम् ॥ ६

एवं वर्षसहस्राणि वीराः पञ्च च सप्त च । जलदुर्गबलाद्ब्रह्मन्पीडयन्ति जगन्नयम् ॥ ७

ततः परमथो वह्निमारुतावमराधिपः । आदिदेश चिरादम्बुनिधिरेष विशोष्यताम् ॥ ८

धस्मादस्मद्विषामेष शरणं वरुणालयः । तस्मान्द्रवद्भ्यामद्यैव क्षयमेव प्रणीयताम् ॥ ९

तावूचतुस्ततः शंक्रमुभौ शम्बरसूदनम् । अधर्म एष देवेन्द्र सागरस्य विनाशनम् ॥ १०

यस्माज्जीवनिकायस्य महतः संक्षयो भवेत् । तस्मान्न पापमद्याऽऽवां करवाव पुरंदर ॥ ११

अस्य योजनमात्रेऽपि जीवकोटिशतानि च । निवसन्ति सुरश्रेष्ठ स कथं नाशमर्हति ॥ १२

एवमुक्तः सुरेन्द्रस्तु कोपात्सरक्तलोचनः । उवाचेदं वचो रोषान्निर्दहन्निव पावकम् ॥ १३

न धर्माधर्मसंयोगं प्राप्नुवन्त्यमराः काचित् । भवन्तोस्तु विशेषेण माहात्म्यं चाधितीर्थतोः ॥ १४

१ घ. ड. 'जन्वर्षावु' । २ घ. ड. वा क्षितिज' । ३ घ. ड. तदद्भुतं महः स्या' । ४ ग. यदद्भुतं स्या' ।
५ ग. मधुसूदन । ६ ग. मत्स्य । घ. ड. च. भगवान् । ७ घ. ड. प्रदिष्टः । ८ ग. अन्तःसमुद्र' । ९ ग. घ. ड. च.
समुज' । १० ग. शर्कं श्रयतां त्रिदशधिप । अ' । ११ ग. ड. च. पापं भूयिष्ठमुसर्हा वः पु' । १२ क. ख. घ. 'वतस्तु
१३ क. ख. घ. 'धति । म' ।

मदाज्ञालङ्घनं यस्मान्मारुतेन समं त्वया । मुनिव्रतमहिंसादि परिगृह्य त्वया कृतम् ॥
धर्मार्थशास्त्ररहितं शत्रुं प्रति विभावसो ॥ १५

तस्मादेकेन वपुषा मुनिरूपेण मानुषे । मारुतेन समं लोके तव जन्म भविष्यति ॥ १६

यदा च मानुषत्वेऽपि त्वयाऽगस्त्येन शोषितः । भविष्यत्युदधिर्वहे तदा देवत्वमाप्स्यसि ॥ १७

इतीन्द्रशापात्पतितौ तत्क्षणात्तां महीतले । अवाप्तावेकदेहेन कुम्भाज्जन्म तपोधन ॥ १८

मित्रावरुणयोर्वीर्याद्वसिष्ठस्यानुजोऽभवत् । अगस्त्य इत्युग्रतपाः संबभूव पुनर्मुनिः ॥ १९

नारद उवाच—

संभूतः स कथं भ्राता वसिष्ठस्याभवन्मुनिः । कथं च मित्रावरुणौ पितरावस्य तौ स्मृतौ ॥

जन्म कुम्भादगस्त्यस्य कथं स्यात्पुरसूदन ॥ २०

ईश्वर उवाच—

पुरा पुराणपुरुषः कदाचिद्वन्धमादने । भूत्वा धर्मसुतो विष्णुश्चचार विपुलं तपः ॥ २१

तपसा तस्य भीतेन विघ्नार्थं प्रेषिताबुभौ । शक्रेण माधवानङ्गावप्सरोगणसंयुतौ ॥ २२

यदा न गीतवाद्येन नाङ्गरागादिना हरिः । न काममाधवाभ्यां च विषयान्प्रति चुक्षुभे ॥ २३

तदा काममधुस्त्रीणां विषादमगमद्व्रणः । संक्षोभाय ततस्तेषां स्वरोदेशान्नराग्रजः ॥ २४

नारीमुत्पादयामास त्रैलोक्यजनमोहिनीम् ॥ २४

संक्षुब्धास्तु तया देवास्तौ तु देववराबुभौ । अप्सरोभिः समक्षं हि देवानामब्रवीद्धरिः ॥ २५

अप्सरा इति सामान्या देवानामब्रवीद्धरिः । उर्वशीति च नान्नेयं लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥ २५

ततः कामयमानेन मित्रेणाऽऽहूय सोर्वशी । उक्ता मां रमयस्वेति बाढमित्यब्रवीत्तु सा ॥ २७

गच्छन्तीं चाम्बरं तद्वत्स्तोकमिन्दीवरेक्षणा । वरुणेन धृता पश्चार्द्ररुणं नाभ्यनन्दत ॥ २८

मित्रेणाहं वृता पूर्वमद्य भार्या न ते विभो । उवाच वरुणाश्रितं मयि संन्यस्य गम्यताम् ॥ २९

गतायां बाढमित्युक्त्वा मित्रः शापमदात्तदा । तस्यै मानुषलोके त्वं गच्छ सोमसुतांत्मजम् ॥ ३०

भजस्वेति यतो वेश्याधर्म एष त्वया कृतः । जलकुम्भे ततो वीर्यं मित्रेण वरुणेन च ॥ ३१

प्राक्षिप्तमथ संजातौ द्वावेव मुनिसत्तमौ ॥ ३१

निमिनर्मि सह स्त्रीभिः पुरा द्यूतमदीव्यत । तत्रान्तरेऽभ्याजगाम वसिष्ठो ब्रह्मसंभवः ॥ ३२

तस्य पूजामकुर्वन्तं शशाप स मुनिर्नृपम् । विदेहस्त्वं भवस्वेति ततस्तेनाप्यसौ मुनिः ॥ ३३

अन्योन्यशापाच्च तयोर्विगते इव चेतसी । जग्मतुः शापनाशाय ब्रह्माणं जगतः पतिम् ॥ ३४

अथ ब्रह्मण आदेशालोचनेष्ववसन्निमिः । निमेषाः स्युश्च लोकानां* तद्विश्रामाय नारदः ॥ ३५

वसिष्ठोऽप्यभवत्तस्मिञ्जलकुम्भे च पूर्ववत् । ततः श्वेतश्चतुर्बाहुः साक्षसूत्रकमण्डलुः ॥ ३६

अगस्त्य इति शान्तात्मा बभूव ऋषिसत्तमः ॥ ३६

मलयस्यैकदेशे तु वैखानसविधान्तः । सभार्यः संवृतो विप्रैस्तपश्चक्रे सुदुश्चरम् ॥ ३७

* आर्षेऽर्थ्यं प्रयोगः ।

१ घ. च. 'नित्राणम्' । २ ग. घ. ड. च. गण्डूषो । ३ क. ख. 'तौ' । तदा तद्वीत । ४ घ. ड. च. 'हृदा-
रादि' । ५ य. च. 'न्ती प्राप्तेरे तस्मिस्तोके' । ६ ग. चान्तरं । ड. चान्तरे तं । ७ ग. ड. वृता । ८ ग. ड. च.
'द्वचनं ना' । ९ ग. 'म पुरास्त्रीभिः सह यू' । ड. 'म पुरा स्त्रीभिर्नृपो यू' । १० घ. च. वैश्वानरं विधानवित् । स ।
११ ड. 'नवित्' । स ।

ततः कालेन महता तारकादतिपीडितम् । जगद्वीक्ष्य स कोपेन पीतवान्वरुणालयम् ॥ ३८
ततोऽस्य वरदाः सर्वे बभूवुः शंकरादयः । ब्रह्मा विष्णुश्च भगवान्वरदानाय जग्मतुः ॥
वरं वृणीष्व भद्रं ते यदभीष्टं च वै मुने ॥ ३९

अगस्त्य उवाच—

यावद्ब्रह्मसहस्राणां पञ्चविंशतिकोटयः । वैमानिको भविष्यामि दक्षिणांचलवर्त्मनि ॥ ४०
मद्विमानोदये कुर्याद्यः कश्चित्पूजनं मम । संपन्नलोकाधिपतिः पर्यायेण भविष्यति ॥ ४१

ईश्वर उवाच—

एवमास्त्विति तेऽप्युक्त्वा जग्मुर्देवा यथागतम् । तस्मादर्थः प्रदातव्यो ह्यगस्त्यस्य सदा बुधैः ॥
नारद उवाच—

कथमर्घप्रदानं तु कर्तव्यं तस्य वै विभो । विधानं यदगस्त्यस्य पूजने तद्वदस्व मे ॥ ४३
ईश्वर उवाच—

प्रत्यूषसमये विद्वान्कुर्यादस्योदये निशि । स्नानं शुक्तिलैस्तद्वच्छुक्नुमात्याम्बरो गृही ॥ ४४
स्थापयेद्वज्रं कुम्भं माल्यवस्त्रविभूषितम् । पञ्चरत्नसमायुक्तं घृतपात्रसमन्वितम् ॥
नानाभक्ष्यफलैर्युक्तं ताम्रपात्रसमन्वितम् ॥ ४५

अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ।

चतुर्मुखं कुम्भमुखे निधाय धान्यानि सप्ताम्बरसंयुतानि ॥ ४६

सकांस्यपात्राक्षतशुक्तियुक्तं मन्त्रेण दद्याद्द्विजपुंगवाय ।

उत्क्षिप्य लम्बोदरदीर्घबाहुमनन्यचेता यमदिङ्मुखः सन् ॥ ४७

श्वेतां च दद्याद्यदि शक्तिरस्ति रौप्यैः खुरैर्हर्ममुखीं सवत्साम् ।

धेनुं नरः क्षीरवतीं प्रणम्य सवत्सघण्टाभरणां द्विजाय ॥ ४८

आसत्तरात्रोदयमेतदस्य दातव्यमेतत्सकलं नरेण ।

यावत्समाः सप्त दशाथवा स्युरथोर्ध्वमप्यत्र वदन्ति केचित् ॥ ४९

काशपुष्पप्रतीकांश्च बह्निमारुतसंभव । मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥ ५०

+विन्ध्यवृद्धिक्षयकर मेघतोयविषापह । रत्नवल्लभ देवेश लङ्कावासिन्नमोऽस्तु ते ॥ ५१

वातापी भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुरा । लोपामुद्रापतिः श्रीमान्योऽसौ तस्मै नमो नमः ॥

राजपुत्रि महाभागे ऋषिपत्नि वरानने । लोपामुद्रे नमस्तुभ्यमर्घो मे प्रतिगृह्यताम् ॥

प्रत्यब्दं तु फलत्यागमेवं कुर्वन्न सीदति ॥ ५३

होमं कृत्वा ततः पश्चाद्व्रजयेन्मानवः फलम् । अनेन विधिना यस्तु पुमानर्घ्यं निवेदयेत् ॥ ५४

इमंलोकं स चाऽऽप्नोति रूपारोग्यसमन्वितः । द्वितीयेन भुवर्लोकं स्वर्गलोकं ततः परम् ॥ ५५

सप्तैव लोकानाप्नोति सप्तार्चान्यः प्रयच्छति । यावदायुश्च यः कुर्यात्परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ५६

*एतदर्थं न विद्यते क. ख. घ. च. पुस्तकेषु । +इत आरभ्य अर्धो मे प्रतिगृह्यतामित्यन्तप्रस्थो ग. पुस्तके वर्तते ।

१ ग. यथाऽभीष्टं भवेन्मुने । २ ग. घ. ड. च. 'णापयव' । ३ ग. सगस्तलो' । ४ ग. 'पात्रेण संयुतम् । ना' ।
५ क. ख. 'गमेवाय' । ६ क. ख. 'श अग्निमा' । ७ क. फलैर्योग' । ख. घ. फलैर्याग । ८ घ. दत्त्वा । ड. च.
कुर्यात् । ९ घ. ड. च. लोकमवाप्नोति । १० क. ख. 'सप्तार्चान्यः' ।

इह पठति शृणोति वा य एतद्गुणलमुनिप्रभवार्घ्यसंप्रदानम् ।

मतिमपि च ददाति सोऽपि विष्णोर्भवनगतः परंपूज्यतेऽमरौचैः ॥ ५७

इति श्रीमत्स्ये महापुराणस्योत्पत्तिपूजाविधानं नामैकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३६७९ ॥

अथ द्विषष्ठितमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

सौभाग्यारोग्यफलदममुत्राक्षय्यकारकम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं देव तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥ १

मत्स्य उवाच—

यदुमायाः पुरा देव उवाच पुरसूदनः । कैलासशिखरासीनो देव्या पृष्ठस्तदा किल ॥ २
कथासु संप्रवृत्तासु धर्मासु ललितासु च । तदिदानीं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ३

ईश्वर उवाच—

शृणुष्ववहिता देवि तथैवानन्तपुण्यकृत् । नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तमम् ॥ ४

नभस्ये वाऽथ वैशाखे पुण्यमार्गशिरस्य* च । शुक्लपक्षे तृतीयायां सुस्नातो गौरसर्पपैः ॥ ५

गोरोचनं सगोमूत्रमुष्णं गोशकृतं तथा । दधिचन्दनसंमिश्रं ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥ ६

सौभाग्यारोग्यदं यस्मात्सदा च ललिताग्रियम् ॥ ६

प्रातिपक्षं तृतीयासु पुर्मानापीतवाससी । धारयेदथ रक्तानि नारी चेदथ संयता ॥ ७

विधवा धातुरक्तानि कुमारी शुक्लवाससी । देवीं तु पञ्चगव्येन ततः क्षीरेण केवलम् ॥ ८

स्नापयेन्मधुना तद्वत्पुष्पगन्धोदकेन च ॥ ८

पूजयेच्छुक्लपुष्पैश्च फलैर्नानाविधैरपि । धान्यकाजाजिलवणैर्गुडक्षीरघृतान्वितैः ॥ ९

शुक्लाक्षततिलैरर्च्यौ ततो देवीं सदाऽर्चयेत् । पादाद्यभ्यर्चनं कुर्यात्प्रातिपक्षं वरानने ॥ १०

वरदायै नमः पादौ तथा गुल्फौ नमः श्रियै । अशोकायै नमो जङ्गवे शार्वत्यै जानुनी तथा ॥ ११

ऊरू मङ्गलकारिण्यै वामदेव्यै तथा कटिम् । पद्मोद्रायै जठरमुरः काशश्रियै नमः ॥ १२

करो सौभाग्यदायिन्यै बाहू* हरमुखश्रियै । मुखं दर्पणवासिन्यै स्मरदायै स्मितं नमः ॥ १३

गौर्यै नमस्तथा नासासुत्यलायै च लोचने । तुष्ट्यै ललाटमलकान्कात्यायन्यै शिरस्तथा ॥ १४

नमो गौर्यै नमो धिष्ण्यै नमः कान्त्यै नमः श्रियै । रम्भायै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः ॥ १५

एवं संपूज्य विधिवद्भूतः पद्ममालिखेत् । पत्रैर्द्वादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन सर्कार्णिकम् ॥ १६

पूर्वेण विन्यसेद्गौरीमण्णं च ततः परम् । भवानीं दक्षिणे तद्वैदुद्राणीं च ततः परम् ॥ १७

विन्यसेत्पश्चिमे सौम्यां सदा मदनवासिनीम् । वायव्ये पाटलामुग्रामन्तरेण ततोऽप्युग्राम् ॥

* अस्य प्रयोगस्याऽऽर्थत्वं कल्पनीयम् ।

१ ग. 'तद्वसुगुणप्रभवाय सं' । घ. 'तद्वसुगुणप्रभवस्य सं' । ङ. च. 'तद्वसनशुभयुगस्य सं' । २ ग.

'मान्नारी तथा सती । धा' । ३ ग. 'रीचै वातिसं' । ४ क. ख. 'हृदमुखं श्रि' । घ. 'हृदमुखश्रि' । ५ ग. मूत्रै ।

ङ. धात्र्यै । ६ ग. ङ. 'द्विदिन्द्राणीं' ।

मध्ये यथास्वं मांसाङ्गां मङ्गलां कुपुङ्गां सतीम् । रुद्रं च मध्ये संस्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि ।

कुसुमैरक्षतैर्वर्भिर्नमस्कारेण विन्यसेत् ॥

१९

गीतमङ्गलनिर्घोषान्कारयित्वा सुवासिनीः । पूजयेद्भक्तवासोभी रक्तमाल्यानुलेपनैः ॥

सिन्दूरं स्नानचूर्णं च तासां शिरसि पोतयेत् ॥

२०

सिन्दूरकुङ्कुमस्नानभतीवैष्टतमं यतः । तथोपदेष्टारमपि पूजयेद्यत्नतो गुरुम् ॥

न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥

२१

नमस्ये पूजयेद्गौरीमुत्पलैरसितैः सदा । बन्धुजीदैराश्वयुजे कार्तिके शतपत्रकैः ॥

२२

जातीपुष्पैर्मागशीर्षे पौषे पीतैः कुरण्टकैः । कुन्दकुङ्कुमपुष्पैस्तु देवीं माघे तु पूजयेत् ॥

सिन्दुवारेण जात्या वा फाल्गुनेऽप्यर्चयेदुमाम् ॥

२३

चैत्रे तु मलिकाशोकैर्वैशाखे गन्धपाटलैः । ज्येष्ठे कमलमन्दारैराषाढे च नवाम्बुजैः ॥

कद्म्बैरथ मालत्या श्रावणे पूजयेत्सदा ॥

२४

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । बिल्वपत्रार्कपुष्पं च यवान्गोशृङ्गवारि च ॥

२५

पञ्चगव्यं च बिल्वं च प्राशयेत्क्रमशस्तदा । एतद्भाद्रपदाद्यं तु प्राशनं समुदाहृतम् ॥

२६

प्रतिपक्षं च मिथुनं तृतीयायां वरानने । पूजयित्वाऽर्चयेद्भक्त्या वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥

२७

पुंसः पीताम्बरैः दद्यात्त्रिभैः कौमुभमवाससी । गिरगावा गजिलवणमिक्षुदण्डगुडान्वितम् ॥

तस्ये दद्यात्फलं पुष्पं सुवर्णोत्पलसंयुतम् ॥

२८

यथा न देवि देवेशस्त्वां परित्यज्य गच्छति । तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥

२९

कुपुङ्गा विमलाऽनन्ता भवानी च सुधा शिवा । ललिता कमला गौरी सती रम्भाऽथ पार्वती ॥

नमस्त्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युद्गिरयेत् । व्रतान्ते शयनं दद्यात्सुवर्णक्रमलान्वितम् ॥

३१

मिथुनानि चतुर्विंशदश द्वौ च समर्चयेत् । अष्टौ षड्वाऽप्यथ पुनश्चांनुमासं समर्चयेत् ॥

३२

पूर्वं दत्त्वा तु गुरवे शेषानप्यर्चयेद्बुधः । उक्तानन्ततृतीयैषा सदाऽनन्तफलप्रदा ॥

३३

सर्वगपहंरां देवि सौभाग्यारोग्यवर्धिनीम् । न चैनां वित्तशाठ्येन कदाचिदपि लब्धयेत् ॥

३४

नरो वा यदि वा नारी वित्तशाठ्यात्पतत्यधः ।

३४

गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारी वाऽथ रोगिणी । यद्यशुद्धा तदाऽन्येन कारयेत्प्रयता स्वयम् ॥

३५

इमाश्चानन्तफलदां यस्तृतीयां समाचरेत् । कल्पकोटिशतं साग्रं शिवलोके महीयते ॥

३६

वित्तहीनोऽपि कुरुते वर्षत्रयमुपोषणैः । पुष्पमन्त्रविधानेन सोऽपि तत्फलमाप्नुयात् ॥

३७

नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधयाऽथवा । साऽपि तत्फलमाप्नोति गौर्यनुग्रहलालिता ॥

३८

इति पठति शृणोति वा य इत्थं गिरितनयाव्रतमिन्द्रवाससंस्थः ।

मतमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनकिन्नरैश्च पूज्यः ॥

३९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽनन्ततृतीयाव्रतं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३७१८ ॥

१ ड. ध्ये तथाऽऽगुमां । २ ग. धास्वमाशासु उद्गदां कुं । ५. धास्वमाशासु मं । ३ ग. ड. वाऽपि नमं । ४ ड. नवर्ष । ५ घ. ड. च. दापयेत् । ६ ड. विष्टे यतस्तव । तं । ७ ग. च. ध्यातुमंते स । ८ ग. घ. ड. द्वा रे । ९ ग. च. ड. ती । त । १० घ. ड. येनकतमः गदा । इ । ११ ग. च. ड. च. नृकोकम् ।

अथ त्रिवेदितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथान्यामपि वक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् । रसकल्याणिनीमेतां पुराकल्पविदो विदुः ॥

माघमासे तु संप्राप्ते तृतीयां शुक्लपक्षतः । प्रातर्गन्धेन पयसा तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ २

स्नापयेन्मधुना देवीं तथैथेक्षुरसेन च । *गन्धोदकेन तु पुनर्लेपयेत्कुङ्कुमन तु ॥

दक्षिणाङ्गानि संपूज्य ततो वामानि पूजयेत् ॥ ३

ललितायै नमो देव्याः पादौ गुल्फौ ततोऽर्चयेत् । जङ्घां जानुं तथा शान्त्यै तथैवोरुं श्रियै नमः ॥

मदालसायै तु कटिममलायै तथोदरम् । स्तनौ मदनवासिन्यै कुमुदायै च कन्दराम् ॥ ५

सुजं भुजाग्रं माधव्यै कमलायै भुक्तास्मिते । भूललाटं च रुद्राण्यै शंकरायै तथाऽलकान् ॥ ६

मुकुटं विश्ववासिन्यै शिरः कान्त्यै तथाऽर्चयेत् । मदनायै ललाटं तु मोहनायै पुनर्ध्रुवौ ॥ ७

नेत्रे चन्द्रार्धधारिण्यै तुष्ट्यै च वदनं पुनः । उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठममृतायै नमः स्तनौ ॥ ८

रम्भायै वामकुक्षिं च विशोकायै नमः कैटिम् । हृदयं मन्मथान्धिन्यै पाटलायै तथोदरम् ॥ ९

कर्णौ सुरतवासिन्यै तथोरुं चम्पकप्रिये । जानुजङ्घ्ये नमो गौर्यै गायत्र्यै घुटिके नमः ॥ १०

धराधरायै पादौ तु विश्वकायै नमः शिरः । नमो भवान्यै कामिन्यै कामदेव्यै जैमिन्त्रिये ॥ ११

+आनन्दायै सुनन्दायै सुभद्रायै नमो नमः । एवं संपूज्य विधिवद्विजदांपत्यमर्चयेत् ॥

भोजयित्वाऽन्नपानेन मधुरेण विमत्सरैः ॥ १२

जलपूरितं तथा कुम्भं शुक्लाम्बरयुगद्रयम् । दत्त्वा सुवर्णकमलं गन्धमाल्यैः समर्चयेत् ॥ १३

प्रीयतामत्र कुमुदा गृह्णीयालवणव्रतम् । अनेन विविना देवीं मासि मासि सदाऽर्चयेत् ॥ १४

लवणं वर्जयेन्माघे फाल्गुने च गुडं पुनः । तैलं राजिं तथा चैत्रे वर्ज्यं च मधु माधवे ॥ १५

पौनर्न ज्येष्ठमासे तु आपादे चाथ जीरकम् । श्रावणे वर्जयेत्क्षीरं दधि भाद्रपदे तथा ॥ १६

घृतमाश्वयुजे तद्व्रजूं वर्ज्यं च माक्षिकम् । धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौषे वर्ज्यां च शंकरा ॥ १७

व्रतान्ते करकं पूर्णभित्तेषां मासि मासि च । दद्याद्विकालवेलायां पूर्णपात्रेण संशुतम् ॥ १८

लङ्घुकाङ्गुलेतवर्णांश्च संयावमथ पूरिकाः । घारिकान्प्यपूपांश्च पिष्टापूपांश्च मण्डकान् ॥ १९

क्षीरं शाकं च दध्यन्नमिण्डवर्षांश्शोकवर्तिकाः । माघादिकमशो दद्यादेतानि करकोपरि ॥ २०

कुमुदा माधवी गौरी रम्भा भद्रा जया शिवा । उमा रतिः सती तद्वन्मङ्गला रतिलालसा ॥ २१

कमान्माघादि सर्वत्र प्रीयतामिति कीर्तयेत् । सर्वत्र पञ्चगव्येन प्राशनं समुदाहृतम् ॥

उपत्रासी भवेन्नित्यमशक्ते नक्तमिष्यते ॥ २२

पुनर्माघे तु संप्राप्ते शंकरां करकोपरि । कृत्वा तु काञ्चनीं गौरीं पञ्चरत्नसमन्विताम् ॥ २३

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. घ. पुस्तकेषु । + एतदर्थं न विद्यत क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ड. शुचिस्मिते । २ क. ख. लटे च । ३ ग. च. विन्ध्यवा । ४ ग. शान्त्यै । ५ ग. ड. ख. 'मघाद्व' च । ६ ग. ड. च. करम् । ७ ग. ड. च. 'यै गुल्फौ गायत्रिये न' । ८ ग. च. विशोकायै । ९ क. ख. कार्ये न' । १० ग. 'गच्छये । आ' । ११ ग. च. 'रः । सलङ्घुकं वादि कु' । ड. 'रः । मल्लकं वारिकु' । १२ घ. पायसं । १३ ग. ख. 'यां मक्ष्यपा' । ड. 'यां मक्ष्यमाघे' । १४ ग. ड. 'काघृतपूरांश्च' ।

हैमीमङ्गुष्ठमात्रां च साक्षसूत्रकमण्डलुम् । चतुर्भुजामिन्दुयुतांसितनेत्रपट्टावृताम् ॥ २४
 तद्बद्धोभिथुनं शुक्लं सुवर्णस्यं सिताम्बरम् । सवस्त्रं भाजनं दद्याद्भवानी प्रीयतामिति ॥ २५
 अनेन विधिना वस्तु रसकल्याणिनीव्रतम् । कुर्यात्स सर्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥ २६
 नवार्धदसहस्रं तु न दुःखी जायते नरः । सुवर्णकमलं गौरि मासि मासि ददन्नरः ॥ २७
 अग्निष्टोमसहस्रस्य यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥
 नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा वरानने । विधवा या तथा नारी साऽपि तत्फलमाप्नुयात् ॥
 सौभाग्यारोग्यसंपन्ना गौरीलोकं महीयते ॥ २८

इति पठति शृणोति श्रावयेद्यः प्रसङ्गात्कलिकलुषविमुक्तः पार्वतीलोकमेति ।

मतिमपि च नराणां यो ददाति प्रियार्थं विबुधपतिर्विमाने नायकः स्यादमोघः ॥ २९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रसकल्याणिनीव्रतं नाम त्रिवष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७४७

अथचतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

तथैवान्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् । नाम्ना च लोके विख्यातामार्द्रानन्दकरीमि-
 माम् ॥ १

यदा शुक्लतृतीयायामापाठक्षं भवेत्कचित् । ब्रह्मक्षं वा मृगक्षं वा हस्तो मूलमथापि वा ॥

दर्भगन्धोदकैः स्नानं तदा सम्यक्समाचरेत् ॥ २

शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः । भवानीमर्चयेद्भक्त्या शुक्लपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥

महादेवेन सहितामुपविष्टां महासने ॥

वासुदेव्यै नमः पादौ शंकराय नमो हरम् । जङ्घे शोकविनाशिन्यै आनन्दाय नमः प्रभे ॥

रैम्भायै पूजयेद्गुरु शिवाय च पिनाकिनः । अदित्यै च कार्तिं देव्याः शूलिनः शूलपाणये ॥

माधव्यै च तथा नाभिमथ शंभोर्भवाय च । स्तनावानन्दकारिण्यै शंकरस्येन्दुधारिणे ॥ ६

उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठं नीलकण्ठाय वै हरम् । करावुत्पलधारिण्यै रुद्राय च जगत्पते ॥

बाहू च परिरम्भिण्यै त्रिशूलाय हरस्य च ॥ ७

देव्या मुखं विलासिन्यै वृषेशाय पुनर्विभोः । स्मितं सस्मेरलीलायै विश्ववक्त्राय वै विभोः ॥

१ ग. च. 'खमोज' । २ ग. ड. च. कचित् । ३ ग. ड. च. 'हस्तेन य' । ४ ग. 'वा चापि वेद्या वा सा ।
 ड. च. 'वा वावराकी वा सा । ५ ड. ब्रह्मलोके । ६ ग. च. 'ति य इत्थं यः शृणोति व्रतं स कलि' । ड. 'ति य इत्थं
 यः शृणोति प्रसङ्गात्सकलकलु' । ७ ग. ड. च. 'तिजननां ना' । ८ ग. यमक्षं । घ. ड. च. मघक्षं । ९ ड. 'पदैः ।
 भ' । १० ग. ड. च. 'देव च सकलमुपविष्टं म' । ११ क. ग. प्रभोः । १२ ग. रमायै । १३ घ. 'किने । आदि' । ड.
 किने । आनन्दिन्यै क' । १४ ग. च. 'त्पतेः । बा' । १५ ग. 'प्यै नृत्यशीलय वै हरम् । दे' । ड. 'प्यै नृत्यशीलाय
 तत्पतेः । दे' । घ. 'प्यै नृत्यशीलाय वै हरेः । दे' । १६ ड. विशालिन्यै । च. विनाशिन्यै । १७ ग. वृषाक्षाय । ड.
 विश्वेशाय । च. वृषाक्षाय । १८ ग. 'तं च रुद्रली' ।

नेत्रे मदनवासिन्यै विश्वधात्रे त्रिशूलिनः । भुवौ नृत्यप्रियायै तु ताण्डवेशाय शूलिनः ॥९॥
 देव्या ललाटमिन्द्रायै हव्यवाहाय वै विभोः । स्वाहायै मुकुटं देव्या विभोर्गङ्गाधराय वै ॥
 विश्वकायौ विश्वमुखौ विश्वपादकरो शिवौ । प्रसन्नवदनौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ ११
 एवं संपूज्य विधिवद्गतः शिवयोः पुनः । पद्मोत्पलानि रजसा नानावर्णेन कारयेत् ॥ १२
 शङ्खचक्रे सकटके स्वस्तिकाङ्कुशचामरान् । यावन्तः पांसवस्तत्र रजसः पतिता भुवि ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ १३
 चत्वारि घृतपात्राणि सहिरण्यानि शक्तिः । दत्त्वा द्विजाय करकमुदकान्नसमन्वितम् ॥
 प्रतिपक्षं चतुर्मासं यावदेतन्निवेदयेत् ॥ १४
 ततस्तु चतुरो मासानपूर्ववत्करकोपरि । चत्वारि सक्तुपात्राणि तिलपात्राण्यतः परम् ॥ १५
 गन्धोदकं पुष्पवारि चन्दनं कुङ्कुमोदकम् । अपक्वं दधि दुग्धं च गोशृङ्गोदकमेव च ॥ १६
 पिटोदकं तथा वारि कुट्टचूर्णान्वितं पुनः । उशीरसलिलं तद्वद्यवचूर्णोदकं पुनः ॥ १७
 तिलोदकं च संप्राश्य स्वपेन्मार्गशिरोदिषु । मासेषु पक्षद्वितयं प्राशनं समुदाहृतम् ॥ १८
 सर्वत्र शुक्लपुष्पाणि प्रशस्तानि सदाऽर्चने । दानकाले च सर्वत्र मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ १९
 गौरी मे प्रीयतां नित्यमघनाशाय मङ्गला । सौभाग्यायास्तु ललिता भवानी सर्वसिद्धये ॥
 संवत्सरान्ते लवणं गुडकुम्भं च सर्जिकाम् । चन्दनं नेत्रपट्टं च सहिरण्याम्बुजेन तु ॥ २१
 उमामहेश्वरं हैमं तद्वदिक्षुफलैर्युतम् । सतूलावरणां शय्यां सविश्रामां निवेदयेत् ॥
 सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति ॥ २२
 आर्द्रानन्दकरी नाम्ना तृतीयैषा सनातनी । यामुपोष्य नरो याति शंभोर्यत्परमं पदम् ॥ २३
 इह लोके सदाऽऽनन्दमाप्नोति धनसंपदः । आयुरारोग्यसंपत्त्या न कश्चिच्छोकमाप्नुयात् ॥
 नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधवा च या । साऽपि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता ॥
 प्रतिपक्षमुपोष्यैवं मन्त्रार्चनविधानवित् । रुद्राणीलोकमभ्येति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २६
 य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वाऽपि मानवः । शक्रलोके स गन्धर्वैः पूज्यतेऽपि युगत्रयम् २७
 *आनन्ददां सकलदुःखहरां तृतीयां या स्त्री करोत्यविधवा विधवाऽथ वाऽपि ।
 सा स्वे गृहे सुखशतान्यनुभूय भूयो गौरीपदं सदायिता दायिता प्रयाति ॥ २८
 इनि श्रीमात्स्ये महापुराण आर्द्रानन्दकरीतृतीयाव्रतं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३७७ ॥

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

†ईश्वर उवाच—

अथान्यामपि वक्ष्यामि तृतीयां सर्वकामदाम् । यस्यां दत्तं हुतं जप्तं सर्वं भवति चाक्षयम् ॥१॥

* न विद्यतेऽयं श्लोकश्च. पुस्तके । + अयमध्यायश्च. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. च. 'भरम् । या' । २ ग. 'देवं समर्चये' । ३ ग. 'म् । दुग्धं मधु घृतं चैव गोः' । ४ ग. पिष्टातकं ।

५ ग. च. 'शिरः कमात् । मा' । ६ च. 'कुम्भां च मार्जिका' । ७. 'कुम्भसमन्वितम् । च' । ७ घ. 'ममं समाक्षिकम् । च' । ८ ग. 'माक्षिकम् । ९ ग. च. 'म् । वास्तरणाव' । १० वं 'यो मन्त्रार्चनविभरः । ११ । ११ ग. च. 'तेऽद्यायुतत्र' ।

१२ ग. क. सुदिता ।

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीया वैरुपोषिता । अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य च ॥ २
 सा तथा कृत्तिकोपेता विशेषेण सुपूजिता । तत्र दत्तं हुतं जतं सर्वमक्षयमुच्यते ॥ ३
 अक्षया संततिस्तस्यास्तस्यां सुकृतमक्षयम् । *अक्षतैः पूज्यते विष्णुस्तेन साऽप्यक्षया स्मृता
 अक्षतैस्तु नराः स्नाता विष्णोर्दत्त्वा तथाऽऽक्षतान् ॥ ४

विषेषु दत्त्वा तानेव तथा सक्तून्सुकृतान् । यथाऽन्नमुद्धाभागः फलमक्षयमश्नुते ॥ ५
 एकामप्युक्तवत्कृत्वा तृतीयां विधिवद्भरः । एतौसामपि सर्वासां तृतीयानां फलं भवेत् ॥ ६
 तृतीयायां समभ्यर्च्य सोपवासो जनार्दनम् । राजसूयफलं प्राप्य गतिमग्न्यां च विन्दति ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽक्षय्यतृतीयाव्रतं नाम पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः । ६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३७८२ ॥

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसूदन । तथैव जनसौभाग्यमतिविद्यासु कौशलम् ॥ १
 अभेदश्चापि दंपत्योस्तथा बन्धुजनेन च । आयुश्च विपुलं पुंसां तन्मे कथय माधव ॥ २

मत्स्य उवाच—

सम्यक्पृष्टं त्वया राजञ्छृणु सारस्वतं व्रतम् । यस्य संकीर्तनादेव तुष्यतीह सरस्वती ॥ ३
 यो यद्भक्तः पुमान्कुर्यादेतद्व्रतमनुत्तमम् । तद्वासरादौ संपूज्य विप्रानेतान्समाचरेत् ॥ ४
 अथवाऽऽदित्यवारेण ग्रहतरावलेन च । पायसं भोजयेद्विप्रान्कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५
 शुक्लवस्त्राणि दत्त्वा च सहिष्यानि शक्तितः । गायत्रीं पूजयेद्भक्त्या शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥
 यथा न देवि भगवान्ब्रह्मलोके पितामहः । त्वां परित्यज्य +संतिष्ठेत्तथा भव वरप्रदा ॥ ७
 वेदाः शास्त्राणि सर्वाणि गीतनृत्यादिकं च यत् । न बिहीनं त्वया देवि तथा मे सन्तु सिद्ध्यः
 लक्ष्मीर्मिथा धरा पुष्टिर्गौरी तुष्टिः प्रभा मतिः । एताभिः पाहि चाष्टाभिस्तनुभिर्मां सरस्वति ॥
 एवं संपूज्य गायत्रीं वीणाक्षमणिधारिणीम् । शुक्लपुष्पाक्षतैर्भक्त्या सकमण्डलुपुस्तकाम् ॥
 मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातस्तु धर्मवित् ॥ १०

पञ्चम्यां प्रतिपक्षं च पूजयेद्ब्रह्मवासिनीम् । तथैव तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् ॥
 क्षीरं दद्याद्विरण्यं च गायत्री प्रीयतामिति ॥ ११

संध्यायां च तथा मौनमेतत्कुर्वन्समाचरेत् । नान्तरा भोजनं कुर्याद्यावन्मासास्त्रयोदश ॥ १२
 समाप्ते तु व्रते कुर्याद्भोजनं शुकृतण्डुलैः । पूर्वं सवस्त्रयुग्मं च दद्याद्विप्राय भोजनम् ॥ १३

* एतद्धं न विद्यते । क. ख. पुस्तकयोः । + अत्र परस्मैपदमाधेम् ।

१ ग. 'नृ. तथा' । ड. 'नृ. तथाऽन्यन्तुम्' । २ क. ड. 'भाग फ' । ३ ड. 'तासां तु तृतीयानां सर्वासां फलमश्नुते । त' । ४ क. ख. 'सार्थं मतिं वि' । ग. ड. 'यो मद्र' । ५ ग. 'थाऽयं दे' । ६ ग. ड. 'त्वाऽयं' । ७ ख. घ. 'श्रीं वाणीक्षयनिवारि' । ८ क. 'क्षमालया' । ९ ड. च. 'थेच्छन्दवा' । १० ग. 'ते दद्याद्भो' । ड. 'ते दद्याद्भोज' । ११ ग. घ. ड. ख. 'पूर्णम्' । १२ ग. ड. ख. च. 'गां च विप्राय शोभताम्' । 'दे' ।

देव्या वितानं घण्टां च सितनेत्रे पयास्विनीम् । चन्दनं वज्रयुग्मं च दद्याच्च शिखरं पुनः ॥ १४
 तथोपदेष्टारमपि भक्त्या संपूजयेद्गुरुम् । वित्तशाठ्येन रहितो वज्रमाल्यानुलेपनैः ॥ १५
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्सारस्वतं व्रतम् । विद्यावानर्थसंयुक्तो रक्तकण्ठश्च जायते ॥ १६
 सरस्वत्याः प्रसादेन ब्रह्मलोके महीयते । नारी वा कुरुते या तु साऽपि तत्फलगामिनी ॥
 ब्रह्मलोके वसेद्राजन्यावत्कल्पायुतत्रयम् ॥ १७
 सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयादपि यः पठेत् । विद्याधरपुरे सोऽपि वसेत्कल्पायुतत्रयम् ॥ १८

इति श्रीमत्स्य महापुराणे सारस्वतव्रतं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३८००

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

चन्द्रादित्योपरागे तु यत्स्नानमभिधीयते । तदहं श्रोतुमिच्छामि द्रव्यमन्त्रविधानं वित् ॥ १

मत्स्य उवाच—

यस्य राशिं समासाद्य भवेद्ब्रह्मणसंप्लवः । तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि मन्त्रौषधविधानतः ॥ २
 चन्द्रोपरागं संप्राप्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । संपूज्य चतुरो विप्राञ्छुकुमाल्यानुलेपनैः ॥ ३
 पूर्वमेवोपरागस्य समासाद्यौषधादिकम् । स्थापयेच्चतुरः कुम्भानव्रणान्सागरानिति ॥ ४
 गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्भद्रगोकुलात् । राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय चाऽऽक्षिपेत् ॥ ५
 पञ्चगव्यं च कुम्भेषु शुद्धमुक्ताफलानि च । रोचनां पद्मशङ्खौ च पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ ६
 स्फटिकं चन्दनं श्वेतं तीर्थवारिससर्षपम् । राजदन्तं सकुमुदं तथैवोशीरगुग्गुलम् ॥
 एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुम्भेष्ववाहयेत्पुरान् ॥ ७
 सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः । आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ ८
 योऽसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः । सहस्रनयनश्चेन्द्रो ग्रहपीडां व्यपोहेत् ॥ ९
 मुखं यः सर्वदेवानां सप्ताचिरमितद्युतिः । चन्द्रोपरागसंभूतामग्निः पीडां व्यपोहेत् ॥ १०
 यः कर्मसाक्षी भूतानां धर्मो महिषवाहनः । यमश्चन्द्रोपरागोऽर्थी मम पीडां व्यपोहेत् ॥ ११
 * रक्षोगणाधिपः साक्षात्पल्लवानलसंनिभः । खड्गव्यग्रोऽतिभीमश्च रक्षःपीडां व्यपोहेत् ॥
 नागपाशधरो देवः साक्षान्मकरवाहनः । स जलाधिपतिश्चन्द्रग्रहपीडां व्यपोहेत् ॥ १३
 प्राणरूपेण यो लोकान्पाति कृष्णमृगप्रियः । वायुश्चन्द्रोपरागोऽर्थी पीडामत्र व्यपोहेत् ॥ १४
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः । चन्द्रोपरागकलुषं धनदो मे व्यपोहेत् ॥ १५
 योऽसाविन्दुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः । चन्द्रोपरागैर्जां पीडां विनाशयतु शंकरः ॥ १६
 त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ब्रह्मविष्णवर्कयुक्तानि तानि पापं दहन्तु वै ॥

*न विद्यतेऽयं श्लोकः क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. घ. च दध्यमशि । २ ड 'यानिशे' । ३ क. 'वि. म' । ड. 'नतः । म' । ४ घ. 'संभवः ।
 ५ ग. 'धानवत् । च' । ६ ग. घ. ड. 'निक्षिपत्' । ७ ग. 'ब्रह्मसमेधित । ड. 'ब्रह्मस' । ८ ग. ड. 'त्यां पीडामत्र व्य' ।
 ९ ड. 'चन्द्रो म' । १० ग. च. 'सौ धन' । ११ ग. च. 'गपापानि सना' ।

एवमामन्त्र्य तैः कुम्भैरभिषिक्तो गुणान्वितैः । ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥
पूजयेद्वस्त्रगोदानैर्ब्राह्मणानिष्टदेवताः ॥ १८

एतानेव ततो मन्त्रान्विलिखेत्करकान्वितान् । वस्त्रं पट्टेऽथवा पद्मे पञ्चरत्नसमन्वितान् ॥ १९
यजमानस्य शिरसि निदध्नुस्ते द्विजोत्तमाः । ततोऽतिवाहयेद्वेदेषु परागानुगामिनीम् ॥ २०
प्राङ्मुखः पूजयित्वा तु नमस्यन्निष्टदेवताम् । चन्द्रग्रहे विनिवृत्ते कृतगोदानमङ्गलः ॥
कृतस्नानाय तं पट्टं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ २१

अनेन विधिना यस्तु ग्रहस्नानं समाचरेत् । न तस्य ग्रहेपीडा स्यान्न च बन्धुजनक्षयः ॥ २२
परमांसिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् । सूर्यग्रहे सूर्यनाम सदा मन्त्रेषु कीर्तयेत् ॥ २३
अधिकाः पद्मरागाः स्युः कपिलां च सुशोभनाम् । प्रयच्छेच्च निशां पत्ये चन्द्रसूर्योपरागयोः ॥
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वाऽपि मानवः । सर्वपापविनिर्मुक्तः शकलोके महीयते ॥ २५

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे चन्द्रादित्योपरागस्नानविधिर्नाम सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३८२५ ॥

अथाष्टषष्ठितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

किमुद्वेगाद्भुते कृत्यमलक्ष्मीः केन हन्यते । मृतवत्सामिषेकादिकार्येषु च किमिष्यते ॥ १

श्रीभगवानुवाच—

पुरा कृतानि पापानि फलन्त्यास्मिस्तपोधन । रोगदौर्गत्यरूपेण तथैवेष्टवधेन च ॥ २
तद्विधाताय वक्ष्यामि सदा कल्याणकारकम् । सप्तमीस्नपनं नाम जैनपीडाविनाशनम् ॥ ३
बालानां मरणं यत्र क्षीरपाणां प्रदृश्यते । तद्वद्वृद्धातुराणां च यौवने चापि वर्तताम् ॥ ४
शान्तये तत्र वक्ष्यामि मृतवत्सामिषेचनम् । एतदेवाद्भुतोद्वेगचित्तभ्रमविनाशनम् ॥ ५
भविष्यति च वाराहो यत्र कल्पस्तपोधन । वैवस्वतश्च तत्रापि यदा तु मनुवृत्तमः ॥ ६
भविष्यति च तत्रैव पञ्चविंशतिमं यदा । कृतं नाम युगं तत्र हैहयान्वयवर्धनः ॥
भविता नृपतिर्वीरः कृतवीर्यः प्रतापवान् ॥ ७

स सप्तद्वीपमखिलं पालयिष्यति भूतलम् । यावद्वर्धसहस्राणि सप्तसप्तति नारद ॥ ८
जातमात्रं च तस्यापि यावत्पुत्रशतं तथा । ज्यवनस्य तु शापेन विनाशमुपयास्यति ॥ ९
सहस्रबाहुश्च यदा भविता तस्य वै सुतः । कुरङ्गनयनः श्रीमार्त्संभूतो नृपलक्षणेः ॥ १०
कृतवीर्यस्तदाराऽऽध्य सहस्रांशुं दिवाकरम् । उपवासैर्वैतैर्दिव्यैर्वैदसूक्तैश्च नारद ॥
पुत्रस्य जीवनायालभेतस्नानमवाप्स्यति ॥ ११

कृतवीर्येण वै पृष्ट इदं वक्ष्यति भास्करः । अशेषदुष्टशमनं सदा कल्मषनाशनम् ॥ १२

१ ग. ड. 'लिख कनका' । २ ग. 'स्नपयेऽथवा पट्टे प' । ३ ग. 'हजा पीडा न च' । ४ ग. ड. 'च्छेदितसंपन्न-
बन्धुः' । ५ ग. 'जनां प्रियकारकम् । वा' । ६ ग. ड. 'रसादिकं च यत्' । ७ ग. च. 'मण्डलम्' । ८ ग. ड. च.
संप्रती । ९ व. च. 'न महाकलुष' ।

सूर्य उवाच—

अलं क्लेशेन भङ्गना पुत्रस्तव नराधिप । भविष्यति चिरंजीवी किंतु कल्मषनाशनम् ॥ १३
 सप्तमीक्षपनं वक्ष्ये सर्वलोकहिताय वै । जातस्य मृतवत्सायाः सप्तमे मासि नारद ॥
 अथवा शुक्लसप्तम्यामेतत्सर्वं प्रशस्यते ॥ १४
 ग्रहताराबलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । बालस्य जन्मनक्षत्रं वर्जयेत्तां तिथिं बुधः ॥
 तद्वद्वृद्धातुराणां च कृत्यं स्यादितरेषु च ॥ १५
 गोमयेनानुलिप्तायां भूमावेकाग्रिवत्तदा । तण्डुलै रक्तशालीयैश्चरं गोक्षीरसंयुतम् ॥
 निर्वपेत्सूर्यरुद्राभ्यां तन्मन्त्राभ्यां विधानतः ॥ १६
 कीर्तयेत्सूर्यदेवत्यं सप्तमं च घृताहुतीः । जुहुयाद्ब्रह्मसूक्तेन तद्वद्वृद्धाय नारद ॥ १७
 होतव्याः समिधश्चात्र तथैवार्कपलाशयोः । यवकृष्णतिलैर्होमः कर्तव्योऽष्टशतं पुनः ॥ १८
 व्याहृतीभिस्तथाऽऽज्येन तथैवाष्टशतं पुनः । हुत्वा स्नानं च कर्तव्यं मङ्गलं येन धीमता ॥ १९
 विप्रेण वेदविदुषा विधिवद्वर्षपाणिना । स्थापयित्वा तु चतुरः कुम्भान्कोणेषु शोभनान् ॥ २०
 पञ्चमं च पुनर्मध्ये दध्यक्षतविभूषितम् । स्थापयेद्वन्नं कुम्भे सप्तर्चनाभिमान्वितम् ॥ २१
 सौरेण तीर्थतोयेन पूर्णं रत्नसमन्वितम् । सर्वान्सर्वौषधैर्दुक्तान्पञ्चैर्गव्यसमन्वितान् ॥
 पञ्चरत्नफलैः पुष्पैर्वासोभिः परिवेष्टयेत् ॥ २२
 गजाश्वरथ्यावलमीकात्संगमाद्ब्रह्मगोकुलात् । संशुद्धां मृदमानीय सर्वेष्वेव विनिक्षिपेत् ॥
 चतुर्ष्वपि च कुम्भेषु रत्नगर्भेषु मध्यमम् । गृहीत्वा ब्राह्मणस्तत्र सौरान्मन्त्रानुदीरयेत् ॥ २४
 नारीभिः सप्तसंख्याभिरव्यङ्गाङ्गीभिरत्र च । पूजिताभिर्यथाशक्त्या (क्ति) माल्यवस्त्रविभूषणैः
 सविप्राभिश्च कर्तव्यं मृतवत्सामिषेचनम् ॥ २५
 [एतेऽभिषेकमन्त्राः] दीर्घायुरस्तु बालोऽयं जीवन्तुत्रा च भामिनी । आदित्यश्चन्द्रमाः सार्धं
 ग्रहनक्षत्रमण्डलैः ॥ २६
 सशका लोकपला वै ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । ते ते चान्ये च देवौघाः सदा पान्तु कुमारकम् २७
 मित्रः शनिर्वा हुतभुग्ये च बालग्रहाः कचित् । पीडां कुर्वन्तु बालस्य मा मातुर्जनकस्य वै* ॥
 ततः शुक्लाम्बरधरा कुमारपतिसंयुता । सप्तकं पूजयेद्भक्त्या स्त्रीणामथ गुरुं पुनः ॥ २९
 काञ्चनीं च ततः कुर्यात्ताम्रपात्रोपरिस्थिताम् । प्रतिमां धर्मराजस्य गुरवे विनिवेदयेत् ॥ ३०
 वस्त्रकाञ्चनरत्नैर्धर्मक्षयैः सघृतपायसैः । पूजयेद्ब्राह्मणांस्तद्वद्विंशताभ्यविवर्जितः ॥ ३१
 + भुक्त्वा च गुरुणा चैयमुच्चार्या मन्त्रसंततिः । दीर्घायुरस्तु बालोऽयं यावद्वर्षशतं सुखी ॥ ३२

* इतः परं चत्वारः श्लोका अधिका ग. पुस्तके—अनुगम्य पदान्त्रौ पुत्रमायुसमन्वितः । प्रियतामत्र देवेशः केशवः
 क्लेशनाशनः । शिवस्य हृदये विष्णुर्वैष्णोश्च हृदये शिवः । यथाऽन्तरं न पश्यामि तथा मे स्वस्ति चाऽऽयुषः । एवमुच्चार्य
 तान्कुम्भान्मात्राश्चैवायनानि च । वासांसि चैव सर्वेषां गृह्णि प्रापयेद्बुधः । अभवे बहुशठ्यानामेकामपि सुसंस्कृताम् । शठ्यां
 दयाद्विजातीनां सर्वोपस्करसंयुताम् । इति । + एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके ।

१ ग. घ. 'क्षत्रतिथिदेवान्यजद्बुधः' । २ क. ख. 'दृष्टेतरा' । ३ ग. 'सप्तहत्वि घृ' । ४ ड. 'हल्लेन ।
 ५. क. 'क्षमहजलात्वि' । घ. 'क्षमागजलात्वि' । ६ ग. घ. 'फलैर्दुक्तान्वासो' । ७ ग. घ. च. 'वपुत्रा । ८ ग. कुर्वन्ति ।
 ९ ग. 'दे' । घ. 'येत्क्षणांमाचार्यं भार्यया सह' । का' । १० ग. 'कत्या सदस्यानां गुरुं तथा । का' ।

यत्किंचिदस्य दुरितं तत्क्षिप्तं वडवानले । ब्रह्मा रुद्रो वसुः स्कन्दो विष्णुः शक्रो हताशनः ॥
 रक्षन्तु सर्वे दुष्टेभ्यो वरदाः सन्तु सर्वदा । एवमादीनि वाक्यानि वदन्तं पूजयेद्गुरुम् ॥ ३४
 शक्तिः कपिलां दद्यात्प्रणम्य च विसर्जयेत् । चरुं च पुत्रसहिता प्रणम्य रविशंकरौ ॥ ३५
 हुतशेषं तदाऽश्रीयादादित्याय नमोऽस्त्विति । इदमेवाद्भुतोद्वेगदुःस्वप्नेषु प्रशस्यते ॥ ३६
 कर्तुर्जन्मादिर्नैक्षं च त्यक्त्वा संपूजयेत्सदा । शान्त्यर्थं शुक्लसप्तम्यामेतत्कुर्वन्न सीदति ॥ ३७
 सैदाऽनेन विधानेन दीर्घायुरभवन्नरः । संवत्सराणामयुतं शशास पृथिवीमिमाम् ॥ ३८
 पुण्यं पवित्रमायुष्यं सप्तमीस्नपनं रविः । कथयित्वा द्विजश्रेष्ठ तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३९
 एतत्सर्वं समाख्यातं सप्तमीस्नानमुत्तमम् । सर्वदुष्टोपशमनं बालानां परमं हितम् ॥ ४०
 आरोग्यं भास्करादिच्छेदधनमिच्छेद्धुताशनात् । ईश्वराज्ज्ञानमन्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जना-
 र्दनात् ॥ ४१

एतन्महापातकनाशनं स्यात्परं हितं बालविवर्धनं च । शृणोति यश्चैनमनन्यचेतास्तस्यापि
 सिद्धिं मुनयो वदन्ति ॥ ४२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सप्तमीव्रतं नामाष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३८६७ ॥

अथैकौनससप्ततितमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

पुरा रथंतरे कल्पे परिपृष्टो महात्मना । मन्दरस्थो महादेवः पिनाकी ब्रह्मणा स्वयम् ॥ १

ब्रह्मोवाच—

कथमारोग्यमैश्वर्यमनन्तममरेश्वर । स्वल्पेन तपसा देव भवेन्मोक्षोऽथवा नृणाम् ॥ २

किमज्ञातं महादेव त्वत्पसादाद्धोक्षज । स्वल्पकेनाथ तपसा महत्फलमिहोच्यताम् ॥ ३

मत्स्य उवाच—

एवं पृष्टः स विश्वात्मा ब्रह्मणा लोकभावनः । उमापतिस्वाचेदं मनसः प्रीतिकारकम् ॥ ४

ईश्वर उवाच—

अस्माद्रथंतरात्कल्पाच्चयोर्विंशत्पुनर्यदा । वाराहो भविता कल्पस्तस्य मन्वन्तरे शुभे ॥ ५

वैवस्वताख्ये संजाते सप्तमे सप्तलोककृत् । द्वापरौख्यं युगं तद्द्वष्टाविंशतिमं जगुः ॥ ६

तस्यान्ते स महादेवो वासुदेवो जनार्दनः । भारावतरणार्थाय त्रिधा विष्णुर्भविष्यति ॥ ७

द्वैपायनऋषिस्तद्ब्रह्मैहिणेयोऽथ केशवः । कंसादिदर्पमथनः केशवः क्लेशनाशनः ॥ ८

पुरीं द्वारवतीं नाम सांप्रतं या कुशस्थली । दिव्यानुभावसंयुक्तामधिवासाय शार्ङ्गिणः ॥ ९

त्वष्टा ममाऽऽज्ञया तद्भृत्करिष्यति जगत्पतेः ॥ १०

* अत्राष्टाविंशतितमामिते भवितुं युक्तम् ।

१ इ. °जन्मादिनक्षत्रं हित्वा सं । २ ग. °नक्ष्रादीन्देवान्संपू । ३ ग. इ. °येत्तपा । ४ ग. इ. स दाने° च ।
 ग. °विंशतिमे य° । इ. च. °विंशतितमो य° । ५ ग. च. °राख्ये युगे तस्मिन्सप्तविंशतिमे तदा । त° । ७ इ. तस्मिन् त्रिधा-
 विंशतिमं यदा । त° । ८ इ. °या ब्रह्मन्करि° ।

तस्यां कदाचिदासीनः सभायाममितद्युतिः । भार्याभिर्वृष्णिभिश्चैव भूभृद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥
 कुरुभिर्देवगन्धर्वैरभितः कैटभार्दनः । प्रवृत्तासु पुराणीषु धर्मसंबन्धिनीषु च ॥ ११
 कथान्ते भीमसेनेन परिपृष्टः प्रतापवान् । त्वया पृष्टस्य धर्मस्य रहस्यस्यास्य भेदकृत् ॥ १२
 भाविता स तदा ब्रह्मन्कर्ता चैव वृकोदरः । प्रवर्तकोऽस्य धर्मस्य पाण्डुपुत्रो महाबलः ॥ १३
 यस्य तीक्ष्णो वृको नाम जठरे हव्यवाहनः । मया दत्तः स धर्मात्मा तेन चासौ वृकोदरः ॥ १४
 मतिमान्मानशीलश्च नागायुतबलो महान् । भविष्यत्यजरः श्रीमान्कंदर्प इव रूपवान् ॥ १५
 धार्मिकस्याप्यशक्तस्य तीव्राग्नित्वादुपोषणे । इदं व्रतमशेषाणां व्रतानामधिकं यतः ॥ १६
 कथयिष्यति विश्वात्मा वासुदेवो जगद्गुरुः । अशेषयज्ञफलदमशेषावविनाशनम् ॥ १७
 अशेषदुष्टशमनमशेषसुरपूजितम् । पवित्राणां पवित्रं च मङ्गलानां च मङ्गलम् ॥
 भविष्यं च भविष्याणां पुराणानां पुरातनम् ॥ १८

वासुदेव उवाच—

पद्यष्टमीचतुर्दश्योर्द्वादशीष्वथ भारत । अन्येष्वपि दिनर्क्षेषु न शक्तस्त्वमुपोषितुम् ॥ १९
 ततः पुण्यां तिथिभिर्मां सर्वपापप्रणाशिनीम् । उपोष्य विधिनाऽनेन गच्छ विष्णोः परं पदम् ॥
 माघमासस्य दशमी यदा शुक्ला भवेत्तदा । घृतेनाभ्यञ्जनं कृत्वा तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ २१
 तथैव विष्णुमभ्यर्च्य नमो नारायणेति च । कृष्णाय पादौ संपूज्य शिरः सर्वात्मने नमः ॥ २२
 वैकुण्ठायेति वैकुण्ठमुरः श्रीवत्सधारिणे । शङ्खिने चक्रिणे तद्बद्धदिने वरदाय वै ॥
 सर्वे नारायणस्यैवं संपूज्या बाहवः क्रमात् ॥ २३
 दामोदरायेत्युदरं मेढ्रं पञ्चशराय वै । ऊरू सौभाग्यनाथाय जानुनी भूतधारिणे ॥ २४
 नमो नीलाय वै जङ्घे पादौ विश्वसृजे नमः । नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्म्यै नमः श्रियै ॥
 नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै धृष्ट्यै हृष्ट्यै नमो नमः । नमो विहङ्गनाथाय वायुवेगाय पक्षिणे ॥
 विषप्रमाथिने नित्यं गरुडं चाभिपूजयेत् ॥ २६
 एवं संपूज्य गोविन्दमुमापतिविनायकौ । गन्धैर्माल्यैस्तथा धूपैर्भक्ष्यैर्नानाविधैराप ॥ २७
 गव्येन पयसा सिद्धौ कृसरामथ वाग्यतः । सर्पिषा सह भुक्त्वा च गत्वा शतपदं बुधः ॥ २८
 नैयग्रोधं दन्तकाष्ठमथवा खादिरं बुधः । गृहीत्वा धावयेद्व्रतानाचान्तः प्रागुदङ्मुखः ॥ २९
 ब्रूयात्सार्यतनीं कृत्वा संध्यामस्तभिते रवौ । नमो नारायणायेति त्वामहं शरणं गतः ॥ ३०
 एकादश्यां निराहारः सभ्यर्च्यं च केशवम् । रात्रिं च सकलां स्थित्वा स्नानं च पयसा तथा ॥
 सर्पिणं चापि दहनं हुत्वा ब्राह्मण पुंगवैः । सहैव पुण्डरीकाक्ष द्वादश्यां क्षीरभोजनम् ॥ ३२
 करिष्यामि यतात्माऽहं निर्विघ्नेनास्तु तच्च मे । एवमुक्त्वा स्वपेद्भूमावितिहासकथां पुनः ॥ ३३
 श्रुत्वा प्रभाते संजाते नदीं गत्वा विशां पते । स्नानं कृत्वा मृदा तद्वत्पाषण्डानभिवर्जयेत् ॥ ३४
 उपास्य संध्यां विधिवत्कृत्वा च पितृतर्पणम् । प्रणम्य च हृषीकेशं ससलोकैकमीश्वरम् ॥ ३५
 गृहस्य पुरतो भक्त्या मण्डपं कारयेद्बुधः । दशहस्तमथाष्टौ वा करान्कुर्याद्विंशं पते ॥ ३६
 चतुर्हस्तां शुभां कुर्याद्विद्विमिरनिषूदन । चतुर्हस्तप्रमाणं च विन्यसेत्तत्र तोरणम् ॥ ३७

* आरोप्य कलशं तत्र दिक्पालान्पूजयेत्ततः । छिद्रेण जलसंपूर्णमथ कृष्णाजिनस्थितः ॥
 तस्य धारां च शिरसा धारयेत्सकलां निशाम् ॥ ३८
 तथैव विष्णोः शिरसि क्षीरधारां प्रपातयेत् । अरन्निमात्रं कुण्डं च कुर्यात्तत्र त्रिमेखलम् ॥ ३९
 योनिवक्त्रं च तत्कृत्वा ब्राह्मणैः यवसर्पिषी । तिलांश्च विष्णुदेवत्यैर्मन्त्रैरेकाग्रिवत्तदा ॥ ४०
 हुत्वा च वैष्णवं सम्यक्चक्रं गोक्षीरसंयुतम् । निष्पावार्धप्रमाणां वै धारामाज्यस्य पातयेत् ॥
 जलकुम्भान्महावीर्यं स्थापयित्वा त्रयोदश । भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तान्सितवस्त्रैरलंकृतान् ॥ ४२
 युक्तानौदुम्बरैः पात्रैः पञ्चरत्नसमन्वितान् । चतुर्भिर्बह्वृचैर्होमस्तत्र कार्यं उदङ्मुखैः ॥ ४३
 रुद्रजापश्चतुर्भिश्च यजुर्वेदपरायणैः । वैष्णवानि तु सामानि चतुरः सामवेदिनः ॥
 अरिष्टवर्गसहितान्यभितः परिपाठयेत् ॥ ४४
 एवं द्वादश तान्विप्रान्स्त्रमाल्यानुलेपनैः । पूजयेदङ्गुलीयैश्च कटकैर्हर्मसूत्रकैः ॥ ४५
 वासोभिः शयनीयैश्च वित्तशाल्यविवर्जितः । एवं क्षपाऽतिवाह्या च गीतमङ्गलनिःस्वनैः ॥
 उपाध्यायस्य च पुनर्द्विगुणं सर्वमेव तु । ततः प्रभाते विमले समुत्थाय त्रयोदश ॥ ४७
 गा वै दद्यात्कुरुश्रेष्ठ सौवर्णमुखसंयुताः । पयस्विनीः शीलवतीः कांस्यदोहसमन्विताः ॥ ४८
 रौप्यसुराः सवस्त्राश्च चन्दनेनाभिषेचिताः । तास्तु तेषां ततो भक्त्या भक्ष्यभोज्यान्नतर्पितान्
 कृत्वा वै ब्राह्मणान्सर्वान्नैर्नानाविधैस्तथा । भुक्त्वा चाक्षारलवणमात्मना च विसर्जयेत् ॥
 [+ अनुगम्य पदान्यष्टौ पुत्रभार्यासमन्वितः । प्रीयतामत्र देवेशः केशवः कुशनाशनः ॥ ५१
 शिवस्य हृदये विष्णुर्विष्णोश्च हृदये शिवः । यथाऽन्तरं न पश्यामि तथा मे स्वस्ति चाऽऽयुषः
 एवमुच्चार्य तान्कुम्भान्गाश्चैव शयनानि च । वासांसि चैव सर्वेषां गृहाणि प्रापयेद्बुधः ॥ ५३
 अभावे बहुशय्यानामेकामपि सुसंस्कृताम् । शय्यां दद्याद्द्विजातेश्च सर्वोपस्करसंयुताम्] ॥
 इतिहासपुराणानि वाचयित्वाऽतिवाहयेत् । तद्दिनं तरशाङ्कूल य इच्छेद्विपुलां श्रियम् ॥ ५५
 तस्मात्त्वं सत्त्वमालम्ब्य भीमसेन विमत्सरः । कुरु व्रतमिदं सम्यक्स्नेहात्तव मयेरितम् ॥ ५६
 त्वया कृतमिदं वीर त्वन्नामाख्यं भविष्यति । सा भीमद्वादशी ह्येषा सर्वपापहरा शुभा ॥
 या तु कल्याणिनी नाम पुरा कल्पेषु पठ्यते ॥ ५७

त्वमादिकर्ता भव सौकरेऽस्मिन्कल्पे महावीरवरप्रधान ।
 यस्याः स्मरन्कीर्तनमप्यशेषं विनष्टपापछिदशाधिपः स्यात् ॥ ५८
 कृत्वा च यामप्सरसामधीशा वेश्या कृता ह्यन्यभवान्तरेषु ।
 आभीरकन्याऽतिकृतूहलेन सैवोर्वशी संप्रति नाकपृष्ठे ॥ ५९
 जाताऽथवा वैश्यकुलोद्भवाऽपि पुलोमकन्या पुरुहूतपत्नी ।
 तत्रापि तस्याः परिचारिक्यं मम प्रिया संप्रति सत्यभामा ॥ ६०
 स्नातः पुरा मण्डलमेष तद्भस्तेजोमयं वेदशरीरमाप ।
 अस्यां च कल्याणतिथौ विवस्वान्सहस्रधारेण सहस्ररश्मिः ॥ ६१

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ख. घ. ड. पुस्तकेषु—प्रणम्य कलशं तत्र माषमात्रेण संयुतम् इति । + धनुश्चिह्नान्त-
 र्गतप्रश्नो ग. पुस्तके न विद्यते ।

१ ग. प्रलम्बं । २ ग. ड. शिरसि । ३ ग. घ. ड. निशि । ४ क. ड. 'क्षणैः पय । ड. च. 'क्षणैर्वसर्पिषा ।
 ते । ५ ग. ड. 'गैश्चक्षुः' । ६ ड. 'धाने । योऽस्याः स्मरेत्की' ।

इदमेव कृतं महेन्द्रमुख्यैर्वसुभिर्देवसुरारिभिस्तथा तु ।
 फलमस्य न शक्यतेऽभिवक्तुं यदि जिह्वायुतकोटयो मुखे स्युः ॥ ६२
 कलिकलुषविदारिणीमनन्तामिति कथयिष्यति यादवेन्द्रसूनुः ।
 अपि नरकगतान्पितृनशेषानलमुद्धर्तुमिहैव यः करोति ॥ ६३
 य इदमथविदारणं शृणोति भक्त्या परिपठतीह परोपकारहेतोः ।
 *तिथिमिह सकलार्थमाहूनेन्द्रस्तव चतुरानन साम्यतामुपैति ॥ ६४
 कल्याणिनी नाम पुरा बभूव या द्वादशी माघदिनेषु पूज्या ।
 सा पाण्डुपुत्रेण कृता भविष्यत्यनन्तपुण्याऽनघ भीमपूर्वा ॥ ६५
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भीमद्वादशीव्रतं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३९३२ ॥

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

ब्रह्मोवाच—

वर्णाश्रमाणां प्रभवः पुराणेषु मया श्रुतः । सदाचारस्य भगवन्धर्मशास्त्रविनिश्चयः ॥
 पण्यस्त्रीणां सदाचारं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः + ॥ १
 ईश्वर उवाच—
 तस्मिन्नेव युगे ब्रह्मन्सहस्राणि तु षोडश । वासुदेवस्य नारीणां भविष्यन्त्यम्बुजोद्भव ॥ २
 ताभिर्वसन्तसमये कोकिलालिकुलकुले । पुष्पिते पवनोत्फुल्लह्वारसरसस्तटे ॥ ३
 निर्भरापानगोठीषु प्रसक्ताभिरलंकृतः । कुरङ्गनयनः श्रीमान्मालतीकृतशेखरः ॥ ४
 गच्छन्समीपमार्गेण साम्बः परपुंजयः । साक्षात्कंदर्पो रूपेण सर्वाभरणभूषितः ॥ ५
 अनङ्गशरतप्ताभिः साभिलापमवेक्षितः । प्रवृद्धो मन्मथस्तासां भविष्यति यदात्मानि ॥ ६
 तदाऽवेक्ष्य जगन्नाथः सर्वतो ज्ञानचक्षुषा । शापं वक्ष्यति ताः सर्वा वो हरिष्यन्ति दृश्यवः ॥ ७
 मत्परोक्षं यतः कामलौल्यादीहृग्विधं कृतम् ॥
 ततः प्रसादितो देव इदं वक्ष्यति शार्ङ्गभृत् । ताभिः शापाभितप्ताभिर्भगवान्भूतभावनः ॥ ८
 उत्तारभूतं दासत्वं समुद्राद्वाह्यणप्रियः । उपदेक्ष्यत्यनन्तात्मा भाविकल्याणकारकम् ॥ ९
 भवतीनामृषिर्दाल्भ्यो यद्व्रतं कथयिष्यति । तदेवोत्तारणायालं दासत्वेऽपि भविष्यति ॥
 हल्लुक्त्वा ताः परिष्वज्य गतो द्वारवतीश्वरः ॥ १०
 ततः कालेन महता भारावतरणे कृते । निवृत्ते मौसले तद्वेकेशवे दिवमागते ॥ ११
 शून्ये यदुकुले सर्वैश्चरैरपि जितेऽर्जुने । हतासु कृष्णपत्नीषु दासभोग्यासु चाम्बुधौ ॥ १२

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके । व्रतमिद्विहितं परं नरेन्द्र प्रपतति नैव ससंमृतो हि मध्ये । + इतः पर-
 भेदार्थं वर्तते ङ. पुस्तके तद्यथा-पतिव्रतानां देवेश चरितं परिकीर्तय इति ।

१ ग. 'दारणं जनानामिति कथयति । २ ङ. च. 'ययति । ३ ग. ङ. 'ति प' । ४ ख. 'यः । पुण्य' । ङ. 'यः ।
 पतिस्त्रीणां समावा' । ५ ग. 'चाराञ्छ्रुतु' । ६ ग. कुले वने । पुं । ७ ख. ग. घ. ङ. च. 'न्दर्प' । ८ ग. तद्वे' ।
 ९ ग. ङ. 'भिमूताभि' । १० ग. दासत्वे । ११ ग. 'वे च दिव ग' । १२ ग. 'म्बुधेः । ति' ।

तिष्ठन्तीषु च दौर्गत्यसंतप्तासु चतुर्मुख । आगमिष्यति योगात्मा दाल्भ्यो नाम महातपाः ॥ १३
तास्तमर्घ्येण संपूज्य प्रणिपत्य पुनः पुनः । लालप्यमाना बहुशो बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ॥ १४
स्मरन्त्यो विंपुलान्भोगान्दिव्यमाल्यानुलेपनान् । भर्तारं जगतामीशमनन्तमपराजितम् ॥ १५
दिव्यभावां तां च पुरीं नानारत्नगृहाणि च । द्वारकावासिनः सर्वान्देवरूपान्कुमारकान् ॥
प्रश्नमेवं करिष्यन्ति मुनेरभिमुखं स्थिताः ॥ १६

स्त्रिय ऊचुः—

दस्युभिर्भगवान्सर्वाः परिभुक्ता वयं बलात् । स्वधर्माच्च्यवनेऽस्माकमस्मिन्नः शरणं भव ॥
आदिष्टोऽसि पुरा ब्रह्मन्केशवेन च धीमता । कस्माद्दीशेन संयोगं प्राप्य वेद्यात्वमागताः ॥
वेद्यानामपि यो धर्मस्तं नो ब्रूहि तपोधन । *कथयिष्यत्यतस्तासां स दाल्भ्यश्चैकितायनः ॥

दाल्भ्य उवाच—

जलक्रीडाविहारेषु पुरा सरसि मानसे । भवतीनां च सर्वासां नारदोऽभ्याशमागतः ॥ २०
हुताशनसुताः सर्वा भवन्त्योऽप्सरसः पुरा । अप्रणम्यावलेपेन परिपृष्टः स योगवित् ॥
कथं नारायणोऽस्माकं भर्ता स्यादित्युपादिश ॥ २१

तस्माद्वरप्रदानं वः शापश्चायमभूत्पुरा । शय्याद्वयप्रदानेन मधुमाधवमासयोः ॥ २२

सुवर्णोपस्करोत्सर्गाद्वादश्यां शुक्लपक्षतः । भर्ता नारायणो नूनं भविष्यत्यन्यजन्मनि ॥ २३

यदकृत्वा प्रणामं मे रूपसौभाग्यमत्सरात् । परिपृष्टोऽस्मि तेनाऽऽशु वियोगो वो भविष्यति

चौरैरपहृताः सर्वा वेद्यांत्वं समवाप्स्यथ ॥ २४

एवं नारदशापेन केशवस्य च धीमतः । वेद्यात्वमागताः सर्वा भवन्त्यः काममोहिताः ॥

इदानीमपि यद्वक्ष्ये तच्छृणुध्वं वराङ्गनाः ॥ २५

दाल्भ्य उवाच—

पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु शतशः सुरैः । दानवासुरदैत्येषु राक्षसेषु ततस्ततः ॥ २६

तेषां व्रातसहस्राणि शीतान्यपि च योषिताम् । परिणीतानि यानि स्युर्बलाद्भुक्तानि यानि वै

तानि सर्वाणि देवेशः प्रोवाच वदतां वरः ॥ २७

इन्द्र उवाच—

वेद्याधर्मेण वर्तध्वमधुना नृपमन्दिरे । भक्तिमत्यो वरारोहास्तथा देवकुलेषु च ॥ २८

राजानः स्वामिनस्तुल्याः सुता वाऽपि च तत्समाः । भविष्यति च सौभाग्यं सर्वासामपि

शक्तिः ॥ २९

यः कश्चिच्छुल्कमादाय गृहमेष्यति वः सदैव । निधनेनोपचार्यो वः स तदाऽन्यत्र दास्मिकात्

* एतदर्थं न विद्यते ग. पुस्तके ।

१ ग. घ. विविधान्भो । २ क. 'पनम् । भ' । ३ ग. घ. ड. दिव्यानुभावां च । ४ ग. घ. ड. 'धर्मच्यव' ।
५ ग. 'स्मादास्येन । ६ ड. दीशं पतिं प्राप्य वयं वै । ७ घ. 'श्वेव तापनः । ८ ग. क्षयोः । भ' । ९ ग. 'श्याभावमवा' ।
१० ग. ड. 'षां नारीस । ११ ड. शतशोऽथ सहस्रशः । प' । १२ ग. 'तानि च सहस्रशः । प' । १३ ग. 'स्तुभ्यं भृ-
तकं चापितत्समम् । भ । ८ 'स्तुभ्यं मृतकं चापितत्समम् । भ' । १४ ख. सुता वीपचर्यः स त' । १५ ग. 'दा । न
छन्नो । ड. 'दा । निच्छन्नैवोपवर्यः स ।

देवतानां पितॄणां च पुण्याहे समुपस्थिते । गोभूहिरण्यधान्यानि प्रदेयानि स्वशक्तितः ॥
ब्राह्मणानां वरारोहाः कार्याणि वचनानि च ॥ ३१

यच्चोप्यन्यद्वन्न तं सम्यगुपदेक्ष्याम्यहं ततः । अविचारेण सर्वाभिरनुष्ठेयं च तत्पुनः ॥ ३२

संसारोत्तारणायलमेतद्वैदविदो विदुः । यदा सूर्यादिने हस्तः पुष्यो याऽथ पुनर्वसुः ॥ ३३

भवेत्सर्ववैधीश्वानं सम्यङ्मनारी समाचरेत् । तदा पञ्चशरस्यापि संनिधातृत्वमेव्यति ॥

अर्चयेत्पुण्डरीकाक्षमनुङ्गस्यानुकीर्तनैः ॥ ३४

कामाय पादौ संपूज्य जङ्घे वै मोहकारिणे । मेढ्रं कंदर्पनिधये कटिं प्रीतिमते नमः ॥ ३५

नाभिं सौख्यसमुद्रायं वामां च तथोदरम् । हृदयं हृदयेशाय स्तनावाह्लादकारिणे ॥ ३६

उत्कण्ठायेति वैकुण्ठमास्यमानन्दकारिणे । वामाङ्गं पुष्पचापाय पुष्पबाणाय दक्षिणम् ॥ ३७

मानसायेति वै मौलिं विलोलायेति मूर्धजम् । सर्वात्मने च सर्वाङ्गं देवदेवस्य पूजयेत् ॥ ३८

नमः शिवाय शान्ताय पाशाङ्कुशधराय च । गदिने पीतवस्त्राय शङ्खचक्रधराय च ॥ ३९

नमो नारायणायेति कामदेवात्मने नमः । सर्वशान्त्यै नमः प्रीत्यै नमो रत्यै नमः श्रियै ॥ ४०

नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै नमः सर्वार्थसंपदे । एवं संपूज्यं देवेशमनङ्गात्मकमीश्वरम् ॥

गन्धैर्माल्यैस्तथा धूपैर्नैवेद्येन च कामिनी ॥ ४१

तत आहूय धर्मज्ञं ब्रह्माणं वेदपारगम् । अव्यङ्गावयवं पूज्य* गन्धपुष्पार्चनादिभिः ॥ ४२

शालेयतण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् । तस्मै विप्रार्थं सा दद्यान्माधवः प्रीयतामिति ॥ ४३

यथेष्टाहारैर्युक्तं वै तमेव द्विजसत्तमम् । रत्यर्थं कामदेवोऽयमिति चित्तेऽवधार्य तम् ॥ ४४

यद्यदिच्छति विभेन्द्रस्तत्तत्कुर्याद्विलासिनी । सर्वभावेन चाऽऽत्मानमर्पयेत्स्मितभाषिणी ॥

एवमादित्यवारेण सर्वमेतत्समाचरेत् । तण्डुलप्रस्थदानं च यावन्मासास्त्रयोदश ॥ ४६

ततस्त्रयोदशे मासि संप्राप्ते तस्य भाषिनी । विप्रस्योपस्करोर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणाम् ॥

सोपधानकविश्रामां सास्तरावरणां शुभाम् । प्रदीपोपानहृच्छत्रपादुकासनसंयुताम् ॥ ४८

सपत्नीकमलंकृत्यं हेमसूत्राङ्गुलीयकैः । सूक्ष्मवस्त्रैः सकटकैर्धूपमाह्वयानुलेपनैः ॥ ४९

कामदेवं सपत्नीकं गुडकुम्भोपरि स्थितम् । ताम्रपात्रासनगतं हेमनेत्रपटावृतम् ॥ ५०

सकांस्यभाजनोपेतमिक्षुदण्डसमान्वितम् । दद्यादेतेन मन्त्रेण तथैकां गां पयस्विनीम् ॥ ५१

यथाऽन्तरं न पश्यामि कामकेशवयोः सदा । तथैव सर्वकामाप्तिरस्तु विष्णो सदा मम ॥ ५२

यथा न कमला देहात्ययाति तव केशव । तथा ममापि देवेश शरीरे स्वे कुरु प्रभो ॥ ५३

तथा च काश्चन देवं प्रतिगृह्णन्दिजोत्तमः । क इदं कस्माद्दादिति वैदिकं मन्त्रमीरयेत् ॥ ५४

ततः प्रदक्षिणीकृत्य विसर्ज्य द्विजपुंगवम् । शय्यासनादिकं सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं नयेत् ॥ ५५

* स्थवार्थः ।

१ ड. 'चान्यत्तद्व' । २ ग. 'क्षयामि तत्तवतः' । ३ ग. ड. 'वधिल्ला' । ४ ग. 'य वामनाय त' । ५ क. 'रामाय' ।
६ ग. घ. ड. 'वामांसं' । ७ ग. ड. च. 'मू' । नमोऽनङ्गाय वै । ८ ग. ड. च. 'मूर्धजान्' । ९ ग. घ. ड. च. 'ने शिरस्त-
द्वेदेव' । १० ग. ड. च. 'ज्य गोविन्दम्' । ११ ग. 'य संद' । १२ ड. 'रभुक्तं' । १३ ग. 'ति चेतसि धारयेत्' । यं ।
१४ घ. ड. 'धारयेत्' । य । च. 'धारयताम्' । यं । १५ ग. 'मां स्वस्त' । १६ ग. ड. च. 'मू' । दीपकोपा' । १७ घ. 'ख
हैमं तत्राङ्गुलीयकम्' । सु । १८ ग. 'कैमूरिमा' । १९ घ. 'तं हेमनेत्रद्वयावृत' । २० ग. ड. 'रीरं स्वीकु' । २१ ग. घ.
ड. 'पृथ्वद्विजो' ।

ततः प्रभृति यो विप्रो रत्यर्थं गृहभागतः । समान्यः सूर्यवारे च समन्तव्यो भवेत्तदा ॥ ५६
 एवं त्रयोदश यावन्मासमेवं द्विजोत्तमान् । तर्पयेत् यथाकौमं प्रोषितेऽन्यं समाचरेत् ॥ ५७
 तदनुज्ञया रूपवान्यो यावद्भ्यागतो भवेत् । आत्मनोऽपि यथाविघ्नं गर्भभूतिकरं प्रियम् ॥
 दैवं वा मानुवं वा स्यादनुज्ञाया वा ततः । साचारानटपञ्चाशद्यथाशक्त्या समाचरेत् ॥
 एतद्धि कथितं सम्यग्भवतीनां विशेषतः । अधर्मोऽयं ततो न स्याद्वेद्यानामिह सर्वदा ॥ ६०
 पुरुहूतेन यत्प्रोक्तं दानवीषु पुरा मया । तदिदं सांप्रतं सर्वं भवतीष्वपि युज्यते ॥ ६१
 सर्वपापप्रशमनमनन्तफलदायकम् । कल्पोणीनां च कथितं तत्कुरुध्वं वराननाः ॥ ६२

करोति याऽशेषमखण्डमेतत्कल्याणिनी माधवलोकसंस्था ।

सा पूजिता देवगणैरशेवैरानन्दकृत्स्थानमुपैति विष्णोः ॥ ६३

श्रीभगवानुवाच—

तपोधनः सोऽप्यभिधाय चैवं तदा च तांसां व्रतमङ्गनानाम् ।

स्वस्थानमेर्ष्यत्यनु ताः समस्तव्रतं करिष्यन्ति च देवयानेः ॥ ६४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽनङ्गदानव्रतं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३९९६ ॥

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः ।

ब्रह्मोवाच—

*मोहाद्वाऽपि मदाद्वाऽपि यः परस्त्रीं समाश्रयेत् । तस्यापि निष्कृतिं देव वद सर्वकृपाकर ॥१
 भगवन्पुरुषस्येह स्त्रियाश्च विरहादिकम् । शोकदयाधिभयं दुःखं न भवेद्येन तद्वद ॥ २

श्रीभगवानुवाच—

श्रावणस्य द्वितीयायां कृष्णायां मधुसूदनः । क्षीरार्णवे सपत्नीकः सदा वसति केशवः ॥ ३
 तस्यां संपूज्य गोविन्दं सर्वान्कामान्समश्नुते । गोभूहिरण्यदानादि सप्तकल्पशतानुगम् ॥ ४
 अशून्यशयनं नाम द्वितीया संप्रकीर्तिता । तस्यां संपूजयेद्विष्णुमेभिर्मन्त्रैर्विधानतः ॥ ५
 श्रीवत्सधारिञ्छ्रीकान्त श्रीधामञ्छ्रीपतेऽय्य । गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदम्
 अग्नयो मा प्रणश्यन्तु देवताः पुरुषोत्तम । पितरो मा प्रणश्यन्तु माऽस्तु दांपत्यभेदनम् ॥ ७
 लक्ष्म्या वियुज्यते देव न कदाचिद्यथा भवान् । तथा कलत्रसंबन्धो देव मा मे वियुज्यताम् ॥ ८
 लक्ष्म्या न शून्यो वरद शय्यां त्वं शयनं गतः । शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु तथैव मधुसूदन ॥ ९

* ग. पुस्तक एवायं श्लोको विद्यते ।

१ ग. ड. स संपूज्यो भू । २ ग. च 'मेकं द्विजांतमम् । त' । ३ ग. 'कालं योषित्वं स' । घ. ड. च. 'कालं प्रो' । ४ ग. 'पवन्तं यावदस्याऽऽगमो भू' । घ. ड. पत्न्या यावदस्याऽऽगमो भू । ५ घ. ड. 'भूमूतकराजकम् । द' । च. 'भूमूतकराजकम् । ६ ग. घ. ड. च. सावारा' । ७ ग. घ. ड. च. समापयेत् । ८ ग. 'मनं समस्तफ' । ९ ग. घ. ड. च. 'ल्याणिनीनां क' । १० ग. ड. 'राज्ञाः । ११ ड. 'सां प्रति चाङ्ग' । १२ क ख. 'व्यन्ति समस्तानिर्ब' । ड. 'व्यन्ति च देवयोनेव्रतं करिष्यन्ति च येऽत्र भक्त्या । १३ क. देवयोने । ख च. देवगणे । १४ ग. 'न्तु मम दांपत्यभेदतः । ल' । च. 'न्तु मतो दांपत्यभेदनः । ल' । १५ घ. 'भेदिना । ल' । १६ ग. च. 'ज्यन्तु । ल ।

गीतवादित्रनिर्घोषं देवदेवस्य कीर्तयेत् । घण्टा भवेदशक्तस्य सर्ववाद्यमयी यतः ॥ १०
 एवं संपूज्य गोविन्दमश्रीयात्तैलवर्जितम् । नक्तमक्षारलवणं यावत्तस्याञ्चतुष्टयम् ॥ ११
 ततः प्रभाते संजाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् । दीपान्नभाजनैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणां ॥ १२
 पादुकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुताम् । अभीष्टोपस्कैर्युक्तां शुक्रपुष्पाम्बरावृताम् ॥ १३
 सोपधानकविश्रामां फलैर्नानाविधैर्युताम् । तथाऽऽभरणधान्यैश्च यथाशक्त्या समन्विताम् ॥
 अव्यक्ताङ्गाय विप्राय वैष्णवाय कुटुम्बिने । दातव्या वेदविदुषे भावेनापतिताय च ॥ १५
 तत्रोपविश्य दापत्यमलंकृत्य विधानतः । पत्न्यास्तु भाजनं दद्याद्भक्ष्यभोज्यसमन्विताम् ॥ १६
 ब्राह्मणस्यापि सौवर्णीमुपस्करसमन्विताम् । प्रतिमां देवदेवस्य सोदकुम्भां निवेदयेत् ॥ १७
 एवं यस्तु पुमान्कुर्यादशून्यशयनं हरेः । वित्तशाठ्येन रहितो नारायणपरायणः ॥ १८
 न तस्य पत्न्या विरहः कदाचिदपि जायते । नारी वा विधवा ब्रह्मन्यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥
 न विरुहं पौनः शोकार्तां दंपती भवतः क्वचित् ॥ १९
 न पुत्रपशुरत्नानि क्षयं यान्ति पितामह । सप्त कल्पसहस्राणि सप्त कल्पशतानि च ॥
 कुर्वन्नशून्यशयनं विष्णुलोके महीयते ॥ २०

इति श्रीमत्स्य महापुराणेऽशून्यशयनव्रतं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०१६ ॥

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

शृणु चान्यद्भविष्यं यद्रूपसंपद्विधायकम् ॥ भविष्यति युगे तस्मिन्द्वापरान्ते पितामह ॥
 पिप्पलादस्य संवाङ्गे युधिष्ठिरपुत्रैः सारैः ॥ १
 वसन्तं नैमिषारण्ये पिप्पलावं महाभुनिम् ॥ अभिगम्य तदा चैनं प्रश्नमेकं करिष्यति ॥
 युधिष्ठिरो धर्मपुत्रो धर्मयुक्तस्तपोधनम् ॥ २

युधिष्ठिर उवाच—

कथमारोग्यमैश्वर्यं मतिर्धर्मं गतिस्तथा । अव्यङ्गता शिवे भक्तिर्वैष्णवो वा भवेत्कथम् ॥ ३

ईश्वर उवाच—

तस्योत्तरमिदं ब्रह्मन्पिप्पलादस्य धीमतः । शृणुष्व यद्रक्ष्यति वै धर्मपुत्राय धार्मिकः ॥ ४

पिप्पलाद उवाच—

साधु पृष्टं त्वया भद्र इदानीं कथयामि ते । अङ्गारव्रतमित्येतत्संक्ष्यति महीपतेः ॥ ५
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । विरोचनस्य संवादं भार्गवस्य च धीमतः ॥ ६
 प्रह्लादस्य सुतं दृष्ट्वा द्विरष्टपरिवत्सरम् । रूपेणाप्रतिमं कान्त्या सोऽहसद्भृगुनन्दनः ॥ ७

* एतदर्थं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. ड. 'रूपं न शोकार्तां दापत्यं जायते क' । २ ग. 'वादं युधिष्ठिरपुत्रस्य ख । तपन्तं नै' । ३ घ. 'पुरे महत् । व' । ड. ख. 'पुरे महत् । तपन्तं' । ग. च 'न्या महास भृगु' ।

साधु साधु महाबाहो विरोचन शिवं तव । तत्तथा हसितं तस्य पप्रच्छ सुरसुदनः ॥ ८
 ब्रह्मन्किमर्थमेतत्ते हास्यमाकस्मिकं कृतम् । साधु साध्विति मामेवमुक्तवांस्त्वं वदस्व मे ॥ ९
 तमेवंवादिनं शुक्र उवाच वदतां वरः । विस्मयाद्व्रतमाहात्म्यान्द्रास्यमेतत्कृतं मया ॥ १०
 पुरा दक्षविनाशाय कुपितस्य तु शूलिनः । अथ तन्म्रीमवक्त्रस्य स्वेदबिन्दुर्ललाटजः ॥ ११
 मिश्रा स सप्त पातालान्यदहत्सप्त सागरान् । अनेकवक्त्रनयनो ज्वलज्ज्वलनभीषणः ॥ १२
 वीरभद्र इति ख्यातः करपादायुतैर्युतः । कृत्वाऽसौ यज्ञमथनं पुनर्भूतलसंभवः ॥
 त्रिजगन्निर्वहन्मूयः शिवेन विनिवारितः ॥ १३
 कृतं त्वया वीरभद्र दक्षयज्ञविनाशनम् । इदानीमलमेतेन लोकदाहेन कर्मणा ॥ १४
 शान्तिप्रदाता सर्वेषां ग्रहाणां प्रथमो भव । प्रेक्षिष्यन्ते जनाः पूजां करिष्यन्ति वरान्मम ॥ १५
 अङ्गारक इति ख्यातिं गमिष्यसि धरात्मज । देवलोकैऽद्वितीयं च तव रूपं मविष्यति ॥ १६
 ये च त्वां पूजयिष्यन्ति चतुर्थ्यां त्वद्दिने नराः । रूपप्रायोग्यमैश्वर्यं तेष्वनन्तं मविष्यति ॥ १७
 एवमुक्तस्तदा शान्तिमगमत्कामरूपधृक् । संजातस्तत्क्षणाद्राजन्ग्रहत्वमगमत्पुनः ॥ १८
 स कदाचिद्भवांस्तस्य पूजार्घ्यादिकमुत्तमम् । दृष्टवान्क्रियमाणं च शूद्रेण च व्यवस्थितः ॥
 तेन त्वं रूपवाञ्जातः सुरशत्रुकुलोद्भव । विविधा च रुचिर्जाता यस्मात्तव विक्रमा ॥ २०
 विरोचन इति प्राहुस्तस्मात्त्वां देवदानवाः । शूद्रेण क्रियमाणस्य व्रतस्य तव दर्शनात् ॥
 ईदृशीं रूपसंपत्तिं वृद्धा विस्मितवानहम् ॥ २१
 साधु साध्विति तेनोक्तमहो माहात्म्यमुत्तमम् । पश्यतोऽपि मवेदूपमैश्वर्यं किमु कुर्वतः ॥ २२
 यस्माच्च भक्त्या धरणीसुतस्य विनिन्द्यमानेन गवादिदानम् ।

आलोकितं तेन सुरारिगर्भं संभूतिरेषा तव दैत्य जाता ॥

२३

ईश्वर उवाच—

अथ तद्वचनं श्रुत्वा भार्गवस्य महात्मनः । प्रह्लादनन्दनो वीरः पुनः पप्रच्छ विस्मितः ॥ २४
 विरोचन उवाच—

भगवंस्तद्व्रतं सम्यक्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । दीयमानं तु यद्दानं मया दृष्टं भवान्तरे ॥ २५
 माहात्म्यं च विधिं तस्य यथावद्वक्तुमर्हसि । इति तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्रोवाच विस्तरात् ॥
 शुक्र उवाच—

चतुर्थ्यङ्गारकदिने यदा भवति दानव । मृदा स्नानं तदा कुर्यात्पद्मरागविभूषितः ॥ २७
 अग्निर्मूर्धा दिवो मन्त्रं जपन्नास्ते उदङ्मुखः । शूद्रस्तूर्णीं स्मरन्भौममास्ते भोगविवर्जितः ॥
 तथाऽस्तमित आदित्ये गोमयेनानुलेपयेत् । प्राङ्मुखं पुष्पमालाभिरक्षताभिः समन्ततः ॥ २९
 अभ्यर्च्यार्भिलिखेत्पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकम् । कुङ्कुमस्याप्यभावे तु रक्तचन्दनमिष्यते ॥ ३०
 चत्वारः करकाः कार्या भक्ष्यभोज्यसमन्विताः । तण्डुलै रक्तशालीयैः पद्मरागैश्च संयुताः ॥
 चतुष्कोणेषु तान्कृत्वा फलानि विविधानि च । गन्धमाल्यादिकं सर्वं तथैव विनिवेदयेत् ॥

सुवर्णशृङ्गीं कपिलामथाऽऽर्च्य रौप्यैः सुरैः कांस्यदोहां सवत्साम् ।

धुरंधरं रक्तमतीव सौम्यं धान्यानि सप्ताम्बरसंयुतानि ॥

३३

अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ।

चतुर्भुजं हेममये निविष्टं पात्रे गुडस्योपरि सर्पिः*युक्ते ॥

३४

समस्तयज्ञाय जितेन्द्रियाय पात्राय शीलान्वयसंयुताय ।

दातव्यमेतत्सकलं द्विजाय कुटुम्बिने नैव तु दाम्भिकाय ॥

समर्पयेद्विप्रवराय मत्स्या कृताञ्जलिः पूर्वमुदीय मन्त्रम् ॥

३५

भूमिपुत्र महौभाग स्वेदोद्भव पिनाकिनः । रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥

मन्त्रेणानेन दत्त्वाऽर्घ्यं रक्तचन्दनवारिणा । ततोऽर्चयेद्विप्रवरं रक्तमालयोम्बरादिभिः ॥ ३७

वद्यात्तेनैव मन्त्रेण मौनं गोमिथुनान्वितम् । शय्यां च शक्तितो दद्यात्सर्वोपस्करसंयुताम् ॥

यद्यदिष्टतमं लोके यज्ञास्य दयितं गृहे । तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षय्यमिच्छता ॥ ३९

प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विसर्ज्य द्विजपुंगवम् । नक्तमक्षारलवणमश्रीयाद्घृतसंयुतम् ॥ ४०

मत्स्या यस्तु पुनः कुर्यादेवमङ्गारकाष्टकम् । चतुरो वाऽथ वा तस्य यत्पुण्यं तद्वदामि ते ॥

रूपसौभाग्यसेपन्नः पुनर्जन्मनि जन्मनि । विष्णौ वाऽर्थं शिवे भक्तः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥

सप्त कल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते । तस्मात्त्वमपि दैत्येन्द्र व्रतमेतत्समाचर ॥ ४३

पिप्पलाद् उवाच—

इत्येवमुक्त्वा मृगुनन्दनोऽपि जगाम दैत्यश्च चकार सर्वम् ।

त्वं चापि राजन्कुरु सर्वमेतद्यतोऽक्षयं वेदविदो वदन्ति ॥

४४

ईश्वर उवाच—

तथेति संपूज्य स पिप्पलादं वाक्यं चकाराद्भुतवीर्यकर्मा ।

शुणोति यश्चैनमनन्यचेतास्तस्यापि सिद्धिं भगवान्विधत्ते ॥

४५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽङ्गारकव्रतं नाम द्वादशतितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०६१ ॥

अथ त्रित्सतितमोऽध्यायः ।

पिप्पलाद् उवाच—

अथातः शृणु भूपाल प्रतिशुक्रं प्रशान्तये । यात्रारम्भेऽवसाने च तथा शुक्रोदये त्विह ॥ १

राजते वाऽथ सौवर्णे कांस्यपात्रेऽथवा पुनः । शुक्लपुष्पास्वरयुते सिततण्डुलपूरिते ॥ २

विधाय राजतं शुक्रं शुचिमुक्ताफलान्वितम् । मन्त्रेणानेन तत्सर्वं सामगाय निवेदयेत् ॥ ३

नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते भृगुनन्दन । कवे सर्वार्थसिद्ध्यर्थं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ४

एवमस्योदये कुर्वन्पात्रादिषु च भारत । सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ ५

यावच्छुक्रस्य न हृता पूजा सा माल्यकैः शुभैः । वटकैः पूरिकाभिश्च गोधूमैश्चणकैरपि ॥

तावदन्नं न चाश्रीयाद्भिभिः कामार्थसिद्ध्ये ॥ ६

* रेफलोप आर्षः ।

१ क. 'रि वाऽज्ययु' । २ ग. ड. च. समस्वरज्ञाय । ३ च. यतेन्द्रियाय । ४ क. 'य वाप्रपक्षी' । ५ म. क. च. 'हातेजः स्वे' । ६ ग. 'ल्यानुलेपनैः' । ७ घ. 'य रवेर्भक्तः' । ८ ग. भक्तिः ।

तद्वद्वाचस्पतेः पूजां प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर । सुवर्णपात्रे सौवर्णममरेशपुरोहितम् ॥ ७
 पीतपुष्पाम्बरयुतं कृत्वा स्नात्वाऽथ सर्षपैः । पलाशाश्वत्थयोगेन पञ्चगव्यजलेन च ॥ ८
 पीताङ्गरागवसनो घृतहोमं तु कारयेत् । प्रणम्य च गवा सार्धं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ९
 नमस्तेऽङ्गिरसां नाथ वाक्पते च बृहस्पते । क्रूरग्रहैः पीडितानाममृताय नमो नमः ॥ १०
 संक्रान्तावस्य बौन्तेय यात्रास्वभ्युदयेषु च । कुर्वन्बृहस्पतेः पूजां सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ ११

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे गुरुशुक्लपूजाविधिर्नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०७२ ॥

अथःचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

ब्रह्मोवाच—

भगवन्भवसंसारसागरोत्तारकारक । किञ्चिद्व्रतं समाचक्ष्व स्वर्गारोग्यसुखप्रदम् ॥ १

ईश्वर उवाच—

सौरं धर्मं प्रवक्ष्यामि नाम्ना कल्याणसप्तमीम् । विशोकसप्तमीं तद्वत्फलाढ्यां पापनाशिनीम् ॥
 शंकरासप्तमीं पुण्यां तथा कमलसप्तमीम् । मन्दारसप्तमीं तद्वच्छुभदां शुभसप्तमीम् ॥ ३
 *सर्वाऽनन्तफलाः प्रोक्ताः सर्वा देवर्षिपूजिताः । विधानमासां वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः
 यदा तु शुक्लसप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत् । सा तु कल्याणिनी नाम विजयां च निगद्यते ॥ ५
 प्रातर्गव्येन पयसा स्नानमस्यां समाचरेत् । ततः शुक्लाम्बरः पद्ममक्षताभिः प्रकल्पयेत् ॥ ६
 प्राङ्मुखोऽष्टदलं मध्ये तद्वद्वृत्तां च कर्णिकाम् । पुष्पाक्षताभिर्देवेशं विन्यसेत्सर्वतः क्रमात् ॥
 पूर्वैण तपनायेति मार्तण्डायेति चानले । ग्राम्ये दिवाकरायेति विधात्र इति नैऋते ॥ ८
 पश्चिमे वरुणायेति भास्करायेति चानिले । सौम्ये विकर्तनायेति रवये चाष्टमे दले ॥ ९
 आदावन्ते च मध्ये च नमोऽस्तु परमात्मने । मन्त्रैरेभिः समभ्यर्च्य नमस्कारान्तदीपितैः ॥ १०
 शुक्लवस्त्रैः फलैर्मक्ष्यैर्धूपमाल्यानुलेपनैः । स्थण्डिले पूजयेद्भक्त्या गुडेन लवणेन च ॥ ११
 ततो व्याहृतिमन्त्रेण विसृजेद्विजपुङ्गवान् । शक्तितः पूजयेद्भक्त्या गुडक्षीरघृतादिभिः ॥ १२
 तिलपात्रं हिरण्यं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १३

एवं नियमकृत्युत्पवा प्रातरुत्थाय मानवः । कृतस्नानजपो विप्रैः सहैव घृतपायसम् ॥ १४
 भुक्त्वा च वेदविदुषे विडालव्रतवर्जिते । घृतपात्रं सकनकं सोदकुम्भं निवेदयेत् ॥ १५
 प्रीयतामत्र भगवान्परमात्मा दिवाकरः । अनेन विधिना सर्वं मासि मासि व्रतं चरेत् ॥ १६
 ततश्चयोदशे मासि गावै दद्याच्चयोदश । वस्त्रालंकारसंयुक्ताः सुवर्णास्याः पयस्विनीः ॥ १७
 एकामपि प्रदद्याद्वा वित्तहीनो विमत्सरः । न वित्तशाठ्यं कुर्वीत यतो मोहात्पतत्यधः ॥ १८

* अत्र संधिरार्थः ।

१ ग. ड. च. 'त्यभङ्गेन । घ. 'त्यभूतेन । २ घ. ड. नारद उवाचा ३ घ. 'म । शंकरा । ४ ग. या भुवि ग' ।
 ५ ड. 'र्यां च कारयेत् । त' । ६ ग. ड. च. 'ति वै ततः । या' । घ. 'ति वै नमः या' । ७ घ. 'दे चण्डाल' । ८
 ८ ग. घ. ड. 'सि समाच' ।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्कल्याणसप्तमीम् । सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥

आयुरारोग्यमैश्वर्यमनन्तमिह जायते ॥

१८

सर्वपापहरा नित्यं सर्वदैवतपूजिता । सर्वदुष्टोपशमनी सदा कल्याणसप्तमी ॥

१९

इमामनन्तफलदां यस्तु कल्याणसप्तमीम् । शृणोति पठते चेह सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

२०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कल्याणसप्तमीव्रतं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०९२ ॥

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

विशोकसप्तमीं तद्वद्वक्ष्यामि मुनिपुंगव । यामुपोष्य नरः शोकं न कदाचिदिहाश्नुते ॥

१

माघे कृष्णतिलैः स्नात्वा षष्ठ्यां वै शुक्लपक्षतः । कृताहारः कूसरया दन्तधावनपूर्वकम् ॥

उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारी भवेन्निशि ॥

२

ततः प्रभात उत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः । कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममर्कायेति च पूजयेत् ॥

करवीरेण रक्तेन रक्तवस्त्रयुगेन च ॥

३

यथा विशोकं भुवनं त्वयैवाऽऽदित्य सर्वदा । तथा विशोकता मेऽस्तु त्वद्भक्तिः प्रतिजन्म च ॥

एवं संपूज्य षष्ठ्यां तु भक्त्या संपूजयेद्विजान् । सुप्त्वा संप्राश्य गोमूत्रमुत्थाय कृतनैत्यकः ॥

५

संपूज्य विप्रानन्नेन गुडपात्रसमन्वितम् । तद्वस्त्रयुग्मं पद्मं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

६

अतैललवणं भुक्त्वा सप्तम्यां मौनसंयुतः । ततः पुराणश्रवणं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥

७

अनेन विधिना सर्वमुभयोरपि पक्षयोः । कृत्वा यावत्पुनर्माघशुक्लपक्षस्य सप्तमी ॥

८

व्रतान्ते कलशं दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् । शय्यां सोपस्करां दद्यात्कपिलां च पयस्विनीम् ॥

अनेन विधिना यस्तु वित्तशाठ्यविवर्जितः । विशोकसप्तमीं कुर्यात्स याति परमां गतिम् ॥

१०

यावज्जन्मसहस्राणां साग्रं क्रोटिशतं भवेत् । तावन्न शोकमभ्येति रोगदौर्गत्यवर्जितः ॥

११

यं यं प्रार्थयते कामं तं तमाप्नोति पुष्कलम् । निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति ॥

१२

यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि विशोकाख्यां च सप्तमीम् । सोऽपीन्द्रलोकमाप्नोति न दुःखी जायते

कचित् ॥

१३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकसप्तमीव्रतं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१०५ ॥

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि नाम्ना तु फलसप्तमीम् । यामुपोष्य नरः पापाद्भिमुक्तः स्वर्गभागभवेत् ॥

मार्गशीर्षे शुभे मासि सप्तम्यां नियतव्रतः । तामुपोष्याथ कमलं कारयित्वा तु काञ्चनम् ॥ १
 शर्करासंयुतं दद्याद्वाह्मणाय कुटुम्बिने । रविं काञ्चनकं कृत्वा पलस्यैकस्य धर्मवित् ॥
 दद्याद्द्विकालवेलायां भानुर्मे प्रीयतामिति ॥ २
 भक्त्या तु विभान्संपूज्यं चाष्टम्यां क्षीरभोजनम् । दत्त्वा कुर्यात्फलयुतं यावत्स्यात्कृष्णसप्तमी
 तामप्युपोष्य विधिवदनेनैव क्रमेण तु । तद्वद्धैमफलं दत्त्वा सुवर्णकमलान्वेतम् ॥ ५
 शर्करापात्रसंयुक्तं वज्रमाल्यसमन्वितम् । संवत्सरं च तेनैव विधिनोभयसप्तमीम् ॥ ६
 उपोष्य दत्त्वा क्रमशः सूर्यमन्त्रमुदीरयेत् । भानुरर्को रविर्ब्रह्मा सूर्यः शक्रो हरिः शिवः ॥
 श्रीमान्विभावसुस्त्वष्टा वरुणः प्रीयतामिति ॥ ७
 प्रतिमासं च सप्तम्यामेकैकं नाम कीर्तयेत् । प्रतिपक्षं फलत्यागमेतत्कुर्वन्समाचरेत् ॥ ८
 व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूजयेद्ब्रह्मभूषणैः । शर्कराकलशं दद्याद्भैरवमर्चदलान्वितम् ॥ ९
 यथा न विफला कामास्वन्दक्तानां सदा रवे । तथाऽनन्तफलावातिरस्तु मे सप्तजन्मसु ॥ १०
 इमामनन्तफलदां यः कुर्यात्फलसप्तमीम् । सर्वपापविशुद्धात्मा सूर्यलोके महीयते ॥ ११
 सुरापानादिकं किञ्चिद्वाभुञ्ज वा कृतम् । तत्सर्वं नाशमायाति यः कुर्यात्फलसप्तमीम् ॥ १२
 कुर्वाणः सप्तमीं चेमां सततं रोगवर्जितः । भूतान्मन्त्र्यांश्च पुरुषांस्तारयेदेकविंशतिम् ॥
 यः गृणोति पठेद्वाऽपि सोऽपि कल्याणभागभवेत् ॥ १३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे फलसप्तमीव्रतं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः । ४११८ ॥

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

शर्करासप्तमीं वक्ष्ये तद्वत्कल्मषनाशिनीम् । आयुरारोग्यमैश्वर्यं ययाऽनन्तं प्रजापते ॥ १
 माधवस्य सिते पक्षे सप्तम्यां नियतव्रतः । प्रातः स्नात्वा तिलैः शुक्लैः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ २
 स्थाण्डिले पद्ममालिख्य कुङ्कुमेन सर्कार्णिकम् । तस्मिन्नमः सवित्रे तु गन्धधूपौ निवेदयेत् ॥ ३
 स्थापयेदुदकुम्भं च शर्करापात्रसंयुतम् । शुक्लवस्त्रैरलंकृत्य शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥
 सुवर्णेन समायुक्तं मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥ ४
 विश्ववेदमयो यस्मिन्द्विद्वादीति पठ्यसे । सर्वस्यामृतमेव त्वमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ५
 पञ्चगव्यं ततः पीत्वा स्वपेत्तत्पार्श्वतः क्षितौ । सौरसूक्तं स्मरन्नास्ते पुराणश्रवणेन च ॥ ६
 अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां कृतनैत्यकः । तत्सर्वं विदुषे तद्ब्रह्माह्मणाय निवेदयेत् ॥ ७

१ ग. क. च. 'तः' । षष्ठीम् । २ ग. च. 'ने' । रौप्यं च काञ्चनं कृ° । घ. ड. 'ने रूपं च काञ्चनं कृ° । ३ ग. क. च. 'उच्च सप्तम्यां' । ४ ग. घ. क. 'म्' । कृत्वा कुर्यात्फलत्यागं या° । ५ ग. 'दद्याद्द्विधिवत्सूर्यभानुदी° । ड. 'यात्कम्' । ६ ड. 'मन्त्रानुदी° । ७ ड. 'कं ज्ञानमाचरेत् । प्र° । ८ 'सप्तमन्वि' । ९ ग. ड. 'सिर्भवेवन्मनि जन्मनि । इ° । १० ड. 'स्तु जन्मनि जन्मनि । इ° । ११ ग. ड. 'यथाऽन' । १२ ग. 'म्' । नमः सवित्र इत्येवं ग° । १३ ड. 'तस्मै नमः । १४ ड. 'न्यपुष्पं नि° । १५ ग. 'वेत्सोदकं कुम्भं वा° । १६ ग. ड. 'स्मात्वं वेदेषु च प° । १७ ग. घ. ड. 'सि । त्वमेवामृतसर्वस्वम् ।

भोजयेच्छक्तितो विप्राञ्छर्कराघृतपायज्ञैः । मुञ्जीतातैललवणं स्वयमप्यथ वाग्यतः ॥ ८
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् । संवत्सरान्ते शयनं शर्कराकलशान्वितम् ॥ ९
 सर्वोपस्करसंयुक्तं तथैकां गां पयस्विनीम् । गृहं च शक्तिमान्दद्यात्समस्तोपस्करान्वितम् ॥
 सहस्रेणाथ निष्काणां कृत्वा दद्याच्छतेन वा । दशभिर्वाऽथ निष्केण तदर्धेनापि शक्तितः ॥
 सुवर्णाश्वः प्रदातव्यः पूर्ववन्मन्त्रवादनम् । न वित्तशायं कुर्वीत कुर्वन्दोषं समश्नुते ॥ १२
 असृतं पिबतो वक्त्रात्सूर्यस्यामृतबिन्दवः । निपेतुर्ये धरण्यां तु शालिमुद्वेक्षवः स्मृताः ॥ १३
 शर्करां तु परा तस्मादिक्षुसारोऽमृतात्मवान् । इष्टा रवेरतः पुण्या शर्करा हव्यकव्ययोः ॥ १४
 शर्करासप्तमी चैवं वाजिमोधफलप्रदा । सर्वदुष्टप्रशमनी पुत्रपौत्रप्रवर्धिनी ॥ १५
 यः कुर्यात्परया भक्त्या स वै सद्गतिमाप्नुयात् । कल्पमेकं वसेत्सर्वे ततो याति परं पदम् ॥ १६

इदमनघं शृणोति यः स्मरेद्वा परिपठतीह दिवाकरस्य लोके ॥

मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनमालयाऽभिपूज्यः ॥ १७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शर्कराव्रतं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१३५ ॥

भयाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि तद्वत्कमलसप्तमीम् । यस्याः संकीर्तनादेव तुष्यतीह दिवाकरः ॥ १
 वसन्तामलसप्तम्यां स्नातः सन्नौरसर्षपैः । तिलपात्रे च सौवर्णे विधाय कमलं शुभम् ॥ २
 वस्त्रयुग्मावृतं कृत्वा गन्धपुष्पैः समर्चयेत् । नमः कमलहस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ॥ ३
 दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रमाकर नमोऽस्तु ते । ततो द्विकालवेलायामुदकुम्भसमाचिताम् ॥ ४
 विधाय दद्यात्संपूज्य वस्त्रमाल्यविभूषणैः । शक्त्या च कपिलां दद्यादलंकृत्य विधानतः ॥ ५
 अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां भोजयेद्विजान् । यथाशक्त्यथ मुञ्जीत मांसतैलविवर्जितम् ॥ ६
 अनेन विधिना शुक्लसप्तम्यां मासि मासि च । सर्वं समाचरेद्भक्त्या वित्तशायविवर्जितः ॥
 व्रतान्ते शयनं दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् । गां च दद्यात्स्वशक्त्या तु सुवर्णाढ्यां पयस्विनीम् ॥
 माजनासनदीपादीन्दद्याद्विद्वानुपस्करान् । अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्कमलसप्तमीम् ॥
 लक्ष्मीमनन्तामभ्येति सूर्यलोके महीयते ॥ ९
 कल्पे कल्पे ततो लोकान्सप्त गत्वा पृथक्पृथक् । अप्सरोभिः परिवृतस्ततो याति परां गतिम् ॥

यः पश्यतिदं शृणुयाच्च मर्त्यः पठेच्च भक्त्याऽथ मतिं ददाति ॥

सोऽप्यत्र लक्ष्मीमचलामवाप्य गन्धर्वविद्याधरलोकभाक्स्यात् ॥ ११

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कमलसप्तमीव्रतं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१४६ ॥

१ क. 'किं तो दद्यात्' । २ क. ख. ग. क. 'ये तदुत्थामी तु शा' । ३ क. 'रायारसस्तस्मा' । ४ ग. क. स परं
 ब्रह्म गच्छति । क. ५ ग. क. च. सुरेश्वरस्य । ६ ग. घ. क. 'नितम् । वि' । ७ क. 'वर्ण कं' । ८ क. 'म् । भोज' ।
 ९ घ. 'म् । एतद्व्रतं यः शृणुयात्सप्तमं प' । १० क. 'यान्मुहूर्तं प' ।

अथैकोनाशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् । सर्वकामप्रदां रंभ्यां नाम्ना मन्दारसप्तमीम् ॥ १
 माघस्यामलपक्षे तु पञ्चम्यां लघुमुद्गरः । दन्तकाष्ठं ततः कृत्वा षष्ठीभुषवसेद्बुधः ॥ २
 विप्रान्संपूजयित्वा तु मन्दारं प्राशयेन्निशि । ततः प्रमात उत्थाय कृत्वा स्नानं पुनर्द्विजान् ॥ ३
 भोजयेच्छक्तिः कृत्वा मन्दारकुसुमाष्टकम् । सौवर्णं पुरुषं तद्वत्पद्महस्तं सुशोभनम् ॥ ४
 पद्मं कृष्णतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रेऽष्टपत्रकम् । हैममन्दारकुसुमैर्मास्करायेति पूर्वतः ॥ ५
 नमस्कारेण तद्वच्च सूर्यायेत्यानले दले । दक्षिणे तद्वदर्काय तथाऽर्यम्णे च नैर्ऋते ॥ ६
 पश्चिमे वेदधाम्ने च वायव्ये चण्डमानवे । पूष्णेत्युत्तरतः पूज्यमानन्दायेत्यतः परम् ॥ ७
 कर्णिकार्यां च पुरुषं सर्वात्मन इति न्यसेत । शुक्रवस्त्रैः सभावष्टय भक्ष्यैर्मास्यफलादिभिः ॥ ८
 एवमभ्यर्च्य तत्सर्वं दद्याद्देवविदे पुनः । भुञ्जीतातैललवणं वाग्यतः प्राङ्मुखो गृही ॥ ९
 अनेन विधिना सर्वं सप्तम्यां मासि मासि । कुर्यात्संवत्सरं यावद्विंशत्यविवर्जितः ॥ १०
 एतदेव प्रतान्ते तु निधाय कलशोपारे । गोभिर्विभवतः सार्धं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ ११
 नमो मन्दारनाथाय मन्दारभवनाय च । * त्वं रवे तारयस्वास्मान्संसारभयसागरात् ॥ १२
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्मन्दारसप्तमीम् । विषाण्मास सुखी मर्त्यः कल्पं च दिवि मोदते ॥ १३
 इमामघौघपटलभीषणध्वान्तदीपिकाम् । गच्छन्प्रगृह्य संसरे सर्वार्थांश्च लभेन्नरः ॥ १४
 मन्दारसप्तमीमेतामीप्सितार्थफलप्रदाम् । यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्दारसप्तमीव्रतं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१६१ ॥

अथार्शातितमोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच—

अथान्यामपि वक्ष्यामि शोभनां शुभसप्तमीम् । यामुपोष्य नरो रोगशोकदुःखैः प्रमुच्यते ॥ १
 पुण्ये चाऽऽश्वयुजे मासि कृतस्नानजपः शुचिः । वाचयित्वा ततो विप्रानारभेच्छुभसप्तमीम् ॥ २
 कपिलां पूजयेद्भक्त्या गन्धमाल्यानुलेपनैः । नमामि सूर्यसंभूतामशेषभुवनालयान् ॥ ३
 त्वामहं शुभकल्याणशरीरां सर्वसिद्धये ॥ ४
 अथ कृत्वा तिलप्रस्थं ताम्रपात्रेण संयुतम् । काञ्चनं वृषभं तद्वद्गन्धमाल्यगुडान्वितैः ॥ ५
 कलैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्धृतपायससंयुतैः । दद्याद्विकालवेलायामर्यभा प्रीयतामिति ॥ ६

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ह पुस्तके—त्वमुत्तारय चास्माकं तस्मात्संसारकंदमात् । इति ।

१ ग. ड. च. पुष्पां । २ ग. ड. च. कृतस्नानः पुं । ३ ड. ख. 'यं स्थाप्य सर्वात्मनेति च । शु' । ४ ग. 'स्वास्मा-
 स्तस्मात्सं' । ५ घ. 'अयसा' । ६ ग. 'सारसर्वपापप्रणाशिनीम् । म' । ७. 'सारशर्वानिस्त्वले' । ८. 'सारगृहे न
 स्त्वले' । ९ ग. ड. 'पि सोऽपि पा' । ८ ग. 'भं कुर्याद्गन्धमाल्यगुडान्वितम् । फ' । ९ घ. ड. च. 'नितम् । फ' ।

पञ्चगव्यं च संप्राश्य स्वपेद्भूमौ विमत्सरः । ततः प्रभाते संजाते भक्त्या संपूजयेद्विजान् ॥ ६
 अनेन विधिना दद्यान्मासि मासि सदा नरः । वाससी वृषभं हैमं तद्वद्वा काञ्चनोद्भवाम् ॥
 संवत्सरान्ते शयनमिक्षुदण्डगुडान्वितम् । सोपधानकविश्रामं भाजनासनसंयुतम् ॥ ८
 ताम्रपात्रे तिलप्रस्थं सौवर्णं वृषभं तथा । दद्याद्वेदविदे सर्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ ९
 अनेन विधिना विद्वान्कुर्याद्यः शुभसप्तमीम् । तस्य श्रीविपुला कीर्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥
 अप्सरोगणगन्धर्वैः पूज्यमानः सुरालये । वसेद्गणाधिपो भूत्वा यावदाभूतसंप्लवम् ॥
 कल्पादाववतीर्णस्तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ ११

ब्रह्महत्यासहस्रस्य भूणहत्याशतस्य च । नाशायालमियं पुण्या पठ्यते शुभसप्तमी ॥ १२

इमां पठेद्यः शृणुयान्मुहूर्तं पश्येत्प्रसङ्गादपि दीयमानम् ।

सोऽप्यत्र सर्वाघविमुक्तदेहः प्राप्नोति विद्याधरनायकत्वम् ॥ १३

यावत्समाः सप्त नरः करोति यः सप्तमीं सप्तविधानयुक्ताम् ।

सै सप्तलोकाधिपतिः क्रमेण भूत्वा पदं याति परं मुरारेः ॥ १४

इति श्रीमातस्य महापुराणे शुभसप्तमीव्रतं नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४१७५ ॥

अथैकाशीतितमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

किमभीष्टवियोगशोकसंघादलमुद्धर्तुमुपोषणं व्रतं वा ।

विभवोद्भवकारि भूतलेऽस्मिन्भवभीतेरपि सुदनं च पुंसः ॥ १

मत्स्य उवाच—

परिपृष्टमिदं जगत्प्रियं ते विबुधानामपि दुर्लभं महत्त्वात् ।

तव भक्तिमतस्तथाऽपि वक्ष्ये व्रतमिन्द्रासुरमानवेषु गुह्यम् ॥ २

पुण्यमाश्वयुजे मासि विशोकद्वादशीव्रतम् । दशम्यां लघुमुग्विद्वानारभेन्नियमेन तु ॥ ३

उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा दन्तधावनपूर्वकम्* । एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य तु केशवम्

श्रियं वाऽभ्यर्च्य विधिवद्भोक्ष्यामि त्वपरेऽहनि ॥ ४

एवं नियमकृतसुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः । स्नानं सर्वौषधैः कुर्यात्पञ्चगव्यजलेन तु ॥ ५

शुक्लमात्याम्बरधरः पूजयेच्छ्रीशमुत्पलैः ॥

विशोकाय नमः पादौ जङ्घे च वरदाय वै । श्रीशाय जानुनी तद्वदू च जलशायिने ॥ ६

कंदर्पाय नमो गुह्यं माधवाय नमः कटिम् । दामोदराचेत्युदरं पार्श्वे च विपुलाय वै ॥ ७

नाभिं च पद्मनाभाय हृदयं मेन्मथाय वै । श्रीधराय विभोर्वक्षः करौ मधुजिते नमः ॥ ८

* इतः परमेतदर्थं विद्यते ग. पुस्तके-स्नानं नियमतः कृत्वा प्रातरुत्थाय मानवः ।

१ घ. ड. च. संतर्पये । २ ग. ड. च. 'मानाम् । सो । ३ घ. समस्तलो । ४ ग. च. 'रदान' । ड. रदान-
 वेषु दिव्यम् । पु । ५ घ. 'येदीश' । ड. 'येदेवमु' । ६ घ. मधुराय ।

चाक्षिणे वज्रबाहुं च दक्षिणं गदिने नमः । वैकुण्ठाय नमः कण्ठमास्यं यज्ञमुखाय वै ॥ १
 नासामशोकनिधये वासुदेवाय चाक्षिणी । ललाटं वामनायेति हरये च पुनर्धुवौ ॥ १०
 अलकान्माधवायेति किरीटं विश्वरूपिणे । नमः सर्वात्मने तद्वच्छिर इत्यभिपूजयेत् ॥ ११
 एवं संपूज्य गोविन्दं फलमाल्यानुलेपनैः । ततस्तु मण्डलं कृत्वा स्थण्डिलं कारयेन्मुदा ॥ १२
 चतुरस्रं समन्ताच्च रत्निमात्रमुदकप्लवम् । श्लक्ष्णं हृद्यं च परितो वप्रत्रयसमावृतम् ॥ १३
 अङ्गुलेनोच्छ्रिता वप्रास्तद्विस्तारस्तु द्व्यङ्गुलः । स्थण्डिलस्योपरिष्ठाच्च भित्तिरष्टाङ्गुला भवेत्
 नदीवालुकया शूर्पं लक्ष्म्याः प्रतिकृतिं न्यसेत् । स्थण्डिले शूर्पमारोप्य लक्ष्मीमित्यर्चयेद्बुधः
 नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्म्यै नमः श्रियै । नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै वृष्ट्यै हृष्ट्यै नमो नमः ॥
 विशोका दुःखनाशाय विशोका वरदाऽस्तु मे । विशोका चास्तु संपत्स्यै विशोका सर्वसिद्धये
 ततः शुक्लाम्बरैः शूर्पं वेष्ट्य संपूजयेत्फलैः । वस्त्रैर्नानाविधैस्तद्वत्सुवर्णकमलेन च ॥ १८
 रजनीषु च सर्वासु पिबेद्भोदकं बुधः । ततस्तु गीतनृत्यादि कारयेत्सकलां निशाम् ॥ १९
 यामत्रये व्यतीते तु सुप्त्वाऽप्युत्थाय मानवः । अभिगम्य च विप्राणां मिथुनानि तदाऽर्चयेत् ॥
 शक्तिस्त्रीणि चैकं वा वस्त्रमाल्यानुलेपनैः । शर्यनस्थानि पूज्यानि नमोऽस्तु जलशायिने ॥
 ततस्तु गीतवाद्येन रात्रौ जागरणे कृते । प्रभाते च ततः स्नानं कृत्वा दांपत्यमर्चयेत् ॥ २२
 भोजनं च यथाशक्त्या* वित्तशाल्यविवर्जितः । भुक्त्वा श्रुत्वा पुराणानि तद्दिनं चातिवाहयेत्
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् । व्रतान्ते शयनं दद्याद्गुडधेनुसमन्वितम् ॥
 सोपधानकविश्रामं सास्तरावरणं शुभम् ॥ २४
 यथा न लक्ष्मीर्देवेश त्वां परित्यज्य गच्छति । तथा सुरूपताऽरोग्यमशोकश्चास्तु मे सदा ॥ २५
 यथा देवेन रहितान लक्ष्मीर्जायते कश्चित् । तथा विशोकता मेऽस्तु भक्तिरग्न्या च केशवे ॥ २६
 मन्त्रेणानेन शयनं गुडधेनुसमन्वितम् । शूर्पं च लक्ष्म्या सहितं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ २७
 उत्पलं करवीरं च बाणमम्लानकुङ्कुमम् । केतकी सिन्दुवारं च मल्लिकां गन्धपाटला ॥
 कदम्बं कुब्जकं जातिः शस्तान्येतानि सर्वदा ॥ २८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकद्वादशविंशतः नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२०३ ॥

अथ द्वाशीतितमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

गुडधेनुविधानं मे समाचक्ष्व जगत्पते । किरूपं केन मन्त्रेण दातव्यं तदिहोच्यताम् ॥ १

मत्स्य उवाच—

गुडधेनुविधानस्य यद्रूपमिह यत्फलम् । तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापविनाशनम् ॥ २

* यथाशक्ति, इति भावितुं युक्तम् ।

१ ग. क. च. 'म्' । सूक्ष्मम् । २ ग. घ. क. च. संतत्यै । ३ ग. तु तत् उत्था । ४ ग. घ. 'वनानि च. पू' ।
 ५ ग. 'ते' । ततः प्रभाते स्नात्वा च कृ' । ६ ग. 'त्यपूजनम् । भो' । ७ ग. घ. ड. सूर्य । ८ क. 'नपङ्कजम् । के' । ९ घ.
 क. च. चम्पकं ।

कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्रौग्रीवं विन्यसेदमुषि । गोमयेनानुलिप्तायां कर्मानास्तीर्य सर्वतः ॥ ३
 लघ्वेणकाजिनं तद्वद्वस्त्रं च परिकल्पयेत् । प्राङ्मुखीं कल्पयेद्धेनुमुदक्पादां सबत्सकाम् ॥ ४
 उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयम् । वत्सं भारेण कुर्वति द्वाभ्यां वै मध्यमा स्मृता ॥ ५
 अर्धभारेण वत्सः स्यात्कनिष्ठा भारकेण तु । चतुर्थांशेन वत्सः स्याद्गृहवित्तानुसारतः ॥ ६
 धेनुवत्सौ धृतास्यौ च सितसूक्ष्माम्बरावृतौ । शुक्तिकर्णाविक्षुपादौ शुचिमुक्ताफलेक्षणौ ॥ ७
 सितसूत्रशिरालौ तौ सितकम्बलकम्बलौ । ताम्रगण्डकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ ॥ ८
 विट्टमध्रुयुगोपेतौ नवनीतस्तनौवुभौ । क्षौमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रनीलकतारकौ ॥ ९
 सुवर्णशृङ्गाभरणौ राजतैः खुरसंयुतौ । नानाफलसमायुक्तौ घ्राणगन्धकरण्डकौ ॥ १०
 इत्येवं रचयित्वा तौ धूपदीपैरुत्थाचयेत् ॥ ११
 या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता । धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु ॥ १२
 देहस्था या च रुद्राणी शंकरस्य सदा प्रिया । धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥ १३
 विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः । चन्द्रार्कशक्रेशक्तिर्या धेनुरूपाऽस्तु सा श्रिये ॥ १४

चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च । लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदाऽस्तु मे ॥ १५
 स्वधा या पितृमुख्याणां स्वाहा यज्ञभुजां च या । सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ १६
 एवमामन्त्र्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । विधानमेतद्धेनूनां सर्वासामभिपठ्यते ॥ १७
 यास्ताः पापविनाशिन्यः पठ्यन्ते दश धेनवः । तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप ॥ १८
 प्रथमा गुडधेनुः स्याद्घृतधेनुस्तथाऽपरा । तिलधेनुस्तृतीया तु चतुर्थी जलसंज्ञिता ॥ १९
 क्षीरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुस्तथा परा । सप्तमी शर्कराधेनुर्दधिधेनुस्तथाऽष्टमी ॥ २०
 रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः ॥ २१
 कुम्भाः स्युर्द्रवधेनूनामितरासां तु राशयः । सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिद्विच्छन्ति मानवाः ॥ २२
 नवनीतेन रत्नैश्च तथाऽन्ये तु महर्षयः । एतदेवंविधानं स्यात्त एवोपस्कराः स्मृताः ॥ २३
 मन्त्रावाहनसंयुक्ताः सदा पर्वणि पर्वणि । यथाश्रद्धं प्रदातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥ २४
 गुडधेनुप्रसङ्गेन सर्वास्तावन्मयोदिताः । अशेषयज्ञफलदाः सर्वाः पापहराः शुभाः ॥ २५
 व्रतानामुत्तमं यस्माद्विशोकद्वादशीव्रतम् । तदङ्गत्वेन चैवात्र गुडधेनुः प्रशस्यते ॥ २६
 अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथवा पुनः । गुडधेन्वादयो देयास्तूपरागादिपर्वसु ॥ २७
 विशोकद्वादशी चैवा पुण्या पापहरा शुभा । यामुपोष्य नरो याति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २८
 इह लोके च सौभाग्यमायुरारोग्यमेव च । वैष्णवं पुरमाप्नोति मरणे च स्मरन्हरिम् ॥ २९
 नवार्बुदसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् । न शोकदुःखदौर्गत्यं तस्य संजायते नृप ॥ ३०
 नारी वा कुरुते या तु विशोकद्वादशीव्रतम् । नृत्यगीतपरा नित्यं साऽपि तत्फलमाप्नुयात् ॥ ३१
 तस्मादग्रे हरेर्नित्यमनन्तं गीतवादनम् । कर्तव्यं भूतिकामेन भक्त्या तु परया नृप ॥ ३२

१ क. ख. प्रागम विं । २ ग. घ. ड. 'त भाराभ्यां म' । ३ ग. घ. ड. 'सौ कृती चोमी सि' । ४ ड. च. 'नान्वितौ । क्षी' । ५ ग. घ. ड. 'कृताराणामनुरूपा च या प्रिया । च' । ६ ग. 'हा या च हविर्भुजः । स' । ७ ड. च. 'यथाश्रद्ध' । ८ ग. घ. ड. 'वं पदमा' । ९ ग. घ. ड. 'णि स्मरणं हरेः । न । १० ग. म. 'वर्षा' । ११ ड. नित्यं नृत्यं गी' ।

इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यङ्मधुसुरनरकारैरर्चनं यश्च पश्येत् ।
मतिमपि च जनानां यो ददातीन्द्रलोके वसति स विबुधौघैः पूज्यते कल्पमेकम् ॥३१॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकद्वादशाव्रतं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२३४ ॥

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

मगवज्ज्रोतुमिच्छामि दानमाहात्म्यमुत्तमम् । यदक्षयं प० लोके देवर्षिगणपूजितम् ॥ १

उमापतिरुवाच—

मेरोः प्रदानं वक्ष्यामि दशधा मुनिपुंगव । यत्प्रदानान्नरो लोकानामोति सुरपूजितान् ॥ २

पुराणेषु च वेदेषु यज्ञेष्वायतनेषु च । न तत्फलमधोतेषु कृतेष्विह यदश्नुते ॥ ३

तस्माद्विधानं वक्ष्यामि पर्वतानामनुक्रमात् । प्रथमो धान्यशैलः स्याद्वितीयो लवणाचलः ॥ ४

गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः । पञ्चमस्तिलशैलः स्यात्षष्ठः कार्पासपर्वतः ॥ ५

सप्तमो घृतशैलश्च रत्नशैलस्तथाऽष्टमः । राजतो नवमस्तद्वद्दशमः शर्कराचलः ॥ ६

वक्ष्ये विधानमेतेषां यथावदनुपूर्वशः । अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ ७

गृह्णपक्षे वृत्तीयायामुपरागे शशिक्षये । विवाहोत्सवयज्ञेषु द्वादश्यामथ वा पुनः ॥ ८

शुक्लायां पञ्चदश्यां वा पुण्यक्षे वा विधानतः । धान्यशैलादयो देया यथाशास्त्रं विज्ञानता ॥ ९

तीर्थेष्वायतने वाऽपि गोष्ठे वा भवनाङ्गणे । मण्डपं कारयेद्भक्त्या चतुरस्रमुदङ्मुखम् ॥ १०

प्रागुदक्प्रवणं तद्वत्पाङ्मुखं च विधानतः ॥ १०

गोमयेनानुलिप्तायां भूमावास्तीर्य वै कुशान् । तन्मध्ये पर्वतं कुर्याद्विष्णुभगवतान्वितम् ॥ ११

धान्यद्रोणसहस्रेण भवेद्विरिरिहोत्तमः । मध्यमः पञ्चशतैकः कनिष्ठः स्यान्निभिः शतैः ॥ १२

मेरुमहावीहिमयस्तु मध्ये सुवर्णवृक्षत्रयसंयुतः स्यात् ।

पूर्वेण मुक्ताफलवज्रयुक्तो यास्येन गोमेदकपुष्परामैः ॥ १३

पश्चाच्च गारुत्मतनीलरत्नैः सौम्येन वैदूर्यसरोजरागैः ।

श्रीखण्डखण्डैरमितः प्रवालैलतान्वितः शुक्तिशिलानलः स्यात् ॥ १४

ब्रह्माऽथ विष्णुर्भगवान्पुरारिर्दिवाकरोऽप्यत्र हिङ्गमयः स्यात् ।

मूर्धन्यवस्थानममत्सरेण कार्यं त्वरेकैश्च पुनर्द्विजौघैः ॥ १५

चत्वारि शृङ्गाणि च राजतानि नितम्बभागेष्वपि राजतः स्यात् ।

तथेक्षुर्वशावृतकंदरस्तु घृतादकप्रसवैर्णैश्च दिक्षु ॥ १६

शुक्लाम्बराण्यश्वधरावली स्यात्पूर्वेण पीतानि च दक्षिणेन ।

वासांसि पश्चादथ कर्बुराणि रक्तानि चैवोत्तरतो र्धनाली ॥ १७

रौप्यान्महेन्द्रप्रमुखास्तथाऽष्टौ संस्थाप्य लोकाधिपतीन्क्रमेण ।
 नानाफाली च समन्ततः स्यान्मनोरमं मातृविलेपनं च ॥ १८
 वितानकं चोपरि पञ्चवर्णमम्लानपुष्पाभरणं सितं च ।
 इत्थं निवेश्यामरशैलमग्न्यं मेरोस्तु विष्कम्भगिरीन्क्रमेण ॥ १९
 तुरीयभागेण चतुर्दिशं च संस्थापयेत्पुष्पविलेपनाढ्यान् ।
 पूर्वेण मन्दरमनेकफलावलीभिर्युक्तं यवैः कनकमद्रकदम्बचिह्नैः ॥ २०
 कामेन काञ्चनमयेन विराजमानमाकारयेत्कुसुमवस्त्रविलेपनाढ्यम् ।
 क्षीरारुणोदसरसाऽथ वनेन चैवं रौप्येण शक्तिघटितेन विराजमानम् ॥ २१
 याम्येन गन्धमर्दनश्च निवेशनीयो गोधूमसंचयमयः कलधौतयुक्तः ।
 हैमेन यज्ञपतिना घृतमानसेन वस्त्रैश्च राजतवनेन च संयुतः स्यात् ॥ २२
 पश्चात्तिलाचलमनेकसुगन्धिपुष्पसौवर्णपिप्पलहिरण्यमयहंसयुक्तम् ।
 आकारयेद्भजतपुष्पवनेन तद्बद्धस्त्रान्वितं दधिसितोदसरस्तथाऽग्रे ॥ २३
 संस्थाप्य तं विपुलशैलमथोत्तरेण शैलं सुपार्श्वमपि माषमयं सुवस्त्रम् ।
 पुष्पैश्च हेमपादपदपशोखरं तमाकारयेत्कनकधेनुविराजमानम् ॥ २४
 माक्षीकभद्रसरसाऽथ वनेन तद्द्रौप्येण भास्वरवता च युतं विंधाय ।
 होमश्चतुर्भिश्च वेदपुराणविद्भिर्दानैरनिन्द्यचरिताकृतिभिर्द्विजेन्द्रैः ॥ २५
 पूर्वेण हस्तमितमत्र विधाय कुण्डं कार्यस्तिलैर्यवघृतेन समित्कुशैश्च ।
 रात्रौ च जागरमनुद्धतगीततूर्यैरावाहनं च कथयामि शिलोच्चयानाम् ॥ २६
 त्वं सर्वदेवगणधामनिधे विरुद्धमस्मद्गृहेष्वमरपर्वत नाशयाऽऽशु ।
 क्षेमं विधत्स्व कुरु शान्तिमनुत्तमां नः संपूजितः परमभक्तिमता मया हि ॥ २७
 त्वमेव भगवानीशो ब्रह्मा विष्णुर्दिवाकरः । मूर्तामूर्तात्परं बीजमतः पाहि सनातन ॥ २८
 यस्मात्त्वं लोकपालानां विश्वमूर्तेश्च मन्दिरम् । रुद्राद्रित्वयस्सुनां च तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥
 यस्मादशून्यममरैर्नारीभिश्च शिवेन च । तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ ३०
 एवमभ्यर्च्य तं मेरुं मन्दरं चाभिपूजयेत् । यस्माच्चैत्ररथेन त्वं भद्राश्वेन च वर्षतः ॥ ३१
 शोभसे मन्दर क्षिप्रमतस्तुष्टिकरो भव । यस्माच्चूडामणिर्जम्बूद्वीपे त्वं गन्धमादन ॥ ३२
 गन्धर्ववनशोभावानतः कीर्तिर्दृढाऽस्तु मे । यस्मात्त्वं केतुमालेन वैभ्राजेन वनेन च ॥ ३३
 हिरण्यमाश्वत्थशिखास्तस्मात्पुष्टिर्ध्रुवाऽस्तु मे । उत्तरैः कुरुभिर्यस्मात्सावित्रेण वनेन च ॥ ३४
 सुपार्श्वं राजसे नित्यमतः श्रीरक्षयाऽस्तु मे । एवमामन्त्र्य तान्सर्वान्प्रभाते विमले पुनः ॥ ३५
 स्नात्वाऽथ गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् । विष्कम्भपर्वतान्दद्याद्वत्स्रिभ्यः क्रमशो मुने ॥ ३६
 गौंश्च दद्याच्चतुर्विंशत्यथवा दश नारद । नव सप्त तथाऽष्टौ वा पञ्च दद्यादशक्तिमान् ॥ ३७

१ ग. घ. 'नाढ्यम्' । पू. २ ग. ड. च. 'विहम्' । का. ३ ग. घ. ड. 'द्वोऽत्र नि' । ४ ग. घ. 'तजं वा' ।
 है. ५ क. ख. निधाय । ६ ग. घ. 'मूर्तं परं' । घ. ड. 'मूर्तमयं बी' । ७ ग. घ. च. 'शिरस्तव' । त. ८ ड.
 भद्रश्चेतरयेन च । शो. ९ ड. लोहपालेन । १० घ. ड. 'शिरवस्त' । ११ घ. 'धिर्दृढाऽस्तु' । १२ ग. गावो
 देयाश्च तु ।

एकाऽपि गुरवे देया कपिला च पयस्विनी । पर्वतानामशेषाणामेष एव विधिः स्मृतः ॥ ३८
 त एव पूजने मन्त्रास्त एवोपस्कृता मताः । ग्रहाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनां च सर्वदा ॥ ३९
 स्वमन्त्रेणैव सर्वेषु होमः शैलेषु पठ्यते । उपवासी भवेन्नित्यमशक्ते नक्तमिष्यते ॥ ४०
 विधानं सर्वशैलानां क्रमशः शृणु नारद । दानकाले च ये मन्त्राः पर्वतेषु च यत्फलम् ॥ ४१
 अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः । अन्नाद्भवन्ति भूतानि जगदन्नेन वर्तते ॥ ४२
 अन्नमेव ततो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दन । धान्यपर्वतरूपेण पाहि तस्मान्नगोत्तम ॥ ४३
 अनेन विधिना यस्तु दद्यान्द्धान्यमयं गिरिम् । मन्पन्तरशतं साग्रं देवलोकं महीयते ॥ ४४
 अप्सरोगणगन्धर्वैराकीर्णेन विराजता । विमानेन दिवः पृष्ठमायाति स्म निषेवित ॥
 धर्मक्षये राजराज्यमाप्नोतीह न संशयः ॥ ४५

इति श्रीमत्सत्ये महापुराणे दानमाहात्म्यं नाम श्यशीतितमोऽध्यायः । ८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२७९ ॥

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि लवणाचलमुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरो लोकानाप्नोति शिवसंयुतान् ॥ १
 उत्तमः षोडशद्रोणैः कर्तव्यो लवणाचलः । मध्यमः स्यात्तर्द्धेन चतुर्भिरधमः स्मृतः ॥ २
 वित्तहीनो यथाशक्त्या द्रोणादूर्ध्वं तु कारयेत् । चतुर्थांशेन विष्कम्भपर्वतान्कारयेत्पृथक् ॥ ३
 विधानं पूर्ववत्कुर्याद्ब्रह्मादीनां च सर्वदा । तद्वन्द्रेममयान्तर्वाल्लोकपालान्निवेशयेत् ॥ ४
 सरांसि कामदेवादींस्तद्वदत्रापि कारयेत् । कुर्याज्जागरणं चापि दानमन्त्रान्निबोधत ॥ ५
 सौभाग्यसरः संभूतो यतोऽयं लवणो रसः । तद्दानकर्तृकत्वेन त्वं मां पाहि नगोत्तम ॥ ६
 यस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कटा लवणं विना । प्रियं च शिवयोर्नित्यं तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७
 विष्णुदेहसमुद्भूतं यस्मादारोग्यवर्धनम् । तस्मात्पर्वतरूपेण पाहि संसारसागरात् ॥ ८
 अनेन विधिना यस्तु दद्याल्लवणपर्वतम् । उमालोके वसेत्कल्पं ततो याति परां गतिम् ॥ ९

इति श्रीमत्सत्ये महापुराणे लवणाचलकर्मनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः । ८४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२८८ ॥

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि गुडपर्वतमुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरः स्वर्गमाप्नोति सुरपूजितम् ॥ १
 उत्तमो दशभिर्मरैर्मध्यमः पञ्चभिर्मतः । त्रिभिर्मरैः कनिष्ठः स्यात्तर्द्धेनाल्पवित्तवान् ॥ २
 तद्वदामन्त्रणं पूजां हेमवृक्षसुरार्चनम् । विष्कम्भपर्वतांस्तद्वत्सरांसि वनदेवताः ॥ ३

१ ग. 'स्कराः स्मृताः' । २ घ. 'ग्रहाः' । ३ ग. ड. 'ति कृषिसेवि' । घ. 'ति कृषिसेवितम्' । कर्म । ४ ग. ड. 'कर्मक्षये' । ५ ग. च 'जितः' । उ ।

होमजागरणं तद्ब्रह्मलोकपालाधिवासनम् । धान्यपर्वतवत्कुर्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४
 यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरोऽयं जनार्दनः । सामवेदस्तु वेदानां महादेवस्तु योगिनाम् ॥ ५
 प्रणवः सर्वमन्त्राणां नारीणां पार्वती यथा । तथा रसानां प्रवरः सदैवेक्षुरसो मतः ॥ ६
 मम तस्मात्परं लक्ष्मीं गुडपर्वत देहि वै । यस्मात्सौभाग्यदायिन्या भ्राता त्वं गुडपर्वत ॥ ७
 निवासश्चापि पार्वत्यास्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ८
 अनेन विधिना यस्तु दद्याद्गुडमयं गिरिम् । पूज्यमानः स गन्धर्वैर्गौरीलोके महीयते ॥ ९
 नतः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् । आयुरारोग्यसंपन्नः शत्रुभिश्चापराजितः ॥ १०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे गुडपर्वतकीर्तनं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४२९७ ॥

अथ षडशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथ पापहरं वक्ष्ये सुवर्णाचलमुत्तमम् । यस्य प्रदानाद्भवन् वैरिञ्चं याति मानवः ॥ १
 उत्तमः पलसाहस्रो मध्यमः पञ्चभिः शतैः । तदर्धेनाधमस्तद्वदल्पवित्तोऽपि शक्तिः ॥ २
 दद्यादेकपलाद्बुध्वं यथाशक्त्या विमत्सरः ॥ ३
 धान्यपर्वतवत्सर्वं विदध्यान्मुनिपुंगव । विष्कम्भशैलास्तद्वच्च ऋत्विग्भ्यः प्रतिपादयेत् ॥ ४
 नमस्ते ब्रह्मबीजाय ब्रह्मगर्भाय ते नमः । यस्मादनन्तफलदस्तस्मात्पाहि शिलोच्चय ॥ ५
 यस्माद्ग्रेरपत्यं त्वं यस्मात्पुण्यं जगत्पते । हेमपर्वतरूपेण तस्मात्पाहि नगोत्तम ॥ ६
 अनेन विधिना यस्तु दद्यात्कनकपर्वतम् । स याति परमं ब्रह्मलोकमानन्दकारकम् ॥ ७
 तत्र कल्पशतं तिष्ठेत्ततो याति परां गतिम् । ८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सुवर्णाचलकीर्तनं नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ॥

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि तिलशैलं विधानतः । यत्प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकं सनातनम् ॥ १
 उत्तमो दशभिर्द्रोणैर्मध्यमः पञ्चभिः स्मृतः । त्रिभिः कनिष्ठो विप्रेन्द्र तिलशैलः प्रकीर्तितः ॥ २
 पूर्ववच्चापरान्सर्वान्विष्कम्भानभितो गिरीन् । दानमन्त्रान्प्रवक्ष्यामि यथावन्मुनिपुंगव ॥ ३
 यस्मान्मधुवधे विष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवाः । तिलाः कुशाश्च माषाश्च तस्माच्छान्त्यै भवत्विह ॥ ४
 हव्ये कव्ये च यस्माच्च तिला एवाभिरक्षणम् । भवादुद्धरं शैलेन्द्र तिलाचल नमोऽस्तु ते ॥ ५
 इत्यामन्व्य च यो दद्यात्तिलाचलमनुत्तमम् । स वैष्णवं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ६

दीर्घायुर्व्यं समाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च मोदते । पितृभिर्देवगन्धर्वैः पूज्यमानो दिवं व्रजेत् ॥ ७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तिलाचलकीर्तनं नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३१० ॥

भयाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि कार्पासाचलमुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरो नित्यमाप्नोति परमं पदम् ॥ १
कार्पासपर्वतस्तद्वद्विशङ्करैरिहोत्तमः । दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पञ्चभिस्त्वधमः स्मृतः ॥
मारेणाल्पधनो दद्याद्विंशशाठ्यविवाजितः ॥ २
धान्यपर्वतवत्सर्वमासाद्य मुनिपुंगव । प्रभातायां तु शर्वर्यां दद्यादिदमुदीरयेत् ॥ ३
त्वमेवाऽऽवरणं यस्माह्लोकानामिह सर्वदा । कार्पासाद्रे नमस्तुभ्यमघौघध्वंसनो भव ॥ ४
इति कार्पासशैलेन्द्रं यो दद्याच्छर्वसन्निधौ । रुद्रलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह ॥ ५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कार्पासशैलकीर्तनं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३१५ ॥

अथैकोनवतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परंप्रवक्ष्यामि घृताचलमनुत्तमम् । तेजोमृतमयं दिव्यं महापातकनाशनम् ॥ १
विंशत्या घृतकुम्भानामुत्तमः स्याद्घृताचलः । दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पञ्चभिस्त्वधमः स्मृतः
अल्पवित्तोऽपि यः कुर्याद्वाभ्यामिह विधानतः । विष्कम्भपर्वतांस्तद्वच्चतुर्भागेण कल्पयेत् ॥ ३
शालितण्डुलपात्राणि कुम्भोपरि निवेशयेत् । कारयेत्संहतानुच्चान्यथाशोभं विधानतः ॥ ४
वेष्टयेच्छुक्नुवासोभिरिक्षुदण्डफलादिकैः । धान्यपर्वतर्वच्छेषं विधानमिह पठ्यते ॥ ५
अधिवासनपूर्वं च तद्वद्भोमसुरार्चनम् । प्रभातायां तु शर्वर्यां गुरवे तं निवेदयेत् ॥
विष्कम्भपर्वतांस्तद्वद्विगम्यः शान्तमानसः ॥ ६
संयोगाद्घृतमुत्पन्नं यस्मादमृततेजसोः । तस्माद्घृतार्चिर्विश्वात्मा प्रीयतामत्र शंकरः ॥ ७
यस्मात्तेजोमयं ब्रह्म घृते तद्विद्वद्यवस्थितम् । घृतपर्वतरूपेण तस्मात्स्वं पाहि नोऽनिशम् ॥ ८
अनेन विधिना दद्याद्घृताचलमनुत्तमम् । महापातकयुक्तोऽपि लोकमाप्नोति शंकरम् ॥ ९
हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना । विमानेनाप्सरोभिश्च सिद्धविद्याधरैर्वृतः ॥
विहरेत्यृतृभिः सार्धं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १०

इति श्रीमहात्स्ये महापुराणे घृताचलकीर्तनं नामैकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३२५ ॥

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि रत्नाचलमुत्तमम् । मुक्ताफलसहस्रेण पर्वतः स्यादनुत्तमः ॥ १
 मध्यमः पञ्चशक्तिरश्विनेनाधमः स्मृतः । चतुर्थांशेन विष्कम्भपर्वताः स्युः समन्ततः ॥ २
 पूर्वेण वज्रगोमेदैर्दक्षिणेनेन्द्रनीलकैः । पद्मरागयुतः कार्यो विद्वद्भिर्गन्धमादनः ॥ ३
 वैदूर्यविद्रुमैः पश्चात्संमिश्रो विमलाचलः । पद्मरागैः ससौवर्णैरुत्तरेण च विन्यसेत् ॥ ४
 धान्यपर्वतवत्सर्वमत्रापि परिकल्पयेत् । तद्वद्वावाहनं कुर्याद्वृक्षान्देवांश्च काञ्चनान् ॥ ५
 पूजयेत्पुष्पगन्धाद्यैः प्रभाते च विमत्सरः । पूर्ववद्गुरुऋत्विग्भ्य इमान्मन्त्रानुदीरयेत् ॥ ६
 यदा देवगणाः सर्वे सर्वरत्नेष्ववस्थिताः । त्वं च रत्नमयो नित्यं नमस्तेऽस्तु सदाऽचल ॥ ७
 यस्माद्रत्नप्रदानेन तुष्टिं प्रकुरुते हरिः । सदा रत्नप्रदानेन तस्मान्नः पाहि पर्वत ॥ ८
 अनेन विधिना यस्तु दद्याद्रत्नमयं गिरिम् । स याति विष्णुसालोक्यममरेश्वरपूजितः ॥ ९
 यावत्कल्पशतं सायं वसेच्चेह नराधिप । रूपारोग्यगुणोपेतः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ १०
 ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिदत्रामुत्र वा कृतम् । तत्सर्वं नाशमायाति गिरिर्वज्रहतो यथा ॥ ११

इति श्रीमत्स्य महापुराणे रत्नाचलक्रीर्तनं नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३३६ ॥

अथैकनवतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि रौप्याचलमुत्तमम् । यत्प्रदानान्नरो याति सोमलोकमुत्तमम् ॥ १
 दशभिः पलसाहसैरुत्तमो रजताचलः । पञ्चभिर्मध्यमः प्रोक्तस्तदर्धेनाधमः स्मृतः ॥ २
 अशक्तो विंशतेरुर्ध्वं कारयेच्छक्तिस्तदा । विष्कम्भपर्वतांस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत् ॥ ३
 पूर्ववद्वाजतान्कुर्वन्सन्दरादीन्विधानतः । कलधौतमयांस्तद्वत्लोकेशानर्चयेद्बुधः ॥ ४
 ब्रह्मविष्णवर्कवान्कार्यो नितम्बोऽत्र हिरण्मयः । राजतं स्याद्यदन्येषां सर्वं तदिह काञ्चनम् ॥ ५
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद्भोजागरणादिकम् । दद्यात्ततः प्रभाते तु गुरवे रौप्यपर्वतम् ॥ ६
 विष्कम्भशैलानुत्विग्भ्यः पूज्यवस्त्रविभूषणैः । इमं मन्त्रं पठन् दद्याद्दर्भपाणिर्विमत्सरः ॥ ७
 पितृणां बलभो यस्माद्भूरीन्द्राणां शिवस्य च । पाहि राजत तस्मात्त्वं शोकसंसारसागरात् ॥ ८
 इत्थं निवेद्य यो दद्याद्रजताचलमुत्तमम् । गवामयुतदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ९
 सोमलोके स गन्धर्वैः किंनराप्सरसां गणैः । पूज्यमानो वसेद्विद्वान्यावदाभूतमंष्ट्रवम् ॥ १०

इति श्रीमत्स्य महापुराणे रौप्याचलक्रीर्तनं नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३४६ ॥

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि शर्कराशैलमुत्तमम् । यस्य प्रदानाद्विष्वक्कुरुद्रास्तुष्यन्ति सर्वदा ॥ १
 अष्टाभिः शर्कराभारैरुत्तमः स्यान्महाचलः । चतुर्भिर्मध्यमः प्रोक्तो भाराभ्यामधमः स्मृतः ॥
 भारेण वाऽर्धभारेण कुर्याद्यः स्वल्पवित्तवान् । विष्कम्भपर्वतान्कुर्यात्तुरीयांशेन मानवः ॥
 धान्यपर्वतवत्सर्वमासाद्यामरसंयुतम् । मेरोरुपरि तद्वच्च स्थाप्यं हेमतरुत्रयम् ॥ ४
 मन्दारः पारिजातश्च तृतीयः कल्पपादपः । एतद्वृक्षत्रयं मूर्ध्नि सर्वेष्वपि नियोजयेत् ॥ ५
 हरिचन्दनसंतानी पूर्वपश्चिमभागयोः । निवेश्यौ सर्वशैलेषु विशेषाच्छर्कराचले ॥ ६
 मन्दरे कामदेवस्तु प्रत्यग्वक्त्रः सदा भवेत् । गन्धमादनगृङ्गे तु धनदः स्यादुदङ्मुखः ॥ ७
 प्राङ्मुखो वेदमूर्तिस्तु हंसः स्याद्विपुलाचले । हैमी सुपार्श्वे सुरभिर्दक्षिणाभिमुखी भवेत् ॥ ८
 धान्यपर्वतवत्सर्वमावाहनं विधानकम् । कृत्वा तु गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् ॥
 ऋत्विग्यश्चतुरः शैलानिमान्मन्त्रानुदीरयन् ॥ ९
 सौभाग्यामृतसारोऽयं पर्वतः शर्करायुतः । तस्मादानन्दकारी त्वं भव शैलेन्द्र सर्वदा ॥ १०
 अमृतं पिबतां ये तु निपेतुर्भुवि शीकराः । देवानां तत्समुत्थस्त्वं पाहि नः शर्कराचल ॥ ११
 मनोभवधनुर्मध्यादुद्भूता शर्करा यतः । तन्मयोऽसि महाशैल पाहि संसारसागरात् ॥ १२
 यो दद्याच्छर्कराशैलमनेन विधिना नरः । * सर्वपापैर्विनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् ॥ १३
 चन्द्रतारार्कसंकाशमधिरुह्यानुजीविभिः । सहैव यानमातिष्ठेत्तत्र विष्णुप्रचोदितः ॥ १४
 ततः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् । आयुरारोग्यसंपन्नो यावज्जन्माबुद्धयम् ॥ १५
 भोजनं शक्तिः कुर्यात्सर्वशैलेष्वमत्सरः । सर्वत्राक्षारलवणमश्रीयात्तदनुज्ञया ॥
 पर्वतोपस्करान्सर्वान्प्रापयेद्वाह्मणालयम् ॥ १६

ईश्वर उवाच—

आसीत्पुरा बृहत्कल्पे धर्ममूर्तिर्जनाधिपः । सुहृच्छक्रस्य निहता येन दैत्याः सहस्रशः ॥ १७
 सोमसूर्यादयो यस्य तेजसा विगतप्रभाः । भवन्ति शतशो येन शत्रवश्चापराजिताः ॥
 यथेच्छारूपधारी च मनुष्योऽप्यपराजितः ॥ १८
 तस्य भानुमती नाम भार्या त्रैलोक्यसुन्दरी । लक्ष्मीवद्विव्यरूपेण निर्जिताऽमरसुन्दरी ॥ १९
 राजस्तस्यायमहिधी प्राणेभ्योऽपि गरीयसी । दशनारीसहस्राणां मध्ये श्रीरिव राजते ॥
 नृपकोटिसहस्रेण न कदाचित्स मुच्यते । कदाचिदास्थानगंतः पप्रच्छ स पुरोधसम् ॥
 विस्मयेनाऽऽब्रुतो राजा वसिष्ठमुपि सत्तमम् ॥ २१

राजोवाच—

भगवन्केन धर्मेण मम लक्ष्मीरनुत्तमा । कस्माच्च विपुलं तेजो मच्छरीरे सद्योत्तमम् ॥ २२

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड पुस्तके—स सर्वपापनिर्मुक्तः प्रयाति शिवमन्दिरम् ।

१ ग. च. 'मवरः' । स्मृ. च. 'मधरः' स्मृ. २ ग. ड. च. 'निवेशयेत्' । ३ ग. 'न सुखादिक' । ड. 'नमसा-
 दिक' । ४ ग. प्र. ड. 'सुयोऽयं पा' । ५ ड. 'गते प' ।

वसिष्ठ उवाच—

पुरा लीलावती नाम वेश्या शिवपरायणा । तया दत्तश्चतुर्दश्यां गुरवे लवणाचलः ॥
 हेमवृक्षादिभिः सार्धं यथावद्विधिपूर्वकम् ॥ २३
 शूद्रः सुवर्णकारश्च नाम्ना शौण्डोऽभवत्तदा । भृत्यो लीलावतीगेहे तेन हेम्ना विनिर्मिताः ॥
 तरवः सुरमुख्याश्च श्रद्धायुक्तेन पार्थिव । अतिरूपेण संपन्ना घटयित्वा विना भृतिम् ॥
 धर्मकार्यमिति ज्ञात्वा न गृह्णाति कथंचन ॥ २५
 उज्ज्वालिताश्च तत्पत्न्या सौवर्णामरपादपाः । लीलावती गिरेः पार्श्वे परिचर्यां च पार्थिव ॥
 कृत्वा ताम्यामशाठ्येन गुरुशुश्रूषणादिकम् । सा च लीलावती वेश्या कालेन महताऽपि च ॥
 कालधर्ममनुप्राप्ता कर्मयोगेण नारद । सर्वपापविनिर्मुक्ता जगाम शिवमन्दिरम् ॥ २८
 योऽसौ सुवर्णकारस्तु दरिद्रोऽप्यतिसत्त्ववान् । न मौल्यमादाद्वेश्यातः स भवानिह सांप्रतम् ॥
 सप्तद्वीपपतिर्जातः सूर्यायुतसमप्रभः । यया सुवर्णकारस्य तरवो हेमनिर्मिताः ॥
 सम्यगुज्ज्वालिताः पत्न्या सेयं भानुमती तव ॥ ३०

उज्ज्वालनादुज्ज्वलरूपमस्याः संजातमस्मिन्भुवनाधिपत्यम् ।
 यस्मात्कृतं तत्परिकर्म रात्रावनुद्धताभ्यां लवणाचलस्य ॥ ३१
 तस्माच्च लोकेष्वपराजितत्वमारोग्यसौभाग्ययुता च लक्ष्मीः ।
 तस्मात्त्वमप्यत्र विधानपूर्वं धान्याचलादीन्दशधा कुरुष्व ॥ ३२
 तथेति सत्कृत्य स धर्ममूर्तिर्वचो वसिष्ठस्य ददौ च सर्वान् ।
 धान्याचलादीञ्छतशो मुरारेर्लोकं जगामामरपूज्यमानः ॥ ३३
 पश्येदपीमानधनोऽतिभक्त्या स्पृशेन्मनुष्यैरपि दीयमानान् ।
 शृणोति भक्त्याऽथ मतिं ददाति विकल्मषः सोऽपि दिवं प्रयाति ॥ ३४
 दुःस्वप्नं प्रशममुपैति पठ्यमानैः शैलेन्द्रैर्भवभयभेदनैर्मनुष्यैः ।
 यः कुर्यात्किमु मुनिपुंगवेह सम्यक्शान्तात्मा सकलगिरीन्द्रसंप्रदानम् ॥ ३५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पर्वतप्रदानमाहात्म्यं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४३८ ॥

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

वैशंपायनमासीनमपृच्छच्छौनकः पुरा । सर्वकामाप्तये नित्यं कथं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ १

वैशंपायन उवाच—

श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं संमारभेत् । वृद्ध्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्पुनः ॥

येन ब्रह्मन्विधानेन तन्मे निगदतः शृणु ॥ २

सर्वशास्त्राण्यनुक्रम्य संक्षिप्य ग्रन्थविस्तरम् । ग्रहशान्तिं प्रवक्ष्यामि पुराणश्रुतिचोदिताम् ॥ ३

पुण्येऽहि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । ग्रहान्ग्रहाधिदेवांश्च स्थाप्य होमं समारभेत् ४
 ग्रहयज्ञज्ञिषा प्रोक्तः पुराणश्रुतिकोविदैः । प्रथमोऽयुतहोमः स्यालक्षहोमस्ततः परम् ॥ ५
 तृतीयः कोटिहोमस्तु सर्वकामफलप्रदः । अयुतेनाऽऽहुतीनां च नवग्रहमखः स्मृतः ॥ ६
 तस्य तावद्विधिं वक्ष्ये पुराणश्रुतिभाषितम् । गर्तस्योत्तरपूर्वेण वितस्तिद्वयविस्तृतम् ॥ ७
 उपद्रव्यावृतां वेदिं वितस्त्युच्छ्रायसंभिताम् । संस्थापनाय देवानां चतुरस्रामुदङ्मुखाम् ॥ ८
 अग्निप्रणयनं कृत्वा तस्याभावाहयेत्सुरान् । देवतानां ततः स्थाप्या विंशतिर्द्वादशाधिका ॥ ९
 सूर्यः सोमस्तथा भौमो बुधजीवसितार्कजाः । राहुः केतुरिति प्रोक्ता ग्रहा लोकाहितावहाः ॥
 मध्ये तु भास्करं विद्यालोहितं दक्षिणेन तु । उत्तरेण गुरुं विद्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु ॥ ११
 पूर्वेण भार्गवं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्वके । पश्चिमेन शनिं विद्याद्वाहुं पश्चिमदक्षिणे ॥
 पश्चिमोत्तरतः केतुं स्थापयेच्छुक्रतण्डुलैः ॥ १२
 भास्करस्येश्वरं विद्यादुमां च शशिनस्तथा । स्कन्दमङ्गारकस्यापि बुधस्य च तथा हरिम् ॥
 ब्रह्माणं च गुरोर्विद्याच्छुक्रस्यापि शचीपतिम् । शनैश्चरस्य तु यमं राहोः कालं तथैव च ॥
 केतोर्वै चित्रगुप्तं च सर्वेपामधिदेवताः । अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिन्द्र ऐन्द्री च देवताः ॥ १५
 प्रजापतिश्च सर्पाश्च ब्रह्मा प्रत्यधिदेवताः । विनायकं तथा दुर्गा वायुराकाशमेव च ॥
 आवाहयेद्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारकौ ॥ १६
 संस्मरेद्रक्तमादित्यमङ्गारकसमन्वितम् । सोमशुक्रौ तथा श्वेतौ बुधजीवौ च पिङ्गलौ ॥
 मन्दराहू तथा कृष्णौ धूम्रं केतुगणं विदुः ॥ १७
 ग्रहवर्णानि देवानि वासांसि कुसुमानि च । धूपामोदोऽत्र सुरभिरुपरिष्ठाद्वितानिकम् ॥
 शोभनं स्थापयेत्पात्रं फलपुष्पसमन्वितम् ॥ १८
 गुडौदनं रवेर्दद्यात्सोमाय घृतपायसम् । *अङ्गारकाय संयावं बुधाय क्षीरपष्टिके ॥ १९
 दध्यौदनं च जीवाय शुक्राय च घृतौदनम् । शनैश्चराय कृसरामजामांसं च राहवे ॥
 चित्रौदनं च +केतुभ्यः सर्वैर्भक्ष्यैराचयेत् ॥ २०
 प्रागुत्तरेण तस्माच्च दध्यक्षतविभूषितम् । चूतपलवसंछन्नं फलवस्त्रयुगान्वितम् ॥ २१
 पञ्चरत्नसमायुक्तं पञ्चमङ्गलसमन्वितम् । स्थापयेद्व्रणं कुम्भं वरुणं तत्र विन्यसेत् ॥ २२
 गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्रांश्च सरांसि च । गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्बह्वदगोकुलात् ॥
 मुदमानीय विप्रेन्द्र सर्वौषधिजलान्विताम् । स्नानार्थं विन्यसेत्तत्र यजमानस्य धर्मवित् ॥ २४
 सर्वे समुद्राः सरितः सरांसि च नदास्तथा । आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ २५
 एवमावाहयेदतानमरान्मुनिसत्तम । होमं समारभेत्सर्पिर्पयव्रीहितिलादिना ॥ २६
 अर्कः पलाशखदिरावपामार्गोऽथ पिप्पलः । औदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥
 एकैकस्याष्टकशतमष्टाविंशतिरेव वा । होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव समन्विताः ॥ २८

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ध. ड पुस्तकयोः—मसूराश्च कुजे दद्यात्क्षीरात्रं सोमसूत्रव इति । + अत्र बहुवचनमर्थम् ।

१ घ. 'म्' । 'वेदिं सुशोभनां तद्वद्वित' । २ क. ख. 'स्युच्छ्राय' । ३ क. च. 'राहुके' । ४ च. 'ष्टिकम्' । ५ क. ख. 'गुडौदनम्' । ६ ड. 'श्च कुम्भजलान्वि' । ७ ग. 'हृदलान्वि' । घ. 'हृजलान्वि' । ८ ग. घ. च. 'दशवक्त्रम्' ।

प्रादेशमात्रां अशिफा अशाखा अपलाशिनीः । समिधः कल्पयेत्प्राज्ञः सर्वकर्मसु सवदा ॥ २९
 देवानामपि सर्वेषामुपांशु परमार्थवित् । स्वेन स्वेनैव मन्त्रेण होतव्याः समिधः पृथक् ॥ ३०
 होतव्यं च घृताभ्यक्तं चरुमक्षादिकं पुनः । मन्त्रैर्दशाऽऽहुतीर्हुत्वा होमं व्याहृतिभिस्ततः ॥
 उदङ्मुखाः प्राङ्मुखा वा कुर्युर्ब्राह्मणपुंगवाः । मन्त्रवन्तश्च कर्तव्याश्चरवः प्रतिदेवतम् ॥ ३२
 हुत्वा च तांश्चरुन्सम्यक्ततो होमं समाचरेत् । आकृष्णेति च सूर्याय होमः कार्या द्विजन्मना
 आप्यायस्वेति सोमाय मन्त्रेण जुहुयात्पुनः । अग्निर्मूर्धा दिवो मन्त्र इति भौमाय कीर्तयेत् ॥
 अग्ने विवस्वदुषस इति सोमसुताय वै । बृहस्पते परिदीया रथेनेति गुरोर्मतः ॥ ३५
 शुक्रं ते अन्यदिति च शुक्रस्यापि निगद्यते । शनैश्चरायेति पुनः शं नो देवीति होमयेत् ॥ ३६
 कया नश्चित्र आभुवदिति राहोरुदाहृतः । केतुं कृण्वन्नपि ब्रूयात्केतूनामपि शान्तये ॥ ३७
 आ वो राजेति रुद्रस्य बलिहोमं समाचरेत् । आपो हि धेत्युमायास्तु स्योनेति स्वामिनस्तथा
 विष्णोरिदं विष्णुरिति तमीशेति स्वयंभुवः । इन्द्रमिदेवतातेति इन्द्राय जुहुयात्ततः ॥ ३९
 तथा यमस्य चाऽऽयं गौरिति होमः प्रकीर्तितः । कालस्य ब्रह्म जज्ञानमिति मन्त्रः प्रशस्यते ४०
 चित्रगुप्तस्य चाज्ञातमिति मन्त्रविदो विदुः । अग्निं दूतं वृणीमह इति वह्नेरुदाहृतः ॥ ४१
 उदुत्तमं वरुणमित्यपां मन्त्रः प्रकीर्तितः । भूमेः पृथिव्यन्तरिक्षमिति वेदेषु पठ्यते ॥ ४२
 सहस्रशीर्षा पुरुष इति विष्णोरुदाहृतः । इन्द्रायिन्दो मरुत्वत इति शक्रस्य शस्यते ॥ ४३
 उत्तानपर्णे सुभगे इति देव्याः समाचरेत् । प्रजापतेः पुनर्होमः प्रजापतिरिति स्मृतः ॥ ४४
 नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति सर्पाणां मन्त्र उच्यते । एष ब्रह्मा य ऋत्विग्भ्य इति ब्रह्मण्युदाहृतः ॥
 विनायकस्य चाऽऽनूनमिति मन्त्रो बुधैः स्मृतः । जातवेदसे सुनवांम दुर्गामन्त्रोऽयमुच्यते ४६
 आदित्यत्नस्य रेतस आकाशस्य उदाहृतः । क्राणां शिशुर्महीनां च वायोर्मन्त्रः प्रकीर्तितः ॥
 एषो उपा अपूर्व्या इत्यश्विनोर्मन्त्र उच्यते । पूर्णाहुतिस्तु मूर्धानं दिव इत्यभिपातयेत् ॥ ४८
 अथाभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः । पूर्णकुम्भेन तेनैव होमान्ते प्रागुदङ्मुखम् ॥ ४९
 अव्यङ्गावयवैर्ब्रह्मन् हेमस्रग्दामभूषितैः । यजमानस्य कर्तव्यं चतुर्भिः स्नपनं द्विजैः ॥ ५०
 सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः । वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः ॥
 प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ॥ ५१
 आखण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै निःक्रंतिस्तथा । वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥
 ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पर्णालास्त्वामवन्तु ते ॥ ५२
 कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मैधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः । बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः क्रान्तिश्च
 मातरः । एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मपत्न्यः समागताः ॥ ५३
 आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधो जीवः सितोऽर्कजः । ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च
 तर्पिताः ॥ ५४
 देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः । ऋषयो मुनयो गावो दवमातर एव च ॥ ५५

१ ड. 'त्रास्तमिता अशल्या अप' । २ ग. 'ताक वै च' । ३ ड. 'म्' । जप्त्वं ताश्च चरु' । ४ ग. 'त' ।

उदबुध्य इति मन्त्रोऽयमुक्तः सो' । ५ ड. 'वामदुर्गामन्त्रोऽत्र उ' । ६ ग. च. 'पालाः पान्तु ते सदा । की' । ७ ग.

घ. मनवो ।

देवपत्न्यो ब्रुमा नागा देव्याश्चाप्सरसां गणाः । अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाह-

नानि च ॥ ५६

औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये । सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः
एते त्वामभिपिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ५७

ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः । सर्वौषधैः सर्वगन्धैः स्नापितो द्विजपुंगवैः ॥ ५८

यजमानः सपत्नीक ऋत्विजः सुसमाहितान् । दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्गतविस्मयः ॥ ५९

सूर्याय कपिलां धेनुं शङ्खं दद्यात्तथेन्द्रवे । रक्तं पुरंधरं दद्याद्दौमार्यं च कुकुञ्जिनम् ॥ ६०

बुधाय जातरूपं तु गुरवे पीतवाससी । श्वेताश्वं दैत्यगुरवे कृष्णं गामरक्तमनवे ॥ ६१

आयसं राहवे दद्यात्केतुभ्यश्चागमुत्तमम् । सुवर्णेन समा कार्या यजमानेन दक्षिणा ॥ ६२

सर्वेषामथवा गावो दातव्या हेमभूषिताः । सुवर्णमथवा दद्याद्गुरुर्वा येन तुष्यति ॥ ६३

समन्त्रेणैव दातव्याः सर्वाः सर्वत्र दक्षिणाः ॥ ६४

कपिले सर्वदेवानां पूजनीयाऽसि रोहिणी । तीर्थदेवमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६५

पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम् । विष्णुना विधृतश्चासि ततः शान्तिं
प्रयच्छ मे ॥ ६५

धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारक । अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६६

हिरण्यगर्भगर्भस्त्वं हेमबीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६७

पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य बल्लभम् । प्रदानात्तस्य मे विष्णो ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६८

विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मादभुतसंभवः । चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६९

यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुः केशवसंनिभा । सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७०

यस्मादायासकर्माणि तवाधीनानि सर्वदा । लाङ्गलाद्यायुधादीनि तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७१

यस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामङ्गत्वेन व्यवस्थितः । यानं विभावसो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७२

गवामङ्गेषु तिष्ठानि भुवनानि चतुर्दश । यस्मात्तस्माच्छिष्ये मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ ७३

यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य च सर्वदा । शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु दत्ता जन्मनि जन्मानि ॥ ७४

यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रतिष्ठिताः । तथा रत्नानि यच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ॥ ७५

यथा भूमिप्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् । दानान्यन्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवति ह

एवं संपूजयेद्भक्त्या वित्तशाठ्येन वर्जितः । रत्नकाश्चनवस्त्रौषधैर्धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ ७७

अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत् । सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ७८

यस्तु पीडाकरो नित्यमल्पवित्तस्य वा ग्रहः । तं च यत्नेन संपूज्य शेषानप्यर्चयेद्बुधः ॥ ७९

ग्रहा गावो नरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः । पूजिताः पूजयन्त्येते निर्दहन्त्यवमानिताः ॥ ८०

* यथा बाणप्रहारानां कवचं भवति वारणम् । तद्वद्वैवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणम् ॥

* न वियतेऽयं श्लोको ग. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ ग. च. 'कृमाल्यानु' । २ ग. सर्वरसैः । ३ ग. घ. ड. च. 'हितः' । ४ ग. 'य' कुसुमाधिकम् । ५ ग. ड. च. 'कुदावित्तम्' । ६ ग. 'णि त्वदधी' । ७ ग. 'स्माच्छिष्यं मे' । ८ ग. 'स्मादिष्यं मे' । ९ ग. ड. च. 'स्य शिवस्य च' । शं । १० ग. 'हः' । स तु यत्नेन सर्वेण शं । ड. 'हः' । स तु यं । ११ ग. ड. 'धेनवः' । प्र ।

तस्मान्न दक्षिणाहीनं कर्तव्यं भूतिमिच्छता । संपूर्णया दक्षिणया यस्मैदेकोऽपि तुष्यति ॥
 सदैवायुतहोमोऽयं नवग्रहमखे, स्थितः । विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ८३
 निविघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ तथोद्वेगाद्भुतेषु च । कथितोऽयुतहोमोऽयं लक्षहोममतः शृणु* ॥ ८४
 सर्वकामाप्तये यस्माल्लक्षहोमं विदुर्बुधाः । पितृणां वल्लभं साक्षाद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ८५
 ग्रहताराचलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । गृहस्योत्तरपूर्वेण मण्डपं कारयेद्बुधः ॥ ८६
 रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्रमुदङ्मुखम् । दशहस्तमथाष्टौ वा हस्तान्कुर्याद्विधानतः ॥ ८७
 प्रागुदङ्मुखवनां भूमिं कारयेद्यत्नतो बुधः । प्रागुत्तरं समासाद्य प्रदेशं मण्डपस्य तु ॥ ८८
 शोभनं कारयेत्कुण्डं यथावल्लक्षणान्वितम् । चतुरस्रं समन्तात्तु योनिवक्त्रं समेखत् ॥ ८९
 चतुरङ्गुलविस्तारा मेखला तद्वदुच्छ्रिता । प्रागुदङ्मुखवना कार्या सर्वतः समवस्थिता ॥ ९०
 शान्त्यर्थं सर्वलोकानां नवग्रहमेखः स्मृतः । मानहीर्नाधिकं कुण्डमनेकभयदं भवेत् ॥
 यस्मात्तस्मात्सुसंपूर्णं शान्तिकुण्डं विधीयते ॥ ९१
 अस्माद्दशगुणः प्रोक्तो लक्षहोमः स्वयंभुवा । आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ॥
 द्विहस्तविस्तृतं तद्वच्चतुर्हस्तायतं पुनः । लक्षहोमे भवेत्कुण्डं योनिवक्त्रं त्रिमेखलम् ॥ ९३
 तस्य चोत्तरपूर्वेण वितस्तित्रयसंस्थितम् । प्रागुदङ्मुखवने तच्च चतुरस्रं समन्ततः ॥ ९४
 विष्कम्भाधोर्च्छ्रितं प्रोक्तं स्थण्डिलं विश्वकर्मणा । संस्थापनाय देवानां वप्रत्रयसमावृतम् ॥
 द्व्यङ्गुलो ह्युच्छ्रितो वर्षः प्रथमः स उदाहृतः । अङ्गुलोच्छ्रयसंयुक्तं वप्रद्वयमथोपरि ॥ ९६
 त्र्यङ्गुलस्य च विस्तारः सर्वेषां कथ्यते बुधैः । दशाङ्गुलोच्छ्रिता भित्तिः स्थण्डिले
 स्यात्तथोपरि ॥ तस्मिन्नावाहयेद्देवान्पूर्ववत्पुष्पतण्डुलैः ॥ ९७
 आदित्याभिमुखाः सर्वाः साधिप्रत्यधिदेवताः । स्थापनीया मुनि श्रेष्ठनोत्तरेण पराङ्मुखाः ॥
 गरुत्मानधिकस्तत्र संपूज्यः श्रियमिच्छता । सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ॥
 विषपापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ९९
 पूर्ववत्कुम्भमामन्त्र्य तद्वद्भोमं समाचरेत् । सहस्राणां शतं हुत्वा समित्संख्याधिकं पुनः ॥
 घृतकुम्भवसोर्धारां पातयेदनलोपरि ॥ १००
 औदुम्बरीं तथाऽऽर्द्रां च ऋज्वीं कोटरवर्जिताम् । बाहुमात्रां सुचं कृत्वा ततः स्तम्भद्वयोपरि
 घृतधारां तया सम्यगग्रेरुपरि पातयेत् ॥ १०१
 श्रावयेत्सूक्तमाग्रेयं वैष्णवं रौद्रमैन्दवम् । महावैश्वानरं साम ज्येष्ठसाम च वाचयेत् ॥ १०२
 स्नानं च यजमानस्य पूर्ववत्स्वस्तिवाचनम् । दातव्या यजमानेन पूर्ववद्दक्षिणाः पृथक् ॥ १०३
 कामक्रोधविहीनेन ऋत्विग्भ्यः शान्तचेतसा । नवग्रहमखे विप्राश्चत्वारो वेदवेदिनः ॥ १०४
 अथवा ऋत्विजौ शान्तौ द्वावेव श्रुतिकोविदौ । कार्यावयुतहोमे तु न प्रसज्येत विस्तरे ॥ १०५

* अत्राध्यायसमाप्तिर्ह. पुस्तके ।

१ क. 'स्मादेवोऽपि' । २ ग. च. 'भं यस्माद्' । ३ ग. ड. 'दक्षप्रवणां भू' । ४ ग. ड. 'दक्षप्रवणा का' ।
 ५ ग. ड. च. 'मखे स्मृता । मा' । ६ ग. 'नादिकं' । ७ ग. 'हस्तयुतं' । ८ ग. 'ष्कम्भेनोच्छ्रितं' । ९ ड. 'म्माधुच्छ्र' ।
 १० क. ड. विप्रः । ११ ग. ड. 'तः । श्यद्गु' । १२ ग. घ. 'ण्डिलं स्या' । १३ ग. घ. ड. मर्वे । १४ ग. च. च
 पणशाखाविदौ ।

तद्वच्च दश चाष्टौ च लक्षहोमे तु ऋत्विजः । कर्तव्याः शक्तितस्तद्वच्चत्वारो वा विमत्सरः ॥ १०६
 नवग्रहमखात्सर्वं लक्षहोमे दशोत्तरम् । भक्ष्यान्दद्यान्मुनिश्रेष्ठ भूषणान्यपि शक्तितः ॥ १०७
 शयनानि सवस्त्राणि हैमानि कटकानि च । कर्णाङ्गुलिपवित्राणि कण्ठसूत्राणि शक्तिमान् ॥
 न कुर्याद्दक्षिणाहीनं वित्तशाख्येन मानवः । अददलोभतो मोहात्कुलक्षयमवाप्नुते ॥ १०९
 अन्नदानं यथाशक्त्या कर्तव्यं भूतिमिच्छता । अन्नहीनः कृतो यस्माद्दुर्मिक्षफलदो भवेत् ॥
 अन्नहीनो दहेद्राष्ट्रं मन्त्रहीनस्तु ऋत्विजः । यंष्टारं दक्षिणाहीनं नास्ति यज्ञसमो रिपुः ॥ १११
 न वाऽप्यल्पधनः कुर्याल्लक्षहोमं नरः क्वचित् । यस्मात्पीडाकरो नित्यं यज्ञे भवति विग्रहः ॥
 तमेव पूजयेद्भक्त्या द्वौ वा त्रीन्वा यथाविधि । एकमप्यर्चयेद्भक्त्या ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥
 दक्षिणाभिः प्रयत्नेन न बहूनल्पवित्तवान् ॥ ११३
 लक्षहोमस्तु कर्तव्यो यथावित्तं भवेद्बहु । यतः सर्वानवाप्नोति कुर्वन्कामान्विधानतः ॥ ११४
 पूज्यते शिवलोके च वस्वादित्यमरुद्गणैः । यावत्कल्पशतान्यष्टावथ मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ११५
 सकामो यस्त्विमं कुर्याल्लक्षहोमं यथाविधि । स तं काममवाप्नोति पदमानन्यमश्नुते ॥ ११६
 पुत्रार्थं लभते पुत्रान्नधनार्थं लभते धनम् । भार्यार्थं शोभनं भार्या कुमारी च शुभं पतिम् ॥
 अष्टराज्यस्तथा राज्यं श्रीकामः श्रियमाप्नुयात् । यं यं प्रार्थयते कामं स वै भवति पुष्कलः ॥
 निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति ॥ ११८
 अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयंभुवा । आहुतीभिः पयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ॥
 पूर्ववद्ब्रह्मदेवानामावाहनविसर्जने । होममन्त्रास्त एवोक्ताः स्नाने दाने तथैव च ॥
 कुण्डमण्डपवेदीनां विशेषोऽयं निबोध मे ॥ १२०
 कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रं तु सर्वतः । योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ॥ १२१
 द्व्यङ्गुलाभ्युच्छ्रिता कार्या प्रथमा मेखला बुधैः । त्र्यङ्गुलाभ्युच्छ्रिता तद्वद्वितीया परिकी-
 र्तिता ॥ १२२
 उच्छ्रायविस्तराभ्यां च तृतीया चतुरङ्गुला । द्व्यङ्गुलश्चेति विस्तारः पूर्वयोरेव शस्यते ॥
 वितस्तिमात्रा योनिः स्यात्पट्टसत्ताङ्गुलविस्तृता । कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये पार्श्वयोश्चाङ्गुलो-
 च्छ्रिता ॥ १२४
 गजोष्ठसदृशी तद्वदायता छिद्रसंयुता । एतत्सर्वेषु कुण्डेषु योनिलक्षणमुच्यते ॥ १२५
 मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थदलसंनिभम् । वेदी च कोटिहोमे स्याद्वितस्तीनां चतुष्टयम् ॥ १२६
 चतुरस्रा समन्ताच्च त्रिभिर्वप्रेस्तु संयुता । वप्रप्रमाणं पूर्वोक्तं वेदीनां च तथोच्छ्रयः ॥ १२७
 तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः । पूर्वद्वारे च संस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगम् ॥ १२८
 यजुर्विदं तथा याज्ये पश्चिमे सामवेदिनम् । अथर्ववेदिनं तद्वदुत्तरे स्थापयेद्बुधः ॥ १२९
 अष्टौ तु होमकाः कार्यावेदवेदाङ्गवेदिनः । एवं द्वादश विप्राः स्यर्वस्त्रमात्यानुलेपनैः ॥
 पूर्ववत्पूजयेद्भक्त्या वस्त्राभरणभूषणैः ॥ १३०
 रात्रिसूक्तं च रौद्रं च पावमानं सुमङ्गलम् । पूर्वतो बह्वृचः शान्तिं पठन्नास्ते ह्यङ्गुलमुखः ॥ १३१
 शाक्तं शाक्तं च सौम्यं च कौष्माण्डं शान्तिमेव च । पाठयेद्दक्षिणद्वारि यजुर्वेदिनमुत्तमम् ॥

१ ग. 'जः' । दक्षिणाभिस्तुराजानं २ च. यजमानमक्षिण्यं नां । ३ ग. च. लभते । ४ घ. 'वैप्रैः समाहिता ।

सुपर्णमथ वैराजमाग्नेयं रुद्रसंहिताम् । ज्येष्ठमास तथा शान्तिं छन्दोगः पश्चिमे जपेत् ॥ १३३
 शान्तिमूक्तं च सौरं च तथा शाकुनकं शुभम् । पौष्टिकं च महाराज्यमुत्तरेणाप्यथर्ववित् ॥ १३४
 पञ्चभिः सप्तभिर्वाऽपि होमः कार्योऽत्र पूर्ववत् । स्नाने दाने च मन्त्राः स्युस्त एव मुनिसत्तम ॥
 वसोर्धाराविधानं च लक्षहोमे विशिष्यते । अनेन विधिना यस्तु कोटिहोमं समाचरेत् ॥
 सर्वान्कामानवाप्नोति ततो विष्णुपदं व्रजेत् ॥ १३६

यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि ग्रहयज्ञत्रयं नरः । सर्वपापविशुद्धात्मा पदमिन्द्रस्य गच्छति ॥ १३७
 अश्वमेधसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् । कृत्वा यत्फलमापोति कौटिहोमात्तदश्नुते ॥ १३८
 ब्रह्महत्यासहस्राणि भूणहत्यार्बुदानि च । कोटिहोमेन नश्यन्ति यथावच्छिवभाषितम् ॥ १३९
 वश्यकर्माभिचारादि तथैवोच्चाटनादिकम् । नवग्रहमखं कृत्वा ततः काम्यं समाचरेत् ॥ १४०
 अन्यथा फलदं पुसां न काम्यं जायते क्वचित् । तस्माद्युतहोमस्य विधानं पूर्वमाचरेत् ॥ १४१
 वृत्तं वोच्चाटने कुण्डं तथा च वशकर्मणि । त्रिमेखलं चैकवक्त्रमरत्निर्विस्तरं तु ॥ १४२
 पलाशसमिधः शस्ता मधुगोरोचनान्विताः । चन्दनागुरुणा तद्वत्कुङ्कुमेनाभिषिञ्चिताः ॥
 होमयेन्मधुसर्पिभ्यां बिल्वानि कमलानि च । सहस्राणि दशैवोक्तं सर्वदैव स्वयंभुवा ॥ १४४
 वैश्यकर्मणि बिल्वानां पद्मानां चैव धर्मवित् । सुमित्रिया न आप ओषधय इति होमयेत् ॥
 न चात्र स्थापनं कार्यं न च कुम्भाभिषेचनम् । स्नानं सर्वोषधैः कृत्वा शुक्लपुष्पाम्बरो गृही ॥
 कण्ठसूत्रैः सकनैकैर्विप्रान्समभिपूजयेत् । सूक्ष्मवस्त्राणि देयानि शुक्ला गावः सकाञ्चनाः ॥
 अवश्यानि वशी कुर्यात्सर्वशत्रुबलान्यपि । अमित्राण्यपि मित्राणि होमोऽयं पापनाशनः ॥
 विद्वेषणेऽभिचारे च त्रिकोणं कुण्डमिष्यते । द्विमेखलं कोणमुखं हस्तमात्रं च सर्वशः ॥ १४९
 होमं कुर्युस्ततो विप्रा रक्तमाल्यानुलेपनाः । निधीतलोहितोष्णीषा लोहिताम्बरधारिणः ॥
 * नववायसरक्ताढ्यपात्रत्रयसमन्विताः । समिधो वामहस्तेन श्येनास्थिबलसंयुताः ॥
 होतव्या मुक्तकेशैस्तु ध्यायद्भिरशिवं रिपौ ॥ १५१

दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु तथा हुंफडितीति च । श्येनाभिचारमन्त्रेण क्षुरं समभिमन्त्र्य च ॥ १५२
 प्रतिरूपं रिपोः कृत्वा क्षुरेण परिकर्तयेत् । रिपुरुपस्य शकलान्यथैवाग्नौ विनिःक्षिपेत् ॥ १५३
 ग्रहयज्ञविधानान्ते सदैवाभिरुन्नुनः । विद्वेषणं तथा कुर्वन्नेतदेव समाचरेत् ॥ १५४
 इहैव फलदं पुंसां मेतन्नामुत्र शोभनम् । तस्माच्छान्तिकमेवात्र कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ १५५
 ग्रहयज्ञत्रयं कुर्याद्यस्त्वकाभ्येन मानवः । स विष्णोः पदमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १५६
 य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वाऽपि मानवः । न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बन्धुजनक्षयः ॥ १५७
 ग्रहयज्ञत्रयं गेहं लिखितं यत्र तिष्ठति । न पीडा तत्र बालानां न रोगो न च बन्धनम् ॥ १५८
 अशेषयज्ञफलदं निःशेषाद्यविनाशनम् । कोटिहोमं विदुः प्राज्ञा भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १५९

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—नरवायसरक्ताश्वसापूरसमन्विताः । एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ड.
 पुस्तके—नरवायसरक्ताका जपापुष्पसमन्विताः । एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. च. पुस्तकयोः—नरवायसरक्ताज्यजपापुष्प-
 समन्विता इति ।

१ ग. ड. संवरणं । २ घ. मन्त्रवित् । ३ ग. घ. वशक' । ४ ग. च. 'कटकै' । ५ क. त्रिमेखलं । ६ ग. ड. च.
 धर्मवित् । ७ ग. च. विद्वेषणस्य । ड. द्वेष्यरूपस्य । ८ ग. च. 'स्य सकलं यथा चाग्नौ ।

अश्वमेधफलं प्राहुर्लक्षहोमं सुरोत्तमाः । द्वादशाहमखस्तद्वन्नवग्रहमखः स्मृतः ॥ १६०

इति कथितमिदानीमुत्सवानन्दहेतोः सकलकलुषहारी देवयज्ञाभिषेकः ।

परिपठति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गादभिमवति स शत्रूनायुरारोग्ययुक्तः ॥ १६१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नवग्रहहोमशान्तिविधानं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४४४२ ॥

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

शिव उवाच—

पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः । सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः ॥ १

श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताश्वः श्वेतवाहनः । गदापाणिद्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी ॥ २

रक्तमाल्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः । चतुर्भुजः श्वेतरोमा वरदः स्यान्ध्वरासुतः ॥ ३

पीतमाल्याम्बरधरः कर्णिकारसमद्युतिः । खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो बुधः ॥ ४

देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ । दण्डिनौ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रकमण्डलू ॥ ५

इन्द्रनीलद्युतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः । बाणबाणासनधरः कर्तव्योऽर्कसुतस्तथा ॥ ६

करालवदनः खड्गचर्मशूली वरप्रदः । नीलसिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते ॥ ७

धूम्रा द्विबाहवः सर्वे गदिनो विकृताननाः । गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः ॥ ८

सर्वे किरीटिनः कार्या ग्रहा लोकहितावहाः । स्वाङ्गुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्तरं सदा ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रद्वरूपाख्यानं नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४४५१ ॥

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

भगवन्भूतभयेश तथाऽन्यदपि यच्छ्रुतम् । भुक्तिमुक्ति फलायालं तत्पुनर्वक्तुमर्हसि ॥ १

एवमुक्तोऽब्रवीच्छम्भुरयं वाङ्मयपारगः । मत्समस्तपसा ब्रह्मनपुराणश्रुतिविस्तारैः ॥ २

धर्मोऽयं वृषरूपेण नन्दी नाम गणाधिपः । धर्मान्माहेश्वरान्वक्ष्यत्यतः प्रभृति नारद ॥ ३

मत्स्य उवाच—

इत्थुक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवान्तरधीयत । नारदोऽपि हि शुश्रूषुरपृच्छन्नन्दिकेश्वरम् ॥ ४

आदिष्टस्त्वं शिवेनेह वद माहेश्वरं व्रतम् ॥

नन्दिकेश्वर उवाच—

शृणुष्वावहितो ब्रह्मन्वक्ष्ये माहेश्वरं व्रतम् । त्रिषु लोकेषु विख्याता नाम्ना शिवचतुर्दशी ॥ ५

मार्गशीर्षत्रयोदश्यां सितायामेकभोजनः । प्रार्थयेद्देवदेवेशं त्वामहं शरणं गतः ॥ ६
 चतुर्दश्यां निराहारः सम्यगभ्यर्च्य शंकरम् । सुवर्णवृषभं दत्त्वा भोक्ष्यामि च परेऽहनि ॥ ७
 एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः । कृतस्नानजपःपश्चादुमया सह शंकरम् ॥
 पूजयेत्कमलैः शुभ्रैर्गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥ ८
 पादौ नमः शिवायेति शिरः सर्वात्मने नमः । त्रिनेत्रायेति नेत्राणि ललाटं हरये नमः ॥ ९
 मुखमिन्दुमुखायेति श्रीकण्ठायेति कन्धराम् । सद्योजाताय कर्णौ तु वामदेवाय वै भुजौ ॥
 अधोरहृदयायेति हृदयं चाभिपूजयेत् । स्तनौ तत्पुरुषायेति तथेशानाय चोदरम् ॥ ११
 पार्श्वौ चानन्तर्धर्माय ज्ञानभूताय वै कटिम् । ऊरू चानन्तवैराग्यासिंहायेत्यभिपूजयेत् ॥ १२
 अनन्तेश्वर्यनाथाय जानुनी चार्चयेद्बुधः । प्रधानाय नमो जङ्घे गुल्फौ व्योमात्मने नमः ॥ १३
 व्योमेकेशात्मरूपाय केशानपृष्ठं च पूजयेत् । नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै पार्वतीं चापि पूजयेत् ॥ १४
 ततस्तु वृषभं हैममुदकुम्भसमन्वितम् । शुक्लमाल्याम्बरधरं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥
 मक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १५
 * प्रीयतां देवदेवोऽत्र सद्योजातः पिनाकधृक् । ततो विप्रान्समाहूय तर्पयेद्भक्तितः क्षुमान् ॥
 पृषदाज्यं च संप्राश्य स्वपेद्भूमावुदङ्मुखः ॥ १६
 पञ्चदश्यां च संपूज्य विप्रान्मुञ्जीत वाग्यतः । तद्वत्कृष्णचतुर्दश्यामेतत्सर्वं समाचरेत् ॥ १७
 चतुर्दशीषु सर्वासु कुर्यात्पूर्ववद्वर्चनम् । ये तु मासे विशेषाः स्युस्तान्निबोध क्रमादिह ॥ १८
 मार्गशीर्षादिमासेषु क्रमादेतदुदीरयेत् । शंकराय नमस्तेऽस्तु नमस्ते करवीरक ॥ १९
 ज्यम्बकाय नमस्तेऽस्तु महेश्वरमतः परम् । नमस्तेऽस्तु महादेव स्थाणवे च ततः परम् ॥ २०
 नमः पशुपते नाथ नमस्ते शंभवे पुनः । नमस्ते परमानन्द नमः सोमार्धधारिणे ॥ २१
 नमो भीमाय इत्येवं त्वामहं शरणं गतः । गोमूत्रं गोमूयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥ २२
 पञ्चगव्यं तैतो बिल्वं कपूरं चागुरुं यवाः । तिलाः कृष्णाश्च विधिवत्पाशनं क्रमशः स्मृतम् ॥
 प्रतिमासं चतुर्दश्योरैकैकं प्राशनं स्मृतम् ॥ २३
 मन्दारमालतीभिश्च तथा धतूरकैरपि । सिन्दुवारैरशोकैश्च मल्लिकाभिश्च पाटलैः ॥ २४
 अर्कपुष्पैः कदम्बैश्च शतपत्र्या तथोत्पलैः । एकैकेन चतुर्दश्योरर्चयेत्पार्वतीपतिम् ॥ २५
 पुनश्च कार्तिके मासे प्राप्ते संतर्पयेद्भिजान् । अन्नैर्नानाविधैर्मक्ष्यैर्वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ २६
 कृत्वा नीलवृषोत्सर्गं श्रुत्युक्तविधिना नरः । उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह ॥ २७
 मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृताम् । सर्वोपस्करसंयुक्तां शय्यां दद्यात्सकुम्भकाम् ॥ २८
 ताम्रपात्रोपरि पुनः शालितण्डुलसंयुतम् । स्थाप्य विप्राय शान्ताय वेदव्रतेपराय च ॥ २९
 ज्येष्ठसामविदे देयं नवकवतिने क्वचित् । गुणज्ञे श्रोत्रिये दद्यादाचार्यं तत्स्ववेदिनि ॥ ३०
 अव्यङ्गनाय सौम्याय सदा कल्याणकारिणे । सपत्नीकाय संपूज्य वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ ३१

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः । + इतः परमेतदर्थं वर्तते ग. पुस्तके—कार्तिकादिषु मासेषु यावत्संवत्सरं नर इति ।

१ ग. ड. °य पृष्ठमभ्यर्चयेन्नरः । न° । २ क. ख. घ. °श्यां ततः पू° । ३ ग. ड. च. तथा बिल्वं यवान्गो. शृङ्गवरि च । ति° । ४ ग. ड. °दश्यामेकै° । ५ ग. च. °तपरा° ।

गुरौ सति गुरोर्देयं तदभावे द्विजातये । न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वन्दोषात्पतत्यधः ॥ ३२
अनेन विधिना यस्तु कुर्याच्छिवचतुर्दशीम् । सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३३
ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिदत्रामुत्र वा कृतम् । पितृभिर्भ्रातृभिर्वाऽपि तत्सर्वं नाशमाप्नुयात् ॥

दीर्घायुरारोग्यकुलान्नवृद्धिरत्राक्षयाऽमुत्र चतुर्भुजत्वम् ।

गणाधिपत्यं दिवि कल्पकोटिशतान्युषित्वा पदमेति शंभोः ॥ ३५ ॥

न बृहस्पतिरप्यनन्तमस्याः फलमिन्दो न पितामहोऽपि वक्तुम् ।

न च सिद्धगणोऽप्यलं न चाहं यदि जिह्वायुतकोटयोऽपि वक्त्रे ॥ ३६ ॥

भवत्यमरवल्लभः पठति यः स्मरेद्वा संदा शृणोत्यपि विमत्सरः सकलपापनिर्मोचनीम् ।

इमां शिवचतुर्दशीममरकामिनीकोटयः स्तुवन्ति तमनिन्दितं किमु समाचरेद्यः सदा ॥ ३७ ॥

या वाऽथ नारी कुरुतेऽतिभक्त्या भर्तारमापृच्छ्य सुतान्गुरुन्वा ।

साऽपि प्रसादात्परमेश्वरस्य परं पदं याति पिनाकपाणेः ॥ ३८ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शिवचतुर्दशीव्रत नाम षष्ठ्यवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४४८९ ॥

अथ षण्णवतितमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

फलत्यागस्य माहात्म्यं यद्भवेच्छृणु नारद । यदक्षयं परं लोके सर्वकामफलप्रदम् ॥ १

मार्गशीर्षे शुभे मासि तृतीयायां मुने व्रतम् । द्वादश्यामथवाष्टम्यां चतुर्दश्यामथापि वा ॥ २

आरभेच्छुक्लपक्षस्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ३

अन्येष्वपि हि मासेषु पुण्येषु मुनिसत्तम । सदक्षिणं पायसेन भोजयेच्छाक्तितो द्विजान् ॥ ४

अष्टादशानां धान्यानामन्यच्च फलमूलकम् । वर्जयेद्वन्दमेकं तु कृते औषधकारणम् ॥ ५

सवृषं काश्वनं रुद्रं धर्मराजं च कारयेत् ॥ ६

कूष्माण्डं मार्तुलिङ्गं च वार्ताकं पनसं तथा । आघ्रातकं कपित्थानि कलिङ्गमथ बालुकम् ॥ ७

श्रीफलाश्वत्थवदरं जम्बीरं कदलीफलम् । कोश्वरं दाडिमं शक्त्या कालघातानि षोडश ॥ ८

मूलकामलकं जम्बूतिन्नेडीकरमर्दकम् । कङ्कोलैलाकतुण्डीरकीरकुटजं शमी ॥ ९

औदुम्बरं नारिकेलं द्राक्षाऽथ बृहतीद्वयम् । रोप्याणि कारयेच्छक्त्या फलानीमानि षोडश ॥ १०

ताम्रं तालफलं कुर्यादगस्तिफलमेव च । पिण्डारकाश्मर्यफलं तथा सूरणन्दकम् ॥ ११

रक्तालुकाकन्दकं च कनकाह्वं च चिर्मिटम् । चित्रवल्लीफलं तद्वत्कूटशाल्मलिजं फलम् ॥ १२

आघ्ननिष्पावमधुकवटमुद्गपटोलकम् । ताम्राणि षोडशैतानि कारयेच्छाक्तितो नरः ॥ १३

उदकुम्भद्वयं कुर्याद्धान्योपरि सवस्त्रकम् । ततश्च कारयेच्छक्त्या यथोपरि सुवाससी ॥ १४

१ ग. 'कुटुम्बवृ' । २ ग. नरः । ३ ग. च 'च' । तथा सर्वफलत्यागमाहात्म्यं शृणु । ४ ग. ह. 'न्येऽहि मु' ।

५ ग. 'न भक्तितः पूजयेद्दिना' । ६ क. घ. 'सवयं फलमूलकैः' । वं । घ. 'मन्यत्र फ' । ७ क. 'तुलुङ्ग' । ८ क. 'आघ्रातक' । ९ ग. च. कर्मारं । घ. कर्दमं ।

मक्ष्यपात्रत्रयोपेतं यमरुद्रवृषान्वितम् । धेन्वा सहैव शान्ताय विप्रायाथ कुटुम्बिने ॥
 सपत्नीकाय संपूज्य पुण्येऽह्नि विनिवेदयेत् ॥ १३
 यथा फलेषु सर्वेषु वसन्त्यमरकोटयः । तथा सर्वफलत्यागवताद्भक्तिः शिवेऽस्तु मे ॥ १४
 यथा शिवश्च धर्मश्च सदाऽनन्तफलप्रदौ । तद्युक्तफलदानेन तौ स्यातां मे वरप्रदौ ॥ १५
 यथा फलान्यनन्तानि शिवभक्तेषु सर्वदा । तथाऽनन्तफलावाप्तिरस्तु जन्मनि जन्मनि ॥ १६
 यथा भेदं न पश्यामि शिवविष्ण्वर्कपद्मजान् । तथा ममास्तु विश्वात्मा शंकरः शंकरः सदा ॥
 इति दत्त्वा च तत्सर्वमलंकृत्य च भूषणैः । शक्तिश्चेच्छयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ १८
 अशक्तस्तु फलान्येव यथोक्तानि विधानतः । तथोदकुम्भसंयुक्तौ शिवधर्मौ च काञ्चनौ ॥
 विप्राय दत्त्वा भुञ्जीत वाग्यतस्तैलवर्जितम् । अन्यान्यपि यथाशक्त्या भोजयेच्छक्तितो ॥
 द्विजान् ॥ २०
 एतद्भगवतानां तु सौरवैष्णवयोगिनाम् । शुभं सर्वफलत्यागवतं वेदविदो विदुः ॥ २१
 नारीभिश्च यथाशक्त्या कर्तव्यं द्विजपुंगव । एतस्मान्नापरं किञ्चिदिह लोके परत्र च ॥
 व्रतमस्ति मुनिश्रेष्ठ यदनन्तफलप्रदम् ॥ २२
 सौवर्णरौप्यताम्रेषु यावन्तः परमाणवः । भवन्ति चूर्ण्यमानेषु फलेषु मुनिसत्तम ॥
 तावद्युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ २३

एतत्समस्तकलुषापहरं जनानामाजीवनाय मनुजेषु च सर्वदा स्यात् ।
 जन्मान्तरेष्वपि न पुत्रवियोगदुःखमाप्नोति धाम च पुरंदरलोकनुष्टम् ॥ २४
 यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः पठेद्वा देवालयेषु भवनेषु च धार्मिकाणाम् ।
 पौर्णर्वियुक्तवपुत्रं पुरं मुरारेरानन्दकृत्यदमुपैति मुनीन्द्र सोऽपि ॥ २५ ॥
 इति श्रीमत्स्ये महापुराणे तिलाचलक्रीर्तनं नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४५१४ ॥

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

*नारद उवाच—

यदारोग्यैकरं पुंसां यदनन्तफलप्रदम् । यच्छान्तये च मर्त्यानां वद नन्दीश तद्व्रतम् ॥ १

नन्दिकेश्वर उवाच—

यत्तद्विश्वात्मनो धाम परं ब्रह्म सनातनम् । सूर्याग्निचन्द्ररूपेण तन्निधा जगति स्थितम् ॥ २
 तदाराध्य पुमान्विप्र प्राप्नोति कुशलं सदा । तस्मादादित्यवारेण सदा नक्ताशनो भवेत् ॥ ३
 यदा हस्तेन संयुक्तमादित्यस्य च वासरम् । तदा शनिदिने कुर्यादेकभक्तं विमत्सरः ॥ ४
 नक्तमादित्यवारेण भोजयित्वा द्विजोत्तमान् । पत्रैर्द्वादशसंयुक्तं रक्तचन्दनपङ्कजम् ॥ ५

* एषोऽध्यायो न विद्यते य. पुस्तके ।

विलिख्य विन्यसेत्सूर्यं नमस्कारेण पूर्वतः । दिवाकरं तथाऽऽग्नेये विवस्वन्तमतः परम् ॥ ६
 मगं तु नैर्ऋते देवं वरुणं पश्चिमे दले । महेन्द्रं मानिले तद्वदादित्यं च तथोत्तरे ॥ ७
 शान्तमीशानभागे तु नमस्कारेण विन्यसेत् । कर्णिकापूर्वपत्रे तु सूर्यस्य तुरगाङ्गयसेत् ॥ ८
 दक्षिणेऽर्धमनामानं मार्तण्डं पश्चिमे दले । उत्तरे तु रविं देवं कर्णिकायां च भास्करम् ॥ ९
 रक्तपुष्पोदकेनार्घ्यं सतिलारुणचन्दनम् । तस्मिन्पद्मे ततो दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १०
 कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः । यस्मादग्नीन्द्ररूपस्त्वमतः पाहि दिवाकरा ॥
 अग्निमीले नमस्तुभ्यमिषेतोर्जं च भास्कर । अग्न आयाहि वरद नमस्ते ज्योतिषां पते ॥ १२
 अर्घ्यं दत्त्वा विसृजाथ निशि तैलविवर्जितम् । मुञ्जीत वत्सरान्ते तु काञ्चनं कमलोत्तमम् ॥
 पुरुषं च यथाशक्त्या कारयेद्भिभुजं तथा ॥

सुवर्णशङ्खीं कपिलां महाध्व्यां रौप्यैः सुरैः कांस्यदोहां सर्वैस्ताम् ।

पूर्णे गुडस्योपरि ताम्रपात्रे निधाय पद्मं पुरुषं च दद्यात् ॥ १४

संपूज्य रक्ताम्बरमाल्यधूपैर्द्विजं च रक्तैरर्थं हेमशङ्खैः ।

संकल्पयित्वा पुरुषं सपद्मं दद्यादनेकव्रतदानकाय ॥

अव्यङ्गरूपाय जितेन्द्रियाय कुटुम्बिने देयमनुद्धताय ॥ १५

नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने सप्ततुरंगमाय ।

सामर्ग्यजुर्धामनिधे विधात्रे भवाब्धिपोताय जगत्सवित्रे ॥ १६

इत्यनेन विधिना समाचरेद्वन्द्वमेकमिह यस्तु मानवः ।

सोऽधिरोहति विनटकलमषः सूर्यधाम धृतचामरावलिं ॥ १७

धर्मसंक्षयमवाप्य भूपतिः शोकदुःखभयरोगवर्जितः ।

द्वीपसप्तकपतिः पुनः पुनर्धर्ममूर्तिरभितौजसा युतः ॥ १८

या च भर्तृगुरुदेवतत्परां वेदमूर्तिं दिननक्तमाचरेत् ।

साऽपि लोकममरेशवन्दिता याति नारद रवेर्न संशयः ॥ १९

यः पठेदपि शृणोति मानवः पठ्यमानमथ वाऽनुमोदते ।

सोऽपि शक्रभुवनस्थितोऽमरैः पूज्यते वसति चाक्षयं दिवि ॥ २०

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदित्यवारकल्पो नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४५३४ ॥

अथाष्टनवतितमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

अथान्यदपि वक्ष्यामि संक्रान्त्युद्यापने फलम् । यदक्षयं परे लोके सर्वकामफलप्रदम् ॥ १

अयने विषुवे वाऽपि संक्रान्तिव्रतमाचरेत् । पूर्वद्युरेकभक्तेन दन्तधावनपूर्वकम् ॥

संक्रान्तिवासरे प्रातस्तिलैः स्नानं विधीयते ॥

२

रविसंक्रमणे भूमौ चन्दनेनाष्टपत्रकम् । पद्मं सकर्णिकं कुर्यात्तस्मिन्नावाहयेद्रविम् ॥ ९
कर्णिकायां न्यसेत्सूर्यमादित्यं पूर्वतस्ततः । नम उष्णार्चिषे याम्ये नमो ऋद्धमण्डलाय च ॥
नमः सवित्रे नैर्ऋत्ये वारुणे तपनं पुनः । वायव्ये तु भगं न्यस्य पुनः पुनरथार्चयेत् ॥ ५
मार्तण्डमुत्तरे विष्णुमीशाने विन्यसेत्सदा । गन्धमाल्यफलैर्भक्ष्यैः स्थण्डिले पूजयेत्ततः ॥ ६
द्विजाय सोदकुम्भं च घृतपात्रं हिरण्यम् । कमलं च यथाशक्त्या कारयित्वा निवेदयेत् ॥
चन्दनोदकपुष्पैश्च देवायार्घ्यं न्यसेद्भुवि । विश्वाय विश्वरूपाय विश्वधान्ने स्वयंभुवे ॥
नमोऽनन्त नमो धात्रे ऋक्सामयजुषां पते ॥ ८

अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् । वत्सरान्तेऽथवा कुर्यात्सर्वं द्वादशधा नरः ॥ ९

संवत्सरान्ते घृतपायसेन संतप्यं वह्निं द्विजपुंगवांश्च ।

कुम्भान्पुनर्द्वादश धेनुयुक्तान्सरन्तैरण्मयपद्मयुक्तान् ॥

१०

पयस्विनीः शीलवतीश्च दद्याद्भूमैः शृङ्गै रौप्यसुरैश्च युक्ताः ।

गावोऽष्ट वा सप्त सकांस्यद्वाहा माल्याम्बरा वा चतुरोऽप्यशक्ताः ॥

दौर्गत्ययुक्तः कपिलामथैकां निवेदयेद्वाह्यणपुंगवाय ॥

११

हेमीं च दद्यात्पृथिवीं सशेषामाकार्य रूप्यामथ वा च ताम्रीम् ।

पैथीमशक्ताः प्रतिमां विधाय सौवर्णसूर्येण समं प्रदद्यात् ॥

न वित्तशाठ्यं पुरुषोऽत्र कुर्यात्कुर्वन्नधो याति न संशयोऽत्र ॥

१२

यावन्महेन्द्रप्रमुखैर्नगेन्द्रैः पृथ्वी च सप्ताब्धियुतेह तिष्ठेत् ।

तावत्स गन्धर्वगणैरशपैः संपूज्यते नारद नाकपृष्ठे ॥

१३

ततस्तु कर्मक्षयमाप्य सप्तद्वीपाधिपः स्यात्कुलशीलयुक्तः ।

सृष्टेर्मुखेऽन्यङ्गवपुः सभार्यः प्रभूतपुत्रान्वयवन्दिताङ्घ्रिः ॥

१४

इति पठति शृणोति वाऽथ भक्त्या विधिमखिलं रविसंक्रमस्य पुण्यम् ।

मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरपतेर्भवने प्रपूज्यते च ॥

१५

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे संक्रान्त्युद्यापनविधिर्नौमाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्लवङ्गाः ॥ ४५४९ ॥

अथ नवनवतितमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

शृणु नारद वक्ष्यामि विष्णोर्व्रतमनुत्तमम् । विभूतिद्वादशी नाम सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ १

कार्तिके चैत्रवैशाखे मार्गशीर्षे च फाल्गुने । आषाढे वा दशम्यां तु शुक्लायां लघुशुद्धनरः ॥

कृत्वा सायंतनीं संध्यां गृह्णीयान्नियमं बुधः ॥ २

एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् । द्वादश्यां द्विजसंयुक्तः करिष्ये भोजनं विमो ॥

१ ग. ड. 'यादेमास्यशुद्धीः सुरवन्नयु' । घ. 'यादेमास्यरूप्यशुर्वन्नयु' । २ ग. घ. ड. 'क्षयः' । दो' ।
३ ग. च. 'क्तः' । दिव्यैर्मुखैर्गुक्तवपुः । ४ ग. घ. ड. 'रुक्ता' । का' । ५ ग. घ. ड. 'चैव वै' ।

तद्विघ्नेन मे यातुं सफलं स्याच्च केशव । नमो नारायणायेति वाच्यं च स्वपता निशि ॥ ४
 ततः प्रभात उत्थार्यं कृतस्नानजपः शुचिः । पूजयेत्पुण्डरीकाक्षं शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ ५
 विभूतये नमः पादावशोकाय च जानुनी । नमः शिवायेत्यूरू च विश्वमूर्ते नमः कटिम् ॥ ६
 कंदर्पाय नमो मेहुमादित्याय नमः करौ । दामोदरायेत्युदरं वासुदेवाय च स्तनौ ॥ ७
 माधवायेत्युरो विष्णोः कण्ठमुत्कण्ठिते नमः । श्रीधराय मुखं केशान्केशवायेति नारद ॥ ८
 षष्ठं शार्ङ्गधरायेति श्रवणौ वरदाय वै । स्वनाम्ना शङ्खचक्रासिगदाजलजपाण्ये ॥ ९
 शिरः सर्वात्मने ब्रह्मन्नाम इत्यभिपूजयेत् ॥ १०
 मत्स्यमुत्पलसंयुक्तं हैमं कृत्वा तु शक्तिः । उदकुम्भसमायुक्तमग्रतः स्थापयेद्बुधः ॥ १०
 गुडपात्रं तिलैर्युक्तं सितवस्त्राभिवेष्टितम् । रात्रौ जागरणं कुर्यादितिहासकथादिना ॥ ११
 प्रभातायां तु शर्व्यां ब्राह्मणाय कुटुम्बिने । सकाञ्चनोत्पलं देवं सोदकुम्भं निवेदयेत् ॥ १२
 यथा न मुच्यसे देव सदा सर्वविभूतिभिः । तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारं कर्दमात् ॥ १३
 दशावताररूपाणि प्रतिमासं क्रमान्मुने । दत्तात्रेयं तथा व्यासमुत्पलेन समन्वितम् ॥ १४
 दद्यादेवं समा यावत्पापण्डानभिवर्जयेत् ॥ १४
 समाप्यैवं यथाशक्त्या द्वादश द्वादशीः पुनः । संवत्सरान्ते लवणपर्वतेन समन्विताम् ॥ १५
 शय्यां दद्यान्मुनिश्रेष्ठ गुरवे धेनुसंयुताम् ॥ १५
 ग्रामं च शक्तिमान्दद्यात्क्षेत्रं वा भवनान्वितम् । गुरुं संपूज्य विधिवद्ब्रह्मालंकारभूषणैः ॥ १६
 अन्यानपि यथाशक्त्या भोजयित्वा द्विजोत्तमान् । तर्पयेद्ब्रह्मगोदाने रत्नौघधनसंचयैः ॥ १७
 अल्पवित्तो यथाशक्त्या स्तोत्रं स्तोत्रं समाचरेत् ॥ १७
 यश्चाप्यतीव निःस्वः स्याद्भक्तिमान्माधवं प्रति । पुष्पार्चनाविधानेन स कुर्याद्वत्सरं द्वयम् ॥ १८
 अग्नेन विधिना यस्तु विभूतिद्वादशीव्रतम् । कुर्यात्पापविनिर्मुक्तः पितृणां तारयेच्छतम् ॥ १९
 जन्मनां शतसाहस्रं न शोकफलभागभवेत् । न च व्याधिर्भवेत्तस्य न दारिद्र्यं न बन्धनम् ॥ २०
 वैष्णवो वाऽथ शैवो वा भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ २०
 यावद्युगसहस्राणां शतमष्टोत्तरं भवेत् । तावत्स्वर्गे वसेद्ब्रह्मन्भूपातिश्च पुनर्भवेत् ॥ २१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विष्णुव्रतं नाम नवमवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४५७० ॥

अथ शततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

पुरा रथंतरे कल्पे राजाऽऽसीत्पुष्पवाहनः । नाम्ना लोकेषु विख्यातस्तेजसा सूर्यसंनिभः ॥ १
 तपसा तस्य तुष्टेन चतुर्वक्त्रेण नारद । कमलं काञ्चनं दत्तं यथाकामगमं मुने ॥ २
 लोकैः समस्तैर्नगरवासिभिः सहितो नृपः । द्वीपानि सुरलोकं च यथेष्टं व्यचरत्तदा ॥ ३

कल्पादौ सप्तमं द्वीपं तस्य पुष्करवासिनः । लोके च पूजितं यस्मात्पुष्करद्वीपमुच्यते ॥ ४

देवेन ब्रह्मणा दत्तं यानमस्य यतोऽम्बुजम् । पुष्पवाहनमित्याहुस्तस्मात्तं देवदानवाः ॥ ५

नागम्यमस्यास्ति जगन्त्रयेऽपि ब्रह्माम्बुजस्थस्य तपोऽनुभावात् ।

पत्नी च तस्याप्रतिमा मुनीन्द्र नारीसहस्रैरभितोऽभिनन्द्या ॥

नाम्ना च लावण्यवती बभूव सा पार्वतीवेष्टिता भवस्य ॥ ६

तस्याऽऽत्मजानामयुतं बभूव धर्मात्मनामध्यधनुर्हराणाम् ।

तदाऽऽत्मनः सर्वमवेक्ष्य राजा मुहुर्मुहुर्विस्मयमाससाद ॥

सोऽभ्यागतं वीक्ष्य मुनिप्रवीरं प्राचेतसं वाक्यमिदं बभाषे ॥ ७

राजोवाच—

कस्माद्विभूतिर्मलामरमर्त्यपूज्या जाता च सर्वविजितामरमुन्दरीणाम् ।

भार्या ममाल्पतपसा परितोषितेन दत्तं ममाम्बुजगृहं च मुनीन्द्र धात्रा ॥ ८

यस्मिन्प्रविष्टमपि कोटिशतं नृपाणां सामात्यकुञ्जररथौघजनावृतानाम् ।

नो लक्ष्यते क्व गतमम्बरमध्य इन्दुस्तारागणैरिव गतः परितः स्फुरद्भिः ॥ ९

तस्मात्किमन्यजननीजठरोद्भवेन धर्मादिकं कृतमशेषफलातिहेतुः ।

भगवन्मयाऽथ तनयैरथवाऽनयाऽपि भद्रं यदेतदखिलं कथय प्रचेतः ॥ १०

मुनिरभ्यधादथ भवान्तरितं समीक्ष्य पृथ्वीपतेः प्रसभमदभुतहेतुवृत्तम् ।

जन्माभवत्तव तु लुब्धकुलेऽतिघोरे जातस्त्वमप्यनुदिनं किल पापकारी ॥ ११

वपुरप्यभूत्तव पुनः पुरुषाङ्गसंधिर्गुण्धिसत्त्वभुजगावरणं समन्तात् ।

न च ते सुहृद्भ्यः सुतवन्धुजनो न तातस्त्वादृक्स्वसा न जननी च तदाऽभिशस्ता

अभिसंगता परमभीष्टतमा विमुखी महीश तव योषिदियम् ।

अभूदनावृष्टिरतीव रौद्रा कदाचिदाहारनिमित्तमस्मिन् ॥

क्षुत्पीडितेनाथ तदा न किञ्चिदासादितं धान्यफलाभिषाद्यम् ॥ १३

अथाभिदृष्टं महदम्बुजाढ्यं सरोवरं पङ्कपरीतरोधः ।

पद्मान्यथाऽऽदाय ततो बहूनि गतः पुरं वैदिशानामधेयम् ॥ १४

तन्मौल्यलाभाय पुरं समस्तं भ्रान्तं त्वयाऽशेषमहस्तदाऽऽसीत् ।

क्रेता न कश्चित्कमलेषु जातः भ्रान्तो भृशं क्षुत्परिपीडितश्च ॥ १५

उपविष्टस्त्वमेकस्मिन्सभार्यो भवनाङ्गणे । अथ मङ्गलशब्दश्च त्वया रात्रौ महाऽभुतः ॥ १६

सभार्यस्तत्र गतवान्पत्रासौ मङ्गलध्वनिः । तत्र मण्डपमध्यस्था विष्णोरर्चाऽवलोकिता ॥ १७

वेश्याऽनङ्गवती नाम विभूतिद्वादशीव्रतम् । समाप्तौ माघमासस्यैव लवणाचलमुत्तमम् ॥ १८

निवेदयन्ती गुरवे शय्यां चोपस्कुरान्विताम् । अलंकृत्य हृषीकेशं सौवर्णाभरणाद्वैपम् ॥ १९

१ ग. ड. च. केन पू। २ ग. ड. च. 'ते तदेव व्र'। ३ घ. 'वाः । न साम्य'। ४ घ. च. लीलावति नाम काऽभूत्सा प। ५ ग. घ. 'द। सभाय'। ६ ग. ड. रचला। ७ ग. ड. 'रीयम् । भा'। ८ ग. 'तुः । सम्यङ्मया'। ९ ड. 'नोऽपि तादृङ्मात्रो जनो न ज'। ग. 'नोऽपि तादृङ्मात्रा च स्वभार्या जननी च तादृक् । अभिसंगता । १० ग. ड. च. 'माद्य मा'। ११ ग. ड. च. 'स्य द्वादश्यां लवणाचलम् । नि'। १२ ग. ड. 'क्षपा'। तुं ।

तां तु दृष्ट्वा ततस्ताभ्यामिदं च परिचिन्तितम् । किमेभिः कमलैः कार्यं वरं विष्णुरलंकृतः ॥ २० ॥
 इति भक्तिस्तदा जाता दंपत्योस्तु नराधिप । तत्प्रसङ्गात्समभ्यर्च्य केशवं लवणाचलम् ॥ २१ ॥
 शय्या च पुष्पप्रकरैः पूजिता भूश्च सर्वतः ॥ २२ ॥
 अथानङ्गवती तुष्टा तयोर्धनशतत्रयम् । दीयतामादिदेशाथ कलधौतशतत्रयम् ॥ २३ ॥
 न गृहीतं ततस्ताभ्यां बहुसत्त्वावलम्बनात् । अनङ्गवत्या च पुनस्तयोरन्नं चतुर्विधम् ॥ २४ ॥
 आनीय व्याहृतं चात्र भुज्यतामिति भूपते ॥ २५ ॥
 ताभ्यां तु तदपि त्यक्तं भोक्ष्यावो वै वरानने । प्रसङ्गादुपवासेन तवाद्य सुखमावयोः ॥ २६ ॥
 जन्मप्रभृति पापिष्ठौ कुकर्माणौ दृढव्रते । तत्प्रसङ्गात्तयोर्मध्ये धर्मलेशस्तु तेऽनघ ॥ २७ ॥
 इति जागरणं ताभ्यां तत्प्रसङ्गादनुष्ठितम् । प्रभाते च तथा दत्ता शय्या सलवणाचला ॥ २८ ॥
 ग्रामाश्च गुरवे भक्त्या विप्रेषु द्वादशैव तु । वस्त्रालंकारसंयुक्ता गावश्च करकान्विताः ॥ २९ ॥
 भोजनं च सुहृन्मित्रदीनान्धकूपणैः समम् । तच्च लुब्धकदांपत्यं पूजयित्वा विसर्जितम् ॥ ३० ॥
 स भवौलुब्धको जातः सपत्नीको नृपेश्वरः । पुष्करप्रकरात्तस्मात्केशवस्य च पूजनात् ॥ ३१ ॥
 विनष्टाशेषपापस्य तव पुष्करमन्दिरम् । तस्य सत्त्वस्य माहात्म्यादल्पेन तपसा नृप ॥ ३२ ॥
 यथाकामगमं जातं लोकनाथश्चतुर्मुखः । संतुष्टस्तव राजेन्द्र ब्रह्मरूपी जनार्दनः ॥ ३३ ॥
 साऽप्यनङ्गवती वेश्या कामदेवस्य सांप्रतम् । पत्नी सपत्नी संजाता रत्याः प्रीतिरिति श्रुता ॥ ३४ ॥
 लोकेष्वानन्दजननी सकलामरपूजिता ॥ ३५ ॥
 तस्मादुत्सृज्य राजेन्द्र पुष्करं तन्महीतले । गङ्गातटं समाश्रित्य विभूतिद्वादशीव्रतम् ॥ ३६ ॥
 कुरु राजेन्द्र निर्वाणमवश्यं समवाप्स्यसि ॥ ३७ ॥
 नन्दिकेश्वर उवाच—
 इत्युक्त्वा स मुनिर्ब्रह्मंस्तत्रैवान्तरधीयत । राजा यथोक्तं च पुनरकरोत्पुष्पवाहनः ॥ ३८ ॥
 इदमाचरतो ब्रह्मन्नखण्डव्रतमाचरेत् । यथाकथंचित्कमलैर्द्वादश द्वादशीर्मुने ॥ ३९ ॥
 कर्तव्याः शक्तितो देया विप्रेभ्यो दक्षिणाऽनघ । न वित्तशास्त्रं कुर्वीत भक्त्या तुष्यति केशवः ॥ ४० ॥
 इति कलुषविदारणं जनानामपि पठतीह शृणोति चाथ भक्त्या ।
 मतिमपि च ददाति देवलोकं वसति स कौटिशतानि वत्सराणाम् ॥ ४१ ॥

इति श्रीमात्सेय महापुराणे नन्दिनारदसंवादे विभूतिद्वादशीव्रतं नाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४६०७ ॥

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि व्रतषष्ठीमनुत्तमाम् । रुद्रेणामिहितां दिव्यां महापातकनाशनम् ॥ १ ॥
 नक्तमैवं चरित्वा तु गवा सार्धं कुटुम्बिने । हैमं चक्रं त्रिशूलं च दद्याद्विप्राय वाससी ॥ २ ॥
 शिवरूपस्ततोऽस्माभिः शिवलोके स मोदते । एतद्देवव्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥ ३ ॥

यस्त्वेकभक्तेन समां शिवं हैमवृषान्वितम् । धेनुं तिलमयीं दद्यात्स पदं याति शांकरम् ॥ ४
 एतद्बुधव्रतं नाम पापशोकविनाशनम् ॥
 यस्तु नीलोत्पलं हैमं शर्करापात्रसंयुतम् । एकान्तरितनक्ताशी समान्ते वृषसंयुतम् ॥ ५
 स वैष्णवं पदं याति लीलाव्रतमिदं स्मृतम् ॥
 आषाढादिचतुर्मासमभ्यङ्गं वर्जयेन्नरः । भोजनोपस्करं दद्यात्स याति भवनं हरेः ॥ ६
 जने प्रीतिकरं नृणां प्रीतिव्रतमिहोच्यते ॥
 वर्जयित्वा मयौ यस्तु दधिक्षीरघृतैश्च वमः । दद्याद्ब्रह्माणि सूक्ष्माणि रसपात्रैश्च संयुतम् ॥ ७
 संपूज्य विप्रमिथुनं गौरी मे प्रीयतामिति । एतद्वैरीव्रतं नाम भवानीलोकदायकम् ॥ ८
 पुण्यादौ यन्त्रयोदश्यां कृत्वा नक्तं मयौ पुनः । अशोकं काञ्चनं दद्याद्विश्वयुक्तं दशाङ्गुलम् ॥ ९
 विप्राय वस्त्रसंयुक्तं प्रद्युम्नः प्रीयतामिति । कल्पं विष्णुपदे स्थित्वा विशोकः स्यात्पुनर्नरः ॥ १०
 एतत्कामव्रतं नाम सदा शोकविनाशनम् ॥
 आषाढादिव्रतं यस्तु वर्जयेन्नखकर्तनम् । वार्ताकं च चतुर्मासं मधुसर्पिर्घटान्वितम् ॥ ११
 कार्तिक्यां तत्पुनर्हैमं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । स रुद्रलोकमाप्नोति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ॥ १२
 वर्जयेद्यस्तु पुष्पाणि हेमन्तशिशिरावृतम् । पुष्पत्रयं च फाल्गुन्यां कृत्वा शक्त्या च काञ्चनम् ॥ १३
 दद्याद्द्विकालवेलायां प्रीयेतां शिवकेशवौ । दत्त्वा परं पदं याति सौम्यव्रतमिदं स्मृतम् ॥ १४
 फाल्गुन्यादिवृत्तीयायां लवणं यस्तु वर्जयेत् । समाप्ते शयनं दद्याद्बृहं चोपस्करान्वितम् ॥ १५
 संपूज्य विप्रमिथुनं भवानी प्रीयतामिति । गौरीलोके वसेत्कल्पं सौभाग्यव्रतमुच्यते ॥ १६
 संध्यामौनं ततः कृत्वा समान्ते घृतकुम्भकम् । वस्त्रयुग्मं तिलान्वण्टां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १७
 सारस्वतं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् । एतत्सारस्वतं नाम रूपविद्याप्रदायकम् ॥ १८
 लक्ष्मीमभ्यर्च्य पञ्चम्यामुपवासी भवेन्नरः । समान्ते हेमकमलं दद्याद्द्वेनुसमन्वितम् ॥ १९
 स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीवाञ्छन्मज्जन्मनि । एतत्संपदव्रतं नाम सदा पापविनाशनम् ॥ २०
 कृत्वोपलेपनं शंभोरग्रतः केशवस्य च । यावदब्दं पुनर्दद्याद्द्वेनुं जलघटान्विताम् ॥ २१
 जन्मायुतं स राजा स्यात्ततः शिवपुरं व्रजेत् । एतदायुर्व्रतं नाम सर्वकामप्रदायकम् ॥ २२
 अश्वत्थं भास्करं गङ्गां प्रणम्यैकत्र वाग्यतः । एकभक्तं नरः कुर्यादब्दमेकं विमत्सरः ॥ २३
 व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूज्यं धेनुत्रयान्वितम् । वृक्षं हिरण्मयं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ २४
 एतत्कीर्तिव्रतं नाम भूतिर्कीर्तिफलप्रदम् ।
 घृतेन स्नपनं कुर्याच्छंभोर्वा केशवस्य च । अक्षताभिः सुपुष्पाभिः कृत्वा गोमयमण्डलम् ॥ २५
 तिलधेनुसमोपेतं समान्ते हेमपद्मकजम् । शुद्धमष्टाङ्गुलं दद्याच्छिवलोके महीयते ॥ २६
 सामगाय ततश्चैतत्सामव्रतमिहोच्यते ॥
 नवम्यामेकभक्तं तु कृत्वा कन्याश्च शक्तिः । भोजयित्वाऽऽसनं दद्याद्द्वैमकञ्चुक्वाससी ॥
 हैमं सिंहं च विप्राय दत्त्वा शिवपदं व्रजेत् । जन्मार्दुदं सुरुपः स्याच्छुद्धिश्चापराजितः ॥ २८
 एतद्वैरीव्रतं नाम नारीणां च सुखप्रदम् ॥

१ ग. हः । भाज° । २ ग° 'अयुग्मं च प्र° । ३ ग. 'पिः समन्वि° । घ. 'पिगुणान्वि° । च. च. 'नहोमं प्रा° ।
 ५ क. 'मान्ते श° । ६ ग. लक्ष्मीः स्याज्जन्मज° ।

- यावत्समा भवेद्यस्तु पञ्चदश्यां पयोर्वतः । समान्ते श्राद्धकृद्दद्यात्पञ्च गास्तु पयास्विनीः ॥२९॥
 वासांसि च पिशङ्गानि जलकुम्भयुतानि च । स याति वैष्णवं लोकं पितृणां तारयेच्छतम् ॥
 कल्पान्ते राजराजः स्यात्पितृव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ३०
 चैत्रादिचतुरो मासाञ्जलं दद्यादयाचितम् । व्रतान्ते मणिकं दद्यादन्नवस्त्रसमन्वितम् ॥ ३१
 तिलपात्रं हिरण्यं च ब्रह्मलोके महीयते । कल्पान्ते भूपतिर्नृनमानन्दव्रतमुच्यते ॥ ३२
 पञ्चाभूतेन स्नपनं कृत्वा संवत्सरं विभोः । वत्सरान्ते पुनर्दद्याद्धेनुं पञ्चाभूतेन हि ॥ ३३
 विप्राय दद्याच्छङ्खं च स पदं याति शांकरम् । राजा भवति कल्पान्ते धृतिव्रतमिदं स्मृतम् ॥
 वर्जयित्वा पुमान्मांसमब्दान्ते गोप्रदो भवेत् । तद्वद्धेममृगं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
 अहिंसाव्रतमित्युक्तं कल्पान्ते भूपतिर्भवेत् ॥ ३५
 माघमास्युषसि स्नानं कृत्वा दांपत्यमर्चयेत् । भोजयित्वा यथाशक्त्या माल्यवस्त्रविभूषणः ॥
 सूर्यलोके वसेत्कल्पं सूर्यव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ३६
 आषाढादि चतुर्मासं प्रातःस्नायी भवेन्नरः । विप्रेषु भोजनं दद्यात्कार्तिक्यां गोप्रदो भवेत् ॥
 स वैष्णवं पदं याति विष्णुव्रतमिदं शुभम् ॥ ३७
 अयनादयनं यावद्दर्जयेत्पुष्पसर्पिणी । तदन्ते पुष्पदामानि घृतधेन्वा सहैव तु ॥ ३८
 दत्त्वा शिवपदं गच्छेद्विप्राय घृतपायसम् । एतच्छीलव्रतं नाम शीलारोग्यफलप्रदम् ॥ ३९
 संध्यादीपप्रदो यस्तु संमां तैलं विवर्जयेत् । समान्ते दीपिकां दद्याच्चक्रशूले च काञ्चने ॥ ४०
 बस्त्रयुग्मं च विप्राय तेजस्वी स भवेदिह । रुद्रलोकमवाप्नोति दीप्तिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ४१
 कार्तिक्यादितृतीयायां प्राश्य गौमुखपायकम् । नक्तं चरेद्बद्धमेकमब्दान्ते गोप्रदो भवेत् ॥४२॥
 गौरीलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह । एतद्भुद्रव्रतं नाम सदा कल्याणकारकम् ॥ ४३
 वर्जयेच्चैत्रमासे च यश्च गन्धानुलेपनम् । शुक्तिं गन्धभृतां दत्त्वा विप्राय सितवाससी ॥
 वारुणं पदमाप्नोति दृढव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ४४
 वैशाखे पुष्पलवणं वर्जयित्वाऽथ गोप्रदः । भूत्वा विष्णुपदे कल्पं स्थित्वा राजा भवेदिह ॥
 एतत्कान्तिव्रतं नाम कान्तिकीर्तिफलप्रदम् । ४५
 ब्रह्माण्डं काञ्चनं कृत्वा तिलराशिसमन्वितम् । त्र्यहं तिलप्रदो भूत्वा वह्निं संतर्प्य सद्विजम्
 संपूज्य विप्रदांपत्यं माल्यवस्त्रविभूषणैः । शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ ४७
 पुण्येऽह्नि दद्यात्स परं ब्रह्म यात्यपुनर्भवम् । एतद्ब्रह्मव्रतं नाम निर्वाणपददायकम् ॥ ४८
 यश्चोभयमुखीं दद्यात्प्रभूतकनकान्विताम् । दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेत्स याति परमं पदम् ॥
 एतद्धेनुव्रतं नाम पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ४९
 त्र्यहं पयोव्रते स्थित्वा काञ्चनं कल्पपादपम् । पलादूर्ध्वं यथाशक्त्या तण्डुलैस्तूपसंयुतम् ॥
 दत्त्वा ब्रह्मपदं याति कल्पव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५०
 मासोपवासी यो दद्याद्धेनुं विप्राय शोभनाम् । स वैष्णवं पदं याति भीमव्रतमिदं स्मृतम् ॥
 दद्याद्विशत्पलादूर्ध्वं महौ कृत्वा तु काञ्चनीम् । दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेद्भुद्रलोके महीयते ॥
 धराव्रतमिदं प्रोक्तं सप्तकल्पशतानुगम् ॥ ५२

१ घ. 'व्रती । स' । २ ग. 'भूतयुताम् । वि' । ३ ग. 'विप्रेभ्यो । ४ ग. 'ष्यमन्नानि । घ. 'ष्यमन्नादि घृ' ।
 ५ ग. 'समास्तैलं ।

- माघे मासेऽथवा चैत्रे गुडधेनुप्रदो भवेत् । गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते ॥
 महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकम् ॥ ५३
 पक्षोपवासी यो दद्याद्विप्राय कपिलाद्वयम् । ब्रह्मलोकमवाप्नोति देवासुरसुपूजितम् ॥
 कल्पान्ते राजराजः स्यात्प्रभाव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५४
 वत्सरं त्वेकभक्ताशी सभक्ष्यजलकुम्भदः । शिवलोके वसेत्कल्पं प्राप्तिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५५
 नक्ताशी चाष्टमीषु स्याद्वत्सरान्ते च धेनुदः । पौरंदरं पुरं याति सुगतिव्रतमुच्यते ॥ ५६
 विप्रायेन्धनदो यस्तु वर्षादिचतुरस्त्वृतून् । घृतधेनुप्रदोऽन्ते च स परं ब्रह्म गच्छति ॥
 वैश्वानरव्रतं नाम सर्वपापविनाशनम् ॥ ५७
 एकादश्यां च नक्ताशी यश्चक्रं विनिवेदयेत् । समान्ते वैष्णवं हैमं स विष्णोः पदमाप्नुयात् ॥
 एतत्कृष्णव्रतं नाम कल्पान्ते राज्यभागभवेत् ॥ ५८
 पायसाशी समान्ते तु दद्याद्विप्राय गोयुगम् । लक्ष्मीलोकमवाप्नोति ह्येतद्वैवीव्रतं स्मृतम् ॥ ५९
 सप्तम्यां नक्तभुग्दद्यात्समान्ते गां पयस्विनीम् । सूर्यलोकमवाप्नोति भानुव्रतमिदं स्मृतम् ॥
 चतुर्थ्यां नक्तभुग्दद्याद्वद्वान्ते हेमवारणम् । व्रतं वैनायकं नाम शिवलोकफलप्रदम् ॥ ६१
 महाफलानि यस्त्यक्त्वा चतुर्मासं द्विजातये । हैमानि कार्तिके दद्याद्भोगेन समन्वितम् ॥
 एतत्फलव्रतं नाम विष्णुलोकफलप्रदम् ॥ ६२
 यश्चोपवासी सप्तम्यां समान्ते हैमपङ्कजम् । गाश्च वै शक्तितो दद्यान्नेमान्नघटसंयुताः ॥
 एतत्सौरव्रतं नाम सूर्यलोकफलप्रदम् ॥ ६३
 द्वादश द्वादशीर्यस्तु समाप्योपोषणेन च । गोवस्त्रकाञ्चनैर्विप्रान्पूजयेच्छक्तितो नरः ॥
 परमं पदप्राप्नोति विष्णुव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६४
 कार्तिक्ष्यां च वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् । शैवं पदमवाप्नोति वार्षव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६५
 कृच्छ्रान्ते गोप्रदः कुर्याद्भोजनं शक्तितः पदम् । विप्राणां शांकरं याति प्राजापत्यमिदं व्रतम् ॥
 चतुर्दश्यां तु नक्ताशी समान्ते गोधनप्रदः । शैवं पदमवाप्नोति त्रैयम्बकमिदं व्रतम् ॥ ६७
 सप्तरात्रोषितो दद्याद्घृतकुम्भं द्विजातये । घृतव्रतमिदं प्राहुर्ब्रह्मलोकफलप्रदम् ॥ ६८
 आकाशशायी वर्षासु धेनुमन्ते पयस्विनीम् । शकलोके वसेन्नित्यमिन्द्रव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६९
 अनग्निपक्कमश्नाति तृतीयायां तु यो नरः । गां दत्त्वा शिवमभ्येति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
 इह चाऽऽनन्दकृत्युपां श्रेयोव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७०
 हैमं पलद्वयादूर्ध्वं रथमश्वयुगान्वितम् । ददत्कृतोपवासः स्याद्विवि कल्पशतं वसेत् ॥
 कल्पान्ते राजराजः स्यादश्वव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७१
 तद्वन्नेमरथं दद्यात्करिभ्यां संयुतं नरः । सत्यलोके वसेत्कल्पं सहस्रमथ भूपतिः ॥
 भवेदुपोषितो भूत्वा करिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७२
 उपवासं परित्यज्य समान्ते गोप्रदो भवेत् । यक्षाधिपत्यप्राप्नोति सुखव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७३
 निशि कृत्वा जले वासं प्रभाते गोप्रदो भवेत् । वारुणं लोकमाप्नोति वरुणव्रतमुच्यते ॥ ७४
 चान्द्रायणं च यः कुर्याद्वैमं चन्द्रं निवेदयेत् । चन्द्रव्रतमिदं प्रोक्तं चन्द्रलोकफलप्रदम् ॥ ७५

ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायं हेमधेनुप्रदो दिवम् । यात्यष्टमीचतुर्दश्यो रुद्रव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७६
 सकृद्वितानकं कुर्यात्तृतीयायां शिवालये । समान्ते धेनुदो याति भवानीव्रतमुच्यते ॥ ७७
 माघे निश्यार्द्रवासाः स्यात्सप्तम्यां गोप्रदो भवेत् । दिवि कल्पमुषित्वेह राजा स्यात्पवनं व्रतम्
 त्रिरात्रोपोषितो दद्यात्फाल्गुन्यां भवनं शुभम् । आदित्यलोकमाप्नोति धामव्रतमिदं स्मृतम्
 त्रिसंध्यं पूज्य दांपत्यमुपवासी विभूषणैः । अन्नं गाश्च समाप्नोति मोक्षमिन्द्रव्रतादिह ॥ ८०
 दत्त्वा सितद्वितीयायामिन्दोर्लवणभाजनम् । समान्ते गोप्रदो याति विप्राय शिवमन्दिरम् ॥
 कल्पान्ते राजराजः स्यात्सोमव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ८१

प्रतिपद्येकभक्ताशी समान्ते कपिलाप्रदः । वैश्वानरपदं याति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ८२
 दशम्यामेकभक्ताशी समान्ते दशधेनुदः । दिशश्च काश्चनैर्दद्याद्ब्रह्माण्डाधिपतिर्भवेत् ॥
 एतद्विश्वव्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥ ८३

यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि व्रतषष्ठिमनुत्तमाम् । मन्वन्तरशतं सोऽपि गन्धर्वाधिपतिर्भवेत् ॥ ८४

षष्ठिव्रतं नारद पुण्यमेतत्तद्वोदितं विश्वजनीनमन्यत् ।

श्रोतुं तवेच्छा तदुदीरयामि प्रियेषु किं वाऽकथनीयमस्ति ॥ ८५

इति श्रीमारुत्ये महापुराणे षष्ठिव्रतमाहात्म्यं नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४६९२ ॥

अथ ब्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

नैर्मल्यं भावशुद्धिश्च विना स्नानं न विद्यते । तस्मान्मनोविशुद्ध्यर्थं स्नानमादौ विधीयते ॥ १
 अनुद्धृतैरुद्धृतैर्वा जलैः स्नानं समाचरेत् । तीर्थं च कल्पयेद्विद्वान्मूलमन्त्रेण मन्त्रवित्
 नमो नारायणायेति मूलमन्त्र उदाहृतः ॥ २

दर्भपाणिस्तु विधिना आचान्तः प्रयतः शुचिः । चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समन्ततः ॥
 प्रकल्प्याऽऽवाहयेद्गङ्गामेभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥ ३

विष्णोः पादप्रसूताऽसि वैष्णवी विष्णुदेवता । पाँहि नस्त्वेनसस्तस्मादाजन्ममरणान्तिकात्
 तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् । दिवि भुज्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति जाह्नवि
 नन्दिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च । दक्षा पृथ्वी च विहगा विश्वकायाऽमृता शिवा ॥ ६
 विद्याधरी सुप्रशान्ता तथा विश्वप्रसादिनी । क्षेमा च जाह्नवी चैव शान्ता शान्तिप्रदायिनी
 एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत् । भवेत्संनिहिता तत्र गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ ८

सप्तवाराभिजतेन करसंपुटयोजितः । मूर्ध्नि कुर्याज्जलं भूयस्त्रिचतुष्पञ्चसप्तकम् ॥
 स्नानं कुर्यान्मृदा तद्वदमन्य तु विधानतः ॥ ९

अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे । मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ १०

- डद्धतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना । *मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता ॥
 आरुह्य मम गात्राणि सर्वं पापं प्रचोदय ॥ ११
- मृत्तिके देहि नैः पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् । नमस्ते सर्वलोकानां प्रभवारणि सुव्रते ॥ १२
 एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य च बिधानतः । उत्थाय वाससी शुक्ले शुद्धे तु परिधाय वै ॥
 ततस्तु तर्पणं कुर्याच्चैलोक्याप्यायनाय वै ॥ १३
- देवा यक्षास्तथा नागा गन्धर्वाप्सरसोऽसुराः । क्रूराः सर्पाः सुपर्णाश्च तरवो जम्बुकाः स्वर्गाः
 वाय्वाधारा जलाधारास्तथैवाऽऽकाशगामिनः । निराधाराश्च ये जीवा ये तु धर्मरतास्तथा ॥ १६
 तेषामाप्यायनायैतद्वीयते सलिलं मया । कृतोपवीती देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः ॥ १६
 मनुष्यास्तर्पयेद्भक्त्या ब्रह्मपुत्रानुषींस्तथा । सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ॥ १७
 कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा । सर्वे ते तृप्तिमायान्तु महत्तेनाम्बुना सदा ॥ १८
 मरीचिमज्जङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥
 देवब्रह्मऋषीन्सर्वास्तर्पयेदक्षतोदकैः ॥ १९
- अपसव्यं ततः कृत्वा सव्यं जौन्वाच्य भूतले । अग्निष्वात्तास्तथा सौम्या हविष्मन्तस्तथो-
 ष्मपाः ॥ २०
- सुकालिनो बर्हिषदस्तथाऽन्ये वाऽऽज्यपाः पुनः । संतर्प्याः पितरो भक्त्या सतिलोदक-
 चन्दनैः ॥ २१
- यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ २२
 औदुम्बराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ॥
 दर्भपाणिस्तु विधिना पितृन्संतर्पयेद्बुधः ॥ २३
- पित्रादीन्नामगोत्रेण तथा मातामहानपि । संतर्प्य विधिना भक्त्या इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 येऽबान्धवा बान्धवा वा येऽन्यजन्मनि बान्धवाः । ते तृप्तिमखिलां यान्तु यश्चास्मत्तोऽ-
 भिर्वाञ्छति ॥ २५
- ततश्चाऽऽचम्य विधिवदालिखेत्पद्मग्रतः । अक्षताभिः सपुष्पाभिः सजलारुणचन्दनम् ॥
 अर्घ्यं दद्यात्पयलेन सूर्यनामानि कीर्तयेत् ॥ २६
- नमस्ते विष्णुरूपाय नमो विष्णुमुखाय वै । सहस्ररश्मये नित्यं नमस्ते सर्वतेजसे ॥ २७
 नमस्ते शिव सर्वेश नमस्ते सर्ववत्सल । जगत्स्वामिन्नमस्तेऽस्तु दिव्यचन्दनभूषित ॥ २८
 पद्मासन नमस्तेऽस्तु कुण्डलाङ्गदभूषित । नमस्ते सर्वलोकेश जर्गत्सर्वं विबोधसे ॥ २९
 सुकृतं दुष्कृतं चैव सर्वं पश्यसि संवर्ग । सत्यदेव नमस्तेऽस्तु प्रसीद मम भास्कर ॥ ३०

* इत आरभ्य प्रतिष्ठितमित्यन्तग्रन्थः ख. ग. पुस्कयोर्नास्ति ।

१ ग. मे । २ ड. 'राः । सर्पाः सुपर्णास्तुरगाः पशवो ज' । ३ ग ड. 'गाः । विद्याधरा जलधारास्त' ।
 ४ क. जीवाः पापे धर्म रताश्च ये । ते' । ५ ड. च. जानु च भू' । ६ ड. वाञ्छितम् । तत' । ७ ग. 'न्दनैः । अ' । ८ ग.
 'गत्सुप्तं विबोधये । ड. गत्सुप्तं निबोधये । ९ ग. सर्वेशः ।

दिवाकर नमस्तेऽस्तु प्रभाकर नमोऽस्तु ते । एवं सूर्यं नमस्कृत्य त्रिः कृत्वाऽथ प्रदक्षिणम् ॥
द्विजं गां काश्चनं स्पृष्ट्वा ततो विष्णुगृहं व्रजेत् ॥

३१

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे ज्ञानविधिर्नाम त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४७२३ ॥

अथ त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रयागस्योपवर्णनम् । मार्कण्डेयेन कथितं यत्पुरा पाण्डुसूनवे ॥ १
भारते तु यदा वृत्ते प्राप्तराज्ये पृथ्वासुते । एतस्मिन्नन्तरे राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २
भ्रातृशोकेन संततश्चिन्तयन्स पुनः पुनः । आसीत्सुयोधनो राजा एकादशचमूपतिः ॥ ३
अस्मान्संताप्य बहुशः सर्वे ते निधनं गताः । बासुदेवं समाश्रित्य पञ्च शेषास्तु पाण्डवाः
*हत्वा भीष्मं च द्रोणं च कर्णं चैव महाबलम् । दुर्योधनं च राजानं पुत्रभ्रातृसमन्वितम् ॥ ५
राजानो निहताः सर्वे ये चान्ये शूरमानिनः । किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ॥
धिक्कष्टमिति संचित्य राजा वैकुण्ठमागतः । निर्विचेष्टो निरुत्साहः किंचित्तिष्ठत्यधोमुखः ॥ ७
लब्धसंज्ञो यदा राजा चिन्तयन्स पुनः पुनः । कतरो विनियोगो वा नियमं तीर्थमेव च ॥
येनाहं शीघ्रमामुञ्चे महापातकिकिल्बिषात् । यत्र स्थित्वा नरो याति विष्णुलोकमनुत्त-

मम् ॥ ९

कथं पृच्छामि वै कृष्णं येनेदं कारितोऽस्म्यहम् । धृतराष्ट्रं कथं पृच्छे यस्य पुत्रशतं हतम् ॥
+ व्यासं कथमहं *पृच्छे यस्य गोत्रक्षयः कृतः । एवं वैकुण्ठमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥

रुदन्ति पाण्डवाः सर्वे भ्रातृशोकपरिप्लुताः ॥

११

ये च तत्र महात्मानः समेताः पाण्डवाः स्मृताः । कुन्ती च द्रौपदी चैव ये च तत्र समागताः ॥

भूमौ निपतिताः सर्वे रुदन्तस्तु समन्ततः ॥

१२

वाराणस्यां मार्कण्डेयस्तेन ज्ञातो युधिष्ठिरः । यथा वैकुण्ठमापन्नो रुदमानस्तु दुःखितः ॥ १३

अचिरेणैव कालेन मार्कण्डेयो महातपाः । संप्राप्तो हास्तिनपुरं राजद्वारे ह्यतिष्ठत ॥ १४

द्वारपालोऽपि तं वृद्धा राज्ञः कथितवान्दुतम् । त्वां द्रुपदकामो मार्कण्डो द्वारि तिष्ठत्यसौ मुनिः

त्वरितो धर्मपुत्रस्तु द्वारभागादतः परम् ॥

१५

युधिष्ठिर उवाच—

स्वागतं ते महाभाग स्वागतं ते महामुने । अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् ॥

अद्य मे पितरस्तुष्टास्त्वपि दृष्टे महामुने । अद्याहं पूतदेहोऽस्मि यत्त्वया सह दर्शनम् ॥ १७

नन्दिकेश्वर उवाच—

सिंहासने समास्थाप्य पादशौचार्चनादिभिः । युधिष्ठिरो महात्मा वै पूजयामास तं मुनिम्

* एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो ग. ड. च. पुस्तकेषु—कथं भीष्मश्च कर्णश्च द्रोणश्चैव महाबलः । दुर्योधनश्च राजाऽसौ पुत्रभ्रातृसमन्वित इति । + एतदर्थं न विद्यते क. ख. घ. पुस्तकेषु । × अत्र परस्मैपदभाव आर्यः ।

ततः स तुष्टो मार्कण्डः पूजितश्चाऽऽह तं नृपम् । आख्याहि त्वरितं राजन्किमर्थं रुदितं त्वया ॥
केन वा विक्रुवीभूतः का बाधा ते किमप्रियम् ॥ १९

युधिष्ठिर उवाच—

अस्माकं चैव यद्वृत्तं राज्यस्यार्थं महामुने । एतत्सर्वं विदित्वा तु चिन्तावशमुपागतः ॥ २०
मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महाबाहो क्षत्रधर्मव्यवस्थितम् । नैव दृष्टं रणे पापं युध्यमानस्य धीमतः ॥ २१
किं पुना राजधर्मेण क्षत्रियस्य विशेषतः । तदेवं हृदयं कृत्वा तस्मात्पापं न चिन्तयेत् ॥
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रणम्य शिरसा मुनिम् । पप्रच्छ विनयोपेतः सर्वपातकनाशनम् ॥ २३
युधिष्ठिर उवाच—

पृच्छामि त्वां महाप्राज्ञ नित्यं त्रैलोक्यदर्शिनम् । कथय त्वं समासेन येन मुच्येत किल्बिषात् ॥
मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महाबाहो सर्वपातकनाशनम् । प्रयागगमनं श्रेष्ठं नराणां पुण्यकर्मणां ॥ २५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४७४८ ॥

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

भगवन्मूर्ध्नोतुमिच्छामि पुरा कल्पे यथास्थितम् । ब्रह्मणा देवमुख्येन यथावत्कथितं मुने ॥ १
कथं प्रयागे गमनं नराणां तत्र कैदृशम् । मृतानां का गतिस्तत्र स्नातानां तत्र किं फलम् ॥ २
ये वसन्ति प्रयागे तु ब्रूहि तेषां च किं फलम् । एतन्मे सर्वमाख्याहि परं कौतूहलं हि मे ॥ ३

मार्कण्डेय उवाच—

कथयिष्यामि ते वत्स यच्छ्रेष्ठं तत्र यत्फलम् । पुरां हि सर्वविप्राणां कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥ ४
आ प्रयागप्रतिष्ठानादा पुराद्वासुकेर्हृदात् । कम्बलाश्वतरो नागौ नागश्च बहुमूलकः ॥
एतत्प्रजापतेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ५
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः । ततो ब्रह्मादयो देवा रक्षां कुर्वन्ति संगताः ॥ ६
अन्ये च बहवस्तीर्थाः* सर्वपापहराः शुभाः । न शक्याः कथितुं राजन्बहुवर्षशतैरपि ॥
संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि प्रयागस्य तु कीर्तनम् ॥ ७
षट्तिर्धनुःसहस्राणि यानि रक्षन्ति जाह्नवीम् । यमुनां रक्षति सदा सविता सप्तवाहनः ॥ ८

* अत्र पुंस्त्वमार्थम् ।

१ ग. ड. च. 'हा भग यन्मां पृच्छसि भारत । एवं सांख्यं च योगं च तीर्थं चैव युधिष्ठिर ॥
किं पुनर्ब्रह्मणा पुण्यं कीर्तितं हि पुरा विभो । प्र° । २ ग. 'म् । फलं प्रयागगमने न° । ३ ड. च. 'यागग° । ४ ड.
च. कीर्तितम् । ५ ग. ड. च. यथेष्टं यच्च तत्क° । ६ ग. ड. च. 'रा ऋषीणां वि° । ७ ग. ड. च. तत्र । ८ ग.
°धिर्जातु स° ।

प्रयागं तु विशेषेण सदा रक्षति वासवः । मण्डलं रक्षति हरिर्देवतैः सह संगतः ॥ ९
 तं वटं रक्षति सदां शूलपाणिर्महेश्वरः । स्थानं रक्षन्ति वै देवाः सर्वपापहरं शुभम् ॥ १०
 अधर्मेणाऽऽवृतो लोको नैव गच्छति तत्पदम् । स्वल्पमल्पतरं पापं यदा ते स्यान्नराधिप ॥
 प्रयागं स्मरमाणस्य सर्वमायाति संक्षयम् ॥ ११
 दर्शनात्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि । मृत्तिकालम्भनाद्वाऽपि नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ १२
 पञ्च कुण्डानि राजेन्द्र तेषां मध्ये तु जाह्नवी । प्रयागस्य प्रवेशे तु पापं नश्यति तत्क्षणात्
 योजनानां सहस्रेषु गङ्गायाः स्मरणान्नरः । अपि दुष्कृतकर्मा तु लभते परमां गतिम् ॥ १४
 कीर्तनान्मुच्यते पापाद्दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति । अवगाह्य च पीत्वा तु पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥
 सत्यवादी जितकोपो ह्यहिंसायां व्यवस्थितः । धर्मानुसारी तत्त्वज्ञो गोब्राह्मणहिते रतः ॥ १६
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये स्नातो मुच्येत किल्बिषात् । मनसा चिन्तयन्कामानवाप्नोति सुपुष्कलान्
 ततो गत्वा प्रयागं तु सर्वदेवाभिरक्षितम् । ब्रह्मचारी वसेन्मासं पितृन्देवांश्च तर्पयेत् ॥
 ईप्सिताल्लभते कामान्यत्र यत्राभिजायते ॥ १८
 तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । समागता महाभागा यमुना तत्र निम्नगा ॥
 तत्र संनिहितो नित्यं साक्षाद्देवो महेश्वरः ॥ १९
 दुष्प्राप्यं मानुषैः पुण्यं प्रयागं तु युधिष्ठिर । देवदानवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धाचारणाः ॥
 तदुपस्पृश्य राजेन्द्र स्वर्गलोकमुपासते ॥ २०

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४७६८ ॥

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजनप्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १
 आर्तानां हि दरिद्राणां निश्चितव्यवसायिनाम् । स्थानमुक्तं प्रयागं तु नाऽऽख्येयं तु कदाचन ॥
 व्याधितो यदि वा दीनो वृद्धो वाऽपि भवेन्नरः । गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु प्राणान्परित्यजेत्
 दीप्तकाश्चनवर्णामैर्विमानैः सूर्यसंनिभैः । गन्धर्वाप्सरसां मध्ये स्वर्गे क्रीडति मानवः ॥
 इप्सिताल्लभते कामान्वदन्ति ऋषिपुंगवाः ॥ ४
 सर्वरत्नमयैर्द्विव्यैर्नानाध्वजसमाकुलैः । वराङ्गनासमाकीर्णैर्मोदते शुभलक्षणैः ॥ ५
 गीतवाद्यविनिर्घोषैः प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते । यावन्न स्मरते जन्म तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ६
 ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्श्रुतः । हिरण्यरत्नसंपूर्णे समृद्धे जायते कुले ॥ ७
 तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणात्तत्र गच्छति ॥
 देशस्थो यदि वाऽरण्ये विदेशस्थोऽथवा गृहे । प्रयागं स्मरमाणोऽपि यस्तु प्राणान्परित्यजेत्
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वदन्ति ऋषिपुंगवाः ॥
 सर्वकामफला वृक्षा मही यत्र हिरण्मयी । ऋषयो मुनयः सिद्धास्तत्र लोके स गच्छति ॥ ९

- ऐश्वर्यलोभमोहाद्वा गच्छेद्यानेन यो नरः । निष्फलं तस्य तत्सर्वं तस्माद्यानं विवर्जयेत् ॥ ७
- गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां प्रयच्छति । आर्षेणैव विवाहेन यथाविभवसंभवम् ॥ ८
- न स पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा । उत्तरान्स कुरुन्वात्वा मोदते कालमक्षयम् ॥
- पुत्रान्दारांश्च लभते धार्मिकान् रूपसंयुतान् ॥
- तत्र दानं प्रकतव्यं यथाविभवसंभवम् । तेन तीर्थफलं चैव वर्धते नात्र संशयः ॥ ९
- स्वर्गे तिष्ठति राजेन्द्र यावदाभूतसंप्लवम् ॥
- वटमूलं समासाद्य यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १०
- तत्र ते द्वादशादित्यास्तपन्ति रुद्रसंश्रिताः । निर्दहन्ति जगत्सर्वं वटमूलं न दह्यते ॥ ११
- नष्टचन्द्रार्कभुवनं यदा चैकार्णवं जगत् । स्थीयते तत्र वै विष्णुर्यजमानः पुनः पुनः ॥ १२
- देवदानवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः । सदा सेवन्ति तत्तीर्थं गङ्गायमुनसंगमम् ॥ १३
- ततो गच्छेत्त राजेन्द्र प्रयागं संस्तुवंश्च यत् । यत्र ब्रह्मादयो देवाः ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ १४
- लोकपालाश्च साध्याश्च पितरो लोकसंमताः । सनत्कुमारप्रमुखास्तथैव परमर्षयः ॥ १५
- अङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा ब्रह्मर्षयः परे । तथा नागाः सुपर्णाश्च सिद्धाश्च खेचराश्च ये ॥ १७
- सागराः सरितः शैला नागा विद्याधराश्च ये । हरिश्च भगवनास्ते प्रजापतिपुरःसरः ॥ १८
- गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं राजशार्दूल त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥
- ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत ॥ १९
- श्रवणात्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि । मृत्तिकालम्भनाद्वाऽपि नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ २०
- तत्राभिषेकं यः कुर्यात्संगमे शंसितव्रतः । तुल्यं फलमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥ २१
- न देववचनात्तात न लोकवचनात्तथा । मतिरुत्कमणीया ते प्रयागगमनं प्रति ॥ २२
- दश तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथा पराः । तेषां सांनिध्यमत्रैव ततस्तु कुरुनन्दन ॥ २३
- या गतिर्योगियुक्तस्य सत्यस्थस्य मनीषिणः । सा गतिरित्यजतः प्राणान्गङ्गायमुनसंगमे ॥ २४
- न ते जीवन्ति लोकेऽस्मिन्स्तत्र तत्र युधिष्ठिर । ये प्रयागं न संप्राप्तास्त्रिषु लोकेषु वञ्चिताः ॥ २५
- एवं दृष्ट्वा तु तत्तीर्थं प्रयागं परमं पदम् । मुच्यते सर्वपापेभ्यः शशाङ्क इव राहुणा ॥ २६
- कम्बलाश्वतरौ नागौ विपुले यमुनातटे । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २७
- तत्र गत्वा च संस्थानं महादेवस्य विश्रुतम् । नरस्तारयते सर्वान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥ २८
- कृत्वाऽभिषेकं तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् । स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २९
- पूर्वपार्श्वे तु गङ्गायास्त्रिषु लोकेषु भारत । कूपं चैव तु सामुद्रं प्रतिष्ठानं च विश्रुतम् ॥ ३०
- ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिरात्रं यदि तिष्ठति । सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३१
- उत्तरेण प्रतिष्ठानाद्वागीरथ्यास्तु पूर्वतः । हंसप्रपतनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ३२
- अश्वमेधफलं तस्मिन्स्थानमात्रेण भारत । यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ३३
- उर्वशीरमणे पुण्ये विपुले हंसपाण्डुरे । परित्यजति यः प्राणाञ्जशृणु तस्यापि यत्फलम् ॥ ३४
- षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च । सेव्यते पितृभिः सान्द्रं स्वर्गलोके नराधिप ॥ ३५

१ ग. स्वपते । २ ग. सुप्यते । ३ ग. सर्वे । ४ ग. तत्र । ५ ग. वा दिशश्चैव दिगीश्वराः । लो० । ६. वा

देशश्च सदिगीश्वराः । लो० । ५ ग. घ. ड. धीमतः ।

- उर्वशीं तु सदा पश्येत्स्वर्गलोके नरोत्तम । पूज्यते सततं पुत्र ऋषिगन्धर्वकिनरैः ॥ ३६
 ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः । उर्वशीसदृशीनां तु कन्यानां लभते शतम् ॥ ३७
 मध्ये नारीसहस्राणां बहूनां च पतिर्भवेत् । दशग्रामसहस्राणां भोक्ता भवति भूमिपः ॥ ३८
 काञ्चीनूपुरशब्देन सुप्तोऽसौ प्रतिबुध्यते । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥ ३९
 शुक्लाम्बरधरो नित्यं नियतः संयतेन्द्रियः । एकं कालं तु भुञ्जानो मासं भूमिपतिर्भवेत् ॥ ४०
 सुवर्णालंकृतानां तु नारीणां लभते शतम् । पृथिव्यामासमुद्रायां महाभूमिपतिर्भवेत् ॥ ४१
 धनधान्यसंप्रायुक्तो दाता भवति नित्यशः । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं लभते पुनः ॥ ४२
 अथ संध्यावटे रम्ये ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । उपवासी शुचिः संध्यां ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ ४३
 कोटितीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् । कोटिवर्षसहस्राणां स्वर्गलोके महीयते ॥ ४४
 ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः । सुवर्णमणिमुक्ताढ्यकुले जायेत रूपवान् ॥ ४५
 ततो भोगवतीं गत्वा वासुकिरुत्तरेण तु । दशाश्वमेधकं नाम तीर्थं तत्रापरं भवेत् ॥ ४६
 कृताभिषेकस्तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् । धनाढ्यो रूपवान्दक्षो दाता भवति धार्मिकः ॥ ४७
 चतुर्वेदेषु यत्पुण्यं यत्पुण्यं सत्यवादिषु । अहिंसायां तु यो धर्मो गमनादेव तत्फलम् ॥ ४८
 कुरुक्षेत्रसमा गङ्गा यत्र यत्रावगाह्यते । कुरुक्षेत्राद्दशगुणा यत्र विन्ध्येन संगता ॥ ४९
 यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्था तपोधना । सिद्धक्षेत्रं हि तज्ज्ञेयं नात्र कार्या विचारणा ॥ ५०
 क्षितौ तारयते मर्त्यान्नागांस्तारयतेऽप्यधः । दिवि तारयते देवांस्तेन त्रिपथगा स्मृता ॥ ५१
 यावदस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति हि शरीरिणः । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ५२
 ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जन्तुर्द्वीपपतिर्भवेत् । तीर्थानां तु परं तीर्थं नदीनां तु महानदी ॥ ५३
 मोक्षदा सर्वभूतानां महापातकिनामपि ॥ ५४
 सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा । गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे ॥ ५५
 तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥ ५६
 सर्वेषामेव भूतानां पापोपहतचेतसाम् । गतिमन्विष्यमाणानां नास्ति गङ्गासमा गतिः ॥ ५७
 पवित्राणां पवित्रं च मङ्गलानां च मङ्गलम् । महेश्वराशिरौ भ्रष्टा सर्वपापहरा शुभा ॥ ५८
 *कृते तु नैमिषं क्षेत्रं त्रेतायां पुष्करं परम् । द्वापरे तु कुरुक्षेत्रं कलौ गङ्गा विशिष्यते ॥ ५९
 गङ्गामेव निषेवेत प्रयागं तु विशेषतः । नान्यत्कलियुगे घोरं भेषजं नृप विद्यते ॥ ६०

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४८४८ ॥

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

गृणु राजन्ययागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १

* एतच्छ्लोकद्वयमधिकं ग. पुस्तके ।

मानसं नाम तत्तीर्थं गङ्गाया उत्तरे तटे । त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ २
 गोभूहिरण्यदानेन यत्फलं प्राप्नुयान्नरः । स तत्फलमवाप्नोति तत्तीर्थं स्मरते पुनः ॥ ३
 अकामो वा सकामो वा गङ्गायां योऽभिपद्यते । मृतस्तु लभते स्वर्गं नरकं च न पश्यति ॥ ४
 अप्सरोगणसंगीतैः सुप्तोऽसौ प्रतिबुध्यते । हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति ॥ ५
 बहुवर्षसहस्राणि स्वर्गं राजेन्द्र भुञ्जति ॥
 ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः । सुवर्णमणिमुक्ताढ्यै जायते विपुले कुले ॥ ६
 षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथाऽऽपगाः । माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसंगमम् ॥ ७
 गवां शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् । प्रयागे माघमासे तु त्र्यहस्रानात्तु तत्फलम् ॥ ८
 गङ्गायगुनयोर्मध्ये कर्षांश्चि यस्तु साधयेत् । अहीनाङ्गो ह्यरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः ॥ ९
 यावान्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु देहिनः । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १०
 ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् । स भुक्त्वा विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं स्मरते पुनः ॥
 जलप्रवेशं यः कुर्यात्संगमे लोकविश्रुते । राहुग्रस्ते तथा सोमे विमुक्तः सर्वकिल्बिषैः ॥
 सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते । षट्तिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १३
 स्वर्गं च शकलोकेऽस्मिन्नधिगन्धर्वसेविते । परिभ्रष्टस्तु राजेन्द्र समृद्धे जायते कुले ॥ १४
 अधःशिरास्तु यो ज्वालामूर्ध्वपादः पिबेन्नरः । शतवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १५
 परिभ्रष्टस्तु राजेन्द्र सोऽग्निहोत्री भवेन्नरः । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥
 यः स्वदेहं तु कर्तित्वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति । विहगैरुपभुक्तस्य शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥
 शतं वर्षसहस्राणां सोमलोके महीयते । तस्मादपि परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥ १८
 गुणवान् रूपसंपन्नो विद्वान् प्रियदाचकः । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥
 यामुने षोत्तरे कूले प्रयागस्य तु दक्षिणे ऋणप्रमोचनं नाम तत्तीर्थं परमं स्मृतम् ॥ २०
 एकरात्रोपितः स्नात्वा ऋणैः सर्वैः प्रमुच्यते । स्वर्गलोकमवाप्नोति अनृणश्च सदा भवेत् ॥ २१

इति श्रीमातस्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४८६९ ॥

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

एतच्छ्रुत्वा प्रयागस्य यत्तथा परिकीर्तितम् । विशुद्धं मेऽद्य हृदयं प्रयागस्य तु कीर्तनात् ॥
 अनाशकफलं ब्रूहि भगवंस्तत्र कीदृशम् । यं च लोकमवाप्नोति विशुद्धः सर्वकिल्बिषैः ॥
 मार्कण्डेय उवाच—
 शृणु राजन्प्रयागे तु अनाशकफलं विभो । प्राप्नोति पुरुषो धीमाञ्छ्रद्धधानो जितेन्द्रियः ॥ ३

१ ग. ड. च. यो विपद्यते । २ ड. सुप्त्वाऽसौ । ३ ड. वर्षाणि राजेन्द्र स्वर्गभोगान्स भु । ४ घ. क्ले कुले महति जायते । ५ ग. पद्मामि । ६ घ. कार्ष्णामि । ७ ड. काष्ठामि । ८ ग. लभते । ९ ड. भजते । १० ग. हं कर्तयित्वा च. हं विकर्तित्वा ।

अहीनाङ्गोऽप्यरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः । अश्वमेधफलं तस्य गच्छतस्तु पदे पदे ॥ ४
कुलानि तारयेद्राजन्दश पूर्वान्दशापरान् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो गच्छेत्तु परमं पदम् ॥ ५

युधिष्ठिर उवाच—

महाभोग्यं हि धर्मस्य यत्त्वं वदसि मे प्रभो । अल्पेनैव प्रयत्नेन बहून्धर्मानवाप्नुते ॥ ६
अश्वमेधैस्तु बहुभिः प्राप्यते सुव्रतैरिह । इमं मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ॥ ७

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महावीर यदुक्तं ब्रह्मयोनिना । ऋषीणां संनिधौ पूर्वं कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥ ८
पञ्चयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् । प्रविष्टमात्रे तद्भूमावश्वमेधः पदे पदे ॥ ९
व्यतीतान्पुरुषान्सप्त भविष्यांश्च चतुर्दश । नरस्तारयते सर्वान्यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ १०
एवं ज्ञात्वा तु राजेन्द्र सदा सेवापरो भवेत् । अश्वदधानाः पुरुषाः पापोपहतचेतसः ॥
न प्राप्नुवन्ति तत्स्थानं प्रयागं देवरक्षितम् ॥ ११

युधिष्ठिर उवाच—

स्नेहाद्वा द्रव्यलोभाद्वा ये तु कामवशं गताः । कथं तीर्थफलं तेषां कथं पुण्यफलं भवेत् ॥ १२
विक्रयः सर्वभाण्डानां कार्याकार्यमजानतः । प्रयागे कागतिस्तस्य तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १३

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महागुह्यं सर्वपापप्रणाशनम् । मासमेकं तु यः स्नायात्प्रयागे नियतेन्द्रियः ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यः स गच्छेत्परमं पदम् ॥ १४
विश्रम्भघातकानां तु प्रयागे शृणु यत्फलम् । त्रिकालमेव स्नायीत आहारं भैक्ष्यमाचरेत् ॥
त्रिभिर्मासैः स मुच्येत प्रयागे तु न संशयः ॥ १५
अज्ञानेन तु यस्येह तीर्थयात्रादिकं भवेत् । सर्वकामसमृद्धस्तु स्वर्गलोके महीयते ॥
स्थानं च लभते नित्यं धनधान्यसमाकुलम् ॥ १६
एवं ज्ञानेन संपूर्णः सदा भवति भोगवान् । तारिताः पितरस्तेन नरकात्प्रपितामहाः ॥ १७
धर्मानुसारि तत्त्वज्ञ पृच्छतस्ते पुनः पुनः । त्वत्प्रियार्थं समाख्यातं गुह्यमेतत्सनातनम् ॥ १८

युधिष्ठिर उवाच—

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् । प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि दर्शनादेव ते मुने ॥ १९
त्वद्दर्शनात्तु धर्मात्मन्मुक्तोऽहं चाद्य किल्बिषात् । इदानीं वेद्मि चाऽऽत्मानं भगवन्गतकल्मषम्

मार्कण्डेय उवाच—

दिष्ट्या ते सफलं जन्म दिष्ट्या ते तारितं कुलम् । कीर्तनाद्वर्धते पुण्यं श्रुतात्पापप्रणाशनम् ॥

युधिष्ठिर उवाच—

यमुनायां तु किं पुण्यं किं फलं तु महामुने । एतन्मे सर्वमाख्याहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ २२

मार्कण्डेय उवाच—

तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । समाख्याता महाभागा यमुना तत्र निम्नगा ॥ २३

१ ग. 'भागोऽस्मि धर्मज्ञ यः' । ड. 'भागोऽस्मि धर्मज्ञ यः' । २ ग. 'हाभाग यः' । ३ ग. ड. 'क्तं पद्मयो' । ४ ग. 'ह. प्रवेशात्तस्य तं' । ५ ग. घ. 'मेधफलं लभेत् । व्य' । ६ ग. 'ताः । क्रियतीर्थफलं तेषां क्रियपुण्य' । ७ ड. 'यमवाप्नुयात् । वि' । ८ लभेत् । ९ क. ख. 'मुदे तु स्व' ।

येनैव निःसृता गङ्गा तेनैव यमुना गता । योजनानां सहस्रेषु कीर्तनात्पापनाशिनी ॥ २४
 तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुनायां युधिष्ठिर । कीर्तनालभते पुण्यं वृद्धा भद्राणि पश्यति ॥ २५
 अवगाह्य च पीत्वा च पुनात्यासप्तमं कुलम् । प्राणास्त्यजति यस्तत्र स याति परमां गतिम् २६
 अग्नितीर्थमिति ख्यातं यमुनादक्षिणे तटे । पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं तु नरकं स्मृतम् ॥ २७
 तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः । एवं तीर्थसहस्राणि यमुनादक्षिणे तटे २८
 उत्तरेण प्रवक्ष्यामि आदित्यस्य महात्मनः । तीर्थं निरञ्जनं नाम यत्र देवाः सवासवाः ॥ २९
 उपासते स्म संन्यधां ये त्रिकालं हि युधिष्ठिर । देवाः सेवन्ति तत्तीर्थं ये चान्ये विबुधा जनाः
 श्रद्धाधानपरो भूत्वा कुरु तीर्थाभिषेचनम् । अन्ये च बहवस्तीर्थाः सर्वपापहराः स्मृताः ॥
 तेषु स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥ ३१
 गङ्गा च यमुना चैव उभे तुल्यफले स्मृते । केवलं ज्येष्ठभावेन गङ्गा सर्वत्र पूज्यते ॥ ३२
 एवं कुरुष्व कौन्तेय सर्वतीर्थाभिषेचनम् । यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ३३
 यस्त्विमं कल्य उत्थाय पठते च शृणोति च । मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ ३४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्येऽष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९,०३ ॥

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

श्रुतं मे ब्रह्मणा प्रोक्तं पुराणे ब्रह्मसंभवे । तीर्थानां तु सहस्राणि शतानि नियुतानि च ॥
 सर्वे पुण्याः पवित्राश्च गतिश्च परमा स्मृता ॥ १
 सोमतीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् । स्नानमात्रेण राजेन्द्र पुरुषां स्तारयेच्छतम् ॥ २
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ २

युधिष्ठिर उवाच—

पृथिव्यां नैमिषं पुण्यमन्तरिक्षे च पुष्करम् । त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते ॥ ३
 सर्वाणि तानि संत्यज्य कथमेकं प्रशंससि । अप्रमर्णं तु तत्रोक्तमश्रद्धेयमनुत्तमम् ॥ ४
 गतिं च परमां दिव्यां भोगांश्चैव यथेप्सितान् । किमर्थमल्पयोगेन बहु धर्मं प्रशंससि ॥ ५
 एतन्मे संशयं ब्रूहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ५

मार्कण्डेय उवाच—

अश्रद्धेयं न वक्तव्यं प्रत्यक्षमपि यद्भवेत् । नरस्याश्रद्धाधानस्य पापोऽपहतचेतसः ॥ ६
 अश्रद्धाधानो ह्यशुचिर्दुर्मतिस्त्यक्तमङ्गलः । एते पातकिनः सर्वे तेनेदं भाषितं त्वया ॥ ७
 शृणु प्रयागमाहात्म्यं यथादृष्टं यथाश्रुतम् । प्रत्यक्षं च परोक्षं च यथान्यस्तं भविष्यति ॥ ८
 यथैवान्यददृष्टं च यथादृष्टं यथाश्रुतम् । शास्त्रं प्रमाणं कृत्वा च युज्यते योगमात्मनः ॥ ९

क्लिश्यते चापरस्तत्र नैव योगमवाप्नुयात् । जन्मान्तरसहस्रेभ्यो योगो लभ्येत मानवैः ॥ १०
 यथा योगसहस्रेण योगो लभ्येत मानवैः । यस्तु सर्वाणि रत्नानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ॥
 तेन दानेन दत्तेन योगं नाभ्येति मानवः । प्रयागे तु मृतस्येदं सर्वं भवति नान्यथा ॥ १२
 प्रधानहेतुं वक्ष्यामि श्रद्धाधत्स्व च भारत । यथा सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र दृश्यते ॥ १३
 ब्राह्मणे वाऽस्ति यकिंचिद्ब्राह्ममिति वोच्यते । एवं सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र पूज्यते ॥ १४
 तथा सर्वेषु लोकेषु प्रयागं पूजयेदबुधः । पूज्यते तीर्थराजस्तु सत्यमेव युधिष्ठिर ॥ १५
 ब्रह्मापि स्मरते नित्यं प्रयागं तीर्थमुत्तमम् । तीर्थराजमनुप्राप्य न चान्यत्किंचिद्दहति ॥ १६
 को हि देवत्वमासाद्य मनुष्यत्वं चिकीर्षति । अनेनैवोपमानेन त्वं ज्ञास्यसि युधिष्ठिर ॥
 यथा पुण्यतमं चास्ति तथैव कथितं मया ॥ १७

युधिष्ठिर उवाच—

श्रुतं चेदं त्वया प्रोक्तं विस्मितोऽहं पुनः पुनः । कथं योगेन तत्प्राप्तिः स्वर्गवासस्तु कर्मणा
 दाता वै लभते भोगान्गां च यत्कर्मणः फलम् । तानि कर्माणि पृच्छामि पुनस्तैः प्राप्यते मही

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महाबाहो यथोक्तकरणं महीम् । गामग्निं ब्राह्मणं शास्त्रं काञ्चनं सलिलं स्त्रियः ॥
 मातरं पितरं चैव ये निन्दन्ति नराधमाः । न तेषामूर्ध्वगमनमिदमाह प्रजापतिः ॥ २१
 एवं योगस्य संप्राप्तिस्थानं परमदुर्लभम् । गच्छन्ति नरकं घोरं ये नराः पापकर्मिणः ॥ २२
 हस्त्यश्वं गामनङ्गवाहं मणिमुक्तादिकाञ्चनम् । परोक्षं हरेते यस्तु पश्चाद्दानं प्रयच्छति ॥ २३
 नैते गच्छन्ति वै स्वर्गं दातारो यत्र भोगिनः । अनेनकर्मणा युक्ताः पच्यन्ते नरके पुनः ॥ २४
 एवं योगं च धर्मं च दातारो च युधिष्ठिर । यथा सत्यमसत्यं वा अस्ति नास्तीति यत्फलम् ॥
 निरुक्तं तु प्रवक्ष्यामि यथाऽऽह स्वयमंशुमान् ॥ २५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९२८ ॥

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु । नैमिषं पुष्करं चैव गोतीर्थं सिन्धुसागरम् ॥ १
 गया च चैत्रकं चैव गङ्गासागरमेव च । एते चान्ये च बहवो ये च पुण्याः शिलोच्चयाः ॥ २
 दश तीर्थसहस्राणि त्रिंशत्कोट्यस्तथा पराः । प्रयागे संस्थिता नित्यमेवमाहुर्मनीषिणः ॥ ३
 त्रीणि चाप्यमिषुण्डानि येषां मध्ये तु जाह्नवी । प्रयागादभिनिष्क्रान्ता सर्वतीर्थनमस्कृता ॥
 तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । यमुना गङ्गाया सार्धं संगता लोकभाविनी ॥ ५

१ ड. 'हस्येस्तु वो' । २ ग. 'क्षिपु योगं लभति मानवः । प्र' । ३ ग. घ. 'इधानोऽसि भा' । ड. 'इधानस्य भा' ।

४ ग. 'पु सर्वत्रैव च दृश्यते ब्रह्मैव चास्ति । ड. 'पु सर्वत्रैव च दृश्यते । ब्रह्म नैव' । ५ ड. 'विदत्र प्रवेदमुच्य' । ६ ग.

घ. च. 'यागः पूज्यते बुधैः । पू' । ७ ग. यतः पुण्यतमं नास्ति । ८ ग. घ. ड. 'त्याप्तं स्व' । ९ ख. घ. 'स्तु यथ

दानं । ग. 'स्तुदानं चैव प्र' । १० ग. न स गच्छति वै । ११ ग. 'कपवती ।

गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं राजशार्दूल कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ६
 तिस्रः कोट्योऽर्धकोटिश्च तीर्थानां वायुरब्रवीत् । दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तत्सर्वं जाह्नवी स्मृता
 प्रयागं समधिष्ठानं कम्बलाश्वतरावुभौ । भोगवत्यथ या चैषा वेदिरेषा प्रजापतेः ॥ ८
 तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तो युधिष्ठिर । प्रजापतिमुपासन्ते ऋषयश्च तपोधनाः ॥ ९
 यजन्ते क्रतुभिर्देवास्तथा चक्रधरा नृपाः । ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत ॥ १०
 प्रभावात्सर्वतीर्थेभ्यः प्रभवत्यधिकं विभो । दश तीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथा पराः ॥
 यत्र गङ्गा महाभागा स देशस्तत्तपोधनम् । सिद्धक्षेत्रं च विज्ञेयं गङ्गातीरसमान्वितम् ॥ १२
 इदं सत्यं विजानीयात्साधूनामात्मनश्च वै । सुहृदश्च जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च ॥ १३
 इदं धन्यमिदं स्वर्ग्यमिदं सत्यमिदं सुखम् । इदं पुण्यमिदं धर्म्यं पावनं धर्ममुत्तमम् ॥ १४
 महर्षीणामिदं गुह्यं सर्वपापप्रणाशनम् । अधीत्य च द्विजोऽप्येतन्निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १५
 य इदं शृणुयान्नित्यं तीर्थं पुण्यं सदा शुचिः । जातिस्मरत्वं लभते नाकपृष्ठे च मोदते ॥ १६
 प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिटानुर्दशिभिः । स्नाहि तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्भव ॥
 त्वया च सम्यक्पृष्टेन कथितं वै मया विभो । पितरस्तारिताः सर्वे तथैव च पितामहाः ॥
 * व्रतं दानं तपस्तीर्थं यागाः सर्वे सदाक्षिणाः । योगाः सांख्यं सदाचारो येचान्ये ज्ञानहेतवः
 प्रयागस्य तु सर्वे ते कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ १९
 एवं ज्ञानं च योगश्च तीर्थं चैव युधिष्ठिर । बहुक्लेशेन युज्यन्ते तेन यान्ति परां गतिम् ॥
 त्रिकालं जायते ज्ञानं स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥ २०

इति श्रीमास्थे महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९४८ ॥

अथैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

कथं सर्वमिदं प्रोक्तं प्रयागस्य महामुने । एतन्नः सर्वमाख्याहि यथा हि मम तारयेत् ॥ १

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजनप्रयोगे तु प्रोक्तं सर्वमिदं जगत् । ब्रह्मा विष्णुस्तथेशानो देवताः प्रभुरव्ययः ॥ २

ब्रह्मा सृजति भूतानि स्थावरं जङ्गमं च यत् । तान्येतानि परं लोके विष्णुः संवर्धते प्रजाः ॥ ३

कल्पान्ते तत्समग्रं हि रुद्रः संहरते जगत् । तदां प्रयागतीर्थं च न कदाचिद्विनश्यति ॥ ४

ईश्वरः सर्वभूतानां यः पश्यति स पश्यति । यत्नेनानेन तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ५

युधिष्ठिर उवाच—

आख्याहि मे यथातथ्यं यथैषा तिष्ठति श्रुतिः । केन वा कारणेनैव + तिष्ठन्ते लोकसत्तमाः ॥

* अयं श्लोको ग. पुस्तके विद्यते । + प्रकाशनस्थेयारूपयोरभावादत्राऽऽत्मनेपदमार्थम् ।

१ 'दं सेव्यमि' । २. 'दं मेऽयमिदं स्मृतम् । ३. १२ ग. कीर्त्य । ४. १२ ग. ३ ग. गमिष्यसि । ५ ग. 'जन्मदायादौ प्रो' । ६ घ. ड. च. 'यागस्य प्रो' । ६ ग. घ. 'स्तथा सोमो दे' । ७ ग. ड. 'वता प्र' । ८ ग. ड. परे । ९ ग. प्रजाः । १० ग. 'दा हरति चाप्येतन्न क' । ११. 'दा प्रभृति चाप्येतन्न क'

मार्कण्डेय उवाच—

प्रयागे निवसन्त्येते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । कारणं तत्प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वं युधिष्ठिर ॥ ७
पञ्चयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् । तिष्ठन्ति रक्षणायात्र पापकर्मनिवारणात् ॥ ८
उत्तरेण प्रतिष्ठानाच्छङ्गना ब्रह्म तिष्ठति । वेणीमाधवरूपी तु भगवांस्तत्र तिष्ठति ॥ ९
माहेश्वरो वटो भूत्वा तिष्ठते परमेश्वरः । ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥
रक्षन्ति मण्डलं नित्यं पापकर्मनिवारणात् ॥ १०
यस्मिञ्जुह्वन्स्वकं पापं नरकं च न पश्यति । एवं ब्रह्मा च विष्णुश्च प्रयागे स महेश्वरः ॥
सप्तद्वीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च महीतले । रक्षमाणाश्च तिष्ठन्ति यावदाभूतसंप्लवम्* ॥ १२
ये चान्ये बहवः सर्वे तिष्ठन्ति च युधिष्ठिर । पृथिवी तत्समाश्रित्य निर्मिता दैवतैस्त्रिभिः ॥
प्रजापतेरिदं क्षेत्रं प्रयागमिति विश्रुतम् । एतत्पुण्यं पवित्रं वै प्रयागं च युधिष्ठिर ॥
स्वराज्यं कुरु राजेन्द्र भ्रातृभिः सहितोऽनघ ॥ १४

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९६२ ॥

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच—

भ्रातृभिः सहितः सर्वैर्द्रौपद्या सह भार्यया । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य गुरुन्देवानतर्पयत् ॥ १
वासुदेवोऽपि तत्रैव क्षणेनाभ्यागतस्तदा । पाण्डवैः सहितैः सर्वैः पूज्यमानस्तु माधवः ॥ २
कृष्णेन सहितैः सर्वैः पुनरेव महात्मभिः । अभिषिक्तः स्वराज्ये च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३
एतस्मिन्नन्तरे चैव मार्कण्डेयो महामुनिः । ततः स्वैस्तीति चोक्त्वा तु क्षणादाश्रममार्गमत् ॥
युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा भ्रातृभिः सहितोऽवसत् । महादानं ततो दत्त्वा धर्मपुत्रो महामनाः ॥ ५
यस्त्विदं कल्य उत्थाय माहात्म्यं पठते नरः । प्रयागं स्मरते नित्यं स याति परमं पदम् ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ६

वासुदेव उवाच—

मम वाक्यं च कर्तव्यं महाराज ब्रवीम्यहम् । नित्यं जपस्व जुह्वस्व प्रयागे विगतज्वरः ॥ ७
प्रयागं स्मर वै नित्यं सहास्माभिर्युधिष्ठिर । स्वयं प्राप्स्यसि राजेन्द्र स्वर्गलोकं न संशयः ॥ ८

* इतः परमेतदर्ध ग. पुस्तके—विष्णुर्हि माधवो भूत्वा तिष्ठते यमुनातटे । इति । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग.
ह. पुस्तकयोः—पृथिवीतलमुद्भूत्य स्थितं तद्देवतात्रयमिति ।

१ ग. ह. 'गाथाय पा' । २ ग. ह. 'ति । महें' । ३ ह. 'त्वा यत्राऽऽस्ते प' । ४ ग. घ. ह. च.
'गे नित्यमीश्व' । ५ ग. 'हीधराः । प्रियमा' । ६ घ. ह. च. 'प्रियमाणाः । ७ ग. सहितैः । ह. 'हिताः सर्वे'
पाण्डवास्तु समाहिताः । ब्रा' । ८ ह. 'यन् । बा' । ९ ग. कृष्णोऽपि सह तैः सर्वैरभ्यषिञ्चयुधिष्ठिरम् ।
'ए' । १० ह. 'त्मना । अ' । ११ ग. स्वस्ति तवेत्युक्त्वा कृष्णेन सह संगतः । बु' । १२ ह. 'गतः । युधिष्ठिरमयोवाच'
भगवान्मधुसूदनः । मम दा' । १३ ग. 'सन् । म' । १४ ग. 'मसूनुर्गुधिष्ठिरः । कृष्णः पञ्च देवेन्द्र हितं वद मुनिर्ब्रह्म ।
श्रीकृष्ण उ' । १५ ग. 'स्य त्वया ज्ञेयायुधिष्ठिर । नि' ।

प्रयागमनुगच्छेद्वा वसते वाऽपि यो नरः । सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ९
 प्रतिग्रहादुपावृत्तः संतुष्टो नियतः शुचिः । अहंकारनिवृत्तश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ १०
 अकोपनश्च सत्यश्च सत्यवादी दृढव्रतः । आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थफलमश्नुते ॥ ११
 ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ता देवैश्चापि यथाक्रमम् । न हि शक्या दुरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तुं महीपते ॥ १२
 बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः । प्राप्यन्ते पार्थिवैरैतैः समृद्धैर्वा नरैः क्वचित् ॥ १३
 यो दुरिद्वैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं नरेश्वर । तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यैस्तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ १४
 ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम । तीर्थानुगमनं पुण्यं यज्ञेभ्योऽपि विशिष्यते ॥ १५
 दश तीर्थसहस्रार्णं तिस्रः कोट्यऽस्तथाऽऽपगाः । माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायां भरतर्षभ ॥
 स्वस्थो भव महाराज भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् । पुनर्द्रक्ष्यसि राजेन्द्र यजमानो विशेषतः ॥
 नन्दिकेश्वर उवाच—

इत्युक्त्वा स महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः । युधिष्ठिरस्य नृपतेस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १८
 ततस्तत्र समाप्ताव्य गात्राणि सगणो नृपः । यथोक्तेनाथ विधिना परां निर्वृतिमागमत् ॥
 तथा त्वमपि देवर्षे प्रयागाभिमुखो भव । अभिषेकं तु कृत्वाऽद्य कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ २०
 सूत उवाच—

एवमुक्त्वाऽथ नन्दीशस्तत्रैवान्तरधीयत । नारदोऽपि जगामाऽऽद्यु प्रयागाभिमुखस्तथा ॥ २१
 तत्र स्नात्वा च * जप्त्वा च विधिदृष्टेन कर्मणा । दानं दत्त्वा द्विजाभ्येभ्यो गतः स्वभवनं तदा ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्यं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४९८४ ॥

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्वता वा कति प्रभो । कियन्ति चैव वर्षाणि तेषु नद्यश्च काः स्मृताः ॥
 महाभूमिप्रमाणं च लोकालोकस्तथैव च । पर्याप्तिं परिमाणं च गतिश्चन्द्रार्कयोस्तथा ॥ २
 एतद्वर्षाहि नः सर्वं विस्तरेण यथार्थवित् । त्वदुक्तमेतत्सकलं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ ३
 सूत उवाच—

द्वीपभेदसहस्राणि सप्त चान्तर्गतानि च । न शक्यन्ते क्रमेणेह वक्तुं वै सकलं जगत् ॥ ४
 सतैव तु प्रवक्ष्यामि चन्द्रादित्यग्रहैः सह । तेषां मनुष्यतर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ॥ ५
 अचिन्त्याः खलु ये भावास्तास्तु तर्केण साधयेत् । प्रकृतिभ्यः परं यच्च तदचिन्त्यस्य लक्षणम्
 सप्त वर्षाणि वक्ष्यामि जम्बूद्वीपं यथार्थविधम् । विस्तरं मण्डलं यच्च योजनैस्तन्निबोधत ॥ ७
 योजनानां सहस्राणि शतं द्वीपस्य विस्तरः । नानाजनपदाकीर्णं पुरैश्च विविधैः शुभैः ॥ ८

* जपित्वैति भवितुं युक्तम् ।

१ ग. 'लोके महीयते । प्र' । २ ग. घ. 'द्यो येन केनचित् । अ' । ३ ग. 'रविमुक्तात्मा स । ४ ग. 'व वदामि
 ते । क' । ५ ग. 'ङ' । 'णि त्रिशत्कोट्यस्तथापराः । सा' । ६ ग. 'ङ' । 'भूतप्र' । ७ ग. घ. 'ङ' । 'वर्षा प्रव' । ८ घ. 'ङ' ।
 'विधि । वि' ।

सिद्धचारणसंकीर्णं पर्वतरूपशोभितम् । सर्वधातुपिनद्धैस्तैः शिलाजालसमुद्रतैः ॥ ९
 पर्वतप्रभवाभिश्च नदीभिस्तु समन्ततः । प्रागायता महापाश्वर्याः षड्भिरे वर्षपर्वताः ॥ १०
 अवगाह्य ह्युभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ । हिमप्रायश्च हिमवान्हेमकूटश्च हेमवान् ॥ ११
 सर्वतः सुमुखश्चापि निषधः पर्वतो महान् । चातुर्वर्ण्यस्तु सौवर्णो मेरुश्चोत्त्वमयः स्मृतः
 चतुर्विंशत्सहस्राणि विस्तीर्णः स(?)चतुर्दिशम् ॥ १२
 वृक्षकानिप्रमाणश्च चतुरस्रः समाहितः । नानावर्णैः समः पार्श्वैः प्रजापतिगुणान्वितः ॥ १३
 नाभीबन्धनसंभूतो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः । पूर्वतः श्वेतवर्णस्तु ब्राह्मण्यं तस्य तेन वै ॥ १४
 पीतश्च दक्षिणेनासौ तेन वैश्यत्वमिष्यते । भृङ्गपञ्चनिभश्चैव पश्चिमेन समन्वितः ॥
 तेनास्य शूद्रता सिद्धा मेरोर्नामार्थकर्मतः ॥ १५
 पार्श्वमुत्तरतस्तस्य रक्तवर्णं स्वभावतः । तेनास्य क्षत्रभावः स्यादिति वर्णाः प्रकीर्तिताः ॥ १६
 नीलश्च वैदूर्यमयः श्वेतः पीतो हिरण्यमयः । मयूरबर्हवर्णश्च शार्तकौम्भः स शृङ्गवान् ॥ १७
 एते पर्वतराजानः सिद्धचारणसेविताः । तेषामन्तरविष्कम्भो नवसाहस्रमुच्यते ॥ १८
 मध्ये त्विलावृतं नाम महामेरोः समन्ततः । चतुर्विंशत्सहस्राणि विस्तीर्णो योजनैः समः ॥ १९
 मध्ये तस्य महामेरुर्बध्म इव पावकः । वेद्यर्धदक्षिणं मेरोरुत्तरार्धं तथोत्तरम् ॥ २०
 वर्षाणि यानि सप्तात्र तेषां वै वर्षपर्वताः । द्वे द्वे सहस्रे विस्तीर्णा योजनैर्दक्षिणोत्तरम् ॥ २१
 जम्बूद्वीपस्य विस्तारस्तेषामायाम् उच्यते । नीलश्च निषधश्चैव तेषां हीनाश्च ये परे ॥ २२
 श्वेतश्च हेमकूटश्च हिमवाञ्छृङ्गवांश्च यः । जम्बूद्वीपप्रमाणेन ऋषभः परिकीर्त्यते ॥ २३
 तस्माद्द्वादशभागेन हेमकूटोऽपि हीयते । हिमवान्विंशभागेन तस्मादेव प्रहीयते ॥
 अष्टाशीतिसहस्राणि हेमकूटो महागिरिः ॥ २४
 अशीतिर्हिमवाञ्छृङ्गैल आयतः पूर्वपश्चिमे । द्वीपस्य मण्डलीभावाद्भासवृद्धी प्रकीर्तिते ॥ २५
 वर्षाणां पर्वतानां च यथाभेदं तथोत्तरम् । तेषां मध्ये जनपदास्तानि वर्षाणि सप्त वै ॥ २६
 प्रपातविषमैस्तैस्तु पर्वतैरावृतानि तु । सप्त तानि नदीभेदैरगम्यानि परस्परम् ॥ २७
 वसन्ति तेषु सत्त्वानि नानाजातीनि सर्वशः । इमं हैमवतं वर्षं भारतं नाम विश्रुतम् ॥ २८
 हेमकूटं परं तस्मान्नाम्ना किंपुरुषं स्मृतम् । हेमकूटाच्च निषधं हरिवर्षं तदुच्यते ॥ २९
 हरिवर्षात्परं चापि मेरोस्तु तदिलावृतम् । इलावृतात्परं नीलं रम्यकं नाम विश्रुतम् ॥ ३०
 रम्यकादपरं श्वेतं विश्रुतं तद्विरण्यकम् । हिरण्यकात्परं चैव शृङ्गशाकंकुरं स्मृतम् ॥ ३१
 धनुःसंस्थे तु विज्ञेयो देवर्षे दक्षिणोत्तरे । दीर्घाणि तस्य चत्वारि मध्यमं तदिलावृतम् ॥ ३२
 पूर्वतो निषधस्येदं वेद्यर्धं दक्षिणं स्मृतम् । परं त्विलावृतं पश्चाद्वेद्यर्धं तु तदुत्तरम् ॥ ३३
 + तयोर्मध्ये तु विज्ञेयो मेरुर्न त्विलावृतम् । दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ॥ ३४
 उदगायतो महाशैलो माल्यवान्नाम पर्वतः । द्वाविंशता सहस्रेण प्रतीच्यां सागरानुगः ॥ ३५

* नास्त्यर्थमेतत् क. ख. पुस्तकयोः । + न विद्यतेऽयं श्लोको ग. पुस्तके ।

१ ड. 'गाडा ह्यु' । ग. घ. 'गाद्येत्युभ' । २ घ. पर्वतः । ३ ग. 'हरेवाद्यमः स्मृतः । मेरुविंशसह' । ४ ग. वृक्षाक' । ५ क. ख. पर्वतः । ६ घ. 'ते । शृङ्ग' । ७ ग. ड. 'शृङ्ग' । ८ ग. 'त कुम्भः । ९ घ. 'शृङ्गिवत् । १० ग. 'शसह' । ११ ग. 'तैः । ज' । १२ ग. 'छृङ्गैः प्राय' ।

माल्यवान्वे सहस्रैक आनीलनिषधायतः । द्वात्रिंशत्त्वेवमप्युक्तः पर्वतो गन्धमादनः ॥ ३६
परिमण्डलयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्वतः । चातुर्वर्ण्यसमो वर्णेश्चतुरस्रः समुच्छ्रितः ॥ ३७
नानावर्णः स पार्श्वेषु पूर्वान्ते श्वेत उच्यते । पीतं तु दक्षिणं तस्यं भृङ्गिपत्रनिभं परम् ॥
उत्तरं तस्य रक्तं वै इति वर्णसमन्वितः ॥ ३८
मेरुस्तु शुशुभे दिव्यो राजवत्स तु वेष्टितः । आदित्यतरुणाभासो विधूम इव पावकः ॥ ३९
योजनानां सहस्राणि चतुराशीतिसूच्छ्रितः । प्रविष्टः षोडशाधस्तादष्टाविंशतिर्विस्तृतः ॥ ४०
विस्तराद्विगुणश्चास्य परीणाहः समन्ततः । स पर्वतो महादिव्यो दिव्यौषधिसमन्वितः ॥ ४१
भुवनैरावृतः सर्वैर्जातरूपपरिष्कृतैः । तत्र देवगणाश्चैव गन्धर्वासुरराक्षसाः ॥
शैलराजे प्रमोदन्ते सर्वतोऽप्सरसां गणैः ॥ ४२
स तु मेरुः परिवृतो भुवनैर्भूतभावनैः । यस्येमे चतुरो देशा नानापार्श्वेषु संस्थिताः ॥ ४३
भद्राश्वं भारतं चैव केतुमालं च पश्चिमे । उत्तराश्चैव कुरवः कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ४४
विष्कम्भपर्वतास्तद्वन्मन्दरो गन्धमादनः । विपुलश्च सुपार्श्वश्च सर्वरत्नविभूषिताः ॥ ४५
अरुणोदं मानसं च सितोदं भद्रसंज्ञितम् । तेषामुपरि चत्वारि सरांसि च वनानि च ॥
तथा भद्रकदम्बस्तु पर्वते गन्धमादने । जम्बूवृक्षस्तथाऽश्वत्थो विपुलेऽथ वटः परम् ॥ ४७
गन्धमादनपार्श्वे तु पश्चिमेऽमरगण्डिकः । द्वात्रिंशच्च सहस्राणि योजनैः सर्वतः समः ॥ ४८
तत्र ते शुभ्रकर्माणः केतुमालाः परिश्रुताः । तत्र कालानलाः सर्वे महासत्त्वा महाबलाः ॥ ४९
स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः । तत्र दिव्यो महावृक्षः पनसः पत्रभासुरः ॥ ५०
तस्य पीत्वा फलरसं संजीवन्ति समायुतम् । तस्य माल्यवतः पार्श्वे पूर्वं पूर्वा तु गण्डिका
द्वात्रिंशच्च सहस्राणि तत्रापि शतमुच्यते ॥ ५१
भद्राश्वस्तत्र विज्ञेयो नित्यं मुदितमानसः । भद्रमालवनं तत्र कालाग्रश्च महाद्रुमः ॥ ५२
तत्र ते पुरुषाः श्वेता महासत्त्वा महाबलाः । स्त्रियः कुमुदवर्णाभाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः ॥ ५३
चन्द्रप्रभाश्चन्द्रवर्णाः पूर्णचन्द्रनिभाननाः । चन्द्रशीतलगांत्राश्च स्त्रियो ह्युत्पलगन्धिकाः ॥
दशवर्षसहस्राणि आयुस्तेषामनामयम् । कालाग्रस्य रसं पीत्वा ते सर्वे स्थिरयौवनाः ॥ ५५
सूत उवाच—
इत्युक्तवानुषीन्ब्रह्मा वर्षाणि च निसर्गतः । पूर्वं ममानुग्रहकृद्भूयः किं वर्णयामि वः ॥ ५६
एतच्छ्रुत्वा वचस्ते तु ऋषयः संशितव्रताः । जातकौतूहलाः सर्वे प्रत्यूचुस्ते मुदान्विताः ॥ ५७
ऋषय ऊचुः—
पूर्वापरौ समाख्यातौ यौ देशौ तौ त्वया मुने । उत्तराणां च वर्षाणां पर्वतानां च सर्वशः ॥ ५८
आख्याहि नो यथातथ्यं ये च पर्वतवासिनः । एवमुक्तस्तु ऋषिभिस्तेभ्यस्त्वाख्यातवानुपुनः ॥
सूत उवाच—
शृणुध्वं यानि वर्षाणि पूर्वोक्तानि च वै मया । दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ॥ ६०

* इतः परमेतदर्थं ग. पुस्तके—विपुलश्च सुपार्श्वश्च सर्वरत्नविभूषिता इति ।

१ ग. घ. समस्तेषु । २ ग. 'स्य शृङ्गपात्र' । घ. 'स्य शृङ्ग' । ३ घ. 'वितम् । मे' । ४ ग. घ. च. 'द्राक्षो
भारतश्चैव केतुमालश्च' । ५ ग. घ. मन्दरे । ६ च. 'गण्डिकाः । द्वा' । ७ ग. 'गात्र्यश्च' । ८ ग. घ. 'हणाद्रय' ।

वर्षं रमणकं नाम जायन्ते यत्र वै प्रजाः । रतिप्रधाना विमला जायन्ते यत्र मानवाः ॥
 शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे ते प्रियदर्शनाः ॥ ६१
 तत्रापि च महावृक्षो न्यग्रोधो रोहिणो महान् । तस्यापि ते फलरसं पिबन्तो वर्तयन्ति हि ॥
 दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । जीवन्ति ते महाभागाः सदा दृष्ट्वा नरोत्तमाः ॥ ६३
 उत्तरेण तु श्वेतस्य पार्श्वे शृङ्गस्य दक्षिणे । वर्षं हिरण्वतं नाम यत्र हैरण्वतीनदी ॥ ६४
 महाबला महासत्त्वा नित्यं मुदितमानसाः । शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे च प्रियदर्शनाः ॥ ६५
 एकादश सहस्राणि वर्षाणां ते नरोत्तमाः । आयुष्प्रमाणं जीवन्ति शतानि दश पञ्च च ॥ ६६
 तस्मिन्वर्षे महावृक्षो लकुचः पत्रसंश्रयः । तस्य पीत्वा फलरसं तत्र जीवन्ति मानवाः ॥ ६७
 शृङ्गसाहस्य शृङ्गाणि त्रीणि तानि महान्ति वै । एकं मणियुतं तत्र एकं तु कनकान्वितम् ॥
 सर्वरत्नमयं चैकं भुवनैरुपशोभितम् ॥ ६८

उत्तरे चास्य शृङ्गस्य समुद्रान्ते च दक्षिणे । कुरवस्तत्र तद्वर्षं पुण्यं सिद्धनिषेवितम् ॥ ६९
 तत्र वृक्षा मधुफला दिव्यामृतमयाऽऽपगाः । वस्त्राणि ते प्रसूयन्ते फलैश्चाभरणानि च ॥ ७०
 सर्वकामप्रदातारः केचिद्वृक्षा मनोरमाः । अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र मनोरमाः ॥
 ये रक्षन्ति सदा क्षीरं षड्रसं चामृतोपमम् ॥ ७१
 सर्वा मणिययी भूमिः सूक्ष्मा काञ्चनवालुका । सर्वत्र सुखसंस्पर्शा निःशब्दाः पवनाः शुभाः
 देवलोकच्युतास्तत्र जायन्ते मानवाः शुभाः । शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे ते स्थिरयौवनाः ॥
 मिथुनानि प्रजायन्ते स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः । तेषां त क्षीरिणां क्षीरं पिबन्ति ह्यमृतोपमम् ॥
 ऋक्साहाज्जायते युग्मं समं चैव विवर्धते । समं रूपं च शीलं च समं चैव भ्रियन्ति वै ॥ ७५
 एकैकमनुरक्ताश्च चक्रवाकमिव ध्रुवम् । अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः ॥ ७६
 दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च । जीवन्ति च महासत्त्वा न चान्या स्त्री प्रवर्तते ॥ ७७

सूत उवाच—

एवमेव निसर्गो वै वर्षाणां भारते युगे । दृष्टः परमधर्मज्ञाः किं भूयः कथयामि वः ॥ ७८
 आख्यातास्त्वेवमुषयः सूतपुत्रेण धीमता । उत्तरश्रवणे भूयः प्रपच्छुः सूतनन्दनम् ॥ ७९

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे द्वीपादिवर्णनं नाम त्रयोदशधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५०६३ ॥

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

यदिदं भारतं वर्षं यस्मिन्स्वायंमुवाचयः । चतुर्दशैव मनवः प्रजासर्गं ससर्जिरे ॥ १
 एतद्वेदितुमिच्छामः सकाशात्तव सुव्रत । उत्तरश्रवणं भूयः प्रब्रूहि वदतां वर ॥ २

* एतल्लोकस्थानेऽयं पाठो ग पुस्तके—समं च जायते स्थानं समं चैव विवर्धते । समं च तेजोरूपं च समं चैव भ्रियन्ति वै ॥

एतच्छ्रुत्वा ऋषीणां तु प्राञ्चवीलौमहर्षणिः । पीराणिकस्तदा सूत ऋषीणां भावितात्मनाम्
बुद्ध्या विचार्य बहुधा विमृश्य च पुनः पुनः । तेभ्यस्तु कथयामास उत्तरश्रवणं तदा ॥ ४

सूत उवाच—

अथाहं वर्णयिष्यामि वर्षेऽस्मिन्भारते प्रजाः । भरणात्यजनाच्चैव मनुर्भरत उच्यते ॥ ५
निरुक्तवचनैश्चैव वर्षं तद्भारतं स्मृतम् । यतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यमश्चापि हि स्मृतः ॥ ६
न खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्मविधिः स्मृतः । भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोधत ॥ ७
इन्द्रद्वीपः कशेरुश्च ताम्रपर्णो गभस्तिमान् । नागर्द्वीपस्तथा सौम्यो गन्धर्वस्त्वथ वारुणः ८
अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः । योजनानां सहस्रं तु द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरः ॥ ९
आयतस्तु कुमारीतो गङ्गायाः प्रवहावधिः । तिर्यगूर्ध्वं तु विस्तीर्णः सहस्राणि दशैव तु ॥ १०
द्वीपो ह्युपनिविष्टोऽयं स्लेच्छैरन्तेषु सर्वशः । यवनाश्च किराताश्च तस्यान्ते पूर्वपश्चिमे ॥ ११
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्राश्च भागशः । इज्यायुतवणिज्यादि वर्तयन्तो व्यवस्थिताः
तेषां स व्यवहारोऽयं वर्तनं तु परस्परम् । धर्मार्थकामसंयुक्तो वर्णानां तु स्वकर्मसु ॥ १३
संकल्पपञ्चमानां तु आश्रमाणां यथाविधि । इह स्वर्गापवर्गार्थं प्रवृत्तिरिह मानुषे ॥ १४
यस्त्वयं मानवो द्वीपस्तिर्यग्यामः प्रकीर्तितः । य एनं जयते कृत्स्नं स सम्राडिति कीर्तितः ॥ १५
अयं लोकस्तु वै सम्राडन्तरिक्षजितां स्मृतः । स्वराडसौ स्मृतो लोकः पुनर्वक्ष्यामि विस्तरात् ॥
सप्त चास्मिन्महावर्षे विश्रुताः कुलपर्वताः । महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानुक्षवानपि ॥ १७
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च इत्येते कुलपर्वताः । तेषां सहस्रशश्चान्ये पर्वतास्तु समीपतः ॥ १८
अभिज्ञातास्ततश्चान्ये विपुलाश्चित्रसानवः । अन्ये तेभ्यः परिज्ञाता ह्रस्वा ह्रस्वोपजीविनः
तैर्विमिश्रा जानपदा आर्या स्लेच्छाश्च सर्वतः । पिबन्ति बहुला नद्यो गङ्गा सिन्धुः सरस्वती
शतद्रुश्चन्द्रभागा च यमुना शरयूस्तथा । ऐरावती वितस्ता च विशाला देविका कुहूः ॥ २१
गोमती धौतपापा च बाहुदा च हषद्रती । कौशिकी तु तृतीया च निश्चला गण्डकी तथा ॥
इक्षुर्लोहितमित्येतां हिमवत्पार्श्वनिःसृताः ॥ २२
वेदस्मृतिर्वैत्रवती वृत्रघ्नी सिन्धुरेव च । पर्णाशा नर्मदा चैव कावेरी महती तथा ॥ २३
पारा च धन्वतीरूपा विदुषा वेणुमत्यपि । शिप्रा ह्यवन्ती कुन्ती च पारियात्राश्रिताः स्मृताः ॥
+शोणो महानदश्चैव नन्दना मुकुशा क्षमा । मन्दाकिनी दशार्णा च चित्रकूटा तथैव च ॥
तमसा पिप्पली श्येनी तथा चित्रोत्पलाऽपि च ॥ २५
विमला चञ्चला चैव तथा च धूतवाहिनी । शुक्तिमन्ती शुनी लज्जा मुकुटा ह्लादिकाऽपि च ॥
ऋष्यवन्तप्रसूतास्ता नद्योऽमलजलाः शुभाः ॥ २६
तापी पयोष्णी निर्धिन्ध्या क्षिप्रा च ऋषभा नदी । वेणा वैतरणी चैव विश्वमाला कुमुद्वती ॥
तोया चैव महागौरी दुर्गमा तु शिला तथा । विन्ध्यपादप्रसूतास्ताः सर्वाः शीतजलाः शुभाः ॥

* एतन्नदीनामसु सर्वत्र द्वितीयान्तपाठो ग. घ. पुस्तकयोः । + एतदर्थं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. प्राचोचलौ । २ ग. 'न्यन्मनुष्याणां भूमिः कर्मविधौ स्मृता । भा' । ३ ग. 'णः । भरतो न' । ४ ग. घ. ड. 'यैग्रामः । ५ ड. कीर्त्यते । ६ ग. 'था । चक्षुः लोहि' । ७ ग. 'ता दिवमाप्नोति याः स्मरन् वे' । ८ ग. 'वर्म-
भवती । ९ ग. ड. नद्यः ।

गोदावरी भीमरथी कृष्णवेणी च वञ्जुला । तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाह्या कावेरी चैव तु ॥

दक्षिणापथनद्यस्ताः सह्यपादाद्विनिःसृताः ॥ २९

कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजा ह्युत्पलावती । मलयप्रसृता नद्यस्ताः सर्वाः शीतजलाः शुभाः ॥

त्रिभागा ऋषिकुल्या च इक्षुदा त्रिदिवाचला । ताम्रपर्णी तथा मूली शरवा विमला तथा ॥

महेन्द्रतनयाः सर्वाः प्रख्याताः *शुभ्रगामिनीः ॥ ३१

काशिका सुकुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी । कृपा च पाशिनी चैव शुक्तिमन्तात्मजास्तु ताः

सर्वाः पुण्यजलाः पुण्याः सर्वगाश्च समुद्रगाः । विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वपापहराः शुभाः ॥

तासां नद्युपनद्यश्च शतशोऽथ सहस्रशः । तास्विमे कुरुपाञ्चालाः शाल्वाश्चैव सजाङ्गलाः ३४

शूरसेना भद्रकारा वाह्याः सहपटञ्चराः । मत्स्याः किराताः कुल्याश्च कुन्तलाः काशिको-

शलाः ॥ ३५

आवन्ताश्च कलिङ्गाश्च मूकाश्चैवान्धकैः सह । मध्यदेशा जनपदाः प्रायशः परिकीर्तिताः ३६

सह्यस्यानन्तरे चैते तत्र गोदावरी नदी । पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ ३७

यत्र गोवर्धनो नाम मन्दरो गन्धमादनः । रामप्रियार्थं स्वर्गीया वृक्षा दिव्यास्तथौषधीः ३८

भरद्वाजेन मुनिना प्रियार्थमवतारिताः । ततः पुष्पवरो देशस्तेन जज्ञे मनोरमः ॥ ३९

बाल्हीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः । पुरन्धाश्चैव शूद्राश्च पलवाश्चात्तखण्डिकाः

गान्धारा यवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः । शका द्रुह्याः पुलिन्दाश्च पारदाहारमूर्तिकाः ॥ ४१

रामठाः कण्टकाराश्च कैकेय्या दशनार्मकाः । क्षत्रियोपनिवेश्याश्च वैश्याः शूद्रकुलानि च ॥

अत्रयोऽथ भरद्वाजाः प्रस्थलीः सदसेरकाः । लम्पकास्तलगानाश्च सैनिकाः सह जाङ्गलैः ॥

एते देशा उदीच्यास्तु प्राच्यान्देशान्निबोधत ॥ ४३

अङ्गा वङ्गा भद्रगुरका अन्तर्गिरिहिर्गिरि । *ततः पृवङ्गमातङ्गा यमकामलवर्णकाः ॥

सुह्योत्तराः प्रविजया मार्गवीगेयमालवाः ॥ ४४

प्राग्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलितकाः । शाल्वमागधगोनर्दाः प्राच्या जनपदाः

स्मृताः ॥ ४५

तेषां परे जनपदा दक्षिणापथवासिनः । पाण्ड्याश्च केरलाश्चैव चोलाः कुल्यास्तथैव च ॥ ४६

सेतुकाः सृतिकाश्चैव कुपथा वाजिवासिकाः । नवराट्ठा माहिषिकाः कलिङ्गाश्चैव सर्वशः ॥

कौरुपाश्च सहैषीका आटव्याः शबरास्तथा । पुलिन्दा विन्ध्यपुषिका वैदर्भा दण्डकैः सह ॥

कुलीयाश्च बिरालाश्च रूपसास्तापसैः सह । तथा तैत्तिरिकाश्चैव सर्वे कारस्करास्तथा ॥ ४९

वासिक्याश्चैव ये चान्ये ये चैवान्तरनर्मदाः । भारुकच्छाः समाहेयाः सह सारस्वतैस्तथा ५०

* अत्र द्वितीयान्तपाठ आर्यः । + अत्र प्रथमार्थे द्वितीयाऽवगन्तव्याः । × एतदर्थं न विद्यते क ख पुनस्तयोः ।

१ ग. 'न्त्याः । काशि' । २ ड. च. 'धनं नाम नगरं रामनिर्मितम् । रा' । ३ ग. 'म गिरिश्च मधुरामपि । रा' । ४ ड. 'तः स प्रव' । ५ ग. पुरः सरोदेवस्तेन राज्ञे निवेदिता । बा' । ६ ग. घ. 'काः । परान्धार्थ' । ड. काः । परान्धार् । ७ घ. ड. 'रमद्र' । ८ ग. शतद्रव्य' । ९ ग. 'श्च परेताहा' । ड. 'श्च परेताहारमूर्तिकाः । रा' । १० ग. घ. 'नामिकाः । ११ ग. घ. ड. 'वैश्यसू' । १२ ड. 'लाः सह सौमकाः । १३ ग. घ. ड. 'लम्पाका' । १४ ड. 'कास्तङ्गणा-श्चैव सै' । १५ ग. 'भद्रवका । घ. मद्रुका । १६ ग. 'काः । सख्योत्त' । १७ ग. 'या भार्ग' । ड. 'या भार्गवाश्चा-र्यगाल' । १८ ग. 'बा ये च मा' । १९ ड. 'था वज्रिकाः शकाः । २० ग. 'त्रिकाशिकाः । २१ ग. घ. कपिलाश्च' । २२ ड. कावेराश्च सहोर्षाकैराट' ।

काच्छीकाश्चैव क्षीराह्ना आनर्ता अर्बुदैः सह । इत्येते अपरान्तास्तु शृणु ये विन्ध्यवासिनः ५१
मालवाश्च करुषाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह । औण्ड्रा माषा दशाणांश्च भोजाः किष्किन्धकैः सह ॥ ५२

स्तोशलाः कोसलाश्चैव त्रैपुरा वैदिशास्तथा । तुमुरास्तुम्बराश्चैव पद्मनाभैः सह ॥ ५३
अरूपाः शौण्डिकेराश्च वीतिहोत्रा अवन्तयः । एते जनपदाः ख्याता विन्ध्यपृष्ठा निवासिनः ॥
अतो देशान्प्रवक्ष्यामि पर्वताश्रयिणश्च ये । निराहाराः सर्वगाश्च कुपथा अपथास्तथा ॥ ५५
कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादवाः समुद्रकाः । त्रिगर्ता मण्डलाश्चैव किराताश्चामरैः सह ॥ ५६
चत्वारि भारते वर्षे युगानि मुनयोऽब्रुवन् । कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्युगम् ॥
तेषां निसर्गं वक्ष्यामि उपरिष्ठाच्च कृत्स्नशः ॥ ५७

मत्स्य उवाच—

एतच्छ्रुत्वा तु ऋषय उत्तरं पुनरेव ते । शुश्रूषवस्तमूचुस्ते प्रकामं लौमहर्षणिम् ॥ ५८

ऋषय ऊचुः—

यच्च किं पुरुषं वर्षं हरिवर्षं तथैव च । आचक्ष्व नो यथातत्त्वं कीर्तितं भारतं त्वया ॥ ५९
जम्बूखण्डस्य विस्तारं तथाऽन्येषां विदांवर । द्वीपानां वासिनां तेषां वृक्षाणां प्रव्वीहिनः ॥
पृष्ठस्त्वेवंतदा विप्रैर्यथाप्रश्नं विशेषतः । उवाच ऋषिभिर्वृष्टं पुराणाभिमतं तथा ॥ ६१

सूत उवाच—

शुश्रूषवस्तु यद्विप्राः शुश्रूषध्वमतन्दिताः । जम्बूवर्षः किं पुरुषः सुमहानन्दनोपमः ॥ ६२
दश वर्षसहस्राणि स्थितिः किं पुरुषे स्मृता । जायन्ते मानवास्तत्र सुतप्तकनकप्रभाः ॥
वर्षे किंपुरुषे पुण्ये पृक्षो मधुवहः स्मृतः । तस्य किंपुरुषाः सर्वे पिबन्तो रसमुत्तमम् ॥ ६४
अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः । सुवर्णवर्णाश्च नराः स्त्रियश्चाप्सरसः स्मृताः
ततः परं किंपुरुषाद्भरिवर्षं प्रचक्षते । महारजतसंकाशा जायन्ते यत्र मानवाः ॥ ६६
देवलोकच्युताः सर्वे बहुरूपाश्च सर्वशः । हरिवर्षे नराः सर्वे पिबन्तीक्षुरसं शुभम् ॥ ६७
न जरा बाधते तत्र तेन जीवन्ति ते चिरम् । एकादश सहस्राणि तेषामायुः प्रकीर्तितम् ॥
मध्यमं तन्मया प्रोक्तं नाम्ना वर्षमिलावृतम् । न तत्र सूर्यस्तपति न च जानन्ति मानवाः
चन्द्रसूर्यौ सनक्षत्रावप्रकाशाविलावृते । पद्मप्रभाः पद्मवर्णाः पद्मपत्रनिभेक्षणाः ॥ ७०
पद्मगन्धाश्च जायन्ते तत्र सर्वे च मानवाः । जम्बूफलरसाहारां अनिष्पन्दाः सुगन्धिनः ॥
देवलोकच्युताः सर्वे महारजतवाससः । त्रयोदश सहस्राणि वर्षाणां ते नरोत्तमाः ॥ ७२
आयुष्प्रमाणं जीवन्ति ये तु वर्षं इलावृते । मेरोस्तु दक्षिणे पार्श्वे निषधस्योत्तरेण वा ७३
सुदर्शनो नाम महाश्मश्रूवृक्षः सनातनः । नित्यपुष्पफलोपेतः सिद्धचारणसेवितः ॥ ७४
तस्य नाम्ना समाख्याता जम्बूद्वीपो वनस्पतेः । योजनानां सहस्रं च शतधा च महानपुनः ७५
उत्सेधो वृक्षराजस्य दिवमावृत्त्य तिष्ठति । तस्य जम्बूफलरसो नदी भूत्वा प्रसर्पति ॥ ७६
मेरुं प्रदक्षिणं कृत्वा जम्बूमूलगता पुनः । तं पिबन्ति सदा हृष्टा जम्बूरसमिलावृते ॥ ७७

१ ग घ. 'कामाक्षीम्' । २ ग. 'म्बूद्वीपस्य' । ३ ग. 'म्बू खण्डं किंपुरुषे सु' । घ. 'म्बूखण्डः किंपुरुषे' ।
४ ग. 'रास्तन्निष्पन्दाः सुगन्धयः । दे' । ड. 'रास्तन्निष्पन्दाः सु' । ५ घ. 'गितं पु' ।

जम्बूफलरसं पीत्वा न जरा बाधतेऽपि तान् । न क्षुधा न क्रमो वाऽपि न दुःखं च तथाविधम् ॥
 तत्र जाम्बूनदं नाम कनकं देवभूषणम् । इन्द्रगोपकसंकाशं जायते भासुरं च यत् ॥ ७९
 सर्वेषां वर्षवृक्षाणां शुभः फलरसस्तु सः । स्कन्नं तु काञ्चनं शुभ्रं जायते देवभूषणम् ॥ ८०
 तेषां मूत्रं पुरीषं वा दिक्ष्वष्टासु च सर्वशः । ईश्वरानुग्रहाद्भूमिर्मृतांश्च ग्रसते तु तान् ॥ ८१
 रक्षःपिशाचा यक्षाश्च सर्वे हैमवतास्तु ते । हेमकूटे तु विज्ञेया गन्धर्वाः साप्सरोगणाः ॥ ८२
 सर्वे नागा निषेवन्ते शेषवासुकितक्षकाः । महामैरौ त्रयस्त्रिंशत्कीडन्ते यज्ञियाः शुभाः ॥ ८३
 नीलवैदूर्ययुक्तेऽस्मिन्सिद्धा ब्रह्मर्षयोऽवसन् । दैत्यानां दानवानां च श्वेतः पर्वत उच्यते ॥ ८४
 शृङ्गवान्पर्वतश्रेष्ठः पितॄणां प्रतिसंचरः । इत्येतानि मयोक्तानि नववर्षाणि भारते ॥ ८५
 भूतैरपि निविष्टानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च । तेषां वृद्धिर्बहुविधा दृश्यते देवमानुषैः ॥
 अशक्या परिसंख्यातुं श्रद्धेया च नुभूषता ॥ ८६

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे भुवनकोशे चतुर्दशधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५१४९ ॥

अथ पञ्चदशधिकशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

चरितं बुधपुत्रस्य जनार्दन मया श्रुतम् । श्रुतः श्राद्धविधिः पुण्यः सर्वपापप्रणाशनः ॥ १
 धेन्वाः प्रसूयमानायाः फलं दानस्य मे श्रुतम् । कृष्णाजिनप्रदानं च वृषोत्सर्गस्तथैव च ॥ २
 श्रुत्वा रूपं नरेन्द्रस्य बुधपुत्रस्य केशव । कौतूहलं समुत्पन्नं तन्ममाऽऽचक्ष्व पृच्छतः ॥ ३
 केन कर्मविपाकेन स तु राजा पुरुरवाः । अवाप तादृशं रूपं सौभाग्यमपि चोत्तमम् ॥ ४
 देवांश्चिभुवनश्रेष्ठान्गन्धर्वाश्च मनोरमान् । उर्वशी संगता त्यक्त्वा सर्वभावेन तं नृपम् ॥ ५

मत्स्य उवाच—

शृणु कर्मविपाकेन येन राजा पुरुरवाः । अवाप तादृशं रूपं सौभाग्यमपि चोत्तमम् ॥ ६
 अतीते जन्मनि पुरा योऽयं राजा पुरुरवाः । पुरुरवा इति ख्यातो मद्रदेशाधिपो हि सः ॥ ७
 चाक्षुषस्यान्वये राजा चाक्षुषस्यान्तरे मनोः । स वै नृपगुणैर्युक्तः केवलं रूपवर्जितः ॥ ८

ऋषय ऊचुः—

पुरुरवा मद्रपतिः कर्मणा केन पार्थिवः । बभूव कर्मणा केन रूपवांश्चैव सूतजैः ॥ ९

सूत उवाच—

द्विजग्रामे द्विजश्रेष्ठो नाम्ना चाऽऽसीत्पुरुरवाः । नद्याः कूले महाराजः पूर्वजन्मनि पार्थिवः ॥
 स तु मद्रपती राजा यस्तु नाम्ना पुरुरवाः । तस्मिन्जन्मन्यसौ विप्रो द्वादृशां तु सदाऽनघ ॥ ११
 उपोष्य पूजयामास राज्यकामो जनार्दनम् । चकार सोपवासश्च सानमभ्यङ्गपूर्वकम् ॥ १२
 उपवासफलात्प्राप्तं राज्यं मद्रेष्वकण्टकम् । उपोषितस्तथाभ्यङ्गाद्रूपहीनो व्यजायत ॥ १३
 उपोषितैर्नरैस्तस्मात्मानमभ्यङ्गपूर्वकम् । वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत्परं नृप ॥ १४

एतद्वः काथितं सर्वं यद्वृत्तं पूर्वजन्मनि । मद्रेश्वरत्वचरितं शृणु तस्य महीपतेः ॥ १५
 तस्य राजगुणैः सर्वैः समुपेतस्य भूपतेः । जनानुरागो नैवाऽऽसीद्रूपहीनस्य तस्य वै ॥ १६
 रूपकामः स मद्रेशस्तपसे कृतनिश्चयः । राज्यं मन्त्रिगतं कृत्वा जगाम हिमपर्वतम् ॥ १७
 व्यवसायद्वितीयस्तु पद्मधाभेव महायशः । द्रष्टुं स तीर्थसदनं विषयान्ते स्वके नदीम् ॥
 ऐरावतीति विख्यातां ददर्शातिमनोरमाम् ॥ १८

तुहिनगिरिभवां महौघवेगां तुहिनगभस्तिस्मानशीतलोदाम् ॥

तुहिनसदृशहैमवर्णपुञ्जां तुहिनयशः सरितं ददर्श राजा ॥ १९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तपोवनागमनं नाम पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्ल्यङ्काः ॥ ५१६८ ॥

अथ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

स ददर्श नदीं पुण्यां दिव्यां हैमवतीं शुभाम् । गन्धर्वैश्च समाकीर्णां नित्यं शक्रेण सेविताम् ॥
 सुरेभमदसंसिक्तां समन्तानु विराजिताम् । मध्येन शक्रचापाभां तस्मिन्नहनि सर्वदा ॥ २
 तपस्विशरणोपेतां महाब्राह्मणसेविताम् । ददर्श तपनीयाभां महाराजः पुरुखाः ॥ ३
 सितहंसार्वालिच्छन्नां काशचामरराजिताम् । साभिषिक्तामिव सतां पश्यन्प्रीतिं परां ययौ ॥ ४
 पुण्यां सुशीतलां हृद्यां मनसः प्रीतिवर्धिनीम् । क्षयवृद्धियुतां रम्यां सोममूर्तिमिवापराम् ॥ ५
 सुशीतशीघ्रपानीयां द्विजसंघनिषेविताम् । सुतां हिमवतः श्रेष्ठां चन्द्रद्वीचिविराजिताम् ॥ ६
 अमृतस्वादुसालिलां तापसैरुपशोभिताम् । स्वर्गारोहणनिःश्रेणीं सर्वकल्मषनाशिनीम् ॥ ७
 अग्न्यां समुद्रमहिषीं महर्षिगणसेविताम् । सर्वलोकस्य चौत्सुक्यकारिणीं सुमनोहराम् ॥ ८
 हितां सर्वस्य लोकस्य नाकमार्गप्रदायिकाम् । गोकुलाकुलतीरान्तां रम्यां शैवालवर्जिताम् ॥
 हंससारससंघुष्टां जलजैरुपशोभिताम् । आवर्तनाभिगम्भीरां द्वीपोरुजघनस्थलीम् ॥ १०
 नीलनीरजनेत्राभामुत्फुलकमलाननाम् । हिमाभफेनवसनां चक्रवाकाधरां शुभाम् ॥
 बलाकापङ्क्तिदशनां चलन्मत्स्यावलिध्रुवम् ॥ ११
 स्वजलोद्भूतमातङ्गरम्यकुम्भपयोधराम् । हंसनूपुरसंघुष्टां शृणालवलयावलीम् ॥ १२
 तस्यां रूपमदोन्मत्ता गन्धर्वानुगताः सदा । मध्याह्नसमये राजन्क्रीडन्त्यप्सरसां गणाः ॥ १३
 तामप्सरोविनिमुक्तं वहन्तीं कुङ्कुमं शुभम् । स्वतीरद्वुमसंभूतनानावर्णसुगन्धिनीम् ॥ १४
 तरङ्गमातसंक्रान्तमूर्धमण्डलदुर्दृशम् । सुरेभजनिताघातविकूलद्वयभूयिताम् ॥ १५
 शक्रभगण्डसलिलैर्देवस्त्रीकुचचन्दनैः । संयुतं सलिलं तस्याः षट्पदैरुपसेव्यते ॥ १६
 तस्यास्तीरभवा वृक्षाः सुगन्धकुसुमाञ्जिताः । तथाऽपकृष्टसंभ्रान्तभ्रमरस्तनिताकुलाः ॥ १७
 यस्यास्तीरे रतिं यान्ति सदा कामवशा मृगाः । तपोवनाश्च ऋषयस्तथा देवाः सहाप्सरसाः ॥ १८

१ ग. ब्रह्मन् । २ ग. 'श्वरानुच' । ३ ग. 'नोहराम् । तु' । ४ ग. 'श्रीलदोलाम् । तु' । ५ ग. घ. 'पाण्यां त' ।
 ६ ग. 'बलीवृतां का' । ७ ग. 'दुर्दृशम् । सु' । ८ ग. 'विशोभिताम् । त' । ९ ग. घ. 'ताः । अयाप ।

लभन्ते यत्र पूताङ्गा देवेभ्यः प्रतिमानिताः । स्त्रियश्च नाकबहुलाः पद्मेन्दुप्रतिमाननाः ॥ १९
 या बिभर्ति सदा तोयं देवसंघैरपीडितम् । पुलिन्दैर्नृपसंघैश्च व्याघ्रवृन्दैरपीडितम् ॥ २०
 सतामरसपानीयां सतारगगनामलाम् । स तां पश्यन्त्ययौ राजा सतामीप्सितकामदाम् ॥ २१
 यस्यास्तीररुहैः काशैः पूर्णैश्चन्द्रांशुसनिभैः । राजते विविधाकारै रम्य तीरं महादुर्गैः ॥
 या सदा विविधैर्विप्रेर्देवैश्चापि निषेव्यते ॥ २२

या च सदा सकलौघविनाशं भक्तजनस्य करोत्यचिरं ।
 याऽनुगता सरितां हि कदम्बैर्याऽनुगता सततं हि मुनीन्द्रैः ॥ २३
 या हि सुतानिव पाति मनुष्यान्या च युता सततं हिमसंघैः * ।
 +या च युता सततं सुरवृन्दैर्या च जनैः स्वहिताय श्रिता वै ॥ २४
 ×युक्ता च केसरिगणैः करिवृन्दजुष्टा संतानयुक्तसलिलाऽपि सुवर्णयुक्ता ।
 सूर्यांशुतापपरिवृद्धिविवृद्धशीता शीतांशुतुल्यशशा दृष्टो नृपेण ॥ २५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे सुरनदीवर्णनं नाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्कः ॥ ५१९३ ॥

अथ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

आलोकयन्नदीं पुण्यां तत्समीरहृतश्रमः । स गच्छन्नेव दृष्टो हिमवन्तं महागिरिम् ॥ १
 खमुल्लिखन्निर्बहुभिर्वृतं शृङ्गैस्तु पाण्डुरैः । पक्षिणामपि संचारैर्विना सिद्धगतिं शुभाम् ॥ २
 नदीप्रवाहसंजातमहाशब्दैः समन्ततः । असंश्रुतान्यशब्दं तं शीततोयं मनोरमम् ॥ ३
 देवदारुवनैर्निलैः कृताधोवसनं शुभम् । मेघोत्तरीयकं शैलं दृष्टो स नराधिपः ॥ ४
 श्वेतमेघकृतोष्णीषं चन्द्रार्कमुकुटं क्वचित् । हिमानुलिभसर्वाङ्गं कर्चिद्धातुविमिश्रितम् ॥ ५
 चन्दनेनानुलिप्ताङ्गं दत्तपञ्चागुलं यथा । शीतप्रदं निदाघेऽपि शिलाविकटसंकटम् ॥
 सालक्तकैरप्सरसां मुद्रितं चरणैः क्वचित् ॥ ६
 क्वचित्संपृष्टसूर्यांशुं क्वचिच्च तमसावृतम् । दरीमुखैः क्वचिद्धीमैः पिवन्तं सलिलं महत् ॥ ७
 क्वचिद्दिद्याधरगणैः क्रीडद्भिरुपशोभितम् । उपगीतं तथा मुखैः किनराणां गणैः क्वचित् ॥
 आपानभूमौ गलितैर्गन्धर्वाप्सरसां क्वचित् । पुष्पैः संतानकादीनां दिव्यैस्तमुपशोभितम् ॥
 सुसोत्थिताभिः शय्याभिः कुसुमानां तथा क्वचित् । मृदिताभिः समाकीर्णं गन्धर्वाणां
 मनोरमम् ॥ १०

* इत उत्तरं श्लोकद्वयमधिकं ग. पुस्तके—युक्ता च केसरिगणैः करिर्भाविण्यताम्बुभिः । समालम्बजलैः शुद्धैः
 क्वचिच्चापि समुच्छ्रितैः । नित्यां कृतापाविषमैरगम्यैर्मनसा युतम् । देवदारुसहावृन्दयुक्तायुक्तासुरदुर्गैः । + एतदर्थं नास्ति
 य. पुस्तके । × एतत्पादस्यानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—मन्दारकेसरसमूहसुगुप्तिता या, इति ।

१ ग. ड. श्लोकाङ्गा । २ ग. °डिताम् । स° । ३ ग. 'वृद्धकदम्बवृक्षा शीतां' । घ. 'वृन्दे कदम्बमाली शीतां' ।
 ४ ग. 'रिपुकांसि' । ५ ग. 'हासन्वैः स°' । ६ ग. 'चिद्वागुवि' ।

निरुद्धपवनैर्देशैर्नीलशाद्वलमण्डितैः । कचिच्च कुसुमैर्युक्तमत्यन्तरुचिरं शुभम् ॥ ११
 तपस्विशरणं शैलं कामिनामतिदुर्लभम् । मृगैर्यथानुचरितं दन्तिभिन्नमहादुमम् ॥ १२
 यत्रासिंहनिनादेन व्रस्तानां भैरवं रवम् । दृश्यते न च सन्श्रान्तं गजानामाकुलं कुलम् ॥ १३
 तैटाश्च तापसैर्यत्र कुञ्जदेशैरलंकृताः । रत्नैर्यस्य समुत्पन्नैस्त्रैलोक्यं समलंकृतम् ॥ १४
 अहीनशरणं नित्यमहीनजनसेवितम् । अहीनः पश्यति गिरिमहीनं रत्नसंपदा ॥ १५
 अल्पेन तपसा यत्र सिद्धिं प्राप्स्यन्ति तापसाः । यस्य दर्शनमात्रेण सर्वकल्मषनाशनम् ॥ १६
 महाप्रपातसंपातप्रपातादिगताम्बुभिः । वायुनीतैः सदा तृप्तिकृतदेशं कचित्कचित् ॥ १७
 समालम्ब्यजलैः शृङ्गैः कचिच्चापि समुच्छ्रितैः । नित्याकंतापविषमैरगम्यैर्मनसा युतम् ॥ १८
 देवदारुमहावृक्षवजशाखानिरन्तरैः । वंशस्तम्बवनाकारैः प्रदेशैरुपशोभितम् ॥ १९
 हिमच्छत्रमहाशृङ्गं प्रपातशतनिर्झरम् । शब्दलभ्याम्बुविषमं हिमसंरुद्धकंदरम् ॥ २०

दृष्ट्वैव तं चारुनितम्बभूमिं महानुभावः स तु मद्रनाथः ।

बध्नाम तत्रैव मुदा समेतः स्थानं तदा किञ्चिदथाऽऽससाद ॥ २१

इति श्रीमातस्य महापुराणे भुवनकोशे हिमवद्गणनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः । ११७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५२१४ ॥

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तस्यैव पर्वतन्द्रस्य प्रदेशं सुमनोरमम् । अगम्यं मानुषैरन्यैर्देवयोगादुपागतः ॥ १
 ऐरावती सरिच्छ्रेष्ठा यस्माद्देशाद्विनिर्गता । मेघश्यामं च तं देशं दुमखण्डैरनेकशः ॥ २
 शालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैः सशोमलैः । न्यग्रोधैश्च तथाऽश्वत्थैः शिरीषैः शिशापाटुमैः
 *श्लेष्मातकैरामलकैर्हरीतकविभीतकैः । भूर्जैः समुञ्जैर्बाणैर्वृक्षैः सप्तच्छदद्रुमैः ॥ ४
 महानिम्बैस्तथा निम्बैर्निर्गुण्डीभिर्हरिद्रुमैः । देवदारुमहावृक्षैस्तथा कालेयकद्रुमैः ॥ ५
 पद्मकैश्चन्दनैर्बिल्वैः कपित्थै रक्तचन्दनैः । माताम्ररिष्टकाशोदैरश्वकैश्च तथाजुनैः ॥ ६
 हस्तिकर्णैः सुमनसैः कोविदारैः सुपुष्पितैः । प्राचीनामलकैश्चापि धनकैः समराटकैः ॥ ७
 खजूरैर्नारिकेलैश्च प्रियालाम्रातकेज्जुदैः । तन्तुमालैर्धवैर्भयैः काश्मीरीरपिणिभिस्तथा ॥ ८
 जातीफलैः पूगफलैः कटूफलैर्लावलीफलैः । मन्दारैः कोविदारैश्च किंशुकैः कुसुमांशुकैः ॥
 यैवासैः शम्भिपर्णासैर्वेतसैरम्बुवेतसैः । रक्तातिरङ्गनारङ्गैर्हिङ्गुभिः सप्रियङ्गुभिः ॥ १०
 रक्ताशोकैस्तथाऽशोकैर्नारिकेलैरविचारकैः । मुचुकुन्दैस्तथा कुन्दैराटरूपरूपकैः ॥ ११

* नविद्यतेऽयं श्लोकः क. ख. घ. पुस्तकेषु ।

१ ग. 'तपस्विताप' । २ ग. 'देशोऽप्यलंकृतः' । ३ ग. 'हीनं शरणे नि' । ४ घ. 'मर्दानज' । ५ ग. 'सिद्धिमायति' । ६. सिद्धिः प्राप्येत तापसैः । य' । ६ ग. ड. 'रैः सस्तम्भभव' । ७ य. घ. 'म' । सिद्धतुण्डम् । ड. 'म' । हेम' । ८ च. 'छत्रम्' । ९ ग. ड. च. शान्मलः । १० ग. घ. ड. 'नैः' । वातामरि' । ११ घ. च. 'नालिकेर' । १२ घ. 'लैव' । १३ ग. जवासै' । १४ ग. घ. 'गचकैः कविराचकैः' ।

किरातैः किङ्किरातैश्च केतकैः श्वेतकेतकैः । सोभाञ्जनैरञ्जनैश्च सुकालिङ्गनिकोटकैः ॥ १२
 सुवर्णचारुवसनेर्दुर्मश्रेष्ठैस्तथाऽऽसनैः । मन्मथस्य शराकारैः सहकारैर्मनोरमैः ॥ १३
 पीतयूथिकया चैव श्वेतयूथिकया तथा । जात्या चम्पकजात्या च तुम्बुरैश्चाप्यतुम्बुरैः ॥ १४
 मोचैर्लोचैस्तु लकुचैस्तेलपुष्पकुशेशयैः । तथा सुपुष्पावरणैश्चव्यकैः कामिवल्लभैः ॥ १५
 पुष्पाङ्कुरैश्च बकुलैः पारिभद्रहरिद्रकैः । धाराकदम्बैः कुटजैः कदम्बैर्गिरिकूटजैः ॥ १६
 *आदित्यमुस्तकैः कुम्भैः कुङ्कुमैः कामवल्लभैः । कटफलैर्बदरैर्नीपैर्दीपैरिव महोज्ज्वलैः ॥ १७
 रक्तैः पालीवनैः श्वेतैर्दाडिमैश्चम्पकद्रुमैः । बन्धूकैश्च सुबन्धूकैः कुञ्जकानां तु जातिभिः ॥
 कुसुमैः पाटलाभिश्च मल्लिकाकरवीरकैः । कुरबकैर्हिमवरैर्जम्बूभिर्नृपजम्बुभिः ॥ १९
 बीजपूरैः सकूर्पैर्गुरुभिश्चागुरुद्रुमैः । बिम्बैश्च प्रतिबिम्बैश्च संतानकवितानकैः ॥ २०
 तथा गुग्गुलवृक्षैश्च हिन्तालधवलेशुभिः । वृणश्चन्यैः करवीरैरशोकैश्चक्रमर्दनैः ॥ २१
 पीलुभिर्धातकीभिश्च चिरिबिल्वैः समाकुलैः । तन्तिडीकैस्तथा लोषैर्विडङ्गैः क्षीरिकाद्रुमैः ॥
 अश्मन्तकैस्तथा कालैर्जम्बीरैः श्वेतकद्रुमैः । मल्लातकैरिन्द्रयवैर्वल्गुजैः सिद्धिसाधकैः ॥ २३
 +नागकेसरवृक्षैश्च सुकेसरमनोहरैः । करमर्दैः कासमर्दैररिष्टकवारिष्टकैः ॥
 रुद्राक्षैर्द्राक्षसंभूतैः सप्ताह्नैः पुत्रजीवकैः ॥ २४
 कङ्ककोलकैर्लवङ्गैश्च त्वग्द्रुमैः पारिजातकैः । प्रतानैः पिप्पलीनां च नागवल्यश्च भागशः ॥
 मरीचस्य तथा गुल्मैर्नवमल्लिकया तथा । मृद्रीकामण्डपैर्मुखैरतिमुक्तकमण्डपैः ॥ २६
 त्र्युषैर्नर्तिकानां च प्रतानैः सफलैः शुभैः । कूष्माण्डानां प्रतानैश्च अलाबूनां तथा क्वचित् ॥
 चिर्भिटस्य प्रतानैश्च पटोलीकारवेल्कैः । कर्कोटकीवितानैश्च वाताकैर्बृंहतीफलैः ॥ २८
 कण्टकैर्मूलकैर्मूलशकैस्तु विविधैस्तथा । कल्लारैश्च विदार्यां च रुरुटैः स्वादुकण्टकैः ॥ २९
 सभाण्डीरविदूसारराजजम्बूकवालुकैः । सुवर्चलाभिः सर्वाभिः सर्षपाभिस्तथैव च ॥ ३०
 काकोलीक्षीरकाकोली छत्रया चातिच्छत्रया । कासमर्दसहासद्भिः सकन्दलसकाण्डकैः ॥
 तथा क्षीरकशाकेन कालशाकेन चाप्यथ । शिम्बीधान्यैस्तथा धान्यैः सर्वैर्निरवशेषतः ॥ ३२
 औषधीभिर्विचित्राभिर्दीप्यमानाभिरेव च । आयुष्याभिर्यशस्याभिर्बल्याभिश्च नराधिप ॥
 जरासृत्युभयघ्नीभिः क्षुद्रयघ्नीभिरेव च । सौभाग्यजननीभिश्च कुत्स्नाभिश्चाप्यनेकशः ॥ ३४
 तत्र वेणुलताभिश्च तथा कीचकवेणुभिः । काशीः शशाङ्काकाशीश्च शरगुल्मैस्तथैव च ॥ ३५
 कुशगुल्मैस्तथा रम्यैर्गुल्मैश्चक्षोर्मनोरमैः । कार्पासजातिवर्गेण दुर्लभेन शुभेन च ॥ ३६
 तथा च कदलीखण्डैर्मनोहारिभिरुत्तमैः । तथा मरकतप्रख्यैः प्रदेशैः शाद्वलान्वितैः ॥ ३७
 इरापुष्पसमायुक्तैः कुङ्कुमस्य च भागशः । तगरातिविषामांसीग्रन्थिकैस्तु सुरागदैः ॥ ३८
 सुवर्णपुष्पैश्च तथा भूमिपुष्पैस्तथापरैः । जम्बीरकैर्भूस्तृणकैः सरसैः सशुकैस्तथा ॥ ३९
 शृङ्गवेराजमोदाभिः कुबेरकप्रियालकैः । जलजैश्च तथा वर्णैर्नानावर्णैः सुगन्धिभिः ॥ ४०

* एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो ग. घ. पुस्तकयोः—आकान्तमूर्धककुम्भैः ककुम्भैः कमनायकैः । कर्कन्धुवदरैर्नीपैः द्वीपैरिव नोज्ज्वलैरिति । + एतदर्थं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः ।

१ घ. 'स्तिताबलकुशामलैः । त' । २ ग. 'लवल्गुकः शामलैः । ती' । ३ ग. घ. 'पुष्पचरणैर्वरणैः । का' । ४ ग. ड. 'सिन्धुवारकैः । ५ ग. ड. 'पिबोरकानां । घ. 'धैर्वर्तका' ।

उदयादित्यसंकाशैः सूर्यचन्द्रनिभैस्तथा । तपनीयसवर्णैश्च अतसीपुष्पसंनिभैः ॥ ४१
 शुक्रपत्रनिभैश्चान्यैः स्थलपत्रैश्च भागशः । पञ्चवर्णैः समाकीर्णैर्बहुवर्णैस्तथैव च ॥ ४२
 द्रष्टुं दृष्ट्या हितमुदैः कुमुदैश्चन्द्रसंनिभैः । तथा वह्निशिखाकरैर्जवक्रोत्पलैः शुभैः ॥ ४३
 नीलोत्पलैः सक्कलैर्गुञ्जातककसेरुकैः । शृङ्गाटकमृणालैश्च करटै रोजतोत्पलैः ॥ ४४
 जलजैः स्थलजैर्मूलैः फलैः पुष्पैर्विशेषतः । विविधैश्चैव नीवारैर्मुनिभोज्यैर्नराधिप ॥ ४५
 न तद्भान्यं न तत्सस्यं न तच्छाकं न तत्फलम् । न तन्मूलं न तत्कन्दं न तत्पुष्पं नराधिप ॥ ४६
 नागलोकोद्भवं दिव्यं नरलोकभवं च यत् । अनूपोत्थं वनोत्थं च तत्र यन्नास्ति पार्थिवः ॥ ४७
 सदा पुष्पफलं सर्वमजयं मृतुयोगतः । मद्रेश्वरः स दृष्टो तपसा ह्यतियोगतः ॥ ४८
 द्रुवशे च तथा तत्र नानारूपान्तरत्रिणः । मयूराञ्छतपत्रांश्च कलविङ्कांश्च कोकिलान् ॥ ४९
 तथा कादम्बकान्हंसान्कोयष्टीन्खञ्जरीटकान् । कुरारान्कालकूटांश्च खट्वाङ्गाहुंघकांस्तथा
 गोक्ष्वेडकांस्तथा कुम्भान्धारताराम्राञ्छुकांश्च कटुकान्तिट्टिमान्भ
 दान् ॥ ५१
 पुत्रप्रियान्होहपृष्ठान्गोचर्मगिरिवर्तकान् । पारावतांश्च कमलान्सारिका जीवजीवकान् ॥ ५२
 लाववर्तकवार्ताकान्नक्तवर्मप्रभद्रकान् । ताम्रचूडान्स्वर्णचूडान्कुटान्काष्ठकुटान् ॥ ५३
 कपिश्रालान्कलविङ्कांस्तथा कुङ्कुमचूडकान् । भृङ्गराजान्सीरपादान्भूलिङ्गान्निडिमाण-
 वान् ॥ ५४
 मञ्जुलीतकदात्यूहान्भारद्वाजांस्तथा चपान् । एतांश्चान्यांश्च सुबहून्पक्षिसंघान्मनोहरान् ॥
 श्वापदान्विविधकारान्मृगांश्चैव महामृगान् । व्याघ्रान्केसरिणः सिंहान्द्वीपिनः शरभान्-
 कान् ॥ ५६
 ऋक्षांस्तरक्षूंश्च बहून्गोलाङ्गूलांस्सबानरान् । शशलोमान्सकादध्वान्मार्जारान्वायुवेगिनः ॥
 *मूषकान्नकुलान्कान्वाग्निसहान्दुममनोहरान् । तथा मत्तांश्च मातङ्गान्महिषान्गवयान्पुषान् ॥
 चमरान्मृगरांश्चैव तथा गौरखरानपि ॥ ५८
 उरभ्रांश्च तथा मेषान्सारङ्गानथ कूकुरान् । नीलांश्चैव महानीलान्करालान्मृगमातृकान् ॥ ५९
 सदर्प्रांरामं सरभान्क्रौञ्चाकारकशम्बरान् । करालान्कृतमालांश्च कालपुच्छांश्च तोरणान् ॥ ६०
 दंष्ट्रान्खड्गान्बराहांश्च तुरगान्खरगर्दभान् । एतान्द्विष्टान्मद्रेशो विरुद्धांश्च परस्परम् ॥ ६१
 अविरुद्धान्वने वृद्धा विस्मयं परमं ययौ । तच्चाऽऽश्रमपदं पुण्यं बभूवात्रेः पुरा नृपम् ॥ ६२
 तत्पसादात्प्रभायुक्तं स्थावैरैजङ्गमैस्तथा । हिंसन्ति हि न चान्योन्यं हिंसकारतु परस्परम् ॥ ६३
 क्रव्यादाः प्राणिनस्तत्र सर्वे क्षीरफलाशनाः । निर्मितास्तत्र चात्यर्थमात्रिणा सुमहात्मना ॥ ६४
 शैलानितम्बदेशेषु न्यवसच्च स्वयं नृपः । पयः क्षरन्ति ते दिव्यममृतस्वादुकण्टकम् ॥ ६५

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. पुस्तययोः । एतदर्थं स्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—मूषकान्कलान्गवयान्महान्द्वी-
 मूषकावृकान् । इति ।

१ ग. 'शैः पूर्णव' । २ ग. कुमुदैश्च । ३ ग. घ. 'कर्पूरे' । ४ ग. घ. ड. राक्षसोत्प । ५ ग. 'नृ. वकान्काद' ।
 ६ क. ख. तदा । ७ ग. 'जाञ्जालपा' । ८ ग. 'हान्निपिण्डमानवा' । ९ ड. 'घृष्टलोमशर' । १० ग. 'मशर' । ११ ग.
 'यौ । लब्ध्वा तं । १२ क. ड. 'त्रिणा ।

कचिदाजन्महिष्यश्च कचिदाजाश्च सर्वशः । शिलाः क्षीरेण संपूर्णा दध्ना चान्यत्र वा बहिः ॥
 संपश्यन्परमां प्रीतिमवाप वसुधाधिपः । सरांसि तत्र दिव्यानि नद्यश्च विमलोदकाः ॥ ६७
 प्रणालिकानि चोष्णानि शीतलानि च भागशः । कन्दराणि च शैलस्य सुसेव्यानि पदे पदे ॥
 हिमपातो न तत्रास्ति समन्तात्पञ्चयोजनम् । उपत्यका सुशैलस्य शिखरस्य न विद्यते ॥ ६९
 तत्रास्ति राजजिह्वखरं पर्वतेन्द्रस्य पाण्डुरम् । हिमपातं घना यत्र कुर्वन्ति सहिताः सदा ॥ ७०
 तत्रास्ति चापरं शृङ्गं यत्र तोयघना घनाः । नित्यमेवाभिवर्षन्ति शिलाभिः शिखरं वरम् ७१
 तदाश्रमं मनोहारि यत्र कामधरा धरा । सुरमुख्योपयोगित्वाच्छाखिनां सफलाः फलाः ॥ ७२
 सदोपगीतभ्रमरसुरस्त्रीसेवितं परम् । सर्वपायक्षयकरं शैलस्येव प्रहारकम् ॥ ७३
 वानरैः क्रीडमानैश्च देशदेशान्तराधिप । हिमपुञ्जाः कृतास्तत्र चन्द्रबिम्बसमप्रभाः ॥ ७४
 तदाश्रमं समन्ताच्च हिमसरुद्धकंदरैः । शैलवाटेः परिवृतमगम्यं मनुजैः सदा ॥ ७५
 पूर्वाराधितभावोऽसौ महाराजः पुरुरवाः । तदाश्रमपदं प्राप्तो देवदेवप्रसादतः ॥ ७६

तदाश्रमं श्रमशमनं मनोहरं मनोहरैः कुसुमशतैरलंकृतम् ।

कृतं स्वयं रुचिरमथात्रिणा शुभं शुभावहं च हि ददृशे स मद्भद्राद् ॥ ७७

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे भुवनकोश आश्रमवर्णनं नामाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५२९१ ॥

अथैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तत्र यौ तौ महाशृङ्गौ महावर्णौ महाहिमौ । तृतीयं तु तयोर्मध्ये शृङ्गमत्यन्तमुच्छ्रितम् ॥ १
 नित्यातप्तशिलाजातं सदाऽभ्रपरिवर्जितम् । तस्याधस्ताद्वृक्षगणो दिशां भागे च पश्चिमे ॥ २
 जातीलतापरिक्षिप्तं विवरं चारुदर्शनम् । वृद्धैव कौतुकाविष्टस्तं विवेश महीपतिः ॥ ३
 तमसा चातिनिबिडं नत्वमात्रं सुसंकटम् । नत्वमात्रमतिक्रम्य स्वप्रभाभरणोज्ज्वलम् ॥ ४
 तमुच्छ्रितमथात्यन्तं गम्भीरं परिवर्तुलम् । न तत्र सूर्यस्तपति न विराजति चन्द्रमाः ॥ ५
 तथाऽपि दिवसाकारं प्रकाशं तदहनिशम् । क्रोशाधिकपरीमाणं सरसा च विराजितम् ॥ ६
 समन्तात्सरसस्तस्य शैललग्ना तु वेदिका । सौवर्णे राजते वृक्षैर्विद्रुमैरुपशोभितम् ॥ ७
 नानामाणिक्यकुसुमैः सुप्रभाभरणोज्ज्वलैः । तस्मिन्सरसि पद्मानि पद्मरागच्छदानि तु ॥ ८
 वज्रकेशरजालानि सुगन्धीनि तथा युतम् । पत्रैर्मरकतैर्नीलैर्वैदूर्यस्य महीपते ॥ ९
 कार्णिकाश्च तथा तेषां जातरूपस्य पार्थिव । तस्मिन्सरसि या भूमिर्न सा वज्रसमाकुला ॥ १०
 नानारत्नैरुपचिता जलजानां समाश्रया । कपर्दिकानां शुक्तीनां शङ्खानां च महीपते ॥ ११
 मकराणां च मत्स्यानां चण्डानां कच्छपैः सह । तत्र मरकतखण्डानि वज्राणां च सहस्रशः ॥ १२
 पद्मरागेन्द्रनीलानि महानीलानि पार्थिव । पुष्परागाणि सर्वाणि तथा कर्कोटकानि च ॥

१ ग. घ. ड. च. 'हिः' । सप° । २ ग. घ. ड. 'खरेषु न' । ३ ग. 'विताः सुराः' । स° । ड. 'वितामर' ।
 ४ ड. 'ल्यायतोन्नतशिल' । ५ ग. घ. ड. 'मिता नाना' । ६ ग. मुफानां । ७ ग. घ. ड. च. 'ज्राणि च' ।

तुत्थकस्य तु खण्डानि तथा शेषस्य भागशः । राजावर्तस्य मुख्यस्य रुचिराक्षस्य चाप्यथ ॥ १४
 सूर्येन्दुकान्तयश्चैव नीलो वर्णान्तिमश्च यः । ज्योतीरसस्य रम्यस्य स्यमन्तस्य च भागशः ॥ १५
 सुरोरगवलक्षाणां स्फटिकस्य तथैव च । गोमेदपित्तकानां च धूलीमरकतस्य च ॥ १६
 वैदूर्यसौगन्धिकयोस्तथा राजमणेनृप । वज्रस्यैव च मुख्यस्य तथा ब्रह्ममणेरपि ॥ १७
 मुक्ताफलानि मुक्ताङ्गां ताराविग्रहधारिणाम् ॥ १८
 सुखोष्णं चैव तत्तोयं स्नानाच्छीतविनाशनम् । वैदूर्यस्य शिला मध्ये सरसस्तस्य शोभना १९
 प्रमाणेन तथा सा च द्वे च राजजन्तुः शते । चतुरस्रा तथा रम्या तपसा निर्मिताऽत्रिणां ॥ २०
 विल्वद्वारसमो देशो यत्र यत्र हिरण्यमयः । प्रदेशः स तु राजेन्द्र द्वीपे तस्मिन्मनोहरे ॥ २१
 तथा पुष्करिणी रम्या तस्मिन् राजज्जिशलातले । सुशीतामलपानीया जलजैश्च विराजिता ॥
 आकाशप्रतिभा राजश्चतुरस्रा मनोहरा । तस्यास्तदुदकं स्वादु लघु शीतं सुगन्धिकम् ॥ २३
 न क्षिणोति यथा कण्ठं कुक्षिं नापूरयत्यपि । तृप्तिं विधत्ते परमां शरीरे च महत्सुखम् ॥ २४
 मध्ये तु तस्याः प्रासादं निर्मितं तपसाऽत्रिणा । रुक्मसेतुप्रवेशान्तं सर्वरत्नमयं शुभम् ॥ २५
 शशाङ्करम्यैः संकाशं प्रासादं राजतं हितम् । रम्यवैदूर्यसोपानं विद्रुमामलसारकम् ॥ २६
 इन्द्रनीलमहास्तम्भं मरकतासक्तवेदिकम् । वज्रांशुजालैः स्फुरितं रम्यं दृष्टिमनोरमम् २७
 प्रासादे तत्र भगवान्देवदेशो जनार्दनः । भोगिभोगावलीसुतः सर्वालंकारभूषितः ॥ २८
 जानुनाकुञ्चितस्वैको देवदेवस्य चक्रिणः । फणीन्द्रसंनिविष्टोऽङ्घ्रिद्वितीयश्च तथाऽनघ ॥
 लक्ष्म्यस्तङ्गगतोऽङ्घ्रिस्तु शेषभोगप्रशायिनः । फणीन्द्रभोगसंन्यस्तबाहुः केयूरभूषणः ॥ ३०
 अङ्गुलीवृद्धविन्यस्तदेवशीर्षधरं भुजम् । एकं वै देवदेवस्य द्वितीयं तु प्रसारितम् ॥ ३१
 समाकुञ्चितजानुस्यमग्निबन्धेन शोभितम् । किञ्चिदाकुञ्चितं चैव नाभिदेशकरस्थितम् ॥ ३२
 तृतीयं तु भुजं तस्य चतुर्थं तु तथा शृणु । अतस्तंतानकुसुमं घ्राणदेशानुसर्पिणम् ॥ ३३
 लक्ष्म्या संवाह्यमाङ्घ्रिः पद्मयत्रनिभैः करैः । संतानमालामुकुटं हारकेयूरभूषितम् ॥ ३४
 भूषितं च तथा देवमङ्गदैरङ्गुलीयकैः । फणीन्द्रफणविन्यस्तचारुरत्नशिखोज्ज्वलम् ॥ ३५
 अज्ञातवस्तुचरितं प्रतिष्ठितमथात्रिणा । सिन्दूरानुपूज्यं सततं संतानकुसुमार्चितम् ॥ ३६
 दिव्यगन्धानुलिप्ताङ्गं दिव्यधूनेन धूपितम् । सुरसैः सुफलैर्हृद्यैः सिद्धैरुपहृतैः सदा ॥ ३७
 शोभितोत्तमपार्श्वं तं देवमुत्पलशीर्षकम् । ततः संमुखमुद्रीक्ष्य ववन्दे स नराधिपः ॥ ३८
 जानुभ्यां शिरसा चैव गत्वा भूमिं यथाविधि । नाम्नां सहस्रेण तदा तुष्टाव मधुसूदनम् ॥ ३९
 प्रदक्षिणमथो चक्रे म तूत्थाय पुनः पुनः । रम्यमायतनं दृष्ट्वा तत्रोवासाऽऽश्रमे पुनः ॥ ४०
 विलाद्वहिर्गुहां काञ्चिदाश्रित्य सुमनोहराम् । तपश्चकार तत्रैव पूजयन्मधुसूदनम् ॥ ४१
 नाजाविधैस्तथा पुष्पैः फलमुलैः सगोरसैः । नित्यं त्रिषवणस्नायी वह्निपूजापरायणः ॥ ४२
 देववापीजलैः कुर्वन्सततं प्राणधारणम् । सर्वाहारपरित्यागं कृत्वा तु मनुजेश्वरः ॥ ४३
 अनास्तृतगुहाशायी कालं नयति पार्थिवः । त्यक्त्वाहारक्रियश्चैव केवलं तीर्थतो नृपः ॥
 न तस्य ग्लानिमायाति शरीरं च तदद्भुतम् ॥ ४४

४४

१ ग. °प । संगम्य चैव सु° । २ ग. च देवराजधनुःसत्तम् । च° । ३ ग. °णा । वलिद्धा° । ४ घ. बिल्बदार° ।

५ ग. घ. लक्ष्म्यामासक्तदृष्टेस्तु । ६ ग. ङ. °क्षिरोज्ज्व° । ७ क. ख. भूमितले तदा । ना° । ८ ग. °यो नृ° ।

एवं स राजा तपसि प्रसक्तः संपूजयन् देववरं सदैव ॥

तत्राऽऽश्रमे कालमुवास कंचित्स्वर्गोपमे दुःखमविन्दमानः ॥

४५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोश आयतनवर्णनं नामैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५३३६ ॥

अथ विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

स त्वाश्रमपदे रम्ये त्यक्ताहारपरिच्छदः । क्रीडाविहारं गन्धर्वैः पश्यन्नप्सरसां सह ॥ १

कृत्वा पुष्पोच्चयं भूरि ग्रन्थयित्वा तथा स्रजः । अग्रं निवेद्य देवाय गन्धर्वैर्भ्यस्तदा ददौ ॥ २

पुष्पोच्चयप्रसक्तानां क्रीडन्तीनां यथासुखम् । चेष्टा नानाविधाकाराः पश्यन्नापि न पश्यति ॥

काचित्पुष्पोच्चये सक्ता लताजालेन वेष्टिता । सखीजनेन संत्यक्ता कान्तेनाभिसमुज्जिता ॥ ४

काचित्कमलगन्धाभा निःश्वासपवनाहृतैः । मधुपैराकुलमुखी कान्तेन परिमोचिता ॥ ५

मकरन्दसमाक्रान्तनयना काचिदङ्गना । कान्तनिःश्वासवातेन नीरजरककृतेक्षणा ॥ ६

काचिदुच्चैय पुष्पाणि ददौ कान्तस्य भामिनी । कान्तसंग्रथितैः पुष्पै रराज कृतशेखरा ॥ ७

उच्चैय स्वयमुद्गृथ्य कान्तेन कृतशेखरा । कृतकृत्यमिवाऽऽत्मानं मेने मन्मथवर्धिनी ॥ ८

अस्त्यस्मिन्गहने कुञ्जे विशिष्टकुसुमा लता । काचिदेवं रहो नीता रमणेन रिरंसुना ॥ ९

कान्तसंनमितलता कुसमानि विचिन्वती । सर्वाभ्यः काचिदात्मानं मेने सर्वगुणाधिकम् ॥ १०

काश्चित्पश्यति भूपालं नलिनीषु पृथक्पृथक् । क्रीडमानारतु गन्धर्वैर्देवरामा मनोरमाः ॥ ११

काचिदाताडयत्कान्तमुदकेन शुचिस्मिता । ताड्यमानाऽथ कान्तेन प्रीतिं काचिदुपाययौ ॥ १२

कान्तं च ताडयामास जातखदा वराङ्गना । अदृश्यत वरारोहा श्वासनुत्यत्ययोधरा ॥ १३

कान्ताम्बुताडना कृष्टकेशपाशनिबन्धना । केशाकुलमुखी भाति मधुपैरिव पञ्चिनी ॥ १४

स्वचक्षुःसदृशैः पुष्पैः संछन्ने नलिनीवने । छन्ना काचिच्चिरात्प्राप्ता कान्तेनान्विष्य यत्नतः ॥

स्नाता शीतापदेशेन काचित्प्राहाङ्गना भृशम् । रमणालिङ्गनं चक्रे सन्तोऽभिलाषितं चिरम् ॥ १६

जलाद्रवसनं सूक्ष्ममङ्गलीनं शुचिस्मिता । धारयन्ती जनं चक्रे काचित्तत्र समन्मथम् ॥ १७

कण्ठमाल्यगुणैः काचित्कान्तेन कृष्यताम्भसि । नृद्यत्स्रग्दामपतितं रमणं प्राहसच्चिरम् ॥ १८

काचिद्भुग्रा सखीदत्तजानुदेशे नखक्षता । संभ्रान्ता कान्तशरणं मग्रा काचिद्वता चिरम् ॥ १९

काचित्पृष्ठकृतादित्या केशनिस्तोयकारिणी । शिलातलगता भर्त्रा दृष्टा कामार्तचक्षुषा ॥ २०

कृतमात्यं विलुलितं संक्रान्तकुचकुङ्कुमम् । रतिक्रीडितकान्तेन रराज तत्सरोदकम् ॥ २१

सुस्नातदेवगन्धर्वदेवरामागणेन च । पूज्यमानं च ददृशे देवदेवं जनार्दनम् ॥ २२

क्राचिच्च ददृशे राजा लतागृहगताः स्त्रियः । मण्डयन्तीः स्वगात्राणि कान्तसंन्यस्तमानसाः

काचिदादर्शनकरा व्यग्रा दूतीमुखोद्गतम् । शृण्वती कान्तवचनमधिका तु तथा बभौ ॥ २४

१ क. ख. 'इत्यल्पः' । २ ग. घ. 'म्' । ३ ग. घ. च काचित्पश्यति मू' । ४ क. ख. 'डनो दृष्ट' । ५ ड. 'डनभ्रष्ट' । ६ ग. 'विज्जमा' । ७ ड. 'विन्मत्त' । ८ ड. 'रतकृतान्तरणमभवत्तत्सरोऽधिक' ।

काचित्सत्वरिता द्रव्या भूषणानां विपर्ययम् । कुर्वाणा नैव बुबुधे मन्मथाविष्टचेतना ॥ २५
 वायुनुज्ञातिसुरभिकुसुमोत्करमण्डिते । काचित्पिबन्ती दद्रुशे भैरयं नीलशाद्वले ॥ २६
 पाययामास रमण स्वयं काचिद्वराङ्गना । काचित्पपौ वरारोहा कान्तपाणिसमर्पितम् ॥ २७
 काचित्स्वनेत्रचपलनीलोत्पलयुतं पयः । पीत्वा पप्रच्छ रमणं क्व गते ते ममोत्पले ॥ २८
 त्वयैव पीतौ तौ नूनमित्युक्ता रमणेन सा । तथा विदित्वा मुग्धत्वादभूव व्रीडिता भृशम् ॥ २९
 काचित्कान्तार्पितं सुभ्रूः कान्तपीतावशेषितम् । सविशेषरसं पानं पपौ मन्मथवर्धनम् ॥ ३०
 आपानगोष्ठीषु तथा तासां स नरपुंगवः । शुश्राव विविधं गीतं तन्त्रीस्वरविमिश्रितम् ॥ ३१
 प्रदोषसमये ताश्च देवदेवं जनार्दनम् । राजन्सदोपनृत्यन्ति नानावाद्यपुरःसराः ॥ ३२
 याममात्रे गते रात्रौ विनिर्गत्य गुहामुखात् । आवसन्संयुताः कान्तैः परद्विरचितं गुहाम् ॥ ३३
 नानागन्धान्वितलतां नानागन्धसुगन्धिनीम् । नानाविचित्रशयनां कुसुमोत्करमण्डिताम् ॥
 एवमप्सरसां पश्यन्क्रीडितानि स पर्वते । तपस्तेपे महाराजन्केशवार्पितमानसः ॥ ३५
 तमूचुर्नृपतिं गत्वा गन्धर्वाप्सरसां गणाः । राजन्स्वर्गोपमं देशमिमं प्राप्तोऽस्यरिन्दम् ॥ ३६
 वयं हि ते प्रदास्यामो मनसः काङ्क्षितान्वरान् । तानादाय गृहं गच्छ तिष्ठेह यदि वा पुनः ॥ ३७

राजोवाच—

अमोघदर्शनाः सर्वे भवन्तस्त्वमितौजसः । वरं वितरताद्यैव प्रसादं मधुसूदनात् ॥ ३८
 एवमस्त्वित्यथोक्तस्तैः स तु राजा पुरुरवाः । तत्रोवास सुखी मासं पूजयानो जनार्दनम् ३९
 प्रिय एव सदैवाऽऽसीद्वन्धर्वाप्सरसां नृपः । तुतोष स जनो राज्ञस्तस्यालौत्येन कर्मणा ॥ ४०

मासस्य मध्ये स नृपः प्रविष्टस्तदाश्रमं रत्नसहस्राचित्रम् ।

तोयाशनस्तत्र ह्युवास मासं यावत्सितान्तो नृप फाल्गुनस्य ॥ ४१
 फाल्गुनामलपक्षान्ते राजा स्वप्ने पुरुरवाः । तस्यैव देवदेवस्यं श्रुतवान्गादितं शुभम् ॥ ४२
 रात्र्यामस्यां व्यतीतायामत्रिणा त्वं समेष्यसि । तेन राजन्समागम्य कृतकृत्यो भविष्यसि ४३
 स्वप्नेमेवं स राजर्षिर्दृष्ट्वा देवेन्द्रविक्रमः । प्रलूषकाले विधिवत्स्नातः स प्रयतेन्द्रियः ॥ ४४
 कृतकृत्यो यथाकामं पूजयित्वा जनार्दनम् । ददर्शात्रिमुनिं राजा प्रत्यक्षं तपसां निधिम् ४५
 स्वप्नं तु देवदेवस्य न्यवेदयत् धार्मिकः । ततः शुश्राव वचनं देवतानां समीरितम् ॥ ४६
 एवमेतन्महीपाल नात्र कार्या विचारणा । एवं प्रसादं संप्राप्य देवदेवाज्जनार्दनात् ॥ ४७
 कृतदेवार्चनो राजा तथा हुतहुताशनः । सर्वान्कामानवाप्तोऽसौ वरदानेन केशवात् ॥ ४८

इति श्रीमार्कण्डे महापुराणे भुवनकोश ऐराश्रमवर्णनं नाम विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५३८४ ॥

अथैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तस्याऽऽश्रमस्योत्तरतस्त्रिपुरारिनिषेवितः । नानारत्नमयैः शृङ्गैः कल्पद्रुमसमन्वितैः ॥ १

मध्ये हिमवतः पृष्ठे कैलासो नाम पर्वतः । तस्मिन्निवसति श्रीमान्कुबेरः सह गुह्यकैः ॥२॥
 अप्सरोऽनुगतो राजा मोदते ह्यलकाधिपः । कैलासपादसंभूतं पुण्यं शीतजलं शुभम् ॥३॥
 मन्दोदकं नाम सरः पयस्तु दधिसंनिभम् । तस्मात्प्रवहते दिव्या नदी मन्दाकिनी शुभा
 दिव्यं च नन्दनं तत्र तस्यास्तीरे महद्वनम् । प्रागुत्तरेण कैलासाद्विष्यं सौगन्धिकं गिरिम्
 सर्वधातुमयं दिव्यं सुवेलं पर्वतं प्रति । चन्द्रप्रभो नाम गिरिः यः शुभ्रो रत्नसंनिभः ॥ ६ ॥
 तत्समीपे सरो दिव्यमच्छोदं नाम विश्रुतम् । तस्मात्प्रभवते दिव्या नदी ह्यच्छोदका शुभा
 तस्यास्तीरे वनं दिव्यं महच्चैत्ररथं शुभम् । तस्मिन्गिरौ निवसति मणिभद्रः सहानुगः ॥८॥
 यक्षसेनापतिः क्रूरो गुह्यकैः परिवारितः । पुण्या मन्दाकिनी नाम नदी ह्यच्छोदका शुभा ॥
 महीमण्डलमध्ये तु प्रविष्टे तु महोदधिम् । कैलासदक्षिणे प्राच्यां शिवं सर्वौषधिं गिरिम् १०
 मनःशिलामयं दिव्यं सुवेलं पर्वतं प्रति । लोहितो हेमशृङ्गस्तु गिरिः सूर्यप्रभो महान् ॥ ११ ॥
 तस्य पादे महद्विष्यं लोहितं सुमहत्सरः । तस्मात्प्रभवते पुण्यो लौहित्यश्च नदो महान् ॥ १२ ॥
 दिव्यारण्यं विशोकं च तस्य तीरे महद्वनम् । तस्मिन्गिरौ निवसति यक्षो मणिधरो वशी ॥ १३ ॥
 सौम्यैः सुधार्मिकैश्चैव गुह्यकैः परिवारितः । कैलासात्पश्चिमोदीच्यां ककुब्जानौषधीगिरिः ॥
 ककुब्जति च रुद्रस्य उत्पत्तिश्च ककुब्जिनः । तदञ्जनं त्रैककुदं शैलं त्रिककुदं प्रति ॥ १५ ॥
 सर्वधातुमयस्तत्र सुमहान्वैद्युतो गिरिः । तस्य पादे महद्विष्यं मानसं सिद्धसेवितम् ॥ १६ ॥
 तस्मात्प्रभवते पुण्या सरयूर्लोकपावनी । यस्यास्तीरे वनं दिव्यं वैभ्राजं नाम विश्रुतम् ॥ १७ ॥
 कुबेरानुचरस्तस्मिन्प्रहेतितनयो वशी । ब्रह्मधाता निवसति राक्षसोऽनन्तविक्रमः ॥ १८ ॥
 कैलासात्पश्चिमामाशां दिव्यः सर्वौषधिगिरिः । वरुणः पर्वतश्रेष्ठो रुक्मधातुविभूषितः ॥ १९ ॥
 भवस्य दयितः श्रीमान्पर्वतो हैमसंनिभः । शातकौश्र्मभर्यैर्दिव्यैः शिलाजालैः समाचितः ॥
 शतसंख्यैस्तापनीयैः शृङ्गैर्दिवमिवोलिखन् । शृङ्गवान्सुमहादिव्यो दुर्गः शैलो महाचितः २१
 तस्मिन्गिरौ निवसति गिरिशो धूम्रलोहितः । तस्य पादात्प्रभवति शैलोदं नाम तत्सरः ॥ २२ ॥
 तस्मात्प्रभवते पुण्या नदी शैलोदका शुभा । सां चक्षुसीतयोर्मध्ये प्रविष्टा पश्चिमोदधिम् ॥
 अस्त्युत्तरेण कैलासाच्छिवः सर्वौषधो गिरिः । गौरं तु पर्वतश्रेष्ठं हरितालमयं प्रति ॥ २४ ॥
 हिरण्यशृङ्गः सुमहादिव्यौषधिमयो गिरिः । तस्य पादे महद्विष्यं सरः काञ्चनबालुकम् ॥ २५ ॥
 रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः । गङ्गार्थं स तु राजर्षिरुवास बहुला समाः ॥ २६ ॥
 दिवं यास्यन्तु मे पूर्वं गङ्गातोयाप्लुतास्थिकाः । तत्र त्रिपथगा देवी प्रथमं तु प्रतिष्ठिता ॥
 सोमपादात्प्रसृता सा सतथा प्रविभज्यते । यूपा मणिमयास्तत्र विमानाश्च हिरण्मयाः ॥ २८ ॥
 तत्रेष्टा क्रतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह । दिव्यंश्छायापथस्तत्र नक्षत्राणां तु मण्डलम् ॥
 दृश्यते भासुरा रात्रौ देवी त्रिपथगा तु सा । अन्तरिक्षं दिवं चैव भावयित्वा भुवं गता ॥ ३० ॥
 भवोत्तमाङ्गे पतिता संरुद्धा योगमायया । तस्या ये बिन्दवः केचित्कुन्दायाः पतिता भुवि ॥
 कृतं तु तैर्बहुसरस्ततो बिन्दुसरः स्मृतम् । ततस्तस्या निरुद्धाया भवेन सहसा रुषा ॥ ३२ ॥
 ज्ञात्वा तस्या ह्यभिप्रायं क्रूरं देव्याश्चिकीर्षितम् । भित्वा विशामि पातालं स्रोतसा गृह्य
 शंकरम् ॥ ३३ ॥

अथावलेपं तं ज्ञात्वा तस्याः कुन्द्रस्तु शंकरः । तिरोभावयितुं बुद्धिरासीदङ्गेषु तां नदीम् ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु दृष्ट्वा राजानमग्रतः । धमनीसंततं क्षीणं शुधाव्याकुलितेन्द्रियम् ॥ ३५
 अनेन तोषितश्चाहं नद्यर्थं पूर्वमेव तु । बुद्ध्वाऽस्य वरदानं तु ततः कोपं न्ययच्छत ॥ ३६
 ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा यदुक्तं धारयन्नदीम् । ततो विसर्जयामास संरुद्धांस्वेन तेजसा ॥ ३७
 नदीं भगीरथस्यार्थं तपसोग्रेण तोषितः । ततो विसर्जयामास सप्त स्रोतांसि गङ्गया ॥ ३८
 त्रीणि प्राचीमभिमुखं प्रतीचीं त्रीण्यथैव तु । स्रोतांसि त्रिपथायास्तु प्रत्यपद्यन्त सप्तधा ॥
 नलिनी ह्लादिनी चैव पावनी चैव प्राच्यगा । सीता चक्षुश्च सिन्धुश्च तिस्रस्ता वै प्रतीच्यगाः
 सप्तमी त्वनुगा तासां दक्षिणेन भगीरथम् । तस्माद्भगीरथी सा वै प्रविष्टा दक्षिणोदधिम् ॥
 सप्त चैताः प्लावयन्ति वर्षं तु हिमसाह्वयम् । प्रसूताः सप्त नद्यस्तु शुभा बिन्दुसरोद्भवाः ॥
 तान्देशान्प्लावयन्ति स्म म्लेच्छप्रायांश्च सर्वशः । सशैलान्कुकुरान्नैधान्वर्बरान्यवनान्वसान्
 पुलिकांश्च कुलत्थांश्च अङ्गलोक्यान्वरान्श्च यान् । कृत्वा द्विधा हिमवन्तं प्रविष्टा दक्षि-
 णोदधिम् ॥ ४४

अथ वीरमहंश्चैव कालिकांश्चैव शूलिकान् । तुषारान्वर्बराकारान्पल्लवान्पारदाञ्छकान् ४५
 एताञ्जनपदांश्चक्षुः प्लावयित्वोदधिं गता । दरदोर्जगुडांश्चैव गान्धारानौरसान्कुहून् ॥ ४६
 शिवपौरानिन्द्रमरुन्वसतीन्समतेजसम् । सैन्धवानुर्वसान्वर्बान्कुपथान्भीमरोमकान् ॥ ४७
 शुनामुखोश्चार्द्धमरुन्सिन्धुरेतान्निषेवते । गन्धर्वान्किन्नरान्यक्षान्शोविद्याधरोरगान् ॥ ४८
 कलापग्रामकांश्चैव तथा किंपुरुषान्नरान् । किरातांश्च पुलिन्दांश्च कुरुन्वै भारतानपि ॥ ४९
 पाश्चालान्कौशिकान्मत्स्यान्मागधाङ्गांस्तथैव च । ब्रह्मोत्तरांश्च वङ्गांश्च ताल्रिप्तांस्तथैव च
 एताञ्जनपदानार्यान्गङ्गा भावयते शुभा । ततः प्रतिहता विन्ध्ये प्रविष्टा दक्षिणोदधिम् ५१
 ततस्तु ह्लादिनी पुण्या प्राचीनाभिमुखी ययौ । प्लावयन्त्युपकांश्चैव निषादानपि सर्वशः ॥ ५२
 धीवरान्पुषिकांश्चैव तथा नीलमुखानपि । केकरानेककर्णांश्च किरातानपि चैव हि ॥ ५३
 कौलञ्जरान्विकर्णांश्च कुशिकांस्वर्गभौमकान् । सा मण्डले समुद्रस्य तीरे भूर्वा तु सर्वशः ॥
 ततस्तु नलिनी चापि प्राचीमेव दिशं ययौ । कुपथान्प्लावयन्ती सा इन्द्रद्युम्नसरांस्तपि ॥ ५५
 तथा खरपथान्देशान्वेत्रशङ्कुपथानपि । मध्येनोज्ञानकमरुन्कुथप्रावरणान्ययौ ॥ ५६
 इन्द्रद्वीपसमीपे तु प्रविष्टा लवणोदधिम् । ततस्तु पावनी प्रायात्प्राचीमाशं जघेन तु ॥ ५७
 तामरान्प्लावयती च हंसमार्गान्समूहकान् । पूर्वान्देशांश्च सेवन्ती भित्त्वा सा बहुधा गिरिम्
 कर्णप्रावरणान्प्राप्य गता साश्वमुखानपि ॥ ५८

सिक्त्वा पर्वतमेरुं सा गत्वा विद्याधरानपि । शैमिमण्डलकोष्ठं तु सा प्रविष्टा महत्सरः ॥
 तासां नद्युपनद्योऽस्याः शतशोऽथ सहस्रशः । उपगच्छन्ति तानद्यो यतो वर्षति वासवः ॥
 तीरे वंशौकसारायाः सुरभिर्नामतद्वनम् । हिरण्यशृङ्गो वसति विद्वान्कौबेरको वशी ॥ ६१
 यज्ञादपेतः सुमहानमितौजाः सुविक्रमः । तत्रागस्त्यैः परिवृता विद्वभिर्द्वहाराक्षसैः ॥ ६२

कुबेरानुचराद्येते चत्वारस्तत्समाश्रिताः । एवमेव तु विज्ञेया सिद्धिः पर्वतवासिनाम् ॥ ६३
 परस्परेण द्विगुणा धर्मतः कामतोऽर्थतः । हेमकूटस्य पृष्ठे तु सर्पाणां तत्सरः स्मृतम् ॥ ६४
 सरस्वती प्रभवति तस्माज्ज्योतिष्मती तु या । अवगाढे ह्यभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ॥ ६५
 सरो विष्णुपदं नाम निषधे पर्वतोत्तमे । यस्मादग्रे प्रभवति गन्धर्वाणुकुले च ते ॥ ६६
 मेरोः पार्श्वोत्पभवति ह्रदश्चन्द्रप्रभो महान् । जम्बूश्चैव नदी पुण्या यस्यां जाम्बूनदं स्मृतम्
 पयोदस्तु ह्रदो नीलः स शुभ्रः पुण्डरीकवान् । पुण्डरीकात्ययोदाच्च तस्माद्दे संप्रसूयताम् ॥
 सरसस्तु सरस्त्वेतत्स्मृतमुत्तरमानसम् । *मृग्या च मृगकान्ता च तस्माद्दे संप्रसूयताम् ॥ ६९
 ह्रदाः कुरुषु विख्याताः पद्ममीनकुलाकुलाः । नान्ना ते वै जया नाम द्वादशोदधिसंनिभाः ॥
 तेभ्यः शान्ती च मध्वी च द्वे नद्यौ संप्रसूयताम् । किंपुरुषाद्यानि यान्यद्यौ तेषु देवो न वर्धति
 उद्भिदान्युदकान्यत्र प्रवहन्ति सरिद्वराः । बलाहकश्च ऋषभो चक्रो मैनाक एव च ॥ ७२
 विनिविष्टाः प्रतिदिशं निमग्ना लवणाम्बुधिम् । चन्द्रकान्तस्तथा द्रोणः सुमहांश्च शिलोच्चयः
 उदगायता उदीच्यां तु अवगाढा महोदधिम् । चक्रो बधिरकश्चैव तथा नारदपर्वतः ॥ ७४
 प्रतीचीमायतास्ते वै प्रतिष्ठास्ते महोदधिम् । जीमूतो द्रावणश्चैव मैनाकश्चन्द्रपर्वतः ॥ ७५
 आयतास्ते महाशैलाः समुद्रं दक्षिणं प्रति । चक्रमैनाकयोर्मध्ये दिवि सन्दक्षिणापथे ॥ ७६
 तत्र संवर्तको नाम सोऽग्निः पिबति तज्जलम् । अग्निः समुद्रवासस्तु और्वोऽसौ वडवामुखः ॥
 इत्येते पर्वताविष्टाश्चत्वारो लवणोदधिम् । छिद्यमानेषु पक्षेषु पुरा इन्द्रस्य वै भयात् ॥ ७८
 तेषां तु दृश्यते चन्द्रे शुक्ले कृष्णे समाप्लुतिः । ते भारतस्य वर्षस्य भेदा येन प्रकीर्तिताः ॥ ७९
 इहोदितस्य दृश्यन्ते अन्ये त्वन्यत्र चोदिताः । उत्तरोत्तरमेतेषां वर्षमुद्रिच्यते गुणैः ॥ ८०
 आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यां धर्मतः कामतोऽर्थतः । समन्वितानि भूतानि तेषु वर्षेषु भागशः ८१
 वसन्ति नानाजातीनि तेषु सर्वेषु तानि वै । इत्येतद्भारयद्विश्वं पृथ्वी जगदिदं स्थिता ॥ ८२

इति श्रीमातस्थे महापुराणे भुवनकाशे जम्बूद्वीपवर्णनं नामैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५४६६ ॥

अथ द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

शाकद्वीपस्य वक्ष्यामि यथावदिह निश्चयम् । कथ्यमानं निबोध त्वं शाकं द्वीपं द्विजोत्तमाः १
 जम्बूद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणस्तस्य विस्तरः । विस्ताराद्विगुणश्चापि परिणाहः समन्ततः २
 तेनाऽऽवृतः समुद्रोऽयं द्वीपेन लवणोदधिः । तत्र पुण्या जनपदाश्चिराच्च भ्रियते जनः ॥ ३
 कुत एव च दुर्भिक्षं क्षमातेजोयुतेष्विह । तत्रापि पर्वताः शुभ्राः सप्तैव मणिभूषिताः ॥ ४
 शाकद्वीपादिषु त्वेषु सप्त सप्त नगास्त्रिषु । ऋज्वायताः प्रतिदिशं निविष्टा वर्षपर्वताः ॥ ५

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—वितस्ता मृगकान्ता च तस्माद्द्वैमं प्रसूयताम् ।

१ ग. 'तस्मीपगाः । ए' । २ ड. 'रीकपयोदा च तस्माद्द्वै सं' । ३ घ. 'यते । सं' । ड. 'यते । सं' । ४ क. उद्गायता । ५ ग. घ. च. 'र्वती । प्र' । ६ ग. घ. 'कश्चैव प' । ७ ग. और्वः स वडवानलः । इ' ।

रत्नाकरादिनामानः सानुमन्तो महाचिताः । समोदिताः प्रतिदिशं द्वीपविस्तारमानतः ॥ ६
 उभयत्रावगाढौ च लवणक्षीरसागरौ । शाकद्वीपे तु वक्ष्यामि सप्त दिव्यान्महाचलान् ॥ ७
 देवर्षिगन्धर्वयुतः प्रथमो मेरुरुच्यते । प्रागायतः स सौवर्ण उदयो नाम पर्वतः ॥ ८
 तत्र मेघास्तु वृष्ट्यर्थं प्रभवन्त्यपयान्ति च । तस्यापरेण सुमहाञ्जलधरो महागिरिः ॥ ९
 स वै चन्द्रः समाख्यातः सर्वैषधिषमन्वितः । तस्मान्नित्यमुपादत्ते वासवः परमं जलम् ॥ १०
 नारदो नाम चैवोक्तो दुर्गशैलो महाचितः । तत्राचलो समुत्पन्नो पूर्वं नारदपर्वतौ ॥ ११
 तस्यापरेण सुमहाञ्ज्यामो नाम महागिरिः । यत्र श्यामत्वमापन्नाः प्रजाः पूर्वमिमाः किल ॥
 स एव दुन्दुभिर्नाम श्यामपर्वतसंनिभः । शब्दमृत्युः पुरा तस्मिन्दुन्दुभिस्ताडितः सुरैः ॥ १३
 रत्नमालान्तरमयः शात्मलश्चान्तरालकृत् । तस्यापरेण रजतो महानस्तो गिरिः स्मृतः ॥ १४
 स वै सोमक इत्युक्तो देवैर्यत्रामृतं पुरा । संभृतं च हृतं चैव मातुरर्थं गरुत्मता ॥ १५
 तस्यापरे चाम्बिकेयः सुमनाश्चैव स स्मृतः । हिरण्याक्षो वराहेण तस्मिञ्छैले निषूदितः ॥
 आम्बिकेयात्परो रम्यः सर्वैषधिनिषेधितः । विभ्राजस्तु समाख्यातः स्फाटिकस्तु महान्गिरिः
 यस्माद्भिद्राजते वह्निर्विभ्राजस्तेन स स्मृतः । सैव हे केशवैत्युक्तो यतो वायुः प्रवाति च ॥ १८
 तेषां वर्षाणि वक्ष्यामि पर्वतानां द्विजोत्तमाः । शृणुध्वं नामतस्तानि यथावदनुपूर्वशः ॥ १९
 द्विनामान्येव वर्षाणि यथैव गिरयस्तथा । उदयस्योदयं वर्षं जलधारेति विश्रुतम् ॥ २०
 नाम्ना गतभयं नाम वर्षं तत्प्रथमं स्मृतम् । द्वितीयं जलधारस्य सुकुमारमिति स्मृतम् ॥ २१
 तदेव शैशिरं नाम वर्षं तत्परिकीर्तितम् । नारदस्य च कौमारं तदेव च सुखोदयम् ॥ २२
 श्यामपर्वतवर्षं तदनीचकमिति स्मृतम् । आनन्दकमिति प्रोक्तं तदेव मुनिभिः शुभम् ॥ २३
 सोमकस्य शुभं वर्षं विज्ञेयं कुसुमोत्करम् । तदेवासितमित्युक्तं वर्षं सोमकसंज्ञितम् ॥ २४
 आम्बिकेयस्य मैनाकं क्षेमकं चैव तत्स्मृतम् । *कैसरः पर्वतस्यापि महाद्रुममिति स्मृतम् ॥
 तदेव ध्रुवमित्युक्तं वर्षं विभ्राजसंज्ञितम् ॥ २५
 द्वीपस्य परिणहं च ह्रस्वदीर्घत्वमेव च । जम्बूद्वीपेन संख्यातं तस्य मध्ये वनस्पर्तिः ॥ २६
 शाको नाम महावृक्षः प्रजास्तस्य महानुगाः । एतेषु देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः २७
 विहरन्ति रमन्ते च दृश्यमानाश्च तैः सह । तत्र पुण्या जनपदाश्चातुर्वर्ण्यसमन्विताः ॥ २८
 तेषु नद्यश्च सप्तैव प्रतिवर्षं समुद्रगाः । द्विर्नाम्ना चैव ताः सर्वा गङ्गाः सप्तविधाः स्मृताः २९
 प्रथमा सुकुमारीति गङ्गा शिवजला शुभा । मुनितप्ता च नाम्नैषा नदी संपरिकीर्तिता ॥ ३०
 सुकुमारी तपःसिद्धा द्वितीया नामतः सती । नन्दा च पावनी चैव तृतीया परिकीर्तिता ॥ ३१
 शिबिका च चतुर्थी स्याद्विधवा च पुनः स्मृता । इक्षुश्च पञ्चमी ज्ञेया तथैव च पुनः कुहूः ३२
 वेणुका चामृता चैव षष्ठी संपरिकीर्तिता । सुकृता च गभस्ती च सप्तमी परिकीर्तिता ॥ ३३
 एताः सप्त महाभागाः प्रतिवर्षं शिवोदकाः । भावयन्ति जनं सर्वं शाकद्वीपनिवासिनम् ३४

* अत्रार्थपाठो घ. पुस्तके—कमेरुपर्वतस्यापि महाद्रुममिति स्मृतम् । * एतदर्थस्थानेऽयं पाठश्च पुस्तके—कैशो-
 रपर्वतस्यापि महाद्रुममिति स्मृतम् ।

१ ग. ड. श्यामः पं । २ ग. 'नस्तमि' । ३ ग. ड. रैवतस्य । ४ ग. घ. ड. 'म्' । अस्तस्यापि शु । ५ ग.
 ड. च. 'देवशिवमि' । ६ क. ख. 'स्पतिम्' । शा । ७ ड. द्विर्नाम्न्यथैव । ८ ग. नाम्न्यथैव । ९ ग. 'हू' । वैश्यका ।
 ड. 'हू' । अन्धका वाऽम् । च. 'हू' । दौश्यका ।

अभिगच्छन्ति ताश्चान्या नंदा नद्यः सरांसि च । बहूदकपरिस्रावा यतो वर्षति वासवः ॥ ३५
 तासां तु नामधेयानि परिमाणं तथैव च । न शक्यं परिसंख्यातुं पुण्यास्ताः सरिदुत्तमाः ३६
 ताः पिबन्ति सदा हृष्टा नदीर्जनपदास्तु ते । एते शान्तभयाः प्रोक्ताः प्रभोदा ये च वै शिवाः
 आनन्दाश्च सुखाश्चैव क्षेमकाश्च नवैः सह । वर्णाश्रमाचारयुता देशास्ते सप्त विश्रुताः ॥ ३८
 आरोग्या बलिनश्चैव सर्वे मरणवर्जिताः । अवसर्पिणी न तेष्वस्ति तथैवोत्सर्पिणी पुनः ॥
 न तत्रास्ति युगावस्था चतुर्युगकृता क्वचित् । त्रेतायुगसमः कालस्तथा तत्र प्रवर्तते ॥ ४०
 शाकद्वीपादिषु ज्ञेयं पञ्चस्वेतेषु सर्वशः । देशस्य तु विचारेण कालः स्वाभाविकः स्मृतः
 न तेषु संकरः कश्चिद्वर्णाश्रमकृतः क्वचित् । धर्मस्य चाव्यभीचारादेकान्तसुखिनः प्रजाः ॥
 न तेषु माया लोभो वा ईर्ष्याऽसूया भयं कुतः । विपर्ययो न तेष्वस्ति तद्वै स्वाभाविकं स्मृतम्
 कालो नैव च तेष्वस्ति न दण्डो न च दाण्डिकः । स्वधर्मेण च धर्मज्ञास्ते रक्षन्ति परस्परम् ॥ ४४
 परिमण्डलस्तु सुमहान्द्वीपो वै कुशसंज्ञकः । नदीजलैः परिवृतः पर्वतश्चाभ्रसंनिभैः ॥ ४५
 सर्वधातुविचित्रैश्च मणिविद्रुमभूषितैः । अन्यैश्च विविधाकारै रम्यैर्जनपदैस्तथा ॥ ४६
 वृक्षैः पुष्पफलोपेतैः सर्वतो धनधान्यवान् । नित्यं पुष्पफलोपेतः सर्वरत्नसमावृतः ॥ ४७
 आवृतः पशुभिः सर्वैर्धर्म्यारण्यैश्च सर्वशः । आनुपूर्व्यात्समासेन कुशद्वीपं निबोधत ॥ ४८
 अथ तृतीयं वक्ष्यामि कुशद्वीपं च कृत्स्नशः । कुशद्वीपेन क्षीरोदः सर्वतः परिवारितः ॥ ४९
 शाकद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणेन समन्वितः । तत्रापि पर्वताः सप्त विज्ञेया रत्नयोनयः ॥ ५०
 रत्नाकरास्तथा नद्यस्तेषां नामानि मे शृणु । द्विनामानश्च ते सर्वे शाकद्वीपे यथा तथा ॥ ५१
 प्रथमः सूर्यसंकाशः कुमुदो नाम पर्वतः । विद्रुमोच्चय इत्युक्तः स एव च महीधरः ॥ ५२
 सर्वधातुमयैः शृङ्गैः शिलाजालसमन्वितैः । द्वितीयः पर्वतस्तत्र उन्नतो नाम विश्रुतः ॥ ५३
 हेमपर्वत इत्युक्तः स एव च महीधरः । हरितालमयैः शृङ्गैर्द्रुपिमावृत्य सर्वशः ॥ ५४
 बलाहकस्तृतीयस्तु जात्यञ्जनमयो गिरिः । द्युतिमान्नामतः प्रोक्तः स एव च महीधरः ॥ ५५
 चतुर्थः पर्वतो द्रोणो यत्रौषधयो महागिरौ । विशल्यकरणी चैव सुतसंजीवनी तथा ॥ ५६
 पुष्पवान्नाम सैवोक्तः पर्वतः सुमहाचितः । कङ्कस्तु पञ्चमस्तेषां पर्वतो नाम सारवान् ॥ ५७
 कुशेश इति प्रोक्तः पुनः स पृथिवीधरः । दिव्यपुष्पफलोपेतो दिव्यवीरुत्समन्वितः ॥ ५८
 षष्ठस्तु पर्वतस्तत्र महिषो मेघसंनिभः । स एव तु पुनः प्रोक्तो हरिरित्याभविश्रुतः ॥ ५९
 तस्मिन्तोऽग्निर्निवसति महिषो नाम योऽप्सुजः । सप्तमः पर्वतस्तत्र ककुब्धान्स हि भाषते ॥
 मन्दरः सैव विज्ञेयः सर्वधातुमयः शुभः । मन्द इत्येष यो धातुरपामर्थे प्रकाशकः ॥ ६१
 अयां विशरणाच्चैव मन्दरः स निगद्यते । तत्र रत्नान्यनेकानि स्वयं रक्षति वासवः ॥ ६२
 प्रजापतिमुपादाय प्रजाभ्यो विदधत्स्वयम् । तेषामन्तरविष्कम्भो द्विगुणः समुदाहृतः ॥ ६३
 इत्येते पर्वताः सप्त कुशद्वीपे प्रभाषिताः । तेषां वर्षाणि वक्ष्यामि सप्तैव तु विभागशः ॥ ६४
 कुमुदस्य स्मृतः श्वेत उन्नतश्चैव स स्मृतः । उन्नतस्य तु विज्ञेय वर्षं लोहितसंज्ञकम् ॥ ६५
 वेणुमण्डलकं चैव तथैव परिकीर्तितम् । बलाहकस्य जीमूतः स्वैरथाकारमित्यपि ॥ ६६

१ क. ख. घ. नदनं । २ क. ख. 'र्मामार' । ३ ग. 'लज्जातयः' । ४ ग. 'तो रत्नकनुमान् । कु' । ५ ग. ड.
 तो वृक्षवीरुत्समावृतः ।

द्रोणस्य हरिकं नाम लवणं च पुनः स्मृतम् । कङ्कस्यापि ककुत्स्थाम धृतिमश्चैव तत्स्मृतम् ॥ ६७
महिषं महिषस्यापि पुनश्चापि प्रभाकरम् । ककुत्स्थिनस्तु तद्वर्षं कपिलं नाम विधृतम् ॥ ६८
एतान्यपि विशिष्टानि सप्त सप्त वृष्यकृत्तवः । वर्षाणि पर्वताश्चैव नदीस्तेषु निबोधत ॥ ६९
तत्रापि नद्यः सप्तैव प्रतिवर्षं हि ताः स्मृताः । द्विनामवत्परतः सर्वाः सर्वाः पुण्यजलाः स्मृताः
धृतपापा नदी नाम योनिश्चैव पुनः स्मृता । सीता द्वितीया विज्ञेया सा चैव हि निशा स्मृता ॥
पवित्रा तृतीया विज्ञेया वितृष्णाऽपि च या पुनः । चतुर्थी ह्लादिनीत्युक्ता चन्द्रमा इति च

स्मृता ॥ ७२

विद्युच्च पञ्चमी प्रोक्ता शुक्ला चैव विभाव्यने । पुण्ड्रा षष्ठी तु विज्ञेया पुनश्चैव विभावरी ॥ ७३
महती सप्तमी प्रोक्ता पुनश्चैव धृतिः स्मृता । अन्यास्ताभ्योऽपि संज्ञाताः शतशोऽथ सहस्रशः
अभिगच्छन्ति ता नद्यो यतो वर्पति जातवः । इत्येव संनिवेशो वः कुशद्वीपस्य वर्जितः ॥ ७५
शाकद्वीपेन विस्तारः प्रोक्तस्तस्य सनातनः । कुशद्वीपः समुद्रेण घृतमण्डोदकेन च ॥ ७६
सर्वतः सुमहान्द्वीपश्चन्द्रवत्परिवेष्टितः । विस्तारान्मण्डलाश्चैव क्षीरोदाद्विगुणो मतः ॥ ७७
ततः परं प्रवक्ष्यामि कौशद्वीपं यथा तथा । कुशद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणस्तस्य विस्तरः ॥ ७८
घृतोदकः समुद्रो वै कौशद्वीपेन भवृतः । चक्रनेमिप्रमाणेन वृतो वृत्तेन सर्वशः ॥ ७९
तस्मिन्द्वीपे नैगाः श्रेष्ठा देवनो गिरिरुच्यते । देवनात्पर तश्चापि गोविन्दो नाम पर्वतः ॥ ८०
गोविन्दात्परतश्चापि कौशस्तु प्रथमो गिरिः । कौशत्परे पावनकः पावनादन्धकारकः ॥
अन्धकारात्परे चापि देवावृत्ताम पर्वतः । देवावृतः परेणापि पुण्डरीको महान्गिरिः ॥ ८२
एते रत्नमयाः सप्त कौशद्वीपस्य पर्वताः । परस्परस्य द्विगुणो विष्कम्भो वर्षपर्वतः ॥ ८३
वर्षाणि तस्य वक्ष्यामि नामतरतु निबोधत । कौशस्य कुशलो देशो वामनस्य मनोनुगः ॥ ८४
मनोनुगात्परे चोष्णस्तुतीयोऽपि स उच्यते । उष्णात्परे पावनकः पावनादन्धकारकः ॥ ८५
अन्धकारकदेशात्तु मुनिदेशस्तथा परः । मुनिदेशात्परे चापि प्रोच्यते दुन्दुभिस्वनः ॥ ८६
सिद्धचारणसकीर्णो गौरप्रायः शुचिर्जनः । श्रुतास्तत्रैव नद्यस्तु प्रतिवर्षं गताः शुभाः ॥ ८७
गौरी कुमुद्वती चैव संध्या र त्रिमनोजवा । ख्याती च पुण्डरीका च गङ्गा सप्तविधा स्मृता ॥
तासां सहस्रशश्चान्या नद्यः पार्श्वसमीपगाः । अभिगच्छन्ति ता नद्यो बहुलाश्च बहुदकाः ॥
तेषां निसर्गो देशानामातुपूर्य्येण सर्वशः । न शक्यो विस्ताराद्वक्तुमपि वर्षशतैरपि ॥ ९०
सर्गो यश्च प्रजातां तु संहारो यश्च तेषु वै । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि शाल्मलस्य निबोधत ॥ ९१
शाल्मलो द्विगुणो द्वीपः कौशद्वीपस्य विस्तरात् । परिवार्यं समुद्रं तु वधिमण्डोदकं स्थितः ॥
तत्र पुण्या जनपदाश्चिराच्च त्रियते जनः । कुत एव तु दुर्मिक्षं क्षमातेजोयुता हि ते ॥ ९३
प्रथमः सूर्यसंकाशः सुमना नाम पर्वतः । परितस्तु मध्यमश्चाऽऽसीत्ततः कुम्भमयो गिरिः ॥ ९४
नाम्ना सर्वसुखो नाम दिशोऽप्यसिम्भितः । तृतीयश्चैव सौर्ध्वर्णो भृङ्गपत्रनिभो गिरिः ॥ ९५
सुर्महान्रोहितो नाम दिज्यो गिरिवरो हि सः । सुमनाः कुशलो देशः सुखोदकः सुखोदयः ॥
रोहितो यस्तृतीयस्तु रोहिणो नाम विश्रुतः । तत्र रत्नान्यनेकानि स्वयं रक्षति वासवः ॥ ९७

प्रजापतिमुपादाय प्रसन्नो विदधत्स्वयम् । न तत्रं मेघा दधन्ति शीतोष्णं च न तद्विधम् ॥ ९८
 वर्णाश्रमाणां वार्ता वा त्रिषु द्वीपेषु विद्यते । न ग्रहो न च चन्द्रोऽस्ति ईर्ष्याऽसूया भयं तथा ॥
 उद्भिदान्युदकान्यत्र गिरिप्रसन्नगानि च । भोजनं षड्रसं तत्र तेषां स्वयमुपस्थितम् ॥ १००
 अधमोत्तमं न तेष्वस्ति न लोभो न परिग्रहः । आरोग्यबलवन्तश्च एकान्तसुखिनो नराः ॥
 त्रिशद्वर्षसहस्राणि मानसीं सिद्धिमास्थिताः । सुखमायुश्च रूपं च धर्मैश्चर्यं तथैव च ॥ १०२
 शाल्मलान्तेषु विज्ञेयं द्वीपेषु त्रिषु सर्वतः । व्याख्यातः शाल्मलान्तानां द्वीपानां तु विधिः
 शुभः ॥ १०३

परिमण्डलस्तु द्वीपस्य चक्रवत्परिवेष्टितः । सुरोदेन समुद्रेन द्विगुणेन समन्वितः ॥ १०४

इति श्रीभारतस्य महापुराणे भुवनकोशे द्वीपवर्णनं नाम द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५५७० ॥

अथ त्रयोविंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

गोमेदकं प्रवक्ष्यामि षष्ठं द्वीपं तपोधनाः । सुरोदकसमुद्रतु गोमेदेन समावृतः ॥ १
 शाल्मलस्य तु विस्ताराद्विगुणस्तस्य विस्तरः । तस्मिन् द्वीपे तु विज्ञेयो पर्वतौ द्वौ समाहितौ ॥
 प्रथमः सुमना नाम जात्यञ्जनमयो गिरिः । द्वितीयः कुमुदो नाम सर्वौषधिसमान्वितः ॥ ३
 शातकौशभमयः श्रीमान्विज्ञेयः सुमहाचितः । समुद्रेक्षुरसोदेन वृतो गोमेदकश्च सः ॥ ४
 षष्ठेन तु समुद्रेण सुरोदाद्विगुणेन च । धातकी कुमुदश्चैव हव्यपुत्रौ सुविरतौ ॥ ५
 सौमनं प्रथमं वर्षं धातकीखण्डमुच्यते । धातकिनः स्मृतं तद्वै प्रथमं प्रथमस्य तु ॥ ६
 गोमेदं यत्स्मृतं वर्षं नाम्ना सर्वसुखं तु तत् । कुमुदस्य द्वितीयस्य द्वितार्षं कुमुदं ततः ॥ ७
 एतौ द्वौ पर्वतौ वृत्तौ शेषौ सर्वसमुच्छिन्नौ । पूर्वेण तस्य द्वीपस्य सुमनाः पर्वतः स्थितः ॥ ८
 प्राक्पश्चिमायतः पादैरासमुद्रादिति स्थितः । पश्चाधे कुमुदस्तस्य एवमेव स्थितस्तु वै ॥ ९
 एतैः पर्वतपादैस्तु स देशो वै द्विधाकृतः । दक्षिणार्धं तु द्वीपस्य धातकीखण्डमुच्यते ॥ १०
 कुमुदं तूत्तरे तस्य द्वितीयं वर्षमुत्तमम् । एतौ जनपदौ द्वौ तु गोमेदस्य तु विस्तृतौ ॥ ११
 *अतः परं प्रवक्ष्यामि सप्तमं द्वीपमुत्तमम् । समुदेक्षुरसं चैव गोमेदाद्विगुणं हि सः ॥ १२
 +आवृत्य तिष्ठति द्वीपः पुष्करः पुष्करैर्वृतः । पुष्करेण वृतः श्रीमांश्चित्रसानुर्महागिरिः ॥ १३
 कूटैश्चित्रैर्मणिमयैः शिलाजालसमुद्भवैः । द्वीपस्यैव तु पूर्वाधे चित्रसानुः स्थितो महान् ॥
 परिमण्डलसहस्राणि विस्तीर्णः सप्तविंशतिः । उर्ध्वं स वै चतुर्दिशद्योजनानां महाबलः ॥ १५

* एतच्छलाकस्थानस्य पाठो ग. ड. च पुस्तकेषु—पुष्करेण तु द्वीपेन वृत्तश्चेक्षुरसोदकम् । सप्तसमुद्रेण महता गोमेदाद्विगुणेन तु ३ति । + एतदर्थं नास्ति ग. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ क. 'म्' । तत्र नद्यो न वर्षं वा षष्ठी । २ ग. त्र नद्यो वर्षं वा शीतोष्णदन्तच्छिदात् । व. ३ ग. ड. न गृहं न च दण्डोऽस्ति । घ. न एहे न च दण्डोऽस्ति । ४ ग. च. विबोधत । ५ घ. कुमुदस्य । ६ क. ख. गार्धे तु । ७ ग. ड. च. 'रे' पर्वतः ।

द्वीपार्थस्य परिक्षितः पश्चिमे मानसो गिरिः। स्थितो वेलासमीपे तु पूर्वचन्द्र इवोदितः ॥ १६
 योजनानां सहस्राणि सार्धं पञ्चाशदुच्छ्रितः। तस्य पुत्रो महावीतः पश्चिमार्धस्य रक्षितः ॥ १७
 पूर्वार्धे पर्वतस्यापि द्विधा देशस्तु स स्मृतः। स्वादूदकेनोदधिना पुष्करः परिवारितः ॥ १८
 विस्तारान्मण्डलाच्चैव गोमेदाद्विगुणेन तु। त्रिंशद्वर्षसहस्राणि तेषु जीवन्ति मानवाः ॥ १९
 विपर्ययो न तेष्वस्ति एतत्स्वाभाविकं स्मृतम्। आरोग्यं सुखबाहुल्यं मानसीं सिद्धिमास्थिताः
 सुखमायुश्च रूपं च त्रिषु द्वीपेषु सर्वशः। अधमोत्तमौ न तेष्वस्तां तुल्यास्ते वीर्यरूपतः ॥ २१
 न तत्र वध्यवधकौ नेर्ष्याऽसुया भयं तथा। न लोभो न च दम्भो वा न च द्वेषः परिग्रहः ॥ २२
 सत्यानुते न तेष्वस्तां धर्माधर्मौ तथैव च। वर्णाश्रमाणां वार्ता च पाशुपाल्यं वणिक्कृषिः ॥ २३
 त्रयीविद्या दण्डनीतिः शुश्रूषा दण्ड एव च। न तत्र वर्षं नद्यो वा शीतोष्णं च न विद्यते ॥ २४
 उद्भिदान्युदकानि स्युर्गिरिप्रस्रवणानि च। तुल्योत्तरकुरुणां तु कालस्तत्र तु सर्वदा ॥ २५
 सर्वतः सुखकालोऽसौ जराक्लेशविवर्जितः। सर्गस्तु धातकीखण्डे महावीत तथैव च ॥ २६
 एवं द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिश्चावृताः। द्वीपस्यानन्तरो यस्तु समुद्रस्तत्समस्तु वै ॥ २७
 एवं द्वीपसमुद्राणां वृद्धिर्ज्ञेया परस्परम्। अपां चैव समुद्रेकात्समुद्र इति संज्ञितः ॥ २८
 ऋषद्वसन्त्यो वर्षेषु प्रजा यत्र चतुर्विधाः। ऋषिरित्येव रमणे वर्षन्वेतेन तेषु वै ॥ २९
 उदयतीन्दौ पूर्वं तु समुद्रः पूर्यते सदा। प्रक्षीयमाणे बहुले क्षीयतेऽस्तमिते च वै ॥ ३०
 आपूर्यमाणो ह्युदधिरात्मनैवाभिपूर्यते। ततो वै क्षीयमाणे तु स्वात्मन्येव ह्यपां क्षयः ॥ ३१
 उदयात्ययसां योगात्पुष्पगन्त्यापोऽयथा स्वयम्। तथा स तु समुद्रोऽपि वर्धते शशिनोदये ॥ ३२
 अन्यानानतिरिक्तात्मा वर्धन्त्यापो ह्रस्वसन्ति च। उदयेऽस्तमये चेन्दोः पक्षयोः शुक्रकृष्णयोः ॥ ३३
 क्षयवृद्धौ समुद्रस्य शशिवृद्धिक्षये तथा। दशोत्तराणि पञ्चाऽऽहुरङ्गुलानां शतानि च ॥ ३४
 अपां वृद्धिः क्षयो दृष्टः समुद्राणां तु पर्वसु। द्विरापत्वात्स्मृतो द्वीपो दधनाच्चोदधिः स्मृतः ॥ ३५
 निर्गोर्णत्वाच्च गिरयो पर्वबन्धाच्च पर्वताः। शाकद्वीपे तु वै शाकः पर्वतस्तेन चोच्यते ॥ ३६
 कुशद्वीपे कुशस्तम्बो मध्ये जनपदस्य तु। कौश्रद्वीपे गिरिः कौश्रस्तस्य नाम्ना निगद्यते ॥ ३७
 शाल्मालिः शाल्मलद्वीपे पूज्यते स महाद्रुमः। गोमेदके तु गोमेदः पर्वतस्तेन चोच्यते ॥ ३८
 न्यग्रोधः पुष्करद्वीपे पद्मवत्तेन स स्मृतः। पूज्यते स महादेवैर्ब्रह्मांशोऽव्यक्तसंभवः ॥ ३९
 तस्मिन्स वसति ब्रह्मा साध्यैः सार्धं प्रजापतिः। तत्र देवा उपासन्ते त्रयस्त्रिंशन्महर्षिभिः ॥ ४०
 स तत्र पूज्यते देवो देवैर्महर्षिसत्तमैः। जम्बूद्वीपात्प्रवर्तन्ते रत्नानि विविधानि च ॥ ४१
 द्वीपेषु तेषु सर्वेषु प्रजानां क्रमशस्तु वै। आर्जवाद्ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च ॥ ४२
 आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यां द्विगुणं द्विगुणं ततः। द्वीपेषु तेषु सर्वेषु यथोक्तं वर्षकेषु च ॥ ४३
 गोपायन्ते प्रजास्तत्र सर्वैः सहजपण्डितैः। भोजनं चाप्रयत्नेन सदा स्वयमुपस्थितम् ॥ ४४
 षड्रसं तन्महावीर्यं तत्र ते भुञ्जते जनाः। परेण पुष्करस्याथ आवृत्यावस्थितो महान् ॥ ४५
 स्वादूदकसमुद्रस्तु स समन्ताद्वेष्टयत्। स्वादूदकस्य परितः शैलस्तु परिमण्डलः ॥ ४६
 प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते। आलोकस्तत्र चार्वाक्च निरालोकस्ततः परम् ॥

लोकविस्तारमात्रं तु पृथिव्यर्धं तु बाह्यतः । प्रतिच्छिन्नं समन्तात्तु उदकेनाऽऽवृतं महत् ॥ ४८
भूमेर्दशगुणाश्चाऽऽपः समन्तात्पालयन्ति गाम् । अद्भ्यो दशगुणश्चाग्निः सर्वतो धारयत्यपः ॥
अग्नेर्दशगुणो वायुर्धारयङ्ग्योतिरास्थितैः । तिर्यक्च मण्डलो वायुर्भूतान्यावेष्ट्य धारयन् ॥
दशाधिकं तथाऽऽकाशं वायोर्भूतान्यधारयत् । भूतादिर्धारयन्न्योम तस्माद्दशगुणस्तु वै ॥ ५१
भूतादितो दशगुणं महद्भूतान्यधारयत् । महत्तत्त्वं ह्यनन्तेन अव्यक्तेन तु धार्यते ॥ ५२
आधाराधेयभावेन विकारास्ते विकारिणाम् । पृथ्व्यादयो विकारास्ते परिच्छिन्नाः

परस्परम् ॥ ५३

परस्पराधिकाश्चैव प्रविष्टाश्च परस्परम् । एवं परस्परोत्पन्ना धार्यन्ते च परस्परम् ॥ ५४
यस्मात्प्रविष्टास्तेऽन्योन्यं तस्मात्ते स्थिरतां गताः । आसंस्ते ह्यविशेषाश्च विशेषा अन्य-
वेशनात् ॥ ५५

पृथ्व्यादयस्तु वाय्वन्ताः परिच्छिन्नास्तु तत्र ते । भूतेभ्यः परतस्तेस्यो ह्यलोकः सर्वतः स्मृतः
तथा ह्यलोक आकाशो परिच्छिन्नानि सर्वशः । पात्रे महति पात्राणि यथा ह्यन्तर्गतानि च ॥
भवन्त्यन्योन्यहीनानि परस्परसमाश्रयात् । तथा ह्यलोक आकाशो भेदास्त्वन्तर्गतागताः ५८
कृतान्येतानि तत्त्वानि अन्योन्यस्याधिकानि च । यावदेतानि तत्त्वानि तावदुत्पत्तिरुच्यते ॥
जन्तूनामिह संस्कारो भूतेष्वन्तर्गतेषु वै । प्रत्याख्यायेह भूतानि कार्यात्पत्तिर्न विद्यते ॥ ६०
तस्मात्परिभिता भेदाः स्मृताः कार्यात्मकास्तु वै । ते कारणात्मकाश्चैव स्युर्भेदा महदादयः ॥
इत्येवं संनिवेशोऽयं पृथ्व्याक्रान्तस्तु भागशः । सप्तद्वीपसमुद्राणां याथातथ्येन वै मया ॥
विस्तारान्मण्डलाच्चैव प्रसंख्यानेन चैव हि । विश्वरूपं प्रधानस्य परिमाणैकदेशिनः ॥ ६३
एतावत्संनिवेशस्तु मया सम्यक्प्रकाशितः । एतावदेव श्रोतव्यं संनिवेशस्य पार्थिव ॥ ६४

इति श्रीमत्स्ये महा-रागे भुवनकेशे सप्तद्वीपनिवेशनं नाम त्रयोविंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५६३४ ॥

अथ चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

* अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम् । सूर्याचन्द्रमसावेतौ भ्राजन्तौ यावदेव तु ॥ १
सप्तद्वीपसमुद्राणां द्वीपानां भाति विस्तरः । विस्तरार्धं पृथिव्यास्तु भवेदन्यत्र बाह्यतः ॥ २
पर्यासपरिमाणं च चन्द्रादित्यौ प्रकाशतः । पर्यासपरिमाण्यात्तु बुधैस्तुल्यं दिवः स्मृतम् ॥ ३
+ त्रीँल्लोकान्प्रति सामान्यात्सूर्यो यात्यविलम्बतः । अचिरात्तु प्रकाशेन अवनात्तु रविः स्मृतः

* एतदर्थं पूर्वाध्यायान्ते पठितं क. ख. घ. पुस्तकेषु परं तु तस्य ग. ड. च. संज्ञकेषु तत्र पाठादर्शनात्पुनरुक्त-
त्वाच्चोपरि न स्थापितम् । * एतदर्थं स्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तकं—अवतीमात्रयो लोकास्तस्मात्सूर्यः परिभ्रमन् । इति ।
+ अत्रैव ड. पुस्तकेऽयं पाठः—अवते त्रीनिमात्रलोकास्तस्मात्सूर्यपरिभ्रम इति ।

१ ग. ड. 'तः । स तिर्यङ्म' । २ ग. सप्तानां सप्तम् । ड. सप्तानां तु सप्तम् । ३ ग. भाति विस्तराः । वि*
ड. भाववि* । ४ ग. ड. 'माण्याच व' । ५ ग. 'माण्यं तु बु' । ड. 'माण्यं तु बु' ।

भूयो भूयः प्रवक्ष्यामि प्रमाणं चन्द्रसूर्ययोः । महितत्वान्महच्छब्दो ह्यस्मिन्नर्थे निगद्यते ॥ ५ ॥
 अस्य भारतवर्षस्य विष्कम्भानुत्पत्तिस्तुतम् । मण्डलं भास्करस्याथ योजनैरतन्निबोधत ॥
 नवयोजनसाहस्रो विस्तारो मण्डलस्य तु । विस्तारात्त्रिगुणश्चापि परिणाहोऽत्र मण्डले ॥
 विष्कम्भान्मण्डलाच्चैव भास्कराद्विगुणः शशी । अतः पृथिव्या वक्ष्यामि प्रमाणं योजनैः पुनः
 सप्तद्वीपसमुद्राया विस्तारो मण्डलस्य तु । इत्येतदिह संख्यातं पुराणे परिमाणतः ॥ ९ ॥
 तद्वक्ष्यामि प्रसंख्याय सांप्रतं चाभिमानिभिः । अभिमानिनो ह्यतीता ये तुल्यास्ते सांप्रतै-

स्त्वह ॥ १०

देवादेवैरतीतास्तु रूपैर्नामभिरेव च । तस्माद्वै सांप्रतैर्देवैर्वक्ष्यामि वसुधातलम् ॥ ११ ॥
 दिव्यस्य संनिवेशो वै सांप्रतैरेव कृत्स्नशः । शतार्धकोटिविस्तारा पृथिवी कृत्स्नशः स्मृता ॥
 तस्याश्चार्धप्रमाणं च मेरोश्चैवोत्तरोत्तरम् । मेरोर्मध्ये प्रतिदिशं कोटिरेका तु सा स्मृता ॥ १३ ॥
 तथा शतसहस्राणामेकोनवतिं पुनः । पञ्चाशच्च सहस्राणि पृथिव्यर्धस्य विस्तरः ॥ १४ ॥
 पृथिव्या विस्तरं कृत्स्नं योजनैस्तं निबोधत । तिस्रः कोट्यस्तु विस्तारात्संख्यातास्तु चतुर्दिशम्
 तथा शतसहस्राणामेकोनाशीतिरुच्यते । सप्तद्वीपसमुद्रायाः पृथिव्याः स तु विस्तरः ॥ १६ ॥
 विस्तारं त्रिगुणं चैव पृथिव्यन्तरमण्डलम् । गणितं योजनानां तु कोट्यस्त्वेकादश स्मृताः ॥
 तथा शतसहस्राणां सप्तत्रिंशाधिकास्तु ताः । इत्येतद्वै प्रसंख्यातं पृथिव्यन्तरमण्डलम् ॥ १८ ॥
 तारकासंनिवेशस्य दिवि यावत्तु मण्डलम् । पर्याप्तसंनिवेशस्य भूमेस्तावत्तु मण्डलम् ॥ १९ ॥
 पर्याप्तपरिमाणं च भूमेस्तुल्यं दिवः स्मृतम् । मेरोः प्राच्यां दिशार्यां तु मानसोत्तरमूर्धनि ॥ २० ॥
 वस्त्वेकसारा माहेन्द्री पुण्या हेमपरिष्कृता । दक्षिणेन पुनर्मेरोर्मानसस्य तु पृष्ठतः ॥ २१ ॥
 वैवस्वतो निवसति यमः संयमने पुरे । प्रतीच्यां तु पुनर्मेरोर्मानसस्य तु मूर्धनि ॥ २२ ॥
 सुषा नाम पुरी रम्या वरुणस्यापि धीमतः । दिश्युत्तरस्यां मेरोस्तु मानसस्यैव मूर्धनि ॥ २३ ॥
 तुल्या महेन्द्रपुर्याऽपि सोमस्यापि विभावरी । मानसोत्तरपृष्ठे तु लोकपालाश्चतुर्दिशम् ॥ २४ ॥
 स्थिता धर्मव्यवस्थार्थं लोकसंरक्षणाय च । लोकपालोपरिष्ठात्तु सर्वतो दक्षिणायने ॥ २५ ॥
 काठागतस्य सूर्यस्य गतिस्तत्र निबोधत । दक्षिणोपक्रमे सूर्यः क्षिप्तेषुरिव सर्पति ॥ २६ ॥
 ज्योतिषां चक्रमादाय सततं परिगच्छति । मध्यगश्चामरावत्यां यदा भवति भास्करः ॥ २७ ॥
 वैवस्वते संयमने उद्यन्सूर्यः प्रहश्यते । सुषायामर्धरात्रं तु विभावर्यास्तमेति च ॥ २८ ॥
 वैवस्वते संयमने मध्याह्ने तु रविर्यदा । सुषायामथ वारुण्यामुत्तिष्ठन्तु तु दृश्यते ॥ २९ ॥
 विभावर्यामर्धरात्रं माहेन्द्र्यामस्तमेव च । सुषायामथ वारुण्यां मध्याह्ने तु रविर्यदा ॥ ३० ॥
 विभावर्यां सोमपुर्यामुत्तिष्ठति विभावसुः । महेन्द्रस्यामरावत्यामुद्गच्छति दिवाकरः ॥ ३१ ॥
 अर्धरात्रं संयमने वारुण्यामस्तमेति च । स शीघ्रमेव पर्येति भानुरालातचक्रवत् ॥ ३२ ॥
 भ्रमन्वै भ्रममाणानि कक्षाणि चरते रविः । एवं चतुर्षु पार्श्वेषु दक्षिणान्तेषु सर्पति ॥ ३३ ॥
 उदयास्तमये वाऽसावुत्तिष्ठति पुनः पुनः । पूर्वाह्णे चापराह्णे च द्वौ द्वौ देवालयां तु सः ॥ ३४ ॥
 पतत्येकं तु मध्याह्ने भाभिरेव च रश्मिभिः । उदितो वर्धमानाभिर्मध्याह्ने तपते रविः ॥ ३५ ॥

१ क. महत्तत्त्वं महावृत्तब्दो । २ ग. 'न्महीशब्दो यस्मिन्वर्धते' । घ. 'न्महाशब्दा । ३ क. निपाल्यते ।
 ४ घ. क. 'दृश्यते' तु । ५ क. देवदे । ६ ग. घ. 'मेरोः प्राच्यात्प्रति' । ७ ग. सुषा । ८ ग. 'रात्रं तु विभावयामस्त' ।

अतः परं ह्रस्वन्तीभिर्गोभिरस्तं स गच्छति । उदयास्तमयाभ्यां च स्मृते पूर्वापरे तु वै ॥ ३६
 यावृक्पुरस्तात्तपति यादृक्पृष्ठे तु पार्श्वयोः । यत्रोदयस्तु दृश्यते तेषां स उदयः स्मृतः ॥ ३७
 प्रणाशं गच्छते यत्र तेषामस्तः स उच्यते । सर्वेषामुत्तरे मेरुर्लोकालोकस्य दक्षिणे ॥ ३८
 विदूरभावादरूपस्य भूमेरेषा गतस्य च । श्रयन्ते रश्मयो यस्मात्तेन रात्रौ न दृश्यते ॥ ३९
 ऊर्ध्वं शतसहस्रांशुः स्थितरतत्र प्रवृष्यते । एवं पुष्करमध्ये तु यदा भवति भास्करः ॥ ४०
 त्रिंशद्भागं च मेदिन्या मुहूर्तेन स गच्छति । योजनानां सहस्रस्य इमां संख्यां निबोधत ॥ ४१
 पूर्णं शतसहस्राणामेकत्रिंशच्च सा स्मृता । पञ्चाशच्च सहस्राणि तथाऽन्यान्यधिकानि च ॥
 मौड्वर्तिनी गतिरेषा सूर्यस्य तु विधीयते । एतेन क्रमयोगेण यदा काठां तु दक्षिणाम् ॥ ४३
 परिगच्छति सूर्योऽसौ मासं काठामुदग्दिनात् । मध्येन पुष्करस्याथ भ्रमते दक्षिणायने ॥ ४४
 मानसोत्तरमेरेस्तु अन्तरं त्रिगुणं स्मृतम् । सर्वतो दक्षिणस्यां तु काठायां तन्निबोधत ॥ ४५
 नव कोट्यः प्रसंख्याता योजनैः परिमण्डलम् । तथा शतसहस्राणि चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ ४६
 अहोरात्रात्पतङ्गस्य गतिरेषा विधीयते । दक्षिणादिङ्निवृत्तोऽसौ विषुवस्थो यदा रविः ॥ ४७
 क्षीरोदस्य समुद्रस्योत्तरतोऽपि दिशं चरन् । मण्डलं विषुवच्चापि योजनैस्तन्निबोधत ॥ ४८
 तिस्रः कोट्यस्तु संपूर्णा विषुवस्यापि मण्डलम् । तथा शतसहस्राणि विंशत्येकाधिकानि तु ॥
 श्रावणे चोत्तरां काठां चित्रभानुर्यदा भवेत् । गोमेदस्य परद्वीपे उत्तरां च दिशं चरन् ॥ ५०
 उत्तरायाः प्रमाणं तु काठाया मण्डलस्य तु । दक्षिणोत्तरमध्यानि तानि विन्ध्याद्यथाक्रमम् ॥
 स्थानं जरद्वयं मध्ये तथैरावतमुत्तमम् । वैश्वानरं दक्षिणतो निर्दिष्टमिह तत्त्वतः ॥ ५२
 नागवीथ्युत्तरा वीथी ह्यजवीथिस्तु दक्षिणा । उमे अपाढमूलं तु अजवीथ्यादयस्त्रयः ॥ ५३
 अभिजित्पूर्वतः स्वाति नागवीथ्युत्तरास्त्रयः । अश्विनी कृत्तिका याभ्या नागवीथ्यस्त्रयः
 स्मृताः ॥ ५४

रोहिण्यार्द्रा मृगशिरो नागवीथिरिति स्मृता । पुष्याश्लेषा पुनर्वसोर्वीथी चैरावती स्मृता ॥
 तिस्रस्तु वीथयो ह्येता उत्तरो मार्ग उच्यते । पूर्वोत्तरा च फल्गुन्यौ मघा चैवाऽऽर्षभी भवेत् ॥
 पूर्वोत्तरश्रोष्ठपदौ गोवीथी रेवती स्मृता । श्रवणं च धनिष्ठा च वारुणं च जरद्वयम् ॥ ५७
 एतास्तु वीथयस्तिस्रो मध्यमो मार्ग उच्यते । हस्तश्चित्रा तथा स्वाती ह्यजवीथिरिति स्मृता
 ज्येष्ठा विशाखा मैत्रं च मृगवीथी तथोच्यते । मूलं पूर्वोत्तराषाढे वीथी वैश्वानरी भवेत् ॥ ५९
 स्मृतास्तिस्रस्तु वीथ्यस्ता मार्ग वै दक्षिणे पुनः । काठयोरन्तरं चैतद्वक्ष्यते योजनैः पुनः ॥ ६०
 एतच्छतसहस्राणामेकत्रिंशच्चु वै स्मृतम् । शतानि त्रीणि चान्यानि त्रयस्त्रिंशत्तथैव च ॥ ६१
 काठयोरन्तरं ह्येतद्योजनानां प्रकीर्तितम् । काठयोर्लेखयोश्चैव अयने दक्षिणोत्तरे ॥ ६२
 ते वक्ष्यामि प्रसंख्याय योजनैस्तु निबोधत । एकैकमन्तरं तद्वद्युक्तान्येतानि सप्तभिः ॥ ६३
 सहस्रेणातिरिक्ता च ततोऽन्या पञ्चविंशतिः । लेखयोः काठयोश्चैव बाह्याभ्यन्तरयोश्चरन् ॥ ६४
 अभ्यन्तरं स पर्येति मण्डलान्युत्तरायणे । बाह्यतो दक्षिणेनैव सततं सूर्यमण्डलम् ॥ ६५
 चरन्नसावुदीच्यां च ह्यशीत्या मण्डलाञ्छतम् । अभ्यन्तरं स पर्येति क्रमते मण्डलानि तु ॥ ६६

प्रमाणं मण्डलस्यापि योजनानां निबोधत । योजनानां सहस्राणि दश चाष्टौ तथा स्मृतम् ॥
 अधिकान्यष्टपञ्चाशद्योजनानि तु वै पुनः । विष्कम्भो मण्डलस्यैव तिर्यक्स तु विधीयते ॥ ६८
 अहस्तु चरते नाभेः सूर्यो वै मण्डलं क्रमात् । कुलालचक्रपर्यन्तो यथा चन्द्रो रविस्तथा ॥ ६९
 दक्षिणे चक्रवत्सूर्यस्तथा शीघ्रं निवर्तते । तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं तु कालेनाल्पेन गच्छति ॥ ७०
 सूर्यो द्वादशभिः शीघ्रं मुहूर्तैर्दक्षिणायने । त्रयोदशार्धमृक्षाणां मध्ये चरति मण्डलम् ॥ ७१
 मुहूर्तैस्तानि ऋक्षाणि नक्तमष्टादशैश्चरन् । कुलालचक्रमध्यस्थो यथा मन्दं प्रसर्पति ॥ ७२
 उदग्याने तथा सूर्यः सर्पते मन्दविक्रमः । तस्माद्दीर्घेण कालेन भूमिं सोऽल्पां प्रसर्पति ॥ ७३
 सूर्योऽष्टादशभिरहो मुहूर्तैरुदगायने । त्रयोदशानां मध्ये तु ऋक्षाणां चरते रविः ॥
 मुहूर्तैस्तानि ऋक्षाणि रात्रौ द्वादशभिश्चरन् ॥ ७४
 ततो मन्दतरं ताभ्यां चक्रं तु भ्रमते पुनः । मृत्पिण्ड इव मध्यस्थो भ्रमतेऽसौ ध्रुवस्तथा ॥ ७५
 मुहूर्तैश्चिंशता तावद्दहोरात्रं ध्रुवो भ्रमन् । उभयोः काष्ठयोर्मध्ये भ्रमते मण्डलानि तु ॥ ७६
 उत्तरक्रमेणैर्ऋक्षस्य दिवा मन्दगतिः स्मृता । तस्यैव तु पुनर्नक्तं शीघ्रा सूर्यस्य वै गतिः ॥ ७७
 दक्षिणप्रक्रमे वाऽपि दिवा शीघ्रं विधीयते । गतिः सूर्यस्य वै नक्तं मन्दा चापि विधीयते ७८
 एवं गतिविशेषेण विभज्यन् रात्र्यहानि तु । अजवीथ्यां दक्षिणायां लोकालोकस्य चोत्तरम् ॥
 लोकसंतानतो ह्येष वैश्वानरपथाद्बहिः । व्युष्टिर्यावत्प्रभा सौरी पुष्करात्संप्रवर्तते ॥ ८०
 पार्श्वेभ्यो बाह्यतस्तावलोकालोकश्च पर्वतः । योजनानां सहस्राणि दशोर्ध्वं चोच्छिद्यतो गिरिः
 प्रकाशश्चाप्रकाशश्च पर्वतः परिमण्डलः । नक्षत्रचन्द्रसूर्याश्च ग्रहास्तारागणैः सह ॥ ८२
 अभ्यन्तरे प्रकाशन्ते लोकालोकस्य वै गिरिः । एतावानेव लोकस्तु निरालोकस्ततः परम् ॥ ८३
 लोक आलोकने धातुनिरालोकस्त्वलोकता । लोकालोकौ तु संधत्ते यस्मात्सूर्यः परिभ्रमन् ॥
 तस्मात्संध्येति तामाहुरुषाव्युष्टैर्यथान्तरम् । उषा रात्रिः स्मृता विप्रैर्व्युष्टिश्चापि अहः स्मृतम्
 त्रिशैत्कलो मुहूर्तस्तु अहस्ते दश पञ्च च । ह्नासो वृद्धिरहर्भागैर्दिवसानां यथा तु वै ॥ ८६
 संध्यामुहूर्तमात्रायां ह्नासवृद्धी तु ते स्मृते । लेखाप्रभृत्यथाऽऽदित्ये त्रिमुहूर्तांगते तु वै ॥ ८७
 प्रातः स्मृतस्ततः कालो भागांश्चाऽऽहुश्च पञ्च च । तस्मात्प्रातर्गतात्कालान्मुहूर्ताः संगवन्धयः
 मध्याह्नास्त्रिमुहूर्तस्तु तस्मात्कालादनन्तरम् । तस्मान्मध्यदिनात्कालादपराह्ण इति स्मृतः ॥
 त्रय एव मुहूर्तास्तु काल एष स्मृतो बुधैः । अपराह्णव्यतीताच्च कालः सायं स उच्यते ॥ ९०
 दश पञ्च मुहूर्ताहो मुहूर्तास्त्रय एव च । दशपञ्चमुहूर्तै वै अहस्तु विधुवे स्मृतम् ॥ ९१
 वर्धयतो ह्रस्वत्येव अयने दक्षिणोत्तरे । अहस्तु ग्रसते रात्रिं रात्रिस्तु ग्रसते अहः ॥ ९२
 शरद्वसन्तयोर्मध्यं विषुवं तु विधीयते । आलोकान्तः स्मृतो लोको लोकाञ्चालोक उच्यते ९३
 लोकपालाः स्थितास्तत्र लोकालोकस्य मध्यतः । चत्वारस्ते महात्मानस्तिष्ठन्त्याभूतसंप्लवम्
 सुधामा चैव वैराजः कर्दमश्च प्रजापतिः । हिरण्यरोमा पर्जन्यः केतुमान् राजसश्च सः ॥ ९५
 निर्द्विद्वा निरैभीमाना निस्तन्द्रा निष्परिग्रहाः । लोकपालाः स्थितास्त्वेते लोकालोके चतु-
 दिशम् ॥ ९६

उत्तरं यदगस्त्यस्य शृङ्गं देवर्षिसेवितम् । पितृयाणः स्मृतः पन्था वैश्वानरपथाद्बहिः ॥ ९७

१ ग. ड. संप्रकाशते । २ क. ख. 'ते तस्मा' । ३ ग. घ. 'शरकालो' । ४ ड. 'कालोकः स उ' ।
 ५ ग. 'रभिमा' ।

तत्राऽऽसते प्रजाकामा ऋषयो येऽग्निहोत्रिणः । लोकस्य संतानकराः पितृयाणे पथि स्थिताः
 भूतारम्भकृतं कर्म आशिषश्च विशां पते । प्रारभन्ते लोककामास्तेषां पन्थाः स दक्षिणः ॥ ९९
 चलितं ते पुनर्धर्मं स्थापयन्ति युगे युगे । संतततपसा चैव मर्यादाभिः श्रुतेन च ॥ १००
 जायमानास्तु पूर्वं वै पश्चिमानां गृहेषु ते । पश्चिमाश्चैव पूर्वेषां जायन्ते निधनेष्विह ॥ १०१
 एवमावर्तमानास्ते वर्तन्त्या भूतसंप्लवम् । अष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणां गृहमेधिनाम् ॥ १०२
 सवितुर्दक्षिणं मार्गमाश्रित्याऽऽभूतसंप्लवम् । क्रियावतां प्रसंख्येषा ये श्मशानानि भेजिरे ॥
 लोकसंव्यवहारार्थं भूतारम्भकृतेन च । इच्छाद्वेपरताञ्चैव मैथुनोपगमाञ्च वै ॥ १०४
 तथा कामकृतेनेह सेवनाद्विषयस्य च । इत्येतैः कारणैः सिद्धाः श्मशानानीह भेजिरे ॥ १०५
 प्रजैष्विणः सप्तर्षयो द्वापरेष्विह जज्ञिरे । संततिं ते जुगुप्सन्ते तस्मान्मृत्युजितस्तु तैः ॥ १०६
 अष्टाशीतिसहस्राणि तेषामप्यूर्ध्वरेतसाम् । उदक्पन्था न पर्यन्तमाश्रित्याऽऽभूतसंप्लवम् ॥ १०७
 ते संप्रयोगालोकस्य मिथुनस्य च वर्जनात् । ईर्ष्याद्वेषनिवृत्त्या च भूतारम्भविर्वर्जनात् ॥ १०८
 ततोऽन्यकामसंयोगशब्दाद्देवैर्षदर्शनात् । इत्येतैः कारणैः शुद्धैस्तेऽमृतत्वं हि भेजिरे ॥ १०९
 आभूतसंप्लवस्थानाममृतत्वं विभाव्यते । त्रैलोक्यस्थितिकालो हि न पुनर्मरगामिणाम् ॥
 भूणहत्याश्वमेधादिपापपुण्यनिभैः परम् । आभूतसंप्लवान्ते तु क्षीयन्ते चोर्ध्वरेतसः ॥ १११
 ऊर्ध्वोत्तरमृषिष्यस्तु ध्रुवो यत्रानुसंस्थितः । एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योम्नि भास्वरम् ॥ ११२
 यत्र गत्वा न शोचन्ति तद्विष्णोः परमं पदम् । धर्मे ध्रुवस्य तिष्ठन्ति ये तु लोकस्य काङ्क्षिणः

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे चन्द्रसूर्यभुवनविस्तारो नाम चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५७४७ ॥

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

एवं श्रुत्वा कथां दिव्यामन्नुवल्लौमहर्षणिम् । सूर्याचन्द्रमसोश्चरं ग्रहाणां चैव सर्वशः ॥ १

ऋषय ऊचुः—

भ्रमन्ति कथमेतानि ज्योतीर्षि रविमण्डले । अव्यूहेनैव सर्वाणि तथा चासंकरेण वा ॥ २

कश्च भ्रामयते तानि भ्रमन्ति यदि वा स्वयम् । एतद्वेदितुमिच्छामस्ततो निगद सत्तम ॥ ३

सुत उवाच—

भूतसंमोहनं ह्येतद्भुवतो मे निबोधत । प्रत्यक्षमपि दृश्यं तत्संमोहयति वै प्रजाः ॥ ४

योऽसौ चतुर्दशर्षेषु शिशुमारो व्यवस्थितः । उत्तानपादपुत्रोऽसौ भेदीभूतो ध्रुवो दिवि ॥ ५

सैष भ्रमन्भ्रामयते चन्द्रादित्यौ ग्रहैः सह । भ्रमन्तमनुसर्पन्ति नक्षत्राणि च चक्रवत् ॥ ६

ध्रुवस्य मनसो यो वै भ्रमते ज्योतिषां गणः । वातानीकमयैर्बन्धध्रुवे बद्धः प्रसर्पति ॥ ७

तेषां भेदश्च योगश्च तथा कालस्य निश्चयः । अस्तोदयास्तथोत्पाता अयने दक्षिणोत्तरे ॥ ८

१ ग. च । ईर्ष्याद्वेपरताञ्चैव । २ ग. परेष्विणः । ३ ग. ड. हि अगुनर्भवातां गताः । सू । ४ ग. ध्रुवाया-
 स्तिष्ठ । ५ ड. 'न्ति यत्र ते लोकसाक्षिणः । ६ ग. दक्षिणः । ७ ग. 'दिव्या सुप्रिया लोमहर्षण त् । सू । ८ ग. 'पि
 दिवि । ९ ग. 'व्यूहेरेव । १० घ. 'सा वर्षे भ्र' । ड. 'सा वर्षो भ्र' ।

विषुवद्बृहस्पतिः सधमेतद्भुवेरितः । जीमूता नाम ते मेघा यदेभ्यो जीवसंभवः ॥ १
द्वितीय आबृहस्पतिः सधमेतद्भुवेरितः । इतो योजनमात्राच्च अध्यर्धविकृता अपि ॥ १०
वृष्टिसंस्तथा तेषां धारातरः प्रकीर्तितः । पुष्करावर्तका नाम ये मेघाः पक्षसंभवाः ॥ ११
शक्रेण पक्षाश्छिन्ना वै पर्वतानां महौजसा । कामगानां समुद्रानां भूतानां नाशमिच्छताम्
पुष्करा नाम ते पक्षा बृहन्तस्तोयधारिणः । पुष्करावर्तका नाम कारणेनेह शब्दिताः ॥ १३
नानारूपधराश्चैव महाधोरस्वराश्च ते । कल्पान्तवृष्टिकर्तारः कल्पान्ताग्नेर्नयामकाः ॥ १४
वाय्वाधारा बहन्ते वै सामुताः कल्पसाधकाः । यान्यस्याण्डस्य भिन्नस्य प्राकृतान्यमवंस्तदा
यस्मिन्ब्रह्मा समुत्पन्नधतुर्ब्रह्म स्वयं प्रभुः । तान्येवाण्डकपालानि सर्वे मेघाः प्रकीर्तिताः ॥
तेषामाप्यायन्तं धूमः सर्वेषामविशेषतः । तेषां श्रेष्ठश्च पर्जन्यश्चत्वारश्चैव दिग्गजाः ॥ १७
गजानां पर्वतानां च भेवानां भोगिभिः सह । कुलमेकं द्विधा भूतं योनिरैका जलं स्मृतम् ॥ १८
पर्जन्यो दिग्गजाश्चैव हेमन्ते शीतसंभवम् । तुषारवर्षं वर्षन्ति वृष्ट्वा ह्यन्नविवृद्धये ॥ १९
षष्ठः परिवहो नाम वायु तेषां परायणः । यीऽसौ बिभर्ति भगवान्नाङ्गामाकाशगोचराम् ॥
दिव्यामृतजलां पुण्यां त्रिपथमिति विश्रुताम् । तस्या विस्पन्दितं तोयं दिग्गजाः पृथुभिः
करैः ॥ २१
शीकरान्संप्रमुञ्चन्ति नीहार इति स स्मृतः । दक्षिणेन गिरिर्योऽसौ हेमकूट इति स्मृतः ॥ २२
उदग्धिमवतः शैलस्योत्तरे चैव दक्षिणे । पुण्ड्रं नाम समाख्यातं सम्यग्वृष्टिविवृद्धये ॥ २३
तस्मिन्प्रवर्तते वर्षं तत्तुषारसमुद्भवम् । ततो हिमवतो वायुर्हिमं तत्र समुद्भवम् ॥ २४
आनयत्यात्मवेगेन सिञ्चयानो महागिरिम् । हिमवन्तमतिक्रम्य वृष्टिशेषं ततः परम् ॥ २५
हमास्ये च ततः पश्चादिदं भूतविवृद्धये । वर्षद्वयं समाख्यातं सम्यग्वृष्टिविवृद्धये ॥ २६
मेघाश्चाऽऽप्यायन्तं चैव सधमेतत्प्रकीर्तितम् । सूर्य एव तु वृष्टीनां स्रष्टा समुपदिश्यते ॥ २७
वर्षं धर्मं हिमं रात्रिं संध्ये चैव दिनं तथा । शुभाशुभफलानीह ध्रुवात्सर्वं प्रवर्तते ॥ २८
ध्रुवेणाधिष्ठिताश्चारः सूर्यो वै गृह्यति उति । सर्वभूतशरीरेषु त्वापो ह्यानुश्रिताश्च याः ॥ २९
दह्यमानेषु तेभ्येव जङ्गमस्थावरेषु च । धूमभूतास्तु ता ह्यापो निष्कामन्तीह सर्वशः ॥ ३०
तेन चाभ्राणि जायन्ते स्थानमभ्रमयं स्मृतम् । तेजोभिः सर्वलोकेभ्य आदत्ते रश्मिभिर्जलम् ॥
समुद्राद्वायुसंयोगाद्बृहन्त्यापो गमस्तयः । ततस्त्वृतुवशात्काले परिवर्तन्दिवाकरः ॥ ३२
नियच्छत्यापो मेघेभ्यः शुक्लाः शुक्लैस्तु रश्मिभिः । अभ्रस्थाः प्रपतन्त्यापो वायुना समुदीरिताः
ततो वर्षति षण्मासान्सर्वभूताविवृद्धये । वायुभिः स्तनितं चैव विश्रुतस्त्वग्निजाः स्मृताः ॥ ३४
मेहनाच्च मिहेर्धातोर्मवत्वं व्यञ्जयन्ति च । न भ्रश्यन्ते ततो ह्यापस्तस्माद्भ्रस्य वै स्थितिः ॥
स्रष्टाऽसौ वृष्टिसर्गस्य ध्रुवेणाधिष्ठितो रविः ॥
ध्रुवेणाधिष्ठितो वायुर्वृष्टिं संहर्ते पुनः । ग्रहान्निवृत्त्या सूर्यास्तु चरते क्रक्षमण्डलम् ॥ ३६
चारस्यान्ते विशत्यर्कं ध्रुवेण समधिष्ठितम् । अतः सूर्यरथस्यापि संनिवेशं प्रचक्षते ॥ ३७
स्थितेन त्वेकचक्रेण पञ्चारेण त्रिणाभिना । हिरण्ययेनाणुना वै अष्टचक्रैकनेमिना ॥
चक्रेण भास्वता सूर्यः स्यन्दनेन प्रसर्पिणां ॥ ३८

१ ग. 'गिरिजायते' । २ ग. घ 'साम्' । का । ३ घ. ड. 'योऽपो गृह्य वर्षति' । ४ ग. ड. 'पि ह्यनुश्रिता' । ५ ग. घ. ड. 'समिस्त्य स' । ६ ड. 'येन नल्लेन अ' । ७ ग. ड. च 'णा' । दशमो ।

शतयोजनसाहस्रो विस्तारायाम उच्यते । द्विगुणा च रथोपस्थादीवाद्दण्डः प्रमाणतः ॥
 स तस्य ब्रह्मणा सद्यो रथो ह्यर्थवशेन तु । असङ्गः काञ्चनो दिव्यो युक्तः पवनगैर्हयैः ॥
 छन्दोभिर्वाजिह्वैर्यथाचक्रं समास्थितैः । वारुणस्य रथस्येह लक्षणैः सदृशश्च सः ॥ ४१
 तेनासौ चरति व्योम्नि भास्वाननुदिनं दिवि । अथाङ्गानि तु सूर्यस्य प्रत्यङ्गानि रथस्य च ॥
 संवत्सरस्यावयवैः कल्पितानि यथाक्रमम् ॥ ४२

अहर्नाभिस्तु सूर्यस्य एकचक्रस्य वै स्मृतः । आराः संवत्सरास्तस्य जेभ्यः पट्टकतवः स्मृताः
 रात्रिर्वरूथो धर्मश्च ध्वज ऊर्ध्वं व्यवस्थितः । अक्षकोट्योर्युगान्यस्य आतवाहाः कलाः स्मृताः
 तस्य काठा स्मृता घोणा दन्तपङ्क्तिः क्षणास्तु वै । निमेषश्चानुकर्षोऽस्य ईषा चास्य कला
 स्मृता ॥ ४५

युगाक्षकोटी ते तस्य अर्थकामावुभौ स्मृतौ । सप्ताश्वरूपाश्छन्दांसि वहन्ते वायुरंहसा ॥ ४६
 गायत्री च व त्रिष्टुप् च जगत्यनुष्टुपथैव च । पङ्क्तिश्च बृहती च व उष्णिगेव तु सतमम् ॥ ४७
 चक्रमक्षे निबद्धं तु ध्रुव चाक्षः समर्पितः । सहचक्रो भ्रमत्यक्षः सहाक्षो भ्रमति ध्रुव ॥ ४८
 अक्षः सहैव चक्रेण भ्रमतेऽसौ ध्रुवेरितः । एवमर्थवशात्तस्य संनिवेशो रथस्य तु ॥ ४९
 तथा संयोगभागेन सिद्धो वै भास्करो रथः । तेनासौ तरणिर्देवो नभसः सर्पते दिवम् ॥ ५०
 युगाक्षकोटी ते तस्य दक्षिणे स्यन्दनस्य तु । भ्रमतो भ्रमतो रश्मी तौ चक्रयुगयोस्तु वै ॥ ५१
 मण्डलानि भ्रमन्तेऽस्य सेचरस्य रथस्य तु । कुलालचक्रभ्रमवन्मण्डलं सर्वतोदिशम् ॥ ५२
 युगाक्षकोटी ते तस्य वातोर्मी त्यन्दनस्य तु । संक्रान्ते ध्रुवमहो मण्डले सर्वतोदिशम् ॥ ५३
 भ्रमतस्तस्य रश्मी ते मण्डले तृत्तरायणे । वर्धते दक्षिणेऽथ च भ्रमतो मण्डलानि तु ॥ ५४
 युगाक्षकोटीसंबन्धौ द्वौ रश्मी स्यन्दनस्य तु । ध्रुवेण प्रगृहीतौ तौ रथौ यौ वनतो रविम् ॥ ५५
 आकृष्येते यदा ते तु ध्रुवेण समधिष्ठिते । तदा सोऽभ्यन्तरे सूर्यो भ्रमते मण्डलानि तु ॥ ५६
 *अशीतिमण्डल शतं काष्ठयोरुभयोश्चरन् । ध्रुवेण मुच्यमानेन पुनारश्मियुगेन च ॥ ५७
 तथैव बाह्यतः सूर्यो भ्रमते मण्डलानि तु । उद्वेष्टयन्वै वेगेन मण्डलानि तु गच्छति ॥ ५८

इति श्रीमातस्ये महापुराण भुवनकोशे सूर्यचन्द्रमन्थरो नाम पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५८०५ ॥

अथ षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

स रथोऽधिष्ठितो दैर्मांसि मासि यथाक्रमम् । ततो वहत्यथाऽऽदित्यं बहुभिक्रान्तिभिः सह ॥
 गन्धर्वं प्लरोभिश्च सर्पग्रामगिराक्षसैः । एते वसन्ति वै सूर्य मासौ द्वौ द्वौ क्रमेण च ॥ २
 धाताऽर्यमा पुलस्त्यश्च पुलहश्च प्रजापती । उरगौ वासुकिश्चैव संकीर्णश्चैव तावुभौ ॥ ३

* न विद्यतेऽयं श्लोको ग. पुस्तके ।

१ क. दिव्यः पारगः शशिर्भूः । २ क. ख. अगस्त्यः । ३. आराः । ३ ग. घ. 'वेऽङ्कितम्' । ४ ग. घ. वर्धते दक्षिणेऽथ च । ५ क. रश्मी पारयना रं ।

तुम्बुरुनरिदंश्चैव गन्धर्वीं गायतां वरौ । कृतस्थलाऽप्सराश्चैव या च सा पुञ्जिकस्थला ॥ ४
 ग्रामण्यौ रथकृतस्य रथौजाश्चैव तावुभौ । रक्षो हेतिः प्रहेतिश्च यातुधानावुभौ स्मृतौ ॥ ५
 मधुमाधवयोर्ह्येष गणौ वसति भास्करे । वसन्ग्रीष्मे तु द्वौ मासौ मित्रश्च वरुणश्च वै ॥ ६
 क्रंपी अत्रिर्वसिष्ठश्च नागौ तक्षकरम्भकौ । मेनका सहजंन्या च हाहा हूहश्च गायकौ ॥ ७
 रथंतरश्च ग्रामण्यौ रथकृच्चैव तावुभौ । पुरुषादो वधश्चैव यातुधानौ तु तौ स्मृतौ ॥ ८
 एते वसन्ति वै सूर्ये मासयोः शुचिशुक्रयोः । ततः सूर्ये पुनश्चान्या निवसन्ति स्म देवताः ॥ ९
 इन्द्रश्चैव विवस्वाश्च अङ्गिरा भृगुरेव च । एलापत्रस्तथा सर्पः शङ्खपालश्च पन्नगः ॥ १०
 विश्वावसुसुषेणौ च प्रातश्चैव रथश्च हि । प्रम्लोचेत्यप्सराश्चैव निम्लोचन्ती च ते उभे ॥ ११
 यातुधानस्तथा हेतिर्व्याघ्रश्चैव तु तावुभौ । नभस्यनभसोरेतैर्वसन्तश्च दिवाकरे ॥ १२
 मासौ द्वौ देवताः सूर्ये वसन्ति च शरदृतौ । पर्जन्यश्चैव पूषा च भरद्वाजः सगौतमः ॥ १३
 चित्रसेनश्च गन्धर्वस्तथा वासुरुचिश्च यः । विश्वाची च घृताची च उभे ते पुण्यलक्षणे ॥ १४
 नागश्चैरावतश्चैव विभुतश्च धनंजयः । सेनजिच्च सुषेणश्च सेनानीग्रामिणीस्तथा ॥ १५
 चारो वातश्च द्वावेतौ यातुधानावुभौ स्मृतौ । वसन्त्येते च वै सूर्ये मासयोश्च त्विषोर्जयोः ॥
 हैमन्तिकौ च द्वौ मासौ निवसन्ति दिवाकरे । अंशो भगश्च द्वावेतौ कश्यपश्च क्रतुश्च तौ ॥
 भुजंगश्च महापद्मः सर्पः कर्कोटकस्तथा । चित्रसेनश्च गन्धर्वः पूर्णायुश्चैव गायनी ॥ १८
 अप्सराः पुर्वचिन्तिश्च गन्धर्वा ह्युर्वशी च या । तार्क्ष्यश्चारिष्टनोमिश्च सेनानीग्रामिणीश्च तौ ॥
 विद्युत्सूर्यश्च तावुगौ यातुधानौ तु तौ स्मृतौ । सहे चैव सहस्ये च वसन्त्येते दिवाकरे ॥ २०
 नतस्तु शिशिरे चापि मासयोर्निवसन्ति ते । त्वष्टा विष्णुर्जमदग्निर्विश्वामित्रस्तथैव च ॥
 काद्रवेयौ तथा नागौ काबलाश्चतारवुभौ । गन्धर्वौ धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चाश्च तावुभौ ॥ २२
 तिलोत्तमाऽप्सराश्चैव देवी रम्भा मनोरमा । ग्रामणीर्कृतजिच्चैव सत्यजिच्च महाबलः ॥ २३
 ब्रह्मोपेतश्च वै रक्षो यज्ञोपेतस्तथैव च । इत्येते निवसन्ति स्म द्वौ द्वौ मासौ दिवाकरे ॥
 स्थानाभिमानिनो ह्येते गणा द्वादश सप्तकाः । सूर्यमापाद्यन्त्येते तेजसा तेज उत्तमम् ॥
 ग्रथितेस्तु वचोभिश्च स्तुवन्ति ऋषयो रविम् । गन्धर्वाप्सरसश्चैव गीतनृत्यैरुपासते ॥ २६
 विद्याग्रामाणिनो यक्षाः कुर्वन्त्याभीषुसंग्रहम् । सर्पाः सर्पन्ति वै सूर्ये यातुधानानुयान्ति च ॥
 वालखिल्या नयन्त्यस्तं परिवार्योदयाद्रविम् । एतेषामेव देवानां यथावर्षं यथातपः ॥ २८
 यथायोगं यथाधर्मं यथातत्त्वं यथाबलम् । तथा तपत्यसौ सूर्यस्तेषामिन्द्रस्तु तेजसा ॥ २९
 भूतानामशुभं सर्वं व्यपोहति स्वतेजसा । मानवानां शुभेर्ह्येतैर्ह्वियते दुरितं तु वै ॥ ३०
 दुरितं शुभचाराणां व्यपोहन्ति क्वचित्काचित् । एते सहैव सूर्येण भ्रमन्ति सानुगा दिवि ॥ ३१
 तपन्तश्च जपन्तश्च ह्लादयन्तश्च वै प्रजाः । गोपायन्ति स्म भूतानि ईहन्ते ह्यनुकम्पया ॥
 स्थानाभिमानिनां ह्येतत्स्थानं मन्वन्तरेषु वै । अतीतानागतानां च वर्तन्ते सांप्रतं च ये ॥
 एवं वसन्ति वै सूर्ये सप्तकास्ते चतुर्दश । चतुर्दशेषु वर्तन्ते गणा मन्वन्तरेषु वै ॥ ३४
 ग्रीष्मे हिमे च वर्षासु मुञ्चमाना यथाक्रमम् । धर्मं हिमं च वर्षं च यथाक्रममहर्निशम् ॥

१ क. ख. स्थली । मा । २ ग. घ. ह. काविरात्रि । ३ क. ख. ह्युयम्या । ४ ह. राणामाप्याह । ५ क.
 ख. मानो धर्मं हिमं च वर्षं च निशां दिनं च । ग । ग. मानौ सदा विभु । घ । ६ ग. च सजमानो दिशां दिनम् ग ।

गच्छत्यसावनुदिनं परिवृत्य रश्मीन्देवान्पितॄंश्च मनुजांश्च सुतर्पयन्वै ।

शुक्ले च कृष्णे तद्वहःक्रमेण कालक्षये चैव सुराः पिबन्ति ॥ ३६

मासेन तच्चासृतमस्य सृष्टं सुवृष्टये रश्मिषु राक्षितं तु ।

सर्वेऽमृतं तत्पितरः पिबन्ति देवाश्च सौम्याश्च तथैव काव्याः ॥ ३७

सूर्येण गोभिर्हि विवाधिताभिरग्निः पुनश्चैव समुच्छ्रिताभिः ।

वृष्ट्याऽमिवृष्टाभिरथौषधीर्मित्या अथान्नेन क्षुधं जयन्ति ॥ ३८

तृप्तिश्च तेनार्धमासं सुराणां मांसं सुधाभिः स्वधया पितृणाम् ।

अन्नेन जीवन्त्यनिशं मनुष्याः सूर्यः श्रितं तद्धि-विभर्ति गोभिः ॥ ३९

इत्येष एकचक्रेण सूर्यस्तूर्णं प्रसर्पति । तत्र तैरक्रमैरश्वैः *सर्पतेऽसौ दिनक्षये ॥ ४०

हरिर्हरिर्द्दिह्नियते तुरंगमैः पिबत्यथापो हरिभिः सहस्रधा ।

पुनः प्रमुञ्चत्यथ ताश्च यो हरिः स मुह्यमानो हरिभिसतुरंगमैः ॥ ४१

अहोरात्रं रथेनासावेकचक्रेण वै भ्रमन् । सप्तद्वीपसमुद्रांश्च सप्तभिः सप्तभिर्द्वृतम् ॥ ४२

छन्दोरूपैश्च तैरश्वैर्युतश्चक्रं ततः स्थितिः । कामरूपैः सकृद्युक्तैः कामगैस्तैर्मनोजवैः ॥ ४३

हरितैरव्यथैः पिङ्गैरीश्वरैर्ब्रह्मवादिभिः । बाह्यतोऽनन्तरं चैव मण्डलं दिवसक्रमात् ॥ ४४

कल्पादौ संप्रयुक्ताश्च वहन्त्याभूतसंप्लवम् । आवृतो वालखिल्यैश्च भ्रमते राज्यहानि तु ॥ ४५

ग्रथितैः स्ववचोभिश्च स्तूयमानो महर्षिभिः । सेव्यते गीतनृत्यैश्च गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥ ४६

पतङ्गैः पतंगैरश्वैर्भ्रांम्यमाणो दिवस्पतिः । वीथ्याश्रयाणि चरति नक्षत्राणि तथा शशी ॥

ह्लासवृद्धी तथैवास्य रश्मयः सूर्यवत्समृताः । त्रिचक्रोभयतोऽश्वश्च विज्ञेयः शशिर्नो रथः ॥

अपां गर्भसमुत्पन्नो रथः साश्वः ससारथिः । संहारैस्तैस्त्रिभिश्चैकैर्युक्तः शुक्लैर्हयोत्तमैः ४९

दशभिस्तुरगैर्दिव्यैरसङ्गैस्तन्मनोजवैः । सकृद्युक्ते रथे तस्मिन्वहेन्तस्त्वायुगक्षयम् ॥ ५०

संगृहीता रथे तस्मिच्छ्रेतश्चक्षुःश्रवाश्च वै । अश्वास्तमेकवर्णास्ते वहन्ते शङ्खचर्चसः ॥ ५१

अजश्च त्रिपथश्चैव वृषो वाजी नरो हयः । अंशुमान्सप्तधातुश्च हंसो व्योममृगस्तथा ॥ ५२

इत्येते नामभिश्चैव दश चन्द्रमसो हयाः । एवं चन्द्रमसं देवं वहन्ति स्माऽऽयगक्षयम् ॥

देवैः परिवृतः सोमः पितृभिः सह गच्छति । सोमस्य शुक्लपक्षादौ भास्करे परतः स्थिते ॥ ५४

आपूर्यते परो भागः सोमस्य तु अर्हःक्रमात् । ततः पीतक्षयं सोमं युगपद्व्यापयन्रविः ॥ ५५

पीतं पञ्चदशाहं च रश्मिनैकेन भास्करः । आपूरयन्ददौ तेन भागं भागमहःक्रमात् ॥ ५६

सुषुम्नाप्यायमानस्य शुक्ले वर्धन्ति वै कलाः । तस्माद्व्रसन्ति वै कृष्णे शुक्ले ह्याप्या-

ययन्ति च ॥ ५७

इत्येवं सूर्यवीर्येण चन्द्रस्याऽऽप्यायते तनुः । पौर्णमास्यां प्रहृश्येत् शुक्लः संपूर्णमण्डलः ॥ ५८

एवमाप्यायते सोमः शुक्लपक्षेवहःक्रमात् । ततो द्वितीयापमृति बहुलस्य चतुर्दशी ॥ ५९

अपां सारमयस्येन्द्रो रसमात्रात्मकस्य च । पिबन्त्यम्बुमयं देवा मधु सौम्यं तथाऽमृतम् ॥ ६०

* अत्राऽऽस्मनेपदमार्थम् ।

संभृतं त्वर्धमासेन अमृतं सूर्यतेजसा । भक्षार्थमागतं सोमं पौर्णमास्यामुपासते ॥ ६१
 एकरात्रं सुराः सार्धं पितृभिरुपिभिश्च वै । सोमस्य कृष्णपक्षादौ भास्कराभिमुखस्य वै ॥
 प्रक्षीयते पर ह्यात्मा पीयमानकलाक्रान्तात् । त्रयश्च त्रिशता सार्धं त्रयस्त्रिंशच्छतानि तु ॥
 त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि देवाः सोमं पिबन्ति वै । इत्येवं पीयमानस्य कृष्णे वर्धन्ति ताः कलाः
 क्षीयन्ते च ततः शुक्लाः कृष्णा ह्याप्याययन्ति च । एवं दिनक्रमात्पीते देवैश्चापि निशाकरे ॥
 पीत्वाऽर्धमासं गच्छन्ति अमावास्यां सुराश्च ते । पितरश्चोपतिष्ठन्ति अमावास्यां निशाकरे
 ततः पञ्चदशे भागे किञ्चिच्छेषे निशाकरे । ततोऽपराह्णे पितरो जघन्यदिवसे पुनः ॥ ६७
 पिबन्ति द्विकलं कालं शिष्टास्तास्तु कलास्तु याः । विनिःसृष्टं त्वमावास्यां गमन्तिभ्य-
 स्ताऽऽमृतम् ॥ ६८

अर्धमाससमाप्तौ तु पीत्वा गच्छन्ति तेऽमृतम् । सौम्या बर्हिषदश्चैव अग्निष्वात्ताश्च ये स्मृताः
 काव्याश्चैव तु ये प्रोक्ताः पितरः सर्व एव ते । संवत्सराश्च ये काव्याः पञ्चाब्दा वै द्विजाः स्मृताः
 सौम्याः सुतपसो ज्ञेयाः सौम्या बर्हिषदस्तथा । आग्नेष्वात्तास्त्रयश्चैव पितृसर्गस्थिता द्विजाः ॥
 पितृभिः पीयमानायां पञ्चदश्यां तु वै कलाम् । बावच्च क्षीयते तस्मान्नागः पञ्चदशस्तु सः ॥
 अमावास्यां तथा तस्य अन्तरा पूर्यते परः । वृद्धिक्षयौ वै पक्षादौ षोडश्यां शशिनः स्मृतौ
 एवं सूर्यनिमित्ते ते क्षयवृद्धौ निशाकरे ॥ ७३

इति श्रीमात्स्ये महापुराण भुवनकोशे सूर्यदिगमनं नाम षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५८७८ ॥

अथ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

ताराग्रहाणां वक्ष्यामि स्वर्भानोस्तु रथं पुनः । अथ तेजोमयः शुभ्रः सोमपुत्रस्य वै रथः ॥ १
 युक्तो हयैः पिशङ्गैस्तु दशभिर्वातरंहसैः । श्वेतः पिशङ्गः सारङ्गो नीलः श्यामो विलोहितः ॥ २
 श्वेतश्च हरितश्चैव पृषतो वृष्णिरेव च । दशभिस्तु महाभागैरुत्तमैर्वातसंभवैः ॥ ३
 ततो भौमरथश्चापि अष्टाङ्गः काश्चनः स्मृतः । अष्टभिर्लोहितैरश्वैः सध्वजैरग्निसंभवैः ॥ ४
 सर्पतेऽसौ कुमारो वै ऋजुर्वक्तानुवक्रगः ॥ ५
 अतश्चाऽऽङ्गिरसो विद्वान्देवाचार्यो बृहस्पतिः । गौराश्वेन तु रौक्मेण स्यन्दनेन विसर्पति ॥ ६
 युक्तेनाष्टाभिरश्वैश्च सध्वजैरग्निसमुद्भवैः । अब्दं वसति यो राशौ स्वादिशं तेन गच्छति ॥ ७
 युक्तेनाष्टाभिरश्वैश्च सध्वजैरग्निसंनिभैः । रथेन क्षिप्रवेगेन भार्गवस्तेन गच्छति ॥ ८
 ततः शनैश्चरोऽप्यश्वैः सबलैर्वातरंहसैः । काष्णायसं समारुह्य स्यन्दनं यात्यसौ शनिः ॥ ९
 स्वर्भानोस्तु यथाऽष्टाश्वाः कृष्णा वै वातरंहसः । रथं तमोमयं तस्य वहन्ति स्म सुदंशिनाः ॥ १०
 आदित्यनिलयो राहुः सोमं गच्छति पर्वसु । आदित्यमेति सोमाच्च तमसोऽन्तेषु पर्वसु ॥ ११
 ततः केतुमतस्त्वश्वा अटौ ते वातरंहसः । पलालधूमवर्णाभाः क्षामदेहाः सुदारुणाः ॥ १२

एते ब्रह्मा ग्रहाणां वे मया ते क्ता स्यैः सह । सर्वे ध्रुवे निबद्धास्ते निबद्धा वातरश्मिभिः ॥ १२
 एते वै भ्राज्यमाणास्ते यथायोगं गच्छन्ति वै । वायु याभिरहस्याभिः प्रबद्धा वातरश्मिभिः ॥ १३
 परिभ्रमन्ति तद्बद्धाश्चन्द्रसूर्यग्रहा दिवि । यावत्तमनुपर्येति ध्रुववज्योतिषां गणः ॥ १४
 यथा नद्युक्ते नोस्तु उदकेन सहोद्भूते । तथा देवगृहाणि स्युरुद्भून्ते वातरहसा ॥ १५
 तस्माद्यानि प्रगृह्यन्ते व्योम्नि देवगृहा इति ॥ १५
 यावत्पृथिव्यैव ताराः स्युस्तावन्तोऽस्य मरीचयः । सर्वा ध्रुवनिबद्धास्ता भ्रमन्त्यो भ्रामयन्ति च
 तैलपीडं यथा चक्रं भ्रमते भ्रामयन्ति वै । तथा भ्रमन्ति ज्योतींषि वातबद्धानि सर्वशः ॥ १७
 अलातचक्रवद्यान्ति वातचक्रेरितानि तु । यस्मात्प्रवहते तानि प्रवहस्तेन स स्मृतः ॥ १८
 एवं ध्रुवे नियुक्तोऽसौ भ्रमते ज्योतिषां गणः । एष तारामयः प्रोक्तः शिशुमारे ध्रुवो दिवि ॥ १९
 यदह्ना कुरुते पापं तं दृष्ट्वा निशि मुञ्चति । शिशुमारशरीरस्था यावत्पृथ्वीराकास्तु ताः ॥ २०
 वर्षाणि दृष्ट्वा जीवेत तावदेवाधिकानि तु । शिशुमाराकृतिं ज्ञात्वा प्रविभागेन सर्वशः ॥ २१
 उत्तानपादस्तस्याथ विज्ञेयः सौत्तरो हनुः । यज्ञोऽधरस्तु विज्ञेयो धर्मो मूर्धानमाश्रितः ॥ २२
 हृदि नारायणः साध्या अश्विनौ पूर्वपादयोः । वरुणश्चायमा चैव पश्चिमे तस्य सन्निधौ ॥ २३
 शिश्रे संवत्सरो ज्ञेयो मित्रश्चापानमाश्रितः । पुच्छेऽग्निश्च महेन्द्रश्च मरीचिः कश्यपो ध्रुवः ॥ २४
 एष तारामयः स्तम्भो नास्तमेति न बोध्यम् । नक्षत्रचन्द्रसूर्याश्च ग्रहास्तारागणैः सह ॥ २५
 तन्मुखाभिमुखाः सर्वे चक्रभूता दिवि स्थिताः । ध्रुवेणाधिष्ठिताश्चैव ध्रुवमेव प्रदक्षिणम् ॥ २६
 परियान्ति सुरश्रेष्ठं मेढीभूतं ध्रुवं दिवि । आग्नीध्रकाश्यपानां तु तेषां स परमो ध्रुवः ॥ २७
 एक एव भ्रमत्येष मेरोरन्तरमूर्धनि । ज्योतिषां चक्रमादाय आकर्षस्तमधोमुखः ॥ २८
 मेरुमालोकयन्नेव प्रतियाति प्रदक्षिणम् ॥ २९

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे ध्रुवप्रशंसा नाम सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५९०७ ॥

अथाष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

यदेतद्भवता प्रोक्तं श्रुतं सर्वमशेषतः । कथं देवगृहाणि स्युः पुनर्ज्योतींषि वर्णय ॥ १

सूत उवाच—

एतत्सर्वं प्रवक्ष्यामि सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम् । यथा देवगृहाणि स्युः सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ॥ २
 अग्नेर्व्युद्यौ रजन्यां वै ब्रह्मणाऽव्यक्तयोनिना । अव्याकृतमिदं त्वासीन्नैशेन तमसा वृतम् ॥ ३
 चतुर्भूतावशिष्टेऽस्मिन्ब्रह्मणा समधिष्ठिते । स्वयंभूर्भगवांस्तत्र लोकतत्त्वार्थसाधकः ॥ ४
 खद्योतहृषी विचरन्नाविर्भावं व्यचिन्तयत् । ज्ञात्वाऽग्निं कल्पकालादावपः पृथ्वीं च संश्रिताः
 स संभृत्य प्रकाशार्थं त्रिधा तुल्योऽमवत्पुनः । पौचको यस्तु लोकेऽस्मिन्पार्थिवः सोऽग्निरु-
 च्यते ॥ ६

यश्चासौ तपते सूर्ये शुचिरग्निश्च स स्मृतः । वैद्युतो जाठरः सोम्यो वैद्युतश्चाप्यबिन्धनः ॥ ७
तेजोभिश्चाऽऽप्यते ऋश्चित्कश्चिदेवाप्यबिन्धनः । काष्ठेन्धनस्तु निर्मध्यः सोऽद्भिः शाम्यते
पावकः ॥ ८

अर्चिष्मान्पचनोऽग्निस्तु निष्प्रभः सौम्यलक्षणः । यश्चासौ मण्डले शुक्ले निरूप्यमान प्रकाशते
प्रभा सौरी तु पादेन अस्तं याति दिवाकरे । अग्निमाविशते रात्रौ तस्माद्भिः प्रकाशते ॥ १०

उदिते तु पुनः सूर्ये ऊष्माऽग्नेस्तु समाविशत् । पादेन तेजसश्चाग्नेस्तस्मात्संतपते दिवा ॥ ११

प्राकाश्यं च तर्थाण्यं च सौयग्नये तु तेजसी । परस्परानुप्रवेशादाप्यायेते दिवानिशम् ॥ १२

उत्तरे चैव भूम्यर्धे तथा ह्यस्मिस्तु दक्षिणे । उत्तिष्ठति पुनः सूर्ये रात्रिराविशते ह्यपः ॥ १३

तस्मात्ताम्रा भवन्त्यापो दिवारात्रिप्रवेशनात् । अस्तं गते पुनः सूर्ये अहर्धे प्रविशत्यपः ॥ १४

तस्मान्नक्तं पुनः शुक्ला ह्यापो दृश्यन्ति भासुराः । एतेन क्रमयोगेण भूम्यर्धे दक्षिणोत्तरे ॥ १५

उदयास्तमये ह्यत्र अहोरात्रं विशत्यपः । यश्चासौ तपते सूर्यः सोऽपः पिबति रश्मिभिः ॥ १६

सहस्रपादस्वेषोऽग्नी रक्तकुम्भमभिस्तु सः । आदत्ते स तु नाडीनां सहस्रेण समन्ततः ॥ १७

अपो नदीसमुद्रेभ्यो हृदकूपेभ्य एव च । तस्य रश्मिसहस्रेण शीतवर्षोष्णानिःस्रवः ॥ १८

तासां चतुःशतं नाड्यो वर्षन्ते चित्रमूर्तयः । चन्द्रनाश्चैव मेध्याश्च केतनाश्चेतनास्तथा ॥ १९

अमृता जीवनाः सर्वा रश्मयो वृष्टिसर्जनाः । हिमोद्भवाश्च तेऽन्योन्यं रश्मयश्चिशतः स्मृताः
चन्द्रताराग्रहैः सर्वैः पीता भानोर्गभस्तयः ॥ २०

एता मध्यास्तथाऽन्याश्च ह्लादिन्यो हिमसर्जनाः । शुक्लाश्च ककुभश्चैव गावो विश्वं सतश्च याः
शुक्लास्ता नामतः सर्वाश्चिशतो घर्मसर्जनाः । संबिभ्रति हि ताः सर्वा मनुष्यान्देवताः पितॄन्
मनुष्यानोषधीभिश्च स्वधया च पितॄनपि । अमृतेन सुरान्सर्वान्संततं परितर्पयन् ॥ २३

वसन्ते चैव ग्रीष्मे च शनैः संतपते त्रिभिः । वर्षासु च शरद्येवं चतुर्भिः संप्रवर्षति ॥ २४

हेमन्ते शिशिरे चैव हिमोत्सर्गश्चिभिः पुनः । ओषधीषु बलं धत्ते सुधां च स्वधया पुनः ॥ २५

सूर्योऽमरत्वममृते त्रयस्त्रिषु नियच्छति । एवं रश्मिसहस्रं तु सौरं लोकार्थसाधकम् ॥ २६

भिद्यते ऋतुमासाद्य सहस्रं बहुधा पुनः । इत्येवं मण्डलं शुक्लं भास्वरं लोकसंज्ञितम् ॥ २७

नक्षत्रग्रहसोमानां प्रतिष्ठा योनिरिव च । चन्द्र ऋक्षग्रहाः सर्वे विज्ञेयाः सूर्यसंभवाः ॥ २८

सुपुम्ना सूर्यरश्मिर्भा क्षीणं शशिनमेधते । हरिकेशः पुरस्तात्तु यो वै नक्षत्रयोनिःकृतः ॥ २९

दक्षिणे विश्वकर्मा तु रश्मिराप्याययद्बुधम् । विश्वावसुश्च यः पश्चाच्छुक्रयोनिश्च स स्मृतः ॥ ३०

संवर्धनस्तु यो रश्मिः स योनिर्लोहितस्य च । षष्ठस्तु ह्यश्वभू रश्मिर्योनिः स हि बृहस्पतेः ॥ ३१

शनैश्चरं पुनश्चापि रश्मिराप्यायते सुराट् । न क्षीयते यतस्तानि तस्मान्नक्षत्रता स्मृता ॥ ३२

क्षेत्राण्येतानि वै सूर्यमापतन्ति गभस्तिभिः । क्षेत्राणि तेषामादत्ते सूर्यो नक्षत्रता ततः ॥ ३३

१ ग. सोऽग्निः शाम्यति वारिणा । अ° । २ ग. 'मान्पावकोऽद्भिस्तु । ३ घ. ड. 'पवनोऽद्भिस्तु । ४ ग. 'यं
अस्तमार्धं समाविशेत् । पा° । घ. 'यं औष्ण्यमग्नेः स° । ५ क. ख. 'त्रि मावि° । ६ ग. ड. 'ग्रहाः सर्वे पी° । ७ ग.
ड. 'श्वष्ट° । ८ ग. च. भासुरं । ड. भास्करं । ९ घ. 'केशा पुनः सा तु या स न° । १० ग. ड. च. पुनस्तासु यः
सर्ज° । ११ घ. 'निहृत् । द° ।

अस्माहोकादमुं लोकं तीर्णानां सुकृतात्मनाम् । तारणात्तारका ह्येताः शुक्लत्वाच्चैव शुक्लिकाः
 दिव्यानां पार्थिवानां च वंशानां चैव सर्वशः । तपनस्तेजसो योगादादित्य इति गद्यते ॥ ३५
 स्रवतिः स्पन्दनार्थं च धातुरेष निगद्यते । स्रवणानेजसश्चैव तेनासौ सविता स्मृतः ॥ ३६
 बह्वर्थश्चन्द्र इत्येष प्रधानो धातुरुच्यते । शुक्लत्वे ह्यमृतत्वे च शीतत्वे ह्लादनेऽपि च ॥ ३७
 सूर्याचन्द्रमसोर्दिव्ये मण्डले भास्वरे खगे । जलतेजोमये शुक्ले वृत्तकुम्भनिभे शुभे ॥ ३८
 वसन्ति कर्मदेवास्तु स्थानान्येतानि सर्वशः । मन्वन्तरेषु सर्वेषु कैपिसूर्यग्रहादयः ॥ ३९
 तानि देवगृहाणि स्युः स्थानाख्यानि भवन्ति हि । सौरं सूर्योऽविशत्स्थानं सौम्यं सोमस्त-
 थैव च ॥ ४०

शौकं शुक्रोऽविशत्स्थानं षोडशारं प्रभास्वरम् । बृहस्पतिर्वृहत्त्वं च लोहितं चापि लोहितः ॥
 शनैश्चरोऽविशत्स्थानमेवं शनैश्चरं तथा । बुधोऽपि वै बुधस्थानं भानुं स्वर्भानुरेव च ॥ ४२
 नक्षत्राणि च सर्वाणि नाक्षत्राण्याविशन्ति च । ज्योतींषि सुकृतामेते ज्ञेया देवगृहास्तु वै ॥ ४४
 स्थानान्येतानि तिष्ठन्ति यावदाभूतसंप्लवम् । मन्वन्तरेषु सर्वेषु देवस्थानानि तानि वै ॥ ४४
 अभिमानेन तिष्ठन्ति तानि देवाः पुनः पुनः । अतीतास्तु सहातीतैर्भाविष्या भाव्यैः सुरैः सह ॥
 वर्तन्ते वर्तमानैश्च सुरैः सार्धं तु स्थानिनः । सूर्यो देवो विवस्वाश्च अष्टमस्त्वदितेः सुतः ॥ ४६
 द्युतिमान्धर्मयुक्तश्च सोमो देवो वसुः स्मृतः । शुक्रो दैत्यस्तु विज्ञेयो भार्गवोऽसुरयाजकः ॥
 बृहस्पतिर्वृहतेजा देवाचार्योऽङ्गिरःसुतः । बुधो मनोहरश्चैव शशिपुत्रस्तु स स्मृतः ॥ ४८
 शनैश्चरो विरूपश्च स्रज्ञापुत्रो विवस्वतः । अग्निर्विकेश्यां जज्ञे तु युवाऽसौ लोहिताधिपः ॥ ४९
 नक्षत्रानाम्यः क्षेत्रेषु दाक्षायण्यः सुताः स्मृताः । स्वर्भानुः सिंहाहिकपुत्रो भूतसंसाधनोऽसुरः
 चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रेष्वभिमानो प्रकीर्तितः । स्थानान्येतानि चोक्तानि स्थानान्यश्चैव देवताः ॥
 शुक्रमग्निं समं दिव्यं सहस्रांशोर्विवस्वतः । सहस्रांशुत्विषः स्थानममम्यं तैजसं तथा ॥ ५२
 आशास्थानं मनोज्ञस्य रविरग्निगृहे स्थितम् । शुक्रः षोडशरश्मिस्तु यस्तु देवो ह्यपोमयः ॥
 लोहितो नवरश्मिस्तु स्थानमर्ण्यं तु तस्य वै । बृहद्वा दशरश्मीकं हरिद्रोभं तु वेधसः ॥ ५४
 अष्टरश्मिश्चेत्स्तु कृष्णं वृद्धं मयस्मयम् । स्वर्भानोस्त्वायसं स्थानं भूतसंतापनालयम् ॥ ५५
 सुकृतामाश्रयास्तारा रश्मयस्तु हिरण्यमयाः । तारणात्तारका ह्येताः शुक्लत्वाच्चैव तारकाः ॥
 नवयोजनसाहस्रो विष्कम्भः सवितुः स्मृतः । मण्डलं त्रिगुणं चास्य विस्तारो भास्करस्य तु ॥
 द्विगुणः सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शशिनः स्मृतः । त्रिगुणं मण्डलं चास्य वैपुल्याच्छशिनः
 स्मृतम् ॥ ५८
 सर्वोपरि निमृष्टानि मण्डलानि तु तारकाः । योजनार्धप्रमाणानि ताभ्योऽन्यानि गणानि तु ॥
 तुल्यो भूत्वा तु स्वर्भानुस्तदधस्तात्पसर्पति । उद्धृत्य पार्थिवीं छायां निर्मितां मण्डलाकृतिम्
 ब्रह्मणा निर्मितं स्थानं तृतीयं तु तमोमयम् । आदित्यात्स तु निष्क्रम्य सोमं गच्छति पर्वसु ॥

१ ग. घ. च. ऋक्षसूर्यग्रहाश्रयात् । तां । १. ड. ऋक्षसूर्यग्रहाश्रयाः । तां । २ ग. घ. च. 'तिर्वेधस्य च दे' ।
 ३ ग. घ. तु सुधासौराचतोऽधि' । ४ ग. घ. च. 'था । अशाश्वतं मे' । ५ ड. आस्थानं तन्मनो' । ६ ड. 'वो शुभा-
 न्वयम् । लो' । ७ घ. ह्यापं स्ययम् । लो' । ८ क. ख. 'मापं तु । ९ ग. च. 'रितानं तु वेधसम् । अ' । १० ग. ड.
 च. 'दिमकुमारं तु कृ' । ११ ग. च. 'द्विस्थ चामय' । १२ घ. सुहृदामा' ।

आदित्यमेति सोमाच्च पुनः सौरिषु पर्वसु । स्वभासा तुदते यस्मात्स्वर्भानुरिति स स्मृतः ॥ ६२
 चन्द्रतः षोडशो भागो भार्गवस्य विधीयते । विष्कम्भान्मण्डलाच्चैव योजनानां तु स स्मृतः
 भार्गवात्पादहीनश्च विज्ञेयो वै बृहस्पतिः । बृहस्पतेः पादहीनौ केतुवक्राबुभौ स्मृतौ ॥ ६४
 विस्तारमण्डलाभ्यां तु पादहीनस्तयोर्बुधः । तारानक्षत्ररूपाणि वपुष्मन्तीह यानि वै ॥ ६५
 बुधेन समरूपाणि विस्तारान्मण्डलात्तु वै । तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु परस्परम् ॥ ६६
 शतानि पञ्च चत्वारि त्रीणि द्वे चैकमेव च । सर्वोपरि निमृष्टानि मण्डलानि तु तारकाः ॥ ६७
 योजनार्धप्रमाणानि तेभ्यो ह्रस्वं न विद्यते । उपरिष्टात्तु ये तेषां ग्रहा ये क्रूरसात्त्विकाः ॥ ६८
 सौरश्चाऽऽङ्गिरसो वक्रो विज्ञेया मन्दचारिणः । तेभ्योऽधस्तात्तु चत्वारः पुनश्चान्ये महाग्रहाः
 सोमः सूर्यो बुधश्चैव भार्गवश्चेति शीघ्रगाः । यावन्ति चैव ऋक्षाणि कोट्यस्तावन्ति तारकाः
 सर्वेषां तु ग्रहाणां वै सूर्योऽधस्तात्प्रसर्पति । विस्तीर्णं मण्डलं कृत्वा तस्योर्ध्वं चरते शशी ॥ ७१
 नक्षत्रमण्डलं चापि सोमादूर्ध्वं प्रसर्पति । नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोर्ध्वं बुधाच्चोर्ध्वं तु भार्गवः ॥ ७२
 वक्रस्तु भार्गवादूर्ध्वं वक्रादूर्ध्वं बृहस्पतिः । तस्माच्छनश्चरश्चोर्ध्वं देवाचार्योपरि स्थितः ॥ ७३
 शनैश्चरात्तथा चोर्ध्वं ज्ञेयं सप्तर्षिमण्डलम् । सप्तर्षिभ्यो ध्रुवश्चोर्ध्वं समस्तं त्रिदिवं ध्रुवे ॥ ७४
 द्विगुणेषु सहस्रेषु योजनानां शतेषु च । ग्रहान्तरमथैकैकमुर्ध्वं नक्षत्रमण्डलात् ॥ ७५
 ताराग्रहान्तराणि स्युरुपर्युपर्यधिष्ठितम् । ग्रहाश्च चन्द्रसूर्यौ च दिवि दिव्येन तेजसा ॥ ७६
 नक्षत्रेषु च युज्यन्ते गच्छन्तो नियतक्रमात् । चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रा नीचोच्चगृहमाश्रिताः ॥ ७७
 समागमे च भेदे च पश्यन्ति युगपत्प्रजाः । परस्परं स्थिता ह्येवं युज्यन्ते च परस्परम् ॥ ७८
 असंकरेण विज्ञेयस्तेषां योगस्तु वै बुधेः । इत्येवं संनिवेशो वै पृथिव्या ज्योतिषां च यः ॥ ७९
 द्वीपानामुदधीनां च पर्वतानां तथैव च । वर्षाणां च नदीनां च ये च तेषु वसन्ति वै ॥ ८०
 इत्येषोऽर्कवशेनैव संनिवेशस्तु ज्योतिषाम् । आवर्तः सान्तरो मध्ये संक्षिप्तश्च ध्रुवात्तु सः ॥
 सर्वतस्तेषु विस्तीर्णो वृत्ताकार इवोच्छ्रितः । लोकसंव्यवहारार्थमीश्वरेण विनिर्मितः ॥ ८२
 कल्पादौ बुद्धिपूर्वं तु स्थापितोऽसौ स्वयंभुवा । इत्येष संनिवेशो वै सर्वस्य ज्योतिरात्मकः ॥
 वैश्वरूपं प्रधानस्य परिणाहोऽस्य यः स्मृतः । तेषां शक्यं न संख्यातुं याथातथ्येन केनचित् ॥
 गतागतं मनुष्येण ज्योतिषां मांसचक्षुषा ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे देवप्रहवर्णनं नामाष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५९९१ ॥

अथैकोनविंश श्लोकशततमोऽध्यायः ।

कथय ऊचुः—

कथं जगाम भगवान्पुरारित्वं महेश्वरः । ददाह च कथं देवस्तन्नो विस्तरतो वद ॥ १
 पृच्छामस्त्वां वयं सर्वे बहुमानात्पुनः पुनः । त्रिपुरं तद्यथा दुर्गं मयमायाविनिर्मितम् ॥
 देवेनैकेषुणा दग्धं तथा नो वद मानद ॥ २

सूत उवाच—

शृणुध्वं त्रिपुरं देवो यथा वारितवान्भवः । मयो नाम महामायो मायानां जनकोऽसुरः ॥
 निर्जितः स तु सङ्ग्रामे तताप परमं तपः । तपस्यन्तं तु तं विभ्रां दैत्यावन्यावनुग्रहात् ॥ ४
 तस्यैव कृत्यमुद्दिश्य तेपतुः परमं तपः । बिद्युन्माली च बलवांस्तारकाख्यश्च वीर्यवान् ॥
 मयतेजःसमाक्रान्तौ तेपतुर्मयपार्श्वगौ । लोका इव यथा मूर्तास्त्रयस्त्रय इवाग्रयः ॥ ६
 लोकत्रयं तापयन्तस्ते तेपुर्दानवास्तपः । हेमन्ते जलशय्यासु ग्रीष्मे पञ्चतैपे तथा ॥ ७
 वर्षासु च तथाऽऽकाशे क्षपयन्तस्तनूः प्रियाः । सेवानाः फलमूलानि पुष्पाणि च जलानि च
 अन्यदा(थाऽ)चरिताहाराः पङ्केनाऽऽचितवल्कलाः । मग्नाः शैवालपङ्केषु विमलाविमलेषु च
 निर्मासाश्च ततो जाताः कृशा धमनिसंतताः । तेषां तपःप्रभावेन प्रभावविधुतं यथा ॥ १०
 निष्प्रभं तु जगत्सर्वं मन्दमेवाभिभाषितम् । दृश्यमानेषु लोकेषु तैस्त्रिभिर्दानवाग्निभिः ॥ ११
 तेषामग्रे जगद्बन्धुः प्रादुर्भूतः पितामहः । ततः साहसकर्तारः प्राहुस्ते सहसागतम् ॥ १२
 स्वकं पितामहं दैत्यास्तं वै तुष्टुदुरेव च । अथ तान्दानवान्ब्रह्मा तपसा तपनप्रभान् ॥ १३
 उवाच हर्षपूर्णाक्षो हर्षपूर्णमुखस्तदा । वरदोऽहं हि वो वत्सास्तपस्तोषित आगतः ॥ १४
 त्रियतामीप्सितं यच्च साभिलाषं तदुच्यताम् । इत्येवमुच्यमानास्तु प्रीतिपन्नं पितामहम् ॥ १५
 विश्वकर्मा मयः प्राह प्रहर्षोत्फुल्लोचनः । देव दैत्याः पुरा देवैः सङ्ग्रामे तारकामये ॥ १६
 निर्जितास्ताडिताश्चैव हताश्चाप्यायुधैरपि । देवैर्वैरानुबन्धाच्च धावन्तो मयवेपिताः ॥ १७
 शरणं नैव जानीमः शर्म वा शरणार्थिनः । सोऽहं तपःप्रभावेन तव भक्त्या तथैव च ॥ १८
 इच्छामि कर्तुं तद्दुर्गं यद्दैवैरपि दुस्तरम् । तस्मिंश्च त्रिपुरे दुर्गे मत्कृते कृतिनां वर ॥ १९
 भूम्यानां जलजानां च शापानां मुनितेजसाम् । देवप्रहरणानां च देवानां च प्रजापतेः ॥ २०
 अलङ्घनीयं भवतु त्रिपुरं यदि ते प्रियम् । विश्वकर्मा इतीवोक्तः स तदा विश्वकर्मेणा ॥ २१
 उवाच प्रहसन्वाक्यं मयं दैत्यगणाधिपम् । सर्वामरत्वं नैवास्ति असद्वृत्तस्य दानव ॥ २२
 तस्माद्दुर्गविधानं हि क्षिणादपि विधीयताम् । पितामहवचः श्रुत्वा तदैवं दानवो मयः ॥ २३
 प्राञ्जलिः पुनरप्याह ब्रह्माणं पद्मसंभवम् । यस्तदेकेषुणा दुर्गं सकृन्मुक्तेन निर्दहेत् ॥ २४
 समं स संयुगे हन्याद्वध्यं शेषतो भवेत् । एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा मयं देवः पितामहः ॥ २५
 स्वप्ने लब्धो यथाऽर्थो वै तत्रैवादर्शनं ययौ । गते पितामहे दैत्या गता मयरविप्रभाः ॥ २६
 वरदानाद्विरेजुस्ते तपसा च महाबलाः । स मयस्तु महाबुद्धिर्दानवो वृषसत्तमः ॥ २७
 दुर्गं व्यवसितः कर्तुमिति चाचिन्तयत्तदा । कथं नाम भवेद्दुर्गं तन्मया त्रिपुरं कृतम् ॥ २८
 वैतस्यते तत्पुरं दिव्यं मत्तो नान्यैर्न संशयः । यथा चैकेषुणा तेन तत्पुरं न हि हन्यते ॥ २९
 दैवैस्तथा विधातव्यं मया मतिविचारणम् । विस्तारो योजनशतमेकैकस्य पुरस्य तु ॥ ३०
 कार्यस्तेषां च विष्कम्भश्चैकैकशतयोजनम् । पुण्ययोगेण निर्माणं पुराणं च भविष्यति ॥ ३१

१ ग. 'हातेजा माया' । २ ग. दृष्टा । ३ ग. 'स्तेपुस्ते दितिनन्दनाः । हे' । ४ ग. च. 'तस्येता । ५ ग. 'वेवन्तः । ६ ग. च. ड. च. 'रः सर्वसं स' । ७ क. ख. 'मानं तु प्र' । ८ ग. प्रयताः प्रधि' । ९ ग. च. दुर्गमम् । त' । १० क. ख. तृणादपि । ११ ग. च. ब्रह्मसंभवः य' । १२ क. ख. 'म् । शंभुरेक' । १३ ग. 'वो बुद्धिम्' । १४ ख. वत्स्यं । १५ ग. वत्स्यन्ते । १६ ग. च. 'राणां च ।

पुण्ययोगेण च द्विवि समेव्यन्ति परस्परम् । पुण्ययोगेण युक्तानि यस्तान्यासादधिष्यति ॥३२
पुराण्येकप्रहारेण शतानि निहनिष्यति । आयसं तु क्षितितले राजतं तु नभस्तले ॥ ३३
राजतस्योपरिष्ठातु सौवर्णं भविता पुरम् । एवं त्रिभिः पुरैर्युक्तं त्रिपुरं तद्भविष्यति ॥
शतयोजनविष्कम्भैरन्तरैस्तदुरासदम् ॥ ३४

अट्टालकैर्यन्त्रशतघ्निभिश्च सचक्रशूलोपलकम्पनैश्च ।

द्वारैर्महामन्दरमेरुकल्पैः प्राकारशृङ्गैः सुविराजमानम् ॥ ३५

सतारकाख्येन मयेन गुप्तं स्वस्थं च गुप्तं तडिन्मालिनाऽपि ।

को नाम हन्तुं त्रिपुरं समर्थो मुक्त्वा त्रिनेत्रं भगवन्तमेकम् ॥ ३६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्यान एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६०२७ ॥

अथ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इति चिन्तायुतो दैत्यो दिव्योपायप्रभावजम् । चकार त्रिपुरं दुर्गमनःसंचारचारितम् ॥ १
प्राकारोऽनेन मार्गेण इह वाऽमुत्र गोपुरम् । इह चाट्टालकद्वारमिह चाट्टालगोपुरम् ॥ २
राजमार्ग इतश्चापि विपुलो भवतामिति । रथ्योपरथ्याः सत्रिका इह चत्वर एव च ॥ ३
इदमन्तःपुरस्थानं रुद्रायतनमत्र च । सवटानि तडागानि ह्यत्र वाप्यः सरांसि च ॥ ४
आरामाश्च सभाश्चात्र उद्यानान्यत्र वा तथा । उपनिर्गमो दानवानां भवत्यत्र मनोहरः ॥ ५
इत्येवं मानसं तत्राकल्पयत्पुरकल्पवित् । मयेन तत्पुरं सृष्टं त्रिपुरं त्विति नः श्रुतम् ॥ ६
कार्णायसमयं यत्तु मयेन विहितं पुरम् । तारकाख्योऽधिपस्तत्र कृतस्थानाधिपोऽवसत् ॥ ७
यत्तु पूर्णेन्दुसंकाशं राजतं निर्मितं पुरम् । विद्युन्माली प्रभुस्तत्र विद्युन्माली त्विवाम्बुदः ॥ ८
सुवर्णाधिकृतं यच्च मयेन विहितं पुरम् । स्वयमेव मयस्तत्र गतस्तदधिपः प्रभुः ॥ ९
तारकस्य पुरं तत्र शतयोजनमन्तरम् । विद्युन्मालिपुरं चापि शतयोजनकेऽन्तरे ॥ १०
मेरुपर्वतसंकाशं मयस्यापि पुरं महत् । पुण्यसंयोगमात्रेण कालेन स मयः पुरा ॥ ११
कृतवांस्त्रिपुरं दैत्यस्त्रिनेत्रः पुष्पकं यथा । येन येन मयो याति प्रकुर्वाणः पुरं पुरात् ॥ १२
प्रेक्षस्तास्तत्र तत्रैवं वारुण्यामालंयाः स्वयम् । रुक्मरूप्यायसानां च शतशोऽथ सहस्रशः ॥
रेत्ताचितानि शोभन्ते पुराण्यमरविद्विषाम् । प्रासादशतजुष्टानि कूटागारोत्कटानि च ॥ १४
सर्वेषां कामगानि स्युः सर्वलोकातिगानि च । सोद्यानवापीकूपानि सपद्मैःसरवन्ति च ॥ १५
अशोकवनभूतानि कोकिलारुतवन्ति च । चित्रशालाविशालानि चतुःशालोत्तमानि च ॥
सप्ताष्टदशभौमानि सत्कृतानि मयेन च । बहुध्वजपताकानि स्रग्दामालंकृतानि च ॥ १७

१ क. घ. 'दिमालि' । २ क. ख. घ. चिन्त्य मयो दै' । ३ क. सदशा । ४ ग. घ. ड. च. प्रतस्थे तत्र ।

५. ड. 'व धारण्या' । ६ ग. 'रुण्यः संनिधिः स्व' । ७ च. 'लधिः स्व' । ८ ग. घ. 'श । यत्तात्कृता' । ९ ड. रत्न-
चित्राणि शो' । १० ग. 'प्रसव' ।

किङ्किणीजालशब्दानि गन्धवन्ति महान्ति च । सुसंयुक्तोपलिप्तानि पुष्पनैवेद्यवन्ति च ॥
 यज्ञधूमान्धकाराणि संपूर्णकलशानि च । गगनावरणामानि हंसपद्मकिन्तिमानि च ॥ १९
 पङ्क्तीकृतानि राजन्ते गृहाणि त्रिपुरे पुरे । मुक्ताकलापैर्लम्बद्भिर्हसन्तीव शशिश्चियम् ॥
 मल्लिकाजातिपुष्पाद्यैर्गन्धधूपाधिवासितैः । पञ्चान्द्रियसुखैर्नित्यं समैः सत्पुरुषैरिव ॥ २१
 हेमराजतलोहाद्यमणिरत्नाञ्जनाङ्किताः । प्राकारास्त्रिपुरे तस्मिन्निरप्राकारसंनिभाः ॥ २२
 एकैकस्मिन्पुरे तस्मिन्गोपुराणां शतं शतम् । सपताकाध्वजवंतां दृश्यन्ते गिरिशृङ्गवत् ॥ २३
 नूपुरारावरम्याणि त्रिपुरे तत्पुराण्यपि । स्वर्गातिरिक्तश्रीकाणि तत्र कन्यापुराणि च ॥ २४
 आरामैश्च विहारैश्च तडागवटचत्वरैः । सरोभिश्च सारिद्धिश्च वनैश्चापवनैरपि ॥ २५
 दिव्यभोगोपभोगानि नानारत्नयुतानि च । पुष्पोत्करैश्च सुभगास्त्रिपुरस्योपनिर्गमाः ॥
 परिखाशतगम्भीराः कृता मायानिवारणैः ॥

२६

निशम्य तद्दुर्गविधानमुत्तमं कृतं मयेनाद्भुतवीर्यकर्मणा ।

दितेः सुता दैवतराजवैरिणः सहस्रशः प्रापुरनन्ताविक्रमाः ॥

२७

तदासुरैर्दर्पितवैरिमर्दनैर्जनार्दनैः शैलकरीन्द्रसंनिभैः ।

बभूव पूर्णं त्रिपुरं तथा पुरा यथाऽम्बरं भूरिजलैर्जलप्रदैः ॥

२८

इति श्रीमार्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्याने त्रिशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६०५५ ॥

अथैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

निर्मिते त्रिपुरे दुर्गे मयेनासुरशिल्पिना । तद्दुर्गं दुर्गतां प्राप बद्धवैरैः सुरासुरैः ॥ १

सकलत्राः सपत्राश्च शस्त्रवन्तोऽन्तकोपमाः । मयादिष्टानि विविशुर्गृहाणि हृषिताश्च ते ॥ २

सिंहा वनमिवानेके मकरा इव सागरम् । रोधैश्चैवातिपारुष्यैः शरीरमिव संहतैः ॥ ३

तद्बद्धलिभिरह्यस्तं तत्पुरं देवतारिभिः । त्रिपुरं संकुलं जातं दैत्यकोटिशताकुलम् ॥ ४

सुतलादपि निष्पत्य पातालाद्दानवाल्यात् । उपतस्थुः पयोदामा ये च गिर्युपजीविनः ॥ ५

यो यं प्रार्थयते कामं संप्राप्तस्त्रिपुराश्रयात् । तस्य तस्य मयस्तत्र मायया विदधाति सः ॥ ६

सचन्द्रेषु प्रदोषेषु साम्बुजेषु सरःसु च । आरामेषु सैषूतेषु तपोधनवनेषु च ॥ ७

स्वङ्गाश्चन्दनदिग्धाङ्गा मातङ्गाः समदा इव । मृष्टाभरणवस्त्राश्च मृष्टस्रगनुलेपनाः ॥ ८

प्रियाभिः प्रियकामाभिर्हावभावप्रसूतिभिः । नारीभिः सततं रेमुर्मुदिताश्चैव दानवाः ॥ ९

मयेन निर्मिते स्थाने मोदमाना महासुराः । अर्थे धर्मे च कामे च निदधुस्ते मतीः स्वयम् ॥

तेषां त्रिपुरयुक्तानां त्रिपुरे त्रिदशारिणाम् । व्रजति स्म सुखं कालः स्वर्गस्थानां यथा तथा ॥

शुश्रूषन्ते पितृन्पुत्राः पत्न्यश्चापि पतींस्तथा । विमुक्तकलहाश्चापि प्रीतयः प्रचुराऽभवन् ॥

* अत्र संधिर्धर्मः ।

नाधर्मस्त्रिपुरस्थाना बाधते वीर्यवानपि । अर्चयन्तो दितेः पुत्रास्त्रिपुरायतने हरम् ॥ १३ ॥
 पुण्याहशब्दानुच्चेरुराशीर्वादाश्च वेदगान् । स्वनूपुररवेन्मिश्रान्वेषुणीणारवानपि ॥ १४ ॥
 हासश्च वरनारीणां चित्तव्याकुलकारकः । त्रिपुरे दानवेन्द्राणां रमतां श्रूयते सदा ॥ १५ ॥
 तेषामर्चयतां देवान्ब्राह्मणांश्च नमस्यताम् । धर्मार्थकाममन्त्राणां महान्कालोऽभ्यवर्तत ॥
 अथालक्ष्मीरसूया च वृद्धबुभुक्षे तथैव च । कलिश्च कलहश्चैव (?) त्रिपुरं विविशुः सह ॥ १७ ॥
 संध्याकालं प्रविष्टास्ते त्रिपुरं च भयावहाः । समध्यासुः समं घोराः शरीराणि यथाऽऽमयाः
 सर्व एते विशन्तस्तु मयेन त्रिपुरान्तरम् । स्वप्ने भयावहा दृष्टा आविशन्तस्तु दानवान् ॥
 उदिते च सहस्रांशौ शुभभासाकरे रघौ । मयः सभामाविवेश भास्कराभ्यामिवाम्बुदः ॥ २० ॥
 मेरुकूटनिभे रम्य आसने स्वर्णमण्डिते । आसीनाः काञ्चनगिरेः शृङ्गे तोयमुचो यथा ॥ २१ ॥
 पार्श्वयोस्तारकाख्यश्च विशुन्माली च दानवः । उपविष्टौ मयस्यान्ते हस्तिनः कलमाविब ॥
 ततः सुरारयः सर्वेऽशेषकोपा रणाजिरे । उपविष्टा दृढं विद्ध्वा दानवा देवशत्रवः ॥ २३ ॥
 तेष्व्वासीनेषु सर्वेषु सुखासनगतेषु च । मयो मायाविजनक इत्युवाच स दानवान् ॥ २४ ॥
 खेचराः खेचरावा भो भो दाक्षायणीसुताः । निशामयध्वं स्वप्नोऽयं मया दृष्टो भयावहः ॥
 चतस्रः प्रमदास्तत्र त्रयो (?) मर्त्या भयावहाः । कोपानलादीप्तमुखाः प्रविष्टास्त्रिपुरादिनः ॥
 प्रविश्य रुषितास्ते च पुराण्यतुलविक्रमाः । प्रविष्टाः स्म शरीराणि भूत्वा बहुशरीरिणः २७
 नगरं त्रिपुरं चेदं तमसा समवस्थितम् । सगृहं सह युष्माभिः सागराम्भसि मज्जितम् ॥ २८ ॥
 उलूकं रुचिरा नारी नम्राऽऽकृता खरं तथा । सह स्त्रीभिर्हसन्ती च जुम्बने प्रमदा यथा ॥
 पुरुषः सिन्दुतिलकश्चतुरङ्गश्चिज्जिलोचनः ॥ २९ ॥
 येन सा प्रमदा नुन्ना अहं चैव विबोधितः । ईदृशी प्रमदा दृष्टा मया चातिभयावहा ॥ ३० ॥
 एष ईदृशकः स्वप्नो दृष्टो वै दितिनन्दनाः । दृष्टः कथं हि कथाय असुराणां भविष्यति ॥
 यदि वोऽहं क्षमो राजा यदिदं वेत्थ चेद्विदितम् । निबोधध्वं सुमनसो न चासूयितुमर्हथ ॥
 कामं चेष्ट्यां च कोपं च असूयां संविहाय च । सत्ये दमे च धर्मे च मुनिवादे च तिष्ठत ॥
 शान्तयश्च प्रयुज्यन्तां पूज्यतां च महेश्वरः । यदि नामास्य स्यप्रस्य ह्येवं चोपरमो भवेत् ॥
 कुप्यते नो ध्रुवं रुद्रो देवदेवश्चिलोचनः । भविष्याणि च दृश्यन्ते यतो नस्त्रिपुरेऽसुराः ॥ ३५ ॥
 कलह वर्जयन्तश्च अर्जयन्तस्तथाऽऽर्जवम् । स्वप्नोदयं प्रतीक्षध्वं कालोदयमथापि च ॥ ३६ ॥
 श्रुत्वा दाक्षायणीपुत्रा इत्येवं मयभाषितम् । क्रोधेर्ष्यावस्थया युक्ता दृश्यन्ते च विनाशगाः ॥
 विनाशमुपपश्यन्तो ह्यलक्ष्म्या व्यापितासुराः । तत्रैव दृष्ट्वा तेऽन्योन्यं संक्रोधापूरितेक्षणाः ॥
 अथ दैवपरिध्वस्ता दानवास्त्रिपुरालयाः । हित्वा सत्यं च धर्मं च अकार्याण्युपचक्रमुः ॥ ३९ ॥
 द्विषन्ति ब्राह्मणान्पुण्यान् चार्चयन्ति हि देवताः । गुरुं चैव न मन्यन्ते ह्यन्योन्यं चापि जुहुधुः
 कलहेषु च सज्जन्ते स्वधर्मेषु हसन्ति च । परस्परं च निन्दन्ति अहमित्येव वादिनः ॥ ४१ ॥
 उच्चैर्गुरुन्प्रभाषन्ते नामिभाषन्ति पूजिताः । अकस्मात्साधुनयना जायन्ते च समुत्तुकाः ॥

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. च. 'लो व्यजायत । मायाल' । २ ग. ६. च. 'र' त्वसुरालयम् । स' । ३ ग. ख. 'पुरं नरा' । स्व' ।
 ४ ग. पातितम् । ५ क. ख. 'दक्षिणः' । ६ ग. 'क्षम्य' 'ऽध्यापि' । ७ क. 'संध्याभ्रातृ' । ८ ग. ६. 'पशान्नाचयन्ति ।

दधिसक्तून्ययश्चैव कपित्थानि च रात्रिषु । भक्षयन्ति च शेरन्त उच्छिष्टाः संवृतास्तथा ॥ ४३
 मूर्च्छं कृत्वोपस्पृशन्ति चाकृत्वा पादधावनम् । संविशन्ति च शय्यासु शौचाचारविवाजिताः ॥
 संकुचन्ति भयाच्चैव मार्जारानां यथाऽऽशुक्लः । भार्यां गत्वा न ह्युध्यन्ति रहोवृत्तिषु निष्क्रपाः
 पुरा सुशीला भूत्वा च दुःशीलत्वमुपागताः । देवांस्तपोधनांश्चैव बाधन्ते त्रिपुरालयाः ॥ ४६
 मयेन वार्यमाणाऽपि * ते विनाशमुपस्थिताः । विप्रियाण्येव विप्राणां कुर्वाणाः कलहैषिणः ॥
 वैभ्राजं नन्दनं चैव तथा चैत्ररथं वनम् । अशोकं च वराशोकं सर्वर्तुकमथापि च ॥ ४८
 स्वर्गं च देवतावासं पूर्वदेववशानुगाः । विध्वंसयन्ति संकुद्धास्तपोधनवनानि च ॥ ४९

विध्वस्तदेवायतनाश्रमं च संभग्नदेवद्विजपूजकं तु ।

जगद्भूवामरराजदुष्टैरभिद्रुतं सस्यमिवालिङ्ग्यैः ॥

५०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्याने दुःस्वप्नदर्शनं नामैकात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६१०५ ॥

अथ द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अशीलेषु प्रदुष्टेषु दानवेषु दुरात्मसु । लोकेषूत्साद्यमानेषु तपोधनवनेषु च ॥ १
 सिंहमादेव्योमगानां तेषु भीतेषु जन्तुषु । त्रैलोक्ये भयसंमूढे तमोन्धत्वमुपागते ॥ २
 आदित्या वसवः साध्याः पितरो भरतां गणाः । भीताः शरणमाजग्मुर्ब्रह्माणं प्रपितामहम् ॥
 ते तं स्वर्णोत्पलासीनं ब्रह्माणं समुपागताः । नेमुरुचुश्च सहिताः पञ्चास्यं चतुराननम् ॥ ४
 वरगुप्तास्तवैवेह दानवास्त्रिपुरालयाः । बाधन्तेऽस्मान्यथा प्रेष्याननुशाधि ततोऽनघ ॥ ५
 भेषागमे यथा हंसा मृगाः सिंहमयादिव । दानवानां भयात्तद्बद्धभ्रमामो हि पितामह ॥ ६
 पुत्राणां नामधेयानि कलत्राणां तथैव च । दानवैर्भ्राम्यमाणानां विस्मृतानि ततोऽनघ ॥ ७
 देववैश्मप्रभङ्गाश्च आश्रमभ्रंशनानि च । दानवैर्लोभमोहान्धैः क्रियन्ते च भ्रमन्ति च ॥ ८
 यदि न त्रायसे लोकं दानवैर्विद्रुतं द्रुतम् । धर्षणानेन निर्द्वेषं निर्मनुष्याश्रमं जगत् ॥ ९
 इत्येवं त्रिदशैरुक्तः पद्मयोनिः पितामहः । प्रत्याह त्रिदशान्सेन्द्रानिन्दुतुल्याननः प्रभुः ॥
 भयस्य यो वरो दत्तो मया मतिमतां वराः । तस्यान्त एष संप्राप्तो यः पुरोक्तो मया सुराः ॥
 तच्च तेषामधिष्ठानं त्रिपुरं त्रिदशर्षभाः । एकेषुपातमोक्षेण हन्तव्यं नेषुवृष्टिभिः ॥ १२
 भवतां च न पश्यामि कमप्यत्र सुरर्षभाः । यस्तु चैकप्रहारेण पुरं हन्यात्सदानवम् ॥ १३
 त्रिपुरं नाल्पवीर्येण शक्यं हन्तुं शरेण तु । एकं मुक्त्वा महादेवं महेशानं प्रजापतिम् ॥ १४
 ते यूयं यदि अन्ये च क्रतुविध्वंसकं हरम् । याचामः सहिता देवं त्रिपुरं सहनिष्यति ॥ १५
 कृतः पुराणां विष्कम्भो योजमानां शतं शतम् । यथा चैकप्रहारेण हन्यन्ते वै भवेन तु ॥
 पुण्ययोगेण युक्तानि तानि चैकक्षणेन तु ॥ १६

* अत्र संधिरार्षः ।

ततो देवैश्च संप्रोक्तो यास्याम इति दुःखितैः । पितामहश्च तैः सार्धं भवसंसदमागतः ॥ १७
 तं भवं भूतभव्येशं गिरिशं शूलपाणिनम् । पश्यन्ति चोमया सार्धं नन्दिना च महात्मना ॥
 अग्निवर्णमजं देवमग्निकुण्डनिभेक्षणम् । अग्न्यादित्यसहस्राभमग्निवर्णविभूषितम् ॥ १९
 चन्द्रावयवलक्ष्माणं चन्द्रसौम्यतराननम् । आगम्य तमजं देवमथ तं नीललोहितम् ॥
 अस्तुवन्गोपतिं शंभुं वरदं पार्वतीपतिम् ॥ २०

देवा ऊचुः—

नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च । पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने ॥ २१
 महादेवाय भीमाय त्र्यम्बकाय च शान्तये । ईशानाय भयघ्नाय नमस्त्वन्धकघातिने ॥ २२
 नीलग्रीवाय भीमाय वेधसे वेधसा स्तुते । कुमारशत्रुनिघ्नाय कुमारजनकाय च ॥ २३
 विलोहिताय धूम्राय वराय क्रथनाय च । नित्यं नीलशिखण्डाय शूलिने दिव्यशायिने ॥
 उरगाय त्रिनेत्राय हिरण्यवसुरेते । अचिन्त्यायाम्बिकाभर्त्रे सर्वदेवस्तुताय च ॥ २५
 वृषध्वजाय मुण्डाय जटिने ब्रह्मचारिणे । तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिताय च ॥
 विश्वात्मने विश्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते । नमोऽस्तु दिव्यरूपाय प्रभवे दिव्यशंभवे ॥ २७
 अंभिगम्याय काम्याय स्तुत्यार्यार्च्याय सर्वदा । भक्तानुकम्पिने नित्यं दिशते यन्मनोगतम् ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे ब्रह्मादिसर्वदेवकृतमहेश्वरस्तोत्रो नाम द्वाविंश-

अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६१३३ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

ब्रह्माद्यैः स्तूयमानस्तु देवैर्देवो महेश्वरः । प्रजापतिमुवाचेदं देवानां क भयं महत् ॥ १
 भो देवाः स्वागतं वोऽस्तु ब्रूत यद्वो मनोगतम् । तावदेव प्रयच्छामि नास्त्यदेयं मया हि वः ॥
 युष्माकं नितरां शं वै कर्ताऽहं विबुधर्षभाः । चरामि महद्युगं यच्चापि परमं तपः ॥ ३
 विद्विष्टा वो मम द्विष्टाः कष्टाः कष्टपराक्रमाः । तेषामभावः संपाद्यो युष्माकं भव एव च ॥ ४
 एवमुक्तास्तु देवेन प्रेम्णा सब्रह्मकाः सुराः । रुद्रमाहुर्महाभागं भागार्हाः सर्व एव ते ॥ ५
 भगवंस्तैस्तपस्तप्तं रौद्रं रौद्रपराक्रमैः । असुरैर्वध्यमानाः स्म वयं त्वां शरणं गताः ॥ ६
 मयो नाम दितेः पुत्रश्चिनेत्र कलहप्रियः । त्रिपुरं येन तददुर्गं कृतं पाण्डुरगोपुरम् ॥ ७
 तदाश्रित्य पुरं दुर्गं दानवैर् वरनिर्मयाः । बाधन्तेऽस्मान्महादेव प्रेण्यमस्वामिनं यथा ॥ ८
 उद्यानानि च भग्नानि नन्दनादीनि यानि च । वराश्चाप्सरसः सर्वा रम्भाद्या दनुर्जैर्हताः ॥

१ क. ख. 'म्'। स्तुवन्तो वरदं शंभुं गोपतिं प। २ ग. 'ण्याय जयाय । घ. च. 'ण्याय जनाय । ३ ग. भ. च. प्रभूत प्रभवे सदा । अ. । ४ क. अभिग' । ५ क. 'य मुनिस्तव्याय । ६ ग. च. 'याऽऽर्याय । ७ क. र. । वाच-
 स्पति' । ८ ग. 'ष्माकमुपभायतं कामं दास्यामि वाञ्छितम् । च। ९ ग. च. 'मि हिमवत्यु' । १० ग. च. वः । ११ य. च.
 च. 'वाश्चातिनि' । १२ ग. च. 'प्रेण्यं तत्स्वामि' । क. 'प्रेण्यन्वै स्वा' ।

इन्द्रस्य बाह्याश्च गजाः कुमुदाञ्जनवामनाः । ऐरावताद्याऽपहृता देवतानां महेश्वर ॥ १०
 ये चेन्द्ररथमुख्याश्च हरयोऽपहृताऽसुरैः । जाताश्च दानवानां ते रथयोग्यास्तुरंगमाः ॥ ११
 ये रथा ये गजाश्चैव याः स्त्रियो वसु यच्च नः । तन्नो व्यपहृतं दैत्यैः संशयो जीविते पुनः ॥ १२
 त्रिनेत्र एवमुक्तस्तु देवैः शक्रपुरोगमैः । उवाच देवान्देवेशो वरदो वृषवाहनः ॥ १३
 व्यपगच्छतु वो देवा महद्दानवजं भयम् । तदहं त्रिपुरं धक्ष्ये क्रियतां यद्वधीमि तत् ॥ १४
 यदीच्छत मया दग्धुं तत्पुरं सहमानवम् । रथमौपयिकं मह्यं सज्जयध्वं किमास्यते ॥ १५
 दिग्वाससा तथोक्तास्ते सपितामहकाः सुराः । तथेत्युक्त्वा महादेवं चक्रुस्ते रथमुत्तमम् ॥ १६
 धरां कूबरकौ द्वौतुं रुद्रपार्श्वचराबुभौ । अधिष्ठानं शिरो मेरोरक्षोमन्दर एव च ॥ १७
 चक्रुश्चन्द्रं च सूर्यं च चके काञ्चनराजते । कृष्णपक्षं शुक्लपक्षं पक्षद्वयमपीश्वराः ॥ १८
 रथनेभिद्वयं चक्रुर्देवा ब्रह्मपुरःसराः । आदिद्वयं पक्षयन्त्रं यन्त्रमेताश्च देवताः ॥ १९
 कम्बलाश्वतराभ्यां च नागाभ्यां समवेष्टितम् । *भार्गवश्चाङ्गिराश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च २०
 शनैश्चरस्तथा चात्र सर्वे ते देवसत्तमाः । वरूथं गगनं चक्रुश्चारुरूपं रथस्य ते ॥ २१
 कृतं द्विजिह्वनयनं त्रिवेणुं शातकौम्भिकम् । मणिमुक्तेन्द्रनीलैश्च वृतं ह्यष्टमुखैः सुरैः ॥ २२
 गङ्गा सिन्धुः शतद्रुश्च चन्द्रभागा इरावती । वितस्ता च विपाशा च यमुना गण्डकी तथा
 सरस्वती देविका च तथा च सरयूरपि । एताः सरिद्वराः सर्वा वेणुसंज्ञा कृता रथे ॥ २४
 धृतराष्ट्राश्च ये नागास्ते च वेद्यात्मकाः कृताः । वासुकेः कुलजा ये च ये च रैवतवंशजाः ॥ २५
 ते सर्पा दर्पसंपूर्णाश्चापतूणेष्वनूनाः । अवतस्थुः शरा भूत्वा नानाजातिशुभाननाः ॥ २६
 सुरसा सरमा कर्द्विनता शुचिरेव च । तुषा बुभुक्षा सर्वोग्रा मृत्युः सर्वशमस्तथा ॥ २७
 ब्रह्मवध्या च गोवध्या बालवध्या प्रजाभयाः । गदा भूत्वा शक्तयश्च तदा देवरथेऽभ्ययुः ॥ २८
 युगं कृतयुगं चात्र चातुर्होत्रप्रयोजकाः । चतुर्वर्णाः सलीलाश्च बभूवुः स्वर्णकुण्डलाः ॥ २९
 तद्युगं युगसंकाशं रथशीर्षे प्रतिष्ठितम् । धृतराष्ट्रेण नागेन बद्धं बलवता महत् ॥ ३०
 ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदस्तथा परः । वेदाश्चत्वार एवैते चत्वारस्तुरगा भवन् ॥ ३१
 अन्नदानपुरोगाणि यानि दानानि कानिचित् । तान्यासन्वाजिनां तेषां भूषणानि सहस्रशः
 पद्मद्वयं तक्षकश्च कर्कोटकधनंजयौ । नागा बभूवुरवैते हयानां बालबन्धनाः ॥ ३३
 ओंकारप्रभवोस्ता वा मन्त्रयज्ञक्रतुक्रियाः । उपद्रवाः प्रतीकाराः पशुबन्धेष्टयस्तथा ॥ ३४
 यज्ञोपवाहान्येतानि तस्मिँल्लोकथे शुभे । मणिमुक्ताप्रवालैस्तु भूषितानि सहस्रशः ॥ ३५
 प्रतोदोंकार एवाऽऽसीत्तदग्रं च वषट्कृतम् । सिनीवाली कुहू राका तथा चानुमतिः शुभा ॥
 योक्त्राण्यासंस्तुरंगाणामपसर्पणविग्रहाः ॥ ३६
 कृष्णान्यथ च पीतानि श्वेतमाञ्जिष्ठकानि च । अवदाताः पताकास्तु बभूवुः पवनेरिताः ॥
 ऋतुमिश्र कृतः पद्मभिर्धनुः संवत्सरोऽभवत् । अजरा ज्याऽभवच्चापि साम्बिका धनुषो हृदा
 कालो हि भगवान् रुद्रस्तं च संवत्सरं विदुः । तस्मादुमा कालरात्रिर्धनुषो ज्याऽजराऽभवत् ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग च. पुस्तकयोः—सभार्गवाङ्गिरबुधसाङ्गारकशनैश्चरम्, इति ।

१ ग. ड. 'वतोऽप्यथो बाह्यो दे' । २ ग. घ. ड. दग्धं । ३ ग. घ. ड. तु जङ्घे पा' । ४ ग. घ. ड. विपवता ।

५ ग. ड. च. 'वास्ते वा ।

सगर्भं त्रिपुरं येन दग्धवान्स त्रिलोचनः । स इषुर्विष्णुसोमाग्नित्रिदैवतमयोऽभवत् ॥ ४०
 आननं ह्यग्निरभवच्छल्यं सोमस्तमोनुदः । तेजसः समवायोऽथ चेषोस्तेजो रथाङ्गधृक् ॥ ४१
 तस्मिंश्च वीर्यवृद्धचर्थं वासुकिर्नागपार्थिवः । तेजःसंवसनार्थं वेमुमोचातिविषो विषम् ॥
 कृत्वा देवा रथं चापि दिव्यं दिव्यप्रभावतः । लोकाधिपतिमभ्येत्य इदं वचनमब्रुवन् ॥ ४३
 संस्कृतोऽयं रथोऽस्माभिस्तव दानवशत्रुजित् । इदमर्पत्परित्राणं देवान्सेन्द्रपुरोगमान् ॥
 तं मेरुशिखराकारं त्रैलोक्यरथमुत्तमम् । प्रशस्य देवान्साध्विति रथं पश्यति शंकरः ॥ ४५
 मुहुर्दृष्ट्वा रथं साधु साध्वित्युक्त्वा मुहुर्मुहुः । उवाच सेन्द्रानमरानमराधिपतिः स्वयम् ॥ ४६
 यादृशोऽयं रथः क्लृप्तो युष्माभिर्मम सत्तमाः । ईदृशो रथसंपत्स्या यन्ता शीघ्रं विधीयताम् ॥
 इत्युक्त्वा देवदेवेन देवा विद्धा इवेषुभिः । अवापुर्महतीं चिन्तां कथं कार्यमिति ब्रुवन् ॥ ४८
 महादेवस्य देवोऽन्यः को नाम सद्दृशो भवेत् । मुक्त्वा चक्रायुधं देवं सोऽयस्वेषुं समाश्रितः ॥
 धुरि युक्ता इवोक्षाणो घटन्त इव पर्वतैः । निश्वसन्तः सुराः सर्वे कथमेतदिति * ब्रुवन् ॥ ५०
 देवेष्वहा देवदेवो लोकनाथस्य धूर्गतान् । अहं सारथिरित्युक्त्वा जग्राहश्वांस्ततोऽग्रजः ॥
 ततो देवैः सगन्धर्वैः सिंहनादो महान्कृतः । प्रतोदहस्तं संप्रेक्ष्य ब्रह्माणं सूततां गतम् ॥ ५२
 भगवानपि विश्वेशो रथस्थे वै पितामहे । सद्दृशः सूत इत्युक्त्वा चाऽऽरुरोह रथं हरः ॥ ५३
 आरोहति रथं देवे ह्यश्वा हरभरातुराः । जानुभिः पतिता भूमौ रजोग्रासश्च ग्रासितः ॥ ५४
 देवो दृष्ट्वाऽथ वेदांस्तानभीरुग्रहयानभयात् । उज्जहार पितृनातान्सुपुत्र इव दुःखितान् ॥ ५५
 ततः सिंहरवो भूयो बभूव रथभैरवः । जयशब्दश्च देवानां संबभूवार्णवोपमः ॥ ५६
 तदौकारमयं गृह्य प्रतोदं वरदः प्रभुः । स्वयंभूः प्रययौ वाहाननुमन्य यथाजवम् ॥ ५७
 ग्रसमाना इवाऽऽकाशं मुष्णन्त इव मेदिनीम् । मुखेभ्यः ससृजुः श्वासानुच्छ्वसन्त इवोरगाः ॥
 स्वयंभुवा चोद्यमानाश्चोदितेन कर्पादिना । व्रजन्ति तेऽश्वा जवनाः क्षयकाल इवानिलाः ॥
 ध्वजोच्छ्रयविनिर्माणे ध्वजयष्टिमनुत्तमाम् । आक्रुध्य नन्दी वृषभस्तस्थौ तस्मिञ्छिवेच्छया
 भार्गवाङ्गिरसौ देवौ दण्डहस्तौ रविप्रभौ । रथचक्रे तु रक्षते रुद्रस्य प्रियकाङ्क्षिणौ ॥ ६१
 शेषश्च भगवान्नागोऽनन्तोऽनन्तकरोऽरिणाम् । शरहस्तो रथं पाति शयनं ब्रह्मणस्तदा ॥
 यमस्तूर्णं समास्थाय महिषं चातिदारुणम् । द्रविणाधिपतिर्व्यालं सुराणामधिपो द्विपम् ॥
 मयूरं शतचन्द्रं च कूजन्तं किनरं यथा । गुह आस्थाय वरदो युगोपमरथं पितुः ॥ ६४
 नन्दीश्वरश्च भगवान्छूलमादाय दीप्तिमान् । पृष्ठतश्चापि पार्श्वार्भ्यां लोकस्य क्षयकृद्यथा
 प्रमथाश्चाग्निवर्णाभाः साग्निज्वाला इवाचलाः । अनुजग्मू रथं शार्वा नका इव महार्णवम् ॥
 भृगुर्भद्राजवसिष्ठगौतमाः क्रतुः पुलस्त्यः पुलहस्तपोधनाः ।
 मरीचिरत्रिर्भगवानथाङ्गिराः पराशरागस्त्यमुखा महर्षयः ॥ ६७
 हरमजितमजं प्रतुष्टुर्वचनविशेषैर्विचित्रभूषणैः ।
 रथस्त्रिपुरे सकाञ्चनाचलो व्रजति सपक्ष ईवाद्रिम्बरे ॥ ६८

* अडभाव आर्षः ।

१ ग घ. ह. वीरे कुद्वेऽथ वा । २ ग. ह. 'मन्त्रवीत' । सं । ३ ग. 'द मस्तु परित्रातु दे' । ४ ड. 'मास्याय
 त्रिपुरं दहदाहविदां वरः । तं । ५ क. ख. देवोऽहदयत देवांस्तु । ६ ग घ. 'स्तस्मिन्गृष्टिभिर्वे' । ७ ग. 'कैः ।
 त्रिपुरमथरथश्च का' । ८ ग. इव मेघनिस्वनः ।

* करिगिरिरविमेषसंनिभाः सजलपयोदनिनादनादिनः ।

प्रमथगणाः परिवार्य देवगुप्तं रथमभितः प्रययुः स्वदर्शयुक्ताः ॥ ६९

मकरतिमितिमिङ्गिलावृतः प्रलय इवातिसमुद्धृतोऽर्णवः ।

व्रजति रथवरोऽतिभास्वरो ह्यशनिनिपातपयोदनिःस्वनः ॥ ७०

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे रथप्रयाणं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६२०३ ॥

अथ चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच —

पूज्यमाने रथे तस्मिँल्लोकैर्देवे रथे स्थिते । प्रमथेषु नदत्सूयं प्रवदत्सु च साध्विति ॥ १

ईश्वरस्वरघोषेण नर्दमाने महावृषे । जयत्सु विप्रेषु तथा गर्जत्सु तुरगेषु च ॥ २

रणाङ्गणात्समुत्पत्य देवर्षिर्नारदः प्रभुः । कान्त्या चन्द्रोषमस्तूर्णं त्रिपुरं पुरमागतः ॥ ३

औत्पातिकं तु दैत्यानां त्रिपुरे वर्तते ध्रुवम् । नारदश्चात्र भगवान्प्रादुर्भूतस्तपोधनः ॥ ४

आगतं जलदाभासं समेताः सर्वदानवाः । उत्तस्थुर्नारदं दृष्ट्वा अभिवादनवादिनः ॥ ५

तमर्घ्येण च पाद्येन मधुपर्केण चेश्वराः । नारदं पूजयामासुर्ब्रह्माणामिव वासवं ॥ ६

तेषां स पूजां पूजार्हः प्रतिगृह्य तपोधनः । नारदः सुखमासीनः काञ्चने परमासने ॥ ७

मयस्तु सुखमासीने नारदे नारदोद्भवे । यथाहं दानवैः सार्धमासीनो दानवाधिपः ॥ ८

आसीनं नारदं प्रेक्ष्य मयस्त्वथ महामुरः । अब्रवीद्वचनं तुष्टो हृष्टरोमाननेक्षणः ॥ ९

औत्पातिकं पुरेऽस्माकं यथा नान्यत्र कुत्रचित् । वर्तते वर्तमानज्ञ वद त्वं हि च नारद ॥

दृश्यन्ते भयदाः स्वप्ना भज्यन्ते च ध्वजाः परम् । विना च वायुना केतुः पतते च तथा भुवि ॥

अट्टालकाश्च नृत्यन्ते सपताकाः सगोपुराः । हिंस हिंसेति श्रूयन्ते गिरश्च भयदाः पुरे ॥ १२

नाहं विभेमि देवानां सेन्द्राणामपि नारद । मुक्त्वैकं वरदं स्थाणुं भक्ताभयकरं हरम् ॥

भगवन्नास्त्यविदितमुत्पातेषु तथानघ । अनागतमतीतं च भवाञ्जानाति तत्त्वतः ॥ १४

तदेतन्नो भयस्थानमुत्पाताभिनिवेदितम् । कथयस्व मुनिश्रेष्ठ प्रपन्नस्य तु नारद ॥ १५

इत्युक्तो नारदस्तेन मयेनाऽऽमयवर्जितः(?) ॥ १६

नारद उवाच—

शृणु दानव तत्त्वेन भवन्त्यौत्पातिका यथा । धर्मेति धारणे धातुर्माहात्म्ये चैव पठ्यते ॥

धारणाञ्च महत्त्वेन धर्म एष निरुच्यते ॥ १७

स इष्टप्रापको धर्म आचार्यैरूपदिश्यते । इतरश्चानिष्टफल आचार्यैर्नोपदिश्यते ॥ १८

उत्पथान्मार्गमागच्छेन्मार्गाञ्चैव विभार्गताम् । विनाशस्तस्य निर्देश्य इति वेदविदो विदुः

त्वमधर्मरथारूढः सहैभिर्मत्तदानवैः । अपकारिषु देवानां कुरुषे त्वं सहायताम् ॥ २०

* इत आरभ्य पयोदनिस्वन इत्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते ।

तदेतान्येवमादीनि उत्पातावेदितानि च । वैनाशिकानि वृश्यन्ते दानवानां तथैव च ॥
 एष रुद्रः समास्थाय महालोकमयं रथम् । आयाति त्रिपुरं हन्तुं मय त्वामसुरानपि ॥
 स त्वं महौजसं नित्यं प्रपद्यस्व महेश्वरम् । यास्यसे सह पुत्रेण दानवैः सह मानद ॥
 इत्येवमावेद्य भयं दानवोपस्थितं महत् । दानवानां पुनर्देवो देवेशपदमागतः ॥ २४
 नारदे तु मुनौ याते मयो दानवनायकः । शूरसमतमित्येवं दानवानाह दानवः* ॥ २५
 शूराः स्थ जातपुत्राः स्थ कृतकृत्याः स्थ दानवाः । युध्यध्वं दैवतैः सार्धं कर्तव्यं चापिनो
 मयम् ॥ २६

जित्वा वयं भविष्यामः सर्वेऽमरसभासदः । देवांश्च सेन्द्रकान्दत्त्वा लोकान्मोक्षयामहेऽसुराः
 अङ्गालकेषु च तथा तिष्ठध्वं शस्त्रपाणयः । दंशिता युद्धसज्जाश्च तिष्ठध्वं प्रोद्यतायुधाः ॥
 पुराणि त्रीणि चैतानि यथास्थानेषु दानवाः । तिष्ठध्वं लङ्घनीयानि भविष्यन्ति पुराणि च
 नभोगतास्तथा शूरा देवता विदिता हि वः । ताः प्रयत्नेन वार्याश्च विदार्याश्चैव सायकैः ॥

इति दनुतनयान्मयस्तथोक्त्वा सुरगणवारणवारणं वचांसि ।

युवतिजनविषण्णमानसं तच्छिपुरपुरं सहसा विवेश राजा ॥ ३१

अथ रजतविशुद्धभावभावो भवमभिपूज्य दिगम्बरं सुगीर्भिः ।

शरणमुपजगाम देवदेवं मदनार्यन्धकयज्ञदेहघातम् ॥ ३२

मयमभयपदैषिणं प्रपन्नं न किल बुबोध तृतीयदीप्तनेत्रः ।

तदभिमतमदात्ततः शशाङ्की स च किल निर्भय एव दानवोऽभूत् ॥ ३३

इति श्रीमातस्ये महापुराणे त्रिपुरवाहे नारदगमनं नाम चतुर्विंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६२३६ ॥

अथ पञ्चात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच--

ततो रणे देवबलं नारदोऽभ्यगमत्पुनः । आगत्य चैव त्रिपुरात्सभायामास्थितः स्वयम् ॥ १
 इलावृतमिति ख्यातं तद्वर्षं विस्तृतायतम् । यत्र यज्ञो बलेर्वृत्तो बलिर्यत्र च संयतः ॥ २
 देवानां जन्मभूमिर्या त्रिषु लोकेषु विश्रुता । विवाहाः क्रतवश्चैव जातकर्मादिकाः क्रियाः ॥
 देवानां यत्र वृत्तानि कन्यादानानि यानि च । रेमे नित्यं भवो यत्र सहायैः पार्षदैर्गणैः ॥ ४
 लोकपालाः सदा यत्र तस्थुर्मेरुगिरौ यथा । मधुपिङ्गलनेत्रस्तु चन्द्रायवयभूषणः ॥
 देवानामधिपं प्राह गणपांश्च महेश्वरः ॥ ५
 वासवैतद्रीणां ते त्रिपुरं परिदृश्यते । विमानैश्च पताकाभिर्ध्वजैश्च समलंकृतम् ॥ ६
 इदं वृत्तमिदं ख्यातं बह्विवेदभृशतापनम् । एते जना गिरिप्रख्याः सकुण्डलकिरीटिनः ॥ ७

* इतः परं मय उवाचेति ड. पुस्तके ।

- प्राकारगोपुराष्ट्रेषु कक्षान्ते दानवाः स्थिताः । इमे च तोयदामासा दनुजा विकृताननाः ॥ ८
 निर्गच्छन्ति पुरो दैत्याः सायुधा विजयैषिणः ॥ ९
 स त्वं सुरशतैः सार्धं ससहायो वरायुधः । सहद्भिर्मामकैर्भृत्यैर्व्यापादय महासुरान् ॥ १०
 अहं च रथवर्येण निश्चलाचलवस्थितः । पुरः पुरस्य रन्ध्रांश्चिं स्थास्यामि विजयाय वः ॥
 यदा तु पुष्ययोगेण एकत्वं स्थास्यते पुरम् । तदेतन्निर्द्वहिष्यामि*शरेणैकेन वासव ॥ १२
 इत्युक्तो वै भगवता रुद्रेणेह सुरेश्वरः । ययौ तन्निपुरं जेतुं तेन सैन्येन संवृतः ॥ १३
 प्रकान्तरथमीमैस्तैः सदैवैः पार्षदां गणैः । कृतसिंहरवोपेतैरुद्धच्छद्भिर्विवाम्बुदैः ॥ १४
 तेन नादेन त्रिपुराद्दानवा युद्धलालसाः । उत्पत्य दुद्रुवुश्चेलुः सायुधाः खे गणेश्वरान् ॥
 अन्ये पयोधरावाः पयोधरसमा बभूवुः । ससिंहनादं वादित्रं वादयामासुरुद्धताः ॥ १६
 देवानां सिंहनादश्च सर्वतूर्यवो महान् । ग्रस्तोऽभूद्वैत्यनादैश्च चन्द्रस्तोयधरैरिव ॥ १७
 चन्द्रोदयात्समुद्भूतः पौर्णमास इवार्णवः । त्रिपुरं प्रभवत्तद्वद्भीमरूपमहासुरैः ॥ १८
 प्राकारेषु पुरे तत्र गोपुरेष्वपि चापरैः । अट्टालकान्समारुह्य केचिच्चलितवादिनः ॥ १९
 स्वर्णमालाधराः शूराः प्रभासितकराम्बराः । केचिन्नदन्ति दनुजा स्तोयमत्ता इवाम्बुदाः ॥
 इतश्चेतश्च धावन्तः केचिदुद्धृतवाससः । किमेतदिति पप्रच्छुरन्योन्यं गृहंमाश्रिताः ॥ २१
 किमेतन्नैव जानामि ज्ञानमन्तर्हितं हि मे । ज्ञास्यसेऽनन्तरेणेति कालो विस्तरतो महान् ॥
 सोऽप्यसौ पृथ्वीसारं च सिंहश्च रथमास्थितः । तिष्ठते त्रिपुरं पीडय देहं व्याधिरिवोच्छ्रितः ॥
 य एषोऽस्ति स एषोऽस्तु का चिन्ता संश्रमे सति । एहि आयुधमादाय क्रमे पृच्छा भविष्यति
 इति तेऽन्योन्यमाविद्धा उत्तरोत्तरभाषिणः । आसाद्य पृच्छन्ति तदा दानवास्त्रिपुरालयाः ॥
 तारकाख्यपुरे दैत्यास्तारकाख्यपुरःसराः । निर्गताः कुपितास्तूर्णं बिलादिव महोरगाः ॥ २६
 निर्धावन्तस्तु ते दैत्याः प्रमथाधिपयूथपैः । निरुद्धा गजराजानो यथा केसरियूथपैः ॥ २७
 दर्पितानां ततश्चैषां दर्पितानामिवाग्निनाम् । रूपाणि जज्वेलुस्तेषामग्नीनामिव धूम्यताम् ॥
 ततो बृहन्ति चापानि भीमनादानि सर्वशः । निकृष्य गघनुरन्योन्यमिषुभिः प्राणभोजनैः ॥
 माजारमृगभीमास्यान्पार्षदान्विकृताननान् । दृष्ट्वा दृष्ट्वाऽहसंस्तुच्चैर्दानवा रूपसंपदा ॥ ३०
 बाहुभिः परिघाकारैः कृष्यतां धनुषां शरार्ः । भटवर्मेषु विविशुस्तडागानीव पक्षिणः ॥ ३१
 मृताः स्थ क नु योऽस्यध्वं हनिष्यामो निर्वर्तताम् । इत्येवं परुषाण्युक्त्वा दानवाः पार्षदर्धमान्
 बिभिदुः सायकैस्तीक्ष्णैः सूर्यपादा इवाम्बुदान् । प्रमथा अपि सिंहाक्षाः सिंहविक्रान्तवि-
 क्रमाः ॥

खण्डशैलशिलावृक्षैर्बिभिदुर्दैत्यदानवान् ॥

३३

अम्बुदैराकुलमिव हंसाकुलमिवाम्बरम् । दानवाकुलमत्यर्थं तत्पुरं सकलं बभौ ॥

३४

विकृष्टचापा दैत्येन्द्राः सृजन्ति शरदुर्दिनम् । इन्द्रचापाङ्कितोरस्का जलदा इव दुर्दिनम् ॥ ३५

* अत्रेवागम आर्षः ।

१ ग. च. 'परम् । अ° । घ. 'परैः । अ° । २ ग. च. 'हनिःमृताः । ३ ग. घ. च. 'कोऽस्ति विरतो भवान् ।
 कोऽप्य° । ४ ग. घ. च. 'माविमा उ° । ५ ग. घ. ड. 'ज्वलुः कोपादग्नीनामिव । ६ ग. घ. धृतताम् । ड. धाम्यताम् ।
 ७ ग. ड. 'सन्त्युच्चैः । ८ ग. घ. ड. च. 'राः । अस्माभिर्वैः प्रक्षयति तडा° । ९ क. ख. यारयेऽथ ह° ।

हृषुभिस्ताड्यमानास्ते भूयो भूयो गणेश्वराः । चक्रुस्ते देहनिर्वासं स्वर्णधातुमिवाचलाः ॥ ३ ॥
 तथा वृक्षशिलावज्रशूलपाट्टिपरश्वधैः । चूर्णयन्तेऽभिहता दैत्याः काचाटङ्कहता इव ॥ ३ ॥
 चन्द्रोदयात्समुद्भूतः पौर्णमास इवार्णवः । त्रिपुरं प्रभवच्चन्द्रमीरूपमहासुरैः ॥ ३ ॥
 तारकाख्यो जयत्येष इति दैत्या अघोषयन् । जयतीन्द्रश्च रुद्रश्च इत्येव च गणेश्वराः ॥ ३ ॥
 वारिता दारिता बाणैर्योधास्तस्मिन्बलार्णवे । निःस्वनन्तोऽम्बुसमये जलगर्भा इवाम्बुदाः ।
 करेच्छिन्नैः शिरोभिश्च ध्वजैश्छत्रैश्च पाण्डुरैः । युद्धभूमिर्भयवती मांसशोणितपूरिता ॥ ४ ॥
 व्योम्नि चोत्प्लुत्य सहसा तालमात्रं वरायुधैः । दृढाहताः पतन्पूर्वं दानवाः प्रमथास्तथा ॥ ४ ॥
 सिद्धाश्चाप्सरसश्चैव चारणाश्च नभोगताः । दृढप्रहारं हृषिताः साधु साध्विति चुक्रुशुः ॥ ४ ॥
 अनाहताश्च वियति देवदुन्दुभयस्तथा । नदन्तो मेघशब्देन शैरभा इव रोषिताः ॥ ४ ॥
 ते तस्मिन्त्रिपुरे दैत्या नद्यः सिन्धुपताविव । विशन्ति कुन्द्रवदना वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ४ ॥
 तारकाख्यपुरे तस्मिन्सुराः शूराः समन्ततः । संशस्त्रा निपतन्ति स्म सपक्षा इव भूधराः ॥ ४ ॥
 योधयन्ति त्रिभागेण त्रिपुरे तु गणेश्वराः । विद्युन्माली मयश्चैव मग्नौ च द्रुमवद्रणे ॥ ४ ॥
 विद्युन्माली स दैत्येन्द्रो गिरीन्द्रसदृशद्युतिः । आदाय परिधं घोरं ताडयामास नन्दिनम् ॥ ४ ॥
 स नन्दी दानवेन्द्रेण परिषेण दृढाहतः । भ्रमते मधुना व्यक्तः पुरा नारायणो यथा ॥ ४ ॥
 नन्दीश्वरे गते तत्र गणपाः ख्यतविक्रमाः । दुद्रुवुर्जातसंरम्भा विद्युन्मालिनमासुरम् ॥ ५ ॥
 वण्टाकर्णः शङ्कुकर्णो महाकालश्च पार्यदाः । ततश्च सायकैः सर्वान्गणपान्गणपाकृतीन् ॥ ५ ॥
 भूयो भूयः स विध्याध गणेश्वरमहतमान् । भित्त्वा भित्त्वा कुरावोच्चैर्भस्यम्बुधरो यथा ॥ ५ ॥
 तस्यारम्भितशब्देन नन्दी दिनकरप्रभः । संज्ञां प्राप्य ततः सोऽपि विद्युन्मालिनमाद्रवत् ॥ ५ ॥
 रुद्रदत्तं तदा दीप्तं दीप्तानलसमप्रभम् । वज्रं वज्रनिभाङ्गस्य दानवस्य संसर्ज ह ॥ ५ ॥
 तं नन्दिभुजनिर्मुक्तं मुक्ताफलविभूषितम् । पपात वक्षसि तदा वज्रं दैत्यस्य भीषणम् ॥ ५ ॥
 सं वज्रनिहतो दैत्यो वज्रसंहननोपमः । पपात वज्राभिहतः शक्रेणाद्रिनिवाहतः ॥ ५ ॥
 दैत्येश्वरं विनिहतं नन्दिना कुलनन्दिना । चुक्रुशुर्दानवाः प्रेक्ष्य दुद्रुवुश्च गणाधिपाः ॥ ५ ॥
 दुःखामर्षितरोषास्ते विद्युन्मालिनि पातिते । द्रुमशैलमहावृष्टिं पयोदाः समृजुर्यथा ॥ ५ ॥
 ते पीड्यमाना गुरुभिर्गिरिभिश्च गणेश्वराः । कर्तव्यं न विदुः किंचिद्वन्द्यमाधार्मिका इव
 ततोऽसुरवरः श्रीमांस्तारकाख्यः प्रतापवान् । सतरूणां गिरीणां वै तुल्यरूपधरो बभौ ॥ ६ ॥
 भिन्नोत्तमाङ्गा गणपा भिन्नपादाङ्किताननाः । विरेजुर्भुजगा मन्त्रैर्वीर्यमाणा यथा तथा ॥ ६ ॥
 मयेन मायावीर्येण वध्यमाना गणेश्वराः । भ्रमन्ति बहुशब्दालाः पञ्चरे शकुना इव ॥ ६ ॥
 तथाऽसुरवरः श्रीमांस्तारकाख्यः प्रतापवान् । ददाह च बलं सर्वं शुष्केन्धनमिवानलः ॥ ६ ॥
 तारकाख्येन वार्यन्ते शरवर्षैस्तदा गणाः । मयेन मायानिहतास्तारकाख्येन चेष्टुभिः ॥ ६ ॥
 गणेशा विधुरा जाता जीर्णमूला यथा द्रुमाः ॥ ६ ॥
 भूयः संपतते चाग्निग्रहान्ग्राहान्भुजंगमान् । गिरीन्द्रांश्च हरीन्व्याघ्रान्वृक्षान्सृमरवर्णकान्

१ ग. घ. च. 'दैत्यैरुत्स्वनान्द्रमहास्वनैः । तां' । २ ग. च. 'रभ्यष्टिा साधु' । ३ क. ख. सरमा । ४ ग. ड. अशस्त्रा । ५ ग. च. हते । ६ ग. घ. ड. भुयस्त्रिभिश्चापि ग. । ७ ग. घ. ड. 'त्वा ररासासौ नभः' । ८ ग. ड. तस्य नदितं । ९ ग. ससर्ज निं । १० ग. पमम् । ११ ग. घ. ड. 'धिपम्' । दुः । १२ ग. चिदधर्म धां ।
 'निद्रथ्यमानाश्च धार्मिकाः । तं' ।

रभानष्टपादांश्च अपः पवनमेव च । मयो मायाबलेनैव पातयत्येव शङ्खुषु ॥	६६
ते तारकाख्येन मयेन मायया संमुह्यमाना विवशा गणेश्वराः ।	
नाशकुन्वस्ते मनसाऽपि चेष्टितुं यथेन्द्रियांथां मुनिनाऽभिसंयताः ॥	६७
महाजलाग्न्यादिसकुञ्जरेरगैर्हरीन्द्रव्याघ्रक्षरक्षुराक्षसैः ।	
विबाध्यमानास्तमसा विमोहिताः समुद्रमध्येष्विव गाधकाङ्क्षिणः ॥	६८
संमर्द्यमानेषु गणेश्वरेषु संनर्दमानेषु सुरेतरेषु ।	
ततः सुराणां प्रवराऽभिरक्षितुं रिपोर्बलं संविविशुः सहायुधाः ॥	६९
यमो गदास्त्रो वरुणश्च भास्करस्तथा कुमारोऽमरकोटिसंयुतः ।	
स्वयं च शक्रः सितनागवाहनः कुलीशपाणिः सुरलोकपुंगवः ॥	७०
स चोडुनाथः ससुतो दिवाकरः स सान्तकरूपक्षपतिर्महाद्युतिः ।	
एते रिपूणां प्रबलाभिरक्षितं तदा बलं संविविशुर्मदोद्धृताः ॥	७१
यथा वनं दर्पितकुञ्जराधिपा यथा नभः सांखुधरं दिवाकरः ।	
यथा च सिंहैर्विजनेषु गोकुलं तथा बलं तन्निदशैरभिद्रुतम् ॥	७२
कृतप्रहारातुरदीनदानवं ततस्त्वभज्यन्त बलं हि पार्षदाः ।	
स्वज्योतिषां ज्योतिरिवोष्मवान्हरिः*यथा तमो घोरतरं नराणाम् ॥	७३
विशान्तयामास यथा सदैव निशाकरः संचितशार्वरं तमः ।	
ततोऽपकृष्टे च तमःप्रभावे अस्त्रप्रभावे च विवर्धमाने ॥	७४
दिग्लोकपालैर्गणनायकैश्च कृतो महान्सिहरवो मुहूर्तम् ।	
संख्ये विभग्ना विकरा विपादाश्छिन्नोत्तमाङ्गाः शरपूरिताङ्गाः ॥	७५
देवेतरा देववरैर्विभिन्नाः सीदन्ति पङ्केषु यथा गजेन्द्राः ।	
वज्रेण भीमेन च वज्रपाणिः शक्त्या च शक्त्या च मयूरकेतुः ॥	७६
दण्डेन चोग्रेण च धर्मराजः पाशेन चोग्रेण च वारिगोप्ता ।	
शूलेन कालेन च यक्षराजो वीर्येण तेजस्वितया सुकेशः ॥	७७
गणेश्वरास्ते सुरसंनिकाशाः पूर्णाहुतीसिक्तशिखिप्रकाशाः ।	
उत्सादयन्ते दनुपुत्रवृन्दान्यथैव इन्द्राशनयः पतन्त्यः ॥	७८
मयस्तु देवान्परिरक्षितारमुमात्मजं देववरं कुमारम् ।	
शरेण भित्त्वा स हि तारकासुतं स तारकाख्यासुरमाबभाषे ॥	७९
कृत्वा प्रहारं प्रविशामि वीरं पुरं हि दैत्येन्द्रबलेन युक्तः ।	
विश्राममूर्जस्करमप्यवाप्य पुनः करिष्यामि रणं प्रपन्नैः ॥	८०

* इत आरभ्य सुकेश इत्यन्तप्रत्यस्थानेऽयं ग्रन्थो ग. पुस्तके-रिविपातयामास यथा स एनसा । स्वज्योतिषा तेन तमः प्रदग्धं ननाश तूष्णं त्रिदशाधिपेन ॥ तताप कृष्णं तपसः प्रभावैरखेण भीतो न च वज्रपाणिः । शक्त्या च शक्त्या च मयूरकेतुर्दण्डेन चण्डेन च धर्मराजः ॥ पाशेन चोग्रेण च वारिगोप्ता शूलेन कालेन च यक्षराजः । वज्रेण तेजस्वितया सुकेशो देवाश्च सर्वे धृतिवीर्ययुक्ता इति ।

१ ग. 'यार्थ' मुं । २ ग. घ. 'ताः । दिवाकराग्न्यागिरिकुं' । ३ ग. घ. 'पाणिर्वर' । ४ ग. घ. 'हारांस्तदरींश्च दानवांस्ततस्त्वभज्यन्त रणे न पा' । ५ ग. घ. ड. 'वृक्षान्य' ।

वयं हि शस्त्रक्षतविक्षताङ्गा विशीर्णशस्त्रध्वजवर्मबाहाः ।
 जयैषिणस्ते जयकाशिनश्च गणेश्वरा लोकवराधिपाश्च ॥ ८१
 मयस्य श्रुत्वा दिवि तारकाख्यो वचोऽभिकाङ्क्षन्क्षतजोपमाक्षः ।
 विवेश तूर्णं त्रिपुरं दितेः सुतैः सुतैरदित्या युधि वृद्धहर्षैः ॥ ८२
 ततः सशङ्खानकभेरिभीमं ससिंहनादं हरसैन्यमाबभौ ।
 मयानुगं घोरगभीरगह्वरं यथा हिमाद्रेर्गजसिंहनादितम् ॥ ८३

इति श्रीमातस्ये महापुराणे त्रिपुरादे प्रहारकृतं नाम पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६३१९ ॥

अथ पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

मैयः प्रहारं कृत्वा तु मायावी दानवर्षभः । विवेश तूर्णं त्रिपुरमभ्रं नीलमीवाम्बरम् ॥ १
 स दीर्घमुष्णं निःश्वस्य दानवान्वीक्ष्य मध्यगान् । दध्यौ लोकक्षये प्राप्ते कालं कालं
 इवापरः ॥ २
 इन्द्रोऽपि बिभ्यते यस्य स्थितो युद्धेप्सुरग्रतः । स चापि निधनं प्राप्तो विद्युन्माली महायशः
 दुर्गं वै त्रिपुरस्यास्य न समं विद्यते पुरम् । तस्याप्येषोऽनयः प्राप्तो न दुर्गं कारणं कचित् ॥ ४
 कालस्यैव वशे सर्वं दुर्गं दुर्गतरं च यत् । काले क्रुद्धे कथं कालाञ्छाणं नोऽद्य भविष्यति ॥
 लोकेषु त्रिषु यकिंचिद्दलं वै सर्वजन्तुषु । कालस्य तद्वशं सर्वमिति पैतामहो विधिः ॥ ६
 अस्मिन्कः प्रभवेद्योगो ह्यसंधार्येऽमितात्मनि । लङ्घने कः समर्थः स्याद्वते देवं महेश्वरम्
 बिभेमि नेन्द्राद्धि यमाद्रुरुणाञ्च च वित्तपात् । स्वामी चैषां तु देवानां दुर्जयः स महेश्वरः ॥
 ऐश्वर्यस्य फलं यत्तत्पशुत्वस्य च यत्फलम् । तदद्य दर्शयिष्यामि यावद्वीराः समन्ततः ॥ ९
 बापीममृततोयेन पूर्णां सैक्ष्ये वरौषधीः । जीविष्यन्ति तदा दैत्याः संजीवनवरौषधैः ॥ १०
 इति संचित्य बलवान्मयो मायाविनां वरः । मायया ससृजे बापीं रम्भामिव पितामहः ॥
 द्वियोजनायतां दीर्घां पूर्णयोजनविस्तृताम् । आरोहसंक्रमवतीं चित्ररूपां कथामिव ॥ १२
 इन्द्रोः किरणकल्पेन मृष्टेनामृतगन्धिना । पूर्णां परमतोयेन गुणपूर्णांमिवाङ्गनाम् ॥ १३
 उत्पलैः कुमुदैः पद्मैर्वृतां कादम्बकैस्तथा । चन्द्रमास्करवर्णाभैर्मैरावरणैर्वृताम् ॥ १४
 खगैर्मधुरैरावैश्च चारुचामीकरप्रभैः । कामैषिभिरिवाऽऽकीर्णां जीवानामरणीमिव ॥ १५
 तां बापीं सृज्य स मयो गङ्गामिव महेश्वरः । तस्यां प्रक्षालयामास विद्युन्मालिनमादितः ॥
 स वाप्यां मज्जितो दैत्यो देवशत्रुर्महाबलः । उत्तस्थान्विन्धनैरिन्द्रः सद्यो हुत इवानलः ॥ १७
 मयस्य चाञ्जलिं कृत्वा तारकाख्योऽभिवादितः । विद्युन्मालीति वचनं मयमुत्थाय चाब्रवीत्

१ ग. मयोऽवहा° । घ. मयोवहा° । ड. मयोवराहं कृ° । २ ग. 'न्द्रो बिभेति यद्यस्मात्स्थितो । ३ ग. घ. दुर्गं मपहारिणम् । का° । ४ ग. 'चिद्रेतोतिर्यासविन्दुषु । घ. 'चिद्रेतोतिर्यासविन्दुषु । ड. 'चिद्विद्यते निर्भयामकम् । का° । ५ ग. 'पी वाऽमृततोयस्य पू° । ६ ग. स्रक्ष्यामि तामहम् । जी° । ७ ग. घ. ड. 'व । चन्द्रनिर्यासकल्पस्य मृष्टस्यामृतगन्धिः । पू° । ८ ग. घ. च. 'रवाचालेश्वाह° ।

कनन्दी सह रुद्रेण वृतः प्रमथजम्बुकैः । युध्यामोऽरीन्विनिष्पीड्य दया देहेषु का हि नः ॥
 अन्वास्यैव च रुद्रस्य भवापः प्रभविष्णवः । तैर्वा विनिर्हता युद्धे भविष्यामो यमाशनाः ॥
 विद्युन्मालेनिशम्यैतन्मयो वचनमूजितम् । तं परिष्वज्य सार्द्राक्ष इदमाह महासुरः ॥ २१
 विद्युन्मालिन्न मे राज्यमभिप्रेतं न जीवितम् । त्वया विना महाबाहो किमन्येन महासुरा ॥ २२
 महासृतमयी वापी ह्येषा मायाभिरीश्वर । सृष्टा दानवदैत्यानां हतानां जीववर्धिनी ॥ २३
 दिष्टया त्वां दैत्य पश्यामि यमलोकादिहाऽऽगतम् । दुर्गतावनयग्रस्तं भोक्ष्यामोऽद्य महा-
 निधिम् ॥ २४

दृष्ट्वा दृष्ट्वा च तां वापीं मायया मयनिर्मिताम् । हृष्टाननाक्षा दैत्येन्द्रा इदं वचनमब्रुवन् ॥ २५
 दानवा युध्यतेदानीं प्रमथैः सह निर्भयाः । मयेन निर्मिता वापी हतान्संजीवयिष्यति ॥ २६
 ततः क्षुब्धाम्बुधिनिभा मेरी सा तु भयंकरी । बाद्यमाना ननादोच्चै रौरवी सा पुनः पुनः ॥
 श्रुत्वा मेरीरवं घोरं मेघारम्भितसंनिभम् । न्यपतन्नसुरास्तूर्णं त्रिपुराशुद्धलालसाः ॥ २८
 लोहराजतसौवर्णैः कटकैर्मणिराजितैः । आमुक्तैः कुण्डलैर्हारैर्मकुटैरपि चोत्कटैः ॥ २९
 धूमायिता ह्यविरमा ज्वलन्त इव पावकाः । आयुधानि समादाय काशिनो वृद्धविक्रमाः ॥
 नृत्यमाना इव नटा गर्जन्त इव तोयदाः । करोच्छ्रया इव गजाः सिंहा इव च निर्भयाः ॥
 ह्रदा इव च गम्भीराः सूर्या इव प्रतापिताः । द्रुमा इव च दैत्येन्द्रास्त्रासयन्तो बलं महत् ॥
 प्रमथा अपि सोत्साहा गरुडोत्पातपातिनः । युयुत्सवोऽभिधावन्ति दानवान्दानवारयः ॥
 नन्दीश्वरेण प्रमथास्तारकाख्येन दानवाः । चक्रुः संहत्य सङ्ग्रामं चोद्यमाना बलेन च ॥ ३४
 तेऽसिभिश्चन्द्रसंकाशैः शूलैश्चानलपिङ्गलैः । बाणैश्च वृटानिर्मुक्तैरभिजघ्नुः परस्परम् ॥ ३५
 शराणां सृज्यमानानामसीनां च निपात्यताम् । रूपपाण्यासन्महोत्कानां पतन्तीनामिवाम्बरात्
 शक्तिभिर्मिन्नहृदया निर्दयो इव पातिताः । निरयेष्विव निर्मग्नाः कूजन्ते प्रमथासुराः ॥ ३७
 हेमकुण्डलयुक्तानि किरीटोत्कटवन्ति च । शिरांस्युर्व्यां पतन्ति स्म गिरिकूटा इवात्यये ॥ ३८
 परश्वधैः पट्टिशैश्च खड्गैश्च परिधैस्तथा । छिन्नाः करिवराकारा निपेतुस्ते धरातले ॥ ३९
 गर्जन्ति सहसा हृष्टाः प्रमथा भीमगर्जनाः । साधयन्त्यपरे सिन्ध्वा युद्धगान्धर्वमद्भुतम् ॥
 बलवान्भासि प्रमथ दर्पितो भासि दानव । इति चोच्चारयन्वाचं धारणा रणधूर्गताः ॥ ४१
 परिधैराहताः केचिद्दानवैः शंकरानुगाः । वमन्ते रुधिरं वक्त्रैः स्वर्णधातुमिवाचलाः ॥ ४२
 प्रमथैरपि नाराचैरसुराः सुरशत्रवः । द्रुमैश्च गिरिशृङ्गैश्च गाढमेवाऽऽहवे हताः ॥ ४३
 सुदितानथ तान्दैत्वानन्ये दानवपुंगवाः । उत्क्षिप्य चिक्षिपुर्वाप्यां मयदानवचोदिताः ॥
 ते चापि भास्वरैर्दैवैः स्वर्गलोक इवामराः । उत्तस्थुर्वापीमासाद्य सद्रूपाभरणाम्बराः ॥
 अथैकं दानवाः प्राप्य वापीप्रक्षेपणादमून् । आस्फोट्य सिंहनादं च कृत्वाऽधावन्तथाऽसुराः
 दानवाः प्रमथानेतान्प्रसर्पत किमासथ । हतानपि हि वो वापी पुनरुज्जीवयिष्यति ॥ ४७
 एवं श्रुत्वा शङ्कुर्कणौ वचोऽग्रग्रहसंनिभः । द्रुतमेवैत्य देवेशमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४८

१ ग. घ 'हताः सर्वे दयं युद्धे मयानुगाः । वि' । २ ग. घ ड. 'हो को नामेह महासुराः । ३ ग. घ 'नाक्षो'
 दैत्य इदं वचनमब्रवीत् । दा' । ४ ग. घ. ड. च । तोमरैश्च' । ५ घ. च. 'या हताः' । ६ ग. खङ्गैः परशुभिस्त ।
 ७ ग. 'रिकराका' । ८ ग. च. 'मतर्ज' । ९ ग. चारणा । घ. स्तारणा । १० ग. कर्णे स 'प्रेमग्रह' ।

सूदिताः सूदिता देव प्रमथैरसुरा ह्यमी । उत्तिष्ठन्ति पुनर्भीमाः सस्या इव जलोक्षिताः ॥
 अस्मिन्किल पुरे वापीं पूर्णांमृतरसाम्भसा । निहता निहता यत्र क्षिता जीवन्ति दानवाः
 इति विज्ञापयद्देवं शङ्कुकर्णो महेश्वरम् । अभवन्दानवबल उत्पाता वै सुदारुणाः ॥ ५१
 तारकाख्यः सुभीमाक्षो दारितास्यो हरिर्यथा । अभ्यधावत्सुकुन्धो महादेवरथं प्रति ॥ ५२
 त्रिपुरे तु महान्योरो मेरीशङ्करवो बभौ । दानवा निःसृता वृष्ट्वा देवदेवरथे सुरम् ॥ ५३
 भूकम्पश्चाभवत्तत्र शताङ्गो भूगतोऽभवत् । दृष्ट्वा क्षोभमगानुदः स्वयंभूश्च पितामहः ॥ ५४
 ताभ्यां देववरिष्ठाभ्यामन्वितः स रथोत्तमः । अनायतनमासाद्य सीदते गुणवानिव ॥ ५५
 धातुक्षये देह इव ग्रीष्मे चाल्पमिवोदकम् । शैथिल्यं याति स रथः स्नेहो विप्रकृतो यथा ॥ ५६
 रथादुत्पत्याऽऽत्मभूर्धै सीदन्तं तु रथोत्तमम् । उज्जहार महाप्राणो रथं त्रैलोक्यरूपिणम् ॥ ५७
 तदा शराद्विनिष्पत्य पीतवासा जनार्दनः । वृषरूपं महत्कृत्वा रथं जग्राह दुर्धरम् ॥ ५८
 स विषाणाभ्यां त्रैलोक्यं रथमेव महारथः । प्रगृह्योद्वहते सज्जं कुलं कुलवहो यथा ॥ ५९
 तारकाख्योऽपि दैत्येन्द्रो गिरीन्द्र इव पक्षवान् । अभ्यद्रवत्तदा देवं ब्रह्माणं हतवांश्च सः ॥
 स तारकाख्याभिहतः प्रतोदं न्यस्य कूबरे । विजज्वाल मुहुर्ब्रह्मा श्वासं वक्त्रात्समुद्गिरन् ॥
 तत्र दैत्यैर्महानादो दानवैरपि भैरवः । तारकाख्यस्य पूजार्थं कृतो जलधरोपमः ॥ ६२

रथचरणकरोऽथ महासृधे वृषभवपुर्वृषभेन्द्रपूजितः ।

दितितनयबलं विमर्द्य सर्वं त्रिपुरपुरं प्रविवेश केशवः ॥ ६३

सजलजलदराजितां समस्तां कुमुदवरोत्पलफुल्लपङ्कजाढ्याम् ।

सुरगुरुरपिबत्पयोऽमृतं तद्रविरिव संचितशार्वरं तमोऽन्धम् ॥ ६४

वापीं पीत्वाऽसुरेन्द्राणां पीतवासा जनार्दनः । नर्दमानो महाबाहुः प्रविवेश शरं ततः ॥ ६५

ततोऽसुरा भीमगणेश्वरैर्हताः प्रहारसंवर्धितशोणितापगाः ।

पराङ्मुखा भीममुखैः कृता रणे यथा नयाभ्युद्यततत्परैर्नरैः ॥ ६६

स तारकाख्यस्तडिमालिरेव च मयेन सार्धं प्रमथैरभिद्विताः ॥

पुरं परावृत्य नु ते शरादिता यथा शरीरं पवनोदये गताः ॥ ६७

गणेश्वराभ्युद्यतदर्पकाशिनो महेन्द्रनन्दीश्वरषण्मुखा युधि ।

विनेदुरुच्चैर्जहसुश्च दुर्मदा जयेम चन्द्रादिदिगीश्वरैः सह ॥ ६८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६३८७ ॥

अथ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

प्रमथैः समरे भिन्नाब्धौपुरास्ते सुरारयः । पुरं प्रविविशुर्भीताः प्रमथैर्भग्नगोपुरम् ॥ १

शीर्णदंष्ट्रा यथा नागा भग्नशृङ्गा यथा वृषाः । यथा विपक्षाः शकुना नद्यः क्षीणोदका यथा
 मृतप्रायास्तथा दैत्यौ दैवतैर्विकृताननाः । बभ्रुवुस्ते विमनसः कथं कार्यमिति ब्रुवन् ॥ ३
 अथ तान्म्लानमनसस्तदा तामरसाननः । उवाच दैत्यो दैत्यानां परमाधिपतिर्मयः ॥ ४
 कृत्वा युद्धानि घोराणि प्रमथैः सह सामरैः । तोषयित्वा तथा युद्धे प्रमथानमरैः सह ॥ ५
 यूयं यत्प्रथमं दैत्याः पश्चाच्च बलपीडिताः । प्रविष्टा नगरं त्रासात्प्रमथैर्भृशमर्दिताः ॥ ६
 अप्रियं क्रियते व्यक्तं दैवैर्नास्त्यत्र संशयः । यत्र नाम महाभागाः प्रविशन्ति गिरेर्वनम् ॥ ७
 अहो हि कालस्य बलमहो कालो हि दुर्जयः । यत्रेदृशस्य दुर्गस्य उपरोधोऽवमागतः ॥ ८
 मये विवदमाने तु नर्दमान इवाम्बुदे । बभ्रुवुर्निष्पन्ना दैत्या ग्रहा इन्द्रदये यथा ॥ ९
 वापीपालास्ततोऽभ्येत्य नमः काल इवाम्बुवाः । मयमाहुर्यमप्रख्यं साञ्जलिप्रग्रहाः स्थिताः
 या साऽमृतरसा गूढा वापी वै निर्मिता त्वया । समाकुलोत्पलवज्रा समीनाकुलपङ्कजा ॥ ११
 पीता सा वृषरूपेण केनचिद्दैत्यनायक । वापी सा सांप्रतं दृष्टा मृतसंज्ञा इवाङ्गना ॥ १२
 वापीपालवचः श्रुत्वा मयोऽसौ दानवप्रभुः । कष्टमित्यसकृत्प्रोच्य दितिजनिदम्बवीत ॥
 मया मायाबलकृता वापी पीता त्वयं यदि । विनष्टाः स्म च संदेहस्त्रिपुरं दानवा गतम् ॥
 निहतान्निहतान्दैत्यानाजीवयति दैवतैः । पीता वा यदि वा वापी पीता वै पीतवाससा ॥
 कोऽन्यो मन्मायया गुप्तां वापीममृततोयिनीम् । पास्यते विष्णुमजितं वर्जयित्वा गदाधरम्
 सुगुह्यमपि दैत्यानां नास्त्यस्याविदितं भुवि । यत्र मद्भरकौशल्यं विज्ञातं न वृत्तं बुधैः ॥ १७
 समोऽयं रुचिरो देशो निर्दुर्मो निदुर्माचलः । नवाम्भःपूरितं कृत्वा बाधन्तेऽस्मान्मरुद्गणाः
 ते यूयं यदि मन्यध्वं सागरोपरिधिष्ठिताः । प्रमथानां महावेगं सहामः श्वसनोपमम् ॥ १९
 एतेषां च समारम्भास्तस्मिन्सागरसंप्रभे । निरुत्साहा भविष्यन्ति एतद्रथपथावृताः ॥ २०
 युध्यतां निघ्नतां शत्रून्भीतानां च द्रविष्यताम् । सागरोऽम्बरसंकाशः शरणं नो भविष्यति ॥
 इत्युक्त्वा स मयो दैत्यो दैत्यानामधिपस्तदा । त्रिपुरेण ययौ तूर्णं सागरं सिन्धुबान्धवम् ॥ २२
 सागरे जलगम्भीर उत्पपात पुरं वरम् । अवतस्थुः पुराण्येव गोपुराभरणानि च ॥ २३
 अपक्रान्ते तु त्रिपुरे त्रिपुरारिश्चिलोचनः । पितामहमुवाचेदं वेदवादविशारदम् ॥ २४
 पितामह दृढं भीता भगवन्दानवा हि नः । विपुलं सागरं ते तु दानवाः संमुपाश्रिताः ॥ २५
 यत एव हि ते यातास्त्रिपुरेण तु दानवाः । तत एव रथं तूर्णं प्रापयस्व पितामह ॥ २६
 सिंहनादं ततः कृत्वा देवा देवरथं च तम् । परिवार्य ययुर्हृष्टाः सायुधाः पश्चिमोदधिम् ॥ २७
 ततोऽमरामरगुरुं परिवार्य भवं हरम् । नर्दयन्तो ययुस्तूर्णं सागरं दानवालयम् ॥ २८

अथ चारुपताकभूषितं पटहाडम्बरशङ्खनादितम् ।

त्रिपुरमभिसमीक्ष्य देवता विविधबला ननदुर्यथा घनाः ॥ २९

असुरवरपुरेऽपि दारुणो जलधररावमुदङ्गगह्वरः ।

दनुतनयनिनादामिश्रितः प्रतिनिधिसंक्षुभितार्णवोपमः ॥ ३०

अथ भुवनपतिर्गतिः सुराणामरिसृगंयामददात्सुलब्धबुद्धिः ।

त्रिदशगणपतिर्ह्युवाच शक्रं त्रिपुरगतं सहसा निरीक्ष्य शत्रुम् ॥ ३१

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके-न च यत्र रथं कृत्वा बाधन्तेऽस्मान्मायाऽमरा इति ।

१ ग. घ. 'खा देवेषु विकृ' । २ ग. त. 'युधेन च । स' । ३ क. ख. लभेसं दूरतः कृ' । ४ य. 'तद्गद्गदाव' ।

५ ग. सपुरोदिताः । ६ ग. 'गतिं सु' । ७ ग. 'गयं ददौ कञ्जुवबु' ।

त्रिदशगणपते निशामयैतत्त्रिपुरनिकेतनं दानवाः प्रविष्टाः ।	
यमवरुणकुबेरषण्मुखैस्तत्सह गणपैरपि हन्मि तावदेव ॥	३२
विहितपरबलाभिघातभूतं ब्रज जलधेस्तु यतः पुराणि तस्थुः ।	
स रथवरगतो भवः समर्थो ह्युदधिमगात्रिपुरं पुनर्निहन्तुम् ॥	३३
इति परिगणयन्तो दितेः सुता ह्यवतस्थुर्लषणार्णवोपरिष्ठात् ।	
अभिभवत्रिपुरं सदानवेन्द्रं शरवर्षैर्मुसलेश्च वज्रमिश्रैः ॥	३४
अहमपि रथवर्यमास्थितः सुरवरवर्य भवेय पृष्ठतः ।	
असुरवरवधार्थमुद्यतानां प्रतिविदधामि सुखाय तेऽनघ ॥	३५
इति भववचनप्रचोदितो दशशतनयनवपुः समुद्यतः ।	
त्रिपुरपुरजिघांसया हरिः प्रविकसिताम्बुजलोचनो ययौ ॥	३६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुराकर्मणं नाम सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।	
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६४२३ ॥	

अथाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

मघवा तु निहन्तुं तानसुरानमरेश्वरः । लोकपाला ययुः सर्वे गणपालाश्च सर्वशः ॥	१
इंश्वरा मोदिताः सर्व उत्येतुश्चाम्बरे तदा । खगतास्तु विरेजुस्ते पक्षवन्त इवाचलाः ॥	२
प्रययुस्तत्पुरं हन्तुं शरीरमिव व्याधयः । शङ्खाडम्बरनिर्घोषैः पणवान्पटहानपि ॥	
नादयन्तः पुरो देवा दृष्टास्त्रिपुरवासिभिः ॥	३
हरः प्रात इतीवोक्त्वा बालिनस्ते महासुराः । आजग्मुः परमं क्षौभमत्ययेष्विव सागराः ॥	४
सुरतूर्यैर्वं श्रुत्वा दानवा भीमदर्शनाः । निनेदुर्वादयन्तश्च नानावाद्यान्यनेकशः ॥	५
भूयोदीरितवीर्यास्ते परस्परकृतागसः । पूर्वदेवाश्च देवाश्च सूदयन्तः परस्परम् ॥	६
आक्रोशेऽपि समप्रख्ये तेषां देहनिक्वन्तनम् । प्रवृत्तं युद्धमतुलं प्रहारकृतनिःस्वनम् ॥	७
निष्पतन्त इवाऽऽदित्याः प्रखलन्त इवाग्रयः । शंसन्त इव नागेन्द्रा भ्रमन्त एव पाक्षिणः ॥	
गिरीन्द्रा इव कम्पन्तो गर्जन्त इव तोयदाः ॥	८
जृम्भन्त इव शार्ङ्गलाः गर्जन्त इव तोयदाः । प्रवृद्धोर्मितरङ्गौघाः क्षुभ्यन्त इव सागराः ॥	९
प्रमथाश्च महाशूरा दानवाश्च महाबलाः । युयुधुर्निश्चला भूत्वा वज्रा इव महौचलैः ॥	१०
कार्मुकाणां विकृष्टानां बभूवुर्दरुणा रवाः । कालानुगानां मेघानां यथा वियति वायुना ॥	११
आहुश्च युद्धे मा भैषीः क यास्यासि मृतो ह्यसि । प्रहराऽऽशु स्थितोऽस्यत्र एहि दर्शय पौरु-	
षम् ॥	
गृहाण छिन्धि भिन्धीति खाद मारय दारय । इत्यन्योन्यमनुच्चार्य प्रययुर्यमसादनम् ॥	१३
खड्गापवर्जिताः केचिः केचिच्छिन्नाः परश्वधैः । केचिन्मुद्गरचूर्णाश्च केचिद्बाहुभिराहताः ॥	

पट्टिशैः सूदिताः केचित्केचिच्छूलविदारिताः । दानवाः शरपुष्पाभाः सैवना इव पर्वताः ॥

निपतन्त्यर्णवजले भीमनक्रतिमिङ्गिले ॥

१५

व्यसुभिः सुनिबद्धाङ्गैः पतमानैः सुरैरैः । संबभूवार्णवे शब्दः सजलाम्बुदनिस्वनः ॥

१६

तेन शब्देन मकरा नकास्तिमितिमिङ्गिलाः । मत्ता लोहितगन्धेन क्षोभयन्तो महार्णवम् ॥ १७

परस्परेण कलहं कुर्वाणा भीममूर्तयः । भ्रमन्ते भक्षयन्तश्च दानवानां च लोहितम् ॥ १८

सरथान्सायुधान्साश्वान्सवस्त्राभरणावृतान् । जग्नसुस्तिमयो दैत्यान्द्वावयन्तो जलेचरान् ॥

सृधं यथाऽसुराणां च प्रमथानां प्रवर्तते । अम्बरेऽम्मसि च तथा युद्धं चकुर्जलेचराः ॥ २०

यथा भ्रमन्ति प्रमथाः सदैत्यास्तथा भ्रमन्ते तिमयः सनक्राः ।

यथैव छिन्दन्ति परस्परं तु तथैव क्रन्दन्ति विभिन्नदेहाः ॥

२१

व्रणाननैरङ्गरसं स्रवद्भिः सुरासुरैर्नक्रतिमिङ्गिलैश्च ।

कृतो मुहूर्तेन समुद्रदेशः सरक्ततोयः समुदीर्णतोयः ॥

२२

पूर्वं महाम्भोधरपर्वताभं द्वारं महान्तं त्रिपुरस्य शक्रः ।

निपीड्य तस्थौ महता बलेन युक्तोऽमराणां महता बलेन ॥

२३

तथोत्तरं सोऽन्तरजो हरस्य बालार्कजाम्बूनदतुल्यवर्णः ।

स्कन्दः पुरद्वारमथाऽऽरुरोर्हं वृद्धोऽस्तशृङ्गं प्रपतन्निवार्कः ॥

२४

यमश्च वित्ताधिपतिश्च देवो दण्डान्वितः पाशवरायुधश्च ।

देवारिणस्तस्य पुरस्य द्वारं ताभ्यां तु तत्पाश्चिमतो निरुद्धम् ॥

२५

दक्षारिरुद्रस्तपनायुताभः स भास्वता देवरथेन देवः ।

तद्वक्षिणद्वारमरेः पुरस्य रुध्वाऽवतस्थौ भगवांस्त्रिनेत्रः ॥

२६

तुङ्गानि वेश्मानि सगोपुराणि स्वर्णानि कैलासशशिप्रभाणि ।

प्रह्लादरूपाः प्रमथावरुद्धा ज्योतींषि मेघा इव चाश्रमवर्षाः ॥

२७

उत्पाद्य चोत्पाद्य गृहाणि तेषां सशैलमालासमवेदिकानि ।

प्राक्षिप्य प्राक्षिप्यं समुद्रमध्ये कालाम्बुदाभाः प्रमथा विनेदुः ॥

२८

रक्तानि चाशेषवनैर्युतानि साशोकखण्डानि सकोकिलानि

गृहाणि हे नाथ पितः सुतेति भ्रातेति कान्तेति प्रियेति चापि

उत्पाद्यमानेषु गृहेषु नार्यस्त्वनार्यशब्दान्विविधान्प्रचक्रुः ॥

२९

कलत्रपुत्रक्षर्यप्राणनाशे तस्मिन्पुरे युद्धमतिप्रवृत्ते ।

महासुराः सागरतुल्यवेगा गणेश्वराः कोपवृताः प्रतीयुः ।

३०

परश्वधैस्तत्र शिलोपलैश्च त्रिशूलवज्रोत्तमकम्पनैश्च ।

शरीरसद्भक्षपणं सुघोरं युद्धं प्रवृत्तं वृढवैरबद्धम् ॥

६१

अन्योन्यमुद्दिश्य विमर्दतां च प्रधावतां चैव विनिघ्नतां च ।

शब्दो बभूवामरदानवानां युगान्तकालेष्विव सागराणाम् ॥

३२

*ब्रणैरजस्रं क्षतजं वमन्तः कोपोपरक्ता बहुधा नदन्तः ।

गणेश्वरास्तेऽसुरपुंगवाश्च युध्यन्ति शब्दं च महद्दुद्विरन्तः ॥

३३

मार्गाः पुरे लोहितकर्दमांलाः स्वर्णैष्ठास्फाटिकभिन्नचित्राः ।

कृता मुहूर्तेन सुखेन गन्तुं छिन्नोत्तमाङ्गाङ्गघ्निकराः करालाः ॥

३४

कोपावृताक्षः स तु तारकाख्यः संख्ये सवृक्षः सगिरिर्निनीलः ।

तस्मिन्क्षणे द्वारवरं रिरक्षो रुद्धं भवेनाद्भुतविक्रमेण ॥

३५

स तत्र प्राकारगतांश्च भूताञ्छातन्महानद्भुतवीर्यसत्त्वः ॥

चचार चातेन्द्रियगर्वहतः पुराद्विनिष्क्रम्य ररास धोरम् ॥

३६

ततः स दैत्योत्तमपर्वताभो यथाऽञ्जसा नाग इवामिमत्तः ।

निवारितो रुद्ररथं जिघृक्षुर्यथाऽर्णवः सर्पति चातिवेलः ॥

३७

शेषः सुधन्वा गिरिशश्च देवश्चतुर्मुखो यः स त्रिलोचनश्च ।

ते तारकाख्याभिगता गताजौ क्षोभं यथा वायुवशात्समुद्राः ॥

३८

शेषो गिरीशः सपितामहेशश्चोत्क्षुब्धमाणः स रथेऽम्बरस्थः ।

बिभेद संधीषु बलाभिपन्नः कूजन्निनादांश्च करोति घोरान् ॥

३९

एकं तु ऋग्वेदतुरंगमस्य पृष्ठे पदं न्यस्य वृषस्य चैकम् ।

तस्थौ भवः सोद्यतवाणचापः पुरस्य तत्सङ्गसमीक्षमाणः ॥

४०

तदा भवपदस्यासान्द्रयस्य वृषभस्य च । पेतुः स्तनाश्च दन्ताश्च पीडिताभ्यां त्रिशूलिना ॥ ४१

ततःप्रभृति चाश्वानां स्तना दन्ता गवां तथा । मूढाः समभवन्तेन चादृश्यत्वमुपागताः ॥ ४२

तारकाख्यस्तु भीमाक्षो रौद्ररक्तान्तरेक्षणः । रुद्रान्तिके सुसंरुद्धो नन्दिना कुलनन्दिना ॥ ४३

परश्वधेन तीक्ष्णेन स नन्दी दानवेश्वरम् । तर्क्षयामास वै तक्षा चन्दनं गन्धदो यथा ॥ ४४

परश्वधहतः शूरः शैलादिः शरभो यथा । दुद्राव खड्गं निष्कृष्य तारकाख्यो गणेश्वरम् ॥ ४५

यज्ञोपवीतमादाय चिच्छेद च ननाद च । ततः सिंहवो घोरः शङ्खशब्दश्च भैरवः ॥

गणेश्वरैः कृतस्तत्र तारकाख्ये निषूदिते ॥

४६

प्रमथारसितं श्रुत्वा वादित्रस्वनमेव च । पार्श्वस्थः सुमहापार्श्वं विदुन्मालि मयोऽब्रवीत् ॥ ४७

बहुवदनवतां किमेष शब्दो नदतां श्रूयते भिन्नसागराभः ।

वद वचनं तडिमालिन्किं किमेतद्व्रणपाला युयुधुर्ययुगजेन्द्राः ॥ ४८ ॥

इति मयवचनाङ्कुशादितस्तं तडिमाली रविरिवांशुमाली ।

रणशिरसि समागतः सुराणां निजगादेदमरिंदमोऽतिहर्षात् ॥ ४९ ॥

यमवरुणमहेन्द्ररुद्रवीर्यस्तव यशसो निधिर्धरि तारकाख्यः ।

सकलसमरशीर्षपर्वतेन्द्रो युद्ध्वा यस्तपति हि तारको गणेन्द्रैः ॥ ५० ॥

* न विद्यतेऽयं श्लोकः ख, घ. पुस्तकयोः ।

१ ग. हृदुचरन्तः । मा । २ ग. 'माश्रिताः स्व' । ३ ग. भिचिभिन्नाः । कु । ४ ग. गिरीन्द्रनीलः । तदक्षिण द्वारवरं ररक्ष ह । ५ ग. 'तान्भूतासुरान्भूतपतींश्च रुद्रान् । आहारतस्तत्रिययमर्थदर्पात्पुराद्वि' । ड. 'तान्सुराधिपान्भूतपतींश्च तद्वत् । प्रहारतस्तेन्द्रियवर्गदर्शः पु' । ६ ग. दोषयामास । ७ ग. ड. 'लिहे कि' । ८ ग. 'लारुदुर्थथा गजे' ।

मुदितमुपनिशम्य तारकाख्यं रविदीप्तानलभीषणायताक्षम् ।

हृषितसकलनेत्रलोमसत्त्वाः प्रमथास्तोयमुचो यथा नदन्ति ॥ ५१ ॥

इति मुहृदो वचनं निशम्य तत्त्वं तडिमालेः स मयस्सुवर्णमाली ।

रणशिरस्यसिताञ्जनाचलाम्भो जगदे वाक्यमिदं नवेन्दुमालिम् ॥ ५२ ॥

विद्युन्मालिन्न नः कालः साधितुं ह्यवहेलया । करोमि विक्रमेणैतपुरं व्यसनवर्जितम् ॥ ५३ ॥

विद्युन्माली ततः क्रुद्धो मयश्च त्रिपुरेश्वरः । गणाञ्जघ्नस्तु द्राघिष्ठाः सहितास्तैर्महासुरैः ॥ ५४ ॥

येन येन ततो विद्युन्माली याति मयश्च सः । तेन तेन पुरं शून्यं प्रमथैः प्रहृतैः कृतम् ॥ ५५ ॥

अथ यमवरुणमुदङ्गघोषैः पणवडिण्डिमज्यास्वनप्रघोषैः ।

सकरतलपुटैश्च सिंहनादैर्भवमभिपूज्यं तदा सुराऽवतस्थुः ॥ ५६ ॥

संपूज्यमानो दितिर्जैर्महात्मभिः सहस्ररश्मिप्रतिमौजसैर्विभुः ।

अभिष्टुतः सत्यरतैस्तपोधनैर्यथास्तशृङ्गामिगतो दिवाकरः ॥ ५७ ॥

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे तारकाख्यवधो नामाष्टाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६४८० ॥

अथैकोनवत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सुत उवाच—

तारकाख्ये हते युद्धे उत्सार्य प्रमथान्मयः । उवाच दानवान्भूयो भूयः स तु भयावृतान् ॥

भोऽसुरेन्द्राधुना सर्वे निबोधध्वं प्रभाषितम् । यत्कर्तव्यं मया चैव युष्माभिश्च महाबलैः ॥

पुण्यं समेष्यते काले चन्द्रश्चन्द्रनिभाननाः । यदैकं त्रिपुरं सर्वं क्षणमेकं भविष्यति ॥ ३ ॥

कुंरुध्वं निर्भयाः काले कोकिलाशंसितेन च । स कालः पुण्ययोगस्य पुरस्य च मया कृतः ॥

काले तस्मिन्पुरे यस्तु संभावयति संहतिम् । स एनं कारयेच्चूर्णं बलिनैकैपुणा सुरः ॥

* यो वः प्राणो बलं यच्च यौ च वो वैरिताऽसुराः । तत्कृत्वा हृदये चैव पालयध्वमिदं पुरम् ॥ ६ ॥

महेश्वररथं ह्येकं सर्वप्राणेन भीषणम् । विमुखीर्कुरुतात्यर्थं यथा नोत्सृजते शरम् ॥ ७ ॥

तत एवं कृतेऽस्माभिस्त्रिपुरस्यापि रक्षणे । प्रतीक्षिष्यन्ति विवशाः पुण्ययोगं दिवौकसः ॥

निशम्य तन्मयस्यैवं दानवास्त्रिपुरालयाः । मुहुःसिंहरुतं कृत्वा मयमूर्चुर्यमोपमाः ॥ ९ ॥

प्रयत्नेन वयं सर्वे कुर्मस्त्वत् प्रभाषितम् । तथा कुर्मो यथा रुद्रो न मोक्षयति पुरे शरम् ॥ १० ॥

अद्य यास्यामः सङ्ग्रामं तद्गुद्रस्य जिघांसवः । कथयन्ति दितेः पुत्रा हृष्टा भिन्नतनूरुहाः ॥ ११ ॥

कल्पं स्थास्यति वा खस्थं त्रिपुरं शाश्वतं ध्रुवम् । अदानवं वा भविता नारायणपदत्रयम् ॥

वयं न धर्मं हास्यामो यस्मिन्न्योक्ष्यसि नो भवान् । अदैवतमदैत्यं वा लोकं द्रक्ष्यन्ति मानवाः ॥

इति संमन्य हृष्टास्ते पुरान्तर्विबुधारयः । प्रदोषे मुदिता भूत्वा चेरुर्मन्मथचारताम् ॥ १४ ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—योध्यध्वं यो बलं यच्च यो वरो वै वृतोऽसुरा इति ।

१ ग. 'ज्य रणे तदाऽव' । २ ग. ड. 'तिमो मयो बभौ । अ' । ३ ग. 'न्' । हे सुरेन्द्रा इदं सर्वं शृणुध्वं मत्प्रभा । ४ ग. यत्रैकं । ५ ग. कुजध्वं । ६ क. योधां प्रा' । ७ ग. यादन्तो वेति ते सु' । ८ क. ख. घ. ड. कुर्वता' । ९ ग. ड. च. 'स्मिन्मोक्षयति ।

मुहुर्मुक्तोदयो भ्रान्त उदयाग्रं महामणिः । तमांस्युत्सार्य भगवांश्चन्द्रो जृम्भति सोऽम्बरम् ॥
कुमुदालंकृते हंसो यथा सरसि विस्तृते । सिंहो यथा चोऽविष्टो वैदूर्यशिखरे महान् ॥ १६
विष्णोर्यथा च विस्तीर्णो हारश्चोरसि संस्थितः । तथाऽवगाढे नभसि चन्द्रोऽत्रिनयनोद्भवः
भ्राजते भ्राजयैल्लोकान्सृजज्योत्स्नारसं बलात् ॥ १७

शीतांशावुदिते चन्द्रे ज्योत्स्नापूर्णं पुरेऽसुराः । प्रदोषे ललितं चकुर्गृहमात्मानमेव च ॥ १८
रथ्यासु राजमार्गेषु प्रासादेषु गृहेषु च । दीपाश्चम्पकपुष्पाभा नाल्पस्नेहप्रदीपिताः ॥ १९
तदा मठेषु ते दीपाः स्नेहपूर्णाः प्रदीपिताः । गृहाणि वसुमन्त्येषां सर्वरत्नमयानि च ॥
ज्वलतोऽदीपयन्दीपांश्चन्द्रोदय इव ग्रहाः (हान्) ॥ २०

चन्द्रांशुभिर्मांसमानमन्तर्दीपैः सुदीर्षितम् । उपद्रवैः कुलमिव पीयते त्रिपुरे तमः ॥ २१

तस्मिन्पुरे वै तरुणप्रदोषे चन्द्राद्गृहासे तरुणप्रदोषे ।
रत्यर्धिनो वै दनुजा गृहेषु सहाङ्गनाभिः सुचिरं विरेमुः ॥ २२

विनोदिता ये तु वृषध्वजस्य पञ्चेष्वस्ते मकरध्वजेन ।
तत्रासुरेष्वासुरपुंगवेषु स्वाङ्गाङ्गनाः स्वेदयुता बभूवुः ॥ २३

कलप्रलापेषु च दानवीनां वीणाप्रलापेषु च मूर्च्छितेषु ।
मत्तप्रलापेषु च कोकिलानां सचापबाणो मदो ममन्थ ॥ २४

तमांसि नैशानि द्रुतं निहत्य ज्योत्स्नावितानेन जगद्व्रित्य ।
खे रोहिणीं तां च प्रियां समेत्य चन्द्रः प्रभाभिः कुरुतेऽधिराज्यम् ॥ २५

स्थित्वैव कान्तस्य तु पादमूले काचिद्भरन्नी स्वकपोलमूले ।
विशेषकं चारुतरं करोति तेनाऽऽननं स्वं समलंकरोति ॥ २६

दृष्ट्वाऽऽननं मण्डलदर्पणस्थं महाप्रभा मे मुखजेति जप्त्वा ।
स्मृत्वा वराङ्गी रमणे रितानि तेनैव भावेन रतीमवाप ॥ २७

रोमाञ्चितैर्गात्रवरैर्युग्मभ्यो रतानुरागाद्रमणेन चान्याः ।
स्वयं द्रुतं यान्ति मदाभिभूताः क्षपा यथा चार्कदिनावसाने ॥ २८

पेपीयते चातिरसानुविद्धा विमार्गिताऽन्या च प्रियं प्रसन्ना ।
काचित्प्रियस्यातिचिरात्प्रसन्ना आसीत्प्रलापेषु च संप्रसन्ना ॥ २९

गोशीर्षयुक्तैर्हरिचन्दनैश्च पङ्काङ्किताक्षी च वराऽऽसुरीणाम् ।
मनोज्ञरूपा रुचिरा बभूवुः पूर्णाभृतस्येव सुवर्णकुम्भाः ॥ ३०

क्षताधरोष्ठा द्रुतदोषरक्ता ललन्ति दैत्या दयितासु रक्ताः ।
तन्त्रीप्रलापास्त्रिपुरेषु रक्ताः स्त्रीणां प्रलापेषु पुनर्विरक्ताः ॥ ३१

क्वचित्प्रवृत्तं मधुराभिगानं कामस्य बाणैः सुकृतं निधानम् ।
आपानभूमीषु सुखप्रमेयं गेयं प्रवृत्तं त्वथ साधयन्ति ॥ ३२

१ ग. घ. 'म्बरे । कु' । २ ग. घ. ङ. 'ज्वलन्तो दी' । ३ क. ख. 'चन्द्रोदयमिव' । ४ ग. घ. 'पितैः । उ' ।

५ ग. वै तरुणाः पुरेषु । ६ क. ख. च मूर्च्छितास्तु म' । ७ ग. 'यकान्तराद्यन्तकाष्ठं ते' । ८ ग. चाभिरसायपानम-
पाययात्प्रीतिपरां प्रियं च । का । ९ क. क्षीरधरा' ।

गेयं प्रवृत्तं त्वथ शोधयन्ति केचित्प्रियां तत्र च साधयन्ति ।
 केचित्प्रियां संप्रति बोधयन्ति संबुध्य संबुध्य च *रामयन्ति ॥ ३३
 चूतप्रसूनप्रभवः सुबन्धः सूर्ये गते वै त्रिपुरे बभूव ।
 समर्मरो नूपुरमेखलानां शब्दश्च +संबाधति कोकिलानाम् ॥ ३४
 प्रियावगूढा दयितोपगूढा काचित्प्ररूढाङ्गरूढाऽपि नारी ।
 सुचारुबाष्पाङ्कुरपलवानां नवाम्बुसिक्ता इव भूमिरासीत् ॥ ३५
 शशाङ्कपादैरुपशोभितेषु प्रासादवर्येषु वराङ्गनानाम् ।
 माधुर्यभूताभरणा महान्तः स्वना बभूवुर्मदनेषु तुल्याः ॥ ३६
 पानेन खिन्ना दयितातिविलं कपोलमोजिघ्रसि किं ममेदम् ।
 आरोह मे श्रेणिभिमां विशालां पीनोन्नतां काञ्चनमेखलाढ्याम् ॥ ३७
 रथ्यासु चन्द्रोदयभासितासु सुरेन्द्रमार्गेषु च विस्तृतेषु ।
 दैत्याङ्गना यूथगता विभान्ति तारा यथा चन्द्रमसो दिवान्ते ॥ ३८
 अट्टाडहासेषु च चामरेषु प्रेङ्गासु चान्या मदलोलभावात् ।
 संदोलयन्ते कलसंप्रहासाः प्रोवाच काञ्ची गुणैःसूक्ष्मनादा ॥ ३९
 अम्लानमालान्वितमुन्दरीणां पर्याय एषोऽस्ति च हर्षितानाम् ।
 श्रूयन्ति वाचः कलधौतकल्पा वापीषु चान्ये कलहंसशब्दाः ॥ ४०
 काञ्चीकलापश्च सहाङ्गरागः प्रेङ्गासु तद्गागकृताश्च भावाः ।
 छिन्दन्ति तासामसुराङ्गनानां प्रियालयान्मन्मथमार्गणानाम् ॥ ४१
 चित्राम्बरश्चोद्धतकेशपाशः संदोल्यमानः शुशुभेऽसुरीणाम् ।
 सुचारुवेशाभरणैरुपेतस्तारागणैर्योतिरिवाऽऽस चन्द्रः ॥ ४२
 संदोलनोदुच्छासितैश्छिन्नसूत्रैः काञ्चीभ्रष्टैर्मणिभिर्विप्रकीर्णैः ।
 दोलाभूमिस्तैर्विचित्रा विभाति चन्द्रस्य पार्श्वोपगतैर्विचित्रा ॥ ४३
 सचन्द्रिके सोपवने प्रदोषेऽरुतेषु वृन्देषु च कोकिलानाम् ।
 शरव्ययं प्राप्य पुरेऽसुराणां प्रक्षीणबाणो मदनश्चचार ॥ ४४
 इति तत्र पुरेऽमरद्विषाणां सपदि हि पश्चिमकौमुदी तदाऽऽसीत् ।
 रणाशिरसि परामविष्यतां वै भवतुरगैः कृतसंक्षया अरीणाम् ॥ ४५
 चन्द्रोऽथ कुन्दकुसुमाकरहारवर्णो ज्योत्स्नावितानरहितोऽभ्रसमानवर्णः ।
 विच्छादयतां हि समुपेत्य न भाति तद्वद्भाग्यक्षये धनपतिश्च नरो विवर्णः ॥

* अत्र हस्वाभाव आर्षः । + अत्राऽऽत्मनेपदाभाव आर्षः ।

१ ग. क. 'व । आमर्दो नू' । २ क. ख. घ. 'माग्रासि च किं' । ३ ग. 'सु नरे' । घ. 'सुनगेद्र' । ४ ग. ड. ग. 'णपुनार्यः' । अ. '५' । ५ घ. 'श्रूयन्ते' । ६ ग. 'नाद्विशेषितछिन्नसूत्रकाञ्चीकलापुपच्युतरत्नकीर्णा' । दो' । ७ ग. 'मिश्रिततालैर्विभा' ।

चन्द्रप्रभामरुणसारथिनाऽभिभूय संतप्तकाञ्चनरथाङ्गसमानबिम्बः ।

स्थित्वोदयाग्रमुकुटे बहुरेव सूर्यो भ्रात्यम्बरे तिमिरतोयवहां तरिष्यन् ॥ ४७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरकौमुदीनामैकोनच वारिशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६५२७ ॥

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

उदिते तु सहस्रांशौ मेरौ मासाकरे रवौ । नदद्देवबलं कृत्स्नं युगान्त इव सागरः ॥ १

सहस्रनयनो देवस्ततः शक्रः पुरंदरः । सवित्तदः सवरुणस्त्रिपुरं प्रययौ हरः ॥ २

ते नानाविधरूपाश्च प्रमथ्यातिप्रमाथिनः । ययुः सिंहरेवैर्धरिर्वादित्रनिनंदेरपि ॥ ३

ततो वादितवादित्रैश्चाऽऽतपैर्त्रैर्महाहुमैः । बभूव तद्वलं दिव्यं वनं प्रचलितं यथा ॥ ४

तदापतन्तं (त्तु) संप्रेक्ष्य रौद्रं रुद्रबलं महत् । संक्षोभो दानवेन्द्राणां समुद्रप्रतिमो बभौ ॥ ५

ते चासीन्पट्टिशोऽशक्तीः शूलदण्डपरश्वघान् । शरासनानि वज्राणि गुरूणि मुसलानि च ॥ ६

प्रगृह्य कोपरक्ताक्षाः सपक्षा इव पर्वताः । निर्जघ्नुः पर्वतघ्नाय घना इव तपात्यये ॥ ७

सविद्युन्मालिनस्ते वै समया दितिनन्दनाः । मोदमानाः समासेदुर्देवदेवैः सुरारयः ॥ ८

मतव्यकृतबुद्धिर्नां जये चानिश्चितात्मनाम् । अबलानां चमूर्ह्यासीदबलावयवा इव ॥ ९

विगजन्त इवाम्भोदा अम्भोदसदृशत्विषः । प्रयुध्य युद्धकुशलाः परस्परकृतागसः ॥ १०

धूमायन्तो ज्वलद्भिश्च आयुधैश्चन्द्रवर्चसैः । कोपाद्वा युद्धलब्धाश्च कुंड्वयन्ते परस्परम् ॥ ११

वज्राहताः पतन्त्यन्ये बाणैरन्ये विदारिताः । अन्ये विदारिताश्चक्रैः पतन्ति ह्युदधेर्जले ॥ १२

छिन्नस्रग्दामहाराश्च प्रमुट्टाम्बरभूषणाः । तिमिनक्रगणे चैव पतन्ति प्रमथाः सुराः ॥ १३

गदानां मुसलानां च तोमराणां परश्वधाम् । वज्रशूलट्टिपातानां पाट्टिशानां च सर्वतः ॥ १४

गिरिशृङ्गोपलानां च प्रेरितानां प्रमन्युभिः । सजवानां दानवानां सधूमानां रवित्विषाम् ॥ १५

आयुधानां महानोयः सागरौघे पतत्यर्पि ॥ १५

प्रवृद्धवेगैस्तैस्तत्र सुरासुरकरैरितैः । आयुधैश्चस्तनक्षत्रैः क्रियते संक्षयो महान् ॥ १६

क्षुद्राणां गजयोर्युद्धं यथा भवति संक्षयः । देवासुरैर्गणैस्तद्वन्तिमिनक्रक्षयोऽभवत् ॥ १७

विद्युन्माली च वेगेन विद्युन्माली इवाम्बुदः । विद्युन्मालघनोन्नादो नन्दीश्वरमभिहतः ॥ १८

स तं तमोरिवैदं प्रणदन्वदतां वरः । उवाच युधि शैलादिं दानवोऽम्बुधिनिःस्वनः ॥ १९

युद्धाकाङ्क्षी तु बलवान्विद्युन्माल्यहमागतः । यदि त्विदानीं मे जीवन्मुच्यसे नन्दिकेश्वर ॥ २०

न विद्युन्मालिहननं वचोभिर्युधि दानव ॥ २०

१ क. ख. सागराः । २ ग. पत्रैः सहध्वजैः । ब. ३ ग. निर्जग्मुः । ४ ग. अचलाभा च । ५ ग. चूर्ण-
घन्तः । ६ ग. 'पि । अक्षिणवे' । ७ ड. 'हरणे तद्व' । ८ ग. 'गणे तद्व' । ९ 'लीति बलवान्विद्यु' । ड. 'ली च बलवा-
न्विद्युन्मालीव तोयदः । १० ग. 'न्माली घनाकारो न' । ड. 'न्माली घनानर्दो न' । ११ ड. 'दनमुवाच वद' । १२ ड.
उप्रायुधं च शै' । १३ ग. ड. च. 'वास्त्वयाऽहं मकेटानन । अदिता' ।

तमेववादिनं दैत्यं नन्दीशस्तपतां वरः । उवाच प्रहरंतत्र वाक्यालंकारकोविदः ॥ २१
दानवा धर्मकामाणां नैषोऽवसर इत्युत । शक्तो हन्तुं किमात्मानं जातिदोषाद्विबुधसि ॥
यदि तावन्मया पूर्वं हतोऽसि पशुवद्यथा । इदानीं वा कथं नाम न हिंस्ये क्रतुदूषणम् ॥
सांगरं तरते दोभ्यां पातयेद्यो दिवाकरम् । सोऽपि मां शक्तुयान्नैव चक्षुभ्यां समवीक्षितुम् ॥
इत्येवंवादिनं तत्र नन्दिनं तन्निभो बले । विभेदैकषुणा दैत्यः करेणार्क इवाम्बुदम् ॥ २५
वक्षसः स शरस्तस्य पपौ रुहिरमुत्तमम् । सूर्यस्त्वात्मप्रभावेण नद्यर्णवजलं यथा ॥ २६
स तेन सुप्रहारेण प्रथमं चातिरोषितः । हस्तेन वृक्षमुत्पाट्य चिक्षेप गजराडिव ॥ २७
वायुनुन्नः स च तरुः शीर्णपुष्पो महारवः । विद्युन्मालिशरैश्छिन्नः पपात पतंगेशवत् ॥ २८
वृक्षमालोक्य तं छिन्नं दानवेन वरेषुभिः । रोषमाहारयतीव्रं नन्दीश्वरः सुविग्रहः ॥ २९
सोद्यम्य करमारावे रविशक्रकरप्रभम् । दुद्राव हन्तुं स क्रूरं महिषं गजराडिव ॥ ३०
तमापतन्तं वेगेन वेगवान्प्रसमं बलात् । विद्युन्माली शरशतैः पूरयामास नन्दिनम् ॥ ३१
शरकण्टकैताङ्गो वै शैलादिः सोऽभवत्पुनः । अरेर्गृह्य रथं तस्य महतः प्रययौ जवात् ॥ ३२
विलम्बिताश्वो विशिरो भ्रमितश्च रणो रथः । पपात मुनिशापेन सादित्योऽर्करथो यथा ॥ ३३
अन्तरान्निर्गतश्चैव मायया स दितेः सुतः । आजघान तदा शक्त्या शैलादिं समवास्थितम् ॥
तामेव तु विनिष्क्रम्य शक्तिं शोणितभूषिताम् । विद्युन्मालिनमुद्दिश्य चिक्षेप प्रमथाग्रयाः ॥
तया भिन्नतनुत्राणो विभिन्नहृदयस्त्वपि । विद्युन्माल्यपतद्भूमौ वज्राहत इवाचलः ॥ ३६
विद्युन्मालिनि निहते सिद्धचारणकिनराः । साधु साध्विति चोक्त्वा ते पूजयन्त उमापतिम्
नन्दिना सादिते दैत्ये विद्युन्मालौ हते मयः । ददाह प्रमथानीकं वनमग्निरिवोद्धतः ॥ ३८
शूलनिर्दारितोरस्का गदाचूर्णितमस्तकाः । इषुभिर्गाढविद्धाश्च पतन्ति प्रमथार्णवे ॥ ३९
अथ वज्रधरो यमोऽर्थदः स च नन्दी स च षण्मुखो गुहः ।
मयमसुरवीरसंप्रवृत्तं विविधुः ास्त्रवरैर्हृतरायः ॥ ४०
नागं तु नागाधिपतेः शताक्षं मयो विदार्येषुवरेण तूर्णम् ।
यमं च वित्ताधिपतिं च विद्ध्वा ररासं मत्ताम्बुदवत्तदानीम् ॥ ४१
ततः शरैः प्रमथगणैश्च दानवा दृढाहताश्चोत्तमवेगविक्रमाः ।
भृशानुविद्धास्त्रिपुरं प्रवेशिता यथा शिवश्चक्रधरेण संयुगे ॥ ४२
ततस्तु शङ्खानकभेरिमर्दलाः ससिंहनादा दनुपुत्रभङ्गदाः ।
कर्पादिसैन्ये प्रबभूवुः समन्ततो निपात्यमाना युधि वज्रसंनिभाः ॥ ४३
अथ दैत्यपुराभावे पुण्ययोगो बभूव ह । बभूव चापि संयुक्ते तद्योगेन पुरत्रयम् ॥ ४४
ततो बाणं त्रिधा देवस्त्रिदैवतमयं हतैः । मुमोच त्रिपुरे तूष्णिनेत्रस्त्रिपथाधिपः ॥ ४५
तेन मुक्तेन बाणेन बाणपुष्पसमप्रभम् । आकाशं स्वर्णसंकाशं कृतं सूर्येण रञ्जितम् ॥

१ ग. वाक्यालंकारवत्तदा । दानं । २ ग. 'द्विकथ्यते । य' । ३ ग. ड. 'सि दितिजाधम । ४ ग.

आकाशं । ५ ग. 'किंतर्गत्रिः शैलादेः सोऽप्यविध्यत । अ' । ६ ग. अममणो र' । ७ क. ख. घ. 'मालि रसु' ।

८ ग. 'बोहितः । ९ घ. 'सं प्रहताः य' । १० ग. च भित्त्वा । ११ ग. 'स चोच्चैः सत्तलोम्बुदो यथा । त' ।

१२ ग. घ. संक्षये । १३ ग. ड. 'रिंसकुलाः । १४ ग. ड. ततस्त्रिनयनो दे' । १५ ग. ड. शरम् ।

मुक्त्वा त्रिदैवतमयं त्रिपुरे त्रिदशः शरम् । धिग्धिङ्धामिति चक्रन्द कष्टं कष्टमिति ब्रुवन् ॥
 वैधुर्यं दैवतं दृष्ट्वा शैलादिर्गर्जवद्गतः । किमिदं त्विति पप्रच्छ शूलपाणि महेश्वरम् ॥ ४८
 ततः शशाङ्कतिलकः कपर्दी परमार्तवत् । उवाच नन्दिनं भक्तः स मयोऽद्य विनङ्क्ष्यति ॥
 अथ नन्दीश्वरस्तूर्णं मनोमारुतवद्बली । शरे त्रिपुरमायाति त्रिपुरं प्रविवेश सः ॥ ५०
 स मयं प्रेक्ष्य गणपः प्राह काञ्चनसंनिभः । विनाशस्त्रिपुरस्यास्य प्राप्तो मय सुदारुणः ॥
 अनेनैव गृहेण त्वमपक्राम ब्रवीम्यहम् ॥ ५१
 श्रुत्वा तन्नन्दिवचनं दृढभक्तो महेश्वरे । तेनैव गृहमुख्येण त्रिपुरादपसर्पितः ॥ ५२
 सोऽपीषुः पत्रपुटवद्गृध्वा तन्नगरत्रयम् । त्रिधा इव हुताशश्च सोमो नारायणस्तथा ॥ ५३
 शरतेजःपरीतानि पुराणि द्विजपुंगवाः । दुष्पुत्रदोषादह्यन्ते कुलान्यूध्वं यथा तथा ॥ ५४
 मेरुकैलासकल्पानि मन्दराग्रनिभानि च । सकपाटगवाक्षाणि बलिभिः शोभितानि च ॥
 सप्रासादानि रम्याणि कूटागारोत्कटानि च । सजलानि समाख्यानि सावलोकनकानि च ॥
 बद्धध्वजपताकानि स्वर्णरौप्यमयानि च । गृहाणि तरिमस्त्रिपुरे दानवानामुपद्रवे ॥
 दह्यन्ते दहनाभानि दहनेन सहस्रशः ॥ ५७
 प्रासादाग्रेषु रम्येषु वनेषूपवनेषु च । वातायनगताश्चान्याश्चाऽऽकाशस्य तलेषु च ॥ ५८
 रमणैरुपगूढाश्च रमन्त्यो रमणैः सह । दह्यन्ते दानवेन्द्राणामग्निना ह्यपि ताः स्त्रियः ॥ ५९
 काचित्प्रियं परित्यज्य अशक्ता गन्तुमन्यतः । पुरः प्रियस्य पञ्चत्वं गताऽग्निरदने क्षयम् ॥
 उवाच शतपत्राक्षी साम्राक्षीव कृताञ्जलिः । हव्यवाहन भार्याऽहं परस्य परतापन ॥
 धर्मसाक्षी त्रिलोकस्य न मां स्पृष्टुमिहार्हसि ॥ ६१
 शायितं च मया देव शिवया च शिवंप्रभ । परेण प्रैहि मुक्त्वेदं गृहं च दयितं हि मे ॥
 एका पुत्रमुपादाय बालकं दानवाङ्गना । हुताशनसमीपस्था इत्युवाच हुताशनम् ॥ ६३
 बालोऽयं दुःखलब्धश्च मया पावक पुत्रकः । नार्हस्येनमुपादातुं दयितं षण्मुखप्रिय ॥ ६४
 काश्चित्प्रियान्परित्यज्य पीडिता दानवाङ्गनाः । निपतन्त्यर्णवजले सिञ्जमाना विभूषणाः ॥
 तात पुत्रेति मातेति मातुलेति च विह्वलम् । चक्रन्दुस्त्रिपुरे नार्यः पावकज्वालैर्वेपिताः ॥
 यथा दहति शैलाग्निः साम्बुजं जलजाकरम् । तथा स्त्रीवक्त्रपद्मानि चादहन्निपुरेऽनलः ॥
 तुषारराशिः कमलाकराणां यथा दहत्यम्बुजकानि शीते ।
 तथैव सोऽग्निस्त्रिपुराङ्गनानां ददाह वक्त्रेक्षणपङ्कजानि ॥ ६८
 शराग्निपातात्समभिद्रुतानां तत्राङ्गनानामतिकोमलानाम् ।
 बभूव काश्चीगुणनूपुराणामाक्रन्दितानां च रवोऽतिमिश्रः ॥ ६९
 दग्धार्धचन्द्राणि सवेदिकानि विशीर्णहर्म्याणि सतोरणानि ।
 दग्धानि दग्धानि गृहाणि तत्र पतन्ति रक्षार्थमिवार्णवौधे ॥ ७०
 गृहैः पतद्भिर्ज्वलनावलीढैरासीत्समुद्रे सलिलं प्रतप्तम् ।
 कुपुत्रदौषैः प्रहतानुविद्धं यथा कुलं याति धनान्वितस्य ॥ ७१

* इत उत्तरमेतदर्थं ग घ. ड. पुस्तकेषु—उपवर्षत एकान्तं विसर्पत हुताशनम् । इति ।

गृहप्रतापैः कथितं समन्तात्तदाऽणवे तोयमुदीर्णवेगम् ।

वित्रासयामास तिमिन्सनक्रांतिमिङ्गिलास्तत्कथितास्तथाऽन्यान् ॥ ७२

सगोपुरो मन्दरपादकल्पः प्राकारवर्यस्त्रिपुरे च सोऽथ ।

तैरेव सार्धं भवनैः पपात शब्दं महान्तं जनयन्समुद्रे ॥ ७३

सहस्रशृङ्गैर्भवनैर्यदा(आ)सीत्सहस्रशृङ्गः स इवाचलेशः ।

नामावशेषं त्रिपुरं प्रजज्ञे हुताशनाहारबलिप्रयुक्तम् ॥ ७४

प्रदह्यमानेन पुरेण तेन जगत्सपातालदिवं प्रतप्तम् ।

दुःखं महत्प्राप्य जलावमग्नं यस्मिन्महान्सौधवरो मयस्य ॥ ७५

तद्देवेशो वचः श्रुत्वा इन्द्रो वज्रधरस्तदा । शशाप तद्गृहं चापि मयस्यादिति नन्दनः ॥ ७६

असेव्यमप्रतिष्ठं च भयेन च समावृतम् । भविष्यति मयगृहं नित्यमेव यथाऽनलः ॥ ७७

यस्य यस्य तु देशस्य भविष्यति पराभवः । द्रक्ष्यन्ति त्रिपुरं खण्डं तत्रेदं नाशगा जनाः ॥ ७८

तदेतदद्यापि गृहं मयस्यामयवर्जितम् ॥

ऋषय ऊचुः—

भगवन्स मयो येन गृहेण प्रपलायितः । तस्य नो गतिमाख्याहि मयस्य चमसोद्भव ॥ ७९

सूत उवाच—

दृश्यते दृश्यते यत्र ध्रुवस्तत्र मयास्पदम् । देवद्विद तु मयश्चातः स तदा खिन्नमानसः ॥ ८०

ततश्च्युतोऽन्यलोकेऽस्मिन्स्त्राणार्थं वै चकार सः ॥

तत्रापि देवताः सन्ति आसीर्यामाः सुरोत्तमाः । तत्राशक्तं ततो गन्तुं तं चैकं पुरमुत्तमम् ॥ ८१

शिवः सुष्वा गृहं प्रादान्मयार्थेव गृहार्थने । विरराम सहस्राक्षः पूजयामास चेश्वरम् ॥ ८२

पूज्यमानं च भूतेशं सर्वे तुष्टवुरीश्वरम् ॥

संपूज्यमानं त्रिदशैः समीक्ष्य गणैर्गणेशाधिपतिं तु मुख्यम् ।

हर्षाद्वबलगुर्जहमुश्च देवा जग्मुनेनर्दुस्तु विषक्तहस्ताः ॥ ८३

पितामहं बन्धु ततो महेशं प्रगृह्य चापं प्रविसृज्य भूतान् ।

रथाच्च संपत्य हरेषुदग्धं क्षितं पुरं तन्मकरालये च ॥ ८४

य इमं रुद्रविजयं पठते विजयावहम् । विजयं तस्य कृत्येषु ददाति वृषभध्वजः ॥ ८५

पितॄणां वाऽपि श्राद्धेषु य इमं श्रावयिष्यति । अनन्तं तस्य पुण्यं स्यात्सर्वयज्ञफलप्रदम् ॥ ८६

इदं स्वस्त्ययनं पुण्यमिदं पुंसवनं महत् । इदं श्रुत्वा पठित्वा च यान्ति रुद्रसलोकताम् ॥ ८७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्याने त्रिपुरदाहो नाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६६१४ ॥

अथैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कथं गच्छत्यमावास्यां मासि मासि दिवं नृपः । ऐलः पुरुरवाः सूत तर्पयेत कथं पितॄन् ॥ १

एतद्विच्छामहे श्रोतुं प्रभावं तस्य धीमतः ॥

१ इ मयो महान् । दे । २ घ. रु. 'मृ' । एवं शपत्वा एहं तत्र मयं वैव ।

सूत उवाच—

*एतदेव तु पप्रच्छ मनुः स मधुसूदनम् । सूर्यपुत्राय चोवाच यथा तन्मे निबोधत ॥

२

मत्स्य उवाच—

तस्य चाहं प्रवक्ष्यामि प्रमादं विस्तरेण तु । ऐलस्य दिवि संयोगं सोमेन सह धीमता ॥ ३

सोमाच्चैवामृतप्राप्तिः पितॄणां तर्पणं तथा । सौम्या बर्हिषदः काव्या अग्निष्वात्तास्तथैव च ॥

यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च नक्षत्राणां समागतौ । अमावास्यां निवसत एकस्मिन्नथ मण्डले ॥ ५

तदा स गच्छति द्रष्टुं दिवाकरनिशाकरौ । अमावास्याममावास्यां मातामहपितामहौ ॥ ६

अभिवाद्य तु तौ तत्र कालापेक्षः स तिष्ठति । प्रचस्कन्द ततः सोममर्चयित्वा परिश्रमात् ॥ ७

ऐलः पुरुरवा विद्वान्मासि श्राद्धचिकीर्षया । ततः स दिवि सोमं वै ह्युपतस्थे पितॄनपि ॥ ८

द्विलवं कुहूमात्रं च तावुभौ तु निधाय सः । सिनीवालीप्रमाणाल्पकुहूमात्रव्रतोदये ॥ ९

कुहूमात्रं पिबुद्देशं ज्ञात्वा कुहूमुपासते । तमुपास्य ततः सोमं कलापेक्षी प्रतीक्षते ॥ १०

स्वधाऽमृतं तु सोमाद्वै वसंस्तेषां च तृप्तये । दशभिः पञ्चभिश्चैव स्वधामृतपरिस्रद्धेः ॥

कृष्णपक्षभुजां प्रीतिर्द्रुह्यते परमांशुभिः ॥ ११

सद्योऽभिर्क्षरता तेन सौम्येन मधुना च स्रं । निवापेष्वथ दत्तेषु पित्र्येण विधिना तु वै ॥ १२

स्वधामृतेन सौम्येन तर्पयामास वै पितॄन् । सौम्या बर्हिषदः काव्या अग्निष्वात्तास्तथैव च ॥ १३

ऋतुरग्निः स्मृतो विप्रैर्ऋतुं संवत्सरं विदुः । जज्ञिरे ऋतवस्तस्मादृतुभ्यो ह्यार्तवाऽभवन् ॥ १४

पितरोर्तवोऽर्धमासा विशेषा ऋतुमूनवः । पितामहास्तु ऋतवो ह्यमावास्याऽव्दमूनवः ॥

प्रपितामहाः स्मृता देवाः पञ्चाब्दा ब्रह्मणः सुताः ॥ १५

सौम्या बर्हिषदः काव्या अग्निष्वात्ता इति त्रिधा । गृहस्था ये तु यज्वानो हविर्यज्ञार्तवाश्च ये ॥

स्मृता बर्हिषदस्ते वै पुराणे निश्चयं गताः ॥ १६

गृहमेधिनश्च यज्वानो ह्यग्निष्वात्तार्तवाः स्मृताः । अष्टकापतयः काव्याः पञ्चाब्दांस्तु निबो-

धत ॥ १७

तेषु संवत्सरो ह्यग्निः सूर्यस्तु परिवत्सरः । सोमस्त्विहवत्सरश्चैव वायुश्चैवानुवत्सरः ॥ १८

रुद्रस्तु वत्सरस्तेषां पञ्चाब्दा ये युगात्मकाः । कालेनाधिष्ठितस्तेषु चन्द्रमाः स्रवते सुधाम् ॥ १९

एते स्मृता देवकृत्याः सोमपाश्रोमपाश्च ये । तांस्तेन तर्पयामास यावदासीत्पुरुरवाः ॥ २०

यस्मात्प्रसूयते सोमो मासि मासि विशेषतः । ततः स्वधामृतं तद्वै पितॄणां सोमपायिनाम् ॥

एतत्तदमृतं सोममवाप मधु चैव हि ॥ २१

ततः पीतसुधं सोमं सूर्योऽसावेकरश्मिना । आप्यायते सुषुन्नेन सोमं तु सोमपायिनम् ॥ २२

निःशेषा वै कलाः पूर्वा युगपद्व्यापयन्पुरा । सुषुन्नाऽऽप्यायमानस्य भागं भागमहःक्रमात् ॥ २३

कलाः क्षीयन्ति कृष्णास्ताः शुक्ला ह्याप्यायन्ति च । एवं सा सूर्यवीर्येण चन्द्रस्याऽऽप्यायि-

ता तनुः ॥ २४

* न विद्यतेऽयं श्लोकः कं ख. घ. पुस्तके ।

१ क. 'मुवाच मुदाऽसौ वै सोमो लक्ष्यं प्र' । २ ड. च. सः । विप्रपात्रेषु दत्तेन पि' । ३ क. सोमः शुद्धं च मधु चैव च । तं ।

पौर्णमास्यां स दृश्येत शुक्लः संपूर्णमण्डलः । एवमाप्यायितः सोमः शुक्लपक्षेऽप्यहःक्रमात् ॥
 देवैः पीतसुधं सोमं पुरा पश्चात्पिबेद्विः ॥ २५

पीतं पञ्चदशाहं तु रश्मिनैकेन भास्करः । आप्याययत्सुषुप्तेन भागं भागमहःक्रमात् ॥ २६
 सुषुप्ताऽप्यायमानस्य शुक्ला वर्धन्ति वै कलाः । तस्माद्ब्रह्मसन्ति वै कृष्णाः शुक्ला ह्याप्यायय-
 न्ति च ॥ २७

एवमाप्यायते सोमः क्षीयते च पुनः पुनः । समृद्धिरेवं सोमस्य पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ २८
 इत्येष पितृमान्सोमः स्मृतस्तद्ब्रह्मधात्मकः । कान्तः पञ्चदशैः सार्धं सुधामृतपरिमवैः ॥ २९
 अतः परं प्रवक्ष्यामि पर्वणां संधयश्च याः । यथा ग्रथ्नन्ति पर्वाणि आवृत्तादिक्षुवेणुवत् ॥
 तथाऽब्दमासाः पक्षाश्च शुक्लाः कृष्णास्तु वै स्मृताः । पौर्णमास्यास्तु यो भेदो ग्रन्थयः
 संधयस्तथा ॥ ३१

अर्धमासस्य पर्वाणि द्वितीयाप्रभृतीनि च । अग्न्याधानक्रिया यस्मान्नीयन्ते पर्वसंधिषु ॥ ३२
 तस्मान्नु पर्वणो ह्यादौ प्रतिपद्यादिसंधिषु । सायाह्ने अनुमत्याश्च द्वौ लवौ काल उच्यते ॥
 लवौ द्वावेव राकायाः कालो ज्ञेयोऽपराह्निकः ॥ ३३

प्रकृतिः कृष्णपक्षस्य कालेऽतीतेऽपराह्निके । सायाह्ने प्रतिपद्येष स कालः पौर्णमासिकः ॥
 व्यतीपाते स्थिते सूर्ये लेखादूर्ध्वं युगान्तरम् । युगान्तरोदिते चैव चन्द्रे लेखोपरि स्थिते ॥
 पूर्णमासव्यतीपातौ यदा पश्येत्परस्परम् । तौ तु वै प्रतिपद्यावत्तस्मिन्काले व्यवस्थितौ ॥ ३६

तत्कालं सूर्यमुद्दिश्य दृष्ट्वा संख्यानुमर्हसि । स चैव सक्तियाकालः पष्ठः कालोऽभिधीयते ॥ ३७
 पूर्णेन्दुः पूर्णपक्षे तु रात्रिसंधिषु पूर्णिमा । तस्मादाप्यायते नक्तं पौर्णमास्यां निशाकरः ॥ ३८
 यदाऽन्योन्यवतीं पाते पूर्णिमां प्रेक्षते दिवा । चन्द्रादित्योऽपराह्णे तु पूर्णत्वात्पूर्णिमा स्मृता ॥

यस्मात्तामनुमन्यन्ते पितरो दैवतैः सह । तस्मादनुमतिर्नाम पूर्णत्वात्पूर्णिमा स्मृता ॥ ४०
 अत्यर्थं राजते यस्मात्पौर्णमास्यां निशाकरः । रज्जनाच्चैव चन्द्रस्य राकेति कवयो विदुः ॥
 अमा वसेतामृक्षे तु यदा चन्द्रदिवाकरौ । एका पञ्चदशी रात्रिरमावास्या ततः स्मृता ॥ ४२

उद्दिश्य ताममावास्यां यदा दर्शं समागतौ । अन्योन्यं चन्द्रसूर्यौ तु दर्शनादर्श उच्यते ॥
 द्वौ द्वौ लवावमावास्यां स कालः पर्वसंधिषु । द्वयक्षरः कुहमात्रश्च पर्वकालस्तु स स्मृतः ॥
 दृष्टचन्द्रा त्वमावास्या मध्याह्नप्रभृतीह वै । दिवा तदूर्ध्वं रात्र्यां तु सूर्ये प्राप्ते तु चन्द्रमाः ॥

सूर्येण सहसोद्वच्छेत्ततः प्रातस्तनान्तु वै ॥ ४५
 समागम्य लवौ द्वौ तु मध्याह्नान्निपतन्निविः । प्रतिपच्छुक्लपक्षस्य चन्द्रमाः सूर्यमण्डलात् ॥
 निर्मुच्यमानयोर्मध्ये तयोर्मण्डलयोस्तु वै । स तदाऽन्वाहुतेः कालो दर्शस्य च वषट्क्रियाः
 एतद्वृतुमुखं ज्ञेयममावास्यां तु पार्वणम् ॥ ४७

॥ ४७
 दिवा पर्व त्वमावास्यां क्षीणेन्दौ धवले तु वै । तस्माद्दिवा त्वमावास्यां गृह्यते यो दिवाकरः ॥
 कुहेति कोकिलेनोक्तं यस्मात्कालात्समाप्यते । तत्कालसंज्ञिता ह्येषा अमावास्या कुहः
 स्मृता ॥ ४९

सिनीवालीप्रमाणं तु क्षीणशेषो निशाकरः । अमावास्या विशत्यर्कं सिनीवाली तदा स्मृता ॥

अनुमतिश्च राका च सिनीवाली कुहूस्तथा । एतासां द्विलवः कालः कुहूमात्रा कुहूः स्मृता ॥
इत्येष पर्वसंधीनां कालो वै द्विलवः स्मृतः । [*पर्वणां तुल्यकालस्तु तुल्याहुतिवषट्क्रियाः ॥
चन्द्रसूर्यव्यतीपाते समे वै पूर्णिमे उभे । प्रतिपत्प्रतिपन्नस्तु पर्वकालो द्विमात्रकः ॥ ५३
कालः कुहूसिनीवाल्यां संमुद्धो द्विलवः स्मृतः ।] अर्कनिर्मण्डले सोमे पर्वकालः कंलाः

स्मृताः ॥ ५४

यस्मादापूर्यते सोमः पञ्चदश्यां तु पूर्णिमा । दशभिः पञ्चभिश्चैव कलाभिर्दिवसक्रमत् ॥
तस्मात्पञ्चदशे सोमे कला वै नास्ति षोडशी । तस्मात्सोमस्य विप्रोक्तः पञ्चदश्यां मया

क्षयः ॥ ५६

इत्येते पितरो देवाः सोमपाः सोमवर्धनाः । आर्तवा क्रतवोऽथाब्दा देवास्तान्भावयन्ति हि
अतः परं प्रवक्ष्यामि पितृन्द्वाद्भुजस्तु ये । तेषां गतिं च संतत्त्वं प्राप्तिं श्राद्धस्य चैव हि
न मृतानां गतिः शक्या ज्ञातुं वा पुनरागतिः । तपसा हि प्रसिद्धेन किं पुनर्मांसचक्षुषा ॥ ५९
अत्र देवान्पितृन्श्चैते पितरो लौकिकाः स्मृताः । तेषां ते धर्मसामध्यात्स्मृताः सायुज्यगा

द्विजैः ॥ ६०

यदि वाऽऽश्रमधर्मेण प्रज्ञानेषु व्यवस्थितान् । अन्ये चात्र प्रसीदन्ति श्रद्धायुक्तेषु कर्मसु ॥ ६१

ब्रह्मचर्येण तपसा यज्ञेन प्रजया भुवि । श्राद्धेन विद्यया चैव चान्नदानेन सप्तधा ॥ ६२

कर्मस्वेतेषु ये सक्ता वर्तन्त्यादेहशतनात् । देवैस्ते पितृभिः सार्धमूपमपैः सोमपैस्तथा ॥

स्वर्गता दिवि मोदन्ते पितृमन्त उपासते ॥

६३

प्रजावतां प्रसिद्धैषा उक्ता श्राद्धकृतां च वै । तेषां निवापे दत्तं हि तत्कुलीनैस्तु बान्धवैः ॥ ६४

मासश्राद्धं हि भुञ्जानांस्तेऽप्येते सोमलौकिकाः । एते मनुष्याः पितरो मासश्राद्धभुजस्तु वै ॥

तेभ्योऽपरे तु ये त्वन्धे संकीर्णाः कर्मयोगिषु । भ्रष्टाश्चाऽऽश्रमधर्मेषु स्वधास्वाहाविवर्जिताः ॥

भिन्ने देहे दुरापन्नाः भ्रेतभूता यमक्षये । स्वकर्माण्यनुशोचन्तो यातनास्थानमागताः ॥ ६७

दीर्घाश्चैवातिशुष्काश्च श्मश्रुलाश्च विवाससः । क्षुत्पिपासाभिभूतास्ते विद्वान्ति त्वितस्ततः ॥

सर्पितरस्तडागानि पुष्करिण्यश्च सर्वशः । पराज्ञान्यभिकाङ्क्षन्तः काल्यमाना इतस्ततः ॥

स्थानेषु पात्यमाना ये यातनास्थेषु तेषु वै । शाल्मल्यां वैतरण्यां च कुम्भीपाकेन्द्रवालुके ॥

अक्षिपत्रवने चैव पात्यमानाः स्वकर्मभिः । तत्रस्थानां तु तेषां वै दुःखितानामशायिनाम् ॥

तेषां लोकान्तरस्थानां बान्धवैर्नामगोत्रतः । भूमावसव्यं दर्भेषु दत्ताः पिण्डाश्च यस्तु वै ॥

प्राप्तास्तु तर्पयन्त्येव प्रेतस्थानेष्वधिष्ठितान् ॥

७२

अप्राप्ता यातनास्थानं प्रभ्रष्टा ये च पञ्चधा । पश्चाद्ये स्थावरान्ते वै भूतानीके स्वकर्मभिः ॥ ७३

नानारूपास्तु जातीनां तिर्यग्योनिषु मूर्तिषु । यदाहारा भवन्त्येते तास्तु तास्विह योनिषु ॥ ७४

तस्मिंस्तस्मिंस्तदाहारे श्राद्धं दत्तं तु प्रीणयेत् । काले न्यायागतं पात्रे विधिना प्रतिपादितम् ॥

प्राप्नुवन्त्यन्नमादत्तं यत्र यत्रावतिष्ठते ॥

७५

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ह. पुस्तके नास्ति ।

यथा गोषु घनघासु वत्सो विन्दति मातरम् । तथा श्राद्धेषु दृष्टान्तो मन्त्रः प्रापयते तु तम् ॥ ७६
 एवं ह्यविकलं श्राद्धं श्रद्धादत्तं मनवेवात् । सनत्कुमारः प्रोवाच पश्यन्दिव्येन चक्षुषा ॥ ७७
 गतागतज्ञः प्रेतानां प्राप्तिं श्राद्धस्य च ह्य हि । कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लः स्वप्राय शर्वरी ॥ ७८
 इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरश्च वै । अन्योन्यपितरो ह्येते देवाश्च पितरो दिवि ॥ ७९
 एते तु पितरो देवा मनुष्याः पितरश्च ये । पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ ८०
 इत्येष विषयः प्रोक्तः पितॄणां सोमपायिनाम् । एतत्पितृमहत्त्वं हि पुराणे निश्चयं गतम् ॥ ८१
 इत्येष सोमसूर्याभ्यामैलस्य च समागमः । अर्वाप्तिं श्रद्धया चैव पितॄणां चैव तर्पणम् ॥ ८२
 पर्वणां चैव यः कालो यातनास्थानमेव च । समासात्कीर्तितस्तुभ्यं सर्गं एष सनातनः ॥ ८३
 यैरूप्यं येन तत्सर्वं कथितं त्वेकदेशिकम् । अशक्यं परिसंख्यातुं श्रद्धेयं भूतिमिच्छता ॥ ८४
 स्वायंभुवस्य देवस्य एष सर्गो मयेरितः । विस्तरेणाऽऽनुपूर्व्याच्च भूयः किं कथयामि वः ॥ ८५

इति श्रीमातस्ये महापुराणे मत्स्यनारानुकीर्तने श्राद्धानुकीर्तने नाभैकवत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६६९९ ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अथ य ऊचुः—

चतुर्युगाणि यानि स्युः पूर्वं स्वायंभुवेऽन्तरे । एषां निसर्गं संख्यां च श्रोतुमिच्छाम विस्तरात् १
 सूत उवाच—

पृथिवीद्युप्रसङ्गेन मया तु प्रागुदाहृतम् । एतच्चतुर्युगं त्वेवं तद्वक्ष्यामि निबोधत ॥

तत्प्रमाणं प्रसंख्याय विस्तराच्चैव कृत्स्नशः ॥

लौकिकेन प्रमाणेन निष्पाद्याब्दं तु मानुषम् । तेनापीह प्रसंख्याय वक्ष्यामि तु चतुर्युगम् ॥

*निमेषतुल्यकालानि मात्रालव्यक्षराणि च ॥

काठा निमेषा दश पञ्च चैव त्रिंशच्च काठां गणयेत्कलां तु ।

त्रिंशत्कलाश्चैव भवेन्मुहूर्तस्तैस्त्रिंशता रात्र्यहनी समेते ॥

अहोरात्रे विभजते सूर्यां मानुषलौकिके । रात्रिः स्वप्राय भूतानां चेष्टायै कर्मणामहः ॥

पिंड्ये रात्र्यहनी मासः प्रविभागस्तयोः पुनः । कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लः स्वप्राय शर्वरी ॥

त्रिंशद्ये मानुषा मासाः पिंड्यो मासः स उच्यते । शतानि त्रीणि मासानां षड्व्या चाभ्यधि-
 कानि तु ॥

पिंड्यः संवत्सरो ह्येष मानुषेण विभाव्यते ॥

मानुषेणैव मानेन वर्षाणां षष्ठ्युतं भवेत् । पितॄणां तानि वर्षाणि संख्यातानि तु त्रीणि वै

दश च द्व्यधिका मासा पितृसंख्येह कीर्तिता ॥

लौकिकेन प्रमाणेन अब्दो यो मानुषः स्मृतः । एतद्विष्यमहोरात्रमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ ९

* एतदर्थं न विद्यते क ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. ङ. 'द्वं श्राद्धाभे मत्स्यपुराणे' । २ क. ख. पैत्रो । ३ क. ख. पैत्रः ।

दिव्ये राज्यहनी वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः । अहस्तु यदुदक्चैव रात्रिर्वा दक्षिणायनम् ॥
 एते राज्यहनी दिव्ये प्रसंख्याते तयोः पुनः ॥ १०
 त्रिंशद्यानि तु वर्षाणि दिव्यो मासस्तु स स्मृतः । मानुषाणां शतं षड् दिव्या मासास्त्रयस्तु वै
 तथैव सह संख्यातो दिव्य एष विधिः स्मृतः ॥ ११
 त्रीणि वर्षशतान्येवं षट्तिर्बर्षास्तथैव च । दिव्यः संवत्सरो ह्येष मानुषेण प्रकीर्तितः ॥ १२
 त्रीणि वर्षसहस्राणि मानुषेण प्रमाणतः । त्रिंशदन्यानि वर्षाणि स्मृतः सप्तर्षिवत्सरः ॥ १३
 नव यानि सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च । वर्षाणि नवतिश्चैव ध्रुवसंवत्सरः स्मृतः ॥ १४
 षट्त्रिंशन्तु सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च । षट्तिश्चैव सहस्राणि संख्यातानि तु संख्यया ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रं तु प्राहुः संख्याविदो जनाः ॥ १५
 इत्येतद्विभिर्गीतं दिव्यया संख्यया द्विजाः । दिव्येनैव प्रमाणेन युगसंख्या प्रकल्पिता ॥ १६
 चत्वारि भारते वर्षं युगानि ऋषयोऽनुवन् । कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैवं चतुर्युगम् ॥ १७
 पूर्वं कृतयुगं नाम तत्तत्त्रेताऽभिधीयते । द्वापरं च कलिश्चैव युगानि परिकल्पयेत् ॥ १८
 चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् । तस्य तावच्छती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥
 इतरेषु ससंध्येषु ससंध्यांशेषु च त्रिषु । एकपादे निवर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ २०
 त्रेता त्रीणि सहस्राणि युगसंख्याविदो विदुः । त्र्यापि त्रिशती संध्या संध्यांशः संध्यया समः
 द्वे सहस्रे द्वापरं तु संध्यांशौ तु चतुःशतम् । सहस्रमेकं वर्षाणां कलिरिव प्रकीर्तितः ॥
 द्वे शते च तथाऽन्ये च संध्यासंध्यांशयोः स्मृते ॥ २२
 एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या तु संज्ञिता । कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुष्टयम् ॥ २३
 तत्र संवत्सराः सृष्टा मानुषास्तान्निबोधत* । निधुतानि दश द्वे च पञ्च चैवात्र संख्यया ॥
 अष्टाविंशत्सहस्राणि कृतं युगमथोच्यते ॥ २४
 प्रयुतं तु तथा पूर्णं द्वे चान्ये नियुते पुनः । षण्णवतिसहस्राणि संख्यातानि च संख्यया ॥
 त्रेतायुगस्य संख्येषा मानुषेण तु संज्ञिता ॥ २५
 अष्टौ शतसहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु । चतुःषष्टिसहस्राणि वर्षाणां द्वापरं युगम् ॥ २६
 चत्वारि नियुतानि स्युर्वर्षाणि तु कलिर्युगम् । द्वात्रिंशच्च तथाऽन्यानि सहस्राणि तु संख्यया
 एतत्कलियुगं प्रोक्तं मानुषेण प्रमाणतः ॥ २७
 एषा चतुर्युगावस्था मानुषेण प्रकीर्तिता । चतुर्युगस्य संख्याता संध्या संध्यांशकैः सह ॥
 एषा चतुर्युगाख्या तु साधिका त्वेकसप्ततिः । कृतत्रेतादियुक्ता सा मनोरन्तरमुच्यते ॥ २९
 मन्वन्तरस्य संख्या तु मानुषेण निबोधत । एकात्रिंशत्तथा कोट्यः संख्याताः संख्यया द्विजैः ॥
 तथा शतसहस्राणि दश चान्यानि भागशः । सहस्राणि तु द्वात्रिंशच्छतान्यष्टाधिकानि च ॥
 अशीतिश्चैव वर्षाणि मासाश्चैवाधिकास्तु षट् । मन्वन्तरस्य संख्यैषा मानुषेण प्रकीर्तिता ॥
 दिव्येन च प्रमाणेन प्रवक्ष्याम्यन्तरं मनोः । सहस्राणां शतान्याहुः स च वै परिसंख्यया ॥ ३३

* अर्थ ग्रन्थोऽधिको ग. पुस्तके— चत्वारिंशत्तथा त्रीणि कृतं युगमथोच्यते । विंशतिश्च सहस्राणि कालो ह्येष चतुर्युगः । पृथक्त्वेनेह वक्ष्यामि युगानि तु निबोधत इति ।

चत्वारिंशत्सहस्राणि मनोरन्तरमुच्यते । मन्वन्तरस्य कालस्तु युगैः सह प्रकीर्तितः ॥ ३४
 एषा चतुर्युगाख्या तु साधिका ह्येकसप्ततिः । क्रमेण परिवृत्ता सा मनोरन्तरमुच्यते ॥ ३५
 एतच्चतुर्दशगुणं कल्पमाहुस्तु तद्विदः । ततस्तु प्रलयः कृत्स्नः स तु संप्रलयो महान् ॥ ३६
 कल्पप्रमाणो द्विगुणो यथा भवति संख्यया । चतुर्युगाख्या व्याख्याता कृतं त्रेतायुगं च वै ॥
 त्रेतासृष्टिं प्रवक्ष्यामि द्वापरं कलिमेव च । युगपत्समवेतौ द्वौ द्विधा वक्तुं न शक्यते ॥ ३८
 क्रमागतं मयाऽप्येतत्तुभ्यं नोक्तं युगद्वयम् । ऋषिर्वंशप्रसङ्गेन व्याकुलत्वात्तर्था क्रमात् ॥ ३९
 नोक्तं त्रेतायुगे शेषं तद्वक्ष्यामि निबोधत । अथ त्रेतायुगस्याऽऽदौ मनुः सप्तर्षयश्च ये ॥
 श्रौतस्मार्तं ब्रुवन्धर्मं ब्रह्मणा तु प्रचोदिताः ॥ ४०
 दाराग्निहोत्रसंबन्धमृग्यजुःसामसंहिताः । इत्यादिबहुलं श्रौतं धर्मं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥ ४१
 परम्परागतं धर्मं स्मार्तं त्वाचारलक्षणम् । वर्णाश्रमाचारयुतं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ ४२
 सत्येन ब्रह्मचर्येण श्रुतेन तपसा तथा । तेषां सुतप्ततपसामार्षेणानुक्रमेण ह ॥ ४३
 सप्तर्षीणां मनोश्चैव आदौ त्रेतायुगे ततः । अबुद्धिपूर्वकं तेन सकृत्पूर्वकमेव च ॥ ४४
 अभिवृत्तास्तु ते मन्त्रा दर्शनैस्तारकादिभिः । आदिकल्पे तु देवानां प्रादुर्भूतास्तु ते स्वयम् ॥
 प्रमाणेष्वथ सिद्धानामन्येषां च प्रवर्तते । मन्त्रयोगो व्यतीतेषु कल्पेष्वथ सहस्रशः ॥
 ते मन्त्रा वै पुनस्तेषां प्रतिमायामुपस्थिताः ॥ ४६
 ऋचो यजूंषि सामानि मन्त्राश्चाऽऽथर्वणास्तु ये । सप्तर्षिभिश्च ये प्रोक्ताः स्मार्तं तु मनुरब्रवीत्
 त्रेतादौ संहता वेदाः केवलं धर्मसेतवः । संरोधादायुषश्चैव व्यस्यन्ते द्वापरे च ते ॥
 ऋषयस्तपसा वेदानहोरात्रमधीयते ॥ ४८
 अनादिनिधना दिव्याः पूर्वं प्रोक्ताः स्वयंभुवा । स्वधर्मसंवृताः साङ्गा यथाधर्मं युगे युगे ॥
 विक्रियन्ते स्वधर्मं तु वेदावादाद्यथायुगम् ॥ ४९
 आरम्भयज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञा विशः स्मृताः । परिचारयज्ञाः शूद्राश्च जपयज्ञाश्च ब्राह्मणाः ॥
 ततः समुदिता वर्णाश्चेतायां धर्मशालिनः । क्रियावन्तः प्रजावन्तः समृद्धाः सुखिनश्च वै ॥ ५१
 ब्राह्मणैश्च विधीयन्ते क्षत्रियाः क्षत्रियाविंशः । वैश्याञ्छूद्राऽनुवर्तन्ते परस्परमनुग्रहात् ॥ ५२
 शुभाः प्रकृतयस्तेषां धर्मा वर्णाश्रमाश्रयाः । संकल्पितेन मनसा वाचा वा हस्तकर्मणा ॥
 त्रेतायुगे ह्यविकले कर्माश्रमः प्रसिध्यति ॥ ५३
 आयू रूपं बलं मेधा आरोग्यं धर्मशीलता । सर्वसाधारणं ह्येतदासीत्त्रेतायुगे तु वै ॥ ५४
 वर्णाश्रमव्यवस्थानमेषां ब्रह्मा त शऽकरोत् । संहिताश्च तथा मन्त्रा आरोग्यं धर्मशीलता ५५
 संहिताश्च तथा मन्त्रा ऋषिभिर्ब्रह्मणः सुतैः । यज्ञः प्रवर्तितश्चैव तदा ह्येव तु दैवतैः ॥ ५६
 यामैः शुक्लैर्यैश्चैव सर्वसाधनसंभृतैः । विश्वसृष्टिभस्तथा सार्धं देवेन्द्रेण महौजसा ॥
 स्वायंभुवेऽन्तरे दैवैस्ते यज्ञाः प्राक्प्रवर्तिताः ॥ ५७
 सत्यं जपस्तपो दानं पूर्वधर्मो य उच्यते । यदा धर्मस्य ह्रसते शौखाऽधर्मस्य वर्धते ॥ ५८
 जायन्ते च तदा शूरा आयुष्मन्तो महाबलाः । न्यस्तदण्डा महायोगा यज्वानो ब्रह्मवादिनः

१ ग. 'थाऽऽत्मनः । नो' । २ ग. 'तेषामसकृत्पूर्वं एव' । ३ ग. 'ल्पेष्विव यतस्ततः । ते । घ. ङ. 'ल्पेष्विव
 स' । ४ ग. 'वैस्तैर्यैः प्राक्प्रवर्तितः । स' । ५ ग. घ. ङ. 'शिखा ।

पद्मपत्रायताक्षाश्च पृथुवक्त्राः सुसंहताः । सिंहोरस्का महासत्त्वा मत्तमातङ्गगामिनः ॥ ६०
 महाधनुर्धराश्चैव त्रेतायां चक्रवर्तिनः । सर्वलक्षणपूर्णास्ते न्यग्रोधपरिमण्डलाः ॥ ६१
 न्यग्रोधौ तु स्मृतौ बाहू व्यामो न्यग्रोध उच्यते । व्यामेन लुच्छ्रयो यस्य अत ऊर्ध्वं तु देहिनः ॥
 समुच्छ्रयः परीणाहो न्यग्रोधपरिमण्डलः ॥ ६२
 चक्रं रथो मणिभार्था निधिरश्वो गजस्तथा । प्रोक्तानि सप्त रत्नानि पूर्वं स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ ६३
 विष्णोरंशेन जायन्ते पृथिव्यां चक्रवर्तिनः । मन्वन्तरेषु सर्वेषु ह्यतीतानागतेषु वै ॥ ६४
 भूतभव्यानि यानीह वर्तमानानि यानि च । त्रेतायुगानि तेष्वत्र जायन्ते चक्रवर्तिनः ॥ ६५
 भद्राणीमानि तेषां च विभाव्यन्ते महीक्षिताम् । अत्यद्भुतानि चत्वारि बलं धर्मं सुखं धनम् ॥
 अन्योन्यस्याविरोधेन प्राप्यन्ते नृपतेः समम् । अर्थो धर्मश्च कामश्च यशो विजय एव च ॥ ६७
 ऐश्वर्येणाणिमाद्येन प्रभुशक्तिबलान्विताः । श्रुतेन तपसा चैव कर्पीस्तेऽभिभवन्ति हि ॥ ६८
 बलेनाभिभवन्त्येते तेन दानवमानवान् । लक्षणैश्चैव जायन्ते शरीरस्थैरमानुषैः ॥ ६९
 केशाः स्थिता ललाटेन जिह्वा च परिमार्जनी । श्यामप्रभाश्चतुर्दन्ताः सुवंशाश्चोर्ध्वरेतसः ॥ ७०
 आजानुबाहवश्चैव तालहस्तो वृषाकृती । परिणाहप्रमाणाभ्यां सिंहस्कन्धाश्च मेधिनः ॥ ७१
 पादयोश्चक्रमत्स्यौ तु शङ्खपद्मे च हस्तयोः । पञ्चाशीतिसहस्राणि जीवन्ति ह्यज्रामयाः ॥ ७२
 असङ्गा गतयस्तेषां चतस्रश्चक्रवर्तिनाम् । अन्तरिक्षे समुद्रेषु पाताले पर्वतेषु च ॥ ७३
 इज्या दानं तपः सत्यं त्रेताधर्मास्तु वै स्मृताः । तदा प्रवर्तते धर्मो वर्णाश्रमविभागशः ॥
 मर्यादास्थापनार्थं च दण्डनीतिः प्रवर्तते ॥ ७४
 हृष्टपुष्टा जनाः सर्वे अरोगाः पूर्णमानसाः । एको वेदश्चतुष्पादस्त्रेतायां तु विधिः स्मृतः
 त्रीणि वर्षसहस्राणि जीवन्ते तत्र ताः प्रजाः ॥ ७५
 पुत्रपौत्रसमाकीर्णां श्रियन्ते च क्रमेण ताः । एष त्रेतायुगे भावस्त्रेतासंख्यां निबोधत ॥ ७६
 त्रेतायुगस्वभावेन संध्यापादेन वर्तते । संध्यापादः स्वभावाच्च योऽंशः पादेन तिष्ठति ॥ ७७

इति श्रीमत्स्ये महाराणे मन्वन्तरानुकूल्यो नाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६७७६ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कथं ऋषय ऊचुः—

कथं त्रेतायुगमुखे यज्ञस्याऽऽपीत्यवर्तनम् । पूर्वं स्वायंभुवे सर्वे यथावत्प्रवृत्तीहि नः ॥ १
 अन्तर्हितायां संध्यायां सार्धं कृतयुगेन हि । कालाख्यायां प्रवृत्तायां प्राप्ते त्रेतायुगे तदा ॥ २
 ओषधीषु च जातासु प्रवृत्ते वृष्टिसर्जने । प्रतिष्ठितायां वातायां ग्रामेषु च पुरेषु च ॥ ३
 वर्णाश्रमप्रतिष्ठानं कृत्वा मन्त्रैश्च तैः पुनः । संहितास्तु सुसंहृत्य कथं यज्ञः प्रवर्तितः ॥ ४
 एतच्छ्रुत्वाऽब्रवीत्स्मृतः श्रूयतां तत्प्रचोदितम् ॥

सूत उवाच—

मन्त्रान्वै योजयित्वा तु इहामुत्र च कर्मसु । तथा विश्वभुगिन्द्रस्तु यज्ञं प्रावर्तयत्यमुः ॥ ५

देवतैः सह संहृत्य सर्वसाधनसंवृतः । तस्याश्वमेधे वितते समाजमुर्महर्षयः ॥ ६
 यज्ञकर्मण्यवर्तन्त कर्मण्यग्रे तथर्विजः । हूयमाने देवहोत्रे अग्नौ बहुविधं हविः ॥ ७
 संप्रतीतेषु देवेषु सामगेषु च सुस्वरम् । परिक्रान्तेषु लघुषु अध्वर्युपुरुषेषु च ॥ ८
 आलब्धेषु च मध्ये तु तथा पशुगणेषु वै । आहूतेषु च देवेषु यज्ञभुक्षु ततस्तदा ॥ ९
 य इन्द्रियात्मका देवा यज्ञभागभुजस्तु ते । तान्यजन्ति तदा देवाः कल्पादिषु भवन्ति ये
 अध्वर्युप्रेषकाले तु व्युत्थिता ऋषयस्तथा । महर्षयश्च तान्दृष्ट्वा दीनान्पशुगणांस्तदा ॥
 विश्वभुजं ते त्वपृच्छन्कथं यज्ञविधिस्तव ॥ ११
 अधर्मो बलवानेष हिंसा धर्मेप्सया तव । नवः पशुविधिस्त्विष्टस्तव यज्ञे सुरोत्तम ॥ १२
 अधर्मो धर्मघाताय प्रारब्धः पशुभिस्त्वया । नायं धर्मो ह्यधर्मोऽयं न हिंसा धर्म उच्यते ॥
 आगमेन भवान्धर्मं प्रकरोतु यदीच्छति ॥ १३
 विधिदृष्टेन यज्ञेन धर्मेणाव्यसनेन तु । यज्ञबीजैः सुरश्रेष्ठ त्रिवर्गपरिमोषितैः ॥ १४
 एष यज्ञो महानिन्द्रः स्वयंभुविहितः पुरा । एवं विश्वभुगिन्द्रस्तु ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
 उक्तो न प्रतिजग्राह मानमोहसमन्वितः ॥ १५
 तेषां विवादः सुमहाश्रज्जे इन्द्रमहर्षिणाम् । जङ्गमैः स्थावरैः केन यद्व्यमिति चोच्यते ॥
 ते तु खिन्ना विवादेन शक्त्या युक्ता महर्षयः । संधाय सममिन्द्रेण पप्रच्छुः खचरं वसुम् ॥
 ऋषय ऊचुः—

महाप्राज्ञ त्वया वृष्टः कथं यज्ञविधिर्नृप । औत्तानपादे प्रव्रूहि संशयं नस्तुद प्रभो ॥ १८
 सूत उवाच—

श्रुत्वा वाक्यं वसुस्तेषामविचार्य बलाबलम् । वेदशास्त्रमनुस्मृत्य यज्ञतत्त्वमुवाच ह ॥ १९
 यथोपनीतैर्यद्व्यमिति होवाच पार्थिवः । यद्व्यं पशुभिर्मध्येरथ मूलफलैरपि ॥ २०
 हिंसा स्वभावो यज्ञस्य इति मे दर्शनागमः । तथैते भाविता मन्त्रा हिंसालिङ्गा महर्षिभिः
 दीर्घेण तपसा युक्तैस्तारकादिनिर्दार्शिभिः । तत्प्रमाणं मया चोक्तं तस्माच्छमितुमर्हथ ॥
 यदि प्रमाणं स्वान्येव मन्त्रवाक्याणि वो द्विजाः । तथा प्रवर्ततां यज्ञो ह्यन्यथा माऽनुतं वचः
 एवं कृतोत्तरास्ते तु युज्याऽऽत्मानं ततो धिया । अवश्यं भाविनं वृष्ट्वा तमधो ह्यशपंस्तदा ॥
 इत्युक्तमात्रो नृपतिः प्रविवेश रसातलम् । ऊर्ध्वचारी नृपो भूत्वा रसातलचरोऽभवत् ॥ २५
 वसुधातलचारी तु तेन वाक्येन सोऽभवत् । धर्माणां संशयच्छेता राजा वसुरधोगतः ॥ २६
 तस्मान्न वाक्यो ह्येकेन बहुज्ञेनापि संशयः । बहुधारस्य धर्मस्य सूक्ष्मा दुरनुगा गतिः ॥ २७
 तस्मान्न निश्चयाद्वक्तुं धर्मः शक्यो हि केनचित् । देवानुषीनुपादाय स्वार्थभुवभूते मनुम् ॥
 तस्मान्न हिंसा यज्ञे स्याद्यदुक्तमृषिभिः पुरा । ऋषिकोटिसहस्राणि स्वैस्तपोभिर्दिवं गताः ॥
 तस्मान्न हिंसायज्ञं च प्रशंसन्ति महर्षयः । उँऊँ मूलं फलं शाकमुदपात्रं तपोधनाः ॥ ३०
 एतद्वत्त्वा विभवतः स्वर्गलोके प्रतिष्ठिताः । अद्रोहश्चाप्यलोभश्च दमो भूतदया शमः ॥ ३१
 ब्रह्मचर्यं तपः शौचमनुक्रोशं क्षमा धृतिः । सनातनस्य धर्मस्य मूलमेव दुरासदम् ॥ ३२
 द्रव्यमन्त्रात्मको यज्ञस्तपश्च समतात्मकम् । यज्ञैश्च देवानाम्प्रोति वैराजं तपसा पुनः ॥ ३३

ब्रह्मणः कर्मसंन्यासाद्वैराग्यात्यकृतेर्लयम् । ज्ञानात्प्राप्नोति कैवल्यं पञ्चैता गतयः स्मृताः ॥ ३४
 एवं विवादः सुमहान्यज्ञस्याऽऽसीत्प्रवर्तने । ऋषीणां देवतानां च पूर्वं स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ ३५
 ततस्ते ऋषयो दृष्ट्वा हतं धर्मं बलेन तु । वसोर्वाक्यमनादृत्य जग्मुस्ते वै यथागतम् ॥ ३६
 गतेषु ऋषिसंघेषु देवा यज्ञमवाप्नुयुः । श्रूयन्ते हि तपःसिद्धा ब्रह्मक्षत्रादयो नृपाः ॥ ३७
 प्रियव्रतोत्तानपादौ ध्रुवो मेधातिथिर्वसुः । सुधामा विरजाश्चैव शङ्खपाद्मराजसस्तथा ॥ ३८
 प्राचीनबर्हिः पर्जन्यो हविर्धानादयो नृपाः । एते चान्ये च बहवस्ते तपोभिर्दिवं गताः ॥
 राजर्षयो महात्मानो येषां कीर्तिः प्रतिष्ठिता । तस्माद्विशिष्यते यज्ञात्तपः सर्वैस्तु कारणैः ॥
 ब्रह्मणा तपसा सृष्टं जगद्विश्वमिदं पुरा । तस्मान्नाऽऽप्नोति तद्यज्ञात्तपोमूलमिदं स्मृतम् ॥ ४१
 यज्ञप्रवर्तनं ह्यवमासीत्स्वायंभुवेऽन्तरे । तदाप्रभृति यज्ञोऽयं युगैः सार्धं प्रवर्तितः ॥ ४२

इति श्रीमारुत्ये महापुराणे मन्वन्तरानुक्तये देवर्षिसंवादे नाम त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६८१८ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि द्वापरस्य विधिं पुनः । तत्र त्रेतायुगे क्षीणे द्वापरं प्रतिपद्यते ॥ १
 द्वापरादौ प्रजानां तु सिद्धिस्त्रेतायुगे तु या । परिवृत्ते युगे तस्मिन्ततः सा वै प्रणश्यति ॥
 ततः प्रवर्तिते तासां प्रजानां द्वापरे पुनः । लोभो धृतिर्विण्मयुद्धं तत्त्वानामविनिश्चयः ॥ ३
 प्रध्वंसश्चैव वर्णानां कर्मणां तु विपर्ययः । यात्रा बधः परो दण्डो मानो दर्पोऽक्षमा बलम् ॥
 तथा रजस्तमो भूयः प्रवृत्ते द्वापरे पुनः । आद्ये कृते नाधर्मोऽस्ति स त्रेतायां प्रवर्तितः ॥ ५
 द्वापरे व्याकुलो भूत्वा प्रणश्यति कलौ पुनः । वर्णानां द्वापरे धर्माः संकीर्यन्ते तथाऽऽश्रमाः ॥
 द्वैधमुत्पद्यते चैव युगे तस्मिन्श्रुतिस्मृतौ । द्विधा श्रुतिः स्मृतिश्चैव निश्चयो नाधिगम्यते ॥ ७
 अनिश्चयावगमनान्धर्मतत्त्वं न विद्यते । धर्मतत्त्वे ह्यविज्ञाते मतिभेदस्तु जायते ॥ ८
 परस्परं विभिन्नास्ते दृष्टीनां विभ्रमेण तु । अतो दृष्टिविभिन्नैस्तैः कृतमत्याकुलं त्विदम् ॥ ९
 एको वेदश्चतुष्पादः संहृत्य तु पुनः पुनः । संक्षेपादायुषश्चैव व्यस्यते द्वापरेष्विह ॥ १०
 वेदश्चैकश्चतुर्धा तु व्यस्यते द्वापरादिषु । ऋषिपुत्रैः पुनर्वेदा भिद्यन्ते दृष्टिविभ्रमैः ॥ ११
 ते तु ब्राह्मणविन्यासैः स्वरक्रमविपर्ययैः । संहृता ऋग्यजुः साम्नां संहितास्तैर्महर्षिभिः ॥ १२
 सामान्याद्वैकृताच्चैव दृष्टिभिन्नैः कचिक्कचित् । ब्राह्मणं कल्पसूत्राणि भाष्यविद्यास्तथैव च
 अन्ये तु प्रास्थितास्तान्वै कोचित्तान्प्रत्यवस्थिताः । द्वापरेषु प्रवर्तन्ते भिन्नार्थैस्तैः स्वदर्शनैः ॥
 एकमाध्वयवं पूर्वमासीद्वैधं तु तत्पुनः । सामान्यविपरीतार्थैः कृतं शास्त्राकुलं त्विदम् ॥ १५
 आध्वयवं च प्रस्थानैर्बहुधा व्याकुलीकृतम् । तथैवाथर्वणां साम्नां विकल्पैः स्वस्य संक्षयैः ॥
 व्याकुलो द्वापरेष्वर्थः क्रियते भिन्नदर्शनैः । द्वापरे संनिवृत्ते ते वेदा नश्यन्ति वै कलौ ॥ १७
 तेषां विपर्ययोत्पन्ना भवन्ति द्वापरे पुनः । अदृष्टिर्मरणं चैव तथैव व्याध्युपद्रवाः ॥ १८

षाड्यनःकर्मभिर्दुःखैर्निर्वेदो जायते ततः । निर्वेदाज्जायते तेषां दुःखमोक्षविचारणा ॥ १९
 विचारणायां वैराग्यं वैराग्यादोषदर्शनम् । दोषाणां दर्शनाच्चैव जानोत्यपत्तिस्तु जायते २०
 तेषां मेधाविनां पूर्वं मर्त्ये स्वायंभुवेऽन्तरे । उत्पत्त्यन्तीह शास्त्राणां द्वापरे परिपन्थिनः ॥
 आयुर्वेदविकल्पाश्च अङ्गानां ज्योतिषस्य च । अर्थशास्त्रविकल्पाश्च हेतुशास्त्रविकल्पनम् ॥
 प्रक्रिया कल्पसूत्राणां भाष्यविद्याविकल्पनम् । स्मृतिशास्त्रप्रभेदाश्च प्रस्थानानि पृथक् पृथक्
 द्वापरेष्वभिवर्तन्ते मतिभेदास्तथा नृणाम् । मनसा कर्मणा वाचा कृच्छ्राद्वार्तां प्रसिध्यति ॥
 द्वापरं सर्वभूतानां कालः क्लेशपरः स्मृतः । लोभोऽधृतिर्वणिग्गुह्यं तत्त्वानामविनिश्चयः ॥ २५
 वेदशास्त्रप्रणयनं धर्माणां मकरस्तथा । वर्णाश्रमपरिध्वंसः कामद्वेषौ तथैव च ॥ २६
 पूर्णं वर्षसहस्रे द्वे परमायुस्तदा नृणाम् । निःशेषे द्वापरे तस्मिन्स्तस्य संध्या तु पादतः ॥ २७
 गुणहीनास्तु तिष्ठन्ति धर्मस्य द्वापरस्य तु । तथैव संध्या पादेन अंशस्तस्यां प्रतिष्ठितः ॥ २८
 द्वापरस्य तु पर्याये पुण्यस्य च निबोधत । द्वापरस्यांशशेषे तु प्रतिपत्तिः कलेरथ ॥ २९
 हिंसा स्तेयानृतं मार्यां दम्भश्चैव तपस्विनाम् । एते स्वर्भावाः पुण्यस्य साधयन्ति च ताः
 प्रजाः ॥ ३०

एष धर्मः स्मृतः कृत्स्नो धर्मश्च परिहीयते । मनसा कर्मणा वाचा वार्ताः सिध्यन्ति वान वा
 कलिः प्रमारको रोगः सततं चापि क्षुब्धयम् । अनावृष्टिभयं चैवं देशानां च विपर्ययः ॥
 न प्रमाणे स्थितिर्ह्यस्ति पुण्ये घोरे युगे कलौ । गर्भस्थो भ्रियते कश्चिद्यौवनस्थस्तथा परः ॥
 स्थाविर्ये मध्यकौमारे भ्रियन्ते च कलौ प्रजाः । अल्पतेजोबलाः पापा महाकोपा ह्यधार्मिकाः
 अर्नूतव्रतलुब्धाश्च पुण्ये चैव प्रजाः स्थिताः । दुरिष्टैर्दुर्धीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः ॥ ३५
 विप्राणां कर्मदोषैस्तैः प्रजानां जायते भयम् । हिंसा मानस्तथेर्ष्या च क्रोधोऽसूयाऽक्षमाऽधृतिः
 पुण्ये भवन्ति जन्तूनां लोभो मोहश्च सर्वशः । संक्षोभो जायतेऽत्यर्थं कलिमासाद्य वै युगम् ॥
 नाधीयते तथा वेदान्न यजन्ते द्विजातयः । उत्सीदन्ति तथा चैव वैश्यैः सार्धं तु क्षत्रियाः ॥
 शूद्राणां मन्त्रयोनिरस्तु संबन्धो ब्राह्मणैः सह । भवतीह कलौ तस्मिच्छयनासनभोजनैः ॥ ३९
 राजानः शूद्रभूयिठाः पापण्डानां प्रवृत्तयः । काषायिणश्चै निष्कच्छास्तथा कापालिनश्च ह ॥
 ये चान्ये देवव्रतनिस्तथा ये धर्मदूषकाः । दिव्यवृत्ताश्च ये केचिद्वृत्त्यर्थं श्रुतिलिङ्गिनः ॥ ४१
 एवंविधाश्च ये केचिद्भवन्तीह कलौ युगे । अधीयते तदा वेदाञ्छूद्रा धर्मार्थकोविदाः ॥ ४२
 यजन्ते ह्यश्वमेधैस्तु राजानः शूद्रयोनयः । स्त्रीबालगोवधं कृत्वा हत्वा चैव परस्परम् ॥ ४३
 उपहत्य तथाऽन्योन्यं साधयन्ति तदा प्रजाः । दुःखप्रचुरताल्पायुर्दंशोत्सादः सरोगता ॥ ४४
 अधर्माभिनिवेशित्वं तमोवृत्तं कलौ स्मृतम् । भूणहत्या प्रजानां च तथा ह्येवं प्रवर्तते ॥ ४५

१ घ. 'लपार्धे' । २ ग. घ. ड. 'परः स' । ३ ग. घ. कायक्लेश पुरस्कृतः । ड. कायक्लेशपरिष्कृतः । ४ ड. लोभे वृत्तिर्व' । ५ ग. 'भो भूति' । ६ क. ख. वर्णानां । ७ ग. 'मस्या द्वा' । ८ ग. ड. 'स्तस्याः प्र' । ९ क. ख. पर्येषा तिष्ठ' । १० ग. घ. ड. 'या वधश्चै' । ११ ग. 'भावास्तित्य' । १२ ग. घ. च ते प्र' । १३ ड. कलिप्रदानको । १४ ग. 'व वेदादीनां वि' । १५ ग. 'तेजा महाकोपा अनाचारा अधा' । १६ ड. 'नृताः खलु लुब्धा' । १७ ग. सर्वतः । १८ क. 'दान न य' । १९ ग. 'श्च नम्रस्थास्त' । २० ड. निर्ग्रन्थास्त' । २१ ड. दिवात्र' । २२ क. 'यजन्ति' । २३ क. ख. उपहत्य । २४ ड. 'वेशात्तामो' ।

तस्मादायुर्बलं रूपं प्रहीयन्ते कलौ युगे । दुःखेनाभिप्लुतानां च परमायुः शतं नृणाम् ॥ ४६
 भूत्वा च न भवन्तीह वेदाः कलियुगेऽखिलाः । उत्सीदन्ते तथा यज्ञाः केवलं धर्महेतवः ॥ ४७
 एषा कलियुगावस्था संध्यांशौ तु निबोधत । युगे युगे तु हीयन्ते त्रींस्त्रीन्पादांश्च सिद्धयः ॥
 युगस्वर्भावाः संध्यासु * अवतिष्ठन्ति पादतः । संध्यास्वभावाः स्वांशेषु पादेनैवावतस्थिरे ॥
 एवं संध्यांशके काले संप्राप्ते तु युगान्तिके । तेषामधर्मिणां शास्तां भृगूणां च कुले स्थितः ॥
 गोत्रेण वै चन्द्रमसो नाम्ना प्रमतिरुच्यते । कलिसंध्यांशभागेषु मनोः स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ ५१
 समांश्चिदशु संपूर्णाः पर्यटन्वै वसुंधराम् । अंश्वकर्मा स वै सेनां हस्त्यश्वरथसंकुलाम् ॥ ५२
 प्रगृहीतायुधैर्विभैः शतशोऽथ सहस्रशः । स तदा तैः परिवृतो म्लेच्छान्सर्वांश्चिद्विजान् ॥ ५३
 स हत्वा सर्वशश्चैव राजानः शूद्रयोनयः । पाषण्डान्स सदा सर्वांश्चिःशेषानकरोत्प्रभुः ॥ ५४
 अधार्मिकाश्च ये केचित्तान्सर्वान्हन्ति सर्वशः । उदीच्यान्मध्यदेशांश्च पार्वतीयांस्तथैव च ॥
 प्राच्यान्प्रतीच्यांश्च तथा विन्ध्यपृष्ठापरान्तिकान् । तथैव दाक्षिणात्यांश्च द्रविडान्सहलैः सह
 गान्धारान्पारदांश्चैव पङ्गवान्यवनाञ्छकान् । तुषारान्बर्बराञ्छेतान्हलिकान्द्रदान्स्वसान् ॥
 लम्पकानान्धकांश्चापि चोरजातींस्तथैव च । प्रवृत्तचक्रो बलवाञ्छुद्राणामन्तकृद्भू ॥ ५८
 विद्राव्य सर्वभूतानि चचार वसुधामिमाम् । मानवस्य तु वंशे तु नृदेवस्येह जज्ञिवान् ॥ ५९
 पूर्वजन्मनि विष्णुश्च प्रमतिर्नाम वीर्यवान् । सुतः स वै चन्द्रमसः पूर्वै कलियुगे प्रभुः ॥ ६०
 द्वात्रिंशेऽभ्युदिते वर्षे प्रक्रींन्तो विंशतिं समाः । निजग्रे सर्वभूतानि मानुषाण्येव सर्वशः ॥ ६१
 कृत्वा बीजावशिष्टां तां पृथ्वीं क्रूरण कर्मणा । परस्परनिमित्तेन कालेनाऽऽकस्मिकेन च ॥ ६२
 संस्थिता सहसा या तु सेना प्रमतिना सह । गङ्गायमुनयोर्मध्ये सिद्धिं प्राप्ता संमाधिना ॥ ६३
 ततस्तेषु प्रनष्टेषु संध्यांशे क्रूरकर्मसु । उत्साद्य पार्थिवान्सर्वांस्तेष्वतीतिषु वै तदा ॥ ६४
 ततः संध्यांशके काले संप्राप्ते च युगान्तिके । स्थितास्वल्पावशिष्टासु प्रजास्विह क्वचित्क्वचित्
 स्वाप्रदानास्तदा ते वै लोभाविष्टास्तु वृन्दशः । उपहिंसन्ति चान्योन्यं प्रलुप्यन्ति परस्परम् ॥
 अराजके युगांशे तु संक्षये समुपस्थिते । प्रजास्ता वै तदा सर्वाः परस्परभयादिताः ॥ ६७
 व्याकुलास्ताः परावृत्तास्त्यक्त्वा देवं गृहाणि तु । स्वान्स्वान्प्राणैर्न विवेक्षन्तो निष्कारुण्यात्सु-
 दुःखिताः ॥ ६८
 नष्टे श्रौतस्मृते धर्मे कामक्रोधवशानुगाः । निर्मर्यादा निरानन्दा निःस्नेहा निरपन्नपाः ॥ ६९
 नष्टे धर्मे प्रतिहता ह्रस्वकाः पञ्चाविंशकाः । हित्वा दारांश्च पुत्रांश्च विषादव्याकुलप्रजाः ॥ ७०

* अत्र परस्मैपदसाम्यम् ।

१ ग. 'ज्ञाः प्रवला ध' । २ घ. 'वला ध' । ड. 'वला धर्मतव' । ३ ड. 'न्यादास्तु ति' । ४ ग. 'भावात्सु' ।
 ड. 'भावात्स्थया तु अवतिष्ठति पा' । ५ ड. 'के । एवमेयामसाधूनां शा' । ६ ग. 'तेषां समस्तसंध्यानां भू' । ७ ड. 'स्ता
 भृगुकृतकलौस्थितः । ८ घ. ड. कलिः सं । ९ ग. घ. ड. 'भवेयु' । १० क. ख. ग. अङ्गक' । ११ ग. ड. 'वांश्चास्ति
 स' । १२ क. ख. घ. 'शः । औदी' । १३ ग. 'श्च द्रावि' । १४ ग. 'शौ । अध्वयः सर्वभूतानां च' । १५ क. ख. घ.
 'न । स्वतः । १६ क. ख. पूर्व । १७ ड. 'क्रान्ते वि' । १८ ग. घ. 'तानां मानुषानेव । ड. 'तानामाशौ मध्ये च सं ।
 १९ ड. 'ससाधना । २० क. ख. युगान्तके । २१ ग. 'न । अवयवः स्नदानी वै । घ. 'न । स्वप्न' । २२ ग.
 'गान्धै रक्षन्तो । २३ ग. न श्रौतस्मार्त धर्मेण क' ।

अनावृष्टिहतास्ते वै वार्तामुत्सृज्य दुःखिताः । आश्रयन्ति स्म प्रत्यन्तान्हित्वा जनपदान्स्व-
कान् ॥ ७१

सरितः सागरानूपान्सेवन्ते पर्वतानपि । चीरकृष्णाजिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः ॥ ७२
वर्णाश्रमपरिभ्रष्टाः संकरं घोरमास्थिताः । एवं कष्टमनुप्राप्ता ह्यल्पशेषाः प्रजास्ततः ॥ ७३
जन्तवश्च क्षुधाविष्टा दुःखान्निर्वेदमागमन् । *संश्रयन्ति च देशांस्तांश्चक्रवर्त्तपरिवर्तनाः ॥

ततः प्रजास्तु ताः सर्वा मांसाहारा भवन्ति हि । मृगान्वराहान्वृषभान्ये चान्ये वनचारिणः
भक्ष्यांश्चैवाप्यभक्ष्यांश्च सर्वान्स्तान्भक्षयन्ति ताः । समुद्रं संश्रिता यास्तु नदीश्चैव प्रजास्तु ताः
तेऽपि मत्स्यान्हन्तीह आहारार्थं च सर्वशः । अभक्ष्याहारदोषेण एकवर्णगताः प्रजाः ॥ ७७

यथा कृतयुगे पूर्वमेकवर्णमभूत्किल । तथा कालियुगस्यान्ते शूद्राभूताः प्रजास्तथा ॥ ७८
एवं वर्षशतं पूर्णं दिव्यं तेषां न्यवर्तत । षट्त्रिंशच्च सहस्राणि मानुषाणि तु तानि वै ॥

अथ दीर्घेण कालेन पक्षिणः पशवस्तथा । मत्स्याश्चैव हताः सर्वैः क्षुधाविष्टैश्च सर्वशः ॥
निःशेषेष्वथ सर्वेषु मत्स्यपक्षिपशुष्वथ । संध्यांशे प्रतिपन्ने तु निःशेषास्तु तदा कृताः ॥

ततः प्रजास्तु संभूय कन्दमूलमर्थोऽखनन् । फलमूलाशनाः सर्वे अनिकेतास्तथैव च ॥ ८२
चल्कलान्यथ वासांसि अधःशय्याश्च सर्वशः । परिग्रहो न तेष्वस्ति धनशुद्धिमवाप्नुयुः ॥

एवं क्षयं गमिष्यन्ति ह्यल्पशिष्टाः प्रजास्तदा । तासामल्पावशिष्टानामाहारादृद्धिरिष्यते
एवं वर्षशतं दिव्यं संध्यांशस्तस्य वर्तते । ततो वर्षशतस्यान्ते अल्पशिष्टाः स्त्रियः सुताः ॥

मिथुनानि तु ताः सर्वा ह्यन्योन्यं संप्रज्जिहरे । ततस्तास्तु त्रियन्ते वै पूर्वात्पन्नाः प्रजास्तु याः
जातमात्रेष्वपत्येषु ततः कृतमवर्तत । यथा स्वर्गे शरीराणि नरके चैव देहिनाम् ॥ ८७

उपभोगसमर्थानि एवं कृतयुगाणि । एवं कृतस्य संतानः कलेश्चैव क्षयस्तथा ॥ ८८
विचारणान्तु निर्वेदः साम्यावस्थात्मना तथा । ततश्चैवाऽऽत्मसंबोधः संबोधान्द्वर्मशीलता ॥

कलिशिष्टेषु तेष्वेवं जायन्ते पूर्ववत्प्रजाः । भाविनोऽर्थस्य च बलात्ततः कृतमवर्तत ॥ ९०
[+अतीतानागतानि स्युर्यानि मन्वन्तरेष्विह । एते युगस्वभावास्तु मयोक्तास्तु समासतः

विस्तरेणाऽऽनुपूर्व्याच्च नमस्कृत्य स्वयंभुवे । प्रवृत्ते तु ततस्तस्मिन्पुनः कृतयुगे तु वै ॥ ९२
उत्पन्नाः कलिशिष्टेषु प्रजाः कार्तियुगास्तथा । तिष्ठन्ति चेह ये सिद्धा अदृष्टा विहरन्ति च

सह सप्तर्षिभिर्ये तु तत्र ये च व्यवस्थिताः । ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा बीजार्थं य इह स्मृताः
× कार्तियुगभवैः सार्धं निर्विशेषास्तदाऽभवन् ॥ ९४

तेषां सप्तर्षयो धर्मं कथयन्तीह तेषु च ॥ ९५
वर्णाश्रमाचारयुतं श्रौतस्मार्तविधानतः । एवं तेषु क्रियावत्सु प्रवर्तन्तीह वै कृते ॥ ९६

श्रौतस्मार्तस्थितानां तु धर्मे सप्तर्षिर्दक्षिणे । ते तु धर्मव्यवस्थार्थं तिष्ठन्तीह कृते युगे ॥ ९७

* इत आरभ्य भवन्ति हि इत्यन्तर्ग्रन्थो न विद्यते ग. पुस्तके । + धनुर्चिह्नान्तर्ग्रन्थो न विद्यते ग. ड. पुस्त-
कयोः । × एतदर्थं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. घ. 'वं काष्ठा' । २ ग. 'गताः' । ३ ग. 'वीश्रिक भुजस्तथा' । स° । ड. 'वान्वैकभुजस्तदा' । त° । ४ ग.
'ये सहस्रशः' । ५ ग. प्रवर्तते । ड. प्रवर्तत । ६ ड. 'षड्विंश' । ७ ग. ड. सर्वे । ८ ग. 'योवनम्' । फ° । ९ ग. धर्म
शुद्धिरथापि वा । ए° । १० ग. त्रियस्तु ताः ।

मन्वन्तराधिकारेषु तिष्ठन्ति ऋषयस्तु ते] । यथा दावप्रदग्धेषु तृणेष्वेवापरं तृणम् ॥ ९८
वनानां प्रथमं वृष्ट्या तेषां मूलेषु संभवः । एवं युगाद्युगानां वै संतानस्तु परस्परम् ॥ ९९
प्रवर्तते ह्यविच्छेदाद्यावन्मन्वन्तरक्षयः । सुखमायुर्बलं रूपं धर्मार्थौ काम एव च ॥ १००
युगेष्वेतानि ह्रीयन्ते त्रयः पादाः क्रमेण तु । इत्येष प्रतिसंधिवः कीर्तितस्तु मया द्विजाः ॥
चतुर्युगाणां सर्वेषामेतदेव प्रसाधनम् । एषां चतुर्युगाणां तु गणिता ह्येकसप्ततिः ॥ १०२
क्रमेण परिवृत्तास्ता मनोरन्तरमुच्यते । युगाख्यासु तु सर्वासु भवतीह यदा च यत् ॥ १०३
तदेव च तदन्यासु पुनस्तद्वै यथाक्रमम् । सर्गे सर्गे यथा भेदा ह्युत्पद्यन्ते तथैव च ॥ १०४
चतुर्दशसु तावन्तो ज्ञेया मन्वन्तरेष्विह । आसुरी यातुधानी च पैशाची यक्षराक्षसी ॥
युगे युगे तदा काले प्रजा जायन्ति ताः शृणु । यथाकल्पं युगैः सार्धं भवन्ते तुल्यलक्षणाः
इत्येतल्लक्षणं प्रोक्तं युगानां वै यथाक्रमम् ॥ १०६

मन्वन्तराणां परिवर्तनानि चिरप्रवृत्तानि युगस्वभावात् ।

क्षणं न *संतिष्ठति जीवलोकः क्षयोदयाभ्यां परिवर्तमानः ॥ १०७

एते युगस्वभावा वः परिक्रान्ता यथाक्रमम् । मन्वन्तराणि यान्यस्मिन्कल्पे वक्ष्यामि तानि च
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकीर्तने युगवर्तनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६९२६ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

मन्वन्तराणि यानि स्युः कल्पे कल्पे चतुर्दश । व्यतीतानागतानि स्युर्यानि मन्वन्तरेष्विह
विस्तेरेणाऽऽनुपूर्व्याञ्च स्थितिं वक्ष्ये युगे युगे । तस्मिन्युगे च संभूतिर्यासां यावच्च जीवितम्
युगमात्रं तु जीवन्ति न्यूनं तत्स्याद्वयेन च । × चतुर्दशसु तावन्तो ज्ञेया मन्वन्तरेष्विह ॥ ३
मनुष्याणां पशूनां च पक्षिणां स्थावरैः सह । तेषामायुरुपक्रान्तं युगधर्मेषु सर्वशः ॥ ४
+ तथैवाऽऽयुः परिक्रान्तं युगधर्मेषु सर्वशः । अस्थितिं च कलौ दृष्ट्वा भूतानामायुषश्च वै ॥ ५
परमायुः शतं त्वेतन्मानुषाणां कलौ स्मृतम् । देवासुरमनुष्याश्च यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥ ६
परिणाहोर्ध्वे तुल्या जायन्ते ह कृते युगे । षण्णवत्यङ्गुलोत्सेधो ह्यष्टानां देवयोनिनाम् ॥
नवाङ्गुलप्रमाणेन निष्पन्नेन तथाऽष्टैकम् । एतत्स्वाभाविकं तेषां प्रमाणमधिकुर्वताम् ॥ ८
मनुष्या वर्तमानास्तु युगसंध्यां शकेष्विह । देवासुरप्रमाणं तु सप्तसप्ताङ्गुलं क्रमात् ॥ ९

* अत्राऽऽसनेपदं भवितुमुचितम् । + एतदर्थं नास्ति ग ड. पुस्तकयोः । × एतदर्थं क ख. व्यतिरिक्तपु-
स्तकेषु नेदं तस्मादेतदधिकमिति भाति ।

१ ड. 'नेष्विव च वैयुतः । व' । २ क. ख. 'पनक्षितौ । व' । घ. पतत्युतौ । व' । ३ ग घ. 'सं दृष्टेतेषां ।
४ ड. मूलेन । ५ ग. 'न्ते त्रिषुपादक' । ड. 'न्ते त्रीर्लक्षिन्पादान्कमे' । ६ ग. ड. 'श । अती' । ७ ग. ड. 'मे । यस्मि' ।
८ ड. 'नूनं' । ९ ग. 'तस्माद्वे' । ड. 'तस्योच्चये' । १० ग. ड. 'मायुः परिका' । ११ ग. ड. 'च्छयैस्तुल्या' । १२ ग. ड.
'ङ्काः । १५' ।

चतुरा(र)शीतिकैश्चैव कलिजैरङ्गुलैः स्मृतम् । आपादतलमस्तको नवतालो ऋवेत्तु यः ॥
 संहृत्याऽऽजानुवाहुश्च दैवतैरभिपूज्यते । गवां च हस्तिनां चैव महिषस्थावरात्मनाम् ॥ ११
 क्रमेणैतेन विज्ञेये ह्यासवृद्धी युगे युगे । षट्सप्तत्यङ्गुलोत्सेधः पैशुराककुदो भवेत् ॥ १२
 अङ्गुलानामष्टशतमुत्सेधो हस्तिनां स्मृतः । अङ्गुलानां सहस्रं तु द्विचत्वारिंशदङ्गुलम् ॥
 शतार्धमङ्गुलानां तु ह्युत्सेधः शाखिनां परः । मानुषस्य शरीरस्य संनिवेशस्तु गृहशः ॥
 तल्लक्षणं तु देवानां दृश्यतेऽन्वयदर्शनात् । बुद्ध्याऽतिशयसंयुक्तो देवानां काय उच्यते ॥
 तथा नातिशयश्चैव मानुषः काय उच्यते । इत्थेव हि परिक्रान्ता भावा ये दिव्यमानुषाः ॥
 पशूनां पक्षिणां चैव स्थावराणां च सर्वशः । गावोऽजाश्वाश्च विज्ञेया हस्तिनः पक्षिणो मृगाः
 उपयुक्ताः क्रियास्वेते यज्ञियास्त्विह सर्वशः । यथाक्रमोपभोगाश्च देवानां पशुमूर्तयः १८
 तेषां रूपानुरूपैश्च प्रमाणैः स्थिरजङ्गमाः । मनोजैस्तत्र तैर्मौगैः सुखिनो ह्युपपेदिरे ॥ १९

अथं शिष्टान्प्रवक्ष्यामि साधूनथ ततश्च वै । ब्राह्मणाः श्रुतिशब्दाश्च देवानां पशुमूर्तयः ॥

संयुज्य ब्रह्मणा ह्यन्तस्तेन सन्तः प्रचक्षते ॥

२०

सामान्येषु च धर्मे तु तथा वैशिष्टिकेषु च । ब्रह्मक्षत्रविशो युक्ताः श्रौतस्मार्तेन कर्मणा ॥ २१

वर्णाश्रमेषु युक्तस्य सुखोदकस्य स्वर्गतौ । श्रौतस्मार्तो हि यो धर्मो ज्ञानधर्मः स उच्यते ॥ २२

दिव्यानां साधनात्साधुब्रह्मचारी गुरोर्हितः । कारणात्साधनाच्चैव गृहस्थः साधुरुच्यते ॥ २३

तपसश्च तथाऽरण्ये साधुर्वैखानसः स्मृतः । यतमानो यतिः साधुः स्मृतो योगस्य साधनात् ॥

धर्मो धर्मगतिः प्रोक्तः शब्दो ह्येष क्रियात्मकः । कुशलाकुशलो चैव धर्माधर्मौ ब्रवीत्यमुः ॥

अथ देवाश्च पितरः ऋषयश्चैव मानुषाः । अयं धर्मो ह्ययं नेति ब्रुवते मौनमूर्तिना ॥ २६

धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव उच्यते । आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते ॥ २७

तत्रेष्टप्रापको धर्म आचार्यैरुपादिश्यते । अधर्मश्चानिष्टफल आचार्यैर्नोपादिश्यते ॥ २८

वृद्धाश्चालोलुपाश्चैव आत्मवन्तो ह्यदात्मिकाः । सम्यग्बिनीता मृदवस्तानाचार्यान्प्रचक्षते ॥

धर्मजैर्विहितो धर्मः श्रौतस्मार्तो द्विजातिभिः । दाराग्निहोत्रसंबन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम्

स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमेश्च नियमैर्युतः । पूर्वभ्यो वेदयित्वेह श्रौतं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥ ३१

ऋचो यजुषि सामानि ब्रह्मणोऽङ्गानि वै श्रुतिः । मन्वन्तरस्यातीतस्य स्मृत्वा तन्मनुरब्रवीत् ॥

तस्मात्स्मार्तः स्मृतो धर्मो वर्णाश्रमविभागशः । एवं वै द्विविधो धर्मः शिष्टाचारः स उच्यते ॥

* शिषेर्धातोश्च निष्ठान्ताच्छिष्टशब्दं प्रचक्षते । मन्वन्तरेषु ये शिष्टा इह तिष्ठन्ति धार्मिकाः ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके-वशेऽब्दस्तु निष्ठेति शेषं शिष्टाः प्रचक्षते । अस्मिन्नेवार्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके-विशेषशब्दस्य निष्ठेति शेषं शिष्टाः प्रचक्षते । इति ।

१ ग. ड. 'निकं चैव' । २ ग. 'लमास्ति६को न°' । ३ ड. 'स्तकयो न°' । च. 'स्तक्येन°' । ४ ग. ड. 'संहृत्या' ।
 ५ ग. ड. 'पशूनां क' । ६ ग. तः । व्यङ्गुलसहस्रस्तु चत्वारिंशदङ्गुलं विना । श° । ७ ग. 'ह्युलीनां' । ८ ग. 'ज्ञाः ।
 गव्यजा' । ड. 'ज्ञाः । गजाश्वाश्चैव दि° । ९ क. ख. 'ध सन्तः प्रव°' । १० ग. घ. च. वै । ब्रह्मणः स्तुति° । ११ ग.
 घ. 'यः । सायज्यं ब्रह्मणो ह्य° । १२ ग. घ. च. 'स्मार्तस्य धर्मस्य ज्ञा° । ड. 'स्मार्तस्य धर्मस्य ज्ञानादर्थः । १३ ग.
 विद्यानां । १४ ग. धर्माधर्मगुणैः प्रो° । घ. च. धर्माधर्म° । ड. धर्माधर्मगतिप्रो° । १५ ग. 'शब्दं कर्म धर्मो° । १६ ड.
 'लौ धर्माधर्मौ धर्मौ भुवाभुवौ । अ° । १७ ग. 'वीत्युभौ । अ° । १८ ग. ड. 'षयो न च मा°' । १९ ग. धर्मोऽभिधा° ।
 २० ग. द्विधा द्विजैः । दा° । घ. ड. द्विजाद्विजैः दा° ।

मनुः सप्तर्षयश्चैव लोकसंतानकारिणः । तिष्ठन्तीह च धर्मार्थं ताच्छिष्टान्संप्रचक्षते ॥ ३५
 तैः शिष्टैश्चलितो धर्मः स्थाप्यते वै युगे युगे । त्रयी वार्तां दण्डनीतिः प्रजावर्णाश्रमेप्सया ॥ ३६
 शिष्टैराचर्यते यस्मात्पुनश्चैव मनुक्षये । पूर्वैः पूर्वैर्मतत्वाच्च शिष्टाचारः स शाश्वतः ॥ ३७
 दानं सत्यं तपो लोको विद्येज्या पूजनं दमः । अष्टौ तानि चरित्राणि शिष्टाचारस्य लक्षणम् ॥
 शिष्टा यस्माच्चरन्त्येनं मनुः सप्तर्षयश्च ह । मन्वन्तरेषु सर्वेषु शिष्टाचारस्ततः स्मृतः ॥ ३९
 विज्ञेयः श्रवणाच्छ्रौतः स्मरणात्स्मार्त उच्यते । इज्यावेदात्मकः श्रौतः स्मार्तौ वर्णाश्रमात्मकः*
 प्रत्यङ्गानि प्रवक्ष्यामि धर्मस्येह तु लक्षणम् ॥ ४१
 दृष्टानुभूतमर्थं च यः पृष्टो न विगूहते । यथाभूतप्रवादस्तु इत्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ ४२
 ब्रह्मचर्यं तपो मीनं निराहारत्वमेव च । इत्येतत्तपसो रूपं सुघोरं तु दुरासदम् ॥ ४३
 पशूनां द्रव्यहविषामृक्सामयजुषां तथा । ऋत्विजां दक्षिणायाश्च संयोगो यज्ञ उच्यते ॥
 आत्मवत्सर्वभूतेषु यो हिताय शुभाय च । वर्तते सततं हृष्टः क्रिया श्रेष्ठा दया स्मृता ॥ ४५
 आकुटोऽभिहतो यस्तु नाऽऽक्रोशेत्प्रहरेदपि । अदुष्टो वाङ्मनः कायैस्ति तिक्षुः सा क्षमा स्मृता
 स्वामिना रक्ष्यमाणानामुत्सृष्टानां च संप्रभे । परस्वानामनादानमलोभ इति संज्ञितम् ॥ ४७
 मैथुनस्यासमाचारो जल्पनाच्चिन्तनात्तथा । निवृत्तिर्ब्रह्मचर्यं च तदेतच्छ्रमलक्षणम् ॥ ४८
 आत्मार्थं वा परार्थं वा इन्द्रियाणीह यस्य वै । विषये न प्रवर्तन्ते दमस्यैतत्तु लक्षणम् ॥ ४९
 +पञ्चात्मके यो विषये कारणे चाष्टलक्षणे । न क्रुध्येत प्रतिहतः स जितात्मा भविष्यति ॥ ५०
 यद्यदिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनैवाऽऽगतं च यत् । तत्तद्गुणवते देयमित्येतद्दानलक्षणम् ॥ ५१
 श्रुतिस्मृतिभ्यां विहितो धर्मो वर्णाश्रमात्मकः । शिष्टाचारप्रवृद्धश्च धर्मोऽयं साधुसंमतः ॥ ५२
 अपद्रव्यो ह्यनिष्टेषु इष्टं वै नाभिनन्दति । प्रीतितापविषादानौ विनिवृत्तिर्विरक्तता ॥ ५३
 संन्यासः कर्मणां न्यासः कृतानामकृतैः सह । कुशलाकुशलाभ्यां तु प्रहाणं न्यास उच्यते ॥
 अव्यक्तादिविशेषान्तविकारेऽस्मिन्निवर्तते । चेतनाचेतनं ज्ञात्वा ज्ञाने ज्ञानी स उच्यते ॥ ५५
 प्रत्यङ्गानि तु धर्मस्य चेत्येतलक्षणं स्मृतम् । ऋषिभिर्धर्मतत्त्वज्ञैः पूर्वैः स्वायंभुवेऽन्तरं ॥ ५६
 अत्र वो वर्णयिष्यामि विधिं मन्वन्तरस्य तु । तथैव चातुर्होत्रस्य चातुर्वर्ण्यस्य चैव हि ॥ ५७
 प्रतिमन्वन्तरं चैव श्रुतिरन्या विधीयते । ऋचो यजूंषि सामानि यथावत्प्रतिदैवतम् ॥ ५८
 विधिस्तोत्रं तथा होत्रं पूर्ववत्संप्रवर्तते । द्रव्यस्तोत्रं गुणस्तोत्रं कर्मस्तोत्रं तथैव च ॥ ५९
 तथैवाभिजनस्तोत्रं स्तोत्रमेवं चतुर्विधम् । मन्वन्तरेषु सर्वेषु यथा भेदा भवन्ति हि ॥ ६०

* इत उत्तरमयं ग्रन्थो ग. पुस्तके—सत्यं तपस्तथा यज्ञो दया क्षमाऽलोभता । ब्रह्मचर्यं दमोऽक्रोधो दानं शिष्टस्य लक्षणम् । वैराग्यमयथेन्येवासौ ज्ञानं धर्मस्य लक्षणम् । इति । + एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—पञ्चात्मका ये विषयाः कारणेष्टलक्षणा इति ।

१ ग. 'कारणात् । ति° । ५ ग. ड. पूर्वपूर्वगत° । ३ ग. 'पोऽर्काल्यं वि° । ४ ड. 'लेभो वि° । ५ ग. 'ष्टो नित्यं न गू° । ६ ड. 'ष्टो निष्ठं निगू° । ६ ड. 'रस्त्रं नाम । ७ ग. 'मददानं सलो° । ८ ग. संस्मृतः । ९ ग. घ. तदच्छिद्रस्य ल° । ८. तद्वाच्छिद्रस्य ल° । १० ग. ड. विभाव्यते । ११ ग. 'दानवि° । १२ ड. 'षान्तो विकारोऽस्मि° । १३ ग. 'तनान्य-
 दवज्ञाने । ड. 'तनां कृत्वा ज्ञानं तज्ज्ञानमुच्य° । १४ ग. ड. 'ज्ञाना तु । १५ ग. ड. 'विहीनं तथा स्तोत्रं पू° । १६ क. 'था वेदा भ° ।

प्रवर्तयन्ति तेषां वै ब्रह्मस्तोत्रं पुनः पुनः । एवं मन्त्रगुणानां तु समुत्पत्तिश्चतुर्विधा ॥ ६१
 अथर्वऋग्यजुःसाम्नां वेदेष्विह पृथक्पृथक् । ऋषीणां तप्यतां तेषां तपः परमदुश्चरम् ॥ ६२
 मन्त्राः प्रादुर्भवन्त्यादौ पूर्वमन्वन्तरस्य ह । असंतोवाद्भुयाद्दुःखान्मोहाच्छोकाच्च पञ्चधा ॥
 ऋषीणां तारका येन लक्षणेन यहच्छया । ऋषीणां यादृशत्वं हि तद्वक्ष्यामीह लक्षणम् ॥ ६४
 अतीतानागतानां च पञ्चधा ह्यार्षकं स्मृतम् । तथा ऋषीणां वक्ष्यामि आर्षस्येह समुद्भवम् ॥
 गुणसाम्येन वर्तन्ते सर्वसंप्रलये तदा । अविभागेन देवानामनिर्देश्ये तमोमये ॥ ६६
 अबुद्धिपूर्वकं तद्वै चेतनार्थं प्रवर्तते । तेनाऽऽर्षं बुद्धिपूर्वं तु चेतनेनाप्यधिष्ठितम् ॥ ६७
 प्रवर्तते तथा ते तु यथा मत्स्योदकावुभौ । चेतनाधिकृतं सर्वं प्रावर्तते गुणात्मकम् ॥
 कार्यकारणभावेन तथा तस्य प्रवर्तते ॥ ६८
 विषयो विषयित्वं च तदा ह्यर्थपदात्मकौ । कालेन प्रापणीयेन भेदाश्च कारणात्मकाः ॥ ६९
 सांसिद्धिकार्स्तंदा वृत्ताः क्रमेण महदादयः । महतोऽसावहंकारस्तस्मान्मूलेन्द्रियाणि च ॥ ७०
 भूतभेदाश्च भूतेभ्यो जज्ञिरे तु परस्परम् । सांसिद्धिकारणं कार्यं सद्य एव विवर्तते ॥ ७१
 यथोल्मुकां तु विटपा एककालाद्भवन्ति हि । तथा प्रवृत्ताः क्षेत्रज्ञाः कालेनैकेन कारणात् ७२
 यथाऽन्धकारे खद्योतः सहसा संप्रदृश्यते । तथा निवृत्तो ह्यव्यक्तः खद्योत इव संज्वलन् ॥ ७३
 स महात्मा शरीरस्थस्तत्रैवैह प्रवर्तते । महतस्तमसः परे वैलक्षण्याद्विभाव्यते ॥ ७४
 तत्रैव संस्थितो विद्वान्स्तपसोऽन्तः* इति श्रुतम् । बुद्धिर्विवर्धतस्तस्य नादुर्भूता चतुर्विधा ॥ ७५
 ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं धर्मश्चेति चतुष्टयम् । सांसिद्धिकान्यदेतानि अप्रतीतानि तस्य वै ॥ ७६
 महात्मनः शरीरस्य चैतन्यात्सिद्धिरुच्यते । पुरि शेते यतः पूर्वं क्षेत्रज्ञानं तथाऽपि च ॥ ७७
 पुरे शयनात्पुरुषो ज्ञानात्क्षेत्रज्ञ उच्यते । यस्माद्धर्मात्प्रसूते हि तस्माद्वै धार्मिकस्तु सः ॥ ७८
 सांसिद्धिके शरीरे च बुद्ध्याऽव्यक्तस्तु चेतनः । एवं विवृत्तः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रं ह्यनभिसंधितः ॥ ७९
 निवृत्तिसमकाले तु पुराणं तदचेतनम् । क्षेत्रज्ञेन परिज्ञातं भोग्योऽयं विषयो मम ॥ ८०
 ऋषिर्हि सागतौ धातुर्विद्या सत्यं तपः श्रुतम् । एष संनिचयो यस्माद्ब्राह्मणस्तु ततस्त्वृषिः ८१
 निवृत्तिसमकालाच्च बुद्ध्याऽव्यक्त ऋषिस्त्वयम् । ऋषते परमं यस्मात्परमर्षिस्ततः स्मृतः ॥ ८२
 गत्यर्थादृषते धातोर्मानिर्वृत्तिकारणम् । यस्मादेष स्वयंभूतस्तस्माच्च ऋषिता मर्ता ॥ ८३
 सेश्वराः स्वयमुद्भूता ब्रह्मणो मानसाः सुतौः । निवर्तमानैस्तैर्बुद्ध्या महान्परिगतः परः ॥ ८४

* इत आरभ्य शरीरस्यैवन्तग्रन्थो न विद्यते ग, पुस्तके ।

१ ग. घ. 'कायेनल' । ड. 'काणां च ल' । २ ड. 'णां यदपि त्वं' । ३ ग. 'हंशं वृत्तं' । ४ ड. धा. 'ह्यमुखं स्मृ' । ५ ड. आचर्यस्य । ६ ग. ड. 'नस्य वृ' । ७ क. यथा । ८ ड. 'कृतः सत्त्वं प्रवर्तते' । ९ ग. 'तं तद्वं प्रवृत्तं त्रिगु' । १० ग. तथा ह्यर्थवशात् । ११ ड. भेदाः स्वकर' । १२ ड. 'स्तथा व्यक्ताः क' । ग. 'स्तथा ह्युक्ताः क्रमे' । १३ ग. कार्यं मध्येवं संनिव' । १४ ग. 'काद्विद्वदय ए' । ड. 'का विवृतय' । १५ ड. 'त्रैव परि व' । १६ ग. विद्वान्निश्चिन्त्यात्तिद्वि रुच्यते । १७ ड. वै । व्यसनः ध्वगवात्स्य वैषर्ष्यं त्सिद्धि' । १८ ग. 'ति । अभिशे' । ड. 'ते । अतिशे' । १९ ग. 'त्रो नान्यथाऽपि वा । पु' । ड. 'त्रज्ञाताख्याऽपि वा । पु' । २० ग. 'रे वै शयनात्पुरुषो ज्ञा' । ड. 'रेपु शयनात्पुरुषः क्षेत्रज्ञान उ' । २१ ड. 'माद्ब्रह्मणुस्तेह त' । २२ ड. निवृत्तः । २३ ग. ड. भोग्योऽयं । २४ क. ख. 'स्माद्ब्रह्म' । २५ ग. ड. काले तु बु' । २६ ग. 'ता । न मृराः ससु' । ड. 'ता । नेश' । २७ ग. 'ता । विवर्तनमने' । ड. 'ताः । विवर्त' ।

यस्माद्दृशपरत्वेन सह तस्मान्महर्षयः । ईश्वराणां सुतास्तेषां मानसाश्चौरसाश्च वै ॥ ८५
 ऋषिस्तस्मात्परत्वेन भूतादिक्रषयस्ततः । ऋषिपुत्रा ऋषीकास्तु मैथुनाद्भर्तृसंभवाः ॥ ८६
 परत्वेन ऋषन्ते वै भूतादीनृषिकास्ततः । ऋषिकाणां सुता ये तु विज्ञेया ऋषिपुत्रकाः ॥ ८७
 श्रुत्वा ऋषं परत्वेन श्रुतास्तस्माच्छ्रुतर्षयः । अव्यक्तात्मा महात्मा वाऽहंकारात्मा तथैव च ८८
 भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च तेषां तज्ज्ञानमुच्यते । इत्येवमृषिजातिस्तु पञ्चधा नामविश्रुता ॥ ८९
 भृगुर्मरीचिरत्रिश्च अङ्गिराः पुलहः क्रतुः । मनुर्दक्षो वसिष्ठश्च पुलस्त्यश्चापि ते दश ॥ ९०
 ब्रह्मणो मानसा ह्येते उत्पन्नाः स्वयमीश्वराः । परत्वेनर्षयो यस्मान्मतास्तस्मान्महर्षयः ॥ ९१
 ईश्वराणां सुतास्त्वेषामृषयस्तान्निबोधत । काव्यो बृहस्पतिश्चैव कश्यपश्च्यवनस्तथा ॥ ९२
 उतथ्यो वामदेवश्च अगस्त्यः कौशिकस्तथा । कर्दमो वालखिल्याश्च विश्रवाः शक्तिवर्धनः ॥
 इत्येते ऋषयः प्रोक्तास्तपसा ऋषितां गताः । तेषां पुत्रानृषीकास्तु गर्भोत्पन्नान्निबोधत ॥ ९४
 वत्सरो नगहूश्चैव भरद्वाजश्च वीर्यवान् । ऋषिर्दीर्घतमाश्चैव बृहद्वक्षाः शरद्वतः ॥ ९५
 वाजिश्रवाः सुचिन्तश्च शावश्च सपराशरः । शुङ्गी च शङ्खपाञ्चैव राजा वैश्रवणस्तथा ॥ ९६
 इत्येते ऋषिकाः सर्वे सत्येन ऋषितां गताः । ईश्वरा ऋषयश्चैव ऋषीका ये च विश्रुताः ॥ ९७
 एवं मन्त्रकृतः सर्वे कृत्स्नशश्च निबोधत । भृगुः काश्यपः प्रचेता दधीचो ह्यात्मवानपि ॥ ९८
 ऊर्ध्वोऽथ जमदग्निश्च वेदः सारस्वतस्तथा । आर्तिर्धेणश्च्यवनश्च वीतहव्यः सवेधसः ॥ ९९
 वैन्यः पृथुर्दिवोदासो ब्रह्मवान्गुत्सुशनौकौ । एकोनविंशतिर्ह्येते भृगवो मन्त्रकृत्तमाः ॥ १००
 अङ्गिराश्चैव त्रितश्च भरद्वाजोऽथ लक्ष्मणः । कृतवाचस्तथा गर्गः स्मृतिर्संकृतिरेव च ॥ १०१
 गुरुवीतश्च मांधाता अम्बरीषस्तथैव च । युवनाश्वः पुरुकुत्सः स्वश्रवस्तु सदस्यवान् ॥ १०२
 अजमीढोऽस्वहार्यश्च ह्युत्कलः कविरेव च । पृषदश्वो विरूपश्च काव्यश्चैवाथ मुद्गलः ॥ १०३
 उतथ्यश्च शरद्वश्च तथा वाजिश्रवा अपि । अपस्यौषः सुचित्तिश्च वामदेवस्तथैव च ॥ १०४
 ऋषिजो बृहच्छुक्लश्च ऋषिर्दीर्घतमा अपि । कक्षीवांश्च त्रयश्चिंशत्स्मृता ह्यङ्गिरसां वराः ॥ १०५
 एते मन्त्रकृतः सर्वे काश्यपास्तु निबोधत । काश्यपः सहवत्तारो नैध्रुवो नित्य एव च ॥ १०६
 असितो देवलश्चैव षडेते ब्रह्मवादिनः । अत्रिरर्धस्वनश्चैव शावास्योऽथ गविष्ठिरः ॥ १०७
 कर्णकश्च ऋषिः सिद्धस्तथा पूर्वातिथिश्च यः ॥ १०८
 इत्येते त्वत्रयः प्रोक्ता मन्त्रकृत्यपमहर्षयः । वसिष्ठश्चैव शक्तिश्च तृतीयश्च पराशरः ॥ १०९
 ततस्तु इन्द्रप्रतिमः पञ्चमस्तु भैरद्वसुः । षष्ठस्तु मित्रावरुणः सप्तमः कुण्डिनस्तथा ॥ ११०
 इत्येते सप्त विज्ञेया वासिष्ठा ब्रह्मवादिनः । विश्वामित्रश्च गाधेयो देवरातस्तथा बलः ॥ १११
 तथा विद्वान्मधुच्छन्दा ऋषिश्चान्योऽघमर्षणः । अष्टको लोहितश्चैव भृतकीलश्चैव माम्भुधिः ॥
 देवश्रवा देवरातः पुराणश्च धनंजयः । शिशिरश्च महातेजाः शालङ्कायन एव च ॥ ११३

१ ड. 'स्मादपिर्महत्वेन ज्ञेयास्तस्मा' । २ ग. 'षत्वे वै कृता' । ३ ग. 'ऋषि' । ४ ग ड 'हृदुस्थः श' ।
 ५ ड. एते मनुकु' । ६ ड 'त । गुणवात्य प्रचेताश्च द' । ७ ग. ड वेणो युधाजिच वीतहव्यमुवर्चसै । वै । ८ ग. ड.
 'सो बन्ध्यश्चो गुत्स' । ९ ग. ड. 'रा वेधश्चैव भ' । १० ग. 'जो भलनन्दनः । कु' । ड. 'जो लमन्दनः । कु' । ११ ड.
 'णः । कृतवादी तथा । १२ ड. 'कृत्सुमह' । १३ ग. शरद्वसुः । ड. मरुद्वसुः । १४ ग. ड. 'शणिः स' । १५ ग. ड
 'श्च तावभी । द' ।

त्रयोदशैते विज्ञेया ब्रह्मिष्ठाः कौशिका वराः । अगस्त्योऽथ हृदयुन्नो इन्द्रबाहुस्तथैव च ११४
 ब्रह्मिष्ठागस्तयो ह्येते त्रयः परमकीर्तयः । मनुर्वैवस्वतश्चैव ऐलो राजा पुरुरवाः ॥ ११५
 क्षत्रियाणां वरा ह्येते विज्ञेया मन्त्रवादिनः । भलन्दकश्च वासाश्वः संकीलश्चैव ते त्रयः ११६
 एते मन्त्रकृतो ज्ञेया वैश्यानां प्रवराः सदा । ईति द्विनवतिः प्रोक्ता मन्त्रायैश्च बहिष्कृताः ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या ऋषिपुत्रान्निबोधत । ऋषीकाणां सुता ह्येते ऋषिपुत्राः श्रुतर्षयः ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरकल्पवर्णनो नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७०४४ ॥

अ ॥ षट्चत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कथं मत्स्येन कथितस्तारकस्य वधो महान् । कस्मिन्काले विनिर्द्वृत्ता कथेयं सूतनन्दन ॥ १
 त्वन्मुखक्षीरसिन्धूत्था कथेयममृतात्मिका । कर्णाभ्यां पिबतां तृप्तिरस्माकं न प्रजायते ॥
 इदं मुने समाख्याहि महाबुद्धे मनोगतम् ॥ २ ॥

सूत उवाच—

* पृष्टस्तु मनुना देवो मत्स्यरूपी जनार्दनः । कथं शरवणे जातो देवः षड्बदनो विभो ॥ ३
 एतत्तु वचनं श्रुत्वा पार्थिवस्यामितौजसः । उवाच भगवान्भीतो बह्मसूनुर्महामतिम् ॥ ४

मत्स्य उवाच—

वज्राङ्गो नाम दैत्योऽभूत्तस्य पुत्रस्तु तारकः । सुरानुद्रासयामास पुरेभ्यः स महाबलः ॥ ५
 ततस्ते ब्रह्मणोऽभ्याशं जग्मुर्भयनिपीडिताः । भीतांश्च त्रिदशान्दृष्ट्वा ब्रह्मा तेषामुवाच ह ॥६
 संत्यजध्वं भयं देवाः शंकरस्याऽऽत्मजः शिशुः । तुहिनाचलदौहित्रस्तं हनिष्यति दानवम् ॥७
 ततः काले तु कस्मिंश्चिद्दृष्ट्वा वै शैलजां शिवः । स्वरेतो बह्निवदने व्यसृजत्कारणान्तरे ॥ ८
 तत्प्राप्तं बह्निवदने रेतो देवानतर्पयत् । विदार्य जठराण्येषामजीर्णं निर्गतं मुने ॥ ९
 पतितं तत्सरिद्वरां ततस्तु शरकानने । तस्मात्तु स समुद्भूतो गुहो दिनकरप्रभः ॥ १०
 स सप्तदिवसो बालो निजघ्ने तारकासुरम् । एवं श्रुत्वा ततो वाक्यं तमूचुर्ऋषिसत्तमाः ॥

ऋषय ऊचुः—

अत्याश्चर्यवती रम्या कथेयं पापनाशिनी । विस्तरेण हि नो ब्रूहि याथातथ्येन शृण्वताम् ॥
 वज्राङ्गो नाम दैत्येन्द्रः कस्य वंशोद्भवः पुरा । यस्याभूत्तारकः पुत्रः सुरप्रमथनो बली १३
 निर्मितः को वधे चाभूत्तस्य दैत्येश्वरस्य तु । गुहजन्म तु कात्स्नर्येन अस्माकं ब्रूहि मानद ॥

* एतदर्थं न विद्यते क. पुस्तके ।

१ ग. ड. 'क्ष वत्सश्च सं' । २ ग. ड. इत्येकम् । ३ ड. प्रोक्तासंशयै । ४ ग. ड. 'वृत्ता वद त्वं सू' । ५ ग. ड. 'दं च नः सं' । ६ ग. 'द्वेऽमृतोपमम् । कथं । ७ ग. 'नोऽरिहा । ए' । ड. 'नोऽरिहा । सकथं निहतस्तेन तारको बालके । न । ए' । ८ ग. ड. 'हाद्युतिः । सूत उ' । ९ ग. घ. 'श्चिदूढाशै' । १० ड. 'तं तु शरोवयं तस्मिन्स्तु । ११ ग. 'सरोवयं तस्मात्तु श' । १२ ग. ड. 'वंशेऽभवत्पुरा ।

सूत उवाच—

मानसो ब्रह्मणः पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः । षष्टिं सोऽजनयत्कन्या वैरिण्यामेव नः श्रुतम्
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश । सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ १६
द्वे वै बाहुकपुत्राय द्वे वै चाङ्गिरसे तथा । द्वे कृशाश्वाय विदुषे प्रजापतिसुतः प्रभुः ॥ १७
अदितिर्दितिर्दनुर्विश्वा ह्यरिष्टा सुरसा तथा । सुरभिर्विनता चैव ताभ्यां क्रोधवशा इरा ॥
कद्रुर्भुनिश्च लोकस्य मातरौ गोषु मातरः । तासां सकाशालोकानां जङ्गमस्थावरात्मनाम् ॥
जन्म नानाप्रकाराणां ताभ्योऽन्ये देहिनः स्मृताः । देवेन्द्रोपेन्द्रपूषाद्याः सर्वे ते दितिजा मताः
दितेः सकाशालोकास्तु हिरण्यकशिपादयः । दानवाश्च दनोः पुत्रा गावश्च सुरभीसुताः ॥
पक्षिणो विनतापुत्रा गरुडप्रमुखाः स्मृताः । नागाः कद्रुसुता ज्ञेयाः शेषाश्चान्येऽपि जन्तवः ॥
त्रैलोक्यनाथं शक्रं तु सर्वाभरणप्रभुम् । हिरण्यकशिपुश्चक्रे जिह्वा राज्यं महाबलः ॥ २३
ततः केनापि कालेन हिरण्यकशिपादयः । निहता विष्णुना संस्ये शेषाश्चेन्द्रेण दानवाः ॥
ततो निहतपुत्राऽभूदितिर्वरमयाचत । भर्तारं कश्यपं देवं पुत्रमन्यं महाबलम् ॥ २५

समरे शक्रहन्तारं स तस्या अददात्प्रभुः ॥

२६

* नियमे वर्तते हे देवि सहस्रं शुचिमानसा । वर्षाणां लप्स्यसे पुत्रमित्युक्ता सा तथाऽकरोत्
वर्तन्त्या नियमे तस्याः सहस्राक्षः समाहितः । उपासामाचरत्तस्याः सा चैनमन्वमन्यत ॥
दशवत्सरशेषस्य सहस्रस्य तदा दितिः । उवाच शक्रं सुप्रीता वरदा तपसि स्थिता ॥ २९

दितिरुवाच—

पुत्रोत्तीर्णव्रतां प्रायो विद्धि मां पाकशासन । भविष्यति च ते भ्राता तेन सार्धमिमां श्रियम् ॥
भुङ्क्ष्व वत्स यथाकामं त्रैलोक्यं हतकण्टकम् । इत्युक्त्वा निद्रयाऽऽविष्टा चरणाक्रान्तमूर्धजा
स्वयं सुष्वोपानियता भाविनोऽर्थस्य गौरवात् । तत्तु रन्ध्रं समासाद्य जठरं पाकशासनः ॥
चकार सप्तधा गर्भं कुलिशेन तु देवराट् । एकैकं तु पुनः खण्डं चकार मधवा ततः ॥ ३३
सप्तधा सप्तधा कोपात्पाबुध्यत ततो दितिः । विबुध्योवाच मा शक्र घातयेथाः प्रजां मम ॥
तच्छ्रुत्वा निर्गतः शक्रः स्थित्वा प्राञ्जलिरग्रतः । उवाच वाक्यं संव्रस्तो मातुर्वै वदनेरितम्
शक्र उवाच—

दिवास्वप्नपरा मातः पादाक्रान्तशिरोरुहा । सप्तसप्तभिरेवातस्तव गर्भः कृतो मया ॥ ३६
एकोनपञ्चाशत्कृतां भागा वज्रेण ते सुताः । दास्यामि तेषां स्थानानि दिवि दैवतपूजिते ॥ ३७
इत्युक्ता सा तदा देवी सैवमस्त्वित्यभाषत । पुनश्च देवी भर्तारमु चोत्तितलोचना ॥ ३८
पुत्रं प्रजापते देहि शक्रजेतारमूर्जितम् । यो नान्त्रिशस्त्रैर्वध्यत्वं गच्छेन्निदिववासिनाम् ॥
इत्युक्तः स तथोवाच तां पत्नीमतिदुःखिताम् । दश वर्षसहस्राणि तपः कृत्वा तु लप्स्यसे ॥
वज्रासारमयैरङ्गैरच्छेद्यैरायसहस्रैः । वज्राङ्गो नाम पुत्रस्ते भवितां पुत्रवत्सले ॥ ४१

* वर्तस्व नियमे देवीति भवितुं युक्तम् ।

१ क. ख. घ. नीत्वा । २ ग. 'रं देहि मे त्वं स्वयं प्रभो । नियमे वर्तये दे' । ३ क. 'तैते दे' । ४ क. 'व्रत-
प्रायां वि' । ५ ग. क. 'ध्वापति' । ६ क. 'पादबु' । ७ ग. 'वै शनकैरिदम्' । ८ ग. 'या स्वापपरा' । ९ क. 'तान्भागा-
वज्रे' । १० क. 'चाभ्येय कश्यपम् । पु' । ११ ग. 'नास्त्रैर्वध्यतां गच्छेन्निदि' । १२ ग. क. 'ता धर्ममलः । सा ।

सा तु लब्धवरा देवी जगाम तपसे वनम् । दश वर्षसहस्राणि सा तपो घोरमाचरत् ॥४२॥
 तपसोऽन्ते भगवती जनयामास दुर्जयम् । पुत्रमप्रतिकर्माणमजेयं वज्रदुश्छिदम् ॥ ४३॥
 स जातमात्र एवाभूत्सर्वशस्त्रास्त्रपारगः । उवाच मातरं भक्त्या मातः किं करवाण्यहम् ॥
 तुमुवाच ततो हृष्टा दितिर्देव्याधिपं च सा । बहवो मे हताः पुत्राः सहस्राक्षेण पुत्रकः ॥४५॥
 तेषां त्वं प्रतिकर्तुं वै गच्छ शक्रवधाय च । बाढमित्येव तामुक्त्वा जगाम त्रिदिवं बली ॥
 बद्ध्वा ततः सहस्राक्षं पाशेनामोघवर्चसा । मातुरन्तिकमागच्छद्व्याघ्रः क्षुद्रमृगं यथा ॥ ४७॥
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा कश्यपश्च महातपाः । आगतौ तत्र यत्राऽऽस्तां मातापुत्रावभीतकौ ॥
 दृष्ट्वा तु तावुवाचेदं ब्रह्मा कश्यप एव च ।। मुञ्चैनं पुत्र देवेन्द्रं किमनेन प्रयोजनम् ॥ ४९॥
 अपमानो वधः प्रोक्तः पुत्र संभावितस्य च । अस्मद्वाक्येन यो मुक्तो विद्धि तं मृतमेव च ॥
 परस्य गौरवान्मुक्तः शत्रूणां भारमावहेत् । जीवन्नेव मृतो वत्स दिवसे दिवसे स तु ॥५१॥
 महतां वशमायाते वैरं नैवास्ति वैरिणि । एतच्छ्रुत्वा तु वज्राङ्गः प्रणतो वाक्यमब्रवीत् ॥५२॥
 न मे कृत्यमनेनास्ति मातुराज्ञा कृता मया । त्वं सुरासुरनाथोऽसि मम च प्रपितामहः ॥५३॥
 करिष्ये त्वद्वचो देव एष मुक्तः शतक्रतुः । तपसे मे रतिर्देव निर्विघ्नं चैव मे भवेत् ॥ ५४॥
 त्वत्प्रसादेन भगवन्नित्युक्त्वा विरराम सः । तस्मिन्स्तूष्णीं स्थिते दैत्ये प्रोवाचेदं पितामहः ॥

ब्रह्मोवाच—

तपस्त्वं क्रूरमापन्नो ह्यस्मच्छासनसंस्थितः । अनया चित्तशुद्ध्या ते पर्याप्तं जन्मनः फलम् ॥
 इत्युक्त्वा पद्मजः कन्यां ससर्जाऽऽयतलोचनाम् । तामस्मै प्रददौ देवः पत्न्यर्थं पद्मसंभवः ॥
 वराङ्गीति च नामास्याः कृत्वा यातः पितामहः । वज्राङ्गोऽपि तया सार्धं जगाम तपसे
 वनम् ॥ ५८॥

ऊर्ध्वबाहुः स दैत्यन्द्रोऽचरदब्धसहस्रकम् । कालं कमलपत्राक्षः शुद्धबुद्धिर्महातपाः ॥ ५९॥
 * तं वच्चावाङ्मुखः कालं तावत्पञ्चाग्निमध्यगः । निराहारो घोरतपास्तपोराशिरजायत ॥
 ततः सोऽन्तर्जले चक्रे कालं वर्षसहस्रकम् । जलान्तरं प्रविष्टस्य तस्य पत्नी महाव्रता ॥ ६१॥
 तस्यैव तीरे सरसस्तैत्प्रीत्या मौनमास्थिता । निराहारा तपो घोरं प्रविवेश महाद्युतिः ॥६२॥
 तस्यां तपसि वर्तन्त्यामिन्द्रश्चक्रे विभीषिकाम् । भूत्वा तु मर्कटस्तत्र तदाश्रमपदं महान् ॥
 चक्रे विलोलं निःशेषं तुम्बीघटकरण्डकम् । ततस्तु मेपरूपेण कम्पं तस्याकरोन्महान् ॥
 ततो भुजंगरूपेण बद्ध्वा च चरणद्वयम् । अपाकर्षततो दूरं भ्रमस्तस्या महीमिमाम् ॥
 तपोबलीढ्या सा तस्य न वध्यत्वं जगाम ह । ततो गोमायुरूपेण तस्यादूषयदाश्रमम् ॥६६॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके-हेमन्ते जलमध्यास्थो ग्रीष्मे पद्माग्निमध्यग इति ।

१ ग. वद । २ ग. ड. 'धिपस्य तु । व । ३ ग. तेषामपचितिं कर्तुं ग' । ४ ग. ड. अवसा । ५ ग. 'मुक्त-
 स्त्वद्वस्तान्मृत एव सः । ५ । ६ ग. मुक्तस्तद्विद्धि मृ' । ६ ग. शत्रुणा स महाहवे । सजीवनेव हि मृतो दिवसेदि' । ७.
 शत्रुणा शक्रमाहवे । जी' । ७ ग. 'से तु वै । म' । ८ ग. ड. 'वः प्रीत्यर्थ' । ९ । १ ग. 'त्वाऽग त्स्ति' । १० ड.
 तावानवा' । ११ ग. घ. ड. 'जलं च' । १२ ग. 'स्तप्रीत्या मौ' । १३ ग. 'म' । गत्वा तु मर्कटा-
 कारं तस्या श्र' । १४ ड. 'कटाकारस्तस्याऽऽश्र' । १५ ड. 'पदे महत् । च' । १६ ड. 'शेषवृत्तीविषटकण्डक' ।
 १७ 'वं कुटीप' । १८ ड. 'स्तु कपिरूपेण भूतशङ्कां तस्याश्च ह । त' । १९ ग. मेघरू' । २० ग. 'लाहसी त' । २१ ड.
 'ण जकि नादानुभविषण्ण । ततस्तु ।

ततस्तु मेघरूपेण तस्याः क्लेदयदाश्रमम् । भीषिकाभिरनेकाभिस्तां क्लिश्यन्पाकशासनः ॥
 विरराम यदा नैवं वज्राङ्गमहिषी तदा । शैलस्य दुष्टतां मत्वा शापं दातुं व्यवस्थिता ॥ ६८
 स शापाभिमुखां दृष्ट्वा शैलः पुरुषविग्रहः । उवाच तां वरारोहां वराङ्गीं भीरुचेतनः ॥ ६९
 *नाहं वराङ्गने दुष्टः सेव्योऽहं सर्वदेहिनाम् । विभ्रमं तु करोत्येष रुषितः पाकशासनः ॥
 एतस्मिन्नन्तरे जातः कालो वर्षसहस्रिकः । तस्मिन्गते तु भगवान्काले कमलसंभवः ॥
 तुष्टः प्रोवाच वज्राङ्गं तमागम्य जलाश्रयम् ॥

७१

ब्रह्मोवाच—

वदामि सर्वकामांस्ते उत्तिष्ठ दितिनन्दन । एवमुक्तस्तदोत्थाय दैत्येन्द्रस्तपसां निधिः ॥
 उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं सर्वलोकपितामहम् ॥

७२

वज्राङ्ग उवाच—

आसुरो माऽस्तु मे भावः सन्तु लोका ममाक्षयाः । तपस्येव रतिर्मेऽस्तु शरीरस्यास्तु वर्तनम्
 एवमस्त्विति तं देवो जगाम स्वकमालयम् । वज्राङ्गोऽपि समाप्ते तु तपसि स्थिरसंयमः ॥ ७४
 आहारमिच्छन्भार्यां स्वां न दृद्वाऽऽश्रमे स्वके । क्षुधाविष्टः स शैलस्य गहनं प्रविवेश ह ॥
 आदातुं फलमूलानि स च तस्मिन्व्यलोकयत् । रुदतीं तं यियां दीनां तंनुप्रच्छादिताननाम्
 तां विलोक्य स दैत्येन्द्रः प्रोवाच परिसान्त्वयन् ॥

७६

वज्राङ्ग उवाच—

केन तेऽपकृतं भीरु यमलोकं यियासुना । कं वा कामं प्रयच्छामि शीघ्रं मे ब्रूहि भामिनि ॥

इति श्रीमत्सेव्ये महापुराणे षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७१२१ ॥

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वराङ्गोवाच—

त्रासिताऽस्म्यपविद्धाऽस्मि ताडिता पीडिताऽपि च । रौद्रेण देवराजेन नष्टनाथेव भूरिशः ॥
 दुःखपारमपश्यन्ती प्राणास्त्यक्तुं व्यवस्थिता । पुत्रं मे तारकं देहि दुःखशोकमहार्णवात् ॥ २
 एवमुक्तः स दैत्येन्द्रः कोपध्याकुललोचनः । शक्तोऽपि देवराजस्य प्रतिकर्तुं महासुरः ॥ ३
 तर्पः कर्तुं पुनर्देत्यो व्यवस्थेत् महाबलः । ज्ञात्वा तु तस्य संशल्पं ब्रह्मा क्रूरतरं पुनः ॥ ४
 आजगाम तदा तत्र यत्रासौ दितिनन्दनः । उवाच तस्मै भगवान्प्रभुर्भुरया गिरा ॥ ५

ब्रह्मोवाच—

किमर्थं पुत्र भूयस्त्वं नियमं कूरामिच्छसि । आहाराभिमुखो दैत्य तन्नो ब्रूहि महाव्रत ॥ ६

* अत्र शैल उवाचेति ग. ड. पुस्तकयोः ।

१ ग. 'इ महाव्रते दूष्यः से' । ड. 'इ महाव्रते दु' । २ ड. च 'हृषिकः' । ३ ड. 'लाशय' । ४ ग. स्वां । ५ ग. ड. तद्वत् । ६ ग. ड. 'प्रे प्रब्रूहि भामिनि' । ७ ग. 'लवेतनः' । ८ ड. तप एव च यारोप्रमपुरेन्द्रः पुनः पुनः । वाङ्मते-
 तपसा लब्धं नान्येनेति विचिन्तयन् । आपस्य इवमादश्य प्राहैनं पङ्क्तोद्भवः । इति मन्वा निरस्यन्तं निराहारम् ।
 ९ ग. कूरं महाव्रतम् । याव° ।

यावद्ब्रह्मसहस्रेण निराहारस्य यत्फलम् । क्षणैकैकेन तल्लभ्यं त्यक्त्वाऽऽहारमुपस्थितम् ॥ ७
 त्यागो ह्यप्राप्तकामानां कामेभ्यो न तथा गुरुः । यथा प्राप्तं परित्यज्य कामं कमललोचन ॥
 श्रुत्वा तद्ब्रह्मणो वाक्यं दैत्यः प्राञ्जलिरब्रवीत् । चिन्तयंस्तपसा युक्तो हृदि ब्रह्ममुखेरितम् ॥

वज्राङ्ग उवाच—

उत्थितेन मया दृष्टा समाधानाच्चदाज्ञया । महिषी भीषिता दीना रुदती शाखिनस्तले ॥ १०
 सा मयोक्ता तु तन्वङ्गी दूयमानेन चेतसा । किमेवं वर्तसे भीरु* वद त्वं किं चिकीर्षसि ॥
 इत्युक्ता सा मया देव प्रोवाच स्वलिताक्षरम् । वाक्यं चोवाच तन्वङ्गी भीता सा हेतुसंहितम्
 वराङ्गशुवाच—

आसिताऽऽस्म्यपविन्द्राऽस्मि कर्षिता पीडिताऽस्मि च । रौद्रेण देवराजेन नष्टनाथेव भूरिशः ॥
 दुःखस्यान्तमपश्यन्ती प्राणास्त्यक्तुं व्यवस्थिता । पुत्रं मे तारकं देहि ह्यस्माद्दुःखमहार्णवात्
 एवमुक्तस्तु संक्षुब्धस्तस्याः पुत्रार्थमुद्यतः । तपो घोरं करिष्यामि जयाय त्रिविबौकसाम् ॥
 एतच्छ्रुत्वा वचो देवः पद्मगर्भोद्भवस्तदा । उवाच दैत्यराजानं प्रसन्नश्चतुराननः ॥ १६

ब्रह्मोवाच—

अलं ते तपसा वत्स मा क्लेशे दुस्तरे विश । पुत्रस्ते तारको नाम भविष्यति महाबलः ॥ १७
 देवसीमन्तिनीनां तु धम्मिल्लस्य विमोक्षणः । इत्युक्तो दैत्यनाथस्तु प्रणिपत्य पितामहम् ॥
 आगत्याऽऽनन्दयामास महिषीं हर्षिताननः । तौ दंपती कृतार्थौ तु जग्मतुः स्वाश्रमं मुदा ॥
 वज्राङ्गेणाऽऽहितं गर्भं वराङ्गी वरवर्णिनी । पूर्णं वर्षसहस्रं च दधारोदर एव हि ॥ २०
 ततो वर्षसहस्रान्ते वराङ्गी सुषुवे सुतम् । जायमाने तु दैत्येन्द्रे तस्मिँल्लोकमयंकरे ॥ २१
 चचाल सकला पृथ्वी समुद्राश्च चकम्पिरे । चेलुर्भहीधराः सर्वे ववुर्वाताश्च भीषणाः ॥
 जेपुर्जप्यं मुनिवरा नेदुर्व्यालमृगा अपि । चन्द्रयूयै जहुः कान्तिं सनीहारा दिशोऽभवन् ॥
 जाते महासुरे तस्मिन्सर्वे चापि महासुराः । आजग्मुर्हर्षितास्तत्र तथा चासुरयोषितः ॥
 जगुर्हर्षसमाविष्टा ननृतुश्चासुराङ्गनाः । ततो महोत्सवो जातो दानवानां द्विजोत्तमाः ॥ २५
 विषण्णमनसो देवाः समहेन्द्रास्तदाऽभवन् । वराङ्गी स्वसुतं दृष्ट्वा हर्षेणाऽऽपूरिता तदा ॥
 बहु मेने न देवेन्द्रविजयं तु तदैव सा । जातमात्रस्तु दैत्येन्द्रस्तारकश्चण्डविक्रमः ॥ २७
 अभिषिक्तोऽसुरैः सर्वैः कुजम्भमहिषादिभिः । सर्वासुरमहाराज्ये पृथिवीतुलनक्षेमैः ॥ २८
 स तु प्राप्य महाराज्यं तारको मुनिसत्तमाः । उवाच दानवभ्रष्टान्युक्तियुक्तमिदं वचः ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकासुरोपाख्ये तारकोत्पत्तिर्नाम सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७१५० ॥

* इतउत्तरमन्थो हेतुसंहितामित्यन्तो न विद्यते क. पुस्तके ।

१ ग. तीमाश्रुलोचना । सा । २ ख. 'क्यं वाचस्पते भीता तन्वङ्गी हे' । ३ ग. 'सैगत्' । ४ क. 'च' । ताडिता ।
 ५ ग. 'ल्लिचविमोवकः' । ६ ग. ड. दा । अहितं त तदा ग° । ७ ग. ड. 'ङ्गी संप्रसूयत । जा' । ८ ग. ड. 'ध्वी प्रो-
 द्दताश्च महार्णवाः । चे' । ९ ग. 'न्ति नीहाराच्छादितादिशः । जा' । १० ग. ड. 'स्तवे जाते दा' । ११ ग. 'ने च
 देवेन्द्रं विजयथ तदा तु सा । १२ ग. 'क्षमः । स । १३ ग. 'ष्ठान्बुद्धियुक्ती' ।

अथाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

तारक उवाच—

शृणुध्वमसुराः सर्वे वाक्यं मम महाबलाः । श्रेयसे क्रियतां बुद्धिः सर्वैः कृत्यस्य संविधौ ॥ १
 वंशक्षयकरा देवाः सर्वेषामेव दानवाः । अस्माकं जातिधर्मो वै विरुद्धं वैरमक्षयम् ॥ २
 वयमद्य गमिष्यामः सुराणां निग्रहाय तु । स्वबाहुबलमाश्रित्य सर्व एव न संशयः ॥ ३
 किंतु नातपसा युक्तो मन्येऽहं सुरसंगमम् । अहमादौ करिष्यामि ततो धोरं दितेः सुताः ॥ ४
 ततः सुरान्विजेष्यामो भोक्ष्यामोऽथ जगन्नयम् । स्थिरोपायो हि पुरुषः स्थिरश्रीरपि जायते
 रक्षितुं नैव शक्नोति चपलश्चर्पलाः श्रियः । तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे वाक्यं तस्यासुरस्य तु ॥ ६
 साधु साध्वित्यवोचंस्ते तत्र दैत्याः सविस्मयाः । सोऽगच्छत्पारियात्रस्य गिरेः कंदरमुत्तमम्
 सर्वतुंगुसुमाकीर्णं नानौषधिविदीपितम् । नानाधातुरससावचित्रं नानागुहागृहम् ॥ ८
 गहनैः सर्वतो गूढं चित्रकल्पद्रुमाश्रयम् । अनेकाकारबहुलं पृथक्पर्क्षिकुलाकुलम् ॥ ९
 नानाप्रसवणोपेतं नानाविधजलाशयम् । प्राप्य तत्कन्दरं दैत्यश्चचार विपुलं तपः ॥ १०
 निराहारः पञ्चतपाः पत्रभुग्दारिभोजनः । शतं शतं समानां तु तपांस्येतानि सोऽकरोत् ॥
 ततः स्वदेहादुत्कृत्य कर्षं कर्षं दिने दिने । मांसस्याग्नौ जुहावासौ ततो निर्मासतां गतः ॥ १३
 तस्मिन्निर्मासतां याते तपोराशित्वमागते । जज्वलुः सर्वभूतानि तेजसा तस्य सर्वतः ॥ १३
 उद्भिग्नाश्च सुराः सर्वे तपसा तस्य भीषिताः । एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा परमं तोषमागतः ॥ १४
 तारकस्य वरं दातुं जगाम त्रिदशालयात् । प्राप्य तं शैलराजानं स गिरेः कंदरस्थितम् ॥
 उवाच तारकं देवो गिरा मधुरं या युतः ॥ १५

ब्रह्मोवाच—

पुत्रालं तपसा तेऽस्तु नास्त्यसाध्यं तवाधुना । वरं वृणीष्व रुचिरं यत्ते मनसि वर्तते ॥ १६
 इत्युक्तस्तारको दैत्यः प्रणम्याऽऽत्मभुवं विभुम् । उवाच प्राञ्जलिभूत्वा प्रणतः पृथुविक्रमः ॥

तारक उवाच—

देवभूतमनोर्वीरं वेत्ति जन्तुविचेष्टितम् । हृतप्रतिकृताकाङ्क्षी जिगीषुः प्रायशो जैनः ॥ १८
 वयं च जातिधर्मेण कृतवैराः संहारमैः । तैश्च निःशेषिता दैत्याः क्रूरैः संत्यज्य धर्मिताम् ॥
 तेषामहं समुद्धर्ता भवेयमिति मे मतिः ॥ १९
 अवध्यः सर्वभूतानामन्त्राणां च महौजसाम् । स्यामहं परमो ह्येष वरो मम हृदि स्थितः ॥ २०
 एतन्मे देहि देवेश नान्यो मे रोचते वरः । तमुवाच ततो दैत्यं विरिञ्चिः सुरनायकः ॥ २१
 न युज्यन्ते विना मृत्युं देहिनो दैत्यसत्तम । यतस्ततोऽपि वरय मृत्युं यस्मान्न शङ्कोसे ॥ २२
 ततः संचिन्त्य दैत्येन्द्रः शिशार्वे सप्तवासरात् । वव्रे महासुरो मृत्युमवलपेन मोहितः ॥ २३

१ ग. 'लाः । श्रुत्वा वः श्रेयसी बुद्धिः क्रियतां कृत्यसं' । २ ग. 'यपरा' । ३ ग. 'वयं तत्र' घटिष्या' । ४ क. 'वनसं' । ५ ड. 'रु' संगरम् । अ' । ६ ग. 'पलां श्रियम् । त' । ७ ड. 'नेकरत्नबहुलं नृत्यत्पाक्षि' । ८ ग. 'क्षिगणा कुलं' । ९ ग. ड. 'म शिखरं गिरेः । प्रा' । १० ग. ड. 'रवर्णया । ब्र' । ११ ग. प्रभुम् । १२ ड. 'वासी वे' । १३ ग. मगः । १४ ग. सदाऽम् ।

[*ब्रह्मा चास्मै वरं दत्त्वा यत्किञ्चिन्मनसेषितम् । जगाम त्रिविधं देवो दैत्योऽपि स्वक-
मालयम् ॥ २४

उत्तीर्णं तपसस्तं तु दैत्यं दैत्येश्वरास्तथा । परिवव्रुः सहस्राक्षं दिवि देवगणा यथा ॥ २५

तास्मिन्महति राज्यस्थे तारके दैत्यनन्दने । ऋतवो मूर्तिमन्तश्च स्वकालगुणबृंहिताः ॥] २६

अभवन्किंकरास्तस्य लोकपालाश्च सर्वशः । कान्तिर्हृतिर्धृतिर्मैधा श्रीरैवक्ष्य च दानवम् ॥ २७

परिवव्रुर्गुणाकीर्णा निश्छिद्राः सर्व एव हि । कालागुरुविलिताङ्गं महामुकुटभूषणम् ॥ २८

रुचिराङ्गदनन्द्राङ्गं महासिंहासने स्थितम् । वीजयन्त्यप्सरःश्रेष्ठा भृशं मुञ्चन्ति नैव ताः ॥ २९

चन्द्रार्कौ दीपमार्गेषु व्यजनेषु च मारुतः । कृतान्तोऽग्रेसरस्तस्य बभूवुर्मुनिसत्तमाः ॥ ३०

एवं प्रयाति काले तु वितते तारकासुरः । बभाषे सचिवान्दैत्यः प्रभूतवरदर्पितः ॥ ३१

तारक उवाच—

राज्येन कारणं किं मे त्वनाक्रभ्य त्रिविष्टपम् । अनिर्याप्य सुरैर्वैरं का शान्तिर्हृदये मम ॥ ३२

भुञ्जतेऽद्यापि यज्ञांशानमरा नाक एव हि । विष्णुः श्रियं न जहति तिष्ठते च गतैश्चरमः ॥ ३३

स्वस्थाभिः स्वर्गनारीभिः पीड्यन्तेऽमरवल्लभाः । सोत्पला मदिरामोदा दिवि क्रीडायनेषु च

लब्ध्वा जन्म न यः कश्चिद्धृदयेत्यौरुषं नरः । जन्म तस्य वृथा भूतमजन्मा तु विशिष्यते ॥ ३५

मातापितृभ्यां न करोति कामान्वन्धूनशोकाद्वा करोति यो वा ।

कीर्तिं हि वा नार्जयते हिमाभां पुमान्स जातोऽपि मृतो मतं मे ॥ ३६

तस्माज्जयायामरपुंगवानां त्रैलोक्यलक्ष्मीहरणाय शीघ्रम् ।

संयोज्यतां मे रथमष्टचक्रं बलं च मे दुर्जयदैत्यचक्रम् ॥

ध्वजं च मे काश्चनपट्टनन्दं छत्रं च मे मौक्तिकजालबद्धम् ॥ ३७

तारकस्य वचः श्रुत्वा ग्रसनो नाम दानवः । सेनानीर्दैत्या राजस्य तथा चक्रे बलान्वितः ॥ ३८

आहृत्य भेरिं गम्भीरां दैत्यानाहूय सन्वरः । तुरगाणां सहस्रेण चक्राष्टकविभूषितम् ॥ ३९

शुक्लाम्बरपरिष्कारं चतुर्योजनविस्तृतम् । नानाक्रीडागृहयुतं गीतवाद्यमनोहरम् ॥ ४०

विमानमिव देवस्य सुरभर्तुः शतक्रतोः । दशकोटीश्वरा दैत्या दैत्यानां चण्डविक्रमाः ॥ ४१

तेषामग्रेसरो जम्भः कुजम्भोऽनन्तरस्ततः । महिषः कुञ्जरो मेघः कालनेर्मिनिमिस्तथा ॥ ४२

मथनो जम्भकः शुम्भो दैत्येन्द्रा दश नायकाः । अन्येऽपि शतशस्तस्य पृथिवीदलनक्षमाः ॥

दैत्येन्द्रा गिरिवर्ष्माणः सन्ति चण्डपराक्रमाः । नानायुधप्रहरणा नानाशस्त्रास्त्रपरंगाः ॥ ४४

तारकस्याभवत्केतु रौद्रः कनकभूषणः । केतुना मकरेणापि सेनानीर्ग्रसनोऽरिहा ॥ ४५

पैशाचं यस्य वदनं जम्भस्याऽऽसीदयोमयम् । खरं विधूतलाङ्गूलं कुजम्भस्याभवद्दध्वजे ॥

महिषस्य तु गोमायुः केतोर्हैमस्तदाऽभवत् । ध्वाङ्क्षो ध्वजे तु शुम्भस्य कृष्णायोमयमुच्छ्रितम्

अनेकाकारविन्यासाश्चान्येषां तु ध्वजास्तथा । शंतेन शीघ्रवेगाणां व्याघ्राणां हेममालिनाम्

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो न विद्यते ग. पुस्तके ।

१ ग. 'रखण्डा च दानवे । प' । ड. 'रखण्डा च । २ ग. अनिर्याप्य । ३ ग. 'तत्कमः । ४ ग. 'भिः कीड-
न्ति सुरसत्तमाः । सा' । ५ ग. 'ति स्वकां ना' । ड. 'ति श्रियं ना' ६ ड. 'स्य सज्जं चक्रे रथे महत् । आ' । ७ ड.
वतुल' । ८ ग. ड. 'पाणयः । ता' । ९ ग. ड. रौक्मः । १० ग. ड. 'ध्वजम् । म' । ११ ग. ध्वाङ्क्षं ध्वजे तु शु' ।
१२ ग. शतशः ।

असनस्य रथो युक्तो किङ्किणीजालमालिनाम् । शतेनापि च सिंहानां रथो जम्भस्य दुर्जयः॥
 कुजम्भस्य रथो युक्तः पिशाचवदनैः खैरः । रथस्तु महिषस्योद्भृगजस्य तु तुरंगमैः ॥ ५०
 मेघस्य द्वीपभिर्भीमैः कुखैरः कालनेमिनः । पर्वताभैः समारूढो निर्ममैस्सैमहागजैः॥५१
 चतुर्दन्तैर्गन्धवाद्भिः शिक्षितैर्मैघभैरवैः । शतहस्तायतैः कृष्णैस्तुरंगैर्हेमभूषणैः ॥ ५२
 सितचामरजालेन शोभिते दक्षिणां दिशम् । सितचन्दनचार्वाङ्गो नानापुष्पस्रजोज्ज्वलः ॥
 मथनो नाम दैत्येन्द्रः पाशहस्तो व्यराजत । जम्भकः किङ्किणीजालमालमुष्ट्रं समास्थितः॥
 [*कालशुक्लमहामेषमारूढः शुम्भवानवः । अन्येऽपि दानवा वीरा नानावाहनगामिनः॥
 प्रचण्डचित्रकर्माणः कुण्डलोष्णीषभूषणाः । नानाविधोत्तरासङ्गा नानामाल्यविभूषणाः]
 नानासुगन्धिगन्धाढ्या नानाबन्दिजनस्तुताः । नानावाद्यपरिस्पन्दाश्चाग्रेसरमहारथाः॥५७
 नानाशौर्यकथासक्तास्तस्मिन्सैन्ये महानुराः । तद्बलं दैत्यसिंहरूपं भीमरूपं व्यजायत ॥५८
 प्रमत्तचण्डमातङ्गतुरंगरथसंकुलम् । प्रतस्थेऽमरयुद्धाय बहुपत्तिपताकि तत् ॥ ५९
 एतस्मिन्नन्तरे वायुर्देवदूतोऽम्बरालंये । दृष्ट्वा स दानवबलं जगामेन्द्रस्य शंसितुम् ॥ ६०
 स गत्वा तु समां दिव्यां महेन्द्रस्य महात्मनः । शशंस मध्ये देवानां तत्कार्यं समुपस्थितम् ॥
 तच्छ्रुत्वा देवराजस्तु निमीलितविलोचनः । बृहस्पतिमुवाचेदं वाक्यं काले महाभुजः ॥ ६२

इन्द्र उवाच—

संप्राप्तोऽति विमर्दोऽयं देवानां दानवैः सह । कार्यं किमत्र तद्ब्रूहि नीत्युपायसमन्वितम् ॥ ६३
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं महेन्द्रस्य गिरांपतिः । इत्युवाच महाभागो बृहस्पतिरुदारधीः ॥ ६४
 + सामपूर्वा स्मृता नीतिश्चतुर्ङ्गा पताकिनी । जिगीषतां सुरश्रेष्ठ स्थितिरेषा सनातनी ॥ ६५
 साम भेदस्तथा दानं दण्डश्चाङ्गचतुष्टयम् । नीतौ क्रमादेशकालरिपुधोग्यक्रमादिदम् ॥ ६६
 × न शान्तिगोचरे लुब्धः क्रूरो लब्धसमाश्रयः । संतापितः खलो याति साध्यतां भ्रष्टसंशयः॥
 साम दैव्येषु नैवास्ति यतस्ते लब्धसंश्रयाः । जातिधर्मेण वा भेद्या दानं प्राप्तश्रिये च किम् ॥
 एकोऽभ्युपायो दण्डोऽत्र भवतां यदि रोचते । दुर्जनेषु कृतं साम महद्याति च बन्ध्यतांम् ॥ ६९
 भयादिति व्यवस्यन्ति क्रूराः साम महात्मनाम् । ऋजुतांमार्यबुद्धित्वं द्यानीतिव्यतिक्रमम् ॥
 मन्यन्ते दुर्जना नित्यं साम चापि भयोर्दयात् । तस्माद्दुर्जनमाक्रान्तुं श्रेयान्पौरुषसंश्रयः ॥७१
 आक्रान्ते तु किया युक्ता सतामेतन्महाव्रतम् । दुर्जनः सुजनत्वाय कल्पते न कदाचन ॥ ७२

* धनुश्चिह्नान्तर्गतप्रश्नो ग. पुस्तके नास्ति । + इतः परं बृहस्पतिरुवाचेति ड. च. पुस्तकयोः । × न विद्यतेऽ-
 यं श्लोकः क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ड. 'पिभिः शीघ्रैः कूष्माण्डैः का' । २ ड. ताभि स° । ३ ड. निर्ममैस्सैमहागजे । चतुर्दं गन्धवता
 शिक्षिते मेघभैरवे । शतहस्तायते कृष्णे तुरङ्गे हेमभूषणे । सि' । ४ ग. मते महागजे । चतुर्दं गन्धवति शिक्षिते
 मे भैरवे । शतहस्तायते कृष्णे तुरगे हेमभूषिते । सि' । ५ ड. शोभमाने भूषां दिवि । सि' । ६ ग.
 ड. 'वैरे नानापु' । ७ ग. ड. 'ज्ज्वले । म' । ८ ड. जालं नद्वयु' । च. जालं मालाशङ्खं स° । ९ ड. 'नाचि-
 श्रोत' । १० ग. 'हारथाः । त' । ११ ड. 'स्य भ्रमरूप्यं व्यराजत । प्र' । १२ ग. ड. लयः ह° । १३ ग. ड. 'पाथो-
 पवृक्षिषम् । १४ क. ख. 'रङ्गां पताकिनाम् । जि' । ड. 'रङ्गपताकानी । जि' । १५ ग. घ. 'मादयः । न । १६ ग.
 घ. ड. मन्यते । १७ ड. च. वाचयताम् । १८ ग. 'म् । दुर्जनानाम्बु' । १९ ड. 'तामप्यम्बु' । २० ड. 'दयम् । त' ।
 २१ ड. सुनयःवा' ।

सृजनोऽपि स्वभावस्य त्यागं वाञ्छेत्कदाचन । एवं मे बुध्यते बुद्धिर्युयमत्र व्यवस्यत ॥ ४६
एवमुक्तः सहस्राक्ष एवमेवेत्युवाच तम् । कर्तव्यतां स संचिन्त्य प्रोवाचामरसंसदि ॥ ७४

इन्द्र उवाच—

सावधानेन मे वाचं शृणुध्वं नाकवासिनः । भवन्तो यज्ञभोक्तास्तुष्टात्मानोऽतिसात्विकाः ॥
स्वे महिम्नि स्थिता नित्यं जगतः परिपालकाः । भवतश्चानिमित्तेन बाधन्ते दानवेश्वराः ॥
तेषां सामादि नैवास्ति दण्ड एव विधीयताम् । क्रियतां समरोद्योगः सैन्यं संयोज्यतां मम ॥
आं द्विपन्तां च शस्त्राणि पूज्यन्तामस्त्रदेवताः । वाहनानि च यानानि योजयन्तु ममामराः ॥
यमं सेनापतिं कृत्वा शीघ्रमेवं दिवौकसः । इत्युक्ताः समनद्यन्त देवानां ये प्रधानतः ॥ ७९
वाजिनामयुतेनाऽऽजौ हेमघण्टापरिष्कृतम् । नानाश्रयगुणोपेतं संप्राप्तं सर्वदैवतैः ॥ ८०
रथं मातलिना कृतं देवराजस्य दुर्जयम् । यमो महिषमास्थाय सेनाग्रे समवर्तते ॥ ८१
* चण्डकिंकरवृन्देन सर्वतः परिवारितः । कल्पकालोद्धतज्वालापूरिताम्बरलोचनः ॥ ८२
हुताशनश्छागरूढः शक्तिहस्तो व्यवस्थितः । पवनोऽङ्कुशपाणिस्तु विस्तारितमहाजवः ॥
भुजगेन्द्रसमारूढो जलेशो भगवानन्वयम् । नरयुक्तरथे देवो राक्षसेशो वियञ्चरः ॥ ८४
तीक्ष्णखड्गयुतो भीमः समरे समवस्थितः । महासिंहरवो देवो धनाध्यक्षो गदायुधः ॥ ८५
चन्द्रादित्यावश्विनौ च चतुरङ्गबलान्वितौ । राजभिः सहितास्तस्थुर्गन्धर्वा हेमभूषणाः ॥ ८६
हेमपीतोत्तरासङ्गाश्चित्रं वर्मरथायुधाः । नाकपृष्ठशिखण्डास्तु वैदूर्यमकरध्वजाः ॥ ८७
जपारकोत्तरासङ्गा राक्षसा रक्तमूर्धजाः । गृध्रध्वजा महावीर्या निर्मलौयोविभूषणाः ॥
मुसलासिगदाहस्ता रथे चोष्णीषदंशिताः । महामेघरवा नागा भीमोल्काशनिहेतयः ॥ ८९
यक्षाः कृष्णाम्बरभूतो भीमबाणधनुर्धराः । ताम्रोलूकध्वजा रौद्रा हेमरत्नविभूषणाः ॥ ९०
द्वीपिचर्मोत्तरासङ्गं निशाचरबलं बभौ । गार्धपत्रध्वजप्रायमस्थिभूषणभूषितम् ॥ ९१
मुसलायुधदुष्प्रेक्ष्यं नानाप्राणिमहारवम् । किनराः श्वेतवसनाः सितपत्रिपताकिनः ॥ ९२
मत्तेभवाहनप्रायास्तीक्ष्णतोमरहेतयः । मुक्ताजालपरिष्कारो हंसो रजतनिमित्तः ॥ ९३
केतुर्जलाधिनाथस्य भीमधूमध्वजानलः । पद्मरागमहारत्नविटपं धनदस्य तु ॥ ९४
ध्वजं समुच्छ्रितं भाति गन्तुकाममिवाम्बरम् । वृकेण कांठलोहेन यमस्याऽऽसीन्महाध्वजः
राक्षसेशस्य केतोर्वै प्रेतस्य मुखमावभौ । हेमसिंहध्वजौ देवौ चन्द्राकावमितृती ॥ ९६
कुम्भेन रत्नचित्रेण केतुराश्विनयोरभूत् । हेममातङ्गरचितं चित्ररत्नपरिष्कृतम् ॥ ९७
ध्वजं शतक्रतोरसीत्सितचामरमण्डितम् । सनागयक्षगन्धर्वमहोरगनिशाचरौ ॥ ९८

* इत आरभ्य व्यवस्थित इत्यन्तग्रन्थो नास्ति ड. पु. ३ के ।

१ ग. 'च्छेन्न कश्चित्' । ए' । २ ग. 'आह्वयन्तां' । ३ क. 'न्तु सदा' । ४ ग. ड. 'मेव दि' । ५ ग. 'त' ।
दण्डकि' । ६ ग. 'वृत्ते' । ७ ग. च. 'किहेतिव्यव' । ८ ग. 'जपित' । ९ क. ख. घ. 'पठित' । १० घ.
वचर्म' । ११ ड. 'मंत्रायु' । १२ घ. 'युताः' । ना' १३ ग. 'कलोचनाः' । गृ' । १४ ड. 'लायुधम्' । १५ ड.
रथेधौष्ट्र' । १६ ड. 'पिशाचबलमावभौ' । ताम्रप' । १७ ड. च. 'तप्रादाः' । प' । १८ ग. घ. ड. 'जलधि' ।
१९ ग. घ. 'सिमावृत्ता' । ड. 'नि यानुका' । २० ग. 'कार्पास' । २१ ग. 'रा' । साचाऽऽसीदिव' ।

सेना सा देवराजस्य दुर्जया भुवनत्रये । कोटयस्तास्त्रयत्रिंशद्वेदेवनिकायिनाम् ॥ ९९
 हिमाचलाभे सितकर्णचामरे सुवर्णपद्मामलसुन्दरस्रजि ।
 कृताभिरागोज्ज्वलकुङ्कुमाङ्कुरे कपोललीलालिकदम्बसंकुले ॥ १००
 स्थितस्तदैरावतनामकुञ्जरे महाबलश्चित्रविभूषणाम्बरः ।
 विशालवस्त्रांशुवितानभूषितः प्रकीर्णकेयूरभुजाग्रमण्डलः ॥ १०१
 सहस्रदृग्बन्धिसहस्रसंस्तुतास्त्रिविष्टपेऽशोभत पाकशासनः ॥
 तुङ्गमातङ्गबलौघसंकुला सितातपत्रध्वजराजिशालिनी ।
 चमूश्च सा दुर्जर्यपत्रिसंतता विभाति नानायुधोधदुस्तरा ॥ १०२
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकोपाख्याने रणयोजने नामाष्टाचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७२५२ ॥

अथ नवचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

सुरासुराणां संमर्दस्तस्मिन्नत्यन्तदारुणे । तुमुलोऽतिमहानासीत्सेनयोरुभयोरपि ॥ १
 गर्जतां देवदैत्यानां शङ्खभेरीरवेण च । तूर्याणां चैव निर्घोषैर्मातङ्गानां च बृंहितैः ॥ २
 द्वेषतां हयवृन्दानां रथनेभिस्वनेन च । ज्याघोषेण च शूराणां तुमुलोऽतिमहानभूत् ॥ ३
 समासाद्योभये? सेने परस्परजयैषिणाम् । रोधेणातिपरीतानां त्यक्तजीवितचेतसाम् ॥ ४
 समासाद्य तु तेऽन्योन्यं प्रक्रमेण विलोमतः । रथेनाऽऽसक्तपादातो रथेन च तुरंगमः ॥ ५
 हस्ती पदातिसंयुक्तो रथिना च कचिद्रथी । मातङ्गेनापरो हस्ती तुरंगैर्बहुभिर्गजः ॥ ६
 पदातिरेको बहुभिर्गजैर्मत्तैश्च युज्यते । ततः प्रासाशनिगदाभिन्दिपालपरश्वधैः ॥ ७
 शक्तिभिः पट्टिशैः शूलैर्मुद्गरैः कुणपैर्गडैः । चक्रैश्च शङ्कुभिश्चैव तोमरैरङ्कुशैः सितैः ॥ ८
 कर्णिनालीकनाराचवत्सदन्तार्धचन्द्रकैः । भलैश्च शतपत्रैश्च शुकतुण्डैश्च निर्मलैः ॥ ९
 वृष्टिरत्यद्भुताकारा गगने समदृश्यत । संप्रच्छाद्य दिशः सर्वास्तमोमयमिवाकरोत् ॥ १०
 न प्राज्ञायत तेऽन्योन्यं तस्मिंस्तमसि संकुले । अलक्ष्यं विस्मृजन्तस्ते हेतिसंघातमुद्धतम् ॥
 पतितं सेनयोर्मध्ये निरीक्षन्ते परस्परम् । ततो ध्वजैर्भुजैश्छत्रैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ॥
 गजैस्तुरंगैः पादातैः पतद्भिः पतितैरपि । आकाशसरसो भ्रष्टैः पङ्कजैरिव भूः स्तृता ॥ १३
 भग्नदन्ता भिन्नकुम्भाश्छिन्नदीर्घमहाकराः । गजाः शलनिभाः पेतुर्धरण्यां रुधिरस्रवाः ॥
 भग्नेषादण्डचक्राक्षा रथाश्च शकलीकृताः । पेतुः शकलतां यातास्तुरंगाश्च सहस्रशः ॥ १५
 ततोऽसृग्धदुस्तरा पृथिवी समजायत । नद्यश्च रुधिरावर्ता हर्षदाः पिशिताशिनाम् ॥
 वेतालाक्कीडमभवत्तत्संकुलरणाजिरम् ॥ १६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामुरोपाख्याने देवासुरयुद्धं नामैकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७२६८ ॥

१ क. ख. 'शदेवेदेवनि' । २ ग. 'ययन्नसं' । ३ ड. 'पतिसंयुता' । ४ ड. 'हिमन्परमदा' । ५ ड. 'मैणानुमले' ।
 ६ ड. 'कुटप्रेरहे' । ७ ड. 'प्रत्यायत' । ८ ग. ड. 'मुत्तमम्' । ९ ग. 'म्' । आक्कीडमभवत्तैः
 संकुलं च र' ।

सूत उवाच—

अथ ग्रसनमालोक्य यमः क्रोधविमूर्छितः । ववर्ष शरवर्षेण विशेषेणाग्निवर्चसां ॥ १
 स विद्धो बहुभिर्बाणैर्ग्रसनोऽतिपराक्रमः । कृतप्रतिकृताकाङ्क्षी धनुरानस्य भैरवम् ॥ २
 शतैः पञ्चभिरत्युग्रैः शराणां यममर्दयत् । स विचिन्त्य यमो बाणान्ग्रसनस्यातिपौरुषम् ॥ ३
 बाणवृष्टिभिरुग्राभिर्यमो ग्रसनमर्दयत् । कृतान्तशरवृष्टिं तां वियति प्रतिसर्पिणीम् ॥ ४
 चिच्छेद शरवर्षेण ग्रसनो दानवेश्वरः । विफलां तां समालोक्य यमस्तां शरसंततिम् ॥ ५
 स विचिन्त्य शरवातं ग्रसनस्य रथं प्रति । चिक्षेप मुद्गरं घोरं तरसा तस्य चान्तकः ॥ ६
 स तं मुद्गरमायान्तमुत्प्लुत्य गगनस्थितम् । जग्राह वामहस्तेन याभ्यं दानवनन्दनः ॥ ७
 तमेव मुद्गरं * गृह्य यमस्य महिषं रुषा । पातयाभास वेगेन स पपात महीतले ॥ ८
 उत्प्लुत्याथ यमस्तस्मान्महिषास्त्रिष्यतिष्यतः । प्रासेन ताडयामास ग्रसनं वदने दृढम् ॥ ९
 स तु प्रासप्रहारेण मूर्छितो न्यपतद्भुवि । ग्रसनं पतितं दृष्ट्वा जम्भो भीमपराक्रमः ॥ १०
 यमस्य भिन्दिपालेन प्रहारमकरोद्धृदि । यमस्तेन प्रहारेण सुस्राव रुधिरं मुखतः ॥ ११
 कृतान्तं मर्दितं दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधियः । वृतो यक्षायुतशतैर्जम्भं प्रत्युद्ययौ रुषा ॥ १२
 जम्भो रुषा तमायान्तं दानवानीकृतव्रतः । उवाच प्राज्ञो वाक्यं तु यथा स्त्रिधेन भाषितम् ॥
 ग्रसनो लब्धसंज्ञोऽथ यमस्य प्राहिणोद्गदाम् । मणिहेमपरिष्कारां गुर्वीमरिविमर्दिनीम् ॥ १४
 तौमप्रतर्क्यां संप्रेक्ष्य गदां महिषवाहनः । गदायाः प्रतिघातार्थं जगद्दलनभैरवम् ॥ १५
 दण्डं मुमोच कोपेन ज्वालामालासमाकुलम् । स गदां वियति प्राप्य ररासाम्बुधरो यथा ॥ १६
 संघट्टमभवत्ताभ्यां शैलाभ्यामिव दुःसहम् । ताभ्यां निष्पेषनिर्द्वादजडीकृतदिगन्तरम् ॥ १७
 जगद्व्याकुलतां यातं प्रलयागमशङ्कया । क्षणात्प्रशान्तनिर्द्वादं ज्वलदुल्कासमाचितम् ॥ १८
 निष्पेषेण तयोर्भीममभूद्गगनगोचरम् । निहत्याथ गदां दण्डस्ततो ग्रसनमूर्धनि ॥ १९
 हत्वा श्रियमिवानर्थो दुर्वृत्तस्यापतद्दृढः । स तु तेन प्रहारेण दृष्ट्वा सतिमिरा दिशः ॥ २०
 पपात भूमौ निःसंज्ञो भूमिरेणुविभूषितः । ततो हाहारवो घोरः सेनयोरुभयोरभूत् ॥ २१
 ततो मुहूर्तमात्रेण ग्रसनः प्राप्य चेतनाम् । अपश्यत्स्वां तनुं ध्वस्तां विलोलाभरणाम्बराम्
 स चापि चिन्तयामास कृते प्रतिकृतिक्रियाम् । मद्भिधे वस्तुनि पुंसि प्रभोः परिभवोर्दयात् ॥
 मय्याश्रितानि सैन्यानि जिते मयि विनाशिता । असंभावित एवास्तु जनः स्वच्छन्दवृष्टिः ॥
 न तु व्यर्थशतोद्बुष्टसंभावितधनो नरः । एवं संचिन्त्य वेगेन समुत्तस्थौ महाबलः ॥ २५
 मुद्गरं कालदण्डाभं गृहीत्वा गिरिसानिभः । ग्रसनो घोरसंकल्पः संदष्टौष्ठपुच्छदः ॥ २६
 रथेन त्वरितो गच्छन्नाससादान्तं करणे । समासाद्य यमं युद्धे ग्रसनो भ्राम्य मुद्गरम् ॥ २७

* अत्राऽऽर्थो ल्यप् ।

१ ड. विमर्दनः । वं । २ क. ख. 'साम् । स । ३ क. ख. 'यन् । स । ४ क. ख. 'यन् । कुं । ५ ग. घ ड. तामापतन्ती सं । ६ 'यं नदज्जलभै' । ७ ग. 'घर्षम' । ८ ख. 'माहित' । ९ ग. 'ये या श्रुतिः पुं । १० ड. 'स्तुतः पुं । ११ क. 'दयाः । मं । ड. 'दयः । मं । १२ ड. 'निभम् । प्र' ।

वेगेन महता रौद्रं चिक्षेप यममूर्धनि । विलोक्य मुद्गरं दीप्तं यमः संध्रान्तलोचनः ॥ २८
 वञ्चयामास दुर्धर्षं मुद्गरं स महाबलः । तस्मिन्नपसृते दूरं चण्डानां भीमकर्मणाम् ॥ २९
 याम्यानां किकराणां तु सहस्रं निष्पिपेष ह । ततस्तां निहतां दृष्ट्वा योरां किकरवाहिनीम् ॥
 अगमत्परमं क्षोभं नानाप्रहरणोद्यतः । ग्रसनस्तु समालोक्य तां किकरमयीं चमूम् ॥ ३१
 मेने यमसहस्राणि सृष्टानि यममायया । निग्राह्य ग्रसनः सेनां विसृजन्नश्ववृष्टयः* ॥ ३२
 कल्पान्तघोरसंकाशो बभूव क्रोधमूर्छितः । कांश्चिद्विभेदशूलेन कांश्चिद्वाणैरजिह्वगैः ॥ ३३
 कांश्चित्पिपेष गदया कांश्च मुद्गरवृष्टिभिः । केचित्प्रासप्रहारैश्च दारुणैस्तडाडितास्तदा ॥ ३४
 अपरं बहुशस्तस्य ललम्बुर्बाहुमण्डले । शिलाभिरपरे जघ्नुर्दुर्भैरन्यैर्महोच्छ्रयेः ॥ ३५
 तस्यापरे तु गात्रेषु दशनैरप्यदशयन् । अपरं मुष्टिभिः पृष्ठं किकराः प्रहरन्ति च ॥ ३६
 अभिद्रुतस्तथा घोरैर्ग्रसनः क्रोधमूर्छितः । उत्सृज्य गात्रं भूपृष्ठे निष्पिपेष सहस्रशः ॥ ३७
 कांश्चिदुत्थाय मुष्टीभिर्जघ्ने किकरसंश्रयान् । स तु किकरयुद्धेन ग्रसनः श्रममाप्तवान् ॥ ३८
 तमालोक्य यमः श्रान्तं निहतां च स्ववाहिनीम् । आजगाम समुद्यम्य दण्डं महिषवाहनः ॥ ३९
 ग्रसनस्तु समायान्तमाजघ्ने गदयोरसि । अचिन्तयित्वा तत्कर्म ग्रसनस्यान्तकोऽरिहा ॥ ४०
 जघ्ने रथस्य मूर्धन्यान्व्याघ्रान्दण्डेन कोपनः । स रथो दण्डमथितैर्व्याघ्रैरर्धैर्विकृण्वते ॥ ४१
 संशयः पुरुषस्येव चित्तं दैत्यस्य तद्वथम् । समुत्सृज्य रथं दैत्यः पदातिर्धरणीं गतः ॥ ४२
 यमं भुजाभ्यामादाय योधयामास दानवः । यमोऽपि शंखाण्युत्सृज्य बाहुयुद्धेणैव वर्तत ॥ ४३
 ग्रसनः कटिद्वयैस्तु यमं गृह्य बलोद्धतः । भ्रामयामास वेगेन प्रचित्तमिव संत्रमः ॥ ४४
 यमोऽपि कण्ठेऽवष्टभ्य दैत्यं बाहुयुगेन तु । वेगेन भ्रामयामास समुत्कृण्व्य महीतलात् ॥ ४५
 ततो मुष्टिभिरन्योन्यं निर्दयौ तौ निजघ्नतुः । दैत्येन्द्रस्यातिकायत्वात्ततः श्रान्तभुजो यमः ॥ ४६
 स्कन्धे निधाय दैत्यस्य मुखं विश्रान्तिमैच्छत । तमालक्ष्य ततो दैत्यः श्रान्तमन्तकमोजसा ॥ ४७
 निष्पिपेष महीपृष्ठे बहुशः पार्ष्णिपाणिभिः । यावद्यमस्य वदनात्स्राव रुधिरं बहु ॥ ४८
 निर्जीवितं यमं दृष्ट्वा ततः संत्यज्य दानवः । जयं प्राप्योद्धतं दैत्यो नादं श्रुत्वा महास्वनः ॥
 स्वयं सैन्यं समासाद्य तस्यौ गिरिरिवाचलः । धनाधिपस्य जग्मेन सायकर्ममभेदिभिः ॥ ५०
 दिशोऽवरुद्धाः कुन्धेन सैन्यं चास्य निकृन्तितम् । ततः क्रोधपरीतस्तु धनेशो जग्मे दानवम् ॥
 हृदि विव्याध बाणानां सहस्रेणाग्निवर्चसाम् । सारथिं च शतेनाऽऽजौ ध्वजं दशभिरेव च ॥
 हस्तौ च पञ्चसत्तया क्षार्गजेर्दशभिर्धनुः । मार्गणैर्वहिपत्राङ्गैस्तैलधौतैरजिह्वगैः ॥ ५३

* अत्र द्वितीयर्थं प्रथमा बोद्धव्या ।

१ ग. ड. 'भिः' । कांश्चित्प्रा' । २ ग. 'रुणः' पट्टिस्त' । ३ ड. 'हनाद्यन्य तु । अ' । ४ ग. ड. 'रं संशय' ।
 ५ ग. 'त्सृज्यगात्राद्' । ड. 'तच्छ्रान्तमृष्ट' । ६ ग. 'त्रि मूर्धन्यायाऽऽदाय प्राणदण्डे' । घ. 'त्रिधरयमूर्ध-
 न्यान्निहतां च स्ववाहिनीम् । स । ७ ड. 'ग्रसनैर्दण्डेन क' । ८ ग. 'मर्षयः' । ड. 'संशये । च संशय' । ९ ड. 'शत्रुमुत्सृ' ।
 १० ग. 'द्वेऽवष्टभ्य' । ड. 'द्वे व्यव' । ११ ड. 'न विवितवि' । १२ ग. 'प्रदीपमिव संत्रमम्' । य' । १३ क.
 ज. ग. 'मिराजगुरदयन्तौ पारस्परम् । ड' । १४ ड. 'भिः । ततो यम' । १५ ग. 'स्वीय' । ड. च. 'रुधिरं' ।
 १६ ड. 'न्यं तत्र दृष्टं भृशम् । त' । १७ ग. 'निवर्तित' । १८ ग. 'भिः । रथान्दशहमेव तु विव्या' । ड. 'भिः । रथं
 च सिंहमेकैकं विव्या' ।

- सिंहमेकेन तं तीक्ष्णैर्विव्याध दशभिः शरैः । जम्भस्तु कर्म तद्वद्दृष्ट्वा धनेशस्यातिदुष्करम् ॥५४
 हृदि धैर्यं समालम्ब्य किञ्चित्संव्रतमानसः । जग्राह निशितान्बाणान्छुभ्रमर्मवभेदिनः ॥५५
 आकर्णाकृष्टचापस्तु जम्भः क्रोधपरिप्लुतः । विव्याध धनदं तीक्ष्णैः शरैर्वक्षसि दानवः ॥५६
 साराथि चास्य बाणेन दृढेनाभ्यहनदधृदि । चिच्छेद ज्यामथैकेन तैलधौतेन दानवः ॥ ५७
 ततस्तु निशितैर्बाणैर्दारुणैर्मर्मभेदिभिः । विव्याधोरसि वित्तेशं दशभिः क्रूरकर्मकृत् ॥ ५८
 मोहं परमतो गच्छन्वृद्धविन्द्रो हि वित्तपः । स क्षणाद्वैर्यमालम्ब्य धनुराकृष्य भैरवम् ॥ ५९
 किरन्बाणसहस्राणि निशितानि धनाधिपः । दिशः खं विदिशो भूमीरनीकान्यसुरस्य च
 पूरयामास वेगेन संछाद्य रविमण्डलम् । जम्भोऽपि परमेकैकं शरैर्वहुभिराहवे ॥ ६१
 चिच्छेद दलघुसंधानो धनेशस्यातिपौरुषात् । ततो धनेशः संकुन्द्रो दानवेन्द्रस्य कर्मणा ॥६२
 व्यधमत्तस्य सैन्यानि नानासायकवृष्टिभिः । तद्वद्दृष्ट्वा दुष्कृतं कर्म धनाध्यक्षस्य दानवः ६३
 गृहीत्वा मुद्गरं भीममायसं हेमभूषितम् । धनदानुचरान्यक्षान्निष्पिपेष सहस्रशः ॥ ६४
 ते वध्यमाना दैत्येन मुञ्चन्तो भैरवाब्रवान् । रथं धनपतेः सर्वे परिवार्य व्यवस्थिताः ॥ ६५
 दृष्ट्वा तानर्दितान्देवः शूलं जग्राह दारुणम् । तेन दैत्यसहस्राणि सृदयामास सत्वरः ॥ ६६
 क्षीयमाणेषु दैत्येषु दानवः क्रोधमूर्छितः । जग्राह परशुं दैत्यो मर्दनं दैत्यविद्विषाम् ॥ ६७
 स तेन शितधारेण धनभर्तुमहारथम् । चिच्छेद शतशो दैत्यो ह्यासुः स्निग्धमिवाम्बरम् ६८
 पदातिरथ वित्तेशो गदामादाय भैरवीम् । महाहवविमर्देषु दृष्टंशशुविनाशिनीम् ॥ ६९
 अधृष्यां सर्वभूतानां बहुवर्षगणांचिताम् । नानाचन्दनदिग्धाङ्गान् दिव्यपुष्पविवासिताम् ७०
 निर्मलार्योमयीं गुर्वीममोघां हेमभूषणाम् । चिक्षेप मूर्ध्नि संकुन्द्रो जम्भस्य तु धनाधिपः ॥
 आयान्तीं तां समालोक्य तडित्संघातमण्डिताम् । दैत्यो गदाभिघातार्थं शस्त्रवृष्टिं मुमोच ह
 चक्राणि कुण्ठान्प्रासान्भुशुण्डीः पट्टिशानपि । हेमकेयूरनट्टाभ्यां बाहुभ्यां चण्डविक्रमः ॥
 व्यर्थीकृत्य तु तान्सर्वानायुधान्दैत्यवक्षसि । प्रस्फुरन्ती पपातोऽग्रा महोत्केवाद्रिकन्दरे ॥ ७४
 स तयाऽभिहतो गाढं पपात रथकूबरे । स्रोतोभिश्चास्य रुधिरं सुस्राव गतचेतसः ॥ ७५
 जम्भं तु निहतं मत्वा कुजम्भो भैरवस्वनः । धनाधिपस्य संकुन्द्रो वाक्येनातीव कोपितः ॥७६
 चक्रे बाणमयं जालं दिक्षु यक्षाधिपस्य तु । चिच्छेद बाणजालं तदर्धचन्द्रैः शितैस्ततः ॥ ७७
 मुमोच शरवृष्टिं तु तस्मै यक्षाधिपो बली । स तं दैत्यः शरवातं चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ ७८
 व्यर्थीकृतां तु तां दृष्ट्वा शरवृष्टिं धनाधिपः । शक्तिं जग्राह दुर्धर्षां हेमघण्टाद्वहासिनीम् ॥ ७९
 बाहुना रत्नकेयूरकान्तिसंतानहासिना । स तां निरूप्य वेगेन कुजम्भाय मुमोच ह ॥ ८०
 सा कुजम्भस्य हृदयं दारयामास दारुणम् । वित्तेहा स्वल्पसत्त्वस्य पुरुषस्येव भाविता ८१
 अथास्य हृदयं भित्त्वा जगाम धरणीतलम् । ततो मुहूर्तादिस्वस्थो दानवो दारुणाकृतिः ॥८२
 जग्राह पट्टिशं दैत्यः प्रांशुं शितशिलीमुखम् । स तेन पट्टिशेनाऽऽजौ धनदस्य स्तनान्तरम् ८३
 वाक्येन तीक्ष्णरूपेण मर्मान्तरविसर्पिणा । निर्बिम्बेदाभिजातस्य हृदयं दुर्जनो यथा ॥ ८४
 तेन पट्टिशघातेन धनेशः परिमूर्छितः । निपपात रथोपस्थे जर्जरो धूर्वहो यथा ॥ ८५

तथागतं तु तं दृष्ट्वा धनेशं नरवाहनम् । खड्गगात्रो निःकृतिर्देवो निशाचरबलानुगः ॥ ८६
 अभिदुद्राव वेगेन कुजम्भं भीमविक्रमम् । अथ दृष्ट्वा तु दुर्धर्षं कुजम्भो राक्षसेश्वरम् ॥ ८७
 चोदयामास सैन्यानि राक्षसेन्द्रवधं प्रति । स दृष्ट्वा चोदितां सेनां भलनानास्त्रभीषणाम् ॥
 रथादाप्लुत्य वेगेन भूषणद्युतिभौस्वरः । खड्गेन कमलानीव विकोशेनाम्बरदिषा ॥ ८९
 चिच्छेद रिपुवक्त्राणि विचित्राणि समन्ततः । तिर्यक्पृष्ठमधश्चोर्ध्वं दीघबाहुर्महासिना ॥ ९०
 संदष्टौष्ठपुटाटोपभुकुटीविकटाननः । प्रचण्डकोपरक्ताक्षो न्यकृन्तद्दानवाव्रणे ॥ ९१
 ततो निःशेषितप्रायां विलोक्य स्वामनीकिनीम् । मुक्त्वा कुजम्भो धनदं राक्षसेन्द्रमभिद्रवन्
 लब्धसंज्ञोऽथ जम्भस्तु धनाध्यक्षपदानुगान् । जीवग्राहान्स जग्राह बद्ध्वा पाशैः सहस्रशः
 [*मूर्तिमन्ति तु रत्नानि विविधानि च दानवाः । बाहनानि च दिव्यानि विमानानि
 सहस्रशः ॥ ९४

धनेशो लब्धसंज्ञोऽथ तामवस्थां विलोक्य तु ।] + निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च रोषात्ताम्र-
 विलोचनः ॥ ९५

ध्यात्वाऽस्त्रं गारुडं दिव्यं बाणं संधाय कार्मुके । मुमोच दानवानीके तं बाणं शङ्खद्वारणम्
 प्रथमं कार्मुकात्तस्य निश्चेरधूमराजयः । अनन्तरं स्फुलिङ्गानां कोटयो दीप्तवर्चसाम् ॥
 ततो ज्वालाकुलं व्योम चकारास्त्रं समन्ततः । ततः क्रमेण दुर्वारं नानारूपं तदाऽभवत् ॥
 अमूर्तश्चाभवलोको ह्यन्धकारसमावृतः । ततोऽन्तरिक्षे शंसन्ति तेजस्ते तु परिष्कृतम् ॥ ९९
 कुजम्भस्तत्समालोच्य दानवोऽतिपराक्रमः । अभिदुद्राव वेगेन पदातिर्धनदं नदन् ॥ १००
 अथाभिमुखमायान्तं दैत्यं दृष्ट्वा धनाधिपः । बभूव संभ्रमाविष्टः पलायनपरायणः ॥ १०१
 ततः पलायतस्तस्य मुकुटं रत्नमण्डितम् । पपात भूतले वीतं रविबिम्बमिवाम्बरात् ॥ १०२
 शूराणामभिजातानां भर्त्तृपसृते रणात् । मर्तुं सङ्ग्रामशिरसि युक्तं तन्द्रूषणाग्रतः ॥ १०३
 इति व्यवस्य दुर्धर्षा नानाशस्त्रास्त्रपाणयः । युयुत्सवः स्थिता यक्षा मुकुटं परिवार्य तम् ॥
 अभिमानधना वीरा धनदस्य पदानुगाः । तानमर्षाञ्च संप्रेक्ष्य दानवश्चण्डपौरुषः ॥ १०५
 भुशुण्डीं भैरवाकारां गृहीत्वा शैलगौरवाम् । रक्षिणो मुकुटस्याथ निष्पिपेष निशाचरान् ॥
 तान्प्रमथ्याथ दनुजो मुकुटं तत्त्वके रथे । समारोप्यामररिपुर्जित्वा धनदमाहवे ॥ १०७
 धनानि रत्नानि च मूर्तिमन्ति तथा निधानानि शरीरिणश्च ।

आदाय सर्वाणि जगाम दैत्यो जम्भः स्वसैन्यं दनुजेन्द्रसिंहः ॥

धनाधिपो वै विनिकीर्णमूर्धजो जगाम दीनः सुरभर्तुरन्तिकम् ॥ १०८

कुजम्भेनाथ संसक्तो रजनीचरनन्दनः । मायाममोधामाश्रित्य तामसीं राक्षसेश्वरः ॥ १०९
 मोहयामास दैत्येन्द्रं जगत्कृत्वा तमोमयम् । ततो बिफलनेत्राणि दानवानां बलानि तु ॥ ११०

* एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके बास्ति । न विद्यतेऽयं श्लोको घ. पुस्तके । + एतदर्थस्थानेऽयं बाधो ग.
 पुस्तके—ततस्तु निःकृतिर्देवो रोषादात्ताम्रलोचन इति ।

१ ग. 'भास्करः । ३ ग. 'वत् । ल° । १ ड. 'शब्द' । ४ ग. 'रिक्षं संशान्ततेजस्कं तु परस्प-
 रम् । ते शब्दे द्वे समालोक्य दा° । ५ ड. 'क्षे संजाते तेजस्को तु पराक्रमम् । नानाशस्त्रैः समालोक्य दा° । ६ ड. च.
 'रीरश्नति । आ° । ७ ग. 'त्यो बलोद्गतो हर्षममन्वितश्च । कृत्वा तमोमयीं मायां ताम° ।

न शेकुश्चलितं तत्र पदादपि पदं तदा । ततो नानास्त्रवर्षेण दानवानां महाचमूम् ॥ १११
 जघान घननीहारतिमिरातुरवाहनाम् । वध्यमानेषु दैत्येषु कुजम्भे मूढचेतसि ॥ ११२
 महिषो दानवेन्द्रस्तु कल्पान्ताम्भोदसंनिभः । अस्त्रं चकार सावित्रमुल्कासंघातमण्डितम् ॥
 विजृम्भत्यथ सावित्रे परमास्त्रं प्रतापिनि । प्रणाशमगमतीव्रं तमो घोरमनन्तरम् ॥ ११४
 ततोऽस्त्रं विस्फुलिङ्गाङ्कं तमः कृत्स्नं व्यनाशयत् । प्रफुल्लारुणपद्मांशं शरदीवामलं सरः ॥ ११५
 ततस्तमसि संशान्ते दैत्येन्द्राः प्राप्तचक्षुषः । चक्रुः क्रूरेण मनसा देवानीकैः सहान्द्रतम् ॥ ११६
 शस्त्रैरमर्षाभिर्मुक्तैर्भुजगास्त्रं विनोदितम् । अथाऽऽदाय धनुर्घोरमिधूंश्चाऽऽशीविषोपमान् ॥
 कुजम्भोऽधावत क्षिप्रं रक्षोरजबलं प्रति । राक्षसेन्द्रस्तमायान्तं विलोक्य सपदानुगः ॥ ११८
 विव्याध निशितैर्बाणैः क्रूराशीविषभीषणैः । तदादानं च संधानं न मोक्षश्चापि लक्ष्यते ॥
 चिच्छेदास्य शरव्रातान्स्वशरैरतिलाघवात् । ध्वजं परमतीक्ष्णेन चित्रकर्माऽमरद्विषः ॥ १२०
 सारथिं चास्य भलेन रथनीडावर्पातयत् । कुजम्भः कर्म तद्दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य संयुगे ॥ १२१
 रोषरक्तेक्षणयुतो रथादाप्लुत्य दानवः । खड्गं जग्राह वेगेन शरदम्बरनिर्मलम् ॥ १२२
 चर्मं चोदयखण्डेन्दुदशकेन विभूषितम् । अभ्यद्रवद्रणे दैत्यो रक्षोधिपतिमोजसा ॥ १२३
 तं रक्षोधिपतिः प्राप्तं मुद्गरेणाहनदधृदि । स तु तेन प्रहारेण क्षीणः संध्रान्तमानसः ॥ १२४
 तस्यावचेष्टो दनुजो यथा धीरो धराधरः । स मुहूर्तं समाश्वस्तो दानवेन्द्रोऽतिदुर्जयः ॥ १२५
 रथमारुह्य जग्राह रक्षो वामकरेण तु । केशेषु निर्कीर्तिं दैत्यो जानुनाऽऽक्रम्य धिष्ठितम् ॥ १२६
 ततः खड्गेन च शिरश्छेतुमैच्छदमर्षणः । तस्मिंस्तदन्तरे देवो वरुणोऽपांपतिर्द्वितम् ॥ १२७
 पाशेन दानवेन्द्रस्य बबन्ध च भुजद्वयम् । ततो बद्धमुजं दैत्यं विफलीकृतपौरुषम् ॥ १२८
 ताडयामास गदया दयामुत्सृज्य पाशभृत् । स तु तेन प्रहारेण स्रोतोभिः क्षतजं वमन् ॥ १२९
 दधार रूपं मेघस्य विद्युन्मालालतावृतम् । तदवस्थागतं दृष्ट्वा कुजम्भं महिषासुरः ॥ १३०
 व्यावृत्तवर्दनेऽगाधे ग्रस्तुमैच्छत्सुरावुभौ । निर्कीर्तिं वरुणं चैव तीक्ष्णदंष्ट्रोक्तदाननः ॥ १३१
 तावभिप्रायमालक्ष्य तस्य दैत्यस्य दूषितम् । त्यक्त्वा रथपथं भीतौ महिषस्यातिरंहसा ॥ १३२
 मृशं दुतौ जवाद्दिग्भ्यामुभाम्यां भयविह्वलौ । जगाम निर्कीर्तिः क्षिप्रं शरणं पाकशासनम् ॥
 क्रुद्धस्तु महिषो दैत्यो वरुणं समभिद्रुतः । तमन्तकमुखासक्तमालोक्य हिमं वदद्युतिः ॥ १३४
 चक्रे सोमास्त्रनिःसृष्टं हिमसंघातकण्टकम् । वायव्यं चास्त्रमतुलं चन्द्रश्चक्रे द्वितीयकम् ॥ १३५
 वायुना तेन चन्द्रेण संशुष्केण हिमेन च । व्यथिता दानवाः सर्वे शीतोच्छिन्ना विपौरुषाः ॥
 न शेकुश्चलितुं पद्भ्यां नास्त्राण्यादातुमेव च । महाहिमनिपातेन शस्त्रैश्चन्द्रप्रचोदितैः ॥ १३७
 गात्राण्यसुरसैन्यानामदहन्त समन्ततः । महिषो निष्प्रयत्नस्तु शीतेनाऽऽकम्पिताननः ॥ १३८
 कक्षावालम्ब्य पाणिभ्यामुपविष्टो ह्यधोमुखः । सर्वे ते निष्प्रतीकारा दैत्याश्चन्द्रमसा जिताः

१ ग. पदान्तरम् । त° । २. पदात्पदम् । त° । ३. 'ङ्कं नभः कृत्स्नं व्यजायत । प्र° । ३ ड. 'ते । निर-
 स्यतः शर° । ४. च. 'च्छेदं तैः शरव्रातेस्ताञ्जरातित° । ५ ग. 'न चकत्तौमरविद्धि° । ड. 'न निचकत्तांम् । ६ ड. च.
 'पाहरत् । कु° । ७ ड. 'पानाम् । ८ ग. 'ण किंचित्संभ्रान्तलोचनः । त° । ९ ड. 'संशान्त° । १० ड. 'दनोऽत्यर्थं
 प्रे° । ११ ग. 'क्ष्णं बन्धोत्क° । १२ ग. 'मर्दाधिति । ड. 'मर्दाधितिम् । च° । १३ ग. ड. चण्डेन ।

रणेच्छां दूरतस्त्यक्त्वा तत्स्थुस्ते जीयितार्थिनः । तत्राब्रवीत्कालनेमिर्दैत्यान्कोपेन दीपितः ॥
 भो भोः शृङ्गारिणः शूराः सर्वे शस्त्राक्षपारगाः । एकैकोऽपि जगत्सर्वं शक्तस्तुलयितुं भुजैः
 एकैकोऽपि क्षमो ग्रस्तुं जगत्सर्वं चराचरम् । एकैकस्यापि पर्याप्तान् सर्वेऽपि दिवौकसः ॥ १४२
 कलां पूरयितुं यन्नात्पोडशीमतिविक्रमाः । किं प्रयाताश्च तिष्ठध्वं समरेऽमरनिजिताः ॥ १४३
 न युक्तमेतच्छूराणां विशेषाद्वैत्यजन्मनाम् । राजा चान्तरितोऽस्माकं तारको लोकंमारकः ॥
 विरतानां रणादस्मात्कुन्द्रः प्राणान्हरिष्यति । शीतेन नष्टश्रुतयो भ्रष्टवाक्पाटवास्तथा ॥ १४४
 मूकास्तदाऽभवन्दैत्या रणदृशनपङ्क्तयः । तान्द्रष्टुं नष्टचेतस्कान्दैत्याञ्छीतेन सादितान् ॥
 मत्वा कालक्षमं कार्यं कालनेमिर्मासुरः । आश्रित्य दानवीं मायां वितत्य स्वं महावपुः ॥ १४५
 पूरयामास गगनं दिशो विदिश एव च । निर्ममे दानवेन्द्रेण शरीरे भास्करायुतम् ॥ १४६
 दिशश्च मायया चण्डैः पूरयामास पावकैः । ततो ज्वालाकुलं सर्वं त्रैलोक्यमभवत्क्षणात् ॥
 तेन ज्वालासमूहेन हिमांशुरगमच्छमम् । ततः क्रमेण विभ्रष्ट शीतदुर्दिनमाबभौ ॥ १४७
 तद्गलं दानवेन्द्राणां मायया कालनेमिनः । तद्दृष्ट्वा दानवानीकं लब्धसंज्ञं दिवाकरः ॥
 उवाचारुणमुद्भ्रान्तः कोपालोऽकैकलोचनः ॥ १४८

दिवाकर उवाच—

नयारुण रथं शीघ्रं कालनेमिरथो यतः । विमर्दस्तत्र विषमो भविता शूरसंक्षयः ॥ १४९
 जित एष शशाङ्कोऽयं यद्गलं वयमाश्रिताः । इत्युक्तश्चोदयामास रथं गरुडपूर्वजः ॥ १५०
 प्रयत्नविधुतैरश्वैः सितचामरमालिभिः । जगद्दीपोऽथ भगवाञ्चग्राह विततं धनुः ॥ १५१
 शरो च द्वौ मह्यभागो दिव्यावाशीविषद्युती । संचारास्त्रेण संधाय बाणमेकं ससर्ज सः ॥ १५२
 द्वितीयमिन्द्रजालेन योजितं प्रमुमोच ह । संचारास्त्रेण रूपाणां क्षणाच्चक्रे विपर्ययम् ॥ १५३
 देवानां दानवं रूपं दानवानां च दैविकम् । मत्वा सुरान्स्वकानेव जघ्ने घोरालाघवात् ॥
 कालनेमी रुपाविष्टः कृतान्त इव संक्षये । कांश्चित्खड्गेन तीक्ष्णेन कांश्चिन्नाराचवृष्टिभिः ॥
 कांश्चिद्गदाभिर्घोराभिः कांश्चिद्घोरैः परश्वधैः ॥ १५४

शिरांसि केषांचिदपातयच्च भुजान्स्थान्सारथींश्चोद्यवेगः ।

कांश्चित्पिपेपाथ रथस्य वेगात्कांश्चित्कुधा चोद्धतमुष्टिपातैः ॥ १५५

रणे विनिहतान्द्रष्टा नेमिः स्वान्दानवाधिपः । रूपं स्वं तु प्रपद्यन्त ह्यसुराः सुरधर्षिताः ॥ १५६
 कालनेमी रुपाविष्टस्तेषां रूपं न बुद्धवान् । नेमिदैत्यस्तु तान्द्रष्टा कालनेमिमुवाच ह ॥ १५७
 अहं नेमिः सुरो नैव कालनेमे विदस्व माम् । भवता मोहितेनाऽऽजौ निहता भूरिविक्रमाः ॥
 दैत्यानां दशलक्षाणि दुर्जयानां सुरैरिह । सर्वास्त्रवारणं मुञ्च ब्राह्ममस्त्रं त्वरान्वितः ॥ १५८
 स तेन बोधितो दैत्यः संभ्रमाकुलचेतनः । योजयामास बाणं हि ब्रह्मास्त्रविहितेन तु ॥ १५९
 मुमोच चापि दैत्येन्द्रः स स्वयं सुरकण्टकः । ततोऽस्त्रतेजसा व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १६०

१ ड. 'कतार' । ग. 'कसार' । २ ग. 'नू' । सत्त्वकालक्षये मूकान्कालने' । ३ ड. 'मूर्ध' । ४ ग. 'मत्क्षयम्' ।
 त' । ५ ग. घ. 'भ्रष्टे शी' । ६ क. ख. 'भ्रष्टशी' । ७ ग. घ. च. 'त्र यद्गलं बलमाश्रिताः' । ८. 'हावेनो
 विषमाशी' । ९ क. 'तान्युरु विक्रम' । दै' । ड. 'ता युधि विक्रमात्' । दै' । १० ड. 'अ ब्रह्मास्त्रं तु त्व' ।

देवानां चाभवत्सैन्यं सर्वमेव भयान्वितम् । संचराच्छं च संशान्तं स्वयमायोधने बभौ ॥ १६७
 तस्मिन्प्रतिहते ह्यस्त्रे ध्रष्टतेजा दिवाकरः । महेन्द्रजालमाश्रित्य चक्रे स्वां कोटिशस्तनुम् ॥ १६८
 विस्फूर्जत्करसंपातसमाक्रान्तजगन्नयम् । तैताप दानवानीकं गंतमज्जीघशोणितम् ॥ १६९
 ततश्चावर्षदनलं समन्तादतिसंहतम् । चक्षुषि दानवेन्द्राणां चकारान्धानि च प्रभुः ॥ १७०
 गजानामगलन्मेदः पेतुश्चाप्यरवा भुवि । तुरगा निःश्वसन्तश्च घर्माती रथिनोऽपि च ॥ १७१
 इतश्चेतश्च सलिलं प्रार्थयन्तस्तुपातुराः । प्रच्छायाविटपांश्चैव गिरीणां गंधराणि च ॥ १७२
 *तेषां प्रार्थयतां शीतं द्रुमान्तरविसर्पिणाम् । दावाग्निः प्रज्वलंश्चैव घोराचिर्दग्धपादपः ॥
 तोयार्थिनः पुरो द्रुमा तोयं क्लोलमालिनम् ॥ १७३
 पुरःस्थितमपि प्राप्तुं न शेकुरवमर्दिताः । अप्राप्य सलिलं भूमौ व्यात्तासर्पा गतचेतसः ॥ १७४
 तत्र तत्र व्यदृश्यन्त मृता दैत्येश्वरा भुवि । रथा गजाश्च पतितास्तुरंगाश्च समापिताः ॥ १७५
 स्थिता वसन्तो धावन्तो गलद्रक्तवसासृजः । दानवानां सहस्राणि व्यदृश्यन्त मृतानि तु ॥ १७६
 संक्षये दानवेन्द्राणां तस्मिन्महति वीतिते । प्रकोपोद्भूतताम्राक्षः कालनेमी रूपातुरः ॥ १७७
 अभवत्कल्पमेघाभः स्फुरद्भूरिशतहृदः । गम्भीरास्फोटनिर्हादजगद्दधुर्दयंघटकः ॥ १७८
 प्रच्छाद्य गगनाभोगं रविमायां व्यनाशयत् । शीतं वर्षं सलिलं दानवेन्द्रबलं प्रति ॥ १७९
 दैत्यास्तां वृष्टिमासाद्य समाश्वस्तास्ततः क्रमात् । बीजाङ्कुरा इवाम्लानाः प्राप्य वृष्टि धरातले
 ततः समेघरूपी तु कालनेर्मिहासुरः । शस्त्रवृष्टिं ववर्षोऽंशं देवानीकेषु दुर्जयाम् ॥ १८१
 तया वृष्ट्या बाध्यमाना दैत्येन्द्राणां महौजसाम् । गतिं कां च न पश्यन्तो गावः शीतादिता
 इव ॥ १८२
 परस्परं व्यलीयन्त पृष्ठेषु व्यस्त्रपाणयः । स्वेषु बाधे व्यलीयन्त गजेषु तुरगेषु च ॥ १८३
 रथेषु त्वमरास्त्रस्तास्तत्र तत्र निलित्यरे । अर्परे कुञ्चितैर्गात्रैः स्वहरतपिहिताननाः ॥ १८४
 इतश्चेतश्च संप्रान्ता बभ्रुर्भुर्वै दिशो दश । एवंविधे तु सङ्ग्रामे तुमुले देवसंक्षये ॥ १८५
 दृश्यन्ते पतिता भूमौ शस्त्रभिन्नाङ्गसंधयः । विभ्रुंजा भिन्नमूर्धानस्तथा छिन्नोरुजानवः ॥ १८६
 विपर्यस्तरथासङ्गा निष्पिष्टध्वजपङ्क्तयः । निर्भिन्नाङ्गैस्तुरंगैस्तु गजैश्चाचलसंनिभैः ॥ १८७
 सुतरक्तहृदैर्भूमिर्विकृतां विकृता बभौ । एषमाजौ बली दैत्यः कालनेर्मिहासुरः ॥ १८८
 जग्ने मुहूर्तमात्रेण गन्धर्वाणां दशायुतम् । यक्षाणां पञ्च लक्षाणि रक्षसामयुतानि पद ॥ १८९
 त्रीणि लक्षाणि जग्ने स किनराणां तरस्विनाम् । जग्ने पिशाचमुख्यानां सप्त लक्षाणि निर्भयः
 इतरेषामसंख्याताः सुरजातिनिकायिनाम् । जग्ने स कोटीः संकुद्धश्चित्राश्चैरस्त्रकोविदः ॥
 एवं परिभवे भीमि तदा त्वमरसंक्षये । संकुद्धावश्विनौ देवौ चित्रास्त्रकवचोज्ज्वलौ ॥ १९२

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. ड. सेवरास्त्रं । २ ग. 'स्फूर्ज्यं करसंपातं स' । ३ ग. ततोऽपि दा । ४ ग. गलन्मज्जौ । ५ ग. 'राः ।
 मुच्छायान्वितः । ६ ग. ड. गहनानि । ७ ड. 'भी विद्रुस्तद्रुत' । ८ ग. 'स्वा द्रुतमेदसः । ९ ग. 'रगाः श्लथकाः स्थिताः ।
 ड. 'रगाः श्लथमास्थिता । १० ग. ड. 'लद्रुतव' । ११ ग. संक्षयो । च. संक्षयं । १२ ग. ड. च. वर्तते ।
 १३ ड. 'यकण्टकः । च. 'यपातक' । प्र. । १४ ग. 'त्यान्स्वान्दृष्टि' । १५ क. ख. दुर्जयः । १६ 'परिविद्रुत' ।
 १७ घ. कुसितै । १८ ग. 'मुदिक्षु सर्वशः । ए' । १९ ग. ड. 'भुजाच्छिन्न' । २० ग. ड. 'ता समजायत । ए' ।
 २१ ग. कोटयः कुद्रः शस्त्रेण रणदुर्मदः । ए' । २२ ड. 'श्चित्रतोमरदुर्मदः ।

जघ्नतुः समरे दैत्यं कृतान्तानलसंनिभम् । तमासाद्य रणे घोरमेकैकः षष्टिभिः शरैः ॥ १९३
जघ्ने मर्मसु तीक्ष्णाग्रैरसुरं भीमदर्शनम् । ताभ्यां बाणप्रहरैः स किञ्चिदायस्तचेतनः ॥ १९४
जग्राह चक्रमष्टारं तैलधीतं रणान्तकम् । तेन चक्रेण सोऽश्विभ्यां चिच्छेद् रथकूबरम् ॥ १९५
जग्राहाथ धनुर्दैत्यः शरांश्चाऽऽशीविषोपमान् । ववर्ष भिषजो मूर्ध्नि संछाद्याऽऽकाशगो-

चरम्* ॥ १९६

तावप्यश्वैश्चिच्छिदतुः शितैस्तैर्दैत्यसायकान् । तच्च कर्म तयोर्वृद्धा विस्मितः कोपमाविशत् ॥
महता स तु कोपेन सर्वायामयसादनम् । जग्राह मुद्गरं भीमं कालवृण्डविभीषणम् ॥ १९८
स ततो भ्राम्य वेगेन चिक्षेपाश्विरथं प्रति । तं तु मुद्गरमायान्तमालोक्याम्बरगोचरम् ॥ १९९
त्यक्त्वा रथौ तु तौ वेगादाप्सुतौ तरसाऽश्विनौ । तौ रथौ स तु निष्पिष्य मुद्गरोऽचलसंनिभः ॥
दारयास धरणीं हेमजालपरिष्कृतः । तस्य कर्माश्विनौ दृष्ट्वा भिषजौ चित्रयोधिनौ ॥ २०१
वज्रास्त्रं तु प्रकुर्वति दानवेन्द्रनिवारणम् । ततो वज्रमयं वर्षं प्रावर्तदतिदारुणम् ॥ २०२
घोरवज्रप्रहारैस्तु दैत्येन्द्रः स परिष्कृतः । रथो ध्वजो धनुश्चक्रं कवचं चापि काञ्चनम् ॥
क्षणेन तिलशो जातं सर्वसैन्यस्य पश्यतः । तद्दृष्ट्वा दुष्करं कर्म सोऽश्विभ्यां भीमविक्रमः ॥
नारायणास्त्रं बलवान्मुमोच रणमूर्धनि । वज्रास्त्रं शमयामास दानवेन्द्रोऽस्रतेजसा ॥ २०५
तस्मिन्प्रशान्ते वज्रास्त्रे कालनेमिरनन्तरम् । जीवग्राहं ग्राहयितुमश्विनौ तु प्रचक्रमे ॥ २०६
तावश्विनौ रणाद्धीतौ सहस्राक्षरथं प्रति । प्रयातौ वेपमानौ तु पदा शङ्खविजितौ ॥ २०७
तयोरनुगतो दैत्यः कालनेमिर्माहाबलः । प्राप्येन्द्रस्य रथं क्रूरो दैत्यानीकपदानुगः ॥ २०८
तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि वित्रेसुर्विह्वलानि तु । दृष्ट्वा दैत्यस्य तत्कार्यं सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २०९
पराजयं महेन्द्रस्य सर्वलोकक्षयावहम् । चेलुः शिखरिणो मुख्याः पेतुरुल्का नभस्तलात् ॥
जगज्जुर्जलदा दिक्षु ह्युद्धूताश्च महार्णवाः । तां भूतविकृतिं दृष्ट्वा भगवान्गरुडध्वजः ॥
व्यबुध्यताहिपर्यङ्के योगनिन्द्रां विहाय तु । लक्ष्मीकरपुगाजस्रलालिताङ्घ्रिसरोरुहः ॥
शरदम्बरनीलाब्जकान्तदेहच्छविर्बिभुः । कौस्तुभोद्भासितोरस्को कान्तकेयूरभास्वरः ॥
विमुश्य सुरसंक्षोभं वैनतेयं समाह्वयत् । आहूतेऽवस्थिते तस्मिन्नागावस्थितवर्ष्मणि ॥
द्विग्ननानास्त्रतीक्ष्णाचिरारुह्यागात्सुरांस्त्वयम् । तत्रापश्यत देवेन्द्रमभिदुतमभिप्लुतैः ॥
दानवेन्द्रैर्नवाभ्योदसच्छायैः पौरुषोत्कटेः । यथा हि पुरुषं घोरैरभाग्यैर्वंशशालिभिः ॥
परित्राणायाऽऽशु कृतं सुक्षेत्रे कर्म निर्मलम् । अथापश्यन्त दैतेया विद्यति ज्योतिमण्डलम्
स्फुरन्तमुदयाद्विस्थं सूर्यमुष्णत्विषा इव । प्रभावं ज्ञातुमिच्छन्तौ दानवास्तस्य तेजसः ॥
गरुत्मन्तमपश्यन्तः कल्पान्तानलसंनिभम् । तमास्थितं च मेघौघद्युतिमक्षयमच्युतम् ॥
तमालोकभासुरेन्द्रास्तु हर्षसंपूर्णमानसाः । अयं वै देवसर्वस्वं जितेऽस्मिन्निजिताः सुराः ॥
अयं स दैत्यचक्राणां कृतान्तः केशवोऽरिहा । एनमाश्रित्य लोकेषु यज्ञमागभुजोऽमराः ॥
इत्युक्त्वा दानवाः सर्वे परिधाय समन्ततः । निजघ्नुर्विविधैरश्वैस्ते तमायान्तमाहवे ॥ २२२
कालनेमिप्रभृतयो दश दैत्या महारथाः । षष्ट्या विव्याध बाणानां कालनेमिर्जनादनम् ॥

* इतः परमेतदधिकं ग. पुस्तके—स तु तद्भ्राम्यवेगेन चिक्षेपाश्विरथं प्रति । इति ।

१ ग. 'मे । तौ लज्जय समरं भीतौ । २ ग. ड. च. 'वैष्णवयोग' । ३ ड. 'राहवम् । त' । ४ ड. 'लभैरवम् ।
त' ५ ग. 'वेष्टयित्वा ।

निमिः शतेन बाणानां मथनोऽशीतिभिः शरैः । जम्भकश्चैव समत्या शुम्भो दशभिरेव च
 शेषा दैत्येश्वराः सर्वे विष्णुमैकैकशः शरैः । दशभिश्चैव यत्तास्ते जघ्नुः सगरुडं रणे ॥ २२५
 तेषाममृष्य तत्कर्म विष्णुर्दानवसूदनः । एकैकं दानवं जघ्ने षड्भिः षड्भिरजिह्वागैः ॥ २२६
 आकर्णकृष्टैर्भूयश्च कालनेमिस्त्रिभिः शरैः । विष्णुं विव्याध हृदये क्रोधाद्रक्तविलोचनः ॥
 तस्याशोभन्त ते बाणा हृदये तप्तकाञ्चनाः । मयूखानीव दीप्तानि कौस्तुभस्य स्फुटत्विषः
 तैर्बाणैः किञ्चिदायस्तो हरिर्जग्राह मुद्गरम् । सततं भ्राम्य वेगेन दानवाय व्यसर्जयत् ॥ २२९
 दानवेन्द्रस्तमप्राप्तं वियत्येव शतैः शरैः । चिच्छेद तिलशः क्रुद्धो दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
 ततो विष्णुः प्रकुपितः प्रांसं जग्राह भैरवम् । तेन दैत्यस्य हृदयं ताडयामास गौढतः ॥ २३१
 क्षणेन लब्धसंज्ञस्तु कालनेमिर्माहासुरः । शक्तिं जग्राह तीक्ष्णायां हेमघण्टादृहासिनीम् ॥
 तया वामभुजं विष्णोर्विभेद दितिनन्दनः । भिन्नः शक्त्या भुजस्तस्य सुतशोणित आबभौ
 पद्मरागमयेनेव केयूरेण विभूषितः । ततो विष्णुः प्रकुपितो जग्राह विपुलं धनुः ॥ २३४
 सप्तदश च नाराचांस्तीक्ष्णान्मर्मविभेदिनः । दैत्यस्य हृदयं षड्भिर्विव्याध च त्रिभिः शरैः ॥
 चतुर्भिः सारथिं चास्य ध्वजं चैकेन पञ्चिणा । द्वाभ्यां ज्याधनुषी चापि भुजं सव्यं च पञ्चिणा
 स विद्धो हृदये गाढं दैत्यो हरिशिलीमुखैः । सुतरकारुणप्रांशुः पीडाकुलितमानसः ॥
 चक्रम्पे मारुतेनेव नोदितः किञ्चुकद्रुमः । तमाकम्पितमालक्ष्य गदां जग्राह केशवः ॥ २३८
 तां च वेगेन चिक्षेप कालनेमिरथं प्रति । सा पपात शिरस्युग्रा विपुला कालनेमिनः ॥
 संचूर्णितोत्तमाङ्गस्तु निष्पिष्टमुकुटोऽसुरः । सुतरकौधरन्ध्रस्तु सुतधातुरिवाचलः ॥ २४०
 प्रापतत्स्वे रथे भग्ने विसंज्ञः शिट्ठीजीवितः । पतितस्य रथोपस्थे दानवस्याच्युतोऽरिहा ॥
 स्मितपूर्वमुवाचेदं वाक्यं चक्राबुधः प्रभुः । गच्छासुर विमुक्तोऽसि सांप्रतं जीव निर्भयः ॥
 ततः स्वल्पेन कालेन अहमेव तवान्तकः । एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य सारथिः कालनेमिनः ॥
 अपवाह्य रथं दूरमनयत्कालनेर्मनः ॥

इति श्रीमातस्ये महापुराणे देवासुरसङ्ग्रामे कालनेमिवराजयो नाम पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७५११ ॥

अथैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तं दृष्ट्वा दानवाः क्रुद्धाश्चेरुः स्वैस्वैर्बलैर्वृताः । सरघा इव माक्षीकहरणे सर्वतोदिशम् ॥ १
 कृष्णचामरजालाढ्ये सुधाविरचिताङ्कुरे । चित्रपञ्चपताके तु प्रभिन्नकरदामुखे ॥ २
 पर्वताभे गजे भीमे मदन्नाविणि दुर्धरे । आरुह्याऽऽजौ निमिर्दैत्यो हरिं प्रत्युद्ययौ बली ॥
 तस्याऽऽसन्दानवा रौद्रा गजस्य पदरक्षिणः । सप्तविंशतिसाहस्राः किरीटकवचोज्ज्वलाः ॥
 अश्वारूढश्च मथनो जम्भकश्चोद्वाहनः । शुम्भोऽपि विपुलं मेघं समारुह्याव्रजद्रणम् ॥

१ ग. दैत्यवराः । २ ग. हृदये । ३ ड. माधवः । ४ ड. दानवः । ५ ग. 'लः । प्रपपात २° । ६ ग. ड च.
 'मितम् । ७ ड. च. परि० ।

अपरे दानवेन्द्रास्तु यत्ता नानास्त्रपाणयः । आजघ्नुः समरे कुन्दा विष्णुमक्लिष्टकारिणम् ।
 परिषेण निमिर्दैव्यो मथनो मुद्गेण तु । शुम्भः शूलेन तीक्ष्णेन प्रासेन ग्रसनस्तथा ॥ ७
 चक्रेण महिषः कुन्दो जम्भः शक्त्या महारणे । जघ्नुर्नारायणं सर्वे शेषास्तीक्ष्णैश्च मागणैः
 तान्यस्त्राणि प्रयुक्तानि शरीरं विविशुर्हरेः । गुरुक्तान्युपदिष्टानि सच्छिष्यस्य श्रुताविव ॥
 असंभ्रान्तो रणे विष्णुरथ जग्राह कार्मुकम् । शरांश्चाऽऽशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्वगान्
 ततोऽभिसंध्य दैत्यास्तानाकर्णाकृष्टकार्मुकः । अभ्यद्रवद्रणे कुन्दो दैत्यानीके तु पौरुषात् ११
 निमिं विव्याध विंशत्या बाणानामग्निवर्चसाम् । मथनं दशभिर्बाणैः शुम्भं पञ्चभिरेव चाऽ१२
 एकेन महिषं कुन्दो विव्याधोरसि पात्रिणा । जम्भं द्वादशभिस्तीक्ष्णैः सर्वांश्चैकैकशोऽष्टभिः ॥
 तस्य तल्लघवं दृष्ट्वा दानवाः क्रोधमूर्छिताः । नर्दमानाः प्रयत्नेन चक्रुरत्यद्भुतं रणम् ॥ १४
 चिच्छेदाथ धनुर्विष्णोर्निमिर्भल्लेन दानवः । संध्यमानं शरं हस्ते चिच्छेद महिषासुरः ॥ १५
 पीडयामास गरुडं जम्भस्तीक्ष्णैस्तु सायकैः । भुजं तस्याहनद्वाढं शुम्भो भूधरसंनिभः ॥ १६
 छिन्ने धनुषि गोविन्दो गदां जग्राह भीषणाम् । तां प्राहिणोत्स वेगेन मथनाय महाहवे ॥ १७
 तामप्राप्तां निमिर्बाणैश्चिच्छेद तिलशो रणे । तां नाशमागतं दृष्ट्वां हीनाग्ने प्रार्थनामिव ॥ १८
 जग्राह मुद्गरं घोरं दिव्यरत्नपरिष्कृतम् । तं मुमोचाथ वेगेन निमिमुद्दिश्य दानवम् ॥ १९
 तमायान्तं वियत्येव त्रयो दैत्या न्यवारयन् । गदया जम्भदैत्यस्तु ग्रसनः पट्टिशेन तु ॥ २०
 शक्त्या च महिषो दैत्यः स्वपक्षं जयकाङ्क्षया । निराकृतं तमालोक्य दुर्जने प्रणयं यथा ॥ २१
 जग्राह शक्तिमुग्राग्रामष्टघण्टोक्तटस्वनाम् । जम्भाय तां समुद्दिश्य प्राहिणोद्रणभीषणः ॥ २२
 तामम्बरस्थां जग्राह गजो दानवनन्दनः । गृहीतां तां समालोक्य शिक्षामिव विवेकिभिः २३
 दृढं भारसहं सारमन्यदादाय कार्मुकम् । रौद्रास्त्रमभिसंधाय तस्मिन्बाणं मुमोच ह ॥ २४
 ततोऽस्त्रतेजसा सर्वं व्याप्तं लोकं चराचरम् । ततो बाणमयं सर्वमाकाशं समदृश्यत ॥ २५
 भूर्दिशो विदिशश्चैव बाणजालमया बभुः । दृष्ट्वा तदस्त्रमाहात्म्यं सेनानीर्ग्रसनोऽसुरः ॥ २६
 ब्राह्ममस्त्रं चकारासौ सर्वास्त्रविनिवारणम् । *तेन तत्प्रशमं यातं रौद्रास्त्रं लोकघस्मरम् ॥ २७
 अस्त्रे प्रतिहते तस्मिन्विष्णुर्दानवसूदनः । कालदण्डास्त्रमकरोत्सर्वलोकभयंकरम् ॥ २८
 संधीयमाने तस्मिंस्तु मारुतः परुषो ववौ । चकम्पे च मही देवी दैत्या भिन्नधियोऽभवन् ॥ २९
 तदस्त्रमुग्रं दृष्ट्वा तु दानवा युद्धदुर्मदाः । चक्रुरस्त्राणि दिव्यानि नानारूपाणि संयुगे ॥ ३०

नारायणास्त्रं ग्रसनो गृहीत्वा चक्रं निमिः स्वास्त्रवरं मुमोच ।

ऐषीकमस्त्रं च चकार जम्भस्तत्कालदण्डास्त्रनिवारणाय ॥

३१

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके-तेन तत्प्रशमं यातमस्त्रं प्रतिहते पुनरिति । + इतः परमयं प्रन्यो ग.
 पुस्तके-एवं दैत्याः साधयन्ति यावदस्त्राणि यत्नतः । तावत्स्त्रगेन्द्रांसगतो महात्मा संभ्राम्य हस्तेन तदस्त्रसारम् । देव्यो
 घसेनो परिसंभ्रमेण मोक्तुं तदैक्षस्त्रलु दानवारिः ॥ सदा तत्कालदण्डाभं वि* ।

१ क. 'णे । तत्रासमा' । २ ग. 'हृवालोभिनः प्रा' । ड. 'हृवा ह्यस्थाने प्रा' । ३ ग. ड. 'क्षय' । ४ ग.
 क. 'किना । इ' । ५ ड. 'तद्दृष्ट्वा' । ६ ग. 'वदैत्यम्' । ७ ग. 'वीभिन्नाश्च निषयो नव । त' । घ. 'वी भिन्नाश्च
 निषयो' । ड. 'वी भिन्नाश्चाम्बुधयो' । ८ ड. 'सनस्तु चक्रे त्वाष्ट्रं निमिश्चास्त्र बलं मु' । ९ ग. 'नोऽय चक्रे त्वाष्ट्रं निमिः
 शस्त्रम्' ।

धावन्न संध्या न दशां प्रयान्ति दैत्येश्वराश्चास्त्रनिवारणाय ।
 तावत्क्षणैव जघान कोटीर्दैत्येश्वराणां सगजान्सहाश्वान् ॥ ३२
 अनन्तरं शान्तमभूत्तदस्त्रं दैत्यास्त्रयोगेण तु कालदण्डम् ।
 शान्तं तदालोक्य हरिः स्वशस्त्रं स्वविक्रमे मन्युपरीतमूर्तिः ॥ ३३
 जग्राह चक्रं तपनायुताभमुग्रारमात्मानमिव द्वितीयम् ।
 चिक्षेप सेनापतयेऽभिसंध्य कण्ठस्थलं वज्रकठोरमुग्रम् ॥ ३४
 चक्रं तदाकाशगतं विलोक्य सर्वात्मना दैत्यवराः स्ववीर्यैः ।
 नाशक्नुवन्वारयितुं प्रचण्डं दैवं यथा कर्म मुधा प्रपन्नम् ॥ ३५
 तमप्रतर्क्य जनयन्नजप्यं चक्रं पपात ग्रसनस्य कण्ठे ।
 द्विधा तु कृत्वा ग्रसनस्य कण्ठं तद्रक्तधारारुणघोरनामि ॥
 जगाम भूयोऽपि जनार्दनस्य पाणिं प्रवृन्द्वानलतुल्यदीप्ति ॥ ३६

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे देवासुरसङ्ग्रामे प्रसनवधो नामैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७५४७ ॥

अथ द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तस्मिन्विनिहते दैत्ये ग्रसने लोकनायके । निर्मर्यादमयुष्यन्त हरिणा सह दानवाः ॥ १
 पट्टिशैर्मुशलैः पाशैर्गदाभिः कुणपैरपि । तीक्ष्णाननैश्च नाराचैश्चकैः शक्तिभिरेव च ॥ २
 तानन्त्रान्दानवेर्मुक्तांश्चित्रयोधी जनार्दनः । एकैकं शतशश्चक्रेबाणैरग्निशिखोपमैः ॥ ३
 ततः क्षीणायुधधर्माणा दानवा भ्रान्तचेतसः । अस्त्राण्यादातुमभवन्नसमर्था यदा रणे ॥ ४
 तदा मृतैर्गजैरश्वैर्जनार्दनमयोधयन् । समन्तात्कोटिशो दैत्याः सर्वतः प्रत्ययोधयन् ॥ ५
 बहु कृत्वा वपुर्विष्णुः किञ्चिच्छान्तभुजोऽभवत् । उवाच च गरुत्मन्तं तस्मिन्सुतमुले रणे ॥
 गरुत्मन्कञ्चिदश्रान्तस्त्वमस्मिन्नपि सांप्रतम् । यद्यश्रान्तोऽसि तद्याहि मथनस्य रथं प्रति ॥ ७
 श्रान्तोऽस्यथ मुहूर्तं त्वं रणादपमृतो भव । इत्युक्तो गरुडस्तेन विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ८
 आससाद् रणे दैत्यं मथनं घोरदर्शनम् । दैत्यस्त्वभिमुखं दृष्ट्वा शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ९
 जघान भिन्दिपालेन शितबाणेन वक्षसि । तत्प्रहारमचिन्त्यैव विष्णुस्तस्मिन्महाहवे ॥ १०
 जघान पञ्चभिर्बाणैर्माजितैश्च शिलाशितैः । पुनर्दशभिराकृष्टैस्तं तताड स्तनान्तरे ॥ ११
 विन्दो मर्मसु दैत्येन्द्रो हरिबाणैरकम्पत । स मुहूर्तं समाश्वस्य जग्राह परिचं तदा ॥ १२
 जग्मे जनार्दनं चापि परिघेणाग्निवर्चसा । विष्णुस्तेन प्रहारेण किञ्चिदाधूर्णितोऽभवत् ॥ १३
 ततः क्रोधविवृत्ताक्षो गदां जग्राह माधवः । मथनं सरथं रोषान्निष्पिपेषाथ रोषतः ॥ १४
 स पपाताथ दैत्येन्द्रः क्षयकालेऽचलो यथा । तस्मिन्निपतिते भूमौ दानवे वीर्यशालिनि ॥ १५
 अवसादं ययुर्दैत्याः कर्दमे करिणो यथा । ततस्तेषु विपन्नेषु दानवेष्वतिमानिषु ॥ १६

प्रकोपाद्रक्तनयनो महिषो दानवेश्वरः । प्रत्युद्ययौ हरिं रौद्रः स्वबाहुबलमास्थितः ॥ १७
 तीक्ष्णधारेण शूलेन महिषो हरिर्मर्दयन् । शक्त्या च गरुडं वीरो महिषोऽभ्यहनदधृदि ॥ १८
 ततो व्यावृत्य ववनं महाचलगुहानिमम् । ग्रस्तुमैच्छद्रणे दैत्यः स गरुत्मन्तमच्युतम् ॥ १९
 अथाच्युतोऽपि विज्ञाय दानवस्य चिकीर्षितम् । वदनं पूरयामास दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ २०
 महिषस्याथ समृजे बाणौघं गरुडध्वजः । पिधाय वदनं दिव्यैर्दिव्यास्त्रपरिमन्त्रितैः ॥ २१
 स तैर्बाणैरभिहतो महिषोऽचलसंनिभः । परिवर्तितकायोऽधः पपात न ममार च ॥ २२
 महिषं पतितं दृष्ट्वा भूमौ प्रोवाच केशवः । महिषासुर मत्तस्त्वं वधं नास्त्रैरिहार्हसि ॥ २३
 योषिद्वध्यः पुरोक्तोऽसि साक्षात्कमलयोनिना । उत्तिष्ठ जीवितं रक्ष गच्छास्मात्संगराद्वृ-
 तम् ॥ २४

तस्मिन्पराङ्मुखे दैत्ये महिषे शुम्भदानवः । संदृष्टौष्ठपुटः कोपाद्भुकुटीकुटिलाननः ॥ २५
 निर्मथ्य पाणिना पाणिं धनुरादाय भैरवम् । सज्यं चकार स धनुः शरांश्चाऽऽशीविषोपमान्
 स चित्रयोधी दृढमुष्टिपातस्ततस्तु विष्णुं गरुडं च दैत्यः ।
 बाणैर्ज्वलद्बह्निशिखानिकाशैः क्षितैरसंख्यैः परिघातहीनैः ॥ २७
 विष्णुश्च दैत्येन्द्रशराहतोऽपि भुशुण्डिमादाय कृतान्ततुल्याम् ।
 तथा भुशुण्ड्या च पिपेष मेघं शुम्भस्य पत्रं धरणीधराभम् ॥ २८
 तस्मादवप्लुत्य हतास्त्र मेघान्द्रुमौ पदातिः स तु दैत्यनाथः ।
 ततो महीस्थस्य हरिः शरौघान्मुमोच कालानलतुल्यभासः ॥ २९
 शरैस्त्रिभिस्तस्य भुजं बिभेद षड्भिश्च शीर्षं दशभिश्च केतुम् ।
 विष्णुर्विकृतैः श्रवणावसानं दैत्यस्य विव्याध विवृत्तनेत्रः ॥ ३०
 स तेन विद्धो व्यथितो बभूव दैत्येश्वरो विस्मृतशोणितौघः ।
 ततोऽस्य किञ्चिच्चलितस्य धैर्यादुवाच शङ्खाश्वजशार्ङ्गपाणिः ॥ ३१
 कुमारिवध्योऽसि रणं विमुञ्च शुम्भासुर स्वल्पतरैरहोभिः ।
 वधं न मत्तोऽर्हसि चेह मूढ वृथैव किं युद्धसमुत्सुकोऽसि ॥ ३२
 जम्भो वचो विष्णुमुखान्निशङ्क्य निमिश्र निष्पेष्टुमियेष विष्णुम् ।
 गदामथोद्यम्य निमिः प्रचण्डां जघान गाढां गरुडं शिरस्तः ॥ ३३
 शुम्भोऽपि विष्णुं परिधेण मूर्ध्नि प्रमुष्टरत्नौघविचित्रभासा ।
 तौ दानवाभ्यां विषमैः प्रहारैर्निपेतुरुर्व्यां घनपावकाभौ ॥ ३४
 तत्कर्म दृष्ट्वा दितिजास्तु सर्वे जगर्जुरुच्चैः कृतसिंहनादाः ।
 धनूंषि चाऽऽस्फोट्य खुराभिघातैर्व्यदारयन्भूमिमपि प्रचण्डाः ॥
 वासांसि चैवाऽऽदुधुवुः परे तु दध्युश्च शङ्खानकगोमुखौघान् ॥ ३५

अथ संज्ञामवाप्याऽऽशु गरुडोऽपि सकेशवः । पराङ्मुखो रणात्तस्मात्पलायत महाजवः ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवातुरसङ्ग्रामे मथनादिसङ्ग्रामो नाम द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७५८३ ॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तमालोक्त्य पलायन्तं विभ्रष्टध्वजकार्मुकम् । हरिं देवः सहस्राक्षो मेने भग्नं दुराहवे ॥ १
 दैत्यांश्च मुदितान्दृष्ट्वा कर्तव्यं नाध्यगच्छत । अर्थायाग्निकटे विष्णोः सुरेशः पाकशासनः
 उवाच चैनं मधुरं प्रोत्साहपरिवृंहकम् । किमेभिः क्रीडसे देव दानवैर्दुष्टमानसैः ॥ ३
 दुर्जनैर्लब्धरन्ध्रस्य पुरुषस्य कुतः क्रियाः । शक्तेनोपेक्षितो नीचो मन्यते बलमात्मनः ॥ ४
 तस्मान्न नीचं मतिमान्दुर्गहीनं हि संत्यजेत् । अथाग्रेसरसंपत्त्या रथिनो जयमाप्नुयुः ॥ ५
 कस्ते संखाऽर्भवच्चाग्रे हिरण्याक्षवधे विभो । हिरण्यकशिपुर्दैत्यां वीर्यशाली मदोद्धतः ॥ ६
 त्वां प्राप्यापश्यदसुरो विषमं स्मृतिविभ्रमम् । पूर्वोऽप्यतिबला ये च दैत्येन्द्राः सुरविद्विषः ॥ ७
 विनाशमागताः प्राप्य शलभा इव पावकम् । युगे युगे च दैत्यानां त्वमेवान्तकरो हरे ॥ ८
 तथैवाद्येह मग्नानां भव विष्णो सुराश्रयः । एवमुक्तस्ततो विष्णुर्व्यवर्धत महामुजः ॥ ९
 ऋद्ध्या परमया युक्तः सर्वभूताश्रयोऽरिहा । अथोवाच सहस्राक्षं कालक्षममधोक्षजः ॥ १०
 दैत्येन्द्राः स्वैर्वधोपायैः शक्या हन्तुं हि नान्यतः । दुर्जयस्तारको दैत्यो मुक्त्वा सप्तदिनं शिशुम्
 कश्चित्स्त्रीवध्यतां प्राप्तो वधेऽन्यस्य कुमारिका । जम्भस्तु वध्यतां प्राप्तो दानवः क्रूरविक्रमः ॥
 तस्माद्वीर्येण दिव्येन जहि जम्भं जगद्वरम् । अवध्यः सर्वभूतानां त्वां विना स तु दानवः ॥ १३
 मया गुप्तो रणे जम्भं जगत्कण्टकमुद्धर । तद्वैकुण्ठवचः श्रुत्वा सहस्राक्षोऽमरारिहा ॥ १४
 समादिशंस्तुरान्सर्वान्सैन्यस्य रचनां प्रति । यत्सारं सर्वलोकेषु वीर्यस्य तपसोऽपि च ॥ १५
 तदेकादश रुद्रास्तु चकाराग्रेसरान्हरिः । व्यालभोगाङ्गसंनद्धा बलिनो नीलकंधराः ॥ १६
 चन्द्रखण्डनृमुण्डालीमण्डितोरुशिखण्डिनः । शूलज्वालीं वलिताङ्गा भुजमण्डलभैरवाः ॥
 पिङ्गोत्तुङ्गजटाजूटाः सिंहचर्मानुषङ्गिनः । कपालीशादयो रुद्रा विद्रावितमहासुराः ॥ १८
 कपाली पिङ्गलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः । अजेशः शासनः शास्ता शंमुखश्चण्डो ध्रुव-
 स्तथा ॥ १९

एत एकादशानन्तबला रुद्राः प्रभाविणः । पालयन्तो बलस्याग्रे दारयन्तश्च दानवान् ॥ २०
 आप्याययन्तस्त्रिदशान्गर्जन्त इव चाम्बुदाः । हिमाचलाभे महति काञ्चनाम्बुरुहस्रजि ॥ २१
 प्रचलच्चामरे हेमघण्टासंघातमण्डिते । ऐरावते चतुर्दन्ते मातङ्गेऽचलसंस्थिते ॥ २२
 महामदजलस्रावे कामरूपे शतक्रतुः । तस्थौ हिमगिरेः शृङ्गे भानुमानिव दीप्तिमान् ॥ २३
 तत्सारक्षत्पदं सव्यं मारुतोऽमितविक्रमः । जुगोपापरमग्निस्तु ज्वालापूरितादिदमुखः ॥ २४
 पृष्ठरक्षोऽभवद्विष्णुः ससैन्यस्य शतक्रतोः । आदित्या वसवो विश्वे मरुतश्चाश्विनावपि ॥
 गन्धर्वा राक्षसा यक्षाः सकिंनरमहोरगाः । नानाविधायुधाश्चित्रा दधाना हेमभूषणाः ॥ २६

१ ड. 'ने भग्नानुरागिति । दै' । २ ड. 'थागान्नि' । ३ च. 'समभवत्पुत्रे' । ४ ग. ड. 'भवेत्पूर्वं हि' । ५ ग. पुरा । ६ ड. 'रणे' । ७ ड. 'हावलः' । ८ ग. 'न्यथा' । ९ क. 'गजवर्' । १० ग. 'शतदास्वान्स्त्रान्सैन्य' । ११ ड. 'वैभूतेषु' । १२ ग. 'लाभिषद्गाङ्गान्भुजमण्डलभैरवान्' । १३ ड. 'शान्तिवर्जन्तोऽम्बुदा इव' । १४ ग. 'हे मत्स्य' । १५ ड. 'हे मत्स्य' ।

कोटिशः कोटिशः कृत्वा वृन्दं चिह्नोपलक्षितम् । विश्रामयन्तः स्वां कीर्तिं बन्दिवृन्दपुरःसराः
चेरुर्वैत्यवधे हृष्टाः सहेन्द्राः सुरजातयः ॥ २७

शतक्रतोरभरनिकार्यपालिता पताकिनी गर्जशतवाजिनादिता ।

सितोन्नतध्वजपटकोटिमण्डिता बभूव सा दितिमुतशोकवर्धिनी ॥ २८

आयान्तीमवलोक्याथ सुरसेनां गजासुरः । गजरूपी महाम्भोदसंघातो भाति भैरवः ॥ २९

परश्वधायुधो दैत्यो दंशितोऽकसंपुटः । ममर्द च रणे देवांश्चिक्षेपान्यान्करेण तु ॥ ३०

परान्परशुना जग्ने दैत्येन्द्रो रौद्रविक्रमः । तस्य पातयतः सेनां यक्षगन्धर्वकिनराः ॥ ३१

संहताः सर्वे चित्रशस्त्रास्त्रसंहतिम् । पाशान्परश्वधांश्चक्रान्भिन्दिपालान्समुद्रान्

कुन्तान्यासानसींस्तीक्ष्णान्मुद्गरांश्चापि दुःसहान् । तान्सर्वान्सोऽग्रसहैत्यः कवलानिव यूथपः

कोपास्फालितदीर्घाग्रकरास्फोटेन पातयन् । विचचार रणे देवान्दुष्प्रेक्ष्ये गजदानवः ॥ ३४

यस्मिन्पस्मिन्निपतति सुरवृन्दे गजासुरः । तस्मिन्स्तस्मिन्महाशब्दो हाहाकारकृतोऽभवत् ॥

अथ विद्रवमाणं तद्वलं प्रेक्ष्य समन्ततः । रुद्राः परस्परं प्रोञ्जुरंहंकारोत्थिताचिषः ॥ ३६

भो भो गृह्णीत दैत्येन्द्रं मर्दतेनं हताश्रयम् । कर्पतेनं शितैः शूलैर्भञ्जतेनं च मर्सु ॥ ३७

कपाली वाक्यमाकर्ण्य शूलं शितशिखामुखम् । संमार्ज्य वामहस्तेन संरम्भविवृतेक्षणैः ॥ ३८

अधावद्भृकुटीवक्तो दैत्येन्द्राभिमुखो रणे । हृष्टेन मुष्टिर्बन्धेन शूलं विष्टभ्य निर्मलम् ॥ ३९

जघान कुम्भदेशे तु कपाली गजदानवम् । ततो दशापि ते रुद्रा निर्मलायोमयै रणे ॥ ४०

जघ्नुः शूलैश्च दैत्येन्द्रं शैलवर्ष्माणमाहवे । सुतशोणितरन्ध्रस्तु शितशूलमुखार्दितः ॥ ४१

बभौ कृष्णच्छविर्दैत्यः शरदीवामलं सरः । प्रोत्फुल्लारुणनीलैर्बजसंघातः सर्वतोदिशम् ॥ ४२

भस्मशुभ्रतनुच्छायै रुद्रैर्हसैरिवाऽऽवृतः । उपस्थितार्तिर्दैत्योऽथ प्रचलत्कर्णपल्लवः ॥ ४३

शंभुं बिभेद दशनैर्नाभिदेशे गजासुरः । हृष्टा सक्तं तु रुद्राभ्यां नव रुद्रास्ततोऽद्भुतम् ॥ ४४

ततश्चुर्विविधैः शस्त्रैः शरीरममरद्विषः । निर्भया बलिनो युद्धे रणभूमौ व्यवस्थिताः ॥ ४५

मृतं महिषमासाद्य वने गोमायवो यथा । कपालिनं परित्यज्य गतश्चासुरपुंगवः ॥ ४६

वेगेन कुपितो दैत्यो नव रुद्रानुपाद्रवत् । ममर्द चरणाघातैर्दैनैश्चापि करेण च ॥ ४७

स तेस्तुमुलपुद्धेन श्रममासादितो यदा । तदा कपाली जग्राह करं तस्यामरद्विषः ॥ ४८

भ्रामयासास वेगेन ह्यतीव च गजासुरम् । दृष्ट्वा श्रमातुरं दैत्यं किञ्चित्फुरितजीवितम् ॥ ४९

निरुत्साहं रणे तस्मिन्गतयुद्धोत्सवोद्यमम् । ततः पतत एवास्य चर्म चोत्कृत्य भैरवम् ॥ ५०

स्रवत्सर्वाङ्गरक्तौघं चकाराम्बरमात्मनः । हृष्टा विनिहतं दैत्यं दानवेन्द्रा महाबलाः ॥ ५१

वित्रेसुर्दुद्रुवुर्जग्मुर्निपेतुश्च सहस्रशः । हृष्टा कपालिनो रूपं गजचर्माम्बरावृतम् ॥ ५२

१ क. 'वृन्दैः पुरः सरैः । चे' । २ ग. समस्ताः । ३ ह. 'चमालिनी प' । ४ ग. ह. 'जरधवा' । ५ क. 'निपतिपृक् । सि' । ६ क. ख. 'सितातपत्रध्व' । ७ ग. 'तल्लज' । ८ ग. 'त्यो दशनाष्टकसंयतः । मस' । ९. 'त्यो दशनाभोगसंकटः । ९ क. 'दैवैर्दुष्प्रेक्ष्यो ग' । १० ह. 'विद्राव्यमा' । ११ ह. 'रपका' । १२ ह. 'नं महाश्रयाः । क. । १३ ग. 'णः । आबद्भृकुटीवक्तो दै' । १४ च. 'अथागा हृ' । १५ ग. घ. 'वद्धेन । १६ ग. घ. ह. 'खार्पितः । १७ ह. 'तः । अभूत्कृष्ण' । १८ क. 'दैत्यो अमलं वा सरस्सरः । १९ ह. 'लाब्जं संघातैः स' । २० घ. 'दितः । भ' । २१ ग. ह. 'धुवं घ. कथं । २२ ग. ह. 'तो हुत' । २३ ग. 'द्दे समू' । ह. 'द्दे द्विपं भूयो व्यवस्थितम् । घ' ।

दिक्षु भूमौ तमेवोद्यं रुद्रं दैत्या व्यलोकयन् । एवं विलुलिते तस्मिन्दानवेन्द्रे महाबले ॥ ५३
 द्विपाधिरूढो दैत्येन्द्रो हतदुन्दुभिना ततः । कल्पान्ताम्बुधराभेण दुर्धरेणापि दानवः ॥ ५४
 निमिरभ्यपतत्तूर्णं सुरसैन्यानि लोडयन् । यां यां निमिगजो याति दिशं तां तां सबाहनाः ५५
 संत्यज्य दुद्रुवुर्देवा भयार्तास्त्यक्तहेतयः । गन्धेन सुरमातङ्गा दुद्रुवस्तस्य हास्तिनः ॥ ५६
 पलायितेषु सैन्येषु सुराणां पाकशासनः । तस्थौ दिक्पालकैः सार्धमष्टभिः केशवेन च ॥ ५७
 संप्राप्तो निमिमातङ्गो यावच्छक्रगजं प्रति । तावच्छक्रगजो यातो मुक्त्वा नादं स भैरवम् ॥ ५८
 ध्रियमाणोऽपि यत्नेन स रणे नैव तिष्ठति । पलायिते गजे तस्मिन्नारूढः पाकशासनः ॥ ५९
 विपरीतमुखोऽयुध्यद्दानवेन्द्रबलं प्रति । शतक्रतुस्तु वैज्रेण निर्मिं वक्षस्यताडयत् ॥ ६०
 गदया दन्तिनश्चास्य गण्डदेशेऽहनद्वृढम् । तत्पहारमचिन्त्यैव निर्मिर्निर्भयपौरुषः ॥ ६१
 ऐरावणं कटीदेशे मुद्रेणाभ्यताडयत् । स हतो मुद्रेणाथ शक्रकुञ्जर आहवे ॥ ६२
 जगाम पश्चाच्चरणैर्धरणीं भूधराकृतिः । लाघवात्क्षिप्रमुत्थाय ततोऽमरमहागजः ॥ ६३
 रणादपससर्पाऽऽशु भीषितो निमिहस्तिना । ततो वायुर्ववौ रूक्षो बहुशर्करांसुलः ॥ ६४
 संमुखो निमिमातङ्गो जवनाचलंकम्पनः । सुतरक्तो बभौ शैलो घनधातुह्रदो यथा ॥ ६५
 धनेशोऽपि गदां गुर्वीं तस्य दानवहस्तिनः । क्षिपेत् वेगाद्दैत्येन्द्रो निपपातास्य मूर्धनि ॥ ६६
 गजो गदानिपातेन स तेन परिमूर्छितः । दन्तैर्भित्त्वा धरां वेगात्पपाताचलसंनिभः ॥ ६७
 पतिते तु गजे तस्मिन्सिंहनादो महानभूत् । सर्वतः सुरसैन्यानां गजवृंहितवृंहितैः ॥ ६८
 ह्येषारवेण चाश्वानां गुणास्कोटैश्च धन्विनाम् । गजं तं निहतं हृष्ट्वा निर्मिं चापि पराङ्मुखम्
 भुत्वा च सिंहनादं च सुराणामतिकोपनः । जम्भो जज्वाल कोपेन पीताज्य इव पावकः ॥
 स सुराङ्कोपरक्ताक्षो धनुष्यारोप्य सायकम् । तिष्ठतेत्यब्रवीत्तावत्सारथिं चाप्यचोदयत् ॥
 वेगेन चलतस्तस्य तद्वथस्याभवदद्युतिः । यथाऽऽदित्यसहस्रस्याभ्युदितस्योदयाचले ॥ ७२
 पताकिना रथेनाऽऽजौ किङ्किणीजालमालिना । शशिशुभ्रातपत्रेण स तेन स्यन्दनेन तु
 घट्टयन्सुरसैन्यानां हृदयं समदृश्यत । तमायान्तमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहितसायकः ॥ ७४
 शतक्रतुरदीनात्मा दृढमाधत्त कार्मुकम् । बाणं च तैलधौताग्रमर्धचन्द्रमजिह्वगम् ॥ ७५
 तेनास्य सशरं चापं रणे चिच्छेद वृत्रहा । क्षिप्रं संत्यज्य तच्चापं जम्भो दानवनन्दनः ॥
 अन्यत्कार्मुकमादाय वेगवद्भारसाधनम् । शरांश्चाऽऽशशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्वगान्
 शक्रं विव्याध दशभिर्जञ्जुदेशे तु पत्रिभिः । हृदये च त्रिभिश्चापि द्वाभ्यां च स्कन्धयोर्द्वयोः
 शक्रोऽपि दानवेन्द्राय बाणजालमपीदृशम् । अप्राप्तान्दानवेन्द्रस्तु शराञ्छक्रभुजेरितान्
 चिच्छेद दशधाऽऽकाशं शरैरग्निशिखोपमैः । ततस्तु शरजालेन देवेन्द्रो दानवेश्वरम् ॥ ८०
 आच्छादयत् यत्नेन वर्षास्त्रिव घनैर्नभः । दैत्योऽपि बाणजालं तद्वचमत्सायकैः शितैः
 यथा वायुर्घनाटोपं परिवार्य दिशो मुखे । शक्रोऽथ क्रोधसंरम्भान्न विशेषयते यदा ॥ ८२
 दानवेन्द्रं तदा चक्रे गन्धर्वास्त्रं महाद्भुतम् । तदुत्थतेजसा व्याप्तमभूद्भ्रमनगोचरम् ॥ ८३
 गन्धर्वनगरैश्चापि नानाप्राकारतोरणैः । मुञ्चद्भिरद्भुताकारैरैश्वर्यं समन्ततः ॥ ८४
 अथास्त्रवृष्ट्या दैत्यानां हन्यमाना महाचमूः । जम्भं शरणमागच्छद्दप्रमेयपराक्रमम् ॥ ८५

व्याकुलोऽपि स्वयं दैत्यः सहस्राक्षान्निषिद्धितः । स्मरन्साधुसमाचारं भीतत्राणपरोऽभवत्
 अथास्त्रं मौसलं नाम मुमोच दितिनिन्दनः । ततोऽयोमुसलैः सर्वमभवत्पूरितं जगत् ॥ ८७
 एकप्रहारकरणैरप्रभृष्यैः समन्ततः । गन्धर्वनगरं तेषु गन्धर्वास्त्रविनिर्मितम् ॥ ८८
 गान्धर्वमन्त्रं संधाय सुरसैन्येषु चापरम् । एकैकेन प्रहारेण गजानश्वान्महारथान् ॥ ८९
 रथाश्वान्सोऽहनत्क्षिप्रं शतशोऽथ सहस्रशः । ततः सुराधिपस्त्वाष्ट्रमस्त्रं च समुदीरयत् ॥
 संध्यामाने ततस्त्वाष्ट्रे निश्चरुः पावकार्षिषः । ततो यन्त्रमयान्दिव्यानायुधान्दुष्पार्थिणः ॥
 तैर्यन्त्रैरभवद्बद्धमन्तरिक्षे वितानकम् । वितानकेन तेनाथ प्रशमं मौसले गते ॥ ९२
 शैलास्त्रं मुमुचे जम्भो यन्त्रसंघातताडनम् । व्यामप्रमाणैरुपलैस्ततो वर्षमवर्तत ॥ ९३
 त्वाष्ट्रस्य निमित्तान्याशु यन्त्राणि तदनन्तरम् । तेनोपलनिपातेन गतानि तिलशस्ततः ॥
 यन्त्राणि तिलशः कृत्वा शैलास्त्रं परमूर्धसु । निपपातातिवेगेनादारयत्पृथिवीं ततः ॥ ९५
 ततो वज्रास्त्रमकरोत्सहस्राक्षः पुरंदरः । तदोपलमहावर्षं व्यशीर्यत समन्ततः ॥ ९६
 ततः प्रशान्ते शैलास्त्रे जम्भो भूधरसन्निभः । ऐषीकमस्त्रमकरोद्भीतोऽतिपराक्रमः ॥ ९७
 ऐषीकेणागमन्नाशं वज्रास्त्रं शकवल्लभम् । विजृम्भत्यथ चैषीके परमास्त्रेऽतिदुर्धरे ॥ ९८
 जज्वलुर्देवसैन्यानि सस्यन्दनगजानि तु । दह्यमानैष्वनीकेषु तेजसा सुरसत्तमः ॥ ९९
 आग्नेयमस्त्रमकरोद्बलवान्पाकशासनः । तेनास्त्रेण तदस्त्रं च बभ्रंशे तदनन्तरम् ॥ १००
 तस्मिन्प्रतिहिते चास्त्रे पावकास्त्रं व्यजृम्भत । जज्वाल कार्यं जम्भस्य सरथं च ससारथिम् ॥
 ततः प्रतिहतः सोऽथ दैत्येन्द्रः प्रतिभानवान् । वारुणास्त्रं मुमोचाथ शमनं पावकार्षिषाम् ॥
 ततो जलधरैर्व्याम स्फुरद्विद्युल्लताकुलैः । गम्भीरमुरजध्वानैरुपूरितमिवाम्बरम् ॥ १०३
 करीन्द्रकरतुल्याभिर्जलधाराभिरम्बरात् । पतन्तीभिर्जगत्सर्वं क्षणेनाऽऽपूरितं बभौ ॥ १०४
 शान्तमाग्नेयमस्त्रं तत्प्रविलोक्य सुराधिपः । वायव्यमस्त्रमकरोन्मेघसंघातनाशनम् ॥ १०५
 वायव्यास्त्रबलेनाथ निर्धूते मेघमण्डले । बभूव विमलं व्योम नीलोत्पलदलप्रभम् ॥ १०६
 वायुना चार्तिधरेण कम्पितास्ते तु दानवाः । न शेकुस्तत्र ते स्थातुं रणेऽतिबालिनोऽपि ये ॥
 तदा जम्भोऽभवच्छैलो दशयोजनविस्तृतः । मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां भैयापहः ॥
 मुक्तनानायुधोदग्रतेजोभिज्वलितद्रुमः । ततः प्रशमिते वायौ दैत्येन्द्रे पर्वताकृतौ ॥ १०९
 महाशनीं वज्रमयीं मुमोचाऽऽशु शतक्रतुः । तथाऽश्विन्या पतितया दैत्यस्याचलरूपिणः ॥
 कंदराणि व्यशीर्यन्त समन्तान्निर्झराणि तु । ततः सा दानवेन्द्रस्य शैलमाया न्यवर्तत ॥
 निवृत्तशैलमायोऽथ दानवेन्द्रो मदोत्कटः । बभूव कुञ्जरो भीमो महाशैलसमाकृतिः ॥ ११२
 स ममर्द सुरानीकं दन्तैश्चाप्यहनत्सुरान् । बभञ्ज पृष्ठतः कांश्चित्करेणाऽऽवेष्ट्य दानवः ॥
 ततः क्षपयतस्तस्य सुरसैन्यानि वृत्रहा । अस्त्रं त्रैलोक्यदुर्धरं नारसिंहं मुमोच ह ॥ ११४
 ततः सिंहसहस्राणि निश्चरुर्मन्त्रतेजसा । कृष्णदंष्ट्राङ्गहासानि क्रकचाभनखानि च ॥ ११५
 तैर्विपाटितगात्रोऽसौ गजमायां व्यपोथयत् । ततश्चाऽऽशीविषो घोरोऽभवत्फणशताकुलः
 विषनिःश्वासनिर्दग्धं सुरसैन्यं महारथः । ततोऽस्त्रं गारुडं चक्रे शक्रश्चारुभुजस्तदा ॥

ततो गरुत्मतस्तस्मात्सहस्राणि विनिर्ययुः । तैर्गरुत्माद्भिरासाद्य जम्भो भुजगरूपवान् ॥
 कृतस्तु खण्डशो दैत्यः साऽस्य माया व्यनश्यत । प्रनष्टायां तु मायायां ततो जम्भो महासुरः
 चकार रूपमतुलं चन्द्रादित्यपथानुगम् । विवृत्तवदनो ग्रस्तुमियेष सुरपुंगवान् ॥ १२०
 ततोऽस्य विविशुर्वक्त्रं समहारथकुञ्जरा । सुरसेनाऽविशङ्गीमं पातालोत्तानतालुकम् ॥
 सैन्येषु ग्रस्यमानेषु दानवेन बलीयसा । शक्रो दैन्यं समापन्नः श्रान्तबाहुः सबाहनः ॥
 कर्तव्यतां नाध्यगच्छत्प्रोवाचेदं जनार्दनम् । किमनन्तरमत्रासित कर्तव्यस्यावशेषितम् ॥
 यदाश्रित्य घटामोऽस्य दानवस्य युयुत्सवः । ततो हरिरुवाचेदं वज्रायुधमुदारधीः ॥ १२४
 न सांप्रतं रणेऽस्त्याज्यस्त्वया कातरमेवः । वर्धस्वाऽऽशु महामायां पुरंदर रिपुं प्रति ॥ १२५
 मयैष लक्षितो दैत्योऽधिष्ठितः प्राप्तपौरुषः । मा शक्र मोहमागच्छ क्षिप्रमस्त्रं स्मर प्रभो ॥
 ततः शक्रः प्रकुपितो दानवं प्रति देवराट् । नारायणास्त्रं प्रयतो मुमोचासुरवक्षसि ॥ १२७
 एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो विवृतास्योऽग्रसत्क्षणात् । त्रीणि लक्षाणि गन्धर्वकिनरोरगराक्षसान् ॥
 ततो नारायणास्त्रं तत्पपातासुरवक्षसि । महास्त्रमिन्नहृदयः सुप्ताव रुधिरं च सः ॥ १२९
 रणागारमिवोद्गारं तत्याजासुरनन्दनः । तदस्त्रतेजसा तस्य रूपं दैत्यस्य नाशितम् ॥ १३०
 ततश्चान्तर्दधे दैत्यो वियत्यनुपलक्षितः । गगनस्थः स दैत्येन्द्रः शस्त्रासनमतीन्द्रियम् ॥
 मुमोच सुरसैन्यानां संहारे कारणं परम् । प्रासान्परश्वर्धाश्चक्रान्बाणान्वज्रान्समुद्रान् ॥
 कुठारान्सह खड्गैश्च भिन्दिपालानयोगुडान् । ववर्ष दानवो रौद्रो ह्यबन्ध्यानक्षयानपि ॥
 तेरस्त्रैर्दानवैर्मुक्तैर्देवानां केषु भीषणैः । बाहुभिर्धरणिः पूर्णा शिरोभिश्च सकुण्डलैः ॥ १३४
 उरुभिर्गजहस्ताभैः करीन्द्रैर्वाऽचलोपमैः । भग्रेषादण्डचक्राक्षै रथैः सारथिभिः सह ॥ १३५
 दुःसंचाराऽभवत्पृथ्वी मांसशोणितकर्दमा । रुधिरौघह्रदावर्ता शवराशिशिलोच्चयैः ॥ १३६

कवन्धनृत्यसंकुले स्रवद्द्रसास्त्रकर्दमे

जगन्नयोपसंहृतौ समे समस्तदेहिनाम् ।

शृगालगृध्रवायसाः परं प्रमोदमादधुः

क्वचिद्विकृष्टलोचनः शवस्य रौति वायसः ॥ १३७ ॥

विकृष्टपीवरान्त्रकाः प्रयान्ति जम्बुकाः क्वचित्

क्वचिस्थितोऽतिभीषणः श्वचञ्चुचर्वितो वक्रः ।

मृतस्य मांसमाहरञ्छुजातयश्च संस्थिताः

क्वचिद्वृको गजासृजं पपौ निलीयताञ्छतः ॥ १३८ ॥

क्वचित्तुर्गमण्डली विकृष्यते श्वजातिभिः

क्वचित्पिशाचजातकैः प्रपीतशोणितासवैः ।

स्वकामिनीयुतैर्दुतं प्रमोदमत्तसंप्रभे-

र्ममैतदानयाऽऽननं सुरोऽयमस्तु मे प्रियः ॥ १३९ ॥

१ ग. घ. जम्भं भु० । २ ग. घ. 'रुपिणम् । कृतं तु ख' । ३ ड. 'पथक् । कृ० । ४ ग. को 'दानवमा' । ड.

'को दानवमा' । ५ च. रणे ल्यक्तुं शक्यं कातरभीतवत् । व' । ६ ड. 'रं पटु । र' । ७ क. ख. 'त एवान्त' ।

८ क. 'न्वाणवज्रा' । ९ ड. च. 'क्षया । क' । १० ग. 'को नराट्' । ११ 'तामयः । क' ।

करोऽयमब्जसंनिभो ममास्तु कर्णपूरकः
 सरोषमीक्षतेऽपरा वैपां विना प्रियं तदा ।
 परा प्रिया ह्यवाप यद्भृतोष्णशोणितासवं
 विकृष्य श्वचर्म तत्प्रबद्धसान्द्रपल्लवम् ॥ १४० ॥
 चकार यक्षकामिनी तरुं कुठारपाटितं
 गजस्य दन्तमात्मजं प्रगृह्य कुम्भसंपुटम् । (?)
 विपाट्य मौक्तिकं परं प्रियप्रसादमिच्छते
 समांसशोणितासवं पपुश्च यक्षराक्षसाः ॥ १४१ ॥
 मृताश्वकेशवासितं रसं प्रगृह्य पाणिना
 प्रियाविमुक्तजीवितं समानयासृगासवम् ।
 न पथ्यतां प्रयाति मे गतं श्मशानगोचरं
 नरस्य तज्जहात्यसौ प्रशस्य किंनराननम् ॥ १४२ ॥
 स नाग एष नो भयं दधाति मुक्तजीवितो
 न दानवस्य शक्यते मया तदेकयाऽऽननम् ।
 इति प्रियाय बल्लभा वदन्ति यक्षयोषितः
 परे कपालपाणयः पिशाचयक्षराक्षसाः ॥ १४३ ॥
 वदन्ति देहि देहि मे ममातिभक्ष्यचारिणः
 परेऽवतीर्य शोणितापगासु धौतमूर्तया ।
 पितृन् प्रतप्य देवताः समर्चयन्ति चाऽऽमिषै—
 र्गजोडुपे सुसंस्थितास्तरन्ति शोणितं हृदम् ॥ १४४ ॥
 इति प्रगाढसंकटे सुरासुरे सुसंगरे

भयं समुज्ज्य दुर्जया भटाः स्फुटन्ति मानिनः ॥ १४५ ॥

ततः शक्रो धनेशश्च वरुणः पवनोऽनलः । यमोऽपि निर्ऋतिश्चापि दिव्यास्त्राणि महाबलाः ॥
 आकाशे मुमुक्षुः सर्वे दानवान्भिसंध्य ते । अस्त्राणि व्यर्थतां जग्मुर्देवानां दानवान्प्रति १४६
 संरम्भेणाप्ययुध्यन्त संहतास्तुमुलेन च । गतिं न विविदुश्चापि श्रान्ता दैत्यस्य देवताः ॥ १४७
 दैत्यास्त्रभिन्नसर्वाङ्गा ह्यकिंचित्करतां गताः । परस्परं व्यलीयन्त गावः शीतादिता इव १४८
 तदवस्थान्हरिद्वृद्धा देवाञ्छक्रमुवाच ह । ब्रह्मास्त्रं स्मर देवेन्द्र यस्यावध्यो न विद्यते ॥
 विष्णुना चोदितः शक्रः सस्मारास्त्रं महौजसम् ॥ १४९

संपूजितं नित्यमरातिनाशनं समाहितं बाणममित्रघातने ।

धनुष्यजध्ये विनियोज्य बुद्धिमानभूततो मन्त्रसमाधिमानसः ॥ १५०

स मन्त्रमुच्चार्य यतान्तराशयो वधाय दैत्यस्य धियाऽभिसंध्य तु ।

विकृष्य कर्णान्तमकुण्ठदीधितिं मुमोच वीक्ष्याम्बरमार्गमुन्मुखः ॥ १५१

अथासुरः प्रेक्ष्य महास्त्रमाहितं विहाय मायामवनौ व्यतिष्ठत ।

प्रवेपमानेन मुखेन शृण्यता बलेन गात्रेण च संप्रमाकुलः ॥ १५२

ततस्तु तस्यास्त्रवराभिमन्त्रितः शरोऽर्धचन्द्रप्रतिमो महारणे ।

पुरंदरस्यासनबन्धुतां गतो नवार्कबिम्बं वपुषा विडम्बयन् ॥ १५३

किरीटकोटिस्फुटकान्तिसंकटं सुगन्धिनानाकुसुमाधिवासितम् ।

प्रकीर्णधूमज्वलनाभमूर्धजं पपात जम्भस्य शिरः सकुण्डलम् ॥ १५४

तस्मिन्विनिहते जम्भे दानवेन्द्राः पराङ्मुखाः । ततस्ते भग्नसंकल्पाः प्रययुर्यत्र तारकाः ॥ १५५

तांस्तु व्रतस्तान्समालोक्य श्रुत्वा रोपमगात्परम् । स जम्भदानवेन्द्रं तु सुरै रणमुखे हतम् ॥ १५६

सावलपं ससरम्भं सगर्वं सपराक्रमम् । *साविष्कारमनाकारं तारको भावमाविशत् ॥ १५७

स जैत्रं रथमास्थाय सहस्रेण गरुत्मताम् । संरम्भाद्दानवेन्द्रस्तु सुरै रणमुखे गतः ॥ १५८

सर्वायुधपरिष्कारः सर्वास्त्रपरिरक्षितः । त्रैलोक्यऋद्धिसंपन्नः सुविस्तृतमहाननः ॥ १५९

रणायाभ्यपतत्तूर्णं सैन्येन महता वृतः । जम्भास्त्रक्षतसर्वाङ्गं त्यक्त्वैरावतदन्तिनम् ॥ १६०

सज्जं मातलिना गुप्तं रथमिन्द्रस्य तेजसा । तप्तहेमपरिष्कारं महारत्नसमन्वितम् ॥ १६१

चतुर्यांजनविस्तीर्णं सिद्धसंघपरिष्कृतम् । गन्धर्वकिंनरोद्गीतमप्सरोनृत्यसंकुलम् ॥ १६२

सर्वायुधमसम्बाधं विचित्रैरचनोज्ज्वलम् । तं रथं देवराजस्य परिवार्य समन्ततः ॥ १६३

दंशिता लोकपालास्तु तस्थुः सगरुडध्वजाः । ततश्चचाल वसुधा ततो रूक्षो मरुद्ववौ ॥ १६४

ततोऽम्बुधय उद्भूतास्ततो नष्टा रविप्रभा । ततस्तमः समुद्भूतं नातोऽदृश्यन्त तारकाः ॥ १६५

ततो जज्वलुरस्त्राणि ततोऽकम्पत वाहिनी । एकतस्तारको दैत्यः सुरसंबन्धु चैकतः ॥ १६६

लोकावसादमेकत्र जगत्पालनमेकतः । चराचराणि भूतानि सुरासुरविभेदतः ॥ १६७

तद्विधाऽप्येकतां यातं ददृशुः प्रेक्षका इव । यद्वस्तु किंचिल्लोकेषु त्रिषु सत्तास्वरूपकम् ॥ १६८

तत्तत्रादृश्यदखिलं खिलीभूतर्विभूतिकम् ॥ १६८

अस्त्राणि तेजांसि धनानि धैर्यं सेनाबलं वीर्यपराक्रमौ च ।

सत्त्वौजसां तन्निकरं बभूव सुरासुराणां तपसो बलेन ॥ १६९

अथाभिमुखमायान्तं नवभिर्नतपर्वभिः । बाणैरनलकल्पाग्रैर्बिम्बिदुस्तारकं हृदि ॥ १७०

स तानचिन्त्य दैत्येन्द्रः सुरबोर्णोऽङ्गतान्हृदि । नवभिर्नवभिर्बाणैः सुरान्विव्याध दानवः ॥ १७१

जगद्भ्रूणसंभूतैः शल्यैरिव पुरःसरैः । ततोऽच्छिन्नं शरवातं सङ्ग्रामे मुमुचुः सुराः ॥ १७२

अनन्तरं च कान्तानामश्रुपातमिवानिशम् । तदप्रातं वियत्येव नाशयामास दानवः ॥ १७३

शरैर्यथा कुचरितैः प्रख्यातं परमागतम् । सुनिर्मलं क्रमायातं कुपुत्रः स्वं महाकुलम् ॥ १७४

* एतदर्थं नास्ति ग. ड. पुस्तकयोः ।

१ ड. जम्भान्दानवेन्द्रास्तु शरैः । २ ग. वेन्द्रस्तु सुरेन्द्रेण रणे हं । ३ ड. हतान् । ४ ग. 'ङ्गं गत्वैरावणद' ।

५ ग. 'त्रभवनो' । ६ ग. 'मन्त वाहनाः' । ७ ड. 'मन्त वाहवः' । ८ ग. 'तुनाह' । ९ ग. 'विभीतक' ।

१० ग. 'यं शोभाव' । ११ ड. 'यं शोभाफल' । १२ ड. 'वीरपराक्रमश्च' । सर्वोच्च । १३ ग. 'कर्म च' । सर्वोच्च । १४ ड. 'त्रिकषो व' । १५ ग. ड. 'पसा व' । १६ ड. 'बाणक्षतो हृदि' । १७ ग. 'गानक्षता' । १८ ड. च. 'गद्गार' । १९ ग. ड. 'रं स्वका' । २० ड. 'हृयातां परमां गतिम् । सु' ।

ततो निवार्य तद्वाणजालं सुरभुजेरितम् । बाणैर्व्योमं दिशः पृथ्वीं पूरयामास दानवः ॥ १७५ ॥
चिच्छेद पुङ्खदेशेषु स्वके स्थाने च लाघवात् । बाणजालैः सुतीक्ष्णाग्रैः कङ्कबर्हिणवाजितैः
कर्णान्तकृष्टैर्विमलैः सुवर्णरजतोज्ज्वलैः । शास्त्रार्थैः संशयप्राप्तान्यथाथान्वै विकल्पितैः ॥
ततः शतेन बाणानां शक्रं विव्याध दानवः । नारायणं च सप्तत्या नवत्या च हुताशनम् ॥
दशभिर्मरुतं मूर्ध्नि यमं दशभिरेव च । धनदं चैव सप्तत्या वरुणं च तथाऽष्टभिः ॥ १७७ ॥
विंशत्या निर्कटं दैत्यः पुनश्चाष्टाभिरेव च । विव्याध पुनरैकैकं दशभिर्दशभिः शरैः ॥ १८० ॥
तथा च मातलिं दैत्यो विव्याध त्रिभिराशुगैः । गरुडं दशभिश्चैव स विव्याध पतत्रिभिः ॥
पुनश्च दैत्यो देवानां तिलशो नतपर्वभिः । चकार वर्धजातानि चिच्छेद च धनूंषि तु ॥
ततो विकवचा देवा विधनुकाः शरैः कृताः ॥ १८२ ॥

अथान्यानि चापानि तस्मिन्सरोपा रणे लोकपाला गृहीत्वा समन्तात् ।

शरैरक्षयैर्दानवेन्द्रं ततश्चुस्तदा दानवोऽभर्षसंरक्तनेत्रः ॥ १८३ ॥

शरानग्निक्लृपान्ववर्षामराणां ततो बाणमादाय कल्पानलाम् ।

जघानोरासि क्षिप्रमिन्द्रं सुबाहुं महेन्द्रोऽव्यकम्पद्रथोपस्थ एव ॥ १८४ ॥

त्रिलोक्यान्तरिक्षे सहस्रार्कबिम्बं पुनर्दानवो विष्णुमुदभूतवीर्यम् ।

अन्तर्यामिं जघानांसमूले सलीलं ततः केशवस्यापतच्छार्ङ्गमग्रे ॥ १८५ ॥

ततस्तारकः प्रेतनाथं पृषत्कैर्वसुं तस्य सव्ये स्मरन्धुद्रभावम् ।

शरैरग्निक्लृपैर्जलेशस्थ कायं रणेऽशोषयद्दुर्जयो दैत्यराजः ॥ १८६ ॥

शरैरग्निक्लृपैश्चकाराऽऽशु दैत्यस्तथा राक्षसान्भीतभीतान्दिशामु ।

पृषत्कैश्च रुक्षैर्विकारप्रयुक्तं चकारानिलं लीलयैवासुरेशः ॥ १८७ ॥

क्षीणालम्बचित्ताः स्वयं विष्णुशक्रानलाद्याः सुसंहत्य तीक्ष्णैः पृषत्कैः ।

पृषत्कैः प्रचण्डेन दैत्येन सार्धं महासंगरं संगरग्रासकल्पम् ॥ १८८ ॥

अथाऽऽनय चापं हरिस्तीक्ष्णबाणैर्हनत्सारथिं दैत्यराजस्य हृद्यम् ।

ध्वजं धूमकेतुः किरीटं महेन्द्रो धनेशो धनुः काश्चनानन्द्रपृष्ठम् ॥

यमो बाहुदण्डं रथाङ्गानि वायुनिशाचारिणामीश्वरंस्यापि वर्म ॥ १८९ ॥

वृद्धा तद्युद्धमरैरकुत्रिमपराक्रमम् । दैत्यनाथः कृतं संख्ये स्वबाहुयुगबान्धवः ॥ १९० ॥

मुमोच मुद्गरं भीमं सहस्राक्षाय संगरे । वृद्धा मुद्गरमायान्तमनिवार्यमथास्त्रे ॥ १९१ ॥

रथादाप्लुत्य धरणीमगमत्पाकशासनः । मुद्गरोऽपि रथोपस्थे पपात परुषस्वनः ॥ १९२ ॥

स रथं चूर्णयामास न ममार च भीतलिः । गृहीत्वा पट्टिशं दैत्यो जघानोरासि केशवम् ॥

स्कन्धे गरुत्मतः सोऽपि निपसाद् विचेतनः । खड्गेन राक्षसेन्द्रस्य निचकर्त च वाहनम् ॥

यमं च पातयामास भूमौ दैत्यो भुशुण्डिना । वद्धिं च भिन्दिपालेन ताडयामास मूर्धनि ॥ १९५ ॥

१ ग. 'जातं गुं' । २ क. 'दिग्वा' । ३ घ. 'डं' दैत्यराजस्य दशश्चैव आशुगैः । अरुणं दशभिश्चैव माहेवं दशभिस्ततः । पुं । ४ ड. 'व' महेवं नवभिस्ततः । पुं । ५ ड. 'विदशातय' । ६ ग. 'अणं वृत्तचित्राः स्वयं' । ७ ग. 'रथं प्राप्य संकल्पसिद्धम् । अ' । ८ ग. 'यमेन्द्रमार' । ९ ग. 'बनं तद्देव' । यं । १० ग. घ. ड. 'रथापि' । ११ ड. 'सारथिः' । १२ ड. 'तं सवाह' ।

वायुं च दोभ्यामुत्क्षिप्य पातयामास भूतले । धनेशं च धनुष्कोट्या कुड्यामास कोपनः ॥ १९६ ॥
 ततो देवनिकायानामेकैकं समरे ततः । जघानास्त्रैरसंख्यैर्यद्वैत्येन्द्रोऽमितविक्रमः ॥ १९७ ॥
 लब्धसंज्ञः क्षणाद्विष्णुश्चक्रं जग्राह दुर्धरम् । दानवेन्द्रवर्सासिक्तं पिशिताशनकोन्मुखम् ॥ १९८ ॥
 मुमोच दानवेन्द्रस्य हृदं वक्षसि केशवं । पपात चक्रं दैत्यस्य हृदय भास्करद्वयम् ॥ १९९ ॥
 व्यशीर्यत ततः काये नीलोत्पलमिवाश्मनि । ततो वज्रं महेन्द्रस्तु प्रमुमोचार्चितं चिरम् ॥ २०० ॥
 यस्मिञ्जयाशा शक्रस्य दानवेन्द्ररणे त्वभूत् । तारकस्य सुसंप्राप्य शरीरं शौर्यशालिनः ॥
 व्यशीर्यत विकीर्णाचिः शतधा खण्डेतां गतम् । विनाशमगमन्मुक्तं वायुनाऽसुरवक्षसि ॥
 ज्वलितं ज्वलनाभासमकुशं कुलिशं यथा । विनाशमागतं दृष्ट्वा वायुश्चाकुशमाहवे ॥ २०३ ॥
 रुष्टः शैलेन्द्रमुत्पाद्य पुष्पितद्वमकन्दरम् । चिक्षेप दानवेन्द्राय पञ्चयोजनविस्तृतम् ॥ २०४ ॥
 महीधरं तमायान्तं दैत्यः स्मितमुखस्तदा । जग्राह वामहस्तेन बालकन्दुकलीलया ॥ २०५ ॥
 ततो दण्डं समुद्यम्य कृतान्तः क्रोधमूर्छितः । दैत्येन्द्रं मूर्ध्नि चिक्षेप भ्राम्य वेगेन दुर्जयः ॥
 सोऽसुरस्यापतन्मूर्ध्नि दैत्यस्तं च न बुद्धवान् । कल्पान्तदहनालोकामज्ययां ज्वलनस्ततः ॥
 शक्तिं चिक्षेप दुर्धर्षां दानवेन्द्राय संयुगे । नवा शिरीषमालेव साऽस्य वक्षस्यराजत ॥ २०८ ॥
 ततः खड्गं समाकृष्य कोपादाकाशनिर्मलम् । भासितासितदिग्भागं लोकपालोऽपि
 निर्कतिः ॥ २०९ ॥

चिक्षेप दानवेन्द्राय तस्य मूर्ध्नि पपात च । पतितश्चागमत्खड्गः स शीघ्रं शतखण्डताम् ॥ २१० ॥
 जलेशस्तूयदुर्धर्षं विषपादकभैरवम् । मुमोच पाशं दैत्यस्य भुजबन्धाभिलाषुकः ॥ २११ ॥
 स दैत्यभुजमासाद्य सर्पः सद्यो व्यपद्यत । स्फुटितक्रकचक्ररुदशनालिर्महाहनुः ॥ २१२ ॥
 ततोऽश्विनौ समरुतः ससाध्याः समहोरगाः । यक्षराक्षसगन्धर्वा दिव्यनानास्त्रपाणयः ॥
 जघ्नुर्दैत्येश्वरं सर्वे संभूय सुमहाबलाः । न चास्त्राण्यस्य सज्जन्ति गात्रे वज्राचलोपमे ॥
 ततो रथाद्वप्लुत्य तारको दानवाधिपः । जघान कोटिशो देवान्करपाणिभिरेव च ॥ २१५ ॥
 हतशेषाणि सैन्यानि देवानां विप्रदुष्टवुः । दिशो भीतानि संत्यज्य रणोपकरणानि तु ॥
 लोकपालास्ततो दैत्यो बबन्धेन्द्रमुखान्रणे । सक्शवान्द्रुढैः पाशैः पशुमारः पशूनिव ॥
 स भूयो रथमास्थाय जगाम स्वकमालयम् । सिद्धगन्धर्वसंघुष्टविपुलाचलमस्तकम् ॥ २१८ ॥
 स्तूयमानो दितिमुत्तरंत्सरोभिर्विनोदितः । त्रैलोक्यलक्ष्मीस्तद्देशे प्राविशत्स्वपुरं यथा ॥
 निपसादाऽऽसने पद्मरागरत्नविनिर्मिते । ततः किनरगन्धर्वनांगनारीविनोदितैः ॥
 क्षणं विनोद्यमानस्तु प्रचलन्मणिकुण्डलः ॥ २२० ॥

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे देवासुरवृत्तप्रथमे तारकवधो नाम त्रिपञ्चाशदधिकशत-

तमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७८०३ ॥

१ ड. 'सारकं सितारस्यं क्षुरिकाम्' । २ घ. ड. 'वः' । तदाद्यु चक्रं दैत्यस्य पतितं भा' । ३ ग. ड. 'ण्डशो

४ ड. 'कुशलेशवत्' । वि' । ५ ग. 'मू' । 'पिशिता' । ६ ग. 'पानक' । ७ ग. ड. 'शुण्डलः' । ८ ड. 'ने बासी

पबर' । ९ ग. ड. 'नाकना' ।

अथ चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

प्रादुरासीत्प्रतीहारः शुभ्रनीलाम्बुजाम्बरः । स जानुभ्यां महीं गत्वा पिहितस्यः स्वपाणिना ॥
उवाचानाविलं वाक्यमल्पाक्षरपरिस्फुटम् । दैत्येन्द्रमर्कवृन्दानां बिभ्रतं भास्वरं वपुः ॥ २
कालनेमिः सुरान्बद्धांश्चाऽऽदाय द्वारि तिष्ठति । स विज्ञापयति स्थेयं क्व बन्दिभिरिति प्रभो
तन्निशम्याववीदैत्यः प्रतीहारस्य भाषितम् । यथेष्टं स्थापयतामेभिर्गृहं मे भुवनत्रयम् ॥ ४
केवलं पाशबन्धेन विमुक्तैरविलम्बितम् । एवं कृते ततो देवा द्रूयमानेन चेतसा ॥ ५
जग्मुर्जगद्गुरुं द्रष्टुं शरणं कमलोद्भवम् । निवेदितास्ते शक्राद्याः शिरोभिर्धरणिं गताः ॥
तुष्टुबुः स्पष्टवर्णार्थैर्वचोभिः कमलासनम् ॥

देवा ऊचुः—

त्वमोँकारोऽस्यङ्कुराय प्रसूतो विश्वस्याऽऽत्माऽनन्तभेदस्य पूर्वम् ।
संभूतस्यानन्तरं सत्त्वमूर्ते संहारेच्छोस्ते नमो रुद्रमूर्ते ॥ ७
व्यक्तिं नीत्वा त्वं वपुः स्वं महिम्ना तस्मादण्डात्स्वाभिधानादचिन्त्यः ।
द्यावापृथ्व्योरुर्ध्वखण्डावराभ्यां ह्यण्डादस्मात्त्वं विभागं कैरोपि ॥ ८
व्यक्तं मेरौ यज्जनायुस्तवाभूदेवं विद्मस्त्वत्प्रणीतश्चास्ति ।
व्यक्तं देवाजन्मनः शाश्वतस्य द्यौस्ते मूर्धा लोचने चन्द्रसूर्यौ ॥ ९
व्यालाः केशाः श्रोत्ररन्ध्रा दिशस्ते पादौ भूमिर्नाभिरन्ध्रे समुद्राः ।
मायाकारः कारणं त्वं प्रसिद्धो वेदैः शान्तो ज्योतिषा त्वं विमुक्तः ॥ १०
वेदार्थेषु त्वां विवृण्वन्ति बुद्ध्वा हृत्पद्मान्तःसंनिविष्टं पुराणम् ।
त्वामात्मानं लब्धयोगा गृणन्ति सार्व्वैर्यास्ताः सप्त सूक्ष्माः प्रणीताः ॥ ११
तासां हेतुर्याऽष्टमी चापि गीता तस्यां तस्यां गीयसे वै त्वमन्तम् ।
दृष्ट्वा मूर्तिं स्थूलसूक्ष्मां चकार देवैर्भावाः कारणैः कैश्चिदुक्ताः ॥ १२
संभूतास्ते त्वत्त एवाऽऽदिसर्गे भूयस्तां तां वासनां तेऽभ्युपेयुः ।
त्वत्संकल्पेनान्तमायाँतिगूढः कालो मेयो ध्वस्तसंख्याविकल्पः ॥ १३
भावाभावव्यक्तिसंहारहेतुस्त्वं सोऽनन्तस्तस्य कर्तासि चाऽऽत्मन् ।
येऽन्ये सूक्ष्माः सन्ति तेभ्योऽभिगीतः स्थूला भावाश्चाऽऽवृत्तारश्च तेषाम् ॥
तेभ्यः स्थूलैस्तैः पुराणैः प्रतीतो भूतं भव्यं चैवमुद्भूतिभाजाम् ।
भावे भावे भावितं त्वा युनक्ति युक्तं युक्तं व्यक्तिभावान्निरस्य ॥
इत्थं देवो भक्तिभाजां शरण्यन्नाता गोप्ता नो भवानन्तमूर्तिः ॥ १५

विरेमुरमराः स्तुत्वा ब्रह्माणमविकारिणम् । तत्स्थुर्मनोभिरिष्टार्थसंप्राप्तिप्रार्थनास्ततः ॥ १६
एवं स्तुतो विरिञ्चिस्तु प्रसादं परमं गतः । अमरान्वरदेनाऽऽह वामहस्तेन निर्दिशन् ॥ १७

१ ड. 'प्रचीनांशुकाम्बर' । २ क. ख 'नीलशुकाम्बर' । ३ ग. ड. साम्बर । ४ ग. च. 'नन्द्या चाऽऽदा' ।

५ ग. ड. चकार । ६ ग. 'या निगु' । ७ ड. 'या निरुडः' । ८ क. ख. 'तिः' । विरिञ्चिमरमराः ।

ब्रह्मोवाच—

नारी याऽभर्तुकाऽकस्मात्तनुस्ते त्यक्तभूषणा । न राजते तथा शक्र म्लानवक्त्रशिरोरुहा॥
हुताशनविमुक्तोऽपि न धूमेन विराजसे । भरमनेव प्रतिच्छन्नो दग्धदावश्चिरोषितः ॥ १९
यमाऽऽमयमये नैव शरीरे त्वं विराजसे । दण्डस्याऽऽलम्बनेनेव ह्यकुच्छस्तु पदे पदे ॥ २०
रजनीचरनाथोऽपि किं भीत इव भाषसे । राक्षसेन्द्र क्षतारते त्वमरातिक्षतो यथा ॥ २१
तनुस्ते वरुणोच्छुष्का परीतस्येव वह्निना । विमुक्तरुधिरं पाशं फणिभिः प्रविलोकयन् ॥
वायो भवान्विचेतस्कस्त्वं स्निग्धैरिव निर्जितः । किं त्वं बिभेषि धनदं संन्यस्यैव कुबेरताम्र
रुद्रास्त्रिशूलिनः सन्तो वदध्वं बहुशूलताम् । भवन्तः केन तत्क्षिप्तं तेजस्तु भवतामपि ॥ २४
अकिञ्चित्करतां यातः करस्ते न विभासते । अलं नीलोत्पलामेन चक्रेण मधुसूदन ॥ २५
किं त्वयाऽनुदरालीनभुवनप्रविलोकनम् । क्रियते स्तिमिताक्षेण भवता विश्वतोमुख ॥ २६
एवमुक्ताः सुरास्तेन ब्रह्मणौ ब्रह्ममूर्तिना । वाचां प्रधानभूतत्वान्मारुतं तमचोदयन् ॥ २७
अथ विष्णुमुखैर्देवैः श्वसनः प्रतिबोधितः । चतुर्मुखं तदा प्राह चराचरगुरुं विभुम् ॥ २८

नै तु वेत्ति चराचरभूतगतं भवंभावमतीव महानुच्छ्रितः प्रभवः ।

पुनरर्थवचोऽभिविस्तृतश्रवणोपमकौतुकभावकृतः ॥

२९

त्वमनन्त करोषि जगद्भवतां सचराचरगर्भविभिन्नगुणाम् ।

अमरासुरमेतदशेषमपि त्वयि तुल्यमहो जनकोऽसि यतः ॥

३०

पितुरस्ति तथाऽपि मनोविकृतिः सगुणो विगुणो बलवानबलः ।

भवतो वरलामनिवृत्तभयः कुलिशाङ्गमुतो दितिजोऽतिबलः ॥

३१

सचराचरनिर्मथने किमिति कितवस्तु कृतो विहितो भवता ।

किल देव त्वया स्थितये जगतां महदद्भुतचित्रविचिगुणाः ॥

३२

अपि तुष्टिकृतः श्रुतकामफला विहिता द्विजनायक देवगणाः ।

अपि नाकमभूत्किल यज्ञभुजां भवतो विनियोगवशात्सततम् ॥

३३

अपहृत्य विमानगणं स कृतो दितिजेन महामरुभूमिसमः ।

कृतवानासि सर्वगुणातिशयं यमशेषमहीधररार्जतया ॥

३४

सममिङ्गितभावविधिः स गिरिर्गगनेन सदोच्छ्रयतां हि गतः ।

अधिवासाविहारविधाबुचितो दितिजेन पविक्षतश्चाङ्गतटः ॥

३५

परिलुण्ठितरत्नगुहानिवहो बहुदैत्यसमाश्रयतां गमितः ।

सुरराज स तस्य भयेन गतं व्यदधादशरीर इतोऽपि वृथा ॥

३६

उपयोग्यतया विवृतं सुचिरं विमलद्युतिपूरितदिवद्वनम् ।

भवतैव विनिर्मितमादियुगे सुरहेतिसमूहमनुत्थमिदम् ॥

३७

दितिजस्य शरीरमवाप्य गतं शतधा मतिभेदमिवाल्पमैनाः ।

१ ग. 'मुक्तेन तेजःपुञ्जेन रा' । २ ग. 'शान्ता' । ३ ग. 'णाऽव्यक्तम्' । ४ ग. ड. 'त्वात्तेमारुतम्' । ५ ग. 'ननुवे' । ६ ग. 'वभ्रव्यमतीतमहाशयितः' । प्रभवः पुनरर्थव' । ७ ग. 'बलम्' । भ' । ८ ग. 'जपतिम्' । स' । ९ ग. 'मकुण्डसि' । १० ड. 'वास्तविदः । आ' । ११ ग. 'मनः । आ' । १२

आसारधूलिध्वस्ताङ्गा द्वाग्स्थाः स्मः कर्दधिनः । लब्धप्रवेशाः कृच्छ्रेण वयं तस्यामरद्विषः ॥
 सभायाममरा देव निरुद्धेऽप्युपवेशिताः । वेत्रहस्तैरजल्पन्तस्ततोऽपहसितास्तु तैः ॥ ३९
 महार्थाः सिद्धसर्वार्था भवन्तः स्वल्पभाषिणः । चादुयुक्तमथो कर्म ह्यमरा बहु भाषत ॥ ४०
 सैभयंदैत्यसिंहस्य सशक्रस्य तु संस्थिताः । वदतेति च दैत्यस्य प्रेर्यैर्विहसिता बहु ॥ ४१
 ऋतवो मूर्तिमन्तस्तमुपासन्ते ह्यहर्निशम् । कृतापराधसंत्रासं न त्यजन्ति कदाचन ॥ ४२
 तन्त्रीत्रयलोपेतं सिद्धगन्धर्वकिन्नरैः । सुरागमुपधा नित्यं गीयते तस्य वेश्मसु ॥ ४३
 हन्ताकृतोपकरणैर्मित्राणि गुरुलाघवैः । शरणागतस्तयागी त्यक्तसत्यपरिश्रयः ॥ ४४
 इति निःशेषमथवा निःशेषं वै न शक्यते । तस्याविनयमाख्यातुं स्रष्टा तत्र परायणम् ॥
 इत्युक्तः स्वात्मभूदैवः सुरैर्दैत्याविवेष्टितम् । सुरानुवाच भगवांस्ततः स्मितमुखाम्बुजः ॥ ४६

ब्रह्मोवाच—

अवध्यस्तारको दैत्यः सर्वैरपि सुरासुरैः । यस्य वध्यः स नाद्यापि जातस्त्रिभुवने पुमान् ॥
 मया स वरदानेन च्छन्दयित्वा निवारितः । तपसः सांप्रतं राजा त्रैलोक्यदहनात्मकात् ॥
 स च ववे वधं दैत्यः शिशुतः सप्तवासरात् । स सप्तदिवसो बालः शंकराद्यो भविष्यति ॥
 तारकस्य निहन्ता स भास्कराभो भविष्यति । सांप्रतं चाप्यपत्नीकः शंकरो भगवान्प्रभुः ॥
 यच्चाहमुक्तवान्यस्या ह्युत्तानकरता सदा । उत्तानो वरदः पाणिरप्यदेव्याः सदैव तु ॥ ५१
 हिमाचलस्य दुहिता सा तु देवी भविष्यति । तस्याः सकाशाद्यः शर्वस्त्वरण्यां पावको यथा ॥
 जनयिष्यति तं प्राप्य तारकोऽभिभविष्यति । मयाऽप्युपायः स कृतो यथैवं हि भविष्यति ॥ ५३
 शेषश्चाप्यस्य विभवो विनश्येत्तदनन्तरम् । स्तोककालं प्रतीक्षध्वं निर्विशङ्केन चेतसा ॥ ५४
 इत्युक्तास्त्रिदशास्तेन साक्षात्कमलजन्मना । जग्मुस्तं प्रणिपत्येशं यथायोगं दिवौकसः ॥ ५५
 ततो गतेषु देवेषु ब्रह्मा लोकपितामहः । निशां सस्मार भगवांस्त्वतनोः पूर्वसंभवाम् ॥ ५६
 ततो भगवती रात्रिरुपतस्थे पितामहम् । तां विविक्ते समालोक्य ब्रह्मोवाच विभावरीम् ॥

ब्रह्मोवाच—

विभावरी महत्कार्यं विबुधानामुपस्थितम् । तत्कर्तव्यं त्वया देवि शृणु कार्यस्य निश्चयम् ॥
 तारको नाम दैत्येन्द्रः सुरैस्तुरनिर्जितः । तस्याभावाय भगवाञ्जनयिष्यति चेश्वरः ॥ ५३
 सुतं स भविता तस्य तारकस्यान्तकारकः । शंकरस्याभवत्यत्नी सती दक्षमुता तु या ॥ ६०
 सा मृता कुपिता देवी कस्मिंश्चित्कारणान्तरे । भविता हिमशैलस्य दुहिता लोकभाविनी ॥
 विरहेण हरस्तस्या मत्वा शून्यं जगन्नयम् । तपस्यन्निहमशैलस्य कन्दरे सिद्धसेविते ॥ ६२
 प्रतीक्षमाणस्तज्जन्म कंचित्कालं निवत्स्यति । तयोः सुतस्तपसो भविता यो महान्बलः ॥ ६३
 स भविष्यति दैत्यस्य तारकस्य विनाशकः । जातमात्रा तु सा देवी स्वल्पसंज्ञा च भामिनी ॥

१ ड. 'सिताः परे । म' । २ क. ख. 'महार्थाः । ३ ग. ड. 'समेय' । ४ ग. 'स्य न शक्यस्य विसंस्थला । व' ।
 'स्य न शक्यस्य विसंस्थला । व' । ५ ग. 'आरिगु' । ६ क. ख. 'ष्टिते । मु' । ७ ग. ड. 'वाग्वर्वा तनु पू' ।
 ८ ग. ड. 'गु चार्थस्थ' । ९ ग. च. 'रहितर' । १० ड. च. 'सा पितुः कु' । ११ ग. 'हावतः । स । १२ ग. 'संज्ञेव
 म' । ड. 'संज्ञेव । १३ ग. घ. 'भाविनि ड. 'भावनी ।

विहोत्कण्ठिता गाढं हरसंगमलालसा । तयोः सुतप्ततपसोः संयोगः स्याच्छुभानने ॥६५॥
 ततस्ताभ्यां तु जनितः स्वल्पो वाक्कलहो भवेत् । ततोऽपि संशयो भूयस्तारकं प्रति दृश्यते ॥
 तयोः संयुक्तयोस्तस्मात्पुरतासक्तिकारणे । विघ्नस्त्वया विधातव्यो यथा ताभ्यां तथा शृणु
 गर्भस्थाने च तन्मातुः स्वेन रूपेण रञ्जय । ततो विहाय शर्वस्तां विश्रान्तो नर्मपूर्वकम् ॥
 भर्त्सयिष्यति तां देवीं ततः सा कुपिता सती । प्रयास्यति तपश्चतुर्ं तत्तस्मात्तपसे पुनः ६९
 जनयिष्यति यं शर्वाद्विजितश्रुतिर्मण्डितम् । स भविष्यति हन्ता वै सुरारीणामसंशयम् ॥
 त्वयाऽपि दानवा देवि हन्तव्या लोकदुर्जयाः । यावच्च न सती देहसंक्रान्तगुणसंचया ॥
 तत्संगमेन तावच्च दैत्यान्हन्तुं न शक्यसे । एवं कृते तपस्तप्तव्यं सृष्टिसंहारकारिणी ॥ ७२
 समाप्तनियमा देवी यदा चोमा भविष्यति । तदा स्वमेव तद्रूपं शैलजा प्रतिपत्स्यते ॥ ७३
 तनुस्तवापि सहजा सैकाऽनंशा भविष्यति । रूपांशेन तु संयुक्ता त्वमुमायां भविष्यसि ॥
 एकाऽनंशेति लोकस्त्वां वरदे पूजयिष्यति । भेदैर्बहुविधाकारैः सर्वगा कामसाधिनी ॥७५॥
 ओंकारवक्त्रा गायत्री त्वमिति ब्रह्मवादिभिः । आक्रान्तिरुज्जिताकारा राजभिश्च महाभुजैः
 त्वं भूरिति विशां माता शूद्रैः शैवीति पूजिता । क्षान्तिर्मुनीनामक्षोभ्या दया नियमिनामिति
 त्वं महोपायसंदोहा नीतिर्नयविसर्पिणाम् । परिच्छित्तिस्त्वमर्थानां त्वमीहा प्राणिहृच्छया
 त्वं मुक्तिः सर्वभूतानां त्वं गतिः सर्वदेहिनाम् । त्वं च कीर्तिमतां कीर्तिस्त्वं मूर्तिः सर्वदेहिनाम्
 रतिस्त्वं रक्तचित्तानां प्रीतिस्त्वं हृददर्शिनाम् । त्वं कान्तिः श्रुतभूषाणां त्वं शान्तिर्दुःखकर्म-

णाम् ॥ ८०

त्वं भ्रान्तिः सर्वबोधानां त्वं गतिः क्रतुयाजिनाम् । जलधीनां महाविला त्वं च लीला विला-
 सिनाम् ॥ ८१

संप्रतिस्त्वं यदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी । त्वं कालरात्रिनिःशेषभुवनावलिनाशिनी
 प्रियकण्ठग्रहानन्ददायिनी त्वं विभावरी । इत्यनेकविधैर्देवि रूपैर्लोकं त्वमचिता ॥ ८३
 ये त्वां स्तौष्यन्ति वरदे पूजयिष्यन्ति वाऽपि ये । ते सर्वकामानाप्स्यन्ति नियता नात्र संशयः
 इत्युक्ता तु निशा देवी तथेत्युक्त्वा कृताञ्जलिः । जगाम त्वरिता तूर्णं गृहं हिमगिरिः परम् ॥
 तत्राऽऽसीनां महाहर्म्यं रत्नभित्तिसमाश्रयाम् । ददर्श मेनामापाण्डुच्छविवक्त्रसरोरुहाम् ॥
 किंचिच्छयाममुखोदग्रस्तनभारावनामिताम् । महौषधिगणाबद्धमन्त्रराजनिषेविताम् ॥
 उद्ब्रह्मकनकोन्नद्धजीवरक्षामहोरगाम् । मणिदीपगणज्योतिर्महालोकप्रकाशिते ॥ ८८
 प्रकीर्णवहुसिद्धार्थं मनोजपरिवारके ! शुचिन्यंशुकसंछन्नभूशय्यास्तरणोज्ज्वले ॥ ८९
 भूपामोदमनोरम्ये सर्जगन्धोषयांगिके । ततः क्रमेण दिवसे गते दूरं विभावरी ॥ ९०
 व्यजृम्भत सुखोदके ततो मेनामहागुहे । प्रसुप्तप्रायपुरुषे निद्राभूतोपचारिके ॥ ९१
 स्फुटालोके शशभृति भ्रान्तिरात्रिविहगमे । रजनीचरभूतानां संवैरावृतचत्वरे ॥ ९२

१ ग. 'तिपत्स्यते' । २ ग. ड. च. 'विहस्य' । ३ ४. च. 'सुच्छयिष्यति' । ४ ग. ड. च. 'मण्डलम्' । ५ ड.

'तया तया सात्मविभूत्या । स' । च. 'पञ्चावया सात्मविभूत्या । स' । ६ ग. ड. 'साधनी' । ७ ड. च. 'त्रीपयतैर्ब्रह्म' ।

८ । ८ ड. च. 'दभूतानां' । ९ ग. ड. 'वेत्स्यति' । १० ग. ड. च. 'गिरिमेहम्' । त' । ११ ड. 'म' । सुबद्धतादकोषद्वांजी ।

१२ ड. 'शुभ्रवीतांशु' ।

गाढकण्ठग्रहालग्नसुभगेष्टजने ततः । किञ्चिदाकुलतां प्राप्ते मेनानेत्राम्बुजद्वये ॥ ९३
 आविवेश मुखे रात्रिः सुचिरस्फुटसंगमा । जन्मदाया जगन्मातुः क्रमेण जठरान्तरे ॥ ९४
 आविवेशान्तरं जन्म मन्यमाना क्षपा तु वै । अरञ्ज्यच्छर्विं देव्या गुहारण्ये विभावरी ॥
 ततो जगत्पतिप्राणहेतुर्हिमगिरिप्रिया । ब्राह्मे मुहूर्तं सुभगे व्यसूयत गुहारणिम् ॥ ९५
 तस्यां तु जायमानायां जन्तवः स्थाणुजङ्गमाः । अभवन्सुखिनः सर्वे सर्वलोकनिवासिनः
 नारकाणामपि तदा सुखं स्वर्गसमं महत् । अभवत्कूरसत्त्वानां चेतः शान्तं च देहिनाम् ॥
 ज्योतिषामपि तेजस्त्वमभवत्सुरतोन्नता । वनाश्रिताश्चौषधयः स्वादुवन्ति फलानि च ॥
 गन्धवन्ति च माल्यानि विमलं च नभोऽभवत् । मारुतश्च सुखस्पर्शो दिशश्च सुमनोहरा ॥
 तेन चोद्भूतफलितपरिपाकगुणोज्ज्वलाः । अभवत्पृथिवी देवी शालिमालाकुलाऽपि च
 तपांसि दीर्घचीर्णानि मुनीनां भावितात्मनाम् । तस्मिन्गतानि साफल्यं कालेऽनिर्मलचेतसाम्
 विस्मृतानि च शस्त्राणि प्रादुर्भावं प्रपेदिरे । प्रभावस्तीर्थमुख्यानां तदा पुण्यतमोऽभवत् ॥
 अन्तरिक्षे सुराश्चाऽऽसन्विमानेषु सहस्रशः । समहेन्द्रहरित्रह्मवायुवह्निपुरोगमाः ॥ १०४
 पुष्पवृष्टिं प्रमुमुचुस्तस्मिन्स्तु हिमभूधरे । जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ १०५
 मेरुप्रभृतयश्चापि मूर्तिमन्तो महाबलाः । तस्मिन्महोत्सवे प्राप्ते दिव्यप्रभृतपाणयः ॥ १०६
 सरितः सागराश्चैव समाजग्मुश्च सर्वशः । हिमशैलोऽभवलोके तथा सर्वैश्चराचरैः ॥ १०७
 सेव्यश्चाप्यभिगम्यश्च स श्रेयांश्चाचलोत्तमः । अनुभूयोत्सवं देवा जग्मुः स्वानालयान्मुदा ॥
 देवगन्धर्वनागेन्द्रशैलशीलावनीगुणैः । हिमशैलसुता देवी स्वयंपूर्विकया ततः ॥ १०९
 क्रमेण वृद्धिमानीता लक्ष्मीवानलसैबुधैः । क्रमेण रूपसौभाग्यप्रबोधैर्भुवनत्रयम् ॥ ११०
 अजयद्भूषयञ्चापि निःसाधारेर्नगात्मजा । एतस्मिन्नन्तरे शक्रो नारदं देवसंमतम् ॥ १११
 देवर्षिर्मथ सस्मार कार्यसाधनसत्वरम् । स्मृतिं शक्रस्य विज्ञाय जातां तु भगवांस्तदा ॥
 आजगाम मुदा युक्तो महेन्द्रस्य निवेशनम् । तं स दृष्ट्वा सहस्राक्षः समुत्थाय महासनात्
 यथार्हेण तु पाद्येन पूजयामास वासवः । शक्रप्रणीतां तां पूजां प्रतिगृह्य यथाविधि ॥
 नारदः कुशलं देवमवृच्छत्पाकशासनम् । पृष्टे च कुशले शक्रः प्रोवाच वचनं प्रभुः ॥ १०५

इन्द्र उवाच—

कुशलस्याङ्कुरे तावत्संभूते भुवनत्रये । तत्फलोद्भवसंपत्तौ त्वं भवौतन्दित्रो मुने ॥ ११६
 वेत्सि चैतत्समस्तं त्वं तथाऽपि परिचोदकः । निर्वृतिं परमां याति निवेद्यार्थं सुहृज्जने ॥
 तद्यथा शैलजा देवी योगं याया त्पिनाकिना । शीघ्रं तदुद्यमः सर्वैरस्मत्पक्षैर्विधीयताम् ॥
 अवगम्यार्थमखिलं तत आमन्त्र्य नारदः । शक्रं जगाम भगवान्हिमशैलनिवेशनम् ॥ ११९
 तत्र द्वारे स विप्रेन्द्रश्चित्रवेत्रलताकुले । वन्दितो हिम शैलेन निर्गतेन पुरो मुनिः ॥ १२०
 सह प्रविश्य भवनं भुवो भूषणतां गतम् । निवेदिते स्वयं हैमे हिमशैलेन विस्तृते ॥ १२१
 महासने मुनिवरो निपसादातुलद्युतिः । यथार्हं चार्घ्यपाद्यं च शैलस्तस्मै न्यवेदयत् ॥
 मुनिस्तु प्रतिजग्राह तमर्थं विधिवत्तदा । गृहीतार्थं मुनिवरमवृच्छच्छूलक्ष्णया गिरा ॥ १२३

१ ड. 'परित्राण । २ ड. 'दिव्यानृत्यन्ति मातरः । स' । ३ ड. 'ललीलाप्सरोगणैः । ग. 'ललीलावतीम्' ।

४ ड. 'वान्संस्मृतौ । ५ ग. 'रेशुविदेवो वेत्रहस्तैश्च वन्दितः । गिरिः प्र' ।

कुशलं तपसः शैलः शनैः फुल्लाननाम्बुजः । मुनिरप्यद्रिराजानमपृच्छत्कुशलं तदा ॥१२४
नारद उवाच—

अहोऽवतारिताः सर्वे संनिवेशे महागिरि । पृथुत्वं मनसा तुल्यं कन्दराणां तथाऽचल ॥
गुरुत्वं ते गुणौघानां स्थावरादतिरिच्यते । प्रसन्नता च तोयस्य मनसोऽप्यधिका च ते ॥
न लक्षयामः शैलेन्द्र शिष्यते कन्दरोदरात् । न च लक्ष्मीस्तथा स्वर्गे कुत्राधिकतया
स्थिता ॥ १२७

नानातपोभिर्मुनिभिर्ज्वलनार्कसमप्रभैः । पावनैः पावितो नित्यं त्वत्कन्दरसमाश्रितैः ॥१२८
अवमत्य विमानानि स्वर्गवासविरागिणः । पितुर्गृह इवाऽऽसन्ना देवगन्धर्वकिनराः ॥१२९
अहो धन्योऽसि शैलेन्द्र यस्य ते कन्दरं हरः । अध्यास्ते लोकनाथोऽपि समाधानपरायणः
इत्युक्तवति देवर्षौ नारदे सादरं गिरा । हिमशैलस्य महिषी मेना मुनिदिवृक्षया ॥ १३१
अनुयाता दुहित्रा तु स्वल्पालिपरिचारिका । लज्जाप्रणयनम्राङ्गी प्रविवेश निवेशनम् ॥
तत्र स्थितो मुनिवरः शैलेन सहितो वशी । दृष्ट्वा तु तेजसो राशिं मुनिं शैलप्रिया तदा ॥
ववन्दे गूढवदना पाणिपद्मकृताञ्जलिः । तां विलोक्य महाभागो महर्षिरमितद्युतिः ॥
आशीर्भिरमृतोद्गाररूपाभिस्तां व्यवर्धयत् । ततो विस्मितचित्ता तु हिमवद्गिरिपुत्रिका ॥
उदैक्षन्नारदं देवी मुनिमन्दुतरूपिणम् । एहि वत्सेति चाप्युक्ता ऋषिणा स्निग्धया गिरा ॥
कण्ठे गृहीत्वा पितरमुत्सङ्गे समुपाविशत् । उवाच माता तां देवीमभिवन्द्य पुत्रिके ॥
भगवन्तं ततो धन्यं पतिमाप्स्यसि संमतम् । इत्युक्ता तु ततो मात्रा वस्त्रान्तपिहितानना
किञ्चित्कम्पितमूर्धा तु वाक्यं नोवाच किञ्चन । ततः पुनरुवाचेदं वाक्यं माता सुतां तदा ॥
वत्से वन्द्य देवर्षिं ततो दास्यामि ते शुभम् । रत्नक्रीडनकं रम्यं स्थापितं यच्चिरं मया ॥
इत्युक्ता तु ततो वेगादुद्धृत्य चरणौ तदा । ववन्दे मूर्ध्नि संधाय करपङ्कजकुण्डमलम् ॥१४१
कृते तु वन्दने तस्या माता सखीमुखेन तु । चोदयामास शनकैस्तस्याः सौभाग्यशंसिनाम्
शरीरलक्षणानां तु विज्ञानाय तु कौतुकात् । स्त्रीस्वभावाद्यद्दुहितुश्चिन्तां हृदि समुद्रहन् ॥
ज्ञात्वा तदिङ्गितं शैलो महिष्या हृदयेन तु । अनुद्वेगीर्णोऽक्षतिर्मेने रम्यमेतदुपस्थितम् ॥
चोदितः शैलमहिषीसख्या मुनिवरस्तदा । स्मिताननो महाभागो वाक्यं प्रोवाच नारदः ॥
न जाताऽस्याः पतिर्भद्रे लक्ष्णैश्च विवर्जिता । उत्तानहस्ता सततं चरणैर्व्यभिचारिभिः ॥
स्वच्छायया भविष्येयं किमन्यद्बहु भाष्यते ॥

१४६

श्रुत्वैतत्संभ्रमाविष्टो ध्वस्तैर्यैर्गो महाबलः । नारदं प्रत्युवाचाथं साश्रुकण्ठो महागिरिः ॥

हिमवानुवाच—

संसारस्यातिदोषस्य दुर्विज्ञेया गतिर्यतः । सृष्ट्यां चाऽऽवश्यभाविन्यां केनाप्यतिशयात्मना
कर्त्रा प्रणीता मर्यादा स्थिता संसारिणामियम् । यो जायते हि यद्वैजो जनितुः स
ह्यसार्थकः ॥ १४९
जनिता चापि जातस्य न कश्चिदिति यत्स्फुटम् । स्वकर्मणैव जायन्ते विविधा भूतजातयः

१ ड. 'वेशो महागिरिः । २° । च. 'वेशान्महा' । २ ड. 'णां महाबल । ३ ग. 'न्दक्षिष्यते कन्दरोदरात् । न° ।

४ ड. वर्यं । ५ ग. 'द्वीर्णोऽक्षतिर्मेना र° । ६ ड. हिमाचलः । ७ ड. 'थस्निग्ध' । ८ ड. कुत्र । ९ ग. 'द्वीजाज्जनेतुः ।

१० ग. जेतानव जा' ।

अण्डजो ह्यण्डजाज्जातः पुनर्जायेत मानवः । मानुषाच्च सरीसृप्यां मनुष्यत्वेन जायते ॥
तत्रापि जातौ श्रेष्ठायां धर्मस्योत्कर्षणेन तु । अपुत्रजन्मिनः शेषाः प्राणिनः समवस्थिताः
मनुजास्तत्र जायन्ते यतो न गृहधर्मिणः । क्रमेणाऽऽश्रमसंप्राप्तिर्ब्रह्मचारिव्रतादनु ॥ १५३
तस्य कर्तुर्नियोगेन संसारो येन वर्धितः । संसारस्य कुतो वृद्धिः सर्वं स्युर्द्यदतिग्रहाः ॥ १५४
अतः कर्त्रा तु शास्त्रेण सुतलाभः प्रशंसितः । प्राणिनां मोहनाथार्था नरकत्राणसंश्रयात् ॥
स्त्रिया विरहिता सृष्टिर्जनूनां नोपैष्यते । स्त्रीजातिस्तु प्रकृत्यैव कृपणा देन्यभाषिणी ॥
शास्त्रालोचनसामर्थ्यमुज्झितं तासु बेधसा ॥ १५६

शास्त्रेषूक्तमसंदिग्धं बहुवारं महाफलम् । दशपुत्रसमा कन्या यां न स्वाच्छीलवर्जिता ॥
वाक्यमेतत्फलभ्रष्टं पुंसि ग्लानिकरं परम् । कन्या हि कृपणा शोच्या पितुर्दुःखविवर्धिनी ॥
याऽपि स्यात्पूर्णसर्वाढ्या पतिपुत्रधनादिभिः । किं पुनर्दुर्भगा हीना पतिपुत्रधनादिभिः ॥
त्वं चोक्तवासुताया मे शरीरे दोषसंग्रहम् । अहो मुह्यामि शुष्यामि ग्लामि सीदामि नारद ॥
अयुक्तमथ वक्तव्यमप्राप्यमपि सांप्रतम् । अनुग्रहेण मे छिन्धि दुःखं कन्याश्रयं मुने ॥ १६१
परिच्छिन्नेऽप्यसंदिग्धे मनः परिभवाश्रयम् । तृष्णा मुष्णाति निष्णाता फललोभाश्रयाशुभा
स्त्रीणां हि परमं जन्म कुलानामुभयात्मनाम् । इहामुत्र सुखायोक्तं सत्पतिप्राप्तिसंज्ञितम् ॥
दुर्लभः सत्पतिः स्त्रीणां विगुणोऽपि पतिः किल । न प्राप्यते विना पुण्यैः पतिनार्या कदाचन ॥
यतो निःसाधनो धर्मः परिमाणोज्झिता रतिः । धनं जीवितपर्याप्तं पत्यौ नार्याः प्रतिष्ठितम् ॥
निर्धनो दुर्भगो मूर्खः सर्वलक्षणवर्जितः । दैवतं परमं नार्याः पतिरुक्तः सदैव हि ॥ १६६
त्वया चाक्तं हि देवर्षे न जातोऽस्याः पतिः किल । एतद्वौर्भाग्यमतुलमसंगम्यं गुरु दुःसहम् ॥
चराचरे भूतसर्गेयदद्यापि च नो मुने । न स जात इति ब्रूये तेन मे व्याकुलं मनः ॥ १६८
मनुष्यदेवजातीनां शुभाशुभनिवेदकम् । लक्षणं हस्तपादादौ विहितैर्लक्षणैः किल ॥ १६९
सेयमुत्तानहस्तेति त्वयोक्ता मुनिपुंगव । उत्तानहस्तता प्रोक्ता योचतामेव नित्यदा ॥ १७०
शुभोदयानां धन्यानां न कदाचित्पयच्छताम् । स्वच्छाययाऽस्याश्रणौ त्वयोक्तौ व्यभि-
चारिणौ ॥ १७१

तत्रापि श्रेयसां ह्याशा मुने न प्राप्तेभाति नः । शरीरलक्षणाश्चान्ये पृथक्फलनिधेदिनः ॥ १७२
सौभाग्यधनपुत्रायुः पतिलाभानुशंसनम् । तैश्च सर्वविहीनेभ्यं त्वमात्थ मुनिपुंगव ॥ १७३
त्वं मे सर्वं विजानासि सत्यवागसि चाप्यतः । मुह्यामि मुनिशार्दूल हृदयं दीर्यतीव मे ॥ १७४
इत्युक्त्वा विरतः शैलो महादुःखविचारणात् । श्रुत्येतदखिलं तस्माच्छैलराजमुसाम्बुजात् ॥
स्मितपूर्वमुवाचेदं नारदो देवचोदितः ॥ १७५

नारद उवाच—

हर्षस्थानेऽपि महति त्वया दुःखं निरूप्यते । अपरिच्छिन्नवाक्यार्थं मोहं यासि महागिरे ॥
इमां शृणु गिरं मत्ता रहस्यपरिनिष्ठिताम् । समाहितो महाशैल मयांक्तस्य विचारणे ॥ १७७

१ ड. मानवोऽपि स । २ ग. घ. 'नुवाऽपि स' । ३ ग. घ. 'तो नाप' । ४ ग. घ. 'स्यादि
कोत्सतिः स' । ५ ग. 'प्राप्यते' । ६ ग. ड. 'याऽपि स्या' । ७ ग. 'पुत्रा' । ८. 'पुंता सात्राय कोपनम्' । ९. '८ ग. 'पितुः
शोकावि' । १० क. ख. घ. 'यावता' । ११ ड. 'श्रेयसी' । १२ ग. 'सि वायतः' । १३ ड. 'बहुजितः' । १४ ड.
'रणात्' । न ।

न जातोऽस्याः पतिर्देव्या यन्मयोक्तं हिमाचल । न स जातो महादेवो भूतभव्यभवोद्भवः ॥
 शरण्यः शाश्वतः शास्ता शंकरः परमेश्वरः ॥ १७८
 ब्रह्माविष्ण्वन्दुमुनयो जन्ममृत्युजरादिताः । तस्यैते परमेशस्य सर्वे क्रीडनका गिरि ॥ १७९
 आस्ते ब्रह्मा तदिच्छातः संभूतो भुवनप्रभुः । विष्णुर्युगे युगे जातो नानाजातिर्महातनुः ॥ १८०
 मन्यसे मायया जातं विष्णुं चापि युगे युगे । आत्मनो न विनाशोऽस्ति स्थावरान्तोऽपि भूधर
 संसारे जायमानस्य त्रियमाणस्य देहिनः । नश्यते देह एवात्र नाऽऽत्मनो नाश उच्यते ॥ १८२
 ब्रह्मादिस्थावरान्तोऽयं संसारो यः प्रकीर्तितः । स जन्ममृत्युदुःखार्तो ह्यवशः परिवर्तते ॥ १८३
 महादेवोऽचलः स्थाणुर्न जातो जनकोऽजरः । भविष्यति पतिः सोऽस्या जगन्नाथो निरामयः
 यदुक्तं च मया देवी लक्षणैर्विजिता तव । शृणु तस्यापि वाक्यस्य सम्यक्त्वेन विचारणम् ॥
 लक्षणं दैविको ह्यदुः शरीरावयवाश्रयः । सर्वायुर्धनसौभाग्यपरिमाणप्रकाशकः ॥ १८६
 अनन्तस्याप्रमेयस्य सौभाग्यस्यास्य भूधर । नैवाङ्को लक्षणाकारः शरीरे संविधीयते ॥ १८७
 अतोऽस्या लक्षणं गात्रे शैल नास्ति महामते । यथाऽहमुक्तवानस्या ह्युत्तानकरतां सदा ॥ १८८
 उत्तानो वग्दः पाणिरेष देव्याः सदैव तु । सुरासुरमुनिव्रातवरैर्देयं भविष्यति ॥ १८९
 यथा प्रोक्तं तदा पादौ स्वच्छायाव्यभिचारिणौ । अस्याः शृणु ममात्रापि वाग्युक्तिं शैलसत्तम
 चरणौ पद्मसंकाशावस्याः स्वच्छनखोज्ज्वलौ । सुरासुराणां नमतां किरीटमणिकान्तिभिः ॥
 विचित्रदर्पणैर्भासन्तो स्वच्छायाप्रतिबिम्बितौ । भार्या जगद्गुरोर्ह्येषा वृषाङ्कस्य महीधर ॥
 जननी लोकधर्मस्य संभूता भूतभावनी । शिवेयं पावनायैव त्वत्क्षेत्रे पावकश्रुतिः ॥ १९३
 तद्यथा शीघ्रमेवैषां योगं योयात्पिनाकिना । तथा विधेयं विधिवत्त्वया शैलेन्द्रसत्तम ॥
 अत्यन्तं हि महत्कार्यं देवानां हिमभूधर ॥ १९४

सूत उवाच—

एवं श्रुत्वा नु शैलेन्द्रो नारदात्सर्वमेव हि । आत्मानं स पुनर्जातं मेने मेनापतिस्तदा ॥ १९५
 नमस्कृत्य वृषाङ्काय तदा देवाय धीमते । उवाच सोऽपि संहृष्टो नारदं तु हिमाचलः ॥ १९६

हिमवानुवाच—

दुस्तरान्नरकाद्घोरादुद्धृतोऽस्मि त्वया मुने । पातालादहमुद्धृत्य सप्तलोकाधिपः कृतः ॥
 हिमाचलोऽस्मि विख्यातस्त्वया मुनिवराधुना । हिमाचलेऽचलगुणां प्रापितोऽस्मि समुन्न-
 तिम ॥ १९८

आनन्ददिव्यंसाहारि हृदयं मेऽधुना मुने । नाध्यवस्यति कृत्यानां प्रविभागविचारणम् ॥ १९९
 यदि वाचामधीशः स्यां त्वद्गुणानां विचारणे ॥ २००

भवद्विधानां नियतममोर्धं दर्शनं मुने । तवास्मान्प्रति चापत्यं व्यक्तं मम महामुने ॥ २०१

भवद्भिरेव कृत्योऽहं निवासायाऽऽत्मरूपिणाम् । मुनीनां देवतानां च स्वयं कर्ताऽपि कल्मषम्
 तथाऽपि वस्तुन्येकस्मिन्नाज्ञा मे संप्रदीयताम् । इत्युक्तवति शैलेन्द्रे स तदा हर्षनिर्भरे ॥ २०३

१ ग. 'ह. वि.' । अष्ट द्वा । २ ड. 'राश्रयः' । ३ ड. 'म्वगुद्धि वि' । ४ ग. 'सदाऽऽनु' । ५ ड. 'रदोऽयं' । ६ ग. 'चातु' । घ. ड. 'थाति पिना' । ७ ग. 'चलात्तु' । घ. 'चलाच्छतु' । ७ ड. 'न्दनिभयाकारं ह' ।
 ९ ग. 'वसद्धारदुद्धृतोऽस्मि त्वया ध' । १० ड. 'मे महामु' । ११ ग. 'यं कृत्या च क' । ड. 'यं कृत्याऽऽत्मक' ।

तथा च नारदो वाक्यं कृतं सर्वमिति प्रभो । सुरकार्ये य एवार्थस्तवापि सुमहत्तरः ॥ २०४
इत्युक्त्वा नारदः शीघ्रं जगाम त्रिदिवं प्रति । स गत्वा शक्रं भवनममरेशं ददर्श ह ॥ २०५
ततोऽभिरूपे स मुनिरुपविष्टो महासने । पृष्टः शक्रेण प्रोवाच हिमजासंभ्रयां कथाम् ॥ २०६

नारद उवाच—

समूह्य यत्तु कर्तव्यं तन्मया कृतमेव हि । किं तु पञ्चशरस्यैव समयोऽयमुपस्थितः ॥ २०७
इत्युक्तो देवराजस्तु मुनिना कार्यदर्शिना । चूताङ्कुरास्त्रं सस्मार भगवान्पाकशासनः २०८
संस्मृतस्तु तदा क्षिप्रं सहस्राक्षेण धीमता । उपतस्थे रतियुतः सविलासो ह्यषध्वजः ॥
प्रादुर्भूतं तु तं दृष्ट्वा शक्रः प्रोवाच सादरम् ॥ २०९

शक्र उवाच—

उपदेशेन बहुना किं त्वां प्रति वदे प्रियम् । मनोभवोऽसि तेन त्वं वेत्सि भूतमनोगतम् ॥
तद्यथार्थकमेव त्वं कुरु नाकसदां प्रियम् । शंकरं योजय क्षिप्रं गिरिपुङ्गवा मनोभव ॥
संयुतो मधुना चैव ऋतुराजेन दुर्जय ॥ २११
इत्युक्तो मदनस्तेन शक्रेण स्वार्थसिद्धये । प्रोवाच पञ्चबाणोऽथ वाक्यं भीतः शतक्रतुम्
काम उवाच—

अनया देवसामग्या मुनिदानवभीमया । दुःसाध्यः शंकरो देवः किं न वेत्सि जगत्प्रभो
तस्य देवस्य वेत्स्य त्वं कौरुणं तु यदव्ययम् । प्रायः प्रसादः कोपोऽपि सर्वो हि महतां महान्
सर्वोपभोगसारा हि सुन्दर्यः स्वर्गसंभवाः । अध्याश्रितं च यत्सौख्यं भवता नष्टचेष्टितम् ॥
प्रमादादथ विभ्रश्येदीशं प्रति विचिन्त्यताम् । प्रागेव चेह दृश्यन्ते भूतानां कार्यसंभवाः २१६
विशेषं काङ्क्षतां शक्र सामान्याद्भ्रंशनं फलम् । श्रुत्वैतद्वचनं शक्रस्तमुवाचामरैर्युतः २१७

शक्र उवाच—

वयं प्रमाणास्ते ह्यत्र रतिकान्त न संशयः । संदेशेन विना शक्तिरपकारस्य नेष्यते ॥
कस्यचिच्च कचिद्दृष्टं सामर्थ्यं न तु सर्वतः ॥ २१८
इत्युक्तः प्रययौ कामः सखाऽयं मधुमाश्रितः । रतियुक्तो जगामाऽऽशु प्रस्थं तु हिमभूभृतः ॥
स तु तत्राकरोच्चिन्तां कार्यस्योपायपूर्विकाम् । महार्था ये हि निष्कम्पा मनस्तेषां सुदुर्जयम्
तदादावेव संक्षोभ्य नियतं सुजयो भवेत् । संसिद्धिं प्राप्नुयुश्चैव पूर्वं संशोध्य मानसम् ॥
कथं च विविधैर्भावैर्द्वेषानुगमनं विना । कोधः क्रूरतरासङ्गाङ्गीषणेर्ष्या महासखीम् ॥
चापैर्ल्यमूर्ध्नि विध्वस्तधैर्याधारां महाबलाम् । तामस्य विनियोक्ष्यामि मनसो विकृतां पराम्
पिधाय धैर्यद्वाराणि संतोषमपकृष्य च । अवगन्तुं हि मां तत्र न कश्चिदतिपण्डितः ॥ २२४
विकल्पमात्रावस्थाने वैरूप्यं मनसो भवेत् । पश्चान्मूलक्रियारम्भगम्भीरावर्तुर्दुर्तरैः ॥ २२५

१ ड. 'कसदनं महेन्द्रं सं ददर्श' । २ क. ख. 'मरं संददर्श' । ३ ड. 'रस्थेह गोचरोऽयं' । ४ ग. घ. 'ति रति
प्र' । ५ ड. 'ति रतिप्रिय' । म' । ५ क. ख. करणं । ६ ड. 'णं यदनव्य' । ७ ग. 'सारं हि सौन्दर्यं स्वर्गसंभवम् । य' ।
८ ड. 'संदेशेन विनाशक्तिरयस्कार' । ९ क. ख. पूर्वं । १० च क. 'द्वात्रावणे' । ११ ड. 'पश्यतोत्तमविध्वस्तधैर्याधारां ।
१२ ग. 'मानसं स्थानं विरूपनसो भवेत् । प' । १३ ड. 'मात्रसंस्थानमरूपं अ' । १३ ग. 'स्तरम् । ह' । १४ ड. 'रः ।
भविष्यामिस्थिर' ।

हरिष्यामि हरस्याहं तपस्तस्य स्थिरात्मनः । इन्द्रियग्राममावृत्य रम्यसाधनसंविधिः ॥ २२६
 चिन्तायित्वेति मदनो भूतभर्तुस्तदाऽऽश्रमम् । जगाम जगतीसारं सरलद्रुमवेदिकम् ॥ २२७
 शान्तसत्त्वसमाकीर्णमचलप्राणिसंकुलम् । नानापुष्पलताजालं गगनस्थगणेश्वरम् ॥ २२८
 निर्व्यग्रवृषभाध्युष्टनीलशाद्वलसानुकम् । तत्रापश्यन्निनेत्रस्य रम्यं कंचिद्वितीयकम् ॥ २२९
 वीरकं लोकवीरेशमीशानसदृशद्युतिम् । यक्षकुङ्कुमकिञ्जल्कपुञ्जपिङ्गजटासटम् ॥ २३०
 वेत्रपाणिनमव्यग्रमुग्रभोगीन्द्रभूषणम् । ततो निमीलितोन्निद्रपद्मपत्राभलोचनम् ॥ २३१
 प्रेक्षमाणमृजुस्थानं नासिकाग्रं सुलोचनैः । श्रवस्तरससिंहेन्द्रचर्मलम्बोत्तरीयकम् ॥ २३२
 श्रवणाहिफलन्मुक्तनिःश्वासानलपिङ्गलम् । प्रेङ्गत्कपालपर्यन्ततुम्बिलम्बिजटाचयम् ॥
 कृतवासुकिपर्यङ्कनाभिमूलनिवेशितम् । ब्रह्माञ्जलिस्थपुच्छाग्रनिबद्धोरगभूषणम् ॥ २३४
 ददर्श शंकरं कामः कमप्राप्तान्तिकं शनैः । ततो भ्रमरझङ्कारमालम्बिद्रुमसानुकम् ॥ २३५
 प्रविष्टः कर्णरन्ध्रेण भवस्य मदनो मनः । शंकरस्तमथाऽऽकर्ण्य मधुरं मदनाश्रयम् ॥ २३६
 सस्मार दक्षदुहितां दयितां रक्तमानसः । ततः सा तस्य शनकैस्तिरोभूयातिनिर्मला ॥
 समाधिभावना तस्थौ लक्ष्यप्रत्यक्षरूपिणी । ततस्तन्मयतां यातः प्रत्यूहापहिताशयः ॥
 वृश्चिन्तेन बुबोधेशो विकृतिं मदनात्मिकाम् । ईषत्कोपसमाविष्टो धैर्यमालम्ब्य धूर्जटिः ॥
 निरासे मदनस्थित्या योगमायासमावृतः । स तया माययाऽऽविष्टो जज्वाल मदनस्ततः ॥
 इच्छाशरीरो दुर्जयो रोषदोषमहाश्रयः । हृदयान्निर्गतः सोऽथ वासनाव्यसनात्मकः ॥
 बहिःस्थलं समालम्ब्य ह्युपतस्थौ झषध्वजः । अनुयातोऽथ हृद्येन मित्रेण मधुना सह ॥
 सहकारतरौ दृष्ट्वा मृदुमारुतनिधुतम् । स्तवकं मदनो रम्यं हरवक्षसि सत्त्वरम् ॥ २४३
 मुमोच मोहनं नाम मार्गणं मकरध्वजः । शिवस्य हृदये शुद्धे नाशशाली महाशरः ॥
 पपात परुषप्रांशुः पुष्पबाणो विमोहनः । ततः करणसंदेहो विद्धस्तु हृदये भवः ॥ २४५
 बभूव भूधरौपम्यधैर्योऽपि मदनोन्मुखः । ततः प्रभुत्वाद्भावानां नाऽऽवेशं संमपद्यत ॥
 बाह्यं बहु समासाद्य प्रत्यूहप्रसवात्मकम् । ततः कोपानलोदभूतधोरहुङ्कारभीषणे ॥ २४७
 बभूव वदने नेत्रं तृतीयमनलाकुलम् । रुद्रस्य रौद्रवपुषो जगत्संहारभैरवम् ॥ २४८
 तदन्तिकस्थे मदने व्यस्फारयत धूर्जटिः । तन्नेत्रविस्फुलिङ्गेन क्रोशतां नाकवासिनाम् ॥
 गमितो भस्मसात्पूर्णं कन्दर्पः कामिदर्पकः । स तु तं भस्मसात्कृत्वा हरनेत्रोद्भवोऽनलः
 व्यजृम्भत जगद्गुणं ज्वालं हुङ्कारधस्मरः । ततो भवो जगद्धेतोर्व्यभजज्जातवेदसम् ॥ २५१

* इत आरभ्य मूलनिवेशितमित्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. 'मविष्यामि' । २ ग. 'पस्थस्यास्थि' । ३ ग. 'ममुदृत्यरम्यसंसाधनं वि' । ४ ड. 'त्यतस्तस्यसाधनसंविधिः' ।
 ५ क. ख. 'प्राणसं' । ६ ग. घ. 'म्यं कश्चिद्' । ड. 'म्यं किंचि' । ७ ग. 'म' । प्रयकु' । ड. 'म' । पककु' । ८ क. ख.
 'स्थानस्थितनासाप्रलोचनम् । श्र' । ९ ड. 'नासावंशग्रगेवरे । श्र' । १० ड. 'यन्तना' । ११ ड. 'निषेवित' । ग.
 'लिखिरां साग्रने । १२ ड. 'लिखिरांसापेयिनद्धो' । १३ ड. 'लम्ब्याद्भूतसायक' । १४ ग. 'करः स्वनमाक' । १५ ड.
 'रोधायाति' । १६ ड. 'यिभक्ते तस्थौ लक्ष्मीः प्र' । १७ ग. घ. ड. 'निरास' । १८ ड. 'जः । स तस्य । १९ ड. 'शुभ्रे
 ज्ञानशा' । २० ड. 'नां माध्यस्थं । स' । २१ ग. ड. 'समपद्यत' । २२ ड. 'लसंघातघ' ।

सहकारे मधौ चन्द्रे सुमनःसु परेष्वपि । भृङ्गेषु कोकिलास्येषु विभागेन स्मरानलम् ॥
 स बाह्यान्तरविद्वेज हरेण स्मरभार्गणः । रागस्नेहसमिद्धान्तर्धावस्तीव्रहुताशनः ॥ २५३
 विभक्तलोकसंक्षोभकरो दुर्वारजृम्भितः । संप्राप्य स्नेहसंपृक्तं कामिनां हृदयं किल ॥ २५४
 ज्वलत्यर्हनिशं भीमो दुश्चिकित्स्यमुखात्मकः । विलोक्य हृद्गुह्यकारज्वालाभस्मकृतं स्मरम्
 विललाप रतिः क्रूरं बन्धुना मधुना सह । ततो विलप्य बहुशो मधुना परिसान्त्विता ॥
 जगाम शरणं देवामिन्दुमौलिं त्रिलोचनम् । भृङ्गानुयातां संगृह्य पुष्पितां सहकारजाम् ॥
 लतां पवित्रकस्थाने पाणौ परभृतां सखीम् । निर्बन्धं तु जटाजूटं कुटिलैरलकै रतिः ॥
 उद्धृत्य गात्रं शुभ्रेण हृद्येन स्मरभस्मना । जानुभ्यामवनीं गत्वा प्रोवाचेन्दुविभूषणम् ॥
 रतिरुवाच—

नमः शिवायास्तु निरामयाय नमः शिवायास्तु मनोमयाय ।
 नमः शिवायास्तु सुरार्चिताय तुभ्यं सदा भक्तकूर्पापराय ॥ २६०
 नमो भवायास्तु भवोद्भवाय नमोऽस्तु ते ध्वस्तमनोभवाय ।
 नमोऽस्तु ते गूढमहावताय नमोऽस्तु मायागहनाश्रयाय ॥ २६१
 नमोऽस्तु शर्वाय नमः शिवाय नमोऽस्तु सिद्धाय पुरातनाय ।
 नमोऽस्तु कालाय नमः कलाय नमोऽस्तु ते ज्ञानवरप्रदाय ॥ २६२
 नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय नमो निसर्गामलभूषणाय ।
 नमोऽस्त्वमेयान्धकमर्दकाय नमः शरण्याय नमोऽगुणाय ॥ २६३
 नमोऽस्तु ते भीमगणानुगाय नमोऽस्तु नानाभुवनादिकर्त्रे ॥
 नमोऽस्तु नानाजगतां विधात्रे नमोऽस्तु ते चित्रफलप्रयोक्त्रे ॥ २६४
 सर्वावसाने ह्यविनाशनेत्रे नमोऽस्तु चित्राध्वरभागभोक्त्रे ।
 नमोऽस्तु भक्ताभिमतप्रदात्रे नमः सदा ते भवसङ्गहर्त्रे ॥ २६५
 अनन्तरूपाय सदैव तुभ्यमसह्यकोपाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ।
 शशाङ्कचिह्नाय सदैव तुभ्यमभेयमानाय नमः स्तुताय ॥ २६६
 वृषेन्द्रयानाय पुरान्तकाय नमः प्रसिद्धाय महौषधाय ।
 नमोऽस्तु भक्त्याऽभिमतप्रदाय नमोऽस्तु सर्वातिहराय तुभ्यम् ॥ २६७
 चराचराचारविचारवर्षमाचार्यमुत्प्रेक्षितभूतसर्गम् ।
 त्वामिन्दुमौलिं शरणं प्रपन्ना प्रियाप्रमेयं महतां महेशम् ॥ २६८
 प्रयच्छ मे कामयशःसमृद्धिं पुनः प्रभो जीवतु कामदेवः ।
 प्रियं विना त्वां प्रियजीवितेषु त्वत्तोऽपरः को भुवनेष्विहास्ति ॥ २६९
 प्रभुः प्रियायाः प्रसवः प्रियाणां प्रणीतपर्यायपरापरार्थः ।
 त्वमेवमेको भुवनस्य नाथो दयालुरुन्मूलितभक्तभीतिः ॥ २७०

१ ड. 'शैलेः । रा° । २ ड. 'मिद्धं तं वीक्ष्य तीव्रं शरानलम् । विभक्तं लो° । ३ ग. 'जनम् । विभक्तं लो° ।

४ ग. घ. ड. 'करदुर्वारजृम्भितम् । सं° । ५ ड. 'किस्स्यो सु । ६ ड. 'पाकरा° । ७ ग. 'भक्ताभि° । ८ ग. घ.

सूत उवाच—

इत्थं स्तुतः शंकर ईड्य ईशो वृषाकपिर्मन्मथकान्तया तु ।

तुतोप दोषाकरखण्डधारी उवाच चैनं मधुरं निरीक्ष्य ॥ २७१ ॥

शंकर उवाच—

भवितेति च कामोऽयं कालात्कान्तोऽचिरादपि । अनङ्ग इति लोकेषु स विख्यातिं
गमिष्यति ॥ २७२

इत्युक्ता शिरसाऽऽवन्द्य गिरिशं कामवल्लभा । जगामोपवनं रम्यं रतिस्तु हिमभूमृतः ॥ २७३

रुदो चापि बहुशो दीना रम्ये स्थले तु सा । मरणव्यवसायात्तु निवृत्ता सा हराज्ञया ॥ २७४

अथ नारदवाक्येन चोदितो हिमभूधरः । कृताभरणसंस्कारां कृतकौतुकमैङ्गलाम् ॥ २७५

स्वर्गपुष्पकृतापीडां शुभ्रचीनांशुकाम्बराम् । सखीभ्यां संयुतां शैलो गृहीत्वा स्वसुतां ततः ॥ २७६

जगाम शुभयोगेन तदा संपूर्णमानसः । सकाननान्युपाक्रम्य वनान्युपवनानि च ॥ २७७

ददर्श रुदतीं नारीमंप्रतर्क्यमहौजसम् । रूपेणासदृशीं लोके रम्येषु वनसानुषु ॥ २७८

कौतुकेन परामृश्य तां दृष्ट्वा रुदतीं गिरिः । उपसर्ग्य ततस्तस्या निकटे सोऽभ्यवृच्छत ॥ २७९

हिमवानुवाच—

काऽसि कस्यासि कल्याणि किमर्थं चापि रोदिषि । नैतदल्पमहं मन्ये कारणं लोकसुन्दरि ॥
सा तस्य वचनं श्रुत्वा उवाच मधुना सह । रुदती शोकजननं श्वंसती दैन्यवर्धनम् ॥ २८१

रतिरुवाच—

कामस्य दयितां भार्यां रतिं मां विद्धि सुव्रत । गिरावस्मिन्महाभाग गिरिशस्तपसि स्थितः ॥

तेन प्रत्यूहरुटेन विस्फार्योऽऽलोक्य लोचनम् । दग्धोऽसौ झषकेतुस्तु मम कान्तोऽतिवल्लभः ॥

अहं तु शरणं याता तं देवं भयविह्वला । स्तुतवत्यथ संस्तुत्या ततो मां गिरिशोऽवधीत् ॥ २८४

तुष्टोऽहं कामदयिते कामोऽयं ते भविष्यति । त्वत्स्तुतिं चाप्यधीयानो नरो भक्त्या मदाश्रयः
लप्स्यते काङ्क्षितं कामं निर्वर्त्य मरणादितः ॥ २८५

प्रतीक्षन्ती च तद्वाक्यमाशावेशादिभिर्ह्यहम् । शरीरं परिरक्षिष्ये कंचित्कालं महाद्युते ॥

इत्युक्तस्तु तदा रत्या शैलः संभ्रमभीषितः । पाणावादाय हि सुतां गन्तुमैच्छत्स्वकं पुरम् ॥

भाविनोऽवश्यभाविताद्भवित्री भूतभाविनी । लज्जमाना सखिमुखैरुवाच पितरं गिरिम् ॥

शैलदुहितोवाच—

दुर्भाग्येण शरीरेण किं ममानेन कारणम् । कथं च तादृशं प्राप्तं सुखं मे स पतिर्भवेत् ॥ २८९

तपोभिः प्राप्यतेऽभीष्टं नासाध्यं हि तपस्यतः । दुर्भगत्वं वृथा लोको बहते सति साधने ॥ २९०

जीविताद्दुर्भगाच्छ्रेयो मरणं ह्यतपस्यतः । भविष्यामि न संदेहो नियमेः शोषयेत्तुम् ॥ २९१

तपसि भ्रष्टसंदेह उद्यमोऽर्थजिगीषया । साऽहं तपः करिष्यामि यदहं प्राप्य दुर्लभा ॥ २९२

१ ड. 'च । ते भविष्यति कामोऽयं कामकान्तोऽचि' । २ ड. 'पु भुवि ख्यातो भविष्य' । ३ ड. 'रोदाऽऽ तांतिवहुधा दी' । ४ ग. घ. 'मण्डला' । ड. 'मण्डनाम् । स्व' । ५ ड. 'ममृतः सुम' । ६ ग. 'दत्तं महासत्वेका' । ७. 'दत्तं महासत्वं का' । ७ ग. वदती । ८ ग. निवृत्ति । ९ ड. 'निर्वव तद्वाक्यं वसामि मधुना सह । श' । १० ग. ८. दुर्भगेण । ११ ड. खं वा मे रतिर्भ' ।

इत्युक्तः शैलराजस्तु दुहित्रा स्नेहविक्रुवः । उवाच वाचा शैलेन्द्रो स्नेहगङ्गद्वर्षणया ॥ २९३
हिमवानुवाच—

उ मेति चपले पुत्रि न क्षमं तावकं वपुः* । [+सोढुं क्लेशस्वरूपस्य तपसः सौम्यदर्शने ॥ २९४
भावीन्यभिविचार्याणि पदार्थानि सदैव तु । भाविनोऽर्था भवन्त्येव हृतेनानिच्छतोऽपि वा
तस्मान्न तपसा तेऽस्ति बाले किंचित्प्रयोजनम् । भवनायैव गच्छामश्चिन्तयिष्यामि तत्र वै ॥
इत्युक्ता तु यदा नैव गृहायाभ्येति शैलजा । ततः स चिन्तयाऽऽविष्टो दुहितां प्रशशंस च ॥
ततोऽन्तरिक्षे दिव्या वागमूढमुवनभूतले । उ मेति चपले पुत्रि त्वयोक्ता तनया ततः ॥ २९८
× उमेति नाम तेनास्या मुवनेषु भविष्यति । सिद्धिं च मूर्तिमत्प्रेषा साधयिष्यति चिन्निताम्
इति श्रुत्वा तु वचनमाकाशत्काशपाण्डुरः । अनुज्ञाय सुतां शैलो जगामाऽऽद्य स्वमन्दिरम्
सूत उवाच—

शैलजाऽपि ययौ शैलमगम्यमपि देवतैः । सखीभ्यामनुयाता तु नियतां नगराजजा ॥ ३०१
शृङ्गं हिमवतः पुण्यं नानाधातुविभूषितम् । दिव्यपुष्पलताकीर्णं सिद्धगन्धर्वसेवितम् ॥ ३०२
नानासुगङ्गाकीर्णं भ्रमरोद्घुष्टपादपम् । दिव्यप्रसन्नवर्णोपेतं दीर्घिकाभिरलंकृतम् ॥ ३०३
नानापक्षिगङ्गाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् । जलजस्थलजैः पुष्पैः प्रोत्फुल्लैरुपशोभितम् ॥
चित्रकन्दरसंस्थानं गुहागृहमनोहरम् । विहङ्गसंघसंजुष्टं कल्पपादपसंकटम् ॥ ३०५
तत्रापश्यन्महाशाखं शाखिनं हरितच्छदम् । सर्वतुङ्गसुमोपेतं मनोरथशतोज्ज्वलम् ॥ ३०६
नानापुष्पसमाकीर्णं नानाविधफलान्वितम् । नतं सूर्यस्य रुचिमिर्मिश्रसंहृतपल्लवम् ॥ ३०७
तत्राम्बराणि संत्यज्य भूषणानि च शैलजा । संवीता बलकलैर्विव्यैर्दर्भनिर्मितमेखला ॥
त्रिःश्रिता पाटलाहारा बभूव शरदां शतम् । शतमेकेनैर्शीर्णेन पर्णेनावर्तयत्तदा ॥ ३०९
निराहारा शतं साऽभूत्समानां तपसां निधिः । तत उद्वेजिताः सर्वे प्राणिनस्तत्तपोग्निना ॥
ततः सस्फार भगवान्मुनीन्सप्त शतक्रतुः । ते समार्गम्य मुनयः सर्वे समुदितास्ततः ॥ ३११
पूजिताश्च महेन्द्रेण पप्रच्छुस्तं प्रयोजनम् । किमर्थं तु सुरश्रेष्ठ संस्पृतास्तु वयं त्वया ॥ ३१२
शक्रः प्रोवाच शृण्वन्तु भगवन्तः प्रयोजनम् । हिमाचले तपो धोरं तप्यते भूधरात्मजा ॥
तस्यैर्ह्यभिमतं कामं भवन्तः कर्तुमर्हथ ॥ ३१३
ततः समापतन्देव्या जगदर्थं त्वरान्विताः । तथेत्युक्त्वा तु शैलेन्द्रं सिद्धसंघातसेवितम् ॥ ३१४
अञ्जुरागत्य मुनयस्तांनथो मधुराक्षरम् । पुत्रि किं ते व्यवसितः कामः कमललोचने ॥

* इतः परमेतदर्थं ग. पुस्तके ततः सा चिन्तया देवी जोषमेवावतिष्ठत । इति । + यनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग.
पुस्तके नास्ति । × एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—आकाशवाणी चाभूत् तपोयोग्या भविष्यति ।

१ ग. ड. 'न्द्रो गङ्गदस्वरव' । २ ड. 'क्लेशात्मक' । ३ ड. भाविना विनिवार्या' । ४ ड. मि चिन्तितम् । ५ ड. 'सुगङ्गा' । ६ ड. 'तिमन्वाप्य' प्रभावे पतिचिन्तितम् । एतच्छ्रुत्वा । ७ ग. 'नितम्' । ८ ड. 'ता तपसे दृढम्' ।
९ ग. 'संघुष्टं' । १० ग. 'संकुलम्' । ११ ग. ड. 'संहत' । १२ क. क. घ. 'ज्ञातया' । १३ ड. 'न जीर्ण' ।
१४ ड. 'नय भु' । १५ ग. 'यामुच्यते वस्तदा' । किं । १६ ग. 'स्वाभिमतयोगं तु भ' । घ. ड. 'स्वाभिमतयो-
गं भ' । १७ ड. 'पपत् शमनं देव्या' । १८ ड. 'म' । पुर आग' । १९ ड. 'स्तामृचमेषु' ।

तानुवाच ततो देवी सैलज्जां गौरवान्मुनीन् । तपस्यतो महाभागाः प्राप्य मौनं भवादृशान् ॥
 वन्दनाय नियुक्ता धीः पावयत्यविकल्पितम् । प्रश्नोन्मुखत्वाद्भवतां युक्तमासनमादितः ॥
 उपविष्टाः श्रमोन्मुक्तास्तैतः प्रक्षयथ मामतः । इत्युक्त्वा सा ततश्चक्रे कृतासनपरिग्रहान् ॥
 सा तु तान्विधिवत्पूज्यापूजयित्वा विधानतः । उवाचाऽऽदित्यसंकाशान्मुनीन्सप्त सती
 शनैः ॥ ३१९

त्यक्त्वा धृतात्मकं मौनं मौनं जग्राह ह्रीमयम् । भावं तस्यास्तु मौनान्तं तस्याः सप्तर्वयो
 यथा ॥ ३२०

गौरवाधीनतां प्राप्ताः पप्रच्छुस्तां पुनस्तथा । साऽपि गौरवगर्भेण मनसा चारुहासिनी ॥ ३२१
 मुनीञ्जान्तकथालापान्प्रेक्ष्य प्रोवाच वाग्यमम् । भगवन्तो विजानन्ति प्राणिनां मानसं
 हितम् ॥ ३२२

मनोगतीभिरत्यर्थं केदर्थन्ते हि देहिनाः । केचित्तु निपुणास्तत्र धेदन्ते विबुधोद्यमैः ॥ ३२३
 उपायैर्दुर्लभान्भावान्प्राप्नुवन्ति ह्यतन्द्रिताः । अपरे तु परिच्छिन्ना नानाकाराभ्युपक्रमाः ॥ ३२४
 देहान्तरार्थमारम्भमैश्रयन्ति हितप्रदम् । मम त्वाकाशसंभूर्तपुष्पदामविभूषितम् ॥ ३२५

बन्ध्या * सुतं प्राप्तुकामा भेनः प्रसरते मुहुः । अहं किल भवं देवं पतिं प्राप्तुं समुद्यता ॥ ३२६

प्रकृत्यैव दुराधर्षं तपस्यन्तं तु संप्रति । सुरासुरैरनिर्णीतं परमार्थक्रियाश्रयम् ॥ ३२७

सांप्रतं चापि निर्दग्धमदनं वीतरागिणम् । कथमारामयेदीशं मादृशी तादृशं शिवम् ॥ ३२८

इत्युक्ता मुनयस्ते तु स्थिरतां मनसस्ततः । ज्ञातुमस्या वचः प्रोचुः प्रक्रमात्यकृतार्थकम् ॥ ३२९

मुनय ऊचुः—

द्विविधं तु सुखं तार्वत्पुत्रि लोकेषु भाव्यते । शरीरस्यास्य संभोगैश्चेतसश्चापि निर्वृतिः ॥

प्रकृत्या स तु दिग्वासा भीमः पितृवणेशयः । कपाली भिक्षुको नम्रो विरूपाक्षः स्थिरक्रियः

प्रमत्तोन्मत्तकाकारो बीभत्सकृतसंग्रहः । यतिना तेनं कस्तेऽर्थो मूर्तानर्थेन काङ्क्षितः ॥ ३३२

यदि ह्यस्य शरीरस्यै भोगमिच्छसि सांप्रतम् । तत्कथं ते महादेवान्द्रयभाजो जुगुप्सितात् ॥

स्रवद्रक्तवसाभ्यक्तकपालकृतभूषणात् । श्वसदुग्रभुजोन्मद्रकृतभूषणैर्भीषणात् ॥ ३३४

श्मशानवासिनो रौद्रप्रमथानुगतात्सति । सुरेन्द्रमुकुटद्वाननिष्टचरणोऽरिहा ॥ ३३५

हरिरस्ति जगन्द्वाता श्रीकान्तोऽनन्तमूर्तिमान् । नाथो यज्ञभुजामास्ति तथेन्द्रः पाकशासनः

देवतानां निधिश्चास्ति ज्वलनः सर्वकामकृत् । वायुरस्ति जगन्द्वाता यः प्राणः सर्वदेहिनाम्

* सुतप्राप्तुकामेति भवितुं युक्तम् ।

१ च समीक्षा गौरवोन्मुखी त' । २ ग. 'ज्जावाप्यवाङ्मुखी । त' । ३. 'ज्जाऽवाङ्मुखी ततः । त' । ३. ४. 'श्रोतुक्त्वा' । ५. 'स्ततो मामनुपुच्छत । इ' । ५ ग. घ. च. 'त्युक्तास्ते ततश्चक्रुस्तत्राऽसनपरिग्रहान् । सा । ६. 'त्युक्तास्ते ततश्चक्रुः कृतासनपरिग्रहम् । सा' । ६ क. 'नीन्जान्तकथा लोके प्रेक्ष्य । ७ च. 'पान्प्रोवाचप्रे ६ य आवताम् । भ' । ८. ६. भवन्त एव जा' । ९. ६. 'नायःसमीहि' । १०. क. ख. 'नोवागभि' । ११. ख. कन्दर्प्यन्ते । १२. ग. 'दर्थ्यन्ते । १३. ६. यतन्ते । १४. ६. 'क्षिद्य नानाकाराभ्युपक्रमां । ६' । १५ ग. घ. 'मापतति । १६. ६. 'तकुमुमस' । १७ ग. घ. ६. 'हस्तः । १८ ग. 'निर्दिष्ट' । क. 'र्तित' । १९ ग. 'वाग्धु लो' । २०. ख. घ. 'न कः शिवम्' । २१ ग. घ. ६. 'हस्तः । २२ ग. 'निर्दिष्ट' । २३ ग. 'स्य सुखभि' । २४ ग. 'पमृषितात् । २५. १. २४. ६. 'श्रीकण्ठोऽन' ।

तथा वैश्रवणो राजा सर्वार्थमतिमान्विभुः । एभ्य एकतमं कस्मान्न त्वं संप्राप्नुमिच्छसि ॥ ३३८
उतान्यदेहसंप्राप्त्या सुखं ते मनसंस्पितम् । एवमेतत्तवाप्यत्र प्रभवो नाकसंपदाम् ॥

अस्मिन्नेव पराः सर्वाः कल्याणप्राप्तयस्तव ॥

३३९

पितुरेवास्ति तत्सर्वं सुरेभ्यो यन्न विद्यते । अतस्तत्प्राप्तये केशः स वाऽप्यत्राफलस्तव ॥ ३४०
प्रायेण प्रार्थितो भद्रे सुस्वल्पो ह्यतिदुर्लभः । * अस्य ते विधियोगस्य धाता कर्ताऽत्र चैव हि

सूत उवाच—

इत्युक्ता सा तु कुपिता मुनिवर्येषु शैलजा । उवाचं कोपरक्ताक्षी स्फुरद्भिर्दशनच्छदैः ॥

देव्युवाच—

असद्ब्रह्मस्य कां प्रीतिर्व्यसनस्य क्व यन्त्रणा । विपरीतार्थबोद्धारः सत्यथेकेन योजिताः ॥

एवं मां वेत्थ दुर्ध्रज्ञां ह्यस्थानासद्ब्रह्मप्रियाम् । न मां प्रति विचारोऽस्ति यत्रेहासद्ब्रह्मावितौ ॥

प्रजापतिसमाः सर्वे भवन्तः सर्वदर्शिनः । नूनं न वेत्थ तं देवं शाश्वतं जगतः प्रभुम् ॥ ३४५

अजमीशानमव्यक्तमैमेयमहिमोदयम् ॥

३४६

* आस्तां तद्धर्मसद्भावसंबोधस्तावदद्भुतः । विदुर्यं न हरिब्रह्मप्रमुखा हि सुरेश्वराः ॥ ३४७

यत्तस्य विभवात्स्वोत्थं भुवनेषु विजृम्भितम् । प्रकटं सर्वभूतानां तदप्यत्र न वेत्थ किम् ॥

कस्यैतद्भग्नं मूर्तिः कस्याग्निः कस्य मारुतः । कस्यभूः कस्य वरुणः कश्चन्द्रार्कविलोचनः ॥

कस्यार्चयन्ति लोकेषु लिङ्गं भैक्ष्या सुरासुरैः । यं ब्रुवन्तीश्वरं देवा विधीन्द्वाद्या महर्षयः ॥

प्रभावं प्रमवं चैव तेषामपि न वेत्थ किम् । अदितिः कस्य मातेर्यं कस्माज्जातो जनार्दनः ॥

अदितेः कश्यपाज्जाता देवा नारायणादयः । मरीचेः कश्यपः पुत्रो ह्यदितिर्दक्षपुत्रिका ॥

मरीचिश्चापि दक्षश्च पुत्रौ तौ ब्रह्मणः किल । ब्रह्मा हिरण्मयात्त्वण्डादिव्यसिद्धिविभूतिकम् ॥

कस्य प्रादुरभूद्भयानां त्पशुब्धाः प्राकृतांशिकाः । प्रकृतौ तु तृतीययां मधुद्विज्जननक्रिया ॥

जाता ससर्जं षड्गर्गान्बुद्धिपूर्वान्स्वकर्मजान् । अजातकोऽभवद्देहा ब्रह्माणोऽव्यक्तजन्मनः ॥

यः स्वययोगेन संक्षोभ्य प्रैकृतिं कृतवानिदम् । ब्रह्मणः सिद्धसर्वार्थमैश्वर्यं लोककर्तृताम् ॥

विदुर्विष्णवादयो यच्च स्वमहिम्ना सदैव हि । कृत्वाऽन्यं देहमन्याहत्काहकृत्वा पुनर्हरिः ॥

कुरुते जगतः कृत्यमुत्तमाधममध्यमम् । एवमेव हि संसारो यो जन्ममरणात्मकः ॥ ३५८

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—अस्थानविनियोगत्वाद्वाच्यता तत एव हि इति । * एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके तस्मादेतन्मुखावाक्यं संबोधात्तावदद्भुतमिति ।

१ ड. 'नसि स्थित' । २ घ. ड. 'तथाऽप्यत्र प्रभावो' । ३ ड. 'स्मिन्देह' ५° । ४ क. ख. 'नेह परत्रा पिक' । ५ ड. 'न्योऽप्यति' । ६ ग. अस्थानविनियोगत्वात्वाच्यं तत्र एव । ७ ड. च क्रोधताम्राक्षी । ८ ग. ड. का नीति' । ९ ड. इत्थं । १० ड. 'धृष्टामसत्परिग्रह' । ११ क. 'स्ति ततोऽहंकारमानिनी । प्र' । १२ ड. 'स्ति शक्ताऽहं संग्रहे विभो । प्र' । १२ ड. 'त्य देहेतं शा' । १३ ग. 'मप्रमेयपराक्रमम् । १४ ग. 'भवत्वोत्थं । १५ ग. ग. सर्वे । १६ ग. 'राः । यच्च भूतेश्वरा देवा विष्ण्वन्दा' । १७ क. 'भूषितात् । क' । ख. 'भूषितात् । क' । १८ ग. घ. 'नात्वाकृतैः प्रकृ' । १९ ग. 'शक्तात् । प्र' । २० ग. 'यायामम्बुजाज्जननक्रि' । २१ क. ख. प्राकृतं । २२ ग. 'ऽणः । यच्च विष्णवादयोवेत्थ स्व' । २३ ग. यच्च विष्णवादयोवेत्थ स्व' ।

कर्मणश्च फलं ह्येतन्नानारूपसमुद्भवम् । अथ नारायणो देवः स्वकां छायां समाश्रयत् ॥
 तपेरितः प्रकुरुते जन्म नानाप्रकारकम् । साऽपि कर्मण एवोक्ता प्रेरणा विवशात्मनाम् ॥
 यथोन्मादादिजुष्टस्य मतिरेव हि सा भवेत् । इष्टान्येव यथार्थानि विपरीतानि मन्यते ॥ ३६१
 लोकैस्य व्यवहारैर्षु सृष्टेषु सहते सदा । धर्माधर्मफलावाप्तौ विष्णुरेव निबोधितः ॥ ३६२
 अथानादित्वमस्यास्ति सामान्यात्तु तदात्मना । न ह्यस्य जीवितं दीर्घं दृष्टं देहे तु कुत्रचित् ॥
 भवन्दिशस्य नो दृष्टमन्तरग्रमथापि वा । देहिनां धर्म एवैष क्वचिज्जायेत्क्वचिन्म्रियेत* ॥ ३६४
 क्वचिद्भ्रमगतो नश्येत्क्वचिज्जीवेज्जरामयः । क्वचित्समाः शतं जीवेत्क्वचिद्वात्ये विपद्यते ॥ ३६५
 शतायुः पुरुषो यस्तु सोऽनन्तः स्वल्पजन्मनः । जीवितो न म्रियत्यग्रे तस्मात्सोऽस्मर उच्यते ॥
 अदृष्टजन्मनिधना ह्येवं विष्ण्वादयो मताः । एतत्संशुद्धमैश्वर्यं संसारे को लभेदिह ॥ ३६७
 तत्र क्षयादियोगात्तु नानाश्रयस्वरूपिणि । तस्माद्विवश्वरान्सर्वान्मलिनान्स्वल्पभूतिकान् ॥
 नाहं भद्राः किलेच्छामि ऋते शर्वात्पिनाकिनः । स्थितं च तारतम्येन प्राणिनां परमं त्विदम् ॥
 धीबलैश्वर्यकार्यादिप्रमाणं महतां महत् । यस्मान्न किंचिदपरं सर्वं यस्मात्प्रवर्तते ॥ ३७०
 यस्यैश्वर्यमनाद्यन्तं तमहं शरणं गता । एष मे व्यवसायश्च दीर्घोऽतिविपरीतकः ॥ ३७१
 यात वा तिष्ठतैर्वाथ मुनयो मद्बिधायकाः । एवं निशम्य वचनं देव्या मुनिवरास्तदा ॥ ३७२
 आनन्दाश्रुपरीताक्षाः सस्वजुस्तां तपस्विनीम् । ऊचुश्च परमप्रीताः शैलजां मधुरं वचः ॥

कथय ऊचुः—

अत्यद्भुताऽस्यहो पुत्रि ज्ञानमूर्तिरिवामला । प्रसादयेति नो भावं भवभावप्रतिश्रयात् ॥
 ननु विद्मो वयं तस्य देवस्यैश्वर्यमद्भुतम् । त्वन्निश्चयस्य बृढतां वेत्तुं वयमिहाऽऽगताः ॥
 अचिरादेव तन्वङ्गिः कामस्तेऽयं भविष्यति । काऽऽदित्यस्य प्रभा याति रत्नेभ्यः कैः कृतिः
 पृथक् ॥ ३७६

कोऽर्थो वर्णालिकाव्यक्तः कथं त्वं गिरिशं विना । यामौ नैकाभ्युपायेन तमभ्यर्थयितुं वयम् ॥
 अस्माकमपि वै सोऽर्थः सुतरां हृदि वर्तते । अतस्त्वमेव सा बुद्धिर्यतो नीतिस्त्वमेव हि ॥
 अतो निःसंशयं कार्यं शंकरोऽपि विधास्यति । इत्युक्त्वा पूजिता याता मुनयो गिरिकन्यया ॥
 प्रययुर्गिरिशं द्रष्टुं प्रस्थं हिमवतो महत् । गङ्गाम्बुप्लावितात्मानं पिङ्गबद्धजटासटम् ॥ ३८०
 भृङ्गानुयातपाणिस्थमन्दारकुसुमस्रजम् । गिरेः संप्राप्य ते प्रस्थं दृष्टुः शंकराश्रमम् ॥ ३८१
 प्रशान्तशेषसत्त्वौघं नवस्तिमितकाननम् । निःशब्दाक्षोभसलिलप्रपातं सर्वतोदिशम् ॥
 तत्रापश्यंस्ततो द्वारि वीरकं वेत्त्रपाणिनम् । सप्त ते मुनयः पूज्या विनीताः कार्यगौरवात् ॥
 ऊचुर्मधुरभाषिण्या वाचा ते वाग्मिनां वराः । द्रष्टुं वयमिहाऽऽयाताः शरण्यं गणनायकम् ॥
 त्रिलोचनं विजानीहि सुरकार्यप्रचोदिताः । त्वमेव नो गतिस्तत्त्वं यथा कालानतिक्रमः ॥
 सा प्रार्थनैषा प्रायेण प्रतीहारमयः प्रभुः । इत्युक्तो मुनिभिः सोऽथ गौरवात्तानुवाच सः ॥

* अत्र परस्मैपदमार्थं म्रियते लुङ्लिट्थेति सूत्रात् ।

१ ड. 'म्रिणः स्वं फ' । २ ड. तद्विषयं नानारूपकम् । अ । ३ ग. 'देवशित्रां छा' । ४. क. ख. प्रेरणी ।
 ५ ड. कालस्य । ६ ग. घ. 'षु स्पष्टेषु हृष्टे' । ७ ड. 'मान्येन त' । ८ क. ख. ग. 'न्तमप्र' । ९ ग. घ. 'मरः । क' ।
 १० ड. 'यमोश्रम' । ११ ग. 'वात्र मु' । १२ ग. 'तिरपाम' । १३ ग. ड. 'यसि नो' । १४ घ. ड. का । १५ ग.
 'क' । कर्था । १६ ग. घ. 'मोऽनेका' ।

सर्वनस्यापरां संध्यां स्नातुं मन्दाकिनीजले । क्षणेन भविता विप्रास्तत्र द्रक्ष्यथ शूलिनम् ॥
 हत्युक्ता मुनयस्तस्थुस्ते तत्कालप्रतीक्षिणः । गम्भीराम्बुधरं प्रावृत्तृषिताश्चातका यथा ॥
 ततः क्षणेन निष्पन्नसमाधानक्रियाविधिः । वीरासनं बिभेदेशो मृगचर्मनिवासितम् ॥ ३८९
 ततो विनीतो जानुभ्यामवलम्ब्य महीस्थितिम् । उवाच वीरको देवं प्रणामैकसमाश्रयः ॥
 संप्राप्ता मुनयः सप्त त्वां द्रष्टुं दीप्ततेजसः । विभो समादिश द्रष्टुमवगन्तुमिहार्हसि ॥
 तेऽब्रुवन्देवकार्येण तव दर्शनलालसाः ॥ ३९१

इत्युक्तो धूर्जटिस्तेन वीरकेण महात्मना । भ्रूमङ्गसंज्ञया तेषां प्रवेशाज्ञां ददौ तदा ॥ ३९२
 मूर्ध्नः कम्पेन तान्सर्वान्वीरकोऽपि महामुनीन् । आजुहावाविकूरस्थान्दर्शनाय पिनाकिनः ॥
 त्वराबद्धार्धचूडास्ते लम्बमानाजिनाम्बराः + । वि=विशुर्वेदिकां सिद्धां गिरिशस्य
 विभूतिभिः ॥ ३९४

बद्धपाणिपुटाक्षितनाकपुष्पोत्करास्ततः । पिनाकिपादयुगलं बन्धं नाकनिवासिनाम् ॥
 ततः स्निग्धेक्षिताः शान्ता मुनयः शूलपाणिना । मन्मथारिं ततो हृष्टाः सप्तं तुष्टुवुराहताः ॥
 मुनय ऊचुः—

अहो कृतार्था वयमेव सांप्रतं सुरेश्वरोऽप्यत्र वंरो भविष्यति ।

भवत्पसादामलवारिसेकतः फलेन काचिर्त्तपसा निपुज्यते ॥ ३९७

जयत्पसौ धन्यतरो हिमाचलैस्तदाश्रयं यस्य सुता तपस्यति ।

सं दैत्यराजोऽपि महाफलोदयो विमूलिताशेषसुरो हि तारकः ॥ ३९८

त्वदीयमंशं प्रविलोक्य कल्मषात्स्वकं शरीरं परिमोक्ष्यते हि यः ।

स धन्यधीर्लोकपिता चतुर्मुखो हरिश्च यत्संभ्रमवद्विदीपितः ॥ ३९९

त्वद्भ्रियुग्मं हृदयेन बिभ्रतो महाभितापप्रशमैकहेतुकम् ।

त्वमेव चैको विविधाकृतक्रियः किलेति वाचा विधुरैर्विभाष्यते ॥ ४००

अ+थाऽऽद्य एकस्त्वर्मवादि नान्यथा जगत्तथा निर्धृणतां तव स्पृशेत् ।

न वेत्ति वा दुःखमिदं प्रजात्मकं विहन्यते ते खलु सर्वतः क्रिया ॥ ४०१

उपेक्षसे चेज्जगतामुपद्रवं दयामयत्वं तव केन कथ्यते ।

स्वयंगमायामहिमागुहाश्रयं न विद्यते निर्मलभूतिगौरवम् ॥ ४०२

* एतदर्थं नास्ति खादिसंज्ञकपुस्तकेषु । + ३१ उत्तरमेतदर्थं ग. पुस्तके—दृष्टुः शूलपाणिं ते प्रणमुष्य समंत-
 देति । = इत आरभ्य शूलपाणिनेत्यन्तप्रत्ययो ग. पुस्तके न विद्यते । × एतदर्थं स्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—अपान्य एकत्व-
 मनादिजोऽन्यथा जगत्तदा निर्विकृतं तथाऽस्पृशेत् इति ।

१ क. ख. समन्वास्या । २ ड. महीं तदा । उ । ३ ग. प्रणम्यैकं । ड. प्रणयैकसमाश्रयम् । स ।
 ४ ग. वचः । ५ ग. घ. ड. 'मनन्तरमि' । ६ ड. वां जवेनाज्ञां । ७ क. ख. घ. 'लं यथा नाकनिवा-
 सिनः । त ८ क. ख. सम्यक्कृतु' । ९ ड. रोचय वचो वदिष्य' । १० क. ख. पुरो । ११ ड. 'रिसिका फ' ।
 १२ ग. घ. 'चित्तु वरा नि' । १३ ड. 'पसो न बुध्यते । १४ ग. 'लस्त्वदा' । १५ ग. स देवरा । १६ ड. रोऽ-
 तिकातरः । त्व' । १७ ड. 'विद्युष्य' । १८ क. ख. 'दैवि ना' । १९ क. ख. भवात्सकं । २० ग. दयोदय' । २१ ड.
 'धापरत्वात्त्व ।

वयं च ते धन्यतैराः शरीरिणां यदीदृशं त्वां प्रवलोकयामहे ।

अदर्शनं तेन मनोरथो यथा प्रयाति साफल्यतया मनोर्गतम् ॥ ४०३

जगद्धिधानैकविधौ जगन्मुखे करिष्यसेऽतो बलभिञ्जरा वयम् ।

विनेमुरित्थं मुनयो विंसृज्य तां गिरं गिरीशश्रुतिभूमिसंनिधौ ॥

उत्कृष्टकेदार-इवावनीतले सुबीजमुष्टिं सुफलाय कर्षकाः ॥ ४०४

तेषां श्रुत्वां तु तां रम्यां प्रक्रमोपक्रमक्रियाम् । वाचं वाचस्पतिस्तुष्टः प्रोवाच रमितसुन्दरीम्
शर्व उवाच—

जाने लोकविधानस्यै कन्या सत्कार्यमुत्तमम् । जाता प्रालेयशैलस्य संकेतकरिण्युपगताः ॥

सत्यमुत्कण्ठिताः सर्वे देवकार्यार्थमुद्यताः । तेषां त्वरन्ति चेतांसि किंतु कार्यं विवक्षितम् ॥

लोकयात्राऽनुगन्तव्या विशेषेण विचक्षणैः । सेवन्ते ते यतो धर्मं तत्प्रामाण्यात्परे स्थिताः ॥

इत्युक्ता मुनयो जग्मुस्त्वरितास्तु हिमाचलम् । तत्र ते पूजितास्तेन हिमशैलेन सादरम् ॥

ऊचुर्मुनिवराः प्रीताः स्वल्पवर्णं त्वरान्विताः ॥ ४०५

मुनय ऊचुः—

देवो दुहितरं साक्षात्पिनाकी तव मार्गते । तच्छीघ्रं पावयाऽऽत्मानमाहुत्येवानलार्पणात् ॥

कार्यमेतच्च देवानां सुचिरं परिवर्तते । जगदुद्धरणायैष क्रियतां वै समुद्यमः ॥ ४११

इत्युक्तस्तैस्तदा शैलो हर्षाविष्टोऽवदन्मुनीन् । असमर्थोऽभवद्भक्तुमुत्तरं प्रार्थयच्छिवम् ॥

ततो मेना मुनीन्वीक्ष्य प्रोवाच स्नेहविक्रवा । दुहितुस्तान्मुनींश्चैव चरणाश्रयमर्थवित् ॥

मेनोवाच—

यदग्रं दुहितुर्जन्म नेच्छन्त्यपि महाफलम् । तदेवोपस्थितं सर्वं प्रक्रमेणैव संप्रतम् ॥ ४१४

कुलजन्मवयोरूपविभूत्युद्धियुतोऽपि यः । वरस्तस्यापि चाऽऽहूय सुता देया इवाचतः ॥

तत्समस्ततपोधोरं कथं पुत्री प्रयास्यति । पुत्रीवाक्याद्यदत्रास्ति विधेयं तद्विधीयताम् ॥

इत्युक्ता मुनयस्ते तु प्रियया हिमभूभृतः । ऊचुः पुनरुदारार्थं नारीचित्तप्रसादकम् ॥ ४१७

मुनय ऊचुः—

ऐश्वर्यमवगच्छस्व शंकरस्य सुरासुरैः । आराध्यमानपादाब्जयुगलत्वात्सुनिर्वृतैः ॥ ४१८

यस्योपयोगि यद्रूपं सा च तत्प्राप्तये चिरम् । घोरं तपस्यते बाला तेन रूपेण निर्वृतिः ॥

यस्तद्व्रतानि दिव्यानि न विष्यति समापनम् । तत्र साऽवहिता तावत्तपस्यात्सेव भविष्यति ॥

इत्युक्त्वा गिरिणा सार्धं ते ययुर्धन शैलजा । जितार्कज्वलनज्वाला तपस्तेजोमयी ह्युमा ॥

१ ड. 'तमाः श' । २ ग. 'हे' । न दर्शनात्तेन मनोरथाप्यं प्र' । ड. 'हे' । न दर्शनं तेन मनोरथास्पदं प्र' । ३ ड. 'गतिः' । ज' । ४ ड. 'स्ने' भविष्यतोऽकेवलनिर्धनव' । ५ ग. घ. 'सेकवलमिस्तरा' । ६ ग. 'विसर्पतां श्रुतं गिरी' । ७ क. ख. 'त्वा ततो र' । ८ ड. म्यां 'सेकमो' । ९ क. ख. 'तिरिव प्रो' । १० 'न्दरः' । श' । ड. 'न्दरम्' । श' । ११ ग. 'स्य सत्यं कार्यमुपस्थितम्' । जाने प्रालेयशैलस्य सेकतं दुहितागतम् । लो' । ड. 'स्य सत्यं स' । १२ क. ख. ग. वन्ध । १३ ड. अर्थवत् । १४ ड. तत्संसिद्धं त' । १५ ग. 'मस्तं तथा घो' । १६ ड. 'विन्ता' विसांयकी' । १७ घ. 'निर्वृताः' । य' । १८ ग. भवविता ।

प्रोचुस्तां मुनयः स्निग्धं संमान्यपथमागतम् । रम्यं प्रियं मनोहारि मा रूपं तपसा दह ॥
 प्रातस्ते शंकरः पाणिमेष पुत्रि ग्रहीष्यति । वयमथितवन्तस्ते पितरं पूर्वमागताः ॥ ४२३
 पित्रा सह गृहं गच्छ वयं यामः स्वमन्दिरम् ॥ ४२४
 इत्युक्ता तपसः सत्यं फलमस्तीति चिन्त्य सा । त्वरमाणा ययौ वेश्म पितुर्दिव्यार्थशोभितम्
 सा तत्र रजनीं मेने वर्षायुतसमां सती । हर्दशनसंजातमहोत्कण्ठा हिमाद्रिजा ॥ ४२६
 ततो मुहूर्ते ब्राह्मे तु तस्याश्वकुः सुरास्त्रियः । नानामङ्गलसंदोहान्यथावत्क्रमपूर्वकम् ॥
 दिव्यमण्डनमङ्गलानां मन्दिरे बहुमङ्गले । उपासत गिरिं मूर्तां ऋतवः सार्वकामिकाः ॥
 वायवो वारिदाश्चाऽऽसन्संमार्जनविधौ गिरेः । हर्म्येषु श्रीः स्वयं देवी कृतनानाप्रसाधना
 कान्तिः सर्वेषु भावेषु ऋद्धिश्चाभवदाकुला । चिन्तामणिप्रभृतयो रत्नाः शैलं समन्ततः
 उपतस्थुर्नगाश्चापि कल्पकाममहाद्रुमाः । ओषध्यो मूर्तिमत्यश्च दिव्यौषधिसमन्विताः ॥
 रसाश्च धातवश्चैव सर्वे शैलस्य किंकराः । किंकरास्तस्य शैलस्य व्यग्राश्चाऽऽज्ञानुवर्तिनः
 नद्यः समुद्रा निखिलाः स्थावरं जङ्गमं च यत् । तत्सर्वं हिमशैलस्य महिमानमवर्धयत् ॥
 अभवन्मुनयो नागा यक्षगन्धर्वकिनराः । शंकरस्यापि विबुधा गन्धमादनपर्वते ॥ ४३४
 सर्वे मण्डनसंभारास्तस्थुर्निर्मलमूर्तयः । शर्वस्यैपि जटाजूटे चन्द्रखण्डं पितामहः ॥ ४३५
 बबन्ध प्रणयोदारविस्फारितविलोचनः । कपालमालां विपुलां चामुण्डा मूर्धन्यबन्धयत्
 उवाच चापि वचनं पुत्रं जनय शंकर । यो दैत्येन्द्रकुलं हत्वा मां रक्तैस्तर्पयिष्यति ॥
 सौरिर्ज्वलच्छिरोरत्नमुकुटंचानलोत्बज्रम् । भुजगाभरणं गृह्य सज्जं शंभोः पुरोऽभवत् ॥
 शक्रो गजाजिनं तस्य वसाभ्यक्ताग्रपलवम् । दध्रे सरभसं स्विद्यद्विस्तीर्णमुखपङ्कजम् ॥
 वायुश्च विपुलं तीक्ष्णशृङ्गं हिमगिरिप्रभम् । वृषं विभूषयामास हरयानं महौजसम् ॥
 वितेनुरनयनान्तःस्थाः शम्भोः सूर्यानलेन्दवः । स्वां द्युतिं लोकनाथस्य जगतः कर्मसाक्षिणः
 चित्ताभस्म समाधाय कपाले रजतप्रभम् । मनुजास्थिमयीं मौलामावबन्ध च पाणिना ॥
 प्रेताधिपः पुरो द्वारे सैगदः समवर्तत । नानाकारमहारत्नभूषणं धनदाहृतम् ॥ ४४३
 विहायोदग्रसर्पेन्द्रकटकेन स्वपाणिना । कर्णोत्तंसं चकारेशो वांसुकिं तक्षकं स्वयम् ॥
 जलाधीशाहंतां स्थासुप्रसूनावेष्टितां पृथक् । ततस्तु ते गणाधीशा विनयात्तत्र वीरकम् ॥
 प्रोचुर्व्यग्राकृते त्वं मां समावेदय शूलिने । निष्पन्नाभरणं देवं प्रसाधेशं प्रसाधनेः ॥ ४४६
 सप्त वारिधयस्तस्थुः कर्तुं दर्पणविभ्रमम् । ततो विलोकितात्मानं महाम्बुधिजलोदरो ॥ ४४७
 धरामौलिङ्ग्य जानुभ्यां स्थापुं प्रोवाच केशवः । शोभसे देव रूपेण जगदानन्ददायिना

१ ख. 'गंधसन्मन्य' । ग. रवं समापितसमाधिकम् । र' । २ घ 'नताश्च' ३ ग. विडूवराः । ड किनराः ।
 ४ ड. 'त' वसो मुन' । ५ ड. सज्जम् । ६ ग. 'स्याविकटे चूडे च' । ७ क. ख 'न्यत । उ' । ८ ग. घ. ड. गिरिशं ।
 ९ ग. 'च्छेखा रत्नं कण्ठशासन' । ड. 'च्छिखारत्नं कण्ठशासनिलो' । १० ग. घ 'प्रे संरम्भसं स्वि' । ११ ग. घ.
 'ङ्गजः । वा' । १२ ग. घ. ड. 'प्रभे । म' । १३ ड. मालां सबन्ध । १४ ग. ड. 'रोऽद्रे' । १५ ड. सभयं । १६ ग.
 घ. ड. वामनस्तक्षकः स्व' । १७ 'हृतान्त्याणनूप्रभुवांश्चेष्टितामृथ' । १८ ग. घ. स्थापुप्रभूतां व' । १९ च. सकृत् ।
 २० ड. 'कृति वीरं नानावेदितशूलिनम् । नि' । २१ क. ख. नो । २२ क. ख. प्रसाधनः । २३ ड.
 'मालम्ब्य जा' ।

*मातरः प्रेरयन्कामबंधूं वैधव्यचिह्निताम् । कालोऽयमिति चाऽऽलक्ष्य प्रकारेङ्गितसंज्ञया ततस्ताश्चोदिता देवमूचुः प्रहसिताननाः । रतिः पुरस्तव प्राप्ता नाऽऽभाति मदनोज्झितां ततस्तां संनिर्वायाऽऽह वामहस्ताग्रसंज्ञया । प्रयाणं गिरिजावक्त्रदर्शनोत्सुकमानसः ॥

ततो हरो हिमगिरिकन्दराकृतिं सितं कशामृदुहतिभिः +प्रचोदयत् ।

महावृषं गणतुमुलाहितेक्षणं स भूर्धरांशनिरिव प्रकम्पयन् ॥ ४५२

ततो हरिर्दुतपदपञ्चतिः पुरं पुरःसरान्दुमनिकरेषु संश्रितान् ।

धरारजःशबलितभूषणोऽब्रवीत्प्रयात मा कुरुत पथोऽस्य संकटम् ॥ ४५३

प्रभोः पुनः प्रथमनियोगमूर्जयन्सुतोऽब्रवीद्भुक्तुडिमुखोऽपि वीरकः ।

वियञ्चरा वियति किमस्ति कान्तकं प्रयातं नो धराणिधरंविद्वुरतः ॥ ४५४

महार्णवाः कुरुत शिलोपमं पयः सुरद्विषागमनमहातिकर्दमम् ।

गणेश्वराश्चपलतया नै गम्यतां सुरेश्वरैः स्थिरंमतिभिर्निरक्ष्यते ॥ ४५५

न भृङ्गिणा स्वतनुमवेक्ष्य नीयते पिनाकिनः पृथुंमुखमण्डमग्रतः ।

वृथा यमः प्रकटितदन्तकोटरं त्वमोपुषं वहसि विहाय संभ्रमम् ॥ ४५६

पदं न यद्वथतुरगैः पुरद्विषः प्रमुच्यते बहुतरमातृसंकुलम् ।

अमी सुराः पृथगनुयायिभिवृताः पदातयो द्विगुणं पथान्हराप्रियाः ॥ ४५७

स्ववाहनैः पवनविधुतचामरैश्चलध्वजैर्वज्रत विहारशालिभिः ।

सुराः स्वकं किमिति सरागमूर्जितं विचार्यते नियतलयत्रयानूगम् ॥ ४५८

न किनरैरभिभवितुं हि शक्यते विभूषणप्रचयसमुद्भवो ध्वनिः ।

अजातिजाः किमिति न षड्जमध्यमपृथुस्वरं बहुतरमत्र वैक्ष्यते ॥ ४५९

नतानतानतनतानतां गताः पृथक्कथा समयकृता विभिन्नताम् ।

विशङ्किता भवदतिभेदशीलिनः प्रयान्त्यमी द्रुतपदमेव गौडकाः ॥ ४६०

विसंहताः किमिति न पाङ्गवादयः स्वगीतकैर्ललितपदप्रयोगजैः ।

प्रभोः पुरो भवति हि यस्य चाक्षतं समुद्भूतार्थकमिति तत्प्रतीयते ॥ ४६१

* अत्र प्रयाश्च मातरः कामेति पाठो भवितुं युक्तः । + अहभाव आर्षः ।

१ ग. घ. 'वधूवैधव्यचिह्नितैः' । का^१ । ड. 'वधूवैधव्यचिह्निता' । का^२ २ ग. 'ननम्' । र^० । ३ ड. 'ता । शिवो हास्यं विधायय वा' । ४ क. ख. प्रयाणे । ५ क. ख. घ. 'तिसमुन्नतं मृदुगति' । ६ क. ख. घ. 'यन् । म्' । ७ गं. 'क्षगःस । ८ ड. 'धरं गतिनिवहैः' । प्र^० । ९ ग. 'रान्वलनिवहैः' । प्र^० । १० क. ख. 'रः सराश्रमाद्दुमनिकरेषु विश्रमन् । घ^० । ड. 'रः सरामरौत्तमनिकरेण मिश्रितः । घ^० । ११ ड. 'म् । पुरःसरास्ताडननियोगपूर्वकं ततो' । १२ ग. घ. 'स्ति नागतरं' । प्र^० । १३ ड. 'तमोष' । १४ ग. 'णिचरा । १५ ड. 'राद्विदू' । १६ ग. न. राजतामरे' । १७ ग. 'रगतिमिश्र गम्यताम् । न १८ ड. 'मिनं वैक्ष्य' । १९ घ. ड. मीतये । २० ड. 'धुगुरुमण्डलाग्र' । २१ ग. 'तः । यमत्वमप्रकुपित' । २२ ड. 'मायतं व' । २३ क. ख. पञ्जरम् । ड. गर्जितम् । २४ क. ख. पुरद्विषा । २५ ग. ड. 'णयथावृत्ताक्रियाः । २६ ग. 'यावृत्तिप्रि' । २७ क. ख. ड. 'तिनरा' । २८ ग. घ. विसार्य तं नि' । २९ क. ख. 'निः स्वजातिकाः कि' । ३० ग. घ. दण्यते । ३१ ग. घ. 'तास्तनुतनुतां । ३२ ग. 'थक्पृथक्कथा । ३३ ग. घ. ड. 'शिलतां- प्र' । ३४ ग. ड. गण्डकाभिः । ड. गौडजाः । ड. 'काः । विजृम्भते किमिति न चारुवादिभिः स्व' । ३५ ड. योजकैः । ३६ ड. गुपधनीतिनियतं प्रगीय' ।

अमी पृथग्विरचितरम्यरासकं विलासिनो बहुगमकस्वभावकम् ।
 प्रयुञ्जते गिरिशयशोविसारिणं प्रकीर्णकं बहुतरनागजातयः ॥ ४६२
 अमी कथं ककुभि कथाः प्रतिक्षणं ध्वनन्ति ते विविधवधूविमिश्रिताः ।
 न जातयो ध्वनिमुरजासमीरिता न मूर्छिताः किमिति च मूर्छनात्तकाः ॥
 श्रुतिप्रियक्रमगतिभेदसाधनं तैतादिकं किमिति न तुष्वरेरितम् ।
 न हन्यते बहुविधवाद्यडम्बरं प्रकीर्णवीणामुरजादि नाम यत् ॥ ४६४
 इतीरिते गिरिमवधानशालिनः सुरासुराः सपदि तु वीरकाज्ञया ।
 नियामिताः प्रययुरतीव हर्षिताश्चराचरं जगदखिलं ह्यपूरयन् ॥ ४६५
 इति स्तनत्ककुभि रसन्महार्णवे स्तनदधने विदलितशैलकंदरे ।
 जगत्यभूत्तुमुल इवाऽऽकुलीकृतः पिनाकिना त्वरितगतेन भूधरः ॥ ४६६
 परिज्वलत्कनकसहस्रतोरणं कचिन्मिलन्मरकतवेश्मवेदिकम् ।
 कचिच्छिन्नलज्जलधररम्यनिर्झरम् ॥ ४६७
 चलद्ध्वजप्रवरसहस्रमण्डितं सुरद्रुमस्तवकविकीर्णचत्वरम् ।
 सितासितारुणरुचिधातुर्वर्णिकं श्रियोज्ज्वलं प्रविततमार्गगोपुरम् ॥ ४६८
 विजृम्भिताप्रतिमध्वनिवारिदं सुगन्धिभिः पुरपवनैर्मनोहरम् ।
 हरो महागिरिनगरं समासदक्षणादिव प्रवरसुरासुरस्तुतः ॥ ४६९
 तं प्रविशन्तमगात्प्रविलोक्य व्याकुलतां नगरं गिरिभर्तुः ।
 व्यग्रपुरन्धिजनं जययुक्तं धावितमार्गजनाकुलरथ्यम् ॥ ४७०
 हर्म्यगवाक्षगतामरनारीलोचननीलसरोरुहमालम् ।
 सुप्रकटां समदृश्यत काचित्स्वाभरणं श्रुवितानविगूढा ॥ ४७१
 काऽप्यखिलीकृतमण्डनभूषा त्यक्तसखीप्रणया हरमैक्षत् ।
 काचिदुवाच कलं गतमाना कातरतैः सखि मा कुरु मूढे ॥ ४७२
 दग्धमनोभव एव पिनाकी कामयते स्वयमेव विहर्तुम् ।
 काचिदपि स्वयमेव पतन्ती प्राह पैरां विरहस्खलितोद्गीम् ॥ ४७३
 मा चपले मदनव्यतिषेङ्गं शंकरजं स्खलनेनैव वद त्वम् ।
 काऽपि कृतव्यवधानमदृक्का युक्तिवशाद्गिरिशो ह्ययमूचे ॥ ४७४
 एष स यत्र सहस्रमखाद्या नाकसदामधिपाः स्वयमुक्तेः ।
 नामभिरिन्दुजटं निजसेवाप्राप्तफलाय नतास्तु घटन्ते ॥ ४७५

* अत्र परस्मैपदमार्थम् ।

१ क. ख. 'नामिकाः । २ ड. 'तिक्रमप्रकटितमे' । ३ ग. घ. ड. 'ततोऽधिकं । ४ ड. 'रितां गिरिमवधानं
 शालिनीं सुरा' । ५ क. ख. ग. 'दूर्यभूमिकं । ६ क. ख. 'वर्णकं । ७ ग. ड. 'तिस्रमभूमवा' । ८ क. ख. 'जवियानं ।
 ९ ग. ड. 'टाऽपि नट' । १० ग. 'रणा खितमाननम् । ११ ग. ड. 'मैच्छत् । का । १२ ड. 'च विलम्बितमालाका' ।
 १३ ड. 'तां ननु मा कुरुमुधे । द' । १४ ग. घ. 'परावि' । १५ ग. घ. 'ताद्री । मा । १६ ड. 'पणं दी' । १७ ग.
 घ. 'न विमित्रा । का' । १८ ग. घ. 'कृताव्य' । १९ ख. घ. 'दृष्टा यु' । २० ग. घ. 'मूढे । ए' । २१ क. ख. 'प्राप्तिका' ।

एष न चैष स एष यदग्रे चर्मपरीततनुः शशिमौली ।

धावति वज्रधरोऽमरराजो मार्गममुं विवृतीकरणाय ॥

४७६

एष स पद्मभवोऽयमुपेत्य प्रांशुजटामृगचर्मनिगूढः ।

सप्रणयं करघटितवक्त्रः किंचिदुवाच मितं श्रुतिमूले ॥

४७७

एवमभूत्सुरनारिकुलानां चित्तविस्मयलता गुरुरागात् ।

शंकरसंश्रयणाद्विरिजायाजन्मफलं परमं त्विति चोचुः ॥

४७८

ततो हिमगिरिर्वैश्व विश्वकर्मनिवेदितम् । महानीलमयस्तम्भं ज्वलत्काञ्चनकुट्टिमम् ॥ ४७९

मुक्ताजालपरिष्कारं ज्वलितौषधिदीपितम् । क्रीडोद्यानसहस्राढ्य काञ्चनौम्बुजदीर्घिकम् ॥

महेन्द्रप्रमुखाः सर्वे सुरा दृष्ट्वा तदद्भुतम् । नेत्राणि सफलान्यद्य मनोभिरिति ते दधुः ॥ ४८१

विमर्दक्षीणकेयूरा हरिणा द्वारि रोधिताः । कथंचित्प्रमुखास्तत्र विविशुर्नाकवासिनः ॥ ४८२

प्रणतेनाचलेन्द्रेण पूजितोऽथ वतुर्मुखः । चकार विधिना सर्वं विधिमन्त्रपुरःसरम् ॥ ४८३

शैवस्य पाणिग्रहणमग्निसाक्षिकमक्षतम् । दाता महीभृतां नाथो होता देवश्चतुर्मुखः ॥ ४८४

वरः पशुपतिः साक्षात्कन्या विश्वाराणिस्तथा । चराचराणि भूतानि सुरासुरवराणि च ॥ ४८५

तत्राप्येते नियमतो ह्यभवन्व्यग्रमूर्तयः । मुमोचाभिनवान्सर्वान्स्यशालीनसौधधीः ॥ ४८६

व्यग्रा तु पृथिवी देवी सर्वभावमनोरमा । गृहीत्वा वरुणः सर्वरत्नान्याभरणानि च ॥ ४८७

पुण्यानि च पवित्राणि नानारत्नमयानि तु । तस्थौ साभरणो देवो हर्षदः सर्वदेहिनाम् ॥ ४८८

धनदश्चापि दिव्यानि हैमान्याभरणानि च । जातरूपविचित्राणि प्रयतः समुपस्थितः ॥ ४८९

वायुर्ववौ सुसुरभिः सुखसंस्पर्शनो विभुः । छत्रमिन्दुरोद्भासि सुसितं च शतक्रतुः ॥ ४९०

जग्राह मुदितः स्रग्वी बाहुभिर्वहुभूषणैः । जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननुतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ४९१

वाद्यन्तोऽतिमधुरं जगुर्गन्धर्वकिनराः । मूर्ताश्च ऋतवस्तत्र जगुश्च ननुतुश्च वै ॥ ४९२

चपलाश्च गणास्तस्थुर्लालयन्तो हिमाचलम् । उत्तिष्ठन्क्रमशश्चात्र विश्वभृग्भगनेत्रहा ॥ ४९३

चकारौद्वाहिकं कृत्यं पत्न्या सह यथोचितम् । दत्तार्घो गिरिराजेन सुरैर्नन्दैर्विनोदितः ॥ ४९४

अवसत्तां क्षपां तत्र पत्न्या सह पुरान्तकः । ततो गन्धर्वगीतेन नृत्येनाप्सरसामपि ॥ ४९५

स्तुतिभिर्देवदैत्यानां विबुद्भो विबुधाधिपः । आमन्त्र्य हिमशैलेन्द्रं प्रभाते चोमया सह ॥

जगाम मन्दरगिरिं वायुवेगेन शृङ्गिणा ॥

४९६

ततो गते भगवति नीललोहिते सहोमया रतिमलमन्न भूधरः ।

सवान्धवो भवति च कस्य नो मनो विह्वलं च जगति हि कन्यकापितुः ॥

[*ज्वलन्मणिस्फटिकहाटकोत्कटं स्फुटद्युति स्फटिकगोपुरं पुरम् ।

हरो गिरी चिरमनुकल्पितं तदा विसर्जितामरनिवहोऽविशत्स्वकम् ॥ ४९८

* न विद्यतेऽयं ग्रन्थो ग. पुस्तके ।

१ क. ख. ड. 'प्र घर्म' । २ क. ख. 'तवर्क कि' । ३ ड. 'संस्थुल' । ४ क. ख. ग. 'नायद्वदी' । ५ क. ख. 'क्षीर्णिके' । ६ क. ख. 'शेवण' । ७ ड. तत्र 'प्रेष्या नि' । ८ ग. घ. 'लीन्द्रमोष' । ९ ड. 'णः साक्षादत्नानि विविधानि' । १० ग. ड. 'म्' । ज्वलन्मणि । ११ क. ख. 'रोद्गारं गु' । १२ ड. 'लोडय' । १३ ड. 'विशोर्जितः' । १४ ग. घ. ड. 'वयो वि' । १५ ड. 'विसंस्थुतं' । १६ ड. 'कगवाश्रमोपुरम्' । पुरं हरो गिरिचरमानु ।

तदोमासहितो देवो विजहार भगाक्षिहा । पुरोद्यानेषु रम्येषु विविक्तेषु वनेषु च ॥४९९॥
 सुरकहृदयो देव्या मकराङ्गपुःसरः । ततो बहुतिथे काले सुतकामा गिरेः सुता ॥ ५००
 सखीभिः सहिता क्रीडां चक्रे कृत्रिमपुत्रकैः । कदाचिद्वन्धतैलेन गात्रमभ्यज्य शैलजा ॥
 चूर्णैरुद्धर्तयामास मेलिनान्तरितां तनुम् । तदुद्धर्तनकं गृह्य नरं चक्रे गजाननम् ॥ ५०२
 पुत्रकं *क्रीडती देवी तं चाप्यर्पयदम्भसि । जाह्नव्यास्तु शिवासरयास्ततः सोऽभूदबृहद्वपुः
 कायेनातिविशालेन जगदापूरयत्तदा । पुत्रेत्युवाच तं देवी पुत्रेत्यूचे च जाह्नवी ॥ ५०४
 गाङ्गेय इति देवस्तु पूजितोऽभूद्गजाननः । विनायकाधिपत्यं च ददावस्थ-पितामहः ॥ ५०५
 पुनः सा क्रीडनं चक्रे पुत्रार्थं वरवर्णिनी । मनोज्ञमङ्कुरं रुढमशोकस्य शुभानना ॥ ५०६
 वर्धयामास तं चापि कृतसंस्कारमङ्गला । बृहस्पतिमुखैर्विप्रैर्दिवस्पतिपुरोगमेः ॥ ५०७
 ततो देवैश्च मुनिभिः प्रोक्ता देवी त्विदं वचः । भवानि भवती भव्या संभूता लोकभूतये ५०८
 प्रायः सुतफलो लोकः पुत्रपौत्रैश्च लभ्यते । अपुत्राश्च प्रजाः प्रायो दृश्यन्ते देवहेतवः ॥ ५०९
 अधुना दक्षिते मार्गे मर्यादां कर्तुमर्हसि । फलं किं भविता देवि कल्पितैस्तरुपुत्रकैः ॥
 इत्युक्ता हर्षपूर्णाङ्गी प्रोवाचोमा शुभां गिरम् ॥ ५१०

देव्युवाच—

एवं निरुदके देशे यः कूपं कारयेदबुधः । बिन्दौ बिन्दौ च तोयस्य वसेत्संवत्सरं दिवि ॥ ५११
 दशकूपसमा वापी दशवापीसमो हृदः । दशहृदसमः पुत्रो दशपुत्रसमो द्रुमः ॥
 एषैव मम मर्यादा नियता लोकभाविनी ॥ ५१२
 इत्युक्तास्तु ततो विप्रा बृहस्पतिपुरोगमाः । जग्मुः स्वमन्दिराण्येव भवानीं वन्द्य सादरम् ॥
 गतेषु तेषु देवोऽपि शंकरः पर्वतात्मजाम् । पाणिनां^१ऽऽलम्ब्य वामेन^२ शनैः प्रावेशयच्छुभाम् ॥
 चित्तप्रसादजननं प्राप्तौ^३दमनुगोपुरम् । लम्बमौक्तिकदामीनं मालिकाकुलवेदिकम् ॥ ५१५
 निर्धौतकलधौतं च क्रीडागृहमनोरमम् । प्रकीर्णकुसुमामोदमत्तालिकुलकूजितम् ॥ ५१६
 किंनरोद्गीतसंगीतगृहान्तरितभित्तिकम् । सुगन्धिधूपसंघातमनःप्रार्थ्यमलक्षितम् ॥ ५१७
 क्रीडन्मयूरनारीभिर्वृतं वै ततवादिभिः । हंससंघातसंघुष्टं स्फटिकस्तम्भवेदिकम् ॥ ५१८
 अनौघिलमसंभ्रान्त्या बहुशः किंनराकुलम् । शुकैर्यत्राभिहन्यन्ते पद्मरागविनिर्मिताः ५१९
 भित्तयो दाडिमभ्रान्त्या प्रतिबिम्बितमौक्तिकाः । तत्राक्षक्रीडया देवी विहर्तुमुपचक्रमे ५२०
 स्वच्छेन्द्रनीलभूभागे क्रीडने यत्र धिष्ठितौ । वपुःसहायतां प्राप्तौ विनोदरसनिर्वृतौ ॥ ५२१

* अत्र नुमभाव आर्यः शप्यनोर्निलमिति नुम्वधानात् ।

१ ड. मलेनाऽऽरु^१ि । २ ड. 'म् । सा तदुद्धर्तनं गृ^२ । ३ घ. पुरवं । ड. पुरं तं की^३ । ४ क. ख. चाक्षि-
 पय^४ । ५ ड. 'वी । गणेश इति तैदेवे^५ पू^५ । ६ घ. ड. 'त्रार्थं वर^६ । ७ ड. पुत्रि पुण्ये^७ । ८ ड. हेतुतः । अ^८ ।
 ९ ड. एकं । १० घ. ड. ग्रामे । ११ ड. जग्मुस्ते मन्त्ररायैव । १२ क. ख. 'ना लम्बमानेन । १३ ड. 'न विवेश
 शुभमन्दिरम् । बि^{१३} । १४ ड. 'सादं रत्नगो^{१४} । १५ ड. 'मालिविमानाक^{१५} १६ ड. 'धौता च गुहा यत्र गृहं चैव मे^{१६} ।
 १७ क. ख. 'सुभोदामत्ता^{१७} । १८ ड. 'घातं मनःप्रापम^{१८} । १९ ड. 'भिधिरुतं रभसादति । हं । २० घ. ड. 'म्भस्ते-
 रणम् । अ^{२०} । २१ क. ख. 'नारतमतिप्रोत्या व^{२१} । २२ घ. ड. 'त्राक्षे क्रीडया देवो वि^{२२} । २३ ड. 'लल्लकं क्रीडती-
 यत्र विम्बितम् । व^{२३} ।

एवं प्रक्रीडतोस्तत्र देवीशंकरयोस्तदा । प्रादुर्भवन्महाशब्दस्तद्गृहोदरगोचरः ॥ ५२२
 तच्छ्रुत्वा कौतुकाद्देवी किमेतदिति शंकरम् । पप्रच्छ तं शुभतनुर्हरं विस्मयपूर्वकम् ॥ ५२३
 उवाच देवी नैतत्ते दृष्टपूर्वं सुविस्मिते । एते गणेशाः क्रीडन्ते शैलेऽस्मिन्मत्प्रियाः सदा ॥ ५२४
 तपसा ब्रह्मचर्येण नियमैः क्षेत्रसेवनैः । यैरहं तोषितः पूर्वं त एते मनुजोत्तमाः ॥ ५२५
 मत्समीपमनुप्राप्ता मम हृद्याः शुभानने । कामरूपा महोत्साहा महारूपगुणान्विताः ॥ ५२६
 कर्मभिर्विस्मयं तेषां प्रयामि बलशालिनीम् । चराचरस्य जगतः सृष्टिसंहरणक्षमाः ॥ ५२७
 ब्रह्मविष्ण्वन्द्रगन्धर्वैः सकिंनरमहोरगैः । समावृतोऽप्यहं नित्यं नैभिर्विरहितो रमे ॥ ५२८
 हृद्या मे चारुसर्वाङ्गि त एते क्रीडिता गिरौ] । इत्युक्ता तु ततो देवी त्यक्त्वा तद्विस्मयाकुला
 गवाक्षान्तरमासाद्य प्रेक्षते विस्मितानना । यावन्तस्ते क्रुशा दीर्घा ह्रस्वाः स्थूला महोदराः ॥
 व्याघ्रेभवदनाः केचित्केचिन्मेपाजरूपिणः । अनेकप्राणिरूपाश्च ज्वालास्याः कृष्णपिङ्गलाः
 सौम्या भीमाः स्मितमुखाः कृष्णपिङ्गजटासटाः । नानाविहङ्गवदना नानाविधेषुगाननाः ॥
 कौशेयचर्मवसना नग्राश्चान्ये विरूपिणः । गोकर्णा गजकर्णाश्च बहुवक्त्रेक्षणोदराः ॥ ५३३
 बहुपादा बहुभुजा दिव्यनानास्त्रपाणयः । अनेककुसुमापीडा नानाव्यालिबभूषणाः ॥ ५३४
 धुकाननयुधधरा नानाकवचभूषणाः । विचित्रवाहनारूढा दिव्यरूपा वियञ्चराः ॥ ५३५
 वीणावाद्यमुखोद्घुष्टा नानास्थानकर्तकाः । गणेशास्तास्तथा दृष्ट्वा देवी प्रोवाच शंकरम्
 देव्युवाच—

गणेशाः कतिसंख्याताः किंनामानः किमात्मकाः । एकैकशो मम ब्रूहि धिष्ठिता ये पृथक्पृथक्
 शंकर उवाच—

कोटिसंख्या ह्यसंख्याता नानाविख्यातपौरुषाः । जगदापूरितं सर्वैरेभिर्मैर्महाबलैः ॥ ५३८
 सिद्धक्षेत्रेषु स्थ्यासु जीर्णोद्यानेषु वेश्मसु । दानवानां शरीरेषु बालेषून्मत्तकेषु च ॥
 एते विशन्ति मुदिता नानाहारविहारिणः ॥

ऊष्मपाः फेनपाश्चैव धूमपा मधुपायिनः । रक्तपाः सर्वभक्षाश्च वायुपा ह्यम्बुभोजनैः ॥
 गेयनृत्योपहाराश्च नानावाद्यैर्वप्रियाः । न ह्येषां वै अनन्तत्वाद्गुणान्वक्तुं हि शक्यते ॥ ५४१
 देव्युवाच—

मार्गत्वगुत्तरासङ्गशुद्धाङ्गो मुञ्जमेखली । मानशिलेन कल्केन चपलो रञ्जिताननः ॥ ५४२
 पिनद्धोत्पलस्रग्दामा सुकान्तो मधुराकृतिः । पाषाणशकलोत्तानकांस्यतालप्रवर्तकः ॥ ५४३
 असौ गणेश्वरो देवः किंनामा किंनरानुगः । य एष गणगीतेषु दत्तकर्णो मुहुर्मुहुः ॥ ५४४

* एतदर्थस्थानेऽर्थं पाठ्यं ग. घ. पुस्तकयोः—भेदाहार दधिरपाः सर्वभक्षाश्चभोजना इति ।

१ घ. 'नमहच्छब्दः पतितसुर' । २ ड. शब्दः स्थगिताम्बर' । ३ ड. पर्वपृच्छच्छुभ' । ४ घ. नामभिः । ५ क. ख. घ. 'म' । सामरस्यास्य । ६ क. ख. घ. 'मैः' । विवर्जितो । ७ क. ख. 'वै' । कृतपि' । ८ ड. कृतपि' । ९ ग. घ. 'धसुरा न' । १० ग. घ. ड. 'व्याकुलभीष' । ११ ड. 'णाः' । धृतनानायुधकरा । १२ क. ख. वृत्तान' । १३ क. 'यसुखोद्' । १४ घ. ड. 'रवा घुष्टा' । १५ ग. धूमाज्यमधु' । १६ ग. घ. 'नाः' । देवसुतोप' । १७ ग. घ. 'रतिप्रि' । १८ ग. च. 'नागत' । घ. 'व' । नानात्व' । १९ क. ख. 'ली' । वामस्थेन च शिष्येन च' । २० ग. घ. 'नः' । मृङ्गद्वी-
 पानां च स्रग्दामो म' ।

शर्व उवाच—

स एष वीरको देवि सदा मद्भूदयप्रियः । नानाश्रयगुणाधारो गणेश्वरगणाक्षितः ॥ ५४५
देव्युवाच—

ईदृशस्य सुतस्यास्ति ममोत्कण्ठा पुरान्तक । कदाऽहमीदृशं पुत्रं द्रक्ष्याम्यानन्ददायिनम् ॥

शर्व उवाच—

एष एव सुतस्तेऽस्तु नयनानन्दहेतुकः । त्वया माँत्रा कृतार्थोऽस्तु वीरकोऽपि सुमध्यमे ॥
इत्युक्ता प्रेषयामास विजयां हर्षणोत्सुका । वीरकानर्यनायाऽऽशु दुहिता हिमभूभृतः ॥ ५४८
साऽवरुह्य त्वरायुक्ता प्रासादादम्बरस्पृशः । विजयोवाच गणपं गणमध्ये प्रवर्तिता ॥ ५४९

विजयोवाच—

एहि वीरक चापल्यात्त्वया देवः प्रकोपितः । किमुत्तरं वंद्यर्थे नृन्तरङ्गे तु शैलजा ॥ ५५०
इत्युक्तस्त्यक्तपाषाणशकलो मार्जिताननः । आहूतस्तु तयोद्भूतमूलप्रस्तावशंसकः ॥ ५५१
देव्याः समीपमागच्छद्विजयानुगतः शनैः । प्रासादशिखरात्कुल्लरक्ताम्बुजनिमद्युतिः ॥ ५५२
तं दृष्ट्वा प्रसुतानल्पस्वादुक्षीरपयोधरा । गिरिजोवाच सन्नेहं गिरा मधुरवर्णया ॥ ५५३

उमोवाच—

एह्येहि यातोऽसि मे पुत्रतां देवदेवेन दत्तोऽधुना वीरक ॥ ५५४
इत्येवमङ्क्रे निधायथ तं पर्यन्तम्बुत्कपोले कलवादिनम् ॥ ५५५
मूर्ध्न्युपाघ्राय संमार्ज्य गात्राणि भूषयामास दिव्यैः स्वयं भूषणैः किंकिणीमेखलानूपुरैर्मो-
णिक्यकेयूरहारोरुमूलगुणैः ॥ ५५६
कोमलैः पल्लवैश्चित्रितैश्चारुभिर्दिमव्यन्त्रोद्भवैस्तस्य शुभैस्ततो भूरिभिश्चाकरोन्मिश्रसि-
द्धार्यकैरङ्गरक्षाविधिम् ॥ ५५७
एवमादाय चोवाच कृत्वा स्रंजं मूर्ध्नि गोरोचनापत्रभङ्गोज्ज्वलम् ॥ ५५८
गच्छ गच्छाधुना क्रीड सार्धं गणैरप्रमत्तो नगे श्वभ्रवर्जं शनैर्व्यालमालाकुलाः शैलसानु-
द्वुमदन्तिभिर्भिन्नसाराः परे सङ्गिनः ॥ ५५९
जाह्नवीयं जलं क्षुब्धतोयाकुलं कूलं मा विशेथा बहुव्याघ्रदुष्टे वने ॥ ५६०
वैसांसख्येषु दुर्गा गणेशेऽप्येतस्मिन्वीरके पुत्रभौवोपनुष्ठान्तःकरणा तिष्ठतु ॥ ५६१
स्वैस्य पितृजनप्रार्थितं भव्यमायातिभाविन्यसौ भव्यता ॥ ५६२

१ ग. ड. 'दा मे हृद' । २ ड. 'गणेश गुणान्वितः' । ३ ड. 'दायकम्' । ४ ड. पुत्रः । ५ ड. 'परितो' । ६ ड. 'यने सुभूतनया हि' । ७ ग. 'तिनम्' । वि. ८ ड. 'प्रतोपितः' । ९ घ. 'तः' । किसलर' । १० ड. च. वदाम्यन्वदितरागे-
ण शै' । ११ ग. 'र्थं त्वतरागेण शै' । १२ घ. 'नृतरङ्गेण शै' । १३ ग. 'कस्तु तया वाणे' । १४ ग. घ. ड. 'खरोत्कु' ।
१५ ड. 'हिदीह माता तथाहं पुत्रोऽसि मे देवदी' । १६ ग. 'हि जातोऽसि सद्यो मे पुत्रतां भूषम्' । देवी । १७ ग. 'तो
मेऽधुना त्वं वीरवीरक' । १८ ग. 'ङ्के विनिधाय तं पर्यन्तम्बुत्क' । १९ ग. सुतं । २० क. ख. घ. 'ज्ज्वलैः' । गच्छ । ड.
ज्ज्वलैः । वत्सग' । २१ क. 'तो वसश्चभ्रवर्जश' । ख. घ. 'तो वसश्चभ्रवर्जश' । ग. 'तोऽवसश्चभ्रवर्जश' । २२ ड.
'प्रजुष्टे' । २३ ग. घ. ड. 'वत्सग' । २४ ग. 'शैलं वी' । २५ ग. भावाय तुष्टा करोन् । ति । २६ ग. घ. 'स्वच्छचित्तो' ।
जनोऽप्रास्थ । ड. रव. 'चित्तोजन. प्रा' ।

सोऽपि निर्वर्त्य सर्वाङ्गणान्सस्मयमाह बालत्वलीलारसाविष्टधीः ॥ ५६३

एष मात्रा स्वयं मे कृतभूषणोऽत्र एष पटः पाटलैर्बिन्दुभिः सिन्दुवारस्य पुष्पैरियं मालती-
मिश्रिता मालिका मे शिरस्याहिता ॥ ५६४

कोऽयमातोद्यधारी गणस्तस्य दास्यामि हस्तादिदं क्रीडनम् ॥ ५६५

दक्षिणात्पश्चिमं पश्चिमादुत्तरमुत्तरात्पूर्वमभ्येत्य सख्या युता प्रेक्षती तं गवाक्षान्तराद्वीरकं
शैलपुत्री बहिः क्रीडनं यज्जगन्मातुरप्येष चित्तभ्रमः ॥ ५६६

पुत्रलुब्धो जनस्तत्र को मोहमायाति न स्वल्पचेता जडो मांसविण्मूत्रसंघातदेहः ॥ ५६७
द्रष्टुमभ्यन्तरं नाकवासेश्वरैरिन्दुमौलिं प्रविष्टेषु कक्षान्तरम् ॥ ५६८

वाहनार्त्यावरोहा गणास्तैर्युतो लोकपालास्त्रभूतौ ह्ययं खड्गो विखड्गकरो निर्ममः
कृतान्तः कस्य केनाहतो ब्रूत मौने भवन्तोऽस्त्रदण्डेन किं दुःस्पृहाः ॥

* भीममूर्त्याननेनास्ति कृत्यं गिरौ य एषोऽस्त्रजेन किं वध्यते ॥ ५७०

मा वृथा लोकपालानुङ्गाचित्ता, एवमेवैतदित्यूचुरस्मै तदा देवताः ॥ ५७१

देवदेवानुगं वीरकं लक्षणा प्राह देवी वनं पर्वता निर्झराण्यग्निदेव्यान्पथो भूतपा निर्झ-
राम्भोनिपातेषु निमज्जत ॥ ५७२

पुष्पजालावनन्देषु धामस्वपि प्रोत्तुङ्गनानाद्रिकुञ्जेष्वनुगर्जन्तु हेमारुतास्फोटसंक्षेपणा-
त्कामतः ॥ ५७३

काञ्चनोत्तुङ्गशृङ्गावरोहक्षितौ हेमरेणूत्करासङ्गद्युतिं खेचराणां वनाधायिनि रम्ये बहुरूप-
संपत्तिकरे गणान्वासितं मन्दरकन्दरे सुन्दरमन्दारपुष्पप्रवालाभ्युज्ज्वले सिद्धनारीभिरापीतरू-
पाश्रुतं विस्तृतैर्नैत्रपात्रैरनुमेभिर्भिर्वीरकं शैलपुत्री निमपान्तरादस्मरत्युत्तुङ्गगृभी विनो-
दाधिनी ॥ ५७४

सोऽपि तादृक्क्षणावाप्तपुण्योदयो योऽपि जन्मान्तरस्याऽऽत्मजत्वं गतैः क्रीडतस्तस्य
तुष्टिः कथं जायते योऽपि भाविजगद्वेधसा तेजसः कल्पितः प्रतिक्षणं दिव्यगीतक्षणे
नृत्यलोलो गणेशैः प्रणतः ॥ ५७५

* अत्र गद्यग्रन्थे केषांचित्पदानामसंबन्धो ग्रन्थविसंगतिश्च दृश्यते, । आदर्शपुस्तकेषु सम्यक्तया पाठा नोप-
लभ्यन्ते ।

- १ क. ख. निर्वृत्य सर्वगणैः स° । २ ड. यं चित्रितो भूषणैश्चैषरत्नः पटः पाटलो बि° । ३ ड. 'तीमल्लिकामि' ।
४ ग. घ. ड. क्रीडितं । ५ ड. कोऽन्यः किल मोदमाया । ६ ड. तदेहं वहन् । ७ ड. 'मौलिप्रदिष्टे' । ८ ग.
'नान्याव' । ९ ग. ड. 'त्रयपुं' मूहूतोदयं । १० घ. 'तोदयं' । ११ ग. ड. निर्मलः । १२ ग. 'तान्तस्य केनाहतो ।
१३ ग. घ. 'रौपास एषोऽस्त्रनेनात्र को वी' । १४ ग. घ. 'नुगा चित्रता । ड. नुगाबिम्ब्यत । १५ ड. 'लुप्तमस्मै' । १६ ग.
कं रणा । ड. 'कं रक्षणाप्राह । १७ घ. 'देवान्य' । ड. देवान्यथो भूतपान्यच्छतो निकृज्जाम्भो' । १८ ग. निर्मार्गतः ।
घ. निमज्जतः । १९ क. ख. 'पि शेत प्रो' । २० ड. प्रोवाच नाद्रिकुञ्जैतिकुञ्जे मुहुर्माद' । २१ ग. 'सद्वै क्षणाक्राम' ।
घ. संवेक्षणा काम' । ड. 'सद्वैक्षणाक्राम' । २२ ग. 'द्युतिः खे' । घ. 'द्युति खे' । ड. 'द्युतिवानरा' । २३ ग. घ.
'प्रकारो गणे वासितुं म' । ड. 'प्रकारा गणे वासितुमन्द' । २४ ग. घ. 'म्बुजः । घ. 'सुति' । २५ ग. 'क्षमावा' ।
२६ ग. घ. ततः । २७ ग. 'क्षणं नृ' । २८ ड. 'प्रतुल्यक्ष' ।

क्षणं सिंहनाशकुले गण्डशैले सृजद्वत्नजाले बृहत्सालताले ।
 क्षणं फुलनानातमालालिकाले क्षणं वृक्षमूले विलोलो मराले ॥ ५७६ ॥
 क्षणे स्वल्पपङ्के जले पङ्कजाढ्ये क्षणं मातुरङ्के शुभे निष्कलङ्के ।
 परिक्रीडते बाललीलाविहारी गणेशाधिपो देवतानन्दकारी ॥
 निकुञ्जेषु विद्याधरैर्गीतशीलः पिनाकीव लीलाविलासैः सलीलः ॥ ५७७ ॥

प्रकाश्य भुवनाभोगी ततो दिनकरे गते । देशान्तरं तदा पश्चाद्दूरमस्तावनीधरम् ॥ ५७८ ॥
 उदयास्ते पुरोभावी यो हि चाऽऽस्तेऽवनीधरः । मित्रत्वमस्य सुहृदं हृदये परिचिन्त्यताम् ॥
 नित्यमाराधितः श्रीमान्पृथुमूलः समुन्नतः । नाकरोत्सेवितुं मेरुरूपहारं पतिष्यतः ॥ ५८० ॥
 * जलेऽप्येषा व्यवस्थेति संशयेताखिलं बुधः । दिनान्तानुगतो भातुः स्वजनत्वमपूरयत् ॥
 संध्याबद्धाञ्जलिपुटा मुनयोऽभिमुखा रविम् । याचन्त्यागमनं शीघ्रं निर्वार्योऽऽत्मनि
 भाविताम् ॥ ५८२ ॥
 व्यजृम्भेत तथा लोके क्रमाद्वैभावरं तमः । कुटिलस्येव हृदये कालुष्यं कूपयन्मनः ॥ ५८३ ॥
 ज्वलत्फणिफणारत्नदीपोद्योतितमिसिके । शंयनं शशिसंघातशुभ्रवस्त्रोत्तरच्छदम् ॥ ५८४ ॥
 नानारत्नद्युतिलसच्छक्रचापविडम्बकम् । रत्नकिङ्किणिकाजालं लम्बमुक्ताकलापकम् ॥
 कमनीयचललोलवितानाच्छादिताम्बरम् । मन्दिरे मन्दसंचारः शनैर्गिरिसुतायुतः ॥ ५८६ ॥
 तस्थौ गिरिसुताबाहुलतामीलितकंधरः । शशिमौलिसितज्योत्स्नां शुचिपूरितगोचरः ॥
 गिरिजाऽप्यसितापाङ्गी नीलोत्पलदलच्छविः । विभावर्या च संपृक्ता बभूवातितमोमयी ॥
 तमुवाच ततो देवः क्रीडाकलिकलायुतम् ॥ ५८८ ॥

इति श्रीमातस्य महापुराणे कुमारसंभवे चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३९१

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

शर्व उवाच—

शरीरे मम तन्वङ्गिः सिते भास्यसितद्युतिः । भुजङ्गीवासितां शुद्धां संश्लिष्टा चन्दने तरौ ॥
 चन्द्रातपेन संपृक्ता रुचिराम्बरया तथा । रजनीवासिते पक्षे दृष्टिदोषं ददासि मे ॥ २ ॥
 हत्युक्ता गिरिजा तेन मुक्तकण्ठा पिनाकिना । उवाच कोपरक्ताक्षी भुकुटीकुटिलानना ॥

* एतदर्थस्थानिऽय पाठो ड. पुस्तके—जातदाषं व्यवस्थेति संधयेन खलं बुध इति ।

१ ग. ड. 'तारक्षणेः । कु' । २ ड. 'प्रभास्य भुवनाभोगं त' । ३ ड. 'ते । दशान्तरं तदाऽऽमन्य दूरं वास्ता' । ४ ग. घ. 'पुरा' । ५ ग. घ. 'वीलाहेवास्ते' । ६ ग. घ. 'रिनिन्य तु । नि' । ड. 'रिचिन्त्यन् । नि' । ७ ड. 'रोत्सवितुं मेरुरूपकारं प' । ८ ख 'तः । यतिष्ये माव्य' । ग. घ. 'जनिष्ये याव्य' । ९ ख. ग. घ. 'येणाखि' । १० ग. ड. 'दिनेनानु' । ११ ड. 'नुः सुज' । १२ ड. 'पूजयन् । सं' । १३ ड. 'रवेः । १४ ग. 'वार्योऽम्लानिमागता । व्य' । घ. 'वार्योऽम्लानिभाविता । व्य' । ड. 'वार्योऽम्लानिभाविता । व्य' । १५ क. ख. 'म्बदथ लोकेऽस्मिन्कमा' । १६ ग. हृदयं । १७ ड. 'तिकम् । श' । १८ ग. 'शयने । १९ ड. 'लं वरमुं । २० ग. 'म् । शृङ्गारम्' । २१ घ. 'मन्दरे । ड. 'मन्दारमन्दसंभारैः । श' । २२ ड. 'ताविलित' । २३ 'खस्नस्कारपूरितगोपुरः । २४ 'युताम् । २५ ग. ड. च. 'शुभ्रे । घ. 'शुभ्रा ।

देव्युवाच—

स्वकृतेन जनः सर्वो जाड्येन परिभूयते । अवश्यमर्थी प्राप्नोति खण्डेनां जनमण्डले ॥ ४
तपोभिर्दधिचरितैश्च प्रार्थितवत्यहम् । तस्या मे नियतस्त्वेष ह्यवमानः पदे पदे ॥ ५
नैवास्मि कुटिला शर्व विषमा नैव धूर्जटे । सविषयस्त्वं गतः ख्यातिं द्यक्तदोषाकराश्रयः
नाहं पूष्णोऽपि दशना नेत्रे चास्मि भगस्य हि । आदित्यश्च विजानाति भगवान्द्वा-
दशात्मकः ॥ ७

मूर्ध्नि शूलं जनयसि स्वैर्दोषैर्मामधिक्षिपन् । यस्त्वं मामाह कृष्णेति महाकालेति विश्रुतः ॥
यास्याम्यहं परित्यक्त्वा चाऽऽत्मानं तपसा गिरिम् । जीवन्त्या नारित मे कृत्यं धूर्तेन
परिभूतया ॥ ९

निशम्य तस्या वचनं कोपतीक्ष्णाक्षरं भवः । उवाचांऽऽविष्टसंभ्रान्तिप्रणयोन्यश्रया गिरा ॥

शर्व उवाच—

अनात्मज्ञासि गिरिजे नाहं निन्दापरस्तवै । त्वद्भक्तिबुद्ध्या कृतवांस्तवाहं नामसंश्रयम् ॥
विकल्पः स्वस्थचित्तोऽपि गिरिजे नैव कल्पना । यद्येवं कुपिता भीरु त्वं तवाहं न वै पुनः ॥
नर्मवादी भविष्यामि जह्मि कोपं शुचिस्मिते । शिरसा प्रणतश्चाहं रचितस्ते मयाऽञ्जलिः ॥
स्नेहेनाप्यवमानेन निन्दितेनैति विक्रियाम् । तस्मांन्न जातु रुष्टस्य नर्मस्पृष्टो जनः किल ॥
अनेकैश्चातुभिर्देवी देवेन प्रतिबोधिता । कोपं तीव्रं न तत्याज सती मर्मणि धौडिता ॥ १५
अवश्यमर्थोऽऽस्फाल्य वासः शंकरपाणिना । विपर्यस्तालका वेगाद्यातुमैच्छत शैलजा ॥
तस्या व्रजन्त्याः कोपेन पुनराह पुरान्तकः । सत्यं सर्वैरवयवैः सुताऽसि सदृशी पितुः ॥ १७
हिमाचलस्य शृङ्गेऽर्त्तमेघजालाकुलेर्नभः । तथा दुरवगाह्येभ्यो हृदयेभ्यस्तत्राऽऽश्रयः ॥ १८
काटिन्याह्वस्वमस्मभ्यं वनेभ्यो बहुधा गता । कुटिलत्वं च वर्त्मभ्यो दुःखं हिमादपि ॥
*संक्रान्ति सर्वदेवति तज्जङ्घि हिमशैलराट् ॥ १९

इत्युक्ता सा पुनः प्राह गिरिशं शैलजा तदा । कोर्पकम्पितमूर्ध्नी च प्रस्फुरद्दशनच्छदा ॥ २०

उमोवाच—

भा सर्वान्दोषदानेन निन्दान्यान्गुणिनो जनान् । तवापि दृष्टसंपर्कात्संक्रान्तं सर्वमेव हि ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—संक्रान्तं सर्वमेवैतत्तज्जङ्घि हिमभूधराट् । इति ।

१ क. ख. ग. 'मर्थात्प्राप्नोति' । घ. 'मर्थात्प्राप्नोति' । २ क. ख. 'ण्डनं शशिमण्डनं । त' । ३ ड. 'दोषचरितै-
र्यो त्वां प्रा' । ४ क. ख. 'व्यक्तं दो' । ५ क. ख. 'श्रयात् । न' । ६ ड. 'दोष' । ७ ड. 'कालोऽसि वि' । ८ ग. घ.
'व्यक्तमा' । ९ ड. 'स्वकुलमा' । १० ड. 'विरम् । १० क. ख. 'वाधिकसंभ्रान्तः प्रणयेन्दुमीलिना । श' । ११ ग. घ.
'संभ्रान्तप्रणयेन्दुमीलिना श' १२ क. ख. घ. 'अगात्म' । १३ ग. 'व । चादृक्किबुद्धि' क' । ड. 'व । वाचं बुद्ध्या तु क' ।
१४ क. 'श्रयाम् । वि' । १५ ग. घ. 'कल्पस्वच्छचित्तेति गिरिजैषावधिकमात् । य' । १६ ड. 'तेतिगिरिजैषा मतिभ्र-
मात् । य' । १७ ड. 'ततोऽहं न ते पु' । १८ ग. 'लिः । हीने नाप्य' । घ. 'लिः । हानेनाथवमा' । ड. 'लिः । हीनेनाप्यु-
पमा' । १९ ड. 'न्दिनो नै' । २० ग. 'स्मात्ता जातुरुष्टः स्थानमा सृष्ट' । घ. 'स्मान्नाजा' । २१ ड. 'रष्टः स्थानम्' । २२
ड. 'पीडिता । २३ ग. 'थासोय वा' । घ. 'थाऽऽस्फोटय वा' । २४ ग. घ. ड. 'लेभेनः । त' । २५ ग. 'ठिन्यं कस्त-
मस्मभ्यो व' । घ. 'ठिन्यं दृढमस्मभ्यो व' । ड. 'ठिन्यं दृढमस्मभ्यो व' । च. 'ठिन्यं कर्मकर्मभ्यो धनेशाद्वह' । २६ च.
'परिंरक्तनयना प्र' । २७ ग. 'धनं प्र' । २८ ग. च. 'स्यात्सर्वोऽप्यवमाने' । २९ ड. 'निन्दस्वं गुणि' ।

व्यालेभ्योऽसौकजिह्वत्वं मस्मना स्नेहबन्धनम् । हृत्कालुष्यं शशाङ्कानु दुर्बोधित्वं वृषादपि ॥
तथा बहु किमुक्तेन अलं वाचा श्रमेण ते । श्मशानवासान्निभिस्त्वं नम्रत्वाच्च तव त्रया
निर्घृणत्वं कपालित्वाद्या ते विगता चिरम् ।

सूत उवाच —

इत्युक्त्वा मन्दिरात्तस्मान्निर्जगाम हिमाद्रिजा ॥ २४
तस्यां व्रजन्त्यां देवेशगणैः किलकिलो ध्वनिः । क्व मातर्गच्छसि त्यक्त्वा रुदन्तो

धाविताः पुनः ॥ २५

विष्टभ्य चरणौ देव्या वीरको बाष्पगद्गदम् । प्रोवाच मातः कित्वेतत्क यासि कुपितान्तरा
अहं त्वामनुयास्यामि व्रजन्तीं स्नेहवर्जिताम् । नो चेत्पतिष्ये शिखरात्तपोनिष्ठे त्वयोज्झितः
उन्नाम्य वदनं देवी वक्षिणेन तु पाणिना । उवाच वीरकं मातां शोकं पुत्रक मा कृथाः ॥
शैलाप्राप्त्यतितुं नैव न चाऽऽगन्तुं मया सह । युक्तं ते पुत्र वक्ष्यामि येन कार्येण तच्छृणु ॥ २६
कृष्णेत्युक्त्वा हरेणाहं निन्दितां चाप्यनिन्दिता । साऽहं तपः करिष्यामि येन गौरीत्वमा-
मुयाम् ॥ ३०

एष श्रीलम्पटो देवो यातायां मय्यनन्तरम् । द्वाररक्षा त्वया कार्या नित्यं रन्धान्ववेक्षिणा ॥
यथा न काचित्प्रविशेद्योषिद्वन्न हरान्तिकम् । दृष्ट्वा पैरां स्त्रियं चात्र वदेथा मम पुत्रक ॥ ३२
शीघ्रमेव करिष्यामि यथायुक्तमनन्तरम् । एवमस्त्विति देवीं स वीरकः प्राहं सांप्रतम् ॥ ३३
मातुराज्ञामृताह्लादं प्राविताङ्गो गतज्वरः । जगर्म्म कैक्षां सद्रुहुं प्रणिपत्य च मातरम् ॥ ३४

इति श्रीमातस्य महापुराणे कुमारसंभवे देव्यास्तपोनुगमनं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८४२५

अथ षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

देवीं साऽपश्यदायान्तीं संखीं मातुर्विभूषिताम् । कुसुमामोदिनीं नाम तस्य शैलस्य देवताम् ॥
साऽपि दृष्ट्वा गिरिसुतां स्नेहविक्रवमानसा । क्व पुंन्नि गच्छसीत्युच्चैरालिङ्ग्योवाच देवता ॥ २
सा चास्यै सर्वमाचख्यौ शंकरात्कोपकारणम् । पुनश्चोवाच गिरिजा देवतां मातृसंमताम् ॥

उमोवाच—

नित्यं शैलाभिराजस्य देवता त्वमनिन्दिते । सर्वतः संनिधानं ते मम चातीव वत्सला ॥ ४

१ क. ख. 'भ्योऽसौकजिह्वत्वं' । २ ड. 'कृते दुर्बोधित्वं' । ३ ग. ड. मे । ४ ग. ड. 'च्छसीत्युक्त्वा' । ५ ग. ड. 'द्रः । प्रो' । ६ ग. घ. ड. 'ता त्वरा' । ७ ग. घ. 'म्' । नाहं सदिष्ये । ड. 'म्' । नाहं सदिष्ये पुरुषं गिरिशस्य ऽवयो-
जितः । ८ ग. रात्रिपतिष्येत्वं । ड. रात्रिरैरस्व त्वं । ९ ग. घ. 'ता मा शोकं पुत्र भावय । शै' । १० ग. घ. नचग' ।
११ ड. 'ता शरणं गतः' । १२ ड. 'वक्षणात् । य' । १३ क. ख. परस्त्रियश्चात्र । १४ ड. 'ह सत्वरम् । मा' । १५ ग.
'वमाविता' । ड. 'दरोचिता' । १६ ग. 'म शंकरं द' । १७ क. ख. कक्ष्या । १८ ड. 'देवीमपश्यन्नाऽऽयान्तीं सतीं
मातुर्वि' । १९ ग. सुतां । घ. सती । २० ड. 'भूपयाम् । कु' । २१ गं. घ. 'दिनी ना' । २२ ग. घ. ता । सा ।
२३ ड. पुनर्गच्छ' । २४ ग. 'क्रोक्तोप' । २५ ड. 'देवीं तां' । २६ ग. 'संगता' ।

अतस्तु ते प्रवक्ष्यामि यद्विधेयं तदा धिया । अन्यस्त्रीसंप्रवेशस्तु त्वया रक्ष्यः प्रयत्नतः ॥ ५
 रहस्यत्र प्रयत्नेन चेतसा सततं गिरौ । पिनाकिनः प्रविष्टार्यां वक्तव्यं मे त्वयाऽनघे ॥ ६
 ततोऽहं संविधास्यामि यत्कृत्यं तदनन्तरम् । इत्युक्ता सा तथेत्युक्त्वा जगाम स्वगिरिं शुभम् ॥
 [* उमाऽपि पितुरुद्यानं जगामाद्रिसुता द्रुतम् । अन्तरिक्षं समाविश्य मेघमालाभिर्व प्रभा ॥
 ततो विभूषणान्यस्य वृक्षवल्कलधारिणी । ग्रीष्मे पञ्चाग्निसंतप्ता वर्षासु च जलोपिता ॥ ९
 शैशिरासु च रात्रीषु शुष्कस्थण्डिलशायिनी । एवं साधयती (न्ती) तत्र तपसा संव्यवस्थिता
 ज्ञात्वा तु तां गिरिसुतां दैत्यस्तत्रान्तरे धृषी । अन्धकस्य सुतो हतः पितुर्वधमनुस्मरन् ॥ ११
 देवान्सर्वान्विजित्याऽऽजौ बर्कभ्राता रणोत्कटः । आढिनामाऽन्तरप्रेक्षी सततं चन्द्रमौलिनः
 आजगामामररिपुः पुरं त्रिपुरघातिनः । स तत्राऽऽगत्य दृढशो वीरकं द्वार्यवास्थितम् ॥ १३
 विचिन्त्याऽऽसीद्वरं दत्तं स पुरा पद्मजन्मना । हते तदाऽन्धके दैत्ये गिरिशोनामरद्विषि ॥ १४
 आडिश्चकार विपुलं तपः परमदारुणम् । तमागत्याम्रवीद्वह्ना तपसा परितोषितः ॥ १५
 किमाडे दानवश्रेष्ठ तपसा प्राप्नुमिच्छसि । ब्रह्माणमाह दैत्यस्तु निर्भृत्युत्वमहं वृणे ॥ १६

ब्रह्मोवाच—

न कश्चिच्च विना मृत्युं नरो दानव विद्यते । यतस्ततोऽपि दैत्येन्द्र मृत्युः प्राप्यः शरीरिणा ॥ १७
 इत्युक्तो दैत्यसिंहस्तु प्रोवाचाम्बुजसंभवम् । रूपस्य परिवर्तो मे यदा स्यात्पद्मसंभव ॥ १८
 तदा मृत्युर्मम भवेदन्यथा त्वमरो ह्यहम् । इत्युक्तस्तु तदोवाच तुष्टः कमलसंभवः ॥ १९
 यदा द्वितीयो रूपस्य विवर्तस्ते भविष्यति । तदा ते भविता मृत्युरन्यथा न भविष्यति ॥ २०
 इत्युक्तोऽमरतां मेने दैत्यसूनुर्महाबलः । तस्मिन्काले तु संस्मृत्य तद्वधोपायमात्मनः ॥ २१
 परिहर्तुं दृष्टिपथं वीरकस्याभवत्तदा । भुजंगरूपी रन्ध्रेण प्रविवेश दृशः+ पंथम् ॥ २२
 परिहृत्य गणेशस्य दानवोऽसौ सुदुर्जयः । अलक्षितो गणेशेन प्रविष्टोऽथ पुरान्तकम् ॥ २३
 भुजंगरूपं संत्यज्य बभूवाथ महासुरः । उमारूपी छलयितुं गिरिशं मूढचेतनः ॥ २४
 कृत्वा मार्यां ततो रूपमप्रतर्क्य मनोहरम् । सर्वावयवसंपूर्णं सर्वाभिज्ञानसंवृतम् ॥ २५
 कृत्वा मुखान्तरे दन्तान्दैत्यो बज्रोपमान्दृढान् । तीक्ष्णाग्रान्बुद्धिमोहेन गिरिशं हन्तुमुद्यतः ॥
 कृत्वोमारूपसंस्थानं गतो दैत्यो हरान्तिकम् । पापो रम्याकृतिश्चित्रभूषणाम्बरभूषितः ॥
 तं दृष्ट्वा गिरिशस्तुष्टतदाऽऽलिङ्ग्य महासुरम् । मन्यमानो गिरिसुतां सर्वैरवयवान्तैः ॥ २८
 अपृच्छत्साधु ते भावो गिरिपुत्रि न कृत्रिमः । या त्वं मदाशयं ज्ञात्वा प्राप्तेह वरवर्णिनी ॥ २९
 त्वया विरहितं शून्यं मन्यमानो जगन्नयम् । प्राप्ता प्रसन्नवदना युक्तमेवंविधं त्वयि ॥ ३०
 इत्युक्तो दानवेन्द्रस्तु तदाऽभाषत्समञ्जसैः] । न चाबुध्यद्भिज्ञानं प्रायस्त्रिपुरघातिनः ॥ ३१

* अनुविद्वान्तर्गतग्रन्थो ह. पुस्तके नास्ति । + अत्र प्रविवेश च एकपद्यमित्युक्तम् ।

१ ह. 'स्तु संप्र' । २ ह. यद्यत्कार्यं त्वयावि' । ३ ग. त्वया । ४ ग. 'हस्यं तु प्र' । ह. 'हस्यस्याप्रमत्तेन ।
 ५ ग. यत्क्षमंत' । ह. यत्क्षमंत' । ६ ग. 'लाविलप्रभवम् । त' । ७ क. ख. 'ता । वन्याहारा निराहारा शुष्का स्थ' ।
 ८ क. बली । ९ क. ग. 'कत्राता । १० घ. पृथक् । ११ ग. घ. कके । १२ ग. घ. भगान्तरे । १३ ग. 'स्तु सम-
 भाषतदा शनैः ।

देव्युवाच—

याताऽस्म्यहं तपश्चतुर्वाह्यभ्याय तवातुलम् । रतिश्च तत्र मे नाभूत्ततः प्राप्ता त्वदन्तिकम् ॥
इत्युक्तः शंकरः शङ्कां कांचित्प्राप्यावधारयत् । हृदयेन समाधाय देवः प्रहसिताननः ॥ ३३
कुपिता मयि तन्वङ्गी प्रकृत्या च दृढव्रता । अप्राप्तकामा संप्राप्ता किमेतत्संशयो मम ॥ ३४
इति चिन्त्य हरस्तस्या अभिज्ञानं विधारयन् । नापश्यद्दामपार्श्वे तु तैदङ्गे पद्मलक्षणम् ॥ ३५
लोमावर्तं तु रचितं ततो देवः पिनाकधृक् । अबुध्यद्दानवीं मायामाकारं गृह्यस्ततः ॥ ३६
मेद्रे वज्रास्त्रमादाय दानवं तमसूदयत् । अबुध्यद्दीरको नैव दानवेन्द्रं निषूदितम् ॥ ३७
हरेण सूदितं दृष्ट्वा स्त्रीरूपं दानवेश्वरम् । अपरिच्छिन्नतर्त्त्वार्था शैलपुङ्गवै न्यवेदयत् ॥ ३८
दूतेन मार्स्तेनाऽऽशुगामिना नङ्गदेवता । श्रुत्वा वायुमुखाद्देवी क्रोधरक्तविलोचना ॥
अशपद्दीरकं पुत्रं हृदयेन विदूयता ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कुमारसंभव आदिबोधो नाम षट्षाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८४६४ ॥

अथ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

देव्युवाच—

मातरं मां परित्यज्य यस्मात्त्वं स्नेहविक्रुवाम् । विहितावसरः स्त्रीणां शंकरस्य रहोविधौ ॥ १
तस्मात्ते परुषा रूक्षा जडा हृदयवर्जिता । गणेश क्षारसदृशी शिला माता भविष्यति ॥ २
निमिर्धमेतद्विख्यातं वीरकस्य शिलोदये । सोऽभवत्प्रक्रमेणैव विचित्राख्यानसंश्रयः ॥ ३
एवमुत्सृष्टशपाया गिरिपुत्र्यास्त्वनन्तरम् । निर्जगाम मुखात्क्रोधः सिंहरूपी महाबलः ॥ ४
स तु सिंहः करालोऽस्यो जटाजटिलकंधरः । प्रोद्धूतलम्बलाङ्गूलो दंष्ट्रोत्कटमुखातटः ॥ ५
व्यादितास्यो ललज्जितः क्षामकुक्षिशिखादिषु । तस्याऽऽशु वर्तितुं देवी व्यवस्यत सती तदा
ज्ञात्वा मनोगतं तस्या भगवांश्चतुराननः । आजगामाऽऽश्रमपदं संपदामाश्रयं तदा ॥
आगम्योवाच देवेशो गिरिजां स्पष्टया गिरा ॥ ७

ब्रह्मोवाच—

किं पुत्रि प्रामुक्तामाऽसि किमलभ्यं ददामि ते । विरम्यतामतिक्लेशात्तपसोऽस्मान्मदाज्ञया ॥
तच्छ्रुत्वोवाच गिरिजा गुंरोगैरवगर्भितम् । वाक्यं वाचा चिरोद्गीर्णवर्णनिर्णीतवाञ्छितम् ॥

देव्युवाच—

तपसा दुष्करेणाऽऽप्तः पतित्वे शंकरो मया । स मां श्यामलवर्णेति बहुशः प्रोक्तवान्भवः ॥ १०

१ ड. 'शं' कंचि' । २ ग. विचारयत् । ३ ग. घ. ड. तस्याङ्क प' । ४ ग. घ. ड. 'मशातय' । ५ ड. नैत-
हानेद्रेनिषूदनम् । कुसुमाभेदिनी ड' । ६ ड. 'त्वार्यं शै' । ७ ड. वनदेवता । ८ क. ख. ग. 'कृवात्' । वि' १ ड.
'णेशाक्षरसंयुक्ता शि' । १० ड. 'तपस्य व्याख्यातो वीरकस्य सुतादरात् । शंभवेऽपक्रमेणैव विचित्राख्यो न संशयः ।
११ ग. घ. 'लः' । सुव्रतः सि' । १२ ड. 'लाक्षो ज' । १३ क. ख. व्यावृत्ता' । १४ क. ख. 'कुक्षिः शिरादिषु । त' ।
ग. घ. 'कुक्षिः शिखा' । १५ क. ख. गुहं गौर' । १६ ड. 'र्ण निर्णीतं चित्तवाञ्छया । १७ ड. 'वान्दहः । श्यामाहं ।

- स्यामहं काञ्चनाकारा वालभ्येन च संयुता । भर्तुर्भूतपतेरङ्गमेकतो निर्विशोऽङ्गवत् ॥ ११
 तस्यास्तद्भाषितं श्रुत्वा प्रोवाच कमलासनः । एवं भवं त्वं भूयश्च भर्तृदेहार्धधारिणी ॥ १२
 ततस्तत्याज भृङ्गाङ्गं फुलनीलोत्पलत्वचम् ॥ १३
 त्वचा सा चामर्ब्वहीमा घण्टाहस्ता त्रिलोचना । नानाभरणपूर्णाङ्गी पीतकौशेयधारिणी ॥
 तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलाम्बुजत्विषम् । निशे भूधरजादेहसंपर्कात्त्वं ममाऽऽज्ञया ॥ १५
 संप्राप्ता कृतकृत्यत्वमेकाऽनंशा पुरा ह्यसि । य एष सिंहः प्रोद्भूतो देव्याः क्रोधाद्वरानने ॥ १६
 स तेऽस्तु वाहनं देवि केतौ चास्तु महाबलः । गच्छ विन्ध्याचलं तत्र सुरकार्यं करिष्यसि ॥ १७
 पञ्चालो नाम यक्षोऽयं यक्षलक्षपदानुगः । दत्तरे किकरो देवि मर्या मायाशतैर्युतः ॥ १८
 इत्युक्ता कौशिकी देवी विन्ध्यशैलं जगाम ह । उमाऽपि प्राप्तसंकल्पा जगाम गिरिशान्तिकम्
 प्रविशन्तीं तु तां द्वारादपकृष्य समाहितः । रुरोध वीरको देवीं हेमवेत्रलताधरः ॥ २०
 तामुवाच स कोपेन रूर्पांस्तु व्यभिचारिणीम् । प्रयोजनं न तेऽस्तीह गच्छ यावन्न भेर्त्यसे २१
 देव्या रूपधरो दैत्यो देवं वञ्चयितुं त्विह । प्रविष्टो न च दृष्टोऽसौ स वै देवेन घातितः ॥ २२
 घातिते चाहमाज्ञसो नीलकण्ठेन कोपिना । द्वारेषु नावधानं ते यस्मात्पश्यामि वै ततः ॥ २३
 भविष्यसि नै मद्वाःस्थो वर्षपूगान्यनेकशः । अतस्तेऽत्र न दास्यामि प्रवेशं गम्यतां द्रुतम् २४

इति श्रीमत्स्य कुमारसंभवे वीरकशापो नाम सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८४८८ ॥

अथाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

वीरक उवाच(?)—

- एवमुक्त्वा गिरिर्मुता माता मे स्नेहवत्सला(?) । प्रवेशं लभते नान्या नारी कमललोचने ॥ १
 इत्युक्ता तु तदा देवी चिन्तयामास चेतसा । न सा नारीति दैत्योऽसौ वायुर्मे यामभाषत ॥ २
 वृथैव वीरकः शसो मया क्रोधपरीतया । अकार्यं क्रियते मूढैः प्रायः क्रोधसमीरितैः ॥ ३
 क्रोधेन नश्यते कीर्तिः क्रोधो हन्ति स्थिरां श्रियम् । अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था पुत्रं शापितवत्यहम्
 विपरीतार्थबुद्धीनां सुलभो विपदोदयः ॥ ४
 संचिन्त्यैवमुवाचेदं वीरकं प्रति शैलजा । लज्जांसज्जविकारेण वदनेनाम्बुजत्विषा ॥ ५
 देव्युवाच—

- अहं वीरक ते माता मा तेऽस्तु मनसो भ्रमः । शंकरस्यास्मि दयिता सुता तुहिनभूमृतः ॥ ६
 मम गात्रच्छविभ्रान्त्या मा शङ्कां पुत्र भावय । तुष्टेन गौरता दत्ता ममेयं पद्मजन्मना ॥ ७
 मया शसोऽस्यविदिते वृत्तान्ते दैत्यनिर्मिते । ज्ञात्वा नारीप्रवेशं तु शंकरे रहसि स्थिते ॥ ८

१ ड. 'कारवर्णवल्गुप्रसं' । २ ड. निशिताभवम् । त° । ३ ड. 'वतु भू' । ४ ग. घ. वल्लीमा घ° । ५ ग. घ. निशि । ६ ड. 'देहे संकान्ता त्वं मदाज्ञ' । ७ ड. संभूतो । ८ ड. 'यामांसाशनेयु' । ९ क. ख. ग. द्वारि हप° । १० ड. 'यावत्तव्य' । ११ ग. घ. 'पी' । प्र° । १२ क. ख. घ. 'त्स्यसि' । दे° । १३ ड. न मे द्वाःस्थो । १४ ड. 'मुतां मातरं' । १५ ड. अहार्थ । १६ ड. 'र्थतो नृणां सु' । १७ ड. 'जालजधिसारे' । १८ ड. 'निर्द्वेते' ।

न निवर्तयितुं शक्यः शापः किं तु ब्रवीमि ते । शीघ्रमेण्यासि मानुष्यात्स् त्वं कामसमन्वितः ॥ १
सूत उवाच—

शिरसा तु ततो वन्द्य मातरं पूर्णमानसः । उवाचोदितपूर्णेन्दुद्युतिं च हिमशैलजाम् ॥ १०
वीरक उवाच—

नतसुरासुरमौलिमिलन्मणिप्रचयकान्तिकरालनखाङ्किते ।

नगसुते शरणागतवत्सले तव नतोऽस्मि नतार्तिविनाशिनि ॥ ११

तपनमण्डलमण्डितकंधरे पृथुसुवर्णसुवर्णनगद्युते ।

विषभुजंगनिषङ्गविभूषिते गिरिसुते भवतीमहमाश्रये ॥ १२

जगति कं प्रणतामिमतं ददौ ह्यदिति सिद्धेनुते भवती यथा ।

जगति कां च न वाञ्छति शंकरो भुवनभूतनये भवती यथा ॥ १३

विमलयोगविनिर्मितदुर्जयस्वतनुतुल्यमहेश्वरमण्डले ।

विद्वलितान्धकबान्धवसंहतिः सुरवरैः प्रथमं त्वमभिष्टुता ॥ १४

सितंसटापटलोद्भूतकंधराभरमहासृगराजरैश्चस्थिता ।

विमलशक्तिमुखानलपिङ्गलायतभुजौघविपिष्टमहासुरा ॥ १५

निर्गदिता भुवनैरिति चण्डिका जननि शुम्भनिशुम्भनिर्वृन्नी ।

प्रणतचिन्तितदानवदानवप्रमथनैकरतिस्तरसां भुवि ॥ १६

वियति वायुपथे ज्वलनोज्ज्वलेऽवनितले त्वं देवि च यद्वपुः ।

तद्वजितेऽप्रतिमे प्रणमाम्यहं भुवनभाविनि ते भववल्लभे ॥ १७

जलधयो ललितोद्भूतवीचयो हुतवहङ्गुंतयश्च चराचरम् ।

फणसहस्रभूतश्च भुजंगमास्त्वर्दंभिधास्यति मय्यभयंकराः ॥ १८

भगवति स्थिरभक्तजनाश्रये प्रतिगतो भवतीचरणाश्रयम् ।

करणजातमिहास्तु ममाचलं नुतिलवाप्तिकलांशयहेतुतः ॥

प्रशममेहि ममाऽऽत्मजवत्सले तव नमोऽस्तु जगद्भयसंश्रये ॥ १९

*त्वयि ममास्तु मतिः सततं शिवे शरणगोऽस्मि नतोऽस्मि नमोऽस्तु ते ॥

सूत उवाच—

प्रसन्ना तु ततो देवी वीरकस्येति संस्तुता । प्रविवेश शुभं भर्तुर्भवन्नं भूधरात्मजा ॥ २०

[+अथ रुद्रो महागौरीं गौरीं दृष्ट्वा तु सुन्दरीम्। चित्तव्यामोहनाकारां करीन्द्रोन्मत्तगामिनीम्

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. ग. घ. पुस्तकेषु । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ह. पुस्तके वर्तते ।

१ क. 'व्यति मे तुष्टया सर्वकाम' । २ क. ख. ग. 'वाचाचित' । ३ क. 'ति तुहिनशे' । ४ ग. घ. 'णैसव' । ५ क. 'ते प्रणतोऽस्मि महाश्र' । ६ क. 'तिकाभिमानमत्तार्थदा ह' । ७ घ. का । ८ क. 'द्वमुनौ भ' । ९ ग. 'ति कंच' । नमिच्छसि शेषरो भवनं भक्तनयो भवती य' । क. 'ति सामनमघशशिसेखरो भुवनभृन्मुनयो भवती य' । १० ग. घ. क. 'ण्डली । वि' । ११ क. 'दलवाधक' । १२ क. 'तपशाय' । १३ क. ख. 'रास्थि' । १४ क. 'गमिता । १५ क. निमूदिनी । १६ ग. 'भूदिनी । १७ क. 'सा तनुम् । चलति । १८ क. वयद्वपुःस्थिके । त' । १९ क. 'द्युतिदग्धचर' । चरे । फणिस' । २० क. 'दविमम्यत देवि भ' । २१ ग. 'तिनाम' । २२ ग. घ. क. 'लाश्रयलेशतः । प्र' । २३ क. ख. ग. 'ले नतोऽस्तु ते देवि जगद्भयश्रय' ।

पूर्णचन्द्राननां तन्वीं नितम्बोरुधनस्तनीम् । मध्ये क्षामां तथाऽक्षीणलावण्यामुतवर्षिणीम् ॥
 सर्वाभरणपूर्वाङ्गीं मदो मन्देन कारिणीम्(?) । सकामः शङ्कितो दीनो रौद्रो वीरो भयानकः ॥
 करुणाहास्यबीभत्सकिंचित्किंचिद्धरोऽभवत्(?) । जिघांसुर्देववाक्येन भैरवं कृतवान्वपुः ॥
 सा चापि भैरवी जाता देवस्य प्रतिरूपिणी । तस्या रूपसहस्राणि ददर्श गिरिगोचरः ॥ २५
 ग्रस्ते सहस्ररूपाणां तारारूपे प्रदर्शिते । पार्वत्या चाथ निःशङ्कः शंकरो वाऽभवत्ततः ॥ २६
 हृद्वा जगन्मयीं तां तु ॥ राम सुरतप्रियः । विरहोत्कण्ठितां मायां प्राप्यभूयो हिमात्मजाम् २७
 यावद्वर्षसहस्रान्तमुभयो रहसिस्थयोः । नानाकरणबद्धोत्था क्रीडाऽऽसीत्संतता तयोः ॥ २८
 द्वारस्थो वीरको देवान्हरदर्शनकाङ्क्षिणः । व्यसर्जयत्स्वकान्येव गृहाण्यादपूर्वकम् ॥ २९
 नास्त्यत्रावसरो देवा देव्या सह वृषाकपिः । निभूतः क्रीडतीत्युक्ता ययुस्ते च यथागतम् ३०
 गते वर्षसहस्रे तु देवास्त्वरितमानसाः । ज्वलनं चोदयामासुर्जातुं शंकरचेष्टितम् ॥ ३१
 प्रविश्य जालरन्ध्रेण शुकरूपी हुताशनः । ददृशे शयने शर्व रतं गिरिजया सह ॥ ३२
 ददृशे तं च देवेशो हुताशं शुकरूपिणम् । तमुवाच महादेवः किंचित्कोपसमन्वितः ॥ ३३
 शर्व उवाच—

+निषिक्तमर्धं देव्यां मे शुकस्य शुकविग्रह । लज्जया विरतिस्थायां त्वमर्धं पिब पावक ॥ ३४
 यस्मात्तु त्वत्कृतो विघ्नस्तस्मात्स्वय्युपपद्यते । इत्युक्तः प्राञ्जलिर्वह्निरपिबद्भीर्यमाहितम् ॥ ३५
 तेनापूर्यते तान्देवांस्तत्तत्कृत्यविभेदतः । विपाद्य जठरं तेषां वीर्यं माहेश्वरं ततः ॥ ३६
 निष्क्रान्तं तप्तहेमामं विततं शंकराश्रमे । तस्मिन्सरो महज्जातं विमलं बहुयोजनम् ॥ ३७
 प्रोत्फुल्लहेमकमलं नानाविहगनादितम् । तच्छ्रुत्वा तु ततो देवी हेमदुग्ममहाजलम् ॥ ३८
 जगाम कौतुकाविष्टा तत्सरः कनकाम्बुजम् । तत्र कृत्वा जलक्रीडां तदब्जकृतशेखरा ॥ ३९
 उपविष्टा ततस्तस्य तीरे देवी सखीयुता । पातुकामा च तत्तोयं स्वादु निर्मलपङ्कजम् ॥ ४०
 अपश्यत्कृत्तिकाः स्नाताः षडर्केद्युतिसंनिभाः । पद्मपत्रे तु तद्धारि गृहीत्वोपस्थिता गृहम् ॥
 हर्षादुवाच पश्यामि पद्मपत्रे स्थितं पयः । ततस्ता ऊचुरखिलं कृत्तिका हिमशैलजाम् ॥

कृत्तिका ऊचुः—

दास्यामो यदि ते गर्भः संभूतो यो भविष्यति । सोऽस्माकमपि पुत्रः स्यादस्मन्नाम्ना च
 वर्तताम् ॥

भवेल्लोकेषु विख्यातः सर्वेष्वपि शुभानने ॥

४३

इत्युक्तोवाच गिरिजा कथं मद्भ्रात्रसंभवः । सर्वैरवयवैर्युक्तो भवतीभ्यः सुतो भवेत् ॥ ४४
 ततस्तां कृत्तिका ऊचुर्विधास्यामोऽस्य वै वयम् । उत्तमान्युत्तमाङ्गानि यद्येवं तु भविष्यति
 उक्ता वै शैलजा प्राह भवत्वेवमनिन्दिताः । ततस्ता हर्षसंपूर्णाः पद्मपत्रस्थितं पयः ॥ ४६
 तस्यै ददुस्तया चापि तत्पीतं क्रमशो जलम् । पीते तु सलिले तीस्मिस्ततस्तैस्मिन्सरोवरे ॥

* रमे च सुरतप्रिय इति भवितुं युक्तम् । + न विद्यतेऽयं श्लोकः क. ख. ग. पुस्तकेषु ।

१ क. ख. ग. 'विकः । ना' । २ ग. ड. 'इय पक्षिर' । ३ ग. 'ततो देवः स तत्का' । ड. 'ततो देवा आस'
 कायविभेदिनः । वि' । ४ क. ख. वितते । ५ ड. 'तं सरकानने । त' । ६ ड. 'त्वा च सरो देवी हुतहेममहा' । ७ ड.
 'तीरोद्देशे तृषातुरा । पा' । ८ क. ख. निभम् । ९ ग. घ. वर्तते । ड. 'कीर्तिमान्' । १० ग. ड. 'स्तस्मात्सरोवरात् । वि' ।

विषाख्य देव्याश्च ततो दक्षिणा कुक्षिमुद्भूतः । निश्चक्रामाद्भुतो बालः सध्रलोकविभासकः ॥
प्रभाकरप्रभाकारः प्रकाशकनक्रमः । गृहीतर्निर्मलोदग्रशक्तिशूलः पटाननः ॥ ४३
दीप्तो मारयितुं दैत्यान्कुत्सितान्कनकच्छविः । एतस्मात्कारणाद्देवः कुमारश्चापि सोऽभवत्

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे तारकापरायणे कुमारसंभवो नामाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८५३८ ॥

अथ नवपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

वामं विदार्य निर्झ्रान्तः सुतो देव्याः पुनः शिशुः । स्कन्दाच्च वदने वदनेः शुक्रालुवद-
नोऽरिहा ॥ १
कृत्तिकोमलनादेव शाखाभिः सविशेषतः । शाखाभिर्धाः समाख्याताः पद्मसु वक्त्रेषु
विस्तृताः ॥ २
यतस्ततो विशाखोऽसी ख्यातो लोकषु पण्मुखः । स्कन्दो विशाखः पद्मवक्त्रः कार्तिके-
यश्च विश्रुतः ॥ ३
चैत्रस्य बहुले पक्षे पञ्चदश्यां महार्बलौ । संभूतावर्कसदृशौ विशाले शरकानने ॥ ४
चैत्रस्यैव सिते पक्षे पञ्चम्यां पाकशासनः । बालकाभ्यां चकारैकं मत्वा चामरभूतये ॥ ५
तस्यामेव ततः षष्ठ्यामभिषिक्तो गुहः प्रभुः । सर्वैरमरसंघातैर्ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रमास्करैः ॥ ६
गन्धमाल्यैः शुभैर्धूपैस्तथा क्रीडनकैरपि । छत्रैश्चामरजालैश्च भूषणैश्च विलेपनैः ॥ ७
अभिषिक्तो विधानेन यथावत्पण्मुखः प्रभुः । सुतामस्मै ददौ शक्रो देवसेनेति विश्रुताम् ॥
पत्न्यर्थं देवदेवस्य ददौ विष्णुस्तंदाऽऽयुधम् । यक्षाणां दशलक्षाणि ददावस्मै धनाधिपः ॥
ददौ हुताशनस्तेजो ददौ वायुश्च वाहनम् । ददौ क्रीडनकं त्वष्टा कुकुटं कामरूपिणम् ॥
एवं सुरास्तु ते सर्वे परिवारमनुत्तमम् ॥ १०
दङ्गर्मुदितचेतस्काः स्कन्दायाऽऽदित्यवर्चसे ॥ ११
जानुभ्यामवनौ स्थित्वा सुरसंघास्तमस्तुवन् । स्तोत्रेणानेन वरदं षण्मुखं मुख्यशः सुराः
देवा ऊचुः—

नमः कुमाराय महाप्रभाय स्कन्दाय च स्कन्दितदानवाय ।

*नवार्कविद्युद्दद्युतये नमोऽस्तु ते नमोऽस्तु ते षण्मुख कामरूप ॥ १३

* एतदर्थस्थानेऽथपाठो ड. पुस्तके—नवार्कविम्बयुतये नमस्ते नमोऽस्त्वमोघालयशक्तिपाल । नमो विशाखाय
परिवारणाय नमोऽस्तु ते षण्मुखकामरूपिन् । इति ।

१ ड. बालो लोकशोकोविनाशकः । २ ग. "तविमलोदग्रशक्तिः कोधाकुलान्" । ३ ड. "शुक्रालुक्राननः । दी" ।
४ ग. "कान्तस्ततो देव्यां उर. शि" । ५ ग. घ. ड. "कासल्लिदे" । ६ ड. शाखाः शिराः स" । ७ ग. घ. "भिरास" ।
८ ग. वलः । संभूतावर्कसदृशो वि" । ९ ड. "कं संख्यायायास्यवेततः । बाल एव । १० क. ख. ग. घ. "स्तदायुधम् ।
य" । ११ ड. मुखराः । १२ ड. "य चाऽऽस्कर" ।

पिनङ्गुनानाभरणाय भर्त्रे नमो रणे दानवदारणाय ।

नमोऽस्तु तेऽर्कप्रतिमप्रभाय नमोऽस्तु गुह्याय गुहाय तुभ्यम् ॥

नमोऽस्तु त्रैलोक्यभयापहाय नमोऽस्तु ते बाल कृपापराय ।

नमो विशालामललोचनाय नमो विशाखाय महाव्रताय ॥

नमो नमस्तेऽस्तु मनोहराय नमो नमस्तेऽस्तु रणोत्कटाय ।

नमो सयूरोज्ज्वलवाहनाय नमोऽस्तु केयूरधराय तुभ्यम् ॥

नमो धृतोदग्रपताकिने नमो नमः प्रभावप्रणताय तेऽस्तु ।

नमो नमस्ते वरवीर्यशालिने कृपापरो नो भव भव्यमूर्ते ॥

क्रियार्परा यज्ञपतिं च स्तुत्वा विन्नेमुरेवं त्वमराधिपपांद्याः ।

एवं तदा पद्मवर्द्धनस्तु सेन्द्रानुवाच तृष्टंश्च गृहस्ततस्तान् ॥

निरीक्ष्य नेत्रैरमलैः सुरेशाञ्जत्रून्हनिष्यामि गतज्वराः स्थ ॥

१४

24

१६

१७

92

कुमार उदाच—

कं वः कामं प्रयच्छामि देवता ब्रूत निर्वृताः । यद्यप्यसाध्यं हृद्यं वो हृदये चिन्तितं परम् ॥

इत्युक्तास्तु सुरास्तेन प्रोचुः प्रणतमौलयः । सर्व एव महात्मानं गुहं तद्गतमानसाः ॥ २०

देव्येन्द्रस्तारको नाम सर्वाभिरकुलान्तकृत् । बलवान्दुर्जयो दुष्टो दुराचारोऽतिकोपनः ॥

तमेव जहि हृद्योऽर्थ एषोऽस्माकं भयापह ॥

एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सर्वामरपदानुगः । जगाम जर्गतां नाथः स्तूयमानोऽमरेश्वरैः ॥ २२

तारकस्य वधार्थाय जगतः कण्टकस्य वै । ततश्च प्रेषयामास शक्रो लब्धसमाश्रयः ॥ २३

दूतं ज्ञानवसिष्ठस्य परुषाक्षरवादिनम् । स तु गत्वाऽब्रवीद्वैत्यं निर्भयो भीमदर्शनः ॥ २४

भूत उवाच—

शक्रस्त्वामाह देवेशो दैत्यकेतो दिवस्पतिः । तारकासुरं तच्छ्रुत्वा घटं शक्यतां यथेच्छया ॥

यज्जर्गङ्गलनादाप्तं किल्विपं दानव त्वया । तस्याहं शासकस्तेऽद्य राजाऽस्मि भवन्ननुये ॥

श्रुत्वेतद्दूतवचनं कोपभरन्तलोचनः । उवाच हृतं दृष्टात्मा नष्टप्रायविभक्तिकः ॥ २७

तारक उवाच—

हृदं ते पौरुषं शक्र रणेष्णु शतशो मया । निह्रपत्त्वान्न ते लज्जा विद्यते शक्र हर्मणे ॥ ३८

एवमुक्ते गते दत्ते चिन्तयामास दानम् । नालम्बुधसंश्रयः शक्यो वसुदेवः^१ विनाशकः^२ ॥ २८

जितः स शक्रो नैकस्माज्जायते संश्रयाश्रयः । निमिच्छति च दम्भादि सोऽपार्थं ननु भवेत्तियम् ॥

पांशवर्षमसकृपातं गमन्तादवतीवरे । भक्त्येवपुनरातं न तन्मोक्षमवाप्नुते ॥

१ क. ख. दाहणदाहणाः । ग. दाहणदा । २ क. ख. रवरा । ३ ड. भो व्रतो । ४ ग. ड. ते । ५ ड. भोऽस्तु ऽप्यधरा । ६ क. ख. भि क्रियापराणां भवभट्टासूत्रे । किं । ७ ड. ध्यामयो यज्ञ इवामलस्त्वं । ८ ग. परो यज्ञ इवामलस्त्वं वि । ९ क. ख. विरेमु । १० ड. पास्ते । ए । ११ ड. वं स्तुतः ष । १२ क. ख. दनं तु सन्ना मुदा सुतुं । १३ ड. एतन् तदाशुस्स्यान् । नि । १४ क. ख. ग. स्तुत्वा । १५ ग. गतो नम्यस्तु । १६ ग. घ. ड. क्तुदिव । १७ ड. तच्छक्या षटय स्वय । १८ ग. ग गद्यसना । १९ ग. घ. हि नार्दि । २० क. ख. नो । २१ ग. घ. ड. श्यमाश्वेदिनः । पा । २१ क. ख. शोषं मे । ड. शोषं मनोभ्रमः । स्व ।

स्वकान्तावक्त्रपद्मानां म्लानतां च व्यलोकयत् । दुष्टांश्च प्राणिनो रौद्रान्सोऽपश्यद्दुष्टवे-
दिनः ॥ ३२

तदचिन्तैव दितिजो न्यस्तचिन्तोऽभवत्क्षणात् । यावद्भजघटाघण्टारणत्काररवोक्तदाम् ॥
तद्वचुरगसंधातं क्षुण्णभूरेणुपिञ्जराम् । चञ्चलस्यन्दनोदग्रध्वजराजिविराजिताम् ॥ ३४
विमनैश्चाद्भुताकारैश्चलितामरचामरैः । तां भूषणनिबद्धां च किनरोद्गीतनादिताम् ॥ ३५
नानानाकतरुत्फुल्लकुसुमापीडधारिणीम् । विंकोशास्त्रपरिष्कारां वर्मनिर्मलदर्शनाम् ॥ ३६
बन्धुद्वुष्टस्तुतिरवां नानावाद्यनिनादिताम् । सेनां नाकसदां दैत्यः प्रासादस्थो व्यलोकयत्
चिन्तयामास स तदा किंचिदुद्भ्रान्तमानसः । अपूर्वः को भवेद्योद्धा यो मया न विनिर्जितः ॥
ततश्चिन्ताकुलो दैत्यः शुश्राव कटुकाक्षरम् । सिद्धबन्दिभिरुद्घुष्टमिव हृदयदारणम् ॥ ३९

अथ गाथा ॥

जयातुलशक्तिदीधितिपिञ्जर भुजदण्डचर्चण्डरभस । सुरवदन कुमुदकाननविकासनेन्दो
कुमार जय दितिजकुलमहोदधिवडवानल ॥ ४०

षण्मुख मधुररवमयूररथ सुरमुकुटकोटिघटितचरणनखाङ्कुरमहासन ॥

जयं ललितचूडाकलापनवविमलदलकमलकान्त दैत्यवंशदुःसहदावानल ॥ ४१

जय विशाख विभो जय सकललोकतारक जय देवसेनानायक ।

स्कन्द जय गोरीनन्दन घण्टाप्रियं प्रिय विशाख विभो धृतपैताकप्रकीर्णपटल ॥

कनकभूषण भासुरदिनकरच्छाय ॥

४२

जय जनितसंभ्रम लीलालूनाखिलारते जय सकललोकतारक दितिजामुरवरतारकान्तक ।

स्कन्द जय बाल सप्तवासर जय भुवनावलिशोकविनाशन ॥

४३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवादुरसङ्क्रमे रणोद्योगो नामैकोनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

आदितः श्लोकानां सम्पद्यङ्काः ॥ ८५८१ ॥

अथ षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

शुत्वैतत्तारकः सर्वमुद्घुष्टं देवबन्दिभिः । सस्मार ब्रह्मणो वाक्यं वधं बालादुपस्थितम् ॥ १
स्मृत्वां घर्माद्रिसर्वाङ्गः पदातिरपदानुगः । मन्दिरान्निर्जगामाऽऽशु शौकैर्ग्रस्तेन चेतसा ॥ २

[* कालनेमिमुखा दैत्याः संरम्भान्भ्रान्तचेतसः । + स्वेस्वे स्वनीकेषु तदा त्वराविस्मितचे-
तसः । योधा धावत गृहीत योजयध्वं वरूथिनीम् ॥ ३

कुमारं तारको दृष्ट्वा बभाषे भीषणाकृतिः । किं बाल योऽस्य कामोऽसि क्रीड कन्दुकली-
लया ॥ ४

* अनुश्रितान्तर्गतप्रश्नो ग. घ. पुस्तकयोर्न विद्यते । + एतदर्थं न क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ड. 'मि। बलानुर' । २ ड. 'तकुतो वारे' । ३ ग. ड. 'मि। सैन्येः सेनाबलोद' । ४ ग. विशाकाख ।
५ ड. 'मिसाजि' । ६ ड. 'चरगरस' । ७ क. ख. सुखदकु' । ८ ग. 'टिकुहि' । ९ क. ख. 'नवाङ्कु' । १० ग. 'य चलि-
तल' । ११ ड. 'य विधृतपटलपताकप्रविस्तीर्णक' । १२ ग. 'पटलपताकप्रकीर्णकटकु' । १३ ड. 'तिसु तता' ।
१४ क. ख. 'स्या धर्म श्रवणीङ्गः' । १५ ड. 'कट्यागुतधे' ।

त्वया न दानवा दृष्टा यत्सङ्गरविभीषकाः । बालत्वादथ ते बुद्धिरेवं स्वत्पार्थदृशिनी ॥ ५
 कुमारोऽपि तंमग्रस्थं बभाषे हर्षयन्सुरान् । शृणु तारक शास्त्रार्थस्तव चैव निरूप्यते ॥ ६
 शास्त्रैरर्था न दृश्यन्ते सैमरे निर्भयैर्मतैः । शिशुत्वं माऽवमंस्था मे शिशुः कालभुजंगमः ॥ ७
 दुष्प्रेक्ष्यो भास्करो बालस्तथाऽहं दुर्जयः शिशुः] अल्पाक्षरो न मन्त्रः किं मुँस्फुरो दैत्य दृश्यते
 कुमारे प्रोक्तवत्येवं दैत्यशिक्षेण मुद्गरम् । कुमारस्तं निरस्यार्थं वज्रेणामोघवर्चसा ॥ ९
 ततश्चिक्षेप दैत्येन्द्रो भिन्दिपालमयोमयम् । करेण तच्च जग्राह कार्तिकेयोऽमरारिहा ॥ १०
 गदां मुमोच दैत्याय षण्मुखः परमस्वनाम् । तया हतस्ततो दैत्यश्चकम्पेऽचलराडिव ॥ ११
 मेने च दुर्जयं दैत्यस्तदा षड्बदनं रणे । चिन्तयामास बुद्ध्या वै प्राप्तः कालो न संशयः ॥ १२
 कुपितं तु तमालोक्य कालनेमिपुरोगमाः । सर्वे दैत्येश्वरा जघ्नुः कुमारं रणदारुणम् ॥ १३
 स तैः प्रहारैरस्पृष्टो वृथाक्लेशैर्महाद्युतिः । रणशौण्डास्तु दैत्येन्द्राः पुनः प्रसैः शिलीमुखैः ॥ १४
 कुमारं सैमरं जघ्नुर्बलिनी देवकण्ठकाः । कुमारस्य व्यथा नाभूद्दैत्यान्निहतस्य तु ॥ १५
 प्राणान्तकरणो जातो देवानां दानवाहवः । देवान्निपीडितान्दृष्ट्वा कुमारः कोपमाविशत् ॥
 ततोऽस्त्रैर्वारयामास दानवानामनीकिनीम् । ततस्तैर्बिष्प्रतीकारैस्ताडिताः सुरकण्ठकाः ॥ १७
 कालनेमिमुखाः सर्वे रणादासन्पराङ्मुखाः । विदुतेष्वथ दैत्येषु हतेषु च समन्ततः ॥ १८
 ततः क्रुद्धो महादैत्यस्तारकोऽसुरनायकः । जग्राह च गदां दिव्यां हेमजालपरिष्कृताम् ॥ १९
 जग्रे कुमारं गदया निहतकनकाङ्गदः । शरैर्मयूरपत्रैश्च चकार विमुखान्सुरान् ॥ २०
 तथा परैर्महाभलैर्मयूरं गुहवाहनम् । बिभेद तारकः क्रुद्धः स सैन्येऽसुरनायकः ॥ २१
 दृष्ट्वा पराङ्मुखान्देवान्मुक्तकतं स्वबाहुनम् । जग्राह शक्तिं विमलां रणे कनकमूषणाम् ॥
 बाहुना हेमकेयूरचिरेण षडाननः । ततो जवान्महासेनस्तारकं दानवाधिपम् ॥ २३
 तिष्ठ तिष्ठ सुदुर्बुद्धे जीवलोकं विलोकय । हतोऽस्यद्य मया शक्त्या स्मर शस्त्रं सुशिक्षितम् ॥
 इत्युक्त्वा च ततः शक्तिं मुमोच दितिर्जं प्रति । सा कुमारभुजोत्सृष्टा तत्केयूरबानुगा ॥
 बिभेद दैत्यहृदयं वज्रशैलेन्द्रकर्कशम् ॥ २५

देवा ऊचुः—

यः पठेत्स्कन्दसंबद्धां कथां मर्त्यो महामतिः । शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपि स भवेत्कीर्तिमान्नरः
 बह्मज्ञः सुभगः श्रीमैर्नृकान्तिमाञ्जुभदर्शनः । भूतेभ्यो निर्भयश्चापि सर्वदुःखविर्जितः ॥
 संध्यामुपास्य यः पूर्वां स्कन्दस्य चरितं पठेत् । स मुक्तः किल्बिषैः सर्वैर्महाधनपतिर्भवेत् ॥

१ क. तमुपार्थं ब° । २ क. 'आयं भवतैव । ३ क. ख. 'मये निर्भये भटैः । ४ क. 'शुः कष्टं शु' । ५ क. 'स्तवाहं । ६ ग घ. सस्फुरो । ड. सस्फुटो । ७ क. 'थ चक्रेण । ८ क. ख. 'भुक्तोऽपि खरस्व' । ९ क. ख. 'क्लेशो मे' ।
 १० क. शतैः । ११ क. समरे । १२ क. 'दां गुर्वी महाशनितमप्रभाम् । ज° । १३ क. ख. ग. 'यूरं विमैश्च चकार
 ि मुखं रणे । दृष्ट्वा पराङ्मुखं देवो मुक्त° । १४ क. 'तोऽब्रवीन्म° । १५ क. धामाः समस्तु° । १६ क. 'मानकीर्तिम्'

बालानां व्याधिजुष्टानां राजद्वारं च सेवताम् । इदं तत्परमं दिव्यं सर्वदा सर्वकामदम् ॥
तनुक्षये च सायुज्यं षण्मुखस्य व्रजेन्नरः ॥ ३३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकवधो नाम पट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८६१४ ॥

अथैकपट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

इदानीं श्रोतुमिच्छामो हिरण्यकशिपोर्वधम् । नरसिंहस्य साहाय्यं तथा पापविनाशनम् ॥

सूत उवाच—

पुरा कृतयुगे विप्रा हिरण्यकशिपुः प्रभुः । दैत्यानामादिपुरुषश्चकार स महत्तपः ॥ २

दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च । जलवासी समभवत्प्रानमौर्नधृतव्रतः ॥ ३

ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव हि । ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नियमेन च ॥ ४

ततः स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्य तत्र ह । विमानेनार्कचर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥ ५

आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्देवतैस्तथा । रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसपन्नगैः ॥ ६

दिग्भिश्चैव विदिग्भिश्च नदीभिः सागरैस्तथा । नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥ ७

देवैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा । राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिर्गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥ ८

चराचरगुरुः श्रीमान्वृतः सर्वैर्दिवौकसैः । ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥ ९

प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाऽनेन सुव्रत । वरं वरय मद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ १०

हिरण्यकशिपुर्वाच—

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः । न मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्मां देवसत्तम ॥ ११

ऋषयो वा न मां शापैः शपेयुः प्रपितामह । यदि मे भगवान्प्रीतो वर एष वृत्तो मया ॥

न चास्त्रेण न शस्त्रेण गिरिणा पादपेन च । न शुष्केण न चाऽऽर्ध्रेण न दिवा न निशांथ वा

भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः । सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश ॥ १४

अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः । धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ॥ १५

ब्रह्मोवाच—

एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवान्नुताः । सर्वान्कामान्सदा वत्स प्राप्स्यसि त्वं न संशयः

एवमुक्त्वा स भगवाञ्जगामाऽऽकाश एव हि । धैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ १७

ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा ऋषिभिः सह । वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः ॥ १८

देवा ऊचुः—

वरप्रदानान्द्भगवन्वधिष्यति स नोऽसुरः । तत्प्रसीदाऽऽशु भगवन्बधोऽप्यस्य विचिन्त्यताम् ॥

भगवन्सर्वभूतानामादिकर्ता स्वयं प्रभुः । स्रष्टा त्वं हव्यकव्यानामव्यक्तप्रकृतिर्बुधः ॥ २०

सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः । आश्वासयामास सुरान्सुशीतैर्वचनाम्बुभिः ॥

अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम् । तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति ॥
तच्छ्रुत्वा विबुधा वाक्यं सर्वे पङ्कजजन्मनः । स्वानि स्थानानि दिव्यानि विप्रजग्मुर्मुदाऽ-

न्विताः ॥ २३

लब्धमात्रे वरे चाथ सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्देव्यो वरदानेन दर्पितः ॥ २४
आश्रमेषु महाभागान्स मुनीञ्छंसितव्रतान् । सत्यधर्मपरान्दान्दान्धर्षयामास दानवः ॥
देवांश्चिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः । त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः ॥ २५
यदा वरमदोत्सिक्तश्रोदितः कालैर्धर्मतः । यज्ञियानकरोद्द्वैत्यानयज्ञियाश्च देवताः ॥ २७
तदाऽऽदित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा । सेन्द्रां देवगणा यक्षाः सिद्धद्विजमहर्षयः ॥
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्माबलम् । देवदेवं यज्ञमयं वासुदेवं सनातनम् ॥ २९

देवा ऊचुः—

नारायण महाभाग देवास्त्वां शरणं गताः । त्रायस्व जहि दैत्येन्द्रं हिरण्यकशिपुं प्रभो ॥
त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः । त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ॥

विष्णुरुवाच—

भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् । तथैव त्रिदिवं देवाः प्रीतिपद्यत मा चिरम् ॥ ३२
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् । अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्म्यहम् ॥ ३३
एवमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य त्रिदशेश्वरान् । वधं संकल्पयामास हिरण्यकशिपोः प्रभुः ॥
साहाय्यं च महाबाहुरोकारं गृह्य सत्वरम् । अथोकारसहायस्तु भगवान्विष्णुरव्ययः ॥ ३५
हिरण्यकशिपुस्थानं जगाम हरिरीश्वरः । तेजसा भास्कराकारः शशी कान्त्येव चापरः ॥
नरस्य कृत्वाऽर्धतनुं सिंहस्यार्धतनुं तथा । नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ॥
ततोऽपश्यत विस्तीर्णां दिव्यां रम्यां मनोरमाम् । सर्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः सभाम्
विस्तीर्णां योजनशतं शतमध्यर्धमायताम् । वैहायसीं कामगमां पञ्चयोजनाविस्तृताम् ॥
जराशोककृमापेतां निष्प्रकम्पां शिवां सुखाम् । वेश्महर्म्यवतीं रम्यां ज्वलन्तीमिव तेजसा ॥
अन्तःसलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकर्मणा । दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युताम् ॥ ४१
नीलपीतसितश्यामैः कृष्णैर्लोहितकैरपि । अवतानैस्तथा गुल्मैर्मञ्जरीशतधारिभिः ॥ ४२
सिताभ्रघनसंकाशा पृथ्वन्तीव व्यदृश्यत । रश्मिवती भास्वरा च दिव्यगन्धमनोरमा ॥ ४३
सुसुखा न च दुःखा सा न शीतान च घर्मदा । न क्षुत्पिपासे ग्लानि वा प्राप्य तां प्राप्नुवन्ति ते
नानारूपैरुपकृतां विचित्रैरतिभास्वरैः । स्तम्भैर्न विभृता सा वै शाश्वती चाक्षया सदा ॥
अति चन्द्रं च सूर्यं च शिखिर्न च स्वयंप्रभा । शीप्यते नाकपृष्ठस्था भासयन्तीव भास्करम् ॥
सर्वे च कामाः प्रचुराये दिव्या ये च मानुषाः । रसैर्युक्तं प्रभूतं च भक्ष्यभोज्यमनन्तकम् ॥
पुण्यगन्धस्रजश्चात्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः । उष्णे शीतानि तोयानि शीते चोष्णानि सन्ति च

१ ड. 'नि जग्मुस्तेवम्' । २ ड. 'मात्रवरः सोऽत्र सर्वा वै वा' । ३ ग. 'दावसम' । ४ ड. 'लकर्मणा' । य' ।

५ ग. घ. यदा । ६ ड. 'प्रतिपास्यत' । ७ ड. 'मधार्ध' । ८ ड. 'नै रत्नमञ्जरिधा' । ९ ग. 'वैरक्षक' । १० ग. घ.

'नच वृता' । ११ ग. घ. 'ती म च साक्षरा' । अ' । १२ क. 'स्करान्' । घ' । ड. 'भास्वरम्' । १३ ग. 'सर्वन्तं प्र' ।

ड. 'सबन्तः प्रसूताश्च' ।

पुष्पिताया महाशाखाः प्रवालाङ्कुरधारिणः । लतावितानसंछन्ना नदीषु च सरःसु च ॥४९
 वृक्षान्बहुविधास्तत्र मृगेन्द्रो दृशे प्रभुः । गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ॥
 नातिशीतानि नोष्णानि तत्र तत्र सरांसि च । अपश्यत्सर्वतीर्थानि समार्यां तस्य स प्रभुः ॥
 नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः । रक्तैः कुबलयैर्नीलैः कुमुदैः संवृतानि च ॥ ५२
 सुकान्तैर्धातृराष्ट्रैश्च राजहंसैश्च सुप्रियैः । कारण्डवैश्चक्रवाकैः सारसैः कुरैरपि ॥ ५३
 विमलैः स्फाटिकामैश्च पाण्डुरच्छदनैर्द्विजैः । बहुहंसोपगीतानि सारसैरभिरुतानि च ॥ ५४
 गन्धवत्यः शुभास्तत्र पुष्टमञ्जरीधारिणीः । हृष्टवान्पर्वताग्रेषु नानापुष्पधरा लताः ॥ ५५
 केतक्यशोकसरलाः पुंनागतिलकार्जुनाः । चूता नीपाः प्रस्थपुष्पाः कदम्बा बकुला धवाः ॥
 प्रियङ्गुपाटलावृक्षाः शाल्मल्यः सहरिद्रकाः । सालास्तालास्तमालाश्च चम्पकाश्च मनोरमाः
 तथैवान्ये व्यराजन्त समार्यां पुष्पिता द्रुमाः । विद्रुमाश्च द्रुमाश्चैव ज्वलिताग्निसमप्रभाः ॥ ५८
 स्कन्धवन्तः सुशाखाश्च बहुतालसमुच्छ्रयाः । अञ्जनाशोकवर्णाश्च बहवश्चित्रका द्रुमाः ॥ ५९
 वैरुणो वत्सनाभश्च पनसाः सह चन्दनैः । नीपाः सुमनसश्चैव निम्बा अश्वत्थतिन्दुकाः ॥ ६०
 पारिजाताश्च लोधाश्च मल्लिका भद्रदारवः । आमलक्यस्तथा जम्बूलकुचाः शैलवालुकाः ॥
 खर्यूर्यो नारिकेलाश्च हरीतकविभीतकाः । कालीयका द्रुकालाश्च हिङ्गवः पारियात्रकाः ॥
 मन्दारकुन्दलक्ताश्च पतङ्गाः कुटजास्तथा । रक्ताः कुरण्टकाश्चैव नीलाश्चागरुभिः सह ॥ ६३
 कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा बीजपूरकाः । सप्तपर्णाश्च बिल्वाश्च मधुपैरावृतास्तथा ॥ ६४
 अशोकाश्च तमालाश्च नानागुल्मलतावृताः । मधूकाः सप्तपर्णाश्च बह्वैः क्षीरका द्रुमाः ॥ ६५
 लताश्च विविधाकाराः पत्रपुष्पफलोपगाः । एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः ॥ ६६
 * नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः । चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः ॥
 पुष्पिताः पुष्पिताग्रैश्च संपतन्ति महाद्रुमाः । रक्तपीतारुणास्तत्र पात्पाग्रगताः खगाः ॥ ६८
 परस्परमवेक्षन्ते प्रहृष्टा जीवजीवकाः । तस्यां समार्यां दैव्येन्द्रो हिरण्यकशिपुस्तदा ॥ ६९
 स्त्रीसहस्रैः परिवृतो विचित्राभरणाम्बरः । अनर्घ्यमणिवज्राविःशिखाज्वलितकुण्डलः ७०
 आसीनश्चाऽऽसने चित्रे दशनलवप्रमाणतः । दिवाकरनिभे दिव्ये दिव्यास्तरणसंस्तृते ॥ ७१
 दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ । हिरण्यकशिपुर्द्वैत्य आस्ते ज्वलितकुण्डलः ॥ ७२
 उपचेरुर्महादैत्यं हिरण्यकशिपुं तदा । दिव्यतानेन गीतानि जगुर्गन्धर्वसत्तमाः ॥ ७३
 विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचेत्यभिविश्रुता । दिव्याऽथ सौरभेयी च समीची पुञ्जिकस्थली
 मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रलेखा शुचिस्मिता । चारुं केशी घृताची च मेनका चोर्वशी तथा
 एताः सहस्रशश्चान्या नृत्यगीतविशारदाः । उपविष्टानि राजानं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ॥ ७६
 +तत्राऽऽसीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् । उपासते दिने पुत्राः सर्वे लब्धवरास्तथा ७७
 तमप्रतिमकर्माणं शतशोऽथ सहस्रशः । बलिर्विरोचनस्तत्र नरकः पृथिवीसुतः ॥ ७८
 प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च गविष्ठश्च महासुरः । सुरहन्तां सुनामा च प्रमतिः सुमतिर्वरः ॥ ७९

* न विद्यतेऽयं श्लोको ग. पुस्तके । + एतदर्थं नास्ति घ. ड. पुस्तकयोः ।

१ ड. च । न शीतानि न चोष्णं । २ ड. 'सानां रु' । ३ ड. नीपा नागवृक्षाः क' । ४ ड. वरुणो । ५ ड. ज्वस्तैलवर्णिकाः । ६ ग. नागवृक्षो । ७ क. ख. 'हवस्तीरगा हु' । ८ ड. च. 'क्षन्त प्र' । ९ ड. 'रु नेत्रा घृ' ।
 १० क. ख. 'न्ता दुःखहन्ता सुनामा सु' ।

घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा । विश्वरूपः सुरूपश्च स्वबलश्च महाबलः ॥ ८०
 दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा महासुरः । घटास्योऽकम्पनश्चैव प्रजनश्चेन्द्रतापनः ॥ ८१
 दैत्यदानवसंघास्ते सर्वे ज्वालितकुण्डलाः । स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सदैव चरितव्रताः ॥ ८२
 सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः । एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ॥ ८३
 उपासन्ति महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः । विमानैर्विविधकारैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः ॥ ८४
 महेन्द्रवपुषः सर्वे विचित्राङ्गदबाहवः । भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्त सर्वशः ॥ ८५
 तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पर्वतोपमाः । हिरण्यैवपुषः सर्वे दिवाकरसमप्रभाः ॥ ८६
 न श्रुतं नैव दृष्टं हि हिरण्यकशिपोर्यथा । ऐश्वर्यं दैत्यसिंहस्य यथा तस्य महात्मनः ॥ ८७

कनकरजतचित्रवेदिकायां परिहृतरत्नविचित्रवीथिकायाम् ।
 स ददर्श मृगाधिपः सभायां सुरचितरत्नगवाक्षशोभितायाम् ॥ ८८
 कनकविमलहारभूषिताङ्गं दितितनयं स मृगाधिपो ददर्श ।
 दिवसकरमहाभ्रमोज्ज्वलन्तं दितिजसहस्रशतैर्निषेव्यमाणम् ॥ ८९
 इति श्रीमार्कण्डेय महापुराणे नारसिंहप्रादुर्भाव एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८७०३ ॥

अथ द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

ततो दृष्ट्वा महात्मानं कालचक्रमिवाऽऽगतम् । नरसिंहवपुश्छन्नं भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ १
 हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो नाम वीर्यवान् । दिव्येन चक्षुषा सिंहमपश्यद्वेवमागतम् ॥ २
 तं दृष्ट्वा रुक्मशैलभमपूर्वां तनुमाश्रितम् । विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥ ३

प्रह्लाद उवाच—

महाबाहो महाराज दैत्यानामादिंसंभव । न श्रुतं न च नो दृष्टं नारसिंहमिदं वपुः ॥ ४
 अव्यक्तप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमागतम् । दैत्यान्तकरणं घोरं संशतीव मनो मम ॥ ५
 अस्य देवाः शरीरस्थाः सागराः सरितश्च याः । हिमवान्पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः ॥ ६
 चन्द्रमाश्च सनक्षत्रैरार्दित्यैर्वसुभिः सह । धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीपतिः ॥ ७
 मरुतो देवगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः । नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा भीमविक्रमाः ८
 ब्रह्मा देवः पशुपतिर्ललाटस्था भ्रमन्ति वै । स्थावराणि च सर्वाणि जङ्गमानि तथैव च ॥ ९
 भवांश्च सहितोऽस्माभिः सर्वैर्दैत्यगणैर्वृतः । विमानशतसंकीर्णा तथैव भवतः समा ॥ १०
 सर्वं त्रिभुवनं राजलोकधर्माश्च शाश्वताः । दृश्यन्ते नारसिंहेऽस्मिन्स्थेदमखिलं जगत् ॥ ११

प्रजापतिश्चात्र मनुर्महात्मा ग्रहाश्च योगाश्च महीरुहाश्च ।

उत्पातकालश्च धृतिर्मतिश्च रतिश्च सत्यं च तपो दमश्च ॥ १२

सनत्कुमारश्च महानुभावो विश्वे च देवा ऋषयश्च सर्वे ।

क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो धर्मश्च मोहः पितरश्च सर्वे ॥

१३

प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुः प्रभुः । उवाच दानवान्सर्वान्गणांश्च स गणाधिपः ॥

सृगेन्द्रो गृह्यतामेव अपूर्वा तनुमास्थितः । यदि वा संशयः कश्चिद्व्यथतां वनगोचरः ॥१५

ते दानवगणाः सर्वे सृगेन्द्रं भीमविक्रमम् । परिक्षिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरोजसा ॥१६

सिंहनादं विमुच्याथ नरसिंहो महाबलः । बभञ्ज तां सभां दिव्यां व्यादितास्य इवान्तकः

सभायां भज्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयम् । चिक्षेपास्त्राणि सिंहस्य रोषाद्वाकुललोचनः

सर्वास्त्राणामथ ज्येष्ठं दण्डमन्त्रं मुदारुणम् । कालचक्रं तथाऽघोरं विष्णुचक्रं तथा परम् ॥

पैतामहं तथाऽत्युग्रं त्रैलोक्यदहनं महत् । विचित्रामशनीं चैव शुष्काद्रौ चाशनिद्वयम् ॥२०

रौद्रं तथोग्रं शूलं च कङ्कालं मुसलं तथा । मोहनं शोषणं चैव संतापनविलापनम् ॥ २१

वायव्यं मथनं चैव कापालमथ कैकरम् । तथाऽप्रतिहतां शक्तिं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥५२

अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव सोमास्त्रं शिशिरं तथा । कम्पनं शततनं चैव त्वाष्ट्रं चैव सुभैरवम् ॥ २३

कालमुद्गरमक्षोभ्यं तैपनं च महाबलम् । संवर्तनं मोहनं च तथा मायाधरं परम् ॥ २४

शान्धर्वमस्त्रं दधितमसिरत्नं च नन्दकम् । प्रस्वापनं प्रमथनं वारुणं चास्त्रमुत्तमम् ॥

अस्त्रं पाशुपतं चैव यस्याप्रतिहता गतिः ॥

२५

*अस्त्रं हयशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च । नारायणास्त्रमेन्द्रं च सार्षपमस्त्रं तथाऽद्भुतम् ॥२६

पैशाचमस्त्रमजितं शोषदं शामनं तथा । महाबलं भावनं च प्रस्थापनविकम्पनं ॥ २७

एतान्यस्त्राणि दिव्यानि हिरण्यकशिपुस्तदा । असृजन्नरसिंहस्य दीतस्याग्नेरिवाऽऽहुतिम्

अस्त्रैः प्रज्वलितैः सिंहमावृणोदसुरोत्तमः । विवस्वान्धर्मसमये हिमवन्तमिवांशुभिः ॥ २९

स ह्यमर्षानिलोद्भूतो दैत्यानां सैन्यसागरः । क्षणेन प्लावयामास मैनाकमिव सागरः ॥

प्रासैः पाशैश्च खड्गैश्च गदाभिर्मुसलैस्तथा । वज्रैरशनिभिश्चैव माग्निभिश्च महादुनः ॥३१

मुद्गरैर्मन्त्रिपालैश्च शिलोलूखलपर्वतैः । शतश्रीभिश्च दीप्ताभिर्दण्डैरपि मुदारुणः ॥ ३२

ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता महेन्द्रतुल्यशनिवज्रवेगाः ।

समन्ततोऽभ्युद्यतबाहुकायाः स्थितास्त्रिशीर्षा इव नागपाशाः ॥

३३

सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गाः पीतांशुकाभोगविभाविताङ्गाः ।

मुक्तावलीदामसनाथकक्षा हंसा इवाऽऽभान्ति विशालपक्षाः ॥

३४

तेषां तु वायुप्रतिभोजसां वै केयूरमौलीवलयोत्कटानाम् ।

तान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभान्ति पद्मातसूर्यांशुसमप्रभाणि ॥

३५

क्षिपद्भिरुग्रैर्वज्रलितैर्महाबलैर्महास्त्रपूर्णैः सुसमावृतो बभौ ।

गिरिरिथा संततवर्षिभिर्धनैः कृतान्धकौरान्तरकंदरो द्रुमैः ॥

३६

* इत आरभ्य प्रस्थापनविकम्पन इत्यन्तप्रत्ययो ग. ड. पुस्तकयोर्न विद्यते ।

१ ड. 'षो दर्पश्च मो । २ ग. 'पूर्व सर्वमा । ३ क. ख. ग. सर्वा । ४ ग. ड. भावनं । ५ क. मादनं ।
६ ग. ड. 'हुतिः । अ. ७ ग. 'गेनाऽऽप्लावयन्तिहे मे । ८ च. 'न्द्रवक्राशमितुष्यवे । ९ ड. 'निवर्हणे । १० ड.
'ताद्वाश्वीनांशु । ११ ग. 'द्वाः सक्तिशु । १२ ड. विचरिता । १३ ड. 'द्वाभि विभान्ति सम्प्रक्रमा । १४ ग. 'कारो
त्तरकन्दरु । १५ ड. 'न्तिककन्दरु ।

तैर्हन्यमानोऽपि महास्त्रजालैर्महाबलैर्दैत्यगणैः समेतैः ।

नाकम्पताऽऽजौ भगवान्प्रतारपस्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ॥ ३७

संत्रासितास्तेन नृसिंहरूपिणा दितेः सुताः पावकतुल्यतेजसा ।

भयाद्विचेलुः पवनोद्धुताङ्गा यथोर्मयः सागरवारिसंभवाः ॥ ३८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नारसिंहप्रादुर्भावो नाम द्विषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८७४१ ॥

अथ त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

खैराः खरमुखाश्चैव मकराशीविषाननाः । ईहामृगमुखाश्चान्ये वराहमुखसंस्थिताः ॥ १
बालसूर्यमुखाश्चान्ये धूमकेतुमुखास्तथा । अर्धचन्द्रार्धवक्त्राश्च अग्निदीप्तमुखास्तथा ॥
हंसकुक्कुटवक्त्राश्च व्यादितास्या भयावहाः । सिंहास्या लेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा
द्विजिह्वाका वक्रशीर्षास्तथोल्कामुखसंस्थिताः । महाग्राहमुखाश्चान्ये दानवा बलदपिताः ॥
शैलसंवर्ष्मणस्तस्य शरीरे शरवृष्टिभिः । अवध्यस्य मृगेन्द्रस्य न व्यथां चक्रुराहवे ॥ ५
एवं भूयोऽपरान्धोरानमृजन्दानवेश्वराः । मृगेन्द्रस्योपरि क्रुद्धा निःश्वसन्त इवोरगाः ॥
ते दानवशरा घोरा दानवेन्द्रसमीरिताः । विलयं जग्मुराकाशे खद्योता इव पर्वते ॥ ७
ततश्चक्राणि दिव्यानि दैत्याः क्रोधसमन्विताः । मृगेन्द्रायाः सृजन्नाशु ज्वलितानि समन्ततः
तैरासीद्गगनं चक्रैः संपतद्भिरितस्ततः । युगान्ते संप्रकाशद्भिश्चन्द्रादित्यग्रहैरिव ॥ ९
तानि सर्वाणि चक्राणि मृगेन्द्रेण महात्मना । ग्रस्तान्युदीर्णानि तदा पावकार्क्षिः समानि वै
तानि चक्राणि वदने विशमानानि भान्ति वै । मेघोदरदरीष्वेव चन्द्रसूर्यग्रहा इव * ॥ ११
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो भूयः प्रासृजदूर्जिताम् । शक्तिं प्रज्वलितां घोरान् धौतशस्त्रतडित्प्रभाम्
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य मृगेन्द्रः शक्तिमुज्ज्वलाम् । हुंकारेणैव रौद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा ॥
रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेन्द्रेण महीतले । सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव दिदृश्युता +

* इतः परमेते श्लोका अधिका उपलभ्यन्ते ड. पुस्तके—ततो नृसिंहो घोराणि प्रस्था चक्राणि नान्यथा ।
दैत्याः शूलप्रहारेण प्रयुतान्समपथयत् । गजितेनातिघोरेण दैलेन्द्राणां तदाऽयुतम् । हुंकारेणातिरौद्रेण प्रेषयामास मूलवे ॥
वृहयक्षरूपी सहस्रार्कतुल्यप्रकाशः प्रतापैः प्रभादेरितुल्यैः । पुनर्दानवानां सदैत्यधराणां समप्रायुधानां विसर्जे जयान् ॥
ततश्चासुराणामभूदानादः पतद्भिश्च संख्ये हताहेतिवादेः । अयं कालकल्पस्त्वमर्था न त्रिधाऽप्यचेष्टामसौ कोपि कर्ता ॥

ततो दैत्यराजः स्वसैन्यं त्रिरिक्षाऽऽहवे ज्योतिर्न नारसिंहारवेण ।

प्रजज्वाल गोपासमादाय शूलं मुमोचाऽऽशु चोमं ह्राल्लब्धमलम् ॥

ततो नृकेसरीणे त्रिशूलमप्रसत्तथाऽसुरायुतत्रयं ददार दारुणैर्नखैः ॥

यथा स दैत्यनायको निर्गणिमात्मनः परां त्रिशूलमिक्ष्वपट्टिशं मुमोच पावकार्क्षिणम् ॥

ततस्तु पट्टिशं पुनर्नभस्तलान् नृकेसरी समाददे करेण वै जघान तद्वत् पुनः ॥

+ इतः परमयं श्लोको ड. पुस्तके—ततो हिरण्यकश्यपुः प्रतप्तकनकप्रभः । ववर्षान्वरगैर्धौरैर्नारैश्चैरभिवर्च-

सैरिति ।

नाराचपाङ्क्तिः सिंहस्य प्राप्ता रेजेऽविदूरतः । नीलोत्पलपलाशानां मालेवोज्ज्वलदर्शना ॥
 स गजित्वा यथान्यायं विक्रम्य च यथासुखम् । तत्सैन्यमुत्सारितवास्तुणाग्राणीव मारुतः ॥
 ततोऽश्मवर्षं दैत्यैन्द्रा व्यसृजन्त नभोगताः । नगमात्रैः शिलाखण्डैर्गिरिशृङ्गैर्महाप्रभैः ॥१७
 तदश्मवर्षं सिंहस्य महन्मूर्धनि पातितम् । दिशो दश विकीर्णा वै खद्योतप्रकरा इव ॥१८
 तदाऽश्मौघैर्दैत्यगणाः पुनः सिंहमारिदमम् । छादयांचक्रिरे मेघा धाराभिरिव पर्वतम् ॥ १९
 न च तं चालयामासुर्दैत्यौघा देवसत्तमम् । भीमवेगोऽचलश्रेष्ठ समुद्र इव मन्दरम् ॥ २०
 ततोऽश्मवर्षं विहते जलवर्षमनन्तरम् । धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥ २१
 नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवेगाः समन्ततः । आवृत्य सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा
 धारा दिवि च सर्वत्र वसुधायां च सर्वशः । न स्पृशन्ति च ता देवं निपतन्त्योऽनिशं भुवि
 बाह्यतो ववृषुर्ध्वं नोपरिष्ठाच्च वंवृषुः । मृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया ॥ २४
 हतेऽश्मवर्षं तुमुले जलवर्षं च शोषिते * । सोऽसृजद्धानवो मायामग्निवायुसमीरिताम् ॥
 महेश्वस्तोयदैः सार्धं सहस्राक्षो महाद्युतिः । महता तोयवर्षेण शमयामास पावकम् ॥ २६
 तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि दानवं । असृजद्घोरसंकाशं तमस्तीव्रं समन्ततः ॥२७
 तमसा संवृते लोके दैत्येष्वाम्नायुधेषु च । स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाऽऽबभौ ॥ २८
 त्रिशिखां भुकुटीं चास्य ददृशुर्दानवा रणे । ललाटस्थां त्रिशूलाङ्कां गङ्गां त्रिपथगामिव
 ततः सर्षासु प्रायासु हतासु दितिनन्दनाः । हिरण्यकशिपुं दैत्यं विवर्णाः शरणं ययुः ॥
 ततः प्रज्वलितः क्रोधात्प्रदहन्निव तेजसा । तस्मिन्कुन्दे तु दैत्येन्द्रे तमोभूतमभूजगत् ॥३१
 आग्रहः प्रबहश्चैव विवहोऽथ ह्युदावहः । परावहः संवहश्च महाबलपराक्रमाः ॥ ३२
 तथा परिवहः श्रीयामुत्पातभयशंसिनः । इत्येवं क्षुभिताः सप्त मरुतो गगनेचराः ॥ ३३
 ये ग्रहाः सर्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै । ते सर्वे गगने दृष्टा व्यचरन्त यथासुखम् ॥३४
 अयोधतश्चाप्यर्चन्मार्गं निशि निशांचरः । सग्रहः सह नक्षत्रैराकापतिरिदमः ॥ ३५
 विवर्णतां च भगवान्गतो दिवि दिवाकरः । कृष्णं कबन्धं च तथा लक्ष्यते सुमहद्विवि ॥३६
 अमुञ्च्यार्चिर्षां पुन्दं भूमिवृत्तिर्विभावसुः । गगनस्थश्च भगवानभीक्ष्णं परिहस्यते ॥३७
 सप्त धूर्जनिभा घोरासूर्या दिवि समुत्थिताः । सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहास्तिष्ठन्ति शृङ्गाः ॥
 पौमे तु दक्षिणे चैव स्थितौ शुक्रबृहस्पती । शनैश्चरो लोहिताङ्गो ज्वलनाङ्गसमद्युतिः ॥
 सभं सप्तधियोहन्तः सर्वे ते गगनेचराः । शृङ्गाणि शनकैर्घोरा युगान्तार्वातिनो ग्रहाः ॥ ४०
 चन्द्रमाश्च सनक्षत्रैर्ग्रहैः सह तमोनुदः । चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यनन्दत ॥ ४१
 गृहीतो राहुणा चन्द्र उल्काभिरभिहन्यते । + उल्काः प्रज्वलिताश्चन्द्रे विचरन्ति
 यथासुखम् ॥ ४२

* अत्रायं श्लोकोधिको ड. पुस्तके—दानवेन्द्रास्तदा भीताः समन्ताद्देजिरे दिशः । ततः पुनरुपेत्यैव हिर-य-
 कशिपुं प्रभुम् । इति । + एतदर्थस्थानिऽयं पाठो ड. पुस्तके—उल्काः प्रज्वलिताः सूर्यमाहृत्य निपतन्ति गामिति ।

१ ड. वीर्यवान् । २ ड. 'म् । तामिन्द्र' । ६ ड. 'नवाः । पुनरीयुर्नृह्यक्षां मायां दैत्येन्द्रचोदिताः । अ' ।
 ७ ग. ड. विवाहोऽथ समीरणः । प' । ५ ड. बहश्च बाहश्च उदहश्च महाबलः । त' । ६ 'म् । प्रयोगतश्चाप्यवरयोधं ।
 ७ क. ख. अन्यं गते चाप्य' । ८ ग. रयोगं । ९ ग. ड. शाकरः । १० ग. 'षां सूर्यो धूमवतिर्हुताशनः । गग' । ११ ड.
 गानेन द' । १२ ग. 'हो लोहितावाप्त' । १३ क. ख. युती । स' । १४ क. ख. गृह्यते ।

देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितम् । अपतन्गगनादुल्का विद्युदृपा महास्वनाः ॥
 अकाले च द्रुमाः सर्वे पुष्पान्ति च फलान्ति च । लताश्च सफलाः सर्वा ये चाऽऽहुर्दैत्यनाशनम् ॥
 फलैः फलान्यजायन्त पुष्पैः पुष्पं तथैव च । उन्मीलन्ति निर्मीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च ॥
 विक्रोशन्ति च गम्भीरा धूमयन्ति ज्वलन्ति च । प्रतिमाः सर्वदेवानां वेद्यन्ति महद्भयम् ॥
 आरण्यैः सह संसृष्टा ग्राह्याश्च मृगपक्षिणः । चक्रुः सुमैवं तत्र महाबुद्धमुपस्थितम् ॥ ४७
 नद्यश्च प्रतिकूलानि वहन्ति कलुःरोदकाः । न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तेषु सगन्तुलाः ॥ ४८
 वानस्पत्यो न पूज्यन्ते पूजनाहर्हाः कथं चन । वायुवेगेन हन्यन्ते भज्यन्ते प्रणयन्ति च ॥ ४९
 यदा च सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते । अपेराह्लगते सूर्ये लोकानां युगसंक्षये ॥ ५०
 तदा हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्योपरि वेदमनः । भाण्डागारायुधागारे निविष्टमभयमधु ॥ ५१
 असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च । दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा धोरनिर्द्दिशनाः ॥
 एते चान्ये च बहवो घोरोत्पाताः समुत्थिताः । दैत्येन्द्रस्य विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्मिताः ॥
 मेदिन्यां कम्पमानायां दैत्येन्द्रेण महात्मना । महीधरा नागशणा निपेतुरभिर्तौजसः ॥ ५४
 विषज्वालाकुलैर्वक्त्रैर्विमुञ्चन्तो हुताशनम् । चतुःशीर्षाः पञ्चशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च पञ्चगाः ॥
 वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटकधनंजयौ । एलामुखः कालियश्च महापद्मश्च दीर्घशङ्खः ॥ ५६
 सहस्रशीर्षो नागो वै हेमतालध्वजः प्रभुः । + शेषोऽनन्तो महाभागो दुष्प्रकम्प्यः प्रकाशितः
 क्षीप्तान्यन्तर्जलस्थानि पृथिवीधरणानि च । तदा कुन्देन महता कम्पिताणि समन्ततः ॥ ५८
 नागास्तेजोधराश्चापि पातालतलचारिणः । हिरण्यकशिपुर्दैत्यस्तदा संस्पृष्टवान्महीम् ॥ ५९
 संदधौष्ठपुटः क्रोधाद्वाराह इव पूर्वजः । नदी भागीरथी चैव शरयूः कौशिकी तथा ॥ ६०
 यमुना त्वथ कावेरी कृष्णवेणा च निम्नगा । सुवेणा च महाभागा नदी गोदावरी तथा ॥ ६१
 चर्मण्वती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः । कमलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिर्भोदकः ॥ ६२
 नर्मदा शुभतोया च तथा वेन्नवती नदी । गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्वसरस्वती ॥ ६३
 मही कालमही चैव तमसा पुष्पवाहिनी । जम्बूद्वीपं रत्नवतं सर्वरत्नोपशोभितम् ॥ ६४
 सुवर्णप्रकटं चैव सुवर्णाकरमण्डितम् । महानदं च लौहित्यं शैलकाननशोभितम् ॥ ६५
 पत्तनं कौशंकरणमृषिवीरजनाकरम् । मागधाश्च महाग्रामा मुण्डाः सुङ्गास्तथैव च ॥ ६६
 सुह्या मल्ला विदेहाश्च मालवाः काशिकोसलाः । भवनं वैनतेयस्य दैत्येन्द्रेणाभिकम्पितम् ॥
 कैलासाशिखराकारं यत्कृतं विश्वकर्मणा । रक्ततोयो महाभीमो लौहित्यो नाम सागरः ॥
 उदयश्च महाशैल उच्छ्रितः शतयोजनम् । सुवर्णवेदिकः श्रीमान्मेघपङ्कक्तिनिधेयितः ॥ ६९
 भ्राजमानोऽर्कसदृशैर्जातरूपमयैर्दुर्भेः । शालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः ॥ ७०
 अयोमुखश्च विख्यातः पर्वतो धातुमण्डितः । तमालवनगन्धश्च पर्वतो मलयः शुभः ॥ ७१

+ इत आरभ्य तलचारिण इत्यन्तग्रन्थो न ड. पुस्तके ।

१ ड धूमायन्ति । २ ड. कथयन्त्यो । ३ ड. संक्षिप्य । ४ ग. 'त्र मृगायु' । ड. 'त्र मृगा युद्ध उपस्थिते । न' ।
 ५ ग. ड. 'परेण ग' । ६ ग. 'क्षीर्षाः शृङ्गाक्षी हेमतालश्च दीर्घवान् । शे' । ७ ग. 'वीचार' । ८ ग. घ. च । सप्तदैत्येन्द्रकु-
 देन क' । ९ ग. 'लवातिनः । पाताले सहसा क्षुब्धे दुष्प्रकम्प्याः प्रकाशिताः । हि' । १० ड. 'तिः । मेकल' । ग. 'तिः ।
 प्रकलं प्र' । ११ ग. घ. रत्नवन्तः । १२ ग. घ. 'शकरागामृषि' ।

सुराष्ट्राश्च सबाह्विकाः शूराभीरास्तथैव च । भोजाः पाण्ड्याश्च वङ्गाश्च कलिङ्गास्ताम्र-
लितकाः ॥ ७२

तथैवोण्डाश्च पौण्ड्राश्च वामचूडाः सकेरलाः । क्षोभितास्तेन दैत्येन सदेवाश्चाप्सरोगणाः ॥
अगस्त्यभवनं चैव यदृगम्यं कृतं पुरा । सिन्द्रचारणसंघश्च विप्रकीर्णं मनोहरम् ॥ ७४

विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितमहाद्रुमम् । जातरूपमयैः शृङ्गेरप्सरोगणनादितम् ॥ ७५

गिरिपुष्पितकश्चैव लक्ष्मीवान्प्रियदर्शनः । उत्थितः सागरं भित्त्वा विश्रामश्चन्द्रसूर्ययोः ॥
रराज सुमहाशृङ्गेर्गगनं विलिखन्निव ॥ ७६

चन्द्रसूर्याशुसंकाशैः सागराम्बुसमावृतैः । विद्युत्वाँन्सर्वतः श्रीमानायतः शतयोजनम् ॥ ७७

विद्युतां यत्र संघाता निपात्यन्ते नगोत्तमे । ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान्वृषभसंज्ञितः ॥ ७८

कुञ्जरः पर्वतः श्रीमान्यत्रागस्त्यगृहं शुभम् । विशोलाक्षश्च दुर्धर्षः सर्पणामालयः पुरी ॥

तथा भोगवती चापि दैत्येन्द्रेणाभिकम्पिता । महासेनो गिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ॥ ८०

चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वाराहश्चैव पर्वतः । प्रागज्यौतिषपुरं चापि जातरूपमयं शुभम् ॥ ८१

यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः । मेघश्च पर्वतश्रेष्ठो मेघगम्भीरानिःस्वनः ॥ ८२

षट्तिस्तत्र सहस्राणि पर्वतानां द्विजोत्तमाः । तरुणादित्यसंकाशो मेरुस्तत्र महागिरिः ॥ ८३

यक्षराक्षसगन्धर्वैर्नित्यं सेवितकंदरः । हेमगर्भो महाशैलस्तथा हेर्मसखो गिरिः ॥ ८४

कैलासश्चैव शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कम्पितः । हेमपुष्करसंछन्नं तेन वैखानसं सरः ॥ ८५

कम्पितं मानसं चैव हंसकारण्डवाकुलम् । त्रिशृङ्गपर्वतश्चैव कुमारी च सरिद्वरा ॥ ८६

तुषारचयसंछन्नो मन्दरश्चापि पर्वतः । उशीरबिन्दुश्च गिरिश्चन्द्रप्रस्थस्तथाऽद्रिराट् ॥ ८७

प्रजापतिगिरिश्चैव तथा पुष्करपर्वतः । देवाभ्रपर्वतश्चैव तथा वै रेणुको गिरिः ॥ ८८

क्रौञ्चः सप्तर्षिशैलश्च धूम्रवर्णश्च पर्वतः । एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा ॥ ८९

नद्यः ससागराः सर्वाः सोऽकम्पयत दानवः । कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्रवांश्चैव कम्पितः ॥

खेचराश्च सतीपुत्राः पातालतलवासिनः । गणस्तथा परो रौद्रो मेघनामाऽङ्कुशायुधः ॥

ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च सर्व एवाभिकम्पिताः * । गदी शूली करालश्च हिरण्यकशिपुस्तदा ॥ ९३

जीमूतघनसंकाशो जीमूतघननिःस्वनः । जीमूतघननिर्घोषो जीमूत इव वेगवान् ॥

देवारिर्दितिजो वीरो नृसिंहं समुपाद्रवत् । समुत्पत्य ततस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रेण महानखैः ॥

तदोकारसहायेन विदार्य निहतो युधि ॥ ९४

मही च कालश्च शशी नभश्च ग्रहाश्च सूर्यश्च दिशश्च सर्वाः ॥

नद्यश्च शैलाश्च महार्णवाश्च गताः प्रसादं दितिपुत्रनाशात् ॥ ९५

ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः । तुष्टुवुर्नामभिर्दिव्यैरादिदेवं सनातनम् ॥ ९६

* इतः परमयं ग्रन्थो ङ पुस्तके—ततो हिरण्यकशिपुः शतबाहुः प्रतापवान् । सर्वायुधधरो दैत्यः सर्वानलसम-
युतिः । प्राप्ती पाशी महासी च चक्री वज्री च लाह्वी । सगुण्टी च भुशुण्डी च पटिश्री मुशली हली । अञ्जुवी गण्डशैली
च भिण्डमाली परश्वधी । परिधी मुद्री यष्टी चक्रपाणी कची तथा ॥ इति ।

१ ग. 'दन्त्यकृ' । २ ड. 'णगन्धर्वदिप्र' । ३ क. ख. 'क्षेत्री' । ४ ड. 'त्वान्पर्व' । ५ ड. 'शाकशु' । ६ ग. 'पाणां मल' । ७ ड. 'स्तिनुवास दु' । ८ ड. 'समुद्रो' । ९ ड. 'तगणवे' ।

यत्त्वया विहितं देव नारसिंहमिदं वपुः । एतदेवार्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ॥ ९७

*देवा ऊचुः—

भवान्ब्रह्मा च रुद्रश्च महेन्द्रो देवसत्तमः । भवान्कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥

+परां च सिद्धिं च परं च देवं परं च मन्त्रं परमं हविश्च ।

परं च धर्मं परमं च विश्वं त्वामाहुर्यं पुरुषं पुराणम् ॥ ९९

परं शरीरं परमं च ब्रह्म परं च योगं परमां च वाणीम् ।

परं रहस्यं परमां गतिं च त्वामाहुर्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १००

एवं परस्यापि परं पदं यत्परं परस्यापि परं च देवम् ।

परं परस्यापि परं च भूतं त्वामाहुर्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०१

परं परस्यापि परं रहस्यं परं परस्यापि परं महत्त्वम् ।

परं परस्यापि परं महद्यत्त्वामाहुर्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०२

परं परस्यापि परं निधानं परं परस्यापि परं पवित्रम् ।

परं परस्यापि परं च दान्तं त्वामाहुर्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०३

एवमुक्त्वा तु भगवान्सर्वलोकपितामहः । स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥

ततो नदत्सु तूर्येषु नृत्यन्तीष्वप्सरःसु च । क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जगाम हरिरीश्वरः ॥ १०५

नारसिंहं वपुर्देवः स्थापयित्वा सुदीप्तिमत् । पौराणं रूपमास्थाय प्रययौ गरुडध्वजः ॥

अष्टचक्रेण यानेन भूतयुक्तेन भास्वता । अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानं गतवान्प्रभुः ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे हिरण्यकशिपुवधो नाम त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८८४८ ॥

अथ चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कषय ऊचुः—

कथितं नरसिंहस्य माहात्म्यं विस्तरेण च । पुनस्तस्यैव माहात्म्यमन्यद्विस्तरतो वद ॥ १

पद्मरूपमभूदेतत्कथं हेममयं जगत् । कथं च वैष्णवी सृष्टिः पद्ममध्येऽभवत्पुरा ॥ २

सूत उवाच—

श्रुत्वा च नरसिंहस्य माहात्म्यं रविनन्दनः । विस्मयोत्फुल्लनयनः पुनः पप्रच्छ केशवम् ॥

मनुरुवाच—

कथं पाप्मे महाकल्पे तैव पद्ममयं जगत् । जलार्णवगतस्येह नाभौ जातं जनार्दन ॥ ४

* अत्र क. ख. ग. पुस्तकेषु ब्रह्मोवाचेति । वर्तते । + इत आरभ्य पुरुषं पुराणमित्यन्तर्ग्रन्थस्थानेऽयं ग्रन्थो ड. पुस्तके—परं च सत्यं परमं तपश्च परं पवित्रं परमं च मार्गम् । परं च यज्ञं परमं च होत्रं त्वामाहुर्यं पुरुषं पुराणम् । परं परस्यापि परं च धन्यं परं परस्यापि परं तमीशम् । परं परस्यापि परां च शान्तिं त्वामाहुर्यं पुरुषं पुराणमिति ।

१ ग. 'हितो धर्मश्चतुष्पाद्भविप्रहः । स्वधर्मनिरताः शान्ता याऽन्तो यत्र मानवः । प्रियास्थिताधर्मदेव' ।

२ ड. भवेत् । ३ ड. कथं ।

प्रभावात्पद्मनाभस्य स्वपतः सागराभ्यसि । पुष्करे च कथं भूता देवाः सर्पिगणाः पुरा
 एतदाख्याहि निखिलं योगं योगविदां पते । शृण्वतस्तस्य मे कीर्तिं न तृप्तिरुपजायते ॥
 कियता चैव कालेन शेते वै पुरुषोत्तमः । कियन्तं वा स्वपिति च कोऽस्य कालस्य संभवः
 कियता वाऽथ कालेन ह्युत्तिष्ठति महायशः । कथं चोत्थाय भगवान्मृजते निखिलं जगत्
 के प्रजापतयस्तावदासन्पूर्वं महामुने । कथं निर्मितवांश्चैव चित्रं लोकं सनातनम् ॥ ९
 कथमेकार्णवे शून्ये नष्टस्थावरजङ्गमे । दग्धे देवासुरनरे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ १०
 नष्टानिलानले लोके नष्टाकाशमहीतले । केवलं गह्वरीभूते महाभूतविपर्यये ॥ ११
 विभ्रमहाभूतपतिर्महातेजा महाकृतिः । आस्ते सुरवरश्रेष्ठो विधिमास्थाय योगवित् ॥ १२
 शृणुयां परया भक्त्या ब्रह्मज्ञेतदशेषतः । वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ यशो नारायणात्मकम् ॥ १३
 श्रद्धया चोपविष्टानां भगवन्वक्तुमर्हसि ॥ १४

मत्स्य उवाच—

नारायणस्य यशसः श्रवणे या तव स्पृहा । तद्विज्ञान्वयभूतस्य न्याय्यं रविकुलर्षभ ॥ १५
 शृणुष्वऽदिपुराणेषु वेदेभ्यश्च यथा श्रुतम् । ब्राह्मणानां च वदतां श्रुत्वा वै सुमहात्मनाम्
 यथा च तपसा ब्रह्मा बृहस्पतिसमद्युतिः । पराशरसुतः श्रीमान्गुरुद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ १७
 तत्तेऽहं कथयिष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति । यद्विज्ञातुं मया शक्यमृषिमित्रेण सत्तमाः ॥
 कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम् । विश्वार्थिनश्च यद्ब्रह्मा न वेदयति तत्त्वतः ॥
 तत्कर्म विश्ववेदानां तद्ब्रह्मस्य महर्षिणाम् । तंभीशं सर्वयज्ञानां तत्तत्त्वं सर्वदर्शिनाम् ॥
 तद्ध्यात्माविदां चिन्त्यं नरकं च विकर्मिणाम् ॥ २०
 +आधिदैवं च यद्वैवमधियज्ञं सुसंज्ञितम् । तद्भूतमधिभूतं च तत्परं परमर्षिणाम् ॥ २१
 स यज्ञो वेदनिर्दिष्टस्तत्तपः कवयो विदुः । यः कर्ता कारको बुद्धिर्मनः क्षेत्रज्ञ एव च ॥
 प्रणवः पुरुषः शास्ता एकश्चेति विभाव्यते । प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुव अक्षर एव च ॥
 कालः पाकश्च पक्ता च द्रष्टा स्वाध्याय एव च । उच्यते विविधैर्देवैः स एवायं न तत्परम्
 स एव भगवान्सर्वं करोति विकरोति च । सोऽस्मान्कारयते सर्वान्सोऽत्येति व्याकुलीकृतान्
 यजामहे तमेवाऽस्य तमेवेच्छाम निर्वृताः । यो वक्ता यच्च वक्तव्यं यच्चाहं तद्ब्रवीमि वः ॥
 श्रूयते यच्च वै श्राव्यं यच्चान्यत्परिजल्प्यते । याः कथाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो वाऽथ तत्पराः ॥
 विश्वं विश्वपतिर्यश्च स तु नारायणः स्मृतः ॥ २७

यत्सत्यं यदमृतमक्षरं परं यद्यद्भूतं परममिदं च यद्भविष्यत् ।

यत्किञ्चिच्चरमचरं यदस्ति चान्यत्तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुः पुराणः ॥ २८

इति श्रीमत्स्य महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८८७६ ॥

+ एतदर्थे स्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—आधिदैवं तु तद्वैव यदैवामेति संज्ञितम् । इति ।

१ ड. शुभाः । २ ड. 'ले । लोके च ग' । ३ ड. 'द्वितामप' । ४ ड. 'देवेभ्यश्च' । ५ ग. श्रुते च. सु ।
 ६ ग. 'यन्तं च य' । ड. 'यनोऽपि य' । ७ ड. 'श्रदेवानां । ८ ड. 'म' । यमीदृशं स' । ९ क. तमिज्यं स' । १० ग.
 ड. स्वाधीन ए' । ११ ड. 'धर्मिष्ठ' । १२ क. ख. देवः । स । १३ ग. घ. यतामहे ।

अथ पञ्चषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगम् । तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा रविनन्दन
यत्र धर्मश्चतुष्पादस्त्वधर्मः पादविग्रहः । स्वधर्मनिरताः सन्तो जायन्ते यत्र मानवाः ॥ २
विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्तौ स्थिता नृपाः । कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः शुश्रूषवः स्थिताः
तदा सत्यं च शौचं च धर्मश्चैव विवर्धते । सद्भिराचरितं कर्म क्रियते ख्यायते च वै ॥ ४
एतत्कारतयुगं वृत्तं सर्वेषामपि पार्थिव । प्राणिनां धर्मसङ्गानामपि वै नीचजन्मनाम् ॥ ५
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते । तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्त्यते ॥
द्वाभ्यामधर्मः पादाभ्यां त्रिभिर्धर्मो व्यवस्थितः । यत्र सत्यं च सत्त्वं च त्रेताधर्मो विधीयते
त्रेतायां विकृतिं यान्ति वर्णास्त्वेते न संशयः । चातुर्वर्ण्यस्य वैकृत्याद्यान्ति दौर्बल्यमाश्रमाः
एषा त्रेतायुगगतिर्विचित्रा देवनिर्मिता । द्वापरस्य तु या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि ॥ ९
द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां रविनन्दन । तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा युगमुच्यते ॥ १०
तत्र चार्थपराः सर्वे प्राणिनो रजसा हताः । सर्वे नैष्कृतिकाः क्षुद्रा जायन्ते रविनन्दन ॥ ११
द्वाभ्यां धर्मः स्थितः पञ्चध्यामधर्मश्चिभिरुत्थितः । विपर्ययाच्छनैर्धर्मः क्षयमेति कलौ युगे ॥ १२
ब्राह्मण्यभावस्य ततस्तथौत्सुक्यं विशीर्यते । व्रतोपवासास्त्यज्यन्ते द्वापरे युगपर्यये ॥ १३
तथा वर्षसहस्रं तु वर्षाणां द्वे शते अपि । संध्यया सह संख्यातं क्रूरं कलियुगं स्मृतम् ॥ १४
यत्राधर्मश्चतुष्पादः स्याद्धर्मः पादविग्रहः । कामिनस्तपसां हीना जायन्ते तत्र मानवाः ॥ १५
नैर्वातिसात्त्विकः काश्चिन्न साधुर्न च सत्यवाक् । नास्तिका ब्रह्मभक्ता वा जायन्ते तत्र मानवाः
अहंकारगृहीताश्च प्रक्षीणस्नेहबन्धनाः । विप्राः शूद्रसमाचाराः सन्ति सर्वे कलौ युगे ॥ १७
आश्रमाणां विपर्यासः कलौ संपरिवर्तते । वर्णानां चैव संदेहो युगान्ते रविनन्दन ॥ १८
विद्याद्वादशाहर्षीं युगाख्यां पूर्वनिर्मिताम् । एवं सहस्रपर्यन्तं तदहर्ब्राह्ममुच्यते ॥ १९
ततोऽहनि गते तस्मिन्सर्वेषामेव जीविनाम् । शरीरनिर्वृतिं दृष्ट्वा लोकसंहारबुद्धितः ॥ २०
देवतानां च सर्वासां ब्रह्मादीनां महीपते । दैत्यानां दानवानां च यक्षराक्षसपक्षिणाम् ॥ २१
गन्धर्वाणामप्सरसां भुजंगानां च पार्थिव । पर्वतानां नदीनां च पशूनां चैव सत्तम ॥
तिर्यग्योनिगतानां च सत्त्वानां कृमिणां तथा ॥ २२
महाभूतपतिः पञ्च हूत्वा भूतानि भूतकृत । जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशंसं महत् ॥ २३

भूत्वा सूर्यश्चशुषी चाऽऽददानो भूत्वा वायुः प्राणिनां प्राणजालम् ।

भूत्वा वह्निर्निर्दहन्सर्वलोकान्भूत्वा मेघो भूय उग्रोऽप्यवर्षत् ॥ २४

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे पञ्चषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८९०० ॥

१ ड. 'पस्तथा । त' । २ ड. सत्त्वं च सत्यं च धर्मश्चैवातिवर्तते । ३ ड. च त्रिधा ध' । ४ ग. 'ययशतैर्ध' ।
५ ग. 'ह्ययं क्षत्रधर्मश्च तथै' । ६ ड. 'स्तमसाऽऽच्छन्ना जा' । ७ क. ख. 'साच्छन्ना जा' । ८ ग. ड. 'वावसायिकः ।
घ. 'वावसानिकः । ९ ड. 'ह्यल्लकाश्च जा' । १० ग. घ. ड. 'द्विना । दे' । ११ ग. घ. ड. 'भूत्वा ।

अथ पश्यत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

भूत्वा नारायणो योगी सत्त्वमूर्तिर्विभावसुः । गभस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान् ॥
 ततः पीत्वाऽर्णवान्सर्वान्नदीः कूपांश्च सर्वशः । पर्वतानां च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ॥ २
 भित्त्वा गभस्तिभिश्चैव महीं गत्वा रसातलात् । पातालजलमादाय पिबते रसमुत्तमम् ॥ ३
 सूत्रासुक्क्रेदमन्यच्च यदस्ति प्राणिषु ध्रुवम् । तत्सर्वमरविन्दाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ॥ ४
 वायुश्च बलवान्भूत्वा विधुन्वानोऽखिलं जगत् । प्राणापानसमानाद्यान्वायूनाकर्षते हरिः ॥ ५
 ततो देवगणाः सर्वे भूतान्येव च यानि तु । गन्धो घ्राणं शरीरं च पृथिवीं संश्रिता गुणाः ॥ ६
 जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिले गुणाः । रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाऽऽश्रिता गुणाः ॥
 स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवने संश्रिता गुणाः । शब्दः श्रोत्रं च खान्येव गगने संश्रिता गुणाः ॥ ८
 लोकमाया भगवता मुहूर्तेन विनाशिता । मनो बुद्धिश्च सर्वेषां क्षेत्रज्ञश्चेति यः श्रुतः ॥ ९
 तं वरेण्यं परमेष्ठी हृषीकेशमुपाश्रितः । ततो भगवतस्तस्य रश्मिभिः परिधारितः ॥ १०
 *वायुनाऽऽक्रम्यमाणान्सु द्रुमशाखासु चाऽऽश्रितः । तेषां संघर्षणोद्भूतः पावकः शतधा
 ज्वलन् ॥ ११
 अदहच्च तदा सर्वं वृतः संवर्तकोऽनलः । सपर्वतद्रुमान्गुल्मौल्लतावल्लीस्तृणानि च ॥ १२
 विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च । यानि चाऽऽश्रयणीयानि तानि सर्वाणि
 सोऽदहत् ॥ १३
 भस्मीकृत्य ततः सर्वल्लोकल्लोकगुरुर्हरिः । भूयो निर्वापयामास युगान्तेन च कर्मणा ॥ १४
 सहस्रवृष्टिः शतधा भूत्वा कृष्णो महाबलः । दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास मेदिनीम् ॥ १५
 ततः क्षीरनिकायेन स्वादुना परमाम्भसा । शिवेन पुण्येन मही निर्वाणमगमत्परम् ॥ १६
 तेन रोधेन संछन्ना पयसां वर्षतो धरा । एकार्णवजलीभूता सर्वसत्त्वविवर्जिता ॥ १७
 महासत्त्वान्यपि विभुं प्रविष्टान्यमितौजसम् । नटार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जगति संवृते ॥ १८
 संशोषमात्मना कृत्वा समुद्रानपि देहिनः । दग्ध्वा संप्लाव्य च तथा स्वपित्येकः सनातनः ॥
 पौराणं रूपमास्थाय स्वपित्यमितविक्रमः । एकार्णवजलव्यापी योगी योगमुपाश्रितः ॥ २०
 अनेकानि सहस्राणि युगान्येकार्णवाम्भसि । न चैनं कश्चिद्व्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हति ॥ २१
 कश्चैव पुरुषो नाम कियोगः कश्च योगवान् । असौ कियन्तं कालं च एकार्णवविधिं प्रभुः ॥
 करिष्यतीति भगवानिति कश्चिन्न बुध्यते ॥ २२
 न द्रष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्श्वगः । तस्य न ज्ञायते किञ्चित्तृते देवसत्तमम् ॥ २३

* अत्रार्थेऽयं पाठो ग. पुस्तके—वायुनाऽऽक्रम्यमाणान्सु द्रुमशाखासमाश्रिता इति ।

१ ग. ड. दग्ध्वा । घ. हृत्वा । २ ड. 'तले । पा' । ३ क. ख. 'श्च भगवा' । ४ ग. 'गणानां च सर्वेषां चैव देहिनां । पञ्चेन्द्रियगणानां च भू' । ड. 'गणानां च सर्वेषां चैव देहिनाम् । पञ्चेन्द्रियगणाः सर्वे भूतान्येवानुयान्ति व । धैर्यं घ्रा' । ५ च. ड. 'शिताः । म' । ६ ग. 'ति विभुतः । ड. 'ति संस्मृताः । त' । ७ ग. घ. ड. 'प्राणि च दे' । ८ ड. 'य स लोको मि' । ९ ग. घ. ड. 'णि शतान्ये' ।

नमः क्षितिं पवनमपः प्रकाशकं प्रजापतिं भुवनधरं सुरेश्वरम् ।

पितामहं श्रुतिनिलयं महामुनिं प्रशाम्य भूयः शयनं ह्यरोचयत् ॥

२४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

आदित श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८९, २४ ॥

अथ सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

एवमेकार्णवीभूते शेते लोके महाद्युतिः । प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वी हंसो नारार्येणस्तदा ॥ १

महतो रजसो मध्ये महार्णवसरःसु वै । विरजस्कं महाबाहुमक्षयं ब्रह्मं यद्विदुः ॥ २

आत्मरूपप्रकाशेन तमसा संवृतः प्रभुः । मनः सात्त्विकमाधाय यत्र तत्सत्यमासत ॥ ३

याथातथ्यं परं ज्ञानं भूतं तद्ब्रह्मेणा पुरा । रहस्यारण्यकोद्विष्टं यच्चौपनिषदं स्मृतम् ॥ ४

पुरुषो यज्ञ इत्येतद्यत्परं परिकीर्तितम् । यश्चान्यः पुरुषाख्यः स्यात्स एष पुरुषोत्तमः ॥ ५

ये च यज्ञकरा विप्रा ये चत्विज इति स्मृताः । अस्मादेव पुरा भूता यज्ञेभ्यः श्रूयतां तथा ॥ ६

ब्रह्माणं प्रथमं वक्त्रादुद्गातारं च सामगम् । होतारमपि चाध्वर्युं बाहुभ्यामसृजत्प्रभुः ॥ ७

ब्रह्मणो ब्राह्मणाच्छंसि प्रस्तोतारं च सर्वशः । तौ मित्रावरुणौ पृथात्यतिप्रस्तारमेव च(?) ॥ ८

उदरात्यतिहोतारं पोतारं चैव पार्थिव । अच्छावाकमथोरुभ्यां नेटारं चैव पार्थिव ॥ ९

पाणिभ्यामथ चाऽऽग्नीध्रं सुब्रह्मण्यं च जानुतः । ग्रावस्तुतं तु पादाभ्यामुन्नेतारं च याजुषम् ॥ १०

एवमेवैष भगवान्शोडशैव जगत्पतिः । प्रवक्तृन्सर्वयज्ञानामुत्बिजोऽसृजदुत्तमान् ॥ ११

तवेष वै वेदमयः पुरुषो यज्ञसंज्ञितः । वेदाश्चैतन्मयाः सर्वे साङ्गोपनिषदक्रियाः ॥ १२

स्वपित्येकार्णवे चैव यदाश्चर्यमभूत्पुरा । श्रूयतां तद्यथा विप्रा मार्कण्डेयकुतूहलम् ॥ १३

गीर्णो भगवतस्तस्य कुक्षावेव महामुनिः । बहुवर्षसहस्रायुस्तस्यैव वरतेजसा ॥ १४

अटंस्तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीं तीर्थगोचराम् । आश्रमाणि च पुण्यानि देवतायतनानि च ॥ १५

देशान्नाट्टाणि चित्राणि पुराणि विविधानि च । जपहोमपरः शान्तस्तपो घोरं समास्थितः ॥ १६

मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्राद्विनिःसृतः । स निष्कामज्ञ चाऽऽत्मानं जानीते देवमायया ॥ १७

निष्काम्याप्यस्य वदुनादेकार्णवमथो जगत् । सर्वतस्तमसाऽऽच्छन्नं मार्कण्डेयोऽन्ववैक्षत ॥ १८

तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं संशयश्चाऽऽत्मजीविते । देवदर्शनसंहृष्टो विस्मयं परमं गतः ॥ १९

चिन्तयञ्जलमध्यस्थो मार्कण्डेयो विशङ्कितः । किं नु स्योन्मम चिन्तेयं मोहः स्वप्नोऽनुभूयते ॥ २०

१ क. ख. 'काशं प्र' । २ ग. 'शयनप्रजा' । ३ ग. 'पतिर्भुवनसुरासुरे' । ४ क. 'वर्णोऽरिहा । म' । ५ क.

ख. 'हयं विदुः' । ६ ड. 'ह्मणो मतम् । र' । ७ क. ख. घ. 'संस्थितः' । ८ ग. घ. ड. च. 'हलात् । जीर्णो' ।

९ क. 'हाद्युतिः । ष' । १० क. ख. 'थिवीतीर्थगोचरान् । आ' । घ. 'थिवीतीर्थगोचरम् । आ' । ड. 'थिवीतीर्थगोचरः ।

आ' । ११ ड. 'पोरतिमयः श्रुतः । १२ ग. घ. च. 'तः । निष्कामन्तं स आत्म' । ड. 'तः । निष्काम्यमाण आत्मा' ।

१३ घ. 'मं व्यथयन्स्वात्म' । ड. 'मं कथयन्स्वात्मजीवितम् । १४ क. ख. 'योऽन्ववैक्षत । किं । १५ ड. 'स्यादात्मधि' ।

व्यक्तमन्यतमो भावस्तेषां संभावितो मम । न हीदृशं जगत्केशमयुक्तं सत्यमर्हति ॥ २१
 नष्टचन्द्रार्कपवने नष्टपर्वतभूतले । कतमः स्यादयं लोक इति चिन्तामवस्थितः ॥ २२
 दृष्टं चापि पुरुषं स्वपन्तं पर्वतोपमम् । सलिलेऽर्धमथो मग्नं जीमूतमिव सागरे ॥ २३
 ज्वलन्तमिव तेजोभिर्गोयुक्तमिव भास्करम् । शर्वयां जाग्रतमिव भासन्तं स्वेन तेजसा ॥
 देवं ब्रह्ममिहाऽऽयातः को भवानिति विस्मयात् । तथैव स मुनिः कुक्षिं पुनरेव प्रवेशितः ॥
 संप्रविष्टः पुनः कुक्षिं मार्कण्डेयोऽतिविस्मयः । तथैव तु पुनर्भूयो विज्ञानन्स्वप्रदर्शनम् ॥
 स तथैव यथापूर्वं यो धरामटते पुरा । पुण्यतीर्थजलोपेतां विविधान्याश्रमाणि च ॥ २७
 क्रतुभिर्यजमानाश्च समाप्तवरदक्षिणान् । अपश्यद्देवकुक्षिस्थान्याजकाञ्छतशो द्विजान् ॥
 सद्वृत्तमास्थिताः सर्वे वर्णा ब्राह्मणपूर्वकाः । चत्वारश्चाऽऽश्रमाः सम्यग्यथोद्दिष्टा मया तव
 एवं वर्षशतं साग्रं मार्कण्डेयस्य धीमतः । चरतः पृथिवीं सर्वां न कुक्ष्यन्तः समीक्षितः ॥ ३०
 ततः कदाचिदथ वै पुनर्वक्त्राद्विनिःसृतः । सुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरैक्षत ॥ ३१
 तथैवैकार्णवजले नीहारेणाऽऽवृताम्बरः । अव्यग्रः क्रीडते लोके सर्वभूतविवर्जिते ॥ ३२
 स मुनिर्विस्मयाविष्टः कौतूहलसमन्वितः । बालमादित्यसंकाशं नाशक्नोदभिधीक्षितुम् ॥
 स चिन्तयन्तथैकान्ते स्थित्वा सलिलसंनिधौ । पूर्वदृष्टमिदं मेने शङ्कितो देवमायया ॥ ३४
 अगाधसलिले तस्मिन्मार्कण्डेयः संविस्मयः । पुर्वस्तथाऽऽर्तिमगमद्भ्रयात्संनतलोचनः ॥
 स तस्मै भगवानाह स्वागतं बालयोगवान् । बभाषे मेघतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः ॥ ३६
 मा भैर्वत्स न भेतव्यमिहैवाऽऽयाहि मेऽन्तिकम् । मार्कण्डेयो मुनिस्त्वाह बालं तं श्रमपीडितः
 मार्कण्डेय उवाच—

* को मां नाम्ना कीर्तयति तं पः परिभवन्मम । दिव्यं वर्षसहस्राख्यं धर्षयन्निव मे वयः ॥
 न ह्येष वः संमाचारो देवेष्वपि ममोचितः । मां ब्रह्माऽपि हि देवेशो दीर्घायुरिति भाषते ॥
 कस्तमो घोरमासाद्य मामद्य त्यक्तजीवितः । मार्कण्डेयेति मामुक्त्वा मृत्युमीक्षितुमर्हति
 सूत उवाच—

एवमर्भाभाष्य तं क्रोधान्मार्कण्डेयो महामुनिः । तथैव भगवानभूयो बभाषे मधुसूदनः ॥ ४१

श्रीभगवानुवाच—

अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः । आयुष्प्रदाता पौराणः किं मां त्वं नोपसर्पसि
 मां पुत्रकामः प्रथमं पिता तेऽङ्गिरसो मुनिः । पूर्वमाराधयामास तपस्तीव्रं समाश्रितः ॥ ४३
 × ततस्त्वां घोरतपसा प्रावृणोदमितौजसम् । उक्तवानहमात्मस्थं महर्षिमामितौजसम् ॥

* एतदर्थस्यानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—को मां कीर्तयते भीतं शीतवर्षातपःसहम् । इति । + अत्राभाषते-
 लेवं भवितुं युक्तम् । × एतदर्थस्यानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—स तत्पत्न्या घोरतपसा प्रावृणोतां सुतेजसमिति ।

१ ड. 'व एतेषां भाविता मम । २ घ. 'वां भाषितता मम । ३ च. 'दशमसंज्ञे' । ४ ग. घ. ड. 'सयन्त्वेन ।
 ५ क. 'ण्डेयस्य वि' । ग. ड. 'ण्डेयः सवि' । ६ ग. च. 'क्षिणैः । अ' । ७ ग. घ. ड. 'तान्तरे । अव्यक्तः क्री' । ८ क.
 ख. ग. 'दं मन्येश । ९ क. ख. घ. 'यः सुवि' । १० ड. 'सविस्मितः । ११ ग. ड. 'मित आया' । १२ ग. तेजः ।
 १३ ग. घ. ड. 'ह्यं वर्षयन्निव । १४ ड. 'सदाचारो देवेष्वपि समो मतः । १५ क. ख. ग. 'स्तपोधो' । १६ ड.
 'भाषते को' ।

कः समुत्सहते चान्यो यो न भूतात्मकात्मजः । द्रष्टुमेकार्णवगतं कीडन्तं योगवर्त्मना ॥४५
ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्लोचनः । मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः ॥
नामगोत्रे ततः प्रोच्य दीर्घायुर्लोकपूजितः । तस्मै भगवते भक्त्या नमस्कारमथाकरोत् ॥

मार्कण्डेय उवाच—

इच्छेयं तत्त्वतो मायामिमां ज्ञातुं तवानघ । यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान् ॥
किसंज्ञश्चैव भगवाँल्लोके विज्ञायसे प्रभो । तर्कये त्वां महात्मानं को ह्यन्यः स्थातुमर्हति ॥४६

श्रीभगवानुवाच—

अहं नारायणो ब्रह्मन्सर्वभूतविनाशनः । अहं सहस्रशीर्षोऽख्यो यः पदैरभिसंज्ञितः ॥ ५०
आदित्यवर्णः पुरुषो मखे ब्रह्ममयो मखः । अहमग्निर्हव्यवाहो यादसां पतिरव्ययः ॥ ५१
अहमिन्द्रपदे शक्रो वर्षाणां परिवत्सरः । अहं योगी युगाख्यस्य युगान्तावर्त एव च ॥ ५२
अहं सर्वाणि सत्त्वानि दैवतान्यखिलानि तु । भुजंगानामहं शेषस्ताक्षर्यो वै सर्वपक्षिणाम् ॥
कृतान्तः सर्वभूतानां विश्वेषां कालसंज्ञितः । अहं धर्मस्तपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासिनाम् ॥
अहं चैव सरिद्विव्या क्षीरोदश्च महार्णवः । यत्तत्सत्यं च परममहमेकः प्रजापतिः ॥ ५५
अहं सांख्यमहं योगोऽप्यहं तत्परमं पदम् । अहमिज्या क्रिया चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः ॥
अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः । अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो दश ॥ ५७
अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः । क्षीरोदसागरे चाहं समुद्रे वडवामुखः ॥ ५८
वह्निः संवर्तको भूत्वा पिबंस्तोयमयं हविः । अहं पुराणः परमं तथैवाहं परायणम् ॥ ५९
अहं भूतस्य भव्यस्य वर्तमानस्य संभवः । यत्किञ्चित्पश्यसे विप्र यच्छृणोषि च किञ्चन ॥६०
यल्लोके चानुभवसि तत्सर्वं मामनुस्मर । विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृज्यं चाद्यापि पश्य माम् ॥६१
युगे युगे च स्रक्ष्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् । तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय ॥ ६२
शुश्रूषर्मम धर्माश्च कुक्षौ चर सुखं मम । मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवैश्च ऋषिभिः सह ॥ ६३
व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छासुरद्विषम् । अहमेकाक्षरो मन्त्ररूपक्षरश्चैव तारकः ॥ ६४
परस्त्रिवर्गादङ्कारस्त्रिवर्गार्थनिदर्शनः । एवमादिपुराणेशो वदन्नेव महामतिः ॥ ६५
*वक्त्रमाहृतवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिम् । ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिसत्तमः ॥
स तस्मिन्मुखमेकान्ते शुश्रूषुर्हंसमव्ययम् । ६६

योऽहमेव विविधतनुं परिश्रितो महार्णवे व्यपगतचन्द्रमास्करे ।

शनैश्चरन्प्रभुरपि हंससंज्ञितोऽसृजज्जगद्विहरति कालपर्यये ॥ ६७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पञ्चोद्भवप्रादुर्भावे सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८९९१ ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ह पुस्तके—वक्त्रं व्यावृत्तवानाशु मार्कण्डेयो महामुनिरिति ।

१ ग. घ. 'त्मकः । द्र' । २ क. ख. 'र्वम्' सर्वना० । ३ क. ख. 'र्षाहव्यैः प' । ४ ग. घ. 'वो मुखे । ड.
पो मुखो ब्र' । ५ ग. घ. ड. 'वाहः सदस्यतिरङ्गतः । अ' । ६ ग. घ. ड. 'सकः कतूनां प' । ७ ग. ड. 'म् । भविष्ये
वारि सर्वत्र भविष्यत्सर्वं । ८ ग. घ. 'म् । तदज्ञयो विविधमयाश्रितां तनुं मे । ९ क. ख. ग. 'रथहंससंज्ञितेऽसृजज्जग-
द्विहरितका' ।

अष्टाष्टपद्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

आर्षवः स विमुर्भूत्वां चारयामास वै तपः । छादयित्वाऽऽत्मनो देहं^३ यादसां कुलसंभवम् ॥ १
 ततो महात्माऽतिबलो मतिं लोकस्य सर्जने । महतां पञ्चभूतानां विश्वो विश्वममचिन्तयत्
 तस्य चिन्तयमानस्य निर्वाते संस्थितेऽर्णवे । निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गह्वरे ॥ ३
 ईषत्संक्षोभयामास सोऽर्णवं सलिलं श्रेयः । अनन्तरोमिमिः सूक्ष्ममथ छिद्रमभूत्पुरा ॥ ४
 शब्दं प्रति तदोद्भूतो मारुतश्छिद्रसंभवः । स लब्ध्वाऽन्तरमक्षोभ्यो व्यवर्धत समीरणः ॥ ५
 षेवर्धता बलवता वेगाद्विक्षोभितोऽर्णवः । तस्यार्णवस्य क्षुब्धस्य तस्मिन्नामसि मन्थिते
 कृष्णवर्त्मा सममवत्प्रभुर्वैश्वानरो महान् ॥ ६
 ततः संशोषयामास पावकः सलिलं बहु । क्षयाज्जलनिधेश्छिद्रमभवद्विस्तृतं नमः ॥ ७
 आत्मतेजोद्भवाः पुण्या आपोऽधुतरसोपमाः । आकाशं छिद्रसंभूतं वायुराकाशसंभवः ॥ ८
 आभ्यां संघर्षणोद्भूतं पावकं वायुसंभवम् । दृष्ट्वा प्रीतो महादेवो महाभूतविभावनः ॥ ९
 दृष्ट्वा भूतानि भगवान्लोकसृष्ट्यर्थमुत्तमम् । ब्रह्मणो जन्मसहितं बहुरूपो व्यचिन्तयत् ॥ १०
 चतुर्युगाभिसंख्याते सहस्रयुगपर्यये । बहुर्जन्मा हि विश्वात्मा ब्रह्मणो हविरुच्यते ॥ ११
 यत्पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनाम् । ज्ञानं दृष्टं तु विश्वार्थे योगिनां याति मुख्य-
 ताम् ॥ १२
 तं योगवन्तं विज्ञाय संपूर्णैश्वर्यमुत्तमम् । पदे ब्रह्माणि विश्वेशं न्ययोजयत योगवित् ॥ १३
 ततस्तस्मिन्महातोये महीशो हरिरच्युतः । जले क्रीडंश्च विधिवन्मोदते सर्वलोककृत् ॥
 पद्मं नाभ्युद्भवं चैकं समुत्पादितवांस्तदा । सहस्रपणं विरजं भास्कराभं हिरण्यम् ॥ १५
 हुताशनज्वलितशिखोज्ज्वलत्प्रभमुपस्थितं शरदमलार्कतेजसम् ।
 विराजते कमलमुदारवर्चसं महात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनम् ॥ १६
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावो नामाष्टषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १००७ ॥

अथैकौनससप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथ योगवतां श्रेष्ठमसृजद्भूरिति जसम् । स्रष्टारं सर्वलोकानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखम् ॥ १
 यस्मिन्हिरण्यमये पद्मे बहुयोजनविस्तृते । सर्वतेजोगुणमयं पार्थिवैर्लक्षणैर्वृतम् ॥ २

१ ग. घ. क. च. 'प एव वि' । २ ग. च. 'त्वा वर' । घ. 'त्वा वरया' । क. 'त्वा तापया' । ३ ग. 'हं तपसा कुशसंभवः । त' । घ. क. च. 'हं पयसा कुशसंभवः । त' । ४ क. च. 'लाश्रितः । ५ ग. 'श्रेयम् । अ' । ६ क. 'णो रूपस' । ७ ग. 'हयाने स' । ८ क. ख. 'जन्मविशुद्धात्मब्रह्मणेह निव' । ग. घ. 'जन्मविशुद्धात्मा । ९ ग. 'ज्ञातं द्रष्टुं तु । घ. 'ज्ञातुं द' । १० ग. घ. क. 'सं व्ययो' । ११ क. ख. स्वयं । १२ ग. घ. क. 'रौलवत् । द' । १३ क. 'म् । तस्मि' ।

तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरूपमुत्तमम् । नारायणसमुद्भूतं प्रवदन्ति महर्षयः ॥ ३
 या पद्मा सा रसा देवी पृथिवी परिचक्ष्यते । ये पद्मसारगुरवस्तान्दिव्यान्पर्वतान्दिवुः ॥ ४
 हिमवन्तं च मेरुं च नीलं निषधमेव च । कैलासं मुञ्जवन्तं च तथाऽन्यं गन्धमादनम् ॥ ५
 पुण्यं त्रिशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च । उदयं पिञ्जरं चैव विन्ध्यवन्तं च पर्वतम् ॥ ६
 एते देवगणानां च सिद्धानां च महात्मनाम् । आश्रयाः पुण्यशीलानां सर्वकामफलप्रदाः ॥
 एतेषामन्तरे देशो जम्बूद्वीप इति स्मृतः । जम्बूद्वीपस्य संस्थानं यज्ञिया यत्र वै क्रियाः ॥
 एभ्यो यत्प्रवते तोयं दिव्यामृतरसोपमम् । दिव्यास्तीर्थशताधाराः सुरम्याः सरितः स्मृतोः
 स्मृतानि यानि पद्मस्य केसराणि समन्ततः । असंख्येयाः पृथिव्यास्ते विश्वे वै धातुपर्वताः
 यानि पद्मस्य पर्णानि भूरीणि तु नराधिप । ते दुर्गमाः शैलचिता म्लेच्छदेशा विकल्पिताः
 यान्यधोभागपर्णानि ते निवासास्तु भागशः । दैत्यार्नामुरगाणां च पतङ्गानां च पार्थिव ॥ १२
 तेषां महार्णवो यत्र तद्रसेत्यभिर्संज्ञितम् । महापातककर्माणो मज्जन्ते यत्र मानवाः ॥ १३
 पद्मस्यान्तरतो यत्तदेकार्णवगता मही । प्रोक्ताऽथ दिक्षु सर्वासु चत्वारः सलिलाकराः ॥
 एवं नारायणस्यार्थं मही पुष्करसंभवा । प्रादुर्भावोऽप्ययं तस्मान्नाम्ना पुष्करसंज्ञितः ॥ १५
 एतस्मात्कारणात्तज्ज्ञैः पुराणैः परमर्षिभिः । याज्ञिकैर्वेदवृद्धान्तैर्यज्ञैः पद्मविधिः स्मृतः ॥ १६
 एवं भगवता तेन विश्वेषां धारणाविधिः । पर्वतानां नदीनां च हृद्दानां चैव निर्मितः ॥ १७
 विमुस्तैश्चैवाप्रतिमप्रभावः प्रभाकरामो वरुणः सितद्युतिः ।

॥ शनैः स्वयंभूः शयनं सृजत्तदा जगन्मयं पद्मविधिं महार्णवे ॥ १८

इति श्रीमत्स्य महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भाव एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९०२५ ॥

अथ सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

विघ्नस्तपसि संभूतो मधुर्नाम महासुरः । तेनैव च सहोद्भूतो ह्यसुरो नाम कैटभः ॥ १
 तौ रजस्तमसौ विष्णोः संभूतौ तामसौ गणौ । एकार्णवे जगत्सर्वं क्षोभयन्तौ महाबलौ ॥
 दिव्यरक्ताम्बरधरौ श्वेतदीप्तोद्गन्धिगौ । किरीटकुण्डलोद्ग्रौ केयूरवलयोज्ज्वलौ ॥ ३
 महाविब्रतताम्राक्षौ पीनोरस्कौ महाभुजौ । महागिरिः संहननौ जङ्गमाविव पर्वतौ ॥ ४

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. घ. पुस्तकयोः । शनैः स्वयंभूः श्रयते सृजन्मगजगन्मयः पद्मनिधिर्महार्णवे । इति ।

१ क. मनीषिणः । २ क. 'लासृक्षव' । ३ क. 'ण्यतीर्थानां' । ४ क. 'धंसिता' । ५ ग. घ. ड. 'ताः । यान्ये-
 तानि च प' । ६ ग. घ. ड. 'भूरिपूर्वं न' । ७ ग. घ. 'न्यष्टौ भा' । ८ क. नामसुराणां । ९ ग. घ. 'भिः । याज्ञिकैर्वे' ।
 १० ग. 'र्थज्ञैः पूर्वाचिताः कृता ए' । घ. 'र्थज्ञैः सृपचितिः कृता । ए' । ११ क. 'ज्ञेयपचितिः कृता । ए' । १२ ग. घ. विश्वया
 धरया वि' । १३ क. ख. 'रणासि' । ड. 'रणीऽमरयु' । १४ क. विष्णौ स्वपिति सं' । १५ क. ख. 'तौ रजसा
 कैटमस्ततः । तौ । १६ क. ख. विघ्नसं' । ग. घ. विघ्नौ सं' । १७ क. ख. घ. 'दीप्ताप्र' । १८ ग. ड. 'टमुकुटोद' ।
 १९ क. ख. 'विक्रमता' । ग. घ. 'विकृतता' ।

नैवमेघप्रतीकाशावादित्यसदृशाननौ । विशुद्धांभौ गदाग्राभ्यां कराभ्यामतिभीषणौ ॥ ५
 तौ पादयोस्तु विन्यासादुत्क्षिपन्ताविवाणवम् । कम्पयन्ताविव हरिं शयानं मधुसूदनम् ॥
 तौ तत्र विचरन्तौ स्म पुष्करे विश्वतोर्मुखम् । योगिनां श्रेष्ठमासाद्य दीप्तं दृढशतुस्तदा ॥ ७
 नारायणसमाज्ञातं सृजन्तमखिलाः प्रजाः । दैवतानि च विश्वानि मानसानसुरानृषीन् ॥ ८
 ततस्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ । दीप्तौ मुमूर्षू संक्रुद्धौ रोषव्याकुलितेक्षणौ ॥ ९
 कस्त्वं पुष्करमध्यस्थः सितोष्णीषश्चतुर्भुजः । आधाय नियमं मोहादास्ते त्वं विगतज्वरः ॥
 एह्यागच्छाऽऽवयोर्बुद्धं देहि त्वं कमलोद्भव । आवाभ्यां परमीशाभ्यामशक्तस्त्वमिहार्णवे ॥
 तत्र कश्चोद्भवस्तुभ्यं केन वाऽसि न योजितः । कः स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नाम्ना विधीयसे
 ब्रह्मोवाच—

एक इत्युच्यते लोकैरविचिन्त्यः सहस्रदृक् । तत्संयोगेन भवतोः कर्म नामावगच्छताम् ॥
 मधुकैटभावूचतुः—

नाऽऽवयोः परमं लोके किञ्चिदस्ति महामते । आवाभ्यां छाद्यते विश्वं तमसा रजसाऽथ वै
 रजस्तमोमयावावामृषीणामवलङ्घितौ । छाद्यमानौ धर्मशीलौ दुस्तरौ सर्वदेहिनाम् ॥
 आवाभ्यामुद्यते लोको दुष्कराभ्यां युगे युगे । * आवामर्थश्च कामश्च यज्ञः स्वर्गपरिग्रहः ॥
 सुखं यत्र मुदा युक्तं यत्र श्रीः कीर्तिरेव च । येषां यत्काङ्क्षितं चैव तत्तदावां विचिन्त्य ॥
 ब्रह्मोवाच—

यत्नाद्योगवतो दृष्ट्या योगः पूर्वं मयाऽर्जितः । तं समाधाय गुणवत्सत्त्वं चास्मि समाश्रितः ॥
 यः परो योगमर्तिमान्योगाख्यः सत्त्वमेव च । रजसस्तमसश्चैव यः स्रष्टा विश्वसंभवः ॥ १९
 ततो भूतानि जायन्ते सात्त्विकानीतराणि च । स एव हि ध्रुवां नाशे वशी देवो हनिष्यति ॥
 स्वपन्नेव ततः श्रीमान्बहुयोजनवितस्तु^{१४}म् । बाहुं नारायणो ब्रह्मा कृतवानात्ममायया ॥ २१
 कृष्यमाणौ ततस्तस्य बाहुना बाहुशालिनः । चेरतुस्तौ विगलितौ शकुनाविव पीवरौ ॥ २२
 ततस्तावाहुर्गत्वा तदा देवं सनातनम् । पद्मनाभं हृषीकेशं प्राणिपत्य स्थिताबुभौ ॥ २३
 जानीवस्त्वां विश्वयोनिं त्वामेकं पुरुषोत्तमम् । त्वमावां पाहि हेत्वर्थमिदं नौ बुद्धिकारणम्
 अमोघदर्शनः स त्वं यतस्त्वां विद्व^(ः)शाश्वतम् । ततस्त्वामागतावावामभितः प्रसमीक्षितुम्
 तदिच्छामो वरं देव त्वत्तोऽद्भुतमरिदम् । अमोघदर्शनोऽसि त्वं नमस्ते समितिजय ॥ २६
 श्रीभगवानुवाच—

किमर्थं हि द्रुतं ब्रूतं वरं ह्यसुरसत्तमौ । दत्तायुष्कौ पुनर्भूयो रहो जीवितुमिच्छथः ॥ २७
 मधुकैटभावूचतुः—

यस्मिन्न कश्चिन्मृतवान्देव तस्मिन्प्रभो वधम् । तमिच्छावो वैधश्चैव+ त्वत्तो नोऽस्तु महाव्रत

* इतः प्रभृतिविचिन्त्येत्यन्तग्रन्थो न ड. पुस्तके । + अत्र नौ त्वत्तोऽस्तु महाव्रतेति भावितुं युक्तम् ।

१ क. ख घ. नगमे । २ ड. 'दाभोगवद्ब्रह्मः क' । ३ ग. घ. ड. 'नी । प. दत्तं चारवि' । ४ ड. च. 'मुखे ।
 यो' । ५ ग. घ. ड. युयुत्सु । ६ ड. आवामगणयन्मोहा । ७ ग. घ. 'तिनायो गा' । ड. 'तिनायोऽक्षरः स' । ८ च.
 युवामर्थे व' । ९ ग. घ. नाशं । १० च. 'वोऽत्र तक्षति । ११ क. ख. ब्रह्म । १२ ड. 'लिनौ । च' । १३ ग. घ. 'म् ।
 न मायायां हि । ड. 'म् । तन्मायया हि तत्त्वार्थमिदं नो बु' । १४ ड. 'भूय आहो । १५ ग. तदिच्छा' । १६ क.
 ख. वधं चै' ।

श्रीभगवानुवाच—

बाढं युवां तु प्रवरौ भविष्यत्कालसंभवे । भविष्यतो न संदेहः सत्यमेद्वीमि वाम् ॥ २९

वरं प्रदायाथ महासुराभ्यां सनातनो विश्ववरः सुरोत्तमः ।

रजस्तमोवर्गभवायनौ यमौ ममन्थ तावूरुतलेन वै प्रभुः ॥ ३०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे मधुकैटभवधे सत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९०५५ ॥

अथैकसत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

स्थित्वा च तस्मिन्कमले ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः । उर्ध्वबाहुर्महातेजास्तपो धोरं समाश्रितः ॥

प्रज्वलन्निव तेजोभिर्भाभिः स्वाभिस्तमोनुदः । बभासे सर्वधर्मस्थः सहस्रांशुरिवांशुभिः ॥

अथान्यद्रूपमास्थाय शंभुर्नारायणोऽव्ययः । आजगाम महातेजा योगाचार्यो महायशाः ॥

सांख्याचार्यो हि मतिमान्कपिलो ब्राह्मणो वरः । उभावपि महात्मानौ स्तुवन्तौ क्षेत्रतत्परौ ॥ ५

तौ प्राप्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणममितीजसम् । परावरविशेषज्ञौ पूजितौ च महर्षिभिः ॥ ५

ब्रह्मात्मदृढबन्धश्च विशालो जगदास्थितः । ग्रामणीः सर्वभूतानां ब्रह्मा त्रैलोक्यपूजितः ॥

* तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्माऽभ्याहृतयोगवित् । त्रीनिमान्कृतवाँल्लोकान्यथैवं ब्रह्मणःश्रुतिः+

पुत्रं च शंभवे चैकं समुत्पादितवानृषिः । तस्यैव वाग्यतस्तस्थौ ब्रह्मां तामसमव्ययम् ॥ ८

सोत्पन्नमात्रो ब्रह्माणमुक्तवान्मानसः सुतः । किं कुर्मस्तव साहाय्यं ब्रवीतु भगवानृषिः ॥ ९

ब्रह्मोवाच—

य एष कपिलो ब्रह्म नारायणमयस्तथा । वेदते भवतस्तत्त्वं तत्कुरुष्व महामते ॥ १०

ब्रह्मणस्तु तदर्थं तु तदा भूयः समुत्थितः । शुश्रूषुरस्मि युवयोः किं करोमि कृताञ्जलिः ॥

श्रीभगवानुवाच—

यत्सत्यमक्षरं ब्रह्मं ह्यष्टादशविधं तु तत् । यत्सत्यं यद्वृतं तत्तु परं पदमनुस्मर ॥ १२

एतद्वचो निशम्यैव ययौ स दिशमुत्तराम् । गत्वा च तत्र ब्रह्मत्वमगमैज्ज्ञानतेजसा ॥ १३

ततो ब्रह्मा भुवं नाम द्वितीयममृजत्पृथुः । संकल्पयित्वा मनसा तमेव च महामनाः ॥ १४

ततः सोऽथाब्रवीद्वाक्यं किं करोमि पितामह । पितामहसमाज्ञातो ब्रह्माणं समुपस्थितः ॥

ब्रह्माभ्यासं तु कृतवान्भुवश्च पृथिवीं गतः । प्राप्तश्च परमं स्थानं स तयोः पार्श्वमागतः ॥

तस्मिन्नपि गते पुत्रे तृतीयममृजत्पृथुः । मोक्षप्रवृत्तिकुशलं भूर्भुवं नामतो विभुम् ॥ १७

* एतदर्थेऽयं पाठो ड. पुस्तके—यतस्तद्वचनं श्रुत्वा सायोज्यमुभयोस्तदेति । + इतः परं मानसः सुत इत्यन्तप्रन्थो न विद्यते ग. पुस्तके ।

१ ख. ग. घ. ङ. तस्मिन्स्तुमुले । २ ड. कूजन्तौ । ३ ख. ग. घ. 'त्वा विप्रो व्याहृ' । ४ ड. 'येष्टं ब्रह्मणः श्रुतम् । पु' । ५ ड. 'त्रै त्वार्थंभुवं चै' । ६ ड. 'स्याऽऽश्रमपदस्थस्य ब्रह्मा मानसम्' । ७ क. 'ज्ञानमजमव्य' । ८ ग. घ. ड. ब्रह्मा । ९ ग. वदेष्ट भ' । १० ड. वदतेव म' । १० क. ख. 'ह्यमष्टा' । ११ ग. 'मध्यत' । १२ क. ख. 'पुः । सांख्यप्र' ।

गोपतित्वं समासाद्य तयोरेवागमद्वयम् । एवं पुत्रास्त्रयोऽप्येत उक्ताः शंभोर्महात्मनः ॥
 तान्गृहीत्वा सुतास्तस्य प्रयातः स्वार्जिता गतिम् । नारायणश्च भगवान्कपिलश्च यतीश्वरः
 यं कालं तौ गतौ मुक्तौ ब्रह्मा तं कालमेव हि । ततो घोरतमं भूयः संश्रितः परमं व्रतम् ॥
 न रेमेऽथ ततो ब्रह्मा प्रभुरेकस्तपश्चरन् । शरीरार्धात्ततो भार्यां समुत्पादितवाञ्छुभाम् ॥ २१
 तपसा तेजसा चैव वर्चसा नियमेन च । सदृशीमात्मनो देवीं समर्था लोकसर्जने ॥ २२
 तथा समाहितस्तत्र रेमे ब्रह्मा तपश्चरन् । * ततो जगाद् त्रिपदां गायत्रीं वेदपूजिताम् ॥
 सृजन्प्रजानां पतयः(?) सागरांश्चासृजद्विभुः । अंपरांश्चैव चतुरो वेदान्गायत्रिसंभवान् ॥ २४
 आत्मनः सदृशान्पुत्रानसृजद्वै पितामहः । विश्वे प्रजानां पतयो येभ्यो लोका विनिःसृताः ॥
 विश्वेशं प्रथमं तावन्महातापसमात्मजम् । सर्वमन्त्रहितं पुण्यं नाम्ना धर्मं स सृष्टवान् ॥ २६
 दक्षं मरीचिमित्रं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । वसिष्ठं गौतमं चैव भृगुमङ्गिरसं मनुम् ॥ २७
 अथैवाद्भुतमित्येते ज्ञेयाः पैतामहर्षयः । त्रयोदशगुणं धर्ममालभन्त महर्षयः ॥ २८
 अदितिर्दितिर्दनुः काला अनायुः सिंहिका मुनिः । ताम्रा क्रोधाऽथ सुरता विनता कटुरेव च ॥
 दक्षस्यापत्यमेता वै कन्या द्वादश पार्थिव+ । मरीचेः कश्यपः पुत्रस्तपसा निर्मितः किल ॥
 तस्मै कन्या द्वादशान्या दक्षस्ताः प्रददौ तदा । नक्षत्राणि च सोमाय तदा वै दत्तवानृषिः ॥
 रोहिण्यादीनि सर्वाणि पुण्यानि रविनन्दन । लक्ष्मीर्मरुत्वती साध्या विश्वेशा च मता शुभा
 देवी सरस्वती चैव ब्रह्मणा निर्मिताः पुरा । एताः पञ्च वरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय पार्थिव ॥ ३३
 दत्ता भद्राय धर्माय ब्रह्मणा दृष्टकर्मणा । यौ तु रूपवती पत्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी ॥
 सुरभिः सा हिता भूत्वा ब्रह्माणं समुपस्थिता । ततस्तामगमद्ब्रह्मा मैथुनं लोकपूजितः ॥ ३५
 लोकसर्जनहेतुज्ञो गवामर्थाय सत्तमः । × जज्ञिरे च सुतास्तस्यां विपुला धूमसंनिभाः ॥
 नक्तसंध्याभ्रसंकाशाः प्रादहंस्तिग्मतोजसः । ते रुदन्तो द्रवन्तश्च गर्हयन्तः पितामहम् ॥
 रोदनाद्भवणाच्चैव रुद्रा इति ततः स्मृताः । निर्ऋतिश्चैव शंभुर्वै तृतीयश्चापराजितः ॥ ३८
 मृगव्याधः कपर्दी च दहनोऽथेश्वरश्च वै । अहिर्बुध्न्यश्च भगवान्कपाली चापि पिङ्गलः ॥
 सेनानीश्च महातेजा रुद्रास्त्वेकादश स्मृताः । तस्यामेव सुरभ्यां च गावो यज्ञेश्वराश्च वै
 प्रकृष्टाश्च तर्था मौयाः सुरभ्याः पशवोऽक्षराः । अजाश्चैव तु हंसाश्च तथैवामृतमुत्तमम् ॥ ४१
 ओषध्यः प्रवरायाश्च सुरस्यास्ताः समुत्थिताः । धर्माह्लक्ष्मीस्तथा कामं साध्या साध्या-
 न्यजायत ॥ ४२

* एतदर्थं सृजन्प्रजानामित्येतदवतिपरं विद्यते ग. घ. च. पुस्तकेषु । + इतउत्तरमेतदर्थं विद्यते ग. घ. ड. पुस्तकेषु—नक्षत्राणि च चन्द्रस्य सप्तविंशतिर्मुजिताम् । इति । × अत्रायं पाठो ग. घ. ड. पुस्तकेषु—जज्ञे चैकादशाः स्तान्वै विपुलान्धूमसंनिभान् । नक्तसंध्याभ्रसंकाशान्द्रहस्तित्तिग्मतोजसा । इति ।

१ ग. घ. ड. 'पतिधर्ममा' । २ क. ख. घ. 'रातां ततो' । ३ ग. घ. जटप्रजा । ४ ड. 'नां सप्तसतीः सा' । ५ ड. 'श्वाऽऽत्मजानिव' । अ' । ६ ग. ड. अकरोच्चैव । ७ ग. घ. ड. 'पित्र सहितं' । ८ ग. घ. ड. 'गुणारम्भा ये वंशास्तु महर्षिणाम्' । अ' । ९ ग. घ. 'क्ष्मीरुर्जवतीसध्या' । १० क. ख. ड. या रूपार्धव' । ११ ग. ड. 'भिः सहि' । १२ क. ख. 'नोऽथ खर' । १३ ग. घ. ड. वै । अक' । १४ घ. 'या शाखाः सिकताः पृष्ठयोऽक्ष' । १५ ग. माषाः सिकताः पृष्ठयोऽक्ष' ।

भवं च प्रभवं चैव हीशं चाऽऽसुरहं तथा । अरुणं चाऽऽरुणि चैव विश्वावसुबलध्रुवौ ॥ ४३
 हविष्यं च वितानं च विधानशमितावपि । वत्सरं चैव भूतिं च सर्वासुरनिषूदनम् ॥ ४४
 सुपर्वाणं बृहत्कान्तिः साध्या लोकनमस्कृताः । वासवानुगता देवी जनयामास वै सुरान् ॥
 वरं वै प्रथमं देवं द्वितीयं ध्रुवमव्ययम् । विश्वावसुं तृतीयं च चतुर्थं सोममीश्वरम् ॥ ४५
 ततोऽनुरूपमायं च यमस्तस्मादनन्तरम् । सप्तमं च तथा वायुमष्टमं निर्ऋतिं वसुम् ॥ ४७
 धर्मस्यापत्यमेतद्वै सुदेव्यां समजायत । विश्वे देवाश्च विश्वायां धर्माज्जाता इति श्रुतिः ॥ ४८
 दक्षश्चैव महाबाहुः पुष्करस्वन एव च । चाक्षुषस्तु मनुश्चैव तथा मधुमहोरगौ ॥ ४९
 विश्वान्तकवर्षालो विष्कम्भश्च महायशः । गरुडश्चातिसत्त्वौजा भास्करप्रतिमद्युतिः ॥
 विश्वान्देवान्देवमाता विश्वेशाऽजनयत्सुतान् । मरुत्वती मरुत्वतो देवानजनयत्सुतान् ॥ ५१
 * अग्निं चक्षुं रविर्ज्योतिः सावित्रं मित्रमेव च । अमरं शरवृष्टिं च सुकर्षं च महाभुजम् ॥ ५२
 विराजं चैव वाचं च विश्वावसुमतिं तथा । अश्वमित्रं चित्ररश्मिं तथा निषधनं नृप ॥ ५३
 हूयन्तं वाडवं चैव चारित्रं मन्दपद्मगम् । बृहन्तं वै बृहद्रूपं तथा वै पूतनानुगम् ॥ ५४
 मरुत्वती पुरा जज्ञ एतान्वै मरुतां गणान् । अदितिः कश्यपाज्जज्ञ आदित्यान्द्वादशैव हि ॥
 इन्द्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणो ह्यर्यमा रविः । पूषा मित्रश्च धनदो धाता पर्जन्य एव च ॥ ५६
 इत्येते द्वादशाऽऽदित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकसः । आदित्यस्य सरस्वत्यां जज्ञाते द्वौ सुतौ वरौ ॥
 तपःश्रेष्ठौ गुणश्रेष्ठौ त्रिदिवस्यापि संमतौ । दनुस्तु दानवाञ्जज्ञे दितिर्देव्यान्व्यजायत ॥ ५८
 काला तु वै कालकेयानसुरान्सुरसा तु वै । अनायुषायास्तनया व्याधयः सुमहाबलाः ॥ ५९
 सिंहिका ग्रहमाता वै गन्धर्वजननी मुनिः । ताम्रा त्वप्सरसां माता पुण्यानां भारतोद्भव ॥
 क्रोधायाः सर्वभूतानि पिशाचाश्चैव पार्थिव । जज्ञे यक्षगणाश्चैव राक्षसांश्च विशांपते ॥ ६१
 चतुष्पदानि सत्त्वानि तथा गावस्तु सौरिभाः । सुपर्णान्पक्षिणश्चैव विनता च व्यजायत ॥
 महीधरान्सर्वनागान्देवी कद्रुर्व्यजायत । एवं वृद्धिं समगमन्विश्वे ओकाः परंतप ॥ ६३
 तदा वै पौष्करौ राजन्प्रादुर्भावो महात्मनः । प्रादुर्भावः पौष्करस्ते मया द्वैपायनेरितः ॥ ६४
 पुराणः पुरुषश्चैव मया विष्णुर्हरिः प्रभुः । कथितस्तेऽनुपूर्वेषु संस्तुतः परमर्षिभिः ॥ ६५

यश्चेदमध्यं शृणुयात्पुराणं सदा नरः पर्वसु गौरवेण ।

अवाप्य लोकान्स हि वीतरागः परत्र च स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ॥ ६६

चक्षुषा मनसा वाचा कर्मणा च चतुर्विधम् । प्रसादयति यः कृष्णं तं कृष्णोऽनुप्रसीदति ॥
 राजा च लभते राज्यमधनश्चोत्तमं धनम् । क्षीणायुर्लभते चाऽऽयुः पुत्रकामः सुतं तथा ॥
 यज्ञा वेदास्तथा कामास्तपांसि विविधानि च । प्राप्नोति विविधं पुण्यं विष्णुभक्तो धनानि च ॥
 यद्यत्कामयते किञ्चित्तत्तल्लोकेश्वरान्भवेत् । सर्वं विहाय य इमं पठेत्पौष्करकं हरेः ॥ ७०

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. ड. पुस्तकयोः—अग्निश्चक्षु रविर्ज्योतिः सावित्री मित्र एव च । इति ।

१ ग. घ. 'था । वरुणं वाह्णि । २ क. 'स्कृताः । तमेवा' । ३ ड. 'मार्यं च य' । ४ ड. सुरभ्याः । ग. सुरभ्यां । ५ ग. घ. विश्वान्तकमनुर्वा । ड. विश्वरूपवसुवौ । ६ ग. घ. विश्वदेवा । ड. विश्वेश्वरी देव । ७ ग. घ. ड. प्रदेव । ८ ख. ल. गुणिश्रे । ९ क. ख. ग. घ. 'रात्राक्षसांस्तु वै । १० ख. 'रसाः । सु' । ११ ग. 'हरं राजन्प्रादुर्भावे म' । घ. ड. 'हरं राजन्प्रादुर्भावं म' । १२ ड. 'सु चेत्येते वा । अ' ।

प्रादुर्भावं नृपश्रेष्ठ न तस्य ह्यशुभं भवेत् । एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ॥
कीर्तितस्ते महाभाग व्यासश्रुतिनिदर्शनात् ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पञ्चोद्भवप्रादुर्भावो नामैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९१२६ ॥

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

विष्णुत्वं शृणु विष्णोश्च हरित्वं च कृते युगे । वैकुण्ठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च ॥ १
ईश्वरस्य हि तस्यैषा कर्मणां गहना गतिः । संप्रत्यतीतान्मव्यांश्च शृणु राजन्यथातथम् ॥
अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्थो य एष भगवान्प्रभुः । नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च
एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत्सनातनः । ब्रह्मा वायुश्च सोमश्च धर्मः शक्रो बृहस्पतिः
अदितेरपि पुत्रत्वमेव याति युगे युगे । एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रस्यावरजो विभुः ॥ ५
प्रसादजं ह्यस्य विभोरदित्याः पुत्रकारणम् । वधार्थं सुरशत्रूणां दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ ६
प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत्प्रभुः । सोऽसृजत्पूर्वपुरुषः पुराकल्पे प्रजापतीन् ॥ ७
अशृजन्मानवांस्तत्र ब्रह्मवंशाननुत्तमान् । तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म शाश्वतम्
एतदाश्चर्यभूतस्य विष्णोः कर्मानुकीर्तनम् । कीर्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्यमानं निबोध मे ॥ ९
वृत्ते वृत्रवधे तत्र वर्तमाने कृते युगे । आसीन्नैलोक्यविख्यातः सङ्ग्रामस्तारकामयः ॥ १०
यत्र ते दानवा घोराः सर्वे सङ्ग्रामदुर्जयाः । ब्रन्ति देवगणान्सर्वान्स्यक्षोरगराक्षसान् ॥
ते पथ्यमाना विगुह्याः क्षीणग्रहरणा रणे । त्रातारं मनसा जग्मुर्देवं नारायणं प्रभुम् ॥ १२
एतस्मिन्नन्तरे मेधा निर्वाणाङ्गारवर्षतः । सार्कचन्द्रग्रहगणं छादयन्तो नभस्तलम् ॥ १३
*चण्डविशुद्धगोपेता घोरनिहार्द्रकारिणः । अन्योन्यवेगाभिहताः प्रववुः सप्त मारुताः ॥ १४
दीप्ततोयाशनिघनैर्नैर्ऋतगानलानिलैः । रवैः सुघोरैरुत्पातैर्दह्यमानमिवाम्बरम् ॥ १५
तत उल्कासहस्राणि निपेतुः खगतान्पयि । दिव्यानि च विमानानि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ॥ १६
चतुर्गुणान्तर्प्राप्ये लोकानां यद्भयं भवेत् । अरूपवन्ति रूपाणि तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ॥ १७
जातं च निष्प्रभं सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन । तिमिरौघपरिक्षिप्ता न रेजुश्च दिशो दश ॥ १८
विवेश रूपाणां काली कालमेघावगुण्ठिता । द्यौर्न मात्यभिभूतार्का घोरिण तमसाऽऽवृता ॥
तान्धनौघान्सतिमिरान्दोर्भ्यामाक्षिप्य स प्रभुः । वपुः संदर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः ॥
बलाहकाञ्जननिभं बलाहकतनूरुहम् । तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलम् ॥ २१
दीप्तिपीताम्बरधरं ततकाञ्जनभूषणम् । धूमान्धकारवपुषं युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥ २२
चतुर्द्विगुणपीनांसं किरीटच्छन्नमूर्धजम् । बभौ चामीकरप्रख्यैरायुधैरुपशोभितम् ॥ २३

* इति आरभ्य दह्यमानमिवाम्बरमित्यन्तर्ग्रन्थो न ग. पुस्तके ।

१ क. ख. 'त्रयं समेल रविनन्दन । ए' । २ ग. घ. 'पतिः । अ' । ३ क. ख. घ. 'म' । वेणुवि' । ४ ग. 'गानुप' ।

चक्षुर्गकिरणोद्भूतो गिरिकूटमिवोच्छ्रितम् । नन्दकानन्दितकरं शराशीविषधारणम् ॥ २४
 शक्तिचित्रबलोदग्रं शङ्खचक्रगदाधरम् । विष्णुशैलं क्षमामूलं श्रीवृक्षं शार्ङ्गशृङ्गिणम् ॥ २५
 [*त्रिदशोदारफलदं स्वर्गस्त्रीचारुपलवम् । सर्वलोकमनःकान्तं सर्वसत्त्वमनोहरम् ॥ २६
 नानाविमानविटपं तोयदाम्बुमधुप्रवम् । विद्याहंकारसाराख्यं महाभूतप्ररोहणम् ॥ २७
 विशेषपत्रैर्निचितं ग्रहनक्षत्रपुष्पितम् । दैत्यलोकमहास्कन्धं मर्त्यलोकप्रकाशितम् ॥ २८
 +सागराकारनिर्द्वादं रसातलमहाश्रयम् । मृगेन्द्रपाशैर्विततं पक्षजन्तुनिषेवितम् ॥ २९
 शीलार्थचारुगन्धाख्यं सर्वलोकमहाह्रिदम् । अव्यक्तानन्तसलिलं व्यक्ताहंकारफेनिलम् ॥ ३०
 महाभूततरङ्गनैघं ग्रहनक्षत्रबुद्बुदम् । विमानैर्विहगज्यातं तोयदौडम्बराकुलम् ॥ ३१
 जन्तुमत्स्यगणाकीर्णं शैलशङ्खकुलैर्युतम् । त्रैगुण्यविषयावर्तं सर्वलोकतिमिङ्गिलम् ॥ ३२
 वीरवृक्षलतागुलं भुजगोत्कृष्टशैवलम् । द्वादशार्कमहाद्वीपं रुद्रैकादशपत्तनम् ॥ ३३
 चन्द्रपर्वतोपेतं त्रैलोक्याम्भोमहोदधिम् । संध्यासंख्योर्मिसलिलं सुपर्णानिलसेवितम् ॥ ३४
 दैत्यरक्षोगणग्रहं यक्षोरगझषाकुलम् । पितामहमहावीर्यं सर्वस्त्रीरत्नशोभितम् ॥ ३५
 श्रीकीर्तिकान्तिलक्ष्मीभिर्नदीभिरुपशोभितम् । कालयोगिमहापर्वप्रलयोत्पत्तिवेगिनम् ॥ ३६
 तं तु योगमहापारं नारायणमहार्णवम् । देवाधिदेवं वरदं भक्तानां भक्तिवत्सलम् ॥ ३७
 अनुग्रहकरं देवं प्रशान्तिकरणं शुभम् । हर्यश्वरथसंयुक्ते सुपर्णध्वजसेविते ॥ ३८
 ग्रहचन्द्रार्करचिते मन्दराक्षवरावृते । अनन्तरश्मिभिर्युक्ते विस्तीर्णे मेरुगह्वरे ॥ ३९
 तारकाचित्रकुसुमे ग्रहनक्षत्रबन्धुरे । भयेष्वभयदं व्योम्नि देवा दैत्यपराजिताः ॥ ४०
 ददृशुस्ते स्थितं देवं दिव्ये लोकमये रथे । ते कृताञ्जलयः सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ४१
 जयशब्दं पुरस्कृत्य शरण्यं शरणं गताः । स तेषां तां गिरं श्रुत्वा विष्णुर्देवतदैवतम् ॥ ४२
 मनश्चेक्रे विनाशाय दानवानां महामृधे । आकाशे तु स्थितो विष्णुरुत्तमं वपुरास्थितः ॥
 उवाच देवताः सर्वाः सप्रतिज्ञमिदं वचः । शान्तिं व्रजत भद्रं वो मा भैष्ट मरुतां गणाः ॥ ४४
 जिता मे दानवाः सर्वे त्रैलोक्यं परिगृह्यताम् । ते तस्य सत्यसंधस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः
 प्रीतिं समाजग्मुः प्राश्यामृतमिवोत्तमम् । ततस्तमः संहृतं तद्विनेशुश्च बलाहकाः ॥ ४६
 प्रवबुश्च शिवा वाताः प्रशान्ताश्च दिशो दश । शुद्धप्रभाणि ज्योतींषि सोमश्चक्रुः प्रदक्षिणाम्
 न विग्रहं ग्रहाश्चक्रुः प्रशान्ताश्चापि सिन्धवः । विरजस्काः भवन्मार्गा नाकवर्गादयस्त्रयः ॥ ४८
 यथार्थमूहुः सरितो नापि चुक्षुभिरऽर्णवाः । आसञ्छुभानीन्द्रियाणि नराणामन्तरात्मसु ॥
 महर्षयो वीतशोका वेदानुच्चैरधीयत । यज्ञेषु च हविः पाकं शिवमाप च पावकः ॥ ५०

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति । + इत आरभ्य महादुममित्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

× अत्र संधिरार्थः । * अडभाव आर्षः ।

१ क. ख. 'त्रफलोदग्रश' । २ क. ख. 'ह्रिदधन्विनम् । त्रि' । ३ च. 'हाद्रुतम् । अ' । ४ क. ख. घ. 'नगर-
 तल्या' । ५ ग. 'दानुचरा' । ६ ग. घ. 'गोत्कृष्ट' । ७ ग. घ. 'संख्योर्मि' । ८ ग. 'म् । जन्तुयो' । ९ च. 'म् । तत्तु
 १० ग. 'के दृष्टो मेरुकूबरे । ११ ङ. 'दं देवं देवदैत्यापराजितम् । द' । ११ ङ. 'तं दिव्यं दिव्यलो' । १२ ङ.
 प्रसथाश्च ।

प्रवृत्तधर्माः संवृत्ता लोका मुदितमानसाः । विष्णोर्दत्तप्रतिज्ञस्य श्रुत्वाऽरिनिधने गिरम् ॥ १७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११७७ ॥

अथ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

ततोऽमयं विष्णुवचः श्रुत्वा देत्याश्च दानवाः । उद्योगं विपुलं चक्रुर्पुद्गाय विजयाय च ॥ १
मयस्तु काश्चनमयं त्रिनलवायतमक्षयम् । चतुश्चक्रं सुविपुलं सुकल्पितमहायुगम् ॥ २
किङ्किणीजालनिर्वापं द्वीपिचर्मपरिष्कृतम् । रुचिरं रत्नजालैश्च हेमजालैश्च शोभितम् ॥ ३
ईहामृगगणाकीर्णं पक्षिपङ्क्तिविराजितम् । दिव्यास्त्रतूणीरधरं पयोधरविनादितम् ॥ ४
स्वक्षं रथवरोदारं सूपस्थं गगनोपमम् । गदापरिघसंपूर्णं मूर्तिमन्तमिवार्णवम् ॥ ५
हेमकेयूरवल्लभं स्वर्णमण्डलकूबरम् । सपताकध्वजोपेतं सादित्यमिवमन्दरम् ॥ ६
गजेन्द्राभोगवपुषं कचित्केसरिवर्चसम् । युक्तमृक्षसहस्रेण समुद्राम्बुदनादितम् ॥ ७
दीप्तमाकाशगं दिव्यं रथं पररथारुजम् । अध्यतिष्ठेद्रणाकाङ्क्षी मेरुं दीप्त इवांशुमान् ॥ ८
तारमुत्क्रोशविस्तारं सर्वं हेममयं रथम् । शैलाकारमसंबाधं नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ ९
काष्णायिसमयं दिव्यं लोहेषाबद्धकूबरम् । तिमिरोद्गारिकिरणं गर्जन्तमिव तोयदम् ॥ १०
लोहगालेन महता सगवाक्षेण वंशितम् । आयसैः परिधेः पूर्णं क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ११
प्रासैः पाशैश्च विततैरसंयुक्तैश्च कण्टकैः । शोभितं त्रासयानैश्च तोमरैश्च परश्वधैः ॥ १२
उद्यन्तं द्विपतां हेतोर्द्वितीयमिव मन्दरम् । युक्तं खरसहस्रेण सोऽध्यारोहद्रथोत्तमम् ॥ १३
विरोचनस्तु संकुञ्च्यो गदापाणिरवस्थितः । प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तशृङ्ग इवाचलः ॥ १४
युक्तं रथसहस्रेण हयग्रीवस्तु दानवः । स्यन्दनं वाहयामास सपत्नानीकमर्दनः ॥ १५
व्यायतं किङ्कुसाहसं धनुर्विस्फारयन्महत । वराहः प्रमुखे तस्थौ सप्ररोह इवाचलः ॥ १६
खरस्तु विश्वरूपास्त्रेन्द्राभ्यां रोषजं जलम् । स्फुरद्गन्तोष्ठनयनः सङ्ग्रामं सोऽभ्यकाङ्क्षत ॥ १७
त्वष्टा त्वष्टृगजं घोरं यानमास्थाय दानवः । व्यूहितुं दानवव्यूहं परिचक्राम वीर्यवान् ॥ १८
विप्रचित्तिर्भूतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः । श्वेतशैलप्रतीकाशो युद्धायाभिमुखे स्थितः ॥ १९
* अरिष्टो बलिपुत्रश्च वरिष्ठोऽद्रिशिलायुधः । युद्धायाभिमुखस्तस्थौ धराधराविकम्पनः ॥ २०
किशोरस्त्वं तिसंहर्षात्किशोर इति चोदितः । सबला दानवाश्चैव संनह्यन्ते यथाक्रमम् ॥ २१
अभवद्वैत्यसैन्यस्य मध्ये रविरिवोदितः । लम्बस्तु नवमेघाभः प्रलम्बाम्बरभूषणः ॥ २२

* एतदर्थं नास्ति ड. च. पुस्तकयोः ।

१ ग. घ. ड. 'देतेयदा' । २ ग. घ. ड. 'मन्दिरम्' । ३ ग. घ. ड. 'पुषा कचित्केसरि वर्चसा । यु' । ४ ड. 'दिना । दी । ५ ड. 'पृथयाका' । ६ क. ख. 'तैरैरसंयुक्तम्' । ७ ग. ड. 'क्त इयस' । ८ ड. 'स परानी' । ९ क. ख. वाराहः । १० ख. ग. 'तिवपुषेव श्वे' । ११ क. 'सुतश्चैव श्वे' । १२ क. ख. घ. 'णः । श्वेतः श्वेतप्र' । १३ क. ख. घ. 'स्वविभ' । १४ ग. ड. इव । १५ ग. संगृह्यते ।

व्यवृहगतो माति सनीहार इवांशुमान् । स्वर्मानुरास्ययोधी तु दशनोष्ठेक्षणायुधः ॥ २३
 हसंस्तिष्ठति दैत्यानां प्रमुखे स महाग्रहः । अन्ये हयगतास्तत्र गजस्कन्धगताः परे ॥ २४
 सिंहव्याघ्रगताश्चान्ये वराहर्क्षेषु चापरे । केचित्खरोर्ध्वयातारः केचिद्धापदवाहनाः * ॥ २५
 पत्तिनस्त्वपरे दैत्या भीषणा विकृताननाः । एकपादार्धपादाश्च ननृत्युद्धकाङ्क्षिणः ॥ २६
 आस्फोटयन्तो बहवः क्ष्वेडन्तश्च तथा परे । हृष्टशार्ङ्गलनिर्घोषा नेदुर्दानवपुंगवाः ॥ २७
 ते गदापरिघैरुग्रैः शिलामुसलपाणयः । बाहुभिः परिघाकारैस्तर्जयन्ति स्म देवताः ॥ २८
 पाशैः प्रासैश्च परिघैस्तोमराङ्गकुशपट्टिशैः । चिक्रीडुस्ते शतघ्नीभिः शतधरैश्च मुद्गरैः ॥ २९
 गण्डशैलैश्च शैलैश्च परिघैश्चोत्तमायसैः । चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरानन्दितं बलम् ॥ ३०
 एतद्दानवसैन्यं तत्सर्वं युद्धमदोत्कटम् । देवानभिमुखे तस्थौ मेघानीकमिवोद्धतम् ॥ ३१

तदद्भुतं दैत्यसहस्रगाढं बाष्पग्निशैलाम्बुदतोयकल्पम् ।

बलं रणौघाभ्युदयेऽभ्युदीर्णं युयुत्सयोन्मत्तमिवाऽऽबभासे ॥ ३२ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसहस्रामे त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२०९ ॥

अथ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

भुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तारो रविनन्दन । मुराणामपि सैन्यस्य विस्तारं वैष्णवं शृणु ॥ १
 आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ । सबलाः सानुगाश्चैव संनद्यन्त यथाक्रमम्
 पुरुहूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रहृक् । ग्रामणीः सर्वदेवानामारुरोह सुरद्विपम् ॥ ३
 +मध्ये चास्य रथः सर्वपक्षिप्रवरहंसः । सुचारुचक्रचरणो हेमवज्रपरिष्कृतः ॥ ४
 देवगन्धर्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः । दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च ब्रह्मर्षिभिरभिहितः ॥ ५
 वज्रविस्फूर्जितोद्भूतैर्विद्युदिन्द्रायुधोदितैः । युक्तो बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः ॥ ६
 यमैरुढः स भगवान्पर्वति सकलं जगत् । हविर्धानेषु गायन्ति विप्रा मखमुखे स्थिताः ॥ ७
 स्वर्गे शक्रानुयातेषु देवतूर्यनिनादिषु । सुन्दर्यः परिनृत्यन्ति शतशोऽप्सरसां गणाः ॥ ८
 केतुना नागराजेन राजमानो यथा रविः । युक्तो हयसहस्रेण मनोमारुतरहसा ॥ ९
 स स्यन्दनवरो माति गुप्तो मातलिना तदा । कृत्स्नः परिवृतो मेरुर्मास्करस्येव तेजसा ॥ १०
 यमस्तु दण्डमुग्रम्य कालयुक्तश्च मुद्गरम् । तस्थौ सुरगणानीके दैत्यान्नादेन भीषयन् ॥ ११
 चतुर्भिः सागरैर्युक्तो लेलिहानैश्च पन्नगैः । शङ्खमुक्ताङ्गधरो बिभ्रत्तोयमयं वपुः ॥ १२
 कालपाशान्समाविध्यन्हयैः शशिकरोपमैः । बाष्वीरितैर्जलाकारैः कुर्वल्लीलाः सहस्रशः ॥ १३

* इत उत्तरेभदर्थे ह पुस्तके—केचिच्छरभसंस्थाश्च द्वीपश्चापदवाहना इति । + एतदर्थस्थानेऽयं पाठो क.
 पुस्तके—सर्वे चास्य रथौवाच पक्षप्रवरसंघश्च इति ।

१ क. 'भूगन्तारः केचित्तोयद' । २ ग. 'यः पार्श्वे प' । ३ घ. सर्वे प' । ४ ग. 'तैर्दिव्यादित्याभुतप्रभैः । यु' ।
 ५ क. 'युधप्रभैः । यु' । ६ ह. 'मारुह स । ७ ग. ह. 'उक्तं च स' ।

पाण्डुरोधूतवसनः प्रवालरुचिराङ्गदः । मणिश्यामोत्तमवर्णहर्षिभारपितो वरः ॥ १५
वरुणः पाशधुङ्मध्ये देवानीकस्य तस्थिवान् । युद्धवेलामभिलषन्मिन्नवेल इवार्णवः ॥ १५
यक्षराक्षससैन्येन गुह्यकानां गणैरपि । युक्तश्च शङ्खपद्माभ्यां निधीनामधिपः प्रभुः ॥ १६
राजराजेश्वरः श्रीमान्गदापाणिरदृश्यत । विमानयोधी धनदो विमाने पुष्पके स्थितः ॥ १७
स राजराजः शुशुभे युद्धार्थी नरवाहनः । उक्षाणमास्थितः संह्ये साक्षादिव शिवः स्वयम्
पूर्वपक्षः सहस्राक्षः पितुराजस्तु दक्षिणः । वरुणः पश्चिमं पक्षमुत्तरं नरवाहनः ॥ १९
चतुर्थं युक्ताश्चत्वारो लोकपाला महाबलाः । स्वासु दिक्षु स्वरक्षन्त तस्य देवबलस्य ते ॥ २०
सूर्यः सप्ताश्वयुक्तेन रथेनामितगामिना । श्रिया जाज्वल्यमानेन दीप्यमानैश्च रश्मिभिः ॥ २१
उदयास्तगचक्रेण मेरुपर्वतगामिना । त्रिदिवद्वारचक्रेण तपता लोकमव्ययम् ॥ २२
सहस्ररश्मियुक्तेन भ्राजमानेन तेजसा । चचार मध्ये लोकानां द्वादशात्मा दिनेश्वरः ॥ २३
सोमः श्वेतहंये भाति स्यन्दने शीतरश्मिवान् । हिमवन्तोयपूर्णभिर्भाभिराह्लादयञ्जगतम् ॥ २४
तमृक्षपूगानुगतं शिशिरांशुं द्विजेश्वरम् । शशच्छायाङ्किततनुं नैशस्य तमसः क्षयम् ॥ २५
ज्योतिषामीश्वरं व्योम्नि रसानां रसदं प्रभुम् । ओषधीनां सहस्राणां निधानममृतस्य च ॥ २६
जगतः प्रथमं भागं सौम्यै सत्यमयं रथम् । दृढशुदर्नवाः सोमं हिमप्रहरणं स्थितम् ॥ २७
यः प्राणः सर्वभूतानां पञ्चधा भिद्यते नृषु । सर्तधातुगतो लोकांस्त्रीन्दधार च वार च ॥ २८
यमाहुरग्निकर्तारं सर्वप्रभवमीश्वरम् । सप्तस्वरगतो यश्च नित्यं गीर्भिरुदीर्यते ॥ २९
[+यं वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यशरीरिणम् । यमाहुराकाशगमं शीघ्रं शब्दयोगिनम् ॥ ३०
स वायुः सर्वभूतायुर्दभूतः स्वेन तेजसा । बवौ प्रव्यथयन्दैत्यान्पतिलोमं सतोयदः ॥ ३१
मरुतो दिव्यगन्धर्वैर्विद्याधरगणैः सह । चिक्रीडुरासिभिः शुभ्रैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ॥ ३२
सृजन्तः सर्पपतयस्तीव्रतोयमयं विषम् । शरभूता दिवीन्द्राणां चेरुर्व्यात्तानना दिवि ॥ ३३
पर्वतैश्च शिलागृहैः शतशश्चैव पादपैः । उपतस्थुः सुरगणाः प्रहर्तुं दानवं बलम् ॥ ३४
यः स देवो हृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः । युगान्तकृष्णवर्त्मामो विश्वस्य जगतः प्रभुः
सर्वयोनिः स मधुहा हव्यमुक्कतुसंस्थितः । भूम्यापोव्योमभूतात्मा श्यामः शान्तिकरोऽरिहा-
अरिघ्नममरादीनां चक्र गृह्य गदाधरः । अकं नागादिवोद्यन्तमुद्यम्योत्तमतेजसा ॥ ३७
सव्येनाऽऽलम्ब्य महतीं सर्वासुरविनाशिनीम् । करेण कालीं वपुषा शत्रुकालप्रदां गदाम् ॥
अन्यैर्भुजैः प्रदीर्घां भुजगारिध्वजः प्रभुः । दधाराऽऽयुधजातानि शार्ङ्गादीनि महाबलः ॥
स कश्यपस्याऽऽत्मभुवं द्विजं भुजगभोजनम् । पवनाधिकसंपातं गगनक्षोभणं खं गम् ॥ ४०
भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विराजितम् । अमृतात्मभिर्निर्मुक्तं मन्दराद्रिमिवोच्छ्रितम् ॥ ४१
देवासुरविमर्देषु बहुशो हृष्टविक्रमम् । महेन्द्रेणामृतस्यार्थं वज्रेण कृतलक्षणम् ॥ ४२

+ एतच्चिह्नान्तर्गतं ग्रन्थो न विद्यते घ. पुस्तके ।

१ ग. घ. 'पुर्हारभा' । २ ड. 'रि तारापितोदरः' । ३ ड. युवा वै न? । ४ ग. घ. ड. 'हयो भा' । ५ ड. 'मतो-
यप्रपू' । ६ ड. पवित्राणां । ७ ग. ड. 'स्यं सैन्यम्' । ८ ग. घ. ड. 'सस्कन्ध' । ९ ग. 'योगिजम्' । १० ग.
ड. 'रुद्रतः' । ११ ग. सवशस्त्रास्त्रात्रिंशोषम् । १२ ग. पर्वताश्च । १३ क. ख. घ. ड. 'नवे बले' । यः । १४ क. ख.
घ. 'गान्ते कृष्णवर्णामो' । १५ ड. 'त्मा यो वि' । १६ घ. भूत्या यो व्यो' । १७ क. ख. 'सामैर्भुज' । १८ ड. खलम् ।
१९ क. ख. घ. दृढवि' ।

शिखिनं बलिनं चैव तत्तकुण्डलभूषणम् । विचित्रपत्रवसनं धातुमन्तमिवाचलम् ॥ ४३
स्फीतक्रोडावलम्बेन शीतांशुसमतेजसा । भोगिभोगावंसक्तेन मणिरत्नेन भास्वता ॥ ४४
पक्षाभ्यां चारुपत्राभ्यामावृत्य दिवि लीलया । युगान्ते सेन्द्रचापाभ्यां तोयदाभ्यामिवाम्ब-
रम् ॥ ४५

नीललोहितपीताभिः पताकाभिरलंकृतम् । केतुवेषप्रतिच्छन्नं महाकायनिकेतनम् ॥ ४६
अरुणावरजं श्रीमानारुह्य समरे विभुः । पुवर्णस्वर्णवपुषा सुपर्णं खेचरोत्तमम् ॥ ४७
तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः । गीर्भिः परममन्त्राभिस्तुष्टुवुश्च जनार्दनम् ॥ ४८
तद्वैश्रवणसंश्लिष्टं वैवस्वतपुरःसरम् । द्विजराजपरिक्षिप्तं देवराजविराजितम् ॥ ४९
चन्द्रप्रभाभिर्विपुलं युद्धाय समवर्तत* । पवनाविन्द्वनिर्घोषं संप्रदीतहुताशनम् ॥ ५०
विष्णोर्जिष्णोश्च भ्राजिष्णोस्तेजसा तमसाऽऽवृतम् । बलं बलवदुद्वृत्तं युद्धाय समवर्तत ॥
स्वस्त्यस्तु देवेभ्य इति बृहस्पतिरभाषत । स्वस्त्यस्तु दानवानीक उशना वाक्यमाददे ॥ ५२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसह्यामे चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९२६१ ॥

अथ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

ताभ्यां बलाभ्यां संजज्ञे तुमुलो विग्रहस्तदा । सुराणामसुराणां च परस्परजयैषिणाम् ॥ १
दानवा दैवतैः सार्धं नानाप्रहरणोद्यताः । समीयुर्युद्धमाना वै पर्वता इव पर्वतैः ॥ २
तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यद्भुतं बभौ । धर्माधर्मसमायुक्तं दर्पेण विनयेन च ॥ ३
ततो रैथेर्विप्रयुक्तैर्वारणैश्च प्रचोदितैः । उत्पतद्भिश्च गगनमसिहस्तैः समन्ततः ॥ ४
क्षिप्यमाणैश्च मुसलैः संपतद्भिश्च सायकैः । चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च मुद्गरैः ॥ ५
तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलम् । जगतन्नासजननं युगसंवर्तकोपमम् ॥ ६
हस्तमुक्तैश्च परिघैर्विप्रयुक्तैश्च पर्वतैः । दानवाः समरे जघ्नुर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७
ते बध्यमाना बलिभिर्दानवैर्जितकाशिभिः । विषण्णवदना देवा जग्मुरातिं परां मृषे ॥ ८
तेऽञ्जगूलप्रमथिताः परिघैर्भिन्नमस्तकाः । भिन्नोरस्का दितिसुतैर्वै+मू रक्तं व्रणैर्बहु ॥ ९
वेष्टिताः शरजालैश्च निर्यत्नाश्चासुरैः कृताः । प्रविष्टा दानवीं मायां न शेकुस्ते विचेष्टितुम्
अस्तं गतमिवाऽऽभाति निष्प्राणसदृशाकृति । बलं सुराणामसुरैर्निष्पयत्नायुधं कृतम् ॥ ११
दैत्यचापच्युतान्धोराच्छिप्त्वा वज्रेण ताञ्छरान् । शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेश बहुलोचनः
स दैत्यप्रमुखान्हत्वा तद्दानवबलं महत् । तामसेनाञ्जजालेन तमोभूतमथाकरोत् ॥ १३
तेऽन्योन्यं नावबुध्यन्त देवानां वाहनानि च । घोरेण तमसाऽऽविष्टाः पुरुहूतस्य तेजसा ॥

* इतः परं सार्धश्लोकोऽधिको क. पुस्तके । + अत्र एत्वाभ्यासलोप आर्धः ।

१ क. पटव° । २ क. ख. घ. 'वसिष्ठे' । ३ ग. ख. ऋग्भिः । ४ ग. रथैः प्रज्वितैर्वि° । ५ ग. 'गनमु-
त्पतद्भिः स' । ६ क. ख. 'वैजयंका' । ७ ग. घ. क. स्यन्दिताः । ८ ग. 'मू' । तैः स्ताम्भित° । क. 'मू' । विस्तम्भित° ।

मायापाशैर्विमुक्तास्तु यत्नवन्तः सुरोत्तमाः । वपुषि दैत्यसिंहानां तमोभूतान्यपातयन् ॥
 अपध्वस्ता विसंज्ञाश्च तमसा नीलवर्चसा । पेतुस्ते दानवगणाश्छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥ १६
 तद्घनीभूतदैत्येन्द्रमन्धकार इवाणवि । दानवं देवकदनं तमोभूतमिवाभवत् ॥ १७
 तदाऽसृजन्महामायां मयस्तां तामसीं दहन् । युगान्तोद्योतजननीं सृष्टामौर्वेण वह्निना ॥
 सा ददाह तंतः सर्वान्माया मयविकल्पिता । दैत्याश्चाऽऽदित्यवपुषः सद्य उत्तस्थुराहवे ॥
 मायामौर्वीं समासाद्य दह्यमाना दिवौकसः । भेजिरे चन्द्रविषयं शीतांशुसलिलप्रदम् ॥
 ते दह्यमाना ह्यौर्वेण वह्निना नष्टचेतसः । शशंसुर्वज्रिणं देवाः संतप्ताः शरणैषिणः ॥ २१
 संतप्ते मायया सैन्ये हन्यमाने च दानवैः । चोदितो देवराजेन वरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥
 पुरा ब्रह्मर्षिजः शक्र तपस्तेषु सुदारुणम् । ऊर्वः सपूवेतजस्वी सदृशो ब्रह्मणो गुणैः ॥
 तं तपन्तमिवाऽऽदित्यं तपसा जगदव्ययम् । उपतस्थुर्मुनिगणा दिव्या देवर्षिभिः सह ॥ २४
 हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवेश्वरः । ऋषिं विज्ञापयामासुः पुरा परमतेजसम् ॥ २५
 उचुर्ब्रह्मर्षयस्तं तु वचनं धर्मसंहितम् । ऋषिवंशेषु भगवंच्छिन्नमूलमिदं पदम् ॥ २६
 एकस्त्वमनपत्यश्च गौत्रजोऽन्यो न वर्तते । कौमारं व्रतमास्थाय क्लेशमेवानुवर्तसे ॥ २७
 बहूनि विप्र गोत्राणि मुनीनां भावितात्मनाम् । एकदेहानि तिष्ठन्ति विविकानि विना प्रजाः
 एवमुच्छिन्नमूलैश्च पुत्रैर्नो नास्ति कारणम् । मवांस्तु तपसा श्रेष्ठो प्रजापतिसमद्युतिः ॥
 तत्र वर्तस्व वंशाय वर्धयाऽऽत्मानमात्मना । त्वंया धर्मोऽजितस्तेन द्वितीयां कुरु वै तनुम्
 स एवमुक्तो मुनिभिर्मुनिर्ममसु ताडितः । जगर्हे तानृषिगणान्वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३१
 यथाऽयं विहितो धर्मो मुनीनां शार्ध्वतः पुरा । आर्षं वै सेवतः कर्म वन्यमूलफलाशिनः ॥
 ब्रह्मयोनौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्याऽऽर्त्मदर्शिनः । ब्रह्मचर्यं सुचरितं ब्रह्मागमपि चालयेत् ।
 जनानां वृत्तयस्तिस्रो ये गृहाश्रमवासिनः । अस्माकं तु वरं वृत्तिर्वनाश्रमनिवासिनाम् ॥ ३४
 अब्रह्म वायुभक्षश्च दन्तोलूखलिनस्तथा । अश्मकुर्वी ह्यशनकाः पश्चात्तपसहाश्च ये ॥
 एते तपसि तिष्ठन्ति व्रतैरपि सुदुष्करैः । ब्रह्मचर्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ति परां गतिम् ॥ ३६
 ब्रह्मचर्याद्ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते । एवमाहुः परे लोके ब्रह्मचर्यविदो जनाः ॥ ३७
 ब्रह्मचर्यं स्थितं सत्यं ब्रह्मचर्यं स्थितं तपः । ये स्थिता ब्रह्मचर्यं तु ब्राह्मणा दिवि संस्थिताः
 नास्ति योगं विना सिद्धिर्न वा सिद्धिं विना यशः । नास्ति लोके यशोमूलं ब्रह्मचर्या-
 त्परं तपः ॥ ३९
 यो निगृह्येन्द्रियग्रामं भूतग्रामं च पञ्चकम् । ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमतः परमं तपः ॥ ४०
 अयोगे केशधरणमसंकल्पव्रतक्रियां । अब्रह्मचर्यं चर्या च त्रयं स्यादम्भसंज्ञकम् ॥ ४१
 क दाराः क च संयोगः क च भावविपर्ययः । नन्विं ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसी प्रजा ॥

१ ग. ततस्ताम २ क. तमः सर्वं माया । ३ क. ख. 'रे चेन्द्रवि' । ४ ड. 'लिलं हृदा । ते ५ क. घ. उर्वो ।

६ क. ख. ग. और्वैः । ७ क. ख. घ. गोत्रे चान्यो । ८ ग. एवं तच्छन्नभूतेषु पुत्र मे नापि । ९ घ. सुच्छन्नभूतेषु पुं । १० ग. त्वमात्मतुल्यं तेजो द्वि । ११ ड. त्वमात्रसौजितं तेजो द्वि । १२ क. ख. 'अतस्तु सः । अपि' १३ ग. ड. 'त्वमात्मिनः ।

१३ क. ख. 'सो यद्गृहाश्रमवासिनाम् । अ' । १४ क. 'हा दशतपाः प' । १५ क. ख. घ. धैर्यं । १६ ड. द्विर्नास्तियोगं

वि । १७ ड. स्ति योगो वशो । १८ घ. 'शवपरम' । १९ ड. क्रिया । २० ग. 'या । ब्रह्मचर्येऽपि चर्या । ड. 'या ।

ब्रह्मचर्यसिद्धयः ।

यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकं विंदितात्मनाम् । सृजध्वं मानसान्पुत्रान्प्राजापत्येन कर्मणा ॥
 मनसा निर्मिता योनिर्नोधातव्या तपस्विभिः । न दारयोगो बीजं वा व्रतमुक्तं तपस्विनाम् ॥
 यदिदं लुप्तधर्मार्थं युष्माभिरिह निर्मयैः । व्याहृतं सद्भिरत्यर्थमसद्भिरिव मे मतम् ॥ ४५
 वपुर्दीप्तान्तरात्मानमेतत्कृत्वा मनोमयम् । दारयोगं विना सक्षये पुत्रमात्मतनूरुहम् ॥ ४६
 एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति^१ । वन्येनानेन विधिना विधक्षन्तमिव प्रजाः ॥ ४७
 ऊर्वस्तु तैपसाऽऽविष्टो निवेश्योरुं हुताशने । ममन्यैकेन दर्मेण सुतस्य प्रभवारणिम् ॥ ४८
 तस्योरुं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली ह्यनिन्धनः । जगतो दहनाकाङ्क्षी पुत्रोऽग्निः समपद्यत ॥
 ऊर्वस्योरुं विनिर्भिद्य और्वो नामाऽन्तकोऽनलः । विधक्षन्निव लोकांस्त्रीञ्जज्ञे परमकोपनः ॥
 उत्पन्नमात्रश्चोवाच पितरं क्षीणया गिरा । क्षुधा मे बाधते तात जगद्भक्ष्ये त्यजस्व माम् ॥
 त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जुम्भमाणो दिशो दश । निर्दहन्सर्वभूतानि ववृधे सोऽन्तकोऽनलः ॥
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनिमूर्खं संभाजयन् । उवाच वार्यतां पुत्रो जगतश्च दशां कुरु ॥ ५३
 अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये स्थानमुत्तमम् । तथ्यमेतद्वचः पुत्र शृणु त्वं वदतां वर ॥ ५४

ऊर्व उवाच—

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मेऽद्य भगवाञ्छिशोः । मतिमेतां वदातीह परमानुग्रहाय वै ॥
 प्रभातकाले संप्राप्ते काङ्क्षितव्ये समागमे । भगवंस्तर्पितः पुत्रः कैर्हव्यैः प्राप्स्यते सुखम् ॥
 कुत्र चास्य निवासः स्याद्भोजनं वा किमात्मकम् । विधास्यतीह भगवान्वीर्यतुल्यं महौजसः
 ब्रह्मोवाच—

वडवामुखेऽस्य वसतिः समुद्रे वै भविष्यति । मम योनिर्जलं विप्र तस्य पीतवतः सुखंम् ॥ ५८
 यत्राहमास नियतं पिबन्वारिमयं हविः । तं दृष्ट्विस्तव पुत्रस्य^२ विमृजाम्यालयं च तत् ॥ ५९
 ततो युगान्ते भूतानामेष चाहं च पुत्रक । सहितौ विचरिष्यावो निष्पुत्राणामुणापहः ॥ ६०
 एषोऽग्निरन्तकाले तु सलिलाशी मया कृतः । दहनः सर्वभूतानां स देवासुररक्षसाम् ॥ ६१
 एवमस्तिवति तं सोऽग्निः संवृतज्वालमण्डलः । प्रविवेशार्णवमुखं प्रक्षिप्य पितरि प्रभाम् ॥ ६२
 प्रतियातस्ततो ब्रह्मा ये च सर्वे महर्षयः । और्वस्याग्नेः प्रभां ज्ञात्वा स्वां स्वां गतिमुपाश्रिताः ॥
 हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदा तन्महदद्भुतम् । उच्चैः प्रणतसर्वाङ्गो वीक्यमेतदुवाच ह ॥ ६४
 भगवन्नद्भुतमिदं संवृत्तं लोकसाक्षिकम् । तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः ॥ ६५
 अहं तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रत । भृत्य इत्यवगन्तव्यः सौंध्यो यदिह कर्मणा ॥ ६६
 तन्मां पश्य समापन्नं तवैवाऽऽराधने रतम् । यदि सीदेन्मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात्पराजयः ॥

और्व उवाच—

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य तेऽहं^३ गुरुः स्थितः । नास्ति मे तपसाऽनेन भयमद्येह सुव्रत

१ ग. ड. विजिता^१ । २ ग. राश्रित^२ । ३ ग. घ. 'म् । बहुदीप्ता^३ । ४ ग. 'ति । कृतेना^४ । ड. 'ति ।
 धन्ये^५ । ५ ग. तमसा^५ । ६ ग. ड. दीनया । ७ ग. ड. समागतः । उ^६ । ८ ग. ड. 'तन्मम वचः कृ^७ । ९ ग. 'न्वीर्य-
 तु स्वम^८ । १० ड. च. 'च । चन्द्रे वायौ च व^९ । ११ ग. 'म् । अत्राहमात्मनि^{१०} । ड. 'म् । अस्मिन्हास्ये नि^{११} । १२ ड.
 तद्गुद्विष्ट^{१२} । १३ ड. 'स्य निमृष्याप्यालयन्व्रतम् । त^{१३} । १४ ग. और्व^{१३} । १५ ग. ड. श्लाघ्यो । १६ क. ख. घ.
 सीदे मुनि^{१४} । १७ ग. ड. गुरुर्महान् । ना^{१५} । १८ ग. ड. ते ।

तामेव मायां गृहीष्व मम पुत्रेण निर्मिताम् । निरिन्धनामग्निमयीं दुर्धर्षां पावकैरपि ॥ ६९
 एषा ते स्वस्य वंशस्य वंशगाऽरिविनिग्रहे । संरक्षत्यात्मपक्षं च विपक्षं च प्रधक्ष्यति ॥ ७०
 एवमस्त्विति तां गृह्य प्रणम्य मुनिपुंगवम् । जगाम त्रिदिवं हृष्टः कृतार्थो दानवेश्वरः ॥ ७१
 एषा दुर्विषहा माया देवैरपि कुरासदा । और्वेण निर्मिता पूर्वं पावकेनोर्वसूनुना ॥ ७२
 तस्मिन्स्तु व्युत्थिते दैत्ये निर्वीर्येषा न संशयः । शापो ह्यस्याः पुरा दत्तः सृष्टा येनैव तेजसा ॥
 यद्येषा प्रतिहन्तव्या कर्तव्यो भगवान्सुखी । दीयतां मे सखा शक्र तोययोर्निर्निशाकरः ॥ ७४
 तेनाहं सह संगम्य यादोभिश्च समावृतः । मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादान्न संशयः ॥ ७५
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९३३६ ॥

अथ षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

एवमस्त्विति संहृष्टः शक्रश्चिदशवर्धनः । संविदेशाग्रतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधम् ॥ १
 गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै । असुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकसाम् ॥
 त्वं मत्तः प्रतिवीर्यश्च ज्योतिषां चेश्वरेश्वरः । त्वन्मयं सर्वलोकेषु रसं रसविदो विदुः ॥ ३
 क्षयवृद्धी तव व्यक्ते सागरस्येव मण्डले । * परिवर्तस्वहोरात्रं कालं जगति योजयन् ॥ ४
 लोकच्छायामयं लक्ष्म तवाङ्कः शशैसंनिभः । न विदुः सोम + देवापि ये च नक्षत्रयोनयः ॥
 त्वमादित्यपथाद्रूर्ध्वं ज्योतिषां चोपरि स्थितः । तमः प्रोत्सायं महसा भासयस्यखिलं जगत् ॥
 श्वेतभानुर्हिमतनुर्ज्योतिषामधिपः शशी । अधिकृत्कालयोगात्मा इष्टो यज्ञैरसोऽज्ययः ॥ ७
 ओषधीशः क्रियायोर्निर्हरेश्वरं भाक्त्या । शीतांशुरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ॥ ८
 त्वं कान्तिः कान्तिवपुषां त्वं सोमः सोमपायिनाम् । सौम्यस्त्वं सर्वभूतानां तिमिरघ्नस्त्व-
 मृक्षराट् ॥ ९
 तन्नृच्छ त्वं महर्षेण वरुणेन वरूथिना । शमय त्वासुदीं मायां यया दह्याम संयुगे ॥ १०

सोम उवाच—

यन्मां वदसि युद्धार्थं देवराज वरप्रद । एष वर्षामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणम् ॥ ११
 एतान्मच्छीतनिर्दग्धान्पश्ये त्वं हिमवेष्टितान् । विमायान्विमदांश्चैव दैत्यसिंहान्महाहवे ॥
 * इत्युक्त्वा तारकाधीशः सजलेशः शिवोदकैः । प्लावयामास सैन्यानि सुराणां शान्ति-
 वृद्धये ॥ १३
 तेषां हिमकरोत्सृष्टैः सपाशा हिमवृष्टयः । वेष्टयन्ति स्म तान्धोरान्दैत्यान्मेघगणा इव ॥ १४

* अथपरस्मैपदमार्धम् । + अत्र संधिर्धार्धः । × न विद्यतेऽयं श्लोकः क. ख. ग. घ. पुस्तकेषु ।

१ क. ख. घ. 'धर्षति' । २ ग. लोके छाया । ३ ग. क. 'शावन्नमः' । न । ४ ग. 'योगात्वादिष्टाज्यायज्ञसा
 धयः' । ५ क. 'इष्टायैरजसो' । ६ क. ख. 'ज्ञश्च साऽ' । ७ ग. 'यादक्षोह' । ८ क. ख. 'निरञ्जयोनिरेनुष्णभाः' । शी ।
 ९ ग. 'रूपक' । १० क. 'कान्तव' । ११ ग. क. 'हासिन्ध' । १२ क. ख. 'श्यस्वहि' । १३ ग. 'ष्टाः सासारा हि' ।
 क. 'ष्टाः शिशिरा हि' ।

तौ पाशशीतांशुधरौ वरुणेन्द्र महाबलौ । जगत्तुहिमपातेश्च पाशपातेश्च दानवान् ॥ १५
 द्वावम्बुनाथौ समरे तौ पाशहिमयोधिनौ । मृधे चेतुस्त्रयोभिः क्षुब्धाविव महार्णवौ ॥ १६
 ताभ्यामाप्लावितं सैन्यं तद्दानवमदृश्यत । जगत्सर्वतर्काम्भोदैः प्रविष्टैरिव संवृतम् ॥ १७
 तावुद्यताम्बुनाथौ तु शशाङ्कवरुणावुभौ । शमयामासतुमार्यां देवौ दैत्येन्द्रनिर्मिताम् ॥ १८
 शीतांशुजालनिर्दग्धाः पाशैश्च स्पन्दिता रणे । न शेकुश्चलितुं दैत्या विशिरस्का इवाद्रयः ॥
 शीतांशुनिहतास्ते तु दैत्यास्तोयहिमार्दिताः । हिमाप्लावितसर्वाङ्गा निरुष्माण इवाद्रयः २०
 तेषां तु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि वै । विमानानि विचित्राणि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च २१
 तान्पाशहस्तग्रथितांश्छादिताञ्छीतरश्मिभिः । मयो ददर्श मायावी दानवान्दिवि दानवः ॥
 स शिलाजालविततां खड्गैश्चर्मैर्द्वाहासिनीम् । पादपोत्कर्टकूटाग्रां कन्दराकीर्णकाननाम् ॥
 सिंहव्याघ्रगणाकीर्णां नदद्भिर्गजयूथपैः । ईहामृगगणाकीर्णां पवनाघूर्णितद्रुमाम् ॥ २४
 निर्मितां स्वेन यत्नेन कुजितां दिवि कामगाम् । प्रथितां पार्वतीं मायासमृजत्स समन्ततः ॥ २५
 सार्सिंशवैः शिलावर्षैः संपतद्भिश्च पादपैः । जघान देवसंघांश्च दानवांश्चाप्यजीवयत् ॥ २६
 नैशाकरी वारुणी च मायेऽन्तर्दधतुस्ततः । असिभिश्चाऽऽयसगणैः किरन्देवगणान्नणे ॥ २७
 साश्मयन्त्रायुधघना द्रुमपर्वतसंकटा । अभवद्घोरसंचारा पृथिवी पर्वतैरिव ॥ २८
 अश्मनां प्रहृताः केचिच्छिलाभिः शकलीकृताः । नानिरुद्धो द्रुमगणैर्देवोऽदृश्यत कश्चन ॥
 तदपध्वस्तधनुषं भग्नप्रहरणाविलम् । निष्प्रयत्नं सुरानीकं वर्जयित्वा गदाधरम् ॥ ३०
 स हि युद्धगतः श्रीभौमीशो न स्म व्यकम्पत । सहिष्णुत्वाज्जगत्स्वामी न चुक्रोध गदाधरः ॥
 कालज्ञः कालभेषामः *समीक्षन्कालमाहवे । देवासुरविमर्दं तु द्रष्टुकामस्तदा हरिः ॥ ३२
 ततो भगवता दृष्टौ रणे पावकमारुतौ । चोदितौ विष्णुवाक्येन तौ मायामपकर्षताम् ॥ ३३
 ताभ्यामुद्भ्रान्तवेगाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महाहवे । दग्धा सा पार्वती माया भस्मीभूता ननाश ह ॥
 सोऽनिलोऽनलसंयुक्तः सोऽनलश्चानिलाकुलः । दैत्यसेनां ददहतुर्युगान्तेष्विव मूर्छितौ ॥ ३५
 वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निस्तु मारुतम् । चेतुर्दानवानीकं क्रीडन्तावनिलानलौ ॥ ३६
 भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्सूतपतत्सु च । दानवानां विमानेषु निपतत्सु समन्ततः ॥ ३७
 वातस्कन्धापविद्धेषु कृतकर्मणि पावके । मायाबन्धे निवृत्ते तु स्तूयमाने गदाधरे ॥ ३८
 निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबन्धने । संप्रहृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्वशः ॥ ३९
 जये दशशताक्षस्य दैत्यानां च पराजये । दिक्षु सर्वासु शुद्धासु प्रवृत्ते धर्मविस्तरे ॥ ४०
 अपावृते चन्द्रमसि स्वस्थानस्थे दिवाकरे । प्रकृतिस्थेषु लोकेषु त्रिषु चारित्रबन्धुषु ॥ ४१
 यजमानेषु भूतेषु प्रशान्तेषु च पाप्मसु । अभिन्नबन्धने मृत्यौ हूयमाने हुताशने ॥ ४२
 यज्ञशोभिषु देवेषु स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च । लोकपालेषु सर्वेषु दिक्षु संयानवर्तिषु+ ॥ ४३

* अत्रपरस्मैपदमार्धम् । + इतः परं सत्यप इत्यन्तग्रन्थो न विद्यते ड. पुस्तके ।

१ ग. ड. 'दिमना । म' । २ ग. घ. 'ड. सशैल' । ३ ड. 'द्वर्द्धोग्रहा' । ४ ग. 'मासिहा' । ५ ग. 'दपाग्रो-
 त्कटां तां च क' । ६ ड. 'टक्पःप्रा' । ७ ग. ड. 'पुत्रेण । ८ ग. 'सिंसघैः शि' । ९ ग. 'ना च हता देवा शिलाभिश्च
 वशीकृ' । १० ड. 'हता देवाः शिलाभिश्च समुद्रैः । न चारु' । ११ ग. 'मानसौ न' । १२ ड. 'मीक्ष्य काल' । १३ ग.
 ड. 'ता गता तदा सो ।

मावे तपसि सिद्धानाममावे पापकर्मणाम् । देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे विषीदति ॥ ४४
 जिपादविग्रहे धर्मे अधर्मे पादविग्रहे । अपावृत्ते महाद्वारे वर्तमाने च सत्ये ॥ ४५
 लोके प्रवृत्ते धर्मेषु सद्धर्मेष्वाश्रमेषु च । प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ॥ ४६
 प्रशान्तकल्मषे लोके शान्ते तमसि दानवे । अग्निमारुतयोस्तत्र वृत्ते सद्भामकर्मणि ॥ ४७
 तन्मया विपुला लोकास्ताभ्यां कृतजयक्रियाः । पूर्वं दैत्यभयं श्रुत्वा मारुताग्निकृतं महत् ४८
 कालनेमीति विख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत । भास्कराकारमुकुटः शिञ्जिताभरणाङ्गदः ॥ ४९
 मन्दराद्रिप्रतीकाशो महारजतसंवृतः । शतप्रहरणोदग्रः शतबाहुः शताननः ॥ ५०
 शतशीर्षः स्थितः श्रीमाञ्छतशृङ्ग इवाचलः । कक्षे महति संवृद्धो निदाघ इव पावकः ॥ ५१
 धूम्रकेशो हरिच्छमश्रुः संदष्टौष्ठपुटाननः । त्रैलोक्यान्तरविस्तारि धारयन्विपुलं वपुः ॥ ५२
 बाहुभिस्तुलयन्वयोम क्षिपन्पद्भ्यां महीधरान् । ईरयन्मुखनिःश्वासैर्वृष्टियुक्तान्बलाहकान् ॥
 तिर्यगायतरक्ताक्षं मन्दरोदग्रवर्चसम् । दिधक्षन्तमिवाऽऽयान्तं सर्वान्देवगणान्सृधे ॥ ५४
 तर्जयन्तं सुरगणांश्छादयन्तं दिशो दश । संवर्तकाले तृषितं दृढं मृत्युमिवोत्थितम् ॥ ५५
 सुतलेनोच्छ्रयवता विपुलाङ्गुलिपर्वणा । लम्बाभरणपूर्णैः किञ्चिच्चलितं कर्मणा ॥ ५६
 उच्छ्रितेनाग्रहस्तेन दक्षिणेन वपुष्मता । दानवान्देवनिहतानुत्तिष्ठध्वमिति ब्रुवन् ॥ ५७
 तं कालनेमिं समरे द्विषतां कालचेष्टितम् । वीक्षन्ते स्म सुराः सर्वे भयवित्रस्तलोचनाः ॥
 तं वीक्षन्ते स्म भूतानि कमन्तं कालनेमिनम् । त्रिविक्रमाधिकमतं नारायणमिवापरम् ॥ ५९
 सोऽप्युच्छ्रयपुरःपादमारुताघूर्णिताम्बरः । प्रक्रामन्नसुरो युद्धे त्रासयामास देवताः ॥ ६०
 स मयेनासुरेन्द्रेण परिष्वक्तस्ततो रणे । कालनेमिर्वर्भौ दैत्यः सविष्णुरिव मन्दरः ॥ ६१
 अथ विव्यथिरे देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः । कालनेमिं समायान्तं दृष्ट्वा कालमिवापरम् ॥ ६२

इति श्रीमातस्य महापुराणे तारकामययुद्धे षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९३९८ ॥

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

दानवानामनीकेषु कालनेमिंहासुरः । व्यवर्धत महातेजास्तपान्ते जलदो यथा ॥ १
 *तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः । उत्तस्थुरपरिश्रान्ताः पीत्वाऽमृतमनुत्तमम् ॥ २
 ते वीतभयसंत्रासा मयतारपुरोगमाः । तारकामयसङ्ग्रामे सततं जितकाशिनः ॥ ३

* इत आरभ्य पुरोगमा इत्यन्तग्रन्थो न विद्यते ग. पुस्तके ।

१ क. ख. 'षु सुधर्मे' । घ. ड. 'षु स्वधर्मे' । २ ड. दारणे । ३ ग. 'न्मथो विमलो लोकस्ता' । च. 'न्मथे विमले लोके ताभ्यां' । ४ ड. विमला । ५ क. ख. 'भ्यां तज्यकृत्किं' । घ. 'भ्यां जयभूतक्रियाः' । पू. ड. 'भ्यां जयभूतक्रियाः' । पू. ६ ग. ड. 'टः स्फूर्जिता' । ७ ग. हृषितं । ८ ख. घ. 'तवर्भ' ग. 'तवर्भगा' । ड. 'तवर्भ' । ९ क. ख. घ. 'क्षन्ति स्म' । १० क. ग. ड. 'कम विक्रमन्तं ना' । ११ ग. ड. सोऽप्युच्छ्रय पुरः पादं मां । १२ ग. 'वानां च पिप्रीषुः कां' । घ. 'वानां तु पिप्रीषुः कां' ।

रेजुरायोधनगता दानवा युद्धकाङ्क्षिणः । मन्त्रमभ्यसतां तेषां व्यूहं च परिधावताम् ॥ ४
 प्रेक्षतां चाभवत्पीतिर्दानवं कालनेमिनम् । ये तु तत्रं मयस्याऽऽसन्मुख्या युद्धपुरःसराः ॥ ५
 ते तु सर्वे भयं त्यक्त्वा हृष्टा योद्धुमुपस्थिताः । मयस्तारो वराहश्च हयग्रीवश्च वीर्यवान् ६
 विप्रचित्तिसुतः श्वेतः खरलम्बावुभावपि । अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोराख्यस्तथैव च ॥ ७
 स्वर्भानुश्चामरप्रख्यो वक्त्रयोधी महासुरः । एतेऽस्त्रवेदिनः सर्वे सर्वे तपसि सुस्थिताः ॥ ८
 दानवाः कृतिनो जग्मुः कालनेमिं तमुद्धतम् । ते गदाभिर्भुशुण्डीभिश्चक्रैरथ एरश्वधैः ॥ ९
 कालकल्पैश्च मुसलैः क्षपणीयैश्च मुद्गरैः । अश्मभिश्चाद्रिसदृशैर्गण्डशैलैश्च दारुणैः ॥ १०
 पट्टिशैर्भिन्दिपालैश्च परिधैश्चोत्तमायसैः । घातनीभिः सुगुर्वीभिः शतग्रीभिस्तथैव च ॥ ११
 युगैर्यन्त्रैश्च निमुक्तैर्माणैरुग्रताडितैः । द्रोभिश्चाऽऽयतैर्दीप्तैश्च प्रासैः पाशैश्च मूर्छनैः ॥ १२
 भुजैर्गवदनैः क्रूरैर्लेलिहानैश्च सायकैः । वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीप्यमानैश्च तोमरैः ॥ १३
 विकोशैरसिभिस्तीक्ष्णैः शूलैश्च शितनिर्मलैः । दैत्याः संदीप्तमनसः प्रगृहीतशरासनाः ॥ १४
 ततः पुरस्कृत्य तदा कालनेमिं महाहवे । सा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां रुरुचे चर्मैः ॥ १५
 द्यौर्निमीलितसर्वाङ्गा घर्नानीलाम्बुदागमे । देवतानामपि चर्मसमुदे शक्रपालिता ॥ १६
 उपेता सितकृष्णाभ्यां ताराभ्यां चन्द्रसूर्ययोः । वायुवेगवती सौम्या तारागणपताकिनी ॥ १७
 तोयदा विद्धवसना ग्रहनक्षत्रहासिनी । यमेन्द्रवरुणैर्गुप्ता धनदेन च धीमतां ॥ १८
 संप्रदीप्ताग्निनयना नारायणपरायणा । सा समुद्रौघसदृशी दिव्या देवमहाचमूः ॥ १९
 रराजास्त्रवती भीमा यक्षगन्धर्वशालिनी । तयोश्चम्बोस्तदानीं तु बभूव स समागमः ॥ २०
 द्यावापृथिव्योः संयोगो यथा स्याद्युगपर्यये । तद्युद्धमभवद्भोरं देवदानवसंकुलम् ॥ २१
 क्षमापराक्रमपरं दर्पस्य विनयस्य च । निश्चक्रमुर्बलाभ्यां तु भीमौस्तत्र सुरासुराः ॥ २२
 पूर्वापराभ्यां संरिधाः सागराभ्यामिवाम्बुदाः । ताभ्यां बलाभ्यां संहृष्टाश्चेरुस्ते देवदानवाः ॥ २३
 वनाभ्यां पार्वतीयाभ्यां पुष्पिताभ्यां यथौऽऽगमाः । समाजघ्नुस्ततो भेरीः शङ्खान्दध्मुरनेकशैः ॥ २४
 स शब्दो द्यां भुवं खं च दिशश्च समपूरयत् । ज्याघाततलनिर्घोषो धनुषां कृजितानि च ॥ २५
 हुंदभीनां च निनदो दैत्यमन्तर्दधुः स्वनम् । तेऽन्योन्यमभिसिपेतुः पातयन्तः परस्परम् ॥ २६
 बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून्द्वन्द्वमन्ये युयुत्सवः । देवास्तु चाशानि घोरं परिघांश्चोत्तमायसान् ॥ २७
 निष्क्रिंशान्समृजुः संख्ये गदा गुर्वीश्च दानवाः । गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च शकलीकृताः ॥ २८
 परिपेतुर्भृशं केचित्पुनः केचित्तु जग्निरै । ततो रथैः सतुरगैर्विमानैश्चाऽऽशुगामिभिः ॥ २९
 समीयुस्ते सुसंरब्धा रोषादन्योन्यमाहवे । संवर्तमानाः समरे संदटौष्ठपुटाननाः ॥ ३०
 रथा रथैर्निरुध्यन्ते पादाताश्च पदातिभिः । तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः शब्दवाहिनाम् ॥ ३१
 नभोनर्भश्च हि यथा नभस्यैर्जलदस्वनैः । बभञ्जुस्तु रथान्केचिकेचित्संमर्दिता रथैः ॥ ३२

१ ग. च. गृहं । २ ग. 'त्र मयादासन्मुद्रासर्वे पराङ्मुखाः । ते । ३ ग. 'मिथ गुर्वीमिथकै' । ४ ग. 'णैर्य-
 ज्ञता' । ५. 'णैरप्र' । ५ ग. ड. 'तपीनाभिः प्रा' । ६ ग. च. 'जगैर्लेलिहानैश्च विसर्प' । ७ क. ख. घ. 'गवकैर्लेलिहानै-
 विसर्पेन्द्रश्च । ८ घ. 'सूः । तैनि' । ९ ग. 'नानां चाभ्युपाग' । १० ग. ड. 'ता । सा प्रदीप्ताभिवदना । ११ ग. ड.
 'माभ्यां तु महासुराः । १२ ड. सरवाः । १३ क. ख. 'था गजाः । ग' । ग. ड. 'था नगाः । स' । १४ ग. ड. 'शः ।
 भपोभुवं च खं चैव दि' । १५ घ. 'र्धे स्व' । १६ ग. ड. देवताः शरवृष्टीश्च प' । १७ ड. 'न्ते पदा' । १८ ग.
 'भरयो हि । ड. 'भस्त्रो हि यथा नभस्ये ज' । १९ क. ख. 'त्संपाटिता ।

संवाधमन्ये संप्राप्य न शेकुश्चलितु रंथाः । अन्योन्यमन्ये समरे दोभ्यमुत्क्षिप्य दंशिताः ॥ ३३
 संह्लादमानाभरणा जन्तुस्तत्रापि चर्मिणः । अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्ना वेमू रक्तं हता युधि ॥ ३४
 क्षरज्जलानां सदृशा जलदानां समागमे । तदस्त्रशस्त्रग्रथितं क्षिप्तोत्क्षिप्तगदाविलम् ॥ ३५
 देवदानवसंक्षुब्धं संकुलं युद्धमाबभौ । तद्दानवमहामेघं देवायुधविराजितम् ॥ ३६
 अन्योन्यबाणवर्षेण युद्धदुर्दिनमाबभौ । एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः कालनेमिः स दानवः ॥ ३७
 व्यवर्धत समुद्रौवैः पूर्यमाण इवाम्बुदः । तस्य विद्युच्चलापीडाः प्रदीप्ताशनिवर्षिणः ॥ ३८
 गात्रैर्नागगिरिप्रख्या विनिपेतुर्बलाहकाः । क्रोधान्निःश्वसतस्तस्यै भ्रूभेदस्वेदैर्वर्षिणः ॥ ३९
 साग्निस्फुलिङ्गप्रतता मुखान्निष्पेतुरर्चिषः । तिर्यगूर्ध्वं च गगने वव्रुधुस्तस्य बाहवः ॥ ४०
 पर्वतादिव निष्क्रान्ताः पञ्चास्या इव पन्नगाः । सोऽस्त्रजालैर्बहुविधैर्धनुर्भिः परिघैरपि ॥ ४१
 दिव्यमाकाशमावब्रे पर्वतरुच्छिन्नैरिव । सोऽनिलोद्धूतवसनस्तस्थौ सङ्ग्रामलालसः ॥ ४२
 संध्यातपग्रस्तशिलः साक्षान्मेरुरिवाचलः । उरुवेगप्रमथितैः शैलशृङ्गाग्रपादैः ॥ ४३
 अपातयद्देवगणान्वज्रेणेव महागिरीन् । बहुभिः शस्त्रनिर्झंशैश्चिन्नभिन्नशिरोरुहाः ॥ ४४
 न शेकुश्चलितुं देवाः कालनेमिहता युधि । मुष्टिभिर्निहताः केचित्केचित्तु विदलीकृताः ॥ ४५
 यक्षगन्धर्वपतयः पेतुः सह महोरगैः । तेन वित्रासिता देवाः समरे कालनेमिना ॥ ४६
 न शेकुर्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः । तेन शक्रः सहस्राक्षः स्पन्दितः शरबन्धनैः ॥ ४७
 ऐरावतगतः संख्ये चलितुं न शशाक ह । निर्जलाभोदसदृशो निर्जलार्णवसप्रभः ॥ ४८
 निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे । रणे वैश्रवणस्तेन परिधैः कामरूपिणा ॥ ४९
 + वित्तदौऽपि कृतः संख्ये निर्जितः कालनेमिना । यमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणो रणे ॥ ५०
 याम्यामवस्थां संत्यज्य भीतः स्वां दिशमाविशत् । स लोकपालानुत्सार्य कृत्वा तेषां च
 कर्म तत् ॥ ५१
 दिक्षु सर्वासु देहं स्वं चतुर्धा विदधे तदा । स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं स्वर्भानुर्दर्शनम् ॥ ५२
 जहार लक्ष्मीं सोमस्य तं चास्य विषयं महत् । चालयामास दीप्तांशुं स्वर्गद्वारात् भास्करम्
 सायनं चास्य विषयं जहार दिनकर्म च । सोऽग्निं देवमुखं दृष्ट्वा चकाराऽऽत्ममुखाश्रयम् ॥ ५४
 वायुं च तरसा जिह्वां चकाराऽऽत्मवशानुगम् । स सनुद्रान्समानीय सर्वाश्च सारतो बलात् ॥
 चकाराऽऽत्ममुखे वीर्याद्देहिभूताश्च सिन्धवः । अपः स्ववशगाः कृत्वा दिविजा याश्च भूमिजाः
 स स्वयंभूरिवाऽऽभाति महाभूतपतिर्यथा । सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वभूतभयावहः ॥ ५७
 स लोकपालैकवपुश्चन्द्रादित्यग्राह्यवान् । स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः ॥ ५८

+ एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—विलपं लोकपालेशः स्याजितो धनदाक्रियामिति ।

१ क. ख. रथान् । ग. रणात् । २ क. ख. घ. 'गे । तैरस्त्रैः' । ३ क. ख. 'नेमी स । ४ क. ख. 'पडैः प्र' ।
 ५ ड. 'स्य क्लेदस्वेदैर्वि' । ६ ग. 'ददंशिनः । सा' । ७ ग. 'मि धूमयुतास्तस्य मु' । ८ ड. 'व संवपुः । नि' । ९ ग.
 'दो विह' । १० ग. घ. याम्यां दिशं तु संत्यज्य भीतः स्थान्यां समाविश' । ११ ग. ड. 'दंशितम् । ज' । १२ ग. ड.
 'शुं धर्मद्वौ' । १३ घ. 'द्वारां समास्कराम् । सा' । १४ ग. घ. 'मुखा दत्ता च' । १५ ड. 'त्वा विदधे स्वव' । १६ ग.
 ड. 'वै लोक भ' ।

पावकानिलसंपातो रराज युधि दानवः । पारमेष्ठ्ये स्थितः स्थाने लोकानां प्रभेवाप्यथे ॥
तं तुहुवुर्देत्यगणा देवा इव पितामहम् ॥

५९

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे तारकामययुद्धे सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

आदेतः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९४५७ ॥

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

पञ्च तं नाभ्यवर्तन्त विपरीतेन कर्मणा । वेदो धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणाश्रया ॥ १
स तेषामनुपस्थानात्सक्रोधो दानवेश्वरः । वैष्णवं पदमन्विच्छन्त्ययौ नारायणान्तिकम् ॥ २
स ददर्श सुपर्णस्थं शङ्खचक्रगदाधरम् । दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शुभाम् ॥ ३
सजलाम्भोदसदृशं विद्युत्सदृशवाससम् । स्वारूढं स्वर्णपक्षाढ्यं शिखिनं काश्यपं खगम्
वृद्धा दैत्यविनाशाय रणे स्वस्थमवस्थितम् । दानवो विष्णुमक्षोभ्यं बभाषे क्षुब्धमानसः ॥
अयं स रिपुरस्माकं पूर्वेषां प्राणनाशनः । अर्णवावासिनश्चैव मधोर्वै कैटभस्य च ॥ ६
अयं स विग्रहोऽस्माकमशाम्यः किल कथ्यते । अनेन संयुगेष्वद्य दानवा बहवो हताः ॥ ७
अयं स निर्घृणो लोके स्त्रीबालनिरपत्रपः । येन दानवनारीणां सीमन्तोद्धरणं कृतम् ॥ ८
अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठश्च दिवौकसाम् । अनन्तो भोगिनामप्सु स्वपन्नाद्यः स्वयंभुवः ॥
अयं स नाथो देवानामस्मीमिव्यथितात्मनाम् । अस्य क्रोधं समासाद्य हिरण्यकशिपुर्हृतः ॥
अस्य च्छायामुपाश्रित्य देवा मखमुखे श्रिताः । आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवन्ति विधौ हुतम् ॥
अयं स निधने हेतुः सर्वेषाममरद्विषाम् । यस्य वक्त्रं प्रविष्टानि कुलान्यस्माकमाहवे ॥ १२
अयं स किल युद्धेषु सुरार्थं त्यक्तजीवितः । सवितुस्तेजसा तुल्यं चक्रं क्षिपति शत्रुषु ॥
अयं स कालो दैत्यानां कालभूतः समास्थितः । अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति केशवः
दिष्ट्येदानीं समक्षं मे विष्णुरेष समागतः । अद्य मद्बाहुनिष्पिष्टो मामेव प्रणयिष्यति ॥ १५
यास्याम्यपचितिं दिष्ट्या पूर्वेषामद्य संयुगे । इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहम् ॥ १६
क्षिप्रमेव हनिष्यामि रणेऽमरगणांस्ततः । जात्यन्नरगतोऽप्येष बाधते दानवान्मुधे ॥ १७
एषोऽनन्तः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति श्रुतः । जघानैकार्णवे घोरे तावुभौ मधुकैटभौ ॥ १८
द्विधा भूतं वपुः कृत्वा सिंहस्याधुं नरस्य च । पितरं मे जघानैको हिरण्यकशिपुं पुरा ॥ १९
शुभं गर्भमधत्तेनमदितिर्देवतारणिः । त्रीँल्लोकानुज्जहारैकः क्रममाणुस्त्रिभिः क्रमैः ॥ २०
भूयस्त्विदानीं सङ्ग्रामे संप्राप्ते तारकामये । मया सह समागम्य सह देवैर्विनङ्क्ष्यति ॥ २१
एवमुक्त्वा बहुविधं क्षिपन्नारायणं रणे । वाग्भिरप्रतिरूपाभिर्बुद्धमेवाभ्यरोचयत् ॥ २२

१ ग. ड. 'संयोगो रं' । २ क. ख. ग. 'भवोपमे । तं । ३ ग. ड. च. 'स्थं स्वं स्थं । च' । ४ क. ख. 'षे
पलुष' । ५ घ. ड. नसम् । अ' । ६ ग. ड. 'सिनोर्ध्वं मधुकैटभयोरपि । अने' । ७ ड. 'गे त्वय । ८ ग. ड. 'कुण्डोऽयं
दि' । ९ ग. 'नामस्ति स्वयंभूर्ध्वं स्व' । १० क. ख. घ. 'स्माकं व्यधि' । ११ ग. ड. 'वा हविर्मुखे स्थिताः । १२ क. ख.
'निधा । १३ क. ख. चक्रे । १४ ग. ड. च. 'लरूपे माषि स्थिते । अ' । १५ ग. 'प्यसि केशव । दि' । १६ ग.
'णिः । त्रैलोक्यमाजहा' । १७ क. ख. घ. स देवो विनक्षिष्यति ।

क्षिप्यमाणोऽसुरेन्द्रेण न चुकोप गदाधरः । क्षमाबलेन महता सस्मितं चेदमब्रवीत् ॥ २३
अल्पं दर्पबलं दैत्य स्थिरमक्रोधजं बलम् । हतस्त्वं दर्पजैर्दोषिहित्वा यन्दापसे क्षमाम् ॥ २४
अंधीरस्त्वं मम मतो धिगेतत्तव वाग्बलम् । न यत्र पुरुषाः सन्ति तत्र गर्जन्ति योषितः ॥
अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्वेषां मार्गगामिणम् । प्रजापतिकृतं सेतुं भित्त्वा कः स्वस्ति-
मान्ब्रजेत् ॥ २६

अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्यापारघातकम् । स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः
एवं ब्रुवति वाक्यं तु मृधे श्रीवत्सधारिणि । जहास दानवः क्रोधान्द्रस्तांश्चक्रे सहायुधान् ॥
स बाहुशतमुद्यम्य सर्वांश्च ग्रहणं रणे । क्रोधाद्विगुणरक्ताक्षो विष्णुं वक्षस्यताडयत् ॥ २९
दानवाश्चापि समरे मयतारपुरोगमाः । उद्यतायुधनिश्चिशा विष्णुमभ्यद्रवन् रणे ॥ ३०
स ताड्यमानोऽतिबलैर्दैत्यैः संवोद्यतायुधैः । न च चाल ततो युद्धेऽकम्पमान इवाचलः ॥
संसक्तश्च सुपर्णेन कालनेमी महासुरः । सर्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ॥ ३२
घोरां ज्वलन्तीं मुमुचे संबन्धो गरुडोर्पारः । कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमाविशत् ॥
यदा तेन सुपर्णस्य पातिता मूर्ध्नि सा गदा । सुपर्णं व्यथितं दृष्ट्वा क्षतं च वपुरात्मनः ॥
क्रोधसंरक्तनयनो वैकुण्ठश्चक्रमाददे । व्यवर्धत स वेगेन सुपर्णेन समं विभुः ॥ ३५
भुजाश्चास्य व्यवर्धन्त व्याघ्रवन्तो दिशो दश । प्रदिशश्चैव खं गां वै पूरयामास केशवः ॥
ववृधे च पुनर्लोकान्क्रान्तुकाम इवौजसा । तर्जनायासुरेन्द्राणां वर्धमानं नभस्तले ॥ ३८
ऋषयश्चैव गन्धर्वास्तुष्टुवर्मधुसूदनम् । सर्वान्किरीटेन लिहन्साभ्रमम्बरमम्बरैः ॥ ३९
पञ्चामाक्रम्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः । स सूर्यकरतुल्याभं सहस्रारमरिक्षयम् ॥ ४०
दीप्ताग्निसेदशं घोरं दर्शनेन सुदर्शनम् । सुवर्णरेणुपर्यन्तं वज्रनाभं भयावहम् ॥ ४१
भेदोऽस्थिमज्जारुधिरैः सिक्तं दानवसंभवैः । अद्वितीयप्रहरणं क्षुरपर्यन्तमण्डलम् ॥ ४२
स्रग्दाममालाविततं कामगं कामरूपिणम् । स्वयं स्वयंभुवा सृष्टं भयदं सर्वविद्विषाम् ॥
महर्षिरौषिराविष्टं नित्यमाहवदर्पितम् । क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सस्थाणुजङ्गमाः ॥
क्रत्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे । तदप्रतिमकर्मोद्यं समानं सूर्यवर्चसा ॥ ४५
चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः । स मुष्णन्दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा ॥ ४६
चिच्छेद बाहुं चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः । तच्च वक्त्रशतं घोरं साधिपूर्णाद्ब्रह्मसि वै ॥
तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाथ बलाद्धरिः । स च्छिन्नबाहुर्विशिखं न प्राकम्पत दानवः ॥
कबन्धोऽवस्थितः संख्ये विशाख इव पादपः । संवितत्य महापक्षी वायोः कृत्वा समं जवम्
उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनम् । स तस्य देहो विमुखो विबाहुः खात्यरिभ्रमन्
निपपात दिवं त्यक्त्वा क्षोभयन्धरणीतलम् । तस्मिन्निपतिते दैत्ये देवाः सधिगणास्तदा
साधु साध्विति वैकुण्ठं समेताः प्रत्यपूजयन् । अपरे ये तु दैत्याश्च युद्धे हटपराक्रमाः ॥

१ क. ख. क्षमम् । २ ग. ड. अधर्मत्वं । ३ ग. व्यापत्तिदायिनम् । स्वे । ४ ग. 'क्षरणं' । ५ ड. सर्वा
युधयैः । न । ६ ग. 'मागमत्' । य । ७. 'मागतः' । य । ८. क. ख. घ. कृतं । ९ ड. 'सा । तं जयाय सु' ।
९ ग. पयः सहगन्धर्वैस्तु । १०. पयः सिद्धयः । १० ग. 'वैर्गविष्टं नित्यमाहवज्जुम्भितम्' । ११ ड. 'काः स्थावरज' ।
१२ ग. ड. 'कर्मणं स' । १३ ग. 'मिचूर्णावह' । १४. 'सिद्धत्वाऽह' । १५ ड. 'रा निपपात च दा' ।

ते सर्वे बाहुभिर्व्याप्ता न शेकुश्चलितुं रणे । कांश्चित्केशेषु जग्राह कांश्चित्कण्ठेषु पीडयन्
चकर्ष कस्यचिद्वक्त्रं मध्येऽगृह्णादथापरम् । ते गदा चक्रनिर्दग्धा गतसत्त्वा गतासर्वः ॥५३
गगनाद्भटसर्वाङ्गा निपेतुर्धरणीतले । तेषु दैत्येषु सर्वेषु हतेषु पुरुषोत्तमः ॥ ५४
तस्थौ शक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः । तस्मिन्विमर्दे सङ्ग्रामे निवृत्ते तारकामये ॥५५
तं देशमाजगामाऽऽशु ब्रह्मा लोकपितामहः । सर्वैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥
देवदेवो हरिं देवं पूजयन्वाक्यमब्रवीत् । कृतं देव महत्कर्म सुराणां शल्यमुद्धृतम् ॥
वधेनानेन दैत्यानां वयं च परितोषिताः ॥ ५७

योऽयं त्वया हतो विष्णो कालनेमिमहासुरः । त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते
एष देवान्परिभवंल्लोकांश्च संचराचरान् । ऋषीणां कदनं कृत्वा ममपि प्रति गर्जति ॥
तदनेन तवाग्रेण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा । यदयं कालकल्पस्तु कालनेभिर्निपातितः ॥ ६०
तदागच्छ स्वभवनं गच्छामि दिवमुत्तमम् । ब्रह्मर्षयस्त्वां तत्रस्थाः प्रतीक्षन्ते सदोगताः
कं चाहं तव दास्यामि वरं वरं वतां वर । सुरेष्वथ च दैत्येषु वराणां वरदो भवान् ॥ ६२
निर्यातयैतन्नैलोक्यं स्फीतं निहतकण्टकम् । अस्मिन्नेव मृधे विष्णो शक्राय सुमहात्मने
एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरव्ययः । देवाञ्छक्रमुखान्सर्वानुवाच शुभया गिरा ॥ ६४
विष्णुरुवाच—

शृण्वन्तु त्रिदशाः सर्वे यावन्तोऽत्र समागताः । श्रवणावहितैः श्रोत्रैः पुरस्कृत्य पुरंदरम्
अस्माभिः समरे सर्वे कालनेमिमुखा हताः । दानवा विक्रमोपेताः शक्रादपि महत्तराः ॥
अस्मिन्महति सङ्ग्रामे दैतयौ द्वौ विनिःसृतौ । विरोचनश्च दैत्येन्द्रः स्वर्भानुश्च महाग्रहः ॥
स्वां दिशं भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च । याम्यां यमः पालयितामुत्तरां च धनाधिपः
ऋक्षैः सह यथायोगं गच्छतां चैव चन्द्रमाः । अंबुदमृतमुखे सूर्या भजतामयनैः सह ॥ ६९
आज्यभागाः प्रवर्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः । हूयन्तामग्नयो विप्रैर्वेददृष्टेन कर्मणा ॥ ७०
देवाश्चाप्यग्निहोत्रेन स्वाध्यायेन महर्षयः । श्राद्धेन पितरश्चैव नृतिं यान्तु यथासुखम् ॥७१
वायुश्चरतु मार्गस्थस्त्रिधा दीप्यतु पावकः । त्रींस्तु+वर्णांश्च लोकांस्त्रींस्तर्पयंश्चाऽऽत्मजैर्गुणैः
क्रतवः संप्रवर्तन्तां दीक्षिणीयैर्द्विजातिभिः । दक्षिणाश्चोपपाद्यन्तां याज्ञिकेभ्यः पृथक्पृथक्
गां तु सूर्यो रसान्सोमो वायुः प्राणांश्च प्राणिषु । तर्पयन्तः प्रवर्तन्तां सर्वे एव स्वकर्मभिः ॥
यथावदानुपूर्व्येण महेन्द्रमलयोद्धवाः । त्रैलोक्यमातरः सर्वाः समुद्रं यान्तु सिन्धवः ॥
दैत्येभ्यस्त्यज्यतां भीश्च शान्तिं व्रजत देवताः । स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सना-
तनम् ॥ ७६
स्वगृहे स्वर्गलोके वा सङ्ग्रामे वा विशेषतः । विश्रम्भो वो न मन्तव्यो नित्यं क्षुद्रा हि दानवाः

+ एतदर्थस्थानेऽथ प. टो ग. पुस्तक—त्रयो वर्णांश्च लोकांस्त्रींस्तर्पयन्वात्मजैर्गुणैरिति ।

१ ग. घ. ड. 'कर्त क' । २ ग. 'वः । क्षणेनोद्भ' । ३ क. ख. घ. ससुरासुरान् । ४ ड. मामेव प्र' । ५ ग.
'मिविधाति' । ६ क. ख. घ. 'च्छस्व भद्रं ते गच्छामदि' । ७ घ. ड. रभृतां । ८ ग. निर्वोपयित्वा त्रैलो' । ९ ग. 'मे
द्वैतेतौ तु विनिर्गतौ । १० ग. अयं कृतगणं मू' । घ. अर्चं कृतमुखः सूर्यः । ११ ग. 'यै गच्छतां । १२ ग. 'क्षणा-
यैर्द्वि' । ड. 'क्षणायै द्विजा' । १३ ग. ड. कृगाश्च सूर्यः ।

छिद्रेषु प्रहरन्त्येते न तेषां संस्थितिर्ध्रुवा । सौम्यानामृजुभावानां भवतामार्जवं धेनम् ॥
 एवमुक्त्वा सुरगणान्विष्णुः सत्यपराक्रमः । जगाम ब्रह्मणा सार्धं स्वलोकं तु महायशाः ॥
 एतदाश्चर्यमभवत्सङ्ग्रामे तारकामये । दानवानां च विष्णोश्च यन्मां त्वं परिपृष्टवान् ॥ ८०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पञ्चोद्भवप्रादुर्भावसंग्रहो नामाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १५३७ ॥

अथ नवसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

श्रुतः पद्मोद्भवस्तात विस्तरेण त्वयेरितः । समासाद्भवमाहात्म्यं भैरवस्याभिधीयताम् ॥१

सूत उवाच—

तस्यापि देवदेवस्य शृणुध्वं कर्म चोत्तमम् । आसीद्वैत्योऽन्धको नाम भिन्नाञ्जनचयोपमः
 तपसा महता युक्तो ह्यवध्यन्निदिवौकसाम् । स कदाचिन्महादेवं पार्वत्या सहितं प्रभुम् ॥

क्रीडमानं तदा दृष्ट्वा हर्तुं देवीं प्रचक्रमे । तस्य युद्धं तदा घोरमभवत्सह शंभुना ॥ ४

अवन्तिविषये धोरे महाकालवनं प्रति । तस्मिन्पुच्छे तदा रुद्रश्चान्धकेनातिपीडितः ॥ ५

सुमुच बाणमत्युग्रं नाम्ना पाशुपतं हि तत् । रुद्रबाणविनिर्भेदादुधिरादन्धकस्य तु ॥ ६

अन्धकोश्च समुत्पन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः । तेषां विदार्यमाणानां रुधिरादपरे पुनः ॥ ७

बभूवुरन्धका घोरा यैर्व्याप्तमखिलं जगत् । एवं मायाविनं दृष्ट्वा तं च देवस्तदाऽन्धकम् ॥

पानार्थमन्धकास्रस्यं सोऽमृजन्मातःस्तदा । +महेश्वरी तथा ब्राह्मी कौमारी मालिनी

तथा ॥ ९

सौपर्णी ह्यथ वायव्या शाक्री वै नैर्ऋती तथा । सौरी सौम्या शिवा दूती चामुण्डा चाथ

वारुणी ॥ १०

बाराही नारसिंही च वैष्णवी च चलच्छिखा । शतानन्दा भगानन्दा पिच्छिला भगमा

लिनी ॥ ११

बला चातिबला रक्ता सुरभी मुखमण्डिका । मातृनन्दा सुनन्दा च बिडाली शकुनी तथा ॥

रेवती च महारक्ता तथैव पिलपिच्छिका । जया च विजया चैव जयन्ती चापरजिता ॥ १३

काली चैव महाकाली दूती चैव तथैव च । सुभगा दुर्भगा चैव कराली नन्दिनी तथा ॥

अदितिश्च दितिश्चैव मारी वै मृत्युरेव च । कर्णमोटी तथा ग्राम्या उलूकी च घटोदरी ॥

कपाली वज्रहस्ता च पिशाची राक्षसी तथा । भृशुण्डी शांकरी चण्डालाङ्गली कुटभी

तथा ॥ १६

* अत्र द्वितीयाधे प्रथमाऽवगन्तव्या : + मातृनामसु सर्वत्र द्वितीयन्तपाठो वर्तते ग. ड. घ. पुस्तकेषु ।

१ ग. मतम् । ड. मनः । २ ग. ड. 'धे ब्रह्मलोकं म' । घ. धे विष्णुलोकम् । ३ ग. घ. ड. 'पृच्छसि । ३' ।

४ क. ख. 'परय विभी' । ५ क. ख. 'ना । आवन्त्ये वि' । ६ क. ख. घ. सुपुत्रे । ७ ड. च 'स्य सपुत्रे मात' । ८ ड.

'री चानलां त' । ९ ड. 'र्कति त' ।

खेता सुलोचना धूम्रा एकवीरा करालिनी । विशालदंष्ट्रीणी श्यामा त्रिजटी कुकुटी तथा
वैनायकी च वैताली उन्मत्तोदुम्बरी तथा । सिद्धिश्च लेलिहाना च केकरी गर्दभी तथा ॥
भुकुटी बहुपुत्री च प्रेतयाना विडम्बिनी । क्रौञ्चा शैलमुखी चैव विनता सुरसा दनुः ॥
उषा रम्भा मेनका च सलिला चित्ररूपिणी । स्वाहा स्वधा वषट्कारा धृतिज्येष्ठा कपर्दिनी
माया विचित्ररूपा च कामरूपा च संगमा । मुखेविला मङ्गला च महानासा महामुखी ॥
कुमारी रोचना भीमा सदाहा सा मशोद्धता । अलम्बाक्षी कालपर्णी कुम्भकर्णी महामुरी
केशिनी शङ्खिनी लम्बा पिङ्गला लोहितामुखी । घण्टारवाऽथ दंष्ट्राला रोचना कौकज-

ङ्घ्रिका ॥ २३

गोर्क्षिकाऽजमुखिका महाग्रीवा महामुखी । उल्कामुखी धूमशिखा कैम्पिनी परिकम्पिनी
मोहना कल्पना क्ष्वेला निर्भया बाहुशालिनी । सर्पकर्णी तथैकाक्षी विशोका नन्दिनी तथा
ज्योत्स्नामुखी च रभसा निकुम्भा रक्तकम्पना । अविकारा महाचित्रा चन्द्रसेना मनोरमा ॥
अदर्शना हरत्यापा मातङ्गी लम्बेमखला । अबाला वञ्चना काली प्रमोदा लाङ्गलावती ॥
चित्ता चित्तजला कोणा शान्तिकौऽथविनाशिनी । लम्बस्तनी लम्बसटा विसटा वास-

चूर्णिनी ॥ २८

स्खलन्ती दीर्घकेशी च सुचिरा सुन्दरी शुभा । अयोमुखी कटुमुखी क्रोधनी च तथाऽशनी ॥
कुटुम्बिका मुक्तिका च चन्द्रिका बलमोहिनी । सामान्या हासिनी लम्बा कोविदारी संमा-

सवी ॥ ३०

शङ्कुकर्णी महानादा महादेवी महोदरी । हूँकारी रुद्रसुसटा रुद्रेक्षी भूतडामरी ॥ ३१
पिण्डजिह्वा चलज्वाला शिवा ज्वालामुखी तथा । एताश्चान्याश्च देवेशः सोऽसृज-

न्मातरस्तदा ॥ ३२

अन्धकानां महाघोराः पपुस्तद्विधिरं तदा । ततोऽन्धकासृजः सर्वाः परां तृप्तिमुपागताः ॥
तासु तृप्तासु संभूता भूय एवान्धकप्रजाः । अर्द्धितस्तैर्महादेवः शूलमुद्गरपाणिभिः ॥ ३४
ततः स शंकरो देवस्त्वन्धकैर्व्याकुलीकृतः । जगाम शरणं देवं वासुदेवमजं विभुम् ॥ ३५

ततस्तु भगवान्विष्णुः सृष्ट्वाञ्शुष्करवतीम् । या पपौ सकलं तेषामन्धकानामसृक्क्षणात्
यथा यथा च रुधिरं पिबन्त्यन्धकसंभवम् । तथा तथाऽधिकं देवी संशुष्यति जनाधिप ॥
पीयमाने तया तेषामन्धकानां तथाऽसृजि । अन्धकास्तु क्षयं नीताः सर्वे ते त्रिपुरारिणा

मूलान्धकं तु विक्रम्य तदा शर्वस्त्रिलोकधृक् । चकार वेगाच्छूलग्रे स च तुष्टाव शंकरम् ॥
अन्धकस्तु महावीर्यस्तस्य तुष्टोऽभवद्भवः । सामीप्यं प्रददौ नित्यं गणेशत्वं तथैव च ॥ ४०
ततो मातृगणाः सर्वे शंकरं वाक्यमब्रुवन् । भगवन्मक्षयिष्यामः सदेवासुरमानुषान् ॥

त्वत्पसादाज्जगत्सर्वं तदनुज्ञातमर्हसि ॥

४१

१ ग. 'आ कराली च क' । २ ग. 'केकरा' । ३ ग. 'पुत्रां च' । ४ ग. 'कारुज' । ५ ड. 'णिंका'
सुषिकां च ग' । ६ ग. 'कम्पनां परिकम्पनाम् । मो' । ७ ड. 'काह्यमितशि' । ८ ग. 'सुवीरा' । ९ ड. 'सवासवी' ।
१० ड. 'कान्ता म' । ११ ग. 'सृजं पीत्वा प' । १२ ड. 'वी तं शु' । १३ ग. 'त्रिशूलयू' । १४ ग. 'गणः सर्वे शंकरं
वाक्यमब्रवीत् । भ' ।

शंकर उवाच

भवतीभिः प्रजा सर्वा रक्षणीया न संशयः । तस्माद्घोरादभिस्रायान्मनशीघ्रं निवर्त्यताम् ॥
 इत्येवं शंकरेणोक्तमनाहत्य वचस्तदा । भक्षयामासुरत्युग्रास्त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४३
 त्रैलोक्ये भक्षयमाणे तु तदा मातृगणेन वै । नृसिंहमूर्तिं देवेशं प्रदध्यौ भगवाञ्छिवः ॥ ४४
 अनादिनिधनं देवं सर्वलोकभवोद्भवम् । दैत्येन्द्रवक्षोरुधिरचर्चितोग्रमहानखम् ॥ ४५
 विद्युज्जिह्वं महादंष्ट्रं स्फुरत्केसरकण्टकम् । कल्पान्तमारुतक्षुब्धं सप्तार्णवंसमस्वनम् ॥ ४६
 वज्रतीक्ष्णनखं घोरमाकर्णव्यादिताननम् । मेरुशैलप्रतीकाशमुदयार्कसमेक्षणम् ॥ ४७
 हिमाद्रिशिखराकारं चारुदंष्ट्रोज्ज्वलाननम् । नखानिःसृतरोषाग्निज्वालाकेसरमालिनम् ॥
 बद्धाङ्गदं सुमुकुटं हारकेयूरभूषणम् । श्रोणीसूत्रेण महता काञ्चनेन विराजितम् ॥ ४९
 नीलोत्पलदलश्यामं वासोगुगविभूषणम् । तेजसाऽऽक्रान्तसकलब्रह्माण्डागारसंकुलम् ॥ ५०
 पवनभ्राश्यमाणानां हुतहव्यवहर्चिषाम् । आवर्तसदृशकारैः संयुक्तं देहलोमजैः ॥ ५१
 सर्वपुष्पविचित्रां च धारयन्तं महास्रजम् । स ध्यातामात्रो भगवान्प्रददौ तस्य दर्शनम् ॥
 यादृशेनैव रूपेण ध्यातो रुद्रेण धीमता । तादृशेनैव रूपेण दुर्निरीक्ष्येण दैवतैः ॥ ५३
 प्रणिपत्य तु देवेशं तदा तुष्टाव शंकरः ॥ ५४

शंकर उवाच—

नमस्तेऽस्तु जगन्नाथ नरसिंहवपुर्धर । दैत्यनाथासृजापूर्णनखैशुक्तिविराजित ॥ ५५
 ततः सकलसंलग्न हेमपिङ्गलविग्रह । नतोऽस्मि पद्मनाभ त्वां सुरशक्रजगद्गुरो ॥ ५६
 कल्पान्ताम्भोदनिर्घोष सूर्यकोटिसमप्रभ । सहस्रयमसंक्रोध सहस्रेन्द्रपराक्रम ॥ ५७
 सहस्रधनदस्फीत सहस्रवैरुणात्मक । सहस्रकालरचित सहस्रनियतेन्द्रिय ॥ ५८
 सहस्रभूमहाधैर्य सहस्रानन्तमूर्तिमन् । सहस्रचन्द्रप्रतिम सहस्रग्रहविक्रम ॥ ५९
 सहस्ररुद्रतजेस्क सहस्रब्रह्मसंस्तुत । सहस्रबाहुवेगोय सहस्रास्यनिरीक्षण ॥
 सहस्रयन्त्रमथन सहस्रवधमौचन ॥ ६०
 अन्धकस्य विनाशाय याः सृष्टा मातरो मया । अनाहत्य तु मद्राक्यं भक्षयन्त्युद्यताः प्रजाः
 कृत्वा ताश्च न शक्तोऽहं संहर्तुमपराजित । स्वयं कृत्वा कथं तासां विनाशमभिकारये ॥ ६२
 एवमुक्तः स रुद्रेण नरसिंहवपुर्धरः । ससर्ज देवो जिह्वायास्तदा वागीश्वरीं हरिः ॥ ६३
 हृदयाच्च तथा माया गुह्याच्च भवमालिनी । अस्थिभ्यश्च तथा काली सृष्टा पूर्वं महात्मना ॥
 यया तदुधिरं पीतमन्धकारिणं दुरात्मनाम् । या चास्मिन्कथिता लोके नामतः शुष्करवती ॥
 द्वात्रिंशन्मातरः सृष्टा गात्रेभ्यश्चक्रिणा ततः । तासां नामानि वक्ष्यामि तानि मे गदतः शृणु ॥
 सर्वस्तिस्तु महाभागा घृण्टाकर्णी तथैव च । त्रैलोक्यमोहिनी पुण्या सर्वसत्त्ववशंकरी ॥
 तथा च चक्रहृदया पञ्चमी व्योमचारिणी । शङ्खिनी लेखिनी चैव कालसंकर्षणी तथा ॥

१ ड. 'तार्द्रम' । २ ग. 'वमहास्व' । ३ क. ख. 'म्' । वज्राङ्ग । ४ ड. 'ण्डान्तरमण्डपम्' । ५ ग. 'रम-
 ण्डल' । ६ ड. 'धरतन वि' । ७ क. ख. 'खशजि' । ८ ड. च. 'स्रवदन्तस्फी' । ९ घ. ड. च. 'स्रवरण' । १० घ. च.
 'भूमिर्धैर्य' । ११ घ. 'सावर्तम्' । १२ ग. ड. च. 'भिरोक्ये' । १३ ड. 'पुर्हरिः' । स' । १४ ग. ड. माया । १५ ग.
 घ. ड. 'लिनीम्' । अ' । १६ क. ग. 'नां महात्म' । १७ ख. 'त्सना' । या । १८ ड. 'मी काम' ।

इत्येताः पृष्ठगा राजन्वागीशानुचराः स्मृताः । संकर्षणी तथाऽश्वत्था बीजभावाऽपराजिता
 कल्याणी मधुदंष्ट्री च कमलोत्पलहस्तिका । इति देव्यष्टकं राजन्मायानुचरमुच्यते ॥ ७०
 अजिता सूक्ष्महृदया वृन्द्वावेशाश्मदंशना । नृसिंहभैरवा बिल्वा गरुत्मद्भृदया जया ॥ ७१
 भवमालिन्यनुचरा इत्यष्टौ नृप मातरः । आकर्णनी संभटा च तथैवोत्तरमालिका ॥ ७२
 ज्वालामुखी भीषणिका कामधेनुश्च बालिका । तथा पद्मकरा राजैरेवत्यनुचराः स्मृताः ॥ ७४
 अष्टौ महाबलाः सर्वा देवगात्रसमुद्भवाः । त्रैलोक्यमृष्टिसंहारसमर्थाः सर्वदेवताः ॥ ७४
 ताः सृष्टमात्रा देवेन कुन्दा मातृगणस्य तु । प्रधाविता महाराज क्रोधविस्फारितेक्षणाः ॥
 अविषह्यतमं तासां वृष्टितेजः सुदारुणम् । तमेव शरणं प्राप्ता नृसिंहो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७६
 यथा मनुष्याः पशवः पालयन्ति चिरात्सुतान् । जयन्ति ते तथैवाऽऽशु यथा वै देवतागणाः ॥
 भवन्त्यस्तु तथा लोकान्पालयन्तु मयेरिताः । मनुजैश्च तथा देवैर्यजध्वं त्रिपुरान्तकम् ॥ ७८
 न च बाधा प्रकर्तव्या ये भक्तास्त्रिपुरान्तके । ये च मां संस्मरन्तीह ते च रक्ष्याः सदा नराः ॥
 बालिकर्म करिष्यन्ति युष्माकं ये सदा नराः । सर्वकामप्रदास्तेषां भविष्यध्वं तथैव च ॥ ८०
 उच्छासनादिकं ये च कथयन्ति मयेरितम् । ते च रक्ष्याः सदा लोका रक्षितव्यं च शासनम्
 रौद्रीं चैव परां मूर्तिं महादेवः प्रदास्यति । युष्मन्मुख्या महादेव्यस्तदुक्तं परिरक्ष्यथ ॥ ८२
 मया मातृगणः सृष्टो योऽयं विगतसाध्वसः । एष नित्यं विशालाक्षो मयैव सह रंस्यते ॥ ८३
 मया सार्धं तथा पूजां नरेभ्यश्चैव लप्स्यथ । पृथक्सुपूजिता लोकैः सर्वान्कामान्प्रदास्यथ ॥
 शुष्कां संपूजयिष्यन्ति ये च पुत्रार्थिनो जनाः । तेषां पुत्रप्रदा देवी भविष्यति न संशयः ॥
 एवमुक्त्वा तु भगवान्सह मातृगणैः तु । ज्वालामालाकुलवपुस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८६
 तत्र तीर्थं समुत्पन्नं कृतशौचेति यज्जगुः । तत्रापि पूर्वजो देवो जगदार्तिहरो हरः ॥ ८७
 रौद्रस्य मातृवर्गस्य दत्त्वा रुद्रस्तु पार्थिव । रौद्रीं दिव्यां तनुं तत्र मातृमध्ये व्यवस्थितः ॥
 सप्त ता मातरो देव्यः सार्धनारीश्वरः शिवः । निवेश्य रौद्रं तत्स्थानं तत्रैवान्तरधीयत ॥

समातृवगस्य हरस्य मूर्तिर्यदा यदा याति च तत्समीपे ।

देवेश्वरस्यापि नृसिंहमूर्तेः पूजां विधत्ते त्रिपुरान्धकारिः ॥

९०

इति श्रीमत्स्य महापुराणेऽन्धकवधो नामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९६२७ ॥

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

श्रुतोऽन्धकवधः सूत यथावत्त्वदुदीरितः । वाराणस्यास्तु माहात्म्यं श्रोतुमिच्छाम सांप्रतम्
 भगवान्पिङ्गलः केन गणत्वं समुपागतः । अन्नदत्वं च संप्राप्तो वाराणस्यां महाद्युतिः ॥

१ ग. वृक्षकेशा । २ ग. भीरा । ३ ड. 'जन्वर्धन्यनु' । ४ ड. 'भित विराजनम् । ज' । ५ ग. ड. 'जैश्व
 गन्धर्वै' । ६ ड. च । तच्छा' । ७ ड. च हरिष्यन्ति हरेरि' । ८ ड. ते नर' । ९ क. ख. 'व्यं मदास' । १० ग. शक्ति ।
 ११ ड. 'गणाननु । ज्वा' । १२ ग. ड. तस्यापि । १३ ड. 'र्वतो दे' । १४ ग. 'स्य रुषा रु' । १५ क. ख. 'रीनरः ।

क्षेत्रपालः कथं जातः प्रियत्वं च कथं गतः । एतद्विच्छाम कथितं श्रोतुं ब्रह्मसुत त्वया ॥ १८

सूत उवाच—

शृणुध्वं वै यथा लेभे गणेशत्वं स पिङ्गलः । अन्नदत्त्वं च लोकानां स्थानं वाराणसी त्विह
पूर्णभद्रसुतः श्रीमानासीद्यक्षः प्रतापवान् । हरिकेश इति ख्यातो ब्रह्मण्यो धार्मिकश्च ह
तस्य जन्मप्रभृत्येव शर्वं भक्तिरनुत्तमा । तदासीत्तन्मस्कारस्तान्निष्ठस्तत्परायणः ॥ ६
आसीनश्च शयानश्च गच्छंस्तिष्ठन्ननुव्रजन् । भुञ्जानोऽथ पिबन्वाऽपि रुद्रमेवान्वचिन्तयत्
तमेवं युक्तमनसं पूर्णभद्रः पिताऽब्रवीत् । न त्वां पुत्रमहं मन्ये दुर्जातो यस्त्वमन्यथा ॥ ८
न हि यक्षकुलीनानामेतद्वृत्तं भवेत्युत । गुह्यका बत यूयं वै स्वभावात्क्रूरचेतसः ॥ ९
क्रव्यादाश्चैव किमक्षा हिंसाशीलाश्च पुत्रक । भैवं कौपीनं ते वृत्तिरेव वृष्टा महात्मना ॥
स्वयंभुवा यथोऽऽदिष्टा त्यक्तव्या यदि नो भवेत् । आश्रमान्तरजं कर्म न कुंरुर्गृहिणस्तु तत्
हित्वा मनुष्यभावं च कर्मभिर्विधिवैश्वर्यं । यत्त्वमेवं विमार्गस्थो मनुष्याज्जात एव च ॥
यथावद्विविधं तेषां कर्म तज्जातिसंश्रयम् । मयाऽपि विहितं पश्य कर्मैतन्नात्र संशयः ॥

सूत उवाच—

एवमुक्त्वा स तं पुत्रं पूर्णभद्रः प्रतापवान् । उवाच निहुरं क्षिप्रं गच्छ पुत्र यथेच्छसि ॥
ततः स निर्गतस्त्यक्त्वा गृहं संबन्धिनस्तथा । वाराणसीं समासाद्य तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ १५
स्थाणुभूतो ह्यनिमिषः शुष्ककाष्ठोपलोपमः । संनियम्येन्द्रियग्राममवातिष्ठत निश्चलः ॥
अथ तस्यैवं तपसि संस्थितस्य महात्मनः । सहस्रमेकं वर्षाणां दिव्यमप्यभ्यवर्तत ॥ १७
वल्मीकेन समाक्रान्तो भक्ष्यमाणः पिपीलिकैः । वज्रसूचिमुखैस्तीक्ष्णैर्विध्यमानस्तथैव च
निर्मांसरुधिरत्वक्च कुन्दशङ्खेन्दुसप्रभः । अस्थिशेषोऽभवच्छर्वं देवं वै चिन्तयन्नपि ॥ १९
एतास्मिन्नन्तरे देवी व्यज्ञापयत शंकरम् ॥ २०

देव्युवाच—

उद्यानं पुनरेवेदं द्रष्टुमिच्छामि सर्वदा । क्षेत्रस्य देव माहात्म्यं श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥
यतश्च प्रियमेतत्ते तथाऽस्य फलमुत्तमम् । २१
इति विज्ञापितो देवः शर्वाण्या परमेश्वरः । सर्वं पृष्टं यथातथ्यमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ २२
निर्जगाम च देवेशः पार्वत्या सह शंकरः । उद्यानं दर्शयामास देव्या देवः पिनाकधृक् ॥

देवदेव उवाच—

प्रोत्फुल्लनानाविधगुल्मशोभितं लताप्रतीनावनतं मनोहरम् ।
विरूढपुष्पैः परितः प्रियङ्गुभिः सुपुष्पितैः कण्टकितैश्च केतकैः ॥ २४
तमालैर्गुल्मैर्निचितं सुगन्धिभिः सकर्णिकारैर्बकुलैश्च सर्वशः ।
अशोकपुंनागवरैः सुपुष्पितैर्द्विरेफमालाकुलपुष्पसंचयैः ॥ २५

१ ड. 'नं च गणतां चहि । २ ग. 'वत्पुरा । गु' । ड. 'वत्पुनः । गु' । ३ ग. कार्यं न ते । ४ ग. 'था सृष्टा ।
५ ड. कुर्याद्गुणवान्सुतः । 'हि' । ६ ड. 'र । देवत्वं नो विमार्गेषु मनुष्याजातिमेव । ७ ग. 'नृप्यां जातिमेव । ८ ड. च ।
अथ चेद्वि' । ८ ग. ड तत्प्राप्य सं । १० क. ख. ड. निष्कम क्षि' । ११ क. ख. 'वमनिशं तत्परस्य तदाशिवः । सु' ।
१२ ग. धिरः शुष्कः कु' । १३ ग. 'वः पार्वत्या स पिनाकधृक् । सं । १४ क ख. 'रः । शर्वः पृष्टो य' । १५-क.
'तानं सफलं मे' । १६ ग ड. 'लपुष्पैर्नि' ।

- कचित्पुण्ड्राम्बुजरेणैरुषितैर्विहङ्गमैश्चारुकलप्रणादिभिः ।
 विनादितं सारसमण्डनादिभिः प्रमत्तदात्यूहरुतैश्च वल्गुभिः ॥ २६
 कचिच्च चक्राह्वरोपनादितं कचिच्च कादम्बकदम्बकैर्युतम् ।
 कचिच्च कारण्डवनादनादितं कचिच्च मत्तालिकुलाकुलीकृतम् ॥ २७
 मदाकुलाभिस्त्वमराङ्गनादिभिर्निषेवितं चारुसुगान्धिपुष्पम् ।
 कचित्सुपुष्पैः सहकारवृक्षैर्लतोपगूढैस्तिलकद्रुमैश्च ॥ २८
 प्रगीतविद्याधरसिन्द्रचारणं प्रवृत्तनृत्याप्सरसां गणाकुलम् ।
 प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं प्रमत्तहारीतकुलोपनादितम् ॥ २९
 मृगेन्द्रनादाकुलसँच्चमानसैः कचित्कचिद्द्वन्द्वकदम्बकैर्मृगैः ।
 प्रफुल्लनानाविधचारुपङ्कजैः सरस्तङ्गागैरुपशोभितं कचित् ॥ ३०
 निबिडनिचुलनीलं नीलकण्ठाभिरामं मदमुदितविहङ्गवातनादाभिरामम् ।
 कुसुमिततरुशाखालीनमत्तद्विरेफं नवकिसलयशोभाशोभितप्रान्तशाखम् ॥ ३१
 कचिच्च दन्तिक्षतचारुवीरुधं कचिल्लतालिङ्गितचारुवृक्षकम् ।
 कचिद्विलासालसगामिर्बार्हिणं निषेवितं किंपुरूपत्रजैः कचित् ॥ ३२
 पारावतध्वनिविकूजितचारुशृङ्गैरभ्रंकपैः सितमनोहरचारुरूपैः ।
 आकीर्णपुष्पानिकुरम्बविमुक्तहासैर्विभ्राजितं त्रिदशदेवकुलैरनेकैः ॥ ३३
 फुल्लोत्पलागुरुसहस्रवितानयुकैस्तोयाशयैः समनुशोभितदेयमार्गम् ।
 मार्गान्तरागलितपुष्पविचित्रभक्तिसंबद्धगुल्मवितर्पैर्विहगैरुपेतम् । ३४
 तुङ्गाग्रैर्नीलपुष्पस्तबकभरनतप्रान्तशाखैरशोकै-
 र्मत्तालिवातगीतश्रुतिसुखजननैर्भासितान्तर्मनोजैः ।
 रात्रौ चन्द्रस्य भासा कुसुमिततिलकैरेकतां संप्रयातं ॥ ३५
 छायासुप्तप्रबुद्धस्थितहरिणकुलालुप्तदर्भाङ्कुराग्रम् ॥
 हंसानां पक्षपातप्रचलितकमलस्वच्छविस्तीर्णतोयं
 तोयानां तीरजातप्रविकचकदलीवाटनृत्यन्मयूरम् ।
 सायुरैः पक्षचन्द्रैः कचिदपि पतितं रञ्जितक्षमाप्रदेशं
 देशे देशे विकीर्णप्रमुदितविलसन्मत्तहारीतवृक्षम् ॥ ३६
 सारङ्गैः कचिदपि सेवितप्रदेशं संछन्नं कुसुमचयैः कचिद्विचित्रैः ।
 हृष्टाभिः कचिदपि किनराङ्गनाभिः क्षीर्वाभिः समधुरगीतवृक्षखण्डम् ॥ ३७
 संसृष्टैः कचिदुपलितकीर्णपुष्पैरावासैः परिवृतपादपं मुनीनाम् ।
 आमूलात्फलनिचितैः कचिद्विशालैरुत्तुङ्गैः पनसैर्महीरुहैरुपेतम् ॥ ३८

१ ग. ड. 'गुम्भि' । २ ड. 'मरचचकोरकै' । ३ ग. ड. 'मित्रम्' । ४ घ. च. 'सन्नमा' । ५ क. ख. 'स्तटा-
 कैरु' । ६ ग. ड. च. 'नीड' । ७ ड. 'हृष्टं वृक्षना' । ८ ड. 'मिनीभिर्निष' । ९ ड. 'हराङ्गनाभिः' । पा' । १० ग. 'ताक्षैर्म' ।
 ११ ग. 'वृन्दम्' । सा' । १२ ड. 'चिदपशोभित' । १३ ड. 'वाभिर्मधुरसुगीतवृक्षखण्डैः' । सं' । १४ ग. 'युपगी' ।
 १५ ग. च. 'संसृष्टैः' । १६ ड. 'महाद्रुमै' ।

फुल्लगतिमुक्तकलतागृहसिद्धलीलं सिद्धाङ्गनाकनकनूपुरनादरम्यम् ।

रम्यप्रियङ्गुतरुमञ्जरिसक्तभृङ्गं भृङ्गावलीस्खलितचारुकदम्बपुष्पम् ॥ ३९

पुष्पोत्करानिलविघूर्णितपादपाग्रमग्रेसरैर्भुवि निपातितवंशगुल्मम् ।

गुल्मान्तरप्रसृतभीतमृगीसमूहं समुह्यतां तनुभृतामपवर्गदातु ॥ ४०

चन्द्रांशुजालधवलैस्तिलकैर्मनोज्ञैः सिन्दूरकुङ्कुमकुसुम्भनिभैरशोकैः ।

चामीकरप्रतिसमैरथ कर्णिकारैः फुल्लारविन्दरचितं सुविशालशाखैः ॥ ४१

कचिद्व्रजतपर्णामैः कचिद्विद्रुमसंनिभैः । कचित्काञ्चनसंकाशैः पुष्पैरचितभूतलम् ॥ ४२

पुन्नागेषु द्विजगणविरुतं रक्ताशोकस्तवकभरनमितम् ।

रम्योपान्तश्रमहरपवनं फुल्लाब्जेषु भ्रमरविलसितम् ॥ ४३

सकलभुवनभर्ता लोकनाथस्तदानीं तुहिनशिखरिपुत्र्याः सार्धमिष्टैर्गणेशैः ।

विविधतरुविशालं मत्तहृष्टान्यपुष्टमुपवनतरुमयं दर्शयामास देव्याः ॥ ४४

देव्युवाच—

उद्यानं दर्शितं देव शोभया परया युतम् । क्षेत्रस्य तु गुणान्सर्वानपुनर्वक्तुमिहार्हसि ॥ ४५

अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यमविमुक्तस्य तत्तथा । श्रुत्वाऽपि हि न मे तृप्तिरतो भूयो वदस्व मे ॥

देवदेव उवाच—

इदं गुह्यतमं क्षेत्रं सदा वाराणसी मम । सर्वेषामेव भूतानां हेतुर्मोक्षस्य सर्वदा ॥ ४७

अस्मिन्सिद्धाः सदा देवि मदीयं व्रतमास्थिताः । नानालिङ्गधरा नित्यं मम लोकाभिका-

ङ्किणः ॥ ४८

अभ्यस्यन्ति परं योगं मुक्तात्मानो जितेन्द्रियाः । नानावृक्षसमाकीर्णं नानाविहगकूजितम् ॥ ४९

कमलोत्पलपुष्पाढ्यैः सरोभिः समलंकृते । अप्सरोगणगन्धर्वैः सदा संसेविते शुभे ॥ ५०

रोचते मे सदा वासो येन कार्येण तच्छृणु । मन्मना मम भक्तश्च मयि सर्वाङ्गितक्रियः ॥ ५१

यथा मोक्षमिहाऽऽप्नोति ह्यन्यत्र न तथा कचित् । एतन्मम पुरं दिव्यं गुह्याद्गुह्यतरं महत् ५२

ब्रह्मादेयस्तु जानन्ति येऽपि सिद्धा मुमुक्षवः । अतः प्रियतमं क्षेत्रं तस्माच्चेह रतिर्मम ॥ ५३

विमुक्तं न मया यस्मान्मोक्षयते वा कदा च न । महत्क्षेत्रमिदं तस्मादविमुक्तमिदं स्मृतम् ॥ ५४

नैमिषेऽथ कुरुक्षेत्रे गङ्गाद्वारे च पुष्करे । स्नानात्संसेविताद्वाऽपि न मोक्षः प्राप्यते यतः ॥ ५५

इह संप्राप्यते येन तत एतद्विशिष्यते । प्रयागे च भवेन्मोक्ष इह वा मत्परिग्रहात् ॥ ५६

प्रयागादपि तीर्थाभ्यादिदमेव महत्स्मृतम् । जैगीषव्यः परां सिद्धिं यो गतः स महातपाः ५७

अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्भक्त्या च मम भावनात् । जैगीषव्यो महाश्रेष्ठो योगिनां स्थानमि-

प्यते ॥ ५८

ध्यायतस्तत्र मां नित्यं योगाग्निर्दीप्यते भृशम् । कैवल्यं परमं याति देवानामपि दुर्लभम् ॥ ५९

१ क. ख. 'लीषु स्खलितम्बुक' । ड. 'लीसवलिताम्बुक' । २ क. ख. 'सरो भुवि' । ३ क. ख. 'प्रभृति-ली-
नम्' । ४ क. ख. ग. घ. 'कराभानिवयैर' । ५ ग. 'चिदञ्जनपूर्ण' । ६ ग. 'रावृत्' । ७ ग. अत्र सिद्धाः सपन्धर्वाः
पितरश्च समाश्रिताः । ८ ग. 'नाम्रतथ' । ९ ड. 'दयो न ज' । १० ग. 'नास्तुसेवनाद्वा' । ११ घ. 'थार्थप्रयमिद' ।
१२ ग. पुरा ।

अव्यक्तलिङ्गैर्मुनिभिः सर्वसिद्धान्तवेदिभिः । इह संप्राप्यते मोक्षो दुर्लभो देवदानवैः ॥ ६०
 तेभ्यश्चाहं प्रयच्छामि भोगैश्वर्यमनुत्तमम् । आत्मनश्चैव सायुज्यमीप्सितं स्थानमेव च ॥ ६१
 कुबेरस्तु महायक्षस्तथा सर्वापितक्रियः । क्षेत्रसंवसनादेव गणेशत्वमवाप ह ॥ ६२
 संवर्तो भविता यश्च सोऽपि भक्तो ममैव तु । इहैवाऽऽराध्य मां देवि सिद्धिं यास्यत्यनुत्तमाम्
 पराशरसुतो योगी ऋषिर्व्यासो महातपाः । धर्मकर्ता भविष्यश्च वेदसंस्थाप्रवर्तकः ॥ ६४
 रंस्यते सोऽपि पद्माक्षि क्षेत्रेऽस्मिन्मुनिपुंगवः । ब्रह्मा देवर्षिभिः सार्धं विष्णुर्वार्युर्दिवाकरः ॥
 देवराजस्तथा शक्रो येऽपि चान्ये दिवौकसः । उपासते महात्मानः सर्वे मामेव सुव्रते ॥ ६६
 अन्येऽपि योगिनः सिद्धाश्छन्नरूपा महाव्रताः । अनन्यमनसो भूत्वा मामिहोपासते सदा ॥ ६७
 अलर्कश्च पुरीमेतां मत्प्रसादादवाप्स्यति । स चैनां पूर्ववत्कृत्वा चातुर्वर्ण्याश्रमाकुलाम् ॥ ६८
 स्फीतां जनैसमाकीर्णां भक्त्या च सुचिरं नृपः । मयि सर्वापितप्राप्तो मामेव प्रतिपत्स्यते ॥ ६९
 ततः प्रभृति चार्वाङ्गि येऽपि क्षेत्रनिवासिनः । गृहिणो लिङ्गिनो वाऽपि मन्दका मत्परायणाः
 मत्प्रसादान्द्रजिष्यन्ति मोक्षं परमदुर्लभम् । विषयात्तक्तचित्तोऽपि त्यक्तधर्मरतिर्नरः ॥ ७१
 इह क्षेत्रे मृतः सोऽपि संसारं न पुनर्विशेत् । ये पुनर्निर्ममा धीराः सत्त्वस्था विजितेन्द्रियाः ॥
 व्रतिनश्च निरारम्भाः सर्वे ते मयि भाविताः । देहमङ्गं समासाद्य धीमन्तः सङ्गवर्जिताः ॥
 गता एव परं मोक्षं प्रसादन्मम सुव्रते ॥ ७३

जन्मान्तरसहस्रेषु युञ्जन्योगमवाप्नुयात् । तमिहैव परं मोक्षं मरणादधिगच्छति ॥ ७४
 एतत्संक्षेपतो देवि क्षेत्रस्यास्य महत्फलम् । अविमुक्तस्य कथितं मया ते गुह्यमुत्तमम् ॥ ७५
 अतः परतर् नास्ति सिद्धिगुह्यं महेश्वरि । एतद्बुध्यन्ति योगज्ञा ये च योगेश्वरा भुवि ॥ ७६
 एतदेव परं स्थानमेतदेव परं शिवम् । एतदेवं परं ब्रह्म एतदेव परं पदम् ॥ ७७

वाराणसी तु भुवनत्रयसारभूता रम्या सदा मम पुरी गिरिराजपुत्रि ।
 अत्राऽऽगता विविधदुष्कृतकारिणोऽपि पापक्षयाद्विरजसः प्रतिभान्ति मर्त्याः ७८
 एतस्मृतं प्रियतमं मम देवि नित्यं क्षेत्रं विचित्रतरुगुल्मलतासुषुप्पम् ।
 अस्मिन्मृतास्तनुभूतः पदमाप्नुवन्ति *मूर्खागमेन *रहितापि न संशयोऽत्र ७९

सूत उवाच—

एतस्मिन्नन्तरे देवो देवीं प्राह गिरिन्द्रजाम् । दातुं प्रसादं यक्षाय वरं भक्ताय मामिनि ॥ ८०
 भक्तो मम वरारोहे तपसा हतकिल्बिषः । अहो वरमसौ लब्धुमस्मत्तो भुवनेश्वरि ॥ ८१
 एवमुक्त्वा ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः । जगाम यक्षो यत्राऽऽस्ते कृशो धमनिसंततः ८२
 +ततस्तं गुह्यकं देवी दृष्टिपतैर्निरिक्षती । श्वेतवर्णं विचर्माणं स्नायुवद्भ्रास्थिपञ्जरम् ॥ ८३
 देवी प्राह तदा देवं दर्शयन्ती च गुह्यकम् । सत्यं नाम भवानुग्रहो देवैरुक्तस्तु शंकर ॥ ८४
 ईदृशे चास्य तपसि न प्रयच्छसि यद्वरम् । अतः क्षेत्रे महादेव पुण्ये सम्यगुपासिते ॥ ८५
 कथमेवं परिक्लेशं प्राप्नो यक्षकुमारकः । शीघ्रमस्य वरं यच्छ प्रसादात्परमेश्वर ॥ ८६

* अत्र संशयार्थः । + इत आरभ्य धमनिसंतत इत्यन्तग्रन्थो नास्ति ग. ड. पुस्तकयोः ।

एवं मन्वादयो देव वदन्ति परमर्षयः । रुष्टाद्वा चाथ तुष्टाद्वा सिद्धिस्तुभयतो भवेत् ॥
भोगप्राप्तिस्तथा राज्यमन्ते मोक्षः सदाशिवात् ॥ ८७

एवमुक्तस्ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः । जगाम यक्षो यत्राऽऽस्ते कृशो धमनिसंततः ८८
तं दृष्ट्वा प्रणतं भक्त्या हरिकेशं वृषध्वजः । दिव्यं चक्षुरदात्तस्मै येनापश्यत्स शंकरम् ॥
अथ यक्षस्तदादेशः च्छनैरुन्मील्य चक्षुषी । अपश्यत्सगणं देवं वृषध्वजमुपस्थितम् ॥ ९०
देवदेव उवाच—

वरं वदामि ते पूर्वं त्रैलोक्ये दर्शनं तथा । सांवर्ण्यं च शरीरस्य पश्य मां विगतज्वरः ॥
सूत उवाच—

ततः स लब्ध्वा तु वरं शरीरेणाक्षतेन च । पादयोः प्रणतस्तस्थौ कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम्
उवाचाथ तदा तेन वरदोऽस्मीति चोदितः । भगवन्भक्तिमव्यग्रां त्वय्यनन्यां विधत्स्व मे
अन्नदत्वं च लोकानां गाणपत्यं तथाऽक्षयम् । अविमुक्तं च ते स्थानं पश्येयं सर्वदा यथा
एतदिच्छामि देवेश त्वत्तो वरमनुत्तमम् ॥ ९४

देवदेव उवाच—

जरामरणसंत्यक्तः सर्वरोगविर्वाजितः । भविष्यसि गणाध्यक्षो धनदः सर्वपूजितः ॥ ९५
अजेयश्चापि सर्वेषां योगैश्वर्यं समाश्रितः । अन्नदश्चापि लोकेभ्यः क्षेत्रपालो भविष्यसि ॥
महाबलो महासत्त्वो ब्रह्मण्यो मम च प्रियः । त्र्यक्षश्च दण्डपाणिश्च महायोगी तथैव च
उद्भ्रमः संप्रभ्रमश्चैव गणौ ते परिचारकौ । तवाऽऽज्ञया करिष्येते लोकस्योद्भ्रमसंप्रभ्रमौ ॥ ९८
सूत उवाच—

एवं स भगवांसत्र यक्षं कृत्वा गणेश्वरम् । जगाम वांसं देवेशः सह तेन महेश्वरः ॥ ९९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वाराणसीमाहात्म्ये दण्डपाणिवरप्रदानं नामाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९७२६ ॥

अथैकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इमां पुण्योद्भवां स्निग्धां कथां पापप्रणाशिनीम् । शृण्वन्तु ऋषयः सर्वे सुविशुद्धास्तपोधनाः
गणेश्वरपतिं दिव्यं रुद्रतुल्यपराक्रमम् । सनत्कुमारो भगवानपृच्छन्नन्दिकेश्वरम् ॥ २
ब्रूहि गुह्यं यथातत्त्वं यत्र नित्यं भवः स्थितः । महात्मा सर्वभूतानां परमात्मा महेश्वरः ॥ ३
घोररूपं समास्थाय कुङ्करं देवदानवैः । आभूतसंप्लवं यावत्स्थाणुभूतो महेश्वरः ॥ ४
नन्दिकेश्वर उवाच—

पुरा देवेन यन्प्रोक्तं पुराणं पुण्यमुत्तमम् । तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ ५
ततो देवेन तुष्टेन उमायाः प्रियकाम्यया । कथितं भुवि विख्यातं यत्र नित्यं स्वंयं स्थितः

१ ग. घ. 'लोक्यद' । २ लावण्यं । ३ ड. 'नदः सर्वलो' । ४ क. ख. ग. वामदे । ५ क. ख. ग. घ. ते
साश्वर्य' । ६ ग. घ. 'योगज्ञानसम हिताः । ग' । ७ ड. 'शुद्धाः समाहिताः । ग' । ८ ख. ख. ग. घ. माहात्म्यं ।
९ ग. घ. ड. भवः ।

रुद्रस्यार्धासनगता मेरुशृङ्गे यशस्विनी । महादेवं ततो देवी प्रणता परिपृच्छति ॥ ७

देव्युवाच—

भगवन् देवदेवेश चन्द्रार्धकृतशेखर । धर्मं प्रब्रूहि मर्त्यानां भुवि चैवोर्ध्वरेतसाम् ॥ ८

जप्तं दत्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् । ध्यानाध्ययनसंपन्नं कथं भवति चाक्षयम् ॥ ९

जन्मान्तरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् । कथं तत्क्षयमायाति तन्ममाऽऽक्षय शंकर ॥ १०

यस्मिन्व्यवस्थितो भक्त्या तुर्ष्यसि त्वं महेश्वर । व्रतानि नियमाश्चैव आचारो धर्म एव च ॥

सर्वसिद्धिकरं यत्र ह्यक्षय्यगतिदायकम् । वक्तुमर्हसि तत्सर्वं परं कौतूहलं हि मे ॥ १२

महेश्वर उवाच—

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि गुह्यानां गुह्यमुत्तमम् । सर्वक्षेत्रेषु विख्यातमविमुक्तं प्रियं मम ॥ १३

अष्टपैष्टिः पुरा प्रोक्ता स्थानानां स्थानमुत्तमम् । यत्र साक्षात्स्वयं रुद्रः कृत्तिवासाः स्वयं

स्थितः ॥ १४

यत्र संनिहितो नित्यमविमुक्ते निरन्तरम् । तत्क्षेत्रं न मया मुक्तमविमुक्तं ततः स्मृतम् ॥

अविमुक्ते परा सिद्धिरविमुक्ते परा गतिः । जप्तं दत्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ १६

ध्यानमध्ययनं दानं सर्वं भवति चाक्षयम् । जन्मान्तरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् ॥ १७

अविमुक्तं प्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम् । अविमुक्ताग्निना दग्धमग्नौ तूलमिवाऽऽहितम्

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वै वर्णसंकराः । कृमिन्लेच्छाश्च ये चान्ये संकीर्णाः पापयो-

नयः ॥ १९

कीटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये मृगपक्षिणः । कालेन निधनं प्राप्ता अविमुक्ते शृणु प्रिये

चन्द्रार्धमौलिनः सर्वे ललाटाक्षा वृषध्वजाः । शिवे मम पुरे देवि मौदन्ते तत्र मानवाः ॥ २१

अकामो वा सकामो वा ह्यपि तिर्थगतोऽपि वा । अविमुक्ते त्यजन्प्राणान्मम लोके महीयते

अविमुक्तं यदा गच्छेत्कदाचित्कालपर्ययात् । अश्मना चरणौ भित्त्वा तत्रैव निधनं व्रजेत् ॥

अविमुक्तं गतो देवि न निर्गच्छेत्ततः पुनः । सोऽपि मत्पदमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥

वृक्षपदं रुद्रकोटं सिद्धेश्वरमहालयम् । गोकर्णं रुद्रकर्णं च सुवर्णाक्षं तथैव च ॥ २५

अमरं च महाकालं तथा कायावरोहणम् । एतानि हि पवित्राणि सांनिध्यात्संध्ययोर्द्वयोः ॥

कालिञ्जरवनं चैव शङ्खकूर्णं स्थलेश्वरम् । एतानि च पवित्राणि सांनिध्याद्धि मम प्रिये ॥

अविमुक्ते वरारोहे त्रिसंध्यं नात्र संशयः ॥ २७

हरिश्चन्द्रं परं गुह्यं गुह्यमाम्रातकेश्वरम् । जालेश्वरं परं गुह्यं गुह्यं श्रीपर्वतं तथा ॥ २८

महालयं तथा गुह्यं कृमिचण्डेश्वरं शुभम् । गुह्यातिगुह्यं केदारं महाभैरवमेव च ॥ २९

अष्टावेतानि स्थानानि सांनिध्याद्धि मम प्रिये । अविमुक्ते वरारोहे त्रिसंध्यं नात्र संशयः ॥

यानि स्थानानि श्रूयन्ते त्रिषु लोकेषु सुवते । अविमुक्तस्य पादेषु नित्यं संनिहितानि वै ॥

१ ग. 'वन्सर्वदे' । २ ड. ध्यानं चैव तथा सम्यक्कथं । च. ध्यानमध्ययनं दानं क° । ३ क. ख. 'यस्मिन्' पूजितो । ४ क. ख. 'व्यसे परमेश्वर' । ग. 'व्यते परमेश्वरः' । व्र° । ५ ड. 'षष्ठिपुरोक्तानां' स्था° । च. 'षष्ठिपुराणोक्तस्था°' । ६ क. ख. जायन्ते । ७ क. ख. बद्ध्या । ८ ग. ड. च. वक्ष्यापदं । घ. चम्पापदं । ९ ग. अपरं । १० क. ख. घ. 'म्' जले° । ११ च. जालं वनं प° । १२ ड. 'यं भद्रकर्णं मरुच' । १३ ग. 'ह्यं हरच' ।

अथोत्तरां कथां दिव्यामविमुक्तस्य शोभने । स्कन्दो वक्ष्यति माहात्म्यमृषीणां भावितात्म-
नाम् ॥ ३२

इति श्रीभारव्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्य एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९७५८ ॥

अथ अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

कैलासपृष्ठमासीनं स्कन्दं ब्रह्माविदां वरम् । पप्रच्छुर्ऋषयः सर्वे सनकाद्यास्तपोधनाः ॥ १
तथा राजर्षयः सर्वे ये भक्तास्तु महेश्वरे । ब्रूहि त्वं स्कन्द भूलोके यत्र नित्यं भवः स्थितः
स्कन्द उवाच—

महात्मा सर्वभूतात्मा देवदेवः सनातनः । घोररूपं समास्थाय दुष्करं देवदानवेः ॥ ३
आभूतसंग्रहं यावत्स्थाणुभूतः स्थितः प्रभुः । गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तमिति स्मृतम् ॥ ४
अविमुक्ते सदा सिद्धिर्यत्र नित्यं भवः स्थितः । अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं यदुक्तं त्वीश्वरेण तु ॥
स्थानं परं पवित्रं च तीर्थमायतनं तथा । श्मशानसंस्थितं वेश्म दिव्यमन्तर्हितं च यत् ॥ ६
भूलोके नैव संयुक्तमन्तरिक्षे शिवालयम् । अयुक्तास्तु न पश्यन्ति युक्ताः पश्यन्ति चेतसा ७
ब्रह्मचर्यव्रतोपेताः सिद्धा वेदान्तकोविदाः । आदेहपतनाद्यावत्क्षेत्रं यो न मुञ्चति ॥ ८
ब्रह्मचर्यव्रतैः सम्यक्सम्यगिष्टं मलैर्भवेत् । अपापात्मा गतिः सर्वा या तूक्ता च क्रियावताम् ९
यस्तत्र निवसेद्विप्रोऽसंयुक्तात्माऽसमाहितः । त्रिकालमपि भुञ्जानो वायुभक्षसमो भवेत् १०
निमेषमात्रमपि यो ह्यविमुक्ते तु भक्तिमान् । ब्रह्मचर्यसमायुक्तः परमं प्राप्नुयात्तपः ॥ ११
योऽत्र मासं वसेद्भूरो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः । सम्यक्तेन व्रतं चीर्णं दिव्यं पाशुपतं महत् १२
जन्ममृत्युभयं तीर्त्वा स याति परमां गतिम् । नैःश्रेयसीं गतिं पुण्यां तथा योगगतिं व्रजेत् ॥
न हि योगगतिर्दिव्या जन्मान्तरशतैरपि । प्राप्यते क्षेत्रमाहात्म्यात्प्रभावाच्छंकरस्य तु ॥ १४
ब्रह्महा योऽभिगच्छेत्तु अविमुक्तं कदाचन । तस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्ब्रह्महृत्या निवर्तते ॥ १५
आदेहपतनाद्यावत्क्षेत्रं यो न विमुञ्चति । न केवलं ब्रह्महृत्या प्राकृतं च निवर्तते ॥ १६
प्राप्य विश्वेश्वरं देवं न संभूयोऽभिजायते । अनन्यमानसो भूत्वा योऽविमुक्तं न मुञ्चति १७
तस्य देवः सदा तुष्टः सर्वान्कामान्प्रयच्छति । +द्वारं यत्सांख्ययोगानां स तत्र वसति प्रभुः १८
सगणो हि भवो देवो भक्तानामनुकम्पया । अविमुक्तं परं क्षेत्रमविमुक्ते परा गतिः ॥ १९

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—पुण्यां तथा योगगतिं मनुष्यो निर्मलां लभेत् इति । + एतदर्थं न
विद्यत ८. पुस्तके ।

१ ड. 'मासाय दु' । २ ग. 'तः सनातनः । गु' । ३ क ख. 'स्थानान्तरं' । ४ ड. 'यै युतः शान्तोऽप्यथ
वेदान्तगो द्विजः । आ' । ५ ड. 'ति । वेदहीनो व्रती चापि सम्य' । ६ ड. 'त्' । पापात्मनो गतिः सद्यो या । ७ ड. 'त्र
वसते विप्रः संयतात्मा । ८ ग. 'द्विप्रः सं' । ९ ड. भञ्जः सदा भ' । १० ड. 'तिष्ठति । ११ ड. 'दित्वा । १२ क. ख.
'कृता च । १३ ग. 'विमुञ्चति । १४ क. ख. सा । १५ ड. 'कं निवर्तते । त'

अविमुक्ते परा सिद्धिरविमुक्ते परं पदम् । अविमुक्तं निषेवेत देवर्षिगणसेवितम् ॥ २० ॥
 यदीच्छेन्मानवो धीमान्न पुनर्जायते क्वचित् । मेरोः शक्तो गुणान्वक्तुं दीपानां च तथैव च
 समुद्राणां च सर्वेषां नाविमुक्तस्य शक्यते । अन्तकाले मनुष्याणां छिद्यमानेषु मर्मसु ॥
 वायुना प्रेर्यमाणानां स्मृतिर्नैवोपजायते । अविमुक्ते ह्यन्तकाले भक्तानामीश्वरः स्वयम् ॥
 कर्मभिः प्रेर्यमाणानां कर्णजापं प्रयच्छति । मणिकर्ण्यं त्यजन्देहं गतिमिष्टां व्रजेन्नरः ॥
 ईश्वरप्रेरितो याति दुष्प्रापामकृतात्मभिः । अशाश्वतमिदं ज्ञात्वा मानुष्यं बहुकिल्बिषम् ॥
 अविमुक्तं निषेवेत संसारमयमोचनम् । योगक्षेमप्रदं दिव्यं बहुविघ्नविनाशनम् ॥ २६ ॥
 विघ्नैश्चाऽऽलोड्यमानोऽपि योऽविमुक्तं न मुञ्चति । स मुञ्चति जरां मृत्युं जन्म चैतदशाश्व-
 तम् । अविमुक्तप्रसादात्तु शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २७ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विमुक्तमाहात्म्ये द्रव्यशीलधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९५८५ ॥

अथ त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

देव्युवाच—

हिमवन्तं गिरिं त्यक्त्वा मन्दरं गन्धमादनम् । कैलासं निषधं चैव मेरुपृष्ठं महाद्युति ॥ १ ॥
 रम्यं त्रिशिखरं चैव मानसं सुमहागिरिम् । देवोद्यानानि रम्याणि नन्दनं वनमेव च ॥
 सुरस्थानानि मुख्यानि तीर्थान्यायतनानि च । तानि सर्वाणि संत्यज्य अविमुक्ते रतिः

कथम् ॥ ३ ॥

किमत्र सुमहत्पुण्यं परं गुह्यं वदस्व मे । येन त्वं रमसे नित्यं भूतैः संपदगुणैर्युतः । ४ ॥
 क्षेत्रस्य प्रवरत्वं च ये च तत्र निवासिनः । तेषामनुग्रहः कश्चित्तत्सर्वं ब्रूहि शंकर ॥ ५ ॥
 शंकर उवाच—

अत्यद्भुतमिमं प्रश्नं यत्त्वं पृच्छसि भामिनि । तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
 वाराणस्यां नदी पुण्या सिद्धगन्धर्वसेविता । प्रविष्टा त्रिपथा गङ्गा तस्मिन्क्षेत्रे मम प्रिये
 *ममैव प्रीतिरतुला कृत्तिवासे च सुन्दरि । सर्वेषां चैव स्थानानां स्थानं तत्तु यथाऽधिकम् ॥
 तेन कार्येण सुभ्रौणि तस्मिन्स्थाने रतिर्मम । तस्मिंल्लिङ्गे च सांनिध्यं मम देवि सुरेश्वरि
 क्षेत्रस्य च प्रवक्ष्यामि गुणान्गुणवतां वरे । याच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
 यदि पापो यदि शठो यदि वाऽधार्मिको नरः । मुच्यते सर्वपापेभ्यो ह्यविमुक्तं व्रजेद्यदि ॥
 प्रलये सर्वभूतानां लोके स्थावरजङ्गमे । न हि त्येजामि तत्स्थानं महागणशतैर्वृतः ॥ १२ ॥

* इति आरभ्य सुरेश्वर इत्यन्तग्रन्थो ह. पुस्तके न विद्यते ।

१ ड. 'नर्जन्म आत्मनः । मे' । २ ग. ड. 'ति । अविमुक्ते त्यजेद्देहं' । ३ ग. 'ग मोक्षप्रदं नित्यं व' । ड. 'गमोक्षप्रदं पुण्यं व' । ४ ड. 'रं कौतुहलं हि मे' । ५ ग. 'तसर्वैर्गुणै' । घ. 'तसम्यग्गुणै' । ६ ड. 'संघैर्गुणैः' । ७ ड. 'गुणैः पुरी पु' । ८ क. ख. 'ये । मामेव प्रीतिसंतुष्टा कृत्तिवातश्च सु' । ९ ग. 'सेश्वरं प्रभुम् । स' । १० ड. 'पोऽथ पात्राणो यद्यप्यतीतिगो न' । ११ ड. 'प्रेमः कृत्तिवासस्य दर्शनात् । प्र' । १२ क. ख. 'त्यक्ष्यामि ।

यत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः । वक्त्रं मम महाभागे प्रविशन्ति युगक्षये ॥१३॥
 तेषां साक्षादहं पूजां प्रतिगृह्णामि पार्वति । सर्वगुह्योत्तमं स्थानं मम प्रियतमं शुभम् ॥
 धन्याः प्रविष्टाः सुश्रोणि मम भक्ता द्विजातयः । भङ्गक्तिपरमा नित्यं ये भङ्गक्तास्तु ते नराः
 तस्मिन्प्राणान्परित्यज्य गच्छन्ति परमां गतिम् । सदा यजति रुद्रेण सदा दानं प्रयच्छति ॥
 सदा तपस्वी भवति अविमुक्तस्थितो नरः । यो मां पूजयते नित्यं तस्य तुष्याम्यहं प्रिये
 सर्वदानानि यो दद्यात्सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । सर्वतीर्थाभिषिक्तश्च स प्रपद्येत मामिह ॥ १८॥
 अविमुक्तं सदा देवी ये व्रजन्ति सुनिश्चिताः । ते तिष्ठन्तीह सुश्रोणिं भङ्गक्ताश्च त्रिविष्टपे
 मत्प्रसादात्तु ते देवि दीर्घ्यन्ते शुभलोचने । दुर्धराश्चैव दुर्धर्षा भवन्ति विगतज्वराः ॥ २०॥
 अविमुक्तं शुभं प्राप्य भङ्गक्ताः कृतनिश्चयाः । निर्धूतपापा विमला भवन्ति विगतज्वराः ॥

पार्वत्युवाच—

दक्षयज्ञस्त्वया देव मभियार्थं निषूदितः । अविमुक्तगुणानां तु न तृप्तिरिह जायते ॥ २२॥

ईश्वर उवाच—

क्रोधेन दक्षयज्ञस्तु त्वभियार्थं विनाशितः । महाप्रिये महाभागे नाशितोऽयं वरानने ॥ २३॥

अविमुक्ते यजन्ते तु भङ्गक्ताः कृतनिश्चयाः । न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ २४॥

देव्युवाच—

दुर्लभास्तु गुणा देव अविमुक्ते तु कीर्तिताः । सर्वास्तान्मम तत्त्वेन कथयस्व महेश्वर ॥ २५॥

कौतूहलं महादेव हृदिस्थं मम वर्तते । तत्सर्वं मम तत्त्वेन आख्याहि परमेश्वर ॥ २६॥

ईश्वर उवाच—

अक्षया ह्यमराश्चैव ह्यदेहाश्च भवन्ति ते । मत्प्रसादाद्वरारोहे मामेव प्रविशन्ति वै ॥ २७॥

ब्रूहि ब्रूहि विशालाक्षि किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि ॥ २८॥

देव्युवाच—

अविमुक्ते महाक्षेत्रे अहो पुण्यमहो गुणाः । न तृप्तिमधिगच्छामि ब्रूहि देव पुनर्गुणान् ॥

ईश्वर उवाच—

महेश्वरि वरारोहे शृणु तांस्तु मम प्रिये । अविमुक्ते गुणा ये तु तथाऽन्यानपि तच्छृणु ॥

शाकपर्णाशिनो दान्ताः संप्रक्षाल्या मरीचिपाः । दन्तोलूखलिनश्चान्ये अश्मकुट्टास्तथा परो ॥

मासि मासि कुशाग्रेण जलमास्वादयन्ति वै । वृक्षमूलनिकेताश्च शिलाशय्यास्तथा परे ॥

आदित्यवपुषः सर्वे जितक्रोधा जितेन्द्रियाः । एवं बहुविधैर्धर्मैरन्यत्र चरितव्रताः ॥ ३३॥

त्रिकालमपि भुञ्जाना येऽविमुक्तनिवासिनः । तपश्चरन्ति वाऽन्यत्र कलां नार्हन्ति षोडशीम्

येऽविमुक्ते वसन्तीह स्वर्गे प्रतिवसन्ति ते ॥ ३४॥

मत्समः पुरुषो नास्ति त्वत्समा नास्ति योषिताम् । अविमुक्तसमं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति ॥

अविमुक्ते परो योगो ह्यविमुक्ते परा गतिः । अविमुक्ते परो मोक्षः क्षेत्रं नैवास्ति तादृशम् ॥

परं गुह्यं प्रवक्ष्यामि तत्त्वेन वरवर्णिनि । अविमुक्ते महाक्षेत्रे यदुक्तं हि मया पुरा ॥ ३७॥

१ ड. 'न' तन्मे प्रियतरं शुभे । २ ड. 'यं' नान्यभक्ताश्च ये न । ३ ड. 'यज्ञैर्यज्ञेत्तव । स' । ४ क. ख. 'णि त्वद्' । ५ क. ख. दीवन्ति । ६ ग. तु सर्वोस्तान् ।

जन्मान्तरशतैर्देवि योगोऽयं यदि लभ्यते । मोक्षः शतसहस्रेण जन्मना लभ्यते न वा ॥ ३८
अविमुक्ते न संदेहो मद्भक्तः कृतनिश्चयः । एकेन जन्मना सोऽपि योगं मोक्षं च विन्दति ॥
अविमुक्तं नरा देवि ये ब्रजन्ति मुनिश्चिताः । ते विशन्ति परं स्थानं मोक्षं परमदुर्लभम् ॥
पृथिव्यामीदृशं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति । चतुर्भूतिः सदा धर्मस्तस्मिन्संनिहितः प्रिये ॥
चतुर्णामपि वर्णानां गतिस्तु परमा स्मृता ॥ ४१

देव्युवाच—

श्रुता गुणास्ते क्षेत्रस्य इह चान्यत्र ये प्रभो । वदस्व भुवि विप्रेन्द्राः कं वा यज्ञैर्यजन्ति ते ॥

ईश्वर उवाच—

इज्यया चैव मन्त्रेण मामेव हि यजन्ति ये । न तेषां भयमस्तीति भवं रुद्रं यजन्ति यैः ॥
अमन्त्रो मन्त्रको देवि द्विविधो विधिरुच्यते । सांख्यं चैवाथ योगश्च द्विविधो योग उच्यते
सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः । सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ४५
आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ४६
निर्गुणः सगुणो वाऽपि योगश्च कथितो भुवि । सगुणश्चैव विज्ञेयो निर्गुणो मनसः परः ॥
एतत्ते कथितं देवि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ४८

देव्युवाच—

या भक्तिश्चिन्विधा प्रोक्ता भक्तानां बहुधा त्वया । तामहं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः कथयस्व मे
ईश्वर उवाच—

शृणु पार्वति देवेशि भक्तानां भक्तिवत्सले । प्राप्य सांख्यं च योगं च दुःखान्तं च नियच्छति
सदा यः सेवते भिक्षां ततो भवति रञ्जितः । रञ्जनात्तन्मयो भूत्वा लीयते स तु भक्तिमान् ॥
शास्त्राणां तु वरारोहं बहुकारणदर्शिनः । न मां पश्यन्ति ते देवि ज्ञानवाक्यविवादिनः ॥
परमार्थज्ञानैतृप्ता युक्ता जानन्ति योगिनः । विद्यया विदितात्मानो योगस्य च द्विजातयः ॥
प्रत्याहारेण शुद्धात्मा नान्यथा चिन्तयेच्च तत् । तुष्टिं च परमां प्राप्य योगं मोक्षं परं तथा ॥
त्रिभिर्गुणैः समायुक्तो ज्ञानवान्पश्यतीह माम् ॥ ५४

एतत्ते कथितं देवि किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि । भूय एव वरारोहे कथयिष्यामि सुव्रते ॥ ५५
गुह्यं पवित्रमथवा यच्चापि हृदि वर्तते । तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमनाः प्रिये ॥ ५६

देव्युवाच—

त्वद्रूपं कीदृशं देव युक्ताः पश्यन्ति योगिनः । एतं मे संशयं ब्रूहि नमस्ते सुरसत्तम ॥ ५७

श्रीभगवानुवाच—

अमूर्तं चैव मूर्तं च ज्योतीरूपं हि तत्स्मृतम् । तस्योपलब्धिमान्विच्छन्न्यत्नः कार्यो विजानता ॥
गुणैर्वियुक्तो भूतात्मा एवं वक्तुं न शक्यते । शक्यते यदि वक्तुं वै दिव्यैर्बर्षशतैर्न वा ॥ ५९

देव्युवाच—

किंप्रमाणं तु तत्क्षेत्रं समन्तात्सर्वतोदिशम् । यत्र नित्यं स्थितो देवो महादेवो गणैर्युतः ॥

१ ग. यो योगं सम्पद्यन्त्येते । २ ड. णि । अविमुक्ते चतुष्टयदो धर्मः स । ३ ग. ये । ४. ते । ५ ड. तस्तेन
क । ५ ड. भक्तवत्स । ६ ग. ड. हे हेतुः का । ७ ग. नयुक्तास्त्वया ज्ञा । ८ ड. सा मुक्ताः पश्यन्ति । ९ क.
घ. नः । पश्यन्ते सं ।

ईश्वर उवाच—

द्वियोजनं तु तत्क्षेत्रं पूर्वपश्चिमतः स्मृतम् । अर्धयोजनविस्तीर्णं तत्क्षेत्रं दक्षिणोत्तरम् ॥
वरणाऽसी नदी यावत्तावच्छृङ्गनदी तु वै । भीमचण्डिकमारभ्य पर्वतेश्वरमन्तिके ॥ ६२
गंगा यत्रावतिष्ठन्ते संनियुक्ता विनायकाः । कूर्माण्डगजतुण्डश्च जयन्तश्च मदोत्कटाः ॥
सिंहव्याघ्रमुखाः केचिद्विकटाः कुञ्जवामनाः । यत्र नन्दी महाकालश्चण्डघण्टो महेश्वरः
दण्डचण्डेश्वरश्चैव घण्टाकर्णो महाबलः । एते चान्ये च बहवो गणाश्चैव गणेश्वराः ॥ ६५
महोदरा महाकाया वज्रशक्तिधरास्तथा । रक्षन्ति सततं देवि ह्यविमुक्तं तपोवनम् ॥
द्वारे द्वारे च तिष्ठन्ति शूलमुद्गरपाणयः ॥ ६६
सुवर्णशृङ्गैरौप्यसुरैः चैलाजिनपयस्विनीम् । वाराणस्यां तु यो दद्यात्सवत्सां कांस्यभा-
जनाम् ॥ ६७

गां दत्त्वा तु वरारोहे ब्राह्मणे वेदपारगे । आसप्तमं कुलं तेन तारितं नात्र संशयः ॥ ६८
यो दद्याद्ब्राह्मणे किञ्चित्स्मिन्क्षेत्रे वरानने । कनकं रजतं वस्त्रमन्नाद्यं बहुविस्तरम् ॥
अक्षयं चाव्ययं चैव स्यातां तस्य सुलोचने ॥ ६९
शृणु तत्त्वेन तीर्थस्य विभूतिं व्युष्टिमेव च । तत्र स्नात्वा महाभागे भवन्ति नीरुंजा नराः ॥
दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः । तद्वाप्नोति धर्मात्मा तत्र स्नात्वा वरानने ॥ ७१
बहुस्वल्पे च यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे । शुभां गतिमवाप्नोति अग्निवच्चैव दीप्यते ॥ ७२
* वाराणसीजाल्वीभ्यां संगमे लोकविश्रुते । दत्त्वाऽन्नं च विधानेन न स भूयोऽभिजायते ॥
एतत्ते कथितं देवि तीर्थस्य फलमुत्तमम् ॥ ७४
+ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि तीर्थस्य फलमुत्तमम् । उपवासं तु यः कृत्वा विप्रान्संतर्पयेन्नरः ॥
सौत्रामणेश्च यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ७५
एकाहारस्तु यस्तिष्ठेन्मासं तत्र वरानने । यावज्जीवकृतं पापं सहसा तस्य नश्यति ॥ ७६
अग्निप्रवेशं ये कुर्युरविमुक्ते विधानतः । प्रविशन्ति मुखं ते मे निःसंदिग्धं वरानने ॥ ७७
× कुर्वन्त्यनशनं ये तु मद्भक्ताः कृतनिश्चयाः । न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ७८
अर्चयेद्यस्तु मां देधि अविमुक्ते तपोवने । तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि यद्वाप्नोति मानवः ॥ ७९
दशश्वमेधिकं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥ ८०
दशसौवर्णिकं पुष्पं योऽविमुक्ते प्रयच्छति । अग्निहोत्रफलं धूपे गन्धदाने तथा शृणु ॥
भूमिदानेन तत्तुल्यं गन्धदानफलं स्मृतम् ॥ ८१
संमार्जने पञ्चशतं सहस्रमनुलेपने । मालया शतसाहस्रमनन्तं गीतवैद्यतः ॥ ८२

* इत आरभ्य यः कृत्वेल्यन्तग्रन्थो नास्ति घ. पुस्तके । + एतदर्थं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः । × इत आरभ्य संशय इत्यन्तग्रन्थः क. ख. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ग. दी भवेत् । भीमच° । २ ड. 'न्ते तथा विप्रवि° । ३ क. ख. 'ण्डराजः शमीश्च ज° । ४ ड. सुरे-
श्वरम् । ५ ग. 'रां तावदृष्टां ५° । ६ क. ख. 'द्यात्रिवर्णा कञ्जलोचने । गां । ७ ड. विहजा । ८ ग. 'ने । स्वल्पमर्थं च ।
९ ग. 'पं शतधा त° । ड. 'पं मासेवैन न° । १० ड. विप्राय । ११ ग. छ 'वादेन । दे ।

देव्युवाच—

अत्यद्भुतमिदं देव स्थानमेतत्प्रकीर्तितम् । रहस्यं श्रोतुमिच्छामि यदर्थं त्वं न मुञ्चसि ॥ ८३

ईश्वर उवाच—

आसीत्पूर्वं वरारोहे ब्रह्मणस्तु शिरो वरम् । पञ्चमं शृणु सुश्रोणि जातं काञ्चनसप्रभम् ॥
ज्वलत्तत्पञ्चमं शीर्षं जातं तस्य महात्मनः । तदेवमब्रवीद्विवि जन्म जानामिते ह्यहम् ८५
ततः क्रोधपरीतेन संरक्तनयनेन च । वामाङ्गुष्ठनखाग्रेण च्छिन्नं तस्य शिरो मया ॥ ८६

ब्रह्मोवाच—

यदा निरपराधस्य शिरश्छिन्नं त्वया मम । तस्माच्छापसमायुक्तः कपाली त्वं भविष्यसि ॥
ब्रह्महत्याकुलो भूत्वा चर तीर्थानि भूतले ॥ ८७

ततोऽहं गतवान्देवि हिमवन्तं शिलोच्चयम् । तत्र नारायणः श्रीमान्मया भिक्षां प्रयाचितः
ततस्तेन स्वकं पार्श्वं नखाग्रेण विदारितम् । स्रवतो महती धारा तस्य रक्तस्य निःसृता ८९
प्रयाता साऽतिविस्तीर्णा योजनार्धशतं तदा । न संपूर्णं कपालं तु घोरमद्भुतदर्शनम् ॥ ९०
दिव्यं वर्षसहस्रं तु सा च धारा प्रवाहिता । प्रोवाच भगवान्विष्णुः कपालं कुत ईदृशम् ॥ ९१
आश्चर्यभूतं देवेश संशयो हृदि वर्तते । कुतश्च संभवो देव सर्वं मे ब्रूहि पृच्छतः ॥ ९२

देवदेव उवाच—

श्रूयतामस्य हे देव कपालस्य तु संभवः । शतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ॥ ९३
ब्रह्माऽमृजद्रूपं दिव्यमद्भुतं लोमहर्षणम् । तपसश्च प्रभावेण दिव्यं काञ्चनसंनिभम् ॥ ९४
ज्वलत्तत्पञ्चमं शीर्षं जातं तस्य महात्मनः । निकृत्तं तन्मया देव तदिदं पश्य दुर्जयम् ॥ ९५
यत्र यत्र च गच्छामि कपालं तत्र गच्छति । एवमुक्तस्ततो देवः प्रोवाच पुरुषोत्तमः ॥ ९६

श्रीभगवानुवाच—

गच्छ गच्छ स्वकं स्थानं ब्रह्मणस्त्वं प्रियं कुरु । तस्मिन्स्थास्यति भद्रं ते कपालं तस्य तेजसा ॥
ततः सर्वाणि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च । गतोऽस्मि पृथुलश्रोणिं न क्वचित्प्रत्यतिष्ठत ९८
ततोऽहं समनुप्राप्तो ह्यविमुक्ते महाशये । अवस्थितः स्वके स्थाने शापश्च विगतो मम ॥ ९९
विष्णुप्रसादात्सुश्रोणि कपालं तत्सहस्रधा । स्फुटितं बहुधा जातं स्वप्रलब्धं धनं यथा ॥ १००
ब्रह्महत्यापहं तीर्थं क्षेत्रमेतन्मया कृतम् । *कपालमोचनं देवि देवानां प्रथितं भुवि ॥ १०१
कालो भूत्वा जगत्सर्वं संहारामि सृजामि च । †ततस्तत्प्रति तत्र शापश्च विगतो मम ॥ १०२
कपालमोचनं तीर्थमभूद्धृत्याविनाशनम् । तत्रस्थोऽस्मि जगत्सर्वं सुकरोमि सुरेश्वरि ॥
देवेशि सर्वगुह्यानां स्थानं प्रियतरं मम ॥ १०३
मद्भक्तास्तत्र गच्छन्ति विष्णुभक्तास्तथैव च । ये भक्ता भास्करे देवि लोकनाथे दिवाकरे ॥
तत्रस्थो यस्त्यजेद्देहं मामेव प्रथिशेनु सः ॥ १०४

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठः क. ख. पुस्तकयोः—इमं शानमेतद्भद्रं मे देवानां वरवर्णिनि । † अयं सार्धश्लोको न विद्यते क. ख. ग. पुस्तकेषु ।

१ घ. ड. 'ब्रह्माकुलो भू' । २ क. 'हिणी । प्रो' । ख. घ. 'हिनी । प्रो' । ३ ग. 'स्य दिव्यस्य क' ।

४ ड. 'ब्रह्मापहं कु' । ५ ड. 'णि पृथिव्यां यानि सन्ति हि । ततो' । ६ ग. 'तीर्थानां ।

देव्युवाच—

अत्यद्भुतमिदं देव यदुक्तं पद्मयोनिना । त्रिपुरान्तकर स्थानं गुह्यमेतन्महाद्युते ॥ १०५
यान्यन्यानि सुतीर्थानि कलां नार्हन्ति षोडशीम् । यत्र तिष्ठति देवेशो यत्र तिष्ठति शंकरः ॥
गङ्गा तीर्थसहस्राणौ तुल्या भवति वा न वा । त्वमेव भक्तिर्देवेश त्वमेव गतिरुत्तमा ॥ १०७
ब्रह्मादीनां तु ते देव गतिरुक्ता सनातनी । श्राव्यमेतद्विजातीनां भक्तानामनुकम्पया ॥ १०८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्ये त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९८९३ ॥

अथ चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

महेश्वर उवाच—

सेवितं बहुभिः सिद्धैरपुनर्भवकाङ्क्षिभिः । विदित्वा तु परं क्षेत्रमविमुक्तनिवासिनाम् ॥ १
तद्गुह्यं देवदेवस्य तत्तीर्थं तत्तपोवनम् । परं स्थानं तु ते यान्ति संभवन्ति न ते पुनः ॥ २
ज्ञाने विहितनिष्ठानां परमानन्दमिच्छताम् । या गतिर्विहिता सद्भिः साऽविमुक्ते भूतस्य तु ॥
भवस्य प्रीतिरितुला ह्यविमुक्ते ह्यनुत्तमा । असंख्येयं फलं तत्र ह्यक्षया च गतिर्भवेत् ॥ ४
परं गुह्यं समाख्यातं श्मशानमिति संज्ञितम् । अविमुक्तं न सेवन्ते वञ्चितास्ते नरा भुवि ॥ ५
अविमुक्ते स्थितैः पुण्यैः पांशुभिर्वायुनेरितैः । अपि दुष्कृतकर्माणो यास्यन्ति परमां गतिम् ६
*अविमुक्तगुणान्वक्तुं देवदानवमानवैः । न शक्यतेऽप्रमेयत्वात्स्वयं यत्र भवः स्थितः ॥ ७
अनाहिताग्निर्नो यष्टा नोऽशुचिस्तस्करोऽपि वा । अविमुक्ते वसेद्यस्तु स वसेदीश्वरालये ॥ ८
+तत्र नापुण्यकृत्कश्चित्पसादादीश्वरस्य च । अज्ञानाज्ज्ञानतो वाऽपि श्रिया वा पुरुषेण वा
यत्किंचिदशुभं कर्म कृतं मानुषबुद्धिना । अविमुक्ते प्रविष्टस्य तत्सर्वं भस्मसाद्भवेत् ॥ १०
सरितः सागराः शैलास्तीर्थान्यायतनानि च । भूतप्रेतपिशाचाश्च गणा मातृगणास्तथा ॥ ११
श्मशानिकपरीवाराः प्रियास्तस्य महात्मनः । न ते मुञ्चन्ति भूतेशं तान्भवस्तु न मुञ्चति ॥ १२
रमते च गणैः सार्धमविमुक्ते स्थितः प्रभुः । वृद्धैर्तान्भीतकृपणान्पापदुष्कृतकारिणः ॥ १३
अनुकम्पया तु देवस्य प्रयान्ति परमां गतिम् । भक्तानुकम्पी भगवांस्तिर्यग्योनिगतानपि ॥ १४
नयत्येव वरं स्थानं यत्र यान्ति च याज्ञिकौ । मार्गवाङ्मिरसः सिद्धा कपयश्च सहाव्रताः ॥ १५
अविमुक्ताग्निना दग्धा अग्नौ तूलमिवाऽऽहितम् । न सा गतिः कुरुक्षेत्रे गङ्गाद्वारे च पुष्करे ॥ १६
सा गतिर्विहिता पुंसामविमुक्तनिवासिनाम् । तिर्यग्योनिगताः सत्त्वा येऽविमुक्ते कृतालयाः
कालेन निधनं प्राप्तास्ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १७
मेरुमन्दरमात्रोऽपि राशिः पापस्य कर्मणः । अविमुक्तं समासाद्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम् ॥ १८

* इत आरभ्य परमां गतिमित्यन्तप्रश्नो न वर्तते क. ख. ड. पुस्तकेषु । + एतदर्थं न विद्यते ग. पुस्तके ।

१ क. ख. 'ते । संनिधानात् ते सर्वे क' । २ ड. 'तिष्ठन्ति मुनयो' ३ ड. 'णां तत्तुल्यं वर्तते न वा । यत्र त्वमसि वै शुद्धस्तथाऽन्ये पापिनो भृशम् । ब । 'ग. तु देवानां ग' । ड. 'तु सर्वेषां ग' । ५ ड. 'मुक्तं समाश्रयेत् । त' । ६ ड. 'तिरुसभा ह्य' । ७ ग. ड. 'ह्यनौपमा । ८ ग. 'स्तेऽनिशं भु' । ९ क. ख. ग. 'शक्यास्तेऽप्य प्रमे' । १० क. 'मुक्तं प्र' । ११ ब. 'तान्भीतकृ' १२ ब. 'काः । भृगवोऽङ्गिर' ।

श्मशानमिति विख्यातमविमुक्तं शिवालयम् । तद्गुह्यं देवदेवस्य तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ॥ १९
 तत्र ब्रह्मादयो देवा नारायणपुरोगमाः । योगिनश्च तथा साध्या भगवन्तं सनातनम् ॥ २०
 उपासन्ते शिवं मुक्ता मद्भक्ता मत्परायणाः । या गतिर्ज्ञानतपसां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् ॥ २१
 अविमुक्ते मृतानां तु सा गतिर्विहिता शुभा । संहर्तारश्च कर्तारस्तास्मिन्ब्रह्मादयः सुराः ॥ २२
 सम्राड्विराण्मया लोका जायन्ते ह्यपुनर्भवाः । महर्जनस्तपश्चैव सत्यलोकस्तथैव च ॥ २३
 मनसः परमो योगो भूतभव्यभवस्य च । ब्रह्मादिस्थावरान्तस्य योनिः सांख्यादिमोक्षयोः ॥
 येऽविमुक्तं न मुञ्चन्ति नरास्ते नैव वञ्चिताः । उत्तमं सर्वतीर्थानां स्थानानामुत्तमं च यत् ॥ २५
 क्षेत्राणामुत्तमं चैव श्मशानानां तथैव च । तण्डागानां च सर्वेषां कूपानां स्रोतसां तथा ॥ २६
 शैलानामुत्तमं शैलं तीर्थानामुत्तमं तथा । पुण्यकृद्भवभक्तैश्च ह्यविमुक्तं तु सेव्यते ॥ २७
 ब्रह्मणः परमं स्थानं ब्रह्मणाऽध्यासितं च यत् । ब्रह्मणा सेवितं नित्यं ब्रह्मणा चैव रक्षितम्
 अत्रैव सप्तभुवनं काञ्चनो मेरुपर्वतः । मनसः परमो योगः प्रीत्यर्थं ब्रह्मणः स तु ॥ २९
 ब्रह्मा तु तत्र भगवाञ्छिसंध्यं चेश्वरे स्थितः । पुण्यात्पुण्यतमं क्षेत्रं पुण्यकृद्भिर्निषेवितम् ३०
 आदित्योपासनं कृत्वा विप्रश्चाश्रमरतां गताः । अन्येऽपि ये त्रयो वर्णा भवभक्त्या समाहिताः
 अविमुक्ते तनुं त्यक्त्वा गच्छन्ति परमां गतिम् । अष्टौ मासान्विहारस्य यतीनां संयतात्मनाम्
 एकत्र चतुरो मासान्मासौ वा निवसेत्पुनः । अविमुक्ते प्रविष्टानां विहारस्तु न विद्यते ॥ ३३
 न देहो भविता तत्र दृष्टं शास्त्रे पुरातने । मोक्षो ह्यसंशयस्तत्र पञ्चत्वं तु गतस्य वै ॥ ३४
 स्त्रियः पतिव्रता याश्च भवभक्ताः समाहिताः । अविमुक्ते विमुक्तास्ता यास्यन्ति परमां गतिम्
 अन्या याः कामचारिण्यः स्त्रियो भोगपरायणाः । कालेन निधनं प्राप्ता गच्छन्ति परमां
 गतिम् ॥ ३६
 यत्र योगश्च मोक्षश्च प्राप्यते दुर्लभो नरैः । अविमुक्तं समासाद्य नान्यद्गच्छेत्तपोवनम् ॥ ३७
 सर्वात्मना तपः सेव्यं ब्राह्मणैर्नात्र संशयः । अविमुक्ते वसेद्यस्तु मम तुल्यो भवेन्नरः ॥ ३८
 यतो मया न मुक्तं हि त्वविमुक्तं ततः स्मृतम् । अविमुक्तं न सेवन्ते मूढा ये तमसाऽऽवृताः ३९
 विष्णुत्रयेतसां मध्ये ते वसन्ति पुनःपुनः । कामः क्रोधश्च लोभश्चैव दम्भस्तम्भोऽतिमत्सरः ४०
 निद्रा तन्द्रा तथाऽऽलस्यं पैशुन्यमिति ते दश । अविमुक्ते स्थिता विघ्नाः शक्रेण विहिताः
 स्वयम् ॥ ४१
 विनायकोपसर्गाश्च सततं मूर्ध्नि तिष्ठति । पुण्यमेतद्भवेत्सर्वं भक्तानामनुकम्पया ॥ ४२
 परं गुह्यमिति ज्ञात्वा ततः शास्त्रानुदर्शनात् । व्याहृतं देवदेवस्तु मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ४३
 मेदसा विप्लुता भूमिरविमुक्ते तु वर्जिता । पूता सभभवत्सर्वा महादेवेन रक्षिता ॥ ४४
 संस्कारस्तेन क्रियते भूमेरन्यत्र सूरिभिः । ये भक्त्या वरदं देवमक्षरं परमं पदम् ॥ ४५
 देवदानवगन्धर्वयक्षरक्षोमहोरगाः । अविमुक्तमुपासन्ते तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ ४६
 ते विशन्ति महादेवमाज्याहुतिरिवानलम् । तं वै प्राप्य महादेवमीश्वराध्युषितं शुभम् ४७

१ च. योगतः शतशः सिद्धा भः । २ ग. 'तां स्थितिकर्ताऽस्मि अहं ब्रह्मा' । ३ ग. 'सः प्रकमो । ४ ग. घ. 'दिस्तम्भभूतस्य यो' । ५ क. ख. योवै । ६ च. सांख्यविमो' । ७ क. ख. तटाकानां । ८ क. ख. 'मं चैतत्तडागानां तथोत्तमम् । पु' । ९ च. 'था । भ्रियद्भिर्भव' । १० ड. 'कं न मुच्यते । ११ ग. ड. च. अस्त्यैव । १२ च. 'भक्ताः स' । १३ ड. 'व्यं प्राणिनां नात्र । १४ ग. 'ध्ये निव' । १५ ड. 'श्च मदस्त' । १६ ग. मही दे' । १७ ग. ड. भक्ता व' ।

अविमुक्तं कृतार्थोऽस्मीत्यात्मानमुपलभ्यते । ऋषिदेवासुरगणैर्जपहोमपरायणैः ॥ ४८
 यतिभिर्मोक्षकामैश्च ह्यविमुक्तं निषेव्यते । नाविमुक्ते मृतः कश्चिन्नरकं याति किल्बिषी ४९
 ईश्वरानुगृहीता हि सर्वे यान्ति परां गतिम् । द्वियोजनमथार्धं च तत्क्षेत्रं पूर्वपश्चिमम् ५०
 अर्धयोजनविस्तीर्णं दक्षिणोत्तरतः स्मृतम् । वाराणसी तदीया च यावच्छुक्लनदी तु वै ॥
 एष क्षेत्रस्य विस्तारः प्रोक्तो देवेन धीमता । लब्ध्वा योगं च मोक्षं च काङ्क्षन्तो ज्ञानमुत्तमम् ॥
 अविमुक्तं न मुञ्चन्ति तन्निष्ठास्तत्परायणाः । तस्मिन्वसन्ति ये मर्त्या न ते शोच्याः कदाचना ॥
 योगक्षेत्रं तपःक्षेत्रं सिद्धगन्धर्वसेवितम् । सरितः सागराः शैला नाविमुक्तसमा भुवि ॥ ५४
 भूलोके चान्तरिक्षे च दिवि तीर्थानि यानि च । अतीत्य वर्तते चान्यदविमुक्तं प्रभावतः ॥ ५५
 ये तु ध्यानं समासाद्य युक्तात्मानः समाहिताः । संनियम्येन्द्रियग्रामं जपन्ति शतरुद्रियम् ॥ ५६
 अविमुक्ते स्थिता नित्यं कृतार्थास्ते द्विजातयः । भवभक्तिं समासाद्य रमन्ते तु सुनिश्चिताः ॥
 संहृत्य शक्तितः कामान्विषयेभ्यो बहिः स्थिताः । शक्तितः सर्वतो मुक्ताः शक्तितस्तपसि
 स्थिताः ॥ ५८
 करणानीह चाऽऽत्मानमपुनर्भवमाविताः । तं वै प्राप्य महात्मानमीश्वरं निर्भयाः स्थिताः ॥
 न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि । अविमुक्ते तु गृह्यन्ते भवेन विभुना स्वयम् ॥ ६०
 उत्पादितं महाक्षेत्रं सिध्यन्ते यत्र मानवाः । उद्देशमात्रं कथिता अविमुक्तगुणास्तथा ॥ ६१
 सप्तद्वयस्येव रत्नानामविमुक्तस्य विस्तरम् । मोहनं तदभक्तानां भक्तानां भक्तिवर्धनम् ॥ ६२
 मूढास्ते तु न पश्यन्ति श्मशानमिति मोहिताः । हन्यमानोऽपि यो विद्वान्वसेद्विघ्नशतैरपि ६३
 स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति । जन्ममृत्युजरा मुक्तः परं याति शिवालयम् ॥ ६४
 अपुनर्मरणानां हि सा गतिर्मोक्षकाङ्क्षिणाम् । यां प्राप्य कृतकृत्यः स्यादिति मन्येत पण्डितः
 न दानैर्न तपोभिर्वा न यज्ञैर्नापि विद्यया । प्राप्यते गतिरिष्टा या ह्यविमुक्ते तु लभ्यते ॥ ६६
 नानावर्णा विवर्णाश्च चण्डाला ये जुगुप्सिताः । किल्बिषैः पूर्णदेहाश्च प्रकृष्टैः पातकैस्तथा ॥
 भेषजं परमं तेषामविमुक्तं विदुर्बुधाः । जात्यन्तरसहस्रेषु ह्यविमुक्ते भ्रियेत यः ॥ ६८
 भक्तो विश्वेश्वरे देवे न स भूयोऽभिजायते । यत्र चेष्टं हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ ६९
 सर्वमक्षयमेतस्मिन्नविमुक्ते न संशयः । कालेनोपरता यान्ति भवे सायुज्यमक्षयम् ॥ ७०
 कृत्वा पापसहस्राणि पश्चात्संन्यापमेत्य वै । योऽविमुक्ते विद्युज्येत स याति परमां गतिम् ॥
 उत्तरं दक्षिणं चापि अयनं न विकल्पयेत् । सर्वस्तस्य शुभः कालो ह्यविमुक्ते भ्रियेत यः ॥ ७२
 न तत्र कालो मीमांस्यः शुभो वा यदि वाऽशुभः । तस्य देवस्य माहात्म्यात्स्थानमद्भुतकर्मणः
 सर्वेषामेव नाथस्य सर्वेषां च विभोः स्वयम् ॥ ७३
 श्रुत्वेदमुपयः सर्वे स्कन्देन कथितं पुरा । अविमुक्ताश्चैवं पुण्यं भावयेत्करणैः शुभैः ॥ ७४
 इति श्रीमातस्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्यं नाम चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९९६७ ॥

१ ग. ड. 'लक्ष्ये । क' । २ ड. 'ते तानि ह्य' । ३ क. ख. 'अमुक्ता' । ४ ड. 'न्तेऽत्र सुनिर्भूताः । ५ ड.
 'न मृत्युदीनां बुधानां बुद्धिं वै' । ६ ड. 'स्यादियमन्यन्त सूर्यः । न । ७ ड. 'हस्तेषु ह्यविमुक्ते मृतस्तु यः । ८ क.
 ख. 'वस्तेषां शु' । ९ क. ख. ड. च. 'भ्रियन्ति ये । न । १० क. ख. 'हात्म्यस्थान' । ११ क. ख. ग. 'यां च विभुना
 स्व' । १२ ग. ड. 'अयं पु' ।

अथ पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अविमुक्ते महापुण्ये चाऽऽस्तिकाः शुभदर्शनाः । विस्मयं परमं जन्मुर्हर्षगद्गदनिस्वनाः ॥ १
ऊचुस्ते हृष्टमनसः स्कन्दं ब्रह्मविदां वरम् । ब्रह्मण्यो देवपुत्रस्त्वं ब्राह्मणो ब्राह्मणप्रियः ॥ २
ब्रह्मिष्ठो ब्रह्मविद्ब्रह्मा ब्रह्मेन्द्रो ब्रह्मलोककृत् । ब्रह्मकृद्ब्रह्मचारी त्वं ब्रह्मादिर्ब्रह्मवत्सलः ॥ ३
ब्रह्मतुल्योद्भवकरो ब्रह्मतुल्य नमोऽस्तु ते । ऋषयो भावितात्मानः श्रुत्वेदं पावनं महत् ॥ ४
तत्त्वं तु परमं ज्ञातं यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते । स्वास्ति तेऽस्तु गमिष्यामो भूर्लोकं शंकरालयम् ॥ ५
यत्रासौ सर्वभूतात्मा स्थाणुभूतः स्थितः प्रभुः । सर्वलोकहितार्थाय तपस्युग्रे व्यवस्थितः ॥ ६
संयोज्य योगेनाऽऽत्मानं रौद्रीं तनुमुपाश्रितः । गुह्यकैरात्मभूतस्तु आत्मतुल्यगुणैर्वृतः ॥ ७
ततो ब्रह्मादिभिर्देवैः सिद्धैश्च परमार्थिभिः । विज्ञप्तः परया भक्त्या त्वत्प्रसादाद्गणेश्वर ॥ ८
वस्तुमिच्छाम नियतमविमुक्ते सुनिश्चिताः । एवंगुणे तथा मर्त्या ह्यविमुक्ते वसन्ति ये ॥ ९
धर्मशीला जितक्रोधा निर्ममा नियतेन्द्रियाः । ध्यानयोगपराः सिद्धिं गच्छन्ति परमाव्ययाम् ॥ १०
योगिनो योगैर्गसिद्धाश्च योगमोक्षप्रदं विभुम् । उपासते भक्तियुक्ता *गुह्यं देवं सनातनम् ॥ ११
अविमुक्तं समासाद्य प्राप्तयोगान्महेश्वरात् । सप्त ब्रह्मर्षयो नीता भवसायुज्यमागताः ॥ १२
एतत्तु परमं क्षेत्रमविमुक्तं विदुर्बुधाः । अप्रबुद्धा न पश्यन्ति भवमायाविमोहिताः ॥ १३
तेनैव चाभ्यनुज्ञातास्तन्निष्ठास्तत्परायणाः । अविमुक्ते तनुं त्यक्त्वा शान्ता योगगीतं गताः ॥ १४
स्थानं गुह्यं श्मशानानां सर्वेषामेतदुच्यते । न हि योगादृते मोक्षः प्राप्यते भुवि मानवैः ॥ १५
अविमुक्ते निवसतां योगो मोक्षश्च सिध्यति । +एक एव प्रभावोऽस्ति क्षेत्रस्य परमेश्वरि ॥
=अनेन जन्मनैवेह प्राप्यते गतिरुत्तमा ॥ १६
अविमुक्ते निवसतां व्यासेनामिततेजसा । नैव लब्धा क्वचिद्भिक्षा भ्रममाणेन यत्नतः ॥ १७
क्षुधाविष्टस्ततः कुद्धोऽचिन्तयच्छापमुत्तमम् । ×दिनं दिनं प्रति व्यासः षण्मासं योऽवतिष्ठति
कथं ममेदं नगरं भिक्षादोषान्द्रतं त्विदम् । विप्रो वा क्षत्रियो वाऽपि ब्राह्मणी विधवाऽपि वा
संस्कृताऽसंस्कृता वाऽपि परिपक्वाः कथं नु मे । न प्रयच्छन्ति वै लोका ब्राह्मणाश्चर्यकारकम्
एषां शापं प्रदास्यामि तीर्थस्य नगरस्य तु । तीर्थं चातीर्थतां यातु नगरं शापयाम्यहम् ॥ २१
मा भूत्रिपौरुपी विद्या मा भूत्रिपौरुषं धनम् । मा भूत्रिपौरुषं सख्यं व्यासो वाराणसीं शैपव
अविमुक्ते निवसतां जनानां पुण्यकर्मणाम् । विघ्नं सृजामि सर्वेषां येन सिद्धिर्न विद्यते ॥ २३

* इत आरभ्य तनुं त्यक्त्वा, इत्यन्तग्रन्थो न विद्यते क. ख घ. पुस्तकेषु । + नैतदपे विद्यते क ख. पुस्तकयोः । = एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. ड. च. पुस्तकेषु—एकेन जन्मना देवि मोक्षं पश्यत्यनुत्तमम् । इति । × इत आरभ्य नगरं शापयाम्यहमित्यन्त ग्रन्थो नास्ति ग. ड. च. पुस्तकेषु ।

५ ड. 'काः प्रियद' । २ ग. 'दर्शिनः । वि' । ३ क. ख. 'ह्यणो देवपुत्रस्त्वं ब्रह्मण्यो ब्रह्मणः प्रि' । ४ ड. 'ह्याराशिश्च त्र' । ५ ड. 'लोकचच्छं' । ६ ड. 'भूतैस्तु' । ७ ड. विज्ञाप्य । ८ ड. 'द्धि' पदं गच्छन्त्यनामयम् । यो' । ९ ग. पदमव्ययम् । यो' । १० ड. 'गभक्ताश्च' । ११ ग. ड. 'आम्यनाणेन । १२ ग. 'द्धो व्यसृजच्छा' । १३ ग. घ. च. शपेत् ।

व्यासचित्तं तदा ज्ञात्वा देवदेव उमापतिः । [* भीतभीतस्तदा गौरीं तां प्रियां पर्यभाषत ॥ १८
गृणु देवि वचो मह्यं यादृशं प्रत्युपस्थितम् । कृष्णद्वैपायनः कोपाच्छापं दानुं समुद्यतः ॥ २५
देव्युवाच—

किमर्थं शपते कुञ्जो व्यासः केन प्रकोपितः । किं कृतं भगवंस्तस्य येन शापं प्रयच्छति ॥ २६
देवदेव उवाच—

अनेन सुतपस्तप्तं बहून्वर्षगणान्प्रिये । मौनिना ध्यानयुक्तेन द्वादशाब्दान्वरानने ॥ २७
ततः क्षुधा सुसंजाता भिक्षामटितुमागतः । नैवास्य केनचिद्विद्वाशाशार्धमपि भामिनि ॥ २८
एवं भगवतः काल आसीत्पाण्मासिको मुनेः । ततः क्रोधपरीतात्मा शापं दास्यति सोऽधुना
यावन्नैष शपेत्तावदुपायस्तत्र चिन्त्यताम् । कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं प्रिये ॥ ३०
कोऽस्य शापान्न भिमेति ह्यपि साक्षात्पितामहः । अदैवं दैवतं कुर्यादैवं चाप्यपदैवतम् ॥ ३१
आवां तु मानुषौ भूत्वा गृहस्थाविहवासिनौ । तस्य तृप्तिकरीं भिक्षां प्रयच्छावो वरानने ॥ ३२
एवमुक्ता ततो देवी देवेन शंभुना तदा] व्यासस्य दर्शनं दत्त्वा कृत्वा वेषं तु मानुषम् ॥ ३३
एहेहि भगवंन्साधो भिक्षां ग्राहय सत्तम । अस्मद्गृहे कदाचित्त्वं नाऽऽगतोऽसि महामुने ॥
एतच्छ्रुत्वा प्रीतमना भिक्षां ग्रहीतुमागतः । भिक्षां दत्त्वा तु व्यासाय षड्रसाममृतोपमाम् ॥
अनास्त्रादितपूर्वा सा भक्षिता मुनिना तदा । भिक्षां व्यासस्ततो भुक्त्वा चिन्तयन्हृष्टमानसः
ववन्दे वरदं देवं देवीं च गिरिजां तदा । व्यासः कमलपत्राक्ष इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३७
देवो देवी नदी गङ्गा मिष्टमन्नं शुभा गतिः । वाराणस्यां विशालाक्षि वासः कस्य न रोचते ॥
एवमुक्त्वा ततो व्यासो नगरीमवलोकयन् । चिन्तयानस्ततो भिक्षां हृदयानन्दकारिणीम् ॥
अपश्यत्पुरतो देवं देवीं च गिरिजां तदा । गृहाङ्गणस्थितं व्यासं देवदेवोऽब्रवीदिदम् ॥ ४०
इह क्षेत्रे न वस्तव्यं क्रोधनस्त्वं महामुने । एवं विस्मयमापन्नो देवं व्यासोऽब्रवीद्वचः ॥ ४१

व्यास उवाच—

चतुर्दश्यामथाष्टम्यां प्रदेशं दातुमर्हसि । एवमस्त्वित्यनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४२
न तद्ब्रूहं न सा देवी न देवो ज्ञायते क्वचित् । एवं त्रैलोक्यविख्यातः पुरा व्यासो महातपाः ॥
ज्ञात्वा क्षेत्रगुणान्सर्वान्स्थितस्तत्स्यैव पार्श्वतः । एवं व्यासं स्थितं ज्ञात्वा क्षेत्रं शंसन्ति
पण्डिताः ॥ ४५

अविमुक्तगुणान्सर्वान्कः समर्थो वदिष्यति । देवब्राह्मणविद्विष्टा देवभक्तिविडम्बकाः ॥ ४६
ब्रह्मघ्नाश्च कृतघ्नाश्च तथा नैष्कृतिकाश्च ये । लोकद्विषो गुरुद्विषस्तीर्थायतनदूषकाः ॥ ४७
सदा पापरताश्चैव ये चान्ये कुत्सिता भुवि । तेषां नास्तीति वासो वै स्थितोऽसौ दण्डनायकः
रक्षणार्थं नियुक्तं वै दण्डनायकमुत्तमम् । पूजयित्वा यथाशक्त्या गन्धधुप्यादिधूपकैः ॥ ४८
नमस्कारं ततः कृत्वा नायकस्य तु मन्त्रवित् । सर्ववर्णावृते क्षेत्रे नानाविधसरीसृपे ॥ ४९
ईश्वरानुगृहीता हि गतिं गाणेश्वरीं गताः । नानारूपधरा दिव्या नानावेषधरास्तथा ॥ ५०

* एताद्विहान्तर्गतग्रन्थो नास्ति ग. ड. च. पुस्तकेषु ।

मुरा वै ये तु सर्वे च तन्निष्ठास्तत्परायणाः । यदिच्छन्ति परं स्थानमक्षयं तद्वाप्नुयुः ॥ ५१

परं पुरं देवपुराद्विशिष्यते तदुत्तरं ब्रह्मपुरात्पुनः स्थितम् ।

तपोबलादीश्वरयोगनिर्मितं न तत्समं ब्रह्मदिवौकसालयम् ॥

मनोरमं कामगमं ह्यनामयमतीत्य तेजांसि तपांसि योगवत् । ५२

आधिष्ठितस्तु तत्स्थाने देवदेवो विराजते । तपांसि यानि तप्यन्ते व्रतानि नियमाश्च ये ॥ ५३

सर्वतीर्थाभिषेकं तु सर्वदानफलानि च । सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यमविमुक्ते तदाप्नुयात् ॥ ५४

अतीतं वर्तमानं च अज्ञानाज्ज्ञानतोऽपि वा । सर्वं तस्य च यत्पापं क्षेत्रं दृष्ट्वा विनश्यति ॥ ५५

शान्तैर्दान्तैस्तपस्तप्तं यत्किञ्चिद्धर्मसंज्ञितम् । सर्वं च तद्वाप्नोति अविमुक्ते जितेन्द्रियः ॥ ५६

अविमुक्तं समासाद्य लिङ्गमर्चयते नरः । कल्पकोटिशतैश्चापि नास्ति तस्य पुनर्भवः ॥ ५७

अमरा ह्यक्षयाश्चैव क्रीडन्ति भवसंनिधौ । क्षेत्रतीर्थोपनिषदमविमुक्तं न संशयः ॥ ५८

अविमुक्ते महादेवमर्चयन्ति स्तुवन्ति वै । सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते तिष्ठन्त्यजरामराः ॥ ५९

सर्वकामाश्च ये यज्ञाः पुनरावृत्तिकाः स्मृताः । अविमुक्ते स्मृता ये च सर्वे ते ह्यनिवर्तकाः ॥ ६०

ग्रहनक्षत्रताराणां कालेन पतनाद्भयम् । अविमुक्ते स्मृतानां तु पतनं नैव विद्यते ॥ ६१

कल्पकोटिसहस्रैस्तु कल्पकोटिशतैरपि । न तेषां पुनरावृत्तिर्मुक्ता य क्षत्र उत्तमे ॥ ६२

संसारसागरे घोरे भ्रमन्तः कालपर्ययात् । अविमुक्तं समासाद्य गच्छन्ति परमां गतिम् ॥

ज्ञात्वा कलियुगं घोरं हाहाभूतमचेतनम् । अविमुक्तं न मुञ्चन्ति कृतार्थास्ते नरा भुवि ॥

अविमुक्तं प्रविष्टस्तु यदि गच्छेत्ततः पुनः । तदा हसन्ति भूतानि अन्योन्यकरताडनैः ॥ ६५

कामक्रोधेन लोभेन ग्रस्ता ये भुवि मानवाः । निष्क्रमन्ते नरा देवि दण्डनायकमोहिताः ॥ ६६

जपध्यानविहीनानां ज्ञानवर्जितचेतसाम् । ततो दुःखहतानां च गतिर्वारणसी नृणाम् ॥ ६७

* तीर्थानां पञ्चकं सारं विश्वेशानन्दकानने । दशाश्वमेधं लोलार्कः केशवो बिन्दुमाधवः ॥

पञ्चमी तु महाश्रेष्ठा प्रोच्यते मणिकर्णिका । एभिस्तु तीर्थवर्यैश्च वर्ण्यते ह्यविमुक्तम् ॥ ६९

एक एव प्रभावोऽस्ति क्षेत्रस्य परमेश्वरि । एकेन जन्मना देवि मोक्षं पश्यन्त्यनुत्तमम् ॥ ७०

एतद्वै कथितं सर्वं देव्यै देवेन भाषितम् । अविमुक्तस्य क्षेत्रस्य तत्सर्वं कथितं द्विजाः ॥ ७१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्यं नाम पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १००३८ ॥

अथ षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अप्रथम ऊचुः—

माहात्म्यमविमुक्तस्य यथावत्कथितं त्वया । इदानीं नर्मदायास्तु माहात्म्यं वद सत्तम ॥

* इति आरभ्य कथितं द्विजा इत्यन्तर्ग्रन्थो न विद्यते ग. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ ड. 'रं देवपदादि' । २ ग. घ. ड. योगवित् । ३ ग. 'धिष्ठाय तु तत्स्थानं देव' । ४ ड. 'छितं तु तत्स्थानं देवदेवं रा' । ५ क. ख. घ. 'न्ति मणिकर्णिकाम् । हा' । ६ क. ख. 'न्योन्यं करताडनम् । का' । ७ ड. निष्क्रमन्ति । ८ ग. तमोदु' । ड. तमोभिः प्रगृहीता वां ग' ।

यत्रोत्कारस्य माहात्म्यं कपिलासंगमस्य च । अमरेशस्य चैवाऽऽहुर्माहात्म्यं पापनाशनम् ॥
कथं प्रलयकाले तु न नष्टा नर्मदा पुरा । मार्कण्डेयश्च भगवान्न विनष्टस्तदा किल ॥
त्वयोक्तं तदिदं सर्वं पुनर्विस्तरतो वद ॥

सूत उवाच—

एतदेव पुरा पृष्टः प्राण्डवेन महात्मना । नर्मदायास्तु माहात्म्यं मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ ४
उग्रेण तपसा युक्तो वनस्थो वनवासिना । पृष्टः पूर्वा महागाथां धर्मपुत्रेण धीमता ॥ ५
युधिष्ठिर उवाच—

श्रुता मे विविधा धर्मास्त्वत्प्रसादाद्विजोत्तमा । भूयश्च श्रोतुमिच्छामि तन्मे कथय सुव्रता ॥
कथमेषा महापुण्या नदी सर्वत्र विश्रुता । नर्मदा नाम विख्याता तन्मे ब्रूहि महामुने ॥ ७
मार्कण्डेय उवाच—

नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी । तारयेत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ८
नर्मदायास्तु माहात्म्यं पुराणे यन्मया श्रुतम् । तदेतद्धि महाराज तत्सर्वं कथयामि ते ॥ ९
पुण्या कनखले गङ्गा कुरुक्षेत्रे सरस्वती । ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥
त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहेन तु यामुनम् । सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनादेव नार्मदम् ॥
कलिङ्गदेशे पश्चार्धे पर्वतेऽमरकण्टके । पुण्या च त्रिषु लोकेषु रमणीया मनोरमा ॥ १२
सदेवासुरगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः । तपस्तप्त्वा महाराज सिद्धिं च परमां गताः ॥ १३
तत्र स्नात्वा नरो राजन्निधमस्थो जितेन्द्रियः । उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥
जलेश्वरे नरः स्नात्वा पिण्डं दत्त्वा यथाविधि । पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ॥
पर्वतस्य समन्तात्तु रुद्रकोटिः प्रतिष्ठिता । स्नात्वा यः कुरुते तत्र गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥
प्रीतस्तस्य भवेच्छर्वो रुद्रकोटिर्न संशयः । पश्चिमे पर्वतस्यान्ते स्वयं देवो महेश्वरः ॥ १७
तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । पितृकार्यं च कुर्वीत विधिर्वन्नियतेन्द्रियः
तिलोदकेन तत्रैव तर्पयेत्पितृदेवताः । आसप्तमं कुलं तस्य स्वर्गे मोदेतं पाण्डव ॥ १९
षष्टिर्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । अप्सरोगणसंकीर्णं सिद्धचारणसेविते ॥ २०
दिव्यगन्धानुलिप्तश्च दिव्यालंकारभूषितः । ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जायते विपुले कुले ॥ २१
धनवान्दानशीलश्च धार्मिकश्चैव जायते । पुनः स्मरति तत्तीर्थं गमनं तत्र रोचते ॥ २२
कुलानि तारयेत्सप्त रुद्रलोकं स गच्छति । योजनानां शतं साग्रं श्रूयते सरिदुत्तमा ॥ २३
विस्तारेण तु राजेन्द्र योजनद्वयमायता । षष्टिस्तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथैव च ॥ २४
सर्वं तस्य समन्तात्तु तिष्ठत्यमरकण्टके । ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
सर्वहिंसानिवृत्तस्तु सर्वभूतहिते रतः । एवं सर्वसमाचारो यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ २६
तस्य पुण्यफलं राज्ञः शृणुष्ववावहितो मम । शतं वर्षसहस्राणां स्वर्गे मोदेत पाण्डव ॥ २७
[* अप्सरोगणसंकीर्णं सिद्धचारणसेविते । दिव्यगन्धानुलिप्तश्च दिव्यपुष्पोपशोभितः ॥ २८

* धनुश्चिह्नान्तगतैर्ग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. 'वानप्रचरत' इति । २ च 'देशस्थार्धे' च प° । ३ ड. 'प्रीतातस्य भवेत्सर्वो रु°' । ४ ड. 'धिद्वेन कर्मणा ।
ति° । ५ ड. 'तिष्ठति । ६ ड. 'र्णे दिव्यस्त्रीपरिवारिते । ७ ग. ड. च । प° त° । ८ क. 'तः । परं सर्वं' । ख. घ. 'तः ।
परं सर्वं' । ९ ग. घ. च. 'मोदति । १० ड. च. 'कीर्णो दिव्यस्त्रीपरिवारितः । दि° ।

क्रीडते देवलोकस्थो दैवतैः सह मोदते । ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति वीर्यवान् ॥
 गृहं तु लभते वै स नानारत्नविभूषितम् । स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यैर्ब्रह्मैर्द्वयभूषितैः ॥ ३०
 आलेख्यसहितं दिव्यं दासीदाससमन्विम् । मत्तमातङ्गशब्दैश्च हयानां ह्येषितेन च ॥ ३१
 क्षुभ्यते तस्य तद्द्वारमिन्द्रस्य भवनं यथा । राजराजेश्वरः श्रीमान्सर्वस्त्रीजनवल्लभः ॥ ३२
 तस्मिन्गृह उषित्वा तु क्रीडाभोगसमन्विते । जीवद्वर्षशतं साग्रं सर्वरोगविवर्जितः ॥ ३३
 एवं भोगो भवेत्तस्य यो मृतोऽमरकण्टके । अग्नौ विपजले वाऽपि तथा चैव ह्यनाशके ॥
 अनिवर्तिका गतिस्तस्य पवनस्याम्बरे यथा । पतनं कुरुते यस्तु अमरेशे नराधिप ॥ ३५
 केन्यानां त्रिसहस्राणि एकैकस्यापि चापरे । तिष्ठन्ति भुवने तस्य प्रेषणं प्रार्थयन्ति च ॥
 दिव्यभोगैः सुसंपन्नः क्रीडते कालमक्षयम् ॥] ३६
 पृथिव्यामासमुद्रायाम्हीडशो नैव जायते । यादृशोऽयं नृपश्चेत् पर्वतेऽमरकण्टके ॥ ३७
 तावत्तीर्थं तु विज्ञेयं पर्वतस्य तु पश्चिमे । ह्रदो जलेश्वरो नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ३८
 तत्र पिण्डप्रदानेन संध्योपासनकर्मणा । पितरो दश वर्षाणि तर्पितास्तु भवन्ति वै ॥ ३९
 दक्षिणे नर्मदाकूले कपिलेति महानदी । सकलार्जुनसंछन्ना नातिदूरे व्यवस्थिता ॥ ४०
 साऽपि पुण्या महाभागा त्रिषु लोकेषु विश्रुता । तत्र कोटिशतं साग्रं तीर्थानां तु युधिष्ठिर ॥
 पुराणे श्रूयते राजन्सर्वं कोटिगुणं भवेत् । तस्यास्तीरे तु ये वृक्षाः पतिताः कालपर्ययात्
 नर्मदातोयसंस्पृष्टास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् । द्वितीया तु महाभागा विशल्यकरणी शुभा ॥
 तत्र तीर्थं नरः स्नात्वा विशल्यो भवति क्षणात् । तत्र देवगणाः सर्वे सक्ते नरमहोरगाः ॥
 यक्षराक्षसगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः । सर्वे समागतास्तत्र पर्वतेऽमरकण्टके ॥ ४५
 तैश्च सर्वैः समागम्य मुनिभिश्च तपोधनैः । नर्मदामाभिता पुण्या विशल्या नाम नामतः ॥
 उत्पादिता महाभागा सर्वपापप्रणाशिनी । तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥
 उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् । कपिला च विशल्या च श्रूयते राजसत्तम ॥
 ईश्वरेण पुरा प्रोक्ते लोकानां हितकाम्यया । तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्ममेधफलं लभेत् ॥
 अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप । सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥
 नर्मदायास्तु राजेन्द्र पुराणे यन्मया श्रुतम् । यत्र यत्र नरः स्नात्वा चाश्वमेधफलं लभेत् ॥
 ये वसन्त्युत्तरे कूले रुद्रलोके वसन्ति ते । सरस्वत्यां च गङ्गायां नर्मदायां युधिष्ठिर ॥ ५२
 समं स्नानं च दानं च यथा मे शंकरोऽब्रवीत् । परित्यजति यः प्राणान्पर्वतेऽमरकण्टके ॥ ५३
 वर्षकोटिशतं साग्रं रुद्रलोके महीयते । नर्मदाया जलं पुण्यं फेनोर्मिभिरलंकृतम् ॥ ५४
 पवित्रं शिरसा वन्द्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते । नर्मदां च सदा पुण्या ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ ५५
 अहोरात्रोपवासेन मुच्यते ब्रह्महत्याया । एवं रम्या च पुण्या च नर्मदा पाण्डुनन्दन ॥ ५६
 त्रयाणामपि लोकानां पुण्या ह्येषा महानदी । वटेश्वर महापुण्ये गङ्गाद्वारे तपोवने ॥ ५७

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—अवतीर्णा महापुण्या मानुष्याणां हितार्थतः । इति ।

१ ड. 'लोकेषु' २ ड. 'शोभते' ३ ड. 'तैः विविधैश्चित्रैर्दासी' ४ घ. ड. 'वैतेषां ये मृतमर' ।
 ५ च. वन्यज्जाणि स । ६ ड. 'यामेकच्छत्रो नृपो भवेत्' । या० । ७ ग. 'टिफलं भ' । ८ च. सद्यः समा । ९ ग.
 सस. गरास्त । १० घ. तत्र । ११ ड. 'मिश्रतसं कुल' । १२ ड. 'दा सर्वतः पुण्या सर्वपापाप' ।

एतेषु सर्वस्थानेषु द्विजाः स्युः संशितव्रताः । श्रुतं दशगुणं पुण्यं नर्मदादधिगमे ॥ ५८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहास्ये षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १००९६ ॥

अथ सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

नर्मदा तु नदी श्रेष्ठा पुण्या पुण्यतमा हिता । मुनिभिस्तु महार्भागैर्विभक्तो मोक्षकाङ्क्षिभिः
यज्ञोपवीतमात्राणि प्रविभक्तानि पाण्डव । तेषु ज्ञात्वा तु राजेन्द्रं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २
जलेश्वरं परं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तस्योत्पत्तिं कथयतः शृणु त्वं पाण्डुनन्दन ॥ ३
पुरा सुरगणाः सर्वे सेन्द्राश्चैव मरुद्गणाः+ । स्तुवन्ति ते महात्मानं देवदेवं महेश्वरम् ॥
स्तुवन्तस्ते तु संप्राप्ता यत्र देवो महेश्वरः ॥ ४
विज्ञापयन्ति देवेशं सेन्द्राश्चैव मरुद्गणाः । भयोद्विग्ना विरूपाक्षं परित्रायस्व नः प्रभो ॥

भगवानुवाच—

स्वागतं तु सुरश्रेष्ठाः किमर्थमिह चाऽऽगताः । किं दुःखं को नु संतापः कुतो वा भयमागतम् ॥
कथयध्वं महाभागा एवमिच्छामि वेदितुम् । एवमुक्तास्तु रुद्रेणाकथयन्संशितव्रताः ॥ ७

ऋषय ऊचुः—

अतिवीर्यो महाघोरो दानवो बलदर्पितः । बाणो नामेति विख्यातो यस्य वै त्रिपुरं पुरम् ॥
गगने सततं दिव्यं भ्रमते तस्य तेजसा । ततो भीता विरूपाक्ष त्वामेव शरणं गताः ॥ ९
त्रायस्व महतो दुःखात्त्वं हि नः परमा गतिः । एवं प्रसादं देवेश सर्वेषां कर्तुमर्हसि ॥ १०
येन देवाः सगन्धर्वाः सुखमेधन्ति शंकर । परां निर्वृतिमायान्ति तत्प्रभो कर्तुमर्हसि ॥ ११

भगवानुवाच—

एतत्सर्वं करिष्यामि मा विषादं गमिष्यथ । अचिरेणैव कालेन कुर्यां युष्मत्सुखावहम् ॥ १२
आश्वास्य स तु तान्सर्वान्नर्मदातटमाश्रितः । चिन्तयामास देवेशस्तद्वधं प्रति मानदम् ॥ १३
अथ केन प्रकारेण हन्तव्यं त्रिपुरं मया । एवं संचिन्त्य भगवान्नारदं चास्मरत्तदा ॥
स्मरणादेव संप्राप्तो नारदः समुपस्थितः ॥ १४

नारद उवाच—

आज्ञापय महादेव किमर्थं च स्मृतो ह्यहम् । किं कार्यं तु मया देव कर्तव्यं कथयस्व मे ॥ १५

+ इतः परं सार्धश्लोको न विद्यते ख. घ. ङ. पुस्तकेषु ।

१ ग. स्युः संशितं । २ क. ख. ग. 'प्यासुष्यं' । ३ ग. ङ. हि सा । मुं । च. त्रिषु । ४ ङ. भागैः
सेविता मो । ५ ग. घ. 'क्ता धर्मका' । ६ ङ. 'णि सन्ति तीर्थानि । ७ ङ. 'न्द्र नरः पा' । ८ ग. वृदेश्वरं । ङ. च.
जालेश्वरं । ९ क. ख. ग. मुनिगणाः । १० ग. च. 'म् । स्तूयमानस्तु संप्राप्तस्तत्र । ११ च. 'द्रेण प्रोचुस्ते सं' ।
१२ ङ. 'वो वरद' । १३ ङ. कुरु । १४ ङ. 'षां दिनिवासिनाम् । ये' । १५ ङ. 'म् । समाश्वास्य तु । १६ ग. 'त
सुरान्स' । १७ क. ख. घ. परं । १८ ङ. 'वं स चिन्तयित्वाऽथ सस्मार नारदं मुनिम् । एवं रुद्रेण संख्यातो ना' ।

श्रीभगवानुवाच—

गच्छ नारद तत्रैव यत्रैतत्त्रिपुरं मंहत् । बाणस्य दानवेन्द्रस्य शीघ्रं गत्वा च तत्कुरु ॥ १६
ता भर्तृदेवतास्तत्र स्त्रियश्चाप्सरसां समाः । तासां वै तेजसा विप्र भ्रमते त्रिपुरं दिवि ॥ १७
तत्र गत्वा तु विप्रेन्द्र मतिमन्यां प्रचोदय । *देवस्य वचनं श्रुत्वा मुनिस्त्वरितविक्रमः ॥ १८
स्त्रीणां हृदयनाशायं प्रविष्टस्तत्पुरं प्रति । शोभते यत्पुरं दिव्यं नानारत्नोपशोभितम् ॥ १९
शतयोजनविस्तीर्णं ततो द्विगुणमायतम् । ततोऽपश्यद्वि तत्रैव बाणं तु बलदर्पितम् ॥ २०
मणिकुण्डलकेयूरमुकुटेन विराजितम् । हेमहारशतै रलैश्चन्द्रकान्तविभूषितम् ॥ २१
रशना तस्य रत्नाढ्या बाहू कनकमण्डितौ । चन्द्रकान्तमहावज्रमणिविद्रुमभूषिते ॥ २२
द्वादशार्कद्युतिनिभे निविष्टं परमासने । उत्थितो नारदं वृद्धा दानवेन्द्रो महाबलः ॥ २३

बाण उवाच—

देवयै त्वं स्वयं प्राप्तो ह्यर्घ्यं पाद्यं निवेदये । सोऽभिवाद्य यथान्यायं क्रियतां किं द्विजोत्तम ॥
चिराच्चमागतो विप्रैर् आस्यतां मुनिपुंगव । एवं संभाषयित्वा तु नारदमृषिसत्तमम् ॥
तस्य भार्या महादेवी ह्यनौपम्या तु नामतः ॥ २५

अनौपम्योवाच—

भगवन्मानुषे लोके केन तुष्यति केशवः । व्रतेन नियमेनाथ दानेन तपसाऽपि वा ॥ २६

नारद उवाच—

तिलधेनुं च यो दद्याद्बाह्मणे वेदपारगे । ससागरवनद्वीपा दत्ता भवति मेदिनी ॥ २७
सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः । मोदते चाक्षयं कालं यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥ २८
आम्रामलकपित्थानि बदराणि तथैव च । कदम्बचम्पकाशोकैर्पुंनागविविधद्रुमान् ॥ २९
अश्वत्थपिप्पलं चैव कदलीवटदाडिमान् । पिचुमन्दं मधूकं च उपोष्य स्त्री ददाति या ॥
स्तनौ कपित्थसदृशावूरू च कदलीसमौ । अश्वत्थे वन्दनीया च पिचुमन्दे सुगन्धिनी ॥ ३१
चम्पके चम्पकाभा स्यादशोकः शोकवर्जिता । मधूके मधुरं वक्ति वटे च मृदुगात्रिका ॥ ३२
बदरी सर्वदा स्त्रीणां महासौभाग्यदायिनी । कुङ्कुटी कर्कटी चैव द्रव्यपथी न शस्यते ॥
कदम्बमिश्रकनकमञ्जरीपूजनं तथा । अनघ्रिपैकमन्त्रं च पक्वान्नानामभक्षणम् ॥ ३४
फलानां च परित्यागः संध्यामौनं तथैव च । प्रथमं क्षेत्रपालस्य पूजा कार्या प्रयत्नतः ॥
तस्या भवति वै भर्ता मुखप्रेक्षी सदाऽनघे । अष्टमी च चतुर्थी च पञ्चमी द्वादशी तथा ॥

* एतदर्थस्यायं पाठो ड. पुस्तके-शंकरस्य वचः श्रुत्वा नारदो मनसोगतिरिति ।

१ क. ख. घ. यत्र त' । २ ग. ड. पुरम् । ३ ड. 'स्य बलिपुत्रस्य संकाशमाशु तद्वाज । दानवानां स्त्रिय-
स्तत्र सर्वा भर्तृपरायणाः । स्वमे' । ४ घ. प्रबोधय । ड. प्रवर्तय । ५ च. 'य चलिस्त' । ६ ड. 'य तावद्विगु' ।
७ क. ख. 'म् । हारदोरसुवर्णैश्च चन्द्र' । ग. 'म् । हारोज्ज्वलसुवर्णैश्च चन्द्र' । ८ ड. 'यं स्वागतं तेऽस्तु स्वीयतां महदा
सनम् । अर्घपाद्यं प्रयच्छामि अभिवादनपूर्वकम् । अभि' । ९ ग. 'यं त्रियतां द्विजसत्' । १० क. ख. ग. 'प्र स्वीयता-
मिदमासनम् । ११ ग. ड. 'वन्केन धर्मेण देवास्तुष्यन्ति नारद । व' । १२ क. ख. ग. घ. 'ते सुचिरं कालमक्षयं कृत-
शासनम् । आ' । १३ ग. 'क अनेके विविधद्रुमाः । आ । १४ ग. घ. 'न् । मुचुकुन्दमशोकं । १५ घ. कुङ्कुटी । ड.
कुङ्कुटी । १६ ड. 'पक्वाशनताऽनाकुले तिलम्' । १७ ग. 'मशनं प' । १८ क. ख. मुखप्रेक्षः । ग. सुखसेव्यः ।

संकान्तिर्विषुवच्चैव दिनच्छिद्रमुखं तथा । एतांस्तु दिवसान्दिव्यानुपवसन्ति याः स्त्रियः ॥
तासां तु धर्मयुक्तानां स्वर्गवासो न संशयः ॥ ३७

कलिकालुष्यनिर्मुक्ताः सर्वपापविर्वर्जिताः । उपवासरतां नारीं नोपसर्पति तां यमः ॥ ३८
अनौपम्योवाच—

अस्मिन्कृतेन पुण्येन पुराजन्मकृतेन वा । भवदागमनं जातं किंचित्पृच्छाम्यहं व्रतम् ॥ ३९
अस्ति विन्ध्यावलिनाम बलिपत्नी यशस्विनी । श्वश्रूममापि विप्रेन्द्र न तुष्यति कदाचन ॥
श्वशुरोऽपि सर्वकालं दृष्ट्वा चापि न पश्यति । अस्ति कुम्भीनसी नाम ननान्दा पापकारिणी ॥
दृष्ट्वा चैवाङ्गुलीभङ्गं सदाकालं करोति माम् । दिव्येन तु पथा याति मम सौख्यं कथं वद ॥ ४२
ऊषरे न प्ररोहन्ति बीजाङ्कुराः कथंचन । येन व्रतेन चीर्णेन भवन्ति वशगा मम ॥
तद्व्रतं ब्रूहि विप्रेन्द्र दासभावं ब्रजामि ते ॥ ४३

नारद उवाच—

यदेतत्ते मया पूर्वं व्रतमुक्तं शुभानने । अनेन पार्वती देवी चीर्णेन वरवर्णिनि ॥ ४४
शंकरस्य शरीरस्था विष्णोर्लक्ष्मीस्तथैव च । सावित्री ब्रह्मणश्चैव वसिष्ठस्याप्यरुन्धती ॥
एतेनोपोषितेनेह भर्ता स्थास्यति ते वशे । श्वश्रूश्चशुरयोश्चैव मुखबन्धो भविष्यति ॥ ४६
एवं श्रुत्वा तु सुश्रोणि यथेष्टं कर्तुमर्हसि । नारदस्य वचः श्रुत्वा राज्ञी वचनमब्रवीत् ॥ ४७
प्रसादं कुरु विप्रेन्द्र दानं ग्राह्यं यथेष्टितम् । सुवर्णमणिरत्नानि वस्त्राण्यभरणानि च ॥ ४८
तव दास्याम्यहं विप्र यच्चान्यदपि दुर्लभम् । प्रगृहाण द्विजश्रेष्ठ प्रीयेतां हरिशंकरौ ॥ ४९

नारद उवाच—

अन्यस्मै दीयतां भद्रे क्षीणवृत्तिस्तु यो द्विर्जः । अहं तु सर्वसंपन्नो मद्भक्तिः क्रियतामिति ॥
एवं तासां मनो हत्वा सर्वासां तु पतिव्रतात् । जगाम भरतश्रेष्ठ स्वकीयं स्थानकं पुनः ॥ ५१
ततो ह्यहृष्टहृदया अन्यतोगतमानसा । * पतिव्रतात्वमुत्सृज्य तासां तेजो गतं ततः ॥
पुरे च्छिद्रं समुत्पन्नं बाणस्य तु महात्मनः ॥ ५२

इति श्रीमार्कण्डेय महापुराणे नर्मदासाहाय्ये सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०१४८ ॥

अथाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

यन्मां पृच्छसि कौन्तेय तन्मे कथयतः शृणु । एतस्मिन्नन्तरे रुद्रो नर्मदातटमास्थितः ॥ १

* एतदर्थं नास्ति क. ख. ग. घ. पुस्तकेषु ।

१ ड. 'कान्तौ वैष्णवे चैव । च. 'कान्तौ विष्णवे चैव । २ ड. 'मुखे तथा । पुण्यान्येतानि सर्वाणि उपवि-
शन्ति । ३ क. ख. ग. ग. अस्मकृते । ४ क. ख. भूतं । ५ ड. श्वश्रूः सा मयि वि' । ६ ग. ड. 'पि च मां दृष्ट्वा सर्वकालं
न तुष्यति । ७ ड. दग्धेन । ८ ग. घ. तु यथा यासि मम । ९ ड. याहि । १० ड. 'जः । वधं रणे रता नित्यं मे' ।
११ क. ख. व्रताः । ज' । १२ ड. 'तो हृष्टमनाः सा तु अन्यत्र ग' ।

नान्ना माहेश्वरं स्थानं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तस्मिन्स्थाने महादेवोऽचिन्तयन्निर्गुरक्षयम् ॥
गाण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा च वासुकिम् । स्थानं कृत्वा तु वैशाखं विष्णुं कृत्वा शरो-
त्तमम् ॥ ३

शल्ये चाग्निं प्रतिष्ठाप्य भुंखे वायुं समर्पयन् । हयांश्च चतुरो वेदान्सर्वदेवमयं रथम् ॥ ४

अभीषवोऽश्विनौ देवावक्षो वज्रधरः स्वयम् । स तस्याऽऽज्ञां समादाय तोरणे धनदः स्थितः
यमस्तु दक्षिणे हस्ते वामे कालस्तु दारुणः । चक्रे त्वमरकोट्यस्तु गन्धर्वा लोकविश्रुताः ॥ ६

प्रजापतिरथ श्रेष्ठो ब्रह्मा चैव तु सारथिः । एवं कृत्वा तु देवेशः सर्वदेवमयं रथम् ॥ ७

सोऽतिष्ठत्थाणुभूतस्तु सहस्रपरिवत्सरान् । यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे स्थितानि वै ॥

त्रिपर्वेणा त्रिशल्येन तदा तानि व्यभेदयत् । शरः प्रचोदितस्तेन रुद्रेण त्रिपुरं प्रति ॥ ९

भ्रष्टतेजाः स्त्रियो जाता बलं तासां व्यशीर्यत । उत्पाताश्च पुरे तस्मिन्प्रादुर्भूताः सहस्रशः ॥

त्रिपुरस्य विनाशाय कालरूपाः भवस्तदा । अट्टहासं प्रमुञ्चन्ति हया काष्ठमयास्तदा ॥ ११

निमेषोन्मेषणं चैव कुर्वन्ति चित्ररूपिणः । स्वप्ने पश्यन्ति चाऽऽत्मानं रक्ताम्बरविभूषितम् ॥

स्वप्ने तु सर्वे पश्यन्ति विपरीतानि यानि तु । एतान्यश्यन्ति उत्पातांस्तत्र स्थाने तु ये जनाः ॥

तेषां बलं च बुद्धिश्च हरकोपेन नाशितं । ततः सांवर्तको वायुर्युगान्तप्रतिमो महान् ॥ १४

समीरितोऽनलस्तेन उत्तमाङ्गनं धावति । ज्वलन्ति पादपास्तत्र पतन्ति शिखराणि च ॥ १५

सर्वतो व्याकुलीभूतं हाहाकारमचेतनम् । भग्नोद्यानानि सर्वाणि क्षिप्रं तत्प्रत्यभज्यत ॥ १६

तेनैव पीडितं सर्वं ज्वलितं त्रिशिखैः शरैः । द्रुमाश्चाऽऽरामखण्डानि गृहाणि विविधानि च ॥

दशदिक्षु प्रवृत्तोऽयं समृद्धो हव्यवाहनः । मनःशिलां पुञ्जनिभो दिशो दश विभागशः ॥ १८

शिखाशतैरनेकेस्तु प्रजज्वाल हुताशनः । सर्वं किंशुकवर्णार्धं ज्वलितं दृश्यते पुरम् ॥ १९

गृहाद्गृहान्तरं नैव गन्तुं धूमेन शक्यते । हरकोपीनलैर्दग्धं क्रन्दमानं सुदुःखितम् ॥ २०

प्रदीप्तं सर्वतो दिक्षु दह्यते त्रिपुरं पुरम् । पासादशिखराग्राणि व्यशीर्यन्त सहस्रशः ॥ २१

नानामणिविचित्राणि विमानान्यप्यनेकधा । गृहाणि चैव रम्याणि दह्यन्ते दीप्तवह्निना ॥

धावन्ति द्रुमखण्डेषु वलभीषु तथा जनाः । देवागारेषु सर्वेषु प्रज्वलन्तः प्रधाविताः ॥ २३

क्रन्दन्ति चानलप्लुष्टा रुदन्ति विविधैः स्वरैः । गिरिकूटनिभास्तत्र दृश्यन्तेऽङ्गाराराशयः ॥

गजाश्च गिरिकूटाभा दह्यमाना यतस्ततः । स्तुवन्ति देवदेवेशं परित्रायस्व नः प्रभो ॥ २५

अन्योन्यं च परिष्वज्य हुताशनप्रदीपिताः । स्नेहात्पदह्यमानाश्च तथैव विलयं गताः ॥ २६

दह्यन्ते दानवास्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २७

हंसकारण्डवाकीर्णा नलिन्यः सहपङ्कजाः । दृश्यन्तेऽनलदग्धानि पुरोद्यानानि दीर्घिकैः ॥

* अत्रसंधिरार्धः । + इतभारभ्य तथैव विलयं गता इत्यन्तप्रमथो न विद्यते क. ख. घ. पुस्तकेषु ।

१ क. ख. 'पुरे वधम् । ग० । २ क. पुङ्खे । ३ ग. ड. 'मर्प्यं च । ह' । ४ क. ख. 'पतिरथश्रेष्ठं व' । ५ क. ख. 'पर्वणि त्रि' । ग. 'पदेन त्रिशक्तेन । ६ ड. 'वर्कर्मणाः । स्व' । ७ ड. च. 'शितम् । त० । ८ ग. 'क्षेत्रं धा' । च. 'क्षेत्रं बाधते । ज्व' । ९ ग. क्षिप्तं । १० ड. च. तत्र प्रभञ्जनः । ते । ११ ड. 'वै ज्वालामालासमाकुलम् । हु' । १२ क. ख. 'लानां पुञ्जानि दि' । १३ ड. 'पात्रिनादग्धं संतापाद्भुवनस्य च । प्र' । १४ ड. 'णि गृहानां दलान्यनेकशः । नानारत्न-विमानानि द' । १५ ड. 'नलं दृष्ट्वा द' । १६ ग. दह्यन्ते । १७ ड. 'रिखज्य । १८ काः । सुवर्णपङ्कजैश्च' ।

अम्लानपङ्कजच्छन्ना विस्तीर्णा योजनायताः । गिरिकूटनिभास्तत्र प्रासादा रत्नभूषिताः ॥
पतन्त्यनलनिर्दग्धा निस्तोया जलदा इव । वरस्त्रीबालवृद्धेषु गोषु पक्षिषु वाजिषु ॥ ३०
निर्दयो व्यदहद्वह्निर्हर्क्रोधेन प्रेरितः । सहस्रशः प्रबुद्धाश्च सुप्ताश्च बहवो जनाः ॥ ३१
पुत्रमालिङ्ग्य ते गाढं दहन्ते त्रिपुराग्निना । * निदाघोऽभून्महावह्नेरन्तकालो यथा तथा ॥
केचिद्गुप्ताः प्रदग्धास्तु भार्योत्सङ्गगतास्तथा । पित्रा मात्रा च सुश्लिष्टा दग्धास्ते त्रिपुराग्निना
अथ तस्मिन्पुरे दीप्ते स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ ३३

अग्निज्वालाहतास्तत्र ह्यपतन्धरणीतले । काचिच्छयामा विशालाक्षी मुक्तावलिबिभूषिता
धूमेनाऽऽकुलिता सा तु पतिता धरणीतले । काचित्कनकवर्णाभा इन्द्रनीलबिभूषिता ॥ ३५
भर्तारं पतितं दृष्ट्वा पतिता तस्य चोपरि । काचिदादित्यसंकाशा प्रसुप्ता च गृहे स्थिता ॥ ३६
अग्निज्वालाहता सा तु पतिता गतचेतना । उत्थितो दानवस्तत्र खड्गहस्तो महाबलः ॥ ३७
वैश्वानरहतः सोऽपि पतितो धरणीतले । मेघवर्णाऽपरा नारी हारकेयूरभूषिता ॥ ३८
श्वेतवस्त्रपरीधाना बालं स्तन्यं न्यधापयत् । दहन्तं बालं दृष्ट्वा रुदती मेघशब्दवत् ॥ ३९
एवं स तु दहन्नग्निर्हर्क्रोधेन प्रेरितः । काचिच्चन्द्रप्रभा सौम्या वज्रवैडूर्यभूषिता ॥ ४०
सुतमालिङ्ग्य + वेपन्ती दग्धा पतति भूतले । काचित्कुन्देन्दुवर्णाभा क्रीडन्ती स्व गृहे स्थिता
गृहे प्रज्वलिते सा तु प्रतिबुद्धा शिखादिता । पश्यन्ती ज्वलितं सर्वं हा सुतो मे कथं गतः ॥
सुतं संदग्धमालिङ्ग्य पतिता धरणीतले । आदित्योदयवर्णाभा लक्ष्मीवदनशोभना ॥ ४३
त्वरिता दह्यमाना सा पतिता धरणीतले । काचित्सुवर्णवर्णाभा नीलरत्नैर्विभूषिता ॥ ४४
धूमेनाऽऽकुलिता सा तु प्रसुप्ता धरणीतले । अन्या गृहीतहस्ता तु सखि दहति बालिका ॥
अनेकदिश्यरत्नाढ्या दृष्ट्वा दहनमोहिता । शिरसि ह्यञ्जलिं कृत्वा विज्ञापयति पावकर्म ॥
भगवन् यदि वैरं ते पुरुषेष्वपकारिषु । स्त्रियः किमपरोर्ध्वान्ति गृहपञ्चरकोकिलाः ॥ ४७
पाप निर्दयं निर्लज्ज कस्ते कोपः स्त्रियः प्रति । न दाक्षिण्यं न ते लज्जा न सत्यं शौर्यवर्जित ४८
अत्रेन ह्युपसर्गेण तूपात्मं शिखिन्यदात् । किं त्वया न भ्रुतं लोके ह्यवध्याः शत्रुयोषितः ४९
किं तु तुभ्यं गुणा ह्येते दहनोत्सादनं प्रति । न कारुण्यं भयं वाऽपि दाक्षिण्यं न स्त्रियः प्रति ॥
दयां कुर्वन्ति म्लेच्छापि दहन्तीं वीक्ष्य योषितम् । म्लेच्छानामपि कष्टोऽसि दुर्निवारो ह्यचे-
तनः ॥ ५१

एते चैव गुणास्तुभ्यं दहनोत्सादनं प्रति । आसामपि दुराचार स्त्रीणां किं ते निपातने ॥ ५२
दुष्टं निर्घृणं निर्लज्जं हुताग्निमन्दभाग्यक । निराशं दुरावासं बलादहसि निर्दय ॥ ५३
एवं विलपमानास्ता जल्पन्त्यश्च बहून्यपि । अन्याः क्रोशन्ति संकुद्धा बालशोकेन मोहिताः
दहते निर्दयो वह्निः संकुद्धः पूर्वशत्रुवत् । पुष्करिण्यां जलं दग्धं कूपेष्वपि तथैव च ॥ ५५
अस्मान्संदह्य म्लेच्छं त्वं कां गतिं प्रापयिष्यसि । एवं प्रलपितं तासां भुत्वा देवो विभावसुः ॥
मूर्तिमान्सहसोत्थाय वह्निर्वचनमब्रवीत् ॥ ५६

* इतः प्रभृति त्रिपुराग्निना इत्यन्तमन्यो नास्ति क. ख. ग. पुस्तकेषु । + अयमार्घः प्रयोगः ।

१ ड. च. 'व' । सहस्रं । २ क. ख. ग. रुदते । ३ क. ख. 'भा या शयाना गृ' । ४ ड. च. 'म्' । यदि
बभिक्षसे वैरं पु' । ५ ग. 'राध्यास्ते गृ' । ६ क. 'धयन्ते गृ' । ७ ग. 'य निःशङ्क क' । ८ क. ख. ग. 'ण्यं दया वा' ।
९ ड. 'शस्त्रं दु' । १० ग. ड. 'वं लालयमा' । ११ ख. 'लयमा' । १२ ड. दुष्ट । १३ क. ख. ग. 'लपता तासां व' ।

अग्निरुवाच—

स्ववशो नैव युष्माकं विनाशं तु करोम्यहम् । अहमादेश कर्ता वै नाहं कर्ताऽस्त्यनुग्रहम् ॥ ५७
रुद्रक्रोधसमाविष्टो विचरामि यथेच्छया । ततो बाणो महातेजास्त्रिपुरं वीक्ष्य दीपितम् ॥ ५८
सिंहासनस्थः प्रोवाच ह्यहं देवैर्विनाशितः । अल्पसत्त्वैर्दुराचारैरीश्वरस्य निवेदितम् ॥ ५९
अपरीक्ष्य त्वहं दग्धः शंकरेण महात्मना । नान्यः शक्तस्तु मां हन्तुं वर्जयित्वा त्रिलोचनम् ६०
उत्थितः शिरसा कृत्वा लिङ्गं त्रिभुवनेश्वरम् । निर्गतः स पुटद्वारात्परित्यज्य सुहृत्सुतान् ॥ ६१
रत्नानि यान्यनर्घाणि स्त्रियो नानाविधास्तथा । गृहीत्वा शिरसा लिङ्गं गच्छन्गगनमण्डलम्
स्तुवंश्च देवदेवेशं त्रिलोकाधिपतिं शिवम् । त्यक्ता पुरी मया देव यदि बध्योऽस्मि शंकर ॥
त्वत्पसादानमहादेव मा मे लिङ्गं विनश्यतु । अर्चितं हि मया देव भक्त्या परमया सदा ॥ ६४
त्वत्कोपाद्यदि बध्योऽहं तदिदं मा विनश्यतु । श्लाघ्यमेतन्महादेव त्वत्कोपाद्दहनं मम ॥ ६५
प्रतिजन्म महादेव त्वत्पादनिरतो ह्यहम् । तोटकच्छन्दसा देव स्तौमि त्वां परमेश्वर ॥ ६६

शिव शंकर शर्व हराय नमो भव भीमं महेश्वर सर्वं नमः ।

कुसुमायुधदेहविनाशकर त्रिपुरान्तक अन्धकशूलधर ॥

६७

प्रमदाप्रिय कान्त विरक्त नमः ससुरासुरसिद्धगणैर्नमित ।

*हयवानरसिंहगजेन्द्रमुखैरतिह्रस्वसुदीर्घविशालमुखैः ॥

६८

उपलब्धुमशक्यतरैरसुरैः प्रथितोऽस्मि च बाहुशतैर्बहुभिः ।

प्रणतोऽस्मि भवं भवभक्तिरतश्चलचन्द्रकलाङ्कुर देव नमः ॥

६९

न च पुत्रकलत्रहयादि धनं मम तु त्वदनुस्मरणं शरणम् ।

व्यथितोऽस्मि शरीरशतैर्बहुभिर्गमिता च महानरकस्य गतिः ॥

७०

न निवर्तति जन्म न पापमतिः शुचिकर्म निबद्धमपि त्यजति ।

अनुकम्पति विभ्रमति त्रसति ममैवैव कुकर्म निवारयति ॥

७१

यः पठेत्तोटकं दिव्यं प्रयतः शुचिमानसः । बाणस्येव यथा रुद्रस्तस्यापि वरदो भवेत् ॥

७२

इमं स्तवं महादिव्यं श्रुत्वा देवो महेश्वरः । प्रसन्नस्तु तदा तस्य स्वयं वचनमब्रवीत् ॥

७३

महेश्वर उवाच—

न भेतव्यं त्वया वत्स सौवर्णे तिष्ठ दानव । पुत्रपौत्रसुहृद्वन्धुभार्याभृत्यजनैः सह ॥

७४

अद्यप्रभृति बाण त्वमवध्यस्त्रिदशैरपि । भूयस्तस्य वरो दत्तो देवदेवेन पाण्डव ॥

७५

अक्षयश्चाव्ययो लोके विचरस्वाकुतोभयः । ततो निवारयामास रुद्रः सप्तशिखं तदा ॥

७६

तृतीयं रक्षितं तस्यैव शंकरेण महात्मना । भ्रमेत्तु गगने दिव्यं रुद्रतेजःप्रभावतः ॥

७७

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो विद्यते क ख. पुस्तकयोः—हयवानरसिंहगजेन्द्रमुखादति भास्वदीर्घविशालमुख, इति ।

+ इत आरभ्य शरणमित्यन्तग्रन्थो ग. घ. पुस्तकयोर्न विद्यते ।

१ ग. तौ स्वसंघं । २ क. ख. विविशामि । ३ ड. नि सुधिभिन्नाणि । ४ ग. ड. च. 'श त्रैलोक्याधि' । ५ ग. 'ङ्गं शिवस्य तु । ६ ड. भर्ग । ७ क. ख. शर्व । च. देव । ८ ड. कामविभक्ततर असुरा । ९ ग. 'मः सुरसिद्धगणसिद्धगणैर्नमितः । वृषवाहनसि' । १० क. ख. 'लाकुलदे' । ११ ड. न हि पु । १२ ड. च. 'न न चापि' । १३ क. ख. 'स्मि तु बाहव' । १४ ड. 'तत्रति तन्मम पा' । १५ ड. 'म बुद्धिरियं विनि' । १६ ड. 'अ स्ववन्धूनां मा' । १७ क. ख. 'स्य पुरं तेन म' । १८ ड. च. 'मते ग' ।

एवं तु त्रिपुरं दग्धं शंकरेण महात्मना । ज्वालामालाप्रदीप्तं तत्पतितं धरणीतले ॥ ७८
 एकं निपतितं तत्र श्रीशैले त्रिपुरान्तके । द्वितीयं पतितं तस्मिन्पर्वतेऽमरकण्टके ॥ ७९
 दग्धेषु तेषु राजेन्द्र रुद्रकोटिः प्रतिष्ठिता । ज्वलत्तदपतत्तत्र तेन ज्वालेश्वरः स्मृतः ॥ ८०
 ऊर्ध्वेन प्रस्थितास्तस्य दिव्यज्वाला दिवं गताः । हाहाकारस्तदा जातो देवासुरकृतो महान्
 शरमस्तम्भयद्द्रो माहेश्वरपुरोत्तमे । एवं वृत्तं तदा तस्मिन्पर्वतेऽमरकण्टके* ॥ ८२
 चतुर्दशाख्यं भुवनं स भुक्त्वा पाण्डुनन्दन । वर्षकोटिसहस्रं तु त्रिशत्कोट्यस्तथाऽपराः ॥
 ततो महीतलं प्राप्य राजा भवति धार्मिकः । पृथिवीमेकच्छत्रेण भुङ्क्ते स तु न संशयः ॥
 [+ एवं पुण्यो महाराज पर्वतोऽमरकण्टकः । चन्द्रसूर्योपरागे तु गच्छेद्योऽमरकण्टकम् ॥ ८५
 अश्वमेधाद्दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः । स्वर्गलोकमवाप्नोति हृष्टा तत्र महेश्वरम् ॥ ८६
 ब्रह्महत्या गमिष्यन्ति राहुग्रस्ते दिवाकरे । तदेवं निखिलं पुण्यं पर्वतेऽमरकण्टके ॥ ८७
 मनसाऽपि स्मरेद्यस्तं गिरिं त्वमरकण्टकम् । चान्द्रायणशतं साग्रं लभते नात्र संशयः ॥ ८८
 त्रयाणामपि लोकानां विख्यातोऽमरकण्टकः । एष पुण्यो गिरिश्रेष्ठः सिद्धगन्धर्वसेवितः ॥
 नानाद्रुमलताकीर्णो नानापुष्पोपशोभितः । मृगव्याघ्रसहस्रैस्तु सेव्यमानो महागिरिः ॥ ९०
 यत्र संनिहितो देवो देव्या सह महेश्वरः । ब्रह्मा विष्णुस्तथा चेन्द्रो विद्याधरगणैः सह ॥ ९१
 ऋषिभिः किनैर्यक्षैर्नित्यमेव निषेवितः । वासुंकिः सहितस्तत्र क्रीडते पन्नगोत्तमैः ॥ ९२
 प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्पर्वतेऽमरकण्टके । पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ९३
 तत्र ज्वालेश्वरं नाम तीर्थं सिद्धनिषेवितम् । तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥
 ज्वालेश्वरे महाराज यस्तु प्राणान्परित्यजेत् । चन्द्रसूर्योपरागेऽपि तस्यापि शृणु यत्फलम् ॥ ९५
 सर्वकर्मविनिर्मुक्तो ज्ञानविज्ञानसंयुतः । रुद्रलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ९६
 अमरेश्वरदेवस्य पर्वतस्य उभे तटे । तत्र ता ऋषिकोट्यस्तु तपस्तप्यन्ति सुव्रत ॥ ९७
 समन्ताद्योर्जनक्षेत्रो गिरिश्वामरकण्टकः ॥ ९८
 अकामो वा सकामो वा नर्मदायां शुभे जले । स्नात्वा मुच्यते पापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ९९

इति श्रीमार्कण्डे महापुराणे नर्मदासाहाय्येऽष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०२४७ ॥

अथ नवाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

पृच्छन्ति ते महात्मानो मार्कण्डेयं महामुनिम् । युधिष्ठिरपुरोगास्ते ऋषयश्च तपोधनाः ॥ १

* इत उत्तरमयं ग्रन्थोऽधिको इ. पुस्तके—यस्तत्र प्रेरयेत्कालं तस्य पुण्यफलं शृणु । संप्राप्य तेजसोदन्तं भुवनानि चतुर्दश ॥ मोदते सुचिरं कालं स भुक्त्वा पाण्डुनन्दनेति ॥ + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो नास्ति इ. पुस्तके ।

१ ग. घ. 'दीप्तान्तं पति' । २ ग. ऊर्ध्वं तु प्रथिता' । ३ इ. 'कारं तत्र चक्रुः सदेवासुरकिनराः । श' ।
 ४ ग. 'म् । सांनिध्यं ये ग' । ५ ग. 'सुकिस्तस्यकस्तत्र । ६ क ख 'ते यन्नगोत्तमे । प्र' । ७ इ. 'म् । अमरा नाम
 ते देवाः पर्वतेऽमरकण्टके । रुद्रलोके वसन्त्येते या' । ८ इ. 'जनं क्षेत्रं गिरिं चामरकण्टकम् । अ' । ९ ग क्षेत्रं नि' ।
 १० क. ख. 'त्वा तैर्मुच्यते पापं ह' ।

ग्राह्याहि भयवन्तस्थं कावेरीसंगमं महत् । लोकानां च हितार्थाय अस्माकं च विवृद्ध्यै
सत्ता पापरता ये च नरा दुष्कृतकारिणः । मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो गच्छन्ति परमं पदम् ॥
एतदिच्छाम विज्ञातुं भगवन्ब्रुमहंसि ॥

मार्कण्डेय उवाच—

शृण्वन्त्ववहिताः सर्वे युधिष्ठिरपुरोगमाः । अस्ति वीरो महायक्षः कुबेरः सत्यविक्रमः ॥४
इदं तीर्थमनुप्राप्य राजा यक्षाधिपोऽभवत् । सिद्धिं प्राप्नो महाराज तन्मे निगदतः शृणु ॥
कावेरी नर्मदा यत्र संगमो लोकविश्रुतः । तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कुबेरः सत्यविक्रमः ॥६
तपोऽतप्यत यक्षेन्द्रो दिव्यं वर्षशतं महत् । तस्य तुष्टो महादेवः प्रादाद्भूमनुत्तमम् ॥ ७
भो भो यक्ष महासत्त्व वरं ब्रूहि यथेप्सितम् । ब्रूहि कार्यं यथेष्टं तु यत्ते मनसि वर्तते ॥८

कुबेर उवाच—

यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देवो वरो मम । अद्यप्रभृति सर्वेषां यक्षाणामधिपो भवे ॥ ९
कुबेरस्य वचः श्रुत्वा परितुष्टो महेश्वरः । एवमस्तु ततो देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १०
सोऽपि लब्धवरो यक्षः शीघ्रं लब्धफलोदयः । पूजितः स तु यक्षैश्च ह्यभिषिक्तस्तु पार्थिव
कावेरीसंगमं तत्र सर्वपापप्रणाशनम् । ये नरा नाभिजानन्ति वञ्चितास्ते न संशयः ॥१२
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नायीत मानवः । कावेरी च गङ्गापुण्या नर्मदा च महानदी ॥ १३
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ह्यर्चयेद्वृषभध्वजम् । अश्वमेधफलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते ॥१४
अग्निप्रवेशं यः कुर्याद्यश्च कुर्यादनाशकम् । अनिर्वर्त्या गतिस्तस्य यथा मे शंकरोऽब्रवीत्
सेव्यमानो वरस्त्रीभिः क्रीडते दिवि रुद्रवत् । षट्तिर्वर्षसहस्राणि षट्कोट्यस्तथा पराः ॥ १६
मोदते रुद्रलोकस्थो यत्र तत्रैव गच्छति । पुण्यं क्षयात्परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥१७
भोगवान्दानशीलश्च महाकुलसमुद्भवः । तत्र पीत्वा जलं सम्यक्चान्द्रायणफलं लभेत् ॥
स्वर्गं गच्छन्ति ते मर्त्या ये पिबन्ति शुभं जलम् । गङ्गायमुनयोर्मध्ये यत्फलं प्राप्नुयान्नरः ॥
कावेरीसंगमे स्नात्वा तत्फलं तस्य जायते ॥ १९
एवमादि तु राजेन्द्र कावेरीसंगमे महत् । पुण्यं महत्फलं तत्र सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २०

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०२६७ ॥

अथ नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

नार्मदे चोत्तरे कूले तीर्थं योजनविस्तृतम् । यन्त्रेश्वरेति विख्यातं सर्वपापहरं परम् ॥ १

१ क. ख. 'गमो महान् । लो' । २ ग. घ. विषुद्ध' । ३ ग. 'राशकृत' । ४ ग. 'राजन्यज्ञाधि' । च. राज्ञं
षाप्यधिकोऽभ' । ५ क. ख. ग. 'चः प्रदातुं वरमुत' । ६ क. ख. ब्रह्मा म' । ग. यद्यमन' । ७ ड. च. ततश्चोक्त्वा
तत्रै' । ८ क. 'प्र यक्षकुलं गतः । पू' । ९ ड. लो यतः । पू' । १० ड. च. सर्वय' । ११ ड. च. 'वतिका ग' । १२
ग. 'ण्यलोकात्' १३ क. ख. 'म् । मन्त्रे' ।

तत्र स्नात्वा नरो राजन्दैवतैः सह मोदते । पञ्च वर्षसहस्राणि क्रीडते कामरूपधृक् ॥
 *गर्जनं च ततो गच्छेद्यत्र मेघचयोत्थितः । इन्द्रजिह्वायां संप्राप्तस्तस्य तीर्थप्रभावतः ॥ ११
 मेघनादं ततो गच्छेद्यत्र मेघानुगर्जितम् । मेघनादो गणस्तत्र परमां गणतां गतः ॥ ४
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थमास्रतकेश्वरम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ५
 नर्मदोत्तरतीरे तु धारातीर्थं तु विश्रुतम् । तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ६
 सर्वान्कामानवाप्नोति मनसा ये विचिन्तिताः । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ब्रह्मावर्तमिति स्मृतम्
 तत्र संनिहितो ब्रह्मा नित्यमेव युधिष्ठिर । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८
 ततोऽङ्गारेश्वरं गच्छेन्नियतो नियताशनः । सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ९
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्कपिलादानमाप्नुयात् ॥
 गच्छेत्कर्णतीर्थं तु देवर्षिगणसेवितम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोलोकं समवाप्नुयात् ॥ ११
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र कुण्डलेश्वरमुत्तमम् । तत्र संनिहितो रुद्रस्तिष्ठते ह्युभया सह ॥ १२
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र स वन्द्यस्त्रिदशैरपि । पिप्पलेशं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १३
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र रुद्रलोके महीयते । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र विमलेश्वरमुत्तमम् ॥ १४
 तत्र देवशिला रम्या चेश्वरेण विनिर्मिता । तत्र प्राणपरित्यागादुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ १५
 ततः पुष्करिणीं गच्छेत्तत्र स्नानं समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र हीन्द्रस्यार्धासनं लभेत् ॥
 नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहाद्विनिःसृता । तारयेत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ १७
 सर्वदेवाधिदेवेन त्वीश्वरेण महात्मना । कथिता ऋषिसंघेभ्यो ह्यस्माकं च विशेषतः ॥ १८
 मुनिभिः संस्तुता ह्येषा नर्मदा प्रवरा नदी । रुद्रदेहाद्विनिष्क्रान्ता लोकानां हितकाम्यया
 सर्वपापहरा नित्यं सर्वदेवनमस्कृता । संस्तुता देवगन्धर्वैरप्सरैर्भिस्तथैव च ॥ २०
 नमः पुण्यजले ह्याद्ये नमः सागरगामिनी । नमस्ते पार्ष्णिनिर्दाहि नमो देवि वरानने ॥ २१
 नमोऽस्तु ते ऋषिगणसिद्धसेविते नमोऽस्तु ते शंकरदेहनिःसृते ।
 नमोऽस्तु ते धर्मभूतां वरप्रदे नमोऽस्तु ते सर्वपवित्रपावने ॥ २२
 यस्त्विदं पठते स्तोत्रं नित्यं श्रद्धासमन्वितः । ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विजयी भवेत्
 वैश्यस्तु लभते लाभं शूद्रश्चैव शुभां गतिम् । अर्थार्थी लभते ह्यर्थं स्मरणादेव नित्यशः ॥
 नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो महेश्वरः । तेन पुण्या नदी ज्ञेया ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ २५
 इति श्रीनारदस्य महापुराणे नर्मदामाहाय्ये नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०२९२ ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड पुस्तके—रात्रानं च ततो गच्छेन्मेघनादतपास्थितः । इति । † इतः परमं यं ग्रन्थोऽधिको ड. पुस्तके—मीमेधरं ततो गत्वा सर्वव्याधिनिनाशनम् । स्नानमात्रे नरो राजन्सर्वदुःखः प्रमुच्यते ॥ ततो गच्छेत् राजेन्द्र ऊरीसंगममुत्तमम् । सोमतीर्थं ततो गच्छेत् । इति ।

१ ख. ग. 'घस्तयोर्ध्व' । २ क. ख. तु तार्थं तु विश्रुतं भवेत् । त° । ३ ड. तार्थमनुत्तमम् । त° । ४ ड. च. ब्रह्माविष्णु इति । ५ ड. च. तो गणेश्वर । ६ ड. च. 'विशुद्धात्मा ह' । ७ क. ख. 'रजनी' । ८ क. ख. 'न्द्र ह्यव्याप्ति' । ९ ड. 'रोमिः यमन्ततः । न° । १० क. ख. पशमनि न° । ११ ग. मतिम् ।

अथैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

तदाप्रभृति ब्रह्माद्या ऋषयश्च तपोधनाः । सेवन्ते नर्मदां राजन्रागक्रोधविवर्जिताः ॥ १

युधिष्ठिर उवाच—

॥ कस्मिन्नपितितं शूलं देवस्य तु महीतले । तत्र पुण्यं समाख्याहि यथावन्मुनिसत्तम ॥ २

मार्कण्डेय उवाच—

शूलभेदमिति ख्यातं तीर्थं पुण्यतमं महत् । तत्र स्नात्वाऽर्चयेद्देवं गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३

त्रिरात्रं कारयेद्यस्तु तस्मिंस्तीर्थं नराधिप । अर्चयित्वा महादेवं पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ४

भीमेश्वरं ततो गच्छेन्नारदेश्वरमुत्तमम् । आदित्येशं महापुण्यं स्मृतं किल्बिषनाशनम् ॥ ५

नन्दिकेशं पुरिष्वज्य पर्याप्तं जन्मनः फलम् । वरुणेशं ततः पश्येत्स्वतन्त्रेश्वरमेव च ॥ ६

सर्वतीर्थफलं तस्य पञ्चायतनदर्शनात् ॥

ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र युन्द्रं यत्र सुसाधितम् । कोटितीर्थं तु विख्यातमसुरा यत्र मोहिताः ॥ ७

यत्रैव निहता राजन्दानवा बलदर्पिताः । तेषां शिरांस्यगृह्णन् सर्वे देवाः समागताः ॥ ८

तैस्तु संस्थापितो देवः शूलपाणिर्वृषध्वजः । कोटिर्विनिहता तत्र तेन कोटीश्वरः स्मृतः ॥ ९

दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सदेहः स्वर्गमारुहेत् । यदा त्विन्द्रेण क्षुद्रत्वाद्भङ्गं कीलेन यन्त्रितम् ॥ १०

तदाप्रभृति लोकानां स्वर्गमार्गो निवारितः । +यः स्तुतं श्रीफलं दद्यात्कृत्वा चान्ते प्रदक्षि-

णार्म ॥ ११

पर्वतं सहदीपं तु शिरसा चैव धारयेत् । संविक्रामसुसंपन्नो राजा भवति पाण्डव ॥ १२

मृतो रुद्रत्वमाप्नोति ततोऽसौ जायते पुनः । स्वर्गादित्य भवेद्राजा राज्यं कृत्वा दिवं व्रजेत् ॥ १३

बैहुनेत्रं ततः पश्येत्त्रयोदश्यां तु मानवः । स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ १४

ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं परमशोभनम् । नराणां पापनाशाय ह्यगस्त्येश्वरमुत्तमम् ॥ १५

तत्र स्नात्वा नरो राजेन्द्रलोकं महीयते । कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ १६

घृतेन स्नापयेद्देवं समाधिस्थो जितेन्द्रियः । एकविंशकुलोपेतो न च्यवेदैश्वरात्पदात् ॥ १७

धेनुमुपानहौ छत्रं दद्याच्च घृतैकम्बलम् । भोजनं चैव विप्राणां सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ १८

ततो गच्छेच्च राजेन्द्र बलाकेश्वरमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्निहासनपतिर्भवेत् ॥ १९

नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् । उपोष्य रजनीमेकां स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ २०

* एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो ड. च. पुस्तकयोः—यस्मिन्नपितितं दृष्ट्वा शूलं देवस्य भूतले । तस्य पुण्यं समाख्यातं शंकरेण महात्मना । इति । + एददर्धस्थानेऽयं पाठः क. ख. पुस्तकयोः—राष्ट्रं श्रीफलं जग्ध्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणमिति ।

१ ग. ड. च. 'भेदेतिविख्या' । २ क. ख. घ. 'ण्यं' तथा घृतमधुस्रवम् । न° । ग. 'ण्यं' तथा देवं मधुस्रवम् । न° । ३ ड. च. परिक्रम्य । ४ ड. च. 'म्' । वा० । ५ ड. 'श्येत्स राजेश्वरमुत्तमम् । स' । च 'श्येत्सरोजेश्व' । ६ ग. घ. 'रसि गृह्णन्ते सर्वेदेवैः समागतैः । तै' । ७ ग. संयतं श्रीफलं जग्ध्वा गत्वा । ८ ड. च. 'म्' । सर्वतः सह देवेन सहसा दीपथा° । ९ क. ख. पार्वतं । १० ड. स सर्वकामसंपूर्णो रा° । ११ ड. महादेवं । १२ जन्मुच्यते ब्रह्माहृत्या । का° । १३ ग. तकुम्भकम् । भो° ।

स्नानं कृत्वा यथान्यायमर्चयेच्च जनार्दनम् । गोसहस्रफलं तस्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २१
 ऋषितीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापहरं नृणाम् । स्नातमात्रो नरस्तत्र शिवलोके च गच्छति ॥
 नारदस्य तु तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् । स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥ २३
 देवतीर्थं ततो गच्छेद्ब्रह्मणा निर्मितं पुरा । तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मलोके महीयते ॥ २४
 अमरकण्ठकं गच्छेद्भूमरैः स्थापितं पुरा । स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ॥ २५
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्रं रावणेश्वरमुत्तमम् । नित्यं चाऽऽयतनं दृष्ट्वा मुच्यते ब्रह्महृत्यया ॥ २६
 ऋणतीर्थं ततो गच्छेद्दृष्टेभ्यो मुच्यते ध्रुवम् । वटेश्वरं ततो दृष्ट्वा पर्याप्तं जन्मनः फलम् ॥ २७
 भीमेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वव्याधिविनाशनम् । स्नातमात्रो नरो राजन्सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥ २८
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्रं तुरासङ्गमनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा महादेवमर्चयन्सिद्धिमाप्नुयात् ॥ २९
 सोमतीर्थं ततो गच्छेत्पश्येच्चन्द्रमनुत्तयम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्भक्त्या परमया युतः ॥ ३०
 तत्क्षणाद्विषदेहस्थः शिववन्मोदते चिरम् । षष्टिवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ३१
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्रं पिङ्गलेश्वरमुत्तमम् । अहोरात्रोपवासेन त्रिरात्रफलमाप्नुयात् ॥ ३२
 तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्रं कपिलां यः प्रयच्छति । यावन्ति तस्या रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते । यस्तु प्राणपरित्यागं कुर्यात्तत्र नराधिप ॥ ३४
 अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ । नर्मदातटमाश्रित्य तिष्ठेर्युयं नरोत्तमाः ॥ ३५
 ते मृताः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा । सुरेश्वरं ततो गच्छेन्नाम्ना कर्कोटकेश्वरम् ॥
 गङ्गावसतरे तत्र दिने पुण्ये न संशयः । नन्दितीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ३७
 तुष्यते तस्य नन्दीशः सोमलोके महीयते । ततो दीपेश्वरं गच्छेद्द्यासतीर्थं तपोवनम् ॥ ३८
 निर्वातिता पुरा तत्र व्यासभीता महानदी । हुंकारिता तु व्यासेन दक्षिणेन ततो गता ॥ ३९
 प्रदक्षिणां तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप । अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ४०
 व्यासस्तस्य भवेत्पीतः प्राप्नुयादीप्सितं फलम् । सूत्रेण वेष्टयित्वा तु दीपो देयः सवेदिकः ॥ ४१
 क्रीडते चाक्षयं कालं यथा रुद्रस्तथैव च । ततो गच्छेच्च राजेन्द्रं ऐरण्डीतीर्थमुत्तमम् ॥ ४२
 संगमे तु नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वपातकैः । ऐरण्डी त्रिषु लोकेषु विख्याता पापनाशिनी ॥
 अथवाऽऽश्वयुजे मासि शुक्लपक्षे तु चाष्टमी । शुचिर्भूत्वा नरः स्नात्वा सोपवासपरायणः ॥ ४४
 ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति श्रोजिता । * ऐरण्डीसंगमे स्नात्वा भक्तिभावानुरञ्जितः ॥
 मृत्तिकां शिरसि स्थाप्य ह्यवगाह्य च वै जलम् ॥ ४५
 नर्मदादकसंमिश्रं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः । प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ ४६
 प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुंधरा । ततः सुवर्णसलिले स्नात्वा दत्त्वा तु काञ्चनम् ॥ ४७
 काञ्चनेन विमानेन रुद्रलोके महीयते । ततः स्वर्गाच्च्युतः कालाद्राजा भवति वीर्यवान् ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्रं इक्षुनद्यास्तु संगमम् । त्रैलोक्यविश्रुतं दिव्यं तत्र संनिहितः शिवः ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजर्ज्ज्जाणपत्यमाप्नुयात् । स्कन्दतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ५०

* एतदर्थं नारित क. ख. घ. पुस्तकेषु ।

१ ड. च. 'चयित्वा ज' । २ ड. च. त. 'वेदती' । ३ ड. च. 'न्द्र वामनश्चे' । ४ क. ख. 'म् । तत्पञ्चाय' ।
 ५ ग. 'न विष्णुयज्ञफलं लभेत् । त' । क. ६ ख 'युर्थत्र मानवाः । ते । ७ ग. ड. च. 'न्द्र ए' । ८ ड. च. 'जन्मो-
 सहस्रफलं लभेत् । स्क' । ९ क. ख. 'म् । ततीर्थं त्रिविधं पा' ।

आजन्म जनितं पापं स्नानमात्राद्ब्रह्मणोहति । लिङ्गसारं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ५१
 गोसहस्रफलं तस्य रुद्रलोके महीयते । भङ्गतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ५२
 तत्र गत्वा तु राजेन्द्र स्नानं तत्र समाचरेत् । सप्तजन्मकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५३
 वटेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वतीर्थमनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ५४
 संगमेशं ततो गच्छेत्सर्वदेवनमस्कृतम् । स्नातमात्राद्भरस्तत्र चेन्द्रत्वं लभते ध्रुवम् ॥ ५५
 कोटितीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापहरं परम् । तत्र स्नात्वा नरो राज्यं लभते नात्र संशयः ॥ ५६
 तत्र तीर्थं समासाद्य दत्त्वा दानं तु यो नरः । तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
 अथ नारी भवेत्काचित्तत्र स्नानं समाचरेत् । गौरीतुल्या भवेत्साऽपि त्विन्द्रपत्नी न संशयः
 अङ्गारेशं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ॥ ५९
 अङ्गारकचतुर्थ्यां तु स्नानं तत्र समाचरेत् । अक्षयं मोदते कालं शुचिः प्रयतमानसः ॥ ६०
 अयोनिर्संभवे स्नात्वा न पश्येद्योनिर्संकटम् । पाण्डवेशं तु तत्रैव स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ६१
 अक्षयं मोदते कालमवध्यस्त्रिदशैरपि । विष्णुलोकं ततो गत्वा क्रीडते भोगसंयुतः ॥ ६२
 तत्र भुक्त्वा महाभोगान्मर्त्यराजोऽभिजायते । कैटेश्वरं ततो गच्छेत्तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ ६३
 उत्तरायणसंप्राप्तौ यदिच्छेत्तस्य तद्भवेत् । चन्द्रभागां ततो गच्छेत्तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ ६४
 स्नातमात्रो नरो राजन्सोमलोके महीयते । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् ॥ ६५
 पूजितं देवराजेन देवैरपि नमस्कृतम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्दानं दत्त्वा तु काञ्चनम् ॥ ६६
 अथवा नीलवर्णानां वृषभं यः समुत्सृजेत् । वृषभस्य तु रोमाणि तत्प्रसूतेकुलेषु च ॥ ६७
 तावद्वर्षसहस्राणि नरो हरपुरे वसेत् । ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति वीर्यवान् ॥ ६८
 अश्वानां श्वेतवर्णानां सहस्राणां नराधिप । स्वामी भवति मर्त्येषु तस्य तीर्थप्रभावतः ॥ ६९
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ब्रह्मावर्तमनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्स्तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ ७०
 उपोष्य रजनीमेकां पिण्डं दत्त्वा यथाविधि । कन्यागते तथाऽऽदिद्ये अक्षयं स्यान्नराधिप ७१
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्कपिलां यः प्रयच्छति ७२
 संपूर्णां पृथिवीं दत्त्वा यत्फलं तदवाप्नुयात् । नर्मदेशं परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ७३
 तत्र स्नात्वा नरो राजन्नश्वमेधफलं लभेत् । नर्मदादक्षिणे कूले संगमेश्वरमुत्तमम् ॥ ७४
 तत्र स्नात्वा नरो राजन्सर्वयज्ञफलं लभेत् । तत्र सर्वोद्यतो राजा पृथिव्यामेव जायते ॥ ७५
 सर्वलक्षणसंपूर्णः सर्वव्याधिर्विर्जितः । नार्मदे चोत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ ७६
 आदित्यायतनं दिव्यमीश्वरेण तु भाषितम् । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र दानं दत्त्वा तु शक्तिः ॥
 तस्य तीर्थप्रभावेण दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ ७७
 दरिद्रा व्याधिता ये तु ये तु दुष्कृतकर्मिणः । मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकं तु यान्ति ते ॥ ७८
 माघमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षस्य सप्तमी । वसेदायतने तत्र निराहारो जितेन्द्रियः ॥ ७९
 न जराव्याधितो मूको न चान्यो बधिरोऽथवा । सुभगो रूपसंपन्नः स्त्रीणां भवति बलुभः ८०
 एवं तीर्थं महापुण्यं मार्कण्डेयेन भाषितम् । ये न जानन्ति राजेन्द्र वञ्चितास्ते न संशयः ॥ ८१

१ ड. 'न्मर्त्ये राजाऽभि' । २ ग. ड. कण्ठ न्तिकेश्वरं ग' । ३ ग. ड. 'प्राप्ते य' । ४ ड. 'षु तीर्थयात्राम्' ।

५ ग. ड. 'देशरतीर्थं तु न भू' । ६ ग. ड. 'न रम्यनी' । ७ क. ख. 'धिनो ये' ।

गर्गेश्वरं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ ८२
 मोदते स्वर्गलोकस्थो यावदिन्द्राश्चतुर्दश । समीपतः स्थितं तस्य नागेश्वरतपोवनम् ॥ ८३
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र नागलोकमवाप्नुयात् । बह्वीभिर्नागकन्याभिः क्रीडते कालमक्षयम् ८४
 कुबेरभवनं गच्छेत्कुबेरो यत्र संस्थितः । कालेश्वरं परं तीर्थं कुबेरो यत्र तोषितः ॥ ८५
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र सर्वसंपदमाप्नुयात् । ततः पश्चिमतो गच्छेन्मारुतालयमुत्तमम् ॥ ८६
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र शुचिर्भूत्वा समाहितः । काञ्चनं तु ततो दद्याद्यथाशक्तिः सुबुद्धिमान् ॥
 पुष्पकेण विमानेन वायुलोकं स गच्छति । यवतीर्थं ततो गच्छेन्माघमासे युधिष्ठिर ॥ ८८
 कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नानं तत्र समाचरेत् । नक्तभोज्यं ततः कुर्यान्न पश्येद्योनिसंकटम् ॥ ८९
 अहल्यातीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र ह्यप्सरोभिः प्रमोदते ॥ ९०
 अहल्या च तपस्तप्त्वा तत्र मुक्तिमुपागता । चैत्रमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ ९१
 कामदेवदिने तस्मिन्नहल्यां यस्तु पूजयेत् । यत्र यत्र नरोत्पन्नो नरस्तत्र प्रियो भवेत् ॥ ९२
 स्त्रीवल्लभो भवेच्छ्रीमान्कामदेव इवापरः । अयोध्यां तु समासाद्य तीर्थं रामस्य विश्रुतम् ॥ ९३
 स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते । सोमतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ९४
 स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते । सोमग्रहे तु राजेन्द्र पापक्षयकरं नृणाम् ॥ ९५
 त्रैलोक्यविश्रुतं राजन्सोमतीर्थं महाफलम् । यस्तु चान्द्रायणं कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थं नराधिप
 सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं स गच्छति । अग्निप्रवेशेऽथ जले अथवाऽपि ह्यनाशके ९७
 सोमतीर्थं मृतो यस्तु नासौ मर्त्येऽभिजायते । शुभतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥
 स्नातमात्रो नरस्तत्र गोलोके तु महीयते । ततो गच्छेच्च राजेन्द्र विष्णुतीर्थमनुत्तमम् ॥ ९९
 योधनीपुरमाख्यातं विष्णुस्थानमनुत्तमम् । असुरा योधितास्तत्र वासुदेवेन कोटिशः ॥ १००
 तत्र तीर्थं समुत्पन्नं विष्णुः प्रीतो भवेदिह । अहोरात्रोपवासेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १०१
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तापसेश्वरमुत्तमम् । हरिणीं व्याधसंश्रुता पतिता यत्र सा मृगी ॥
 जले प्रक्षिप्तगात्रा तु अन्तरिक्षं गता च सा । व्याधो विस्मितचित्तस्तु परं विस्मयमागतं
 तेन तापेश्वरं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ॥ १०४
 अमोहकमिति ख्यातं पितृश्रैवात्र तर्पयेत् । पौर्णमास्याममायां तु श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन्पितृपिण्डं तु दापयेत् । गजरूपा शिला तत्र तोयमध्ये प्रतिष्ठिता ॥
 तस्यां तु दापयेत्पिण्डं वैशाख्यां तु विशेषतः । तृप्यन्ति पितरस्तत्र यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र सिद्धेश्वरमनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्गणपत्यन्तिकं व्रजेत् ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र लिङ्गं यत्र जनार्दनः । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र विष्णुलोके महीयते ॥
 नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् । कामदेवः स्वयं तत्र तपोऽतप्यत वै महत् ॥ ११०
 दिव्यं वर्षसहस्रं तु शंकरं पर्युपासत । समाधिभङ्गदग्धस्तु शंकरेण महात्मना ॥ १११
 श्वेतपर्वा यमश्चैव हुताशः शुक्रपर्वणि । एते दग्धास्तु ते सर्वे कुसुमेश्वरसंस्थिताः ॥ ११२

१ क. ख. घ. नक्तं भो । २ ग. ड. त्रयोदशी । ३ ड. 'नो वरक्रीणां मि' । ४ ग. 'न्द्रा पितृणां दत्तमक्षयम् ।
 त्रै' । ५ ग. शुभमतीर्थ । ड. शुभतीर्थ । ६ क. ख. 'केषु म' । ७ ड. 'म् । बोध' । ८ ग. योधानां पु । ९ ड. 'तः ।
 तापसेशं परं ती' । १० क. ख. ग. लिङ्गो । घ. लिङ्गे ।

दिव्यवर्षसहस्रेण तुष्टस्तेषां महेश्वरः । उमया सहितो रुद्रस्तुष्टस्तेषां वरप्रदः ॥ ११३
 मोक्षयित्वा तु तान्सर्वार्त्तमर्मादातमस्थितः । ततस्तीर्थप्रभावेण पुनर्देवत्वमार्गताः ॥ ११४
 *ऊचुश्च परया भक्त्या देवदेवं वृषध्वजम् । त्वत्प्रसादान्महादेव तीर्थं भवतु चोत्तमम् ॥
 अर्धयोजनविस्तीर्णं क्षेत्रं दिक्षु समन्ततः ॥ ११५
 तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा वोपवासपरायणः । कुसुमायुधरूपेण रुद्रलोके महीयते ॥ ११६
 वैश्वानरौ यमश्चैव कामदेवस्तथा मरुतः । तपस्तप्त्वा तु राजेन्द्र परां सिद्धिमवाप्नुयुः ॥
 अङ्गोलस्य समीपे तु नातिदूरे तु तस्य वै । स्नानं दानं च तत्रैव भोजनं पिण्डपातनम् ॥
 अग्निप्रवेक्षेऽथ जले अथवा तु ह्यनाशके । अनिवर्तिका गतिस्तस्य मृतस्यैमुत्र जायते ॥
 त्र्यम्बकेण तु तोयेन यश्चरं श्रपयेन्नरः । अङ्गोलमूले दत्त्वा तु पिण्डं चैव यथाविधि ॥ १२०
 तृप्यन्ति पितरस्तस्य यावच्चन्द्रदिवाकरौ । उत्तरे त्वयने प्राप्ते घृतस्नानं करोति यः ॥ १२१
 पुरुषो वाऽथ स्त्री वाऽपि वसेदायतने शुचिः । सिद्धेश्वरस्य देवस्य प्रातः पूजां प्रकल्पयेत्
 स यां गतिमवाप्नोति न तां सर्वैर्महामखैः । यदाऽवतीर्णः कालेन रूपवान्सुभगो भवेत् ॥
 मर्त्यं भवति राजा च त्वासमुद्रान्तगोचरे । क्षेत्रपालं न पश्येत्तु दण्डपाणिं महाबलम् ॥
 वृथा तस्य भवेद्यात्रा ह्यदृष्ट्वा कर्णकुण्डलम् । एवं तीर्थफलं ज्ञात्वा सर्वे देवाः समागताः
 मुञ्चन्ति कुसुमैर्वृद्धिं तेन तत्कुसुमेश्वरम् ॥ १२५

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्य एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०४१७ ॥

अथ द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

भार्गवेशं ततो गच्छेद्भग्नो यत्र जनार्दनः । + असुरैस्तु महायुद्धे महाबलपराक्रमैः ॥ १
 हुंकारितास्तु देवेन दानवाः प्रलयं गताः । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २
 शुक्लतीर्थस्य चोत्पत्तिं शृणु त्वं पाण्डुनन्दन । हिमवच्छिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ॥ ३
 तरुणादित्यसंकाशे तप्तकाञ्चनसप्रभे । वज्रस्फटिकसोपाने चित्रपट्टाशिलातले ॥ ४
 जाम्बूनदमये दिव्ये नार्नापुष्पोपशोभिते । तत्राऽऽसीनं महादेवं सर्वज्ञं प्रभुमव्ययम् ॥ ५
 लोकानुग्रहकर्तारं गणवृन्दैः समावृतम् । स्कन्दनन्दिमहाकालैर्वीरभद्रगणादिभिः ॥
 उमया सहितं देवं मार्कण्डिः पर्यपृच्छत ॥ ६
 देवदेव महादेव ब्रह्मविष्ण्वन्द्वसंस्तुत । संसारभयभीतोऽहं सुखोपायं ब्रवीहि मे ॥ ७
 भगवन्भूतभक्ष्येश सर्वपापप्रणाशनम् । तीर्थानां परमं तीर्थं तद्वदस्व महेश्वर ॥ ८

* एतदर्थं ड. पुस्तक एव वर्तते । + एतदर्थं नास्ति ड. च. पुस्तकयोः ।

१ ग. 'गतः । त्व' । २ ड. च. 'नरयमाभ्यां तु कामदेवेन चापरे । त' । ३ ड. 'स्यान्नापि जा' । ४ घ. सत्यौ । ५ ग. ड. 'त्रवेदिति' । ६ ड. नारत्नोप' ७ ग. ड. 'नुपा हृक शान्तं ग' । ८ ख, घ. 'हृदं शान्तं ग' । ९ ग. ड. 'कण्डः परिपृच्छति । देवदे' । घ. 'कण्डे परिपृच्छति । देवदे' ।

ईश्वर उवाच—

शृणु विप्र महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद । स्नानाय गच्छ सुभग ऋषिसंघैः समावृतः ॥ १
मन्वत्रिकश्यपाश्चैव याज्ञवल्क्योशनोद्गिराः * । यमापस्तम्बसंवर्ताः कात्यायनबृहस्पती ॥
नारदो गौतमश्चैवं सेवन्ते धर्मकाङ्क्षिणः । गङ्गा कनखले पुण्या प्रयागं पुष्करं गयाम् ॥
कुरुक्षेत्रं महापुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे । दिवा वा यदि वा रात्रौ शुक्लतीर्थं महाफलम् ॥
दर्शनात्स्पर्शनाच्चैव स्नानाद्दानात्तपोजपात् । होमाच्चैवोपवासाच्च शुक्लतीर्थं महाफलम् ॥ १३
शुक्लतीर्थं महापुण्यं नर्मदायां व्यवस्थितम् । चाणक्यो नाम राजर्षिः सिद्धिं तत्र समागतः ॥
एतत्क्षेत्रं सुविपुलं योजनं वृत्तसंस्थितम् । शुक्लतीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १५
पादपात्रेण हृटेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति । जगतीदर्शनाच्चैव भ्रूणहत्यां व्यपोहति ॥ १६
अहं तत्र ऋषिश्रेष्ठ तिष्ठामिं ह्युभया सह । दैशाखे चैत्रमासे तु कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ १७
कैलासात्रापि निष्क्रम्य तत्र संनिहितो ह्यहम् । दैत्यदानवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा
गणाश्चाप्सरसो नागाः सर्वे देवाः समागताः । गगनस्थास्तु तिष्ठन्ति विमानैः सार्व-
कामिकैः ॥ १९

शुक्लतीर्थं तु राजेन्द्र ह्यागता धर्मकाङ्क्षिणः । रजकेन यथा वस्त्रं शुक्लं भवति वारिणा
आजन्मजनितं पापं शुक्लं तीर्थं व्यपोहति । स्नानं दानं महापुण्यं मार्कण्डेय ऋषिसत्तमा ॥ २१
शुक्लतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । पूर्वं वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि मानवः ॥
अहोरात्रोपवासेन शुक्लतीर्थं व्यपोहति । तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञदानेन वा पुनः ॥ २३
देवार्चनेन वा पुष्टिर्न सा क्रतुशतैरपि । कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ २४
घृतेन स्नापयेद्देवमुपोष्य परमेश्वरम् । एकविंशकुलोपेतो नैव च्यवेदैश्वरात्पदात् ॥ २५
शुक्लतीर्थं महापुण्यमुपसिद्धिनिषेधितम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्न पुनर्जन्मभागभवेत् ॥ २६
स्नात्वा वै शुक्लतीर्थं तु ह्यर्चयेद्ब्रूषभध्वजम् । कपालपूरणं कृत्वा तुष्यत्यत्र महेश्वरः ॥ २७
अर्धनारीश्वरं देवं पटे भक्त्या लिखापयेत् । शङ्खतूर्यनिनादैश्च ब्रह्मघोषैश्च सद्भिजैः ॥ २८
जागरं कारयेत्तत्र नृत्यगीतादिमङ्गलैः । प्रभाते शुक्लतीर्थं तु स्नानं वै देवतार्चनम् ॥ २९
आचार्यान्भोजयेत्पश्चाच्छिवव्रतपराङ्मुचीन् । दक्षिणां च यथाशक्ति वित्तशार्क्यं विवर्जयेत्
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा शनैर्देवान्तिकं व्रजेत् । एवं वै कुरुते यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ३१
दिव्ययानं समारूढो गीयमानोऽप्सरोगणैः । शिवतुल्यबलोपेतस्तिष्ठत्याभूतसंप्लवम् ॥ ३२
शुक्लतीर्थं तु या नारी ददाति कनकं शुभम् । घृतेन स्नापयेद्देवं कुमारं चापि पूजयेत् ॥ ३३
एवं या कुरुते भक्त्या तस्याः पुण्यफलं शृणु । मोदते शर्वलोकस्था यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥

* अत्र पुंस्त्वमार्गम् । + इत उत्तरमय श्लोको ड. पुस्तके—जलस्य स्पर्शनाच्चैव ब्रह्महत्यां व्यपोहति । जलस्य दर्शनादेव श्रृणहत्यां व्यपोहति, इति । × इत आरभ्य सद्भिर्जैरित्यन्तग्रन्थो नास्ति ग. ड. पुस्तकयोः ।

१ ग. ड. 'व सर्वे ते ध' । २ ग. घ. 'शुक्ली' । ३ ग. 'पोत्रतात् । हो' । ड. 'पोर्वनात् । हो' । ४ ग. 'म् । पांशुमात्रेण । ५ ग. 'मि प्रमथैः स' । ६ ग. ड. 'खे तु मुने माषि क' । ७ ग. शुक्लतीर्थं व्य' । ८ क. ख. 'कण्डे क' । ९ ग. वा नृप । या पुष्टिर्जायते शृङ्गे न सा । १० ड. 'नः । वेदशनेन या तुष्टि' । ११ ड. शुरुपक्षे । १२ ग. न त्यजेदैश्वरं पदम् । शु' । १३ च. पटस्थं यो लि' ।

पौर्णमास्यां चतुर्दश्यां संक्रान्तौ विधुवे तथा । स्नात्वा तु सोपवासः सन्विजितात्मा समाहितः
दानं दद्याद्यथाशक्त्या प्रीयेतां हरिशंकरौ । एवं तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ॥
अनार्थं दुर्गंतं विप्रं नाथवन्तमथापि वा । उद्वाहयति यस्तीर्थे तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ३७
यावत्तद्गोमसंख्या च तत्प्रसूतिकुलेषु च । तावद्द्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ ३८

इति श्रीमत्स्य महापुराणे नर्मदासाहाय्ये द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०४५५ ॥

अथत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

ततस्त्वनरकं गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र नरकं च न पश्यति ॥ १
तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं शृणु त्वं पाण्डुनन्दन । तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र यस्यास्थीनि
विनिक्षिपेत् ॥ २

विलयं यान्ति पार्पानि रूपवाञ्जायते नरः । गोतीर्थं तु ततो गत्वा सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ ३
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥
ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते चतुर्दश्यां विशेषतः । तत्रोपोष्य नरो भक्त्या कपिलां यः प्रयच्छति ॥
घृतेन दीपं प्रज्वालय घृतेन स्नापयेच्छिवम् । सघृतं श्रीफलं जग्ध्वा दत्त्वा चान्ते प्रदक्षिणम्
घण्टाभरणसंयुक्तां कपिलां यः प्रयच्छति । शिवतुल्यबलो भूत्वा नैवासौ जायते पुनः ॥ ७
अङ्गारकदिने प्राप्ते चतुर्थ्यां तु विशेषतः । पूजयेत्तु शिवं भक्त्या ब्राह्मणभ्यश्च भोजनम् ॥
अङ्गारकनवम्यां तु अमायां च विशेषतः । स्नापयेत्तत्र यत्नेन रूपवान्मुभयो भवेत् ॥ ९
घृतेन स्नापयेद्विष्णुं पूजयेद्भक्तितो द्विजान् । पुष्पकेण विमानेन सहस्रैः परिवारितः ॥ १०
शैवं पदमवाप्नोति यत्र चाभिमतं भवेत् । अक्षयं मोदते कालं यथा रुद्रस्तथैव सः ॥ ११
यदा तु कर्मसंयोगान्मर्त्यलोकमुपागतः । राजा भवति धर्मिष्ठो रूपवाञ्जायते कुले ॥ १२
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ऋषितीर्थमनुत्तमम् । तृणबिन्दुर्नाम ऋषिः शापदग्धो व्यवस्थितः ॥
तत्तीर्थस्य प्रभावेण शापमुक्तोऽभवद्द्विजः । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र गङ्गेश्वरमनुत्तमम् ॥ १४
श्रावणे मासि संप्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी । स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ॥ १५
पितृणां तर्पणं कृत्वा मुच्यते च ऋणत्रयात् । गङ्गेश्वरसमीपे तु गङ्गावदनमुत्तमम् ॥ १६
अकामो वा सकामो वा तत्र स्नात्वा तु मानवः । आजन्मजनितैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा व्रजेद्वै यत्र शंकरः । सर्वदा पर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ १८
पितृणां तर्पणं कृत्वा ह्यश्वमेधफलं लभेत् । प्रयागे यत्फलं वृष्टं शंकरेण महात्मना ॥ १९
तदेव निखिलं वृष्टं गङ्गावदनसंगमे । तस्यैव पश्चिमे स्थाने समीपे नातिदूरतः ॥ २०
दशाश्वमेधजननं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । उपोष्य रजनीमेकां मासि भाद्रपदे तथा ॥ २१
अमायां च नरः स्नात्वा व्रजते यत्र शंकरः । सर्वदा पर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ २२

पितृणां तर्पणं कृत्वा चाश्वमेधफलं लभेत् । दशाश्वमेधात्पश्विमतो भृगुर्ब्राह्मणसत्तमः ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रं तु ईश्वरं पर्युपासते* । वल्मीकवेष्टितश्चासौ पक्षिणां च निकेतनः ॥ २४
 आश्चर्यं सुमहज्जातमुभायाः शंकरस्य च । गौरी पप्रच्छ देवेशं कोऽयमेवं तु संस्थितः ॥
 देवो वा दानवो वाऽथ कथयस्व महेश्वर ॥ २५

महेश्वर उवाच—

भृगुर्नाम द्विजश्रेष्ठ ऋषीणां प्रवरो मुनिः । मां ध्यायते समाधिस्थो वरं प्रार्थयते प्रिये ॥
 ततः प्रहसिता देवी ईश्वरं प्रत्यभाषत । धूमवत्तच्छिखा जाता ततोऽद्यापि न तुष्यसे ॥
 दुराराधोऽसि तेन त्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ २७

महेश्वर उवाच—

न जानासि महादेवि ह्ययं क्रोधेन वेष्टितः । दर्शयामि यथातथ्यं प्रेत्ययं ते करोम्यहम् ॥ २८
 ततः स्मृतोऽथ देवेन धर्मरूपो वृषस्तदा । स्मरणात्तस्य देवस्य वृषः शीघ्रमुपस्थितः ॥
 वदंस्तु मानुषीं वाचमादेशो दीयतां प्रभो ॥ २९

भगवानुवाच—

वल्मीकं त्वं खनस्वैनं विप्रं भूमौ निपातय । योगस्थस्तु ततो ध्यायन्भृगुस्तेन निपातितः ॥
 तत्क्षणात्क्रोधस्ततो हस्तमुत्क्षिप्यं सोऽशपत् । एवं संभाषमाणस्तु कुत्र गच्छसि भो वृष ॥
 अद्याहं संप्रकोपेण प्रलयं त्वां नये वृष ॥ ३१
 र्धीर्षितस्तु तदा विप्रश्चान्तरिक्षं गतो वृषम् । आकाशे प्रेक्षते विप्र एतद्दभुतमुत्तमम् ॥ ३२
 तत्र प्रहसितो रुद्र ऋषिग्रे व्यवस्थितः । तृतीयलोचनं दृष्ट्वा वैलक्ष्यात्पतितो भुवि ॥
 प्रणम्य दण्डवन्भूमौ तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ३३

प्रणिपत्य भूतनार्थं भवोद्भवं त्वामहं दिव्यरूपम् ।

भवातीतो भुवनपते प्रभो तु विज्ञापये किञ्चित् ॥ ३४

त्वद्गुणनिकरान्वक्तुं कः शक्तो भवति मानुषो नाम ।

वासुकिरपि हि कदाचिद्वदनसहस्रं भवेद्यस्य ॥ ३५

भक्त्या तथाऽपि शंकर भुवनपते त्वत्स्तुतौ मुखरः ।

वदतः क्षमस्व भगवन्प्रसीद मे तव चरणपतितस्य ॥ ३६

सत्त्वं रजस्तमस्त्वं स्थित्युत्पत्त्योर्विनाशने देव ।

त्वां मुक्त्वा भुवनपते भुवनेश्वर नैव दैवतं किञ्चित् ॥ ३७

यमनियमयज्ञदानवेदाभ्यासाश्च धारणा योगः ।

त्वद्भक्तेः सर्वमिदं नार्हति हि कलासहस्रांशम् ॥ ३८

* अत्र लुभाभाव आर्थः ।

१ ड. प्रियम् । २ घ. ड. च. 'वतिशिखा' । ३ ड. च. प्रत्यक्षं । ४ ड. 'गस्यतं ततो दृष्ट्वा ध्यायंस्ते' ।
 ५ ड. 'प्य चाक्षिप' । ६ ग. ड. च. 'सि रे वृ' । ७ ड. 'हं त्वां प्रकोपेन नयामि प्रलयं वृ' । ८ ड. च. धर्मयित्वा ततो
 विप्रमन्तरिक्षगतो वृषः । आ । ९ ड. च. ततः प्र । १० क. ख. ग. घ. 'सिते रु' । ११ ड. च. 'वं दिव्यमयं
 नित्यम् । भीतोऽहं भुवनपते प्रभो प्रभो त्वा वि' । १२ ग. 'प । भ' । १३ घ. भवसितो । १४ ग. घ. ड. च. 'दानं
 वेदाभ्यासोऽवभा' । १५ ग. घ. 'भक्तः स' । १६ ग. घ. 'वांशः । उत्तिष्ठ रत' ।

उच्छिष्टरसरसायनखड्गगाञ्जनपादुकाविवरसिद्धिर्वा ।	
चिह्नं भवन्नतानां दृश्यति चेह जन्मनि प्रकटम् ॥	३९
शाठ्येन नमति यद्यपि ददासि त्वं भूतिमिच्छतो देव ।	
भक्तिर्भवभेदकरी मोक्षाय विनिर्मिता नाथ ॥	४०
परदारपरस्वरतं परपरिभवदुःखशोकसंतप्तम् ।	
परवदनवीक्षणपरं परमेश्वर मां परित्राहि ॥	४१
मिथ्याभिमानदग्धं क्षणभङ्गुरदेहविलसितं क्रूरम् ।	
कुपथाभिमुखं पतितं त्वं मा पापात्परित्राहि ॥	४२
दीने द्विजगणसार्थं बन्धुजनेनैव दूषिता ह्याशा ।	
तृष्णा तथाऽपि शंकर किं मूढं मां विडम्बयति ॥	४३
तृष्णां हरस्व शीघ्रं लक्ष्मीं प्रदत्स्व यावदासिनीं नित्यम् ।	
छिन्धि मदमोहपाशानुत्तारय मां महादेव ॥	४४
करुणाभ्युदयं नाम स्तोत्रमिदं सर्वसिद्धिदं दिव्यम् ।	
यः पठति भक्तियुक्तस्तस्य तुष्येन्दुगौर्यथा च शिवः ॥	४५

ईश्वर उवाच—

अहं तुष्टोऽस्मि ते वत्स प्रार्थयस्वेप्सितं वरम् । उमया सहितो देवो वरं तस्य ह्यदापयत् ॥४६

भृगुरुवाच—

यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम । रुद्रवेदी भवेदेवमेतत्संपादयस्व मे ॥ ४७

ईश्वर उवाच—

एवं भवतु विप्रेन्द्रं क्रोधस्त्वा न भविष्यति । न पितापुत्रयोश्चैवं त्वैकमत्यं भविष्यति ॥४८
तदाप्रभृति ब्रह्माद्या सर्वे देवाः सकिनराः । उपासते भृगोस्तीर्थं तुष्टो यत्र महेश्वरः ॥ ४९
दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सद्यः पापात्प्रमुच्यते । अवशाः स्ववशा वाऽपि भ्रियन्ते यत्र जन्तवः ॥
+ गुह्यातिगुह्यां सुगतिस्तेषां निःसंशयं भवेत् । एतत्क्षेत्रं सुविपुलं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ५१
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः । उपानहौ च च्छत्रं च देयमन्नं च काश्चाम् ॥
भोजनं च यथाशक्त्या ह्यक्षयं च तथा भवेत् । सूर्योपरागे यो दद्याद्दानं चैव यथेच्छया ॥ ५३
दीयमानं तु तद्दानमक्षयं तस्य तद्भवेत् । चन्द्रसूर्योपरागेषु यत्फलं त्वमकण्टके ॥ ५४
तदेव निखिलं पुण्यं भृगुतीर्थे न संशयः । क्षरन्ति सर्वदानानि यज्ञदानतपःक्रियाः ॥ ५५
न क्षरेत्तु तपस्तप्तं भृगुतीर्थं युधिष्ठिर । यस्य वै तपसोग्रेण तुष्टेनैव तु शंभुना ॥ ५६

* इत उत्तरं सार्धश्लोको न विद्यते ग. पुस्तके ।

१ ड. च. बिहानि तव नतानां दृश्यन्ते जन्मिनः प्र° । २ क. ख. 'विभवविलसन्तम् । क्रूरं कृपयामि° ।
३ क. ख. ग. 'तं मां पाहि देवेश । दी° । ४ ड. 'क्ष्मीं मे देहि हृदयवासि° । ५ ग. सुधियाम् । ६ ग. ड. 'देवा एत° ।
७ ड. 'न्द्र अकुदस्त्वं भ° । ८ क. ग. 'धस्थानं भ° । ९ ग. ड. च. 'व एकवक्त्रं भ° । १० ड. च. सदेवामुरकि° ।
११ ड. देवस्य । १२ ड. च. 'ह्यात्सुग° । १३ ग. ड. 'यं तस्य तद्भवे° । १४ ग. 'थादन्नं चै° ।

सांनिध्यं तत्र कथितं भृगुतीर्थं नराधिप । प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु यत्र तुष्टो महेश्वरः ॥ ५७
 एवं तु वदतो देवीं भृगुतीर्थमनुत्तमम् । न जानन्ति नरा मूढा विष्णुमायाविमोहिताः ॥ ५८
 नर्मदायां स्थितं दिव्यं भृगुतीर्थं नराधिप । भृगुतीर्थस्य माहात्म्यं यः शृणोति नरः क्वचित् ॥
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यो रुद्रलोके स गच्छति । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र गौतमेश्वरमुत्तमम् ॥ ६०
 तत्र स्नात्वा नरो राजन्नुपवासपरायणः । काञ्चनेन विमानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६१
 धौतपापं ततो गच्छेत्क्षेत्रं यत्र वृषेण तु । नर्मदायां कृतं राजन्सर्वपातकनाशनम् ॥ ६२
 तत्र तीर्थं नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां विमुञ्चति । तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र प्राणत्यागं करोति यः ६३
 चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च शिवर्तुल्यबलो भवेत् । वसेत्कल्पायुतं साग्रं शिवतुल्यपराक्रमः ॥ ६४
 कालेन महता प्राप्तः पृथिव्यामेकराट् भवेत् । ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ऐरण्डीतीर्थमुत्तमम् ॥ ६५
 प्रयागे यत्फलं वृष्टं मार्कण्डेयेन भाषितम् । तत्फलं लभते राजन्स्नातमात्रो हि मानवः ॥ ६६
 मासि भाद्रपदे चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी । उद्योष्य रजनीमेकां तस्मिन्स्नानं समाचरेत् ॥
 यमदूतैर्न बाध्येत रुद्रलोके स गच्छति ॥ ६७
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र सिद्धो यत्र जनार्दनः । हिरण्यद्वीपविख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ६८
 तत्र स्नात्वा नरो राजन्धनवान् रूपवान् भवेत् । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं कनखलं महत् ॥ ६९
 गरुडेन तपस्तप्तं तस्मिंस्तीर्थं नराधिप । प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु योगिनी तत्र तिष्ठति ॥ ७०
 क्रीडते योगिभिः सार्धं शिवेन सह नृत्यति । तत्र स्नात्वा नरो राजन् रुद्रलोके महीयते ॥ ७१
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र हंसतीर्थमनुत्तमम् । हंसास्तत्र विनिर्मुक्ता गता ऊर्ध्वं न संशयः ॥ ७२
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र सिद्धो यत्र जनार्दनः । वाराहं रूपमास्थाय अर्चितः परमेश्वरैः ॥ ७३
 वराहतीर्थं नरः स्नात्वा द्वादश्यां तु विशेषतः । विष्णुलोकमवाप्नोति नरकं न च पश्यति ॥ ७४
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र चन्द्रतीर्थमनुत्तमम् । पौर्णमास्यां विशेषेण स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ७५
 स्नातमात्रो नरस्तत्र चन्द्रलोके महीयते । दक्षिणेन तु द्वारेण कन्यातीर्थं तु विश्रुतम् ॥ ७६
 शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नानं तत्र समाचरेत् । प्रणिपत्य तु चेशानं बलिस्तेन प्रसीदति ॥ ७७
 हरिश्चन्द्रपुरं दिव्यमन्तरिक्षे च दृश्यते । शक्रध्वजे समावृते गुप्ते नागरिकेतने ॥ ७८
 नर्मदासलिलौघेन तैरुन्संघ्रावयिष्यति । अस्मिन्स्थाने निवासः स्याद्विष्णुः शंकरमब्रवीत् ॥
 द्वीपेश्वरे नरः स्नात्वा लभेद्बहु सुवर्णकम् । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र कन्यातीर्थं सुसंगमे ॥ ८०
 स्नातमात्रो नरस्तत्र देव्याः स्थानमवाप्नुयात् । देवतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वतीर्थमनुत्तमम् ॥ ८१
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र दैवतैः सह मोदते । ततो गच्छेच्च राजेन्द्र शिखितीर्थमनुत्तमम् ॥ ८२
 यत्तत्र दीयते दानं सर्वं कोटिगुणं भवेत् । अर्परपक्षे त्वमायां तु स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ८३
 ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता । भृगुतीर्थं तु राजेन्द्र तीर्थं कोटिर्व्यवस्थिता ॥ ८४

१ ग. यस्य । ड. यथा । २ ग. घ. ड. वीं वृषोत्सर्गम् । ३ ग. घ. ड. वृषतीर्थं । ४ घ. च्छेदोत्तं यं ।

५ ड. व्यपोहति । ६ ड. तुल्यो भवेन्नरः वं । ७ ड. च. पक्षस्य चाष्टमी । ८ ग. घ. ड. इन्द्रलोके । ९ क.
 ख. ण्यदीपेति विं । १० ग. द्वीपं विं । ११ ग. ड. वारा । १२ ग. कं नेत्रं गच्छति । १३ क. ख. तीरेण
 १४ ग. नं हरिते । ड. च. बली राजा प्र । १५ ड. च. तत्सर्वं प्लु । १६ ग. संमार्जयिष्यति । १७ ग. देवीती ।
 १८ ड. परपक्षे ।

अकामो वा सकामो वा तत्र स्नानं समाचरेत् । अश्वमेधमवाप्नोति दैवतैः सह मोदते ॥ ८५
तत्र सिद्धिं परां प्राप्नो भृगुस्तु मुनिपुंगवः । अवतारः कृतस्तत्र शंकरेण महात्मना ॥ ८६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०५४१ ॥

अथ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ह्यङ्कुशेश्वरमुत्तमम् । दर्शनात्तस्य देवस्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र नर्मदेश्वरमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्स्वर्गलोके महीयते ॥ २
अश्वतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । सुभगो दर्शनीयश्च भोगवाञ्छायते नरः ॥ ३
पैतामहं ततो गच्छेद्ब्रह्मणा निर्मितं पुरा । तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या पितृपिण्डं तु दापयेत् ॥
तिलदर्भविमिश्रं तु ह्युदकं तत्र दापयेत् । तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ ५
सावित्रीतीर्थमासाद्य यस्तु स्नानं समाचरेत् । विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६
मनोहरं ततो गच्छेत्तीर्थं परमशोभनम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्पितृलोके महीयते ॥ ७
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र मानसं तीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्सुहृदलोके महीयते ॥ ८
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कुञ्जतीर्थमुत्तमम् । विख्यातं त्रिषु लोकेषु सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ९
यान्यान्कामयते कामान्पशुपुत्रधनानि च । प्राप्नुयात्तानि सर्वाणि तत्र स्नात्वा नराधिप
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र त्रिदशज्योतिर्विश्रुतम् । यत्र ता ऋषिकन्यास्तु तपोऽतप्यन्त सुव्रताः
भर्ता भवतु सर्वासामीश्वरः प्रभुरव्ययः । प्रीतिस्तासां महादेवो * दण्डरूपधरो हरः ॥ १२
विकृताननबीभत्सुर्वती तीर्थमुपागतः । तत्र कन्या महाराज वरयन्परमेश्वरः ॥ १३
कन्यामृषेर्वरयतः कन्यादानं प्रदीयताम् । तीर्थं तत्र महाराज ऋषिकन्येति विश्रुतम् ॥ १४
तत्र स्नात्वा नरो राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते । ततो गच्छेच्च राजेन्द्र स्वर्णबिन्दु त्विति स्मृतम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्दुर्गतिं न च पश्यति । * अप्सरेशं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत्
क्रीडते नागलोकस्थोऽप्सरोभिः सह मोदते । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र नरकं तीर्थमुत्तमम् ॥ १७
तत्र स्नात्वा चर्चयेद्देवं नरकं च न पश्यति । भारभूतिं ततो गच्छेदुपवासपरो जनः ॥ १८
एतत्तीर्थं समासाद्य चावतारं तु शांभवम् । अर्चयित्वा विरूपाक्षं रुद्रलोके महीयते ॥ १९
अस्मिन्तीर्थे नरः स्नात्वा भारभूतो महात्मनः । यत्र यत्र मृतस्यापि ध्रुवं गाणेश्वरी गतिः
कार्तिकस्य तु मासस्य ह्यर्चयित्वा महेश्वरम् । अश्वमेधाद्दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २१
दीपकानां शतं तत्र घृतपूर्णं तु दापयेत् । विमानैः सूर्यसंकाशैर्ब्रजते यत्र शंकरः ॥ २२

* अत्र प्रशंसायां रूपम् । + अत्र संक्षिप्तार्थः ।

१ ग. 'न्द्र संकुलेश्व' । ड. च. न्द्र अङ्कुश' । २ घ. ड. रुद्रलोके । ३ ग च अश्वतीर्थ । ड. अमितीर्थ ।
४ क. ख. पैतामहं । ५ ड. 'म्' यो यान्प्रार्थयते । ६ ड. च. 'वो डिण्डीरूप' । ७ ड. 'परायणः । ए' । ८ ड. 'रं
न संभवेत् । अ' ।

वृषभं यः प्रयच्छेत्तु शङ्खकुन्देन्दुसप्रभम् । वृषयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २३
धेनुमेकां तु यो दद्यात्तस्मिंस्तीर्थं नराधिप । पायसं मधुसंयुक्तं भक्ष्याणि विविधानि च ॥
यथाशक्त्या च राजेन्द्र ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः । तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
नर्मदाया जलं पीत्वा ह्यर्चयित्वा वृषध्वजम् । दुर्गांतिं च न पश्यन्ति तस्य तीर्थप्रभावतः ॥
*एतत्तीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रजेद्वै यत्र शंकरः ॥
जलप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थं नराधिप ॥ २७

हंसयुक्तेन यानेन ब्रह्मलोकं स गच्छति । यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च हिमवांश्च महोदधिः ॥ २८
गङ्गाद्याः सरितो यावत्तावत्स्वर्गे महीयते । अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थं नराधिप ॥
गर्भवासे तु राजेन्द्र न पुनर्जायते पुमान् । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र आषाढीतीर्थमुत्तमम् ॥
तत्र स्नात्वा नरो राजन्निन्द्रस्यार्धासनं लभेत् । स्त्रियास्तीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम्
तत्रापि स्नातमात्रस्य ध्रुवं गाणेश्वरी गतिः । ऐरण्डीनर्मदयोश्च संगमं लोकविश्रुतम् ॥
तच्च तीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासपरो भूत्वा नित्यव्रतपरायणः + ॥ ३३
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र मुच्यते ब्रह्महृत्यया । ततो गच्छेच्च राजेन्द्र नर्मदोदधिसंगमम् ॥ ३४
जामदग्न्यमिति ख्यातं सिद्धो यत्र जनार्दनः । यत्रेद्वा बहुभिर्यज्ञैरिन्द्रो देवाधिपोऽभवत् ॥
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र नर्मदोदधिसंगमे । त्रिगुणं चाश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
पश्चिमस्योदधेः संधौ स्वर्गद्वारं विघट्टनम् । तत्र देवाः सगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥
आराधयन्ति देवेशं त्रिसंध्यं विमलेश्वरम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् रुद्रलोके महीयते ॥
विमलेशात्परं तीर्थं न भूतं न मविष्यति । तत्रोपवासं कृत्वा ये पश्यन्ति विमलेश्वरम् ॥ ३९
सप्तजन्मकृतं पापं हित्वा यान्ति शिवालयम् । ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र कौशिकीतीर्थमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्नुपवासपरायणः । उपोष्य रजनीमेकां नियतो नियताशनः ॥ ४१
एतत्तीर्थप्रभावेण मुच्यते ब्रह्महृत्यया । सर्वतीर्थामिषेकं तु यः पश्येत्सागरेश्वरम् ॥ ४२
योजनाभ्यन्तरे तिष्ठन्नावर्ते संस्थितः शिवः । तं दृष्ट्वा सर्वतीर्थानि दृष्टान्येव न संशयः ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो यत्र रुद्रः स गच्छति । नर्मदासंगमं यावद्यावच्चामरकण्टकम् ॥ ४४
अत्रान्तरे महाराज तीर्थकोट्यो दश स्मृताः । तीर्थात्तीर्थान्तरं यत्र ऋषिकोटिनिषेवितम्
× साग्रिहोत्रैस्तु विद्वद्भिः सर्वैर्ध्यानपरायणैः । सेविताऽनेन राजेन्द्र त्वीप्सितार्थप्रदायिका
यस्त्विदं वै पठेन्नित्यं शृणुयाद्वाऽपि भावतः । तस्य तीर्थानि सर्वाणि ह्यभिषिञ्चति पाण्डव
नर्मदा च सदा प्रीता भवेद्वै नात्र संशयः । प्रीतस्तस्य भवेद्बुद्धो मार्कण्डेयो महामुनिः ॥
बन्ध्या चैव लभेत्पुत्रान्दुर्भगा सुभगा भवेत् । कन्या लभेत भर्तारं यश्च वाञ्छेत्तु यत्फलम् ॥
तदेव लभते सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ४९

* इत आरभ्य नराधिप । इत्यन्तप्रन्थः क. ख. पुस्तकयोर्नास्ति । + इतः परं सार्धैश्चोको न विद्यते ग. ड.
पुस्तकयोः । × एतच्छोकस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—साग्रिहोत्राश्च विद्वांसः सर्वे ध्यानपरायणाः ॥ सेवन्ते नर्मदां राज-
त्रीप्सितार्थप्रदायिनीम् ॥

१ घ. 'ति । तहमेकं तु । च. 'ति । चरुमेकं तु । २ ग. 'ह्यणं भोजयेत्तरः । त' । ३ क. ख. 'न रुद्रलो' । ४ ड.
'तु । त्रियस्ती' । ५ ड. 'तिः । एवं श्रीनर्मदायां तु स' । ६ ग. 'नर्मदायाश्च । ७ ग. 'रमपावृतम् । त' । ८ क. ख.
'लेशप' । घ. 'लेश पर' । ९ ग. ड. च. 'तिष्ठेदाव' । १० ड. 'तिभिरन्वितं' ।

ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विजयी भवेत् । वैश्यस्तु लभते लाभं शूद्रः प्राप्नोति सद्रतिम्
मुखस्तु लभते विद्यां त्रिसंध्यं यः पठेन्नरः । नरकं च न पश्येत्तु वियोगं च न गच्छति ॥

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे नर्मदासाहाय्यं नाम चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०५९२ ॥

अथ पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इत्याकर्ण्य स राजेन्द्र ओंकारस्याभिवर्णनम् । ततः पप्रच्छ देवेशं मत्स्यरूपं जलार्णवे ॥ १

मनुरुवाच—

ऋषीणां नाम गोत्राणि वंशावतरणं तथा । प्रवराणां तथा साम्यमसाध्यं विस्तराद्द्व ॥२
महादेवेन ऋषयः शप्ताः स्वायंभुवेऽन्तरे । तेषां वैवस्वते प्राप्ते संभवं मम कीर्तय ॥ ३
दाक्षायणीनां च तथा प्रजाः कीर्तय मे प्रभो । ऋषीणां च तथा वंशं भृगुवंशविवर्धनम् ॥

मत्स्य उवाच—

मन्वन्तरेऽस्मिन्संप्राप्ते पूर्वं वैवस्वते तथा । चरित्रं कथ्यते राजन्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ५
महादेवस्य शापेन त्यक्त्वा देहं स्वयं तथा । ऋषयश्च समुद्भूतां हुते शुक्रे महात्मना ॥ ६
देवानां मातरो ब्रह्मा देवपत्न्यस्तथैव च । स्कन्नं शुक्रं महाराज ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ७
तज्जुहाव ततो ब्रह्मा ततो जाता हुताशनात् । ततो जातो महातेजा भृगुश्च तपसां निधिः ॥
अङ्गारेष्वङ्गिरा जातो ह्यर्चिभ्योऽत्रिस्तथैव च । मरीचिभ्यो मरीचिस्तु ततो जातो महातपाः
केशैस्तु कपिशो जातः पुलस्त्यश्च महातपाः । केशैः प्रलम्बैः पुलहस्ततो जातो महातपाः ॥
वर्षुमध्यात्समुत्पन्नो वसिष्ठस्तु तपोधनः । भृगुः पुलोन्नस्तु सुतां दिव्यां भार्यामविन्दत ॥
तस्यामस्य सुता जाता देवा द्वादश याज्ञिकाः । भुवने भौवनश्चैव सुजन्यः सुजनस्तथा ॥
क्रतुर्वसुश्च मूर्धा च त्याज्यश्च वसुदश्च ह । प्रभवश्चाव्ययश्चैव दैक्षोऽथ द्वादशस्तथा ॥ १३
इत्येते भृगवो नाम देवा द्वादश कीर्तिताः । पौलोष्ण्यां जनयन्विप्रा देवानां तु कनीयसः ॥
च्यवनं तु महाभागमाप्नुवानं तथैव च । आप्नुवानात्मजश्चैवो जमदग्निस्तदात्मजः ॥ १५
और्वो गोत्रकरस्तेषां भार्गवाणां महात्मनाम् । तत्र गोत्रकरान्वक्ष्ये भृगोर्वै दीप्ततेजसः ॥
भृगुश्च च्यवनश्चैव आप्नुवानस्तथैव च । और्वश्च जमदग्निश्च वृत्स्यो दण्डिर्नडायनः ॥ १७
वैगायनो वीतिहृद्यः पैलश्चैवात्र शौनकः । शौनकायनजीवन्तिरावेदः कार्पणिस्तथा ॥ १८
वैहीनरिर्विरूपाक्षो रौहित्यायनिरेव च । वैश्वानरिस्तथा नीलो लुब्धः सावर्णिकश्च सः ॥

१ ग. 'यो जयति क्षितिम् । वै१ ड. 'योऽपि जयेन्महीम् । वै१२ ग. ड. 'योनि च । ३ ग. 'सि राजा वैव-
स्वतः प्रभुः । अश्वमेधे तु वितते ब्रह्म' । ड. च. 'सि सतवैस्वते पुत्र । अश्वमेधे तु वितते ब्रह्म' । ४ क. ख. 'ताच्युते ।
ग. 'ताहुतेऽप्यसौ यथेप्सया । दे' । ५ क. ख. 'त्मनः । दे' । ड. यथेच्छया । च. यादृच्छया । ६ ड. 'केशपुं क' ।
७ ग. घ. च. 'पिशेर्जातः । ८ ड. 'सुसंध्या' । च. 'सुसंध्यां समु' । ९ ग. 'नो भाव' । १० ग. 'दतोऽथ । ११ ग. 'श्च
वत्स्यो दमिर्नवप्रभः । वैराय' । १२ क. 'न्तिकाम्वाजाः पार्वणि' ।

विष्णुः पौरोऽपि बालाकिरैलिकोऽनन्तभागिनः । मृगमार्गेयमार्कण्डजावनो नीतिनस्तथा ॥
मण्डमण्डव्यमाण्डकफेनपाः स्तनितस्तथा । स्थलपिण्डः शिखावर्णः शार्कराक्षिस्तथैव च
जालधिः सौधिकः क्षुब्धः कुत्सोऽन्यो मौद्गलायनः । माङ्कायनो देवपतिः पाण्डुरोचिः सगा-
लवः ॥ २२

सांकृत्यश्चातकिः सार्षिण्यज्ञपिण्डायनस्तथा । गार्ग्यायनो गायनश्च ऋषिर्गार्हायणस्तथा ॥
गोष्ठायनो वाह्यायनो वैशम्पायन एव च । वैर्कीर्णिनिः शार्ङ्गरवो याज्ञेयिभ्रातृकायणिः ॥ २४
लालार्दिनाकुलिश्चैव लौक्षिण्योपरिमण्डलौ । आलुकिः सौचकिः कौत्सस्तथाऽन्यः पैङ्ग-
लायनिः ॥ २५

सात्यायनिर्मालयनिः कौटिलिः कौचहस्तिकः । सौहः सोक्तिः सकौवाक्षिः कौसिश्चान्द्रम-
सिस्तथा ॥ २६

नैकाजिह्वो जिह्वकश्च व्याधाज्यो लौहवैरिणः । शारद्वृतिकनेतिष्यौ लोलाक्षिश्चलकुण्डलः ॥

वाङ्गायनिश्चानुमतिः पूर्णिमागतिकोऽसकृत् । सामान्येन यथा तेषां पञ्चैते प्रवरा मताः ॥ २८

भृगुश्च च्यवनश्चैव आपुवानस्तथैव च । ओर्वश्च जमदग्निश्च पञ्चैते प्रवरा मताः ॥ २९

अतः परं प्रवक्ष्यामि शृणु त्वन्यन्भृगुद्वहान् । जमदग्निर्बिदश्चैव पौलस्त्यो बैजभृत्तथा ॥ ३०

ऋषिश्चोभयजातश्च कायनिः शाकटायनः । और्वेया मारुताश्चैव सर्वेषां प्रवराः शुभाः ॥ ३१

भृगुश्च च्यवनश्चैव आपुवानस्तथैव च । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ३२

भृगुदासो मार्गपथो ग्राम्यायणिकटायनी । आपस्तम्बिस्तथा रूषिः पश्चाऽऽर्वेयाः प्रकीर्तिताः

भृगुश्च च्यवनश्चैव आपुवानस्तथैव च । आर्ष्टिषेणस्तथा रूषिः प्रवराः पञ्च कीर्तिताः ॥ ३५

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । यस्को वा वीतिहव्यो वा मथितस्तु तथा दमः ॥ ३६

जैवन्त्यायनिर्मौञ्चश्च पिलिश्चैव चलिस्तथा । भागिलो भागवित्तिश्च कौशापिस्त्वथ

काश्यपिः ॥ ३७

बालपिः श्रमदागोपिः सौरस्तिथिस्तथैव च । गार्गीयस्त्वथ जाबालिस्तथा पौष्ण्यायनो ह्यृषिः

रामोदश्च तथैतेषामार्षेयाः प्रवरा मताः । भृगुश्च वीतिहव्यश्च तथा रैवसवैवसौ ॥ ३९

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । शालायनिः शाकटाक्षो मैत्रेयः खण्डवस्तथा ॥ ४०

द्रौणायनो रौक्मस्यङ्गिरापिशिश्चापिकायनिः । हंसजिह्वस्तथैतेषामार्षेयाः प्रवरा मताः ॥

भृगुश्चैवाथ वदधश्चो दिवोदासस्तथैव च । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ४२

एकायनो यज्ञपतिर्मत्स्यगन्धस्तथैव च । प्रेत्यहश्च तथा सौरिश्चौक्षिर्वै कार्दमायनिः ॥ ४३

१ ख. नः । भूतभागि । २ क. था । मुण्ड । ३ घ. नः । कर्माय । ४ च. 'पिण्यज्ञो यद्रामिलायनः । गा' ।
५ घ. 'नो रुद्राभागे वै' । ६ ड. च. 'कर्णेय. रवर्ण' । ७ घ. 'णिः । ललाटि' । ८ ड. 'टिलीम्बुकिश्च' । ९ ग.
लौगाक्षिः परिमण्डलः । आ । १० ड. च. जलामित् । ११ ग. 'कौगाक्षिः । १२ च. 'हो नदाक्षि' । १३ क. ख.
जिह्वकः । १४ ड. 'तिः पौर्णि' । १५ ग. ड. गुष्वाण्या । १६ ग. ड. च. 'नः । ओर्वेया । १७ ड. 'व एकायनिर्जटायनिः ।
प' । १८ ग. ड. च. 'थामाक्षि' । १९ ग. यस्कावरोवी । २० ग. 'व्यो माधवः सुदमोद' । घ. 'व्योमाधवस्तुमोद' ।
२१ क. ख. 'पिः । प्रामद' । २२ क. ख. 'यणापिशलीवापि । २३ ग. घ. 'पेयः प्रवरो मतः । भृ' । २४ ग. शाकायनो ।
२५ ग. घ. प्रत्यहश्च ।

तथा गुत्समदो राजन्सनकश्च महानुषिः । प्रवरास्तु तथोक्तानामार्षेयाः परिकीर्तिताः ॥ ४४
भृगुगुत्समदश्चैव आर्षावेतौ प्रकीर्तितौ । परस्परमवैवाह्या इत्येते परिकीर्तिताः ॥ ४५

एते तवोक्ता भृगुवंशजाता महानुभावा नृपगोत्रकाराः ।

एषां तु नाम्नां परिकीर्तनेन पापं समग्रं विजहाति जन्तुः ॥ ४६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भृगुवंशप्रवरकीर्तनं नाम पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०६३८ ॥

अथ पञ्चावस्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

मरीचितनया राजन्सुरूपा नाम विश्रुता । भार्या चाङ्गिरसो देवास्तस्याः पुत्रा दश स्मृताः ॥
आत्मायुर्दमनो दक्षः सद्ः प्राणस्तथैव च । हविष्मांश्च गविष्ठश्च ऋतः सत्यश्च ते दश ॥ २
एते चाऽऽङ्गिरसो नाम देवा वै सोमपायिनः । सुरूपा जनयामास ऋषीन्सर्वे देवरानिमान् ॥ ३
बृहस्पतिं गौतमं च सर्वतृप्तिमुत्तमम् । उतथ्यं वामदेवं च अजस्यमृषिजं तथा ॥ ४
इत्येते ऋषयः सर्वे गोत्रकाराः प्रकीर्तिताः । तेषां गोत्रसमुत्पन्नान्गोत्रकारान्निबोध मे ॥ ५
उतथ्यो गौतमश्चैवं तौलेयोऽभिजितस्तथा । सार्धनेमिः सलौगाक्षिः क्षीरः कौष्टिकिरेव च ॥
रौद्रकर्णिः सौपुरिश्च कैरातिः सामलोमकिः । पौषाजितिर्भार्गवतो ह्यृषिश्चैरिडवस्तथा ॥ ७
कारोटकः सजीवी च उपबिन्दुसुरैषिणौ । वाहिनीपतिवैशाली क्रोष्टा चैवारुणायनिः ॥ ८
सोमोऽत्रायनिकासोरुकौशल्यः पार्थिवास्तथा । रौहिण्यायनिरैवाग्नी मूलपः पाण्डुरेव च ॥
क्षपाविश्वकरोऽरिश्च पारिकारारिरेव च । आर्षेयाः प्रवराश्चैव तेषां च प्रवराञ्छृणु ॥ १०
अङ्गिराः सुवचोतथ्य उशिजश्च महानुषिः । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ११
आत्रेयायणिसौवेष्ट्यावग्निवेश्यः शिलास्थलिः । बालिशायनिश्चैकेपी वाराहिर्बाष्कलिस्तथा
सौटिश्च तृणकर्णिश्च प्रावाहिश्चाऽऽश्वलायनिः । वाराहिर्बर्हिंसादी च शिखाग्रीविस्तथैव च
कौरकिश्च महाकापिस्तथा चोडुपतिः प्रभुः । कौचकिर्धमितश्चैव पुष्पाण्वेपिस्तथैव च ॥ १४
सोर्धतन्विर्बह्मतन्विः सालडिर्बालडिस्तथा । देवरारिर्देवस्थानिहारिकर्णिः सरिन्दुविः ॥ १५
प्रावेपिः साद्यसुग्रीविस्तथा गोमेदगन्धिकः । मत्स्याच्छाद्यो मूलहरः फलाहारस्तथैव च ॥
गाङ्गोदधिः कौरुपतिः कौरुक्षेत्रिस्तथैव च । नायकिर्जैत्यद्रौणिश्च जैह्वालायनिरैव च ॥ १७
आपस्तम्बिर्मौञ्जवृष्टिर्मर्दिपिङ्गलिरेव च । पैलश्चैव महातेजाः शालङ्कायनिरैव च ॥ १८
द्याव्येयो मारुतश्चैषां सर्वेषां प्रवरो नृप । अङ्गिराः प्रथमस्तेषां द्वितीयश्च बृहस्पतिः ॥ १९
तृतीयश्च भरद्वाजः प्रवराः परिकीर्तिताः । परस्परमवैवाह्या इत्येते परिकीर्तिताः ॥ २०

१ क. ख. नाम्ना परिकीर्तितेन । २ ड. च. देवो तस्याः । ३ ड. च. 'श्च वसिष्ठ' । ४ ड. अजस्यमुषि' ।

५ ड. च. 'व शैल' । ६ ग. रागक' । ७ क. ख. पौषजि' । ग. पौष्यजि' । ८ ग. ड. 'णौ । रौहिण्यायनिर्वैशालिः को' ।

९ ड. पारःकारारिरे' । १० क. ख. च । 'त्राय' । ११ ड. 'वैद्य' । १२ ड. च. काचापिश्च । १३ ग. 'किर्मनित' ।

१४ ग. 'मत्स्यविब्रह्मस्तविर्भालुडिवालुडिस्त' । १५ ड. मलहरः । १६ ग. घ. आर्षेयो । १७ क. ख. त्र्याप्येयः ।

काण्वायनाः कोपचयास्तथा वात्स्यतरायणाः । भ्रातृकृद्भ्रातृपिण्डी च लैन्द्राणिः सायका-
यनिः ॥ २१

कोटाक्षी बहुवीती च तालकृन्मधुरादहः । लावकृद्भालविद्वाथी मार्कटिः पौलिकायनिः ॥ २२
स्कन्दसथ तथा चक्री गार्ग्यः श्यामायनिस्तथा । बालाकिः साहरिश्चैव पञ्चाऽऽर्षेयाः प्रकी-

र्तिताः ॥ २३

अङ्गिराश्च महातेजा देवाचार्यो बृहस्पतिः । भरद्वाजस्तथा गर्गः सैत्यश्च भगवानृषिः ॥ २४

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । कपीतरः स्वस्तितरो दाक्षिः शक्तिः पतञ्जलिः ॥ २५

भूयसिर्जलसंधिश्च विन्दुर्मादिः कुसीदकिः । ऊर्वस्तु राजकेशी च वौषडिः शंसपिस्तथा ॥

शालिश्च कलशीकण्ठ ऋषिः कारीरयस्तथा । काट्यो धान्यायनिश्चैव भावास्यायनिरेव च ॥

भरद्वाजिः सौबुधिश्च लघ्वी देवमतिस्तथा । त्र्यार्षेयोऽभिमतश्चैषां प्रवरो भूमिपोत्तम ॥ २८

अङ्गिरां दमवाह्यश्च तथा चैवाप्युरुक्षयः । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ २९

* संकृतिश्च त्रिमादिश्च मनुः संबधिरेव वा । तण्डिश्चेनातकिश्चैव तैलका दक्ष एवच ॥ ३०

नारायणिश्चार्धिणिश्च लौक्षिर्गोर्ग्यहरिस्तथा । गाल्वश्च अनेहश्च सर्वेषां प्रवरो मतः ॥ ३१

अङ्गिरां संकृतिश्चैव गौरवीतिस्तथैव च । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ३२

कात्यायनो हरितकः कौत्सः पिङ्गस्तथैव च । हण्डिदासो वात्स्यायनिर्माद्रिर्मौलिः कुबेरणिः

भीमवेगः शाश्वदर्धभिः सर्वे त्रिप्रवराः स्मृताः । अङ्गिरा बृहदश्वश्चैव जीवनाश्वस्तथैव च ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । बृहदुक्थो वामदेवस्तथा त्रिप्रवरा मताः ॥ ३५

अङ्गिरा बृहदुक्थश्च वामदेवस्तथैव च । परस्परमवैवाह्या इत्येते परिकीर्तिताः ॥ ३६

कुत्सगोत्रोद्भवाश्चैव तथा त्रिप्रवरा मताः । अङ्गिराश्च सदस्युश्च पुरुकुत्सस्तथैव च ॥

कुत्साः कुत्सैरवैवाह्या एवमाहुः पुरातनाः ॥ ३७

रथीतराणां प्रवरोऽर्यार्षेयाः परिकीर्तिताः । अङ्गिराश्चैव विरूपश्च तथैव च रथीतरः ॥

रथीतरा ह्यवैवाह्या नित्यमेव रथीतरैः ॥ ३८

विष्णुसिद्धिः शिवमतिर्जतृणः कंतृणस्तथा । पुत्रवश्च महातेजास्तथा वैरपरायणः ॥ ३९

त्र्यार्षेयोऽभिमतस्तेषां सर्वेषां प्रवरो नृप । अङ्गिराश्च विरूपश्च वृषपर्वस्तथैव च ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ४०

सात्यगुग्मिर्महातेजा हिरण्यस्तम्बिमुद्गलौ । त्र्यार्षेयो हि मतस्तेषां सर्वेषां प्रवरो नृप ॥ ४१

अङ्गिरा मत्स्यदम्बश्च मुद्गलश्च महातपाः । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ४२

हंसजिह्वो देवजिह्वो ह्यग्निजिह्वो विराडपः । अपाग्नेयस्त्वश्वयुश्च परण्यस्ता विमौद्गलाः ॥

* न वियतेऽयं श्लोकः क. ख. पुस्तकयोः ।

१ क. ख. बालाकि । २ ग. घ. 'था । आर्वे' । ३ ड. च. 'राचक्ष्मदाह' । ४ क. ख. च ।
परस्परायण्यपर्णा लौ । ड. च । वारायणि वार्ध्वाणिश्च लौ । ५ ग. 'गोर्ग्यहरस्त' । ६ ग. 'था । लगलिश्च
त्र्यार्षेहि स' । ७ क. ख. लविश्चैव त्र्यार्षेयः स' । घ. 'लविश्चैव आर्वे स' । ८ च. 'नेहिध' । ९ ग. घ. 'रोत्तमः ।
अ' । १० ग. ड. 'राः सांक' । ११ ग. 'श्च युव' । १२ ड. 'रा आर्वे' । १३ ड. 'श्च रथीतारो वितप' । १४ ड.
च. कर्मिण' । १५ घ. 'लौ । आर्वेयोऽभिमत' । १६ ग. ड. 'जिह्वा देवजिह्वाभिजिह्वा विडालजाः । अ' ।

त्र्यार्षेयाभिमातास्तेषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः । अङ्गिराश्चैव ताण्डिश्च मौद्गल्यश्च महातपाः
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । अपाण्डुश्च गुरुश्चैव तृतीयः शाकटायनः ॥
 ततः प्रागौथमा नारी मार्कण्डेो मरणः शिवः ॥ ४५
 कर्तुर्मर्कटपश्चैव तथा नाडायनो ह्यपिः । श्यामौयनस्तथैवेषां त्र्यार्षेयाः प्रवराः शुभाः ॥ ४६
 अङ्गिराश्चाजमीढश्च कण्ठ्यश्चैव महातपाः । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ४७
 तित्तिरिः कपिभूश्चैव गार्ग्यश्चैव महानृपिः । त्र्यार्षेयो हि मतस्तेषां सर्वेषां प्रवरः शुभः ॥
 अङ्गिरास्तित्तिरिश्चैव कपिभूश्च महानृपिः । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ४८
 अथ कक्षभरद्वाजौ ऋषिवान्मानवस्तथा । ऋषिर्मेत्रवरश्चैव पञ्चार्षेयाः प्रकीर्तिताः ॥ ५०
 अङ्गिराः सभरद्वाजस्तथैव च बृहस्पतिः । ऋषिर्मेत्रवरश्चैव ऋषिवान्मानवस्तथा ॥
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ५१
 भारद्वाजो हुतः शौङ्गः शैशिर्यस्तथैव च । इत्येते कथिताः सर्वे द्यामुष्यायणगोत्रजाः ॥
 पञ्चाऽऽर्षेयास्तथा ह्येषां प्रवराः परिकीर्तिताः । अङ्गिराश्च भरद्वाजस्तथैव च बृहस्पतिः
 मौद्गल्यः शैशिरश्चैव प्रवराः परिकीर्तिताः । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ५४
 एते तवोक्ताङ्गिरसस्तु वंशे महानुभावा ऋषिगोत्रकाराः ।
 येषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥ ५५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तनेऽङ्गिरोवंशकीर्तनं नाम षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०६९३ ॥

अथ सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

* मत्स्य उवाच—

अत्रिर्वंशसमुत्पन्नांगोत्रकारान्निबोध मे । कर्दमायनशाखेयास्तथा शारायणाश्च ये ॥ १
 उद्दालकिः शौणर्कपर्णिरथौ शौकतवश्च ये । गौरग्रीवा गौरजिनस्तथा चेत्रायणाश्च ये ॥ २
 अर्धपण्या वामरथ्या गोपनास्तकिबिन्दवः । कर्णजिह्वो हरप्रीतिल्लङ्घाणिः शाकलायनिः ॥
 तैलपश्च संवैल्यो अत्रिर्गोणीपतिस्तथा । जलदो भगपादश्च सौपुष्पिश्च महातपाः ॥ ४
 छन्दोगेयस्तथैतेषां त्र्यार्षेयाः प्रवरा मताः । श्यावाश्वश्च तथाऽत्रिश्चैव आर्चनानश एव च
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । दाक्षिर्बलिः पर्णाविश्च ऊर्णनाभिः शिलार्दनिः ॥
 बीजवापी शिरीषश्च मौञ्जकेशो गविष्ठिरः । भलन्दनस्तथैतेषां त्र्यार्षेयाः प्रवरा मताः ॥

* न विद्यतेऽयमध्यायो ड. पुस्तके ।

१ ग. घ. 'गावसो नारी मार्कण्डेो मरणाशनः । कर्कटमर्क' । २ ड. कङ्कटः कटकश्च । ३ ग. 'माजनिस्त-
 थैवेषामर्धयः प्रवरो मतः । अ' । ४ ड. च. कण्ठश्च । ५ ग. 'षिर्नामो नरस्त' । ६ ग. 'ऋषिश्चात्मन' । ७ ग. 'किः
 सौनर्काणस्तथा सौत्रावनश्च । ८ च. कर्णस्थेयशाकवतश्च । ९ घ. 'रथोशौकवतश्च । १० ड. करजि' । ११ ग. 'होरस-
 दीर्घिर्नद्रालिः शाकलायनः । तै' । १२ ग. सवैले' । १३ ग. 'गोण्यायनिस्त' । १४ घ. च. 'तेषामर्धयः प्रवरोमतः ।
 श्या' । १५ च. 'श्च त्रिवराताम ए' । १६ ग. घ. 'तेषामर्धयः प्रवरो मतः । अ' ।

अत्रिर्गविष्टिरश्चैव तथा पूर्वातिथिः स्मृतः । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ८
 आत्रेयपुत्रिकापुत्रान्त ऊर्ध्वं निबोध मे । कालेयाश्च सवालैया वामरथ्यास्तथैव च ॥ ९
 धात्रेयाश्चैव मैत्रेयारूपायः परिकीर्तिताः । अत्रिश्च वामरथ्यश्च पौत्रिश्चैव महानृषिः ॥
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १०

इत्यत्रिंशप्रभवास्तबोक्ता महानुभावा नृप गोत्रकाराः ।

येषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तनेऽत्रिंशानुकीर्तनं नाम सप्तमवस्थाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०७०४ ॥

अथाष्टमवस्थाधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अत्रेरेवापरं वंशं तव वक्ष्यामि पार्थिव । अत्रेः सोमः सुतः श्रीमांस्तस्य वंशोद्भवो नृप ॥
 विश्वामित्रस्तु तपसा ब्राह्मण्यं समवाप्तवान् । तस्य वंशमहं वक्ष्ये तन्मे निगदतः शृणु ॥
 विश्वामित्रो देवरातस्तथा वैकृतिगालवः । वतण्डश्च शलङ्कश्च ह्यभयश्चायतायनः ॥ ३
 श्यामायना याज्ञवल्क्या जाबालाः सैन्धवायनाः । बाध्रव्याश्च करीषाश्च संश्रुत्या अथ
 संश्रुताः ॥ ४
 उलूपा औपहावाश्च पयोदजनपादपाः । खरवाचो हल्यमाः साधिता वास्तुकौशिकाः ॥
 त्र्यार्षेयाः प्रवरास्तेषां सर्वेषां परिकीर्तिताः । विश्वामित्रो देवरात उद्दालश्च महयशाः ॥
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । देवश्रवाः सुजातेयाः सौमुकाः कारुकायणाः ॥
 तथा वैदेहराता ये कुशिकाश्च नराधिपे । त्र्यार्षेयोऽभिमतस्तेषां सर्वेषां प्रवरैः शुभः ॥ ८
 देवश्रवा देवरातो विश्वामित्रस्तथैव च । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ९
 [* धनंजयः कपर्देयः परिकूटश्च पार्थिव । पाणिनिश्चैव त्र्यार्षेयाः सर्व एते प्रकीर्तिताः ॥
 विश्वामित्रस्तथाऽऽद्यश्च माधुच्छन्दास एव च । त्र्यार्षेयाः प्रवरा ह्येते ऋषयः परिकीर्तिताः ॥
 विश्वामित्रो मधुच्छन्दास्तथा चैवाघमर्षणः । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः] ॥
 कामलायनिजश्चैव अश्मरथ्यस्तथैव च । वञ्जुलिश्चापि त्र्यार्षेयः सर्वेषां प्रवरो मतः ॥ १३
 विश्वामित्रश्चाश्वरथो वञ्जुलिश्च महातपाः । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥
 विश्वामित्रो लोहितश्च अष्टकः पूरणस्तथा । विश्वामित्रः पूरणश्च तयोर्द्वौ प्रवरौ स्मृतौ ॥
 परस्परमवैवाह्याः पूरणाश्च परस्परम् । लोहिता अष्टकाश्चैषां त्र्यार्षेयाः परिकीर्तिताः ॥ १६
 विश्वामित्रो लोहितश्च अष्टकश्च महातपाः । अष्टका लोहितौर्नित्यमवैवाह्याः परस्परम् ॥

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति । * न विद्यतेऽयं श्लोको ग. पुस्तके ।

१ ङ. वैकलिनायनः । व* । २ ङ. च. उल्लपा । ३ ग. 'तेयास्तौमुकाः कामुकायनाः । त* । ४ ग. देवराजे-
 तु कुं । ङ. देहजाता । च. देहनाता । ५ ग. ङ. 'प । आर्षेयाभिमतस्ते' । ६ ग. ङ. 'वराः शुभाः । दे* । ७ ग.
 ङ. 'रथ्यास्त' ।

उदरेणुः क्रथकश्च ऋषिश्रोदावहिस्तथा । *आर्षेयोऽभिमतस्तेषां सर्वेषां प्रवरः स्मृतः ॥ १८
 ऋणवान्गतितनश्चैव विश्वामित्रस्तथैव च । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १९
 उदुम्बरः सैषिरिटिकृषिस्त्राक्षायणिस्तथा । शौल्यायनिः करीराशी शालङ्कायनिलावर्कौ
 मौञ्जायनिश्च भगवाञ्ज्यार्षेयाः परिकीर्तिताः ॥ २०
 खिलिखिलिस्तथा विद्यो विश्वामित्रस्तथैव च । परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥
 एते तवोक्ताः कुशिका नरेन्द्र महानुभावाः सततं द्विजेन्द्राः ।
 येषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥ २२

इति श्रीमार्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तने विश्वामित्रवंशानुवर्णनं नामाष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०७२६ ॥

अथ नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपस्य तथा कुले । गोत्रकारानृषीन्वक्ष्ये तेषां नामानि मे शृणु ॥
 आश्रादणिः क्रषिगणो मेषकीरिटकायनाः । उदग्रजा माठराश्च भोजा विनयलक्षणाः ॥ २
 शालाहलेयाः कौरिष्ठाः कन्यकाश्चाऽऽसुरायणाः । मन्दाकिन्यां वै मृगयाः श्रोतना भीतपा-
 यनाः ॥ ३
 देवयाना गोमयाना ह्यधृष्टायाभयाश्च ये । कात्यायनोऽशक्रयणा बर्हिर्योगगदायनाः ॥ ४
 भवनन्दिर्महाचक्रिर्दाक्षपायण एव च । योधयानाः कार्तिवयो हस्तिदानारतथैव च ॥ ५
 वात्स्यायना निकृतजा ह्याश्वलायनितस्तथा । प्रागायणाः पैलमौलिराश्ववातायनस्तथा ॥
 कौबेरकाश्च श्याकारा अग्निशर्मायणाश्च ये । मेषपाः कैकरसपास्तथा चैव तु बध्नवः ॥ ७
 प्राचेयो ज्ञानसंज्ञेया आग्ना प्रासेव्य एव च । श्यामोदरा वैवशपास्तथा चैवोद्दालयनाः ॥ ८
 काष्ठाहारिणमारीचा आजिहायनहास्तिकाः । वैर्कणेयाः काश्यपेयाः सासिसाहारितायनाः
 मातङ्गिनश्च भृगवरूपांर्येयाः परिकीर्तिताः । वत्सरः कश्यपश्चैव निधुवश्च महातपाः ॥ १०
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । अतः परं प्रवक्ष्यामि द्वामुष्यायणगोत्रजान् ॥ ११
 अनसूयो नाकुरयः स्नातपो राजर्धर्तपः । शौशिरोदवहिश्चैव सैरन्ध्री रौपसेवकिः ॥ १२
 यामुनिः काडुपिङ्गाक्षिः सजातम्बिस्तथैव च । दिवावैष्टाश्च इत्येते भक्त्या ज्ञेयाश्च काश्यपाः
 ज्यार्षेयाश्च तथैवैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः । वत्सरः कश्यपश्चैव वसिष्ठश्च महातपाः ॥ १४
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । संयातिश्च नभश्चोभौ पिप्पल्योऽथ जलंधरः ॥ १५
 भुजातपूरः पूर्यश्च कर्दमो गर्दभीमुखः । हिरण्यबाहुकैरातावुभौ काश्यपगोभिलौ ॥ १६

* इत आरभ्य त्राक्षायणिस्तथेत्यन्तर्ग्रन्थः क. ख. घ. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ ग. ड. कात्यायनिः । २ ड. च. 'की' । कौजा । ३ ड. खिलिः क्षितिमुखाविद्धो वि । ४ ड. 'याः श्रुतयो
 भीमपाः । ५ क. ख. 'नाः शाकाय' । ६ ग. 'कर्णिकाः का' । ७ ग. 'बाह्यौ गोत्रौ द्वौ परिकीर्तितौ । अ' । ८ ड.
 'वज्रमः । शै' । ९ ग. 'रतिप्रःशेष से' । १० ग. 'किः । सामुकिः कार्दपि' । ११ ग. 'वसैश्च इ' । ड. 'वसिष्ठारित्वे' ।

कुलहो वृषकण्डश्च मृगकेतुस्तथोत्तरः । निदाघमसृणौ भर्त्या महान्तः केरलाश्च ये ॥ १७
 शाण्डिल्यो दानवश्चैव तथा वै देवजातयः । पैप्पलादिः सप्रवरा ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १९
 त्र्यार्षेयाभिमतार्थेषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः । असितो देवलश्चैव कश्यपश्च महातपाः ॥
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १९

ऋषिप्रधानस्य च कश्यपस्य दाक्षायणीभ्यः सकलं प्रसूतम् ।

जगत्समग्रं मनुसिंह पुण्यं किं ते प्रवक्ष्याम्यहमुत्तरं तु ॥

२०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तने कश्यपवंशवर्णनं नाम नवमव्याख्येकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०७४६ ॥

अथ द्विशततमोऽध्यायः ।

*मत्स्य उवाच—

वसिष्ठवंशजान्विप्रान्निबोध वदतो मम । एकार्षेयस्तु प्रवरो वासिष्ठानां प्रकीर्तितः ॥ १
 वसिष्ठा एव वासिष्ठा अविवाह्या वसिष्ठजैः । व्याघ्रपादा औपगवा वैकुवाः शाद्वलायनाः ॥ २
 कपिष्ठला औपलोमा अलब्धार्थं शठाः कठाः । गौपायना बोधपाश्च दाक्षव्या ह्यथ ब्राह्मकाः
 बालिशयाः पालिशयास्ततो वाग्ग्रन्थयश्च ये । आपस्थूणाः शीतवृत्तास्तथा ब्राह्मपुरेयकाः
 लोमायनाः स्वस्तिकराः शाण्डिलिगौडिनिस्तथा बाडोहलिश्च सुमनाश्चोपावृद्धिस्तथैव च
 चौलिर्वौलिर्ब्रह्मबलः पौलिः श्रवस एव च । पौडवो याज्ञवल्क्यश्च एकार्षेया महर्षयः ॥ ६
 वसिष्ठ एषां प्रवरो ह्यवैवाह्याः परस्परम् । शैलालयो महाकर्णः कौरव्यः क्रोधिनस्तथा ॥ ७
 कपिश्रला बालखिल्या भागवित्तायनाश्च ये । कौलायनः कालशिखः कोरकृष्णाः
 सुरायणाः ॥ ८

शाकाहार्याः शाकधियः काण्वा उपलपाश्च ये । शाकायना उहाकाश्च अथ माषशराव्याः ॥ ९
 दाकायना बालवयो वाक्यो गोरथास्तथा । लम्बायनाः श्यामवयो ये च क्रोडोदरायणाः ॥
 प्रलम्बायनाश्च ऋषय औपमन्यव एव च । सांख्यायनाश्च ऋषयस्तथा वै वेदशेकाः ॥ ११
 पौलङ्कायन उद्गाहा ऋषयश्च बलेक्षवः । मातेया ब्रह्ममलिनः पन्नागारिस्तथैव च ॥ १२
 त्र्यार्षेयोऽभिमतार्थेषां सर्वेषां प्रवरस्तथा । भगीवसुर्वसिष्ठश्च इन्द्रप्रमदिवेव च ॥ १३
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । औपस्थलास्वस्थलयो बालो हालो हलाश्च ये ॥ १४

* अयमध्यायो नारित च पुस्तके ।

१ ग. वै वेदसातनः । पै० । २ ग. घ. आपगवा । ३ ग. ला अपष्टोमा । ४ ग. श्व षडाकुराः । गोषा० ।
 ५ ग. तो बाहुरयः । ६ ड. धा ब्रह्मकृतेजनाः । लो० । ७ ग. लि जौडिलिस्त । ८ ड. वण ए० । ९ ड. च ।
 खाण्डवो यज्ञदत्तश्च एकार्षेयो महानुभिः । व० । १० ग. रौरालयो । ड. शैवलेयो । ११ ड. विवासाना० । १२ ड.
 कौमानरायणा लोके कौर० । १३ क. ख. वियः । दा० । १४ ड. पादपायन उद्गाटस्तर्पयश्चदलेषवः । १५ क. ख.
 पर्गाणा । १६ ग. था । मारिर्वपु० । १७ ड. च चन्द्रमतिरे० । १८ ग. ताः । जगत्स्वस्थाश्च मुनयो घवा लोहलयश्च ।

माध्यन्दिनो माक्षतयः पैप्पलादिविचक्षुषः । त्रैशङ्कनायणसैबल्काः कुण्डिनश्च नरोत्तमं ॥ १५
 ज्यार्षेयाभिमतार्षेयां सर्वेषां प्रवराः शुभाः । वसिष्ठमित्रावरुणौ कुण्डिनश्च महातपाः ॥ १६
 दानकाया महावीर्या नागेयाः परमास्तथा । आलब्धा वायनश्चापि ये चक्रोडादयो नराः ॥
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । शिवकर्णो वयश्चैव पादपश्च तथैव च ॥ १८
 ज्यार्षेयोऽभिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवरस्तथा । जातूकण्यो वसिष्ठश्च तथैवात्रिश्च पार्थिव ॥
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १९

वसिष्ठवंशेऽभिहिता मयैते ऋषिप्रधानाः सततं द्विजेन्द्राः ।

येषां तु नाम्नां परिकीर्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥

२०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तने वसिष्ठगोत्रानुवर्णनं नाम द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०७६६ ॥

अथैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

वसिष्ठस्तु महातेजा निमेः पूर्वपुरोहितः । बभूवुः पार्थिवश्चेत् यज्ञास्तस्य समन्ततः ॥ १
 श्रान्तात्मा पार्थिवश्चेत् विशश्राम तदा गुरुः । तं गत्वा पार्थिवश्चेत्तो निमिर्वचनमब्रवीत् ॥ २
 भगवन्वष्टुमिच्छामि तन्मां याजय मा चिरम् । तमुवाच महातेजा वसिष्ठः पार्थिवोत्तमम् ॥
 कंचित्कालं प्रतीक्षस्वं तव यज्ञैः सुसंत्तमैः । श्रान्तोऽस्मि राजन्विश्रम्य याजयिष्यामि ते नृप ॥
 एवमुक्तः प्रत्युवाच वसिष्ठं नृपसत्तमः । पारलौकिककार्ये तु कः प्रतीक्षितुमुत्सहेत् ॥ ५
 न च मे सौहृदं ब्रह्मन्कृतान्तेन बलीयसा । धर्मकार्ये त्वरा कार्या चलं यस्माद्धि जीवितम् ॥ ६
 धर्मपथ्योदनो जन्तुर्भृतोऽपि सुखमश्नुते । श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चाऽऽपराह्निकम् ॥
 न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं चास्य न वा कृतम् । क्षेत्रापणगृहासक्तमन्यव्रगतमानसम् ॥ ८
 वृक्कीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति । न कालस्य प्रियः कश्चिद्वेष्यश्चास्य न विद्यते ॥ ९
 आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् । प्राणवायोश्चलत्वं च त्वया विदितमेव च ॥ १०
 यदत्र जीव्यते ब्रह्मन्क्षणमात्रं तदद्भुतम् । शरीरं शाश्वतं मन्ये विद्याभ्यासे धनार्जने ॥ ११
 अशाश्वतं धर्मकार्ये ऋणवानस्मि संकटे । सोऽहं संभृतसंभारो भवन्मूलमुपागतः ॥ १२
 न चेद्याजयसे मां त्वमन्यं यास्यामि याजकम् । एवमुक्तस्तदा तेन निमिना ब्राह्मणोत्तमः
 शशाप तं निमिं क्रोधाद्विदेहस्त्वं भविष्यसि । श्रान्तं मां त्वं समुत्सृज्य यस्मादन्यं द्विजोत्तमम्
 धर्मज्ञस्तु नरेन्द्र त्वं याजकं कर्तुमिच्छसि । निमिस्तं प्रत्युवाचाथ धर्मकार्यरतस्य मे ॥ १५
 विघ्नं करोषि नान्येन याजनं च तथेच्छसि । शापं ददामि तस्मात्त्वं विदेहोऽथ भविष्यसि

१ ड. 'विचक्षुषः' । त्रैशङ्काः शर्वसौलावाः कु' । २ ग. ड. 'म' । आर्षेयो मरुतश्चैषां सर्वेषां प्रवरः शुभः । व' ।
 ३ ड. शवकर्णो । ४ ड. च । आर्षेयः प्रवरश्चे' । ५ ग. द्विजाप्रयाः । ६ ग. ड. पूर्व पु' । ७ ग. घ. ड. बभूव ।
 ८ ड. यज्ञैस्तस्य तु संस्कृतैः । श्रान्ता' । ९ ग. 'स्व जपयज्ञैर्भूते नृप । श्री' । १० ड. सुसंस्कृतैः । श्री' । ११ ड. 'त ।
 नीयते हि जगद्ब्रह्म' । १२ क. ख. पथ्यौद' । १३ ख. वृकथो' । १४ कं ख 'ति । नैकान्तेन । प्रि' । १५ ड. 'षि
 तन्मे त्वं यां' । १६ क ख. 'दासि यस्मा' ।

एवमुक्ते तु तौ जातौ विदेहौ द्विजपार्थिवौ । देहहीनौ तयोर्जीवौ ब्रह्माणमुपजग्मतुः ॥ १७
 तावागतौ समीक्ष्याथ ब्रह्मा वचनमब्रवीत् । अद्यप्रभृति ते स्थानं निमै जीव द्दाम्यहम् ॥
 नेत्रपक्ष्मसु सर्वेषां मनुष्याणां भविष्यसि । त्वत्संबन्धात्तथा तेषां निमेषः संभविष्यति ॥
 चालयिष्यन्ति तु तदा नेत्रपक्ष्माणि मानवाः । एवमुक्तो मनुष्याणां नेत्रपक्ष्मसु सर्वशः ॥
 जगाम निमिजीवस्तु वरदानात्स्वयंभुवः । वसिष्ठजीवं भगवान्ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ २१
 मित्रावरुणयोः पुत्रौ वसिष्ठ त्वं भविष्यसि । वसिष्ठेति च ते नाम तत्रापि च भविष्यति ॥
 जन्मद्वयमतीतं च तत्रापि त्वं स्मरिष्यसि । एतस्मिन्नेव काले तु मित्रश्च वरुणस्तथा ॥ २३
 बदर्याश्रममासाद्य तपस्तेपतुरव्ययम् । तपस्यतोस्तयोरेवं कदाचिन्माधवे ऋतौ ॥ २४
 पुष्पितद्रुमसंस्थाने शुभे दयितमारुते । उर्वशी तु वरारोहा कुर्वती कुसुमोच्चयम् ॥ २५
 सुसूक्ष्मरक्तवसना तयोर्दृष्टिपथं गता । तां वृद्धेन्दुमुखीं सुभ्रूं नीलनीरजलोचनाम् ॥ २६
 उभौ चुक्षुभतुर्देवौ तद्रूपपरिमोहितौ । तपस्यतोस्तयोर्वीर्यमस्वलञ्च मृगासने ॥ २७
 स्कन्नं रेतस्ततो हृद्वा शापभीता वराप्सरा । चकार कलशे शुक्रं तोयपूर्णं मनोरमे ॥ २८
 तस्माद्वृषिवरौ जातौ तेजसाऽप्रतिमौ भुवि । वसिष्ठश्चाप्यगस्त्यश्च मित्रावरुणयोः सुतौ ॥
 वसिष्ठस्तूपयमेऽथ भगिनीं नारदस्य तु । अरुन्धतीं वरारोहां तस्यां शक्तिमजीजनत् ॥ ३०
 शक्तेः पराशरः पुत्रस्तस्य वंशं निबोध मे । यस्यद्वैपायनः पुत्रः स्वयं विष्णुरजायत ॥ ३१
 प्रकाशो जनितो येन लोके भारतचन्द्रमाः । येनाज्ञानतमोन्धस्य लोकस्योन्मीलनं कृतम्
 पराशरस्य तस्य त्वं गृणुवंशमनुत्तमम् ॥ ३२
 कौण्डशयो वाहनपो जैह्मपो भौमतापनः । गोपालिरेषां पञ्चम एते गौराः पराशराः ॥
 प्रपोहया बाह्यमयाः ख्यातेयाः कौतुजातयः । हर्यश्विः पञ्चमो ह्येषां नीला ज्ञेयाः पराशराः ॥
 काष्णायनाः कर्षिभुवाः काक्यस्था जपातयः । पुष्करः पञ्चमश्चैषां कृष्णा ज्ञेयाः पराशराः
 आविष्टायनवालेयाः स्वायष्टाश्चोपयाश्च ये । इषीकहस्तश्चैते वै पञ्च श्वेताः पराशराः ॥ ३६
 वाटिको बादरिश्चैव स्तम्बा वै क्रोधनायनाः । क्षैमिरेषां पञ्चमस्तु एते श्यामाः पराशराः
 खल्यायना वाष्णायनास्तैलेयाः खलु यूथर्षाः । तन्तिरेषां पञ्चमस्तु एते धूम्राः पराशराः ॥
 पराशराणां सर्वेषां त्र्यार्षेयः प्रवरो मतः । पराशरश्च शक्तिश्च वसिष्ठश्च महातपाः ॥
 परस्परमवैवाह्या सर्व एते पराशराः ॥ ३९

उक्तास्तवैते नृप वंशमुख्याः पराशराः सूर्यसमप्रभावाः ।

येषां तु नाम्नां परिकीर्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥ ४०

इति श्रीमार्कण्डेय महापुराणे प्रवरानुकीर्तने पराशरवंशवर्णनं नाभैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०८०६ ॥

१ क. ख. निमि जी । २ क. ख. 'षां त्वं वसिष्ठसि पार्थिव । त्वं । ३ ग. घ. ङ. 'व्ययौ । तं । ४ क. ख. 'भीतौ परस्परम् । चक्रतुः कं । ५ क. ख. 'णयोर्द्वयोः । व । ६ घ. काण्डूषयो वाह्ययौजाः समयासमतापनाः । गो । ७ ग. 'श्वतमः कृष्णाज्ञेयाः पराशराः । प्र । घ. क्षमः कृष्णाज्ञेयाः पराशराः प्रारोरया । ८ ग. 'पिश्रवाः काक्येयाः । स्थातपायनाः । श्रा । ९ ग. 'पाः । जातिरे ।

अथ द्वाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच—

अतः परमगस्त्यस्य वक्ष्ये वंशोद्भवान्द्विजान् । अगस्त्यश्च करम्भश्च कौशल्याः शकटास्तथा
 सुमेधसो मयोभुवस्तथा गान्धारकायणाः । पौलस्त्या पौलहाश्चैव क्रतुवंशभवास्तथा ॥ २
 त्र्यार्षेयाभिमतार्क्षेयां सर्वेषां प्रवराः शुभाः । अगस्त्यश्च महेन्द्रश्च ऋषिश्चैव मयोभुवः ॥ ३
 परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः । *पौर्णमासाः पारणाश्च त्र्यार्षेयाः परिकीर्तिताः ॥ ४
 अगस्त्यः पौर्णमासश्च पारणश्च महातपाः । परस्परमवैवाह्याः पौर्णमासास्तु पारणैः ॥ ५
 एवमुक्त ऋषीणां तु वंश उत्तमपौरुषः । अतः परं प्रवक्ष्यामि किं भवानद्य कथ्यताम् ॥ ६

मनुरुवाच—

पुलहस्य पुलस्त्यस्य क्रतोश्चैव महात्मनः । अगस्त्यस्य तथा चैव कथं वंशस्तदुच्यताम् ॥ ७

मत्स्य उवाच—

क्रतुः खल्वनपत्योऽमुद्राजन्वैवस्वतेऽन्तरे । इध्मवाहं स पुत्रत्वे जग्राह ऋषिसत्तमः ॥ ८
 अगस्त्यपुत्रं धर्मज्ञमागस्त्याः क्रतवस्ततः । पुलहस्य तथा पुत्रास्त्रयश्च पृथिवीपते ॥ ९
 तेषां तु जन्म वक्ष्यामि उत्तरत्र यथाबिधि । पुलहस्तु प्रजां दृष्ट्वा नातिप्रीतमनाः स्वकाम् ॥
 अगस्त्यजं दृढास्यं तु पुत्रत्वे वृतवांस्ततः । पौलहाश्च तथा राजन्नागस्त्याः परिकीर्तिताः ॥ ११
 +पुलस्त्यान्वयसंभूतान्दृष्ट्वा रक्षःसमुद्भवान् । अगस्त्यस्य सुतं धीमान्पुत्रत्वे वृतवांस्ततः ॥ १२
 पौलस्त्याश्च तथा राजन्नागस्त्याः परिकीर्तिताः । सगोत्रत्वादिमे सर्वे परस्परमनन्वयाः ॥ १३

एते तवोक्ताः प्रवरा द्विजानां महानुभावा नृप वंशकाराः ।

एषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥ १४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तने द्वाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०८२० ॥

अथ त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अस्मिन्वैवस्वते प्राप्ते शृणु धर्मस्य पार्थिव । दाक्षायणीभ्यः सकलं वंशं दैवतमुत्तमम् ॥ १
 पर्वतादिमहादुर्गशरीराणि नराधिप । अरुन्धत्याः प्रसूतानि धर्माद्वैवस्वतेऽन्तरे ॥ २
 अष्टौ च वसवः पुत्राः सोमर्षाश्च विमोस्तथा । धरो ध्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवानलानिलौ ॥ ३
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः । धरस्य पुत्रो द्रविणः कालः पुत्रो ध्रुवस्य तु ॥ ४
 कालस्यावयवानां तु शरीराणि नराधिपे । भूतिमन्ति च कालाद्धि संप्रसूतान्यशेषतः ॥ ५

* एतदर्थं न विद्यते ग. पुस्तके । + इत आरभ्य परस्परमनन्वया इत्यन्तग्रन्थो ग. घ. ङ. पुस्तकेषु न विद्यते ।

१ क. 'गस्त्यः करम्भयः कौ' । २ ख. ग. 'गस्त्यः करटस्त' । ३ ङ. 'इवा राक्षसपुंगवा' । ४ ङ. 'पा वसवस्त' । ग. 'पाश्चात्थिनौ तथा' । ५ घ. 'प । मुहूर्तवज्रः का' । ६ ग. 'मुहूर्तवर्जः का' । ७ च. 'सूतो विज्ञे' ।

सोमस्य भगवान्वर्चाः श्रीमांश्चाऽऽपस्य कीर्त्यते । अनेकजन्म जननः कुमारस्त्वनलस्य तु ॥ ६
पुरोजवाश्चानिलस्य प्रत्यूषस्य तु देवलः । विश्वकर्मा प्रभासस्य त्रिदशानां संवर्धकिः ॥ ७
समीहितकराः प्रोक्ता नागवीथ्यादयो नव । लम्बापुत्रः स्मृतो धोपो भानोः पुत्राश्च
भानवः ॥ ८

ग्रहक्षणां च सर्वेषामन्येषां चामितौजसाम् । मरुत्वत्यां मरुत्वन्तः सर्वे पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥
संकल्पायाश्च संकल्पस्तथा पुत्रः प्रकीर्तितः । मुहूर्ताश्च मुहूर्तायाः साध्याः साध्यासुताः
स्मृताः ॥ १०

मनोर्मनुश्च प्राणश्च नरोषा नोच वीर्यवान् । चित्तहार्योऽयनश्चैव हंसो नारायणस्तथा ॥ ११
विभुश्चापि प्रभुश्चैव साध्या द्वादश कीर्तिताः । विश्वायाश्च तथा पुत्रा विश्वे देवाः प्रकी-
र्तिताः ॥ १२

क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामो मुनिस्तथा । कुरजो मनुजो वीजो रोचमानश्च ते दश ॥ १३
एतावदुक्तस्तव धर्मवंशः संक्षेपतः पार्थिववंशमुख्य ।

व्यासेन वक्तुं न हि शक्यमस्ति राजन्विना वर्षशतैरनेकैः ॥ १४

इति श्रीमातस्य महापुराणे धर्मवंशवर्णने धर्मप्रवरानुकीर्तनं नाम त्रयधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०८३४ ॥

अथ चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मातस्य उवाच—

एतद्वंशभवा विषाः श्राद्धे भोज्याः प्रयत्नतः । पितृणां बल्लभं यस्मादेषु श्राद्धं नरेश्वर ॥ १
अतः परं प्रवक्ष्यामि पितृभिर्याः प्रकीर्तिताः । गाथाः पार्थिवशार्दूल कामवद्भिः पुरे स्वके ॥
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यो नो दद्याज्जलाञ्जलिम् । नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषतः
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यः श्राद्धं नित्यमाचरेत् । पयोमूलफलैर्मक्षयैस्तिलतोयेन वा पुनः ॥
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यो नो दद्यान्नयोदशीम् । पायसं मधुसर्पिभ्यां वर्षासु च मघासु च
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं खड्गगमांसेन यः सकृत् । श्राद्धं कुर्यात्पयत्नेन कालशाकेन वा पुनः
कालशाकं महाशाकं मधु मुन्यन्नमेव च । विषाणवर्जा ये खड्गा आसूर्यं तद्वशीमहि ॥ ७
गयायां दर्शने राहोः खड्गगमांसेन योगिनाम् । भोजयेत्कः कुलेऽस्माकं छायायां कुंजरस्य च
आकल्पकालिकी वृत्तिस्तेनास्माकं भविष्यति । दाता सर्वेषु लोकेषु कामचारो भविष्यति ॥
आभूतसंपूर्वं कालं नात्र कार्या विचारणा । यदेतत्पञ्चकं तस्मादेकेनार्पि वयं सदा ॥ १०
वृत्तिं प्राप्स्याम चानन्तां किं पुनः सर्वसंपदा । अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं दद्यात्कृष्णाजिनं
च यः ॥ ११

अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं कश्चित्पुरुषसत्तमः । प्रसूयमानां यो धेनुं दद्याद्वाह्मणपुंगवे ॥ १२
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं वृषभं यः समुत्सृजेत् । सर्ववर्णविशेषेण शुक्लं नीलं वृषं तथा ॥ १३

१ ग. ड. 'र्चाः श्रमस्त्राप' । २ ग. घ. स वार्ध' । ३ ग. 'नोर्मानश्च' । ४ ग. 'रो जातश्च वी' । ५ ग. 'न' ।
वीतद्वयो । ६ क. ख. ग. 'मयद्भिः' । ७ ग. घ. ड. 'दशमहे' । ग' । ८ ड. 'योगविद्' । ९ क. ग. 'पि च यः स' ।

अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यः कुर्याच्छ्रद्धयाऽन्वितः । सुवर्णदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं कश्चित्पुरुषसत्तमः । कूपारामतडागानां वापीनां यश्च कारकः ॥१५
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं सर्वभावेन यो हरिम् । प्रयायाच्छरणं विष्णुं देवेशं मधुसूदनम् ॥१६
 अपि नः स कुले भूयात्काश्चिद्द्वान्विचक्षणः । धर्मशास्त्राणि यो दद्याद्विधिना विदुषामपि ॥

एतावदुक्तं तव भूमिपाल श्रान्तस्य कल्पं मुनिसंप्रदिष्टम् ।

पापापहं पुण्यविवर्धनं च लोकेषु मुख्यत्वकरं तथैव ॥

१८

*इत्येतां पितृगाथां तु श्रान्तकाले तु यः पितृन् । श्रावयेत्तस्य पितरो लभन्ते दत्तमक्षयम् ॥१९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृगाथाकीर्तनं नाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः १०८५३ ॥

अथ षष्ठाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥

मनुरुवाच—

प्रसूयमाना दातव्या धेनुर्बाह्मणपुंगवे । विधिना केन धर्मज्ञ दानं दद्याच्च किं फलम् ॥ १

मत्स्य उवाच—

स्वर्णाशृङ्गरीं रौप्यसुरां मुक्तालाङ्गूल भूषिताम् । कांस्योपदोहनां राजन्सवत्सां द्विजपुंगवे ॥

प्रसूयमानां गां दत्त्वा महत्पुण्यफलं लभेत् । यावद्वत्सो योनिगतो यावद्भूमिं न मुञ्चति ॥ ३

तावद्वै पृथिवी ज्ञेया सशैलवनकानना । प्रसूयमानां यो दद्याद्धेनुं द्रविणसंशुताम् ॥ ४

ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना । चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥ ५

यावन्ति धेनुरोमाणि वत्सस्य च नराधिप । तावत्संख्यं युगगणं देवलोके महीयते ॥ ६

पितृन्पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् । उद्धरिष्यत्यसंदेहं नरकान्दूरिदक्षिणः ॥ ७

घृतक्षीरवहाः कुल्या दधिपायसकर्दमाः । यत्र तं गतिस्तस्य द्रुमाश्चेप्सित कामदाः ॥ ८

गोलोकः सुलभस्तस्य ब्रह्मलोकश्च पार्थिव ॥ ८

स्त्रियश्च तं चन्द्रसमानवक्त्राः प्रतप्तजाम्बूनदतुल्यरूपाः ।

महानितम्बास्तनुवृत्तमध्या भजन्त्यजस्रं नलिनाभनेत्राः ॥ ९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे धेनुदानं नाम षष्ठाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः १०८६२ ॥

अथ षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

कृष्णाजिनप्रदानस्य विधिकालौ ममानघ । ब्राह्मणं च तथाऽऽवक्ष्ये तत्र मे संशयो महान् ॥

* एष श्लोको नास्ति क. ख. ड. पुस्तकेषु ।

मत्स्य उवाच—

वैशाखी पौर्णमासी च ग्रहणे शशिसूर्ययोः । पौर्णमासी तु या माघी ह्याषाढी कार्तिकी तथा ॥
उत्तरायणे च द्वादश्यां तस्यां दत्तं महाफलम् । आहिताग्निर्द्विजो यस्तु तद्देयं तस्य पार्थिव ॥३
यथा येन विधानेन तन्मे निगदतः शृणु । गोमयेनोपलिते तु शुचौ देशे नराधिप ॥ ४
आदावेव समास्तीर्य शोभनं वस्त्रमाविकम् । ततः सशृङ्गं सखुरमास्तरेत्कृष्णमार्गकम् ॥ ५
कर्तव्यं रुक्मशृङ्गं तद्रौप्यदन्तं तथैव च । लाङ्गूलं मौक्तिकैर्युक्तं तिलच्छन्नं तथैव च ॥ ६
तिलैः सुपूरितं कृत्वा वाससाऽऽच्छादयेद्बुधः । सुवर्णनाभं तत्कुर्यादलं कुर्याद्विशेषतः ॥ ७
रत्नैर्गन्धैर्यथाशक्त्या तस्य दिक्षु च विन्यसेत् । कांस्यपात्राणि चत्वारि तेषु दद्याद्यथाक्रमम्
मृन्मयेषु च पात्रेषु पूर्वादिषु यथाक्रमम् । घृतं क्षीरं दधि क्षौद्रमेवं दद्याद्यथाविधि ॥ ९
चर्मपकस्य तथा शाखामव्रणं कुम्भमेव च । बाह्योपस्थानकं कृत्वा शुभंचितो निवेशयेत्
सूक्ष्मवस्त्रं शुभं पीतं मार्जनार्थं प्रयोजयेत् । तथा धातुमयं पात्रं पादयोस्तस्य दापयेत् ॥
यानि कानि च पापानि मया लोभात्कृतानि वै । लोहपात्रादिदानेन प्रणश्यन्तु ममाऽऽशु वै
तिलपूर्णं ततः कृत्वा वामपादे निवेशयेत् । यानि कानि च पापानि कर्मोत्थानि कृतानि च
कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा । मधुपूर्णं तु तत्कृत्वा पादे वै दक्षिणे न्यसेत् ॥
परापवादपैशुन्याद्बृथा मांसस्य भक्षणात् । तत्रोत्थितं च मे पापं ताम्रपात्रात्प्रणश्यन्तु ॥
कन्यानुताडनाच्चैव परदारभिमर्षणात् । रौप्यपात्रप्रदानाद्धि क्षिप्रं नाशं प्रयातु मे ॥१६
अर्ध्वर्पादे त्विमे कार्यं ताम्रस्य रजतस्य च । जन्मान्तरसहस्रेषु कृतं पापं कुबुद्धिना ॥ १७
सुवर्णपात्रदानाच्च नाशयाऽऽशु जनार्दन । हेममुक्ता विद्रुमं च दाडिमं बीजपूरकम् ॥ १८
प्रशस्तपात्रे श्रवणे खुरे शृङ्गाटकानि च । एवं कृत्वा यथोक्तेन सर्वशाकफलानि च ॥१९
तत्प्रतिग्रहं विद्विद्विद्वानाहिताग्निर्द्विजोत्तमः । स्नातो वस्त्रयुगच्छन्नः स्वशक्त्या चाप्यलं कृतः ॥
प्रतिग्रहश्च तस्योक्तः पुच्छदेशे महीपते । तत एवं समीपे तु मन्त्रमेनमुदीरयेत् ॥ २१
[* कृष्णाजिनेति कृष्णान्हिरण्यं मधुसर्पिषी । ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥
यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात्सखुरं शृङ्गसंयुतम् । तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्ववस्त्रैरलंकृतम् ॥
वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु विशाखायां विशेषतः । ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ॥ २४
सप्तद्वीपान्विता दत्ता पृथिवी नात्र संशयः । कृष्णकृष्णाङ्गलो देवः कृष्णाजिनमोऽस्तु ते
सुवर्णदानाच्चद्धानाद्भुतपापस्य प्रीयताम् । त्रयस्त्रिंशत्सुरारणां त्वमाधारत्वे व्यवस्थितः ॥
कृष्णोऽसि मूर्तिमान्साक्षात्कृष्णाजिनमोऽस्तु ते । सुवर्णनाभिकं दद्यात्प्रीयतां वृषभध्वजः
कृष्णः कृष्णगलो देवः कृष्णाजिनधरस्तथा । तद्धानाद्भूतपापस्य प्रीयतां वृषभध्वजः ॥

* एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके वर्तते ।

१ क. ख. माघे । २ क. 'यणद्वादशी वा त' । ३ ग. 'रेन्मृगसारजम् । क' । ४ क. ख. 'लैश्च शिखितं ।
५ क. येच्छुभिः । सु' । ६ च. पादपस्य । ७ घ. 'भविष्यो नि' । ८ ग. वर्णवृत्तं । च नव्यवस्त्र । ९ च. 'धा मृन्मयपा-
त्राणि पा' । १० क. ख. 'मयीः पात्रीः पा' । ११ ग. 'पं तिलया' । १२ ड. च. 'नृतं गवां' । १३ ड. च. 'त । आत-
पत्रप्रदानेन क्षि' । १४ ड. पादौ तिलमौ कुर्यात्ताम्र' । १५ क. ख. जन्मजन्म त' । १६ ड. च. 'म । अश्वत्थपत्रं श्र' ।
१७ ग. 'हृत्तु' ।

अनेन विधिना दत्त्वा यथावत्कृष्णमार्गकम् । न स्पृश्योऽसौ द्विजो राजंश्चितियूपसमो हि सः
तं दाने श्राद्धकाले च दूरतः परिवर्जयेत् । स्वगृहात्प्रेष्य तं विप्रं मङ्गलस्नानमाचरेत् ॥ ३०
पूर्णकुम्भेन राजेन्द्र शाखया चम्पकस्य तु । कृत्वाऽऽचार्यश्च कलशं मन्त्रेणानेन मूर्धनि ॥
आप्यायस्व समुद्रज्येष्ठा ऋचा संस्त्राप्य षोडश । अहते वाससी वीत आचान्तः शुचि-
तामियात् ॥ ३२

तद्वासः कुम्भाहितं नीत्वा क्षेप्यं चतुष्पथे । *ततो मण्डलमाविशेत्कृत्वा देवान्प्रदक्षिणम् ॥
पीते वृत्ते सपत्नीकं मार्जयेद्याज्यकं द्विजः । मार्जयेन्मुक्तिकामं तु ब्राह्मणेन घटेन वै ॥ ३४
श्रीकामं वैष्णवेनेह कलशेन तु पार्थिव । राज्यकामं तथा मूर्ध्नि ऐन्द्रेण कलशेन तु ॥ ३५
द्रव्यप्रतापकामं तु आग्नेयघटवारिणा । मृत्युंजयविधानाय याम्येन कलशेन तु ॥ ३६
ततस्तु तिलकं कार्यं ब्राह्मणेभ्यस्तु दक्षिणाम् । दत्त्वा तत्कर्मसिद्ध्यर्थं ग्राह्याऽऽशीस्तु विशेष-
तः ॥ ३७

कृतेनानेन या तुष्टिर्न सा शक्त्या सुरैरपि । वक्तुं हि नृपतिश्रेष्ठ तथाऽप्युद्देशतः शृणु ॥ ३८
समग्रभूमिदानस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् । सर्वाल्लोकांश्च जयति कामचारी विहङ्गवत् ॥ ३९
आभूतसंप्लवं तावत्स्वर्गमाप्नोत्यसंशयम् । न पिता पुत्रमरणं वियोगं भार्यया सह ॥
धनदेशपरित्यागं न चैवेहाऽऽप्नुयात्कचित् ॥ ४०

कृष्णेप्सितं कृष्णमृगस्य चर्म दत्त्वा द्विजेन्द्राय समाहितात्मा ।
यथोक्तमेतन्मरणं न शोचेत्प्राप्नोत्यभीष्टं मनसः फलं तत् ॥ ४१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कृष्णाजिवप्रदानं नाम षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०९०४ ॥

अथ सप्तत्रिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

भगवन्छ्रोतुमिच्छामि वृषभस्य च लक्षणम् । वृषोत्सर्गविधिं चैव तथा पुण्यफलं महत् ॥ १

मत्स्य उवाच—

धेनुमादौ परीक्षेत सुशीलां च गुणान्विताम् । अव्यङ्गामपरिकृष्टां जीववत्सामरोगिणीम् ॥
स्निग्धवर्णां स्निग्धखुरां स्निग्धशृङ्गां तथैव च । मनोहराकृतिं सौम्यां सुप्रमाणां ननुद्धताम् ॥
आवर्तैर्दक्षिणावर्तैर्युक्तां दक्षिणतस्तथा । वामावर्तैर्वामतश्च विस्तीर्णजघनां तथा ॥ ४
मुदुसंहतताम्रोष्ठीं रक्तग्रीवासुशोभिताम् । अश्यामदीर्घां स्फुटिता रक्तजिह्वा तथा च यां
विस्त्रावामलनेत्रा च शफैरविरलैर्दुष्टैः । वैदूर्यमधुवर्णैश्च जलबुद्बुदसंनिभैः ॥ ६
रक्तस्निग्धैश्च नयनैस्तथा रक्तकनीनिकैः । सप्तचतुर्दशदन्ता तथा वा श्यामतालुका ॥ ७

* इतः परं विशेषत इत्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके वर्तते ।

षडुन्नता सुषार्श्वोरुः पृथुपञ्चसमायता । अष्टायतशिरोग्रीवा या राजन्सा सुलक्षणाः ॥ ८

मनुरुवाच—

षडुन्नताः के भगवन्के च पञ्च समायताः । आयताश्च तथैवाष्टौ धेनूनां के शुभावहाः ॥ ९

मत्स्य उवाच—

उरः पृष्ठं शिरः कुक्षी श्रोणी च वसुधाधिप । षडुन्नतानि धेनूनां पूजयन्ति विचक्षणाः ॥ १०

कर्णौ नेत्रे ललाटे च पञ्च भास्करनन्दन । समायतानि शस्यन्ते पुच्छं साम्ना च सक्थिनी ॥

चत्वारश्च स्तना राजज्ज्ञेया ह्यष्टौ मनीषिभिः । शिरो ग्रीवायताश्चैते भूमिपाल दश स्मृताः ॥

तस्याः सुतं परीक्षेत वृषभं लक्षणान्वितम् । उन्नतस्कन्धककुदमुजुलाङ्गूलकम्बलम् ॥ १३

महाकटितटस्कन्धं वैदूर्यमणिलोचनम् । प्रवालगर्भगृङ्गाग्रं सुदीर्घपृथुवालधिम् ॥ १४

नवाष्टादशसंख्यैर्वा तीक्ष्णाग्रैर्दशनैः शुभैः । मल्लिकाक्षश्च मोक्तव्यो गृहेऽपि धनधान्यदः ॥

वर्णतस्ताम्रकपिलो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते । श्वेतो रक्तश्च कृष्णश्च गौरः पाटल एव च ॥ १६

*मद्रिणस्ताम्रपृष्ठश्च शबलः पञ्चवालकैः । पृथुकर्णो महास्कन्धः श्लक्ष्णरोमा च यो भवेत्

रक्ताक्षः कपिलो यश्च रक्तशृङ्गतलो भवेत् ॥ १७

श्वेतोदरः कृष्णपार्श्वो ब्राह्मणस्य तु शस्यते । स्निग्धो रक्तेन वर्णेन क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥

काञ्चनाभेन वैश्यस्य कृष्णेनाप्यन्यजन्मनः । यस्य प्रागायते शृङ्गे भ्रूमुखाभिमुखे सदा ॥

सर्वेषामेव वर्णानां सर्वः सर्वार्थसाधकः । मार्जारपादः कपिलो धन्यः कपिलपिङ्गलः ॥ २०

श्वेतो मार्जारपादस्तु धन्यो मणिनिभेक्षणः । करटः पिङ्गलश्चैव श्वेतशङ्खस्तथैव च ॥ २१

सर्वपादसितो यश्च द्विपादश्चेत एव च । कपिञ्जलनिभो धन्यस्तथा तित्तिरिसंनिभः ॥ २२

आकर्णमूलं श्वेतं तु सुलं यस्य प्रकाशते । नन्दीमुखः स विज्ञेयो रक्तवर्णो विशेषतः ॥ २३

श्वेतं तु जठरं यस्य भवेत्पृष्ठं च गोपतेः । वृषभः स समुद्राक्षः सततं कुलवर्धनः ॥ २४

मल्लिकापुष्पचित्रश्च धन्यो भवति पुंगवः । कमलैर्मण्डलैश्चापि चित्रो भवति भाग्यदः ॥

अतसीपुष्पवर्णश्च तथा धन्यतरः स्मृतः । एते धन्यास्तथाऽधन्यान्कीर्तयिष्यामि ते नृपा ॥ २६

कृष्णतालवोष्ठैर्वदना रूक्षशृङ्गशफाश्च ये । अव्यक्तवर्णा ह्रस्वाश्च व्याघ्रसिंहनिभाश्च ये ॥

ध्वाङ्क्षगृध्रसवर्णाश्च तथा मूषकसंनिभाः । कुण्डाः काणास्तथा खञ्ज्राः केकराक्षास्तथैव च

विषमश्वेतपादाश्च उज्ज्वलान्तयनास्तथा । नैते वृषाः प्रमोक्तव्या न च धार्यास्तथा गृहे ॥ २९

भोक्तव्यानां च धार्याणां भूयो वक्ष्यामि लक्षणम् । स्वस्तिकाकारशृङ्गाश्च तथा मेघौघनि-

स्वनाः ॥ ३०

महाप्रमाणाश्च तथा मत्तमातङ्गगामिनः । महोरस्का महोच्छ्राया महाबलपराक्रमाः ॥

शिरःकर्णौ ललाटे च वालधिश्ररणास्तथा ॥ ३१

नेत्रे पार्श्वे च कृष्णानि शस्यन्ते चन्द्रभासिनाम् । श्वेतान्येतानि शस्यन्ते कृष्णस्य तु विशेषतः

भूमौ कर्षति लाङ्गुलं प्रलम्बस्थूलवालधिः । पुरस्तादुद्यतो नीलो वृषभश्च प्रशस्यते ॥ ३३

* एतदर्थस्थामेऽयं पाठो ड. पुस्तके—मणिभद्रस्तनपृष्ठः सलवः पञ्चकालक इति ।

१ ग. 'न्यकृत् । व' । २ क. ख. च । शुद्धिः । ग. च । भद्रि । ३ ग. 'हे तुतराभि' । ४ ग. घ. 'छद-
शता । ५ ग. ड. 'प्रभसमभि' । ६ ग. कुञ्जा । ७ ड. च. 'रवर्णाश्च । ८ ड. 'न्द्रसप्तभम् । श्वे' । ९ घ. 'सिच । श्वे' ।

शक्तिध्वजपताकाढ्या येषां राजी विराजते । अनङ्गाहस्तु ते धन्याश्चित्रसिद्धिजयावहाः ॥
 प्रदक्षिणं निवर्तन्ते स्वयं ये विनिवर्तिताः । समुन्नतशिरोऽग्नीवा धन्यास्तैः यूथवर्धनाः ॥ ३५
 रक्तशृङ्गाग्रनयनः श्वेतवर्णो भवेद्यदि । शकैः प्रवालसदृशैर्नास्ति धन्यतरस्ततः ॥ ३६
 एते धार्याः प्रयत्नेन मोक्तव्या यदि वा वृषाः । धारिताश्च तथा मुक्ता धनधान्यप्रवर्धनाः ॥
 चरणानि मुखं पुच्छं यस्य श्वेतानि गोपतेः । लाक्षारससवर्णश्च तं नीलमिति निर्दिशेत् ॥ ३८
 वृष एव स मोक्तव्यो नै संधार्यो गृहे भवेत् । तदर्थमेषा चरति लोके गाथा पुरातनी ॥ ३९
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । गौरीं चाप्युद्वहेत्कन्यां नीलं वा वृष्णमुत्सृजेत् ॥
 एवं वृषं लक्षणसंप्रयुक्तं गृहोद्भवं क्रीतमथापि राजन् ।

मुक्त्वा न शोचेन्मरणं महात्मा मौक्षं गतश्चाहमतोऽभिधास्ये ॥ ४१
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वृषभलक्षणं नाम सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०९४५ ॥

अथाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

ततः स राजा देवेशं पप्रच्छाभितविक्रमः । पतिव्रतानां माहात्म्यं तत्संबद्धां कथामपि ॥ १

मनुरुवाच—

पतिव्रतानां का श्रेष्ठा कया मृत्युः पराजितः । नामसंकीर्तनं कस्याः कीर्तनीयं सदा नरैः ॥
 सर्वपापक्षयकरमिदानीं कथयस्व मे ॥ २

मत्स्य उवाच—

वैलोम्यं धर्मराजोऽपि नाऽऽचरत्यथ योषिताम् । पतिव्रतानां धर्मज्ञं पूज्यास्तस्यापि ताः सदा
 अत्र ते वर्णयिष्यामि कथां पापप्रणाशिनीम् । यथा विमोक्षितो भर्ता मृत्युपाशगतः स्त्रिया ॥
 मद्ब्रेषु शाकलो राजा बभूवाश्वपतिः पुरा । अपुत्रस्तप्यमानोऽसौ पुत्रार्थं सर्वकामदाम् ॥
 आराधयेति सावित्रीं लक्षितोऽसौ द्विजोत्तमैः । सिद्धार्थकैर्हूयमानां सावित्रीं प्रत्यहं द्विजैः
 शतसंख्यैश्चतुर्थ्यां तु मासादशदिने गते । काले तु दर्शयामासै स्वां तनुं मनुजेश्वरम् ॥ १

सावित्र्युवाच—

राजन्भक्तोऽसि मे नित्यं दास्यामि त्वां सुतां सदा । तां दत्तां मत्प्रसादेन पुत्रीं प्राप्स्यसि
 शोभनाम् ॥ ८

एतावदुक्त्वा सां राज्ञः प्रणतस्यैव पार्थिव । जगामादर्शनं देवीं खै तथा नृप चञ्चला ॥ ९
 मालती नाम तस्याऽऽसीद्वाज्ञः पत्नी पतिव्रता । सुषुवे तनयां काले सावित्रीमिव रूपतः ॥
 सावित्र्यां हुतया दत्ता तदूषसदृशी तथा । सावित्री च भवत्वेष्टा जगाद् नृपतिर्द्विजान् ॥

१ ग. ड. धन्यावितसि । २ ड. स्ते ह्यर्थवर्ध । ३ ग. ड. न स धा । ४ ग. मोक्षे गतिं चाहम् । ड. मोक्षे विधिं वाऽस्त्यतवामि । ५ ड. च । पातिव्रत्येन देवेश क । ६ ग. तां चका सेव्या क । ७ ड. भर्तः पूज्यः सत्यं पतिः स । च. भर्तः पूज्यः पतिः स । ८ ड. शसितः । ९ ड. च. यतसा । १० ड. च. द्वा वै हूयमाना सा सावित्री प्र । ११ ड. जैः । जपेस्तेत्रिंश । १२ क. ख. तु दशमासगते दिने । का । १३ ड. स सोवाच म । १४ ग. खं प्राप्स्यसे तनयां द्विजा । स वै धर्मप्रसादेनपुत्रीं प्राप्स्यसि शो । ड. खं प्राप्स्यसे तनयां द्विजाः । तां । १५ ड. सा देवी तं नृपं ब्रह्मणः प्रिया । ज । १६ ड. खे तु सौदामिनी यथा । मालव्या ना । १७ ड. च. ज्या प्रीतया ।

* नामाकुर्वन्दिजश्रेष्ठाः सावित्रीति नृपोत्तम । कालेन यौवनं प्राप्ता ददौ सत्यवते पिता ॥
 नारदस्तु ततः प्राह राजानं दीप्ततेजसम् ॥ १२
 संवत्सरेण क्षीणायुर्मविष्यति नृपात्मजः । सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते चिन्तयित्वा नराधिपः ॥
 तथाऽपि प्रददौ कन्यां द्युमत्सेनात्मजे शुभे । सावित्र्यपि च भर्तारमासाद्य नृपमन्दिरे ॥ १४
 नारदस्य तु वाक्येन द्युमन्तेन चेतसा । शुश्रूषां परमां चक्रे भर्तृश्वशुरयोर्वने ॥ १५
 राज्याद्भट्टः सभार्यस्तु नष्टचक्षुर्नराधिपः । न तुतोष समासाद्य राजपुत्रीं तथा स्नुषाम् ॥ १६
 चतुर्थेऽहनि मर्त्यं तथा सत्यवता द्विजाः । श्वशुरेणाभ्यनुज्ञाता तदा राजसुताऽपि सा ॥ १७
 चक्रे त्रिरात्रं धर्मज्ञा प्राप्ते तस्मिन्स्तदा दिने । दारुपुष्पफलाहारी सत्यवांस्तु ययौ वनम् ॥ १८
 श्वशुरेणाभ्यनुज्ञाता याचनामङ्गभीरुणा । सावित्र्यपि जगामाऽऽर्ता सह भर्त्रा महद्वनम् ॥
 चेतसा द्युमन्तेन गृहमाना महद्भयम् । वने पप्रच्छ भर्तारं द्रुमांश्चासदृशांस्तथा ॥ २०
 आश्वासयामास स राजपुत्रीं क्लान्तां वने पद्मविशालनेत्राम् ।
 संदर्शनेनाथ द्रुमद्विजानां तथा मृगाणां विपिने नृवीरः ॥ २१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने सावित्रीवनप्रवेशो नामाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०९६६ ॥

अथ नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सत्यवानुवाच—

वनेऽस्मिञ्छाद्वलाकीर्णं सहकारं मनोहरम् । नेत्रघ्राणसुखं पश्य वसन्ते रतिवर्धनम् ॥ १
 वनेऽप्यशोकं दृष्ट्वैनं रागवन्तं सुपुष्पितम् । वसन्तो हसतीवायं मामेवाऽऽयतलोचने ॥ २
 दक्षिणे दक्षिणेनैतां पश्य रम्यां वनस्थलीम् । पुष्पितैः किंशुकैर्युक्तां ज्वलितान्तरसप्रभैः ॥
 सुगन्धिकुसुमामोदो वनराजिविनिर्गतः । करोति वायुर्दाक्षिण्यमावयोः क्लमनाशनम् ॥ ४
 पश्चिमेन विशालाक्षि कर्णिकारैः सुपुष्पितैः । काञ्चनेन विभात्येषा वनराजी मनोरमा ॥ ५
 अतिमुक्तलताजालरुद्धमार्गा वनस्थली । रम्या सा चारुसर्वाङ्गी कुसुमोत्करभूषणा ॥ ६
 मधुमत्तालिसङ्कारव्याजेन वरवर्णिनि । चापाकृष्टिं करोतीव कामः पान्थजिघांसया ॥ ७
 फलास्वादलसद्वक्त्रपुंस्कोकिलविनादिता । विभाति चारुतिलका त्वमिवैषा वनस्थली ॥
 कोकिलश्चतशिखरे मञ्जरीरेणुपिञ्जरः । गदितैर्व्यक्ततां याति कुलीनश्चेष्टितैरिव ॥ ९
 पुष्परेणुविलिताङ्गीं प्रियामनुसरन्वने । कुसुमं कुसुमं याति कूजन्कामी शिलीमुखः ॥ १०
 मञ्जरीं सहकारस्य कान्तां चञ्चवग्रखण्डिताम् । स्वदत्ते बहुपुष्पेऽपि पुंस्कोकिलयुवा वने ॥
 काकः प्रसूतां वृक्षाग्रे स्वामेकाग्रेण चञ्चुना । कार्की संभावयत्येष पक्षाच्छादितपुत्रकाम् ॥
 भूभागं निम्नमासाद्य दयितासहितो युवा । नाऽऽहारमपि चाऽऽदत्ते कामाक्रान्तः कपिञ्जलः

* एतदर्थं नास्ति ख. घ. पुस्तकयोः ।

कल्पविङ्कस्तु रमयन्प्रियोत्सङ्गं समास्थितः । मुहुर्मुहुर्विशालाक्षि उत्कण्ठयति कामिनः ॥
 * वृक्षशाखां समारूढः शुकोऽयं सह भार्यया । करेण लम्बयच्छाखां करोति सफलमिव ॥
 + वनेऽत्र पिशितास्वादुतो निद्रामुपागतः । शोते सिंहयुवा कान्ता चरणान्तरगामिनी ॥
 व्याघ्रयोर्मिथुनं पश्य शैलकंदरसंस्थितम् । ययोर्नैत्रप्रमालोके गुहा भिन्नेव लक्ष्यते ॥ १७
 अयं द्वीपी प्रियां लेढि जिह्वाग्रेण पुनः पुनः । प्रीतिमायाति च तया लिह्यमानः स्वकान्तया ॥
 उत्सङ्गकृतमूर्धानं निद्रापहतचेतसम् । जैन्तूद्धरणतः कान्तं सुखयत्येव वानरी ॥ १९
 भूमौ निपतितां रामां मार्जारो दर्शितोदरीम् । नखैर्दन्तैर्दशत्येष न च पीडयते तथा ॥ २०
 शशकः शशकी चोभे संसृप्ते पीडिते इमे । संलीनगात्रचरणे कर्णैर्व्यक्तिमुपागते ॥ २१
 स्नात्वा सरसि पद्माढ्ये नागस्तु मदनप्रियः । संभावयति तन्वङ्किः मृणालकवलैः प्रियाम् ॥ २२
 कान्तप्रोथसमुत्थानैः कान्तमार्गानुगामिनी । करोति कवलं मुस्तैर्वराही पोतकानुगां ॥ २३
 वृढाङ्गसंधिर्महिषः कर्दमाक्ततनुर्वने । अनुव्रजति धावन्तीं प्रियामुद्धतमुत्सुकः ॥ २४
 पश्य चार्वङ्किः सारङ्गं त्वं कटाक्षविभावनैः । सभार्यं मां हि पश्यन्तं कौतूहलसमन्वितम् ॥ २५
 पश्य पाश्चिमपादेन रोही कण्डूयते मुखम् । स्नेहार्द्रभावात्कर्षन्ती भर्तारं शृङ्गकोटिनां ॥ २६
 द्रागिमां चमरीं पश्य सितवालामगच्छतीम् × । अन्वास्ते चमरः कामी मां च पश्यति गर्वितः
 आतपे गवयं पश्य प्रहृष्टं भार्यया सह । रोमन्थनं प्रकुर्वाणं काकं ककुदि वारयन् ॥ २८
 पश्याजं भार्यया सार्धं न्यस्ताग्रचरणद्वयम् । विपुले बदरीस्कन्धे बदराशनकाम्यया ॥ २९
 हंसं सभार्यं सरसि विचरन्तं सुनिर्मलम् । सुमुक्तस्येन्दुबिम्बस्य पश्य वै श्रियमुद्रहन् ॥ ३०
 सभार्यश्चक्रवाकोऽयं कमलाकरमध्यगः । करोति पद्मिनीं कान्तां सुपुष्पामिव सुन्दरि ॥ ३१
 मया फलोच्चयः सुभु त्वया पुष्पोच्चयः कृतः । इन्धनं न कृतं सुभु तत्करिष्यामि सांप्रतम् ॥ ३२
 त्वमस्य सरसस्तीरं द्रुमच्छायां समाश्रिता । क्षणमात्रं प्रतीक्षस्व विश्रमस्व च भामिनि ॥ ३३
 सावित्र्युवाच—
 एवमेतत्करिष्यामि मम दृष्टिर्पथस्त्वया । दूरं कान्त न कर्तव्यो विभेमि गहने वने ॥ ३४
 मत्स्य उवाच—

ततः स काष्ठानि चकार तस्मिन्वने तदा राजसुतासमक्षम् ।

तस्या ह्यदूरे सरसस्तदीनीं मेने च सा तं मृतमेव राजन् ॥

३५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने वनदर्शनं नाम नवाधिकाद्विंशतमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११००१ ॥

* एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो ड. च. पुस्तकयोः—क्षुद्रशाखां समारूढः शुकोऽयं सहकान्तया । हरणे लम्बमा-
 नोऽसौ करोति सफलां गिरम्, इति । + अत्रश्लोकेऽयं पाठो ड. पुस्तके—वनेभपिशितास्वादुतो निभृतसम्मदः । कान्तः
 सिंहयुवा कान्तां गतभीर्भावयत्ययम्, इति । × छन्दोमुरोधान्मुभावः ।

१ ग. प्रियां विटपमा । २ ख. ग. घ. 'फलं शिरः । व' । ३ ड. जम्बुद्वरणलुब्धाऽपि भावय' । ४ ग. घ.
 प्रियां बद्धचतुष्कः । ड. प्रियां तद्धचतुष्कः । ५ ग. 'तत्कटाक्षनिभवने । स' । ६ ग. घ. ड. 'यं मम प' ।
 ७ ग. 'ना । दाहिमे च' । ८ क. ख. घ. प्रकृष्टं । ९ ग. 'म् । सशुकस्ये' । १० ड. सुशुकस्ये' । ११ ग. 'पथास्त्वया ।
 दूरं नाथ न गन्तव्यं वि' । १२ ग. 'दानीमनेहसा संभृत' ।

अथ दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

तस्य पाटयतः काष्ठं जज्ञे शिरसि वेदना । स वेदनातः संगम्य भार्या वचनमब्रवीत् ॥ १
 आयासेन ममानेन जाता शिरसि वेदना । तमश्च प्रविशामीव न च जानामि किञ्चना ॥ २
 त्वदुत्सङ्गे शिरः कृत्वा स्वप्नुमिच्छामि सांप्रतम् । राजपुत्रीमिवमुक्त्वा तदा सुष्वाप पार्थिव ॥ ३
 तदुत्सङ्गे शिरः कृत्वा निद्रयाऽऽविललोचनः । पतिव्रता महाभागा ततः सा राजकन्यका ॥ ४
 वदर्श धर्मराजं तु स्वयं तं देशमागतम् । नीलोत्पलदलश्यामं पीताम्बरधरं प्रमुम् ॥ ५
 विशुल्लतानिबद्धाङ्गं सतोयमिव तोयदम् । किरीटेनार्कवर्णेन कुण्डेलाभ्यां विराजितम् ॥ ६
 हारभारार्पितोरस्कें तथाऽङ्गदविमूषितम् । तथोऽनुगम्यमानं च कालेन सह मृत्युना ॥ ७
 स तु संप्राप्य तं देशं देहात्संघटतस्तदा । अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं पाशबद्धं वशं गतम् ॥ ८
 आकृष्य दक्षिणामाशं प्रययौ सत्वरं तदा । सावित्र्यपि वरारोहा हृष्टा तं गतजीवितम् ॥ ९
 अनुवव्राज गच्छन्तं धर्मराजमतन्द्रिता । कृताञ्जलिर्वाचाथ हृदयेन प्रवेपता ॥ १०
 इमं लोकं मातुभक्त्या पितुभक्त्या तु मध्यमम् । गुरुशुश्रूषया चैव ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥ ११
 सर्वे तस्याऽऽहता धर्मा यस्यैते त्रय आहताः । अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः
 यावन्नयस्ते जीवियुस्तावन्नान्यं समाचरेत् । तेषां च नित्यं शुश्रूषां कुर्यात्पिबहिरे रतः ॥ १२
 तेषामनुपरोधेन पारतन्त्र्यं यदा चरेत् । तत्तन्निवेदयेत्तेभ्यो मनोवचनकर्मभिः ॥ १३
 त्रिष्वप्येतेषु कृत्यं हि पुरुषस्य समस्यते ॥ १४

यम उवाच—

कृतेन कामेन निवर्तयाऽऽशु धर्मो न तेभ्योऽपि हि उच्यते च ।
 मोपरोधस्तव च क्रुमः स्यात्तथाऽधुना तेन तव ब्रवीमि ॥ १५
 गुरुपूजार्तिभर्ता त्वं च साध्वी पतिव्रता । विनिवर्तस्व धर्मज्ञे ग्लानिर्भवति तेऽधुना ॥ १६
 सावित्र्युवाच—

पतिर्हि दैवतं स्त्रीणां पतिरेव परायणम् । अनुगम्यः स्त्रिया साध्व्या पतिः प्राणधनेश्वरः ॥
 मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः । अमितस्य प्रदातारं भर्तारं कानि पूजयेत् ॥ १८
 नीयते यत्र भर्ता मे स्वयं वा यत्र गच्छति । मयाऽपि तत्र गन्तव्यं यथाशक्ति सुरोत्तम ॥ १९
 पतिमादाय गच्छन्तमनुगन्तुमहं यदा । त्वां देव न हि शक्यामि तदा त्यक्ष्यामि जीवितम् ॥
 मनस्विनी तु यां काचिद्वैधव्याक्षरदूषिता । मुहूर्तमपि जीवेत मण्डनार्हा ह्यमण्डिता ॥ २१

यम उवाच—

पतिव्रते महाभागे परितुष्टोऽस्मि ते शुभे । विना सत्यवतः प्राणैर्वरं वरय मा चिरम् ॥ २२
 सावित्र्युवाच—

१ ग. 'दनां तु त' । २ क. ख. घ. '७८लैश्च वि' । ३ ड. 'स्के विचित्राङ्ग' । ४ च. 'म्' । महता परिवारेण
 का । ५ ड. 'या कालेन महता सुप्तो दृष्टः स मृ' । ६ ड. च. 'मश्नुते' । ७ घ. धर्मे न तेऽन्योऽपि । ८ ड. 'ते कोऽपि' ।
 ९ क. ख. 'भर्ता त्वं' । १० ड. च. 'या वाचा वै' । ११ ड. च. 'वैयं म' ।

विनष्टचक्षुषो राज्यं चक्षुषा सह कारय । च्युतराज्यस्य धर्मज्ञः श्वशुरस्य महात्मनः ॥ २३
यम उवाच—

दूरे पथे गच्छ निवर्त भद्रे भविष्यतीदं सकलं त्वयोक्तम् ।

ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाऽधुना तेन तव ब्रवीमि ॥ २४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने प्रथमवरलाभो नाम दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११०२५ ॥

अथैकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सावित्र्युवाच—

कुतः क्लमः कुतो दुःखं सद्भिः सह समागमे । सतां तस्मान्न मे ग्लानिस्त्वत्समीपे सुरोत्तम ॥ १
साधूनां वाऽप्यसाधूनां सन्त एव सदा गतिः । नैवासतां नैव सतामसन्तो नैवमात्मनः ॥ २
विपाग्निर्षर्षस्त्रैभ्यो न तथा जायते भयम् । अकारणजगद्वैरिखलेभ्यो जायते यथा ॥ ३
सन्तः प्राणानपि त्यक्त्वा परार्थं कुर्वते यथा । तथाऽसन्तोऽपि संत्यज्य परपीडासु तत्पराः ॥ ४
त्यजत्यसूनयं लोकस्तृणवद्यस्य कारणात् । परोपघातशक्तास्तं परलोकं तथाऽसतः ॥ ५
निकायेषु निकायेषु तथा ब्रह्मा जगद्गुरुः । असतामुपघाताय राजानं ज्ञातवान्स्वयम् ॥ ६
नरान्परीक्षयेद्वाजा साधून्समानयेत्सदा । निग्रहं चासतां कुर्यात्स लोके लोकेजित्तमः ॥ ७
निग्रहेणासतां राजा सतां च परिपालनात् । एतावदेव कर्तव्यं राज्ञा स्वर्गमभीप्सुना ॥ ८
राजकृत्यं हि लोकेषु नास्त्यन्यज्जगतीपते । असतां निग्रहादेव सतां च परिपालनात् ॥ ९
राजभिश्चाप्यशास्तानामसतां शासिता भवान् । तेन त्वमधिको देवो देवेभ्यः प्रतिभासि मे
जगत्तु धार्यते सद्भिः सतामग्न्यस्तथा भवान् । तेन त्वामनुयान्त्या मे क्लमो देव न विद्यते
यम उवाच—

तुष्टोऽस्मि ते विशालाक्षि वचनैर्धर्मसंगतैः । विना सत्यवतः प्राणाद्वरं वरय मा चिरम् ॥

सावित्र्युवाच—

सहोदराणां भ्रातॄणां कामयाभि शतं विभो । अनेपत्यः पिता प्रीतिं पुत्रलाभात्प्रयातु मे ॥
तामुवाच यमो गच्छ यथागतमनिन्दिते । और्ध्वदेहिककार्येषु यत्नं भर्तुः समाचर ॥ १४
नानुगन्तुमयं शक्यस्त्वया लोकान्तरं गतः । पतिव्रताऽसि तेन त्वं मुहूर्तं मम यास्यसि ॥
गुरुशुश्रूषणाद्भद्रे तथा सत्यवता महत् । पुण्यं समर्जितं येन नयाम्येनमहं स्वयम् ॥ १६
एतावदेव कर्तव्यं पुरुषेण विजानता । मातुः पितुश्च शुश्रूषा गुरोश्च वरवर्णिनि ॥ १७
तोपितं त्रयमेतच्च सदा सत्यवता वने । पूजितं विजितः स्वर्गस्त्वयाऽनेन चिरं शुभे ॥ १८
तपसा ब्रह्मचर्येण अग्निशुश्रूषया शुभे । पुरुषाः स्वर्गमायान्ति गुरुशुश्रूषया तथा ॥ १९
आचार्यश्च पिता चैव माता भ्राता च पूर्वजैः । न चैतेऽप्यवमन्तव्या ब्राह्मणेन विशेषतः ॥

आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः । माता पृथिव्या मूर्तिस्तु भ्राता वै मूर्तिरात्मनः
जन्मना पितरौ क्लेशं सहेते संभवे नृणाम् । न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥
तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य तु सर्वदा । तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ २३
तेषां त्रयाणां शुश्रूषा परमं तप उच्यते । न च तैरननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥ २४
त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः । त एव च त्रयो वेदास्तथैवोक्तास्त्रयोऽग्नयः
पिता वै गार्हपत्योऽग्निर्माता दक्षिणतः स्मृतः । गुरुराहवनीयश्च साऽग्नित्रेता गरीयसी ॥
त्रिषु प्रमाद्यते नैषु त्रीँल्लोकाश्चरते गृही । दीप्यमानः स्ववपुषा देववद्विवि मोदते ॥ २७
कृतेन कामेन निवर्त मदे भविष्यतीदं सकलं त्वयोक्तम् ।

ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाऽधुना तेन तव ब्रवीमि ॥

२८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने द्वितीयवराहो नामैकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११०५३ ॥

अथ द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सावित्र्युवाच—

धर्माजने सुरश्रेष्ठ कुतो ग्लानिः क्लमस्तथा । त्वत्पादमूलसेवा च परमं धर्मकारणम् ॥ १
धर्माजने तथा कार्यं पुरुषेण विजानता । तल्लभः सर्वलभेभ्यो यदा देव विशिष्यते ॥ २
धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रिवर्गो जन्मनःफलम् । धर्महीनस्य कामार्थौ बन्ध्यासुतसमौ प्रभो ॥
धर्मादर्थस्तथा कामो धर्माल्लोकद्वयं तथा । धर्म एकोऽनुयात्येनं यत्र कचनगामिनम् ॥ ४
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्वि गच्छति । एको हि जायते जन्तुरेक एव विपद्यते ॥ ५
धर्मस्तमनु यात्येको न सुहृन्न च बान्धवाः । क्रिया सौभाग्यलावण्यं सर्वं धर्मेण लभ्यते
ब्रह्मेन्द्रेऽप्येन्द्रशर्वेन्दुयमार्कान्यनिलाग्भसाम् । वस्वश्चिधनदाद्यानां ये लोकाः सर्वकामदाः
धर्मेण तानवाप्नोति पुरुषः पुरुषान्तक । मनोहराणि द्वीपानि वर्षाणि सुसुखानि च ॥ ८
प्रयान्ति धर्मेण नरास्तथैव नरगण्डिकाः । नन्दनादीनि मुख्यानि देवोद्यानानि यानि च ॥ ९
तानि पुण्येन लभ्यन्ते नाकपृष्ठं तथा नरैः । विमानानि विचित्राणि तथैवाप्सरसः शुभाः ॥
तैजसानि शरीराणि सदा पुण्यवतां फलम् । राज्यं नृपतिपूजा च कामसिद्धिस्तथेप्सिता ॥
संस्काराणि च मुख्यानि फलं पुण्यस्य दृश्यते । रुक्मवैदूर्यदण्डानि चण्डांशुसहशानि च ॥
चामराणि सुराध्यक्ष भवन्ति शुभकर्मणाम् । पूर्णेन्दुमण्डलाभेन रत्नांशुकविकाशिना ॥ १३
धार्यतां याति च्छत्रेण नरः पुण्येन कर्मणा । जयशङ्खस्वरौघेण सूतमङ्गधनिःस्वनैः ॥ १४
वरासनं समृद्धारं फलं पुण्यस्य कर्मणः । वरान्नपानं गीतं च भृत्यमाल्यानुलपेनम् ॥ १५
रत्नवस्त्राणि मुख्यानि फलं पुण्यस्य कर्मणः । रूपौदार्यगुणोपेताः स्त्रियश्चातिमनोहराः ॥ १६

१ ड. 'नः' । यं माता पि° । २ ड. 'भ्यो' नित्यमेव । ३ घ. ड. त्रिवर्गं । ४ ग. ड. च. 'को नयत्ये' । ५ ग.
'वाः । रूपसौ' । ६ ड. सुमहान्ति च । च. सु बहूनि च । ७ ग. 'धैवामरगण्डिकः । न' । ड. धैवामरचन्दनाः । न' ।
८ ड. कार्यनि । ९ ड. 'ते । वस्त्राणि रुक्मं वैदूर्यचन्द्रांशु' । १० ग. घ. ड. च । नृत्य' । ११ घ. ड. दिव्यानि ।

वासाः प्रासादपृष्ठेषु भवन्ति शुभकर्मिणाम् । सुवर्णकिङ्किणीमिश्रचामरापीडधारिणः ॥
 वहन्ति तुरगा देव नरं पुण्येन कर्मणा । * हैमकक्षैश्च मातङ्गैश्चलत्पर्वतसन्निभैः ॥ १८
 खेलद्भिः पादविन्यासैर्यानि/ पुण्येन कर्मणा । सर्वकामप्रदे देवसर्वाघदुरितापहे ॥ १९
 वहन्ति भक्तिं पुरुषाः सदा पुण्येन कर्मणा । तस्य द्वाराणि यजनं तपो दानं दमः क्षमा ॥ २०
 ब्रह्मचर्यं तथा सत्यं तीर्थानुसरणं शुभम् । स्वाध्यायसेवा साधूनां सहवासः सुरार्चनम् ॥ २१
 गुरूणां चैव शुश्रूषा ब्राह्मणानां च पूजनम् । इन्द्रियाणां जयश्चैव ब्रह्मचर्यममत्सरम् ॥ २२
 तस्मान्द्वैभ्यः सदा कार्यो नित्यमेव विजानता । न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥ २३
 बाल एव चरेद्भूमनित्यं देव जीवितम् । को हि जानाति कस्याद्य मृत्युरेवाऽऽपतिष्यति ॥ २४
 पश्यतोऽप्यस्य लोकस्य मरणं पुरतः स्थितम् । अमरस्येव चरितमत्याश्चर्यं सुरोत्तम ॥ २५
 युवत्वापेक्षया बालो वृद्धत्वापेक्षया युवा । मृत्योरुत्सङ्गमारूढः स्थविरः किमपेक्षते ॥ २६
 तत्रापि विन्दतन्त्राणं मृत्युना तस्य का गतिः । न भयं मरणादेव प्राणिनामभयं क्वचित्
 तत्रापि निर्भयाः सन्तः सदा सुकृतकारिणः ॥ २७

यम उवाच—

तुष्टोऽस्मि ते विशालाक्षि वचनैर्धर्मसंगतैः । विना सत्यवतः प्राणान्वरं वरय मा चिरम् ॥

सावित्र्युवाच—

वरयामि त्वया दत्तं पुत्राणां शतमौरसम् । अनपत्यस्य लोकेषु गतिः किल न विद्यते ॥ २९

यम उवाच—

कृतेन कामेन निवर्त मग्ने भविष्यतीदं सफलं यथोक्तम् ।

ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाऽधुना तेन तव ब्रवीमि ॥ ३०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने तृतीयवरलामो नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११०८३ ॥

अथ त्रयोदशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सावित्र्युवाच—

धर्माधर्मविधानज्ञ सर्वधर्मप्रवर्तक । त्वमेव जगतो नाथः प्रजासंयमनो यमः ॥ १
 कर्मणामनुरूपेण यस्माद्यमयसे प्रजाः । तस्माद्वै प्रोच्यसे देव यम इत्येव नामतः ॥ २
 धर्मेणेमाः प्रजाः सर्वा यस्माद्रज्ययसे प्रभो । तस्मात्ते धर्मराजेति नाम सद्भिर्निगद्यते ॥ ३
 सुकृतं दुष्कृतं चोभे पुरोधाय यदा जनाः । त्वत्सकाशं मृता यान्ति तस्मात्त्वं मृत्युरुच्यसे ॥
 कालं कलार्थं कलयन्सर्वेषां त्वं हि तिष्ठसि । तस्मात्कालेति ते नाम प्रोच्यते तत्त्वदर्शिभिः ॥
 सर्वेषामेव भूतानां यस्मादन्तकरो महीना । तस्मात्त्वमन्तकः प्रोक्तः सर्वदेवैर्महाद्युते ॥ ६
 विवस्वनस्त्वं तनयः प्रथमः परिकीर्तितः । तस्माद्वैवस्वतो नाम्ना सर्वलोकेषु कथ्यसे ॥ ७
 आयुष्ये कर्मणि क्षीणे गृह्णासि प्रसमं जनम् । तदा त्वं कथ्यसे लोके सर्वप्राणहरोति वै ॥ ८

* एतच्छ्लोकद्वयं न क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. कर्मणाम् । २ क. ख. 'भिणः । सु' । ३ क. ख. घ. 'नुमर' । ४ ड. च. मृत्युः श्वेनः प' । ५ ड. च. 'त्युभोते' । ६ क. ख. 'रणं चैव । ७ ड. 'लं कालेन कल' । च. 'लं सर्वार्थकल' । ८ ग. भवान् । ९ क. ख. प्रथमं ।

तव प्रसादाद्देवेश त्रयीधर्मो न नश्यति । तव प्रसादाद्देवेश धर्मे तिष्ठन्ति जन्तवः ॥

तव प्रसादाद्देवेश संकरो न प्रजायते ॥

सतां सदा गतिर्देव त्वमेव परिकीर्तितः । जगतोऽस्य जगन्नाथ मर्यादापरिपालकः ॥ १०

पाहि मां त्रिदशश्रेष्ठ दुःखितां शरणागताम् । पितरौ च तथैवास्य राजपुत्रस्य दुःखितौ ॥

यम उवाच—

स्तवेन भक्त्या धर्मज्ञे मया तुष्टेन सत्यवान् । तव भर्ता विमुक्तोऽयं लब्धकामा व्रजाबले ॥

राज्यं कृत्वा त्वया सार्धं वत्सराशीतिपञ्चकम् । नाकपृष्ठमथाऽऽरुह्य त्रिदशैः सह रंस्यते ॥

त्वयि पुत्रशतं चापि सत्यवाञ्जनयिष्यति । ते चापि सर्वे राजानः क्षत्रियास्त्रिदशोपमाः ॥

मुख्यास्त्वन्नाम् पुत्रांस्ते भविष्यन्ति हि शाश्वताः । पितुश्च ते पुत्रशतं भविता तव मातरि

मालव्यां मालवा नाम शाश्वताः पुत्रपौत्रिणः । भ्रातरस्ते भविष्यन्ति क्षत्रियास्त्रिदशोपमाः

स्तोत्रेणानेन धर्मज्ञे कल्यमुत्थाय यस्तु माम् । कीर्तयिष्यति तस्यापि दीर्घमायुर्भविष्यति ॥

मत्स्य उवाच—

* एतावदुक्त्वा भगवान्यमस्तु प्रमुच्य तं राजसुतं महात्मा ।

अदर्शनं तत्र यमो जगाम कालेन सार्धं सह मृत्युना च ॥

१८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपनिषत्सु सत्यवर्जीवितलाभो नाम त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १११०१ ॥

अथ चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

सावित्री तु ततः साध्वी जगाम वरवर्णिनी । पथौ यथागतैर्नैव यत्राऽऽसीत्सत्यवान्बुधः ॥

सा समासाद्य भर्तारं तस्योत्सङ्गगतं शिरः । कृत्वा विवेश तन्वङ्गी लम्बग्राने दिवाकरे ॥ २

सत्यवानपि निर्मुक्तो धर्मराजाच्छनैः शनैः । उन्मीलयंत नेत्राभ्यां प्रास्फुरच्च नराधिप ॥ ३

ततः प्रत्यागतप्राणः प्रियां वचनमब्रवीत् । कासौ प्रयातः पुरुषो यो मामप्यपकर्षति ॥ ४

न जानामि वरारोहे कश्चासौ पुरुषः शुभे । वनेऽस्मिंश्चारुसर्वाङ्गि सुप्तस्य च दिर्नं गतम् ॥

उपवासपरिश्रान्ता दुःखिता भवती मया । अस्मद्दुर्हृदयेनाद्य पितरौ दुःखितौ तथा ॥

द्रष्टुमिच्छाम्यहं सुभु गमने त्वरिता भव ॥

सावित्र्युवाच—

६

आदित्येऽस्तमनुप्राप्ते यद्वि ते रूचितं प्रभो । आश्रमं तु प्रयास्यावः श्वशुरौ हीनचक्षुषौ ॥ ७

यथावृत्तं च तत्रैव तव वक्ष्याम्यथाऽऽश्रमे । एतावदुक्त्वा भर्तारं सह भर्त्रा तदा ययौ ॥ ८

* एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—स धर्मराजा भगवान्विमुच्य तं राजसूनुं च तदा महात्मा । अदर्शनं तत्र जगाम काले कालेन सार्धं सह मृत्युना चेति ।

१ क. ख. वर्षाण्यशौ । २ क. ख. 'त्राहया भ' । ३ ड. 'था गतेनैव च' च. 'विशत तन्व' । ४ ग. ख. 'मरि' ने' । ५ ग. ड. च. कथिता । ७ च. चिरं । ८ ड. 'च प्रवक्ष्यामि तत्राऽऽ' ।

आससाकःऽऽभमं चैव सह भर्त्रा नृपात्मजा । एतस्मिन्नेव काले तु लब्धचक्षुर्महीपतिः ॥ ९
 शुमत्सेनः सभार्यस्तु पर्यतप्यत भार्गव । प्रियपुत्रमपश्यन्वै सुषां चैवाथ कशिताम् ॥ १०
 आश्वास्यमानस्तु तथा स तु राजा तपोधनैः । ददर्श पुत्रमायान्तं सुषया सह काननात् ॥
 सावित्री तु बरारोहा सह सत्यवता तदा । बबन्धे तत्र राजानं सभार्यं क्षत्रपुंगवम् ॥ १२
 परिष्वक्तस्तदा पित्रा सत्यवान्राजनन्दनः । अभिवाद्य ततः सर्वान्वने तस्मिंस्तपोधनान् ॥
 उवाच तत्र तां रात्रिघृषिभिः सर्वधर्मवित् । सावित्र्यपि जगादाथ यथावृत्तमनिन्दिता ॥
 व्रतं समापयामास तस्यामेव तदा निशि । ततस्तूर्यैस्त्रियामान्ते ससैन्यस्तस्य भूपतेः ॥ १५
 आजगाम जनः सर्वो राज्यार्थाय निमन्त्रणे । विज्ञापयामास तदा तत्र प्रकृतिशासनम् ॥
 विचक्षुषस्ते नृपते येन राज्यं पुरा हृतम् । अमात्यैः स हतो राजा भवांस्तस्मिन्पुरे नृपः ॥
 एतच्छ्रुत्वा ययौ राजा बलेन चतुरङ्गिणा । लेभे च सकलं राज्यं धर्मराजान्महात्मनः ॥ १८
 भ्रातृणां तु शतं लेभे सावित्र्यपि वराङ्गना । एवं पतिव्रता साध्वी पितृपक्षं नृपात्मजा ॥
 उज्जहार बरारोहा भर्तृपक्षं तथैव च । मोक्षयामास भर्तारं मृत्युपाशवशं गतम् ॥ २०
 तस्मात्साध्यः स्त्रियः पूज्याः सततं देववन्नरैः । तासां राजन्प्रसादेन धार्यन्ते वै जगन्नयम् ॥
 तासां तु वाक्यं भवतीह मिथ्या न जातु लोकेषु चराचरेषु ।

तस्मात्सदा ताः परिपूजनीयाः कामान्समग्रानभिकामयानैः ॥ २२

*यश्चेदं शृणुयान्नित्यं सावित्र्याख्यानमुत्तमम् । स सुखी सर्वसिद्धार्थो न दुःखं प्राप्नुयान्नरः
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्याख्यानसमाप्तिर्नाम चतुर्दशधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १११२४ ॥

अथ पञ्चदशधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

राज्ञोऽभिषिक्तमात्रस्य किं नु कृत्यतमं भवेत् । एतन्मे सर्वमाचक्ष्व सम्यग्वेत्ति यतो भवान् ॥

मत्स्य उवाच—

अभिषेकार्द्रशिरसा राज्ञा राज्यावलोकितान् । सहायवरणं कार्यं तत्र राज्यं प्रतिष्ठितम् ॥ २
 यदप्यल्पतरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम् । पुरुषेणासहायेन किमु राज्यं महोदयम् ॥ ३
 तस्मात्सहायान्वरयेत्कुलीनामृपतिः स्वयम् । गूरान्कुलीनजातीयान्बलयुक्ताञ्छ्रियाऽ-
 न्वितान् ॥ ४

रूपसत्त्वगुणोपेतान्सज्जनान्क्षमयाऽन्वितान् । क्लेशक्षमान्महोत्साहान्धर्मज्ञांश्च प्रियंवदान्
 हितोपदेशकालज्ञानस्वामिभक्तान्यशोथिनः । एवंविधान्सहायांश्च शुभकर्मसु योजयेत् ॥
 गुणहीनानपि तथा विज्ञाय नृपतिः स्वयम् । कर्मस्वेव नियुञ्जीत यथायोग्येषु भागशः ॥

* एतत्पर्यं घ. पुस्तके वर्तते ।

१ ड. च. 'तस्तु रात्रियामान्ते शाल्वेभ्यस्त' । २ क. ख. ग. मोक्षया' । ३ घ. ड. 'ह सयः फलन्ति कामाः
 सकला अभीष्टाः स' । ४ ड. च. 'कान्तिकया' । ५ ग. तान्समेतान्क्षम' । ड. च. 'तान्यंगुक्तान्क्षम' । ६ ग. ड. च.
 'कान्तराज्ञः स्वा' ।

कुलीनः शीलसंपन्नो धनुर्वेदविशारदः । हस्तिशिक्षांश्चशिक्षासु कुशलः श्लक्ष्णमौषिता
 निमित्ते शकुनज्ञाने वेत्ता चैव चिकित्सिते । कृतज्ञः कर्मणां शूरस्तथा क्लेशसहस्त्वृजुः ॥
 व्यूहतत्त्वविधानज्ञः फल्गुसारविशेषवित् । राज्ञा सेनापतिः कार्यो ब्राह्मणः क्षत्रियोऽथवा ॥
 प्रांशुः सुरुषो दक्षश्च प्रियवादी न चोद्धतः । चित्तग्राहश्च सर्वेषां प्रतीहारो विधीयते ॥
 यथोक्तवादी दूतः स्याद्देशभाषाविशारदः । शक्तः क्लेशसहो बाग्मी देशकालविभागवित्
 विज्ञातदेशकालश्च दूतः स स्यान्महीक्षितः । धर्ता नयस्य यः काले स दूतो नृपतेर्भवेत् ॥१३
 प्रांशवोऽशयनाः शूरा दृढमक्ता निराकुलाः । राज्ञा तु राक्षिणः कार्याः सदा क्लेशसहा हिताः
 अनाहार्योऽनुशंसश्च दृढमक्तिश्च पार्थिवे । ताम्बूलधारी भवति नारी वाऽप्यथ तद्वृणा ॥ १५
 पाङ्गुण्यविधितत्त्वज्ञो देशभाषाविशारदः । सांधिविग्रहिकः कार्यो राज्ञा नयविशारदः ॥
 कृताकृतज्ञो मृत्यानां ज्ञेयः स्याद्देशराक्षिता । आयव्ययज्ञो लोकज्ञो देशोत्पत्तिविशारदः ॥१७
 सुरुपस्तरुणः प्रांशुर्दृढमक्तिः कुलोचितः । शूरः क्लेशसहश्चैव खड्गधारी प्रकीर्तितः ॥ १८
 शूरश्च बलयुक्तश्च गजाश्वरथकोविदः । धनुर्धारी भवेद्वाज्ञः सर्वक्लेशसहः शुचिः ॥ १९
 निमित्तशकुनज्ञानी हयशिक्षाविशारदः । हयायुर्वेदतत्त्वज्ञो भुवो भागवैचक्षणः ॥ २०
 बलाबलज्ञो रथिनः स्थिरवृष्टिः प्रियंवदः । शूरश्च कृतविद्यश्च सारथिः परिकीर्तितः ॥२१
 अनाहार्यः शुचिर्दक्षश्चिकित्सितविदां वरः । सूपशास्त्रविशेषज्ञः सूदाध्यक्षः प्रशस्यते ॥२२
 सूदशास्त्रविधानज्ञाः पराभेद्याः कुलोद्भूताः । सर्वे महानसे धार्याः कृतकेशनखा नराः ॥२३
 समः शत्रौ च मित्रे च धर्मशास्त्रविशारदः । विप्रमुख्यः कुलीनश्च धर्माधिकरणो भवेत् ॥२४
 कार्यास्तथाविधास्तत्र द्विजमुख्याः समासदः । सर्वदेशाक्षराभिज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥२५
 लेखकः कथितो राज्ञः सर्वाधिकरणेषु वै । शीर्षोपेतान्सुसंपूर्णान्समश्रेणिगतान्समान् ॥ २६
 अक्षरान्वै लिखेद्यस्तु लेखकः स वरः स्मृतः । उपायवाक्यकुशलः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ २७
 बह्वर्थवक्ता चाल्पेन लेखकः स्यान्नृपोत्तम । वाक्यामिप्रायतत्त्वज्ञो देशकालविभागवित् ॥
 अनाहार्यो भवेत्सक्तो लेखकः स्यान्नृपोत्तम । पुरुषान्तरतत्त्वज्ञाः प्रांशवश्चाप्यलोलुपाः ॥ २९
 धर्माधिकारिणः कार्या जना दानकरा नराः । एवंविधास्तथा कार्या राज्ञा दौवारिका जनाः
 लोहवस्त्राजिनादीनां रत्नानां च विधानवित् । विज्ञाता फल्गुसाराणामनाहार्यः शुचिः सदा
 निपुणश्चाप्रमत्तश्च धनाध्यक्षः प्रकीर्तितः ॥ ३२
 आयद्वारेषु सर्वेषु धनाध्यक्षसमा नराः । व्ययद्वारेषु च तथा कर्तव्याः पृथिवीक्षिता ॥ ३३
 परम्परागतो यः स्यादृष्टाङ्गे सुचिकित्सिते । अनाहार्यः स वैद्यः स्याद्धर्मात्मा च कुलोद्भूतः ॥
 प्राणाचार्यः स विज्ञेयो वचनं तस्य भूमुर्जा । राजनराज्ञा सदा कार्यं यथा कार्यं पृथग्जनैः ३५
 हस्तिशिक्षाविधानज्ञो वनजातिविशारदः । क्लेशक्षमस्तथा राज्ञो गजाध्यक्षः प्रशस्यते ॥ ३६

*न विद्यतेऽयं श्लोकः क. ख. पुस्तकयोः ।

१ घ. 'पन्नश्चतुर्वेदपरायणः । २ ड. च. 'क्षादि कुशलं नित्यं च श्ल' । ३ घ भाष्यः । नि' । ड. 'का हितश्च
 यः । ५ क' ख. ग. 'वो व्यायताः शू' । ६ ग. ड. 'विशेषवित् । बडा' । ७ ग. ड. च. 'रणी भ' । ८ घ. 'तः ।
 वाक्योपवाक्यकुशलो देशभाषावि' । ९ ग. 'का वाक्येन । १० ग. 'धिकरणे कार्या राज्ञो वाक्यक' । ड. 'धिकरणे
 कार्यं ज्ञानाह्वन' । ११ घ. 'तो यश्च द्रव्याणां च चिकित्सकः । अ' । १२ ग. 'जा । समादाय स' ।

एतैरेव गुणैर्युक्तैः स्थविरश्च विशेषतः । गजारोही नरेन्द्रस्य सर्वकर्मसु शस्यते ॥ ३७
 हयशिक्षाविधानज्ञश्चिकित्सितविशारदः । अश्वाध्यक्षो महीभर्तुः स्वासनश्च प्रशस्यते ॥ ३८
 अनाहार्यश्च शूरश्च तथैवा प्राज्ञः कुलोद्गतः । दुर्गाध्यक्षः स्मृतो राज्ञ उद्युक्तः सर्वकर्मसु ॥ ३९
 वास्तुविद्याविधानज्ञो लघुहस्तो जितश्रमः । दीर्घदर्शी च शूरश्च स्थपतिः परिकीर्तितः ॥ ४०
 यन्त्रमुक्ते पाणिमुक्ते विमुक्ते मुक्तधारिते । अस्त्राचार्यो निरुद्वेगः कुशलश्च विशिष्यते ॥ ४१
 वृद्धः कुलोद्गतः सूक्तः पितृपैतामहः शुचिः । राज्ञामन्तः पुराध्यक्षो विनीतश्च तथेष्ट्यते ॥ ४२
 एवं संसाधिकारेषु पुरुषाः सप्त ते पुरे । परीक्ष्य चाधिकार्याः स्युः राज्ञा सर्वेषु कर्मसु ॥
 स्थापनाजातितत्त्वज्ञाः सततं प्रतिजागृताः ॥ ४३
 राज्ञः स्यादायुधगारे दक्षः कर्मसु चोद्यतः । कर्माण्यपरिमेषानि राज्ञो नृपकुलोद्ग्रह ॥ ४४
 उत्तमाधममध्यानि बुद्ध्वा कर्माणि पार्थिवः । उत्तमाधममध्यानि पुरुषेषु नियोजयेत् ॥ ४५
 नरकर्मविपर्ययासाद्राजां नाशमवाप्नुयात् । नियोगं पौरुषं भक्तिं श्रुतं शौर्यं कुलं नयम् ॥ ४६
 ज्ञात्वा वृत्तिविधातव्या पुरुषाणां महीक्षिता । पुरुषान्तरविज्ञानतत्त्वसारनिबन्धनात् ॥ ४७
 बहुभिर्मन्त्रयेत्कामं राजा मन्त्रं पृथक्पृथक् । मन्त्रिणामपि नो कुर्यान्मन्त्रिमन्त्रप्रकाशनम् ॥
 क्वचिन्न कस्य विश्वासो भवतीह सदा नृणाम् । निश्चयस्तु सदा मन्त्रे कार्ये एकेन सूरिणा ॥
 भवेद्वा निश्चयावाप्तिः परबुद्ध्युपजिवनात् । एकस्यैव महीभर्तुर्भूयः कार्यो विनिश्चयः ॥ ५०
 ब्राह्मणान्पर्युपासीतं त्रयीशास्त्रमुनिश्चितान् । नासच्छास्त्रवतो मूढांस्ते हि लोकस्य कण्टकाः
 वृद्धान्हि नित्यं सेवेत विप्रान्वेदविदः शुचीन् । तेभ्यः शिक्षेत विनयं विनीतात्मा च नित्यशः
 समग्रां वशगां कुर्यात्पृथिवीं नात्र संशयः ॥ ५२
 बहवोऽविनयाद्भटा राजानः सपरिच्छदाः । वनस्थाश्चैव राज्यानि विनयात्प्रतिपेदिरे ॥ ५३
 त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां दण्डनीतिं च शाश्वतीम् । आन्वीक्षिकीं त्वात्मविद्यां वार्तारम्भाश्च ॥
 लोकतः ॥ ५४
 इन्द्रियाणां जये योगं समातिष्ठेद्विवानिशम् । जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः
 यजेत राजा बहुभिः क्रतुभिश्च सदक्षिणैः । धर्मार्थं चैव विप्रेभ्यो दद्याद्भोगान्धनानि च ॥
 सांवत्सरिकमार्गैश्चैव राश्ट्रादाहारयेद्वलिम् । स्यात्स्वाध्यायपरो लोके वर्तेत पितृबन्धुवत् ॥ ५७
 आवृत्तानां गुरुकुलाह्विजानां पूजको भवेत् । नृपाणामक्षयो ह्येष विधिर्ब्राह्मोऽभिधीयते ॥
 न च स्तेना न वाऽमित्रा हरन्ति न विनश्यति । तस्माद्राज्ञा विधातव्यो ब्राह्मो वै ह्यक्षयो
 विधिः ॥ ५९
 समोत्तमाधमै राज्ञीं ह्याहूय पालयेत्प्रजाः । न निवर्तेत सङ्ग्रामात्क्षात्रं व्रतमनुस्मरन् ॥ ६०

१ क. ख. 'क्तः स्वासनश्च । २ घ. 'तुः स्थविरश्च । ३ च. वागीमी । ४ ड. च. 'क्ते सर्वतः परिवारितः ।
 ५ ड. च. शुक्लः । ६ ग. 'ते । पश्चादधिकारा राजनपुरुषाः सप्त ते पराः । अन्तः पुरचराकार्या रा° । ७ ड. च. सर्वा-
 धिकाराः स्युः पुरुषाः सप्त ते पराः । अन्तः पुरचराका । ८ ड. च. राज्ञां शृपुक् । ९ ड. च. 'मध्यानां पुरुषाणां नि° ।
 १० ड. च. 'जा व्यसनमाप्नु° । ११ ग. 'त धर्मकर्मसु । ड. च. 'त धर्मकर्मसु निश्चलान् । ना° । १२ च. 'दाः ।
 धनानि चैव । १३ च. स्वराष्ट्रादाहरेद् । १४ ड. पूरको । १५ क. ख. 'ते । ततस्ते° । १६ ड. न च पश्य° । १७ ग.
 'जा व्याहृतः पा° ।

सङ्ग्रामेष्वनिवर्तित्वं प्रजानां परिपालनम् । शुश्रूषा ब्राह्मणानां च राज्ञां निःश्रेयसं परम् ॥६१॥
 कृपणानाथवृद्धानां विधवानां च योषिताम् । योगक्षेमं च वृत्तिं च तथैव परिकल्पयेत् ॥ ६२॥
 वर्णाश्रमव्यवस्थानां तथा कार्यं विशेषतः । स्वधर्मप्रच्युतान् राजा स्वधर्मे स्थापयेत् तथा ॥ ६३॥
 आश्रमेषु तथा कौर्ममन्त्रं तैलं च भाजनम् । स्वयमेवाऽऽनयेद् राजा सत्कृतान्नावमानयेत् ॥ ६४॥
 तापसे सर्वकार्याणि राज्यमात्मानमेव च । निवेदयेत्पयस्त्रेण देववैश्वरिर्मर्चयेत् ॥ ६५॥
 द्वे प्रज्ञे वेदितव्ये च ऋज्वी वक्रा च मानवैः । वक्रां ज्ञात्वा न सेवेत प्रतिबाधेत चाऽऽगताम् ॥ ६६॥
 नास्य च्छिद्रं परो विद्याद्विद्याच्छिद्रं परस्य तु । गृहेत्कुर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ॥ ६७॥
 न विश्वसेद्विश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् । विश्वासान्द्रयमुत्पन्नं मूलान्यपि निक्नुन्तति ॥ ६८॥
 विश्वासयेच्चाप्यपरं तत्त्वभूतेन हेतुना । बकवच्चिन्तयेदर्थान्सिंहवच्च पराक्रमेत् ॥ ६९॥
 वृकवच्चापि लुम्पेत शशवच्च विनिक्षिपेत् । वृद्धप्रहारी च भवेत्तथो गूकरवन्नृपः ॥ ७०॥
 चित्राकारश्च शिखिर्दृढभक्तस्तथा श्ववत् । तथा च मधुराभाषी भवेत्कोकिलवन्नृपः ॥७१॥
 काकशङ्करी भवेन्नित्यमज्ञातवसतिं वसेत् । नापरीक्षितपूर्वं च भोजनं शयनं व्रजेत् ॥ ७२॥
 वस्त्रं पुष्पमलंकारं यच्चान्यन्मनुजोत्तम ॥ ७३॥
 न गाहेजनसंबाधं न चाज्ञातजलाशयम् । अपरीक्षितपूर्वं च पुरुषैराप्तकारिभिः ॥ ७४॥
 नाऽऽरोहेत्कुञ्जरं व्यालं नादान्तं तुरगं तथा । नाविज्ञातां स्त्रियं गच्छेन्नैव देवोत्सवे वसेत् ॥ ७५॥
 नरेन्द्रलक्ष्म्या धर्मज्ञं व्रातांश्रान्तो भवेन्नृपः । सद्भृत्याश्च तथा पुष्टाः सततं प्रतिमानिताः ॥ ७६॥
 राज्ञा सहायाः कर्तव्याः पृथिवीं जेतुमिच्छता । यथार्हं चाप्यसुभूतो राजा कर्मसु योजयेत् ॥ ७७॥
 धर्मिष्ठान्धर्मकार्येषु शूरान्सङ्ग्रामकर्मसु । निपुणानर्थकृत्येषु सर्वत्रैव तथा शुचीन् ॥ ७८॥
 स्त्रीषु र्पण्डं नियुञ्जीत तीक्ष्णं दारुणकर्मसु । धर्मे चार्थे च कामे च नये च रविनन्दन ॥७९॥
 राजा यथार्हं कुर्याच्च उपधाभिः परीक्षणम् । समतीतोपदान्भृत्यान्कुर्याच्छस्तवनेचरान् ॥ ८०॥
 तैत्तपादान्वेषिणो यत्तास्तदध्यस्तु कारयेत् । एवमादीनि कर्माणि नृपैः कुर्याणि पार्थिव ॥ ८१॥
 सर्वथा नेष्यते राज्ञस्तीक्ष्णोपकरणक्रमः । कर्माणि पापसाध्यानि यानि राज्ञो नराधिप ॥ ८२॥
 सन्तस्तानि न कुर्वन्ति तस्मात्तानि त्यजेन्नृपः । नेष्यते पृथिवीशानां तीक्ष्णोपकरणक्रिया ॥ ८३॥
 यस्मिन्कर्मणि यस्य स्याद्विशेषेण च कौशलम् । तास्मेन्कर्मणि तं राजा परीक्ष्य विनियोजयेत् ॥ ८४॥
 पितृपैतामहान्भृत्यान्सर्वकर्मसु योजयेत् ॥ ८५॥
 विना दायादकृत्येषु तत्र ते हि समागताः । राजा दायादकृत्येषु परीक्ष्य तु कृतान्नरान् ॥ ८६॥
 नियुञ्जीत महाभाग तस्य ते हितकारिणः ॥ ८७॥
 परराजगृहात्पाताञ्जनसंग्रहकाभ्यया । दुष्टान्वाऽप्यथवाऽदुष्टानाश्रयीत प्रयत्नतः ॥ ८८॥

१ क. ख. पालनम् । २ ग. कार्यं चैलभाजनभोजनं । ड. ख. कार्यं तैलभाजनभोजनं । ३ ग. ड. च. 'वैजै-
 नम्' । ४ क. ख. ग. 'लादपि' । ५ ख. घ. 'था सूक' । ६ ग. ड. च. 'म्' । नापि । ७ क. ख. 'तायतो भ' । ८ ड.
 च. पण्डान्नियु' । ९ ड. च. तीक्ष्णान्द्राह' । १० ड. तथा । ११ ग. 'रीक्षिगान्' । त' । १२ ग. समानीतोपदान्भृ' ।
 १३ ग. ड. च. 'योद्धस्तिव' । १४ ड. तस्मादन्वेषणा यत्तातध्यक्षास्तवका' । १५ ग. 'नि कृत्यानि यानि राज्ञां नृपै-
 त्तम' । स' । १६ ड. 'स्मात्ताश्रयते नृपः' । १७ ख. 'निवेशयेत्' । वि' । १८ क. ख. 'षु परीक्षां स्वकृतान्तरान्' ।
 १९ ड. 'भागांस्तस्य' । २० ग. ड. 'ष्टान्नाश्र' ।

- ८ दुष्टं विज्ञाय विश्वासं न कुर्यात्तत्र भूमिपः । वृत्तिं तस्यापि वर्तेत जनसंग्रहकाभ्यया ॥ ८६
 ९ राजा देशान्तरप्राप्तं पुरुषं पूजयेद्भृशम् । ममायं देशसंप्राप्तो बहुमानेन चिन्तयेत् ॥ ८७
 १० कामं भृत्यार्जनं राजा नैव कुर्यान्नराधिप । न च वाऽसंविभक्तांस्तान्भृत्यान्कुर्यात्कथञ्चन ॥
 ११ शत्रवोऽग्निर्दिपं सर्पो निश्चिश्न इति चैकतः । भृत्या मनुजशार्दूल रुषिताश्च तथैकतः ॥ ८९
 १२ तेषां चारेण चारित्र्यं राजा विज्ञाय नित्यशः । गुणिनां पूजनं कुर्यान्निगुणानां च शासनम् ॥
 १३ कथिताः सततं राजन् राजानश्चारचक्षुषः ॥ ९०
 १४ स्वैके देशे परे देशे ज्ञानशीलान्विचक्षणान् । अनाहार्यान्क्लेशसहान्नियुञ्जीत तथा चरान् ॥
 १५ जनस्याविदितान्सौम्यांस्तथाऽज्ञातान्परस्परम् । वणिजो मन्त्रकुशलान्तावत्सरचिकित्स-
 १६ कान् । तथा प्रवाजिताकारांश्चारान् राजा वियोजयेत् ॥ ९२
 १७ नैकस्य राजा श्रद्धध्याञ्चारस्यापि सुभाषितम् । द्वयोः संबन्धमाज्ञाय श्रद्धध्यान्नपतिस्तदा ॥
 १८ परस्परस्याविदितौ यदि स्यातां च तावुभौ । तस्माद्राजा प्रयत्नेन गृहांश्चारान्नियोजयेत् ॥
 १९ राज्यस्य मूलमेतावद्या राज्ञश्चार्दर्शिता । चाराणामपि यत्नेन राज्ञा कार्यं परीक्षणम् ॥ ९५
 २० रागापरागौ भृत्यानां जनस्य च गुणागुणान् । सर्वं राज्ञां चरायत्तं तेषु यत्नपरो भवेत् ॥ ९६
 २१ कर्मणा केन मे लोके जनः सर्वोऽनुरज्यते । विरज्यते केन तथा विज्ञेयं तन्महीक्षिता ॥ ९७
 २२ * अनुरागकरं लोके कर्म कार्यं महीक्षिता । विरागजनकं लोके वर्जनीयं विशेषतः ॥ ९८
 २३ जनानुरागप्रभवा हि लक्ष्मी राज्ञां यतो भास्करवंशचन्द्र ।
 २४ तस्मात्प्रयत्नेन नरेन्द्रमुखैः कार्योऽनुरागो भुवि मानवेषु ॥ ९९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राज्ञां सहायसंपत्तिर्नाम पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११२२३ ॥

अथ षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

- १ यथाऽनुवर्तितव्यं स्यान्मनो राज्ञोऽनुजीविभिः । तथा ते कथयिष्यामि निबोध गदतो मम ॥
 २ +ज्ञात्वा सर्वात्मना कार्यं स्वशक्त्या रविनन्दन । × राजा यत्तु वदेद्वाक्यं श्रोतव्यं
 तत्प्रयत्नतः । आक्षिप्य वचनं तस्य न वक्तव्यं तथा वचः ॥ २
 ३ अनुकूलं प्रियं तस्य वक्तव्यं जनसंसदि । रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं तद्धितं भवेत् ॥ ३
 ४ परार्थमस्य वक्तव्यं स्वस्थे चेतसि पार्थिव । स्वार्थः सुहृद्भिर्वक्तव्यो न स्वयं तु कथं चन ॥ ४
 ५ कार्यातिपातः सर्वेषु रक्षितव्यः प्रयत्नतः । न च हिंस्यं धनं किञ्चिन्नियुक्तेन च कर्मणि ॥ ५

* नैतदर्थं विद्यते । क. ख. पुस्तकयोः । + एतदर्थं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः । × एतदर्थं क. ख. पुस्तक-
 योरेव वर्तते ।

१ क. ख. 'ति चिन्तयेत् । भू' । २ ड. 'स्वदेशपरदेशज्ञान' । ३ ग. 'नरान्' । ४ ग. 'पि चारित्र्यं'
 ज्ञातव्यं च प्रयत्नतः । रा' । ५ क. ख. 'तः तथा चरा' । ६ घ. ड. 'लक्ष्मीः संजायते भा' । ७ क. ख. 'मता ।
 ८ ग. 'व्यं कदाचन । अ' । ९ क. ख. 'यं यद्वि' । १० क. ग. 'यमे

नोपेक्ष्यस्तस्य मानश्च तथा राज्ञः प्रियो भवेत् । राज्ञश्च न तथा कार्यं वेषभाषितचेष्टितम् ॥ ६
 राजलीला न कर्तव्या तं द्विष्टं च वर्जयेत् । राज्ञः समोऽधिको वा न कार्यो वेषो विजानता ॥
 द्यूतादिषु तथैवान्यत्कौशलं तु प्रदर्शयेत् । प्रदर्श्य कौशलं चास्य राजानं तु विशेषयेत् ॥ ८
 अन्तःपुरजनाध्यक्षैर्वैरिणैर्वृत्तैर्निराकृतैः । संसर्गं न ब्रजेद्राजान्विना पार्थिवशासनात् ॥ ९
 निःस्नेहतां चावमानं प्रयत्नेन तु गोपयेत् । यच्च गुह्यं भवेद्राज्ञो न तल्लोके प्रकाशयेत् ॥ १०
 नृपेण श्रावितं यत्स्याद्वाच्यावाच्यं नृपोत्तम । न तत्संश्रावयेल्लोके तथा राज्ञोऽप्रियो भवेत् ॥
 आज्ञाप्यमाने वाऽन्यस्मिन्समुत्थाय त्वरान्वितः । किमहं करवाणीति वाच्यो राजा विजा-

नता ॥ १२

कार्यावस्थां च विज्ञाय कार्यमेव यथा भवेत् । सतत क्रियमाणेऽस्मिँह्लाघवं तु ब्रजेद्भुवम् ॥
 राज्ञः प्रियाणि वाक्यानि न चात्यर्थं पुनः पुनः । न हास्यशीलस्तु भवेन्न चापि भृकुटीमुखः ॥
 नातिवक्ता न निर्वक्ता न च मात्सरिकस्तथा । आत्मसंभावितश्चैव न भवेत्तु कथंचन ॥ १५
 दुष्कृतानि नरेन्द्रस्य न तु संकीर्तयेत्काचित् । वस्त्रमस्त्रमलंकारं राज्ञा दत्तं तु धारयेत् ॥ १६
 औदार्येण न तद्देयमन्यस्मै भूतिमिच्छता । न चैवात्यशनं कार्यं दिवा स्वप्नं न कारयेत् ॥ १७
 नानिर्दिष्टे तथा द्वारे प्रविशेत्तु कथंचन । न च पश्येत्तु राजानमयोग्यासु च भूमिषु ॥ १८
 राज्ञस्तु दक्षिणे पार्श्वे वामे चोपविशेत्तदा । पुरस्ताच्च तथा पश्चादासनं तु विगर्हितम् ॥ १९
 जृम्भां निषीवनं कासं कोपं पर्यस्तिकाश्रयम् । भृकुटिं वान्तमुद्गारं तत्समीपे विवर्जयेत् ॥ २०
 स्वयं तत्र न कुर्वीत स्वगुणाख्यापनं बुधः । स्वगुणाख्यापने युक्त्या परमेव प्रयोजयेत् ॥ २१
 हृदयं निर्मलं कृत्वा परां भक्तिमुपाश्रितैः । अनुजीविगणैर्भावं नित्यं राज्ञामतन्द्रितैः ॥
 शाठ्यं लौल्यं च पैशुन्यं नास्तिक्यं क्षुद्रता तथा । चापल्यं च परित्याज्यं नित्यं राज्ञोऽनुजी-

विभिः ॥ २३

भुङ्ते विद्याशीलैश्च संयोज्याऽऽत्मानमात्मना । राजसेवां ततः कुर्याद्भूतये भूतिवर्धनीम् ॥
 नमस्कार्याः सदा चास्य पुत्रबलभमान्निणः । सचिवैश्चास्य विश्वासो न तु कार्यः कथंचन ॥
 अपृष्टश्चास्य न ब्रूयात्कामं ब्रूयात्तथा यदि । हितं तथ्यं च वचनं हितैः सह सुनिश्चितम् ॥ २६
 चित्तं चैवास्य विज्ञेयं नित्यमेवानुजीविना । भर्तुराराधनं कुर्याच्चित्तज्ञो मानवः सुखम् ॥ २७
 रागापराधौ चैवास्य विज्ञेयौ भूतिमिच्छता । त्यजेद्विरक्तं नृपतिं रंकाद्वृत्तिं तु कारयेत् ॥ २८
 विरक्तः कारयेन्नाशं विपक्षभ्युदयं तथा । आशावर्धनकं कृत्वा फलनाशं करोति च ॥ २९
 अकोपोऽपि सकोपाभः प्रसन्नोऽपि च निष्कलः । वाक्यं च समदं वक्ति वृत्तिच्छेदं करोति वै ॥
 * प्रदेष्टुं वाक्यमुदितो न च संभावयेत्तथा । आराधनासु सर्वासु सुप्तवच्च विचेष्टते ॥ ३१
 कथासु दोषं क्षिपति वाक्यभङ्गं करोति च । लक्ष्यते विमुखश्चैव गुणसंकीर्तनेऽपि च ॥ ३२
 वृष्टिं क्षिपति चान्यत्र क्रियमाणे च कर्मणि । विरक्तलक्षणं चैतच्छृणु रक्तस्य लक्षणम् ॥ ३३

* इत आरभ्य करोति चैत्यन्तग्रन्थो ग. ड. पुस्तकशेनोस्ति ।

१ ड. च. 'यं गतिभा' । २ ग. ड. तद्वेषं च विव' । ३ ग. 'क्षल्यं तु' । ४ ग. 'रिभूतेः समागतैः' । ५ ग. घ. ड. राज्ञः प्रि' । ६ क. 'ता । तत्रैवोपासनं' । ७ ता. ख. तथैवात्मासनं । ८ क. ख. श्रुतिद्वयसुधी' । ८ ड. च. ग्राशि-
 क्षपैश्च । ९ क. 'रक्तो नृपति रक्तो वृ' । १० ग. रक्ते व' । ११ घ. प्रवेश' । १२ क. ख. न संभावयेत्तऽप्यथा । आ' ।

हृद्वा प्रसन्नो भवति वाक्यं गृह्णाति चाऽऽदरात् । कुशलादिपरिप्रश्नं संप्रयच्छति चाऽऽसनम् ॥
 विविक्तदर्शने चास्य रहस्येन न शङ्कते । जायते हृष्टवदनः श्रुत्वा तस्य तु तत्कथाम् ॥ ३५
 अप्रियाण्यपि वाक्यानि तदुक्तान्यमिनन्दते । उपायनं च गृह्णाति स्तोत्रमप्यादरात्तथा ॥
 कथान्तरेषु स्मरति प्रहृष्टवदनस्तथा । इति रक्तस्य कर्तव्या सेवा रविकुलोद्भव ॥
 आपत्सु न त्यजेत्पूर्वं विरक्तमपि सेवितम् ॥ ३७

मित्रं न चाऽऽपत्सु तथा च भृत्यं त्यजन्ति ये निर्गुणमप्रमेयम् ।

विभुं विशेषेण च ते व्रजन्ति सुरेन्द्रधामामरवृन्दजुष्टम् ॥ ३८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मेऽनुजीविवर्तनं नाम षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११३६१ ॥

अथ सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

राजा सहायसंयुक्तः प्रभूतयवसेन्धनम् । रम्यमानतसामन्तं मध्यमं देशमावसेत् ॥ १
 वैश्यशूद्रजनप्रायमनाहार्यं तथा पैरः । किञ्चिद्वाह्यणसंयुक्तं बहुकर्मकरं तथा ॥ २
 अदेवमातुकं रम्यमनुरक्तजनान्वितम् । करैरपीडितं चापि बहुपुष्पफलं तथा ॥ ३
 अगम्यं परचक्राणां तद्वासगृहमापदि । समदुःखसुखं राज्ञः सततं प्रियमास्थितम् ॥ ४
 सरीसृपविहीनं च व्याघ्रतस्करवर्जितम् । एवंविधं यथालाभं राजा विषयमावसेत् ॥ ५
 तत्र दुर्गं नृपः कुर्यात्षण्णामेकतमं बुधः । धनुर्दुर्गं महीदुर्गं नरदुर्गं तथैव च ॥ ६
 वार्षं चैवाम्बुदुर्गं च गिरिदुर्गं च पार्थिव । सर्वेषामेव दुर्गाणां गिरिदुर्गं प्रशस्यते ॥ ७
 दुर्गं च परिखोपेतं वषाट्हालकसंयुतम् । शतघ्नीयन्त्रमुख्यैश्च शतशश्च समावृतम् ॥ ८
 गोपुरं सकपाटं च तत्र स्यात्सुमनोहरम् । सपताकं गजाकुडो येन राजा विशेषपुरम् ॥ ९
 चतस्रश्च तथा तत्र कार्यस्त्योयतवीथयः । एकस्मिन्तत्र वीथ्यग्रे देववेश्म भवेद्बृहद् ॥
 वीथ्यग्रे च द्वितीये च राजवेश्म विधीयते । धर्माधिकरणं कार्यं वीथ्यग्रे च तृतीयेके ॥ ११
 चतुर्थे त्वथ वीथ्यग्रे गोपुरं च विधीयते । आयतं चतुरस्रं वा वृत्तं वा कारयेत्पुरम् ॥ १२
 मुक्तिहीनं त्रिकोणं च यवमध्यं तथैव च । अर्धचन्द्रप्रकारं च वज्राकारं च कारयेत् ॥ १३
 अर्धचन्द्रं प्रशंसन्ति नदीतीरेषु तर्हसन् । अन्यत्र तन्न कर्तव्यं प्रयत्नेन विजानता ॥ १४
 राज्ञा कोशगृहं कार्यं दक्षिणे राजवेश्मनः । तस्यापि दक्षिणे भागे गजस्थानं विधीयते ॥
 गजानां प्राङ्मुखी शाला कर्तव्या वाऽप्युदङ्मुखी । आग्नेये च तथा भागे आयुधागारमिष्यते
 महानसं च धर्मज्ञ कर्मशालास्तथा पराः । गृहं पुरोधसः कार्यं वामतो राजवेश्मनः ॥ १७
 मन्त्रिवेदविदां चैव चिकित्साकर्तुरेव च । तत्रैव च तथा भागे कोठागारं विधीयते ॥ १८
 गवां स्थानं तथैवात्र तुरगाणां तथैव च । उत्तरामिभुंखा श्रेणी तुरगाणां विधीयते ॥ १९

१ ग. प्रदाययति । २ क. ख. भृत्या भज् । ३ ड. च. 'क्राणामाराध्यं सहस्र प' । ४ च. 'योस्तत्रोपवी' ।

५ ग. '१२ त्रयश्री' । ६ ग. 'वेद्बृहद्' । ७ क. च. 'मुक्तिहीनं' । ८ ग. ड. 'द्विशाल' । अ । ९ क. ख. 'यत्र न क' ।

१० ग. 'मुनी श्रे' । ११ घ. क. च. 'ते' । प्राङ्मुखी वाऽपि धर्मज्ञ प' ।

दक्षिणाभिमुखा वाऽथ परिशिष्टास्तु गर्हिताः । तुरगास्ते तथा धार्याः प्रदीपैः सार्वरात्रिकैः ॥
 कुक्कुटान्वानारांश्चैव मर्कटांश्च विशेषतः । धारयेद्वशालासु सवत्सां धेनुमेव च ॥ २१
 अजाश्च धार्या यत्नेन तुरगाणां हितैषिणा । गोगजाश्वादिशालासु तत्परीषस्य निर्गमः ॥
 अस्तं गते न कर्तव्यो देवदेवे दिवाकरे । तत्र तत्र यथास्थानं राजा विज्ञाय सारथीन् ॥ २३
 दद्यादावसथस्थानं सर्वेषामनुपूर्वशः । योधानां शिल्पिनां चैव सर्वेषामविशेषतः ॥ २४
 दद्यादावसथान्दुर्गे कालमन्त्रविदां शुभान् । गोवैद्यानश्ववैद्यांश्च गजवैद्यांस्तथैव च ॥ २५
 आहरेत मृशं राजा दुर्गे हि प्रबला रुजः । कुशीलवानां विप्राणां दुर्गे स्थानं विधीयते ॥ २६
 न बहूनामतो दुर्गे विना कार्यं तथा भवेत् । दुर्गे च तत्र कर्तव्या नानाप्रहरणान्विताः ॥ २७
 सहस्रघातिनो राजंस्तैस्तु रक्षा विधीयते । दुर्गे द्वाराणि गुप्तानि कार्याण्यपि च भूभुजा ॥ २८
 संचयश्चात्र सर्वेषामायुधानां प्रशस्यते । धनुषां क्षेपणीयानां तोमराणां च पार्थिव ॥ २९
 शराणामथ खड्गानां कवचानां तथैव च । लगुडानां गुडानां च हुडानां परिवैः सह ॥ ३०
 अश्मनां च प्रभूतानां मुद्राणां तथैव च । त्रिशूलानां पट्टिशानां कुंठाराणां च पार्थिव ॥ ३१
 प्रासानां च सशूलानां शक्तीनां च नरोत्तम । परश्वधानां चक्राणां वर्मणां चर्मभिः सह ॥ ३२
 कुद्दालरज्जुवेत्राणां पीठकानां तथैव च । तुषाणां चैव दात्राणामङ्गाराणां च संचयः ॥ ३३
 सर्वेषां शिल्पिभाण्डानां संचयश्चात्र चेप्यते । वादित्राणां च सर्वेषामोषधीनां तथैव च ॥ ३४
 यवसानां प्रभूतानामिन्धनस्य च संचयः । गुडस्य सर्वतैलानां गोरसानां तथैव च ॥ ३५
 वसानामथ मज्जानां स्नायूनामस्थिभिः सह । गोचर्मपटहानां च धान्यानां सर्वतस्तथा ॥ ३६
 तथैवाभ्रपर्पटानां च यवगोधूमयोरपि । रत्नानां सर्ववस्त्राणां लोहानामप्यशेषतः ॥ ३७
 कलायमुद्गमाषाणां चणकानां तिलैः सह । तथा च सर्वसस्यानां पांसुगोमयोरपि ॥ ३८
 शणसर्जरसं भूर्जं जतु लाक्षा च टङ्गुणम् । राजा संचिनुयाद्दुर्गे यच्चान्यदपि किञ्चन ॥
 कुम्भाश्चाऽऽशीविषैः कार्या व्यालसिंहादयस्तथा । मृगाश्च पक्षिणश्चैव रक्ष्यास्ते च परस्परम्
 स्थानानि च विरुद्धानां सुगुप्तानि पृथक् पृथक् । कर्तव्यानि महाभाग यत्नेन पृथिवीक्षिता
 उक्तानि चाप्यनुक्तानि राजद्रव्याण्यशेषतः । सुगुप्तानि पुरे कुर्याज्जनानां हितकाम्यया ॥
 जीवकर्षभकाकोलमामलक्याटरूपकान् । शालपर्णी पृश्निपर्णी मुद्गपर्णी तथैव च ॥ ४३
 माषपर्णी च मेदे द्वे शारिवे द्वे बलात्रयम् । वीरा श्वसन्ती वृष्या च बृहती कण्टकारिका ॥
 शृङ्गी शृङ्गाटकी द्रोणी वर्षाभूर्देवमेरेणुका । मधुपर्णी विदार्य द्वे महाक्षीरा महातपाः ॥ ४५
 धन्वंनः सहदेवाह्वा कटुकैरण्डकं विषः । पर्णी शताह्वा मृद्रीका फल्गुखर्जूरयटिकाः ॥ ४६
 शुक्रातिशुक्रकाश्मर्यश्छत्रातिच्छत्रवीरणाः । इक्षुरिक्षुविकाराश्च फाणिताद्याश्च सत्तम ॥
 सिंही च सहदेवी च विश्वेदेवाश्वरोधकम् । मधुकं पुष्पहंसाख्या शतपुष्पा मधूलिका ॥
 शतावरीमधूके च पिप्पलं तालमेव च । आत्मगुप्ता कट्फलख्या दार्विका राजेशीर्षकी ॥
 राजसर्षपधान्याकमृष्यप्रोक्ता तथोक्तटा । कालशाकं पद्मबीजं गोवल्ली मधुवल्ली ॥ ५०

१ ड. च. कार्याः । २ ड. च. ० परव । ३ ग. घ. ड. ० द्वा । ४ घ. कणपानां । ५ ग. ० वैव पटहानां ।
 ६ घ. ड. ० पट्टिकानां । ७ ड. च. मेरा च महामेदाफलत्र । ८ क. ख. वारा । ९ ग. ० हाद्राक्ष म । घ. ड. ० हाक्षुद्र
 म । १० ग. ० न्वला सहदेवा ह्वा । ड. च. ० न्वनात । ११ ग. ड. च. प्रियाल । १२ ड. ० जसारका । रा । १३ ग.
 ० शीर्षिका । १४ ग. ० धुयटिका ।

शीतपाकी कुलिङ्गाक्षी काकजिह्वोरुपुष्पिका । पर्वतत्रपुसौ चोभौ गुञ्जातकपुनर्नवे ॥ ५१
 कसेरुका तु काश्मीरी बिल्वशालूककेसरम् । शूकधान्यानि सर्वाणि शमीधान्यानि चैव हि
 क्षीरं क्षौद्रं तथा तैलं तैलं मज्जा वसाघृतम् । नीपश्चारिष्टकक्षोडवातामासोमबाणकम् ॥ ५३
 एवमादीनि चान्यानि विज्ञेयो मधुरो गणः । राजा संचिनुयात्सर्वं पुरे निरवशेषतः ॥ ५४
 दाडिमाम्रातकौ चैव तिन्तिडीकाम्लवेतसम् । भव्यकर्कन्धूलकुचकरमर्दकरूपकम् ॥ ५५
 बीजपूरकैकण्डूरं मालती राजबन्धुकम् । कौलकद्वयपर्णानि द्वयोरांघ्रातयोरपि ॥ ५६
 पारावतं नागरकं प्राचीनारुकमेव च । कपित्थामलकं चुक्रफलं दन्तशठस्य च ॥ ५७
 जाम्बवं नवनीतं च सौवीरकरुषोदके । मुरासवं च मद्यानि मण्डतकदधीनि च ॥ ५८
 शुक्लानि चैव सर्वाणि ज्ञेयामल्लगणं द्विज । एवमादीनि चान्यानि राजा संचिनुयात्पुरे ॥
 सैन्धवोद्भिदपाठेर्यपाक्यसामुद्रलोमकम् । कुप्यसौवर्चलाबिल्वं बालकेयं यवाह्वकम् ॥ ६०
 और्वं क्षारं कालभस्म विज्ञेयो लवणो गणः । एवमादीनि चान्यानि राजा संचिनुयात्पुरे ॥
 पिप्पली पिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरम् । कुबेरकं च मरिचं शिशुभलातसर्षपाः ॥ ६२
 कुठाजमोदा किण्ठी हिङ्गुमूलकधान्यकम् । कारवी कुञ्जिका र्यज्या सुमुखा कलमालिका
 फणिञ्जकोऽथ लशुनं भूस्तृणं सुरसं तथा । कायस्था च वयःस्था च हरितालं मनःशिला
 अमृता च रुदन्ती च रोहिषं कुङ्कुमं तथा । जंया एरण्डकाण्डीरं शलकी हञ्जिका तथा ॥
 सर्वपित्तानि भूत्राणि प्रायो हरितकानि च । *संगतानि च मूलानि यद्विश्वातिविषाणि च
 फलानि चैव हि तथा सूक्ष्मैला हिङ्गुपर्त्रिका ॥ ६६
 एवमादीनि चान्यानि गणः कटुकसंज्ञितः । राजा संचिनुयाद्दुर्गे प्रयत्नेन नृपोत्तम ॥ ६७
 मुस्तं चन्दनह्रींश्चैरकृतमालकैंदारवः । हरिद्रानलदोशीरनक्तमालकैन्दम्बकम् ॥ ६८
 दूर्वा पटोलकटुका दन्तीत्वक्पत्रकं त्वचा । +किराततित्तभूतुम्बी विषा चातिविषा तथा ॥
 तालीसपत्रतगरं सप्तपर्णविकटूताः । काकोदुम्बरिका दिव्यास्तथा चैव सुरोद्भवा ॥ ७०
 वैङ्ग्यन्था रोहिणी मांसी पर्यट्थाथ दन्तिका । रसाञ्जनं भृङ्गराजं पतङ्गी परिपेलवम् ॥
 दुःस्पर्शा गुरुणी कामा श्यामाकं गन्धनाकुली । तृषपर्णी व्याघ्रनखं मज्जिष्ठा चतुरङ्गुला
 ×रम्भा चैवाङ्कुरास्फोता तालास्फोता हरेणुका । वेत्राघ्रवेतसस्तुम्बी विषाणी लोघपुष्पिणी
 मालतीकरं कृष्णाख्या वृश्चिका जीविता तथा । पर्णिका च गुडूची च स गणस्तित्तसंज्ञकः

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. घ. पुस्तकेषु । + एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—केतकानि च युग्मानि यष्टा-
 नि विषाणि च, इति । × एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—राम्ना चैवाङ्कुशा भेतारस्येताहरणुकेति ।

५ ग. ड. 'दपत्रिका । उवांरव' । २ च. 'का । कशेरव' । ३ ड. 'भौ मुञ्जातकपुनर्भवी । कलेरकं तु
 काश्मीरा विश्वासेनुक' । ४ क. ख. 'मृ । तुषया' । ५ ग. घ. ड. शुक्रं । ६ घ. 'मृ । निष्कोवाभिष्णुकं क्षोडा वाता
 मांसोदशण' । ७ ग. 'ककाण्डीरमा' । ड. कजम्बीरमा' । ८ ग. कोटक' । ९ घ. 'राम्लक्या' । १० घ कं बुक्काफ' ।
 ११ ड. 'यद्राक्षा सा' । १२ क. ख. 'चैलविडंभा' । १३ ग. घ. कुटेरकं । १४ ग. च. मरिचं । १५ घ. 'पाः । कृष्णाज' ।
 ड. पाः । शुष्ण्याज' । १६ ड. 'याश्वासु' । १७ ड. जपा । १८ ड. च. 'ङ्गु यावकम् । ए' । १९ ड. 'कसारणम् ।
 ह' । २० ग. 'कबन्धुक' । २१ ग. षड्गन्धा । २२ क. ख. रूपपर्णा । २३ ग. चैव कुसुमासा तारास्याजाह' । २४ ड.
 च. लोहमजरी । २५ ड. 'रतिफाख्या ।

एवमादीनि चान्यानि राजा संचिनुयात्पुरे । अमयामलके चोमे तथैव च बिभीतकम् ॥ ७५
 प्रियङ्गुधातकीपुष्पं मोचाख्या चार्जुनासनाः । अनन्ता स्त्री तुवरिका श्योणाकं कटफलं तथा
 भूर्जपत्रं शिलापत्रं पाटलापत्रलोमकम् । समङ्गात्रिवृतामूलकार्पासगैरिकौञ्जनम् ॥ ७७
 विद्रुमं समधूच्छिष्टं कुम्भिका कुमुदोत्पलम् । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थकिशुकाः शिशया शमी ॥
 प्रियालपीलुकासारीशिरीषाः पद्मकं तथा । बिल्वोऽग्निमन्यः प्लक्षश्च श्यामाकं च बको
 घनम् ॥ ७९

राजादनं करीरं च धान्यकं प्रियकस्तथा । कङ्कोलाशोकबदराः कदम्बखदिरद्वयम् ॥ ८०
 एषां पत्राणि साराणि मूलानि कुसुमानि च । एवमादीनि चान्यानि कषायाख्यो गणो मतः
 प्रयत्नेन नृपश्रेष्ठ राजा संचिनुयात्पुरे । * कीटाश्च मारणे योग्या र्व्यङ्गतायां तथैव च ॥ ८२
 तातधूमाम्बुमार्गाणां वृषणानि तथैव च । धार्याणि पार्थिवैर्दुर्गे तानि वक्ष्यामि पार्थिव ॥
 विषाणां धारणं कार्यं प्रयत्नेन महीभुजा । विर्वित्राश्रंगदा धार्या विषस्य शमनास्तथा ॥
 रक्षोभूतपिशाचघ्नाः पापघ्नाः पुष्टिवर्धनाः । कलाविदश्च पुरुषाः पुरे धार्याः प्रयत्नतः ॥ ८५
 भीतान्प्रमत्तान्कुपितांस्तथैव च विमानितान् । कुमृत्यान्पापशीलांश्च न राजा वासयेत्पुरे ॥

यन्त्रायुधाड्डालचयोपपन्नं समग्रधान्यौषधिसंप्रयुक्तम् ।

वणिग्जनेश्चाऽऽवृत्तमावसेत दुर्गं सुषुप्तं नृपतिः सदैव ॥

८७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राज्ञामोषध्यादिसंवयकथनं नाम सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११४४८ ॥

अथाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

रक्षोग्नानि विषघ्नानि यानि धार्याणि भूभुजा । अगदानि समाचक्ष्व तानि धर्मभृतां वर ॥ १

मत्स्य उवाच—

बिल्वाटकी यवक्षारं पाटला बाह्लिकोष्यं^{१२} । श्रीपर्णी शल्लकीयुक्तो निकाथः प्रोक्षणं परम् ॥
 सविषं प्रोक्षितं तेनं सद्यो भवति निर्विषम् । यवसैन्धवपानीयवस्त्रशय्यासनोदकम् ॥ ३
 कवचाभरणं छत्रं बालव्यजनवेश्मनाम् । शेलुः पाटल्यतिविषा शिग्रु मूर्वा पुनर्नवा ॥ ४
 सैमङ्गा वृषमूलं च कपित्थवृषशोषितं^{१३} । महादन्तशठं तद्वत्प्रोक्षणं विषनाशनम् ॥ ५
 लाक्षाप्रियङ्गुमञ्जिष्ठा सममेला हरेणुका । यष्ट्याह्वा मधुरा चैव बहुपित्तेन कल्पिताः ॥ ६

* अत्रार्थेऽयं पाठो ग. पुस्तके—काष्ठाश्च मरणे योग्यानङ्गजानि तथैव चेति । * अत्रार्थेऽनेऽयं प. ठो ड. च. पुस्तकयोः कल्पाश्च मारणे योग्या वृषभाणां तथैव चेति ।

१ ड. पुनर्मांसा । २ ग. लोष्टकं । ३ ग. काक्षतम् । वि । ४ ग. ड. 'भी । पिप्पली पी' । ५ घ. कल्पाश्च ।
 ६ घ. वृषभाणां । ७ ग. 'माश्वमा' । ८ घ. चित्राः श्वापदा । ९ क. ख. 'श्वाह्वा' । १० ड. च. विल्वाटकी । ११ क.
 ख. 'षणाः । श्री' । १२ ग. श्रीपर्णी । १३ ग. गात्रं । १४ क. ख. 'टलाति' । १५ ग. समगात्रमूलवक्त्रपि' । १६ घ.
 ष. 'वृक्षमूलं त्वक्काक्षितं विषं' । १७ ग. 'प्र' । शकदं । घ. 'प्र' । सहदेवाहरिदे द्वे प्रत्यक्षं वि' । १८ ग. ड. मधुना ।

निखनेन्द्रोविषाणस्थं सतरात्रं महीतले । ततः कृत्वा मणिं हेम्ना बद्धं हस्तेन धारयेत् ॥७
संसृष्टं सविषं तेन सद्यो भवति निर्विषम् । मनोह्रया शमीपत्रं तुम्बिका श्वेतसर्षपाः ॥८
कपित्थकुष्ठमञ्जिष्ठाः पित्तेन श्लक्ष्णकल्पिताः । शुनो गोः कपिलायाश्च सौम्याक्षितोऽ-
परो गदः ॥ ९

विषजित्परमं कार्यं मणिरत्नं च पूर्ववत् । मूषिका जतुका चापि हस्ते बद्ध्वा विषापहा ॥
हरेणुमांसी मञ्जिष्ठा रजनी मधुका मधु । अक्षत्वक्सुरसं लाक्षा श्वपित्तं पूर्ववन्नुवि ॥११
वादित्राणि पताकाश्च पिष्टैरैतैः प्रलेपिताः । श्रुत्वा हृद्वा समाघ्राय सद्यो भवति निर्विषः
ज्युषणं पञ्चलवणं मञ्जिष्ठा रजनीद्वयम् । सुक्ष्मैला त्रिवृतापत्रं विडङ्गानीन्द्रवारुणी ॥१३
मधुकं वेतसं क्षौद्रं विषाणे च निधापयेत् । तस्मादुष्णाम्बुना मोत्रं प्रागुक्तं योजयेत्ततः ॥
*विषभुक्तं जरं याति निर्विषं पित्तदोषकृत् । शुक्लं सर्जरसोपेतं सर्षपा एलवालुकैः ॥१५
सुवेगा तस्करसुरौ कुसुमैर्जुनस्य तु । धूपो वासगृहे हन्ति विषं स्थावरजङ्गमम् ॥ १६
न तत्र कीटा न विषं दुर्दुरा न सरीसृपाः । न कृत्या कर्मणां चापि धूपोऽयं यत्र दह्यते ॥
कल्पितैश्चन्दनक्षीरपलाशद्रुमवल्कलैः । मूर्खैर्लावालुसरसानाकुलीतण्डुलीयकैः ॥ १८
क्वाथः सर्वोदकार्येषु काकमाचीयुतो हितः । रोचनापत्रनेपालीकुङ्कुमैस्तिलकान्वहन ॥
विषैर्न बाध्यतेऽस्माच्च नरनारीनृपप्रियः । चूर्णैर्हरिद्रामञ्जिष्ठाकिणिहीकणनिम्बजैः ॥ २०
विषं निर्विषतामेति गात्रं संवविषादितम् । शिरीषस्य फलं पत्रं पुष्पं त्वङ्मूलमेव च ॥
गोमूत्रवृष्टो ह्यगदः सर्वकर्मकरः स्मृतः । एकवीर महौषधः शृणु चातः परं नृप ॥ २२
चन्ध्या कर्कोटकी राजन्विष्णुकान्ता तथोत्कटा । शतमूली सितानन्दा बला मोचा पटोलिका
सोमा पिण्डा निशा चैव तथा दग्धरुहा च या । स्थले कमलिनी या च विशाली शङ्ख-
मूलिका ॥२४

चाण्डाली हस्तिमगधा गोऽजापर्णी करम्बिका । रक्ता चैव महारक्ता तथा बर्हिशिखा च या
कोशातकी नक्तमालं प्रियालं च सुलोचनी । वारुणी वसुगन्धा च तथा वै गन्धनाकुली
ईश्वरी शिवगन्धा च श्यामला वंशनालिका । जतुकाली महाश्वेता श्वेता च मधुघटिका
वज्रकः पारिमद्रश्च तथा वै सिन्धुवारकाः । जीवानन्दा वसुच्छिद्रा नतनागरकण्टकौ ॥
नालं च जाली जाती च तथा च वटपत्रिका । कर्तस्वरं महानीला कुन्दुरुहंसपादिका ॥
मण्डूकपर्णी वाराही द्वे तथा तण्डुलीयके । सर्पाक्षी लवली ब्राह्मी विश्वरूपा सुखाकरा
रंजापहा वृद्धिकरी तथा चैव तु शल्यदा । पत्रिका रोहिणी चैव रक्तमाला महौषधी ॥

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ड. 'न सूक्ष्मचूर्णिताः' । २ ग. 'त्रं तिण्डकाविद्रवा' । ३ ड. 'द्रं गोविषाणे नि' । ४ ड. 'दुष्टाम्बुना चात्र
प्राग्मक्ष्यं यो' । च. 'दुष्टावनामत्रं प्राग्' । ५ ग. 'मात्राप्राग्मक्ष्यं यो' । ६ च. 'तः । जतुसर्जरसोक्षीरसर्षपापत्रा' ।
७ ग. 'सुवेत्त' । ड. 'सुतेला' । च. 'सुविस्वा' । ८ च. 'कीटाः सविषा नोन्दुरा' । ९ ड. 'कापहा' । वि. '१० घ. च. 'ते
साधु न' । ११ च. 'दष्ट' । १२ ग. 'सर्षवि' । १३ च. 'शृङ्गैरं तथैव च' । व. '१४ च. ड. 'शतानन्दा' । १५ ग.
'विषिणी' । च. 'पिडली' । १६ च. 'गोचण्डाली च वज्रका' । १७ ग. ड. 'वसुमती' । १८ ग. ड. 'का' । तालना जालपाला
च त. '१९ ड. 'राजमाना' ।

तथाऽऽमलकवन्दाकं श्यामचित्रफला च या । काकोली क्षीरकाकोली पीलुपर्णी तथैव च ॥
 केशिनी वृश्चिकाली च महानागा शतावरी । गरुडी च तथा वेगा जले कुमुदिनी तथा ॥ ३३
 स्थले चोत्पलिनी या च महामूलमिता च या । उन्मादिनी सोमराजी सर्वरत्नानि पार्थिव ॥
 *विशिखाऽमरकन्या च कीटपक्षं विशेषतः । जीवजाताश्च मणयः सर्वे धार्याः प्रयत्नतः ॥ ३५
 रक्षोघ्नाश्च विषघ्नाश्च कृत्या वैतालनाशनाः । विशेषान्नरनागाश्च गोखरोद्गसमुद्भवाः ॥ ३६
 सर्पतिक्षिरगोमायुबभ्रुमण्डुकजाश्च ये । सिंहव्याघ्रक्षमाजार्द्वीपिवानरसंभवाः ॥
 कपिशला गजा वाजिमहिषैणभवाश्च ये ॥ ३७

इत्येवमेतैः सकलैरुपेतैर्द्रव्यैः परार्थैः परिरक्षितः स्यात् ।

राजा वसेत्तत्र गृहे सुशुभ्रे गुणान्विते लक्षणसंप्रयुक्ते ॥ ३८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽगदाध्यायो नामाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११४८६ ॥

अथ कोनविशालधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

राजरक्षारहस्यानि यानि दुर्गे निधापयेत् । कारयेद्वा महीभर्ता ब्रूहि तत्त्वानि तानि मे ॥ १

मत्स्य उवाच—

शिरीषोदुम्बरशमीबीजपूरं घृतप्लुतम् । शृङ्गयोगः कथितो राजन्मासार्धस्य पुरातनैः ॥ २
 कशेरुफलमूलानि इक्षुमूलं तथा विषम् । दूर्वाक्षीरघृतैर्मण्डः सिद्धोऽयं मासिकः परः ॥ ३
 नरं शस्त्रहतं प्राप्तो न तस्य मरणं भवेत् । कल्माषवेणुना तत्र जनयेत्तु विभावसुम् ॥ ४
 गृहे त्रिरपसव्यं तु क्रियते यत्र पार्थिव । नान्योऽग्निर्ज्वलते तत्र नात्र कार्या विचारणा ॥
 कार्पासास्थिन भुजङ्गस्य तेन निर्मार्चनं भवेत् । सर्पनिर्वासने धूपः प्रशस्तः सततं गृहे ॥ ६
 सामुद्रसैन्धवयश विट्पुद्गुधा च मृत्तिका । तयाऽनुलिप्तं यद्वेश्म नाग्निना दह्यते नृप ॥ ७
 दिवा च दुर्गे रक्ष्योऽग्निर्वाति वाते विशेषतः । विषाच्च रक्ष्यो नृपतिस्तत्र युक्तिं निबोध मे ॥
 क्रीडानिमित्तं नृपतिर्धारयेन्मृगपक्षिणः । अन्नं वै प्राक्परीक्षेत वल्लौ चान्यतरेषु च ॥ ९
 वस्त्रं पुष्पमलंकारं भोजनाच्छादनं तथा । नापरीक्षितपूर्वं तु स्पृशेदपि महीपतिः ॥ १०
 स्याच्चासौ वक्त्रसंतप्तः सोद्वेगं च निरीक्षते । विषदोऽथ विषं दत्तं यच्च तत्र परीक्षते ॥ ११
 स्रस्तोत्तरीयो विमनाः स्तम्भकुड्यादिभिस्तथा । प्रच्छादयति चाऽऽत्मानं लज्जते त्वरते तथा
 भुवं विलिखति ग्रीवां तथा चालयते नृप । कण्डूयति च मूर्धानं परिलोड्याऽऽननं तथा ॥ १३

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—वेषामरकतान्यत्र कोटीयक्षां विशेषतः इति ।

१ ड. कङ्कोली । २ ग. घ. ड. 'री' । तथा गरुडवेगा च ज' । ३ क. ख. विशेषान्नरकतादीनि की' । ४ क. ख.
 पितं द्रव्यैश्च सर्वैः स्वपुरं सुरक्षितम् । रा' । ५ क. ख. गृहं सुशुभ्रं गुणान्वितं लक्षणसंप्रयुक्तम् । इ' । ६ ड. 'रक्ष्यती' ।
 ७ ग. घ. उद्योगः । ड. दुर्गेण । ८ ग. घ. प्राप्य । ९ क. ख. 'सास्थना मु' । १० ग. 'अं छत्रम्' । ड. 'अं पत्रम्' । ११ ग.
 'दोषो वि' । ड. 'दोषानिवेशार्थं यत्र यत्र' । १२ ग. परीक्षते । ड. निरीक्षते । १३ ग. 'रिलेयाऽऽन' । ड. 'रिलेयाश्चरं त' ।

क्रियासु त्वरितो राजन्विपरीतास्वपि ध्रुवम् । एवमादीनि चिह्नानि विषदस्य परीक्षयेत् ॥१४
 संमीपैर्विक्षिपेद्ब्रह्मै तदन्नं त्वरयाऽन्वितः । इन्द्रायुधसवर्णं तु रुक्षं स्फोटसमन्वितम् ॥ १५
 एकावर्तं तु दुर्गन्धि भृशं चटचटायते । तद्भूमसेवनाज्जन्तोः शिरोरोगश्च जायते ॥ १६
 सविषेऽन्ने विलीयन्ते न च पार्थिव मक्षिकाः । निलीनाश्च विपद्यन्ते संस्पृष्टे सविषे तथा ॥१७
 विरज्यति चकोरस्य दृष्टिः पार्थिवसत्तम । विकृतिं च स्वरो याति कोकिलस्य तथा नृप ॥१८
 गतिः स्खलति हंसस्य भृङ्गराजश्च कूजति । क्रौञ्चो मदमथाभ्येति कूकवाकुर्विरौति च ॥१९
 विक्रीशति शुको राजन्सारिका वमते ततः । चामीकरोऽन्यतो याति मृत्युं कारण्डवस्तथा ॥
 मेहते वानरो राजन्लायते जीवजीवकः । हृष्टरोमा भवेद्बभ्रुः पृषतश्चैव रोदिति ॥ २१
 हर्षमायाति च शिखी विषसंदर्शनान्नृप । अन्नं च सविषं रार्जश्चरेण च विपद्यते ॥ २२
 तदो भवति निःश्राव्यं पक्षपयुषितोपमम् । व्यापन्नरसगन्धं च चन्द्रिकाभिस्तथा युतम् ॥ २३
 व्यञ्जनानां तु शुष्कत्वं द्रवाणां बुद्बुदोद्भवः । ससैन्धवानां द्रव्याणां जायते फेनमालिर्ता ॥
 सस्यराजिश्च ताम्रा स्यान्नीला च पयसस्तथा । कोकिलाभा च मद्यस्य तोयस्य च नृपोत्तम ॥
 धान्याम्लस्य तथा कृष्णा कपिला कोद्रवस्य च । मधुर्यामा च तक्रस्य नीला पीता तथैव च
 घृतस्योदकसंकाशा कपोताभा चं मस्तुनः । हरिता माक्षिकस्यापि तैलस्य च तथाऽरुणा ॥
 फलानामप्यपक्वानां पाकः क्षिप्रं प्रजायते । प्रकोपश्चैव पक्वानां माल्यानां म्लानता तथा ॥२८
 मृदुता कठिनानां स्यान्मृदूनां च विपर्ययः । सूक्ष्माणां रूपद्वलनं तथा चैवातिरङ्गता ॥ २९
 श्याममण्डलता चैव वस्त्राणां वै तथैव च । लोहानां च मणीनां च मलपङ्कोपदिग्धता ॥ ३०
 अनुलेपनगन्धानां माल्यानां च नृपोत्तम । विगन्धता च विज्ञेया वर्णानां म्लानता तथा
 पीतावभासता ज्ञेया तथा राजञ्जलस्य तु ॥ ३१
 दन्ता ओष्ठौ त्वचः श्यामास्तनुसत्त्वास्तथैव च । एवमादीनि चिह्नानि विज्ञेयानि नृपोत्तम ॥
 तस्माद्राजा सदा तिष्ठेन्मणिमन्त्रौषधागदैः । उक्तैः संरक्षितो राजा प्रमादपरिवर्जकः ॥ ३३
 प्रजातरोर्मूलमिहावनीशस्तद्रक्षणाद्राष्ट्रमुपेति वृद्धिम् ।
 तस्मात्प्रयत्नेन नृपस्य रक्षा सर्वेण कार्या रविवंशचन्द्र ॥ ३४

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे राजधर्मे राजरक्षा नामैकानविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११५२० ॥

अथ विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

राजन्पुत्रस्य रक्षा च कर्तव्या पृथिवीक्षिता । आचार्यश्चात्र कर्तव्यो नित्ययुक्तश्च रक्षिभिः ॥१

१ घ. समिद्धे विक्षि° । २ ग. घ. 'वर्तोऽथ दुर्गन्धिभृशं' । ३ ड. 'क्षश्च परिकू°' । ४ ग. घ. राजन्नाचरे° ।

ड. घ. राजन्विरेण विपद्यते । ५ ड. च. 'दा तरति' । ६ ग. पङ्कय° । ड. च. पङ्क प° । ५ ड. 'नशालि°' । च. 'नला-

लि°' । ८ ग. घ. ड. 'ता । रसस्य राजिस्ताम्रा । ९ ख. च सत्तनुः । ह° । १० घ. 'तिरागता । ११ क. ख. दन्तकाष्ठत्व°' ।

११ ग. घ. ड. च. 'जपु°' । १२ घ. च. 'चार्यश्चास्य कर्तव्यं नित्ययुक्तश्च रक्षणम् । घ°' ।

धर्मकामार्थशास्त्राणि धनुर्वेदं च शिक्षयेत् । रथे च कुञ्जरे चैनं व्यायामं कारयेत्सदा ॥ २
 शिल्पानि शिक्षयेच्चैनं नांऽऽप्तैर्मिथ्याप्रियं वदेत् । शरीररक्षाव्याजेन रक्षिणोऽस्य नियोजयेत्
 न चास्य सङ्गो दातव्यः क्रुद्धलुब्धावमानितैः । तथा च विनयेदेनं यथा यौवनगोचरे ॥ ४
 इन्द्रियैर्नापकुप्येत सतां मार्गास्तु दुर्गमात् । गुणाधानमशक्यं तु यस्य कर्तुं स्वभावतः ॥ ५
 बन्धनं तस्य कर्तव्यं गुप्तदेशे सुखान्वितम् । अविनीतकुमारं हि कुलमाशु विशीर्यते ॥ ६
 अधिकारेषु सर्वेषु विनीतं विनियोजयेत् । आदौ स्वल्पे ततः पश्चात्कमेणाथ महत्स्वपि ॥ ७
 मृगयापानमक्षांश्च वर्जयेत्पृथिवीपतिः । एतांस्तु सेवमानास्तु विनष्टाः पृथिवीक्षितः ॥ ८
 बहवो नृपशार्दूल तेषां संख्या न विद्यते । * वृथाटनं दिवास्वप्नं विशेषेण विवर्जयेत् ॥ ९
 वाक्पारुष्यं न कर्तव्यं वृण्डपारुष्यमेव च । परीक्षानिन्दा च तथा वर्जनीया महीक्षिता ॥ १०
 अर्थस्य दूषणं राजा द्विप्रकारं विवर्जयेत् । अर्थानां दूषणं चैकं तथाऽर्थेषु च दूषणम् ॥ ११
 प्राकाराणां समुच्छेदो दुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्थानां दूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेव च ॥ १२
 अदेशकाले यदानमपात्रे बानमेव च । अर्थेषु दूषणं प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्तनम् ॥ १३
 कामः क्रोधो मदो मानो लोभो हर्षस्तथैव च । + एते वर्ज्याः प्रयत्नेन सादरं पृथिवीक्षिता ॥
 एतेषां विजयं कृत्वा कार्यो भृत्यजयस्ततः । कृत्वा भृत्यजयं राजा पौराज्ञानपदाञ्जयेत् ॥ १५
 कृत्वा च विजयं तेषां शत्रून्बाह्यास्ततो जयेत् । बाह्याश्च विविधा ज्ञेयास्तुल्याभ्यन्तरकृत्रिमाः
 गुरवस्ते यथापूर्वं तेषु यत्नपरो भवेत् । पितृपैतामहं मित्रममित्रं च तथा रिपोः ॥ १७
 कृत्रिमं च महाभाग मित्रं त्रिविधमुच्यते । तथाऽपि च गुरुः पूर्वं भवेत्तत्रापि चाऽऽदृतः ॥ १८
 स्वाम्यमात्यो जनपदो दुर्गो वृण्डस्तथैव च । कोशो मित्रं च धर्मज्ञ सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ १९
 सप्ताङ्गस्यापि राज्यस्य मूलं स्वामी प्रकीर्तितः । तन्मूलत्वात्तथाऽङ्गानां स तु रक्ष्यः प्रयत्नतः ॥
 षडङ्गरक्षा कर्तव्या तथा तेन प्रयत्नतः । अङ्गेभ्यो यस्तथैकस्य द्रोहमाचरतेऽल्पधीः ॥ २१
 वधस्तस्य तु कर्तव्यः शीघ्रमेव महीक्षिता । न राज्ञा मृदुना भाव्यं मृदुहिं परिभूयते ॥ २२
 न भाव्यं दारुणेनातितीक्ष्णादुद्विजते जनः । काले मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः ॥ २३
 राजा लोकद्वयापेक्षी तस्य लोकद्वयं भवेत् । भृत्यैः सह महीपालः परिहासं विवर्जयेत् ॥ २४
 भृत्याः परिव्रजन्तीह नृपं हर्षवशं गतम् । व्यसनानि च सर्वाणि भूपतिः परिवर्जयेत् ॥ २५
 लोकसंग्रहणार्थाय कृतकव्यसनी भवेत् । शौण्डीरस्य नरेन्द्रस्य नित्यमुद्रिक्तचेतसः ॥ २६
 जना विरागमायान्ति सदा दुःसेव्यभावतः । स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात्सर्वस्यैव महीपतिः ॥
 वध्येष्वपि महाभाग भृकुटिं न समाचरेत् । भाव्यं धर्मभृतां श्रेष्ठं स्थूललक्ष्येण भुभुजा ॥ २८
 स्थूललक्ष्यस्य वशगा सर्वा भवति मेदिनी । अदीर्घसूत्रश्च भवेत्सर्वकर्मसु पार्थिवः ॥ २९
 दीर्घसूत्रस्य नृपतेः कर्महानिर्धुवं भवेत् । रागे दूष्यं च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥ ३०

* एतदर्भस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—दिवास्वप्नं विषादं च दुर्गादीनामसत्क्रिया । इति । + एतस्मिन्नर्थेऽयं पाठो
 ड. पुस्तके—मेतव्यमरिषवर्धनं सुतरां पृथिवीक्षितेति ।

१ ड. 'येदेवं नास्य मि' । २ क. ख. नाप्तो मिथ्या । ३ घ. ड. च. गोमुखे । ४ ग. 'खावहम्' । अ. ' ।
 ५ ख. च. 'ते । दिवास्त्वापं क्षितीशस्तु वि' । ६ ग. 'रौप्यवता नित्यं व' । ७ ग. आकराणां । घ. अकारणात् । ८ घ.
 ड. च. 'ले भृत्यानाम्' । ९ घ. ड. त्रिविधा । १० ख. 'धीः । बन्धस्त' । ११ ड. च. 'मुत्सिक्' ।

अप्रिये चैव कर्तव्ये दीर्घसूत्रः प्रशस्यते । राज्ञा संवृतमन्त्रेण सदा भाव्यं नृपोत्तम ॥ ३१
 तस्यासंवृतमन्त्रस्य राज्ञः सर्वापदो भुवम् । कृतान्येव तु कार्याणि ज्ञायन्ते यस्य भूपतेः ॥ ३२
 नाऽऽरब्धानि महाभाग तस्य स्याद्वसुधा वशे । मन्त्रमूलं सदा राज्यं तस्मान्मन्त्रः सुरक्षितः ॥
 कर्तव्यः पृथिवीपालेर्मन्त्रभेदभयात्सदा । मन्त्रविस्माधितो मन्त्रः संपत्तीनां सुखावहः ॥ ३४
 मन्त्रच्छलेन बहवो विनष्टाः पृथिवीक्षितः । आकारैरिद्वितैर्गत्या चेष्टया भोषितेन च ॥ ३५
 नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः । न यस्य कुशलैस्तस्य वशे सर्वा वसुंधरा ॥ ३६
 भवतीह महीभर्तुः सदा पार्थिवनन्दन । नैकस्तु मन्त्रयेन्मन्त्रं राजा न बहुभिः सह ॥ ३७
 नाऽऽरोहेद्विषमां नावमपरीक्षितनार्विकाम् । ये चास्य भूमिजयिनो भवेयुः परिपन्थिनः ३८
 तानानयेद्वशे सर्वान्सामादिभिरुपक्रमैः । यथा न स्यात्कुशीभावः प्रजानामनवेक्षया ॥ ३९
 तथा राज्ञा प्रकर्तव्यं स्वराष्ट्रं परिरक्षता । मोहाद्राजा स्वराष्ट्रं यः कर्शयत्यनवेक्षया ॥ ४०
 सोऽचिराद्भ्रश्यते राज्याज्जीविताश्च सबान्धवः । भृतो वत्सो जातबलः कर्मयोग्यो यथा भवेत्
 तथा राष्ट्रं महाभाग भृतं कर्मसंहं भवेत् । यो राष्ट्रमनुगृह्णाति राज्यं स परिरक्षति ॥ ४२
 संजातमुपजीवेत्तु विन्दते स महत्फलम् । राष्ट्राद्धिरण्यं धान्यं च महीं राजा सुरक्षिताम् ४३
 महता तु प्रयत्नेन स्वराष्ट्रस्य च रक्षिता । नित्यं स्वेभ्यः परेभ्यश्च यथा माता यथा पिता ॥ ४४
 गोपितानि सदा कुर्यात्संततानीन्द्रियाणि च । अजस्रमुपयोक्तव्यं फलं तेभ्यस्तथैव च ॥ ४५
 सर्वं कर्मदमायत्तं विधाने देवमानुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यं च पौरुषे विद्यते क्रिया ॥ ४६
 एवं महीं पालयतोऽस्य भर्तुर्लोकानुरागः परमो भवेत्तु ।

लोकानुरागप्रभवा च लक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चापि परा च कीर्तिः ॥ ४७

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे राजधर्मानुकीर्तने विशाल्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११५६७ ॥

अथैकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

दैवे पुरुषकारे च किं ज्यायस्तद्वीहि मे । अत्र मे संशयो देव च्छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ १

मत्स्य उवाच—

स्वमेव कर्म दैवाख्यं विद्धि देहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ २
 प्रतिकूलं तथा दैवं पौरुषेण विहन्यते । मङ्गलाचारयुक्तानां नित्यमुत्थानशालिनाम् ॥ ३
 येषां पूर्वकृतं कर्म सात्त्विकं मनुजोत्तम । पौरुषेण विना तेषां केषां चिद्दृश्यते फलम् ॥ ४
 कर्मणा प्राप्यते लोके राजसस्य तथा फलम् । कृच्छ्रेण कर्मणा विद्धि तामसस्य तथा फलम्

१ ग. ड. च. ज्ञेयाः । २ ग. घ. 'तार्थान्येव क' । ३ ड. च. 'अदे भयं तथा । म' । ४ ग. घ. ड. संयतानां ।

५ घ. ड. भाषणेन । ६ घ. च. 'नायका' । ७ ड. च. 'वः । तत्संभृतो जा' । ८ ग. 'मैक्षमं भ' । ९ ड. समाचरेत् ।

यो । च. समावेष्ट । यो । १० ग. घ. स्वं । ११ ड. 'ति । सदा तमुपजीवन्ति वि' । १२ ड. च. 'षां कदाचिद्' ।

१३ ड. 'के फलं राजसकर्मणः । कृ' । १४ घ. च. 'जसैरत त' ।

पौरुषेणाऽऽप्येते राजन्प्रार्थितव्यं फलं नरैः । दैवमेव विजानन्ति नराः पौरुषवर्जिताः ॥ ६
 तस्माच्चिकालं संयुक्तं दैवं तु सफलं भवेत् । पौरुषं दैवसंपत्त्या काले फलति पार्थिव ॥ ७
 दैवं पुरुषकारश्च कालश्च पुरुषोत्तम । त्रयमेतन्मनुष्यस्य पिण्डितं स्यात्फलावहम् ॥ ८
 कृषिवृद्धिसमायोगाद्दृश्यन्ते फलसिद्धयः । तास्तु काले प्रदृश्यन्ते नैवाकाले कथं चन ॥ ९
 तस्मात्सदैव कर्तव्यं संधर्मं पौरुषं नरैः । विपत्तावपि यस्येह परलोके ध्रुवं फलम् ॥ १०
 नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्न च दैवपरायणाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पौरुषे यत्नमाचरेत् ॥ ११
 त्यक्त्वाऽलसान्दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरुषान्हि लक्ष्मीः ।
 अन्विष्य यत्नाद्वृणुयान्नृपेन्द्र तस्मात्सदोत्थानवता हि भाव्यम् ॥ १२
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे दैवपुरुषकारवर्णनं नामैकविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११५७९ ॥

अथ द्वाविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

उपायांस्त्वं समाचक्ष्व सामपूर्वान्महाद्युते । लक्षणं च तथा तेषां प्रयोगं च सुरोत्तम ॥ १

मतस्य उवाच—

साम भेदस्तथा दानं दण्डश्च मनुजेश्वर । उपेक्षा च तथा माया इन्द्रजालं च पार्थिव ॥ २
 प्रयोगाः कथिताः सप्त तन्मे निगदतः शृणु । द्विविधं कथितं साम तथ्यं चातथ्यमेव च ॥ ३
 तत्राप्यतथ्यं साधूनामाक्रोशायैव जायते । * तत्र साधुः प्रयत्नेन सामसाध्यो नरोत्तम ॥ ४
 महाकुलीना ऋजवो धर्मनित्या जितेन्द्रियाः । सामसाध्या न चातथ्यं तेषु साम प्रयोजयेत् ५
 तथ्यं साम च कर्तव्यं कुलशीलादिवर्णनम् । तथा तदुपचाराणां कृतानां चैव वर्णनम् ॥ ६
 अनयैव तथा युक्त्या कृतज्ञाख्यापनं स्वकम् । एवं साम्ना च कर्तव्या वशगा धर्मतत्पराः ॥ ७
 साम्ना यद्यपि रक्षांसि गृह्णन्तीति परा श्रुतिः । तथाऽप्येतदसाधूनां प्रयुक्तं नोपकारकम् ॥ ८
 अतिशङ्कितमित्येवं पुरुषं सामवादिनम् । असाधवो विजानन्ति तस्मात्तत्तेषु वर्जयेत् ॥ ९
 ये शुद्धवंशा ऋजवः प्रणीता धर्मे स्थिताः सत्यपरा विनीताः ।
 ते सामसाध्याः पुरुषाः प्रदिष्टा मानोज्ञता ये सततं च राजन् ॥ १०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे सामबोधो नाम द्वाविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११५८९ ॥

* एसदर्धस्यान इमी पाठौ ग. ड. पुस्तकयोः—तच्च साधु मियं चैव सामसाध्या नरा मताः । तथा साधुकृतं तेन सामसाध्यो नरो मत इति ॥

१ ड. 'प्यतो रा' । २ घ. ड. 'जन्मांगित' । ३ ड. 'स्मा च कर्मणा युक्तो दैवं' । ४ ड. सदैवं । ५ क. ख. 'न आवरेद्धर्ममुत्तमम् । त्व' । ६ ग. घ. ड. 'वं सान्त्वेन क' । ७ ग. 'णीताः सखे स्थिता धर्मय' ।

अथ त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

परस्परं तु ये दुष्टाः क्रुद्धा भीतावमानिताः । तेषां भेदं प्रयुञ्जीत भेदसाध्या हि ते मताः ॥ १
ये तु येनैव दोषेण परस्मान्नापि बिभ्यति । ते तु तद्दोषपातेन भेदनीया मृशं ततः ॥ २
आत्मीयां दर्शयेदाशां परस्माद्दर्शयेद्भयम् । एवं हि भेदयेद्भिन्नान्यथावद्वशमानयेत् ॥ ३
संहता हि विना भेदं शक्रेणापि सुदुःसहाः । भेदमेव प्रशंसन्ति तस्मान्नयविशारदाः ॥ ४
स्वमुखेनाऽऽश्रयेद्भेदं भेदं परमुखेन च । परीक्ष्य साधु मन्येत भेदं परमुखाच्छुतम् ॥ ५
सद्यः स्वकार्यमुद्दिश्य कुशलैर्ये हि भेदिताः । भेदितास्ते विनिर्दिष्टा नैव रौज्ञाऽर्थवादिभिः ॥
अन्तःकोपो बहिः कोपो यत्र स्यातां महीक्षिताम् । अन्तःकोपो महास्तत्र नाशकः पृथिवी-
क्षिताम् ॥ ७

सौमन्तकोपो बाह्यस्तु कोपः प्रोक्तो महीमृतः । महिषीयुवराजाभ्यां तथा सेनापतेर्नृप ॥ ८
अमात्यमन्त्रिणां चैव राजपुत्रे तथैव च । अन्तःकोपो विनिर्दिष्टो दारुणः पृथिवीक्षिताम् ॥ ९
बाह्यकोपे समुत्पन्ने सुमहत्यापि पार्थिवः । शुद्धान्तस्तु महाभाग शीघ्रमेव जयी भवेत् ॥ १०
अपि शक्रसमो राजा अन्तःकोपेन नश्यति । सोऽन्तःकोपः प्रयत्नेन तस्माद्रक्ष्यो महीमृता ॥ ११
परतः कोपमुत्पाद्य भेदेन विजिगीषुणा । ज्ञातीनां भेदं कार्यं परेषां विजिगीषुणा ॥ १२
रक्ष्यश्चैव प्रयत्नेन ज्ञातिभेदस्तथाऽऽत्मनः । ज्ञातयः परितप्यन्ते सततं परितापिताः ॥ १३
तथाऽपि तेषां कर्तव्यं सुगम्भीरेण चेतसा । ग्रहणं दानमानाभ्यां भेदस्तेभ्यो मयंकरः ॥ १४
न ज्ञातिमनुगृह्णन्ति न ज्ञातिं विश्वसन्ति च । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेन पार्थिवैः ॥ १५
मित्रा हि शक्या रिपवः प्रभूताः स्वल्पेन सैन्येन निहन्तुमाजौ ।
सुसंहतानां हि तदस्तु भेदः कार्यो रिपूणां नयशास्त्रविद्भिः ॥ १६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मं भेदप्रशंसा नाम त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११६०५ ॥

अथ चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

सर्वेषामप्युपायानां दानं श्रेष्ठतमं मतम् । सुदत्तेनेह भवति दानेनोभयलोकजित् ॥ १
न सोऽस्ति राजन्वानेन वशगो यो न जायते । दानेन वशगा देवा भवन्तीह सदा नृणाम्
दानमेवोपजीवन्ति प्रजाः सर्वा नृपोत्तम । प्रियो हि दानवाह्निं के सर्वस्यैवोपजायते ॥ २
दानवानचिरेणैव तथा राजा पराञ्जयेत् । दानवानेव शक्नोति संहतान्भेदितुं परान् ॥ ४
यद्यप्यलुब्धगम्भीराः पुरुषाः सागरोपमाः । न गृह्णन्ति तथाऽप्येते जायन्ते पक्षपातिनः ॥

अन्यत्रापि कृतं दानं करोत्यन्यान्यथा वशे । उपायेभ्यः प्रशंसन्ति दानं श्रेष्ठतमं जनाः ॥ ६
दानं श्रेयस्करं पुंसां दानं श्रेष्ठतमं परम् । दानवानेव लोकेषु पुत्रत्वे ध्रियते सदा ॥ ७

न केवलं दानपरा जयन्ति मूर्खैकमेकं पुरुषप्रवीराः ।

जयन्ति ते राजसुरेन्द्रलोकं सुदुर्ययं यो विबुधाधिवासः ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मदानप्रशंसा नाम चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११६१३ ॥

अथ पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

न शक्या ये वंशे कर्तुमुपायत्रितयेन तु । दण्डेन तान्वशी कुर्याद्दण्डो हि वशकृन्नुणाम् ॥ १
सम्यक्प्रणयनं तस्य तथा कार्यं महीक्षिता । धर्मशास्त्रानुसारेणं सुसहायेन धीमता ॥ २
तस्य सम्यक्प्रणयनं यथा कार्यं महीक्षिता । वानप्रस्थांश्च धर्मज्ञान्निर्ममान्निष्परिग्रहान् ॥
स्वदेशे परदेशे वा धर्मशास्त्रविशारदान् । समीक्ष्य प्रणयेद्दण्डं सर्वं दण्डे प्रतिष्ठितम् ॥ ४
आश्रमी यदि वा वर्णी पूज्यो वाऽथ गुरुर्महान् । नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मेण
तिष्ठति ॥ ५
अदण्ड्यान्दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् । इह राज्यात्परिभ्रष्टो नरकं च प्रपद्यते ॥ ६
तस्माद्राज्ञा विनीतेन धर्मशास्त्रानुसारतः । दण्डप्रणयनं कार्यं लोकानुग्रहकाम्यया ॥ ७
यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भयः । प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु पश्यति
बालवृद्धातुरयतिद्विजस्त्रीर्विधवा यतः । मात्स्यन्यायेन भक्ष्येरन्यदि दण्डं न पातयेत् ॥ ९
देवदैत्योरगर्गाः सर्वे भूतयतन्निणः । उत्क्रामयेयुर्मर्यादां यदि दण्डं न पातयेत् ॥ १०
एष ब्रह्माभिशादेषु सर्वप्रहरणेषु च । सर्वविक्रमकोपेषु व्यवसाये च तिष्ठति ॥ ११
पूज्यन्ते दण्डिनो देवैर्न पूज्यन्ते त्वदण्डिनः । न ब्रह्माणं विधातारं न पूषार्यमणावपि ॥
यजन्ते मानवाः केचित्प्रशान्ताः सर्वकर्मसु । रुद्रमग्निं च शक्रं च सूर्याचन्द्रमसौ तथा ॥
विष्णुं देवगणांश्चान्यान्यदण्डिनः पूजयन्ति च । दण्डः शास्ति प्रजाः सर्वा दण्ड एवाभिरक्षति
दण्डः सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्बुधाः । राजदण्डभयादेव पापाः पापं न कुर्वते ॥ १५
यमदण्डभयादेकं परस्परभयादपि । एवं रासिद्धिके लोके सर्वं दण्डे प्रतिष्ठितम् ॥ १६
अन्ये तमासि मज्जेयुर्यदि दण्डं न पातयेत् । यस्माद्दण्डो दमयति दुर्मदान्दण्डयत्यपि ॥
दमनाद्दण्डनाच्चैव तस्माद्दण्डं विदुर्बुधाः ॥

१७

१ क. च. वशी । २ क. ख. 'ण ससहा' । ३ घ. ड. च. तथा । ४ ग. निधानेन ५ क. पापहा । ६ ग. 'विक्षुवा नराः । मा' । घ. ड. विक्षुवा । ७ ग. ड. पात्रये । ८ ड. 'णाः सिद्धिम्' । ९ ड. सर्वातिक । १० ड. ब्राह्मणं । ११ ग. पि । पूज्यन्ते मानवैः कैश्चिः प्र । १२ ड. च. 'जेत यदि । १३ च. 'दण्ड्यं दण्डय' । १४ क. 'ति अदण्ड्या-
न्द' । ख. 'ति अदण्ड्यान्दमय' । १५ च. न्दमय' ।

दण्डस्य भीतिस्त्रिदशैः समेतैर्भागो धृतः शूलधरस्य यज्ञे ।

दैतं कुमारे ध्वजिनीपतित्वं वरं शिशूनां च भयाद्बलस्थम् ॥

१८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे दण्डप्रशंसा नाम पञ्चविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११६३१ ॥

अथ षड्विंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

दण्डप्रणयनार्थाय राजा सृष्टः स्वयंभुवा । देवभागानुपादाय सर्वभूतादिगुप्तये ॥ १
[*तेजसा यदमुं कश्चिन्नैव शक्नोति वीक्षितुम् । ततो भवति लोकेषु राजा भास्करवत्प्रभुः॥
यदाऽस्य दर्शने लोकः प्रसादमुपगच्छति । नयनानन्दकारित्वात्तदा भवति चन्द्रमाः ॥ ३
+यथा यमः प्रियद्वेष्ये प्राप्ते काले प्रयच्छति । तथा राज्ञा विधातव्याः प्रजास्तद्धि यमव्रतम्॥
वरुणेन यथा पाशैर्बन्ध एव प्रदृश्यते । तथा पापान्निगूह्याषाद्व्रतमेतद्धि वारुणम् ॥ ५
परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा हृष्यति मानवः । तथा प्रकृतयो यस्मिन्स चन्द्रप्रतिमो नृपः॥६
प्रतापयुक्तस्तेजस्वी नित्यं स्यात्पापकर्मसु । दुष्टसामन्तहिंसेषु राजाऽऽग्रेयव्रते स्थितः ॥ ७
यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयते स्वयम् । तथा सर्वाणि भूतानि बिभ्रतः पार्थिवं व्रतम्॥
इन्द्रस्यार्कस्य वातस्य यमस्य वरुणस्य च । चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजोव्रतं नृपश्चरेत्॥९
वार्षिकांश्चतुरो मासान्यथेन्द्रोऽप्यभिवर्षति । तथाऽभिवर्षेत्स्वं राष्ट्रं काममिन्द्रव्रतं स्मृतम्
अष्टौ मासान्यथाऽऽदित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः । तथा हरेत्स्वं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं हि तत् ॥
प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः । तथा चारैः प्रवेष्टव्यं व्रतमेतद्धि मारुतम् ॥ १२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे राज्ञो लोकपालसाम्यनिर्देशो नाम षड्विंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११६४३ ॥

अथ सप्तविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

निक्षेपस्य समं मूल्यं दण्ड्यो निक्षेपभुक् तथा । धन्नादिकसमस्तस्य तदा धर्मो न हीयते ॥
यो निक्षेपं नार्पयति यश्चानिर्क्षिप्य याचते । ताषुभौ चोरवच्छास्यौ दाप्यौ वा द्विगुणं धनम्॥
उपधाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः । ससहायः स हन्तव्यः प्रकामं विविधैर्वधैः ॥ ३
यो याचितं समादाय न तद्दद्याद्यथाक्रमम् । स निगूह्य बलाद्दाप्यो दण्ड्यो वा पूर्वसाहसम्
अज्ञानाद्यदि वा कुर्यात्परद्रव्यस्य विक्रयम् । निर्वापो ज्ञानपूर्व तु चोरवद्ब्रधमर्हति ॥ ५

* धनुर्विहान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते । + इत आरभ्य अध्यायान्तग्रन्थो क. च. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ च. चक्रुः २ ड. 'तत्र बलं शिशौ तच्च म' । ३ च. च. तदा । ४ क. ख. राज्यं । ५ क. ख. क्षेपस्त्व ।
६ क. ख. 'निक्षेप्य' । ७ ड. च. 'डयो द्विगुणसा' । ८ ड. 'वद्वडम्' ।

मूल्यमादाय यो विद्यां शिल्पं वा न प्रयच्छति । दण्ड्यः स मूल्यं सकलं धर्मज्ञेन महीक्षिता ॥
द्विजभोज्ये तु संप्राप्ते प्रतिवेशमभोजयन् । हिरण्यमाषकं दण्ड्यः पापे नास्ति व्यतिक्रमः ॥
आमन्त्रितो द्विजो यस्तु वर्तमानश्च स्वे गृहे । निष्कारणं न गच्छेद्यः स दाप्योऽष्टशतं दमम् ॥
प्रतिश्रुत्याप्रदातारं सुवर्णं दण्डयेन्नृपः ॥

भृत्यश्चाऽऽज्ञां न कुर्याद्यो दर्पात्कर्म यथोदितम् । स दण्ड्यः कृष्णलान्यष्टौ न देयं चास्य
वेतनम् ॥ ९

संगृहीतं न दद्याद्यः काले वेतनमेव च । अकाले तु त्यजेद्मृत्युं दण्ड्यः स्याच्छतमेव च ॥ १०
यो ग्रामदेशं सस्यानां कृत्वा सत्येन संविदम् । विसंवदेन्नरो लोभात्तं राष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥ ११
क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशंसी भवेत् । सोऽन्तर्दशाहात्तत्साम्यं दद्याच्चैवाऽऽददीत
वा ॥ १२

परेण तु दशाहस्य न दद्यान्नैव दापयेत् । आदर्द्धं ददच्चैव राजा दण्ड्यः शतानि षट् ॥ १३
यस्तु दोषवर्ती कन्यामनाख्याय प्रयच्छति । तस्य कुर्यान्नृपो दण्डं स्वयं पण्यवर्ति पणान् ॥
अकन्यैवेति यः कन्यां ब्रूयाद्दोषेण मानवः । स शतं प्राशुयाद्दण्डं तस्या दोषमदर्शयन् ॥ १५
यस्त्वन्यां दर्शयित्वाऽन्यां बौद्धः कन्यां प्रयच्छति । उत्तमं तस्य कुर्वीत राजा दण्डं तु साहसम्
वैरो दोषाननाख्याय यः कन्यां वरयेदिह । दत्ताऽप्यदत्ता सा तस्य राजा दण्ड्यः शतद्वयम् ॥
प्रदाय कन्यां योऽन्यस्मै पुनस्तां संप्रयच्छति । दण्डः कार्यो नरेन्नेण तस्याप्युत्तमसाहसः ॥
सत्यंकारेण वा वाचा युक्तं पण्यमसंशयम् । लुब्धो ह्यन्यत्र विक्रेता षट्शतं दण्डमर्हति ॥
दुहितुः शुल्कविक्रेता सत्यंकारात्तु संत्यजेत् । द्विगुणं दण्डयेदेनमिति धर्मो व्यवस्थितः ॥
मूल्यैकदेशं दत्त्वा तु यदि क्रेता धनं त्यजेत् । स दण्ड्यो मध्यमं दण्डं तस्य पण्यस्य मोक्ष-

णम् ॥ २१

दुह्याद्धेतुं च यः पालो गृहीत्वा भक्तवेतनम् । स तु दण्ड्यः शतं राजा सुवर्णं चाप्यराक्षिता ॥
दण्डं दत्त्वा तु विरमेत्स्वामितः कृतलक्षणः । बद्धः काष्ण्यायसैः पाशैस्तस्य कर्मकरो भवेत्
धनुःशतपरीणाहो ग्रामस्य तु समन्ततः । द्विगुणं त्रिगुणं वाऽपि नगरस्य तु कल्पयेत् ॥ २४
वृत्तिं तत्र प्रकुर्वीत यामुद्रो नावलोकयेत् । छिद्रं वा वारयेत्सर्वं श्वशूकरमुखानुगम् ॥ २५
यत्रापरिवृतं धान्यं विहिंस्युः पशवो यदि । न तत्र कारयेद्दण्डं नृपतिः पशुराक्षिणे ॥ २६
अनिर्दशाहां गां सूतां वृषं देवपशुं तथा । छिद्रं वा वारयेत्सर्वं न दण्ड्यमनुरव्वीत ॥ २७
अतोऽन्यथा विनष्टस्य दशांशं दण्डमर्हति* । पाल्यस्य पालकस्वामी विनाशे क्षत्रियस्य तु
भक्षयित्वोपविष्टस्तु द्विगुणं दण्डमर्हति । विशं दण्ड्याद्दशगुणं विनाशे क्षत्रियस्य तु ॥
गृहं तडागमारामं क्षेत्रं वाऽपि समाहरन् । शतानि पञ्च दण्डः स्यादज्ञानाद्विशतो दमः ॥

* इतः परं सार्वश्लोको न विद्यते ग. घ. पुस्तकयोः ।

१ घ. ड. च. 'शसंघानां' । २ क. ख घ. 'स्यो भ' । ३ ड. 'तु' । अददाद्वेदश्चैव । ४ क. ख. 'द्विदद' ।
५ घ. अनवेष्येति । घ. अनदोषवर्ती क° । ६ घ. ड. 'याद्द्वे' । ७ घ. ड. 'बोद्ध' । ८ घ. ड. 'वरे दोषमना' । ९ च.
'राऽप्येवं समाच्छाय यः' । १० ड. 'दत्त्वा' । ११ ग. 'त्वा तक्रवे' । १२ ग. ड. 'मिभिः कृ' । च. 'मिना कृतक्ष' ।
१३ ग. घ. ड. 'वा धार' । १४ ड. 'स्वामतम्' । य° । १५ ग. घ. ड. 'वा धारये' । १६ घ. 'वं निर्देज्यान्मनु' । १७ ड.
भाषीमपाहरेत् । क्ष° ।

सीमाबन्धनकाले तु सीमान्तं यो हि कारयेत् । तेषां संज्ञां ददानस्तु जिह्वाच्छेदममाप्नुयात्
अथेनामपि यो दद्यात्संविदं वाऽधिगच्छति । उत्तमं साहसं दण्ड्य इति स्वायंभुवोऽब्रवीत्
वर्णानामानुपूर्व्येण त्रयाणामविशेषतः । अकार्यकारिणः सर्वान्प्रायश्चित्तानि कारयेत् ॥
असत्येन प्रमाप्य स्त्रीं शूद्रहत्याव्रतं चरेत् । दानेन च धनेनैकं सर्पादीनामशक्नुवन् ॥ ३४
एकैकं स चरेत्कृच्छ्रं द्विजः पापापनुत्तये । फलदानां च वृक्षाणां छेदने जप्यमृकशतम् ॥ ३५
गुल्मबल्लीलतानां च पुष्पितानां च वीरुधाम् । अस्थिमतां च सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे
पूर्णं वाऽनस्यवस्थातुं शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥ ३६

किञ्चिदेयं च विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे । अनस्थनां चैव हिंसायां प्राणायामैर्विशुध्यति
अन्नादिजानां सत्त्वानां रसजानां च सर्वशः । फलपुष्पोद्गतानां च घृतप्राशो विशोधनम्
कृष्टानामोषधीनां च जातानां च स्वयं वने । वृथा छेदने गच्छेत दिनमेकं पयोव्रती ॥ ३७
एतैर्व्रतैरपोह्यं स्यादेनो हिंसासमुद्भवम् । स्तेयं दोषापहर्तृणां श्रूयतां व्रतमुत्तमम् ॥ ४०
धान्यान्नधनचौर्याणि कृत्वा कामाद्विजोत्तमः । सजातीयगृहादेव कृच्छ्रार्धेन विशुध्यति
मनुष्याणां तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य तु । कूपवापीजलानां तु शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम्
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मतः । चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्य विशुद्ध्ये
भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य तु । पुष्पमूलफलानां तु पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ४४
तृणकाष्ठदुग्धाणां तु शुष्कान्नस्य गुह्यस्य च । चैलचर्माभिषाणां तु त्रिरात्रं स्यादभोजनम्
मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च । अयस्कांस्योपलानां च द्वादशाहं कणान्नमुक् ॥
कार्पासकीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्य च । पक्षिगन्धौषधीनां च रज्ज्वाश्चैव ऋणं पयः ॥ ४७
एतैर्व्रतैर्व्यपोहेत पापं स्तेयकृतं द्विजः । अगम्यागमनीयं तु व्रतैरभिरपानुदेत् ॥ ४८
गुरुतल्पव्रतं कुर्यादेतः सिक्त्वा स्वयोनिषु । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्यजोसु च ॥
पैतृष्वस्त्रीयमग्निं स्वीक्रीयां मातुरेव च । भ्रातुर्दुहितरं चैव गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५०
एताः स्त्रियस्तु भायार्थं नोपगच्छेत् बुद्धिमान् । *ज्ञातीनां च स्त्रियो यास्तु पतितानुगताश्च
याः ॥ ५१

अमानुषीषु पुरुषो उदक्यायामयोनिषु । रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥
मैथुनं च समालोक्य पुंसि योषिति वा द्विजः । गोयानेऽप्सु दिवा चैव सवासः स्नानमाचरेत्
चाण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात्साम्यं तु
गच्छति ॥ ५४

विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेश्मनि । यत्पुंसः परदारेषु तच्चैनां चारयेद्ब्रतम् ॥ ५५
सा चेत्पुनः प्रदुष्येत्तु सद्देशेनोपमन्त्रिता । कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तत्तस्याः पावनं स्मृतम् ॥
यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः । +तद्दक्ष्यभुग्जपेन्नित्यं त्रिभिवर्षैर्व्यपोहेति ॥ ५७

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठः ख. पुस्तके—ज्ञातीश्च मातुलेयास्ते पतिता उपयन्ति य इति । * एतदर्थस्थानेऽयं
पाठो ड. पुस्तके—जातियोनिषु ये याति पतितास्ते पतन्त्यध इति । + एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—भिक्षाशी क्र-
ञ्जपी नित्यं त्रिभिर्मासैर्विमुच्यत इति ।

१ घ. 'धारस्मे न गच्छेदादिनं' । ड. 'धारम्भान्न गच्छेदादिनं' । २ क. ख. 'यकत्रप' । ३ ड. 'यात्याऽऽ-
त्मशु' । ४ घ. घ. 'हं फलान्न' । ५ ड. 'जादिषु' । ६ ड. च. 'स्वसारं' । ७ क. ख. च । मातुश्च भ्रातुरार्ययां ग' ।
८ ड. 'तुरास्य तां गत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम्' । ए' । ९ ग. 'ण्डाली च स्त्रियं ग' । १० ख. घ. 'तदेकभु' ।

एषा पापकृतामुक्ता चतुर्णामपि निष्कृतिः । पतितैः संप्रयुक्तानामिमां शृणुत निष्कृतिम् ॥
 संवत्सरेण पतति पतितेन सहाऽऽचरन् । बाजनाध्यापनाद्यौनात्सुल्ययानाशनासनात् ॥ ५९
 यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः । स तस्यैव व्रतं कुर्यात्तत्संसर्गविशुद्धये ॥ ६०
 पतितस्वोदकं कार्यं सविण्णैर्बान्धवैः सह । निन्दितेऽहनि सायाह्ने ज्ञातिभिर्गुरुसंनिधौ ॥
 दासी घटमपां पूर्णं पर्वस्येत्येतद्वत् । अहोरात्रमुपासीरन्नाशीचं बान्धवैः सह ॥ ६१
 निवर्तयेरस्तस्मात्तु संभाषणसहोन्नमम् । दायादस्य प्रमाणं च यात्रामेवं च लौकिकीम् ॥
 ज्येष्ठभावाश्रितैस्त ज्येष्ठावांसं च यत्पुनः । ज्येष्ठांशं प्राप्नुयाच्चास्य यवीयान्गुणतोऽधिकः ॥
 स्थापितां चापि मर्यादां ये भिन्दुः पापकर्मिणः । सर्वे पृथक्पृथग्दण्ड्या राज्ञा प्रथमसाहसम् ॥
 शतं ब्राह्मणमाकुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति । वैश्यस्तु द्विशतं राजञ्छूद्रस्तु वधमर्हति ॥ ६६
 पञ्चाशद्ब्राह्मणो दण्ड्यः क्षत्रियस्याभिशंसने । वैश्यस्याप्युर्ध्वपञ्चाशद्वैद्येऽनुगुणतोऽधिकः ॥
 स्थापितां चापि मर्यादां ये भिन्दुः पापकर्मिणः । सर्वे पृथक्पृथग्दण्ड्या राज्ञा प्रथमसाहसम् ॥
 क्षात्रं वैश्यं प्राप्नुयाद्वैश्यः साहसं पुनरेव च । शूद्रः क्षत्रियमाकुश्य जिह्वाच्छेदनमाप्नुयात् ॥ ६८
 पञ्चाशत्क्षत्रियो दण्ड्यस्तथा वैश्याभिशंसने । शूद्रे चैवार्धपञ्चाशत्तथा धर्मो न हीयते ॥ ६९
 वैश्यस्याऽऽक्रोशने दण्डः शूद्रश्चोत्तमसाहसम् । शूद्राक्रोशे तथा वैश्यः शतार्धं दण्डमर्हति ॥
 सवर्णाक्रोशने दण्ड्यस्तथा द्वावृशकं स्मृतम् । वादेष्ववचनीयेषु तदेव द्विगुणं भवेत् ॥ ७१
 एकजातिद्विजातिं तु वाचा दारुणया क्षिपन् । जिह्वायाः प्राप्नुयाच्छेदं जघन्यः प्रथमो हि सः ॥
 नामजातिगृहं तेषामभिद्रोहेण कुर्वतः । निक्षेप्योऽयोमयः शङ्कुज्वलन्नास्ये दशाङ्गुलः ७३
 धर्मोपदेशं शूद्रस्तु (स्य) द्विजानाममिकुर्वतः । तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च पाथिवः ॥ ७४
 श्रुतिं देशं च जातिं च कर्म शारीरमेव च । वितथं च ब्रुवन्दड्यो राज्ञा द्विगुणसाहसम् ॥ ७५
 यस्तु पातकसंयुक्तः क्षिपेद्वर्णान्तरं नरः । उत्तमं साहसं दण्डः पात्यस्तस्मिन्यथाक्रमम् ॥ ७६
 राज्ञो निवेशनियमं वितथं यान्ति वै मिथः । सर्वे द्विगुणदण्ड्यास्ते विप्रलम्भान्नृपस्य तु ॥ ७७
 प्रीत्या मयाऽस्याभिहितं प्रमादेनाथवा वदेत् । भूयो न चैवं वक्ष्यामि स तु दण्डार्धभागभवेत् ॥
 काणं वाऽप्यथवा खञ्जमन्धं चापि तथाविधम् । तद्येनापि ब्रुवन्दाप्यो दण्डं कार्षापणं धनम् ॥
 मातरं पितरं ज्येष्ठं भ्रातरं श्वशुरं गुरुम् । आक्रोशयञ्छतं दण्ड्यः पन्थानं चार्दयन्गुरोः ॥ ८०
 गुरुवर्ज्यं तु मानार्हं यो हि मार्गं न यच्छति । स दाप्यः कृष्णलं राज्ञस्तस्य पापस्य शान्तये ८१
 एकजातिद्विजातिं तु येनाङ्गेनापराध्नुयात् । तदेव च्छेदयेत्तस्य क्षिप्रमेवाविचारयन् ॥ ८२
 अवनिष्ठीवतो दर्पाद्वाबोधौ च्छेदयेन्नृपः । अवमूत्रयतो मेढ्रमपशब्दयतो गुदम् ॥ ८३
 सहासनमभिप्रेक्षुरत्कृष्टस्यापकृष्टजः । कैंठ्यां कृताङ्को निर्वास्यः स्फिकं वाऽप्यस्य कर्तयेत् ॥
 केशेषु गृह्णतो हस्तं छेदयेद्विचारयन् । पादयोर्नासिकायां च ग्रीवायां वृषणेषु च ॥ ८५

* एतच्छ्लोकेऽथ पाठश्च पुस्तके—ज्येष्ठकार्याश्रितैस्त ज्येष्ठलभ्यं च यत्पुनः । ज्येष्ठं संप्राप्नुयाच्चास्य यवीयान्गुणतोऽपि वेति ॥

१ घ. 'नाथजनाशानादालपादसं' । २ क. ख. 'नादनुया' । ३ ग. 'धौ । दयादृष्ट' । ४ ग. 'हाशन' ।
 ५ ड. 'बाष्पं च निर्वृत' । ज्येष्ठं समाप्नु । ६ क. ख. 'यद्दण्डनीया रा' । ७ ग. च. 'देषु व' । ८ ग. 'क्षिपेत्' । ९ ग.
 घ. च. 'धन्यप्रमथो हि' । १० च. 'न न त्यजेद्वरो' । ११ ड. च. 'मधः श' । १२ घ. ड. च. 'कर्णे' । १३ घ. ड. च.
 'वास्य एकं वैवा' ।

त्वग्भेदकः शतं दण्डयो लोहितस्य च दर्शकः । मांसभेत्ता च षणिष्कान्निर्वास्यस्त्वस्थिमे-
दकः ॥ ८६

अङ्गभङ्गकरस्याङ्गं तदेवापहरेन्नृपः । दण्डपारुष्यकृद्दण्ड्यः समुत्थानव्ययं तथा ॥ ८७
अर्धपादकरः कार्यो गोगजाश्वोद्वेघातकः । पशुक्षुद्रमृगाणां च हिंसायां द्विगुणो दमः ॥ ८८
पञ्चाशच्च भवेद्दण्ड्यस्तथैव मृगपक्षिषु । कृमिकीटेषु दण्ड्यः स्याद्रजतस्य च माषकम् ॥ ८९
तस्यानुरूपं मूल्यं च प्रदद्यात्स्वामिने तथा । स्वस्वामिकानां सकलं शेषाणां दण्डमेव तु ॥ ९०
वृक्षं तु सफलं छित्त्वा सुवर्णं दण्डमर्हति । द्विगुणं दण्डयेच्चैनं पथि सीम्नि जलाशये ॥ ९१
छेदनादफलस्यापि मध्यमं साहसं स्मृतम् । गुल्मवल्लीलतानां च सुवर्णस्य च माषकम् ॥ ९२
वृथाच्छेदी तृणस्यापि दण्ड्यः कार्षापणं भवेत् । त्रिभागं कृष्णला दण्ड्याः प्राणिनस्ताडने
तथा ॥ ९३

देशकालानुरूपेण मूल्यं राजा द्दुमादिषु । तत्स्वामिनस्तथा दण्ड्या दण्डमुक्तस्तु पार्थिव ९४
यत्रातिवर्तते युग्यं वैगुण्यात्प्राजकस्य तु । तत्र स्वामी भवेद्दण्ड्यो नाऽऽप्तश्चेत्प्राजको भवेत् ॥
प्राजकश्च भवेदाप्तः प्राजको दण्डमर्हति । नास्ति दण्डश्च तस्यापि तथा वै हेतुकल्पकः ॥ ९६
द्रव्याणि यो हरेद्यस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा । स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं राज्ञो दद्यात्ततो दमम् ॥
यस्तु रज्जुं घटं कूपान्द्वेरेन्द्रिन्याच्च तां प्रपाम् । स दण्डं प्राप्नुयान्मायं तच्च संप्रतिपादयेत् ॥ ९८
धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वधः । शेषेऽप्येकादशगुणं तस्य दण्डं प्रकल्पयेत् ॥
तथा भक्ष्यान्नपानानां न तथाऽप्यधिके वधः । सुवर्णरजतादीनामुत्तमानां च वाससाम् ॥
पुरुषाणां कुलीनानां नारीणां च विशेषतः । महापशूनां हरणे शस्त्राणामौषधस्य च ॥ १०१
मुख्यानां चैव रत्नानां हरणे वधमर्हति । दध्नः क्षीरस्य तक्रस्य पानीयस्य रसस्य च ॥ १०२
वेणुवैदलभाण्डानां लवणानां तथैव च । मृन्मयानां च सर्वेषां मृदो भस्मन एव च ॥ १०३
कालमासाद्य कार्यं च राजा दण्डं प्रकल्पयेत् । गोषु ब्राह्मणसंस्थासु महिषीषु तथैव च ॥ १०४
अश्वापहारकश्चैव सद्यः कार्योऽर्धपादकः । सूत्रकार्पासकिण्वानां गोमयस्य गुडस्य च ॥ १०५
मत्स्यानां पक्षिणां चैव तैलस्य च घृतस्य च । मांसस्य मधुनश्चैव यच्चान्यद्वस्तुसंभवम् ॥ १०६
अन्येषां लवणादीनां मद्यानामोदनस्य च । पक्वान्नानां च सर्वेषां तन्मूल्याद्विगुणो दमः ॥
पुष्पेषु हरिते धान्ये गुल्मवल्लीलतासु च । अन्नेषु परिपूर्णेषु दण्डः स्यात्पञ्चमाषकम् ॥
परिपूर्णेषु धान्येषु शाकमूलफलेषु च ॥ १०८
निरन्वये शतं दण्ड्यः सान्वये द्विशतं दमः । येन येन यथाङ्गेन स्तेनोऽन्येषु विचेष्टते ॥ १०९
तत्तदेव हरेत्तस्य प्रत्यादेशाय पार्थिवः । द्विजोऽध्वगः क्षीणवृत्तिर्द्वाविक्षू द्वे च मूलके ॥ ११०
त्रयसोर्वारकौ द्वौ च तावन्मात्रं फलेषु च । तथा च सर्वधान्यानां मुष्टिप्राहेण पार्थिव ॥ १११
शाके शाकप्रमाणेन गृह्यमाणे न दुष्यति । वानस्पत्यं फलं मूलं दार्वग्न्यर्थं तथैव च ॥ ११२
तृणं गोभ्यवहारार्थमस्तेयं मनुरब्रवीत् । अदेववाटिजं पुष्पं देवतार्थं तथैव च ॥ ११३
आददानः परक्षेत्राच्च दण्डं दातुमर्हति । शृङ्गिणं नखिनं राजन्दंष्ट्रिणं च वधोद्यतम् ॥ ११४

यो हन्यान्न स पापेन लिप्यते मनुजेश्वर । गुरुं वा बालवृद्धं वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ॥ ११५
आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् । नाऽऽततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ॥ ११६
प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तं मन्युमुच्छति । गृहक्षेत्राभिहर्तारस्तथाऽगम्याभिगामिनः ॥
अग्निदो गरदश्चैव तथा चाभ्युद्यतायुधः । अभिचारं तु कुर्वाणो राजगामि च पैशुनम् ॥ ११८
एते हि कथिता लोके धर्मज्ञैराततायिनः । *भिक्षुकोऽप्यथवा नारी योऽपि वा स्यात्कुशी-

लवः ॥ ११९

प्रविशेत्प्रतिपिन्द्रस्तु प्राप्नुयाद्द्विगुणं दमः । परस्त्रीणां तु संभाषे तीर्थेऽरण्ये गृहेऽपि वा ॥ १२०
नदीनां चैव संभेदे स संग्रहणमाप्नुयात् । न संभाषेत्परस्त्रीभिः प्रतिपिन्द्रः समाचरेत् ॥ १२१
प्रतिपिन्द्रे समाभाष्य सुवर्णं दण्डमर्हति । नैष चारणदारेषु विधिरात्मोपजीविषु ॥ १२२
सज्जयन्ति मन्युष्यैस्ता निगूढं वा चरन्त्युत । किञ्चिदेव तु दाप्यः स्यात्संभाषेणापचारयन् ॥
प्रेष्यासु चैव सर्वासु गृहप्रव्रजितासु च । योऽकामां दूषयेत्कन्यां स सद्यो वधमर्हति ॥ १२४
सकामां दूषयाणस्तु प्राप्नुयाद्द्विशतं दमम् । यश्च संरक्षकस्तत्र पुरुषः स तथा भवेत् ॥ १२५
पारदारिकवद्दण्ड्यो योऽपि स्यादवकाशदः । बलात्संदूषयेद्यस्तु परभार्यां नरः कश्चित् ॥
वधो दण्डो भवेत्तस्य नापराधो भवेत्त्रिषयाः । रजस्तुतीयं वा कन्या स्वगृहे प्रतिपद्यते ॥ १२७
अदण्ड्या सा भवेद्राज्ञा वरयन्ती पतिं स्वयम् । स्वदेशे कन्यकां दत्त्वा तामादाय तथा व्रजेत्
परदेशे भवेद्ब्रह्मः स्त्रीचोरः स यतो भवेत् । अद्वय्यां घृतपत्नीं तु संगृह्णन्नापराध्नुते ॥ १२९
सद्व्यां तां संग्रहीता दण्डं तु क्षिप्रमर्हति । उत्कृष्टं वा भजेत्कन्या देया तस्यैव सा भवेत् ॥
यच्चान्यं सेवमानां च संयतां वासयेद्गृहे । उत्तमां सेवमानस्तु जघन्यो वधमर्हति ॥
जघन्यमुत्तमा नारी सेवमाना तथैव च ॥
भर्तारं लङ्घयेद्या स्त्री ज्ञातिभिर्बलदर्पिता । तां च निष्कासयेद्राजा संस्थाने बहुसंस्थिते ॥ १३१
हताधिकारं मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् । वासयेत्स्वैरिणीं नित्यं संवर्णेनाभिदूषिताम्
ज्यायसा दूषिता नारी मुण्डनं समवाप्नुयात् । वासश्च मलिनं नित्यं शिखां संप्राप्नुयाद्दश ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः क्षत्रियस्यान्यजागमे । व्रजन्दाप्यो भवेद्राज्ञा दण्डमुत्तमसाहसम् ॥
वैश्यागमे च विप्रस्य क्षत्रियस्यान्यजागमे । मध्यमं प्रथमं वैश्यो दण्ड्यः शूद्रागमान्दवेत् ॥
शूद्रः सवर्णागमने शतं दण्ड्यो महीक्षिता । वैश्यस्तु द्विगुणं राजन्क्षत्रियस्त्रिगुणं तथा ॥ १३७
ब्राह्मणश्च भवेद्दण्ड्यस्तथा राजंश्चतुर्गुणम् । + अगुप्तासु भवेद्दण्डः सुगुप्तास्वधिको भवेत् ॥
माता पितृष्वसा श्वश्रूमांनुलानी पितृव्यजा । पितृव्यसखिशिष्यस्त्री भगिनी तत्सखी तथा ॥
भ्रातृभार्यागमे पूर्वादण्डस्तु द्विगुणो भवेत् ॥

१३९

* इत आरभ्य दम इत्यन्तप्रत्ययः क. पुस्तक एव वर्तते । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो क. पुस्तके-गुप्ताश्चेत्तद्भवे-
दण्ड अगुप्तास्वधिकं भवेदिति ।

१ घ. ड. च. 'न्युस्तमनुपृच्छ' । २ घ. ड. च. 'था पत्न्याभि' । ३ च. संग्राहमवाप्तुं । ४ ग. घ. ड. च.
'वेत्तहस्त्री' । ५ च. 'द्विः पुमान्किल । यस्तु संभाषते स्त्रीभिः सु' । ६ घ. ड. 'दं विचरन्त्यतः । किं' । ७ क. घ. च.
संचारक' । ८ क. ख. ग. घ. 'राध्यति । स' । ९ ग. घ. ड. तां गृहाणस्तु दण्डमर्हति सतम । उ' । १० ड. 'तृष्ठा'
यो भजेत्कन्यां दे' । ११ घ. 'तु । जघन्यं से' । १२ घ. ड. स्त्री स्वज्ञातिबल' । १३ घ. ड. तां श्वभिः खादये' ।
१४ ग. संस्थिते सर्वसंसदि । ह' । १५ ड. सर्ववर्णेन दू' ।

* भागिनेयी तथा चैव राजपत्नी तथैव च । तथा प्रव्रजिता नारी वर्णोत्कृष्टा तथैव च ॥ १४०
इत्यगम्याश्च निर्दिष्टास्तासां तु गमने नरः । शिश्रस्योत्कर्तनं कृत्वा ततस्तु वधमर्हति ॥ १४१
चण्डालीं च श्वपाकीं च गच्छन्वधमवाप्नुयात् ॥ १४२
तिर्यग्योनिं च गोवर्ज्यं मैथुनं यो निषेवते । वपनं प्राप्नुयाद्दण्डं तस्याश्च यवसोदकम् ॥ १४३
सुवर्णं च भवेद्दण्ड्यो गां व्रजन्मनुजोत्तम । वेश्यागामी द्विजो दण्ड्यो वेश्याशुल्कसमं पणम् ॥
गृहीत्वा वेतनं वेश्या लोभादन्यत्र गच्छति । वेतनं द्विगुणं दद्याद्दण्डं च द्विगुणं तथा ॥ १४५
अन्यमुद्दिश्य यो वेश्यां नयेदन्यस्य कारणात् । तस्य दण्डो भवेद्वाजन्सुवर्णस्य च माषकम् ॥
+ नीत्वा भोगान्न यो दद्याद्वाप्यो द्विगुणवेतनम् । राज्ञश्च द्विगुणं दण्डं तथा धर्मो न हीयते ॥
बहूनां व्रजतामेकां सर्वे ते द्विगुणं दमम् । दद्युः पृथक्पृथक्सर्वे दण्डं च द्विगुणं परम् ॥ १४८
न माता न पिता न स्त्री न ऋत्विग्याज्यमानवाः । अन्योन्यं पतितास्त्याज्या योगे दण्ड्याः
शतानि षट् ॥ १४९

पतिता गुरवस्त्याज्या न तु माता कथं चन । गर्भधारणपोषाभ्यां तेन माता गरीयसी ॥ १५०
अधीयानोऽप्यनध्याये दण्ड्यः कार्षापणत्रयम् । अध्यापकश्च द्विगुणं तथाऽऽचारस्य लङ्घने
अनुक्तस्य भवेद्दण्डः सुवर्णस्य च कृष्णलम् । भार्या पुत्रश्च दासश्च शिष्यो भ्राता च सोदरः ॥
कृतापराधास्ताड्याः स्यु रज्ज्वा वेणुदलेन वा । पृष्ठतस्तु शरीरस्य नोत्तमाङ्गं कथं चन ॥ १५३
अतोऽन्यथा प्रहरतः प्राप्नुयाच्चोरकिल्बिषम् । दूतीं समाह्वयंश्चैव यो निषिद्धं समाचरेत् ॥ १५४
प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा स दण्ड्यः पार्थिवेच्छया । वासांसि फलकैः श्लक्ष्णैर्निर्णिज्याद्रजकः
शनैः ॥ १५५

अतोऽन्यथा हि कुर्वन्तु दण्ड्यः स्यादुक्ममाषकम् । रक्षास्वधिकृतानां च प्रदेयं यैर्विलुप्यते ॥
कर्षकेभ्योऽर्थमादाय यः कुर्यात्क्रमन्यथा । तस्य सर्वस्वमादाय तं राजा विप्रवासयेत् ॥ १५७
ये नियुक्ताः स्वकार्येषु हर्न्युः कार्याणि कार्थिणाम् । निर्वृणाः क्रूरमनसः सर्वे कर्मापराधिनः ॥
धनोष्मणा पच्यमानास्तान्निःस्वान्कारयेन्नृपः । कूटशासनकर्तृश्च प्रकृतीनां च दूषकान् ॥
स्त्रीबालब्राह्मणघ्नांश्च वध्यांस्तत्सेविनस्तथा । अमात्यः प्राड्विवाको वा यः कुर्यात्कार्यमन्यथा
तस्य सर्वस्वमादाय तं राजा विप्रवासयेत् । ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च तस्करो गुरुतल्पगः ॥ १६१
एतान्सर्वान्पृथङ्घस्यान्महापातकिनो नरान् । महापातकिनो वध्या ब्राह्मणं तु विवासयेत् ॥
कृतचिह्नं स्वदेशाच्च शृणु चिह्नाकृतिं ततः । गुरुतल्पे भगः कार्यः सुरापाने सुराध्वजः ॥ १६३
स्तेने तु श्वपदं तद्ब्रह्महण्यशिराः पुमान् । असंभाज्या ह्यसंभोज्या असंवाह्या विशेषतः ॥
त्यक्तव्याश्च तथा राजज्ज्ञातिसंबन्धिवान्धवैः । महापातकिनो वित्तमादाय नृपतिः स्वयम् ॥

* इत आरभ्य वधमर्हति इत्यन्तग्रन्थः ख. ग. पुस्तकयोर्नास्ति । + एतद्व्यस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके—
नीत्वा भुक्त्वाऽन्यस्य दद्याद्वाप्यो द्विगुणवेतनम् ।

१ ड. 'न्यत्र का' । २ ड. 'नां भुञ्जता' । ३ घ. 'धर्मभागं द' । च. 'धर्मप्राप्तं द' । ४ ग. घ. ड. च. 'ज्यसु-
नवः । अ' । ५ क. ग. प्राप्तं स्याच्चो' । ड. प्राप्तेः स्याद्वोर' । ६ क. ख. 'तु । आच्छन्नं' । ७ क. ख. 'कृतैश्चैव प्र' ।
८ ड. प्रन्ति । ९ क. ख. 'ध्याद्विद्वेवि' । १० ड. 'धकु शीन्म' । ११ घ. विहकमं त' । १२ घ. स्तेयकृत्यः पदं छिन्या
ब्रह्महन्तुः शिरः पुं ।

अप्सु प्रवेशयेद्वण्डं वरुणायोपपादयेत् । सहोदं न विना चोरं घातयेद्भार्मिको नृपः ॥ १६६
 सहोदं सोपकरणं घातयेद्विचारयन् । ग्रामेष्वपि च ये केचिच्चोराणां भक्षयदायकाः ॥ १६७
 भाण्डावकाशदाश्चैव सर्वास्तानपि घातयेत् । राष्ट्रेषु राज्ञाऽधिकृताः सामन्ताश्चैव दूषकाः ॥
 अभ्याघातेषु मध्यस्थाः क्षिप्रं शास्यास्तु चोरवत् । ग्रामघाते मठाभङ्गे पथि मोषाभिमर्दने ॥
 शक्तितो नाभिधावन्तो निर्वास्याः सपरिच्छदाः । राज्ञः कोशापहर्तृश्च प्रतिकूलेषु संस्थितान्
 अरीणामुपैकतृश्च घातयेद्विविधैर्वधैः । संधिं कृत्वा तु ये चौर्यं रात्रौ कुर्वन्ति तस्कराः ॥
 तेषां छित्त्वा नृपो हस्तौ तीक्ष्णशूले निवेशयेत् । तडागभेदकं हन्यादप्सु शुद्धवधेन तु ॥
 यस्तु पूर्वं निविष्टं स्यात्तडागस्योदकं हरेत् । आगमं चाप्यपां भिन्यात्स दाप्यः पूर्वसाहसम् ॥
 कोठागारायुधागारदेवागारविभेदकान् । पापान्पापसमाचारान्घातयेच्छीघ्रमेव च ॥ १७४
 समुत्सृजेद्वाजमार्गे यस्त्वमेध्यमनौपदि । स हि कार्षापणं दण्ड्यस्तत्त्वमेध्यं च शोधयेत् ॥ १७५
 आपद्रुतोऽथवा वृद्धो गर्भिणी बाल एव च । परिभाषणमर्हन्ति न च शोधयमिति स्थितिः ॥
 प्रथमं साहसं दण्ड्यो यश्च मिथ्या चिकित्सते । पुरुषे मध्यमं दण्डमुत्तमं च तथोत्तमे ॥ १७७
 छेत्रस्य ध्वजयष्टीनां प्रतिमानां च भेदकाः । प्रतिकुर्युस्ततः सर्वे पञ्च दण्ड्याः शतानि च ॥
 अदूषितानां द्रव्याणां दूषणे भेदने तथा । मणीनामपि भेदेन दण्ड्यः प्रथमसाहसम् ॥ १७९
 समं च विषमं चैव कुरुते मूल्यतोऽपि वा । समाभुयात्स वै पूर्वं दमं मध्यममेव च ॥ १८०
 बन्धनानि च सर्वाणि राजमार्गे निवेशयेत् । कर्षन्तो यत्र वृश्यन्ते विकृताः पापकारिणः ॥
 प्राकारस्य च भेत्तारं परिखाणां च भेदकम् । द्वाराणां चैव भेत्तारं क्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥
 मूलकर्माभिचारेषु कर्तव्यो द्विशतो दमः । अबीजविक्रयी यश्च बीजोत्कर्षक एव च ॥ १८३
 मर्यादामेदकश्चापि विकृतं वधमाभुयात् । सर्वसंकरपापिष्ठं हेमकारं नराधिय ॥ १८४
 अन्याये वर्तमानं च च्छेदयेत्त्ववशः क्षुरैः । द्रव्यमादाय वणिजामनर्थेणारुन्धताम् ॥ १८५
 द्रव्याणां दूषको यस्तु प्रतिच्छन्नस्य विक्रयी । मध्यमं प्राभुयाद्वण्डं कूटकर्ता तथोत्तमम् ॥ १८६
 राजा पृथक्पृथक्कुर्याद्वण्डं चोत्तमसाहसम् । शास्त्राणां यज्ञतपसां देशानां क्षेपको नरः ॥ १८७
 देवतानां संतीनां च उत्तमं दण्डमर्हति । एकस्य दण्डपारुष्ये बहूनां द्विगुणो दमः ॥ १८८
 कलहो यद्रुतो दाप्यो दण्डश्च द्विगुणस्ततः । मध्यमं ब्राह्मणं राजा विषयाद्विप्रवासयेत् ॥
 लशुनं च पलाडुं च शूकरं ग्रामकुक्कुटम् । तथा पञ्चनखं सर्वं भक्ष्यादन्यत्तु भक्षयेत् ॥ १९०
 विवासयेत्क्षिप्रमेव ब्राह्मणं विषयात्स्वकात् । अभक्ष्यभक्षणे दण्ड्यः गृद्धो भवति कुण्डलम्
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां चतुर्भिर्द्विगुणं स्मृतम् । यः साहसं कारयति स दण्ड्यो द्विगुणं दमम् ॥
 यस्त्वैवमुक्त्वाऽहं दाता कारयेत्स चतुर्गुणम् । संदिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकः ॥ १९३

१ ग. च चोराणां भक्ष्यभोज्यादिदा° । २ घ. भक्तदा° । ३ घ. सर्वदा । ४ ग. ड. °पञ्चमृष । ५ ड. छित्त्वा ।
 ६ घ. पूर्वनिवर्द्धं तु तडा° । ७ घ. लक्षणं । ८ घ. भेत्ता । ९ क. ख. वंशासनम् । को° । १० घ. °मेध्यं नराधमः ।
 स । ११ ग. °नातुरः । स° । १२ ड. °स्तममे° । १३ क. ख. °तु । अजङ्गमोऽय° । १४ ड. °मे । संक्रमध्व° । घ. °मे ।
 संक्रमाग्रामय° । १५ ग. कर्मस्थ । १६ ग. घ. ड. सर्वे । १७ ग. °कयाज्ञैव बी° । १८ ग. घ. ड. °जोत्कर्षस्तैवैव ।
 १९ ख. °तं बन्धमा° । २० ग. घ. यतीनां । २१ घ. गृज्जन् । २२ ग. °नखात्सर्वभक्ष्यादन्यत्र भक्षिणम् । वि° ।

पञ्चाशत्पणिको दण्डस्तयोः कार्यो महीक्षिता । अस्पृश्यं च स्पृशन्नार्थो ह्ययोग्यो योग्य-
कर्मकृत् ॥ १९५

पुंस्त्वहर्ता पशूनां च दासीगर्भविनाशकृत् । शूद्रप्रव्रजितानां च दैवे पित्र्ये च भोजकः ॥ १९६
अव्रजन्बाढमुक्त्वा तु तथैव च निमन्त्रणे । एते कार्षापणशतं सर्वे दण्ड्या महीक्षिता ॥ १९७
दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन्दड्यस्तु कृष्णलम् । पितापुत्रविरोधे च साक्षिणां द्विशतो दमः ॥
स्यान्नरश्च तथाऽर्यः स्यात्तस्याऽप्यष्टशतो दमः ॥ १९८

*तुलाशासनमानानां कूटकुञ्जानकस्य च । एभिश्च व्यवहर्ता च स दण्ड्यो दममुत्तमम् ॥
विषाग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् । विर्कर्णनासिकां व्योष्टीं कृत्वा गोभिः प्रमार्पयेत् ॥
ग्रामस्य दाहका ये च ये च क्षेत्रस्य वेश्मनः । राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्ते कटाग्रिना ॥
ऊनं वाऽप्यधिकं चापि लिखेद्यो राजशासनम् । पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥
अभक्ष्येण द्विजं दूर्य्यं दण्ड्य उत्तमसाहसम् । क्षत्रियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्धकम् ॥ २०३
मृताङ्गलघ्नविक्रेतुर्गुप्तं ताडयतस्तथा । राजयानासनारोढुर्दण्ड उत्तमसाहसः ॥ २०४
यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनापि पराजितः । तमायान्तं पुनर्जित्वा दण्डयेद्द्विगुणं दमम् ॥
आह्वानकारी मध्यः स्यादनीह्वाने तथाऽऽह्वयर्नू । दाण्डिकस्य च यो हस्तादभियुक्तः पलायते
हीनः पुरुषकारेण तं दण्ड्याद्दाण्डिको धनम् । प्रेष्यापराधात्प्रेष्यस्तु स दण्ड्यश्चार्धमेव च ॥
दण्डार्थं नियमार्थं च नीयमानेषु बन्धनम् । यदि कश्चित्पलायते दण्डश्चाष्टगुणो भवेत् ॥
अनिन्दिते विवादे तु नखरोमावतारणम् । कारयेद्यः स पुरुषो मध्यमं दण्डमर्हति ॥ २०९
बन्धनं चाप्यवध्यस्य बलान्मोचयते तु यः । वैध्यं विमोचयेद्यस्तु दण्ड्यो द्विगुणदण्डमाकू
र्दुर्दृष्ट्यव्यवहारानां सभ्यानां द्विगुणो दमः । राज्ञा त्रिशद्वृणो दण्डः प्रक्षेप्य उदके भवेत् ॥
अल्पदण्डेऽधिकं कुर्याद्विपुले चाल्पमेव च । उर्नाधिकं तु तं दण्डं सभ्यो दद्यात्स्वकाद्गृहात्
यावानवध्यस्य वधे तावान्वध्यस्य रक्षणे । अधर्मो नृपतेर्दृष्टे एतयोरुभयोरपि ॥ २१३
ब्राह्मणं नैव हन्यात्तु सर्वपापेण्ववस्थितम् । प्रवासयेत्स्वकाद्वाप्रात्समग्रधनसंयुतम् ॥ २१४
न जातु ब्राह्मणं वध्यात्पातकं त्वधिकं भवेत् । यस्मात्तस्मात्पत्यत्नेन ब्रह्महत्यां विवर्जयेत् ॥
अदण्ड्यान्दण्ड्यनराजा दण्ड्याश्चैवाप्यदण्डयन् । अयशो महदप्राप्ति नरकं चाधिगच्छति ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो घ. च. पुस्तकयोः—तुलानां कूटकुञ्जस्तैनः पिशुनश्च पिशेपत इति ।

१ क ख. 'स्तत्र का' । २ ग. 'स्पृश्यां च स्पृशन्नरभियोग्ये यो' । ३ घ. 'भयस्तथा' । शू । ड. 'भेकर-
स्तथा शू' । ४ ग. घ. म. । सान्तरथ तयोर्थः । ५ क कुन्मान' । ग. 'कुरकन' । ६ ड. विकृतकर्णनासोष्ठी । ७ घ. 'ष्टी गोभिः
सह विवासये' । ८ ग ड. च. प्रवासयन् । ९ ख. घ. खलस्य । १० ग. अभीक्ष्णेन । ११ ग. 'ध्यन्दड्य' । १२ ख. 'तुर्गा
तु ता' । १३ ग. 'हं लघयितुस्त' । १४ ग. राजध्वंस' । १५ ग. 'नादूतं त' । १६ क. ख. ड. 'नू' । दण्डि' । १७ ग.
घ. भीतः । १८ ग. प्रेषोपचारप्रेष्य' । १९ घ. 'व्यस्य स दण्डश्चा' । २० ग. घ. चाप मध्ये वा ब' । २१ ग. मध्ये ।
२२ क. ख. दण्डाद्द्विगुणमात्रमेव । दु' । २३ घ. दुर्दृष्टी' । २४ क. ख. ग. घ. 'दृष्टतथा वध्यस्य मोक्षणे प्रा' । २५ ग.
घ. 'म् । सभ्यो विवासयेद्वा' ।

ज्ञात्वाऽपराधं पुरुषस्य राजा कालं तथा चानुमतं द्विजानाम् ।

दण्ड्येषु दण्डं परिकल्पयेत्तु यो यस्य युक्तः स समीक्ष्य कुर्यात् ॥ २१७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे दण्डप्रणयनं नाम सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११८६० ॥

अथाष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

दिव्यान्तरिक्षभौमेषु या शान्तिरभिधीयते । तामहं श्रोतुमिच्छामि महोत्पातेषु केशव ॥ १

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि त्रिविधामद्भुतादिषु । विशेषेण तु भौमेषु शान्तिः कार्या तथा भवेत्
अभयाचान्तरिक्षेषु सौम्या दिव्येषु पार्थिव । विजिगीषुः परं राजन्भूतिकामस्तु यो भवेत् ॥

विजिगीषुः परानेवमभियुक्तस्तथा परैः । तथाऽभिचारशङ्कायां शत्रूणामभिनाशने ॥ ४

भये महति संप्राप्ते अभया शान्तिरिष्यते । राजयक्षमाभिभूतस्य क्षतक्षीणस्य चाप्यथ ॥ ५

सौम्या प्रशस्यते शान्तिर्यज्ञकामस्य चाप्यथ । भूकम्पे च समुत्पन्ने प्राप्ते चान्नक्षये तथा ॥ ६

अतिवृष्ट्यामनावृष्ट्यां शलभानां भयेषु च । भ्रमतेषु च चौरिषु वैष्णवी शान्तिरिष्यते ॥ ७

पशूनां मारणे प्राप्ते नराणामपि दारुणे । भूतेषु दृश्यमानेषु रौद्री शान्तिस्तथेष्यते ॥ ८

वेदनाशे समुत्पन्ने जने जाते च नास्तिके । अपूज्यपूजने जाते ब्राह्मी शान्तिस्तथेष्यते ॥ ९

भाविष्यत्यभिषेके च परचक्रभयेऽपि च । स्वराष्ट्रभेदेऽरिबधे रौद्री शान्तिः प्रशस्यते ॥ १०

त्र्यहातिरिक्ते पवने भक्ष्ये सर्वविगर्हिते । वैकृते वातजे व्याधौ वायवी शान्तिरिष्यते ॥ ११

अनावृष्टिभये जाते प्राप्ते विकृतिवर्षणे । जला शयविकारेषु वारुणी शान्तिरिष्यते ॥ १२

अभिशापभये प्राप्ते भार्गवी च तथैव च । जाते प्रसववैकृत्ये प्राजापत्या महाभुज ॥ १३

उपस्कराणां वैकृत्ये त्वाष्ट्री पार्थिवनन्दन । बालानां शान्तिकामस्य कौमारी च तथा नृप ॥ १४

कुर्याच्छान्तिमथाऽऽग्नेयीं संप्राप्ते वह्निवैकृते । आज्ञाभङ्गे तु संजाते तथा भृत्यादिंसक्षये ॥ १५

अश्वानां शान्तिकामस्य तद्विकारे समुत्थिते । अश्वानां कामयानस्य गान्धर्वी शान्तिरिष्यते

गजानां शान्तिकामस्य तद्विकारे समुत्थिते । गजानां कामयानस्य शान्तिराङ्गिरसी भवेत् ॥

पिशाचादिभये जाते शान्तिर्वै नैर्ऋती स्मृता । अपमृत्युभये जाते दुःस्वप्ने च तथा स्थिते ॥

याम्यां तु कारयेच्छान्तिं प्राप्ते तु मारके तथा । धननाशे समुत्पन्ने कौबेरी शान्तिरिष्यते ॥ १९

वृक्षाणां च तथाऽर्धानां वैकृते समुपस्थिते । भूतिकामस्तथा शान्तिं पार्थिवीं प्रतियोजयेत् ॥

प्रथमे दिनयामे च रात्रौ वा मनुजोत्तम । हस्ते स्वातौ च चित्रायामादित्ये चाऽऽश्विने तथा ॥

अर्याग्नि सौम्यजातेषु वायव्यां त्वद्भुतेषु च । द्वितीये दिनयामे तु रात्रौ च रविनन्दन ॥ २२

१ ड. च. 'तु पापस्य यद्यच्छमनं च. कु' । २ ग. घ. प्रवृत्तेषु । ३ ग. मारके । ४ ड. इत्ये सर्वं यमशा' ।

५ ग. 'ने रक्षे सर्वदिगुत्थिते । वै' । घ. 'ने रक्षे सर्वदिगुत्थिते । वै' । ६ घ. त्यागितं । ७ क. ख. नरके । घ. ड.

मरके । ८ ड. 'वीं संप्रयो' । ९ ग. घ. 'ग्निं सोमज' ।

पुण्याग्नेयविशाखासु पिंड्यासु भरणीषु च । उत्पातेषु तथा मांग आग्नेयीं तेषु कारयेत् ॥ २३
 तृतीये दिनयामे च रात्रौ च रविनन्दन । रोहिण्यां वैष्णवे ब्राह्मे वासवे वैश्वदेवते ॥ २४
 ज्येष्ठायां च तथा मैत्रेये भवन्त्यद्भुताः क्वचित् । ऐन्द्री तेषु प्रयोक्तव्या शान्ती रविकुलोद्ग्रह ॥
 चतुर्थे दिनयामे च रात्रौ वा रविनन्दन । सार्षपौष्णे तथाऽऽर्द्रायामहिर्बुध्न्ये च दारुणे ॥ २६
 मूलं वरुणदैवत्ये ये भवन्त्यद्भुतास्तथा । वारुणी तेषु कर्तव्या महाशान्तिर्महीक्षितां ॥ २७
 [* मित्रमण्डलवेलासु ये भवन्त्यद्भुताः क्वचित् । तत्र शान्तिद्वयं कार्यं निमित्तेषु च नान्यथा
 निर्निमित्तकृता शान्तिर्निमित्तेनोपयुज्यते ॥ २८

बाणप्रहारा न भवन्ति यद्वद्वाजन् नृणां संनहनैर्युतानाम् ।

दैवोपघाता न भवन्ति तद्वद्धर्मात्मनां शान्तिपरायणानाम् ॥ २९ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तिर्नामाष्टविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११८८९ ॥

अथैकोनविंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

अद्भुतानां फलं देव शमनं च तथा वद । + त्वं हि वेत्सि विशालाक्ष ज्ञेयं सर्वमशेषतः ॥ १

मत्स्य उवाच—

अत्र ते वर्णयिष्यामि यदुवाच महातपाः । अत्रये वृद्धगर्गस्तु सर्वधर्मभृतां वरः ॥ २
 + सरस्वत्याः सुखासीनं गर्गं स्रोतसि पार्थिव । पप्रच्छासौ महातेजा अत्रिभुजिनजप्रियम् ॥

अत्रिरुवाच—

नश्यतां पूर्वरूपाणि जनानां कथयस्व मे । नगराणां तथा राज्ञां त्वं हि सर्वं वदस्व माम् ॥ ४

गर्ग उवाच—

पुरुषापचाराभ्रियतमपरज्यन्ति देवताः । ततोऽपरागाद्देवानामुपसर्गः प्रवर्तते ॥ ५

दिव्यान्तरिक्षभौमं च त्रिविधं संप्रकीर्तितम् । ग्रहक्षवैकृतं दिव्यमान्तरिक्षं निबोध मे ॥ ६

उल्कापातो दिशां दाहः परिवेषस्तथैव च । गन्धर्वनगरं चैव वृष्टिश्च विकृता तु या ॥ ७

एवमादीनि लोकेऽस्मिन्नान्तरिक्षं विनिर्दिशेत् । चरस्थिरभवा भौमो भूकम्पश्चापि भूमिजः

जलाशयानां वैकृत्यं भौमं तदपि कीर्तितम् । भौमे त्वल्पफलं ज्ञेयं चिरेण च विपच्यते ॥ ९

अभ्रजं मध्यफलदं मध्यकालफलप्रदम् । अद्भुते तु समुत्पन्ने यदि वृष्टिः शिवा भवेत् ॥ १०

सप्ताहाभ्यन्तरे ज्ञेयमद्भुतं निष्फलं भवेत् । अद्भुतस्य विपाकश्च विना शान्त्या न दृश्यते ॥

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ पुस्तके नास्ति । + एतस्मिन्नर्थेऽयं पाठो ङ. पुस्तके—यथा वेत्स्याम्यहं सम्य-
 कप्रब्रूहि वदतां वरेति । * न विद्यतेऽयं श्लोको ङ. पुस्तके ।

१ क. ख. 'मेये वि' । २ ग. 'चात्रसु' । ङ. 'ऽयाजभ' । ३ ग. 'त्याता ये त' । ४ क. ख. 'भाग्ये' । ५ क.

ख. 'श्वदेव' । ६ घ. 'मूले' । ७ ध. ङ. 'ता । भिन्नम्' । ८ घ. ङ. च. 'वर्तयि' । ९ क. 'स्वलां सु' । घ. 'स्वत्यामुपासी' ।

१० घ. 'जं चाप्यफलदमल्पकालक' । ११ ङ. 'दे सान्त्या वैवोपश्राम्यति । भ' ।

त्रिभिर्वैस्तथा ज्ञेयं सुमहद्भयकारकम् । राज्ञः शरीरे लोके च पुरद्वारे पुरोहिते ॥ १२
 पाकमायाति पुत्रेषु तथा वै कोशवाहने । ऋतुस्वभावाद्वाजेन्द्र भवन्त्यद्भुतसंज्ञिताः ॥ १३
 शुभावहास्ते विज्ञेयास्तांश्च मे गदतः शृणु । वज्राशनिमहीकम्पसंध्यानिर्घातनिःस्वनाः ॥ १४
 परिवेषरजोभूमरक्ताकारास्तमयोदयाः । हुमोद्भेदकरस्नेहो बहुशः सर्फलोद्गमः ॥ १५
 गोपक्षिमधुवृद्धिश्च शुभानि मधुमाधवे । ऋक्षोल्कापातकलुषं कपिलाकैन्दुमण्डलम् ॥ १६
 कृष्णश्वेतं तथा पीतं धूसरध्वान्तलोहितम् । रक्तपुष्पारुणं सांध्यं नभः क्षुब्धार्णवोपमम् ॥
 सरितां चाम्बुसंशोषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं वदेत् । शक्रायुधपरीवेधं विद्युदुल्काधिरोहणम् ॥ १८
 कम्पोद्वर्तनवैकृत्यं हसनं दारणं क्षितेः । नैद्युदपानसरसां विधूततरणप्लवाः ॥ १९
 शृङ्गिणां च वराहाणां वर्षासु शुभमिष्यते । शीतानिलतुषारत्वं नर्दनं मृगपक्षिणाम् ॥ २०
 रक्षोभूतपिशाचानां दर्शनं वागमानुषी । दिशो धूमान्धकाराश्च सनमोवनपर्वताः ॥ २१
 उच्चैः सूर्योदयास्तौ च हेमन्ते शोभनाः स्मृताः । दिव्यस्त्रीरूपगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् ॥
 ग्रहनक्षत्रताराणां दर्शनं वागमानुषी । गीतवादित्रनिर्वोषो वनपर्वतसानुषु ॥ २३
 सस्यवृद्धी रसोत्पत्तिः शरत्काले शुभाः स्मृताः । हिमपातानिलोत्पातविरूपाद्भुतदर्शनम्
 कृष्णाञ्जनाभमाकाशं तारोल्कापातपिञ्जरम् । चित्रगर्भोद्भवः स्त्रीपुं गोजाश्वमृगपाक्षिषु ॥
 पत्राङ्कुरलतानां च विकाराः शिशिरे शुभाः ॥ २५

ऋतुस्वभावेन विनाऽद्भुतस्य जातस्य दृष्टस्य तु शीघ्रमेव ।

यथागमं शान्तिरनन्तरं तु कार्या यथोक्ता वसुधाधिपेन ॥ २६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तिकोपनिर्णयैकोनविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९१५ ॥

अथ त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

* गर्ग उवाच—

देवतार्चाः प्रनृत्यन्ति वेपन्ते प्रज्वलन्ति च । वमन्त्यग्निं तथा धूमं स्नेहं रक्तं तथा वसाम् ॥ १
 आरटन्ति रुदन्त्येताः प्रस्विद्यन्ति हसन्ति च । उत्तिष्ठन्ति निषीदन्ति प्रधावन्ति धमन्ति च ॥
 भुञ्जते विक्षिपन्ते वा कोशप्रहरणध्वजान् । अवाह्मुखा वा तिष्ठन्ति स्थानात्स्थानं
 भ्रमन्ति च ॥ ३
 वमन्त्यग्निं तथा धूमं स्नेहं रक्तं तथा वसाम् । एवमाद्या हि दृश्यन्ते विकाराः सहस्रोत्थिताः ॥
 लिङ्गायतनविषेषु तत्र वासं न रोचयेत् ॥ ४
 राज्ञो वा व्यसनं तत्र स च देशो विनश्यति । देवयात्रासु चोत्पातान्दृष्ट्वा देशभयं वदेत् ॥ ५

* एषोऽध्यायो न विद्यते ड. च. पुस्तकयोः ।

१ घ. ड. च. पुरे दारे । २ घ. ड. 'मनोद' । ३ ड. च. द्रुमेभ्यो भवति स्ने' । ४ क. 'फलद्रुमः । ५ घ. ड.
 'म् । अनभिज्वलनस्फोटयू' । ६ क. ख. घ. नयोद' । ७ घ. 'क्षोयक्षपि' । ड. च. 'क्षोयक्षादिसत्त्वानां । ८ ड. 'ताः ।
 देवगन्धर्वरूपं च वि' । ९. च. 'वृगजा' । १० घ. 'न चित्रेषु । ११ घ. वासो न रोचते । रा' ।

पितामहस्य हर्म्येषु तत्र वासं न रोचयेत् । पशूनां रुद्रजं ज्ञेयं नृपाणां लोकपालजम् ॥ १
ज्ञेयं सेनापतीनां तु यत्स्यात्स्कन्दविशाखजम् । लोकानां विष्णुवस्विन्द्रविश्वकर्मसमुद्भवम् ॥ ७

विनायकोद्भवं ज्ञेयं गणानां ये तु नायकाः । देवप्रेष्यान्नृपप्रेष्या देवस्त्रीभिर्नृपस्त्रियः ॥ ८
वासुदेवोद्भवं ज्ञेयं ग्रहाणामेव नान्यथा । देवतानां विकारेषु श्रुतिवेत्ता पुरोहितः ॥ ९
देवतार्चां तु गत्वा वै स्नानमाच्छाद्य भूषयेत् । पूजयेच्च महाभाग गन्धमाल्यान्नसंपदा ॥ १०
मधुपर्केण विधिवदुपतिष्ठेदनन्तरम् । तल्लिङ्गेन च मन्त्रेण स्थालीपाकं यथाविधि ॥
पुरोधा जुहुयाद्ब्रह्मौ सप्तरात्रमतन्द्रितः ॥ ११

विप्राश्च पूज्या मधुरान्नपानैः सवक्षिणं सप्तदिनं नरेन्द्र ।

प्राप्तेऽष्टमेऽङ्घ्रि क्षितिगोप्रदानैः सकाञ्चनैः शान्तिमुपैति पापम् ॥ १२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तावचौघिकारो नाम त्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९२७ ॥

अथैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गर्ग उवाच—

अनग्निर्दीप्यते यत्र राष्ट्रे यस्य निरिन्धनः । न दीप्यते चेन्धनवांस्तद्वाह्रं पीड्यते नृपैः ॥ १
प्रज्वलेदप्सु मांसं वा तद्वर्षं वाऽपि किञ्चन । प्राकारं तोरणं द्वारं नृपवेश्म सुरालयम् ॥ २
एतानि यत्र दीप्यन्ते तत्र राज्ञो भयं भवेत् । विद्युता वा प्रदह्यन्ते तदाऽपि नृपतेर्भयम् ॥ ३
अनैशानि तमांसि स्युर्विना पाँशुरजांसि च । धूमश्चानग्निगो यत्र तत्र विद्यान्महामयम् ॥ ४
तर्द्धित्वनभ्रे गगने भयं स्याद्वृक्षवर्जिते । दिवा सतारे गगने तथैव भयमादिशत् ॥ ५
ग्रहनक्षत्रवैकृत्ये ताराविषमदर्शने । पुरवाहनयानेषु चतुष्पान्मृगपक्षिषु ॥ ६
आयुषेषु च दीतेषु धूमायत्सु तथैव च । निर्गमत्सु च कोशाच्च सङ्ग्रामस्तुमुलो भवेत् ॥ ७
विनाऽग्निं विस्फुलिङ्गाश्च दृश्यन्ते यत्र कुत्रचित् । स्वभावाच्चापि पूर्यन्ते धनूषि विकृतानि च
विकारश्चाऽऽयुधानां स्यात्तत्र सङ्ग्राममादिशत् । त्रिरात्रोपोषितश्चात्र पुरोधाः सुसमाहितः
समिद्भिः क्षीरवृक्षाणां सर्षपैश्च घृतेन च । होमं कुर्यादग्निमन्त्रैर्ब्राह्मणान्श्चैव भोजयेत् ॥ १०
दद्यात्सुवर्णं च तथा द्विजेभ्यो गाश्चैव वस्त्राणि तथा भुवं च ।

एवं कृते पापमुपैति नाशं यदग्निवैकृत्यभवं द्विजेन्द्रं ॥ ११

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तावचौघिकृत्यं नामैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९३८ ॥

१ ग. 'धुनाऽन्नं' । २ क. 'ष्टे भूयमनिष्टदः' । न. च. 'ष्टे भूयमनिष्टकृत्' । न । ३ क. 'लेदाशु मार्गे वा तथाई
वासिकेन च । प्रासादतो' । ४ क. ख. मांसं । ५ क. ख. तथाऽर्द्धं वा । ६ ग. दृश्यन्ते । ७ क. ख. विद्यान्म' । ८ ग.
'विद्वमन्ते गगने भयं स्यान्मेधव' । ९ ड. च 'त्' । अनारोप्याभिपू' । १० ड. च. नृपेन्द्र ।

अथ द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गर्ग उवाच—

पुरेषु येषु दृश्यन्ते पादपा देवचोदिताः । रुदन्तो वा हसन्तो वा स्रवन्तो वा रसान्वहून् ॥ १
 अरोगा वा विना वातं शाखां मुञ्चन्त्यथ द्रुमाः । फलं पुष्पं तथाऽकाले दर्शयन्ति त्रिहायनाः
 पूर्ववत्स्वं दर्शयन्ति फलं पुष्पं तथाऽन्तरे । क्षीरं स्नेहं तथा रक्तं मधु तोयं स्रवन्ति च ॥ ३
 शुष्यन्त्यरोगाः सहसा शुष्का रोहन्ति वा पुनः । उत्तिष्ठन्तीह पतिताः पतन्ति च तथोत्थिताः
 तत्र वक्ष्यामि ते ब्रह्मन्विपाकं फलमेव च । रोदने व्याधिमभ्येति हसने देशविभ्रमम् ॥ ५
 शाखाप्रपतनं कुर्यात्सङ्ग्रामे योधपातनम् । बालानां मरणं कुर्युरकाले पुष्पिता द्रुमाः ॥ ६
 स्वराष्ट्रभेदं कुरुते फलपुष्पमथान्तरे । क्षयः सर्वत्र गोक्षीरे स्नेहे दुर्भिक्षलक्षणम् ॥ ७
 बाहनापचयं मध्ये रक्ते सङ्ग्राममादिशेत् । मधुस्रावे भवेद्द्वयाधिर्जलस्रावे न वर्धति ॥ ८
 अरोगशोषणं ज्ञेयं ब्रह्मन्दुर्भिक्षलक्षणम् । शुष्केषु संपरोहस्तु वीर्यमग्नं च हीयते ॥ ९
 उत्थाने पतितानां च भयं भेदकरं भवेत् । स्थानात्स्थानं तु गमने देशमङ्गस्तथा भवेत् ॥ १०
 ज्वलत्स्वैपि च वृक्षेषु रुदत्स्वपि धनक्षयम् । एतत्पूजितवृक्षेषु सर्वं राज्ञो विपद्यते ॥ ११
 पुष्पे फले वा विकृते राज्ञो मृत्युं तथाऽऽदिशेत् । अन्येषु चैव वृक्षेषु वृक्षोत्पातेष्वतन्द्रितः ॥ १२
 आच्छादयित्वा तं वृक्षं गन्धमालयैर्विभूषयेत् । वृक्षोपरि तथा छत्रं कुर्यात्पापप्रशान्तये ॥ १३
 शिवमभ्यर्चयेद्देवं पशुं चास्मै निवेदयेत् । रुद्रेभ्य इति वृक्षेषु हुत्वा रुद्रं जपेत्ततः ॥ १४
 मध्वाज्ययुक्तेन तु पायसेन संपूज्य विप्रांश्च भुवं च दद्यात् ।
 गीतेन नृत्येन तथाऽर्चयेत्तु देवं हरं पापविनाशहेतोः ॥ १५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्ती वृक्षोत्पातप्रशमनं नाम द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९५३ ॥

अथ त्रयविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गर्ग उवाच—

अतिवृष्टिरनावृष्टिर्दुर्भिक्षादि भयं मतम् । अनुतौ तु दिवाऽनन्ता वृष्टिर्ज्ञेया भयानका ॥ १
 अनघ्रैवैकृता चैव विज्ञेया राजमृत्यवे । शीतोष्णानां विपर्यासे नृपाणां रिपुजं भयम् ॥ २
 शोणितं वर्धते यत्र तत्र शस्त्रभयं भवेत् । अङ्गारपांशुवर्षेषु नगरं तद्विनश्यति ॥ ३
 मज्जास्थिस्नेहमांसानां जनमारभयं भवेत् । फलं पुष्पं तथा धान्यं परेणातिभयाय तु ॥ ४
 पांशुजन्तूपलानां च वर्धतो रोगजं भयम् । * छिद्रे वाऽन्नप्रवर्षेण सस्यानां भीतिवर्धनम् ॥ ५

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ह. पुस्तके—चित्रं तत्र प्रवर्षातः शस्यानामातिवर्धनम् । इति ।

१ क. ख. मूलं । २ क. ख. घ. कालं । ३ क. ख. घ. कुर्याद्दालानां फलपुष्पता । स्वं । ४ ग. 'क्षणं परम्' ।
 वा । ५ क. 'त्सर्वेषु वृ' । ६ घ. क. 'तु' । मूलेभ्य इति षड्गोमानुज्ञा । ७ घ. 'न्यं हिरण्यन्यभयानि तु । ८ ग.
 छिद्रमन्नप्रवर्षं च स' । घ. छिद्रं समनुवर्षां च स' ।

विरजस्के रवौ व्यभ्रे यदा छाया न दृश्यते । दृश्यते तु प्रतीपा वा तत्र देशभयं भवेत् ॥ ६
निरभ्रे वाऽथ रात्रौ वा श्वेतं याम्योत्तरेण तु । इन्द्रायुधं तथा दृष्ट्वा उल्कापातं तथैव च ॥ ७
दिग्दाहपरिवेषौ च गन्धर्वनगरं तथा । परचक्रभयं ब्रूयाद्देशोपद्रवमेव च ॥ ८

सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां यागस्तु कार्यो विधिवद्विजेन्द्र ।

धनानि गौः काश्चनदक्षिणा च देया द्विजानामघनाशहेतोः ॥ ९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ वृष्टिवैकृतिप्रशमनं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९६२ ॥

अथ चतुस्त्रिंशतधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

* गर्ग उवाच—

नगरादपसर्पन्ते समीपमुपयान्ति च । नद्यो हृदप्रस्रवाणि विरसाश्च भवन्ति च ॥ १
विवर्णं कलुषं तप्तं फेनवज्जन्तुसंकुलम् । स्नेहं क्षीरं सुरां रक्तं वहन्ते वाऽऽकुलोदकाः ॥ २
षण्मासाभ्यन्तरे तत्र परचक्रभयं भवेत् । जलाशया नदन्ते वा प्रज्वलन्ति कथंचन ॥ ३
विमुञ्चन्ति तथा ब्रह्मकुवालाधूमरजांसि च । अखाते वा जलोत्पत्तिः सुसत्त्वा वा जलाशयाः
संगीतशब्दाः श्रूयन्ते जनमारभयं भवेत् । दिव्यमम्भोभयं सर्पिर्मधुतैलावसेचनम् ॥ ५
जलव्या वारुणा मन्त्रास्तैश्च होमो जले भवेत् ॥ ६

मध्वाज्ययुक्तं परमान्नमत्र देयं द्विजानां द्विजभोजनार्थम् ।

गावश्च देयाः सितवस्त्रयुक्तास्तथोदकुम्भाः सलिलाघशान्त्यै ॥ ७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ सलिलाशयवैकृत्यं नाम चतुस्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९६९ ॥

अथ पञ्चस्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

* गर्ग उवाच—

अकालप्रसवा नार्यः कालातीतप्रजास्तथा । विकृतप्रसवाश्चैव युग्मसंप्रसवास्तथा ॥ १
अमानुषा ह्यनुष्टाश्च संजातव्यसनास्तथा । हीनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च जायन्ते यदि वा स्त्रियः
पशवः पक्षिणश्चैव तथैव च सरीसृपाः । विनाशं तस्य देशस्य कुलस्य च विनिर्दिशेत् ॥ ३
विवासयेत्तान्नृपतिः स्वराष्ट्रास्त्रियश्च पूज्याश्च ततो द्विजेन्द्राः ।

किमिच्छकैर्ब्राह्मणतर्पणैश्च लोके ततः शान्तिमुपैति पापम् ॥ ४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ स्त्रीप्रसववैकृत्यं नाम पञ्चस्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९७३ ॥

* इत आरभ्याध्यायचतुष्टयं न विद्यते च. पुस्तके ।

१ घ. 'सिः ससत्त्वा । ६. 'सिः ससिन्धवो ज' । २ ग. च. 'त'. निर्वसि' । ३ क. ख. 'न्द्राः' । कस्येच्छ' ।
च. 'न्द्राः । एवं कृतैर्ब्रा' । ४ क. ख. ग. 'पणं च लो' । ५ च. सत्यम् ।

अथ षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गर्ग उवाच—

यान्ति यानान्ययुक्तानि युक्तान्यपि न यान्ति च । चोद्यमानानि तत्र स्यान्महद्भयमुपस्थि-

तम् ॥ १

वाद्यमाना न वाद्यन्ते वाद्यन्ते चाप्यनाहताः । अचलाश्च चलन्त्येव न चलन्ति चलानि च ॥

आकाशे तूर्यनादाश्च गीतगन्धर्वनिःस्वनाः । काष्ठदर्वाकुठारादि विकारं कुरुते यदि ॥ ३

गावो लाङ्गूलसंघैश्च स्त्रियः स्त्री च विघातयेत् । उपस्कारादिविकृतौ घोरं शंखभयं भवेत् ॥

वायोस्तु पूजां द्विजसक्तुभिश्च कृत्वां नियुक्तांश्च जपेच्च मन्त्रान् ।

दद्यात्प्रभूतं परमान्नमत्र सदक्षिणं तेन शमोऽस्य भूयात् ॥

५

इति श्रीभारवस्य महापुराणेऽद्भुतशान्तावुपस्कारवैकृत्यं नाम षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९७८ ॥

अथ सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गर्ग उवाच—

प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या मृगपक्षिणः । अरण्यं यान्ति वा ग्राम्याः स्थलं यान्ति जलो-

द्भवाः ॥ १

स्थलजाश्च जलं यान्ति घोरं वाशन्ति निर्भयाः । राजद्वारे पुरद्वारे शिवा चाप्यशिवप्रदा ॥ २

दिवा रात्रिचरा वाऽपि रात्रावपि दिवाचराः । ग्राम्यास्त्यजन्ति ग्रामं च शून्यतां तस्य

निर्दिशेत् ॥ ३

क्षीप्ता वाशन्ति संध्यासु मण्डलानि च कुर्वते । वाशन्ति विस्वरं यत्र तदाऽप्येतत्फलं लभेत् ४

प्रदोषे कुक्कुटो वाशेद्धेमन्ते वाऽपि कोकिलः । अर्कोदयेऽर्काभिमुखी शिवा रौति भयं वदेत् ॥

गृहं कपोतः प्रविशेत्कव्यादो मूर्ध्नि लीयते । मधु वा मक्षिकाः कुर्युर्भृत्युर्गृहपतेर्भवेत् ॥ ६

प्राकारद्वारगेहेषु तोरणापणवीथिषु । केतुच्छत्रायुधाद्येषु कव्यादं प्रपतेद्यदि ॥ ७

जायन्ते वाऽथ बल्मीका मधु वा स्यन्दते यदि । स देशो नाशमायाति राजा वा म्रियते तथा ॥

मूषकाञ्छलभान्दृष्ट्वा प्रभूतं क्षुब्धयं भवेत् । काष्ठोल्मुकास्थिशृङ्गाढ्याः श्वानी मर्कटवेदनाः

दुर्भिक्षवेदना ज्ञेया काका धान्यमुखा यदि । जनानभिभवन्तीह निर्भया रणवेदिनः ॥ १०

काको मैथुनसक्तश्च श्वेतस्तु यदि दृश्यते । राजा वा म्रियते तत्र स च देशो विनश्यति ॥ ११

उलूको वाशते यत्र नृपद्वारे तथा गृहे । ज्ञेयो गृहपतेर्भृत्युर्धननाशस्तथैव च ॥ १२

मृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमं सदक्षिणम् । देवाः कपोता इति वा जप्तव्याः पञ्चभिर्द्विजैः

१ इ. 'न्ति च चालिताः । आ' । २ ग. 'शुभम्' । ३ इ. च. 'स्मृतम्' । ४ इ. च. 'पूजाभिहवं च कुर्याद्वायोस्तु

मन्त्रैर्जपमेव नित्यम् । दत्त्वा प्रभू' । ५ ग. 'त्वा तदुक्ता' । ६ इ. च. 'महव्यं स' । ७ ग. मक्षिकाः पटलं कु' । ८ ग.

'नो मारकवेदकाः । दु' । ९ क. ख. ग. दृश्यते ।

गावश्च देया विधिवद्विजेभ्यः सकाञ्चना वस्त्रपुगोत्तरीयाः ।

एवं कृते शान्तिमुपैति पापं मृगैर्द्विजैर्वा विनिवेदितं यत् ॥

१४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ सृष्ट्यपक्षिवैकृत्यं नाम सप्तत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९९२ ॥

अथाष्टात्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

गर्ग उवाच—

प्रासादतोरणाट्टालद्वारप्राकारवेश्मनाम् । निर्निमित्तं तु पतनं दृढानां राजसृत्यवे ॥ १
रजसा वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः । आदित्यचन्द्रताराश्च विवर्णा भयवृन्दये ॥ २
राक्षसा यत्र दृश्यन्ते ब्राह्मणाश्च विधर्भिणः । ऋतवश्च विपर्यस्ता अपूज्यः पूज्यते जनैः ॥
नक्षत्राणि वियोगिनि तन्महद्भयलक्षणम् । केतूदयोपरागौ च च्छिद्रं वा शशिसूर्ययोः ॥
ग्रहर्क्षविकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत् । स्त्रियश्च कलहायन्ते बाला निघ्नन्ति बालकान् ॥
क्रियाणामुचितानां च विच्छित्तिर्यत्र जायते । ह्वयमानस्तु यत्राग्निर्दीप्यते न च शान्तिपु ॥
पिपीलिकाश्च क्रव्यादा यान्ति चोत्तरतस्तथा । पूर्णकुम्भाः स्रवन्ते च हविर्वा विप्रलुप्यते
मङ्गल्याश्च(लाश्च)गिरो यत्र न भ्रूयन्ते समन्ततः । क्षवथुर्बाधते वाऽथ प्रहसन्ति नन्दन्ति च ॥
न च देवेषु वर्तन्ते यथावद्ब्राह्मणेषु च । मन्दघोषाणि वाद्यानि वाद्यन्ते विस्वराणि च ॥
गुरुमित्रद्विषो यत्र शत्रुपूजारता नराः । ब्राह्मणान्सुहृदो मान्याञ्जनो यत्रादभ्यन्यते ॥ १०
शान्तिर्मङ्गलहोमेषु नास्तिक्यं यत्र जायते । राजा वा म्रियते तत्र स देशो वा विनश्यति ॥
राज्ञो विनाशे संप्राप्ते निमित्तानि निबोध मे । ब्राह्मणान्प्रथमं द्वेष्टि ब्राह्मणैश्च विरुध्यते ॥
ब्राह्मणस्वानि चाऽऽदत्ते ब्राह्मणांश्च जिघांसति । न च स्मरति कृत्येषु याचितंश्च प्रकुप्यति ॥
रमते निन्दया तेषां प्रशंसां नाभिनन्दति । अपूर्वं तु करं लोभात्तथा पातयते जने ॥ १४
एतेष्वभ्यर्चयेच्छक्रं सपत्नीकं द्विजोत्तम । भोज्यानि चैव कार्याणि सुराणां बलवस्तथा ॥
सन्तो विप्राश्च पूज्याः स्युस्तेभ्यो दानं च दीयताम् ॥

१५

गावश्च देया द्विजपुंगवेभ्यो भुवस्तथा काञ्चनमम्बराणि ।

होमश्च कार्योऽमरपूजनं च एवं कृते पापमुपैति शान्तिम् ॥

१६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तानुव्यातपञ्चमं नामाष्टात्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२००८ ॥

१ ग. घ. ड. 'च्छिद्रता श' । २ ड. च. व्यादाः प्रयान्ति चान्तरं तथा । ३ घ. 'नित चान्तर' । ४ ड. च. 'तः । वेपथु' । ५ ख. ग. स्रान्ति । ६ ग. च. 'दोऽमांसाञ्ज' । ७ ड. 'न्यान्यतो यत्रावमानिता । शा' । ८ ग. 'मण्डल' । ९ ड. च. 'तश्चाभ्यसूयते । र' । १० च. नाधिगच्छति । ११ ग. 'येद्विप्रं स' । १२ ड. च. 'वेच्छुकं' ।

अथैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

ग्रहयज्ञः कथं कार्यो लक्षहोमः कथं नृपैः । कोटिहोमोऽपि वा देव सर्वपापप्रणाशनः ॥ १
क्रियते विधिना येन यद्बृहं शान्तिचिन्तकेः । तत्सर्वं विस्तराद्देव कथयस्व जनार्दन ॥ २

मत्स्य उवाच—

इदानीं कथयिष्यामि प्रसङ्गादेव ते नृप । राज्ञां धर्मप्रसक्तेन प्रजानां च हितेषुना ॥ ३
ग्रहयज्ञः सदा कार्यो लक्षहोमसमन्वितः । नदीनां संगमे चैव सुराणामग्रतस्तथा ॥ ४
सुषमे भूमिभागे च दैवज्ञाधिष्ठितो नृपः । गुरुणा चैव ऋत्विग्भिः सार्धं भूमिं परीक्षयेत् ॥ ५
खनेत्कुण्डं च तत्रैव सुषमं हस्तमात्रकम् । द्विगुणं लक्षहोमे तु कोटिहोमे चतुर्गुणम् ॥ ६
युग्मास्तु ऋत्विजः प्रोक्ता अटौ वै वेदपारगाः । कन्दमूलफलाहारा दधिक्षीराशिनोऽपि वा ॥
वेद्यां निधापयञ्चैव रत्नानि विविधानि च । सिं कतापरिवेषाश्च ततोऽग्निं च समिन्धयेत् ॥ ८
गायत्र्या दशसाहस्रं मानस्तोकेन षड्गुणः । त्रिंशद्ब्रह्मणां मन्त्रैश्च चत्वारो विष्णुदैवतैः ॥ ९
कूष्माण्डैर्जुहुयात्पञ्च कुसुमैश्चैस्तु षोडश । होतव्या दशसाहस्र बादरैर्जातवेदसि ॥ १०
श्रियो मन्त्रेण होतव्याः सहस्राणि चतुर्दश । शेषाः पञ्चसहस्रास्तु होतव्यास्त्विन्द्रदैवतैः ॥
हुत्वा शतसहस्रं तु पुण्यस्नानं समाचरेत् । कुम्भैः षोडशसंख्यैश्च सहिरण्यैः सुमङ्गलैः ॥ १२
स्नापयेद्यजमानं तु ततः शान्तिर्भविष्यति । एवं कृते तु यत्किञ्चिद्ब्रह्मपीडासमुद्भवम् ॥ १३
तत्सर्वं नाशमायाति दत्त्वा वै दक्षिणां नृप । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रधोना दक्षिणा स्मृता ॥ १४
हस्त्यश्वरथयानानि भूमिवस्त्रयुगानि च । अनर्द्धुद्गोशतं दद्याद्भुविजां चैव दक्षिणाम् ॥ १५
यथाविभवसारं तु वित्तशाठ्यं न कारयेत् । मासे पूर्णे समीपस्तु लक्षहोमो नराधिप ॥ १६
लक्षहोमस्य राजेन्द्र विधानं परिकीर्तितम् । इदानीं कोटिहोमस्य शृणु त्वं कथयाम्यहम् ॥ १७
गङ्गातटेऽथ यमुनासरस्वत्योर्नरेश्वर । नर्मदादेविकायास्तु तटे होमो विधीयते ॥ १८
तत्रापि ऋत्विजः कार्यो रविनन्दन षोडश । सर्वहोमे तु राजर्षे दद्याद्विधेऽथवां धनम् ॥ १९
ऋत्विगाचार्यसहितो दीक्षां सावत्सरीं स्थितः । चैत्रे मासे तु संप्राप्ते कार्तिके वा विशेषतः ॥
प्रारम्भः करणीयो वा वर्त्सरं वत्सरं नृप । यजमानः पयोभक्षी फलाशी च तथाऽनघ ॥ २१
यवौ दिव्रीहयो माषास्तिलाश्च सह सर्षपैः । पालाशाः समिधः शस्ता वसोधरा तथोपरि ॥
मासेऽथ प्रथमे दद्याद्भुविग्भ्यः क्षीरभोजनम् । द्वितीये कृसरां दूर्ध्वाङ्गभक्षामार्थसाधनीम् ॥
तृतीये मासि संयावो देयो वै रविनन्दन । चतुर्थे मोदका देया विप्राणां प्रीतिमावहन् ॥ २४
पञ्चमे दधिभक्तं तु षष्ठे वै सक्तुभोजनम् । पूपाश्च सप्तमे देया ह्यष्टमे घृतपूषकाः ॥ २५

१ ड. शास्त्रिचि' । २ ग. क. सुसमे । ३ ड. च. 'सं तत्र मण्डपे । द्वि' । ४ ड. च. सितवस्त्रैः परिवेष्टय त' ।
५ घ. 'रिधेयाश्च' । ६ ड. के षडेव च त्रि' । ७ च. षण्मनु । ८ क. ख. 'हृदिम' । ९ ग. घ. 'मायास्तु । क. च.
'मायां तु वा' । १० ग. ड. च. 'सं तदा वै जात' । ११ ग. 'श । षोडशः पञ्चसाहस्रा हो' । १२ ग. पुष्पस्नानं विधी-
यते । कु' । ड. च. पुष्पस्नानं विनिर्दिशेत् । कु' । १३ च. 'डुहां श' । १४ ड. 'मासे तु लक्षहोमे न' । १५ क.
वाऽवनीम् । क' । १६ ग. 'त्सरे वत्सरे नृ' । १७ ग. 'वार्धास्तण्डुलाः शाल्यास्ति' । १८ ग. क. च. 'द्यात्सर्वका' ।

षष्ठ्योदनं च नवमे दशमे यवषटिका । एकादशे समाप्तं तु भोजनं रविनन्दन ॥ २६
 द्वादश त्वथ संप्राप्ते मासे रविकुलोद्भव । षड्रसैः सह भक्ष्यैश्च भोजनं सार्वकामिकम् ॥ २७
 देया द्विजानां राजेन्द्र मासि मासि च दक्षिणाः । अहतवासःसंवीतो दिनार्थं होमयेच्छुचिः
 तस्मात्सदोत्थितैर्भावं यजमानैः सह द्विजैः । इन्द्राद्यादिसुराणां च प्रीणनं सार्वकामिकम् ॥
 कृत्वा सुराणां राजेन्द्र पशुघातसमन्वितम् । सर्वदानानि देवानामग्निष्टोमं च कारयेत् ॥ ३०
 एवं कृत्वा विधानेन पूर्णाहुतिः शते शते । सहस्रे द्विगुणा देया यावच्छतसहस्रकम् ॥ ३१
 पुरोडाशस्ततः साध्यो देवतार्थं च क्रैत्विजैः । युक्तो वसन्मानवैश्च पुनः प्रातार्चनान्द्विजान् ॥
 प्रीणयित्वा सुरान्सर्वान्पितृनेव ततः क्रमात् । कृत्वा शास्त्रविधानेन पिण्डानां च समर्पणम् ॥
 समाप्तौ तस्य होमस्य विप्राणामथ दक्षिणाम् । समां चैव तुलां कृत्वा बद्ध्वा शिव्यद्वयं पुनः
 आत्मानं तोलयेत्तत्र पत्नीं चैव द्वितीयकाम् । सुवर्णेन तथाऽऽत्मानं रजतेन तथा प्रियाम् ॥
 तोलयित्वा ददेद्वाजा वित्तशाठ्यविवर्जितः । ददेच्छतसहस्रं तु रूप्यस्य कनकस्य च ॥ ३६
 सर्वस्वं वा ददत्तत्र राजसूयफलं लभत् । एवं कृत्वा विधानेन विप्रांस्तांश्च विसर्जयेत् ॥ ३७
 प्रीयतां पुण्डरीकाक्षः सर्वयज्ञेश्वरो हरिः । तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं प्रीणिते प्रीणितं भवेत् ॥ ३८
 एवं सर्वापघाते तु देवमानुषकारिते । इयं शान्तिस्तवाऽऽख्याता यां कृत्वा सुकृती भवेत् ॥ ३९
 न शोचेज्जन्ममरणे कृताकृतविचारणे । सर्वतीर्थेषु यत्क्षानं सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥
 तत्फलं समावाप्नोति कृत्वा यज्ञत्रयं नृप ॥ ४०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रहयज्ञविधानं नामैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२०४८ ॥

अथ चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

इदानीं सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद । यात्राकालविधानं मे कथयस्व महीक्षिताम् ॥ १

मत्स्य उवाच—

यदा मन्येत नृपतिराक्रन्देन बलीयसा । पार्ष्णिग्राहाभिभूतोऽरिस्तदा यात्रां प्रयोजयेत् ॥ २
 योधान्मत्वा प्रभूतांश्च प्रभूतं च बलं मम । मूलरक्षासमर्थोऽस्मि तदा यात्रां प्रयोजयेत् ॥ ३
 अशुद्धपार्ष्णिनृपतिर्न तु यात्रां प्रयोजयेत् । पार्ष्णिग्राहाधिकं सैन्यं मूले निक्षिप्य च व्रजेत् ॥
 चैत्र्यां वा मार्गशीर्ष्यां वा यात्रां यायान्नराधिपः । चैत्र्यां पश्येच्च नैदाघं हन्ति पुष्टिं च शार-
 दीम् ॥ ५

एतदेव विपर्यस्तं मार्गशीर्ष्यां नराधिपः । शत्रोर्वा व्यसने यायात्काल एव सुदुर्लभः ॥ ६
 दिव्यान्तरिक्षक्षितिजैरुपातैः पीडितं परम् । षडक्षपीडासंतप्तं पीडितं च तथा ग्रहैः ॥ ७
 *ज्वलन्ती च तथैवोल्का दिशं यं च प्रपद्यते । भूकम्पोल्कादि संयाति यां च केतुः प्रसूयते ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ड. पुस्तके-प्रज्वलन्तीभिर्हल्कामिर्यस्य देशः प्रपीड्यते ।

१ क. 'वासः सं । २ ड. 'हुतिशतेन वा । सं । ३ ड. तत्त्ववित् । ४ ड. पुनश्च प्रेषयेद्विज्ञां । ५ ग. ड. च. शुद्धस्य । ६ ख. 'त् । दुष्टा योधा भृता भृत्याः सांप्रतं । घ. 'त् । पुष्टा योधा भृता भृत्या संभूतं । ७ ग. घ. ड. च. 'त्र्यां नश्यति नै । ८ ग. घ. 'धिप । शं । ९ ग. 'म् । यदक्षया वा सं । ड. च. 'म् । यद्वृक्ष' ।

निर्घातश्च पतेद्यत्र तां यायाद्वसुधाधिपः । स्वबलव्यसनोपेतं तथा दुर्भिक्षपीडितम् ॥ ९
 संभूतान्तरकोपं च क्षिप्रं प्रायादरिं नृपः । युकामाक्षीकबहुलं बहुपङ्कं तथाऽऽविलम् ॥ १०
 नास्तिकं भिन्नमर्यादं तथाऽमङ्गलवादिनम् । अपेतप्रकृतिं चैवं निःसारं च तथा जयेत् ॥ ११
 विद्विष्टनायकं सैन्यं तथा भिन्नं परस्परम् । व्यसनासक्तनृपतिं बलं राजाऽभियोजयेत् ॥ १२
 सैनिकानां न शस्त्राणि स्फुरन्त्यङ्गानि यत्र च । दुःखप्रानि च पश्यन्ति बलं तदभियोजयेत् ॥
 उत्साहबलसंपन्नः स्वानुरक्तबलस्तथा । तुष्टपुष्टबलो राजा परानभिमुखो व्रजेत् ॥ १४
 शरीरस्फुरणे धन्ये तथा दुःस्वप्ननाशने । निमित्ते शकुने धन्ये जाते शत्रुपुरं व्रजेत् ॥ १५
 ऋक्षेषु षट्सु शुद्धेषु ग्रहेष्वनुगुणेषु च । प्रश्नकाले शुभे जाते परान्यायान्नराधिपः ॥ १६
 एवं तु दैवसंपन्नस्तथा पौरुषसंयुतः । देशकालोपपन्नां तु यात्रां कुर्यान्नराधिपः ॥ १७
 स्थले नक्रस्तु नागस्य तस्यापि सजले वशे । उलूकस्य निशि ध्वाङ्कः स च तस्य दिवा वशे ॥
 एवं देशं च कालं च ज्ञात्वा यात्रां प्रयोजयेत् । पदातिनागबहुलां सेनां प्रावृषि योजयेत् ॥ १९
 हेमन्ते शिशिरे चैव रथवाजिसमाकुलाम् । खरोट्टबहुलां सेनां तथा ग्रीष्मे नराधिपः ॥ २०
 चतुरङ्गबलोपेतां वसन्ते वा शरद्यथ । सेना पदातिबहुला यस्य स्यात्पृथिवीपतेः ॥ २१
 अभियोज्यो भवेत्तेन शत्रुर्विषममाश्रितः । गम्ये वृक्षावते देशे स्थितं शत्रुं तथैव च ॥ २२
 किञ्चित्पङ्के तथा यायाद्वहुनागो नराधिपः । रथाश्वबहुलो यायाच्छत्रुं समपेथस्थितम् ॥
 तमाश्रयन्तो बहुलास्तास्तु राजा प्रपूजयेत् । खरोट्टबहुलो राजा शत्रुबन्धेन संस्थितः ॥ २४
 बन्धनस्थोऽभियोज्योऽरिस्तथा प्रावृषि भूभुजा । हिमपातयुते देशे स्थितं ग्रीष्मेऽभियोजयेत्
 यवसेन्धनसंयुक्तः कालः पार्थिव हैमनः । शरद्वसन्तौ धर्मज्ञ कालौ साधारणौ स्मृतौ ॥ २६

विज्ञाय राजा द्विजदेशकालौ दैवं त्रिकालं च तथैव बुद्ध्वा ।

यायात्परं कालविदां मतेन संचिन्त्य सार्धं द्विजप्रन्त्रविद्भिः ॥ २७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्तकालयोज्यविन्ता नाम चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२०७५ ॥

अथैकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

ब्रूहि मे त्वं निमित्तानि अशुभानि शुभानि च । सर्वधर्मभूतां श्रेष्ठं त्वं हि सर्वविदुच्यसे ॥ १

मत्स्य उवाच—

अङ्गदक्षिणभागे तु शस्तं प्रस्फुरणं भवेत् । अप्रशस्तं तथा वामे पृष्ठस्य हृदयस्य च ॥ २

मनुरुवाच—

अङ्गानां स्पन्दनं चैव शुभाशुभविचेष्टितम् । तन्मे विस्तरतो ब्रूहि येन स्यात्तद्विदो भुवि ॥ ३

१ क. ख. 'पः । सब' । २ ड. च. 'लं विनायकं तथा बल' । ३ ड. 'व निराशं च तथा व्रजेत् । वि' ।

४ ड. 'तः । प्राम्प्रवृ' । च. 'तः । सस्यवृ' । ५ ड. 'पथाश्रित' । ६ ग. 'मू' । समा' । ७ ग. 'हुलांस्तदा राजाऽभि' ।

८ क. ख. 'जा हितदे' । ९ ड. छ सर्व वेत्ति यथातथम् । म' । १० ग हि धर्मवि ।

मत्स्य उवाच—

पृथ्वीलाभो भवेन्मूर्ध्नि ललाटे रविनन्दन । स्थानं विवृद्धिमायाति भूतसोः प्रियसंगमः॥
मृत्युलाब्धिश्चाक्षिदेशे दृगुपान्ते धनागमः । उत्कण्ठोपगमो मध्ये दृष्टं राजन्विचक्षणैः॥ ५
दृग्बन्धने संगरे च जयं शीघ्रमवाप्नुयात् । योषिर्द्भोगोऽपाङ्गदेशे श्रवणान्ते प्रियश्रुतिः॥ ६
नासिकायां प्रीतिसौख्यं प्रजासिरधरोष्ठजे । कण्ठे तु भोगलामः स्याद्भोगवृद्धिरथांसयोः॥
सुहृत्सेहश्च *बाहुभ्यां हस्ते चैव धनागमः । पृष्ठे पराजयः सद्यो जयो वक्षःस्थले भवेत्॥ ८
कुक्षिभ्यां प्रीतिरुद्दिष्टा स्त्रियाः प्रजननं स्तने । स्थानभ्रंशो नाभिदेशे अन्त्रे चैव धनागमः॥
जानुसंधौ परैः संधिर्बलवद्भिर्भवेन्नृपैः । देशैकदेशनाशोऽथ जङ्घाभ्यां रविनन्दन ॥ १०
उत्तमं स्थानमाप्नोति पद्भ्यां प्रस्फुरणान्नृप । सलामं चाध्वगमनं भवेत्पादतले नृप ॥ ११
लाञ्छनं पिटकं चैव ज्ञेयं स्फुरणवत्तथा । विपर्ययेण विहितः सर्वः स्त्रीणां फलागमः॥ १२
+अप्रशस्ते तदा वामे त्वप्रशस्तं विशेषतः । दक्षिणेऽपि प्रशस्तेऽङ्गे प्रशस्तं स्याद्विशेषतः ॥

अतोऽन्यथा सिद्धिं प्रजल्पनाच्च फलस्य शस्तस्य च निन्दितस्य ।

अनिष्टचिह्नोपगमे द्विजानां कार्यं सुवर्णनं तु तर्पणं स्यात् ॥

१४

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्तकदेहस्पन्दनं नामैकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२०८९ ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

स्वप्राख्यानं कथं देव गमने प्रत्युपस्थिते । दृश्यन्ते विविधाकाराः कथं तेषां फलं भवेत् ॥

मत्स्य उवाच—

इदानीं कथयिष्यामि निमित्तं स्वप्रदर्शने । नाभिं विनाऽन्यगात्रेषु तृणवृक्षसमुद्भवः ॥ २
चूर्णनं मूर्ध्नि कांस्यानां मुण्डनं नग्नता तथा । मलिनाम्बरधारित्वमभ्यङ्गः पङ्कदिग्धता ॥
उच्चात्पतनं चैव दोलारोहणमेव च । अर्जनं पङ्कलोहानां हयानामपि मारणम् ॥ ४
रक्तपुष्पद्रुमाणां च मण्डलस्य तथैव च । वराहक्षस्त्रोद्घातां तथा चाऽऽरोहणक्रिया ॥ ५
भक्षणं पक्षिमत्स्यानां तैलस्य कूसरस्य च । नर्तनं हसनं चैव विवाहो गीतमेव च ॥ ६
तन्त्रीवाद्यविहीनानां वाद्यानामभिवादनम् । स्रोतोर्वैगाहगमनं स्नानं गोमयवारिणा ॥ ७
पङ्कोदकेन च तथा महीतोयेन चाप्यथ । मातुः प्रवेशो जठरे चितारोहणमेव च ॥ ८
शक्रध्वजाभिपतनं पतनं शशिसूर्ययोः । दिव्यान्तरिक्षभौमानामुत्पातानां च दर्शनम् ॥ ९

* सप्तम्वर्धे पञ्चमी ज्ञया + एतदर्थं न विद्यत आदर्शपुस्तकेषु ।

१ ड. 'च । पूजाला' । २ ड. भ्रमणं प्रि° । च. श्रदेशे प्रि° । ३ ड. 'त्कण्ठप°' । ४ ग. ड. 'विज्ञानोऽपा' ।

५ ग. ड. च. 'स्वर्धं प्रियासि°' । ६ ड. 'शो मेढं च मिथुना°' । ७ क. ख. 'प । दिशै°' । ८ ड. 'है शस्तं स्याद्वायुपार्श्वतः ।

१ ड. 'था सद्भिजपूजनं च फ°' । च. 'था सद्भिजपूज°' । १० घ. 'द्विरज°' । ११ ड. च. 'पङ्कलोहानां तप्तानामपि धार°' ।

१२ ग. ड. 'चण्डालस्य' । १३ च. 'पङ्कमांसानां' । १४ ड. 'स्रोतसो रोधग°' । १५ ग. 'वरोधय°' ।

देवद्विजातिभूपालगुरूणां क्रोध एव च । आलिङ्गनं कुमारीणां पुरुषाणां च मैथुनम् ॥ १०
 हानिश्चैव स्वगात्राणां विरेकवमनक्रिया । दक्षिणाशाभिगमनं व्याधिनाऽभिभवस्तथा ॥
 फलापहानिश्च तथा पुष्पहानिस्तथैव च । गृहाणां चैव पातश्च गृहसंमार्जनं तथा ॥ १२
 क्रीडा पिशाचक्रव्यादवानरक्षनरैरपि । परादभिभवश्चैव तस्माच्च व्यसनोद्भवः ॥ १३
 काषायवस्त्रधारित्वं तद्वत्स्त्रीक्रीडनं तथा । स्नेहपानावगाहो च रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ १४
 एवमादीनि चान्यानि दुःस्वप्नानि विनिर्दिशेत् । एषां संकथनं धन्यं भूयः प्रस्वापनं तथा
 कल्कस्नानं तिलैर्होमो ब्राह्मणानां च पूजनम् । स्तुतिश्च वासुदेवस्य तथा तस्यैव पूजनम् ॥
 नागेन्द्रमोक्षभवनं ज्ञेयं दुःस्वप्ननाशनम् । स्वप्नास्तु प्रथमे यामे संवत्सरविपाकिनः ॥ १७
 षड्भिर्मासैर्द्वितीये तु त्रिभिर्मासैस्तृतीयके । चतुर्थे मासमात्रेण पश्यतो नात्र संशयः ॥ १८
 अरुणोदयवेलायां दशाहेन फलं भवेत् । एकस्यां यदि वारात्रौ शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥
 पश्चाद्दृष्टस्तु यस्तत्र तस्य पाकं विनिर्दिशेत् । तस्माच्छोभनके स्वप्ने पश्चात्स्वप्नो न शस्यते
 शैलप्रासादनागाश्ववृषभारोहणं हितम् । द्रुमाणां श्वेतपुष्पाणां गमने च तथा द्विज ॥ २१
 द्रुमतृणोद्भवो नाभौ तथैव बहुबाहुता । तथैव बहुशीर्षवं फलितोद्भव एव च ॥ २२
 सुशुक्लमाल्यधारित्वं सुशुक्लाम्बरधारिता । चन्द्रार्कताराग्रहणं परिमार्जनमेव च ॥ २३
 शक्रध्वजालिङ्गनं च तदुच्छ्रायक्रिया तथा । भूम्यम्बुधीनां ग्रसनं शत्रूणां च वधक्रिया ॥
 जयो विवादे द्यूते च सङ्ग्रामे च तथा द्विज । भक्षणं चाऽऽर्द्रमांसानां मत्स्यानां पायसस्य च
 दर्शनं रुधिरस्यापि स्नानं वा रुधिरेण च । सुरारुधिरमद्यानां पानं क्षीरस्य चाथ वा ॥ २६
 अन्त्रैर्वा वेष्टनं भूमौ निर्मलं गगनं तथा । मुखेन दोहनं शस्तं महिषीणां तथा गवाम् ॥ २७
 सिंहीनां हस्तिनीनां च वडवानां तथैव च । प्रसादो देवविप्रेभ्यो गुरुभ्यश्च तथा शुभः ॥ २८
 अम्भसा त्वभिषेकस्तु गवां गृङ्गमुनेन वा । चन्द्राद्भटेन वा राजञ्जेयो राज्यप्रदो हि सः २९
 राज्याभिषेकश्च तथा छेदनं शिरसस्तथा । मरणं वह्निदाहश्च वह्निदाहो गृहादिषु ॥ ३०
 लब्धिवश्च राज्यलिङ्गानां तन्त्रीवाद्याभिवादनम् । तथोदकानां तरणं तथा विषमलङ्घनम् ॥
 हस्तिनीवडवानां च गवां च प्रसवो गृहे । आरोहणमथाश्वानां रोदनं च तथा शुभम् ॥ ३२
 वरस्त्रीणां तथा लामस्तथाऽऽलिङ्गनमेव च । निगडैर्बन्धनं धन्यं तथा विष्टानुलेपनम् ॥ ३३
 जीवतां भूमिपालानां सुहृदामपि दशनम् । दर्शनं देवतानां च विमलानां तथाऽम्भसाम् ॥ ३४

शुभान्यथैतानि नरस्तु दृष्ट्वा प्राप्नोत्यन्यत्नादधुवमर्थलाभम् ।

स्वप्नानि वै धर्मभृतां वरिष्ठ व्याधेर्विमोक्षं च तथाऽऽतुरोऽपि ॥ ३५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे याज्ञानीमते स्वप्नध्यापो नाम द्विचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२१२४ ॥

अथत्रिचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

गमनं प्रति^१ राज्ञां तु संमुखादर्शने च किम् । प्रशस्तांश्चैव संभाष्य सर्वानेतांश्च कीर्तय ॥ १

मत्स्य उवाच—

औषधानि त्वयुक्तानि धान्यं कृष्णं च यद्भवेत् । कार्पासश्च तृणं राजन्शुष्कं गोमयमेव च ॥२
इन्धनं च तथाऽङ्गारं गुडं तैलं तथाऽशुभम् । अभ्यक्तं मलिनं मुण्डं तथा नग्नं च मानवम् ॥ ३
मुक्तकेशं रुजार्तं च काषायाम्बरधारिणम् । उन्मत्तकं तथा सत्त्वं दीनं चाथ नपुंसकम् ॥ ४
अयःपङ्कस्तथा चर्मकेशबन्धनमेव च । तथैवोद्धृतसाराणि पिण्याकादीनि यानि च ॥ ५
चण्डालश्चपचाश्चैव राजबन्धनपालकाः । वधकाः पापकर्माणो गर्भिणी स्त्री तथैव च ॥ ६
तुषभस्मकपालास्थि भिन्नभाण्डानि यानि च । रिक्तानि चैव भाण्डानि भुंतं शार्ङ्गिकमेव च
एवमादीनि चान्यानि अशस्तान्यभिदर्शने । अशस्तो वाद्यशब्दश्च भिन्नभैरवजर्जरः ॥ ८
पुरतः शब्द एहीति शस्यते न तु पृष्ठतः । गच्छेति पश्चाद्धर्मज्ञ पुरस्तात्तु विगर्हितः ॥ ९
क्रयासि तिष्ठ मा गच्छ किं ते तत्र गतस्य तु । अन्ये शब्दाश्च येऽनिष्टास्ते विपत्तिकरा अपि ॥
ध्वजादिषु तथा स्थानं क्रव्यादानां विगर्हितम् । स्वलनं वाहनानां च वस्त्रसङ्गस्तथैव च ॥ ११
निर्गतस्य तु द्वारादौ शिरसश्चाभिघातिता । छत्रध्वजानां वस्त्राणां पतनं च तथाऽशुभम् ॥ १२
दृष्टे निमित्ते प्रथममङ्गल्यविनाशनम् । केशवं पूजयेद्विद्वान्तत्वेन मधुसूदनम् ॥ १३
द्वितीये तु ततो दृष्टे प्रतीपे प्रविशेद्गुहम् । अथेष्टानि प्रवक्ष्यामि मङ्गल्यानि तथाऽनघा ॥ १४
श्वेताः सुमनसः श्रेष्ठाः पूर्णकुम्भास्तथैव च । जलजाः पक्षिणश्चैव मांसमत्स्याश्च पार्थिव ॥ १५
गावस्तुरंगमा नागा बन्धू एकः पशुस्त्वजः । त्रिदशाः सुहृदो विप्रा ज्वलितश्च हुताशनः ॥ १६
गणिका च महाभाग दूर्वा चाऽऽर्द्रा च गोमयम् । रुक्मं रूप्यं तथा ताम्रं सर्वरत्नानि चाप्यथ ॥
औषधानि च धर्मज्ञ यवाः सिद्धार्थकास्तथा । नृवाह्यमानं यानं च भद्रपीठं तथैव च ॥ १८
खड्गं छत्रं पताका च मृदश्चाऽऽयुधमेव च । राजलिङ्गानि सर्वाणि शवं रुदितवर्जितम् ॥ १९
घृतं दधि पयश्चैव फलानि विविधानि च । स्वस्तिकं वर्धमानं च नन्द्यावर्तं सकौस्तुभम् ॥ २०
वादित्राणां मुखः शब्दो गम्भीरः सुमनोहरः । गान्धारषड्जक्रपभा ये च शस्तास्तथा स्वराः
वायुः सशर्करो रूक्षः सर्वत्र समुपस्थितः । प्रतिलोमस्तथा नीचो विज्ञेयो भयकृद्द्विज ॥ २२
अनुकूलो मृदुः स्निग्धः सुखस्पर्शः सुखावहः । रूक्षा रूक्षस्वरा भद्राः क्रव्यादाः परिगच्छताम्
मेघाः शस्ता घनाः स्निग्धा गजवृंहितनिःस्वनाः । अनुलोमास्तडिच्छस्ताः शक्रचापं तथैव
च ॥ २४

अप्रशस्ते तथा ज्ञेये परिवेषप्रवर्षणे । अनुलोमा ग्रहाः शस्ता वाक्पतिस्तु विशेषतः ॥ २५
आस्तिक्यं श्रद्धाधानत्वं तथा पूज्याभिपूजनम् । शस्तान्येतानि धर्मज्ञ यच्च स्यान्मनसः प्रियम्

१ क. 'ति याने तु सन्मुखे दर्शने बहु प्र' । २ ग. 'भाष्यान्सर्वा' । ३ ड. 'इं सर्पस्तथा । च. 'इं सर्पस्तथा ।

४ क. ख. च. 'रक्ता' । ५ ग. ड. 'मृतं सारकमे' । ६ क. ख. 'वाह्य' । ७ ग. 'घातनम् । छ' । ८ क. ख. 'मुद्र ।

९ क. ख. 'णि सर्वे रुदितवर्जिताः । घृ' । १० ग. 'र्धविघ्नसमन्वितः । ड. 'र्वं विघ्नसमुद्भूतः । ११ क. ख. 'च्छस्ताः श' ।

मनसस्तुष्टिरिवात्र परमं जयलक्षणम् । एकतः सर्वलिङ्गानि मनसस्तुष्टिरिक्ततः ॥ २७

यानोत्सुकत्वं मनसः प्रहर्षः शुभस्य लाभो विजयप्रवादः ।

मङ्गल्यलब्धिः श्रवणं च राजञ्ज्ञेयानि नित्यं विजयावहानि ॥ २८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्ते महलाध्यायो नाम त्रिचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२१५२ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

कषय उचुः—

राजधर्मस्त्वया सूत कथितो विस्तरेण तु । तथैवान्दुर्तमङ्गल्यं स्वप्नदर्शनमेव च ॥ १

विष्णोरिदानीं माहात्म्यं पुनर्वक्तुमिहार्हसि । कथं स वामनो भूत्वा बबन्ध बलिदानवम् ॥ २

क्रमतः कीदृशं रूपमासील्लोकत्रये हरेः ॥

सूत उवाच—

एतदेव पुरा पृष्टः कुरुक्षेत्रे तपोधनः । शौनकस्तीर्थयात्रायां वामनायतने पुरा ॥ ३

यदा समयभेदित्वं द्रौपद्याः पार्थिवं प्रति । अर्जुनेन कृतं तत्र तीर्थयात्रां तदा ययौ ॥ ४

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे वामनायतने स्थितः । हृष्टा स वामनं तत्र अर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५

अर्जुन उवाच—

किं निमित्तमयं देवो वामनाकृतिरिज्यते । वराहरूपी भगवान्कस्मात्पूज्योऽभवत्पुरा ॥

कस्माच्च वामनस्येदमिष्टं क्षेत्रमजायत ॥ ६

शौनक उवाच—

वामनस्य च वक्ष्यामि वराहस्य च धीमतः । त्यक्त्वाऽतिविस्तरं भूयो माहात्म्यं कुरुनन्दन

*पुरा निर्वासिते शक्ते सुरेषु विजितेषु च । चिन्तयामास देवानां जननी पुनरुद्भवम् ॥ ८

अदितिर्देवमाता च परमं दुश्चरं तपः । तीव्रं चचार वर्षाणां सहस्रं पृथिवीपते ॥ ९

आराधनाय कृष्णस्य वाग्यता वायुभोजना । दैत्यैर्निराकृतान्दृष्ट्वा तनयान्कुरुनन्दन ॥ १०

वृथापुत्राऽहमस्मीति निर्वेदात्यगता हरिम् । तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः परमार्थावबोधिनी ॥

+देवदेवं हृषीकेशं नत्वा सर्वगतं हरिम् ॥ ११

अदितिरुवाच—

नमः सर्वातिनाशाय नमः पुष्करमालिने । नमः परमकल्याणकल्याणायाऽऽदिवेधसे ॥ १२

नमः पङ्कजनेत्राय नमः पङ्कजनाभये । श्रियः कान्ताय दान्ताय दान्तदृश्याय चक्रिणे ॥ १३

नमः पङ्कजसंभूतिसंभवायाऽऽत्मयोनये × । नमः शङ्खासिहस्ताय नमः कनकरेतसे ॥ १४

* इतः प्रथमं कुरुनन्दनेत्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते । + एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—स्वामिनं देव-
दैत्यानां गत्वा सर्वगतं हरिम् । इति । × इत उत्तरमेतदर्थं ग. पुस्तके—नमः कान्तपदान्ताय परमार्थाय चक्रिणे । इति ।

१ ग. सुखस्य । २ ड. 'तशान्तिश्च स्व' । ३ ग. 'मनो व्यतिरिच्यते' । ४ ड. 'तिरुच्यते' । ५ क. ख. निवारिते । ६ घ. ड. च. वाता हारा त्वभो' । ७ क. ख. ड. 'मः स्मृताति' । ८ क. परमार्थाय ।

तथाऽऽत्मज्ञानविज्ञानयोगिचिन्त्यात्मयोगिने । निर्गुणायाविशेषाय हरये ब्रह्मरूपिणे॥१५
जगत्प्रतिष्ठितं यत्र जगता यो न दृश्यते । नमः स्थूलातिसूक्ष्माय तस्मै देवाय शङ्किने॥१६
यं न पश्यन्ति पश्यन्तो जगदप्यखिलं नराः । अपश्यद्भिर्जगत्त्रयं स देवो हृदि संस्थितः ॥
तस्मिन्नेव विनश्येत् यस्यैतदखिलं जगत् । तस्मै समस्तजगतामाधाराय नमो नमः ॥ १८
आद्यः प्रजापतिर्पतियः प्रभूणां पतिः परः । पतिः सुराणां यस्तस्मै नमः कृष्णाय वेधसे ॥
यः प्रवृत्तौ निवृत्तौ च दृश्यते कर्मभिः स्वकैः । स्वर्गापवर्गफलदो नमस्तस्मै गदाभूते ॥ २०
यश्चिन्त्यमानो मनसा सद्यः पापं व्ययोहति । नमस्तस्मै विशुद्धाय पराय हरिवेधसे॥२१
यं बुद्ध्या सर्वभूतानि देवदेवेशमव्ययम् । न पुनर्जन्ममरणे प्राप्नुवन्ति नमामि तम् ॥ २२
यो यज्ञे यज्ञारमैरिज्यते यज्ञसंज्ञितः । तं यज्ञपुरुषं विष्णुं नमामि प्रभुमीश्वरम् ॥ २३
गीयते सर्ववेदेषु वेदविद्भिर्दिदां पतिः । यस्तस्मै वेदवेद्याय विष्णवे जिष्णवे नमः ॥ २४
यतो विश्वं समुत्पन्नं यस्मिंश्च लयमेव्यति । विश्वागमप्रतिष्ठाया नमस्तस्मै महात्मने ॥ २५
ब्रह्मादिस्तम्बमर्यन्तं येन विश्वमिदं तैतम् । मायां जालं समुत्तनुं तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ २६
यस्तु तोयस्वरूपस्थो बिभर्त्याखिलमीश्वरः । विश्वं विश्वपतिं विष्णुं तं नमामि प्रजापतिम्
यनाराध्य विशुद्धेन मनसा कर्मणा गिरा । तरन्त्यविद्यामखिलां तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥
विशदतोषरोपाद्यैर्योऽजस्रं सुखदुःखजैः । नृत्यत्यखिलभूतस्थस्तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ २९
[*भूतं तत्रोऽसुरमयं तद्गर्भोद्भिनिहन्ति यः । रात्रिजं सूर्यरूपीव तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ ३०
कणिलादिस्वरूपस्थो यश्चाज्ञानमयं तमः । हन्ति ज्ञानप्रदानेन तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ ३१
यस्याक्षिणी चन्द्रसूर्यौ सर्वलोकशुभाशुभम् । पश्यतः कर्म सततमुपेन्द्रं तं नमाम्यहम् ॥ ३२
यस्मिन्सर्वेश्वरे सर्व सत्यमेतन्मयोदितम् । नानुतं तमजं विष्णुं नमामि प्रभवोप्ययम् ॥ ३३
यच्च तत्सत्यमुक्तं मे भूयांश्चातो जनादैनः । सत्येन तेन सकलाः पूर्यन्तां मे मनोरथाः ॥

शौनक उवाच—

एवं स्तुतः स भगवान्वासुदेव उवाच ताम् । अदृश्यः सर्वभूतानां तस्याः संदर्शने स्थितः

श्रीभगवानुवाच—

मनोरथास्त्वमदिते यानिच्छस्यमिवाञ्छितान् । तांस्त्वं प्राप्स्यसि धर्मज्ञे मत्प्रसादान्न संशयः
शृणुष्व सुमहाभागे वरो यस्ते हृदि स्थितः । तमाशु व्रियतां कामं श्रेयस्ते संभविष्यति ॥
महर्शनं हि विफलं न कदाचिद्भविष्यति ॥

३७

अदितिरुवाच—

यदि देव प्रसन्नस्त्वं मद्भक्त्या भक्तवत्सल । त्रैलोक्याधिपतिः पुत्रस्तदस्तु मम वासवः ॥

* धनुश्चिह्नान्तर्गम्यो ग. घ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. च. 'न यतो योगेन' । २ क. 'गयश्चेद्दृश्यते ह' । ३ क. 'न यतो देवो ह' । ४ क. ख. 'तः । य.
स्मिन्नत्र पश्येव नश्येवाज्ञे' । ५ 'तिर्वेस्मात्पितृणां परमः पतिः । सुराणां यः पतिस्त' । ६ ग. क. च. 'संस्थितः । ७ ग.
क. च. गतिः । ८ ग. च. 'विश्वेन्द्रवप' । ९ क. कृतम् । १० क. 'यानालसमुत्पन्न यस्मिंश्च लयमेव्यति । विश्वाहाय
त्रैविशाय तमु' । ११ क. 'देवजेयं सु' । १२ क. 'जैः । निर्व्यं निर्विलभूतस्यं तमु' । १३ क. च. 'तद्दिधा विनि' । १४
ख. 'धाग्विनि' । १५ क. ख. ग. 'वावयय' ।

हृतं राज्यं हेताश्वास्य यज्ञभागा महामुरैः । त्वयि प्रसन्ने वरदे तान्प्राप्नोतु सुतो मम ॥
हृतं राज्यं न दुःखाय मम पुत्रस्य केशव । सापन्नादायनिर्भ्रंशो बाधां नः कुरुते हृदि ॥

श्रीगवानुवाच—

कृतः प्रसादो हि मया तव देवि यथेप्सितः । स्वांशेन चैव ते गर्भे संभविष्यामि कश्यपात् ॥
तव गर्भसमुद्भूतस्ततस्ते ये सुरारयः । तानहं निहनिष्यामि निवृत्ता भव नन्दिनि ॥ ४२

अदितिरुवाच—

प्रसीद देवदेवेश जमस्ते विश्वभावन । नाहं त्वामुदरे देव वोढुं शक्यामि केशव ॥ ४३
*यस्मिन्प्रतिष्ठितं विश्वं यो विश्वं स्वयमीश्वरः । तमहं नोदरेण त्वां वोढुं शक्यामि दुर्धरम् ॥

श्रीभगवानुवाच—

सत्यमात्थ महाभागे मयि सर्वमिदं जगत् । प्रतिष्ठितं न मां शक्ता वोढुं सेन्द्रा दिवौकसः ॥ ४५
किंत्वं सकलालोकान्सदेवापुरमानुयान् । जङ्गमान्स्थावरान्सर्वास्त्वां च देवि सकश्यपान् ॥
धारयिष्यामि भद्रं ते तदलं संभ्रमेण ते ॥ ४६

न ते ग्लानिर्न ते खेदो गर्भस्थे भविता मयि । दाक्षायणि प्रसादं ते करोम्यन्यैः सुदुर्लभम् ॥ ४७
गर्भस्थे मयि पुत्राणां तव योऽरिर्भविष्यति । तेजसस्तस्य हानिं च करिष्ये मा व्यथां कृथाः ॥

शौनक उवाच—

एवमुक्त्वा ततः सद्यो यातोऽन्तर्धानमीश्वरः । साऽपि कालेन तं गर्भमवाप कुंरुसत्तम ॥ ४९
गर्भस्थिते तदः कृष्णे चचाल सकला क्षितिः । चकम्पिरे महाशैलाः क्षोभं जग्मुस्तथाऽब्ध्यः
यतो यतोऽदितिर्गतिं ददाति ललितं पदम् । ततस्ततः क्षितिः खेदान्ननाम वसुधाधिप ॥ ५१
दैत्यानामथ सर्वेषां गर्भस्थे मधुसूदने । बभूव तेजसां हानिर्यथोक्तं परमेष्ठिना ॥ ५२

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे वामनपार्वर्षिऽदितिवरप्रधानं नाम चतुश्चरित्रशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२२०४ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

निस्तेजसोऽसुरान्दृष्ट्वा समस्तानसुरेश्वरः । प्रह्लादमथ पप्रच्छ बलिरात्मपितामहम् ॥ १
बलिरुवाच—

तात निस्तेजसो दैत्या निर्दग्धा इव वह्निना । किमेते सहसैवाद्य ब्रह्मदण्डहता इव ॥ २
अरिष्टं किं नु दैत्यानां किं कृत्वा वैरिनिर्मिता । नाशायैषा समुद्भूता यया निस्तेजसोऽसुराः

शौनक उवाच—

इति दैत्यपतिर्धरिः पृष्ठः पौत्रेण पार्थिव । चिरं ध्यात्वा जगादै नमसुरेन्द्रं बलिं तदा ॥ ४

* न विद्यतेऽयं श्लोको ड. च. पुस्तकयोः ।

१ ग. हृतं स्वाभ्यं यो । ड. च. हृतास्य यज्ञभागे म । २ ग. दिनाय । प्रतिभंभो वा । ३ ड. विभ्रंशो ।

४ य. ड. पुत्रोत्पन्नम् । गे । ५ ग. य. ड. निर्दोषः ।

प्रह्लाद उवाच—

चलन्ति गिरयो भूमिर्जहाति सहजां धृतिम् । सर्वे समुद्राः क्षुभिता दैत्या निस्तेजसः कृताः
सूर्योदये यथा पूर्वं तथा गच्छन्ति न ग्रहाः । देवानां च परा लक्ष्मीः कारणैरनुमीयते ॥ ६
महदेतन्महाबाहो कारणं दानवेश्वर । न ह्यल्पमिति मन्तव्यं त्वया कार्यं सुरार्दन ॥ ७

शौनक उवाच—

इत्युक्त्वा दानवपतिं प्रह्लादः सोऽसुरोत्तमः । अत्यन्तभक्तो देवेशं जगाम मनसा हरिम् ॥ ८
स ध्यानयोगं कृत्वाऽथ प्रह्लादः सुमनोहरम् । विचारयामास ततो यतो देवो जनार्दनः ॥ ९
स ददर्शोदरेऽदित्याः प्रह्लादो वामनाकृतिम् । अन्तःस्थान्विश्रतं सप्त लोकानादिप्रजापतिम्
तदन्तःस्थान्वसूक्तदानश्विनौ मरुतस्तथा । साध्यान्विश्वान्तथाऽऽदित्यान्गन्धर्वोरगरा-

क्षसान् ॥ ११

विरोचने स्वतनयं बलिं चासुरनायकम् । जम्भं कुजम्भं नरकं वाणमन्यास्तथाऽसुरान् ॥ १२
आत्मानुसुवीं गगनं वायुमम्भो हुताशनम् । समुद्रान्वै द्रुमसरित्सरांसि च पशून्मृगान् ॥ १३
वयोमनुष्यान्खिलांस्तथैव च सरीसृपान् । समस्तलोकस्रष्टारं ब्रह्माणं भवमेव च ॥
ग्रहनक्षत्रनार्गाश्च दक्षाद्यांश्च प्रजापतीन् ॥ १४
स पश्यन्विस्मयाविष्टः प्रकृतिस्थः क्षणात्पुनः । प्रह्लादः प्राह दैत्येन्द्रं बलिं देरोचनिं तदा ॥

प्रह्लाद उवाच—

वत्स ज्ञातं मया सर्वं यदर्थं भवतामियम् । तेजसो हानिरुपपन्ना तच्छृणु त्वमशेषतः ॥ १६
देवदेवो जगद्योनिरयोनिर्जगदादिकृत् । अनादिरादिर्विश्वस्य वरण्या वरदो हरिः ॥ १७
परं वराणां परः परः परवतामपि । प्रमाणं च प्रमाणानां सप्तलोकगुरोर्गुरुः ॥ १८

प्रभुः प्रभूणां परमः पराणामनादिमध्यो भगवाननन्तः ।

त्रैलोक्यमेशेन सनाथमेव कर्तुं महात्माऽदितिजोऽवतीर्णः ॥ १९

न यस्य रुद्रो न च पद्मयोनिर्नेन्द्रो न सूर्येन्दुमरीचिमुख्याः ।

जानन्ति दैत्यादिव यत्स्वरूपं स वासुदेवः कलयाऽवतीर्णः ॥ २०

योऽसौ कलांशेन वृषिहरूपी जघान पूर्वं पितरं ममेशः ।

यः सर्वयोगीशमनोनिवासः स वासुदेवः कलयाऽवतीर्णः ॥ २१

यमक्षरं वेदविदो विदित्वा विशन्ति यज्ज्ञानविधूतपापाः ।

यस्मिन्प्रविष्टा न पुनर्भवन्ति तं वासुदेवं प्रणमामि नित्यम् ॥ २२

भूतान्यशेषाणि यतो भवन्ति यथोमंयस्तोयनिधेरजस्रम् ।

लयं च यस्मिन्प्रलये प्रयान्ति तं वासुदेवं प्रणमाम्यचिन्त्यम् ॥ २३

न यस्य रूपं न बलप्रभावो न यस्य भावः परमस्य पुंसः ।

विज्ञायते शर्वपितामहाद्यैस्तं वासुदेवं प्रणमाम्यजस्रम् ॥ २४

रूपस्य चक्षुर्ग्रहणे त्वंगिष्टा स्पर्शो ग्रहीत्री रसना रसस्य ।
 श्रोत्रं च शब्दग्रहणे नराणां घ्राणं च गन्धग्रहणे नियुक्तम् ॥ २५
 येनैकदंष्ट्राग्रसमुद्धतेयं धराऽचलान्धारयतीह सर्वान् ।
 यस्मिंश्च शेते सकलं जगच्च तमीशमाद्यं प्रणतोऽस्मि विष्णुम् ॥ २६
 न घ्राणचक्षुःश्रवणादिभिर्यः सर्वेश्वरो वेदितुमक्षयात्मा ।
 शक्यस्तमीड्यं मनसैव देवं ग्राह्यं नतोऽहं हरिमीशितारम् ॥ २७
 अंशावतीर्णेन च येन गर्भे हृतानि तेजांसि महामुराणाम् ।
 नमामि तं देवमनन्तमीशमशेषसंसारतरोः कुठारम् ॥ २८
 देवो जगद्योनिरयं महात्मा स षोडशंशेन महामुरेन्द्र ।
 स देवमातुर्जठरं प्रविष्टो हृतानि वस्तेन बलाद्ब्रूषि ॥ २९

बलिरुवाच—

तात कोऽयं हरिर्नाम यतो नो भयमागतम् । सन्ति मे शतशो दैत्या वासुदेवबलाधिकाः ॥ ३०
 विप्रचित्तिः शिबिः शङ्कुरयः शङ्कुस्तथैव च । अयः शिराश्चाश्वशिरा भङ्गकारी महाहनुः ॥
 प्रतापः प्रघसः शुष्मः कुकुरश्च सुदुर्जयः । एते चान्ये च मे सन्ति दैतेया दानवास्तथा ॥ ३२
 महाबला महावीर्या भूमारोद्धरणक्षमाः । एषामेकैकशः कृष्णो न वीर्यार्धेन संमितः ॥ ३३

शौनक उवाच—

पौत्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा प्रह्लादो दैत्यपुंगवः । धिग्धिगित्याह स बलिं वैकुण्ठाक्षेपवादिनम् ॥

प्रह्लाद उवाच—

विनाशमुपयास्यन्ति मेन्ये दैतेयदानवाः । येषां त्वमीदृशो राजा दुर्बुद्धिरविवेकवान् ॥ ३५
 देवदेवं महाभागं वासुदेवमजं विभुम् । त्वामृते पापसंकल्पः कोऽन्य एवं वदिष्यति ॥ ३६
 य एते भवता प्रोक्ताः समस्ता दैत्यदानवाः । सत्रह्यकास्तथा देवाः स्थावरानन्तभूमयः ॥ ३७
 त्वं चाहं च जगच्चेदं साद्रिद्रुमनदीनदम् । समुद्रद्वीपलोकार्थं न समं केशवस्य हि ॥ ३८
 यस्यातिवन्द्यवन्द्यस्य व्यापिनः परमात्मनः । एकांशेन जगत्सर्वं कस्तमेवं प्रवक्ष्यति ॥ ३९
 ऋते विनाशाभिमुखं त्वामेकमविवेकिनम् । कुबुद्धिमजितात्मानं वृन्दानां शासनातिगम् ॥
 शौच्योऽहं यस्य मे गेहे जातस्तव पिताऽधमः । यस्य त्वमीदृशः पुत्रो देवदेवस्य निन्दकः ॥ ४१
 [*तिष्ठत्वेषां हि संसारसंभृताघविनाशिनी । कृष्णे भक्तिरहं तावदेवैक्ष्यो भवता न किम् ॥
 न मे प्रियतमः कृष्णादपि देहो महात्मनः । इति जानात्ययं लोको न भवान्दिति जाधम ॥ ४३
 जानन्नपि प्रियतरं प्राणेश्वरोऽपि हारिं मम । निन्दां करोषि तस्य त्वमकुर्वन्नौरवं मम ॥ ४४
 विरोचनस्तव गुरुर्गुरुस्तस्याप्यहं बले । ममापि सर्वजगतां गुंरोर्नारायणो गुरुः ॥ ४५
 निन्दां करोषि यस्तस्मिन्कृष्णे गुरुगुरोर्गुरौ । यस्मात्तस्मादिहैश्वर्यादिचिराद्धंशमेष्यासि ॥

* धनुर्बिहान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

१ घ. च. 'त्वंगिष्टा स्प' । २ ग. ह. 'संमतः' । ३ ह. 'कुण्डस्याप' । ४ ह. 'मन्दा' । ५ ह. 'वाक्' । दे० ।
 ६ ग. 'श्च यच्छेदं यच्च नेक्षितम् । यं । घ. 'श्च यच्छेदं यच्च नेक्षितम् । यस्यां' । ७ ग. 'श्री दुरात्मा कृष्ण' ।
 ८ च. 'देवापमानकः' । ९ ग. ह. 'दैत्यो' । १० घ. 'गुहर्ण' ।

॥ मम देवो जगन्नाथो बले तावज्जनार्दनः । भवत्वहमुपेक्ष्यस्ते प्रीतिमानस्तु मे गुरुः ॥ ४७
 एतावन्मात्रमप्येवं निन्दितस्त्रिजगद्गुरुः । नावेक्षितं त्वया यस्मात्तस्माच्छापं वदामि ते ॥ ४८
 यथा मे शिरसश्छेदादिवं गुरुतरं वचः । त्वयोक्तमच्युताक्षेपि राज्यभ्रष्टस्तथा पत ॥ ४९
 यथा च कृष्णान्न परं परित्राणं भवार्णवे । तथाऽचिरेण पश्येयं भवन्तं राज्यविच्युतम् ॥ ५०

शौनक उवाच—

इति वैत्यपतिः श्रुत्वा गुरोर्वचनमग्निम् । प्रसादयामास गुरुं प्राणिपत्य पुनः पुनः ॥ ५१

बलिरुवाच—

प्रसीद तात मा कोपं कुरु मोहहते मयि । बलावलेपमत्तेन मयैतद्वाक्यमीरितम् ॥ ५२
 मोहोपहतविज्ञानः पापोऽहं दितिजोत्तम । यच्छप्तोऽस्मि दुराचारस्तत्साधु भवता कृतम् ॥
 राज्यभ्रंशं वसुभ्रंशं संप्राप्स्यामीति न त्वहम् । विषण्णोऽस्मि यथा तात तवैवाविनये कृते ५४
 त्रैलोक्यराज्यमेश्वर्यमन्यद्वा नाति दुर्लभम् । संसारे दुर्लभास्ते तु गुरवो ये भवद्विधाः ॥ ५५
 तत्पसीद न मे कोपं कर्तुमर्हसि वैत्यप । त्वत्कोपदृष्ट्या ताताहं परितप्ये न शापतः ॥ ५६

प्रह्लाद उवाच—

वत्स कोपेन मोहो मे जनितस्तेन ते मया । शापो दत्तो विवेकश्च मोहेनापहृतो मम ॥ ५७
 यदि मोहेन मे ज्ञानं नाऽऽक्षितं स्यान्महासुर । तत्कथं सर्वगं जानन्हर्षिं किञ्चिच्छपाम्यहम् ॥
 योऽयं शापो मया दत्तो भवतोऽसुरपुंगव । भाव्यमेतेन नूनं ते तस्मान्मा त्वं विषीद वै ॥ ५९
 अद्यप्रभृति देवेशे भगवत्यच्युते हरौ । भवेत्वा भक्तिमानीशे स ते ज्ञाता भविष्यति ॥ ६०
 शापं प्राप्याथ मां वीर संस्मरेथाः स्मृतस्त्वया । यथा तथा यतिष्येऽहं श्रेयसा योज्यसे यथा
 एवमुक्त्वा स दैत्येन्द्रं विरराम महामतिः । अजायत स गोविन्दो भगवान्नामनाकृतिः ॥ ६२
 अवतीर्णं जगन्नाथे तस्मिन्सर्वाभरेश्वरे । देवाश्च मुमुक्षुर्दुःखं देवमाताऽदितिस्तथा ॥ ६३
 वसुधाताः सुखस्पर्शा विरजस्कमभून्नभः । धर्मे च सर्वभूतानां तदा मतिरजायत ॥ ६४
 नोद्विगश्चाप्यभूत्तत्र मनुजेन्द्रासुरेष्वपि । तदादि सर्वभूतानां भूम्यश्वरादिवौकसाम् ॥ ६५
 तं जातमात्रं भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः । जातकर्मादिकं कृत्वा कृष्णं दृष्ट्वा च पार्थिव
 तुष्टाव देवदेवेशमृषीणां चैव शृण्वताम् ॥ ६६

ब्रह्मोवाच—

जयाऽऽदेश यथोजेय जय सर्वात्मकात्मक । जय जन्मजरापेत जयानन्त जयाच्युत ॥ ६७
 जयाजित जयामेय जयाव्यक्तस्थिते जय । परमार्थार्थ सर्वज्ञ ज्ञानज्ञेयाऽऽत्मनिःसृत ॥ ६८
 जयाशेषजगत्साक्षिअगतर्कतर्जगद्गुरो । जगतोऽर्ष्यन्तकृद्देव स्थितिं पालयितुं जय ॥ ६९
 जय शेष जयाशेष जयाखिलहृदिस्थित । जयादिमध्यान्त जय सर्वज्ञाननिधे जय ॥ ७०
 मुमुक्षुभिरनिर्देश्य स्वयंहृद जयेश्वर । योगिनां मुक्तिफलद दमादिगुणभूषण ॥ ७१
 जयातिसूक्ष्म दुर्ज्ञेय जय स्थूल जगन्मय । जय स्थूलातिसूक्ष्म त्वं जयातीन्द्रिय सेन्द्रिय ॥

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो घ. ड. पुस्तकयोः—मा देवा मा जगन्नाथो बले मा वा जनार्दन इति ।

१ ड. 'विराजानं दारकं च श्रया' । २ क. 'योजयते' । ३ घ. 'भूरेहे मनुजानां नरेश्वर । त' । ४ ड. 'याज्ञेय
 ज' । ५ ड. 'त्मनिधेय । ज' । ६ क. 'ऽस्य जयाते च स्थि' ।

जय स्वमायायोगस्थ शेषभोगशयाक्षर । जयैकदंष्ट्राप्रान्ताग्रसमुद्भूतवसुंधर ॥ ७३
 नृकेसरिञ्जयारातिवक्षःस्थलविदारण । सांप्रतं जय विश्वात्मञ्जय वामन केशव ॥ ७४
 निजमायापटच्छन्न जगन्मूर्ते जनादर्न । जयाचिन्त्य जयानेकस्वरूपैकविध प्रभो ॥ ७५
 वर्धस्व वर्धितांशेषविकारप्रकृते हरे । त्वय्येषा जगतामीशे संस्थिता धर्मपद्धतिः ॥ ७६
 न त्वामहं न चेशानो नेन्द्राद्याञ्जिदशा हरे । न ज्ञातुमीशा मुनयः सनकाद्या न योगिनः
 त्वन्मायापटसंवीतो जगत्पत्र जगत्पते । कस्त्वां वेत्स्यति सर्वेश त्वत्प्रसादं विना नरः ॥
 त्वमेवाऽऽराधितो येन प्रसादमुमुखप्रभो । स एव केवलो देव वेत्ति त्वां नेतरे जनाः ॥ ७९
 नन्दीश्वरेश्वरेशान प्रभो वर्धस्व वामन । प्रभवायास्य विश्वस्य विश्वात्मनृथुलोचन ॥ ८०

शौनक उवाच—

एवं स्तुतो हृषीकेशः स तदा वामनाकृतिः । प्रहस्य भावगम्भीरमुवाचाञ्जसमुद्भवम् ॥
 स्तुतोऽहं भवता पूर्वमिन्द्राद्यैः कश्यपेन च । मया च वः प्रतिज्ञातमिन्द्रस्य भुवनत्रयम् ॥
 भूयश्चाहं स्तुतोऽदित्या तस्याश्चापि प्रतिश्रुतम् । यथा शक्राय दास्यामि त्रैलोक्यं हतकण्टकम्
 सोऽहं तथा करिष्यामि यैथेन्द्रो जगतः पतिः । भविष्यति सहस्राक्षः सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥
 ततः कृष्णाजिनं ब्रह्मा हृषीकेशाय दत्तवान् । यज्ञोपवीतं भगवान्ददौ तस्मै बृहस्पतिः ॥
 आपाढमददाद्दण्डं मरीचिर्ब्रह्मणः सुतः । कमण्डलुं वसिष्ठश्च कौशं वेदमथाङ्गिराः ॥ ८६
 अक्षसूत्रं च पुलहः पुलस्त्यः सितवाससी । उपतस्थुश्च तं वेदाः प्रणवस्वरभूषणाः ॥
 शास्त्राण्यशेषाणि तथा सांख्ययोगोक्तयश्च याः ॥ ८७
 स वामनो जटी दण्डी छत्री धृतकमण्डलुः । सर्वदेवमयो भूप उल्लेरध्वरभ्यगात् ॥ ८८
 यत्र यत्र पदं भूयो भूभागे वामनो ददौ । ददाति भूमिर्विवरं तत्र तत्रातिपीडिता ॥ ८९
 स वामनो जडगतिर्मृदु गच्छन्सपर्वताम् । साविधद्वीपवतीं सर्वां चालयामास मेदिनीम् ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वामनप्रादुर्भावे वामनोत्पत्तिर्नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२२९४ ॥

अथ षट्चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

सपर्वतवनामुर्वीं दृष्ट्वा संक्षोभितां बलिः । पप्रच्छोशनसं शुद्धं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥ १
 आचार्यक्षोभमायाता साविधभूभृद्वना मही । कस्माच्च नाऽऽसुरान्भागान्प्रतिगृह्णन्ति बह्वयः
 इति पृष्टोऽथ बलिना काव्यो वेदविदां वरः । उवाच दैत्याधिपतिं चिरं ध्यात्वा महामतिः ॥ ३
 अवतीर्णी जगद्योनिः कश्यपस्य गृहे हरिः । वामनेनेह रूपेण जगदात्मा सनातनः ॥ ४
 स एष यज्ञमायाति तव दानवपुंगव । तत्पादन्यासविक्षोभादिभ्यं प्रचलिता मही ॥
 कम्पन्ते गिरयश्चामी क्षुभितो मकरालयः ॥ ५
 नैनं भूतपतिं भूमिः समर्था वोढुमीश्वरम् । सदेवासुरगन्धर्वयक्षराक्षसैर्किनरा ॥ ६

अनेनैव धृता भूमिरापोऽग्निः पवनो नमः । धारयत्यखिलान्देवो मन्वादींश्च महासुर ॥ ७
इयमेव जगद्धेतोर्माया कृष्णस्य गह्वरी । धार्यधारकभावेन यया संपीडितं जगत् ॥ ८
तत्संनिधानादसुरा भागार्हा नासुरोत्तम । भुञ्जते नाऽऽसुरान्भागानमी तेनैव चाग्नयः ॥ ९

बलिर्वाच—

धन्योऽहं कृतपुण्यश्च यन्मे यज्ञपतिः स्वयम् । यज्ञमभ्यागतो ब्रह्मन्मत्तः कोऽन्योऽधिकः

पुमान् ॥ १०

यं योगिनः सैदा युक्ताः परमात्मानमव्ययम् । द्रष्टुमिच्छन्ति देवेशं स भेऽध्वरमुपैष्यति ॥ ११
होता भागप्रदोऽयं च यमुद्गता च गायति । तमध्वरेश्वरं विष्णुं मत्तः कोऽन्य उपायति ॥ १२
सर्वेश्वरेश्वरे कृष्णे मदध्वरमुपागते । यन्मया काव्य कर्तव्यं तन्ममाऽऽदेष्टुमर्हसि ॥ १३

शुक्र उवाच—

यज्ञभागभुजो देवा वेदप्रामाण्यतोऽसुर । त्वया तु दानवा दैत्या मखभागभुजः कृताः ॥ १४
अयं च देवः सत्त्वस्थः करोति स्थितिपालनम् । विसृष्टेरनु चांन्नेन स्वयमाप्तिं प्रजाः प्रभुः ॥
त्वैकृते भविता नूनं देवो विष्णुः स्थितौ स्थितः । विदित्वैतन्महाभाग कुरु यत्नमनागतम् ॥
त्वया हि दैत्याधिपते स्वल्पकेऽपि हि वस्तुनि । प्रतिज्ञां न हि वोढव्या वाच्यं साम वृथाफलम्
नालं दातुमहं देव दैत्य वाच्यं त्वया वचः । कृष्णस्य देवभूत्यर्थं प्रवृत्तस्य महासुर ॥ १८

बलिर्वाच—

ब्रह्मन्कथमहं ब्रूयामन्येनापि हि याचितः । नास्तीति किमु देवेन संसाराद्यौघहारिणा ॥ १९
व्रतोपवासैर्विर्विधैः प्रतिसंश्राव्यते हरिः । स चेद्वक्ष्यति देहीति गोविन्दः किमतोऽधिकम् ॥ २०
यदर्थमुपहाराढ्यास्तपःशौचगुणान्वितैः । यज्ञाः क्रियन्ते देवेशः स मां देहीति वक्ष्यति ॥ २१
तत्साधु सुकृतं कर्म तपः सुचरितं मम । यन्मया दत्तमीशेशः स्वयमादास्यते हरिः ॥ २२
नास्ति नास्तीत्यहं वक्ष्ये तमप्यागतमीश्वरम् । यदि वञ्चामि तं प्राप्तं वृथा तज्जन्मनः फलम् ॥
यज्ञेऽस्मिन् यदि यज्ञेशो याचते मां जनार्दनः । निजमूर्धानमप्यत्र तद्वास्याम्यविचारितम् ॥ २४
नास्तीति यन्मया नोक्तमन्येषामपि याचताम् । वक्ष्यामि कथमायाते तदनभ्यस्तमच्युते ॥ २५
श्लाघ्य एव हि वीराणां दानादापत्समागमः । नावाधकारि यद्दानं तर्दमङ्गलवत्स्मृतम् ॥ २६
मद्राज्ये नासुखी काश्चिन्न दरिद्रो न चाऽऽसुरः । नाभूषितो न चोद्विग्नो न सगादिविवाजितः ॥
हृष्टस्तुष्टः सुगन्धिश्च तृप्तः सर्वसुखान्वितः । जनः सर्वा महाभाग किमुताहं सदा सुखी ॥ २८
एतद्विशिष्टपात्रोऽयं दानबीजफलं मम । विदितं भृगुशार्दूल मयैतत्त्वत्प्रसादतः ॥ २९
एतद्विजानतो दानबीजं पतति चेद्बुरो । जनार्दनमहापात्रे किं न प्राप्तं ततो मया ॥ ३०
मत्तो दानमवाप्येशो यदि पुष्पाति देवताः । उपभोगाद्दशगुणं दानं श्लाघ्यतमं मम ॥ ३१

१ ग. घ. महासुरान् । ड. च महासुरः । २ ड. कोऽप्यधिको भवेत् । यं । च. कोऽभ्यधि । ३ ग. घ. ह. सदोयुक्ताः । ४ ग. घ. चान्ते च स्व । ५ घ. त्वयाऽनुरन्वी भविता नूनं वि । ड. च. त्वयाऽनुषन्धी भविता नूनं वि । ६ ग. यत्नं मनो । ७ ग. ज्ञानाधितोढ । ड. च. ज्ञानाधिवो । ८ ग. घ. विधैर्यः प्रतिप्रा । ९ ड. मभ्याग । १० च. म् । वक्ष्येयदि मां प्राप्तं तदा मे जन्म । ११ क. ख. यदा । १२ ग. मः । नो वाच्यका । १३ ग. च. दङ्गमलवत्कथम् । मं । घ. दङ्गमल । १४ ड. धिमातुतो नैव याचकः । ना । १५ ग. न शमादि । १६ च. द्विसृष्टमात्रं यद्दानबीजं महाफलम् । वि । १७ ग. ड. तरे मम ।

मत्पसादपरो नूनं यज्ञेनाऽऽराधितो हरिः । तेनाभ्येति न संदेहो दर्शनादुपकारकृत ॥ ३२
अथ कोपेन चाभ्येति देवभागोपरोधिनम् । मां निहन्तुर्मनाश्चैव वधः श्लाघ्यतरोऽच्युतात् ॥
तन्मयं सर्वमेवेदं नाप्राप्यं यस्य विद्यते । स मां याचितुमभ्येति नानुग्रहमृते हरिः ॥ ३४
यः सृजत्यात्मभूः सर्वं चेतसैव च संहरेत् । स मां हन्तुं हृषीकेशः कथं यत्नं करिष्यति ॥ ३५
एतद्विदित्वा न गुरो दानविघ्नकरेण मे । त्वया भाव्यं जगन्नाथे गोविन्दे समुपस्थिते ॥ ३६

शौनक उवाच—

इत्येवं वदतस्तस्य संप्राप्तः स जगत्पतिः । सर्वदेवमयोऽचिन्त्यो मायावामनरूपधृक् ॥ ३७
तं हृद्वा यज्ञवाटान्तः प्रविष्टमसुराः प्रभुम् । जग्मुः सभासदः क्षोभं तेजसा तस्य निष्प्रभाः ॥
जेपुश्च मुनयस्तत्र ये समेता महाध्वरे । बलिश्चैवाखिलं जन्म मेने सफलमात्मनः ॥ ३९
ततः संक्षोभमापन्नो न कश्चिन्किंचिदुक्तवान् । प्रत्येकं देवदेवेशं पूजयामास चेतसा ॥ ४०
अथासुरपतिं प्रह्वं हृद्वा मुनिवरांश्च तान् । देवदेवपतिः सौक्ष्मी विष्णुर्वामनरूपधृक् ॥ ४१
तुष्टाव यज्ञवह्निं च यजमानमथर्षिजः । यज्ञकर्माधिकारस्थान्सदस्यान्द्रव्यसंपदः ॥ ४२
ततः प्रसन्नमखिलं वामनं प्रति तत्क्षणात् । यज्ञवाटस्थितं वीरः साधु साधिवत्युदीरयन् ॥
स चार्थमादाय बलिः प्रोद्भूतगुलकस्तदा । पूजयामास गोविन्दं प्राह चेदं महासुरः ॥ ४४

बलिरुवाच—

सुवर्णरत्नसंघातं गजाश्वममिति तथा । स्त्रियो वस्त्राण्यलंकारास्तथा ग्रामांश्च पुष्कलान् ॥
सर्वस्वं सकलामुर्वीं भवतो वा यदीप्सित् । तद्दशमि वृणुष्व त्वं येनार्थं वामनः प्रियः ॥

शौनक उवाच—

इत्युक्तो दैत्यपतिना प्रीतिगर्भान्वितं वचः । प्राह सस्मितगम्भीरं भगवान् वामनाकृतिः ॥ ४७

वामन उवाच—

ममाग्निशरणार्थाय देहि राजन्पदत्रयम् । सुवर्णग्रामरत्नानि तदर्थिभ्यः प्रदीयताम् ॥ ४८

बलिरुवाच—

त्रिभिः प्रयोजनं किं ते पादैः पदवतां वर । शतं शतसहस्राणां पदानां मार्गतां भवान् ॥ ४९

वामन उवाच—

अधर्मबुद्ध्या दैत्यपते कृतकृत्योऽस्मि तावता । अन्येषामर्थिनां वित्तमीहितं दास्यते भवान्
+ शौनक उवाच—

एतच्छ्रुत्वा तु गदितं वामनस्य महात्मनः । ददौ तस्मै महाबाहुर्वामनाय पदत्रयम् ॥ ५१
पराणौ तु पतिते तोये वामनोऽभूद्वामनः । सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास तत्क्षणात् ॥ ५२

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—एतावतैव दैत्यैश्च कृतकृत्योऽस्मि मार्गताम् । + एतच्च विद्यते क. न्यतिरिक्तपुस्तकेषु ।

१ घ. क. 'मतोऽपि स्याद्वधः । २ ग. 'रिः सृजत्यात्मेच्छया स' । ३ घ. 'सैवोपहन्ति यः स । ४ ग. 'यं स्वयमुपेक्ष्य । ५ ग. 'त्वा त्वं वै दानधर्मपरेण च । त्व' । ६ क. च. 'साक्षाद्विष्णु' । ७ ग. 'श्रयसंहतिः । क्षि' । ८ च. 'कारान्नाथ प्रा' । ९ ग. 'नू । राज्यं सकलमेवास्तु सुभं वा वो य' । १० ग. 'तिमानच्युतस्त्रतः । प्रा' । ११ घ. 'नः । वाचयामास तत्तस्मै वाम' ।

चन्द्रसूर्यौ च नयने द्यौर्मूर्धा चरणौ क्षितिः । पादाङ्गुल्यः पिशाचास्तु हस्ताङ्गुल्यश्च गुह्यकाः ॥
 विश्वे देवाश्च जानुस्था जङ्घे साध्याः सुरोत्तमाः । यक्षा नखेषु संभूता रेखाश्चाप्सरसस्तथा
 दृष्टौ ऋक्षाण्यशेषाणि केशाः सूर्यांशवः प्रभोः । तारका रोमकूपाणि रोमाणि च महर्षयः ॥
 बाहवो विदिशस्तस्य दिशः श्रोत्रे महात्मनः । अश्विनौ श्रवणे तस्य नासा वायुर्महात्मनः ॥
 प्रसादश्चन्द्रमा देवो मनो धर्मः समाश्रितः । सत्यं तस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ॥
 ग्रीवाऽदितिर्देवमाता विद्यास्तद्वलयस्तथा । स्वर्गद्वारमभून्मैत्रं त्वष्टा पूषा च वै भुवौ ॥ ५८
 मुखं वैश्वानरश्चास्य वृषणौ तु प्रजापतिः । हृदयं च परं ब्रह्म पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः ॥ ५९
 पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्वसंधिषु । सर्वसूक्तानि दशना ज्योतीषि विमलप्रभाः ॥ ६०
 वक्षःस्थले महादेवो धैर्यं चास्य महार्णवाः । उदरे चास्य गन्धर्वाः संभूताश्च महाबलाः ॥
 लक्ष्मीर्मैधा धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः । सर्वज्योतीषि जानीहि तस्य तत्परमं महः ॥
 तस्य देवाधिवेवस्य तेजः प्रोद्भूतमुत्तमम् । स्तनौ कुक्षी च वेदाश्च उदरं च महामखाः ॥
 इष्टयः पशुबन्धाश्च द्विजानां चेष्टितानि च । तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्महाबलाः ॥ ६४
 उपासर्पन्त दैत्येन्द्राः पतङ्गा इव पावकम् । प्रमथ्य सर्वानसुरान्पादहस्ततलैर्विभुः ॥ ६५
 कृत्वा रूपं महाकायं जहाराऽऽसु स मेदिनीम् । तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ॥
 नामौ विक्रममाणस्य सक्थिदेशस्थितावुभौ । परं विक्रमतस्तस्य जानुमूले प्रभाकरौ ॥ ६७
 विष्णोरास्तां महीपाल देवपालनकर्मणि । जित्वा लोकत्रयं कृत्स्नं हत्वा चासुरपुंगवान्
 पुरंदराय त्रैलोक्यं ददौ विष्णुरुरुक्रमः । सुतलं नाम पातालमधस्ताद्वसुधातलात् ॥ ६९
 बलेर्दत्तं भगवता विष्णुना प्रभविष्णुना । अथ दैत्येश्वरं प्राह विष्णुः सर्वेश्वरेश्वरः ॥ ७०

श्रीभगवानुवाच—

यत्स्वया सलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया । कल्पप्रमाणं तस्मात्ते भविष्यत्यायुरुत्तमम् ॥
 वैवस्वते तथाऽतीते बले मन्वन्तरे ह्यथ । सार्वर्णिके तु संप्राप्ते भवानिन्द्रो भविष्यति ॥ ७२
 सांप्रतं देवराजाय त्रैलोक्यं सकलं मया । दत्तं चतुर्युगाणां च साधिका ह्येकसप्ततिः ॥ ७३
 नियन्तव्या मया सर्वे ये तस्य परिपन्थिनः । तेनाहं परया भक्त्या पूर्वमाराधितो बले ॥
 सुतलं नाम पातालं त्वमासाद्य मनोरमम् । वसासुर ममाऽऽदेशं यथावत्परिपालयन् ॥ ७५
 तत्र दिव्यवनोपेते प्रासादशतसंकुले । प्रोत्फुल्लपद्मसरसि स्रक्छुद्भ्रसरिद्वरे ॥ ७६
 सुगन्धिधूपस्रग्वस्त्रवराभरणभूषितः । स्रक्चन्दनादिमुदितो गेयनृत्यमनोरमे ॥ ७७
 पानान्नभोगान्विविधानुपभुङ्क्ष्व महासुर । ममाऽऽज्ञया कालमिमं तिष्ठं स्त्रीशतसंवृतः ॥
 यावत्सुरैश्च विप्रैश्च न विरोधं करिष्यसि । तावदेतान्महाभोगानवाप्स्यसि महासुर ॥ ७९
 यदा च देवविप्राणां विरोधं त्वं करिष्यसि । बन्धिष्यन्ति तदा पाशा वारुणास्त्वामसंशयम् ॥
 एताद्विदित्वा भवता मयाऽऽज्ञप्तमशेषतः । न विरोधः सुरैः कार्यो विप्रैर्वा दैत्यसत्तम ॥ ८१

शौनक उवाच—

इत्येवमुक्तो देवेन विष्णुना प्रभविष्णुना । बलिः प्राह महाराज प्रणिपत्य मुदा युतः ॥

१ ग. दृष्टिर्द्विगुणः । घ. दृष्टिर्विष्ण्वान्यशेषः । २ ग. घ. 'श्च' ओष्ठौ चास्य म' । ३ क. ख. 'नां वीक्षिता' ।

४ ड. निहन्त । ५ क. ख. 'ष्ठ' रत्नं सत्तत्तं वृ' ।

बलिरुवाच—

तत्राऽऽसतो मे पाताले भगवन्भवदाज्ञया । किं भविष्यत्युपादानमुपभोगोपपादकम् ॥

श्रीभगवानुवाच—

दानान्धविधिदत्तानि श्राद्धान्यश्रोत्रियाणि च । हुतान्यभद्रया यानि तानि दास्यन्ति ते
फलम् ॥ ८४
अदक्षिणास्तथा यज्ञाः क्रियाश्चाविधिना कृताः । फलानि तव दास्यन्ति अधीतान्यवतानि
च ॥ ८५

शौनक उवाच—

बलेर्वरमिमं दत्त्वा शक्राय त्रिविवं तथा । व्यापिना तेन रूपेण जगामादर्शनं हरिः ॥ ८६
प्रशशास यथापूर्वमिन्द्रक्षैलोक्यपूजितः । सिधेवे च परान्कामान्बलिः पातालसंस्थितः ॥
[*इहैव देवदेवेन बद्धोऽसौ दानवोत्तमः । देवानां कार्यकरणे भूयोऽपि जगति स्थितः ॥
संबन्धी ते महाभाग द्वारकायां व्यवस्थितः । दानवानां विनाशाय भारवतरणाय च ॥
यतो यदुकुले कृष्णो भवतः शत्रुनिग्रहे । सहायभूतः सारथ्यं करिष्यति बलानुजः ॥ ९०
एतत्सर्वं समाख्यातं वामनस्य च धीमतः । अवतारं महावीर श्रोतुमिच्छोस्तवार्जुन ॥ ९१

अर्जुन उवाच—

श्रुतवानिह ते पृष्ठं माहात्म्यं केशवस्य च । गङ्गाद्वारमितो यास्याम्यनुज्ञां देहि मे विभो
सूत उवाच—

एवमुक्त्वा ययौ पार्थो नैमिषं शौनको गतः] । इत्येतद्देवदेवस्य विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम्
वामनस्य पठेद्यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
बलिप्रह्लादसंवादं मन्त्रितं बलिशुक्रयोः । बलेर्विष्णोश्च कथितं यः स्मरिष्यति मानवः ॥
नाऽऽधयो व्याधयस्तस्य न च मोहाकुलं मनः । भविष्यति द्विजश्रेष्ठाः पुंसस्तस्य कदाचन ॥
च्युतराज्यो निजं राज्यमिष्टाप्तिं च वियोगवान् । अवाप्नोति महाभागो नरः श्रुत्वा कथामि-
माम् ॥ ९६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वामनप्रादुर्भावो नाम षट्चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२३९० ॥

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच—

प्रादुर्भावानुरागेषु विष्णोरमिततेजसः । सतां कथयतां विप्र वाराह इति नः श्रुतम् ॥ १
जाने न तस्य चरितं न विधिं न च विस्तरम् । न कर्म गुणसंस्थानं न चाप्यन्तं मनीषिणः ॥ २
किमात्मको वराहोऽसौ किमूर्तिः कास्य देवता । किंप्रमाणः किंप्रभावः किंवा तेन पुरा कृतम्
एतन्मे शंस तत्त्वेन वाराहं श्रुतिविस्तरम् । यथाहं च समेतानां द्विजातीनां विशेषतः ॥ ४

* एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो घ. ड. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ग. च. 'कर्मपूजितः' । २ ड. च. च वरा' । ३ क. संख्यानं । ४ ग. च. 'सौ का सू' । ५ च. महात्मनाम् ।

शौनक उवाच—

एतत्ते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मसंमितम् । महावराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥ ५
 यथा नारायणो राजन्वाराहं वपुरास्थितः । दंष्ट्रायां गां समुद्रस्थामुज्जहारारिमर्दनः ॥ ६
 छन्दोगीर्भिरुदाराभिः श्रुतिभिः समलंकृतः । मनःप्रसन्नतां कृत्वा निबोध विजयाधुना ॥ ७
 इदं पुराणं परमं पण्यं वेदैश्च संमितम् । नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्तिकाय न कीर्तयेत् ॥ ८
 पुराणं वेदमखिलं सांख्यं योगं च वेदयः । कात्स्न्येन विधिना प्रोक्तं सोऽस्यार्थं वेदयिष्यति
 विश्वे देवास्तथा साध्या रुद्रादित्यास्तथाऽश्विनौ । प्रजानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः ॥ १०
 मनःसंकल्पजाश्चैव पूर्वजा ऋषयस्तथा । वसवो मरुतश्चैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः ॥ ११
 दैत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा म्लेच्छाश्च
 ये भुवि ॥ १२
 चतुष्पदानि सर्वाणि तिर्यग्योनिशतानि च । जङ्गमानि च सत्त्वानि यच्चान्यज्जीवसंज्ञितम् ॥
 पूर्णं युगसहस्रे तु ब्राह्मेऽहनि तथागते । निर्वाणे सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे ॥ १४
 हिरण्यरेतास्त्रिशिखस्ततो भूत्वा वृषाकपिः । शिखाभिर्विधमल्लोकानशोषयत वह्निना ॥ १५
 ब्रह्मणोऽस्ततस्तस्य तेजोराशिभिरुद्धतैः । विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा हतार्चिष्माद्भिराननैः ॥ १६
 साङ्गोपनिषदो वेदा इतिहासपुराणमाः । सर्वविद्याः क्रियाश्चैव सर्वधर्मपरायणाः ॥ १७
 ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखम् । सर्वदेवगणाश्चैव त्रयस्त्रिंशत् कोटयः ॥ १८
 तस्मिन्नहनि संप्राप्ते तं हंसं महदक्षरम् । प्रविशन्ति महात्मानं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ १९
 तेषां भूयः प्रवृत्तानां निधनोत्पत्तिरुच्यते । यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमने इह ॥ २०
 पूर्णं युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते । यस्मिन्जीवकृतं सर्वं निःशेषं संमतिष्ठत ॥ २२
 संहृत्य लोकानखिलान्सदेवामुरमानुषान् । कृत्वा सुसंस्थां भगवानास्त एको जगद्गुरुः ॥ २१
 स स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः । अव्ययः शाश्वतो देवो यस्य सर्वमिदं जगत् ॥ २३
 नष्टार्ककिरणे लोके चन्द्रग्रहविवर्जिते । त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीणयज्ञवषट्क्रिये ॥ २४
 अपक्षिगणसंपाते सर्वप्राणिहरे पथि । अमर्यादाकुले रौद्रे सर्वतस्तमसाऽऽवृते ॥ २५
 अदृश्ये सर्वलोकेऽस्मिन्नभावे सर्वकर्मणाम् । प्रशान्ते सर्वसंपाते नष्टे वैरपरिग्रहे ॥ २६
 गते स्वभावसंस्थाने लोके नारायणात्मके । परमेष्ठी हृषीकेशः शयनायोपचक्रमे ॥ २७
 पीतवासा लोहिताक्षः कृष्णो जीमूतसंनिभः । शिखासहस्रविक्रचजटाभारं समुद्रहन् ॥ २८
 श्रीवत्सलक्षणधरं रक्तचन्दनभूषितम् । वक्षो विभ्रन्महाबाहुः स विद्युदिव तोयदः ॥ २९
 पुण्डरीकसहस्रेण स्रगस्य शुशुभे शुभा । पत्नी चास्य स्वयं लक्ष्मीर्देहमावृत्य तिष्ठति ॥ ३०
 ततः स्वपिति शान्तात्मा सर्वलोकशुभावहः । किमप्यमितयोगात्मा निद्रायोगमुपागतः ॥
 ततो युगसहस्रे तु पूर्णं स पुरुषोत्तमः । स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबुधाधिपः ॥ ३२
 ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् । नरान्देवगणांश्चैव पारमेष्ठ्येन कर्मणा ॥

१ ग. 'तः' । शुचिः प्रयतवाग्भूत्वा । ड. 'तः' । शुचिः प्रसन्नवाग्भूत्वा । २ क. ख. 'कं' औत्स्यार्थं वै वादिष्य' ।

३ ग. ड. सत्त्वानि । ४ च 'सि' हंसं व्यापकमव्ययम् । प्र' । ५ ड. हंससंज्ञकमव्ययम् । प्र' । ६ च. 'निर्विह' । ७ ड. प्रतिनिष्ठति ।

ततः संचिन्तयन्कार्यं देवेषु समितिंजयः । संभवं सर्वलोकस्य विदधाति सतां गतिः॥ ३४
 कर्ता चैव विकर्ता च संहर्ता वै प्रजापतिः । नारायणः परं सत्यं नारायणः परं पदम्॥३५
 नारायणः परो यज्ञो नारायणः परा गतिः । स स्वयंभूरिति ज्ञेयः स स्रष्टा भुवनाधिपः॥
 स सर्वमिति विज्ञेयो ह्येष यज्ञः प्रजापतिः । यद्वेदितव्यस्त्रिदशैस्तदेष परिकीर्त्यते ॥ ३७
 यस्तु वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः । प्रजानां पतयः सर्वे ऋषयश्च सहामरैः ॥ ३८
 नास्यान्तमधिगच्छन्ति विचिन्वन्त इति श्रुतिः । यदस्य परमं रूपं न तत्पश्यन्ति देवताः॥
 * प्रादुर्भावे तु यद्रूपं तद्वर्चन्ति दिवौकसः । +दर्शितं यदि तेनैव तद्वेक्षन्ति देवताः॥ ४०
 यन्न दर्शितवानेष कस्तदन्वेष्टुमीहते । ध्रामणीः सर्वभूतानामग्निमारुतयोर्गतिः ॥ ४१
 तेजस्तपसश्चैव निधानममृतस्य च । चतुराश्रमधर्मेशश्चातुर्होत्रफलंशनः ॥ ४२
 चतुःसागरपर्यन्तश्चतुर्युगनिवर्तकः । तदेष संहृत्य जगत्कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ॥
 मुमोचाण्डं महायोगी धृतं वर्षसहस्रकम् ॥ ४३

सुरासुराद्विजमुजगाप्सरोगणैर्दुर्भौषधिक्षितिधरयक्षगुह्यकैः ।

प्रजापतिः श्रुतिभिरसंकुलं किल तदाऽमृजज्जगदिदमात्मना प्रभुः ॥ ४४

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे वराहप्रादुर्भावे सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२४३४ ॥

अथाष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

जगदण्डमिदं पूर्वमासीद्विष्यं हिरण्मयम् । प्रजापतेरियं मूर्तिरितीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ १
 तत्तु वर्षसहस्रान्ते बिभेदोर्ध्वमुखं विभुः । लोकसर्जनहेतोस्तु बिभेदाधोमुखं पुनः ॥ २
 भूयोऽष्टधा बिभेदाण्डं विष्णुर्वै लोकैर्जन्मकृत् । चकार जगतश्चात्र विभागं स विभागंकृत् ॥
 यच्छिद्रद्रूर्ध्वमाकाशं विवराकृतितां गतम् । विहितं विश्वयोगेन यदधस्तद्रसातलम् ॥ ४
 यदण्डमकरोत्पूर्वं देवो लोकचिकीर्षया । तत्र यत्सलिलं स्कन्धं सोऽभवत्काश्चनो गिरिः॥
 शैलैः सहस्रैर्महती मेदिनी विषमाऽभवत् ॥ ६
 तैश्च पर्वतजालैर्धैर्बहुयोजनविस्तृतैः । पीडिता गुरुभिर्देवी व्यथिता मेदिनी तदा ॥ ७
 महामते भूरिबलं दिव्यं नारायणात्मकम् । हिरण्मयं समुत्सृज्य तेजो वैर्जातरूपिणम्॥ ८
 अशक्ता वै धारायितुमधस्तात्प्राविशत्तदा । पीड्यमाना भगवतस्तेजसा तस्य सा क्षितिः॥ ९
 पृथ्वीं विशन्तीं वृद्धा तु तामधो मधुसूदनः । उद्धारार्थं मनश्चक्रे तस्या वै हितकाम्यया ॥

* न विद्यतेऽयं श्लोको ग. पुस्तके । + इतः प्रभृति तयोर्गतिरित्यन्तग्रन्थश्च पुस्तके न विद्यते ।

१ ग. घ. च. 'यणपरं स' । २ ग. घ. च. 'यणपरं प' । ३ ग. घ. ङ. 'यणपरो' । ४ ग. घ. च. 'यणपरा' ।
 ५ ग. तत्पश्यन्ति । च. तदिच्छन्ति । ६ क. ख. ग्राम्याणां । ७ च. 'लातिगः । च' । ८ क. ख. 'लं तदा स वै सृ' ।
 ९ ङ. 'त्मनः प्र' । १० क. ख. वृष । घ. च. ततः । ११ ग. घ. 'कयोनिक्' । १२ ग. ग. 'गविर्' । च' । ङ. 'विबेकपृक्' । १३ घ. ङ. 'तृष्ट' । ते । १४ घ. बलरूपिणम् । ङ. जलरूपिणम् । १५ च. 'स्तारप्रविवेश' । सा । पी' ।

भगवानुवाच—

मत्तेज एषा वसुधा समासाद्य तपस्विनी । रसातलं प्रविशति पङ्के गौरिव दुर्बला ॥ ११

पृथिव्युवाच—

त्रिविक्रमायामितविक्रमाय महावराहाय सुरोत्तमाय ।

श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय नमोऽस्तु ते देववर प्रसीदं ॥ १२

तव देहाजगज्जातं पुष्करद्वीपमुत्थितम् । ब्रह्माणमिहलोकानां भूतानां शाश्वतं विदुः ॥ १३

तव प्रसादाद्देवोऽयं दिवं भुङ्क्ते पुरंदरः । तव क्रोधाद्धि बलवाञ्जनार्दन जितो बलिः ॥ १४

[*धाता विधाता संहर्ता त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् । मनुः कृतान्तोऽधिपतिर्ज्वलनः पवनो घनः

वर्णाश्चाऽऽश्रमधर्माश्च सागरास्तरवोऽचलाः । नद्यो धर्मश्च कामश्च यज्ञा यज्ञस्य च क्रियाः

विद्या वेद्यं च सत्त्वं च ह्रीः श्रीः कीर्तिर्धृतिः क्षमा । पुराणं वेदवेदाङ्गं सांख्ययोगौ भवामवौ

जङ्गमं स्थावरं चैव भविष्यं च भवञ्च यत् । सर्वं तच्च त्रिलोकेषु प्रभावोपहितं तव ॥ १८

त्रिदशोदारफलदः स्वर्गस्त्रीचारुपलवः । सर्वलोकमनःकान्तः सर्वसत्त्वमनोहरः ॥ १९

विमानानेकविटपस्तोयदाम्बुमधुसर्वः । दिव्यलोकमहास्कन्धः सत्यलोकप्रशाखवान् ॥ २०

सागराकारनिर्यासो रसातलजलाश्रयः । नागेन्द्रपादपोषेतो जन्तुपक्षिनिषेवितः ॥ २१

शीलाचारार्यगन्धस्त्वं सर्वलोकमयो द्रुमः । द्वादशार्कमयद्वीपो रुद्रैकादशपत्तनः ॥ २२

ध्वस्वष्टाचलसंयुक्तल्लैलोक्याम्भोमहोदधिः । सिद्धसाध्योभिकलिलः सुपर्णानिलसेवितः ॥ २३

दैत्यलोकमहाग्राहो रक्षोरगंज्ञषाकुलः । पितामहमहाधैर्यः स्वर्गस्त्रीरत्नभूषितः ॥ २४

धीश्रीह्रीकान्तिभिर्नित्यं नदीभिरुपशोभितः । कालयोगमहापर्वप्रयागगतिवेगवान् ॥ २५

त्वं स्वयोगमहावीर्यो नारायण महार्णवः । कालो भूत्वा प्रसन्नाभिराद्भिर्ह्लादयसे पुनः ॥ २६

त्वया सृष्टास्त्रयो लोकास्त्वयैव प्रतिसंहृताः । विशन्ति योगिनः सर्वे त्वामेव प्रतियोजिताः

युगे युगे युगान्ताग्निः कालमेधो युगे युगे । मम भारवताराय देव त्वं हि युगे युगे ॥ २८

त्वं हि शुक्लः कृतयुगे त्रेतायां चम्पकप्रभः । द्वापरे रक्तसंकाशः कृष्णः कलियुगे भवान् ॥ २९

वैवर्ण्यमभिधत्से त्वं प्राप्तेषु युगसंधिषु । वैवर्ण्यं सर्वधर्माणामुत्पादयसि वेदवित् ॥ ३०

भासि वासि प्रतपसि त्वं च पासि विचेष्टसे । क्रुध्यसि क्षान्तिमायासि त्वं दीपयसि वर्षसि

त्वं हास्यसि न निर्यासि निर्वापयसि जाग्रसि । निःशेषयसि भूतानि कालो भूत्वा युगक्षये

शेषमात्मानमालोक्य विशेषयसि त्वं पुनः । युगान्तान्यवलीढेषु सर्वभूतेषु किञ्चन ॥ ३३

यातेषु शेषो भवसि तस्माच्छेषोऽसि कीर्तितः । च्यवनोत्पत्तियुक्तेषु ब्रह्मेन्द्रवरुणादिषु ॥

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो घ. पुस्तके नास्ति । + अत्र संधिर्धर्षः ।

१ ग. 'ग. 'द. एतत्तत्र जगद्भूतं पुष्कराद्वीजम्' । २ घ. 'ष्कराद्वीजम्' । ड. च. 'ष्कराद्वीजमुच्छ्रितम्' ।
३ ग. घ. ड. 'दावयर्षादिवं' । च. 'धाद्विनिर्धृताः । सर्वे दैत्या जनार्दन । धा' । ५ क. ख. 'वो जलम्' । न' । ६ ग.
ड. च. 'वः । दैत्यलो' । ७ ग. स्कन्धो मर्त्यलो' । ८ ग. वसवोऽष्टदशलोपेतल्लै' । ड. वसवोऽष्टाचलोपेतल्लै' । ९ च. 'हो
यक्षोरगमणाकु' । १० ड. 'गसमाकु' । ११ ग. 'प्रयोगम्' । ड. 'प्रयोगमतिवैर्यवा' । च. 'प्रयोगपतिरेकराद् । अस्य यो' ।
१२ ग. 'स्वयंग' । १३ क. ख. 'महाभा' । १४ ड. से । क्षुरकान्तिमयोऽसि त्वं प्रदी' । च. 'से । क्रोधशान्तिमयोऽसि
त्वं प्रदी' ।

यस्मान्न च्यवसे स्थानात्तस्मात्संकीर्त्यसेऽच्युतः । ब्रह्माणमिन्द्रं च यमं रुद्रं वरुणमेव च ॥
 निगृह्य हरसे यस्मात्तस्माद्भूरिहोच्यसे । संतानयासि भूतानि वपुषा यशसा श्रिया ॥३६
 परेण वपुषा देव तस्माच्चासि सनातनः । यस्माद्ब्रह्मादयो देवा मुनयश्चोग्रतेजसः ॥ ३७
 न तेऽन्तं त्वाधिगच्छन्ति तेनानन्तस्त्वमुच्यसे । न क्षीयसे न क्षरसे कल्पकोटिशतैरपि ॥ ३८
 तस्मात्त्वमक्षरत्वाच्च अक्षरश्च प्रकीर्तितः । विष्टब्धं यत्त्वया सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ ३९
 जगद्विष्टम्भनाच्चैव विष्णुरेवेति कीर्त्यसे । विष्टभ्य तिष्ठसे नित्यं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
 *यक्षगन्धर्वनगरं मुमहद्भूतपन्नगम् । व्याप्तं त्वयैव विशता त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४१
 तस्माद्विष्णुरिति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा । नारा इत्युच्यते ह्यापो ह्यृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः
 अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः । युगे युगे प्रनष्टां गां विष्णो विन्दसि तत्त्वतः ॥ ४३
 गोविन्देति ततो नाम्ना प्रोच्यसे ऋषिभिस्तथा । हृषीकाणीन्द्रियाण्याहुस्तत्त्वज्ञानविशारदाः
 ईशिता च त्वमेतेषां हृषीकेशस्तथोच्यसे । वसन्ति त्वयि भूतानि ब्रह्मादीनि युगक्षये ॥ ४५
 त्वं वा वससि भूतेषु वासुदेवस्तथोच्यसे । संकर्षयसि भूतानि कल्पे कल्पे पुनः पुनः ॥ ४६
 ततः संकर्षणः प्रोक्तस्तत्त्वज्ञानविशारदः । प्रतिव्यूहेन तिष्ठन्ति सदेवासुरराक्षसाः ॥ ४७
 प्रविश्युः सर्वधर्माणां प्रद्युम्नस्तेन चोच्यसे । निरोद्धा विद्यते यस्मान्न ते भूतेषु कश्चन ॥ ४८
 अनिरुद्धस्ततः प्रोक्तः पूर्वमेव महर्षिभिः । यत्त्वया धार्यते विश्वं त्वया संह्रियते जगत् ॥ ४९
 त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च । यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च ॥ ५०
 मया हि धार्यते पश्चान्नाधृतं धारये त्वया । न हि तद्विद्यते भूतं त्वया यन्नात्र धार्यते ॥ ५१
 त्वमेव कुरुषे देव नारायण युगे युगे । महाभारावतरणं जगतो हितकाम्यया ॥ ५२
 तवैव तेजसाऽऽक्रान्तां रसातलतलं गताम् । त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं गताम् ॥ ५३
 दानवैः पीड्यमानाऽहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः । त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनम् ॥ ५४
 तावन्मेऽस्ति भयं देव यावन्न त्वां ककुब्जिनम् । शरणं यामि मनसा शतशोऽप्युपलक्षये ॥ ५५
 उपमानं न ते शक्ताः कर्तुं सेन्द्रा दिवौकसः । तत्त्वं त्वमेव तद्रेत्सि निरुत्तरमतः परम् ॥ ५६

शौनक उवाच—

ततः प्रीतः स भगवान्पृथिव्यै शार्ङ्गचक्रधृक् । कामर्मस्या यथाकाममभिपूरितवान्हरिः ॥ ५७
 अब्रवीच्च महादेवि माधवीयं स्तवोत्तमम् । धारयिष्यति यो मर्त्यो नास्ति तस्य परामवः ॥ ५८
 लोकास्त्रिण्डलमपांश्चैव देणवान्प्रतिपत्स्यते । एतं दार्श्वर्यसर्वस्वं माधवीयं स्तवोत्तमम् ॥ ५९
 अधीतवेदः पुरुषो मुनिः प्रीतमना भवेत् । ६०

मा भैर्धरणि कल्याणि शान्तिं व्रज ममाग्रतः । एष त्वामुचितं स्थानं प्रापयामि मनीषितम् ॥

शौनक उवाच—

ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् । किं नुरूपमहं कृत्वा उद्धरेयं धरामिमाम् ॥ ६२

* न विद्यतेऽयं श्लोको ड. पुस्तके ।

जलकाडारुचिस्तस्माद्द्वाराहं वपुरास्थितः ।] अधुष्यं सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्म संस्थितम् ॥
 शतयोजनविस्तीर्णमुच्छ्रितं द्विगुणं ततः । नीलजामूतसंकाशं मेघस्तनितनिःस्वनम् ॥ ६४
 गिरिसंहननं भीमं श्वेततीक्ष्णाग्रदंष्ट्रिणम् । विद्युदग्निप्रतीकाशमादित्यसमतेजसम् ॥
 *पीनवृत्तायतस्कन्धं हस्तशार्दूलगामिनम् ॥ ६५
 पीनोन्नतकटीदेशं वृषलक्षणं पूजितम् । रूपमास्थाय विपुलं वाराहमजितो हरिः ॥ ६६
 पृथिव्युद्धरणायैव प्रविवेश रसातलम् । वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ॥ ६७
 अग्निजिह्वो दर्भलोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः । अहोरात्रेक्षणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ॥ ६८
 आज्यनासः सुवतुण्डः सामधोपस्वनो महान् । सत्यधर्ममयः श्रीमान्कर्मविक्रमसैत्कृतः ॥ ६९
 प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्मखाकृतिः । उद्धीथहोमलिङ्गोऽथ बीजौषधिमाहाफलः ॥ ७०
 वांय्वन्तरात्मा यज्ञास्थिविकृतिः सोमशोणितः । वेदस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यविभाग-
 वान् ॥ ७१
 प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरन्वितः । दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् ॥ ७२
 उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः । नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ॥
 छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः ॥ ७३
 रसातलतले मग्नं रसातलतलं गताम् । प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्राग्रेणोज्जहार ताम् ॥ ७४
 ततः स्वस्थानमानीय वराहः पृथिवीधरः । मुमोच पूर्वं मनसा धीरितं च वसुंधराम् ॥ ७५
 ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् । चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय शंभवे ॥ ७६
 एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना । उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुगता पुरा ॥ ७७
 अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगतः स्थापनेच्छया । पृथिवीप्रविभागाय मनश्चेकऽम्बुजेक्षणः ७८
 रसां गर्तमेवमचिन्त्यविक्रमः सुरोत्तमः प्रवरवराहरूपधृक् ।
 वृषाकपिः प्रसभमथैकदंष्ट्रया + समुद्धरद्धरणिमतुल्यपौरुषः ॥ ७९
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वराहप्रदुर्भावां नामाष्टवस्वार्शदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२५.१३ ॥

अर्थकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

नारायणस्य माहात्म्यं श्रुत्वा सूत यथाक्रमम् । न तृतिर्जायतेऽस्माकमतः पुनरिहोच्यताम् ॥१॥

* एतदर्थं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः । + अत्राडभाव आर्षः ।

१ ग. च. 'हं रूपमास्थि' । २ घ. च. अदृश्यं । ३ ड. संज्ञितम् । ४ ग. 'णमूर्जित' । ५ ड. 'णलक्षित' । ५ ड. 'मानस्यविक्रमसक्रियः । प्रा' । ६ क. ख. 'सक्रमः । प्रा' । ७ ग. 'तिः । अज्ञातानो होमलिङ्गो वी' । ८ क. ख. उन्नाथाहो' । ९ ड. 'लः । भावानामन्तरात्मा यो विकृतः सो' । १० ग. वायन्तरात्मा यन्तास्थिविकृतः सो' । घ. वायन्तरात्मा यन्नास्थि विकृतः सो' । ११ च. 'न् । ततः कर्माष्टवरकः । १२ ग. 'दावृतः । छा' । घ. 'दाशनः । १३ ग. घ. धारयित्वा । १४ क. ख. 'तामधनिम' ।

कथं देवा गताः पूर्वममरत्वं विचक्षणाः । तपसा कर्मणा वाऽपि प्रसादात्कस्य तेजसा ॥ १
सूत उवाच—

यत्र नारायणो देवो महादेवश्च शूलधृक् । तत्रामरत्वे सर्वेषां सहायौ तत्र तौ स्मृतौ ॥ ३
पुरा देवासुरे युद्धे हताश्च शतशः सुरैः । पुनः संजीवनीं विद्यां प्रयोज्य भृगुनन्दनः ॥ ४
जीवापयति दैत्येन्द्रान्यथा सुतोत्थितानिव । तस्य तुष्टेन देवेन शंकरेण महात्मना ॥ ५
सृतसंजीवनी नाम विद्या दत्ता महाप्रभा । तां तु माहेश्वरीं विद्यां महेश्वरमुखोद्भिताम् ॥ ६
भार्गवे संस्थितां दृष्ट्वा मुमुक्षुः सर्वदानवाः । ततोऽमरत्वं दैत्यानां कृतं शुकेण धीमता ॥ ७
या नास्ति सर्वलोकानां देवानां यक्षरक्षसाम् । न नागानामृषीणां च न च ब्रह्मेन्द्रविष्णुषु ॥ ८
तां लब्ध्वा शंकराच्छुक्रः परां निर्वृतिमागतः । ततो देवासुरो घोरः समरः सुमहानमूत ॥ ९
तत्र देवैर्हतान्दैत्याञ्छुक्रो विद्याबलेन च । उत्थापयति दैत्येन्द्राह्नीलपैव विचक्षणः ॥ १०
एवंविधेन शक्रस्तु बृहस्पतिरुदारधीः* । हन्यमानास्ततो देवाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ११
विषण्णवदनाः सर्वे बभूवुर्विकलेन्द्रियाः । ततस्तेषु विषण्णेषु भगवान्कमलोद्भवः ॥ १२
मेरुपृष्ठे सुरेन्द्राणामिदमाह जगत्पतिः ॥ १२

ब्रह्मोवाच—

देवाः शृणुत मद्वाक्यं तर्त्तयैव निरूप्यताम् । क्रियतां दानवैः सार्धं सख्यमंत्राभिधायतीम् ॥ १३
क्रियताममृतोद्योगो मथ्यतां क्षीरवारिधिः । सहायं वरुणं कृत्वा चक्रपाणिर्विबोध्यताम् ॥ १४
मन्थानं मन्दरं कृत्वा शेषनेत्रेण वेदितम् । दानवेन्द्रो बलिः स्वामी स्तोकाकालं निवेश्यताम् ॥ १५
प्रार्थ्यतां कूर्मरूपश्च पाताले विष्णुरत्ययः । प्रार्थ्यतां मन्दरः शैलो मन्थकार्यं प्रवर्त्यताम् ॥ १६
तच्छ्रुत्वा वचनं देवा जग्मुर्दानवमन्दिरम् । अलं विरोधेन वयं भृत्यास्तव बलेऽधुना ॥ १७
क्रियताममृतोद्योगो व्रियतां शेषनेत्रकम् । त्वया चोत्पादिते दैत्ये अमृतेऽमृतमन्थने ॥ १८
भविष्यामोऽमराः सर्वे त्वत्प्रसादाद्भ्र संशयः । एवमुक्तस्तदा देवैः परितुष्टः स दानवः ॥ १९
यथा वदत हे देवास्तथा कार्यं मयाऽधुना । शक्तोऽहमेक एवात्र मथितुं क्षीरवारिधिम् ॥ २०
आहरिष्येऽमृतं दिव्यममृतत्वाय वोऽधुना । सुदूरादाश्रयं प्राप्तान्प्रणतानपि वैरिणः ॥ २१
यो न पूजयते भक्त्या प्रेत्य चेह विनश्यति । पालयिष्यामि वः सर्वानधुना स्नेहमास्थितः ॥ २२
एवमुक्त्वा स दैत्येन्द्रो देवैः सह ययौ तदा । मन्दरं प्रार्थयामास सहायत्वे धराधरम् ॥ २३
मन्था भव त्वमस्माकमधुनाऽमृतमन्थने । सुरासुराणां सर्वेषां महत्कार्यमिदं यतः ॥ २४
तथेति मन्दरः प्राह यद्याधारो भवेन्मम । यत्र स्थित्वा भ्रमिष्यामि मथिष्ये वरुणालयम् ॥ २५
कल्प्यतां नेत्रकार्यं यः शक्तः स्याद्भ्रमणे मम । ततस्तु निर्गतौ देवौ कूर्मशेषौ महाबलौ ॥ २६
विष्णोर्भागौ चतुर्थांशाद्भ्रमण्या धारणे स्थितौ । ऊचतुर्गर्वसंयुक्तं वचनं शेषकच्छपौ ॥ २७

कूर्म उवाच—

त्रैलोक्यधारणेनापि न ग्लानिर्मम जायते । किमु मन्दरकात्क्षुद्राद्गुटिकासंनिभादिह ॥ २८

* अनयोरुत्तरक्रियायामन्वयो बोध्यः ।

१ ख. जीविनी । २ क. युयुधः । ३ ग. न नराणाम् । ४ ग. घ. 'तदेव' । ५ क. ख. क्षिपतां । ६ क. ख. ग. 'मत्र प्रवर्तता' । ७ ग. घ. ड. च. कार्यं प्र' । ८ ग. ञकः । त्व' । ९ ख. सखा । १० ड. च. 'वैषामिदं कार्यं महोद्यतम् । त' । ११ क. ख. जगत् । १२ घ. ड. 'यै च यः शक्रस्तु फणी मम ।

शेष उवाच—

ब्रह्माण्डवेष्टनेनापि ब्रह्माण्डमथनेन वा । न मे ग्लानिर्भवेद्देहे किमु मन्दरवर्तने ॥ २९
तत उत्पाद्य तं शैलं तत्क्षणाक्षीरसागरे । चिक्षेप लीलया नागः कूर्मश्चाधःस्थितस्तदा ॥ ३०
निराधारं यदा शैलं न शोकुर्वेद्वानवाः । मन्दरभ्रामणं कर्तुं क्षीरोदमथने तदा ॥ ३१
नारायणनिवासं ते जग्मुर्बलिसमन्विताः । यत्राऽऽस्ते देवदेवेशः स्वयमेव जनार्दनः ॥ ३२
तत्रापश्यन्त तं देवं सितपद्मप्रभं शुभम् । योगनिद्रासुनिरतं पीतवाससमच्युतम् ॥ ३३
हारकेयूरनद्धाङ्गमहिपर्यङ्कसांस्थितम् । पादपद्मेन पद्मायाः स्पृशन्तं नाभिमण्डलम् ॥ ३४
स्वपक्षव्यजनेनाथ बीज्यमानं गरुत्मता । स्तूयमानं समन्ताच्च सिद्धचारणकिंनरीः ॥ ३५
आंम्लायैर्मृतिमिन्द्रश्च स्तूयमानं समन्ततः । सव्यबाहूपधानं तं तुष्टुर्वेद्वानवाः ॥
कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रणताः सर्वतोदिशम् ॥ ३६

देवदानवा ऊचुः—

नमो लोकत्रयाध्यक्ष तेजसा जितभास्कर । नमो विष्णो नमो जिष्णो नमस्ते कैटभार्दन ॥ ३७
नमः सर्गक्रियाकर्त्रे जगत्यालयते नमः । रुद्ररूपाय शर्वाय नमः संहारकारिणे ॥ ३८
नमः शूलायुर्धौघ्र्य नमो दानवघातिने । नमः क्रमत्रयाक्रान्त त्रैलोक्यायामवाय च ॥ ३९
नमः प्रचण्डदैत्येन्द्रकुलकालमहानल । नमो नाभिहृदोद्भूतपद्मगर्भ महाबल ॥ ४०
पद्मभूत महाभूत कर्त्रे हर्त्रे जगत्प्रिय । जनिता सर्वलोकेश क्रियाकारेणकारिणे ॥ ४१
अमरारिबिनाशाय महासमर्थांशालिने । लक्ष्मीमुखाब्जमधुप नमः कीर्तिनिवासिने ॥ ४२
अस्माकमरत्वाय ध्रियतां ध्रियतामयम् । मन्दरः सर्वशैलानामयुतायुताविस्तृतः ॥ ४३
अनन्तबलबाहुभ्यामवष्ट्यैकपाणिना । मथ्यताममृतं देव स्वधास्वाहार्थकामिनाम् ॥ ४४
ततः श्रुत्वा स भगवान्तोत्रपूर्वं वचस्तदा । विहाय योगनिद्रां तामुवाच मधुसूदनः ॥ ४५

श्रीभगवानुवाच—

स्वागतं विबुधाः सर्वे किमागमनकारणम् । यस्मात्कार्यादिह प्राप्तास्तद्भूत विगतज्वराः ॥
नारायणेनैवमुक्ताः प्रोचुस्तत्र दिवौकसः । अमरत्वाय देवेश मथ्यमाने महोदधौ ॥ ४७
यथाऽर्धृतत्वं देवेश तथा नः कुरु माधव । त्वया विना न तच्छक्यमस्माभिः कैटभार्दन ॥ ४८
प्राप्तुं तदमृतं नाथ ततोऽग्रे भव नो विभो । इत्युक्तश्च ततो विष्णुरप्रधृष्योऽरिमर्दनः ॥ ४९
जगाम देवैः सहितो यत्रासौ मन्दराचलः । वेष्टितो भोगिभोगेनं धृतश्चामरदानवैः ॥ ५०
विषभीतास्ततो देवा यतः पुच्छं ततः स्थिताः । मुखतो दैत्यसंघास्तु सैहिकेयपुरःसराः ॥ ५१
सहस्रवदनं चास्य शिरः सव्येन पाणिना । दक्षिणेन बलिर्देहं नागस्याऽऽकृष्टवांस्तथा ॥ ५२
दधारासृतमन्थानं मन्दरं चारुकंदरम् । नारायणः स भगवान्भुजयुग्मद्वयेन तु ॥ ५३
ततो देवासुरैः सर्वैर्जयशब्दपुरःसरम् । दिव्यं वर्षशतं साग्रं मथितः क्षीरसागरः ॥ ५४
ततः श्रान्तास्तु ते सर्वे देवा दैत्यपुरःसराः । श्रान्तेषु तेषु देवेन्द्रो मेघो भूत्वाऽम्बुशीकरान् ॥

१ च. 'पद्मोपमं शु' । २ ग. 'सप्तमप्रभ' । ३ ग. घ. ड. 'आयुधैर्मृ' । ४ ग. 'बाह्वय न' । ५ ड. 'नमो मन्त्र' । ६ ग. घ. ड. 'हासल' । ७ ड. ख. 'हासल' । ८ ग. घ. ड. 'तांशेयलो' । ९ ड. 'रकका' । १० ग. 'रलोभिने' । घ. 'रलोभिने' । ११ ग. 'मः कृतिनि' । १२ ग. घ. ड. 'विस्तरः' । अ' । १३ ग. घ. ड. 'मृतं स्थोद्' । १४ घ. 'न बलेनाम' । १५ ड. च. 'भूतेनाम' । १६ ग. 'विः' । विभीषिता ।

ववर्षामृतकल्पांस्तान्ववौ वायुश्च शीतलः । भग्नप्रायेषु देवेषु शान्तेषु कमलासनः ॥ ५६
 मथ्यतां मथ्यतां सिन्धुरित्युवाच पुनः पुनः । अवश्यमुद्योगवतां श्रीरपारा भवेत्सदा ॥ ५७
 ब्रह्मप्रोत्साहिता देवा ममन्धुः पुनरम्बुधिम् । भ्राम्यमाणे ततः शैले योजनायुतशेखरे ॥ ५८
 निपेतुर्हस्तियूथानि वराहशरमादयः । श्वापदायुतलक्षाणि तथा पुष्पफलद्रुमाः ॥ ५९
 ततः फलानां वीर्येण पुष्पौषधिरसेन च । क्षीरमम्बुधिजं सर्वं दधिरूपमजायत ॥ ६०
 ततस्तु सर्वजीवेषु चूर्णितेषु सहस्रशः । तदम्बुमेदसोत्सर्गाद्धारुणी समपद्यत ॥ ६१
 वारुणीगन्धमाघ्राय मुमुदुर्द्वेददानवाः । तदास्वादेन बलिनो देवदैत्यादयोऽभवन् ॥ ६२
 ततोऽतिवेगाज्जगृहुर्नागेन्द्रं सर्वतोऽसुराः । मन्थानं मन्थयद्विस्तु मेरुस्तत्राचलोऽभवत् ॥ ६३
 अभवच्चाग्रतो विष्णुर्भुजमन्दरबन्धनः । सवासुकिफणालग्रपाणिः कृष्णो व्यराजत ॥ ६४
 यथा नीलोत्पलैर्युक्तो ब्रह्मदण्डोऽतिविस्तरः । ध्वनिर्मेषसहस्रस्य जलधेरुत्थितस्तदा ॥ ६५
 भागे द्वितीये मधवानादित्यस्तु ततः परम् । ततो रुद्रा महोत्साहा वसवो गुह्यकादयः ॥ ६६
 पुरतो विप्रचित्तिश्च नमुचिर्वृत्रशम्बरौ । द्विमूर्धा वज्रदंष्ट्रश्च सैहिकयो बलिस्तथा ॥ ६७
 एते चान्ये च बहवो मुखभागमुपस्थिताः । ममन्धुरम्बुधिं हृता बलतेजोविभूषिताः ॥ ६८
 बभूवाञ्च महाधीरो महामेघरपोमः । उद्धर्मैर्धयमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः ॥ ६९
 तत्र नानाजलचरा विनिर्धूता महाद्रिणा । विलयं समुपाजग्मुः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७०
 वारुणानि च भूतानि विविधानि महीधरः । पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् ॥ ७१
 तस्मिन् भ्राम्यमाणेऽदौ संघृष्टाश्च परस्परम् । न्यपतन्पतगोपेताः पर्वताग्रान्महाद्रुमाः ॥ ७२
 तेषां संवर्षगावाक्षिरिर्भिः प्रज्वलन्मुहुः । विद्युद्भिरिव नीलाभ्रमावृणोन्मन्दरं गिरिम् ॥ ७३
 ददाह कुञ्जरांश्चैव सिंहांश्चैव विनिःसृतान् । विगतासूनि सर्वाणि सत्त्वानि विविधानि च ॥ ७४
 तमग्निमरश्वेष्टः प्रदहन्तमितस्ततः । वारिणा मेघजेनेन्द्रः शमयामास सर्वतः ॥ ७५
 ततो नानारसास्तत्र सुसुबुः सागराम्भसि । महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः ॥ ७६
 तेषाममृतवीर्याणां रसानां पयसैव च । अमरत्वं सुरा जग्मुः काञ्चनच्छविंसनिभाः ॥ ७७
 अथ तस्य सप्पुद्रस्य तज्जातमुदकं पयः । रसान्तरैर्विमिश्रं च ततः क्षीराद्भूदधृतम् ॥ ७८
 ततो ब्रह्माणमासीनं देशा वचनमब्रुवन् । श्रान्ताः स्म सुभूशं ब्रह्मज्ञोद्भवत्यमुतं च यत ॥ ७९
 ऋते नारायणात्सर्वं देव्या देवोत्तमास्तथा । चिरायितभिदं चापि सागरस्य तु मन्थनम् ॥ ८०
 ततो नारायणं देवं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् । विधत्स्वैषां बलं विष्णो भवानेव परायणम् ॥ ८१

विष्णुरुवाच—

बलं ददामि सर्वेषां कर्मैतद्ये समास्थिताः । क्षोभ्यतां क्रमशः सर्वैर्मन्दरः परिवर्त्यताम् ॥ ८२

इति श्रीभाग्ये महाप्राणेऽमृतमन्थन एकोनपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२५९५ ॥

१ ग. देवेषु । घ. ड. 'पु श्रान्ते' । च. 'पु अश्रान्तः क' । २ ड. 'स्वताम् । ब्र' । ३ च. 'निर्जग्मुर्ह' । ४ ग. ड. 'स्तु जलजी' । ५ ग. ड. 'मुदु' । ६ ग. घ. ड. च. 'धा पयोत्प' । ७ ग. 'गव्यवस्थिः । ड. च. 'गमवस्थि' । ८ ग. ड. च. 'दृष्टा बलवन्तो वि' । ९ ड. च. 'घोषः प्रलये च घटापे' । १० ग. 'महाव्रणा' । ड. 'महासटाः' । ११ च. 'मृ' । वियतस्वरसोपे' । १२ ड. च. 'कर्मणाऽस्मिन्समा' । १३ क. ख. 'अभ्यतां ।

अथ पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

नारायणवचः श्रुत्वा बलिनस्ते महोदधौ । तत्पयः सहिता भूत्वा चकिरे भृशमाकुलम् ॥ १
 ततः शतसहस्रांशुसमान इव सागरात् । प्रसन्नाभः समुत्पन्नः सोमः शीतांशुरुज्ज्वलः ॥ २
 श्रीरनन्तरमुत्पन्ना घृतात्पाण्डुरवासिनी । सुरादेवी समुत्पन्ना तुरगः पाण्डुरस्तथा ॥ ३
 कौस्तुभश्च मणिर्दिव्यश्चोत्पन्नोऽमुतसंभवः । मरीचिविकचः श्रीपान्नारायणउरोगतः ॥ ४
 पारिजातश्च विरूचकुसुमस्तबकाञ्चितः । अनन्तरमपैश्यंस्ते धूममम्बरसंनिभम् ॥ ५
 आपूरितदिशाभागं दुःसहं सर्वदेहिनाम् । तैमाघ्राय सुराः सर्वे मृष्टिताः परिलम्बिताः ॥ ६
 उपाधिश्चन्द्रब्धितटे शिरः संगृह्य पाणिना । ततः क्रमेण दुर्वारः सोऽनलः प्रत्यदृश्यत ॥ ७
 ज्वालामालाकुलाकारः समन्तान्द्वीपणोऽर्चिषा । तेनाग्निना परिक्षिप्ताः प्रायशस्तु सुरासुराः
 दग्धाश्चाप्यर्धग्धाश्च बभ्रमुः सकला दिशः । प्रधाना देवदैत्याश्च भीषितास्तेन वह्निना ॥ ९
 अनन्तरं समुद्रभूतास्तस्माद्बुधुण्डुभजातयः । कृष्णसर्पा महादंष्ट्रा रक्ताश्च पवनाशनाः ॥
 श्वेतपीतास्तथा चान्ये तथा गोमसजातयः । मशका भ्रमरा दंशा मक्षिकाः शलभास्तथा ॥
 कर्पाशल्पाः कृकलासा अनेके चैव बभ्रमुः । प्राणिनो दंष्ट्रिणो रौद्रास्तथा हि विषजातयः ॥
 शार्ङ्गहालाहलाभिस्तवत्सकैर्गुरुभस्मगाः । नीलपत्रादयश्चान्ये शतशो बहुभेदिनः ॥
 येषां गन्धेन दह्यन्ते गिरिशृङ्गाण्यपि द्रुतम् ॥ १३

अनन्तरं नीलरसौघभृङ्गभिन्नाञ्जनाभं विषमं श्वसन्तम् ।

कायेन लोकान्तरपूरकेण केशैश्च वह्निप्रतिमैर्ज्वलद्भिः ॥ १४

सुवर्णमुक्ताफलभूषिताङ्गं किरीटिनं पीतदुकूलजुष्टम् ।

नीलोत्पलाभं कुसुमैः कृतार्धं गर्जन्तमम्भोधरभीमवेगम् ॥ १५

अद्राक्षुरम्भोनिधिमध्यसंस्थं सविग्रहं देहिभयाश्रयं तम् ।

विलास्य तं भीषणमुग्रनेत्रं भूताश्च वित्रेसुरथापि सर्वे ॥ १६

केचिद्विलोक्यैव गता ह्यभावं निःसंज्ञतां चाप्यपरे प्रपन्नाः ।

वेमुमुखेभ्योऽपि च फेनमन्ये केचित्त्ववाप्ता विषमामवस्थाम् ॥ १७

* श्वासेन तस्य निर्दग्धास्ततो विष्ण्वन्ददानवाः । दग्धाङ्गारनिभा जाता ये भूता दिव्यरू-
 पिणः । ततस्तु सञ्चमाद्विष्णुस्तमुवाच सुरात्मकम् ॥ १८

श्रीभगवानुवाच—

को भवानन्तकप्रस्यः किमिच्छसि कुतोऽपि चाकिं कृत्वा ते प्रियं जायेदेवमाचक्ष्व मेऽखिलम्
 तच्च तस्य वचः श्रुत्वा विष्णोः कालाग्निसंनिभः । उवाच कालकूटस्तु भिन्नदुन्दुभिनिस्वनः ॥

* इत आरभ्य सुरात्मकभिलन्तग्रन्थो घ. पुस्तके न विद्यते ।

१ घ 'रोनुगः । पा' । २ ग. ड. 'कावृतः । ३ ग. ड. 'पश्यन्तधु' । ४ ग. ड. च. 'तदाग्रा' । ५ ड. 'रिक्-
 म्पिताः । ६ ग. ड. च. 'विश्याम्युधितटे स्वशिरो' ए' । ७ ग. 'शस्ते सुरा' । ८ घ. 'मुस्ताधत्स' । ९ ग. 'कं गुमुव-
 त्सकाः । नी' । घ. 'कं गुरुतस्मकाः । नी' । १० ग. ड. 'प्रवेगं भू' । ११ घ. 'येन दे' ।

कालकूट उवाच—

अहं हि कालकूटाख्यो विष्णोऽम्बुधिसमुद्भवः । यदा तीव्रतरामर्षैः परस्परवधैषिभिः ॥ २१
सुरासुरैर्विमथितो दुग्धाम्भोनिधिरद्भुतः । संभूतोऽहं तदा सर्वान्हेतुं देवान्सदानवान् ॥ २२
सर्वानहं हनिष्यामि क्षणमात्रेण देहिने । मां वा प्रसत वै सर्वं यात वा गिरिशान्तिकम् ॥ २३
श्रुत्वैतद्वचनं तस्य ततो भीताः सुरासुराः । ब्रह्मविष्णु पुरस्कृत्य गतास्ते शंकरान्तिकम् ॥ २४
निवेदितास्ततो द्वाःस्थैस्ते गणेशैः सुरासुराः । अनुज्ञाताः शिवेनाथ विविशुर्गिरिशान्तिकम्
मन्दरस्य गुहां हेमीं मुक्तामणिविभूषिताम् । सुस्वच्छमणिसोपानां वैदूर्यस्तम्भमण्डिताम् ॥
तत्र देवासुरैः सर्वैर्जानुभिर्धरणिं गतैः । ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा इदं स्तोत्रमुदाहृतम् ॥ २७

देवदानवा ऊचुः—

नमस्तुभ्यं विरूपाक्षं नमस्ते दिव्यचक्षुषे । नमः पिनाकहस्ताय वज्रहस्ताय धन्विने ॥ २८
नमस्त्रिशूलहस्ताय दण्डहस्ताय धूर्जटे । नमस्त्रैलोक्यनाथाय भूतग्रामशरीरिणे ॥ २९
नमः सुरारिहन्त्रे च सोमग्न्यर्काग्रचक्षुषे । ब्रह्मणे चैव रुद्राय नमस्ते विष्णुरुपिणे ॥ ३०
ब्रह्मणे वेदरूपाय नमस्ते देवरूपिणे । सांख्ययोगाय भूतानां नमस्ते शंभवाय ते ॥ ३१
मन्मथाङ्गविनाशाय नमः कालक्षयंकर । रंहसे देवदेवाय नमस्ते वसुरेतसे ॥ ३२
एकवीराय सर्वाय नमः पिङ्गकर्पदिने । उमाभर्त्रे नमस्तुभ्यं यज्ञत्रिपुरघातिने ॥ ३३
शुद्धबोधप्रमुद्धार्यं मुक्तकैवल्यरूपिणे । लोकत्रयविधात्रे च वरुणेन्द्राग्निरूपिणे ॥ ३४
ऋग्यजुःसामवेदाय पुरुषायेश्वराय च । अग्रचाय चैव चोग्राय विप्राय श्रुतिचक्षुषे ॥ ३५
रजसे चैव सत्त्वाय तमसे तिमिरात्मने । अनित्यनित्यभावाय नमो नित्यचरात्मने ॥ ३६
व्यक्ताय चैवाव्यक्ताय व्यक्ताव्यक्ताय वै नमः । भक्तानामार्तिनाशाय प्रियनारायणाय च ॥
उमाप्रियाय शर्वाय नन्दिवक्त्राश्रिताय च । ऋतुमन्वन्तकल्पाय पक्षमासदिनात्मने ॥ ३८
नानारूपाय मुण्डाय वरूथं पृथुं दण्डिने । नमः कंपालहस्ताय दिग्वासाय शिखण्डिने ॥ ३९
धन्विने राथिने चैव यंतये ब्रह्मचारिणे । इत्येवमादिचारितैः स्तुत तुभ्यं नमो नमः ॥ ४०
एवं सुरासुरैः स्थाणुः स्तुतस्तोषमुपागतः । उवाच वाक्यं भीतानीं स्मितान्वितशुभाक्षरम् ॥

श्रीशंकर उवाच—

किमर्थमागता ब्रूत त्रासम्प्लानमुखाम्बुजाः । किं वाऽभीष्टं ददाम्यद्य कामं प्रब्रूत मा चिरम् ॥
इत्युक्तास्ते तु देवेन प्रोक्तुस्तं ससुरासुराः ॥ ४२

सुरासुरा ऊचुः—

अमृतार्थं महादेव मथ्यमाने महोदधौ । विषमन्दुतमुद्भूतं लोकसंक्षयकारकम् ॥ ४३
स उवाचाथ सर्वेषां देवानां भयकारकः । सर्वान्वो भक्षयिष्यामि अथवा मा पिबन्वथ ॥ ४४
तमशक्ता वयं प्रस्तुं सोऽस्माच्छक्तो बलोक्तः । एष निःश्वासमात्रेण शतपर्वसमद्युतिः ॥ ४५

१ क. ख. घ. विषोऽम्बु । २ क. ख. 'र्वानिह हनि' । ३ क. ख. 'नः । मा मां प्र' । ४ ग. 'र्वै युय देवा-
सुराः सुर । धु' । च. 'र्वै युयं सर्वे सवासवाः । धु' । ५ ड. 'क्ष सर्वतोऽनन्तच' । ६ ग. 'स्तेऽनन्तच' । च. 'स्ते
विष्मच' । ७ क. ख. 'स्ते व सुरोत्तम । ए' । ८ ग. 'यज्ञय कै' । ९ ग. 'विनाशाय । घ ड पञ्चक्रिती' । १० ग.
घ. 'थिप्रियद' । ११ ड. 'भुवि' । १२ क. ख. 'दण्ड' । १३ ग. ड. 'घातिने' । १४ ग. 'नो स्थिरमेत' ।

विष्णुः कृष्णः कृतस्तेन यमश्च विषमात्मवान् । मूर्छिताः पतिताश्चान्ये विप्रणाशं गताः परे ॥
अर्थोऽनर्थक्रियां याति दुर्भगाणां यथा विभो । दुर्बलानां च संकल्पो यथा भवति चाऽऽपदि ॥
विषमेतत्समुद्भूतं तस्माद्वाऽमृतकाङ्क्षया । अस्माद्भयः शोच्य त्वं गतिस्त्वं च परायणम् ॥ ४८
भक्तानुकम्पी भावज्ञो भुवनादीश्वरो विभुः । यज्ञाग्रमुत्सर्गहविः सौम्यः सोमः स्मरान्तकृत्
त्वमेको नो गतिर्देव गीर्वाणगणशर्मकृत् । रक्षास्मान्मक्षसंकल्पाद्विरूपाक्ष विषज्वरात् ॥ ५०
तच्छ्रुत्वा भगवानाह भगनेत्रान्तकृद्भवः ॥ ५१

देवदेव उवाच—

भक्षयिष्याम्यहं धोरं कालकूटं महाविषम् । तथाऽन्यदपि यत्कृत्यं कृच्छ्रसाध्यं सुरासुराः ॥
तेज्वापि साधयिष्यामि तिष्ठध्वं विगतज्वराः ॥ ५२
इत्युक्ता हृष्टरोमाणो बाष्पगद्गदकण्ठिनः । आनन्दाश्रुपरीताक्षाः सनाथा इव मेनिरे ॥
सुरा ब्रह्मादयः सर्वे समाश्वस्ताः सुमानसाः ॥ ५३

ततोऽब्रजद्भूतगतिना ककुब्जिना हरोऽम्बरे पवनगतिर्जगत्पतिः ।

प्रधावितैरसुरसुरेन्द्रनायकैः स्ववाहनैर्यिचलितशुभ्रचामरैः ॥

पुरःसरैः स तु शुशुभे शुभाश्रयैः शिवो वशी शिखिकपिशोर्ध्वजूटकः ॥ ५४
आसाद्य दुग्धसिन्धुं तं कालकूटं विषं यतः । ततो देवो महादेवो विलोक्य विषमं विषम् ॥ ५५
छायास्थानकमास्थाय सोऽपिबद्दामपाणिना । पीयमाने विषे तस्मिंस्ततो देवा महासुराः ॥
जगुश्च ननुतुश्चापि सिंहर्नादांश्च पुष्कलान् । चक्रुः शक्रमुखाद्याश्च हिरण्याक्षादयस्तथा ॥ ५७
स्तुवन्तश्चैव देवेशं प्रसन्नाश्चाभवन्तवा । कण्ठदेशं ततः प्राप्ते विषे देवमथाब्रुवन् ॥ ५८
विरिञ्चिप्रमुखा देवा बलिप्रमुखतोऽसुराः । शोभते देव कण्ठस्ते गात्रे कुन्दनिभप्रभे ॥ ५९
भृङ्गमालानिभं कण्ठेऽप्यत्रैवास्तु विषं तव । इत्युक्तः शंकरो देवस्तथा प्राह पुरान्तकृत् ॥ ६०

पीते विषे देवगणान्विमुच्य गतो हरो मन्दरशैलमेव ।

तस्मिन्गते देवगणाः पुनस्तं ममन्थुरब्धिं विविधप्रकारैः ॥ ६१

इति श्रीमत्स्ये महापुराणेऽमृतमन्थने कालकूटोत्पत्तिर्नाम पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२६५६ ॥

अथैकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

मध्यमाने पुनस्तस्मिञ्जलधौ समदृश्यत । धन्वन्तरिः स भगवानाधुर्वेदप्रजापतिः ॥ १
मदिरा चाऽऽयताक्षी सा लोकचित्तप्रमाथिनी । ततोऽमृतं च सुरभिः सर्वभूतभयापह्ना ॥ २

१ क. च. विमनात्मकः । मू । २ ग. 'म्पी सर्वज्ञो भगवानीश्वर' । ३ घ. 'नाधीश्वर' । ४ ग. 'स्मान्मक्ष' । क.

'स्मान्मक्षश्च सं' । ५ घ. 'मव सं' । ६ ग. 'तत्सर्वं सा' । घ. क. तथाऽपि । ७ ग. 'तवल्लिनाकसप्तदां ह' । ८ क.

'मादान्मुपु' । ९ क. ख. 'देशे त' । १० क. 'वा नम्रमौलिमुखास्तथा । शो' । ११ ग. 'भं चात्र भ्रमे मा त्वं विषं

कुश । ह' । १२ ग. 'कारम् । ह' । १३ ग. क. च. 'पहम् । ज' ।

जग्राह कमलां विष्णुः कौस्तुभं च महामणिम् । गजेन्द्रं च सहस्राक्षो हयरत्नं च भास्करः ॥ ३
 धन्वन्तरिं च जग्राह लोकारोग्यप्रवर्तकम् । छत्रं जग्राह वरुणः कुण्डले च शचीपतिः ॥ ४
 पारिजाततरुं वायुर्जग्राह मुदितस्तथा । धन्वन्तरिस्ततो देवो वपुष्मानुदतिष्ठत ॥ ५
 श्वेतं कमण्डलुं विश्वदमृतं यत्र तिष्ठति । एतदत्यद्भुतं दृष्ट्वा दानवानां समुत्थितः ॥ ६
 अमृतार्थं महानादो मभेदमिति जल्पताम् । ततो नारायणो मायामास्थितो मोहिनीं प्रभुः ७
 स्त्रीरूपमतुलं कृत्वा दानवानभिसंमृतः । ततस्तदमृतं तस्यै ददुस्ते मूढचेतनाः ॥ ८
 स्त्रियै दानवदेतेयाः सर्वे तद्गतमानसाः ॥ ८
 अथास्त्राणि च मुख्यानि महाप्रहरणानि च । प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्सहिता दैत्यदानवाः ॥ ९
 ततस्तदमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्यवान् । जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः ॥ १०
 ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तदमृतं तदा । विष्णोः सकाशात्संप्राप्य सङ्ग्रामे तुमुले सति ॥ ११
 ततः पिबत्सु तत्कालं देवेष्वमृतमीप्सितम् । राहुर्विबुधरूपेण दानवोऽप्यपिबत्तदा ॥ १२
 तस्य कण्ठमुनास्ते दानवस्यामृते तदा । आख्यातं चन्द्रसूर्याभ्यां सुराणां हितकाम्यया ॥ १३
 ततो भगवता तस्य शिरश्छिन्नमलंकृतम् । चक्रायुधेन चक्रेण धिस्तोऽमृतभोजसा ॥ १४
 तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरो महत् । चक्रेणोत्कृत्तमपतन्नालध्वस्तुधातलम् ॥ १५
 ततो वैरविनिर्बन्धः कृतो राहुमुखेन वै । शाश्वतश्चन्द्रसूर्याभ्यां प्रसह्याद्यापि बाधते ॥ १६
 विहाय भगवांश्चापि स्त्रीरूपमतुलं हरिः । नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकम्पयत् ॥ १७
 प्रासाः सुविपुलास्तीक्ष्णाः पतन्तश्च सहस्रशः ॥ १७
 तेऽसुराश्चक्रनिर्भिन्ना वमन्तो रुधिरं बहु । असिश्चक्रिगदाभिन्ना निपेतुर्धरणीतले ॥ १८
 भिन्नानि पट्टिशैश्चापि शिरांसि युधि दारुणैः । तप्तकाश्चनमाल्यानि निपेतुरनिशं तदा ॥ १९
 रुधिरणावलम्बाङ्गा निहताश्च महामुराः । अद्रिणामिव कूटानि धातुरक्तानि शेरते ॥ २०
 ततो हलहलाशब्दः संबभूव समन्ततः । अन्योन्यं छिन्दतां शस्त्रैरादित्ये लोहितायति ॥ २१
 परिघैश्चाऽऽसैः पातैः संनिकर्षैश्च मुष्टिभिः । निघ्नतां समरेऽन्योन्यं शब्दो दिवमिवास्पृशत् ॥ २२
 छिन्दि भिन्धि प्रधावेति पातयाभिसरेति वै । विश्रूयन्ते महाघोराः शब्दास्तत्र समन्ततः ॥ २३
 एवं सुतुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये । नरनारायणौ देवौ समाजग्मतुराहवम् ॥ २४
 तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि । चिन्तयामास वै चक्रं विष्णुर्दानवसूदनः ॥ २५
 ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्रमागतं महाप्रभं चक्रमभिघ्ननाशनम् ।
 विभावसोस्तुल्यमकुण्ठमण्डलं सुदर्शनं भीममसह्यविक्रमम् ॥ २६
 तदागतं ज्वलितहुताशनप्रभं भयंकरं करिकरबाहुरच्युतः ।
 महाप्रभं दनुकुलदैत्यदारणं तथोज्ज्वलज्ज्वलनसमानविग्रहम् ॥ २७
 मुमोच वै तदतुलमुग्रवेगवान्महाप्रभं रिपुनगरावदारणम् ।
 संवर्तकज्वलनसमानवर्चसं पुनःपुनर्न्यपतत*वेगवत्तदा ॥ २८

* अत्र परस्मैपदं भवितुं युक्तम् ।

१ घ. 'भ्यां प्रसलयापि चैव तौ । वि° । २ ग. 'न्यं स शब्दो दिवमस्पृ' । ३ ग. क. व्यश्रूयन्त । ४ घ. क. सूदनम् । त° । ५ ग. 'मरातितापन' । ६ ग. 'भे दानवदे' । ७ क. ख. तपनमुद्रप° । ८ घ. क. 'भे दितिजगणव°' । ९ घ. क. 'दाविदा°' ।

व्यदारयद्वितितनयान्सहस्रशः करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ।
 दहत्कचिज्ज्वलन इवानिलेरितः प्रसह्य तानसुरगणानः कृन्तत ॥ २९
 तत्पेरितं वियति मुहुः क्षितौ तदा पपी रणे रुधिरमथो पिशाचवत् ।
 अथासुरा गिरिभिरदीनमानसा मुहुर्मुहुः सुरगणमर्दयन्स्तदा ॥ ३०
 महाबला विगलितमेघवर्चसः सहस्रशो गगनमहाप्रपातिनः ।
 अथासुरा भयजननाः प्रपेदिरे सपादपा बहुविधमेघरूपिणः ॥ ३१
 महाद्रयः प्रविगलिताग्रसानवः परस्परं द्रुतमभिपत्य सस्वराः ।
 ततो मही प्रचलितसाद्रिकाननां तदाऽद्रिपाताभिहता समन्ततः ॥ ३२
 परस्परं समभिनिगर्जतां मुहु रणाजिरे भृशमभिसंप्रवर्तिते ।
 नरस्ततो वरकनकाग्रभूषणैर्महेषुभिः पवनपथं समावृणोत् ॥ ३३
 विदारयन्गिरिशिखराणि पत्रिभिर्महाभये सुरगणविग्रहे तदा ।
 ततो महीं लवणजलं च सागरं महासुराः प्रविशिशुरदिताः सुरैः ॥ ३४
 वियद्गतं ज्वलितुताशनप्रभं सुदर्शनं परिकुपितं निशम्य च ।
 ततः सुरैर्भिजः सवाप्य मन्दरः स्वमेव देशं गमितः सुदूषितः ॥ ३५
 वितत्य खं दिवमथ चैव सर्वशस्ततो गताः सलिलधरा यथागतम् ।
 ततोऽमुतं सुनिहितमेव चक्रिरे सुराः परां मुदमभिगम्य पुष्कलाम् ॥
 ददुश्च तं निधिममृतस्य रक्षितुं किरीटिने बलिभिरधामरैः सह ॥ ३६

इति श्रीमत्स्ये महापुराणेऽमृतमन्थनं नामैकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२६९२ ॥

अथ द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अथ उचुः—

प्रासादप्रवनादीनां निवेशं विस्तारद्वद् । कुर्यात्केन विधानेन कश्च वास्तुरुदाहृतः ॥ १

सूत उवाच—

भृगुरत्रिर्वासिष्ठश्च विश्वकर्मा मयस्तथा । नारदो नग्नजिच्चैव विशालाक्षः पुरंदरः ॥ २
 ब्रह्मा कुमारो नन्दीशः शौनको गर्ग एव च । वासुदेवोऽनिरुद्धश्च तथा शुक्रबृहस्पती ॥
 अष्टादशैते विख्याता वास्तुशास्त्रोपदेशकाः । संक्षेपेणोपदिष्टं यन्मनवे मत्स्यरूपिणा ॥ ४

* अत्र परस्मैपदं भवितुं युक्तम् ।

१ क. ख. घ. 'त'. प्रवेरि'. ग. 'त'. प्रवर्तित'. २ क. ख. 'हाचला'. ३ ग. 'ला रविगंत'. ४ ग. 'नगतिं
 प्रतप्यह'. अ. 'ड'. 'नमहीं प्रतप्य च'. अथासुरा. ५ क. ख. 'धान्तरा'. ६ क. ख. 'भास्वराः'. ७ क. ख. 'ना मही-
 धराः पवनहताः स'. ८ क. ख. 'रं भृशमभिगर्जितं मु'. ९ क. ख. 'वर्तते'. १० ड. च. 'परममहाभयैस्तदा'. ततो ।
 ११ क. ख. घ. 'निशम्य'. १२ क. ख. 'विनादयन्स्वदिशमुपेय स'. १३ ग. 'नां निवातं वि'. ड. च. 'नां वेश
 विस्तरतो वद'.

तद्विदानीं प्रवक्ष्यामि वास्तुशास्त्रमनुत्तमम् । पुरान्धकवधे घोरे घोररूपस्य शूलिनः ॥ ५
 ललाटस्वेदसलिलमपतञ्जुवि भीषणम् । कगलवदनं तस्माद्भूतमुद्भूतमुल्बणम् ॥ ६
 [*ग्रसमानमिवाऽऽकाशं सप्तद्वीपां वसुंधराम् । ततोऽन्धकानां रुधिरमपिब्रूयति क्षितौ ॥
 तेन तत्समरे सर्वं पतितं यन्महीतले । तथाऽपि तृप्तिमगमन्न तद्भूतं यदा तदा ॥ ८
 सदाशिवस्य पुरतस्तपश्चक्रे सुदारुणम् । क्षुधाविष्टं तु तद्भूतमाहर्तुं जगतीत्रयम् ॥ ९
 ततः कालेन संतुष्टो भैरवस्तस्य चाऽऽह वै । वरं वृष्णीष्व मद्रं ते यदमीष्टं तवानघ ॥ १०
 तमुवाच ततो भूतं त्रैलोक्यग्रसनक्षमम् । भवेयं देवदेवेश तथेत्युक्तं च शूलिना ॥ ११
 ततस्तन्निदिवं सर्वं भूमण्डलमशेषतः । स्वदेहेनान्तरिक्षं च रुन्धानं प्रपतञ्जुवि ॥ १२
 भीतभीतिस्ततो देवैर्ब्रह्मणा चाथ शूलिना । दानवासुररक्षोभिरवष्टब्धं समन्ततः ॥ १३
 येन यत्रैव चाऽऽकान्तं स तत्रैवावसत्युनः । निवासात्सर्वदेवानां वास्तुरित्यभिधीयते ॥ १४
 अवष्टब्धेन तेनापि विज्ञप्ताः सर्वदेवताः । प्रसीदध्वं सुराः सर्वे युष्माभिर्निश्चलीकृतः ॥ १५
 स्थास्याम्यहं किमाकारो ह्यवष्टब्धो ह्यधोमुखः । ततो ब्रह्मादिभिः प्रोक्तं वास्तुमध्ये
 तु यो बलिः ॥ १६
 आहारो वैश्वदेवान्ते नूनमेस्य भविष्यति । वास्तूपशमनो यज्ञस्तवाऽऽहारो भविष्यति ॥
 यज्ञोत्सवादौ च बलिस्तवाऽऽहारो भविष्यति । वास्तुपूजामकुर्वाणस्तवाऽऽहारो भविष्यति
 +अज्ञानात्तु कृतो यज्ञस्तवाऽऽहारो भविष्यति । एवमुक्तस्ततो हृष्टः स वास्तुरभवत्तदा ॥
 वास्तुयज्ञः स्मृतस्तस्मात्ततः प्रभृति शान्तये ॥ १९

इति श्रीमत्संख्ये महापुराणे वास्तुभूतोद्भवां नाम द्विपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५. ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२७११ ॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच —

अथातः संप्रवक्ष्यामि गृहकालविनिर्णयम् । यथा कालं शुभं ज्ञात्वा सदा भवनमारभेत् ॥
 चैत्रे व्याधिमवाप्नोति यो गृहं कारयेन्नरः । वैशाखे धेनुरत्नानि ज्येष्ठे मृत्युं तथैव च ॥ २
 आषाढे मृत्युरत्नानि पशुवर्गमवाप्नुयात् । श्रावणे मृत्युलाभं तु हासिं भाद्रपदे तथा ॥ ३
 पत्नीर्नाशश्चऽऽश्वयुजे कार्तिके धनधान्यकम् । मार्गशीर्षे तथा भक्तं पौषे तत्स्करतो मयम्
 लाभं च बहुशो विन्द्यादग्निं माघे विनिर्दिशेत् । फाल्गुने काञ्चनं पुत्रानिति कालबलं
 स्मृतम् ॥ ५

अश्विनी रोहिणी मूलमुत्तरात्रयमेन्दवम् । स्वाती हस्तोऽनुराधा च गृहारम्भे प्रशस्यते ॥
 आदित्यभौमवर्जं तु सर्वे वाराः शुभावहाः । वर्जं (ज्यै) व्याघातशूले च व्यतीपातातिगण्डयोः

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके न विद्यते । + एतदर्थं नास्ति घ. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ घ. ड. च. 'मपायि पति' । २ क. ख. ड. भवामि । ३ घ. ड. च. 'वाऽभवत्पु' । ४ घ. कृतम् । स्या' ।
 ५ क. ख. 'मस्मिन्भवि' । ६ ड. च. 'खे धनर' । ७ ड. 'डे मृतिर' । ८ क. ख. 'नाशोऽश्विने विद्याकात' । ९ क.
 ख. 'वज्र्यास्तु र' ।

विष्कम्भगण्डपरिघवज्रयोगेषु(न)कारयेत् । स्वाती मैत्रेऽथ माहेन्द्रे गान्धर्वाभिजिति रौहिणे
 तथा वैराजसावित्रे मुहूर्ते, गृहमारमेत् । चन्द्रादित्यबलं लब्ध्वा शुभलग्नं निरीक्षयेत् ॥ ९
 स्तम्भोच्छ्रायादि कर्तव्यमन्यत्तु परिवर्जयेत् । प्रासादेष्वेवमेवं स्यात्कूपवापीषु चैव हि ॥ १०
 पूर्वं भूमिं परीक्षेत पश्चाद्वास्तुं प्रकल्पयेत् । श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा चैवानुपूर्वशः ॥
 विप्रादेः शस्यते भूमिरतः कार्यं परीक्षणम् । विप्राणां मधुरास्वादा कटुका क्षत्रियस्य तु ॥
 तित्ता कषया च तथा वैश्यशूत्रेषु शस्यते । अरत्निमात्रे वै गते स्वनुलिते च सर्वशः ॥ १३
 घृतमामशरावस्थं कृत्वा वर्तिचतुष्टयम् । ज्वालयेद्भूपरीक्षार्थं तत्पूर्णं सर्वदिङ्मुखम् ॥ १४
 दीप्तौ पूर्वादि गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः । वास्तुः सामूहिको नाम दीप्यते सर्वतस्तु यः ॥
 शुभदः सर्ववर्णानां प्रासादेषु गृहेषु च । रत्निमात्रमधोगते परीक्ष्यं स्वातपूरणे ॥ १६
 अधिकं श्रियमाप्नोति न्यूने हानिं समे समम् । फालकृष्टेऽथवा देशे सर्वबीजानि धापयेत् ॥
 त्रिपञ्चसप्तरात्रे च यत्राऽऽरोहन्ति तान्यपि । ज्येष्ठोत्तमा कनिष्ठा भूर्वर्जनीयतरा सदा ॥
 पञ्चगव्यौषाधिजलैः परीक्षित्वा च सेचयेत् । एकाशीतिपदं कृत्वा रेखाभिः कनकेन च ॥
 पश्चात्पिष्टेन चाऽऽर्लिख्य सूत्रेणाऽऽलोड्य सर्वतः । दश पूर्वायता लेखा दश चैवोत्तरायताः
 सर्ववास्तुविभागेषु विज्ञेया नवका नव । * एकाशीतिपदं कृत्वा वास्तुवित्सर्ववास्तुषु ॥ २१
 पदस्थान्पूजयेद्देवांश्चिन्तयन् दशैव तु । द्वात्रिंशद्वाह्यतः पूज्याः पूज्याश्चान्तर्जयोदश ॥ २२
 नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि स्थानानि च निबोधत । ईशानकोणादिषु तान्पूजयेद्भविषा नरः ॥ २३
 शिखी चैवाथ पर्जन्यो जयन्तः कुलिशायुधः । सूर्यः सत्यो भृशश्चैव आकाशो वायुरेव च ॥
 पूषा च वितथश्चैव गृहक्षतयमावुभौ । गन्धर्वो भृङ्गराजश्च सुगः पितृगणस्तथा ॥ २५
 दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलाधिपः । असुरः शोषपापौ च रोगोऽहिमुख्य एव च २६
 मल्लाटः सोमसर्पौ च अदितिश्च दितिस्तथा । बहिर्द्वात्रिंशदेते तु तदन्तस्तु ततः शृणु ॥ २७
 ईशानादिचतुष्कोणसंस्थितान्पूजयेद्बुधः । आपश्चैवाथ सावित्रो जयो रुद्रस्तथैव च ॥ २८
 मध्ये नवपदे ब्रह्मा तस्याष्टौ च समीपमान् । साध्यानेकान्तरान्विद्यात्पूर्वाद्यान्नामतः शृणु ॥
 अयंमा सविता चैव विवस्वान्विबुधाधिपः । मित्रोऽथ राजयक्ष्मा च तथा पृथ्वीधरः क्रमात्
 अष्टमश्चाऽऽपवत्सस्तु परितो ब्रह्मणः स्मृताः । आपश्चैवाऽऽपवत्सश्च पर्जन्योऽग्निर्दितिस्तथा
 पृथिवीकानां तु वर्गोऽयमेवं कोणेष्वशेषतः । तन्मध्ये तु बहिविशद्विपदास्ते तु सर्वशः ॥ ३२
 अयंमा च विवस्वाश्च मित्रः पृथ्वीधरस्तथा । ब्रह्मणः परितो दिक्षु त्रिपदास्ते तु सर्वशः ॥ ३३
 वंशानिदानीं वक्ष्यामि ऋजूनपि पृथक्पृथक् । +वायुं यावत्तथा रोगात्पितृभ्यः शिखिर्न पुनैः
 मुख्याद्भृशं तथो शेषाद्वितथं यावदेव तु । सुग्रीवाददितिं यार्ध्वंभृगात्पर्जन्यमेव च ॥ ३५

* इत आरभ्य निबोधत इत्यन्तग्रन्थो न च. पुस्तके । + एतदर्थं न क. च. पुस्तकयोः ।

१ क. ख. श्वेते । २ क. च. 'न्द्रे गन्धर्वे भगरोहिणी । राजन्धावि' । ३ क. च. 'रीक्ष्य च । स्त' । ४ घ. क. च. कषया । ५ घ. क. च. तु । कषाय कटुका तद्वद्वैश्य' । ६ घ. दीता । ७ क. च. 'के सुखमा' । ८ क. ख. 'लिख्य सू' । ९ क. च. 'षण्णश्च रोगोऽहिमुख्य' । १० घ. क. च. 'पदो ब्र' । ११ घ. क. च. 'पगाः । सव्ये नैकान्त-
 राविष्टा न्यूवो' । १२ क. ख. स्मृतः । १३ क. पक्षका । च. पदका । १४ घ. 'नः । सुखाद्भृ' । १५ क. च. 'या
 विद्वाद्भित्तिर्यं या' । क. ख. या शोषा' । १६ क. 'वद्भृहो यजन्तमे' ।

एते वंशाः समाख्याताः क्वचिच्च जयमेव तु । एतेषां यस्तु संपातः पदं मध्यं समं तथा ॥ ३६
 मर्मं चैतत्समाख्यातं त्रिशूलं कोणगं च यत् । स्तम्भं न्यासेषु वर्ज्यानि तुलाविधिषु सर्वदा ३७
 कीलोच्छिद्योपघातादि वर्जयेद्यन्ततो जनः । सर्वत्र वास्तुनिर्दिष्टो पितृवैश्वानरायतः ॥ ३८
 मूर्धन्यग्निः समादिष्टो मुखे चापः समाभितः । पृथ्वीधरोऽयमा चैवं स्कन्धयोस्तावधिष्ठितौ ॥
 वक्षःस्थले चाऽऽपवत्सः पूजनीयः सदा बुधैः । नेत्रयोर्दितिपर्जन्यौ श्रोत्रेऽदितिजयन्तकौ ॥
 सर्पेन्द्रावंससंस्थौ तु पूजनीयौ प्रयत्नतः । सूर्यसोमादयस्तद्वद्वाहोः पञ्च च पञ्च च ॥ ४१
 रुद्रश्च राजयक्षमा च वामहस्ते समास्थितौ । सावित्रः सविता तद्वद्भुवः दक्षिणमास्थितौ ४२
 विवस्वानथ मित्रश्च अठरे संव्यवस्थितौ । पूषा च पापयक्षमा च हस्तयोर्मणिबन्धने ॥ ४३
 तथैवासुरैशेषौ च वामपार्श्वे समाभितौ । पार्श्वे तु दक्षिणे तद्वद्वितथः सगृहक्षतः ॥ ४४
 ऊर्वोर्यमाम्बुपौ ज्ञेयौ जान्वोर्गन्धर्वपुष्पकौ । जङ्गवयोर्भृङ्गसुग्रीवौ स्फिकस्थौ दौवारिकौ
 मृगः ॥ ४५

जयशकौ तथा मेद्रे पादयोः पितरस्तथा । मध्ये नवपदे ब्रह्मा हृदये स तु पूज्यते ॥ ४६
 *चतुःपट्टिपदो वास्तुः प्रासादे ब्रह्मणा स्मृतः । +ब्रह्मा चतुष्पदस्तत्र कोणेष्वर्धपदास्तथा ॥
 बहिष्कोणेषु वास्तौ तु सार्धांश्चोभयसंस्थिताः । विंशतिद्विपदाश्चैव चतुःपट्टिपदे स्मृताः ४८
 गृहारम्भेषु कण्डूतिः स्वाम्यङ्के यत्र जायते । शल्यं त्वपनयेत्तत्र प्रासादे भवने तथा ॥ ४९
 सशल्यं भयदं यस्मादशल्यं शुभदायकम् । हीनाधिकाङ्गतां वास्तोः सर्वथा तु विवर्जयेत् ५०
 नगरग्रामदेशेषु सर्वत्रैवं विवर्जयेत् । चतुःशालं त्रिशालं च द्विशालं चैकशालकम् ॥
 नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि स्वरूपेण द्विजोत्तमाः ॥ ५१

इति श्रीमत्स्ये महापुराण एकाशीतिपदवास्तुनिर्णयो नाम त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२७६२ ॥

अथ चतुष्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

चतुःशालं प्रवक्ष्यामि स्वरूपान्नामतस्तथा । चतुःशालं चतुर्द्वारलिन्दैः सर्वतोमुखम् ॥ १
 नाम्ना तत्सर्वतोभद्रं शुभं देवतृपालये । पश्चिमद्वारहीनं च नन्द्यावर्तं प्रचक्षते ॥ २
 दक्षिणद्वारहीनं तु वर्धमानमुदाहृतम् । पूर्वद्वारविहीनं तत्स्वस्तिकं नाम विश्रुतम् ॥ ३
 रुचकं चोत्तरद्वारविहीनं तत्प्रचक्षते । सौम्यशालाविहीनं यद्विशालं धान्यकं च तत् ॥ ४
 क्षेमवृद्धिकरं नृणां बहुपुत्रफलप्रदम् । शालया पूर्वया हीनं सुक्षेत्रमिति विश्रुतम् ॥ ५
 धन्यं यशस्यमायुष्यं शोकमोहविनाशनम् । शालया याम्यया हीनं यद्विशालं तु शालया ॥ ६

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो क. पुस्तके—चतुःपट्टिपदं वास्तु प्रासादे ब्रह्मणः स्मृतम् । इति । + इत आरभ्य स्मृता इत्यन्तग्रन्थो न विद्यते क. च. पुस्तकयोः ।

१ क. ख. 'व स्तनयो' । २ क. ख. 'रशोपौ' । ३ क. क. 'भृङ्गसु' । ४ क. 'ध्ये तु वरदो व' । ५ क. 'णेश्वे कपदस्त' । ६ क. 'वृ चाष्टौ तु' । ७ क. च. प्रकल्पये । ८ क. रूपं नाम । ९ क. ख. धन्यकं ।

कुलक्षयकरं नृणां सर्वव्याधिभयावहम् । हीनं पश्चिमया यजु पक्षघ्नं नाम तत्पुनः ॥ ७
 मित्रबन्धुमुतान्हन्ति तथा सर्वभयावहम् । याम्यापराभ्यां शालाभ्यां धनधान्यफलप्रदम् ॥ ८
 क्षेमवृद्धिकरं नृणां तथा पुत्रफलप्रदम् । यमसूर्यं च विज्ञेयं पश्चिमोत्तरशालकम् ॥ ९
 राजाग्निभयदं नृणां कुलक्षयकरं च यत् । उदक्पूर्वे तु शाले द्वे दण्डाख्ये यत्र तद्भवेत् ॥ १०
 अकालमृत्युभयदं परचक्रभयावहम् । धेनाख्यं पुर्वयाम्याभ्यां शालाभ्यां यद्विशालकम् ॥ ११
 तच्छस्त्रभयदं नृणां पराभवभयावहम् । चुली पूर्वापराभ्यां तु सा भवेन्मृत्युसूचनी ॥ १२
 वैधव्यदायकं स्त्रीनामनेकभयकारकम् । कार्यमुत्तरयाम्याभ्यां शालाभ्यां भयदं नृणाम् ॥ १३
 सिद्धार्थवैज्रवर्ज्यानि विशालानि सदा बुधैः । अथातः संप्रवक्ष्यामि भवनं पृथिवीपते ॥ १४
 पञ्चप्रकारं तथोक्तमुत्तमादिभिरेतैः । अष्टोत्तरं हस्तशतं विस्तारश्चोत्तमो मतः ॥ १५
 चतुर्वर्ण्येषु विस्तारो हीयते चाष्टभिः करैः । चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ॥ १६
 युवराजस्य वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् । षड्भिः षड्भिस्तथाशीतिर्हीयते तत्र विस्तारात् ॥
 त्र्यंशेन चाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते । सेनापतेः प्रवक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ॥ १८
 चतुःषष्टिस्तु विस्तारात्पञ्चभिः षड्भिस्तु हीयते । पञ्चस्वेतेषु दैर्घ्यं च षड्भागेनाधिकं भवेत्
 मन्त्रिणामथ वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् । चतुश्चतुर्भिर्हीना स्यात्करपट्टिः प्रविस्तरे ॥ २०
 अष्टांशेनाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते । सामन्तामात्यलोकानां वक्ष्ये भवनपञ्चकम् ॥ २१
 चत्वारिंशत्तथाऽष्टौ च चतुर्भिर्हीयते क्रमात् । चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं *पञ्चस्वेतेषु शस्यते ॥ २२
 शिल्पिनां कञ्जुकीनां च वेश्यानां गृहपञ्चकम् । अष्टाविंशत्कराणां तु विहीनं विस्तरे क्रमात्
 द्विगुणं दैर्घ्यमेवोक्तं मध्यमेष्वेवमेव तत् । कूतीकर्मातकादीनां वक्ष्ये भवनपञ्चकम् ॥ २४
 चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं विस्तारो द्वादशैव तु । अर्धाधिकरहानिः स्याद्विस्तारात्पञ्चशः क्रमात् ॥
 देवज्ञगुरुवैद्यानां सभास्तारपुरोधसाम् । तेषामपि प्रवक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ॥ २६
 चत्वारिंशत्तु विस्ताराच्चतुर्भिर्हीयते क्रमात् । पञ्चस्वेतेषु दैर्घ्यं च षड्भागेनाधिकं भवेत् ॥ २७
 चतुर्वर्णस्य वक्ष्यामि सामान्यं गृहपञ्चकम् । द्वात्रिंशतः कराणां तु चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ॥ २८
 आपोडशादिति परं नूनमन्यादसायिनाम् । दशांशेनाष्टभागेन त्रिभागेना(णा)थ पौदिकम्
 अधिकं दैर्घ्यमित्याहुर्बाह्मणादेः प्रशस्यते । सेनापतेर्नृपस्यापि गृहयोरन्तरेण तु ॥ ३०
 नृपवासगृहं कार्यं भाण्डागारं तथैव च । सेनापतेर्गृहस्यापि चातुर्वर्ण्यस्यै चान्तरे ॥
 वासाय च गृहं कार्यं राजपूज्येषु सर्वदा ॥ ३१
 अन्तरप्रभावाणां च स्वपितुर्गृहमिष्यते । तथा हस्तशेतादर्थं गदितं वनवासिनाम् ॥ ३२
 सेनापतेर्नृपस्यापि सप्तत्या सहितेऽन्विते । चतुर्दशहते व्यासे शालान्यासः प्रकीर्तितः ॥ ३३
 पञ्चत्रिंशान्विते तस्मिन्नलिन्दः समुदाहृतः । तथा षट्त्रिंशद्भस्ता तु सप्ताङ्गुलसमन्विता ॥

*इत आरभ्य चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यमित्यन्तर्ग्रन्थो घ. पुस्तके नास्ति ।

१ घ. 'न्ति यथा सर्पेभ' । २ क. ख. शालिक° । ३ घ. वायव्यं । ड. च. धेनाख्यं । ४ च. 'यदायक' ।
 ५ घ. 'वर्षे बर्ज्यानि द्विषा' । ६ घ. 'बुभिः प्रदी' । ७ ड. च. पञ्चकानां च । ८ ड. 'ध्यमाष्टकमेव तु । मूलक° । च.
 'ध्यमाष्टकमेव तु । एतत् । ९ क. ख. 'मोमिता' । १० घ अर्थः । ११ घ. पट्टिकम् । १२ च. 'व्यव्यामिर्भ
 बाद्वा' । १३ ड. 'स्य चोत्तरम् । वासकोशम्' । १४ ड. अपान्तरप्रभावाणां गृह° । १५ ड. 'शतं शाला गदिता तन्तुबा-
 यिमा' । १६ ड. 'हिताः स्मृताः । च' ।

विप्रस्य महती शाला न वैर्ष्यं परतो भवेत् । दशाङ्गुलाधिका तद्वत्क्षेत्रस्य विधीयते ॥ ३५
 पञ्चत्रिंशत्करा वैश्ये अङ्गुलानि त्रयोदश । तावत्करैव शूद्रस्य युता पञ्चदशाङ्गुलैः ॥ ३६
 शालायास्तु त्रिंभागेन(ण) यस्याग्रे वीथिका भवेत् । सोष्णीषं नाम तद्वास्तु पश्चाच्छ्रेयो-
 च्छ्रयं भवेत् ॥ ३७
 पार्श्वयोर्वीथिका यत्र सावष्टमं तदुच्यते । समन्ताद्वीथिका यत्र सुस्थितं तदिहोच्यते ॥ ३८
 शुभदं सर्वमेतत्स्याच्चातुवर्ण्यं चतुर्विधम् । विस्तारात्षोडशो भागस्तथा हस्तचतुष्टयम् ॥ ३९
 प्रथमो भूमिकोच्छ्राय उपरिष्टात्प्रहीयते । द्वादशांशेन सर्वासु भूमिकासु तथोच्छ्रयः ॥ ४०
 पक्केष्टका भवेद्भित्तिः षोडशांशेन विस्तरात् । दारवैरपि कल्प्या स्यात्तथा मृन्मयभित्तिका ॥
 गर्भमानेन मानं तु सर्ववास्तुषु शस्यते । गृहव्यासस्य पञ्चाशदष्टादशमिरङ्गुलैः ॥ ४२
 संयुतो द्वारविष्कम्भो द्विगुणश्चोच्छ्रयो भवेत् । द्वारशाखासु बाहुल्यमुच्छ्रायकरसंमितैः ॥
 अङ्गुलैः सर्ववास्तूनां पृथुत्वं शस्यते बुधैः । उदुम्बरोत्तमाङ्गं च तदार्धार्धप्रविस्तरात् ॥ ४४

इति श्रीभारवसे महापुराणे वास्तुवियासु गृहमाननिर्णयो नाम चतुष्पञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२८०६ ॥

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि स्तम्भमानविनिर्णयम् । कृत्वा स्वप्रवनोच्छ्रायं सदा सप्तगुणं बुधैः ॥
 अशीत्यंशः पृथुत्वे स्यादग्रे नर्वगुणे सति । रुचकश्चतुरः स्यात्तु अष्टास्रो वज्र उच्यते ॥ २
 द्विवज्रः षोडशास्रस्तु द्वात्रिंशास्रः प्रलीनकः । मध्यप्रदेशे यः स्तम्भो वृत्तो वृत्त इति स्मृतः ॥ ३
 एते पञ्च महास्तम्भाः प्रशस्ताः सर्ववास्तुषु । पद्मबलीलताकुम्भपत्रदर्पणरूपिताः ॥ ४
 स्तम्भस्य नवमांशेन पद्मकुम्भान्तराणि तु । स्तम्भतुल्या तुला प्रोक्ता हीना चोपतुला ततः ॥
 त्रिभागेन(ण)ह सर्वत्र चतुर्भागेन(ण) वा पुनः । हीनं हीनं चतुर्थांशतया सर्वासु भूमिषु ॥
 वासगेहानि सर्वेषां प्रविशेद्वक्षिणेन तु । द्वाराणि तु प्रवक्ष्यामि प्रशस्तानीह यानि तु ॥ ७
 पूर्वेणैन्द्रं जयन्तं च द्वारं सर्वत्र शस्यते । याम्यं च वितथं चैव दक्षिणेन विदुर्बुधाः ॥ ८
 पश्चिमे पुष्पदन्तं च वारुणं च प्रशस्यते । उत्तरेण तु मल्लाटं सौम्यं तु शुभदं भवेत् ॥ ९
 तथा वास्तुषु सर्वत्र वेधं द्वारस्य वर्जयेत् । द्वारे तु रथयया विद्धे भदेत्सर्वकुलक्षयः ॥ १०
 तरुणा द्वेषबाहुल्यं शोकः पङ्केन जायते । अपस्मारो भवेन्नृनं लूपवेधेन सर्वदा ॥ ११
 व्यथा पद्मवणेन स्यात्कीलेनाग्निमयं भवेत् । विनाशो देवतादिद्वे स्तम्भेन स्त्रीकृतो भवेत् ॥
 गृहभर्तुर्विनाशः स्यादगृहेण च गृहे कृते । अमेध्यावस्कारैर्विद्धे गृहिणी बन्धकी भवेत् ॥ १३
 तथा शस्त्रमयं विन्द्यादन्त्यजस्य गृहेण तु । उच्छ्रायाद्विगुणां भूमिं त्यक्त्वा वेधो न जायते ॥
 स्वयमुद्धाटिते द्वार उन्मादो गृहवासिनाम् । स्वयं वा पिहिते विद्यात्कुलनाशं विचक्षणः ॥

मानाधिके राजभयं न्यूने तत्स्करतो भवेत् । द्वारोपरि च यद्द्वार-तदन्तकमुखं स्मृतम् ॥ १६
 अध्वनो मध्यदेशे तु अधिको यस्य विस्तरः । वज्रं तु संकटं मध्ये-सद्यो मर्तुर्विनाशनम् ॥ १७
 तथाऽन्यपीडितं द्वारं बहुदोषकरं भवेत् । मूलद्वारात्तथाऽन्यत्तु नाधिकं शोभनं भवेत् ॥ १८
 * कुम्भश्रीपर्णिवह्नीभिर्मूलद्वारं तु शोभयेत् । पूजयेच्चापि तन्नित्यं बलिना चाक्षतोदकैः ॥
 [[+ भवनस्य वटः पूर्वं दिग्भागे सार्वकामिकः । उदुम्बरस्थता याम्ये वारुण्यां पिप्पलः

शुभः ॥ २०

पुक्षश्चोत्तरतो धन्यो विपरीतास्त्वसिद्धये । कण्टकी क्षीरवृक्षश्च आसनः सफलो वृमः ॥ २१
 मार्याहानौ प्रजाहानौ भवेतां क्रमशस्तदा । न च्छिन्द्याद्यदि तानन्यानन्तरे स्थापयेच्छुभान्
 पुन्नागाशोकबकुलशमीतिलकचम्पकान् । दाडिमीपिप्पलीद्वाक्षास्तथा कुसुममण्डपान् ॥

जम्बीरपूगपनसद्वृमकेतकीभिर्जातीसरोजशतपत्रिकमल्लिकामिभिः ॥

यन्नारिकेलकदलीदलपाटलाभिर्युक्तं तदत्र भवनं श्रियमातनोति ॥ २४

इति श्रीभारव्ये महापुराणे वास्तुविद्यासु वेषपरिवर्जनं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

आदितः श्लोकानां-समष्ट्यङ्काः ॥ १२८३० ॥

अथ वटपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

उद्गादिप्लवं वास्तु समानशिखरं तथा । परीक्ष्य पूर्ववत्कुर्यात्स्तम्भोच्छ्रायं विचक्षणः ॥ १
 न देवधूर्तसचिवचत्वरणां समीपतः । कारयेद्भवनं प्राज्ञो दुःखशोकभयं ततः ॥ २
 तस्य प्रदेशाश्चत्वारस्तथोत्सर्गोऽग्रतः शुभः । पृष्ठतः पृष्ठभागस्तु सव्यावतः प्रशस्यते ॥ ३
 अपसव्यो विनाशाय दक्षिणे शीर्षकस्तथा । सर्वकामफलो नृणां संपूर्णो नाम वामतः ॥ ४
 एवं प्रदेशमालोक्य यत्नेन गृहमारमेत् । अथ सांवत्सरप्राक्ते मुहूर्ते शुभलक्षणे ॥ ५
 रत्नोपरि शिलां कृत्वा सर्वबीजसमन्विताम् । चतुर्भिर्बाह्यैः स्तम्भैः कारयित्वा सुपूजितम् ॥
 शुक्लाम्बरधरः शिल्पिसहितो वेदपारगः । आप्तिं विन्यसेत्तद्वत्सर्वौषधिसमन्वितम् ॥ ७
 नानाक्षतसमोपेतं वज्रालंकारसंयुतम् । ब्रह्मघोषेण वाद्येन नीतमङ्गलनिःस्वनेः ॥ ८
 पायसं भोजयेद्विप्रान्होमं तु मधुसर्पिषा । वास्तोष्पते प्रतिजानीहि मन्त्रेणानेन सर्वदा ॥ ९
 सूत्रपाते तथा कार्यमेवं स्तम्भोदये पुनः । द्वारवंशोच्छ्रूये तद्वत्प्रवेशसमये तथा ॥ १०
 वास्तूपशमने तद्वद्वास्तुयज्ञस्तु पञ्चधा । ईशानेऽसूत्रपातः स्यादाग्नेये स्तम्भरोपणम् ॥ ११
 प्रदक्षिणं च कुर्वीत वास्तोः पदविलेखनम् । तर्जनी मध्यमा चैव तथाऽङ्गुष्ठस्तु दक्षिणे ॥
 प्रवालरत्नकर्नकफलं पिष्ट्वा कृतोदकम् । सर्ववास्तुविभागेषु शस्तं पदविलेखने ॥ १३

* इत आरभ्य विपरीतास्त्वादिद्वय इत्यन्तग्रन्थो वै. पुस्तके नास्ति । + धनुर्विद्वान्तर्गतग्रन्थो क. पुस्तके विद्यते ।

१ घ. आरामानं । ६. च. अध्वानं । २ क. ख. समन्ततः । ३ घ. शार्ङ्गिकं । ४ घ. मितः स्मृतः । ५ घ. म्भ
 वज्रालंकारम् । ६ घ. नैकं फलपुष्पाक्षतम् । ७ घ. श्वनम् । न ।

न मस्माङ्गारकाठेन नखशस्त्रेण चर्मभिः । न शृङ्गास्थिकपालैश्च कचिद्वास्तु विलेखयेत् ॥
एभिर्विलिखितं कुर्याददुःखशोकभयादिकम् । यदा गृहप्रवेशः स्याच्छिल्पी तत्रापि लक्ष-
येत् ॥ १५

स्तम्भसूत्रादिकं तद्वच्छुभाशुभफलप्रदम् । आदित्याभिमुखं रौति शकुनिः परुषं यदि ॥
तुल्यकालं स्पृशेदङ्गं गृहभर्तुर्यात्मनः । वास्त्वङ्गे तद्विजानीयान्नरशल्यं मयप्रदम् ॥ १७
अङ्कनानन्तरं यत्र हस्त्यश्वश्वापदं भवेत् । तदङ्गसंभवं विन्द्यात्तत्र शल्यं विचक्षणः ॥ १८
प्रसार्यमाणे सूत्रे तु श्वा गोमायुर्विलङ्घते । तत्तु शल्यं विजानीयात्स्वरशब्देऽतिभैरवे ॥
यदीशाने तु दिग्भागे मधुरं रौति वायसः । धनं तत्र विजानीयाद्भागे वा स्वाम्यधिष्ठिते ॥
सूत्रच्छेदे भवेन्मृत्युर्व्याधिः कीले त्वधोमुखे । अङ्गारेषु तथोन्मादं कपालेषु च संभ्रमम् ॥
कम्बुशल्येषु जानीयात्प्रांथल्यं स्त्रीषु वास्तुवित्] गृहभर्तुर्गृहस्यापि विनाशः शिल्पिसंभ्रमे
स्तम्भे स्कन्धच्युते कुम्भे शिरोरोगं विनिर्दिशेत् । कुम्भापहारे सर्वस्य कुलस्यापि क्षयो भवेत्
*मृत्युः स्थानच्युते कुम्भे भग्ने बन्धं विदुर्बुधाः । करसंख्याविनाशे तु नाशं गृहपतेर्विदुः ॥
बीजाधिबिहीने तु भूतेभ्यो भयमादिशेत् । प्राग्दक्षिणेन विन्यस्य स्तम्भे छत्रं निवेशयेत्
ततः प्रदक्षिणेनान्याद्यसेत्स्तम्भान्विचक्षणः ॥

२५

यस्मान्मूर्धन्यकरा नृणां योजिता ह्यप्रदक्षिणम् । रक्षां कुर्वीत यत्नेन स्तम्भोपद्रवनाशिनीम् ॥
तथा फलवर्ती शाखां स्तम्भोपरि निवेशयेत् । प्राग्दक्षप्रवणं कुर्याद्विद्रुमैर्दं तु न कारयेत् ॥
स्तम्भं वा भवनं वाऽपि द्वारं वासगृहं तथा] । दिद्रुमूढे कुलनाशः स्यान्न च संवर्धयेद्गृहम् ॥
यदि संवर्धयेद्देहं सर्वमेव विवर्धयेत् । पूर्वेण वर्धितं वास्तु कुर्याद्वैराणि सर्वदा ॥ २९
दक्षिणे वर्धितं वास्तु मृत्यवे स्यान्न संशयः । पश्चाद्विद्वृष्टं यद्वास्तु तदर्धक्षयकारकम् ॥ ३०
वैर्धापितं तथा सौम्ये बहुसंतापकारकम् । आग्नेये यत्र वृद्धिः स्यात्तदग्निभयदं भवेत् ॥ ३१
वर्धितं राक्षसे कोणे शिशुक्षयकरं भवेत् × । वर्धापितं तु वायव्ये वातव्याधिप्रकोपकृत् ॥
ईशान्यामन्नहानिः स्याद्वास्तौ संवर्धिते सदा । ईशाने देवतागारं तथा शान्तिगृहं भवेत् ॥
महानसं तथाऽऽग्नेये तत्पार्श्वे चोत्तरे जलम् । गृहस्योपस्करं सर्वैर्नैर्ऋत्ये स्थापयेद्बुधः ॥ ३४
बन्धस्थानं बहिः कुर्यात्प्रानमण्डपमेव च । धनधान्यं च वायव्ये कर्मशालां ततो बहिः ॥
एवं वास्तुविशेषः स्याद्गृहभर्तुः शुभावहः ॥

३५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुविद्यागृहनिर्णयो नाम षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२८६५ ॥

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो क. पुस्तके—मृत्युं स्थानच्युते कुम्भे स्तम्भभग्ने तथा विदुरिति । + एतदर्धं न वि-
यते क. ख. क. पुस्तकेषु । × इत उत्तरमेतदर्धं क. पुस्तके स्तम्भो वा भवनं वाऽपि द्वारं वा च गृहं भवेत् ।

१ घ. फलोदयम् । भा० । २ घ. स्तम्भस्क । क. स्तम्भस्कन्धाच्युते । ३ घ. 'धाः । कुम्भसं' । ४ क. ख.
'द्रयकरं नृ' । घ. 'द्रयक' । ५ क. 'मूलं तु' । ६ क. ख. 'वैदिषु वि' । ७ ग. वर्धितं च त' । ८ क. 'शान्यां तु
महाहानिर्वास्तौ' । ९ क. ख. वषस्थानं । घ. घवेस्थानं ।

अथ सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि दार्वाहरणमुत्तमम् । धनिष्ठापञ्चकं मुक्त्वा विष्ट्यादिकमतः परम् ॥
 ततः सांवत्सरादिष्टे दिने यापाद्वरं बुधः । प्रथमं बलिपूर्जां च कुर्याद्वृक्षस्य सर्वदा ॥ २
 पूर्वोत्तरेण पतितं गृहदारु प्रशस्यते । अन्यथा न शुभं विद्याद्याभ्योपरि निपातनम् ॥ ३
 क्षीरवृक्षोद्भवं दारु न गृहे विनिवेशयेत् । कृताधिवासं विहगैरनिलानलपीडितम् ॥ ४
 गजावरुणं च तथा विष्णुन्निर्घातपीडितम् । अर्धशुष्कं तथा दारु भग्नशुष्कं तथैव च ॥ ५
 चैत्यदेवालपोत्पन्नं नदीसंगमजं तथा । श्मशानकूपनिलयं तडागादिसमुद्भवम् ॥ ६
 वर्जयेत्सर्वथा दारु यदीच्छेद्विपुलां श्रियम् । तथा कण्टकिनो वृक्षान्नीपनिम्बविमीतकान् ॥
 श्लेष्मातकानाम्रतरुवर्जयेद्बृहकर्मणि । आसनाशोकमधुकसर्जशालाः शुभावहाः ॥ ८
 चन्दनं पनसं धन्यं सुरदारु हरिद्रवः । द्वाभ्यामेकेन वा कुर्यान्निर्भावं भुवनं शुभम् ॥ ९
 बहुभिः कारितं यस्मादनेकभयदं भवेत् । एकैकशिंशपा धन्या श्रीपर्णी तिन्दुकी तथा ॥
 ऐता नान्यसमायुक्ताः कदाचिच्छुभकारिकाः । स्यन्दनः पनसस्तद्वत्सरलार्जुनपञ्चकाः ॥
 एते नान्यसमायुक्ता वास्तुकार्यफलप्रदाः । तरुच्छेदे महापीते गोधा विन्द्याद्विचक्षणः ॥ १२
 ग्राज्जिष्ठवर्षे भेकः स्यान्नीले सर्पादि निर्दिशेत् । अरुणे सरटं विद्यान्मुक्तामे शुक्रमादिशेत्
 कपिले मूषकान्विद्यात्खड्गगामे जलमादिशेत् । एवंविधं सगर्भं तु वर्जयेद्वास्तुकर्मणि ॥ १४
 पूर्वच्छिन्नं तु गृह्णीयान्निमित्तशकुनः शुभैः । व्यासेन गुणिते दैर्घ्ये अष्टाभिर्वै हृते तथा ॥
 यच्छेषमायतं विन्द्यादष्टभेदं वदामि यः । ध्वजो धूमश्च सिंहश्च खरः श्वा वृष एव च ॥
 हस्ती ध्वाक्षश्च पूर्वाद्याः करशोषा भवन्त्यमी । ध्वजः सर्वमुखो धन्यः प्रत्यग्द्वारो विशेषतः
 उदङ्मुखो भवेत्सिंहः प्राङ्मुखो वृषभो भवेत् । दक्षिणाभिमुखो हस्ती सप्तभिः समुदाहृतः
 एकेन ध्वज उद्दिष्टभिः सिंहः प्रकीर्तितः । पञ्चभिर्वृषभः प्रोक्तो विकोणस्थांश्च वर्जयेत्
 तमेवाष्टगुणं कृत्वा करराशिं विचक्षणः । सप्तविंशाहते भागे ऋक्षं विद्याद्विचक्षणः ॥ २०
 अष्टभिर्भाजिते ऋक्षे यः शेषः स व्ययो मतः । व्ययाधिकं न कुर्वीत यतो दोषकरं भवेत् ॥
 आयाधिके भवेच्छान्तिरित्याह भगवान्हारिः ॥ २१

कृत्वाऽग्रतो द्विजवरानथ पूर्णकुम्भं दध्यक्षताम्रदलपुष्पफलोपशोभम् ।

दत्त्वा हिरण्यवसनानि तदा द्विजेभ्यो माङ्गल्यशान्तिनिलयाय गृहं विशेषेण ॥ २२

गृह्योक्तहोमविधिना बलिर्कर्म कुर्यात्प्रासादवास्तुशमने च विधिर्य उक्तः ।

संतर्पयेद्द्विजवरानथ भक्ष्यभोज्यैः शुक्लाम्बरः स्वभवनं प्रविशेत्सधूपम् ॥ २३

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे वास्तुविद्यानुकीर्तने नाम सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२८८८ ॥

अथःष्टपञ्चाशद्विकृतिशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

क्रियायोगः कथं सिध्येद्गृहस्थादिषु सर्वदा । ज्ञानयोगसहस्राद्धि कर्मयोगो विशिष्यते ॥१

सूत उवाच—

क्रियायोगं प्रवक्ष्यामि देवतार्चानुकीर्तनम् । मुक्तिमुक्तिपदं यस्मान्नान्यलोकेषु विद्यते ॥ २

प्रतिष्ठायां सुराणां तु देवतार्चानुकीर्तनम् । देवयज्ञोत्सवं चापि बन्धनाद्येन मुच्यते ॥ ३

विष्णोस्तावत्प्रवक्ष्यामि यादृक्पूषं प्रशंस्यते । शङ्खचक्रधरं शौन्तं पद्महस्तं गदाधरम् ॥ ४

छत्राकारं शिरस्तस्य कम्बुग्रीवं शुभेक्षणम् । तुङ्गनासं शुक्तिकर्णं प्रशान्तोरुमुजक्रमम् ॥ ५

क्वचिद्वभुर्जं विद्याच्चतुर्भुजमथापरम् । द्विभुजश्चापि कर्तव्यो भवेनेषु पुरोधसा ॥ ६

देवस्याष्टभुजस्यास्य यथास्थानं निबोधत । खड्गो गदा शरः पद्मं देयं दक्षिणतो हरेः ॥ ७

धनुश्च खेटकं चैव शङ्खचक्रे च वामतः । चतुर्भुजस्य वक्ष्यामि यथैवाऽऽयुधसंस्थितिम् ॥ ८

दक्षिणेन गदा पद्मं वामदेवस्य कारयेत् । वामतः शङ्खचक्रे च कर्तव्ये भूतिमिच्छता ॥ ९

कृष्णावतारे तु गदा वामहस्ते प्रशस्यते । यथेच्छया शङ्खचक्रे चोपरिष्ठात्प्रकल्पयेत् ॥ १०

अधस्तात्पृथिवी तर्स्य कर्तव्या पादमध्यतः । दक्षिणे प्रणतं तद्वज्ररुत्तमं निवेशयेत् ॥ ११

वामतस्तु भवेत्लक्ष्मीः पद्महस्ता शुभानना । गरुत्मानग्रतो वाऽपि संस्थाप्यो भूतिमिच्छता ॥

श्रीश्च पुष्टिश्च कर्तव्ये पार्श्वयोः पद्मसंयुते । तोरणं चोपरिष्ठानु विद्याधरसमन्वितम् ॥ १३

देवदुन्दुभिसंयुक्तं गन्धर्वमिथुनान्वितम् । *पत्रवल्लीसमोपेतं सिंहव्याघ्रसमन्वितम् ॥ १४

तथा कल्पलतोपेतं स्तुवद्भिरमरेश्वरैः । एवंविधो भवेद्विष्णोस्त्रिभागोणास्य पीठिका ॥ १५

नवतालप्रमाणास्तु देवदानवकिंनराः । अतःपरं प्रवक्ष्यामि मानोन्मानं विशेषतः ॥ १६

जालान्तरप्रविष्टानां भानूनां यद्रजः स्फुटम् । त्रसरेणुः स विज्ञेयो बालाग्रं तैरथाष्टभिः ॥ १७

तदष्टकेन लिख्या तु यूका लिख्याष्टकैर्मता । यवो यूकाष्टकं तद्वदष्टभिस्तैस्तदङ्गुलम् ॥ १८

स्वकीयाङ्गुलिमानेन मुखं स्याद्वादशाङ्गुलम् । मुखमानेन कर्तव्या सर्वावयवकल्पना ॥ १९

सौवर्णीं राजतीं वाऽपि ताम्रीं रत्नमयीं तथा । शैलीं दारुमयीं चापि लोहसीसमयीं तथा ॥ २०

रीतिकाधातुयुक्ता वा ताम्रकांस्यमयी तथा । शुभदारुमयी वाऽपि देवतार्चा प्रशस्यते ॥ २१

अङ्गुष्ठपर्यदारभ्य वितस्तिर्यावदेव तु । गृहेषु प्रतिमा कार्या नाधिका शस्यते बुधैः ॥ २२

आषोडशा तु प्रासादे कर्तव्या नाधिका ततः । मध्योत्तमकनिष्ठा तु कार्या वित्तानुसारतः २३

द्वारोच्छ्रायस्य यन्मानमष्टधा तत्तु कारयेत् । भागमेकं ततस्त्यक्त्वा परिशिष्टं तु यज्जवेत् ॥ २४

भागद्वयेन प्रतिमा त्रिभागीकृत्य तत्पुनः । पीठिका भागतः कार्या नातिनीचा नचोच्छ्रिता

प्रतिमामुखमानेन नव भागान्प्रकल्पयेत् । चतुरङ्गुला भवेद्वीवा भागेन हृदयं पुनः ॥ २६

* एतदर्धं न क. च. पुस्तकयोः ।

१ क. च. 'पि स्थापनार्चनम्' । २ क. च. 'मि यथास्थानं प्र' । ३ क. च. 'शार्ङ्गपद्मह' । ४ ग. 'जं कुर्यात्' । तुर्भुजमथापि वा । द्वि' । ५ क. च. 'भुवनेषु' । ६ क. ख. 'दिव्यं' । ७ क. ख. च. 'स्थितिः' । ८' । ८ ग. क. च. 'देवी' ।

नामिस्तस्मादधः कार्या भागेनैकेन शोभना । निम्नत्वे विस्तरस्ये च अङ्गुलं परिकीर्तितम् ॥
 नामेरधस्तथा मेढ्रं भागेनैकेन कल्पयेत् । द्विभागेनाऽऽयतावृक्ष जानुनी चतुरङ्गुले ॥ २८
 जङ्घे द्विभागे विख्याते पादौ च चतुरङ्गुलौ । चतुर्दशाङ्गुलस्तद्वन्मौलिरस्य प्रकीर्तितः ॥ २९
 ऊर्ध्वमानमिदं प्रोक्तं पृथुत्वं च निबोधेत । सर्वावयवमानेषु विस्तारं शृणुत द्विजाः ॥ ३०
 चतुरङ्गुलं ललाटं स्यादूर्ध्वं नासा तथैव च । द्व्यङ्गुलस्तु हनुर्जं ओष्ठौ द्व्यङ्गुलसंमितौ ॥ ३१
 अष्टाङ्गुलं ललाटं च तावन्मात्रे भ्रुवौ मते । अर्धाङ्गुला भ्रुवोर्लखा मध्ये धनुरिवाऽऽनता ॥ ३२
 उन्नताग्रा भवेत्पार्श्वे श्लक्ष्णतीक्ष्णा प्रशस्यते । अक्षिणी द्व्यङ्गुलायामे तदर्धं चैव विस्तरे ३३
 उन्नतोदरमध्ये तुरकान्ते शुभलक्षणे । तारकार्धविभागेन वृष्टिः स्यात्पञ्चमार्गिकी ॥ ३४
 द्व्यङ्गुलं तु भ्रुवोर्मध्ये नासामूलमथाङ्गुलम् । नासाग्रविस्तरं तद्वत्पुटद्वयमथाऽऽनतम् ॥ ३५
 नासापुटचिलं तद्वदर्धाङ्गुलमुदाहृतम् । कर्णौ द्व्यङ्गुले तद्वत्कर्णमूलाद्विनिर्गते ॥ ३६
 हन्वग्रमङ्गुलं तद्वद्विस्तारो द्व्यङ्गुलो भवेत् । *अर्धाङ्गुला भ्रुवो राजी प्रणालसदृशी समा ३७
 अर्धाङ्गुलसमस्तद्वदुत्तरोष्ठस्तु विस्तरे । निष्पावसदृशं तद्वन्नासापुटदलं भवेत् ॥ ३८
 सृक्किणी ज्योतिस्तुल्ये तु कर्णमूलात्पडङ्गुले । कर्णौ तु भ्रुसमौ ज्ञेयावूर्ध्वं तु चतुरङ्गुलौ ॥ ३९
 द्व्यङ्गुलौ कर्णपार्श्वौ तु मात्रामेकां तु विस्तृतौ । कर्णयोरुपरिष्टाच्च मस्तकं द्वादशाङ्गुलम् ४०
 ललाटं पृष्ठतोऽर्धेन प्रोक्तमष्टादशाङ्गुलम् । षट्त्रिंशदङ्गुलं श्वास्य परिणाहः शिरोगतः ॥ ४१
 स्रक्केशनिचयो यस्य द्विचत्वारिंशदङ्गुलः । केशान्ताद्भ्रुवोः तद्वदङ्गुलानि तु षोडश ॥ ४२
 ग्रीवामध्यपरीणाहश्चतुर्विंशतिकाङ्गुलः । अष्टाङ्गुला भवेद्वीवा पृथुत्वेन प्रशस्यते ॥ ४३
 स्तनग्रीवान्तरं प्रोक्तमेकतालं स्वयंभुवा । स्तनयोरन्तरं तद्वद्द्वादशाङ्गुलमिष्यते ॥ ४४
 स्तनयोर्मण्डलं तद्वद्द्व्यङ्गुलं परिकीर्तितम् । +चूचुकौ मण्डलस्यान्तर्यवमात्राभौ स्मृतौ ॥
 द्वितालं चापि विस्ताराद्वक्षःस्थलमुदाहृतम् । कक्षे षडङ्गुले प्रोक्ते बाहुमूलस्तनान्तरे ॥ ४६
 चतुर्दशाङ्गुलौ पादावर्द्धगुणौ तु त्रिर(द्विर)ङ्गुलौ । पञ्चाङ्गुलपरीणाहमङ्गुलाग्रं तथो-
 न्नतम् ॥ ४७

अङ्गुष्ठकसमा तद्वदार्थमा स्यात्प्रदेशिनी । तस्याः षोडशभागेन हीयते मध्यमाङ्गुली ॥ ४८
 अनामिकाष्टभागेन कनिष्ठा चापि हीयते । पर्वत्रयेण चाङ्गुल्यौ गुल्फौ द्व्यङ्गुलकौ मतौ ॥
 पार्श्विद्वर्धङ्गुलमात्रस्तु कलयोच्चैः प्रकीर्तितः । द्विपर्वङ्गुष्ठकः प्रोक्तः परीणाहश्च द्व्यङ्गुलः
 प्रदेशिनीपरीणाहश्चङ्गुलः समुदाहृतः । कनिष्ठिकाष्टभागेन हीयते क्रमशो द्विजाः ॥ ५१

* एतदर्धं न विद्यते ग. च. पुस्तकयोः । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ड. च. पुस्तकयोः । चूचुके मण्डलस्याः
 न्तः पादमात्रे उभे स्मृते इति ।

१ ग. शोभिना । ड. च. शोभिता । २ ड. च. 'त' । त्रिभागमाय' । ३ ड. च. 'ले' । द्विभागेनाऽऽयते नङ्घ्रि
 पा' । ४ ग. 'ध मे । स' । ५ क. ख. ओष्ठः स्वाङ्गुल संमितः । चतुरङ्गु' । ६ क. ख. 'गिका । ह्य' । ७ ग.
 पुटद्वयमुन्नत' । ८ ड. च. 'पो लौ द्य' । ९ ड. च. 'गैतौ । ह' । १० घ. 'णालसदृशी तथा । अ' । ११ ग. च. 'त' ।
 उभे तु सृक्किणी तुल्ये क' । १२ क. ख. 'लाटारपृष्ठ' । १३ ड. च. 'ङ्गुलं ग्रीवा पृथु' । १४ ड. च. 'विशिष्यते । १५ ड.
 च. 'कनालं । १६ च. 'त्रिताल । १७ ड. च. 'पादाकष्टौ द्यङ्गुलतः स्मृतौ । प' । १८ ग. 'ङ्गुलस्तु त्रिरङ्गुलः । प' ।
 १९ ग. घ. च. 'यामे स्या' ।

अङ्गुलेनोच्छ्रयः कार्यो ह्यङ्गुष्ठस्य विशेषतः । तदर्धेन तु शेषाणामङ्गुलीनां तथोच्छ्रयः ॥
जङ्घाग्रे परिणाहस्तु अङ्गुलानि चतुर्दश । जङ्घामध्ये परीणाहस्तथैवाष्टादशाङ्गुलः ॥
जानुमध्ये परीणाह एकविंशतिरङ्गुलः । जानूच्छ्रयोऽङ्गुलः प्रोक्तो मण्डलं तु त्रिरङ्गुलम्
ऊरुमध्ये परीणाहो ह्यष्टाविंशतिकाङ्गुलः । एकत्रिंशोपरिष्टाच्च वृषणौ तु त्रिरङ्गुलौ ॥ ५५
द्वयङ्गुलं च तथा मेढ्रं परीणाहे षडङ्गुलम् । मणिबन्धादधो विद्यात्केशरखास्तथैव च ॥ ५६
मणिर्कोशपरीणाहश्चतुरङ्गुल इष्यते । विस्तरेण भवेत्तद्वत्कटिरष्टादशाङ्गुला ॥ ५७
द्वाविंशति तथा स्त्रीणां स्तनौ च द्वादशाङ्गुलौ । नाभिमध्यपरीणाहो द्विचत्वारिंशदङ्गुलः
पुरुषे पञ्चपञ्चाशकट्यां चैव तु वेष्टनम् । कक्षयोरुपरिष्टास्तु स्कन्धौ प्रोक्तौ षडङ्गुलौ ॥ ५९
अष्टाङ्गुलां तु विस्तारे ग्रीवां चैव विनिर्दिशेत् । परिणाहे तथा ग्रीवां कला द्वादश निर्दिशेत्
आयामो भुजयोस्तद्वह्विचत्वारिंशदङ्गुलः । कार्यं तु बाहुशिखरं प्रमाणे षोडशाङ्गुलम् ॥
ऊर्ध्वं यद्बाहुपर्यन्तं विद्यादष्टादशाङ्गुलम् । तथैकाङ्गुलहीनं तु द्वितीयं पर्व उच्यते ॥ ६२
बाहुमध्ये परीणाहो भवेदष्टादशाङ्गुलः । षोडशोक्तः प्रबाहुस्तु षट्कलोऽग्रकरो मतः ॥ ६३
सप्ताङ्गुलं करतलं पञ्च मध्याङ्गुली मता । अनामिका मध्यमायाः सप्तभागेन हीयते ॥ ६४
तस्यास्तु पञ्चभागेन कनिष्ठा परिहीयते । मध्यमायास्तु हाना वै पञ्चभागेन तर्जनी ॥ ६५
अङ्गुष्ठस्तर्जनीमूलादधः प्रोक्तस्तु तत्समः । अङ्गुष्ठपरिणाहस्तु विज्ञेयश्चतुरङ्गुलः ॥ ६६
शेषाणामङ्गुलीनां तु भागो भागेन हीयते । मध्यमापर्वमध्यं तु अङ्गुलद्वयमायतम् ॥ ६७
यवो यवेन सर्वासां तस्यास्तस्याः प्रहीयते । अङ्गुष्ठपर्वमध्यं तु तर्जन्या सदृशं भवेत् ॥ ६८
यद्यद्वयाधिकं तद्वद्वयपर्व उदाहृतम् । पर्वार्धे तु नखान्विद्याङ्गुलीषु समन्ततः ॥ ६९
श्लिष्टं श्लक्ष्णं प्रकुर्वीत ईषद्वक्तं तथाऽग्रतः । निम्नपृष्ठं भवेन्मध्ये पार्श्वतः कलयो च्छिन्नम् ॥
तथैव केशयलीयं स्कन्धोपरि दशाङ्गुला । श्लिष्टः कार्यास्तु तन्वङ्ग्यः स्तनोरुजघनाधिकाः
चतुर्दशाङ्गुलायाममुदरं तौस्तु निर्दिशेत् । नानाभरणसंपन्नाः किञ्चिच्छूलक्षणाभुजास्ततः ॥
किञ्चिद्दीर्घं भवेद्वक्त्रमलकावलिरुक्तम् । नासा ग्रीवा ललाटं च सार्धमात्रं त्रिरङ्गुलम् ॥
अध्यर्धाङ्गुलविस्तारः शस्यतेऽधरपल्लवः । अधिकं नेत्रयुग्मं तु चतुर्भागेन निर्दिशेत् ॥
ग्रीवावलिश्च कर्तव्या किञ्चिदध्वाङ्गुलोच्छ्रया ॥ ७४
एवं नारीषु सर्वासु देवानां प्रतिमासु च । नवतालमिदं प्रोक्तं लक्षणं पापनाशनम् ॥ ७५

इति श्रीमारुत्ये महापुराणे देवार्चानुकीर्तने प्रमाणानुकीर्तने नामाष्टपञ्चाशदधिकाद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२९६३ ॥

अथ नवपञ्चाशदधिकाद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि देवाकारान्विशेषतः । दशतालः स्मृतो रामो बलिर्वैरोचनिस्तथा ॥ १

१ घ. 'विश्वेश्वरोपरिष्ठो वृ' । २ ग. 'कोष्ठ' । ३ ग. 'व्यां वै तन्तु' । ४ क. ख. 'ष्टाङ्गुलं शतम् । त' ।
५ ग. घ. 'मापयभागे तु' । ६ क. ख. नाम । ७ क. ख. च । तत्र चाल' ।

वाराहो नारसिंहश्च सप्ततालस्तु वामनः । मत्स्यकूर्मौ च निर्दिष्टौ यथाशोभं स्वयंभुवा ॥ २
 अतः परं प्रवक्ष्यामि रुद्राद्याकारमुत्तमम् । स पीनोरुभुजस्कन्धस्तत्तकाञ्चनसप्रभः ॥ ३
 गुह्योऽर्करिमिंसघातश्चन्द्राङ्कितजटो विभुः । जटामुकुटधारी च द्यष्टवर्षाकृतिश्च सः ॥ ४
 बाहू वारणहस्ताभौ वृत्तजङ्घोरुमण्डलः । ऊर्ध्वकेशश्च कर्तव्यो दीर्घायतविलोचनः ॥ ५
 व्याघ्रचर्मपरीधानः कटिसूत्रयान्वितः । हारकेयूरसंपन्नो भुजङ्गाभरणस्तथा ॥ ६
 बाहवश्चापि कर्तव्या नानाभरणभूषिताः । पीनोरुगण्डफलकः कुण्डलाभ्यामलङ्कृतः ॥ ७
 आजानुलम्बबाहुश्च सौम्यमूर्तिः सुशोभनः । खेटकं वामहस्ते तु खड्गं चैव तु दक्षिणे ॥ ८
 शक्तिं दण्डं त्रिशूलं च दक्षिणेषु निवेशयेत् । कपालं वामपार्श्वे तु नागं खट्वाङ्गमेव च ॥ ९
 एकश्च वरदो हस्तस्तथाऽक्षवलयोऽपरः । वैशोखं स्थानकं कृत्वा नृत्याभिनयसंस्थितः ॥ १०
 नृत्यन्दशभुजः कार्यो गजचर्मधरस्तथा । तथा त्रिपुरदाहे च बाहवः षोडशैव तु ॥ ११
 शङ्खं चक्रं गदा शार्ङ्गं घण्टा तत्राधिका भवेत् । तथा धनुः पिनाकश्च शरो विष्णुमयस्तथा ॥ १२
 * चतुर्भुजोऽष्टबाहुर्वा ज्ञानयोगेश्वरो मतः । तीक्ष्णनासाग्रदशनः करालवदनो महान् ॥ १३
 भैरवः शस्यते लोके प्रत्यायतनसंस्थितः । न मूलायतने कार्यो भैरवस्तु भयंकरः ॥ १४
 नारसिंहो वराहो वा तथाऽन्येऽपि भयंकराः । नाधिकाङ्गा न हीनाङ्गाः कर्तव्या देवताः
 कश्चित् ॥ १५

स्वामिनं घातयेत्पुना करालवदना तथा । अधिका शिल्पिनं हन्यात्कुशा चैवार्थनाशिनी ॥
 कृशोदरी तु दुर्भिक्षं निर्मासा धननाशिनी । वक्रनासा तु दुःखाय संक्षिप्ताङ्गी भयंकरी ॥ १७
 चिपिटा दुःखशोकाय अनेत्रा नेत्रनाशिनी । दुःखदा हीनवक्त्रा तु पाणिपादकुशा तथा ॥
 हीनाङ्गा हीनजङ्घा च भ्रमोन्मादकरी नृणाम् । शुष्कवक्त्रा तु राजानं कटिहीना च या
 भवेत् ॥ १९

पाणिपादविहीनो यो जायते मारको महान् । जङ्घाजानुविहीना च शत्रुकल्याणकारिणी
 पुत्रमित्रविनाशाय हीनवक्षःस्थला तु या । संपूर्णावयवा या तु आयुर्लक्ष्मीप्रदा सदा ॥ २१
 एवं लक्षणमासाद्य कर्तव्यः परमेश्वरः । स्तूयमानः सुरैः सर्वैः समन्ताद्दर्शयेद्भवम् ॥ २२
 शक्रेण नन्दिना चैव महाकालेन शंकरम् । प्रणता लोकपालास्तु पार्श्वे तु गणनायकाः ॥ २३
 नृत्यन्दृङ्गिरितिश्चैव भूतवेतालसंवृताः । सर्वे हृष्टास्तु कर्तव्याः स्तुवन्तः परमेश्वरम् ॥ २४

गन्धर्वविद्याधरकिंनराणामथाप्सरोगुह्यकनायकानाम् ।

गणैरनेकैः शतशो महेन्द्रैर्मुनिप्रवीरैरपि नम्यमानम् ॥

२५

धृताक्षसूत्रैः शतशः प्रवालपुष्पोपहारप्रचयं ददाद्भिः ।

संस्तूयमानं भगवन्तमीड्यं नेत्रत्रयेणोभरमत्थपूज्यम् ॥

२६

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे प्रतिमालक्षण एकोनपञ्चदशतमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२९८९ ॥

* न विद्यतेऽयं श्लोको ग पुस्तके ।

अथ षष्ठ्यधिकदशतमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अधुना संप्रवक्ष्यामि अर्धनारीश्वरं परम् । अर्धेन देवदेवस्य नारीरूपं सुशोभनम् ॥ १
 ईशार्थं तु जटाभागो बालेन्दुकलया युतः । उमार्थं चापि दातव्यौ सीमन्ततिलकाबुभौ ॥
 वासुकिं दक्षिणे कर्णे वामे कुण्डलमादिशेत् । बालिका चोपरिष्ठात् कपालं दक्षिणे करे ॥
 त्रिशूलं वाऽपि कर्तव्यं देवदेवस्य शूलिनः ॥ ३
 वामतो दर्पणं दद्यादुत्पलं च विशेषतः । वामबाहुश्च कर्तव्यः केयूरवलयान्वितः ॥ ४
 उपवीतं च कर्तव्यं मणिमुक्तामयं तथा ॥ ५
 स्तनभारं तथाऽर्धं तु वामे पीतं प्रकल्पयेत् । हारार्धमुज्ज्वलं कुर्याच्छ्रोण्येर्धं तु तथैव च ॥ ६
 लिङ्गार्धमूर्धगं कुर्याद्बालाजिनकृताश्वरम् । वामे लम्बपरीधानं कटिसूत्रत्रयान्वितम् ॥
 नानारत्नसमोपेतं दक्षिणं भुजगान्वितम् । देवस्य दक्षिणं पादं पद्मोपरि सुसंस्थितम् ॥ ८
 किञ्चिदूर्ध्वं तथा वामं भूपितं नूपुरेण तु । रत्नैर्विभूषितान्कुर्यादङ्गुलीष्वङ्गुलीयकान् ॥ ९
 सालक्तकं तथा पादं पार्वत्या दर्शयेत्सदा । अर्धनारीश्वरस्येवं रूपमस्मिन्नुदाहृतम् ॥ १०
 उमामहेश्वरस्यापि लक्षणं शृणुत द्विजाः । संस्थानं तु तयोर्वक्ष्ये लीलाललितविभ्रमम् ॥
 चतुर्भुजं द्विबाहुं वा जटामारेन्दुभूषितम् । लोचनत्रयसंयुक्तमुमैकस्कन्धपाणिनम् ॥ १२
 दक्षिणेनोत्पलं शूलं वामे कुचभरे करम् । द्वीपिचर्मपरीधानं नानारत्नोपशोभितम् ॥ १३
 सुप्रतिष्ठं सुवेपं च तथाऽर्धेन्दुकूर्तसनम् । वामे तु संस्थिता देवी तस्योरौ बाहुगूहिता ॥ १४
 शिरोभूषणसंयुक्तैरलकैर्ललितानना । सवालिका कर्णवर्ता ललाटतिलकोज्ज्वला ॥ १५
 यणिकुण्डलसंयुक्ता कर्णिकाभरणा क्वचित् । हारकेयूरबहुला हरवक्त्रावलोकिनी ॥ १६
 वामांसं देवदेवस्य स्पृशन्ती लीलया ततः । दक्षिणं तु बहिः कृत्वा बाहुं दक्षिणतस्तथा ॥
 स्कन्धे वा दक्षिणे कुक्षौ स्पृशन्त्यङ्गुलिजैः क्वचित् । वामे तु दर्पणं दद्यादुत्पलं वा सुशोभनम्
 कटिसूत्रत्रयं चैव नितम्बे स्यात्प्रलम्बकम् । जया च विजया चैव कार्तिकेयविनायकौ ॥
 पार्श्वयोर्दर्शयेत्तत्र तोरणे गणगुह्यकान् । माला विद्याधरांस्तद्वद्वीणावानप्सरोगणः ॥ २०
 एतद्रूपमुद्देशस्य कर्तव्यं भूतिमिच्छता । शिवनारायणं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २१
 वामार्धं माधवं विद्यादक्षिणे शूलपाणिनम् । बाहुद्वयं च कृष्णस्य मणिकेयूरभूषितम् ॥ २२
 शङ्खचक्रधरं शान्तमारक्ताङ्गुलिविभ्रमम् । *चक्रस्थाने गदां वाऽपि पाणौ दद्यादधस्तले
 शङ्खं चैवोत्तरे दद्यात्कट्यर्धं भूषणोज्ज्वलम् । पीतवस्त्रपरीधानं चरणं मणिभूषणम् ॥ २४
 दक्षिणार्धं जटामारमर्धेन्दुकूर्तभूषणम् । भुजङ्गहारवलयं वरदं दक्षिणं करम् ॥ २५

* इत आरभ्य कृतिवाससमित्यन्तग्रन्था ह च पुस्तकयोर्न ।

१ क. ख. पीतं । २ क. ख. 'तु' परा । ३ क. मुत्पलं । ४ ग. 'योशोभ्यर्थं च त' । ५ घ. ह. 'ण्यर्थं तु ।
 ६ ग. 'धनवेकं कु' । ७ क. ख. 'म' । किञ्चिदूर्ध्वं त' । ८ ग. जपमालेन्दु' । ९ क. ख. 'भूषणम् । लो' । १० क. ख.
 'ताननम् । वा' । ११ च. 'कोटिका । म' । १२ ह. च. वामाङ्ग' । १३ ग. 'ङ्गुलीभिः ह' । १४ ह. च. 'व' कुर्यात् ।
 १५ क. ख. 'बाह्वदामुतः । शं' । १६ ग. 'चैवोत्तरे । १७ ग. घ. 'तदङ्गु' ।

द्वितीयं चापि कुर्वीत त्रिशूलवरधारिणम् । व्यालोपवीतसंयुक्तं कट्यधं कृतिवाससम् ॥ २६
मणिरत्नैश्च संयुक्तं पादं नागविभूषितम् । शिवनारायणस्यैवं कल्पयेद्रूपमुत्तमम् ॥ २७
महावराहं वक्ष्यामि पद्महस्तं गदाधरम् । तीक्ष्णदंष्ट्राग्रघोणास्यं मेदिनी वामकूर्परे ॥ २८
दंष्ट्राग्रघोणोद्धृतां दान्तां धरणीमुत्पलान्विताम् । विस्मयोत्फुल्लवदनामुपरिष्टात्प्रकल्पयेत् ॥
दक्षिणं कटिसंस्थं तु करं तस्याः प्रकल्पयेत् । कूर्मोपरि तथा पादमेकं नागेन्द्रमूर्धनि ॥ ३०
संस्तूयमानं लोकेऽशैः समन्तात्परिकल्पयेत् । नारासिंहं तु कर्तव्यं भुजाटकसमन्वितम् ॥ ३१
रौद्रं सिंहासनं तद्वद्विदारितमुखेक्षणम् । स्तब्धपीनसटाकर्णं दारयन्तं दितेः सुतम् ॥ ३२
विनिर्गताम्ब्रजालं च दानवं परिकल्पयेत् । वमन्तं रुधिरं घोरं भुकुटीवदनेक्षणम् ॥ ३३
युध्यमानश्च कर्तव्यः क्वचित्करणबन्धनैः । परिश्रान्तेन दैत्येन तर्ज्यमानो मुहुर्मुहुः ॥ ३४
दैत्यं प्रदर्शयेत्तत्र खड्गखेटकधारिणम् । स्तूयमानं तथा विष्णुं दर्शयेदमराधिपैः ॥ ३५
तथा त्रिविक्रमं वक्ष्ये ब्रह्माण्डक्रमणोत्बणम् । पादपार्श्वे तथा बाहुमुपरिष्टात्प्रकल्पयेत् ॥
अधस्ताद्द्वामनं तद्वत्कल्पयेत्सकमण्डलम् । दक्षिणे छत्रिकां दद्यान्मुखं दीनं प्रकल्पयेत् ॥
भृङ्गारधारिणं तद्वद्वलिं तस्य च पार्श्वतः । वन्धनं चास्य कुर्वन्तं गरुडं तस्य दर्शयेत् ॥
मत्स्यरूपं तथा मत्स्यं कूर्मं कूर्माकृतिं न्यसेत् । एवंपरुस्तु भगवान्कार्यो नारायणो हरिः ॥
ब्रह्मा कमण्डलुधरः कर्तव्यः स चतुर्मुखः । हंसारूढः क्वचित्कार्यः क्वचिच्च कमलासनः ॥ ४०
वैर्गतः पद्मगर्भो भश्चतुर्बाहुः शुभेक्षणः । कमण्डलुं वामकरे सुवं हस्ते तु दक्षिणे ॥ ४१
वामे दण्डधरं तद्वत्सुवं चापि प्रदर्शयेत् । मुनिभिर्देवैर्गन्धर्वैः स्तूयमानं समन्ततः ॥ ४२
कुर्वाणमिव लोकांस्त्रीञ्छुक्लाम्बरधरं विभुम् । सुगन्धमधरं चापि दिव्ययज्ञोपवीतिनम् ॥
आज्यस्थालीं न्यसेत्पार्श्वे वेदांश्च चतुरः पुनः । वामपार्श्वेऽस्य सावित्रीं दक्षिणे च सरस्व-
तीम् ॥ ४४
अग्रे च ऋषयस्तद्वत्कार्याः पैतामहे पदे । कार्तिकेयं प्रवक्ष्यामि तरुणादित्यसप्रमम् ॥ ४५
कमलोदरवर्णमं कुमारं सुकुमारकम् । दण्डकैश्चीरकैर्युक्तं मयूरवरवाहनम् * ॥ ४६
स्थापयेत्स्वेष्टनगरे भुजान्द्वादश कारयेत् । चतुर्भुजः खर्वटे स्याद्वने ग्रामे द्विबाहुकः ॥ ४७
शक्तिः पाशस्तथा खड्गः शरः शूलं तथैव च । वरदश्चैव हस्तः स्यादथ चाभयदो भवेत् ॥
एते दक्षिणतो ज्ञेयाः केयूरकटकोज्ज्वलाः । धनुः पताकामुष्टिश्च तर्जनी तु प्रसारिता ॥ ४९
खेटकं ताम्रचूडं च वामहस्ते तु शस्यते । द्विभुजस्य करे शक्तिर्वामे स्यात्कुक्कुटोपरि ॥ ५०
चतुर्भुजे शक्तिपाशौ वामतो दक्षिणे त्वसिः । वरदो भयदो वाऽपि दक्षिणः स्यात्सुरीयकः ॥
विनायकं प्रवक्ष्यामि गजवक्त्रं त्रिलोचनम् । लम्बोदरं चतुर्बाहुं व्यालयज्ञोपवीतिनम् ॥ ५२
ध्वस्तकर्णं बृहत्पुण्ड्रमेकदंष्ट्रं पृथुदरम् । स्वधन्तं दक्षिणकर उत्पलं चापरे तथा ॥ ५३

* इतः परं सार्धश्लोको न विद्यते क. पुस्तके ।

१ क. ख. 'परम् । दं । २ क. दंष्ट्रयोद्धृतामात्रां तां धं । ३ ग. घ. तस्य । ४ ग. 'म् । उच्चपी । ५ ग. क.
च. 'टीकृतलक्षं । ६ ग. ड. च. 'धिपम् । तं । ७ ग. ड. च. 'याराहुं । ८ क. छत्रमाविशं । ९ क. प्रदर्शयेत् ।
१० ग. ड. च. वर्णन । ११ क. 'संनिमित्तम् । षड्भिस्तु वरनैर्धुं । १२ क. ख. 'शिकहं । १३ घ. 'म् । स्तब्धकं ।
१४. 'म् । शूर्पकं ।

मोदकं परशुं चैव वामतः परिकल्पयेत् । बृहत्त्वाक्षिसवदनं धीनस्कन्धाङ्घ्रिपाणिकम् ॥
युक्तं तु ऋद्धिबुद्धिभ्यामधस्तान्मूषकान्वितम् । कात्यायन्याः प्रवक्ष्यामि रूपं दशभुजं तथा
त्रयाणामपि देवानामनुकारानुकारिणीम् । जटाजूटसमायुक्तामर्धेन्दुकृतलक्षणाम् ॥ ५६
लोचनत्रयसंयुक्तां पूर्णेन्दुसदृशाननाम् । अतसीपुष्पवर्णाभां सुप्रतिष्ठां सुलोचनाम् ॥ ५७
नवयौवनसंपन्नां सर्वाभरणभूषिताम् । सुचारुदशनां तद्वत्पीनोन्नतपयोधराम् ॥ ५८
त्रिभङ्गेस्थानसंस्थानां महिषासुरमर्दिनीम् । त्रिशूलं दक्षिणे दद्यात्सङ्गं चक्रं क्रमादधः ॥
ताक्षणबाणं तथा शक्तिं वामतोऽपि निबोधत । खेटकं पूर्णचापं च पाशमङ्कुशमेव च ॥ ६०
घण्टां वा परशुं वाऽपि वामतः संनिवेशयेत् । [* अधस्तान्महिषं तद्वद्विशिरस्कं प्रदर्शयेत्
शिरश्छेदोद्भवं तद्वद्दानवं खड्गपाणिनम् । हृदि शूलेन निर्भिन्नं निर्यदन्त्रविभूषितम् ॥ ६२
रक्तरक्तीकृताङ्गं च रक्तविस्फारितेक्षणम् । वेष्टितं नागपाशेन भुक्कुटीमीषणाननम् ॥ ६३
+सपाशवामहस्तेन धृतकेशं च दुर्गया । वमद्वधिरवक्त्रं च देव्याः सिंहं प्रदर्शयेत् ॥ ६४
देव्यास्तु दक्षिणं पादं समं सिंहोपरि स्थितम् । किञ्चिदूर्ध्वं तथा वाममङ्गुलं महिषोपरि ॥ ६५
स्तूयमानं च तद्रूपमग्नैः संनिवेशयेत्] । इदानीं सुरराजस्य रूपं वक्ष्ये विशेषतः ॥ ६६
सहस्रनयनं देवं मत्तवारणसंस्थितम् । पृथूरुवक्षोवदनं सिंहस्कन्धं महाभुजम् ॥ ६७
किरीटकुण्डलधरं पीवरोरुभुजेक्षणम् । वज्रोत्पलधरं तद्वद्भानाभरणभूषितम् ॥ ६८
पूजितं देवगन्धर्वैरप्सरोगणसेवितम् । छत्रचामरधारिण्यः स्त्रियः पार्श्वं प्रदर्शयेत् ॥ ६९
सिंहासनगतं चापि गन्धर्वगणसंयुतम् । इन्द्राणीं वामतश्चास्य कुर्यादुत्पलधारिणीम् ॥ ७०

इति श्रीमातस्ये महापुराणे प्रतिमालक्षणे पद्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३०५९ ॥

अथैकपद्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

प्रभाकरस्य प्रतिमामिदानीं शृणुत द्विजाः । रथस्थं कारयेद्देवं पद्महरतं सुलोचनम् ॥ १
सप्ताश्वं चैकचक्रं च रथं तस्य प्रकल्पयेत् । मुकुटेन विचित्रेण पद्मगर्भसमप्रभम् ॥ २
नानाभरणभूषाभ्यां भुजाभ्यां धृतपुष्करम् । स्कन्धस्थे पुष्करे ते तु लीलयैव धृते सदा ॥ ३
चोलकच्छन्नवपुषं कचिच्चित्रेण प्रदर्शयेत् । वस्त्रयुग्मसमोपेतं चरणी तेजसाऽऽवृतौ ॥ ४
अतीहारौ च कर्तव्यौ पार्श्वयोर्दण्डिपिङ्गलौ । कर्तव्यौ खड्गहस्तौ तौ पार्श्वयोः पुरुषावुभौ ॥ ५
लेखनीकृतहस्तं च पार्श्वे धातारप्रवययम् । नानादेवगणैर्युक्तमेवं कुर्याद्विवाकरम् ॥ ६
अरुणः सारथिश्चास्य पद्मिनीपत्रसंनिभः । अश्वौ सुबलयश्रीवावन्तस्थौ तस्य पार्श्वयोः ॥ ७

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो घ. पुस्तके नास्ति । + एतदर्थं न विद्यते ग. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ ग. लडुक° । २ ग. हस्तसंज्ञितगहनं । ड. च. । हस्तकुक्षिप्रहसनं । ३ ग. घ. ड. च. °कं बुद्धिकुबुद्धिभ्याः ।
४ ग. घ. ड. °क्तो पद्मेन्दु । ५ ड. च. °द्वालिसंज्ञां म° । ६ ग. °रिण्यौ स्त्रियौ पा° । ७ ड. °णशोभाभ्यां भु° । ८ ड.
अश्वश्च बलितमीवाः प्रस्थितास्तस्य ।

भुजङ्गरज्जुभिर्बद्धाः सप्ताश्वा रश्मिसंयुताः । पद्मस्थं वाहनस्थं वा पद्महस्तं प्रकल्पयेत् ॥ ८
 वहेस्तु लक्षणं वक्ष्ये सर्वकामफलप्रदम् । दीप्तं सुवर्णवपुषमर्धचन्द्रासने स्थितम् ॥ ९
 बालार्कसदृशं तस्य वैदं चापि दर्शयेत् । यज्ञोपवीतिनं देवं लम्बकूर्चधरं तथा ॥ १०
 कमण्डलुं वामकरे दक्षिणे त्वक्षसूत्रकम् । ज्वालावितानसंयुक्तमजवाहनमुज्ज्वलम् ॥ ११
 कुण्डस्थं वाऽपि कुर्वीत मूर्ध्नि सप्तशिखान्वितम् । तथा थमं प्रवक्ष्यामि दण्डपाशधरं विभुम् ॥
 महामहिषमारूढं कृष्णाञ्जनचयोपमम् । सिंहासनगतं चापि दीप्ताग्निमलोचनम् ॥ १३
 महिषश्चित्रगुप्तस्य करालाः किंकरास्तथा । समन्ताद्दर्शयेत्तस्य सौम्यांसौम्यान्सुरासुरान् ॥ १४
 राक्षसेन्द्रं तथा वक्ष्ये लोकपालं च नैर्ऋतम् । नरारूढं महाकायं रक्षोभिर्बहुभिर्वृतम् ॥ १५
 खड्गहस्तं महानीलं कज्जलाचलसंनिभम् । नरयुक्तविमानस्थं पीताभरणभूषितम् ॥ १६
 वरुणं च प्रवक्ष्यामि पाशहस्तं महाबलम् । शङ्खस्फटिकवर्णाभं सितहाराम्बरावृतम् ॥ १७
 झषासनगतं शान्तं किरीटाङ्गदधारिणम् । वायुरूपं प्रवक्ष्यामि धूम्रं तु मृगवाहनम् ॥ १८
 चित्राम्बरधरं शान्तं युवानं कुञ्चितध्रुवम् । मृगाधिरूढं वरदं पताकाध्वजसंयुतम् ॥ १९
 कुबेरं च प्रवक्ष्यामि कुण्डलाभ्यामलंकृतम् । महोदरं महाकायं निध्यष्टकसमन्वितम् ॥ २०
 गुह्यकैर्बहुभिर्युक्तं धनव्यग्रकैरेस्तथा । हारकेयूररचितं सिताम्बरधरं सदा ॥ २१
 गदाधरं च कर्तव्यं वरदं मुकुटान्वितम् । नरयुक्तविमानस्थमेवं रीत्या च कारयेत् ॥ २२
 तथैवेशं प्रवक्ष्यामि धवलं धवलेक्षणम् । त्रिशूलपाणिनं देवं त्र्यक्षं वृषगतं प्रभुम् ॥ २३
 मातृणां लक्षणं वक्ष्ये यथावदनुपूर्वशः । ब्रह्माणी ब्रह्मसदृशी चतुर्वक्त्रा चतुर्भुजा ॥ २४
 हंसाधिरूढा कर्तव्या साक्षसूत्रकमण्डलुः । महेश्वरस्य रूपेण तथा माहेश्वरी मता ॥ २५
 जटामुकुटसंयुक्ता वृषस्था चन्द्रशेखरा । कपालशूलखट्वाङ्गवरदाद्यचतुर्भुजा ॥ २६
 कुमाररूपा कौमारी मयूरवरवाहना । रक्तवस्त्रधरा तद्वच्छूलशक्तिधरा मता ॥ २७
 हारकेयूरसंपन्ना कृकवाकुधरा तथा । वैष्णवी विष्णुसदृशी गरुडे समुपस्थिता ॥ २८
 चतुर्बाहुश्च वरदा शङ्खचक्रगदाधरा । *सिंहासनगता वाऽपि बालकेन समन्विता ॥ २९
 वाराही च प्रवक्ष्यामि महिषोपरि संस्थिताम् । वराहसदृशी देवी शिरश्चामरधारिणी ॥
 गदाचक्रधरा तद्वद्दानवेन्द्रविनाशिनी । इन्द्राणीभिन्द्रसदृशी वज्रशूलगदाधरा ॥ ३१
 गजासनगता देवी लोचनैर्बहुभिर्वृताम् । तप्तकाञ्चनवर्णाभां दिव्याभरणभूषिताम् ॥ ३२
 तीक्ष्णखड्गधरां तद्वद्वक्ष्ये योगेश्वरीमिमाम् । दीर्घजिह्वाभूर्ध्वकेशीमस्थिसण्डैश्च मण्डि-
 ताम् ॥ ३३
 दंष्ट्राकरालवदनां कुर्याच्चैव कृशोदरीम् । कपालमालिनीं देवीं मुण्डमालाविभूषिताम् ॥
 कपालं वामहस्ते तु मांसशोणितपूरितम् । मंस्तिष्काक्तं च बिभ्राणां शक्तिकां दक्षिणे करे ॥

* एतदर्थं न विद्यते ग. घ. च. पुस्तकेषु ।

१ घ. ड. वसनं । २ च. 'म्यान्देवासुरास्तथा । रा' । ३ ग. 'भं हार काञ्चीवृतं शुभम् । झ । ४ घ. 'नवरं शा' । ५ क. ख. 'व्ययक' । ६ ड. च. 'तं चित्राम्ब' । ७ ग. 'नस्थं पुष्पके वाऽपि का' । ८ ग. ड. च. 'वी घण्टां चाम' । ९ ग. 'ना कृष्णां चैव । १० घ. च. 'म् । सकेशं च शिरोऽन्यस्मिन्नास्त्रीकां दक्षिणे तथा । ए' । ११ ग. मल्लिकाचक्रमालां च बि' ।

गृध्रस्था वायसस्था वां निर्मासा विनतोवरी । करालवदना तद्वत्कर्तव्या सा त्रिलोचना ॥
चामुण्डा बद्धघण्टा वा द्वीपिचर्मधरा शुभा । दिग्वासाः कालिका तद्वद्वासमस्था कपा-
लिनी ॥ ३७

सुरक्तपुष्पाभरणा वर्धनीध्वजसंयुता । विनायकं च कुर्वीत मातृणामन्तिके सदा ॥ ३८
वीरेश्वरश्च भगवान्वृषारूढो जटाधरः । वीणाहस्तस्त्रिशूली च मातृणामग्रतो भवेत् ॥ ३९
श्रियं देवीं प्रवक्ष्यामि नवे वयसि संस्थिताम् । सुयीवनां पीनगण्डां रक्तौडीं कुञ्चितभुवम् ॥
पीनान्नतस्तनतटां मणिकुण्डलधारिणीम् । सुमण्डलं मुखं तस्याः शिरः सीमन्तभूषणम् ॥
पद्मस्वस्तिकशङ्खैर्वा भूषितां कुण्डलालकैः । कञ्चुकाबद्धगात्री च हारभूषौ पयोधरौ ॥ ४२
नागहस्तोपमौ बाहू केयूरकटकोज्ज्वलौ । पद्मां हस्ते प्रदातव्यं श्रीफलं दक्षिणे भुजे ॥ ४३
मेखलाभरणां तद्वत्तप्तकाञ्चनसप्रभाम् । नानाभरणसंपन्नां शोभनाम्बरधारिणीम् ॥ ४४
पार्श्वे तस्याः स्त्रियः कार्याश्चामरव्यग्रपाणयः । पद्मासनोपविष्टा तु पद्मसिंहासनास्थिता ॥
करिभ्यां स्नाप्यमानाऽसौ भृङ्गाराभ्यामनेकशः । प्रक्षालयन्तौ करिणौ भृङ्गाराभ्यां तथाऽ-
परौ ॥ ४६

स्तूयमाना च लोकेऽस्तथा गन्धर्वगुह्यकैः । तथैव यक्षिणी कार्या सिद्धासुरनिषेविता ॥ ४७
पार्श्वयोः कलशौ तस्यास्तोरणे देवदानवाः । नागाश्चैव तु कर्तव्याः खड्गखेटकधारिणः ॥
अधस्तात्प्रकृतिस्तेषां नाभेरुर्ध्वं तु पौरुषी । फणाश्च मूर्ध्नि कर्तव्या द्विजिह्वा बहवः समाः ४९
पिशाचा राक्षसाश्चैव भूतवेतालजातयः । निर्मासाश्चैव ते सर्वे रौद्रा विकृतरूपिणः ॥ ५०
क्षेत्रपालश्च कर्तव्यो जटिलो विकृताननः । दिग्वासा जटिलस्तद्वच्चङ्चुगोमायुनिषेवितः ॥ ५१
कपालं वामहस्ते तु शिरः केशसमावृतम् । दक्षिणे शङ्खिकां दद्यादसुरक्षयकारिणीम् ॥ ५२
अथातः संप्रवक्ष्यामि द्विभुजं कुसुमायुधम् । पार्श्वे चाश्वमुखं तस्य मकरध्वजसंयुतम् ॥ ५३
दक्षिणे पुष्पबाणं च वामे पुष्पमयं धनुः । प्रीतिः स्याद्वक्षिणे तस्य भोजनोपस्करान्विता ॥ ५४
रतिश्च वामपार्श्वे तु शयनं सारसान्वितम् । पटश्च पटहश्चैव खरः कामातुरस्तथा ॥ ५५
पार्श्वतो जलवापी च वनं नन्दनमेव च । सुशोभनश्च कर्तव्यो भगवान्कुसुमायुधः ॥ ५६
संस्थानमीषद्वक्त्रं स्याद्विस्मयस्मितवक्त्रकम् । एतदुद्देशतः प्रोक्तं प्रतिमालक्षणं मया ॥
विस्तरेण न शक्नोति बृहस्पतिरपि द्विजाः ॥ ५७

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे देवगानुकीर्तने प्रतिमालक्षणं नामैकषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३११६ ॥

अथ द्विषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

पीठिकालक्षणं वक्ष्ये यथावदनुपूर्वशः । पीठोच्छ्रायं यथावच्च भागान्योडश कारयेत् ॥ १

भूमावेकः प्रविष्टः स्याच्चतुर्भिर्जगती मता । वृत्तो भागस्तथैकः स्याद्वृत्तः पटलभागतः ॥
 भागैस्त्रिभिस्तथा कण्ठैः कण्ठपट्टैस्तु भागतैः । भागान्यामूर्ध्वपट्टश्च शेषभागेन पट्टिका ॥ ३
 प्रविष्टे भागमेकैकं जगतीं यावदेव तु । निर्गमस्तु पुनस्तस्य यावद्वै शेषपट्टिका ॥ ४
 चारिर्निर्गमनार्थं तु तत्र कार्यः प्रणालकः । पीठिकानां तु सर्वासामेतत्सामान्यलक्षणम् ॥ ५
 विशेषान्देवताभेदाच्छृणुध्वं द्विजसत्तमाः । स्थण्डिला वाऽथ वापी वा यक्षी वेदी च
 मण्डला ॥ ६

पूर्णचन्द्रा च वज्रा च पद्मा वार्धशशी तथा । त्रिकोणा दशमी तासां संस्थानं वा निबोधत
 स्थण्डिला चतुरस्रा तु वर्जिता मेखलादिभिः । वापी द्विमेखला ज्ञेया यक्षी चैव त्रिमेखला ॥
 चतुरस्रायता वेदी न तां लिङ्गेषु योजयेत् । मण्डला वर्तुला या तु मेखलाभिर्गणप्रियां ॥ ९
 रक्ता द्विमेखला मध्ये पूर्णचन्द्रा तु सा भवेत् । मेखलात्रयसंयुक्ता पट्टा वज्रिका भवेत् ॥
 षोडशास्रा भवेत्पद्मा किञ्चिद्ध्रस्वा तु मूलतः । तथैव धनुषाकारा सार्धचन्द्रा प्रशस्यते ॥ ११
 त्रिशूलसदृशी तद्वच्चिकोणा ह्यूर्ध्वतो मता । प्रागुदक्प्रवणा तद्वत्प्रशस्ता लक्षणांविता ॥
 परिवेषं त्रिभागेन (ण) निर्गमं तत्र कारयेत् । विस्तारं तत्प्रमाणं च मूले चाग्रे तथोर्ध्वतः ॥ १३
 जलमार्गश्च कर्तव्यस्त्रिभागेन (ण) सुशोभनः । लिङ्गस्यार्धविभागेन स्थौल्येन समधिष्ठिता ॥
 मेखला तच्चिभागेन (ण) स्वातं चैव प्रमाणतः । अथवा पादहीनं तु शोभनं कारयेत्सदा ॥
 उत्तरस्थं प्रणालं च प्रमाणादधिकं भवेत् । स्थण्डिलायामथाऽऽरोग्यं धनं धान्यं च पुष्कलम्
 गोप्रदा च भवेद्यक्षी वेदी संपत्प्रदा भवेत् । मण्डलायां भवेत्कीर्तिर्वरदा पूर्णचन्द्रिका ॥ १७
 आयुष्प्रदा भवेवज्रा पद्मा सौभाग्यदा भवेत् । पुत्रप्रदाऽर्धचन्द्रा स्याच्चिकोणा शत्रुनाशिनी ॥
 देवस्य यजनार्थं तु पीठिका दश कीर्तिताः । शैले शैलमयीं दद्यात्पार्थिवे पार्थिवीं तथा ॥ १९
 दारुजे दारुजां कुर्यान्मिश्रे मिश्रां तथैव च । नान्ययोनिस्तु कर्तव्या सदा शुभफलेप्सुभिः ॥
 अचार्यामसमं दैर्घ्यं लिङ्गायामसमं तथा । यस्य देवस्य या पत्नी तां पीठे परिकल्पयेत् ॥
 एतत्सर्वं समाख्यातं समासात्पीठलक्षणम् ॥ २१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतार्चनकृतिने पीठिकानुकर्तनं नाम द्विषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः । २६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३१३७ ॥

अथ त्रिषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सुत उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि लिङ्गलक्षणमुत्तमम् । सुस्निग्धं च सुवर्णं च लिङ्गं कुर्याद्विचक्षणः ॥ १
 प्रासादस्य प्रमाणेन लिङ्गमानं विधीयते । लिङ्गमानेन वा विद्यात्प्रासादं शुभलक्षणम् ॥ २

१ क. वैश्यास्य वृत्तभागास्तु भागशः । भा° । २ अ. 'स्याद्वृत्तपट्टस्तु भा° । ३ ड. 'ण्डः पिण्डान्पिण्डस्तु ।
 ४ क. ख. 'द्विभिर्भा° । ५ ग. 'तः । षष्ठं न वृत्तपट्ट° । ६ ड. च. 'विपिण्डिका । ७ च. कार्यं प्रणालिका । वि° । ८ ड.
 न. वकी । ९ घ. 'ला त्रिगुणा त्रि° । ड. 'ला द्विगुणा त्रि° । १० ड. 'या प्रोक्ता । च. 'या । संरक्ता । ११ घ. रिक्ता ।
 १२ क. ख. 'धिकारयेत् । स्थ° । १३ क. ख. यामासमं ।

चतुरस्रे समे गते ब्रह्मसूत्रं निपातयेत् । वामेन ब्रह्मसूत्रस्य अर्चया लिङ्गमेव च ॥ ३
 प्रागुन्तरेण लीनं तु दक्षिणापरमाश्रितम् । पुरस्यापरदिग्भागे पूर्वद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ४
 पूर्वेण चापरं द्वारं माहेन्द्रं दक्षिणोत्तरम् । द्वारं विभज्य पूर्वं तु एकविंशतिभागिकम् ॥ ५
 ततो मध्यगतं ज्ञात्वा ब्रह्मसूत्रं प्रकल्पयेत् । तस्यार्धं तु त्रिधा कृत्वा भागं चोत्तरतस्त्यजेत्
 एवं दक्षिणतस्त्यक्त्वा ब्रह्मस्थानं प्रकल्पयेत् । भागार्धेन तु यलिङ्गं कार्यं तदिह शस्यते ॥
 अथ भागविभक्तेषु त्रिभागो ज्येष्ठ उच्यते । भाजिते नवधा गर्भे मध्यमं पाञ्चभागिकम् ॥
 एकस्मिन्नेव नवधा गर्भे लिङ्गानि कारयेत् । समसूत्रं विभज्याथ नवधा गर्भभाजितम् ॥ ९
 ज्येष्ठमर्धं कनीयोऽर्धं तथा मध्यममध्यमम् । एवं गर्भः समाख्यातस्त्रिभिर्भागैर्विभाजयेत् ॥
 ज्येष्ठं तु त्रिविधं ज्ञेयं मध्यमं त्रिविधं तथा । कनीयस्त्रिविधं तद्वलिङ्गभेदा नवैव तु ॥ ११
 नाभ्यर्धमष्टभागेन विभज्याथ समं बुधैः । भागत्रयं परित्यज्य विष्कम्भं चतुरस्रकम् ॥ १२
 अष्टास्रं मध्यमं ज्ञेयं भागं लिङ्गस्य वै ध्रुवम् । विकीर्णं चेत्ततो गृह्य कोणाभ्यां लाञ्छयेद्बुधः
 अष्टास्रं कारयेत्तद्वृद्ध्वमप्येवमेव तु । षोडशांसीकृतं पश्चाद्वर्तुलं कारयेत्ततः ॥ १४
 आयामं तस्य देवस्य नाभ्यां वै कुण्डलीकृतम् । माहेश्वरं त्रिभागं तु ऊर्ध्ववृत्तं त्ववस्थितम् ॥
 अधस्ताद्ब्रह्मभागस्तु चतुरस्रो विधीयते । अष्टास्रो वेष्णवो भागो मध्यस्तस्य उदाहृतः ॥
 एवं प्रमाणसंयुक्तं लिङ्गं वृद्धिप्रदं भवेत् । तथाऽन्यदपि वक्ष्यामि गर्भमानं प्रमाणतः ॥ १७
 गर्भमानप्रमाणेन यलिङ्गमुचितं भवेत् । चतुर्धा तद्विभज्याथ विष्कम्भं तु प्रकल्पयेत् ॥ १८
 देवतायतनं सूत्रं भागत्रयविकल्पितम् । अधस्ताच्चतुरस्रं तु + अष्टास्रं मध्यभागतः ॥ १९
 पूज्यभागस्ततोऽर्धं तु नाभिभागस्तथोच्यते । आयामे यद्भवेत्सूत्रं नाहस्य चतुरस्रके ॥ २०
 चतुरस्रं परित्यज्य अष्टास्रस्य तु यद्भवेत् । तस्याप्यर्धं परित्यज्य ततो वृत्तं तु कारयेत् ॥ २१
 शिरः प्रदक्षिणं तस्य संक्षिप्तं मूलतो न्येसेत् । + त्रैलोक्यं भवेद्वलिङ्गमधस्ताद्विपुलं च यत् ॥ २२
 शिरसा च सदा निम्नं मनोज्ञं लक्षणान्वितम् । सौम्यं तु दृश्यते यत्तु लिङ्गं तद्वृद्धिप्रदं भवेत् ॥
 अथ मूले च मध्ये तु प्रमाणं सर्वतः समम् । एवंविधं तु यलिङ्गं भवेत्तत्सार्वकामिकम् ॥ २४
 अन्यथा यद्भवेद्वलिङ्गं तदसत्संप्रचक्षते । एवं रत्नमयं कुर्यात्स्फाटिकं पार्थिवं तथा ॥
 शुभं दारुमयं चापि यद्वा मनसि रोचते ॥ २५

इति श्रीमातृस्य महापुराणे देवताचर्नुकीर्तनं नाम त्रिषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३१६२ ॥

* एतदर्थस्थानेऽथ पठश्च पुस्तके—पञ्चभागेन भक्तं तु त्रिभागे ज्येष्ठमुच्यत इति । + इत आरभ्य चतुरस्रक इत्यन्तप्रमथश्च पुस्तके नास्ति । + इत आरभ्य न्यसेदित्यन्तप्रमथो ग. पुस्तके नास्ति ।

" घ. 'स्य कृत्वा वालि' । २ क. ख. 'र्वा वा लि' । ३ ग. लिङ्ग । ४ क. ख. 'क्तं वा त्रिभागे ज्यैष्ठ्यमुच्य' ।
 ५ घ. क. ज्येष्ठार्धं कन्यसार्धं च त । ६ ग. क. च. कनिष्ठं त्रिवि । ७ ग. 'यं नागलि' । ८ ग. घ. 'वेष्णव' । ९ ग.
 क. शास्त्रं ततः प । १० क. ख. घ. 'स्वार्धं प' । ११ ग. सूत्रितं । १२ घ. क. च. भवेत् । १३ क. ख. च. ज्येष्ठपूज्यं ।
 १४ क. ख. प्रमाणे ।

अथ चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

कथय ऊचुः—

देवतानामथैतासां प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम् । वद सूत यथान्वार्य सर्वेषामप्यशेषतः ॥

१

सूत उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम् । कुण्डमण्डपवेदीनां प्रमाणं च यथाक्रमम् ॥ २
 चैत्रे वा फाल्गुने वाऽपि ज्येष्ठे वा माघवे तथा । माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदा भवेत् ॥ ३
 प्राप्य पक्षं शुभं शुक्लमतीते दक्षिणायने । पञ्चमी च द्वितीया च तृतीया सप्तमी तथा ॥ ४
 दशमी पौर्णमासी च तथा श्रेष्ठा त्रयोदशी । आसु प्रतिष्ठा विधिवत्कृता बहुफला भवेत् ॥ ५
 आषाढे द्वे तथा मूलमुत्तराद्वयमेव च । ज्येष्ठाश्विनरोहिण्यः पूर्वाभाद्रपदा तथा ॥ ६
 हस्ताश्विनी रेवती च पुष्यो मृगशिरस्तथा । अनुराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठादिषु शस्यते ॥ ७
 बुधो बृहस्पतिः शुक्राग्रयोऽप्येते शुभग्रहाः । एभिर्निरीक्षितं लग्नं नक्षत्रं च प्रशस्यते ॥ ८
 ग्रहताराबलं लब्ध्वा ग्रहपूजां विधाय च । निमित्तशकुनं लब्ध्वा वर्जयित्वाऽद्भुताद्विकम् ॥ ९
 शुभयोगे शुभस्थाने कूरग्रहविवर्जिते । लग्न ऋक्षे प्रकुर्वीत प्रतिष्ठादिकमुत्तमम् ॥ १०
 अयने विषुवे तद्वत्पञ्चशीतिमुखे तथा । एतेषु स्थापनं कार्यं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ११
 प्राजापत्ये तु शयनं श्वेते तूत्थापनं तथा । मुहूर्ते स्थापनं कुर्यात्पुनर्बाह्ये विचक्षणः ॥ १२
 प्रासादस्योत्तरे वाऽपि पूर्वे वा मण्डपो भवेत् । हस्तान्धोदश कुर्वीत दश द्वादश वा पुनः ॥
 मध्ये वेदिकया युक्तः परिक्षितः समन्ततः । पञ्च सप्तापि चतुरः करान्कुर्वीत वेदिकाम् ॥ १४
 चतुर्भित्तोरणैर्युक्तो मण्डपः स्याच्चतुर्मुखः । प्रक्षद्वारं भवेत्पूर्वं याम्ये चौहम्बरं भवेत् ॥ १५
 पश्चादश्वत्थघटितं नैयग्रोधं तथोत्तरे । भूमौ हस्तप्रविष्टानि चतुर्हस्तानि चोच्छ्रये ॥ १६
 सूपलितं तथा श्लक्ष्णं भूतलं स्यात्सुशोभनम् । वज्रैर्नानाविधैस्तद्वत्पुष्पपल्लवंशोभितम् ॥ १७
 कृत्वैवं मण्डपं पूर्वं चतुर्द्वारिषु विन्यसेत् । अवणान्कलशानद्यौ ज्वलत्काञ्चनगर्भितान् ॥ १८
 चूतपल्लवसंछन्नान्सितवस्त्रपुगान्वितान् । सर्वैषधिफलोपेतांश्चन्दनोदकपूरितान् ॥ १९
 एवं निवेश्य तद्गर्भं गन्धधूपार्चनादिभिः । ध्वजां विरोहणं कार्यं मण्डपस्य समन्ततः ॥ २०
 ध्वजांश्च लोकपालानां सर्वदिक्षु निवेशयेत् । पताका जलदाकारा मध्ये स्यान्मण्डपस्य त ॥
 गन्धधूपादिकं कुर्यात्स्वैः स्वैर्मन्त्रैरनुकमात् । बलिं च लोकपालेभ्यः स्वमन्त्रेण निवेदयेत् ॥
 ऊर्ध्वं तु ब्रह्मणे देयं त्वधस्ताच्छेषवासुके । संहितायां तु ये मन्त्रास्तद्वैवत्याः शुभाः स्मृताः ॥
 तैः पूजा लोकपालानां कर्तव्या च समन्ततः । त्रिरात्रमेकरात्रं वा पञ्चरात्रमथापि वा ॥ २४
 अथवा सप्तरात्रं तु कार्यं स्यादधिवासनम् । एवं सतोरणं कृत्वा अधिवासनं मुत्तमम् ॥ २५
 तस्याप्युत्तरतः कुर्यात्स्नानमण्डपमुत्तमम् । तदर्धेन त्रिभागेन (ण) चतुर्भागेन (ण) वा पुनः ॥

१ क. प्रमाणेन । २ घ. छ. 'रुक्ता ब' । ३ ग. घ. ड. च. 'रात्रय' । ४ घ. ड. शुभावाहाः । ५ क. 'रयो-
 गवि' । ६ घ. ग. 'लेषु शो' । ७ क. 'वं सततं च सदा भवेत् । मू' । ८ ड. वामे । ९ ग. 'था शुक्रं रयस्याध्वसु शो' ।
 १० ग. 'द्वयधूप' । ११ च. 'वपूरित' । १२ घ. 'जाधिरावण' । १३ ग. घ. ब्रह्मणे । १४ क. ख. घ. ड. धृती ।
 १५ घ. ड. च. 'नमण्डपम् । त' ।

आनीय लिङ्गमर्चां वा शिल्पिनः पूजयेद्बुधः । वस्त्राभरणरत्नैश्च येऽपि तत्परिचारकाः ॥ २७
क्षमध्वमिति तान्ब्रूयाद्यजमानोऽप्यतः परम् । देवं प्रस्तरणे कृत्वा नेत्रज्योतिः प्रकल्पयेत् ॥
अक्षणोरुद्धरणं वक्ष्ये लिङ्गस्यापि समासतः । सर्वतस्तु बलिं दद्यात्सिद्धार्थघृतपायसैः ॥ २९
शुक्लपुष्पैरलंकृत्य घृतगुग्गुलधूपितम् । विप्राणौ वाचनं कुर्याद्दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम् ॥
गां महीं कनकं चैव स्थापकाय निवेदयेत् । लक्षणं कारयेद्भक्त्या मन्त्रेणानेम वै द्विजः ॥ ३१
ओंनमो भगवते तुभ्यं शिवाय परमात्मने । हिरण्यरेतसे विष्णो विश्वरूपाय ते नमः ॥ ३२
मन्त्रोऽयं सर्वदेवानां नेत्रज्योतिःष्वपि स्मृतः । एवमामन्त्र्य देवेशं काञ्चनेन विलेखयेत् ॥ ३३
मङ्गल्यानि च वाद्यानि ब्रह्मघोषं सगीतकम् । वृद्धचर्यं कारयेद्विद्वानमङ्गल्यविनाशनम् ॥
लक्षणोद्धरणं वक्ष्ये लिङ्गस्य सुसमाहितः । त्रिधा विभज्य पूज्यायां लक्षणं स्याद्विभाजकम्
लेखात्रयं तु कर्तव्यं यवाष्टान्तरसंयुतम् । * न स्थूलं न कृशं तद्वन्न वक्रं छेदवर्जितम् ॥ ३६
निम्नं यवप्रमाणेन ज्येष्ठालिङ्गस्य कारयेत् । सूक्ष्मास्ततस्तु कर्तव्या यथा मध्यमके न्यसेत् ॥ ३७
अष्टमक्तं ततः कृत्वा त्यक्त्वा भागत्रयं बुधः । लम्बयेत्सप्त रेखास्तु पार्श्वयोरुभयोः समाः ॥
तावत्प्रलम्बयेद्विद्वान्यावद्भागचतुष्टयम् । भ्राम्यते पञ्चभागाध्वं कारयेत्संगमं ततः ॥ ३९
रेखयोः संगमे तद्वत्पृष्ठे भागद्वयं भवेत् । एवमेतत्समाख्यातं समासालक्षणं मया ॥ ४०

इति श्रीमन्मन्त्रे महापुराणे प्रतिष्ठानुकीर्तनं नाम चतुःषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३२०२ ॥

अथ पञ्चषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि मूर्तिपानां तु लक्षणम् । स्थापकस्य समासेन लक्षणं शृणुत द्विजाः ॥ १
सर्वावयवसंपूर्णो वेदमन्त्रविशारदः । पुराणवेत्ता तत्त्वज्ञो दम्भलोभविवर्जितः ॥ २
कृष्णसारमये देशे य उत्पन्नः शुभाकृतिः । शौचाचारपरो नित्यं पाषण्डकुलनिःस्पृहः ॥ ३
समः शत्रौ च मित्रे च बह्वोपेन्द्रहरप्रियः । ऊहापोहार्थतत्त्वज्ञो वास्तुशास्त्रस्य पारगः ॥ ४
आचार्यस्तु भवेन्नित्यं सर्वदोषविवर्जितः । मूर्तिपास्तु द्विजाश्चैव कुलीना ऋजवस्तथा ॥ ५
द्वात्रिंशत्पौडशाथापि अष्टौ वा श्रुतिपारगाः । ज्येष्ठमध्यकनिष्ठेषु मूर्तिपा वः प्रकीर्तिताः ॥ ६
ततो लिङ्गमथार्चां वा नीत्वा स्नपनमण्डपम् । गीतमङ्गलशब्देन स्नपनं तत्र कारयेत् ॥ ७
पञ्चगव्यकषायेण मृद्धिर्भस्मोदकेन च । शौचं तत्र प्रकुर्वीत वेदमन्त्रचतुष्टयात् ॥ ८
समुद्रज्येष्ठमन्त्रेण आपो दिव्येति चापरः । यासां राजेति मन्त्रस्तु आपो हि द्वेति चापरः ॥ ९

* इत आरभ्य चतुष्टयमित्यन्तश्चन्यो न विद्यते इ. पुस्तके ।

१ घ. 'तु'. लक्षणोद्धार'. इ. च. 'तु'. लक्षणोद्धार'. २ क ख. 'णां चार्चनं'. ३ ग. घ. इ. च. 'म्'.
गमिको क'. ४ घ. 'व्यनिबर्हणम्'. ल'. ५ ग. घ. इ. 'णं कुर्याद्विह'. ६ ग. पूजार्थं ल'. घ. पूजां ल'. ७ ग.
लम्ब्या विंशतिरेखां तु पा'. ८ ग. समाम्. ९ ग. घ. 'गमं तद्वन्नौ भागी पृष्ठतो स'. १० ग. 'शौ विषयादिभि'.
११ घ. द्विधाचैव ।

एवं ब्राह्म्य ततो देवं पूज्य गन्धानुलेपनैः । प्रच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन (ण) अभिवस्त्रेत्पुद्गाहृतम् ॥ १०
उत्थापयेत्ततो देवमुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । आमूरजेति च तथा रथे तिष्ठेति चापरः ॥ ११
रथे ब्रह्मरथे वाऽपि धृतां शिल्पिगणेन तु । आरौप्यं चाऽऽनयेद्विद्वानाकृष्णेन प्रवेशयेत् ॥ १२
ततः प्रास्तीर्य शय्यायां स्थापयेच्छनकैर्बुधः । कुशानास्तीर्य पुष्पाणि स्थापयेत्पाद्भुसं ततः
ततस्तु निद्राकलशं वस्त्रकाञ्चनसंयुतम् । शिरोभागे तु देवस्य जपन्नेवं निर्धापयेत् ॥ १४
आपो देवीति मन्त्रेण आपोऽस्मान्मातरोऽपि च । ततो दुकूलपट्टैश्च च्छाद्य नेत्रोपधानकम् ॥
दद्याच्छिरसि देवस्य कौशेयं वा विचक्षणः । मधुना सर्पिषाऽभ्यज्य पूज्य सिन्द्वार्थकैस्ततः ॥
आप्यायस्वेति मन्त्रेण या ते रुद्र शिवेति च । उपविश्याचयेद्देवं गन्धपुष्पैः समन्ततः ॥ १७
सितं प्रतिसरं दद्याद्बार्हस्पत्येति मन्त्रतः । दुकूलपट्टैः कार्पासैर्नाचाचित्रैरथापि वा ॥ १८
आच्छाद्य देवं सर्वत्र च्छत्रचामरदर्पणम् । पार्श्वतः स्थापयेत्तत्र वितानं पुष्पसंयुतम् ॥ १९
रत्नान्योषधयस्तत्र गृहोर्षकरणानि च । भाजनानि विचित्राणि शयनान्यासनानि च ॥ २०
अभि त्वा शूर मन्त्रेण यथा विभवतो न्यसेत् । क्षीरं क्षौद्रं घृतं तद्वद्भक्ष्यभोज्यान्नपायसैः ॥ २१
षड्विधैश्च रसैस्तद्वत्समन्तात्परिपूजयेत् । बलिं दद्यात्पयत्नेन मन्त्रेणानेन भूरिशः ॥ २२
त्र्यम्बकं यजामह इति सर्वतः शनकैर्भुवि । मूर्तिपान्स्थापयेत्पश्चात्सर्वदिक्षु विचक्षणः ॥ २३
चतुरो द्वारपालांश्च द्वारेषु विनिवेशयेत् । श्रीसूक्तं पावमानं च सोमसूक्तं सुमङ्गलम् ॥ २४
तथा च शान्तिकाध्यायमिन्द्रसूक्तं तथैव च । रक्षोघ्नं च तथा सूक्तं पूर्वतो बह्वृचो जपेत् ॥ २५
रौद्रं पुरुषसूक्तं च श्लोकाध्यायं सशुक्रियम् । तथैव मण्डलाध्यायमध्वर्युर्दक्षिणे जपेत् ॥ २६
वामदेव्यं बृहत्साम ज्येष्ठसाम रथंतरम् । तथा पुरुषसूक्तं च रुद्रसूक्तं सशान्तिकम् ॥ २७
भारुण्डानि च सामानि च्छन्दोगः पश्चिमे जपेत् । अथर्वाङ्गिरसं तद्वन्नीलं रौद्रं तथैव च ॥
तथाऽपराजितादेवीसप्तसूक्तं सरौद्रकम् । तथैव शान्तिकाध्यायमथर्वा चोचरे जपेत् ॥ २९
शिरःस्थाने तु देवस्य स्थापको होममाचरेत् । शान्तिकैः पौष्टिकैस्तद्वन्मन्त्रैर्व्याहृतिपूर्वकैः ॥
पलाशोदुम्बराश्वत्था अपामार्गः शमी तथा । हुत्वा सहस्रमेकैकं देवं पादे तु संस्पृशेत् ॥ ३१
ततो होमसहस्रेण हुत्वा हुत्वा ततस्ततः । नाभिमध्ये तथा वक्षः शिरश्चाप्यालभेत्पुनः ॥ ३२
हस्तमात्रेषु कुण्डेषु मूर्तिपाः सर्वतोदिशम् । समेखलेषु ते कुर्युर्यानिवक्त्रेषु चाऽऽदरात् ॥ ३३
वितस्तिमात्रा योनिः स्याद्भजोष्ठसदृशी तथा । आयता छिद्रसंयुक्ता पार्श्वतः कलयोच्छ्रिता
कुण्डात्कलानुसारेण सर्वतश्चतुरङ्गुला । विस्तारेणोच्छ्रयात्तद्वच्चतुरस्रा समा भवेत् ॥ ३५
वेदिभित्तिं परित्यज्य त्रयोदशभिरङ्गुलैः । एवं नवसु कुण्डेषु लक्षणं चैव दृश्यते ॥ ३६
आग्नेयशाकश्याभ्येषु होतव्यमुदगौननैः । शान्तये लोकपालेभ्यो मूर्तिभ्यः क्रमशस्तथा ॥ ३७
तथा मूर्त्यधिदेवानां होमं कुर्यात्समाहितः । वसुधा वसुरेताश्च यजमानो दिवाकरः ॥ ३८
जलं वायुस्तथा सोम आकाशश्चाष्टमः स्मृतः । देवस्य मूर्त्यस्त्वष्टावेताः कुण्डेषु संस्मरेत् ॥ ३९

१ ड. च. 'ते । आवो राजे' । २ क. ख 'प्य च ततो विद्वा' । ३ ग. 'तः प्रस्तीर्य सस्यानि स्था' । ४ च. 'नियोजयेत्' । ५ ग. धूष्य । ६ घ. च. 'परकर' । ७ ग. च. 'तिमास्था' । ८ ड. मित्रसू' । ९ ग. ड. च. 'हवः पठेत् । रौ' । १० घ. कुण्डकूला' । ११ ग. घ 'गायत्रैः । ड. 'पानितैः । शो' । १२ क. ग. मूर्तिपा । १३ ग. घ. ड. 'समन्ततः ।

एतासामधिपान्वक्ष्ये पवित्रान्मूर्तिनामतः । पृथ्वीं पाति च शर्वश्च पशुपश्चाग्निमेव च ॥ ४०
 यजमानं तथैवोग्रो रुद्रश्चाऽऽदित्यमेव च । भवो जलं सदा पाति वायुमीशान एव च ॥ ४१
 महादेवस्तथा चन्द्रं भीमश्चाऽऽकाशमेव च । सर्वदेवप्रतिष्ठासु मूर्तिषा ह्येत एव च ॥ ४२
 एतेभ्यो वैदिकैर्भग्नैर्यथास्वं होममाचरेत् । तथा शान्तिघटं कुर्यात्प्रतिकुण्डेषु सर्वतः ॥ ४३
 शतान्ते वा सहस्रान्ते संपूर्णाहुतिरिष्यते । समपादः पृथिव्यां तु प्रशान्तात्मा विनिक्षिपेत् ४४
 आहुतीनां तु संपातं पूर्णकुम्भेषु वै न्यसेत् । मूलमध्येऽक्षमालाङ्गेषु देवं तेनावसेचयेत् ॥ ४५
 स्थितं च स्नापयेत्तेन संपाताहुतिवारिणा । प्रतियामेषु धूपं तु नैवेद्यं चन्दनाविकम् ॥ ४६
 पुनः पुनः प्रकुर्वीत होमः कार्यः पुनः पुनः । पुनः पुनश्च दातव्या यजमानेन दक्षिणा ॥ ४७
 सितवस्त्रैश्च ते सर्वे पूजनीयाः समन्ततः । विचित्रैर्हर्मकटैर्हर्मसूत्राङ्गुलीयकैः ॥ ४८
 वासोभिः शयनीयैश्च प्रतियामे च शक्तिः । भोजनं चापि दातव्यं यावत्स्यादधिवासनम् ॥
 बलिस्त्रिसंध्यं दातव्यो भूतेभ्यः सर्वतोदिशम् । ब्राह्मणान्भोजयेत्पूर्वं शेषान्वर्णास्तु कामतः ॥
 रात्रौ महोत्सवः कार्यो नृत्यगीतकमङ्गलैः । सदा पूज्याः प्रयत्नेन चतुर्थीकर्मयावता ॥ ५१
 त्रिरात्रमेकरात्रं वा पञ्चरात्रमथापि वा । सप्तरात्रमथो कुर्यात्कचित्सद्योऽधिवासनम् ॥
 सर्वयज्ञफलो यस्मादधिवासोत्सवः सदा ॥ ५२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽधिवासनविधिर्नाम पञ्चषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३२५४ ॥

अथ षट्षष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

कृत्वाऽधिवासं देवानां शुभं कुर्यात्समाहितः । प्रासादस्यानुरूपेण मानं लिङ्गस्य वा पुनः ॥ १
 पुष्पोदकेन प्रासादं प्रोक्ष्य मन्त्रयुतेन तु । पातयेत्पक्षमूत्रं तु द्वारमूत्रं तथैव च ॥ २
 आश्रयेत्किञ्चिदीशानीं मध्यं ज्ञात्वा दिशं बुधः । ईशानीमाश्रितं देवं पूजयन्ति दिवौकसः
 आयुरारोग्यफलदमथोत्तरसमाश्रितम् । शुभं स्यादशुभं प्रोक्तमन्यथा स्थापनं बुधैः ॥ ४
 अधः कूर्मशिला प्रोक्ता सदा ब्रह्मशिलाधिका । उपर्यवस्थिता तस्या ब्रह्मभागाधिका शिला
 ततस्तु पिण्डिका कार्या पूर्वोक्तैर्मानलक्षणैः । ततः प्रक्षालितां कृत्वा पञ्चगव्येन पिण्डि-
 काम् ॥ ६
 कषायतोयेन पुनर्मन्त्रयुक्तेन सर्वतः । देवतार्चाश्रयं मन्त्रं पिण्डिकासु नियोजयेत् ॥ ७
 तत उत्थाप्य देवेशमुत्तिष्ठ ब्रह्मणेति च । आनीय गर्भभवनं पीठान्ते स्थापयेत्पुनः ॥ ८
 अर्ध्यापाद्यादिकं तत्र भधुपर्कं प्रयोजयेत् । ततो मुहूर्तं विश्रम्य रत्नन्यासं समाचरेत् ॥ ९
 बज्रमौक्तिकवैट्पत्यं शङ्खस्फटिकमेव च । पुष्परगेन्द्रनीलं च नीलं पूर्वादिविक्रमात् ॥ १०
 तालकं च शिलावज्रमञ्जनं श्याममेव च । काक्षी काशी समाक्षीकं गैरिकं चाऽऽदितः क्रमात्

गोधूमं च यवं तद्वसिलमुद्रं तथैव च । नीवारमथ श्यामाकं सर्षपं ब्रीहिमेव च ॥ १२
 न्यस्य क्रमेण पूर्वादि वन्दनं रक्तचन्दनम् । अगरं चाञ्जनं चापि उशीरं च ततः परम् ॥ १३
 वैष्णवं सौदेवीं च लक्ष्मणां च ततः परम् । स्वर्लोकपालनाम्ना तु न्यसेदोकारपूर्वकम् ॥
 सर्वबीजानि धातुंश्च रत्नान्योषधयस्तथा । काञ्चनं पद्मरागं तु पारदं पद्ममेव च ॥ १५
 कूर्मं धरां वृषं तत्र न्यसेत्पूर्वादितः क्रमात् । ब्रह्मस्थाने तु दातव्याः संहताः स्युः परस्परम् ॥
 कनकं विद्रुमं ताम्रं कांस्यं चैवाऽऽरकूटकम् । रजतं विमलं पुष्पं लोहं चैव क्रमेण तु ॥ १७
 काञ्चनं हरितालं च सर्वाभावेऽपि निक्षिपेत् । दद्याद्बीजौषाधेस्थाने सहदेवीं यवानपि ॥ १८
 न्यासमन्त्रानतो वक्ष्ये लोकपालात्मकानिह । इन्द्रस्तु महासा दीप्तः सर्वदेवाधिपो महान् ॥
 वज्रहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः । आग्नेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयः शिखी २०
 धूमकेतुरनाधृष्यस्तस्मै नित्यं नमो नमः । यमश्चोत्पलवर्णाभः किरीटी दण्डधृक्सदा ॥ २१
 धर्मसाक्षी विशुद्धात्मा तस्मै नित्यं नमो नमः । निर्ऋतिस्तु पुमान्कृष्णः सर्वरक्षोधिपो
 महान् ॥ २२
 खड्गहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः । वरुणो धवलो विष्णुः पुरुषो निम्नगाधिपः ॥
 पाशहस्तो महाबाहुस्तस्मै नित्यं नमो नमः । वायुश्च सर्ववर्णो वै सर्वगन्धवहः शुभः ॥ २४
 पुरुषो ध्वजहस्तश्च तस्मै नित्यं नमो नमः । गौरो यश्च पुमान्सीम्यः सर्वौषधिसमन्वितः ॥ २५
 नक्षत्राधिपतिः सोमस्तस्मै नित्यं नमो नमः । ईशानपुरुषः शुक्लः सर्वविद्याधिपो महान् ॥ २६
 शूलहस्तो विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः । पद्मयोनिश्चतुर्भुविर्देवासाः पितामहः ॥ २७
 यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमो नमः । योऽसावनन्तरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरम् ॥ २८
 पुष्पवद्भारयेन्मूर्ध्नि तस्मै नित्यं नमो नमः । ओंकारपूर्वका ह्येते न्यासे बलिनिवेदने ॥ २९
 मन्त्राः स्युः सर्वकार्याणां वृद्धिपुत्रफलप्रदाः । न्यासं कृत्वा तु मन्त्राणां पायसेनानुलेपितम् ॥
 पटेनाऽऽच्छादयेच्छुभ्रं शुक्लेनोपरि यत्नतः । तत उत्थाप्य देवेशमिष्टदेशे तु शोभने ॥ ३१
 ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण श्वभ्रोपरि निवेशयेत् । ततः स्थिरीकृतस्यास्य हस्तं दत्त्वा तु मस्तके ॥
 ध्यात्वा परमसद्भावाद्देवदेवं च निष्कलम् । देवव्रतं तथा सोमं रुद्रसूक्तं तथैव च ॥ ३३
 आत्मानमीश्वरं कृत्वा नानाभरणभूषितम् । यस्य देवस्य यद्रूपं तद्व्याने संस्मरेत्तथा ॥ ३४
 अतसीपुष्पसंकाशं शङ्खचक्रगदाधरम् । संस्थापयामि देवेशं देवो भूत्वा जनार्दनम् ॥ ३५
 अक्षरं दशबाहुं च चन्द्रार्धकृतशेखरम् । गणेशं वृषसंस्थं च स्थापयामि त्रिलोचनम् ॥ ३६
 ऋषिभिः संस्तुतं देवं चतुर्वक्त्रं जटाधरम् । पितामहं महाबाहुं स्थापयाम्यम्बुजोद्भवम् ॥
 सहस्रकिरणं शान्तमप्सरोगणैः संयुतम् । पद्महस्तं महाबाहुं स्थापयामि दिवाकरम् ॥ ३८
 देवमन्त्रांस्तथा रौद्रान्क्रुद्रस्य स्थापने जपेत् । विष्णोस्तु वैष्णवांस्तद्ब्रह्माह्मण्यै ब्रह्मणो बुध
 सौराः सूर्यस्य जप्तव्यास्तथाऽन्येषु तदाश्रयाः । वेदमन्त्रप्रतिष्ठा तु यस्मादानन्ददायिनी ॥
 स्थापयेद्यं तु देवेशं तं प्रधानं प्रकल्पयेत् । तस्य पार्श्वस्थितानन्यान्संस्मरेत्परिवारितः ॥ ४१
 गणं नन्दिमहाकालं वृषं मृद्धिं रिटिं गुहम् । देवीं विनायकं चैव विष्णुं ब्रह्माणमेव च ॥

रुद्रेशकं जयन्तं च लोकपालान्समस्ततः । तथैवाप्सरतः सर्वा गन्धर्वगणगुह्यकामि ॥ ४३
 यो यत्र स्थाप्यते देवस्तस्य तान्परितः स्मरेत् । आवाहयेत्तथा रुद्रं मन्त्रेणानेन यत्नतः ॥
 यस्य सिंहा रथे युक्ता व्वाग्रभूतास्तथोरगाः । ऋषयो लोकपालाश्च देवः स्कन्दस्तथा वृषः
 प्रियो गणो मातरश्च सोमो विष्णुः पितामहः । नागा यक्षाः सगन्धर्वा ये च दिव्या नभश्चराः
 तमेहं त्र्यक्षमीशानं शिवं रुद्रमुमापतिम् । आवाहयामि सगणं सपत्नीकं वृषध्वजम् ॥ ४७
 आगच्छ भगवन् रुद्रानुग्रहाय शिवो भव । शाश्वतो भव पूजां मे गृहाण त्वं नमो नमः ॥
 ओं नमः स्वागतं भगवते नमः, ओं नमः सोमाय सगणाय सपरिवाराय प्रतिगृह्णातु
 भगवन्मन्त्रपूतमिदं सर्वमर्घ्यपाद्यमाचमनीयमासनं ब्रह्मणाऽभिहितं नमो नमः स्वाहा ॥ ४९
 ततः पुण्याहघोषेण ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः । ज्ञापयेत्तु ततो देवं दक्षिणरघूतेन च ॥ ५०
 मधुशर्करया तद्वत्पुष्पगन्धोदकेन च । शिवध्यानैकचित्तस्तु मन्त्रानेतानुदीरयेत् ॥ ५१
 यज्जाग्रतोऽङ्गुलिं देति ततो विराडजायत इति च ॥ सहस्रशीर्षां पुरुष इति च ॥ अभि
 त्वा शूर नोनुम इति च ॥ पुरुष एवेदं सर्वमिति ॥ त्रिपादूर्ध्वमिति ॥ येनेदं भूतमिति ॥
 नत्वा वाँ अन्य इति ॥ ५२
 सर्वाश्चैतान्प्रतिष्ठासु मन्त्राञ्जप्त्वा पुनःपुनः । चतुष्कृतः स्पृशेदद्भिर्मूले मध्ये शिरस्यपि ॥
 स्थापिते तु ततो देवे यजमानोऽथ मूर्तिपम् । आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ ५४
 दीनान्धकृपणांस्तद्वद्वे चान्ये समुपस्थिताः । ततस्तु मधुना देवं प्रथमेऽहनि लेपयेत् ॥ ५५
 हरिद्रयाऽथ सिन्धुर्ध्वैर्द्वितीयेऽहनि तत्त्वतः । चन्दनेन यवैस्तद्वत्तृतीयेऽहनि लेपयेत् ॥ ५६
 मनःशिलाप्रियङ्गुभ्यां चतुर्थेऽहनि लेपयेत् । सौभाग्यशुभं यस्माल्लेपनं व्याधिनाशनम् ॥
 परं प्रीतिकरं नृणामेतद्वेदविदो विदुः । कृष्णाञ्जनं तिलं तद्वत्पञ्चमेऽपि निवेदयेत् ॥ ५८
 षष्ठे तु सघृतं दद्याच्चन्दनं पद्मकेसरम् । रोचनौगरुपुष्पं तु सप्तमेऽहनि दापयेत् ॥ ५९
 यत्र सद्योधिवासः स्यात्तत्र सर्वं निवेदयेत् । स्थितं न चालयेद्देवमन्यथा दोषभाग्यवेत् ॥ ६०
 पूरयेत्सिकताभिस्तु निश्छिद्रं सर्वतो भवेत् । लोकपालस्य दिग्भागे यस्य संचलते विभुः ॥ ६१
 तस्य लोकपतेः शान्तिर्देयाश्चमाश्च दक्षिणाः । इन्द्राय वारणं दद्यात्काञ्चनं चाल्पवित्तवान्
 अग्नेः सुवर्णमेव स्याद्यमस्य महिषं तथा । अञ्जं च काञ्चनं वर्द्यान्नैर्कृतं राक्षसं प्रति ॥ ६३
 वरुणं प्रति मुक्तानि सशुक्लीनि प्रदापयेत् । रीतिकं वायवे दद्याद्ब्रह्मपुष्पमेन (ण) सांप्रतम् ॥ ६४
 सोमाय धेनुर्दातव्यां राजतं वृषभं शिवे । यस्यां यस्यां संचलते शान्तिः स्यात्तत्र तत्र तु ॥ ६५
 अन्यथा तु भवेद्घोरं भयं कुलविनाशनम् । अचलं कारयेत्तस्मात्सिकताभिः सुरेश्वरम् ॥ ६६
 अन्नं वस्त्रं च दातव्यं पुण्याहजयमङ्गलम् । त्रिपञ्च सप्तदश वा दिनानि स्यान्महोत्सवः ॥ ६७
 चतुर्थेऽह्नि महास्नानं चतुर्थीकर्म कारयेत् । दक्षिणा च पुनस्तद्वद्देयां तत्रातिभक्तितः ॥ ६८

१ क. ख. 'मद्वृक्ष' । २ ग. 'श्वती म' । ३ ग. ड. 'मुपैति' । ४ ग. घ. ड. 'म' । मनःप्री । ५ ग. घ.
 "नानागणु" । ६ क. ख. 'न्द्रायामर' । ७ ख. च. अन्नं । ८ घ. ड. 'यादुरवे रा' । ९ ग. कपिला । घ. ड. च. रीति
 काम् । १० ग. घ. ड. संयुताम् । ११ क. ख. घ. 'द्या रजतं श्वयं शि' । १२ ग. ड. 'लत शा' । १३ ग. घ. च
 'शात्त्रापि शाकि' ।

देवप्रतिष्ठाविधिरेष तुभ्यं निवेदितः पापविनाशहेतोः ।

यस्मादनुधैः पूर्वमनन्तमुक्तमनेकविद्याधरं देवपूज्यम् ॥

६९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिष्ठानुकीर्तनं नाम षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३३२३ ॥

अथ सप्तपट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि देवस्नपनमुत्तमम् । अर्घस्यापि समासेन शृणु त्वं विधिमुत्तमम् ॥ १

दध्यक्षतकुशाग्राणि क्षीरं दूर्वास्तथा मधु । यवाः सिन्द्वार्थकास्तद्वदद्याङ्गोऽर्घः फलैः सह ॥ २

गजाश्वरथ्यावल्मीकवराहोत्खातमण्डलात् । अग्न्यगारात्तथा तीर्थाद्गजाद्गोमण्डलादपि ॥

कुम्भे तु मृत्तिकां दद्यादुदङ्घृताऽसीतिमन्त्रवित् । शं नो देवीत्यपां मन्त्रमापो हि षेति वै तथा

सावित्र्याऽऽदाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् । आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि

तेजोऽसीति घृतं तद्वदेवस्य त्वेति चोदकम् । कुशमिश्रं क्षिपेद्विद्वान्पञ्चगव्यं भवेत्ततः ॥ ६

स्नाप्याथ पञ्चगव्येन दध्ना शुद्धेन वै ततः । दधिकाव्णेतिमन्त्रेण कर्तव्यमभिमन्त्रणम् ॥ ७

आप्यायस्वेति पयसा तेजोऽसीति घृतेन च । मधुवातेति मधुना ततः पुष्पोदकेन च ॥ ८

सरस्वत्यै भैषज्येन कार्यं तस्याभिमन्त्रणम् । हिरण्याक्षेति मन्त्रेण स्नापयेद्वत्नवारिणा ॥ ९

कुशाम्भसा ततः स्नानं देवस्य त्वेति कारयेत् । फलोदकेन च स्नानमग्न आयाहि कारयेत् ॥ १०

ततस्तु गन्धतोयेन सावित्र्या चाभिमन्त्रयेत् । ततो घटसहस्रेण सहस्रार्धेन वा पुनः ॥ ११

तस्याप्यर्धेन वा कुर्यात्सपादेन शतेन वा । चतुःषष्ट्या ततोऽर्थेन तदर्धार्धेन वा पुनः ॥ १२

चतुर्भिश्चत्वार्योऽर्घ्याऽपि शक्तितो भवेत् । सहदेवी वचा व्याघ्री बला चातिबला तथा ॥

शङ्खपुष्पी तथा सिंही ह्यष्टमी च सुवर्चला । महौषध्यष्टकं ह्येतन्महास्नानेषु योजयेत् ॥ १५

यवगोधूमनीवारतिलश्यामाकशालयः । प्रियङ्गवो ब्रीहयश्च स्नानेषु परिकल्पिताः ॥ १६

स्वास्तिकं पद्मकं शङ्खमुत्पलं कमलं तथा । श्रीवत्सं दर्पणं तद्वस्त्राद्यवर्तमथाष्टकम् ॥ १७

एतानि गोमयैः कुर्यान्मुद्रा च शुभया ततः । पञ्चवर्णादिकं तद्वत्पञ्चवर्णं रजस्तथा ॥ १८

पूर्वाः कृष्णतिलान्दद्यान्नीराजनविधिर्मतः । एवं नीराजनं कृत्वा दूर्घादाचमनं बुधः ॥ १९

मन्दाकिन्यास्तु यद्वारि सर्वपापापहं शुभम् । ततो वस्त्रयुगं दद्यान्मन्त्रेणानेन यत्नतः ॥ २०

देवसूत्रसमायुक्ते यज्ञदानसमन्विते । सर्ववर्णे शुभे देव वाससी ते विनिर्मिते ॥ २१

ततस्तु चन्दनं दद्यात्समं कर्पूरकुङ्कुमैः । इममुच्चारयेन्मन्त्रं दर्भपाणिः प्रयत्नतः ॥ २२

शरीरं ते न जानामि चेष्टां नैव च नैव च । मया निवेदिताग्नान्धान्प्रतिगृह्य विलिप्यताम् ॥

चत्वारिंशत्ततो दीपान्दद्याच्चैव प्रदक्षिणान् । त्वं सूर्यचन्द्रज्योतींषि विद्युदग्निस्तथैव च ॥ २४

१ ड. 'रसंघजुष्टम्' । इ. २ ग. घ. * 'गौर्दद्याऽष्टजम्' । ३ ड. 'ष्पी च वाराही ह्य' । ४ ग. 'द्याहानं तद' स्ततः । म. ५ ग. घ. 'क्षिणम् । त्वं ।

त्वमेव सर्वज्योतीषि दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् । ततस्त्वनेन मन्त्रेण धूपं दद्याद्विचक्षणः ॥ २५
 वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः । मया निवेदितो भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम्
 ततस्त्वाभरणं दद्यान्महामूषाय ते नमः । अनेन विधिना कृत्वा सप्तरात्रं महोत्सवम् ॥ २७
 देवकुम्भैस्ततः कुर्याद्यजमानोऽभिषेचनम् । चतुर्भिरष्टभिर्वाऽपि द्वाभ्यामेकेन वा पुनः ॥ २८
 सपञ्चरत्नकलशैः सितवस्त्राभिवेष्टितैः । देवस्य त्वेति मन्त्रेण साप्ता चाऽऽथर्वणेन च ॥ २९
 अभिषेके च ये मन्त्रा नवग्रहमखे स्मृताः । सिताम्बरधरः स्नात्वा देवान्संपूज्य यत्नतः ॥ ३०
 स्थापकं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः । यज्ञभाण्डानि सर्वाणि मण्डपोपस्करादिकम् ॥
 यच्चान्यदपि तद्देहे तदाचार्याय दापयेत् । सुप्रसन्ने गुरौ यस्मात्तृप्यन्ति सर्वदेवताः ॥ ३२

नैतद्विशिलेन च दाम्भिकेन न लिङ्गिना स्थापनमत्र कार्यम् ।
 विप्रेण कार्यं श्रुतिपारगेण गृहस्थधर्माभिरतेन नित्यम् ॥ ३३
 पाषाण्डिनं यस्तु करोति भक्त्या विहाय विप्राञ्छ्रुतिधर्मयुक्ताम् ।
 गुरुं प्रतिष्ठादिषु तत्र नूनं कुलक्षयः स्यादचिरादपूज्यः ॥ ३४
 स्थानं पिशाचैः परिगृह्यते वा अपूज्यतां यात्यचिरेण लोके ।
 विप्रैः कृतं यच्छ्रुमधुं कुले स्यात्पूज्यतां याति चिरं च कालम् ॥ ३५

इति श्रीमारुते महापुराणे देवतान्नानं नाम सप्तषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३३५८ ॥

अष्टाष्टरद्विंशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

प्रासादाः कीदृशाः सूत कर्तव्या भूतिमिच्छता । प्रमाणं लक्षणं तद्वद्वद्विस्तरतोऽधुना ॥ १

सूत उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रासादविधिनिर्णयम् । वास्तौ परीक्षिते सम्यग्वास्तुदेहविचक्षणः ॥ २
 वास्तूपशमनं कुर्यात्समिद्धिर्बलिकर्मणा । जीर्णोद्धारं तथोद्याने तथा गृहनिवेशने ॥ ३
 नवप्रासादभवने प्रासादपरिवर्तने । द्वाराभिवर्तने तद्वत्प्रासादेषु गृहेषु च ॥ ४
 वास्तूपशमनं कुर्यात्पूर्वमेव विचक्षणः । एकाशीतिपदं लिख्य वास्तुमध्ये च पृष्ठतः ॥ ५
 होमस्त्रिमेखले कार्यः कुण्डे हस्तप्रमाणके । यवैः कृष्णतिलैस्तद्वत्समिद्धिः क्षीरवृक्षजैः ॥ ६
 पालाशैः खादिरैश्चापि मधुसर्पिःसमन्वितैः । कुशदूर्वाभ्यैर्वाऽपि मधुसर्पिःसमन्वितैः ॥ ७
 कार्यस्तु पञ्चभिर्बिलैर्बिल्वबीजैरथापि वा । होमान्ते भक्ष्यमोज्यैस्तु वास्तुदेशे बलि हरेत् ॥ ८
 तद्वद्विशेषनैवेद्यमेवं दद्यात्कमेण तु । ईशकोणे घूर्तांक्तं तु शिखिने विनिवेदयेत् ॥ ९
 ओदनं सफलं दद्यात्पर्जन्याय घृतान्वितम् । जयाय च ध्वजान्पीतान्पैठं कूर्मं च संन्यसेत् ।
 इन्द्राय पञ्चरत्नानि पैठं च कुलिशं तथा । वितानकं च सूर्याय धूम्रं सक्तुं तथैव च ॥ ११

१ ग. घ. 'मानाभिः' । २ क. ख. घ. 'प्यन्ते स' । ३ ड. बुद्ध्या । ४ ग. 'मैनेष्टान्' । गुं । ५ ग. ड. च. 'स्यात्तत्' । ६ ग. घ. 'क्षकैः । ता' । ७ ग. 'विल्वैः पञ्चबी' । ८ ड. 'स्त्रैर्बीजैरपै' । ९ घ. 'न्ते नव भो' । १० क. ख. 'तामे तु' । ११ ग. जयन्ताय ध्व' ।

सत्याय घृतगोधूमं मत्स्यं दद्याद्भृशाय च । शङ्कुलीश्वान्तरिक्षाय दद्यात्सकूंश्च वायवे ॥ १२
 लाजाः पूष्णे तु दातव्या वितथे चणकौदनम् । गृहक्षताय मध्वन्नं यमाय पिशितौदनम् ॥ १३
 गन्धौदनं च गन्धर्वे भृङ्गराजस्य भृङ्गिकाम् । मृगाय यावकं दद्यात्पितृभ्यः कृसरा मता ॥ १४
 दौवारिके दन्तकाष्ठं पितृ कृष्णबलिं तथा । सुग्रीवेऽपूपकं दद्यात्पुष्पदन्ताय पायसम् ॥ १५
 कुशस्तम्बेन संयुक्तं तथा पद्मं च वीरुणे । पिष्टं हिरण्यं दद्यादसुराय सुरा मता ॥ १६
 घृतौदनं च शोषाय यवान्नं पापयक्ष्मणे । घृतलङ्घुकास्तु रोगाय नागे पुष्पफलानि च ॥ १७
 सर्पिर्मुखाय दातव्यं मुद्गौदनमतः परम् । भलाटस्थानके दद्यात्सोमार्यं घृतपायसम् ॥ १८
 भगाय शालिकं पिष्टमदित्यै पोलिकास्तथा । दित्यै तु पूरिका दद्यादित्येवं बाह्यतो बलिः ॥
 क्षीरं यमाय दातव्यमापवत्साय वै दधि । सावित्रे लङ्घुकान्दद्यात्समरीचं कुशौदनम् ॥ २०
 सवितुर्गुडपूर्णाश्च जयाय घृतचन्दनम् । विदस्वते पुनर्दद्याद्रक्तचन्दनपायसम् ॥ २१
 हरितालौदनं दद्यादिन्द्राय घृतसंयुतम् । घृतौदनं च मित्राय रुद्राय घृतपायसम् ॥ २२
 आमं पक्कं तथा मांसं देयं स्याद्वाजयक्ष्मणे । पृथ्वीधराय मांसानि कूष्माण्डानि च दापयेत् ॥
 शर्करापायसं दद्यादर्घ्यणे पुनरेव हि । पञ्चगव्यं यवांश्चैव तिलाक्षतमयं चरुम् ॥ २४
 मक्ष्यं भोज्यं च विविधं ब्रह्मणे विनिवेदयेत् । एवं संपूजिता देवाः शान्तिं कुर्वन्ति ते सदा ॥
 सर्वेभ्यः काञ्चनं दद्याद्वाह्मणे गां पयस्विनीम् । राक्षसीनां बलिर्देयः अपि यादृग्यथा शृणु ॥
 मांसौदनं घृतं पद्मकेसरं रुधिरान्वितम् । ईशानभागमाश्रित्य चैरक्यै विनिवेदयेत् ॥ २७
 मांसौदनं च रुधिरं हरिद्रौदनमेव च । आग्नेयीं दिशमाश्रित्य विदार्यै विनिवेदयेत् ॥ २८
 दध्यौदनं सरुधिरमस्थिखण्डैश्च संयुतम् । पीतरक्तं बलिं दद्यात्पूतनायै सरक्षसे ॥ २९
 वायव्यां पापराक्षस्यै मत्स्यमांसं सुरासवम् । पायसं चापि दातव्यं स्वनाम्ना सर्वतः क्रमात् ॥
 नमस्कृष्टान्तयुक्तेन प्रणवाद्येन संयुतः । ततः सर्वौषधीस्नानं यजमानस्य कारयेत् ॥ ३१
 *द्विजान्सुपूजयेद्भक्त्या ये चान्ये गृहमागताः । एतद्वास्तुपूषामनं कृत्वा कर्म समारभेत् ॥ ३२
 प्रासादभवनोद्यानप्रारम्भे विनिवर्तने । पुरवेश्मप्रवेशेषु सर्वदोषापनुत्तये ॥ ३३
 रक्षोघ्नपावमानेन सूक्तेन भवनादिकम् । नृत्यमङ्गलवाद्येन कुर्याद्वाह्मणवाचनम् ॥ ३४
 अनेन विधिना यस्तु प्रतिसंवत्सरं बुधः । गृहे वाऽऽयतने कुर्यान्न स दुःखमवाप्नुयात् ॥ ३५
 न च व्याधिभयं तस्य न च बन्धुधनक्षयः । जीवेद्वर्षशतं स्वर्गं कल्पमेकं च तिष्ठति ॥ ३६

इति श्रीमातल्ये महापुराणे वास्तुदोषापशमनं नामाष्टषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३३९४ ॥

अथैकोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एवं वास्तुबलिं कृत्वा भजेत्षोडशभागिकम् । तस्य मध्ये चतुर्भिस्तु भागैर्गर्भं तु कारयेत् ॥ १

* इत आरभ्य सर्वदोषापनुत्तय इत्यन्तग्रन्थो घ. पुस्तके न विद्यते ।

१ ग. गन्धोदकं । २ क. ख. पुष्पकं । ग. पूरिका । ३ क. ख. वादणम् । ४ क. शोषाय । ग. ड. सोमाय ।

५ ग. 'पुष्पं फलान्वितम् । मक्ष्यमुखा' । ६ ग. 'य मधुपा' । ७ घ. 'तद्विषय' । ८ ड. शरावे ।

भागद्वादशकं सार्धं ततस्तु परिकल्पयेत् । चतुर्विंशु तथा ज्ञेयं निर्गमं तु ततो बुधैः ॥ २
 चतुर्भागेन(ण) भित्तीनामुच्छ्रायः स्यात्प्रमाणतः । द्विगुणः शिखरोच्छ्रायो भित्त्युच्छ्रायप्र-
 माणतः ॥ ३
 शिखरार्धस्य चार्धेन विधेया तु प्रदक्षिणा । गर्भसूत्रद्वयं चाग्रे विस्तारो मण्डपस्य तु ॥ ४
 आयतः स्यान्निर्भागैर्भद्रयुक्तः सुशोभनः । पञ्चभागेन संभज्य गर्भमानं विचक्षणः ॥ ५
 भागमेकं गृहीत्वा तु प्राग्ग्रीवं कल्पयेद्बुधः । गर्भसूत्रसंज्ञो भागाद्व्यतो मुखमण्डपः ॥ ६
 एतत्सामान्यमुद्दिष्टं प्रासादस्येह लक्षणम् । तथाऽन्यं तु प्रवक्ष्यामि प्रासादं लिङ्गमानतः ॥ ७
 लिङ्गपूजाप्रमाणेन कर्तव्या पीठिका बुधैः । पिण्डिकार्धेन भागः स्यात्तन्मानेन तु भित्तयः
 बाह्यभित्तिप्रमाणेन उत्सेधस्तु भवेत्पुनः । भित्त्युच्छ्रायास्तु द्विगुणः शिखरस्य समुच्छ्रायः ॥
 शिखरस्य चतुर्भागात्कर्तव्या च प्रदक्षिणा । प्रदक्षिणायास्तु समस्त्वद्यतो मण्डपो भवेत् ॥ १०
 तस्य चार्धेन कर्तव्यस्त्वद्यतो मुखमण्डपः । प्रासादान्निर्गती कार्यौ कैपोलौ गर्भमानतः ॥ ११
 ऊर्ध्वं भित्त्युच्छ्रायात्तस्य मञ्जरीं तु प्रकल्पयेत् । मञ्जरीश्चार्धभागेन शुकनासां प्रकल्पयेत् ॥
 ऊर्ध्वं तथाऽर्धभागेन वेदीबन्धो भवेदिह । वेद्याश्चोपरि यच्छेषं कण्ठश्चामलसारकः ॥ १३
 एवं विभज्य प्रासादं शोभनं कारयेद्बुधः । अथान्यच्च प्रवक्ष्यामि प्रासादस्येह लक्षणम् ॥ १४
 गर्भमानप्रमाणेन प्रासादं शृणुत द्विजाः । विभज्य नवधा गर्भमध्ये स्याद्विङ्गपीठिका ॥
 पादाष्टकं तु रुचिरं पार्श्वतः परिकल्पयेत् । मानेन तेन विस्तारो भित्तीनां तु विधीयते ॥ १६
 पादं पञ्चगुणं कृत्वा भित्तीनामुच्छ्रायो भवेत् । स एव शिखरस्यापि द्विगुणः स्यात्समुच्छ्रायः ॥
 चतुर्धा शिखरं भज्य अर्धभागद्वयस्य तु । शुकनासं प्रकुर्वीत तृतीये वेदिका मता ॥ १८
 कण्ठमामलसारं तु चतुर्थे परिकल्पयेत् । कैपोलयोस्तु संहारो द्विगुणोऽत्र विधीयते ॥ १९
 शोभनैः पञ्चवह्नीभिरण्डकैश्च विभूषितः । प्रासादोऽयं तृतीयस्तु मया तुभ्यं निवेदितः ॥
 सामान्यमपरं तद्वत्प्रासादं शृणुत द्विजाः । त्रिभेदं कारयेत्क्षेत्रं यत्र तिष्ठन्ति देवताः ॥ २१
 रथौकस्तेन मानेन बाह्यभागविनिर्गतः । नेमी पादेन विष्मिणीं प्रासादस्य समन्ततः ॥ २२
 गर्भं तु द्विगुणं कुर्यात्तस्य मानं भवेदिह । स एव भित्तेरुत्सेधा द्विगुणः शिखरो मतः ॥ २३
 प्राग्ग्रीवः पञ्चभागेन निष्कासस्तस्य चोच्यते । कारयन्त्सुपिरं तद्वर्ध्वाकारस्य त्रिभागतः ॥
 प्राग्ग्रीवं पञ्चभागेन निष्काशेण विशेषतः । कुर्याद्वा पञ्चभागेन प्राग्ग्रीवं कर्णमूलतः ॥ २५
 यापयेत्कनकं तत्र गर्भान्ते द्वारमूलतः । एवं तु त्रिविधं कुर्याज्ज्येष्ठमध्यकर्णायसम् ॥ २६
 त्रेङ्गमानानुभेदेन रूपभेदेन वा पुनः । एते समासतः प्रोक्ता नामतः शृणुताधुना ॥ २७
 रुमन्दरकैलासकुम्भसिंहमुगास्तथा । विमानच्छन्दकस्तद्वच्चतुरस्रस्तथैव च ॥ २८

१ घ. ड. 'ण्डलस्य' । २ ग. ड. युक्तं सुशोभनम् । ३ क. ख. 'समाद्भागो' । ग. च. 'सम भा' । ४ क. 'विभा' । ५ च. 'शिखरार्धस्य चार्धेन विधेया तु प्र' । ६ क. ख. ड. कपालौ । ७ ग. घ. ड. 'भित्त्युच्छ्रायः' । ८ ग. कण्ठ 'मलसारकम्' । ९ ग. शिखरं । १० सुचिरं । १० ग. ड. 'त एवं च शि' । ११ क. ख. कपालं । १२ ड. 'मा-
 नेन प' । १३ घ. ड. 'धाङ्गितेन' । १४ ड. च. 'नीतम्' । ने । १५ घ. 'तः' । एकपादे । १६ क. ख. 'सादः स्यात्समं' ।
 १७ ग. 'तः' । भित्तिश्च त्रिगुणा कार्यं तस्या मा' । ड. च. 'तः' । भित्तिश्च द्विगुणा कार्यं तस्या मा' । १८ ग. 'प्राग्ग्रीवं'
 १९ ग. निष्काशेन । २० क. ख. प्राग्ग्रीवं । २१ ग. घ. ड. च. 'न्ते हार' ।

अष्टास्रः षोडशास्रश्च वर्तुलः सर्वभद्रकः । सिंहास्यो नन्दनश्चैवं नन्दिवर्धनकस्तथा ॥ २९
 हंसो वृषः सुवर्णेशः पद्मकोऽथ समुद्रकः । प्रासादा नामतः प्रोक्ता विभागं शृणुत द्विजाः ३०
 शतशृङ्गश्चतुर्द्वारो भूमिकाषोडशोच्छ्रितः । नानाविचित्रशिखरो मेरुः प्रासाद उच्यते ॥ ३१
 मन्दरो द्वादश प्रोक्तः कैलासो नवभूमिः । विमानच्छन्दकस्तद्वदनेकशिखराननः ॥ ३२
 स चाष्टभूमिकस्तद्वत्सर्वभिर्नन्दिवर्धनः । विषाणकसमायुक्तो नन्दनः स उदाहृतः ॥ ३३
 षोडशास्रसमायुक्तो नानारूपसमन्वितः । अनेकशिखरस्तद्वत्सर्वतोभद्र उच्यते ॥ ३४
 चित्रशालासमोपेतो विज्ञेयः पञ्चभूमिकः । वलभीच्छन्दकस्तद्वदनेकशिखराननः ॥ ३५
 वृषस्योच्छ्रायतस्तुल्यो मण्डलश्चास्रवर्जितः । सिंहः सिंहाकृतिर्ज्ञेयो गजो गजसमस्तथा ॥
 कुम्भः कुम्भाकृतिस्तद्वद्भूमिकानवकोच्छ्रयः । अङ्गुलीपुटसंस्थानः पञ्चाण्डकविभूषितः ॥
 *षोडशास्रः समन्ताच्च विज्ञेयः स समुद्रकः । पार्श्वयोश्चन्द्रशालोऽस्य उच्छ्रायो भूमिकाद्व-
 यम् ॥ ३८

तथैव पद्मकः प्रोक्त उच्छ्रायो भूमिकात्रयम् । षोडशास्रः स विज्ञेयो विचित्रशिखरः शुभः ॥
 मृगराजस्तु विख्यातश्चन्द्रशालो विभूषितः । प्राग्भीवेण विशालेन भूमिकासु षडुन्नतः ॥ ४०
 अनेकश्चन्द्रशालश्च गजः प्रासाद इष्यते । पर्यस्तगृहराजो वै गरुडो नाम नामतः ॥ ४१
 सप्तभूम्युच्छ्रयस्तद्वच्चन्द्रशालात्रयान्वितः । भूमिकाषडशोतिस्तु बाह्यतः सर्वतो भवेत् ४२
 तथाऽन्यो गरुडस्तद्वदुच्छ्रायादशभूमिकः । पद्मकः षोडशास्रस्तु भूमिद्वयमथाधिकः ॥ ४३
 पद्मतुल्यप्रमाणेन श्रीवृक्षक इति स्मृतः । पञ्चाण्डको द्विभूमिश्च गर्भे हस्तचतुष्टयम् ॥ ४४
 वृषो भवति नाम्नाऽयं प्रासादः सार्वकामिकः । सप्तकाः पञ्चकाश्चैव प्रासादा वै मयोदिताः ॥
 सिंहास्येन समा ज्ञेया ये चान्ये तत्प्रमाणकाः । चन्द्रशालैः समोपेताः सर्वे प्राग्भीवसंयुताः ॥
 ऐष्टका दारवाश्चैव शैला वा स्युः सतोरणाः ॥ ४६
 मेरुः पञ्चाशद्वस्तः स्यान्मन्दरः पञ्चहीनकः । चत्वारिंशजु कैलासश्चतुर्ल्लिखिशद्विमानकः ॥
 नन्दिवर्धनकस्तद्वद्वात्रिंशत्समुदाहृतः । त्रिंशता नन्दनः प्रोक्तः सर्वतोभद्रकस्तथा ॥ ४८
 वर्तुलः पद्मकश्चैव विशद्वस्त उदाहृतः । गजः सिंहश्च कुम्भश्च वलभीच्छन्दकस्तथा ॥ ४९
 + एते षोडशहस्ताः स्युश्चत्वारो देववल्लभाः । कैलासो मृगराजश्च विमानच्छन्दको मतः ॥
 एते द्वादशहस्ताः स्युरेतेषामिह मन्मतम् । गरुडोऽष्टकरो ज्ञेयो हंसो दश उदाहृतः ॥ ५१
 एवमेते प्रमाणेन कर्तव्याः शुभलक्षणाः । यक्षराक्षसनागानां मातृहस्तात्प्रशस्यते ॥ ५२
 तथा मेवादयः सप्त ज्येष्ठलिङ्गे शुभावहाः । श्रीवृक्षकादयश्चाष्टौ मध्यमस्य प्रकीर्तिताः ॥ ५३
 तथा हंसादयः पञ्च कैन्त्यसे शुभदा मताः । वलभीच्छन्दके गौरी जटामुकुटधारिणी ॥ ५४

* इत आरभ्य षडुन्नत इत्यन्तप्रस्थो घ. पुस्तके नास्ति । + इत आरभ्य मन्मतमिल्यन्तप्रस्थो ड. पुस्तके नास्ति ।

१ च 'व निविध' । २ च. वृषभवर्णश्च प° । ३ घ. ड. सुपर्णश्च प° । ४ ग. 'सभूर्न' । ५ ग. 'नः । विश-
 तिकः स° । ड. 'नः । त्रिशाण्डक' । ६ घ. 'ते । चन्द्रशा' । ७ ग. घ. ड. 'द्वच्छुकनासं त्रयान्वितः । ह° । ८ ग. 'यो
 नन्दिर्नन्दि' । ९ ग. 'ल्लयसं' । १० ड. च. 'दुच्छ्रायो दश' । ११ क. ख. 'कः । भूमिकायो' । १२ ग. ड. च.
 पद्महस्तः स्या' । १३ ग. कनिष्ठे ।

वरदाऽभयदा तद्वत्साक्षसूत्रकमण्डलुः । गृहे तु रक्तमुकुटा उत्पलाङ्कुशधारिणी ॥
 वरदाऽभयदा चापि पूजनीया समर्तुका ॥ ५५
 तपोवनस्थाभितरां तां तु संपूजयेद्बुधः । देव्या विनायकस्तद्वद्रलभीच्छन्दके शुभः ॥ ५६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रासादानुकीर्तनं नामैकोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३४५० ॥

अथ सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि मण्डपानां तु लक्षणम् । मण्डपप्रवरान्वक्ष्ये प्रासादस्यानुरूपतः ॥ १
 विविधा मण्डपाः कार्या ज्येष्ठमध्यकनीयसः । नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि शृणुध्वमुपिसत्तमाः ॥ २
 पुष्पकः पुष्पभद्रश्च सुव्रतोऽसुतनन्दनः । कौशल्यो बुद्धिसंकीर्णो गजभद्रो जयावहः ॥ ३
 श्रीवत्सो विजयश्चैव वास्तुकीर्तिः श्रुतिजयः । यज्ञभद्रो विशालश्च सुश्लिष्टः शत्रुमर्दनः ॥ ४
 भागपञ्चो नन्दनश्च मानवो मानभद्रकः । सुग्रीवो हरितश्चैव कर्णिकारः शतधिकः ॥ ५
 सिंहश्च श्यामभद्रश्च सुभद्रश्च तथैव च । सप्तविंशतिराख्याता लक्षणं शृणुत द्विजाः ॥ ६
 स्तम्भा यत्र चतुःषष्टिः पुष्पकः समुदाहृतः । द्विषष्टिः पुष्पभद्रस्तु षष्टिः सुव्रत उच्यते ॥ ७
 अष्टपञ्चाशकस्तम्भः कथ्यतेऽसुतनन्दनः । कौशल्यः षट् च पञ्चाशच्चतुष्पञ्चाशता पुनः ॥ ८
 नाम्ना तु बुद्धिसंकीर्णो द्विहीनो गजभद्रकः । जयावहस्तु पञ्चाशच्छ्रीवत्सस्तद्विहीनकः ॥ ९
 विजयस्तद्विहीनः स्याद्वास्तुकीर्तिस्तथैव च । द्वाभ्यामेव प्रहीयेत ततः श्रुतिजयोऽपरः ॥ १०
 चत्वारिंशद्यज्ञभद्रस्तद्विहीनो विशालकः । षट्त्रिंशच्चैव सुश्लिष्टो द्विहीनः शत्रुमर्दनः ॥ ११
 द्वात्रिंशद्भागपञ्चस्तु त्रिंशद्भिन्नन्दनः स्मृतः । अष्टाविंशन्मानवस्तु मानभद्रो द्विहीनकः ॥ १२
 चतुर्विंशस्तु सुग्रीवो द्वाविंशो हरितो मतः । विंशतिः कर्णिकारः स्याद्दष्टादश शतधिकः ॥ १३
 सिंहो भवेद्विहीनश्च श्यामभद्रो द्विहीनकः । सुभद्रस्तु तथा प्रोक्तो द्वादशस्तम्भसंयुतः ॥ १४
 मण्डपाः कथितास्तुभ्यं यथावलक्षणांविताः । त्रिकोणं वृत्तमैर्धनुमष्टकोणं द्विरष्टकम् ॥ १५
 चतुष्कोणं तु कर्तव्यं संस्थानं मण्डपस्य तु । राज्यं च विजयश्चैव आयुर्वर्धनमेव च ॥ १६
 पुत्रलामः श्रियः पुष्टिस्त्रिकोणादिक्रमाद्भवेत् । एवं तु शुभदाः प्रोक्ताश्चान्यथा त्वशुभावहाः ॥
 चतुःषष्टिपदं कृत्वा मध्ये द्वारं प्रकल्पयेत् । विस्ताराद्द्विगुणोच्छ्रायं तन्निर्माणः कटिर्भवेत् ॥
 विस्तारार्धो भवेद्भूमौ भित्तयोऽन्याः समन्ततः । गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं त्रिगुणमायतम् ॥ १९
 * तथा द्विगुणविस्तीर्णमुखस्तद्वदुदुम्बरः । विस्तारपादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोः स्मृतम् ॥ २०
 त्रिपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिर्द्वारमिष्यते । कनिष्ठमध्यमं ज्येष्ठं यथायोगं प्रकल्पयेत् ॥ २१
 अङ्गुलानां शतं सार्धं चत्वारिंशत्तथोन्नतम् । त्रिंशद्विंशोत्तरं चान्यद्भन्यमुत्तममेव च ॥ २२

* एतदर्थस्यानेऽयं पाठो ग. ड. च. पुस्तकेषु—उच्छ्रायः पादविस्तीर्णशाखास्तद्वदुदुम्बर इति ।

१ क. 'दा रूपदा' । २ ग. 'येत्पुनः' । देव्यो वि' । ड. 'येत्पुनः' । देव्यो विनायकौ तद्वद् । ३ क. शुभौ ।
 ४ घ. 'हर्षणश्च' । ५ क. ख. 'मर्धं तु शष्ट' । ६ ग. 'व शत्रूचाटन' । ७ घ. 'शत्रुसतम्' । धन्यमुत्तममुष्णं धनया
 न्यक्तमे' । ८ ग. 'रं धन्यमुत्तमं पञ्चमेन तु । श' ।

शतं चाशीतिसहितं वातनिर्गमने भवेत् । अधिकं दशभिस्तद्वत्तथा षोडशभिः शतम् ॥ २३
 शतमानं तृतीयं च नवत्याऽशीतिभिस्तथा । दश^१द्वाराणि चैतानि क्रमेणोक्तानि सर्वदा ॥ २४
 अन्यानि वर्जनीयानि मानसोद्वेगदानि तु । द्वारवेधं प्रयत्नेन सर्ववास्तुषु वर्जयेत् ॥ २५
 वृक्षकोणभ्रमिद्वारस्तम्भकूपध्वजादिभिः । कुड्यश्वभ्रेण वा विद्धं द्वारं न शुभदं भवेत् ॥ २६
 क्षयश्च दुर्गतिश्चैव प्रवासः क्षुब्धयं तथा । दौर्भाग्यं बन्धनं रोगो दारिद्र्यं कलहं तथा ॥ २७
 विरोधश्चार्थनाशश्च सर्वं वेधाद्भवेत्क्रमात् । पूर्वेण फलिनो वृक्षाः क्षीरवृक्षास्तु दक्षिणे ॥ २८
 पश्चिमेन जलं श्रेष्ठं पद्मोत्पलविभूषितम् । उत्तरे सरैलैस्तालैः शुभा स्यात्पुष्पवाटिका ॥ २९
 सर्वतस्तु जलं श्रेष्ठं स्थिरमस्थिरमेव च । पार्श्वतश्चापि कर्तव्यं परिवारादिकालयम् ॥ ३०
 याम्ये तपोवनस्थानमुत्तरे मातृकागृहम् । महानसं तथाऽऽग्नेये नैर्ऋत्येऽथ विनायकम् ॥ ३१
 वारुणे श्रीनिवासस्तु वायव्ये गृहमालिका । उत्तरे यज्ञशाला तु निर्माल्यस्थानमुत्तरे ॥ ३२
 वारुणे सोमदैवत्ये बलिनिर्वपणं स्मृतम् । पुरतो वृषमस्थानं शेषे स्यात्कुसुमायुधः ॥ ३३
 जलवापी तथैशाने विष्णुस्तु जलशाय्यपि । एवमायतनं कुर्यात्कुण्डमण्डपसंयुतम् ॥ ३४
 घण्टावितानकसतोरणचित्रयुक्तं नित्योत्सवप्रमुदितेन जनेन सार्धम् ।
 यः कारयेत्सुरगृहं विविधध्वजाङ्कं श्रीस्तं न मुञ्चति सदा दिवि पूज्यते च ॥ ३५
 एवं गृहार्चनविधावपि शक्तितः स्यात्संस्थापनं सकलमन्त्रविधानयुक्तम् ।
 गोवत्सकाश्चनहिरण्यधराप्रदानं देयं गुरुद्विजवरेषु तथाऽन्नदानम् ॥ ३६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रासादानुकीर्तनं नाम सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥१॥ ३४८६ ॥

अथैकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

पूरोर्वशस्त्वया सूत सभविष्यो निवेदितः । सूर्यवंशे नृपा ये तु भविष्यन्ति हि तान्वद ॥ १
 तथैव यादवे वंशे राजानः कीर्तिवर्धनाः । कलौ युगे भविष्यन्ति तानपीह वदस्व नः ॥ २
 वंशान्ते ज्ञातयो याश्च राज्यं प्राप्स्यन्ति सुव्रताः । ब्रूहि संक्षेपतस्तासां यथाभाव्यमनुक्रमात् ॥

सूत उवाच—

बृहद्वलस्य दायादो वीरो राजा ह्युरुक्षयः । उरुक्षयसुतश्चापि वत्सद्रोहो महायशः ॥ ४
 वत्सद्रोहात्यतिव्योमस्तस्य पुत्रो दिवाकरः । तस्यैव मध्यदेशे तु अयोध्या नगरी शुभा ॥ ५
 दिवाकरस्य भविता सहदेवो महायशः । सहदेवस्य भविता ध्रुवाश्वो वै महामनाः ॥ ६
 तस्य भाव्यो महाभागः प्रतीपाश्वश्च तत्सुतः । प्रतीपाश्वसुतश्चापि सुप्रतीपो भविष्यति ॥ ७
 मरुदेवः सुतस्तस्य सुनक्षत्रस्ततोऽभवत् । किंनराश्वः सुनक्षत्राद्भविष्यति परंतपः ॥ ८
 किंनराश्वादन्तरिक्षो भविष्यति महामनाः । सुषेणश्चान्तरिक्षाच्च सुमित्रश्चाप्यमित्रजित् ॥ ९

१ क. ख. घ. 'जादपि । कु' । २ ग. सर्वमेतत्क्रमाद्भवेत् । पू' । ३ ग. क. च. 'रैस्तालः शु' । ४ घ. 'रार्थका' । ५ क. 'रालयादिकम् । या' । ५ क. संशान्ते । ६ ग. क. च. 'सव्यूहो ।

सुमित्रजो बृहद्राजो बृहद्राजस्य वीर्यवान् । पुनः कृतं जयो नाम धार्मिकश्च भविष्यति ॥ १०
 कृतं जयसुतो विद्वान्भविष्यति रणे जयः । भविता संजयश्चापि वीरो राजा रणे जयात् ॥ ११
 संजयस्य सुतः शाक्यः शाक्याच्छुद्धौदनो नृपः । शुद्धौदनस्य भविता सिद्धार्थः पुष्कलः
 सुतः ॥ १२

प्रसेनजित्तो भाव्यः क्षुद्रको भविता ततः । क्षुद्रकात्कुलको भाव्यः कुलकात्सुरथः स्मृतः ।
 सुमित्रः सुरथाज्जातो ह्यन्त्यस्तु भविता नृपः । एते चैक्ष्वाकवः प्रोक्ता भावेष्वा ये कलौ युगे ॥
 बृहद्गलान्ववाये तु भविष्याः कुलवर्धनाः । अत्रानुवंशश्लोकोऽयं विप्रैर्गीतः पुरातनैः ॥ १५
 रक्षार्कूणामयं वंशः सुमित्रान्तो भविष्यति । सुमित्रं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ
 इत्येवं मानवो वंशः प्रागेव समुदाहृतः । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मागधा ये बृहद्रथाः ॥ १७
 पूर्वेण ये जरासंधात्सहदेवान्वये नृपाः । अतीता वर्तमानाश्च भविष्यांश्च निबोधत ॥ १८
 सङ्ग्रामे भारते वृत्ते सहदेवे निपातिते । सोमाधिस्तस्य दायदो राजाऽभूत्स गिरिब्रजे ॥ १९
 पञ्चाशतं तथाऽष्टौ च समा राज्यमकारयत् । श्रुतश्रवाश्चतुःषष्टिं समास्तस्यान्वयेऽभवत् ॥ २०
 अग्रंतीपी च षट्त्रिंशत्समा राज्यमकारयत् । चत्वारिंशत्समास्तस्य निरामित्रो दिवं गतः २१
 पञ्चाशतं समाः षट् च सुरक्षः प्राप्तवान्महीम् । बृहत्कर्मा त्रयोविंशदब्दं राज्यमकारयत् ॥ २२
 सेनाजित्संप्रयातश्च भुक्त्वा पञ्चाशतं महीम् । श्रुतं जयस्तु वर्षाणि चत्वारिंशद्भविष्यति ॥ २३
 अष्टाविंशतिवर्षाणि महीं प्राप्स्यति वै विभुः । अष्टपञ्चाशतं षट् च राज्ये स्थास्यति वै शुचिः
 अष्टाविंशत्समा राजा क्षेमो भोक्ष्यति वै महीम् । अनुव्रतश्चतुःषष्टिं राज्यं प्राप्स्यति वीर्यवान्
 पञ्चाविंशतिवर्षाणि सुनेत्रो भोक्ष्यते महीम् । भोक्ष्यते निवृत्तिश्चेमामष्टपञ्चाशतं समाः ॥ २६
 अष्टाविंशत्समा राज्यं त्रिनेत्रो भोक्ष्यते ततः । चत्वारिंशत्तथाऽष्टौ च ह्युमत्सेनो भविष्यति ॥
 त्रयस्त्रिंशत्तु वर्षाणि महीनेत्रः प्रकाश्यते । द्वात्रिंशत्तु समा राजा ह्यचलस्तु भविष्यति ॥ २८
 रिपुंजयस्तु वर्षाणि पञ्चाशत्प्राप्स्यते महीम् । द्वात्रिंशत्तु नृपा हेते भवितारो बृहद्रथाः ॥ २९
 पूर्णं वर्षसहस्रं तु तेषां राज्यं भविष्यति । जयतां क्षत्रियाणां च बालकः पुलको भवेत् ॥ ३०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजवंशानुकीर्तन एकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३५१६ ॥

अथ द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

बृहद्रेथेष्वतीतेषु वीतिहोत्रेष्ववन्तिषु । पुलकः स्वामिनं हत्वा स्वपुत्रमभिषेक्ष्यति ॥ १
 मिषतां क्षत्रियाणां च बालकः पुलकोद्भवः । स वै प्रणतसामन्तो भविष्यो न च धर्मतः ॥ २
 त्रयोविंशत्समा राजा भविता स नरोत्तमः । अष्टाविंशतिवर्षाणि पालको भविता नृपः ॥ ३
 विशाखयूपो भविता त्रिपञ्चाशत्तथा समाः । एकविंशत्समा राजा सूर्यकस्तु भविष्यति ॥ ४

१ ग. घ. प्रतापी । २ घ. सेनजि । ३ ग. घ. पञ्चाशतं । ४ घ. दृढसेनो । ५ ग. महीं नेत्रः प्रकाश्यते । प. महीं नेत्रः प्रकाश्यते । ६ ग. द्रव्ये व्यतीते तु वी । ७ ग. घ. ड. पुलकः । ८ ग. घ. भविष्ये । ९ ड. च. नयवर्जितः ।

भविष्यति नृपांश्चिन्तितस्तुतो नन्दिवर्धनः । द्विपञ्चाशत्ततो मुक्त्वा प्रनष्टाः पञ्च ते नृपाः ॥ ५
 हत्वा तेषां षशः कृत्स्नं शिशुनाको भविष्यति । वाराणस्यां सुतं स्थाप्य श्रयिष्यति गिरिव्रजम्
 शिशुनाकस्तु वर्षाणि चत्वारिंशद्भविष्यति ॥ ६
 काकवर्णाः सुतस्तस्य षड्विंशत्प्राप्स्यते महीम् । षट्त्रिंशच्चैव वर्षाणि क्षेमधर्मा भविष्यति ॥
 चतुर्विंशत्समाः सोऽपि क्षेमजित्प्राप्स्यते महीम् । अष्टाविंशतिवर्षाणि विन्ध्यसेनो भविष्यति
 भविष्यति समा राजा नवकांन्वायनो नृपः । भूमिमित्रः सुतस्तस्य चतुर्दश भविष्यति ॥ ९
 अजातशत्रुर्भविता सप्तविंशत्समा नृपः । चतुर्विंशत्समा राजा वंशकस्तु भविष्यति ॥ १०
 उदासी भविता तस्मात्त्रयंश्चिन्तितस्तु नृपः । चत्वारिंशत्समा भाव्यो राजा वै नन्दिवर्धनः
 चत्वारिंशच्चयश्चैव महानन्दी भविष्यति । इत्येते भवितारोऽत्र वंशे वै शिशुनाकतः ॥ १२
 शतानि त्रीणि पूर्णानि षष्टिवर्षाधिकानि तु । शिशुनाका भविष्यन्ति राजानः क्षत्रबन्धवः ॥
 एतैः सार्धं भविष्यन्ति यावत्कलि नृपाः परे । तुल्यकालं भविष्यन्ति सर्वे ह्येते महीक्षितः ॥ १४
 चतुर्विंशत्तथैक्ष्वाकाः पाञ्चालाः सप्तविंशतिः । काशेयास्तु चतुर्विंशदष्टाविंशतिर्हैहयाः ॥
 कलिङ्गाश्चैव द्वात्रिंशदशमकाः पञ्चविंशतिः । कुरवश्चापि षट्त्रिंशदष्टाविंशस्तु मैथिलाः ॥
 शूरसेनास्त्रयोविंशद्वीतिहोत्राश्च विंशतिः । एते सर्वे भविष्यन्ति एककालं महीक्षितः ॥ १७
 महानन्दिस्तुश्चापि शूद्रायां कलिकांशजः । उत्पत्स्यते महापद्मः सर्वक्षत्रान्तको नृपः ॥
 ततः प्रभृति राजानो भविष्याः शूद्रयोनयः । एकराट् स महापद्मो एकच्छत्रो भविष्यति ॥
 अष्टाशीतिस्तु वर्षाणि पृथिव्यां च भविष्यति । *सर्वक्षेत्रमथोत्साद्य भाविनाऽर्थेन चोदितः ॥
 सुकल्पादिमुता ह्यष्टौ समा द्वादश ते नृपाः । महापद्मस्य पर्याये भविष्यन्ति नृपाः क्रमात् ॥
 उद्भरिष्यति कौटिल्यः समेद्वांशमिः सुतान् । मुक्त्वा महीं वर्षशतं ततो मौर्यान्गमिष्यति ॥
 भविता शतधन्वा च तस्य पुत्रस्तु षट् समाः । बृहद्वथस्तु वर्षाणि तस्य पुत्रश्च सप्ततिः ॥ २३
 षट्त्रिंशत्तु समा राजा भविता शक एव च । सप्तानां दश वर्षाणि तस्य नसा भविष्यति ॥
 राजा दशरथोऽदौ तु तस्य पुत्रो भविष्यति । भविता नव वर्षाणि तस्य पुत्रश्च सप्ततिः ॥
 इत्येते दश मौर्यास्तु ये भोक्ष्यन्ति वसुंधराम् । सप्तत्रिंशच्छतं पूर्णं तेभ्यः शुङ्गान्गमिष्यति ॥
 पुष्यमित्रस्तु सेनानीरुद्धृत्य स बृहद्वथान् । कारयिष्यति वै राज्यं षट्त्रिंशत्तु समा नृपः ॥ २७
 भविताऽपि वसुज्येष्ठः सप्त वर्षाणि वै नृपः । वसुमित्रस्तथा भाव्यो दश वर्षाणि वै ततः ॥ २८
 ततोऽन्तकः सेमे द्वे तु तस्य पुत्रो भविष्यति । भविष्यति समास्तस्माच्चीण्येवं स पुलिन्दकः ॥
 भविता वज्रमित्रस्तु समा राजा पुनर्मवः । द्वात्रिंशत्तु समाभागः समाभागात्ततो नृपः ॥ ३०
 भविष्यति सुतस्तस्य देवभूमिः समा दश । दशैते क्षुद्रराजानो भोक्ष्यन्तीमां वसुंधराम् ॥ ३१
 शतं पूर्णं शते द्वे च ततः शुङ्गान्गमिष्यति । अमात्यो वसुदेवस्तु प्रसह्यै ह्यवनीं नृपः ॥ ३२
 देवभूमिमथोत्साद्य शौङ्गस्तु भविता नृपः । भविष्यति समा राजा नव काण्वायनो नृपः ॥

* इत आरभ्य गमिष्यतीत्यन्तप्रन्थो नास्ति च. पुस्तके ।

१ ड. 'वकण्ठाय' । २ घ. 'काषाय' । ३ क. ख. 'रो वै दश द्वौ शिशुनाकजः' । श' । ४ घ. 'विशास्तु है' ।
 ५ ग. च. 'क्षत्र तयोत्साद्य भा' । ६ ग. ड. 'तो मोक्षो भविष्य' । ७ ग. घ. 'पुत्रास्तु' । ८ ड. 'तु भविष्यन्ति च
 तत्सुताः' । भ' । ९ ग. समाः सप्त त' । १० ग. 'तः स्वर्ग गमि' । ११ ग. ड. च. 'ह्य व्यसनी नृप' । दे' । घ. 'ह्य
 व्यसन.तुम्' । दे' । १२ ग. ड. द्विजः ।

भूमिमित्रः सुतस्तस्य चतुर्दश भविष्यति । नारायणः सुतस्तस्य भविता द्वादशैव तु ॥ ३४
सुशर्मा तत्सुतश्चापि भविष्यति दशैव तु । इत्येते शुङ्गभृत्यास्तु स्मृताः काण्वायना नृपाः
चत्वारिंशद्विजा ह्येते कण्वा भोक्ष्यन्ति वै महीम् । चत्वारिंशत्पञ्चैव भोक्ष्यन्तीमां वसुंध-
राम् ॥ ३६

एते प्रणतसामन्ता भविष्या धार्मिकाश्च ये । येषां पर्यायकाले तु भूमिरान्धान्गमिष्यति ॥ ३७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजवंशानुकीर्तने द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३५५३ ॥

अथ त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

काण्वायनास्ततो भूपाः सुशर्माणः प्रैसह्य ताम् । शुङ्गानां चैव यच्छेषं क्षपित्वा तु बलीयसः ॥
शिशुकोऽन्धः सजातीयः प्राप्स्यतीमां वसुंधराम् । त्रयोविंशसमा राजा शिशुकस्तु भविष्यति
*कृष्णभ्राता यवीयांस्तु अष्टादश भविष्यति । श्रीमल्लकर्णिभविता तस्य पुत्रस्तु वै दश ॥
पूर्णात्सङ्गस्ततो राजा वर्षाण्यष्टादशैव तु ॥
पञ्चाशच्च समाः षट् च शान्तकर्णिर्भविष्यति । दश चाष्टौ च वर्षाणि तस्य लम्बोदरः सुतः ॥
आर्पीतको दश द्वे च तस्य पुत्रो भविष्यति । दश चाष्टौ च वर्षाणि मेघस्वातिर्भविष्यति ॥ ५
स्वातिश्च भविता राजा समास्वष्टादशैव तु । स्कन्दस्वातिस्तथा राजा सप्तैव तु भविष्यति ॥
सृगेन्द्रः स्वातिकर्णस्तु भविष्यति समास्त्रयः । कुन्तलः स्वातिकर्णस्तु भविताऽष्टौ समा नृपः
एकसंवत्सरं राजा स्वातिवर्णो भविष्यति ॥
भविता रिक्तवर्णस्तु वर्षाणि पञ्चविंशतिः । ततः संवत्सरान्पञ्च हालो राजा भविष्यति ॥ ९
पञ्च मन्दुलको राजा भविष्यति समा नृपः । पुरीन्द्रसेनो भविता तस्मात्सौख्यो भविष्यति ॥
सुन्दरः शान्तिकर्णस्तु अब्दमेकं भविष्यति । चकोरः स्वातिकर्णस्तु षण्मासान्वै भविष्यति ॥
अष्टाविंशतिवर्षाणि शिवस्वातिर्भविष्यति । राजा च गौतमीपुत्रो ह्येकविंशत्यतो नृपः ॥
अष्टाविंशः सुतस्तस्य पुलोमा वै भविष्यति । शिवश्रीर्वै पुलोमा तु सप्तैव भविता नृपः ॥ १३
शिवस्कन्धः शान्तिकर्णाद्भविता ह्यात्मजः समाः । नवविंशतिवर्षाणि यज्ञश्रीः शान्तिक-
र्णिकः ॥ १४

षडेव भविता तस्माद्विजयस्तु समास्ततः । चण्डश्रीः शान्तिकर्णस्तु तस्य पुत्रः समा दश ॥
पुलोमा सप्त वर्षाणि अन्यस्तेषां भविष्यति । एकोनविंशतिर्हेते आन्धा भोक्ष्यन्ति वै महीम्
तेषां वर्षशतानि स्युश्चत्वारि पट्टिरेव च । आन्धानां संस्थिता राज्ये तेषां भृत्यान्वये नृपाः ॥
सप्तैवाऽऽन्धा भविष्यन्ति दशाऽऽभीरास्तथा नृपाः । सप्त गर्दभिलाश्चापि शकाश्चाष्टादशैव
तु ॥ १८

* एतदर्थं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. 'मिरिद्रा भविष्य । २ घ. प्रगृह्य ।

यवनाष्टौ भविष्यन्ति तुषाराश्च चतुर्दश । त्रयोदश गुरुण्डाश्च हूणा ह्येकोनविंशतिः ॥ १९
यवनाष्टौ भविष्यन्ति सप्ताशीतिं महीमिमाम् । सप्त गर्दभिला भूयो भोक्ष्यन्तीमां वसुंधराम् ॥
सप्तवर्षसहस्राणि तुषाराणां मही स्मृता । शतानि त्रीण्यशीतिं च शतान्यष्टादशैव तु ॥ २१
शतान्यर्धचतुष्काणि भवितव्यास्त्रयोदश । गुरुण्डा वृषलैः सार्धं भोक्ष्यन्ते म्लेच्छसंभवाः ॥
शतानि त्रीणि भोक्ष्यन्ते वर्षाण्येकादशैव तु । आन्धाः श्रीपार्वतीयाश्च ते द्विपञ्चाशत् समाः
सप्तषष्टिस्तु वर्षाणि दशाऽऽभीरास्तथैव च । तेषूत्सन्नेषु कालेन ततः किलकिला नृपाः ॥ २४
भविष्यन्तीह यवना धर्मतः कामतोऽर्थतः । तैर्विमिश्रा जनपदां आर्या म्लेच्छाश्च सर्वशः २५
विपर्ययेण वर्तन्ते क्षयमेष्यन्ति वै प्रजाः । लुब्धानृतब्रुवाश्चैव भवितारो नृपास्तथा ॥ २६
कालिकना तु हताः सर्वे आर्या म्लेच्छाश्च सर्वतः । अधार्मिकाश्च येऽत्यर्थं पाषण्डाश्चैव सर्वशः
प्रनष्टे नृपवंशे तु संध्याशिष्टे कलौ युगे । किञ्चिच्छिष्टाः प्रजास्ता वै धर्मं नष्टेऽपरिग्रहाः ॥ २८
असाधवो ह्यसत्त्वाश्च व्याधिशोकेन पीडिताः । अनावृष्टिहताश्चैव परस्परवधेऽपसवः ॥ २९
अशरण्याः परित्रस्ताः संकटं घोरमाश्रिताः । सरित्पर्वतवासिन्यो भविष्यन्त्यखिलाः प्रजाः *
नृपवंशेषु नष्टेषु प्रजाः सर्वगृहाणि च । नष्टस्नेहा निरापत्रास्त्यक्तभ्रातृसुहृद्गणाः ॥ ३१
वर्णाश्रमपरिभ्रष्टा अधर्मनिरताश्च ताः । पत्रमूलफलाहाराश्चीरपत्राजिनाम्बराः ॥ ३२
वृत्त्यर्थमभिलिप्सन्त्यश्चरिष्यन्ति वसुंधराम् ॥ ३२
एवं कष्टमनुप्राप्ताः प्रजाः कलियुगान्तंके । निःशेषास्तु भविष्यन्ति सार्धं कलियुगेन तु ॥ ३३
क्षीणे कलियुगे तस्मिन्दिव्ये वर्षसहस्रके । ससंध्यांशे सुनिःशेषे कृतं तु प्रतिपत्स्यते ॥ ३४
एवं वंशक्रमः कृत्स्नः कीर्तितो यो मया क्रमात् । अतीतो वर्तमानश्च तथैवानागतश्च यः ॥ ३५
महापद्माभिषेकान्तु यावज्जन्म परीक्षितः । एवं वर्षसहस्रं तु ज्ञेयं पञ्चाशदुत्तरम् ॥ ३६
पौलोमास्तु तथाऽऽन्धास्तु महापद्मान्तरे पुनः । अनन्तरं शतान्यष्टौ षट्त्रिंशन्तु समास्तथा ॥
तावत्कालान्तरं भाव्यमान्धान्तादा परीक्षितः । भविष्ये ते प्रसंख्याताः पुराणज्ञैः श्रुतर्षिभिः
सप्तर्षयस्तदा प्रांशुप्रदीप्तेनाग्निना समाः । सप्तविंशतिभाव्यानामान्धाणां तु यदा पुनः ॥ ३९
सप्तर्षयस्तु वर्तन्ते यत्र नक्षत्रमण्डले । सप्तर्षयस्तु तिष्ठन्ति पर्यायेण शतं शतम् ॥ ४०
सप्तर्षीणामुपर्येतस्मृतं वै दिव्यसंज्ञया । समा दिव्याः स्मृताः षष्टिर्दिव्याब्दानि तु सप्तभिः ४१
एभिः प्रवर्तते कालो दिव्यः सप्तर्षिभिस्तु वै । सप्तर्षीणां च यौ पूर्वौ दृश्येते ह्युदितौ निशि ४२
तयोर्मध्ये तु नक्षत्रं दृश्यते यत्समं दिवि । तेन सप्तर्षयो ज्ञेया युक्ता व्योम्नि शतं समाः ॥ ४३
नक्षत्राणामृषीणां च योगस्यैतन्निर्दर्शनम् । सप्तर्षयो मधायुक्ताः काले पारीक्षिते शतम् ॥ ४४
ब्राह्मणास्तु चतुर्विंशे भविष्यन्ति शतं समाः । ततः प्रभृत्ययं सर्वो लोको व्यापत्स्यते भृशम् ॥
अनृतोपहता लुब्धा धर्मतः कामतोऽर्थतः । श्रौतस्मार्तऽतिशिथिले नष्टवर्णाश्रमे तथा ॥ ४६
संकरं दुर्बलात्मानः प्रतिपत्स्यन्ति मोहिताः । ब्राह्मणाः शूद्रयोनिस्थाः शूद्रा वै मन्त्रयोनयः ॥

* इतः परं सार्धंलोको न विद्यते क ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. °दा म्लेच्छप्रायाश्च सर्वतः । अ° । २ ग. °जास्त्यक्ता गृहाणि च वनानि च । नष्टस्नेहनिवास्तव्यास्त्य-
क्तभ्रातृसुहृद्गणाः । अ° । ३ च. न्तरे । नि° । ४ ग. ड. त्रिंशतिपर्यन्ते कृत्स्ने न° । ५ ग. समाः । ६ ग. घ. ड. च
यः पूर्वमुपन्यै दृश्यते नि° ।

उपस्थास्यन्ति तान्विप्रास्तदर्थमभिलिप्सवः । क्रमेणैव च दृश्यन्ते स्ववर्णान्तरदायकम् ॥ ४८
क्षयमेव गमिष्यन्ति क्षीणशेषा युगक्षये । यस्मिन्कृष्णो दिवं यातस्तस्मिन्नेव तदाऽहनि ॥ ४९
प्रतिपन्नं कलियुगं प्रमाणं तस्य मे शृणु । चतुःशतसहस्रं तु वर्षाणां वै स्मृतं बुधैः ॥ ५०
चत्वार्यष्टसहस्राणि संख्यातं मानुषेण तु । दिव्यं वर्षसहस्रं तु तदा संख्या प्रवर्तते ॥ ५१
निःशेषे तु तदा तस्मिन्कृतं वै प्रतिपत्स्यते । ऐलश्चेक्ष्वाकुवंशश्च सहदेवः प्रकीर्तितः ॥ ५२
इक्ष्वाकोः संस्मृतं क्षत्रं सुमित्रान्तं भविष्यति । ऐलं क्षत्रं समाक्रान्तं सोमवंशविदो विदुः ॥
एते विवस्वतः पुत्राः कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः । अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ॥ ५४
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्तथा शूद्राश्च वै स्मृताः । वैवस्वतेऽन्तरे तस्मिन्निति वंशः समाप्यते
देवापिः पौरवो राजा ऐक्ष्वाको यश्च ते मतः । महायोगबलोपेतौ कलापग्राममाश्रितौ ॥ ५६
एतौ क्षत्रप्रणेतारौ नवविंशे चतुर्युगे । सुवर्चा मनुपुत्रस्तु ऐक्ष्वाकाद्यो भविष्यति ॥ ५७
नवविंशे युगेऽसौ वै वंशस्याऽऽदिर्भविष्यति । देवापिपुत्रः सत्यस्तु ऐलानां भविता नृपः ॥
क्षत्रप्रवर्तकावेतौ भविष्ये तु चतुर्युगे । एवं सर्वेषु विज्ञेयं संतानार्थं तु लक्षणम् ॥ ५९
क्षीणे कलियुगे चैव तिष्ठन्तीति कृते युगे । सप्तर्षयस्तु तैः सार्धं मध्ये त्रेतायुगे पुनः ॥ ६०
*र्षीजार्थं वै भविष्यन्ति ब्रह्मक्षत्रस्य वै पुनः । एवमेवं तु सर्वेषु तिष्यान्तेष्वन्तरेषु च ॥ ६१
सप्तर्षयो नृपैः सार्धं संतानार्थं युगे युगे । एवं क्षत्रस्य चोत्सेधः संबन्धो वै द्विजैः स्मृतः ॥ ६२
मन्वन्तराणां संताने संतानाश्च श्रुतौ स्मृताः । अतिक्रान्तयुगाश्चैव ब्रह्मक्षत्रस्य संभवाः ॥
यथा प्रशान्तिस्तेषां वै प्रकृतीनां यथा क्षयः । सप्तर्षयो विदुस्तेषां दीर्घायुद्वं क्षयोदयौ ॥ ६४
एतेन क्रमयोगेन (ण) ऐला इक्ष्वाकवो नृपाः । उत्पद्यमानास्त्रेतायां क्षीयमाणाः कलौ युगे ॥
अनुयान्ति युगाख्यं तु यावन्मन्वन्तरक्षयम् । जामदग्न्येन रामेण क्षत्रे निरवशेषिते ॥ ६६
रिक्त्यं वसुधा सर्वा क्षत्रियैर्वसुधाधिपैः । द्विवंशकरणं सर्वं कीर्तिविष्ये निबोध मे ॥ ६७
ऐलं चैक्ष्वाकुवंशं च प्रकृतिं परिचक्षते । राजानः श्रेणिबद्धाश्च तथाऽन्ये क्षत्रिया भुवि ॥ ६८
ऐलवंशास्तु भूयांसो न तथेक्ष्वाकवो नृपाः । एषामेकशतं पूर्णं कुलानामभिरोचते ॥ ६९
तावदेव तु भोजानां विस्ताराद्विगुणं स्मृतम् । भोजानां द्विगुणं क्षत्रं चतुर्धा तद्यथातथम् ॥
ते ह्यतीताः सनामानो ब्रुवतस्तान्निबोध मे । शतं वै प्रतिविन्ध्यानां शतं नागाः शतं हयाः ॥
शतमेकं धार्तराष्ट्रा ह्यशीतिर्जनमेजयाः । शतं वै ब्रह्मदत्तानां वीराणां कुरवः शतम् ॥ ७२
ततः शतं च पञ्चालाः शतं काशिकुशादयः । तथाऽपरे सहस्रे द्वे ये नीपाः शशबिन्दवः ॥ ७३
इष्टवन्तश्च ते सर्वे सर्वे नियुतदक्षिणाः । एधं राजर्षयोऽतीताः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७४
मनोर्वैवस्वतस्याऽऽसन्वर्तमानेऽन्तरे विभोः । तेषां तु निधनोत्पत्तौ लोकसंस्थितयः स्थिताः
न शक्यो विस्तरस्तेषां संतानस्य परस्परम् । तत्पूर्वापरयोगेण वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ७६

* इत आरभ्य युगे युग इत्यन्तग्रन्थो ड. पुस्तके न दृश्यते ।

१ ड. 'प्रा वेदार्थ' । २ ड. 'गान्ते वशवल्' । क्ष' । ३ घ. 'तुषष्टि' । ४ ग. घ. ड. 'धैः । षष्टिर्षस' ।

५ क. ख. ग. घ. संख्या । ६ ड. 'रै निवृत्ते तु च' । ७ ग. घ. 'ति कलौ यु' । ड. च. 'ति चतुर्युगे' । ८ घ. 'दीर्घायु' ।

९ घ. 'मतिरोहितम् । ता' । ड. च. 'मतिरोहताम् । ता' । १० ग. घ. ड. च. 'व' । ख' । ११ ग. घ. 'करण' । ड.

क. 'ग' । १२ घ. व. 'यजन्तश्चोपेतौ म' ।

अष्टाविंशसमाख्यात। गता वैवस्वतेऽन्तरे । एते देवगणैः सार्धं शिष्टा ये तान्निबोधत ॥ ७७
चत्वारिंशन्नयश्चैव भविष्यास्ते महात्मनः । अवशिष्टा युगाख्यास्ते ततो वैवस्वतो ह्ययम् ॥
एतद्गः कीर्तितं सम्यक्समासव्यासयोगतः । पुनर्वक्तुं बहुत्वान्तु न शक्यं विस्तरेण तु ॥ ७९
उक्ता राजर्षयो ये तु अतीतास्ते युगैः सह । ये ते ययातिवंश्यानां ये च वंशा विशांपते ॥ ८०
कीर्तिता द्युतिमन्तस्ते य एतान्धारयेन्नरः । लभते स वरान्यश्च दुर्लभानिह लौकिकान् ॥ ८१
आयुः कीर्ति-धनं स्वर्गं पुत्रवांश्चाभिजायते । धारणाच्छ्रवणाच्चैव परं स्वर्गस्य धीमतः ॥ ८२

इति श्री मत्स्ये महापुराणे भविष्यराजानुकीर्तनं नाम त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३६३५ ॥

अथ चतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

न्यायेनार्जनमर्थानां वर्धनं चाभिरक्षणम् । सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥ १
कृतकृत्यो भवेत्केन मनस्वी धनवान्बुधः । महादानेन दत्तेन तन्नो विस्तरतो वद ॥ २

सूत उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्तनम् । दानधर्मेऽपि यन्त्रोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ३
तदहं संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । सर्वपापक्षयकरं नृणां दुःस्वप्ननाशनम् ॥ ४
यत्तत्षोडशधा प्रोक्तं वासुदेवेन भूतले । पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥ ५
पूजितं देवताभिश्च ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः । आद्यं तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञकम् ॥ ६
हिरण्यगर्भदानं च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् । कल्पपादपदानं च गोसहस्रं च पञ्चमम् ॥ ७
हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च । हिरण्याश्वरथस्तद्वद्वे महस्तिरथस्तथा ॥ ८
पञ्चलाङ्गलकं तद्वद्धरादानं तथैव च । द्वादश विश्वचक्रं तु ततः कल्पलतात्मकम् ॥ ९
सप्तसागरदानं च रत्नधेनुस्तथैव च । महाभूतघटस्तद्वत्षाडशं परिकीर्तितम् ॥ १०
सर्वाण्येतानि कृतवान्पुरा शम्बरसूदनः । वासुदेवस्तु भगवानम्बरीषोऽथ भार्गवः । ११
कार्तवीर्यार्जुनो नाम प्रह्लादः पूथुरेव च । कुर्युरन्ये महीपालाः केचिच्च भरतादयः ॥ १२
यस्माद्विघ्नसहस्रेण महादानानि सर्वदा । रक्षन्ते देवताः सर्वा एकैकमपि भूतलं ॥ १३
एषामन्यतमं कुर्याद्वसुदेवप्रसादतः । न शक्यमन्यथा कर्तुमपि शक्रेण भूतले ॥ १४
तस्मादाराध्य गौविन्दमुमापतिविनायकौ । महादानमखं कुर्याद्विप्रैश्चैवानुमोदितः ॥ १५
एतदेवाऽऽह मनवे परिपृष्टो जनार्दनः । यथावदनुवक्ष्यामि शृणु ध्वमुषिसत्तमाः ॥ १६

मनुरुवाच—

महादानानि यानीह पवित्राणि शुभानि च । रहस्यानि प्रदेयानि तानि मे कथयाच्युत ॥ १७

मत्स्य उवाच—

यानि नोक्तानि गुह्यानि महादानानि षोडश । तानि ते कथयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ १८

तुलापुरुषयोगोऽयं येषामादौ विधीयते । अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥	१९
युगादिषूपरागेषु तथा मन्वन्तरादिषु । संक्रान्तौ वैधृतिदिने चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥	२०
सितपञ्चदशीपर्वद्वादशीष्वष्टकासु च । यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने ॥	२१
द्रव्यब्राह्मणलाभे वा श्रद्धा वा यत्र जायते । तीर्थे वाऽऽयतने गोष्ठे कूपारामसरित्सु च ॥	२२
गृहे वाऽऽयतने वाऽपि तडागे रुचिरे तथा । महादानानि देयानि संसारभयभीरुणा ॥	२३
अनित्यं जीवितं यस्माद्वसु चातीव चञ्चलम् । केशेष्वेव गृहीतः सन्मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥	२४
पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । षोडशारानिमात्रं तु दश द्वादश वाकरान्	
मण्डपं कारयेद्विद्वांश्चतुर्भद्रान्नं बुधः । सप्तहस्ता भवेद्वेदी मध्ये पञ्चकरा तथा ॥	२६
तन्मध्ये तोरणं कुर्यात्सारदारुमयं बुधः । कुर्यात्कुण्डानि चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणैः ॥	२७
समेखलायोनियुतानि कुर्यात्संपूर्णकुम्भानि महासनानि ।	
सुताभ्रपात्रद्वयसंयुतानि सुयज्ञपात्राणि सुविष्टराणि ॥	२१
हस्तप्रमाणानि तिलाज्यधूपपुष्पोपहाराणि सुशोभनानि ।	
पूर्वोत्तरे हस्तमिताऽथ वेदी ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाय ॥	२९
अत्रार्चनं ब्रह्मशिवाच्युतानां तत्रैव कार्यं फलमाल्यवस्त्रैः ।	
लोकेशवर्णाः परितः पताका मध्ये ध्वजः किङ्किणिकायुतः स्यात् ॥	३०
द्वारेषु कार्याणि च तोरणानि चत्वार्यपि क्षीरवनस्पतीनाम् ।	
द्वारेषु कुम्भद्वयमत्र कार्यं स्रग्गन्धधूपाम्बररत्नयुक्तम् ॥	३१
शालेङ्कुदीचन्दनदेवदारुश्रीपर्णिविल्वप्रियकाश्चनोत्थम् ।	
स्तम्भद्वयं हस्तयुगावसातं कृत्वा दृढं पञ्चकरोच्छ्रितं च ॥	३२
तदन्तरं हस्तचतुष्टयं *स्यादथोदरङ्गश्च तदङ्गमेव ।	
समानजातिश्च तुलाऽवलम्ब्या हैमेन मध्ये पुरुषेण युक्ता ॥	३३
दैर्घ्येण सा हस्तचतुष्टयं स्यात्पृथुत्वमस्यास्तु दशाङ्गुलानि ।	
सुवर्णपट्टाभरणा तु कार्या सा लोहपाशद्वयशृङ्खलाभिः ॥	३४
युता सुवर्णेन तु रत्नमाला विभूषिता माल्यविलेपनाभ्याम् ।	
चक्रं लिखेद्वारिजगर्भयुक्तं नानारजोभिर्भुवि पुष्पकीर्णम् ॥	३५
वितानकं चोपरि पञ्चवर्णं संस्थापयेत्पुष्पफलोपशोभम् ।	
अथर्विजो वेदविदश्च कार्याः सुरूपवेशान्वयशीलगुक्ताः ॥	३६
विधानदक्षाः पटवोऽनुकूला ये चाऽऽर्यदेशप्रभवा द्विजेन्द्राः ।	
गुरुश्च वेदान्तविदार्थवंशसमुद्भवः शीलकुलाभिरूपः ॥	३७
पुराणशास्त्राभिरतोऽतिदक्षः प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीकः ।	
सिताम्बरः कुण्डलहेमसूत्रकेयूरकण्ठाभरणाभिरामः ॥	३८

* अत्र अथोत्तरं यच्च तदङ्गमेवेति भवितुं युक्तम् ।

१ इ. च. वाऽपितडागादौ रुचिरे विधिवत्तथा । २ क. ख. 'द्रासनं' । ३ ग. 'णं दृष्ट्वा शदारानुपमं बु' ।
४ घ. छ. 'णः' । सुमे' । ५ घ. 'थोत्तरं पञ्च तं' । च. 'थोत्तरं गां च तं' । ६ ग. 'रतरस्वभावः' । सि' ।

पूर्वेण ऋग्वेदविज्ञावथाऽऽस्तां यजुर्विदौ दक्षिणतश्च शस्तौ ।
स्थाप्यौ द्विजौ सामविदौ तु पश्चादाथर्वणावुत्तरतस्तु कार्यौ ॥

३९

विनायकादिग्रहलोकपालवस्वटकादित्यमरुद्गणानाम् ।
ब्रह्माच्युतेशार्कवनस्पतीनां स्वमन्त्रतो होमचतुष्टयं स्यात् ॥

४०

जप्यानि सूक्तानि तथैव चैषामनुक्रमेणापि यथास्वरूपम् ।

होमावसाने कृततूर्यनादो गुरुर्गृहीत्वा बलिपुष्पधूपम् ॥

आवाहयेल्लोकपतीन्क्रमेण मन्त्रैरमीभिर्यजमानयुक्तः ॥

४१

एहोहि सर्वाभरसिन्द्रसाध्वैराभिदुतो वज्रधरोऽमरेशः ।

संवीज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाध्वरं नो भगवन्नमस्ते ॐ इन्द्राय नमः ॥ ४३

एहोहि सर्वाभरहव्यवाह मुनिप्रवीरैरमितोऽभिजुष्टः ।

तेजस्विना लोकगणेन सार्धं ममाध्वरं रक्ष कवे नमस्ते ॐ अग्नये नमः ॥ ४३

एहोहि वैवस्वत धर्मराज सर्वाभैरर्चित दिव्यमूर्ते ।

शुभाशुभानन्दं शुचामधीश शिवाय नः पाहि मखं नमस्ते ॐ यमाय नमः ॥ ४४

एहोहि रक्षोगणनायकस्त्वं विशालवेतालपिशाचसंघैः ।

ममाध्वरं पाहि शुभादिनाथ लोकेश्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते ओं निर्ऋतये नमः ॥ ४५

एहोहि यादोगणवारिधीनां गणेन पर्जन्यमहाप्सरोभिः ।

विद्याधरेन्द्रामरगीयमान पाहि त्वमस्मान्भगवन्नमस्ते ओं वरुणाय नमः ॥ ४६

एहोहि यज्ञे मम रक्षणाय मुगाधिरूढः सह सिन्द्रसंघैः ।

प्राणाधिपः कालकैवः सहायो गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ओं वायवे नमः ॥ ४७

एहोहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्धम् ।

सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ओं सोमाय नमः ॥ ४८

एहोहि विश्वेश्वर नस्त्रिशूलकपालखट्वाङ्गधरेण सार्धम् ।

लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसिन्द्र्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ओं ईशानाय नमः ॥ ४९

एहोहि पातालधराधरेन्द्र नागाङ्गनाकिनरगीयमान ।

यक्षोरगेन्द्रामरलोकसार्धमनन्त रक्षाध्वरमस्मदीयम् ओं अनन्ताय नमः ॥ ५०

एहोहि विश्वाधिपते मुनीन्द्र लोकेन सार्धं पितृदेवताभिः ।

सर्वस्य धाताऽस्यमितप्रभाव विशाध्वरं नो भगवन्नमस्ते ओं ब्रह्मणे नमः ॥ ५१

त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे
देवदानगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः । ऋषयो मंदनो गावो देवमातर एव च ॥ ५३

सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु मुदाऽन्विताः । इत्यावाह्य सुरान्दद्याह त्विग्भ्यो हेमभूषणम् ॥ ५४

कुण्डलानि च हैमानि सूत्राणि कटकानि च । अङ्गुलीयपवित्राणि वासांसि शयनानि च ॥

द्विगुणं गुरवे दद्याद्भूषणाच्छादनानि च । जपेयुः शान्तिकाध्यायं जापकाः सर्वतोदिशम् ॥

तत्रोषितास्तु ते सर्वे कृत्वैवमधिवासनम् । आदावन्ते च मध्ये च कुर्याद्वाक्षणवाचनम् ॥ ५७
 ततो मङ्गलशब्देन आपितो वेदपुंगवैः । त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ ५८
 शुक्लमाल्याम्बरो भूत्वा तां तुलामभिमन्त्रयेत् । नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमास्थिता
 साक्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता विश्वयोनिना । एकतः सर्वसत्यानि तथाऽनृतशतानि च ॥
 धर्माधर्मकृतां मध्ये स्थापिताऽसि जगद्धिते । त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्तिता ॥ ६१
 मां तोलयन्ती संसारादुद्धरस्व नमोऽस्तु ते । योऽसौ तत्त्वाधिपो देवः पुरुषः पञ्चविंशकः ॥
 स एकोऽधिष्ठितो देवि त्वयि तस्मान्नमो नमः । नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसंज्ञक ॥ ६३
 त्वं हरे तारयस्वास्मानस्मात्संसारकर्ममात् । पुण्यकालं समासाद्य कृत्वैवमधिवासनम् ॥ ६४
 पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा तुलामारोहयेद्बुधः । सखङ्गचर्मकवैचः सर्वाभरणभूषितः ॥ ६५
 धर्मराजमथाऽऽदाय हैमं सूर्येण संयुतम् । कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन्हरेर्मुखम् ॥ ६६
 ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुंगवाः । समादभ्यधिकं यावत्काञ्चनं चातिनिर्मलम् ॥ ६७
 पुष्टिकामस्तु कुर्वीत भूमिसंस्थं नरेश्वरः । क्षणमात्रं ततः स्थित्वा पुनरेवमुदीरयेत् ॥ ६८
 नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातनि । पितामहेन देवि त्वं निर्मिता परमेष्ठिना ॥ ६९
 त्वया धृतं जगत्सर्वं तुले स्थावरजङ्गमम् । सर्वभूतात्मभूतस्थे नमस्ते विश्वधारिणि ॥ ७०
 ततोऽवतीर्थं गुरवे पूर्वमधं निवेदयेत् । ऋत्विग्भ्योऽपरमधं तु दद्यादुदकपूर्वकम् ॥ ७१
 गुरवे ग्रामरत्नानि ऋत्विग्भ्यश्च निवेदयेत् । प्राप्य तेषामनुज्ञां तु तथाऽन्येभ्योऽपि दापयेत् ॥
 दीनानाथविशिष्टादीन्पूजयेद्वाह्यैः सह । न चिरं धारयेद्देहं सुवर्णं प्रोक्षितं बुधः ॥ ७३
 तिष्ठेद्भयावहं यस्माच्छोकव्याधिकरं नृणाम् । शांघ्रं परस्वीकरणाच्छ्रेयः प्राप्नोति मानवः ॥
 अनेन विधिना यस्तु तुलापुरुषमाचरेत् । प्रतिलोकाधिपस्थाने प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ॥ ७५
 विमानेनाकैवर्णेन किङ्किणीजालमालिना । पूज्यमानोऽप्सरोग्रामिभ्यस्ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥
 कल्पकोटिशतं यावत्तस्मिंल्लोके महीयते ॥ ७६

कर्मक्षयादिह पुनर्भुवि राजराजो भूपालमौलिमगिरिञ्जितपादपीठः ।

श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजी दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपलोकः ॥ ७७

यो दीयमानमपि पश्यति भक्तियुक्तः कालान्तरे स्मरति वाचयतीह लोके ।

यो वा शृणोति पठतीन्द्रसमानरूपः प्राप्नोति धाम स पुरंदरदेवजुष्टम् ॥ ७८

इति श्रीमातस्य महापुराणे महादानानुकीर्तने तुलापुरुषदानं नाम चतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३७१३ ॥

अथ पञ्चसत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । नास्माद्द्विरण्यगर्भाख्यं महापातकनाशनम् ॥ १

१ इ. ख. तो विप्रपुं । २ ग. 'भररस्तां तु' । ३ ग. इ. च. 'वशी. स' । ४ ब. 'यार्कं च करयोर्ध्वस्य शक्तिमान् । क' । ५ क. ख. घ. 'वै सह स्या' । ६ ग. इ. 'दे सर्व' । ७ इ. च. 'दे देवप्रतीकितं' । ८ इ. ख. 'यः सोऽपि प्रमोदयतसंयुततत्स्वरूपः प्रा' ।

पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत् । ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ २
 कुर्यादुपोषितस्तद्ब्रह्मोक्तेशावाहनं बृधः । पुण्याहवाचनं कृत्वा तद्वत्कृत्वाऽधिवासनम् ॥ ३
 ब्राह्मणैरानयेत्कुम्भं तपनीयमयं शुभम् । द्विसप्तत्यङ्गुलोच्छ्रायं हेमपङ्कजगर्भवत् ॥ ४
 त्रिभागहीनविस्तारमाज्यक्षीराभिपूरितम् । दशास्त्राणि च रत्नानि दात्रसूचीं तथैव च ॥ ५
 हेमनालं सपिटकं बहिरादित्यसंयुतम् । तथैवाऽऽवरणं नाभेरुपवीतं च काञ्चनम् ॥ ६
 पार्श्वतः स्थापयेत्तद्वज्रैर्मण्डकमण्डलू । पद्माकारं पिधानं स्यात्समन्तादङ्गुलाधिकम् ॥ ७
 मुक्तावलीसमोपेतं पद्मरागसमन्वितम् । तिलद्रोणोपरिगतं वेदिमध्ये व्यवस्थितम् ॥ ८
 ततो मङ्गलशब्देन ब्रह्मघोषरवेण च । सर्वोपधुदकस्नानस्त्रापिती वेदपुंगवैः ॥ ९
 शुक्लमाल्याम्बरधरः सर्वाभरणभूषितः । इममुच्चास्येन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ १०
 नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च । सप्तलोकसुराध्यक्ष जगद्धात्रे नमो नमः ॥ ११
 भूर्लोकप्रमुखा लोकास्तव गर्भे व्यवस्थिताः । ब्रह्मादयस्तथा देवा नमस्ते विश्वधारिणे ॥
 नमस्ते भुवनाधार नमस्ते भुवनाश्रय । नमो हिरण्यगर्भाय गर्भे यस्य पितामहः ॥ १३
 यतस्त्वमेव भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः । तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ १४
 एवमामन्त्र्य तन्मध्यमाविश्याऽऽस्त उदङ्मुखः । मुष्टिभ्यां परिसंगृह्य धर्मराजचतुर्मुखौ ॥ १५
 जानुमध्ये शिरः कृत्वा तिष्ठेदुच्छ्वासपञ्चकम् । गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ॥ १६
 कुर्यात्हिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुंगवाः । गीतमङ्गलघोषेण गुरुकृत्यापयेत्ततः ॥ १७
 जातकर्मादिकाः कुर्युः क्रियाः षोडश चापराः । सूच्यादिकं च गुरवे दद्यान्मन्त्रमिमं जपेत् ॥
 नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय वै नमः । चराचरस्य जगतो गृहभूताय वै नमः ॥ १९
 यथाऽहं जनितः पूर्वं मर्त्यधर्मा सुरोत्तम । त्वद्गर्भसंभवादेव दिव्यदेहो भवाम्यहम् ॥ २०
 चतुर्भिः कलशैर्भूयस्ततस्ते द्विजपुंगवाः । स्नापयेयुः प्रसन्नाङ्गाः सर्वाभरणभूषिताः ॥ २१
 देवस्य त्वेति मन्त्रेण स्थितस्य कनकासने । अद्य जातस्य तेऽङ्गानि अभिषेक्ष्यामहे वयम् ॥
 दिव्येनानेन वपुषा चिरं जीव सुखी भव । ततो हिरण्यगर्भं तं तेभ्यो दद्याद्विचक्षणः ॥ २३
 ते पूज्याः सर्वभावेन बहवो वा तदाज्ञया । तत्रोपकरणं सर्वं गुरवे विनिवेदयेत् ॥ २४
 पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनम् । ग्रामं वा विषयं वाऽपि यदन्यदपि संभवेत् ॥ २५
 अनेन विधिना यस्तु पुण्येऽहनि निवेदयेत् । हिरण्यगर्भदानं स ब्रह्मलोके महीयते ॥ २६
 पुरेषु लोकपालानां प्रतिमन्वन्तरं वसेत् । कल्पकोटिशतं यावद्ब्रह्मलोके महीयते ॥ २७
 कालिकलुषविमुक्तः पूजितः सिद्धसाधैरमरचमरमालावीज्यमानोऽप्सरोभिः ।
 पितृशतमथ बन्धून्पुत्रपौत्रान्पौत्रानपि नरकनिमग्नांस्तारयेदेक एव ॥ २८
 इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यङ्भूरिपुरिव लोके पूज्यते सोऽपि सिद्धैः ।
 मतिमपि च जनानां यो ददाति प्रियार्थं विबुधपतिजनानां नायकः स्यादसौवम् ॥ २९
 इति श्रीभास्वे महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्यगर्भप्रदानविधिर्नाम पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः ॥ १३७४२ ॥

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डविधिमुत्तमम् । यच्छ्रेष्ठं सर्वदानानां महापातकनाशनम् ॥१॥
 पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत् । ऋत्विङ्गण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ २॥
 लोकेशावाहनं कुर्यादधिवासनकं तथा । कुर्याद्विशपलादूर्ध्वमा सहस्राच्च शक्तितः ॥ ३॥
 कलशद्वयसंयुक्तं ब्रह्माण्डं काञ्चनं बुधः । दिग्गजाष्टकसंयुक्तं षड्वेदाङ्गसमन्वितम् ॥ ४॥
 *लोकपालाष्टकोपेतं मध्यस्थितचतुर्मुखम् । शिवाच्युतार्कशिखरमुमालक्ष्मीसमन्वितम् ॥ ५॥
 वस्वादित्यमरुद्गर्भं महारत्नसमन्वितम् । वितस्तेरङ्गुलशतं यावदायामविस्तरम् ॥ ६॥
 कौशेयवस्त्रसंवीतं तिलद्रोणोपरि न्यसेत् । तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत् ॥ ८॥
 पूर्वैणानन्तशयनं प्रद्युम्नं पूर्वदक्षिणे । प्रकृतिं दक्षिणे देशे संकर्षणमतः परम् ॥ ८॥
 पश्चिमे चतुरो वेदाननिरुद्धमतः परम् । अग्निमुत्तरतो हैमं वासुदेवमतः परम् ॥ ९॥
 समन्तौदुर्द्धपीठस्थानर्चयेत्काञ्चनान्बुधः । स्थापयेद्वस्त्रसंवीतान्पूर्णकुम्भान्दशैव तु ॥ १०॥
 दशैव धेनवो देयाः सहेमाम्बरदोहनाः । पादुकोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः ॥ ११॥
 *क्षयभोज्यान्नदीपेक्षुफलमाल्यानुलेपनैः ॥
 होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुंगवैः । इममुच्चारयेन्मन्त्रं त्रिः कृत्वाऽथ प्रदक्षिणम् ॥ ११॥

नमोऽस्तु विश्वेश्वर विश्वधाम जगत्सवित्रे भगवन्नमस्ते ।
 सप्तर्षिलोकामरभृतलेश गर्भेण सार्धं वितराभिरक्षाम् ॥ १३॥
 ये दुःखितास्ते सुखिनो भवन्तु प्रयान्तु पापानि चराचराणाम् ।
 त्वद्दानशस्त्राहतपातकानां ब्रह्माण्डदोषाः प्रलयं व्रजन्तु ॥ १४॥
 एवं प्रणम्यामरविश्वगर्भं दद्याद्विजेभ्यो दशधा विभज्य ।
 भागद्वयं तत्र गुरोः प्रकल्प्य समं भजेच्छेषमनुक्रमेण ॥ १५॥
 स्वल्पे च होमं गुरुरेक एव कुर्यादथैकाग्निविधानयुक्त्या ।
 स एव संपूज्यतमोऽल्पवित्ते यथोक्तवस्त्राभरणादिकेन ॥ १६॥
 इत्थं य एतदखिलं पुरुषोऽत्र कुर्याद्ब्रह्माण्डदानमधिगम्य महद्विमानम् ।
 निर्धूतकल्मषविशुद्धतनुर्मुग्धरारानन्दकृत्यदमुपैति सहाप्सरोभिः ॥ १७॥
 संतारयेत्पितृपितामहपुत्रपौत्रबन्धुप्रियातिथिकलत्रशर्तार्थकं सः ।
 ब्रह्माण्डदानशकलीकृतपातकौघमानन्दयेच्च जननीकुलमप्यशेषम् ॥ १८॥

* इत आरभ्य महारत्नसमन्वितमित्यन्तग्रन्थो न विद्यते ग. पुस्तके ।

१ घ. 'न तद्वद' । २ ग. 'दिक्कालाष्ट' । ३ ग. 'न्ताद्वरपी' । ४ घ. 'डिपिण्डाद्याः पल्लवैश्च सम-
 न्विताः । स्वा' । ५ ग. 'सद्यग्रम' । ६ ड. च 'श्वरु विश्वेश्वराधार जगत्सवित्रे । स' । ७ घ. 'वितैव' । ८ ग.
 'तान्यभिक्षम् । व' ।

इति पठति शृणोति वा य एतत्सुरमवनेषु गृहेषु धार्मिकानाम् ।

मतिमपि च ददाति मोदतेऽसावमरपतेर्भवने सहाप्सरोभिः ॥

१९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने ब्रह्माण्डप्रदानविधिर्नाम षट्समत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३७६१ ॥

अथ सप्तसत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

कल्पपादपदानाख्यमतः परमनुत्तमम् । महादानं प्रवक्ष्यामि सर्वपातकनाशनम् ॥ १
पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत् । पुण्याहवाचनं कृत्वा लोकेशावाहनं तथा ॥ २
ऋत्विग्नाडपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् । काञ्चनं कारयेद्वृक्षं नानाफलसमन्वितम् ॥ ३
नानाविहगवस्त्राणि भूषणानि च कारयेत् । शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वमासहस्रं प्रकल्पयेत् ॥ ४
अर्धकलसुवर्णस्य कारयेत्कल्पपादपम् । गुडप्रस्थोपरिष्ठाञ्च सितवस्त्रयुगान्वितम् ॥ ५
ब्रह्मविष्णुशिवापेतं पञ्चशाखं समास्करम् । कामदेवमधस्ताञ्च सकलत्रं प्रकल्पयेत् ॥ ६
संतानं पूर्वतस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत् । मन्दारं दक्षिणे भागे धियां सार्धं घृतोपरि ॥ ७
पश्चिमे पारिभद्रं तु सावित्र्या सह जैरके । सुरभीसंयुतं तद्वत्तिलेषु हरिचन्दनम् ॥ ८
तुरीयांशेन कुर्वीत सौम्येन फलसंयुतम् । कोशेयवस्त्रसंवीतानिधुमाल्यफलान्वितान् ॥ ९
तथाऽष्टौ पूर्णकलशान्पादुकांशनभाजनम् । दीपिकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतम् ॥ १०
फलमाल्ययुतं तद्वदुपरिष्ठाद्वितानकम् । तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत् ॥ ११
होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुंगवैः । त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ १२
नमस्ते कल्पवृक्षाय चिन्तिताथप्रदायिने । विश्वंभराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्तये ॥ १३
यस्मात्त्वमेव विश्वात्मा ब्रह्मा स्थाणुर्दिवाकरः । भूतार्भूतपरं बीजमतः पाहि सनातनम् ॥ १४
त्वमेवामृतसर्वस्वमनन्तः पुरुषोऽव्ययः । संतानाद्यैरुपेतः सन्पाहि संसारसागरात् ॥ १५
एवमामन्य ते दद्याद्भारवे कल्पपादपम् । चतुर्भ्यश्चाथ ऋत्विग्भ्यः संतानादीन्प्रकल्पयेत् ॥ १६
स्वल्पे त्वेकाग्रिवत्कुयांद्भुवे चाभिपूजनम् । न वित्तशाठ्यं कुर्वीत न च विस्मयवान्भवेत् ॥ १७
अनेन विधिना यस्तु प्रदद्यात्कल्पपादपम् । सर्वपापविनिर्मुक्तः सोऽश्वमेधफलं भवेत् ॥ १८
अप्सरोभिः परिवृतः सिद्धचारणकिन्नरैः । भूतान्मन्यांश्च मनुजांस्तारयेद्द्वेष्टसंयुतान् ॥ १९
स्तूयमानो दिवः पृष्ठे पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः । विमानेनार्कवर्णेन विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २०
दिवि कल्पशतं तिष्ठेद्वाजराजो भवेत्ततः । नारायणबलोपेतो नारायणपरायणः ॥
नारायणकथासक्तो नारायणपुरं व्रजेत् ॥ २१

१ ग. 'अधिकृष्टं तु' । ड. 'अर्धकृष्णतु' । २ क. ख. 'पार्श्वे' । ३ घ. 'या परमया युतम्' । ४ क. ख. 'रिजातं तु' । ५ ग. 'कारयेत्' । ६ ग. घ. ड. 'तृतीयांशेन' । ७ ग. घ. ड. 'कासन' । ८ क. ख. 'मूर्तौऽम्' । ९ ग. घ. 'मूर्तः' । १० ख. ग. घ. 'स्तु महादानं निवेदयेत्' । ११ ग. घ. 'येदोमसंभित' । १२ क. ख. 'ष्टे पितृपुत्र-प्रपौत्रकान्' । वि० ।

यो वा पठेत्सकलकल्पतरुप्रदानं यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा ।
सोऽपीन्द्रलोकमधिगम्य सहाप्सरोभिर्मन्वन्तरं व्रसति पापविमुक्तदेहः ॥ २२

इति श्रीमत्सत्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने कल्पपादप्रदानविधिनाम सप्तसप्तत्यधिक-
द्विशततमोऽध्यायः ॥ २७७ ॥

आदिताः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३७८३ ॥

अथाष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । गोसहस्रप्रदानाख्यं सर्वपापहरं परम् ॥ १
पुण्यां तिथिं समासाद्य युगमन्वन्तरादिकम् । पयोव्रतं त्रिरात्रं स्यादेकरात्रमथापि वा । २
लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् । पुण्याहवाचनं कुर्याद्धोमः कार्यस्तथैव च ॥ ३
ऋत्विज्जण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् । वृषं लक्षणसंयुक्तं वेदिमध्येऽधिवासयेत् ॥ ४
+ गोसहस्राद्विनिष्कृष्य गवां दशकमेव च । गोसहस्रं बहिः कुर्याद्वृषमाल्यविभूषितम् ॥ ५
सुवर्णशृङ्गाभरणं रौप्यपादसमन्वितम् ॥
अन्तः प्रवेश्य दशकं वस्त्रमाल्यैश्च पूजयेत् । सुवर्णघण्टिकायुक्तं कांस्यदोहनकान्वितम् ॥ ६
सुवर्णतिलकोपेतं हेमपट्टैरलंकृतम् । कौशेयवस्त्रसंवीतं माल्यगन्धसमन्वितम् ॥ ७
हेमरत्नमयैः शृङ्गैश्चामरैरुपशोभितम् । पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंयुतम् ॥ ८
गवां दशकमध्ये स्यात्काञ्चनो नन्दिकेश्वरः । कौशेयवस्त्रसंवीतो नानाभरणभूषितः ॥ ९
लवणद्रोणशिखरे माल्यैश्चुफलसंयुतः । कुर्यात्पलशतादूर्ध्वं सर्वमेतदशेषतः ॥ १०
शक्तिः पलसाहस्रत्रितयं यावदेव तु । गोशतेऽपि दशांशेन सर्वमेतत्समाचरेत् ॥ ११
पुण्यकालं समासाद्य गीतमङ्गलनिःस्वनैः । सर्वोषध्युदकस्नानस्त्रापितो वेदपुंगवैः ॥ १२
इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः । नमोऽस्तु विश्वमूर्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च ॥
लोकाधिवासिनाभ्यश्च रोहिणीभ्यो नमो नमः । गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भूवर्नान्येकविंशतिः ॥
ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः पान्तु मातरः । गावो मे अग्रतः सन्तु गावः पृष्ठत एव च ॥ १५
गावः शिरसि मे नित्यं गवां मध्ये वसाभ्यहम् । यस्मात्त्वं वृषरूपेण धर्म एव सनातनः ॥ १६
अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन । इत्यामन्त्र्य ततो दद्याद्गुरवे नन्दिकेश्वरम् ॥ १७
सर्वोपकरणोपेतं गोयुतं च विचक्षणः । ऋत्विग्भ्यो धेनुमेकैकां दशकाद्विनिवेदयेत् ॥ १८
गवां च शतमेकैकं तदर्धं वाऽथ विंशतिम् । दश पञ्चाथ वा दद्यादन्येभ्यस्तदनुज्ञया ॥ १९
नैका बहुभ्यो दातव्या यतो दोषकरी भवेत् । बह्व्यश्चैकस्य दातव्या धीमताऽऽरोग्यवृद्धये ॥
पयोव्रतः पुनस्तिष्ठेद्देकाहं गोसहस्रदः । श्रावयेच्छृणुयाद्वाऽपि महादानानुकीर्तनम् ॥ २१

+ एतदर्धं न विद्यते क ख. पुस्तकयोः ।

१ ग. घ. ड. 'दिक्म' । प. 'क्तं ताम्रशे' । २ ग. घ. ड. 'क्तं ताम्रशे' । ३ ग. 'नानि चतुर्दश । ब्र' । ४ ड. 'मूर्तिः स' ।

५ ड. 'परकर' । ६ घ. ड. 'युगं च ।

तद्दिने ब्रह्मचारी स्याद्यदीच्छेद्विपुलां श्रियम् । अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रप्रदो भवेत् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचारणसेवितः ॥ २२
 विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालालिना । सर्वेषां लोकपालानां लोक संपूज्यतेऽमरैः ॥ २३
 प्रतिमन्वन्तरं तिष्ठेत्पुत्रपौत्रसमन्वितः । सप्त लोकानतिक्रम्य ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥ २४
 शतमेकोत्तरं तद्वत्पितृणां तारयेद्बुधः । मातामहानां तद्वच्च पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥
 यावत्कल्पशतं तिष्ठेद्वाजराजो भवेत्पुनः ॥ २५
 अश्वमेधशतं कुर्याच्छिवध्यानपरायणः । वैष्णवं योगमास्थाय ततो मुच्येत बन्धनात् ॥ २६
 पितरश्चाभिनन्दन्ति गोसहस्रप्रदं सुतम् । आप स्यात्स कुलेऽस्माकं पुत्रो दौहित्र एव वा ॥
 गोसहस्रप्रदो भूत्वा नरकादुद्धरिष्यति ॥ २७
 तस्य कर्मकरो वा स्यादपि दृष्टा तथैव च । संसारसागरादस्माद्योऽस्मान्संतारयिष्यति ॥ २८

इति पठति य एतद्गोसहस्रप्रदानं सुरभुवनमुपयात्संस्मरेद्वाऽथ पश्येत् ।

अनुभवति मुदं वा मुच्यमानो निकामं प्रहतकलुषदेहः सोऽपि यातीन्द्रलोकम् ॥ २९

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने गोसहस्रप्रदानविधिर्नामाष्टसप्तत्य-
 धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३८१२ ॥

अथ नवसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि कामधेनुविधिं परम् । सर्वकामप्रदं नृणां महापातकनाशनम् ॥ १
 लोकेशावाहनं तद्वद्धोमः कार्योऽधिवासनम् । तुलापुरुषवत्कुर्यात्कुण्डमण्डपवेदिकम् ॥ २
 स्वल्पे त्वेकाम्निवत्कुर्याद्द्वुरेकः समाहितः । काञ्चनस्यातिशुद्धस्य धेनुं वत्सं च कारयेत् ॥ ३
 उत्तमा णलसाहस्रा तदर्धेनं तु मध्यमा । कनीयसी तदर्धेनं कामधेनुः प्रकीर्तिता ॥ ४
 शक्तिस्तस्त्रिपलादूर्ध्वमशक्तोऽपीह कारयेत् । वेद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य गुडप्रस्थसमन्विताम् ॥
 न्यसेदुपरि तां धेनुं महारत्नैरलंकृताम् । कुम्भाटकसमोपेतां नानाफलसमन्विताम् ॥ ६
 तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत् । इक्षुदण्डाष्टकं तद्वन्नानाफलसमन्वितम् ॥
 भाजनं चाऽऽसनं तद्वत्ताम्रदोहनकं तथा ॥ ७

कौशेयवस्त्रद्वयसंयुतां गां दीपातपत्राभरणभिरामाम् ।

सचामरां कुण्डलिनीं सघण्टां सुवर्णशृङ्गीं परिरूप्यपादाम् ॥ ८

रसैश्च सर्वैः परितोऽभिजुष्टां हरिद्रया पुष्पफलैरनेकैः ।

अजाजिकुस्तुम्बुरुशंकरादिभिर्वितानकं चोपरि पञ्चवर्णम् ॥ ९

स्नातस्ततो मङ्गलवेदघोषैः प्रदक्षिणीकृत्य सपुष्पहस्तः ।
 आवाहयेत्तां गुरुणोक्तमन्त्रैर्द्विजाय दद्यादथ दर्भपाणिः ॥ १०
 त्वं सर्वदेवगणमन्दिरमङ्गभूता विश्वेश्वरि त्रिपथगोदधिपर्वतानाम् ।
 त्वद्दानशस्त्रशकलीकृतपातकौघः प्राप्तोऽस्मि निर्वृतिमतीव परां नमामि ॥ ११
 लोके यथेप्सितफलार्थविधायिनीं त्वामासाद्य को हि भवदुःखमुपैति मर्त्यः ।
 संसारदुःखशमनाय यतस्व कामं त्वां कामधेनुमिति देवगणा वदन्ति ॥ १२
 आमन्त्र्य शीलकुलरूपगुणान्वितार्य विप्राय यः कनकधेनुमिमां प्रदद्यात् ।
 प्राप्नोति धाम स पुरंदरदेवजुष्टं कन्यागणैः परिवृतः पदमिन्दुमौलेः ॥ १३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्यकामधेनुप्रदानविधिर्नामैकोनाशी-
 त्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३८२५ ॥

अथाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्ययः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिं परम् । यस्य प्रदानान्दुवने चानन्तं फलमश्नुते ॥ १
 पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् ॥ २
 ऋत्विग्गण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् । स्वल्पे त्वेकाग्रित्वकुर्याद्धेमवाजिमखं बुधः ॥ ३
 स्थापयेद्वेदिमध्ये तु कृष्णाजिनतिलोपरि । कौशेयवस्त्रसंवीतं कारयेद्धेमवाजिनम् ॥ ४
 शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वमा सहस्रपलाद्बुधः । पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनैः ॥ ५
 पूर्णकुम्भाष्टकोपेतं माल्येशुफलसंयुतम् । शय्यां सोपस्करां तद्वद्धेममार्तण्डसंयुताम् ॥ ६
 ततः सर्वौषधिस्रानस्त्रापितो वेदपुंगवैः । इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ ७
 नमस्ते सर्वदेवेश वेदाहरणलम्पट । वाजिरूपेण मामस्मात्पाहि संसारसागरात् ॥ ८
 त्वमेव सप्तधा भूत्वा छन्दोरूपेण भास्कर । यस्मांद्भासयसे लोकानतः पाहि सनातन ॥ ९
 एवमुच्चार्य गुरवे तमन्त्रं विनिवेदयेत् । दत्त्वा पापक्षयाद्भानोर्लोकमभ्येति शाश्वतम् ॥ १०
 गोभिर्विभवतः सर्वानृत्विजश्चापि पूजयेत् । सर्वधान्योपकरणं गुरवे विनिवेदयेत् ॥ ११
 सर्वं शय्यादिकं दत्त्वा भुञ्जीतातैलमेव हि । पुराणश्रवणं तद्वत्कारयेद्भोजनार्दनु ॥ १२
 इमं हिरण्याश्वविधिं करोति यः पुण्यं समासाद्य दिनं नरेन्द्र ।
 विमुक्तपापः स पुरं मुरारेः प्राप्नोति सिद्धैरभिपूजितः सन् ॥ १३
 इति पठति य एतद्धेमवाजिप्रदानं सकलकलुषमुक्तः सोऽश्वमेधेन युक्तः ।
 कनकमयविमानेनाकैलोकं प्रयाति त्रिदशपतिवधूभिः पूज्यते योऽभिपश्येत् ॥ १४

१ ग. घ. ज्ञानं ततो । २ क. ख. हि भुवि दुः । ३ क. वेदविदो । ४ ग. 'य यः कारयेत्कन' । ड. 'य यः
 भद्रया कन' । ५ ग. 'न्यासतैः परिवृतं प' । ६ ग. घ. ड. प्रसादद् । ७ ग. ड. च 'स्माद्भ्रामय' । ८ क. ख.
 'नादिकम्' । इ ।

यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा हेमाः वदानमभिनन्दयतीह लोके ।

साऽपि प्रयाति हतकल्मषशुद्धदेहः स्थानं पुरंदरमहेश्वरदेवजुष्टम् ॥

१५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्यश्वप्रदानविधिर्नामाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३८४० ॥

अथैकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । पुण्यमश्वरथं नाम महापातकनाशनम् ॥ १

पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् ॥ २

ऋत्विङ्गण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् । कृष्णाजिने तिलान्कृत्वा काञ्चनं स्थापयेद्ब्रथम्

संताश्च चतुरश्वं वा चतुश्चक्रं सकूबरम् । ऐन्द्रनीलेन कुम्भेन ध्वजरूपेण संयुतम् ॥ ४

लोकपालाष्टकोपेतं पद्मरागदलान्वितम् । चतुरः पूर्णकलशान्धान्यान्पटादशैव तु ॥ ५

कौशेयवस्त्रसंयुक्तमुपरिष्ठाद्वितानकम् । माल्येशुफलसंयुक्तं पुरुषेण समन्वितम् ॥ ६

यो यद्भक्तः पुमान्कुर्यात्स तन्नाम्नाऽधिवासनम् । छत्रचामरकौशेयवस्त्रोपानहपादुकम् ॥ ७

गोभिर्विभवतः सार्धं दद्याच्च शयनादिकम् । अभावाग्निपलादूर्ध्वं शक्तितः कारयेद्बुधः ॥ ८

अश्वष्टकेन संयुक्तं चतुर्भिरथ वाजिभिः । द्वाभ्यामपि युतं दद्याद्धर्मसिंहध्वजान्वितम् ॥ ९

चक्ररक्षावुभौ तस्य तुरगस्थावथाश्विनौ । पुण्यकालमथावाप्य पूर्ववत्स्नापितो द्विजैः ॥ १०

त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः । शुक्लमाल्याम्बरो दद्याद्विमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ११

नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने वेदतुरंगमाय ।

धान्नमधीशाय दिव्यं काराय पापौघदावानल देहि शान्तिम् ॥ १२

वस्वष्टकादित्यमरुद्गणानां त्वमेव धाता परमं निधानम् ।

यतस्ततो मे हृदयं प्रयातु धर्मैकतानत्वमघौघनाशात् ॥ १३

इति तुरगरथप्रदानमेतद्भवभयसूदनमत्र यः करोति ।

स कलुषपटलैर्विमुक्तदेहः परममुपैति पदं पिनाकपाणेः ॥ १४

देदीप्यमानवपुषा विजितप्रभावमाक्रम्य मण्डलमखण्डितचण्डमानोः ।

सिद्धाङ्गान्नानयनषट्पदपीयमानवक्त्राम्बुजोऽम्बुजभवेन चिरं सहाऽऽस्ते ॥ १५

इति पठति शृणोति वा य इत्थं कनकतुरगरथप्रदानमास्मिन् ।

न स नरकपुरं जेत्येकदाचिन्नरकरिपोर्भवन्नं प्रयाति भूयः ॥ १६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्यश्वप्रदानविधिर्नामाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३८५६ ॥

अथ त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि हेमहस्तिरथं शुभम् । यस्य प्रदानाद्भवनं वैष्णवं याति मानवः ॥ १
 पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत् । विप्रवाचनकं कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ॥
 कृत्विङ्गण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ २
 अत्राप्युपोषितस्तद्वद्वाह्यैः सह भोजनम् । कुर्यात्पुष्परथाकारं काञ्चनं मणिमण्डितम् ॥ ३
 चलभीभिर्विचित्राभिश्चतुश्चक्रसमन्वितम् । कृष्णाजिने तिलद्रोणं कृत्वा संस्थापयेद्द्वयम् ॥ ४
 लोकपालाष्टकोपेतं ब्रह्मार्कशिवसंयुतम् । मध्ये नारायणोपेतं लक्ष्मीपुष्टिसमन्वितम् ॥ ५
 तथाऽष्टादश धान्यानि भाजनासनचन्दनैः । दीपिकोपानहच्छत्रदर्पणं पादुकान्वितम् ॥ ६
 ध्वजे तु गरुडं कुर्यात्कूबराग्रे विनायकम् । नानाफलसमायुक्तमुपरिष्ठाद्वितानकम् ॥ ७
 कौशेयं पञ्चवर्णं तु अम्लानकुसुमान्वितम् । चतुर्भिः कलशैः सार्धं गोभिरष्टाभिरन्वितम् ॥ ८
 चतुर्भिर्हममताङ्गैर्भुक्तादामविभूषितैः । स्वरूपतः करिभ्यां च युक्तं कृत्वा निवेदयेत् ॥ ९
 कुर्यात्पञ्चपलादूर्ध्वमाभारादपि शक्तितः । तथा मङ्गलशब्देन स्नापितो वेदपुंगवैः ॥ १०
 त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः । इममुच्चारयेन्मन्त्रं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ ११
 नमो नमः शंकरपद्मजार्कलोकेशविद्याधरवासुदेवैः ।
 त्वं सेव्यसे वेदपुराणयज्ञैस्तेजोमयस्यन्दन पाहि तस्मात् ॥ १२
 यत्तत्पदं परमगुह्यतमं मुरारेरानन्दहेतुगुणरूपविमुक्तर्मत्र ।
 योगैकमानसदृशो मुनयः समाधौ पश्यन्ति तत्त्वमासि नाथ रथाधिष्ठ ॥ १३
 यस्मात्त्वमेव भवसागरसंप्लुतानामानन्दभाण्डभृतमध्वरपानपात्रम् ।
 तस्मादघौघशमनेन कुरु प्रसादं चामीकरेभरथ माधव संप्रदानात् ॥ १४
 इत्थं प्रणम्य कनकेभरथप्रदानं यः कारयेत्सकलपापविमुक्तदेहः ।
 विद्याधरामरमुनीन्द्रगणाभिजुष्टं प्राप्नोत्यसौ पद्मतीन्द्रियामिन्दुमौलेः ॥ १५
 कृतदुरितवितानप्रज्वलद्वह्निजालव्यतिकरकृतं दाहोद्वेगभाजोऽपि बन्धून् ।
 नयति स पितृपुत्रान्बान्धवानप्यशेषान्कृतगजरथद्वानाच्छाश्वतं सद्य विष्णोः ॥ १६

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हेमहस्तिरथप्रदानविधिर्नाम

त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२८७२ ॥

अथ त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । पञ्चलाङ्गलकं नाम महापातकनाशनम् ॥ १

१ ग. प्रसादाद् ॥ २ घ. 'नास्तत्तत् वैधत्वं या' । ३ घ. शोभनम् । ४ ग. घ. ङ. च. 'पितम् । स्व' ।
 ५ घ. 'ध्वंमनावाद' । ६ क. ख. ग. घ. 'मन्तः । यो' । ७ क. ख. 'भागमृतमध्वरपारपत्र' । ८ ग. घ. 'दानम् । इ' ।
 ९ ग. ङ. 'तानादुल्लङ्घ' । १० क. ख. 'तदेहो' । ११ ग. घ. न । १२ घ. 'त्रान्तरैवाध्व' । १३ ग. 'दानः शाश्व' ।

पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य युगादिग्रहणादिकाम् । भूमिदानं नरो दद्यात्पञ्चलाङ्गलका-
न्वितम् ॥ २

खर्वटं खेटकं वाऽपि ग्रामं वा सस्यशालिनम् । निवर्तनशतं वाऽपि तदर्धं वाऽपि शक्तितः ॥ ३
सारदारुमयान्कृत्वा हलान्पञ्च विचक्षणः । सर्वोपकरणैर्युक्तानन्यान्पञ्च च काञ्चनान् ॥

कुर्यात्पञ्चपलाढूर्ध्वमासहस्रपलावधि ॥ ४

वृषाह्रैक्षणसंयुक्तान्दश चैव धुरंधरान् । सुवर्णशृङ्गाभरणान्मुक्तालङ्कगुलभूषणान् ॥ ५

रूप्यपादाग्रतिलकात्रकौशेयभूषणान् । स्रग्दामचन्दनयुताञ्जालायामधिवासयेत् ॥ ६

पर्जन्यादित्यरुद्रेभ्यः पायसं निर्वपेच्चरुम् । एकस्मिन्नेव कुण्डे तु गुरुस्तेभ्यो निवेदयेत् ॥ ७

पलाशसमिधस्तद्वदाज्यं कृष्णतिलास्तथा । तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ॥ ८

ततो मङ्गलशब्देन शुक्लमाल्याम्बरो बुधः । आहूय द्विजवापत्यं हेमसूत्राङ्गुलीयकैः ॥ ९

कौशेयवस्त्रकटकैर्मणिभिश्चामिपूजयेत् । शय्यां सोपस्करां दद्याद्धेनुमेकां पयस्विनीम् ॥

तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तादधिवासयेत् । ततः प्रदक्षिणीकृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥

इममुच्चारयेन्मन्त्रमथ सर्वं निवेदयेत् । यस्माद्देवगणाः सर्वे स्थावराणि चराणि च ॥ १२

धुरंधराङ्गे तिष्ठन्ति तस्माद्भक्तिः शिवेऽस्तु मे । यस्माच्च भूमिदानस्य कलां नार्हन्ति

षोडशीम् ॥ १३

दानान्यन्यानि मे भक्तिर्धर्म एव दृढा भवेत् । दण्डेन सप्तहस्तेन त्रिशद्वैण्डं निवर्तनम् ॥ १४

त्रिभागहीनं गोचर्ममानमाह प्रजापतिः । मानेनानेन यो दद्यान्ननिवर्तनशतं बुधः ॥

विधिनाऽनेन तस्याऽऽशु क्षीयते पापसंहतिः ॥ १५

तदर्धमथवा दद्यादपि गोचर्ममात्रकम् । भवनस्थानमात्रं वा सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥ १६

यावन्ति लाङ्गलकमार्गमुखानि भूमेर्भासां पतेर्दुहितुरङ्गजरोमकाणि ।

तावन्ति शंकरपुरे स समा हि तिष्ठेद्भूमिप्रदानमिह यः कुरुते मनुष्यः ॥ १७

गन्धर्वकिनरसुरासुरसिद्धसंधैराधूतचामरमुपेत्य महद्विमानम् ।

संपूज्यते पितृपितामहबन्धुयुक्तः शंभोः पदं व्रजति चामरनायकः सन् ॥ १८

इन्द्रत्वमप्यधिगतं क्षयमभ्युपैति गोभूमिलाङ्गलधुरंधरसंप्रदानात् ।

तस्माद्दधौघपटलक्षयकारि भूमेर्दानं विधेयमिति भूतिभवाद्भवाय ॥ १९

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने पञ्चलाङ्गलप्रदानविधिर्नाम त्र्यग्विधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३८९१ ॥

अथ चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि धरादानमनुत्तमम् । पापक्षयकरं नृणाममङ्गल्यविनाशनम् ॥ १

कारयेत्पृथिवीं हैमी जम्बूद्वीपानुकारिणीम् । मर्यादापर्वतवतीं मध्ये मेरुसमन्विताम् ॥ २

१ ग. 'पस्करसंयुक्ता' । २ क. ख. 'तु' । धरण्यादि । ३ ग. घ. ङ. 'दर्यस्मे ति' । ४ ग. घ. ङ. 'दृष्टा ति' ।

५ घ. च. 'यमतिभू' । ङ. 'यमनिभूतिभवाभवा' ।

लोकपालाष्टकोपेतां नववर्षसमन्विताम् । नदीनदसमोपेतां सप्तसागरवेष्टिताम् ॥ ३
 महारत्नसमाकीर्णां वसुरुद्रार्कसंयुताम् । हेम्नः पलसहस्रेण तदर्धेनाथ शक्तिः ॥ ४
 शतत्रयेण वा कुर्याद्विशतेन शतेन वा । कर्मात्पञ्चपलादूर्ध्वमशक्तोऽपि विचक्षणः ॥ ५
 तुलापुरुषवत्कुर्याद्लोकेऽशावाहनं बुधः । ऋत्विङ्गण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ ६
 वेद्यां कृष्णाजिनं कृत्वा तिलांनुपरि विन्यसेत् । तथाऽष्टादश धान्यानि रसांश्च लवणा-
 दिकान् ॥ ७

तथाऽष्टौ पूर्णकलशान्समन्तात्परिकल्पयेत् । वितानकं च कौशेयं फलानि विविधानि च ॥
 तथाऽंशुकानि रम्याणि श्रीखण्डशकलानि च । इत्येवं कारयित्वा तामधवासनपूर्वकम् ॥ ९
 शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लभरणभूषितः । प्रदक्षिणं ततः कृत्वा गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ १०
 पुण्यं कालमथाऽऽसाद्य मन्त्रानेतानुदीरयेत् । नमस्ते सर्वदेवानां त्वमेव भवनं यतः ॥ ११
 धात्री त्वं सर्वभूतानामतः पाहि वसुंधरे । वसुं धारयसे यस्माद्वसुं चातीव निर्मलम् ॥ १२
 वसुंधरा ततो जाता तस्मात्पाहि भयादलम् । चतुर्मुखोऽपि नो गच्छेद्यस्मादन्तं तवाचले ॥
 अनन्तायै नमस्तस्मात्पाहि संसारकर्ममात्रात्त्वमेव लक्ष्मीर्गोविन्दे शिवे गौरीति चाऽऽस्थिता
 गायत्री ब्रह्मणः पार्श्वे ज्योत्स्ना चन्द्रे रवौ प्रभा । बुद्धिर्बुहस्पतौ ख्याता मेधा मुनिषु संस्थिता
 विश्वं व्याप्य स्थिता यस्मात्ततो विश्वंभरा स्मृता । धृतिः स्थितिः क्षमा क्षोणी पृथ्वी
 वसुमती रसा ॥ १६

एताभिर्मूर्तिभिः पाहि देवि संसारसागरात् । एवमुच्चार्य तां देवीं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥
 धरार्थं वा चतुर्भागं गुरवे प्रतिपादयेत् । शेषं चैवाथ ऋत्विग्भ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ १८
 अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धेमधरां शुभाम् । पुण्यकाले तु संप्राप्ते स पदं याति वैष्णवम् ॥ १९
 विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना । नारायणपुरं गत्वा कल्पत्रयमथाऽऽवसेत् ॥
 पितृनुप्रांश्च पौत्रांश्च तारयेदेकविंशतिम् ॥ २०

इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गादपि कलुषवितानैर्मुक्तदेहः समन्तात् ।

दिवममरवधुभिर्याति संप्राथर्थमानो पदममरसहस्रैः सेवितं चन्द्रमौलैः ॥ २१

इति श्रीमास्त्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हेमवृथिवीदानमाहात्म्यं नाम चतुरशी-

सधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३९१२ ॥

अथ पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मास्त्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । विश्वचक्रमिति ख्यातं महापातकनाशनम् ॥ १
 तपनीयस्य शुद्धस्य विश्वचक्रं तु कारयेत् । श्रेष्ठं णलसहस्रेण तदर्धेन तु मध्यमम् ॥ २

१ क. ख. 'लानामुपरि न्य' । २ ग. भवार्णवात् । च । ३. भयाचलात् । च । १ क. 'री सती स्थि' ।

४ ग. 'चः पितृपुत्रप्रपौ' । ५ क. ख. विपुत्रांश्च का ।

तस्यार्धेन कनिष्ठं स्याद्विश्वचक्रमुदाहृतम् । अन्यद्विंशत्यलादूर्ध्वमशक्तोऽपि निवेदयेत् ॥ ३
 षोडशारं ततश्चक्रं भ्रमन्नेम्यष्टकावृतम् । नाभिपद्मे स्थितं विष्णुं योगारूढं चतुर्भुजम् ॥ ४
 शङ्खचक्रेऽस्य पार्श्वे तु देव्यष्टकसमावृतम् । द्वितीयावरणे तद्वत्पूर्वतो जलशायिनम् ॥ ५
 अत्रिर्भृगुर्वसिष्ठश्च ब्रह्मा कश्यप एव च । मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ॥ ६
 रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्कीति च क्रमात् । तृतीयावरणे गौरी मातुर्भिव्सुभिर्युता ॥ ७
 चतुर्थे द्वादशाऽऽदित्या वेदाश्चत्वार एव च । पञ्चमे पञ्च भूतानि रुद्राश्चैकादशैव तु ॥ ८
 लोकपालाटकं षष्ठे दिव्यातङ्गास्तथैव च । सप्तमेऽस्त्राणि सर्वाणि मङ्गलानि च कारयेत् ॥ ९
 अन्तरान्तरतो देवान्विन्यसेदष्टमे पुनः । तुलापुरुषवच्छेषं समन्तात्परिकल्पयेत् ॥ १०
 ऋत्विज्याण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् । विश्वचक्रं ततः कुर्यात्कृष्णाजिनतिलोपरि ॥ ११
 तथाऽष्टादश धान्यानि रसांश्च लवणादिकान् । पूर्णकुम्भाटकं चैव वस्त्राणि विविधानि च ॥ १२
 माल्येषुफलरत्नानि वितानं चापि कारयेत् । ततो मङ्गलशब्देन घ्रातः शुक्लाम्बरो गृही
 होमाधिवासनान्ते वै गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ १३
 इममुच्चारयेन्मन्त्रं त्रिः कृत्वा तु प्रदक्षिणम् । नमो विश्वमयायेति विश्वचक्रात्मने नमः ॥ १४
 परमानन्दरूपी त्वं पाहि नः पापकर्दमात् । तेजोमयमिदं यस्मात्सदा पश्यन्ति योगिनः ॥ १५
 हृदि तत्त्वं गुणातीतं विश्वचक्रं नमाम्यहम् । वासुदेवे स्थितं चक्रं चक्रमध्ये तु माधवः ॥ १६
 अन्योन्याधाररूपेण प्रणमामि स्थिताविह । विश्वचक्रमिदं यस्मात्सर्वपापहरं परम् ॥ १७
 आयुधं चापि वासश्च भवादुद्धर मामतः । इत्यामन्त्र्य च यो दद्याद्विश्वचक्रं विमत्सरः ॥ १८
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते । वैकुण्ठलोकमासाद्य चतुर्बाहुः सनातनः ॥ १९
 सेव्यतेऽप्सरसां संघेस्तिष्ठेत्कल्पशतत्रयम् । प्रणमेद्वाऽथ यः कृत्वा विश्वचक्रं दिने दिने ॥ २०
 तस्याऽऽयुर्वर्धते नित्यं लक्ष्मीश्च विपुला भवेत् ॥

इति सकलजगत्सुराधिवासं वितरति यस्तपनीयषोडशारम् ।

हरिभवनमुपागतः स सिद्धैश्चिरमभिगम्य नमस्यते शिरोभिः ॥ २१

असुदर्शनतां प्रयाति शत्रोर्मदनसुदर्शनतां च कामिनीभ्यः ।

स सुदर्शनकेशवानुरूपः कनकसुदर्शनदानदग्धपापः ॥ २२

कृतगुरुदुरितानि षोडशारप्रवितरणे प्रवराकृतिमुरारेः ।

अभिभवति भवोर्द्धवानि भित्त्वा भवमभितो भवने भयानि भूयः ॥ २३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने विश्वचक्रप्रदानविधिर्नाम पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३९३५ ॥

अथ षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । महाकल्पलतानाम् महापातकनाशनम् ॥ १

१ ग. माभितः । २ ग. द्वैरमरवरैश्च न° । ३ क. ख. 'भिः' । शुभद° । ४ क. ख. 'द्रवन्ति भीत्या भवम-
 भितो भुव°' ।

पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । ऋत्विक्काण्डपसंभारभूषणाच्छादनादि-
कम् ॥ २

तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः । चामीकरमयीः कुर्याद्दश कल्पलता. समाः ॥ ३
नानापुष्पफलोपेता नानांशुकविभूषिताः । विद्याधरसुपर्णानां मिथुनैरुपशोभिताः ॥ ४
पुष्पाण्यादित्सुभिः सिद्धैः फलानि च विहंगमैः । लोकपालानुकारिण्यः कर्तव्यास्तासु
देवताः ॥ ५

ब्राह्मीमनन्तशक्तिं च लक्षणस्योपरि न्यसेत् । अधस्तालतयोर्मध्य पद्मशङ्करे शुभे ॥ ६
इमासनस्था तु गुडे पूर्वतः कुलिशायुधा । रजन्यजस्थिताऽऽयायी सुवपाणिरथानले ॥ ७
याम्ये च महिषारूढा गदिनी तण्डुलोपरि । घृते तु नैर्ऋती स्थाप्या सखद्भगा वक्षिणापरे ॥ ८
वारुणे वारुणी क्षीरे झवस्था नागपाशिनी । ऋपताकिनी च वायव्ये मृगस्था शर्करोपरि ॥ ९
सौम्या तिलेषु संस्थाप्या शङ्किनी निधिसंस्थिता । माहेश्वरी वृषारूढा नवनीते त्रिशूलिनी
मौलिन्यो वरदास्तद्वत्कर्तव्या बोलकान्विताः । शक्त्या पञ्चपलादूर्ध्वमा सहस्रात्यकल्पयेत् ॥
सर्वासामुपरि स्थाप्यं पञ्चवर्णं वितानकम् । धेनवो दश कुम्भाश्च वज्रयुग्माणि चैव हि ॥ १२
मध्यमे द्वे तु गुरवे ऋत्विग्भ्योऽन्यास्तथैव च । ततो मङ्गलशब्देन स्नातः शुक्लाम्बरौ बुधः ॥
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ १३

नमो नमः पापविनाशिनीभ्यो ब्रह्माण्डलोकेश्वरपालिनीभ्यः ।
आशंसिताधिक्यफलप्रदाम्यो दिग्भ्यस्तथा कल्पलतावभूष्यः ॥ १४
इति सकलदिगङ्गनाप्रदानं भवभयसूदनकारि यः करोति ।
अभिमतफलदे स नागलोके वसति पितामहवत्सराणि त्रिंशत् ॥ १५
पितृशतमथ तारयेद्भवाब्धेर्भवदुरितौघविघातशुद्धदेहः ।
सुरपतिवनितासहस्रसंख्यैः परिवृतमम्बुजसंसदाऽभिवन्द्यः ॥ १६
इति विधानमिदं दिगङ्गनानां कनककल्पलताविनिवेदकम् ।
पठति यः स्मरतीह तथैक्षते स पदमेति पुरंदरसेवितम् ॥ १७

इति श्रीमारस्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने कनककल्पलताप्रदानविधिर्नाम
षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३९५२ ॥

अथ सप्तशतित्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मरस्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । सप्तसागरकं नाम सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १

* एतदर्थं स्थानेऽयं पाठो प्र. पुस्तके—पिनाकिनी च वायव्ये मृगसंस्कृतत्परोति ।

१ घ. इ. च मानशु° । २ ग. घ. इ. °नुसारेण्यः । ३ इ. च. °ताः । प्रमर्णं च ततः शक्तिं ल° । ४ क.
°जनीसंस्थितः । ५ घ. बालिका° । ६ इ. ब्रह्मन्त्रज° ।

पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ॥ २
 ऋत्विङ्गण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् । कारयेत्सप्त कुण्डानि काञ्चनानि विचक्षणः ॥ ३
 प्रादेशमात्राणि तथाऽरनिमात्राणि वै पुनः । कुर्यात्सप्तपलादूर्ध्वमा सहस्राच्च शक्तितः ॥ ४
 संस्थाप्यानि च सर्वाणि कृष्णाजिनतिलोपरि । प्रथमं पूरयेत्कुण्डं लवणेन विचक्षणः । ५
 द्वितीयं पयसा तद्वृत्तीयं सर्पिषा पुनः । चतुर्थं तु गुडेनैव दध्ना पञ्चममेव च ॥ ६
 षष्ठं शर्करया तद्वत्सप्तमं तीर्थवारिणा । स्थापयेल्लवणस्थं तु ब्रह्माणं काञ्चनं शुभम् ॥ ७
 केशवं क्षीरमध्ये तु घृतमध्ये महेश्वरम् । मास्करं गुडमध्ये तु दधिमध्ये निशाधिपम् ॥ ८
 शर्करायां न्यसेल्लक्ष्मीं जलमध्ये तु पार्वतीम् । सर्वेषु सर्वरत्नानि धान्यानि च समन्ततः ॥ ९
 तुलापुरुषवच्छेषमत्रापि परिकल्पयेत् । ततो वारुणहोमान्ते ज्ञापितो वेदपुंगवैः । १०
 त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रानेतानुदीरयेत् । नमो वः सर्वसिंधूनामाधारेभ्यः सनातनाः ॥
 जन्तूनां प्राणदेभ्यश्च समुदेभ्यो नमो नमः ॥ ११

क्षीरोदकाज्यदधिमाधुरलावणेशुसारामृतेन भुवनत्रयजीवसंधान् ।
 आनन्दयन्ति वसुभिश्च यतो भवन्तस्तस्मान्ममाप्यधविघातमलं दिशन्तु ॥ १२
 यस्मात्सप्तमस्तैर्भुवनेषु भवन्त एव तीर्थाभिरासुरैर्सुबन्धुमणिप्रेदानम् ।
 पापक्षयामृतविलेपनभूषणाय लोकस्य बिभ्रति तदस्तु ममापि लक्ष्मीः ॥ १३
 इति द्वाति रसामृतसंयुताञ्छुचिरविस्मयवानिह सागरान् ।
 अमलकाञ्चनवर्णमयानसौ पद्मुपैति हरेरमराचितः ॥ १४
 सकलपापविधौतविराजितः पितृपितामहपुत्रकलत्रकम् ।
 नरकलोकसमाकुलमप्ययं झटिति सोऽपि नयेच्छिवमन्दिरम् ॥ १५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने सप्तसागरप्रदानविधिर्नाम
 सताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३९६७ ॥

अथाष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । रत्नधेन्विति विख्यातं गोलोकफलदं नृणाम् ॥ १
 पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत् । लोकेशावाहनं कृत्वा ततो धेनुं प्रकल्पयेत् ॥ २
 नूमौ कृष्णाजिनं कृत्वा लवणद्रोणसंयुतम् । धेनुं रत्नमयीं कुर्यात्संकल्प्य विधिपूर्वकम् ॥ ३
 स्थापयेत्पद्मरागाणामेकाशीतिं मुखे बुधः । पुष्करागशतं तद्वद्घोणायां परिकल्पयेत् ॥ ४
 ललाटे हेमतिलकं मुक्ताफलशतं दृशोः । भूयुगे विद्युमशतं शुक्ती कर्णद्वये स्मृते ॥ ५
 काञ्चनानि च शृङ्गाणि शिरो वज्रशतात्मकम् । ग्रीवायां नेत्रपटलं गोमेदकशतान्वितम् ॥ ६

१ घ. 'धेऽमराधि' । २ ग. सुराधिपम् । ३ ग. आजीवयन्ति । ४ क. 'स्तभवनेषु भवत् एव । ५ ग. 'रनिव' । घ. 'रनिवद्गणिप्रवावा' । पा. ६ क. प्रतनम् । पा. ७ ग. क. रावृत् । ८ क. च. 'प्रशतत्रयम् । न'.

इन्द्रनीलशतं पृष्ठे वैदूर्यशतपार्श्वके । स्फाटिकैरुदरं तद्वत्सौगन्धिकशतैः कटिम् ॥ ७
 सुरा हेममयाः कार्याः पुच्छं मुक्तावलीमयम् । सूर्यकान्तेन्दुकान्तौ च घ्राणे कर्पूरचन्दने ॥ ८
 कुङ्कुमानि च रोमाणि रोप्यनाभिं च कारयेत् । गारुत्मतशतं तद्वदपाने परिकल्पयेत् ॥ ९
 तथाऽन्यानि च रत्नानि स्थापयेत्सर्वसंधिषु । कुर्याच्छक्रेया जिह्वां गोमयं च गुडात्मकम् ॥
 गोमूत्रमाज्येन तथा दधिदुग्धं स्वरूपतः । पुच्छाग्रे चामरं दद्यात्समीपे ताम्रदोहनम् ॥ ११
 कुण्डलानि च हैमानि भूषणानि च शक्तिः । कारयेदेवमेवं तु चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥ १२
 तथा धान्यानि सर्वाणि पादाश्रेष्ठमयाः स्मृताः । नानाफलानि सर्वाणि पञ्चवर्णं वितानकम्
 एवं विरचनं कृत्वा तद्वद्भोमाधिवासनम् । ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्याद्भेनुमामञ्चयेत्ततः ॥ १४
 गुडधेनुवदावाह्य इदं चोदाहरेत्ततः ॥

त्वां सर्वदेवगणधाम यतः पठन्ति रुद्रेन्द्रसूर्यकमलासनवासुदेवाः ।
 तस्मात्समस्तभुवनत्रयदेहयुक्ता मां पाहि देवि भवसागरपीड्यमानम् ॥ १५
 आमन्त्र्य चेत्यममितः परिवृत्य भक्त्या दद्याद्दिजाय गुरवे जलपूर्विकां ताम् ।
 यः पुण्यमाप्य दिनमत्र कृतोपवासः पापैर्विमुक्ततनुरेति पदं मुरारेः ॥ १६
 इति सकलविधिशो रत्नधेनुप्रदानं वितरति स विमानं प्राप्य देदीप्यमानम् ।
 सकलकलुषमुक्तो बन्धुभिः पुत्रपौत्रैः स हि मदनसरूपः स्थानमभ्येति शंभोः ॥ १७
 इति श्रीमहर्षे महापुराणे महादानानुकीर्तने रत्नधेनुप्रदानविधिर्नामाष्टाश्रित्यधिकाद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३९८४ ॥

अथैकोनवत्यधिकाद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् । महाभूतघटं नाम महापातकनाशनम् ॥ १
 पुण्यां तिथिं मथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । ऋत्विज्यण्डपसंभारभूषणाच्छादना-
 दिकम् ॥ २
 तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनादिकम् । कारयेत्काञ्चनं कुम्भं महारत्नाचितं बुधः ॥ ३
 प्रादेशाद्भुलशतं यावत्कुर्यात्प्रमाणतः । क्षीराज्यपूरितं तद्वत्कल्पवृक्षसमन्वितम् ॥ ४
 पद्मासनगतांस्तत्र ब्रह्माविष्णुमहेश्वरान् । लोकपालान्महेन्द्रांश्च स्वस्ववाहनमास्थितान् ॥ ५
 वराहेणोद्धृतां तद्वत्कुर्यात्पृथ्वीं सपङ्कजाम् ॥
 वरुणं चाऽऽसनगतं काञ्चनं मकरोपरि । हुताशनं मेषगतं वायुं कृष्णसृगासनम् ॥ ६
 तथा कोशाधिपं कुर्यान्मूषकस्थं विनायकम् । विन्यस्य घटमध्ये तान्वेदपञ्चकसंयुतान् ॥ ७
 ऋग्वेदस्याक्षसूत्रं स्याद्यजुर्वेदस्य पङ्कजम् । सामवेदस्य वीणा स्याद्द्वेणुं दक्षिणतो न्यसेत् ॥ ८
 अथर्ववेदस्य पुनः सुक्लुवौ कमलं करे । पुराणवेदो वरदः साक्षसूत्रकमण्डलुः ॥ ९

१ च. 'श्रियोः । स्फा' । २ च. 'शतात्कटि' । ३ ग. घ. 'पूर्वकर्ता । यः । ४ च. 'मर्कस्य याति इ । ५ च. विष्णोः । ६ ग. घ. 'स्याद्भेनुं द' ।

परितः सर्वधान्यामि चामरासनदर्पणम् । पादुकोपानहच्छत्रं दीपिकाभूषणानि च ॥ १०
 शय्यां च जलकुम्भांश्च पञ्चवर्णं वितानकम् । स्नात्वाऽधिवासनान्ते तु मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥
 नमो वः सर्वदेवानामाधारेभ्यश्चराचरे । महाभूताधिदेवेभ्यः शान्तिरस्तु शिवं मम ॥ १२
 यस्मान्न किंचिदप्यस्ति महाभूतैर्विना कृतम् । ब्रह्माण्डे सर्वभूतेषु तस्माच्छीरक्षयाऽस्तु मे ॥
 इत्युचार्य महाभूतघटं यो विनिवेदयेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिम् ॥ १४
 विमानेनार्कवर्णेन पितृबन्धुसमन्वितः । स्तूयमानो वरस्त्रीभिः पदमभ्येति वैष्णवम् ॥ १५
 षोडशैतानि यः कुर्यान्महादानानि मानवः । न तस्य पुनरावृत्तिरिह लोकेऽभिजायते ॥ १६
 इह पठति य इत्थं वासुदेवस्य पार्श्वे ससुतपितृकलत्रः संशृणोतीह सम्यक् ।
 मुररिपुम्बने वै मन्दिरे वाऽर्कलक्ष्म्या त्वमरपुरवधूमिर्मादते सोऽपि कल्पम् ॥ १७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने नामैकोनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४००१ ॥

अथ नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुवाच—

कल्पमानं त्वया प्रोक्तं मन्वन्तरयुगेषु च । इदानीं कल्पनामानि समासात्कथयाच्युत ॥ १

मात्स्य उवाच—

कल्पानां कीर्तनं वक्ष्ये महापातकनाशनम् । यस्यानुकीर्तनादेव वेदपुण्येन युज्यते ॥ २
 प्रथमः श्वेतकल्पस्तु द्वितीयो नीललोहितः । वामदेवस्तृतीयस्तु ततो राथंतरोऽपरः ॥ ३
 रौरवः पञ्चमः प्रोक्तः षष्ठो देव इति स्मृतः । सप्तमोऽथ बृहत्कल्पः कन्दर्पोऽष्टम उच्यते ॥ ४
 सद्योऽथ नवमः प्रोक्त ईशानो दशमः स्मृतः । तैम एकादशः प्रोक्तस्तथा सारस्वतः परः ॥ ५
 त्रयोदश उदानस्तु गारुडोऽथ चतुर्दशः । कौर्मः पञ्चदशः प्रोक्तः पौर्णमास्यामजायत ॥ ६
 षोडशो नारसिंहस्तु समानस्तु ततोऽपरः । आग्नेयोऽष्टादशः प्रोक्तः सोमकल्पस्तथा परः ॥ ७
 मानवो विंशतिः प्रोक्तस्तत्पुमानिति चापरः । वैकुण्ठश्चापरस्तद्ब्रह्मक्ष्मीकल्पस्तथापरः ॥ ८
 चतुर्विंशतिमः प्रोक्तः सावित्रीकल्पसंज्ञकः । पञ्चविंशस्ततो घोरो वाराहस्तु ततोऽपरः ॥ ९
 सप्तविंशोऽथ वैराजो गौरीकल्पस्तथा परः । माहेश्वरस्तु स प्रोक्तस्त्रिपुरं यत्र घातितम् ॥ १०
 पितृकल्पस्तथाऽन्ते तु या कुट्टर्ब्रह्मणः पुरा । इत्येवं ब्रह्मणो मासः सर्वपातकनाशनः ॥ ११
 आदावेव हि माहात्म्यं यस्मिन्पस्य विधीयते । तस्य कल्पस्य तन्नाम विहितं ब्रह्मणा पुरा ॥
 संकीर्णान्तामसाश्चैव राजसाः सात्त्विकास्तथा । रजस्तमोमयास्तद्भेदे त्रिंशदुदाहृताः* ॥
 संकीर्णेषु सरस्वत्याः पितृणां व्युष्टिरुच्यते । अग्नेः शिवस्य माहात्म्यं तामसेषु दिवाकरे ॥
 राजसेषु च माहात्म्यमधिकं ब्रह्मणः स्मृतम् ॥ १४

* एतदर्थस्थानेऽयं पाठो ग, घ, पुस्तकयोः— राजसास्तामसास्तद्ब्रह्मणिंशदुदाहृता इति ।

१ क. 'निर्दश्वरश्च' । २ ग, घ, ड, षष्ठः प्राण इ' । ३ ग, घ, ड व्यानः । ४ घ, ड, माक्षी
 रजायते । ५ ' ।

यस्मिन्कल्पे तु यत्प्रोक्तं पुराणं ब्रह्मणा पुरा । तस्य तस्य तु माहात्म्यं तत्स्वरूपेण वर्णयते ॥ १५
 सात्त्विकेष्वधिकं तद्विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् । तथैव योगसंस्तिद्धा गमिष्यन्ति परां गतिम् ॥
 ब्राह्मं पाद्ममिमं यस्तु पठेत्पर्वणि पर्वणि । तस्य धर्मे मतिर्ब्रह्मा करोति विपुलां श्रियम् ॥ १७
 यस्तु दद्यादिमान्कृत्वा हैमान्पर्वणि पर्वणि । ब्रह्मविष्णुपुरे वासं मुनिभिः पूज्यते दिवि ॥ १८
 सर्वपापक्षयकरं कल्पदानं यतो भवेत् । मूर्तिरूपास्ततः कृत्वा दद्यात्कल्पान्विचक्षणः ॥ १९
 पुराणसंहिता चेयं तव भूप मयोदिता । सर्वपापहरा नित्यमारोग्यश्रीफलप्रदा ॥ २०
 ब्रह्मसंबत्सरशतादेकाहं शैवमुच्यते । शिववर्षशतादेकं निमेषं वैष्णवं विदुः ॥ २१
 यदा स विष्णुर्जागर्ति तदेवं चेष्टते जगत् । यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं निमीलति ॥

सूत उवाच—

इत्युक्त्वा देवदेवेशो मत्स्यरूपी जनार्दनः । पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ २३
 वैवस्वतो हि भगवान्विसृज्य विविधाः प्रजाः । स्वान्तरं पालयामास मार्तण्डकुलवर्धनः ॥
 यस्य मन्वन्तरं चैतदधुना चानुवर्तते । पुण्यं पवित्रमेतद्गः कथितं मत्स्यभाषितम् ॥
 पुराणं सर्वशास्त्राणां यदेतन्मूर्ध्नि संस्थितम् ॥ २५

इति श्रीमत्स्य महापुराणे कल्पानुकीर्तनं नाम नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४०२६ ॥

अथैकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एतद्गः कथितं सर्वं यदुक्तं विश्वरूपिणा । मात्स्यं पुराणमखिलं धर्मकामार्थसाधनम् ॥ १
 यत्राऽऽदौ मनुसंवादो ब्रह्माण्डकथनं तथा । सांख्यं शारीरकं प्रोक्तं चतुर्मुखमुखोद्भवम् ॥
 देवासुराणामुत्पत्तिर्मारुतोत्पत्तिरेव च । मदनद्वादशी तद्वह्नीकपालामिपूजनम् ॥ ३
 मन्वन्तराणामुद्देशो वैन्यराजाभिवर्णनम् । सूर्यवैवस्वतोत्पत्तिर्बुधसंगमनं तथा ॥ ४
 पितृवंशानुकथनं श्राद्धकालस्तथैव च । पितृतीर्थप्रवासश्च सोमोत्पत्तिस्तथैव च ॥ ५
 कीर्तनं सोमवंशस्य यथातिचरितं तथा । कार्तवीर्यस्य माहात्म्यं वृष्णिवंशानुकीर्तनम् ॥ ६
 भृगुशापस्तथा विष्णोर्द्वैवशापस्तथैव च । कीर्तनं पुरुषेशस्य वंशो हौताशनस्तथा ॥ ७
 पुराणकीर्तनं तद्वत्क्रियायोगस्तथैव च । व्रतं नक्षत्रसंख्याकं मार्तण्डशयनं तथा ॥ ८
 कृष्णाष्टमीव्रतं तद्वद्गोहिणीचन्द्रसंज्ञितम् । तडागविधिमाहात्म्यं पादपोत्सर्ग एव च ॥ ९
 सौभाग्यशयनं तद्वदगस्त्यव्रतमेव च । तथाऽनन्ततृतीया तुरसकल्याणिनी तथा ॥ १०
 आर्द्रानन्दकरी तद्वद्भतं सारस्वतं पुनः । उपरागाभिषेकश्च सप्तमीस्नपनं पुनः ॥ ११
 भीमाख्या द्वादशी तद्वद्वनङ्गशयनं तथा । अशून्यशयनं तद्वत्तथैवाङ्गारकव्रतम् ॥ १२
 सप्तमीसप्तकं तद्वद्विशोकद्वादशी तथा । मेरुप्रदानं दशधा ग्रहशान्तिस्तथैव च ॥ १३

* इतः परमेतदर्धं ग. पुस्तके-गौर्या नामाष्टशतकं पितृवंशानुकीर्तनम् । इति ।

ब्रह्मस्वरूपकथनं तथा शिवचतुर्दशी । तथा सर्वफलत्यागः सूर्यवारव्रतं तथा ॥ १४
 संक्रान्तिस्नपनं तद्वद्विभूतिद्वादशीव्रतम् । षट्त्रिंशतानां माहात्म्यं तथा ज्ञानविधिक्रमः ॥ १५
 प्रयागस्य तु माहात्म्यं भुवनस्यानुकीर्तनम् । ऐलंश्रमव्रतं तद्वद्वीपलोकानुकीर्तनम् ॥ १६
 सूर्यचन्द्रगतितिस्तद्वदादित्यरथवर्णनम् । तथाऽन्तरिक्षचारश्च ध्रुवमाहात्म्यमेव च ॥ १७
 भुवनानि सुरेन्द्राणां त्रिपुराघोषणं तथा । पितृप्रचारमाहात्म्यं मन्वन्तराबिनिर्णयः ॥ १८
 वज्राङ्गस्य तु संभूतिस्तारकोत्पत्तिरेव च । तारकासुरमाहात्म्यं ब्रह्मदेवानुमन्त्रणम् ॥ १९
 पार्वतीसंभवस्तद्वत्तथा शिवतपोवनम् । अनङ्गदेहदाहस्तु रतिशोकस्तथैव च ॥ २०
 गौरीतपोवनं तद्वद्विश्वनाथप्रसादनम् । पार्वतीऋषिसंवादस्तथैवोद्गाहमङ्गलम् ॥ २१
 कुमारसंभवस्तद्वत्कुमारविजयस्तथा । तारकस्य वधो घोरो नरसिंहोपवर्णनम् ॥ २२
 पद्मोद्भवविसर्गस्तु तथैवान्धकघातनम् । वाराणस्यास्तु माहात्म्यं नर्मदायास्तथैव च ॥ २३
 प्रवरानुक्रमस्तद्वत्पितृगाथानुकीर्तनम् । तथोभयमुखीदानं दानं कृष्णाजिनस्य च ॥ २४
 तथा सावित्रीपाख्यानं राजधर्मास्तथैव च । यात्रानिमित्तकथनं स्वप्नमाङ्गल्यकीर्तनम् ॥ २५
 वामनस्य तु माहात्म्यं तथैवाथ वराहजम् । क्षीरोदमथनं तद्वत्कालकूटाभिशासनम् ॥ २६
 देवासुरविमर्दश्च वास्तुविद्यास्तथैव च । प्रतिमालक्षणं तद्वद्देवताराधनं ततः ॥ २७
 प्रासादलक्षणं तद्वन्मण्डपानां तु लक्षणम् । भविष्यद्वाजनिर्देशो महादानानुकीर्तनम् ॥ २८
 कल्पानुकीर्तनं तद्वद्वन्थानुक्रमणी तथा ॥ २८
 * एतत्पवित्रमायुष्यमेतत्कीर्तिविवर्धनम् । एतत्पवित्रं कल्याणं महापापहरं शुभम् ॥ २९
 + अस्मात्पुराणात्सुकृतं नराणां तीर्थावलीनामवगाहनानाम् ।
 समस्तधर्माचरणोद्भवानां सदैव लाभश्च महाफलानाम् ॥ ३०
 एतत्पुराणं परमं सर्वदोषविघातकम् । मत्स्यरूपेण हरिणा कथितं मनवेऽर्णवै ॥ ३१
 अस्मात्पुराणादपि पादमेकं पठेत्तु यः सोऽपि विमुक्तपापः ।
 नारायणस्याऽऽस्पदमेति नूनमनङ्गवद्विव्यवपुः सुखी स्यात् ॥ ३२
 × पुराणमेतत्सकलं रहस्यं श्रद्धान्वितः पुण्यमिदं शृणोति ।
 स चाश्वमेधावभूथप्रभावं फलं समाप्नोति हरप्रसादात् ॥ ३३
 शिवं विष्णुं समभ्यर्च्य ब्रह्माणं सदिवाकरम् । श्लोकं श्लोकार्थपादं वा श्रद्धया यः शृणोति
 वा ॥ ३४
 श्रावयेद्वाऽपि धर्मज्ञस्तत्फलं शृणुत द्विजाः ॥

* एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो घ. पुस्तके—श्लोकं पुराणं मत्स्यैकं सर्वधर्ममन्त्रितम् । तत्सर्वं तव कल्याण-
 भेत्तत्पापहरं शुभम् । इति । + एतद्विष्णुस्तर्पणप्रत्यक्षं घ. पुस्तक एव वर्तते । × इत आरभ्य अपराजित इत्युक्तप्रत्यक्ष
 पुस्तके वर्तते ।

१ क. ख. 'सर्वतीर्थानु' । २ क. ख. 'वैद्यधर्मफल' । ३ क. ख. 'तृणपण्डदमा' । ४ क. ख. 'म्' । पुराणं तु
 श्लोकं भविष्यद्वाजवर्णनम् । तुलादानादिषट्शुभो । ५ घ. 'प्यराज्ञाप्रदेशो' ।

ब्राह्मणो लभते विद्यां क्षत्रियो लभते महीम् । वैश्यो धनमवाप्नोति सुखं शूद्रस्तु चिन्दति
आयुष्मान्पुत्रवाञ्छैव लक्ष्मीवान्पापवर्जितः । श्रुत्वा पुराणमखिलं शत्रुभिश्चापराजितः ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽनुक्रमणिका नामैकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४०६२ ॥

अथ पुराणश्रवणकालीनधर्माः ।

*अश्रद्धाभक्तिसमायुक्ता नान्यकार्येषु लालसाः । वाग्यताः शुचयोऽव्यग्राः श्रोतारः पुण्यभा-
गिनः ॥ १
अभक्त्या ये कथां पुण्यां शृण्वन्ति मनुजाधमाः । तेषां पुण्यफलं नास्ति दुःखं स्याज्जन्मज-
न्मनि ॥ २
पुराणं ये च संपूज्य ताम्बूलाद्यैरुपायनैः । शृण्वन्ति च कथां भक्त्याऽद्विद्राः स्युर्न संशयः ॥ ३
कथायां कीर्त्यमानायां ये गच्छन्त्यन्यतो नराः । भोगान्तरे प्रणश्यन्ति तेषां दाराश्च संपदः ॥
सोष्णीषमस्तका ये च कथां शृण्वन्ति पावनीम् । ते बलाकाः प्रजायन्ते पापिनो मनुजाधमाः
ताम्बूलं मक्षयन्तो ये कथां शृण्वन्ति पावनीम् । श्वविष्टां खादयन्त्येतान्नयन्ति यमकिंकराः ॥
ये च तुङ्गासनारूढाः कथां शृण्वन्ति दाम्भिकाः । अक्षय्यनरकान्भुक्त्वा ते भवन्त्येव वायसाः
ये वै वरासनारूढा ये च मध्यासनस्थिताः । शृण्वन्ति सत्कथां ते वै भवन्त्यर्जुनपादपाः ॥ ८
असंप्रणम्य शृण्वन्ति विषमक्षा भवन्ति ते । तथा शयानाः शृण्वान्ते भवन्त्यजगरा नराः ॥ ९
यः शृणोति कथां वक्तुः समानासनसंस्थितः । गुरुतल्पसमं पापं संप्राप्य नरकं व्रजेत् ॥ १०
ये निन्दन्ति पुराणज्ञान्कथां वै पापहारिणीम् । ते वै जन्मशतं मर्त्याः सूकराः संभवन्ति हि ॥
कथायां कीर्त्यमानार्थां ये वदन्ति दुरुत्तरम् । ते गर्दभाः प्रजायन्ते कृकलासास्तथैव च ॥ १२
कदाचिदपि ये पुण्यां न शृण्वन्ति कथां नराः । ते भुक्त्वा नरकान्धोरान्भवन्ति वनसूकराः ॥
ये कथामनुमोदन्ते कीर्त्यमानां नरोत्तमाः । अशृण्वन्तोऽपि ते यान्ति शाश्वतं परमं पदम् ॥ १४
कथायां कीर्त्यमानार्थां विघ्नं कुर्वन्ति ये शठाः । कोट्यब्दं नरकान्भुक्त्वा भवन्ति ग्रामसूकराः
ये श्रावयन्ति मनुजान्पुण्यां पौराणिकीं कथाम् । कल्पकोटिशतं साद्यं तिष्ठन्ति ब्रह्मणः पदे ॥
आसनार्थं प्रयच्छन्ति पुराणज्ञस्य ये नराः । कम्बलाजिनवासांसि मश्रूं फलकमेव च ॥ १७
स्वर्गलोकं समासाद्य भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् । स्थित्वा ब्रह्मादिलोकेषु पदं यान्ति निरा-
मयम् ॥ १८
पुराणस्य प्रयच्छन्ति ये वरासनमुत्तमम् । भोगिनो ज्ञानसंपन्ना भवन्ति च भवे भवे ॥ १९
ये महापातकैर्युक्ता उपपातकिनश्च ये । पुराणश्रवणादेव ते प्रयान्ति परं पदम् ॥ २०
एवंविधविधानेन पुराणं शृणुयात्तरः । भुक्त्वा भोगान्यथाकामं विष्णुलोकं प्रयाति सः ॥
पुस्तकं पूजयेत्पश्चाद्ब्रह्मालंकरणदिभिः । वाचकं विप्रसंयुक्तं पूजयीत प्रयत्नवान् ॥ २२
गोमूमेहेमवस्त्राणि वाचकाय निवेदयेत् । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चान्मण्डलं ह्युक्कपायसैः ॥ २३

त्वं व्यासरूपी भगवान्बुद्ध्या चाऽऽङ्गिरसोपमः । पुण्यवाञ्छीलसंपन्नः सत्यवादी जिते-

न्द्रियः ॥ २४

प्रसन्नमानसं कुर्याद्दानमानोपचारतः । त्वत्प्रसादादिमान्धर्मान्संपूर्णाञ्छ्रुतवानहम् ॥ २५

एवं प्रार्थनकं कृत्वा व्यासस्य परमात्मनः । यशस्वी च भवेन्नित्यं यः कुर्यादेवमादरात् ॥ २६

नारदोक्तानिमान्धर्मान्यः कुर्यान्नियतेन्द्रियः । कृत्स्नं फलमवाप्नोति पुराणश्रवणस्य वै ॥ २७

सूत उवाच—

मत्स्यरूपी स भगवान्मनवे बुद्धिशालिने । अवापोद्घातसहितमुक्त्वा ह्यन्तर्दधौ तदा ॥ २८

इति पुराणश्रवणकालीनधर्माः ।

इति श्रीमद्द्वैपायनमुनिप्रणीतं मत्स्यपुराणं

समाप्तम् ।